ORAKLET

ELLER

FRÅGA DU, SÅ SVARAR JAG!

EN RÅDGIFVARE
ANGÅENDE DIN OCH DIN FAMILJS HÄLSA OCH VÄLSTÅND, DERAS TREFNAD OCH BEKVÄMLIGHET, DITT KÖK OCH SKAFFERI, DIN TRÄDGÅRD, ÅKER OCH ÄNG, DINA SKOGAR OCH HAGAR, DINA KREATUR, VERKTYG OCH REDSKAP OCH ALLT ANNAT HVAD DIG TILLHÖRER, OCH DET VARE SIG DU ÄR GAMMAL ELLER UNG, RIK ELLER FATTIG, LANDTMAN ELLER STADSBO, TURIST, JÄGARE, FISKARE ELLER SPORTSMAN M. M. M. M.

MED FLERA HUNDRA ILLUSTRATIONER

Stockholm 1911,
P. Palmquists Aktie-Bolag
Titel: Oskar Blomqvists Boktr.

Förord till den elektroniska utgåvan

I sin första upplaga utkom *Oraklet* 1898 på Fröléens & Comp. förlag, redigerat av A. Carlström (gemensam pseudonym för **Axel Carlborg** och **Adil Bergström**). Det är dock den anonymt redigerade andra upplagan från 1911 (som saknas i Libris) som har digitaliserats, vilket skedde i maj 2012. Spaltnumren gör ett hopp från 1360 till 1391, utan att något innehåll däremellan verkar saknas.

ORAKLET

ELLER

FRÅGA DU, SÅ SVARAR JAG!

EN RÅDGIFVARE ANGÅENDE DIN OCH DIN FAMILJS HÄLSA OCH VÄLSTÅND, DERAS TREFNAD OCH BEKVÄMLIGHET, DITT KÖK OCH SKAFFERI, DIN TRÄDGÅRD, ÅKER OCH ÄNG, DINA SKOGAR OCH HAGAR, DINA KREATUR, VERKTYG OCH REDSKAP OCH ALLT ANNAT HVAD DIG TILLHÖRER, OCH DET VARE SIG DU ÄR GAMMAL ELLER UNG, RIK ELLER FATTIG, LANDTMAN ELLER STADSBO, TURIST, JÄGARE, FISKARE ELLER SPORTSMAN M. M. M. M.

MED FLERA HUNDRA ILLUSTRATIONERStockholm 1911, P. Palmquists Aktie-Bolag Titel: Oskar

Abborren är en af våra allmännaste sötvattensfiskar, förekommande i så godt som alla sjöar och vattendrag i vårt land samt i Östersjökustens skärgårdar ända ut i hafsbandet. På grund af sin glupskhet är han ett tacksamt föremål för metfiske och fångas äfven i stor utsträckning på nät. Under lektiden och på försommaren håller han sig mest invid stränderna och älskar företrädesvis bråddjupa sådana, medan han längre fram brukar gå ut på grund (»grynnor») omgifna af djupare vatten. Han brukar ej heller saknas inne i vassvikar eller öfverhufvud på sådana ställen, där löjor och annan småfisk, som utgör hans hufvudsakliga föda, uppehåller sig. Lektiden infaller i södra Sverige redan i april, i höga norden åter först framåt midsommar. Efter lektiden blir köttet magert och återvinner först frampå höstsidan den delikata smak, som gjort denna fisk till en skattad ackvisition för köket. Abborren kan bli ända till 50 cm lång och nå en vikt af 2—3 kg.

(Se vidare »Fisken och »Fiskrätter».)

Abnormundervisning. För undervisning af sådana personer, hvilka antingen till följd af något svårt lyte eller på grund af förståndssvaghet icke äro i stånd att deltaga i och tillgodogöra sig den vanliga skolundervisningen, har dels genom statens, dels genom kommuners, föreningars och enskildas försorg inrättats ett antal läroanstalter, af hvilka de viktigaste här nedan beröras.

I. Blindundervisningen. För denna äro inrättade två förskolor, afsedda för den förberedande undervisningen, och ett institut för undervisningens fortsättande och afslutande. I dessa anstalter meddelas ett kunskapsmått jämförligt med det som inhämtas i fast folkskola, och därjämte äfven sådan färdighet i handtverk och handarbete, att de blinda kunna på egen hand förtjäna sitt uppehälle eller åtminstone bidraga därtill.

De två förskolorna äro: Förskolan för blinda ä Tomteboda vid Stockholm och Förskolan för blinda i Växjö. I den förra mottagas blinda barn under 9 år från Svealand, Norrland och Gottland, i den genare blinda barn under 9 år från Götaland med undantag af Gottland.

För dessa skolor gälla följande gemensamma bestämmelser:

Anmälan om inträde göres skriftligen af den blindes målsman och inlämnas före 15 maj, ställd till »Direktionen öfver institutet jämte förskolan för blinda å Tomteboda» (adress Stockholm) resp. »Styrelsen öfver förskolan för blinda i Växjö». Vid anmälan skola fogas:

1. Prästbevis, upptagande det blinda barnets ålder, föräldrarnas stånd och förmögenhetsvillkor samt hemort.

2. Dopattest, därest barnet blifvit döpt.

3. Upplysningar af församlingens pastor, utgörande svar på följande frågor: 1. Den blindes namn, födelseort, år11

och dag? 2. Faderns namn, ålder, befattning eller yrke? 3. Moderns namn och ålder? 4. Föräldrarnas eller målsmans adress? 5. Hurudan är föräldrarnas ekonomiska ställning? 6. Äro föräldrarna friska och äro eller hafva de eller någon annan af deras närmaste anhöriga varit hlinda? 7. Har ifrågavarande person varit blind från sin födelse eller vid hvilken ålder blef man dess blindhet varse? 8. Kan någon orsak till lytet uppgifvas, såsom sjukdom, oförsiktighet, slag, stöt, fall eller dylikt under barnets spädare ålder? 9. Uppkom lytet på en gång eller efter hand, och har sedermera något medel till dess bäfvande blifvit försökt? 10. Har den blinde utom detta lyte något annat naturfel? 11. Äger den blinde god hälsa och förståndets fulla bruk? 12. Har den blinde varit föremål för en härdande eller klemig behandling under förut gångna tid, och är den blinde till sin kroppsbeskaffenhet stark eller svag? 13. Är den blinde vaccinerad, eller har han haft naturliga koppor? 14. Har den blinde haft mässling, skarlakansfeber, kikhosta eller varit besvärad af fallandesot, utslag eller någon ärftlig eller smittosam sjukdom och kan i sådant fall sättet för den iråkade sjukdomens botande uppgifvas? 15. Är den blinde döpt? 16. Har den blinde fått någon undervisning, och visar sig hos denne håg och fallenhet för intellektuell undervisning?

17. Härden blinde varit hållen till något handarbete, och hvilken handslöjd af de slag, hvaruti åt den blinde kan meddelas undervisning, såsom stickning, spinning, nätbindning, mattväfnad, toffeltillverkning, korgmakeri, snickeri, borstbinderi, rep-slageri, pianostämning m. m. dylikt, kan för densamme vid återkomsten till hemorten vara den lämpligaste och mest lönande? 18. Äro rörande den blinde några vidare upplysningar att meddela?

4. Läkarebetyg, innehållande uppgift att barnet blifvit vaccineradt samt att detsamma icke är behäftadt med fallandesot, utslag, smittosam eller obotlig sjukdom, utan äger god hälsa.

Elever intagas vid hvarje läsårs början.

Skoläldern räknas fr. o. m. det år barnet fyller 7 år, och får dess skolgång ej uppskjutas längre än till det år det fyller 9 år. För barn, som blifvit blindt efter sistnämnda tid eller af någon anledning icke, på sätt ske bort, inom stadgad tid intagits i läroanstalt, fortfar skyldigheten att till undervisning i sådan anstalt inställas, till dess barnet fyller 14 år.

Vederbörande skolråd skall, tillse, att blindt barn intages i läroanstalt eller erhåller undervisning, som i noggrannhet och omfattning i hufvudsak motsvarar den, som meddelas i offentlig läroanstalt för blinda, och kan, om så icke sker, ålägga det sådan skolgång. Skulle föräldrar eller målsmän tredskas att efterkomma, hvad i afseende å blindt barns skolgång är stadgadt, skola de undergå varning af skolrådet. Blir sådan varning fruktlös, kan barnet från föräldrar och målsmän skiljas och på deras bekostnad sändas till vederbörande läroanstalt.

Barn är skolpliktigt under de 10 år, som följa efter dess intagning i läroanstalt. därest det icke före denna tid af vederbörande styrelse befrias från fortsatt skolgång.

Förskola innehåller fyra klasser.

Lärokursen är beräknad till 4 år, hvarefter lärjunge bör öfvergå till institut för fortsatt undervisning. De barn, som på grund af svagare begåfning anses icke hafva nytta af den mera omfattande undervisning, som i institutet meddelas, kunna i förskola få afsluta sin skolundervisning och för detta ändamål,11

om utrymmet det medgifver, där kvarstanna ännu högst 2 år.

Undervisningsämnena i förskolan äro: kristendomskunskap, åskådningsöfningar, modersmålet, skrifning, räkning, sång, gymnastik, handöfningar jämte modelle-ring samt handarbete.

K. Institutet för blinda å Tomteboda, den högre läroanstalten, mottager blinda "barn från hela riket, som genomgått någondera af förskolorna, samt blinda barn mellan 9 och 14 år från hela riket.

Klasserna vid institutet äro 6.

Lärokursen är beräknad till 6 år för lärjungar, som förut genomgått förskola, och till 8 år för öfriga lärjungar.

Undervisningsämnena äro: kristendomskunskap, modersmålet, skrifning, räkning, geometri, geografi, historia, naturkunnighet, åskådningsöfningar, mo-dellering, handtverk, korgmakeri, borst-binderi, repslageri, snickeri, musik, sång, pianostämning samt gymnastik.

Med institutet är förenad en seminariekurs för utbildande af blindlärare (se Lärare- och lärarinneseminarier).

Utom ofvannämnda tre läroanstalter för blinda finnes ytterligare en, afsedd för blinda, som därjämte äro behäftade med andra svåra lyten. Denna anstalt är Skolhemmet för blinda döfstumma i Vänersborg. I första rummet afsedd för blinda döfstumma, mottager denna skola likväl äfven blinda med andra lyten, t. ex. blinda idioter. Undervisningsmetoden är den s. k. skrifmetoden med begagnande af fingeralfabetet och skrift med upphöjd stil. Årsafgiften är 400 kr., hvaraf vanligen hälften till-skjutes af vederbörande landsting.

II. Döf stumundervisningen. För denna undervisning är riket indeladt i sju distrikt, hvartdera med minst en skola. Dessa skolor äro i allmänhet, med vissa nedan angifna undantag, ordnade för undervisning efter skilda metoder,

d. v. s.

med en linje för undervisning efter talmetod, en linje för undervisning efter skrifmetod och en för undervisning efter teckenmetod. För utrönande af barnens olika begåfning och anlag finnes vid hvarje skola en särskild intagningsklass, i hvilken alltid först talmetoden tillämpas. Endast de barn, som befinnas icke kunna lämpligen undervisas efter denna metod, hänvisas till undervisning efter någon af de båda andra metoderna. Teckenlinjen är för de svagast begåfvade.

I distriktsskola få intagas: 1. sådana döfstumma, hvilkas döfbet är medfödd eller uppkommit i den spädare åldern;

2. sådana, hvilkas döfhet inträdt efter talförmågans fullständiga utveckling och som för stumhets förebyggande hafva behof af döfstumlärares handledning;

3. sinnesslöa döfstumma, som efter pröfning befinnas mottagliga för undervisning i döfstumskola. (Angående blinda döfstumma se ofvan under Blindundervisning).

Läsåret är fördeladt på en höst- och en vårtermin om tillsamman minst 38, högst 40 veckor.

Lärokursen upptager i allmänhet en tid af 8 år.

Kunskapsämnena äro desamma och, så långt det är möjligt, af ungefär samma omfattning som i folkskolan: Modersmålet, välskrifning, kristendomskunskap, räkning, geografi och historia, naturkunnighet, teckning, gymnastik och slöjd samt trädgårdsskötsel.

Undervisningen är kostnadsfri. Öfriga afgifter bestridas af skoldistriktet (landstingen) med bidrag af statsmedel (250 kr. per barn) samt af föräldrar eller målsmän eller fattigvårdssamhälle med olika belopp (50—100 kr.), undantagsvis intet, allt efter olika landstings beslut. Ur de s. k. Manillafondernas räntemedel11

utdelas understöd (fr. 15 till 50 kr.) till hjälp åt föräldrar och målsmän.

Alla döfstumma barn i skolåldern skola inställas till undervisning i distriktets skola, så framt ej enskildt sörjes för deras undervisning och denna, som öfvervakas af skolstyrelse, i noggrannhet och omfattning hufvudsakligen motsvarar den, som i distriktsskola meddelas. Mot tredskande föräldrar och målsmän har vederbörande skolråd att inskrida på samma sätt som är stadgadt angående blinda barn.

Skolåldern räknas fr. o. m. det år, under hvilket barnet fyller 7 år, och skolgången får ej uppskjutas längre än till det år, då barnet fyller 9 år. Barnet är skolpliktigt under 8 år efter dess intagning i skolan, därest det icke före denna tid inhämtat sådana kunskaper och nått den utveckling, att det auses böra från skolgång befrias, eller är så svagt begåfvadt, att dess fortsatta vistande i skolan anses vara utan gagn.

För barns inträde i döfstumskola erfordras: 1. prästbevis, upptagande det döfstumma barnets ålder samt föräldrarnas stånd och villkor; 2. skolbetyg, om den döfstumme förut bevistat skola; 3. läkarebetyg med särskildt yttrande om syn-, hörsel- och talorganens beskaffenhet samt uppgift huruvida den döfstumme lider af idioti eller sådan sjukdom, som kan anses hafva en skadlig inverkan på skolans öfriga lärjungar; 4. ansvarsförbindelse angående den fastställda afgiftens ordentliga erläggande.

Distrikten och skolorna äro följande:

l:a distriktet: Stockholms stad samt Stockholms, Södermanlands, Östergötlands, Gottlands och Västmanlands län. Skola å Manilla, Stockholm. Med denna skola är förenad döfstumläraresemina-rium (se Lärare- och lärarinneseminarier).

2:a distriktet: Jönköpings, Kronobergs och Kalmar län. Skola i Växjö.

3:e distriktet: Blekinge, Kristianstads och Malmöhus län. Skolor: talskola i Lund, skrif- och teckenskola i Karlskrona.

4:e distriktet: Hallands, Göteborgs och Bohus samt Älfsborgs och Skaraborgs län. Skola i Vänersborg.

5:e distriktet: Värmlands och Örebro län. Skolor: talskola i Örebro, skrif-skola i Karlstad.

6:e distriktet-, Uppsala, Kopparbergs och Gäfleborgs län. Skola i Gäfle.

7:e distriktet: Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län. Skola i Härnösand.

Förutom ofvannämnda offentliga döf-stumskolor finnas ett par enskilda döf-stumskolor, nämligen:

]. Tysta skolan i Stockholm (Norrtullsgatan 24), hvilken mottager elever från alla delar af riket i en ålder af 6—10 år. Af dem, som bo inom skolan, erlägges en årlig afgift af 300 kr. samt af dem, som endast åtnjuta undervisning, 200 kr. Frielever antagas af styrelsen.

Anmälan om intagande i skolan sker skriftligen i ansökning till styrelsen samt åtföljes af de för inträde vid distriktsskola stadgade bevis, intyg och borgensförbindelse.

Undervisningstiden beräknas till omkring 8 år. Profundervisningstid af minst 6 månader är föreskrifven för alla.

Läsåret börjar första helgfria dag i september och fortgår, med afbrott för julferier, till början af juni.

Med denna skola är förenad en fortsättningskurs för kvinnliga döfstumma elever, i hvilken intagas, efter afslutad teoretisk lärokurs, flickor från såväl Tysta skolan som från andra döfstuman-stalter. Kursen är tvåårig, fullständigt afgiftsfri och omfattar alla inom hus11

förefallande sysslor, såsom rengöring, tvätt, strykning, matlagning, "bakning, slöjd o. s. v.

2. Läroanstalten för sinnesslöa bild-bara döfstumma i Hjorted (adress: Hjorted) mottager till undervisning och nppfostran sådana sinnesslöa, bildbara döfstumma barn, som döfstumskoldistrikt genom sin styrelse vill dit öfverlämna för att på distriktets bekostnad undervisas.

III. Idiotundervisningen. För "beredande af uppfostran och undervisning åt sinnesslöa finnas 25 anstalter, underhållna dels af landsting och kommuner och dels af enskilda föreningar eller personer med "bidrag af statsmedel. Af dessa anstalter äro 19 egentliga skolor, delvis förenade med arbetshem, och 6 arbetshem.

Skolorna äro indelade i klasser (i vissa skolor ända till 8) med en 2-årig för-söksafdelning för utrönande af bildbar-heten. Undervisningsämnena äro de i folkskolan vanliga och därjämte de flesta kvinnliga handarbeten jämte träslöjd, korgmakeri, borstbinderi, skomakeri, bokbinderi samt trädgårdsskötsel. För intagning fordras att ha fyllt 6, men icke 12 år.

Arbetshemmen för manliga idioter äro i regeln förlagda till landsorten och sysselsättas de däri intagna hufvudsakligen med jordbruks- och trädgårdsarbeten. I hemmen för kvinnliga idioter, hvilka mest äro förlagda till städerna, är sysselsättningen väfnad, virkning, sömnad, knyppling o. s. v.

1. Skolan för sinnesslöa barn i Stockholm (förlagd till Slagsta) underhålles af Föreningen för sinnesslöa barns vård och är med densamma förenadt ett seminarium för utbildande af lärarinnor för sinnesslöa barn (se Lärare- och lärarinneseminarier).

Ansökan om plats i skolan, som mottager barn från hela riket, skall vara

undertecknad af barnets målsman och åtföljas af 1. dopsedel och vaccinationsattest; 2. läkarebetyg, enligt fastställdt formulär; 3. pastors och närmaste anförvanters redogörelse angående barnets familjeförhållanden, samt 4. ansvarsförbindelse af barnets målsman för afgiften till skolan, behörigen bevittnad och försedd med vederbörlig borgen, så vida den ej är utfärdad af offentlig myndighet.

Med smittosam sjukdom, fallandesot, konvulsioner eller sinnessjukdom behäftade barn vinna ej inträde.

Betalningsklasserna äro tre. I l:a klassen betalas 660 kr., i 2:a klassen 500 kr. och i 3:e klassen 250 kr., som erläggas kvartalsvis i förskott. Önskas friplats, skall ansökan åtföljas af betyg om medellöshet, utfärdadt i Stockholm af roteman, i landsorten af ordförande i fattigvårdsstyrelsen och försedt med påskrift af församlingens pastor att det för honom uppvisats.

Vid inträde i skolan skall lärjunge vara försedd med fullständig beklädnad enligt tillhandahållen förteckning. För lärjungar i 2:a och 3:e betalningsklasserna samt frilärjungar ombesörjer skolan sedan ali beklädnad utan särskild afgift, hvaremot för l:a klassen målsman ansvarar för beklädnaden.

Föreningen underhåller äfven ett arbetshem för manliga elever vid Rickom-berga (Uppsala).

Öfriga idiotundervisningsanstalter, för hvilka i hufvudsak samma regler gälla, äro:

2. Johannesbergs skolafdelning vid Mariestad. Förenad med arbetshem och asyl. Undervisningen fördelad på 3 klasser. Årsafgift enligt öfverenskommelse.

3. Södermanlands läns idiotanstalt (Strängnäs). Förenad med arbetshem. Årsafgift: för barn under 12 år 50 kr.,15

öfver 12 år 150 kr. För barn från andra län enligt öfverenskommelse.

4. Skolan för kvinnliga sinnesslöa elever i Gäfle. Förenad med arbetshem. Årsafgift 75 kr.

5. Hemmet för manliga sinnesslöa elever vid Karlsberg (Gäfle). Årsafgift 75 kr.

6. Östergötlands läns uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn (Söderköping). Skolan är indelad i profklass, skolafdel-ning ocli arbetsklass. Årsafgift: 50,100, 150 kr. allt efter olika förmögenhetsvillkor.

7. Malmöhus läns idiotanstalt (Lund). Årsafgifter fr. 50 till 300 kr. allt efter olika förmögenhetsvillkor. 12 friplatser och 12 halffriplatser.

8. Smålands idiothem (Nannylund, Eksjö). Årsafgifter: l:a kl. 350 kr., 2:a kl. 150 kr., 3:e kl. 50 kr.

9. Örebro läns uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn (Örebro). Förenad med arbetshem. Årsafgift 50 kr.

10. Uppsala läns idiot-skola för barn (Carlsro, Uppsala). Årsafgifter för barn af obemedlade eller mindre bemedlade 50 kr., af väl bemedlade 250 kr.

11. Stockholms läns idiotanstalt (Hammarby). Årsafgiften växlande mellan 50—250 kr. allt efter olika förmögenhetsvillkor.

12. Blekinge läns uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn (Tubbaryd, Karlshamn). Årsafgift för obemedlad 50 kr., för bemedlad 300 kr.

13. Kristianstads läns idiotanstalt (Hässleholm). Årsafgift för obemedlad 60 kr., för halfbetalande 100 kr., för helbetalande 300 kr.

14. Värmlands läns uppfostringsanstalt för sinnesslöa barn (Karlstad). Årsafgift 50—100 kr.

15. Dalarnas idiothem (Falun). Årsafgift 150 kr.

16. Skolan för andesvaga d Stretered

(Mölndal). Afsedd för elever från Göteborgs stad och län. Undervisningen fördelad på 5 klasser. Årsafgift 50 kr.

17. Anstalten »Carolina von Vege-sacks minnet (Carlsvik, Södertälje). Samma styrelse som Föreningen för sinnesslöa barns vård. Årsafgift 700 kr., nedsättning till hälften kan någon gång ske.

18. Anstalten Ebenezer (Jönköping). Enskild anstalt. Årsafgift 300—600 kr.

19. Idiotanstalten å Sofielund (Strömsholm). Årsafgift för elever från Västmanlands län 350 kr., för andra elever

enligt öfverenskommelse.

Accept o. acceptant (se Växel).

Acetylengas har vunnit ganska vidsträckt användning för belysningsändamål på grund af dels dess prisbillighet, dels den lätthet, hvarmed den framställes. Särskildt ägnar den sig för mindre belysningsanläggningar, för hvilka andra ljuskällor skulle ställa sig för kostsamma. Den framställes af kalciumkarbid, hvilken erhålles, om kalk reduceras med kol i elektrisk ugn. Då karbiden fuktas med vatten, utvecklas acetylengasen, som utmärker sig för en genomträngande löklukt och, antänd, brinner med starkt, hvitt sken. Ett kg kaleiumkarbid ger omkring 0,3 kbm acetylengas. Blandad med luft är denna, liksom annan lysgas, explosiv och allvarsamma olyckor ha inträffat i flera fall, där man genom ovarsamhet råkat antända utströmmad gas. Man bör därför aldrig i en lokal, där acetylengas framställes, begagna andra ljuskällor än elektriska glödlampor, exempelvis de lätthandterliga fickformaten.

Acetylengasen användes äfven, på grund af det bekväma framställningssättet, allmänt för vagns- och velocipedlyktor.

Angående de firmor, som utföra acety-lengasverk, kan upplysning erhållas i Sveriges Handelskalender.17

Acetyl-salicylsyrepulver (Aspirin) erhålles på apoteken i afvägda doser om 1 gram och brukas med fördel såsom rogifvande och smärtstillande medel vid reumatism, gikt, influensa o. s. v. Dosis för vuxna är 3—4 pulver dagligen.

Adel är det gemensamma namnet på det särskildt privilegierade stånd, som räknar sitt upphof från medeltidens riddarväsen och under tidernas lopp rekryterats från andra samhällsklasser. Man skiljer på högadel och lågadel, den förra betecknande i allmänhet de äldsta och med största privilegierna utrustade adelssläkterna, den senare omfattande adelssläkter af yngre ursprung och lägre värdighet. I Sverige förekomma tre adliga värdigheter: vanliga adelsmän friherrar och grefvar. Före 1865 år representationsreform utgjorde adeln eller »Ridderskapet och adeln», såsom dess officiella namn lydde, det första och förnämsta af de fyra riksstånden, af hvilka riksdagen var sammansatt, men äger numera ej någon politisk särställning.

Enligt § 37 Regeringsformen äger konungen rätt att i adligt stånd upphöja män, som, genom trohet, tapperhet och dygd, lärdom och nitiska tjänster, gjort sig af konungen och riket synnerligen förtjänta. Äfvenså kan konungen såsom belöning för stora och utmärkta förtjänster tilldela adelsmän friherrlig och friherrar greflig värdighet. Dylikt adelskap eller dylik värdighet går dock endast i arf till närmaste manliga afkomling. Senaste gången en svensk konung gjorde bruk af detta prerogativ, hvars afskaffande såsom otidsenligt varit flera gånger ifrågasatt, var då forskningsresanden Sven Hedin 1902 upphöjdes i adligt stånd.

Adelskapet är afskaffadt i Norge sedan 1814 och förekommer ej i Turkiet, hvaremot det existerar, mer eller mindre ut-

prägladt, i öfriga europeiska stater, ehuru i några ej formligen erkändt. I somliga stater är personligt adelskap förenadt med innehafvandet af vissa värdigheter och ordensutmärkelser. Af utomeuropeiska stater har Japan en gammal och inflytelserik adel, hvaremot sådan saknas i de amerikanska republikerna.

Adelsmöte kallas de sammanträden ridderskapet och adeln håller för att öfverlägga och besluta om sina intressen af ekonomisk och privilegie-art. Enligt riddarhusordningen sammanträder lagtima adelsmöte hvart tredje år den 15 februari eller närmaste helgfria dag. Dessutom kan urtima adelsmöte på förekommande anledning sammankallas af konungen eller riddarhusdirektionen. Angående representationsrätten vid dessa möten gälla i hufvudsak samma grunder, som gällde för ridderskapet och adeln såsom riksstånd.

Adliga privilegier äro i Sverige i det närmaste afskaffade. Det enda undantaget af nämnvärd betydelse är att beträffande tvister om arf efter adelsmän, deras förordnanden vid dödstimmen om deras egendom och förmynderskap för deras barn hofrätt utgör laga domstol (forum) med förbigående af underrätt. Stadgandet härom förekommer i Rättegångsbalken kap. 8 § 2.

Adliga kronor buros fordom af vederbörande värdighetsinnehafvare, men ha numera endast heraldiskt intresse, i det de afbildas såsom prydnader å vapensköldar.

Greflig krona.19

Den grefliga kronan består af en ring, från hvilken utgå uppåt åtta låga spetsar, slutande med kulor, omgifna af krusade blad.

Friherrlig krona

Friherrekronan består af en ring med å denna liggande tolf kulor eller pärlor. Hvar tredje kula uppbär ytterligare en kula.

Adlig krona.

Den adliga kronan är lik den grefliga, med undantag af att hvarannan kula saknar blad.

Afförande medel (laxermedel) är det gemensamma namnet på en hel mängd läkemedel, hvilka antingen öka tarmkanalens verksamhet eller påskynda af-söndrandet af vätskor i densamma och därigenom göra tarminnehållet mera tunnflytande. Man skiljer mellan milda och starka laxermedel. Till de förra höra glaubersalt, engelskt salt (bittervatten), salthaltiga mineralvatten, vinsten, honung, kokt frukt, lakritspulver, ricinolja o. s. v., till de mera kraftigt verkande rabarber, senna-te, aloe, jalappa, kolokvint, krotonolja, kalomel, af hvilka i synnerhet de fyra sistnämnda böra tagas med försiktighet och helst undvikas.

I allmänhet gäller om de afförande

medlen, att de ej böra anlitas i andra fall än då det visar sig nödvändigt ^och ej i större kvantiteter eller längre än att afsikten blir uppnådd. De flesta af dessa medel, och i ali synnerhet de kraftigare, utöfva nämligen en förslappande inverkan på tarmkanalen och medföra gärna efteråt en stoppande verkan. Att begagna laxermedel till dagligt bruk, såsom somliga människor göra, är därför raka motsatsen till hälsosamt och medför alltid i längden obehagliga och farliga följder.

Det bästa medlet att framkalla regelbunden afföring vid envis eller kronisk förstoppning är, då dietiska åtgärder ej göra önskad verkan, att dagligen taga vattenlavemang medels en s. k. irriga-tor. (Se vidare under Förstoppning.)

För de afförande medel, som salu-bjudas i handeln i form af piller, tink-turer o. d., vanligen under klingande namn och de mest öfverdrifna lofprisan-den, måste varnas. Många af dessa medel äro rent af skadliga, och om dem alla gäller, att de äro oskäligt dyra.

Afledande medel användas för att leda blod och väfnadssaft bort från inre organ eller delar, där på grund af någon sjuklig retning dessa vätskor hopat sig, t. ex. vid inflammationer. Vanligen söker man i sådana fall afleda vätske-öfverflödet ut till huden, genom att å denna anbringa skarpa ämnen, som reta den och föranleda ökadt blodtillopp. Sådana ämnen äro senapsdegar, senapssprit, terpentinolja, kamfersprit, peppar och brännvin, blåsdragande medel, såsom spanska flugor o. d. Till afledande medel kan äfven räknas bloduttömning genom koppning, blodiglar och åderlåtning. De sjukdomar och krämpor, mot hvilka dylika medel mest användas, äro begynnande eller redan inträdda inflammationer i brösthålans och bukhålans organ, håll och styng i bröstkorgen, kontusioner och21

svullnader. I många fall kunna gymnastik och sakkunnig massage utöfva likartad afledande verkan.

Afmagring kan, när det är fråga om feta personer, vara endast till gagn, men inställer den sig hos personer, som ej ha något öfverflödigt hull, eller öfverskrider den en viss gräns, är den att "betrakta som en sjuklig företeelse, vanligen orsakad af någon sjukdom. Så t. ex. inträder oftast vid framskriden sockersjuka stark afmagring. I de fall åter, där afmagringen endast har sin orsak i att af en eller annan anledning kroppen ej upptager nödig mängd näring, är ofta en gödkur af god nytta, i synnerhet om den kan förenas med kroppslig och andlig hvila.

Afrifningar på morgnarna äro särdeles lifvande och stärkande och särskildt användbara vid vissa former af nervsvaghet, blodbrist, bleksot, hysteri o. d. samt för att härda en ömtålig hud mot förkylning. För att afrifningen skall bli fullt verksam behöfver man hjälp af en annan person. Medhjälparen doppar ett stort lakan i vatten af 10—20° C. och kramar mer eller mindre ur lakanet. Ju gröfre lakan man använder, ju lägre vattnets värmegrad är och ju mindre vatten som urvrides, dess mera värme beröfvas kroppen. Försiktigast är därför alltid att i början begagna ett fint lakan, doppadt i vatten, som stått inne i rummet öfver natten (sålunda 17 à 18° varmt), samt väl urvridet. Då medhjälparen är färdig härmed, afkläder man sig, stiger hastigt ur sängen och ställer sig på en tjock, mjuk matta. Det våta lakanet lindas nu af medhjälparen omkring kroppen, så att det ligger stadigt och utan veck, hvilket lämpligast sker på det sätt, att man själf fasthåller ena hörnet af lakanets ena ända mellan ena armen, helst den högra, och bröstkorgen, hvarefter medhjälparen, hållande i andra

hörnet af samma ända, för lakanet hastigt öfver bröstet nnder motsatta axelhålan, öfver ryggen, upp öfver andra sidans skuldra och arm samt slutligen öfver andra armen och omkring halsen; nedre delen af lakanet lindas omkring benen. Allt detta bör ske så skyndsamt som möjligt. Därefter företager medhjälparen långa och kraftiga strykningar upp och ned öfver kroppen, därvid han ej får försumma benen, särskildt ej deras insidor, till dess lakanet blir varmt, hvilket vanligen tager Vs ^ 1 Va minut. Lämpligt är att fukta hufvud och hals med kallt vatten. Slutligen aftorkas kroppen skyndsamt men omsorgsfullt med ett torrt och varmt, ej för mjukt lakan eller en handduk. Känner man sig frusen och trött, kan man efter afrifningen åter bädda ned sig en stund, men bör akta sig för att insomna; i annat fall mår man bättre af att strax kläda sig och taga en promenad på */» timme, om vädret är vackert, eller motionera en stund i sina rum. Afrifningarna kunna tagas året om. Vid tillfällig förkylning, snufva, hosta o. d. böra de dock naturligtvis ej tagas.

Afrättning (se Dödsstraff.)

Afstånden i världsrymden äro svindlande och beträffande de himlakroppar, som befinna sig bortom vårt solsystem, nästan ofattbara. Eedan afstånden till jordens närmaste grannar i rymden äro ägnade att väcka häpnad, när man söker mäta dem med jordiska mått. Ett svagt begrepp om dessa afstånd kan man erhålla genom den detta arbete vid-fogade plansch, som lämnar en åskådlig framställning af den tid, som skulle erfordras för ett järnvägståg, gående med den blott af några få expresståg uppnådda hastigheten af 100 kilometer i timmen, att uppnå de vår jord närmast belägna himlakropparna, månen, solen och planeterna.23

Afvita—Akademien för de fria konsterna.

24

Tager man till jämförelse en ärnra större hastighet, t. ex. utgångshastigheten hos en projektil, afskjnten ur en modern 34 cm. kanon, hvilken utgör ungefär 1,200 meter i sekunden eller cirka 40 gånger den nämnda expressfarten, erhåller man ännu mer öfverraskande tal. Under antagande att en sådan projektil afskötes mot månen och hela tiden bibe-hölle samma hastighet, skulle den slå ned på jordens drabant efter förloppet af 3 dygn 11 timmar. Aflossad mot närmaste planet Venus, då denna står jorden närmast, skulle den behöfva ett par dagar mer än ett år för att hinna fram. liiktades skottet mot solen, skulle projektilen ej slå ned i denna förr än om 4 år på cirka 14 dagar när. För att hinna till Jupiter skulle den behöfva lo år 4 månader och till Neptunus, den yttersta i planetraden, skulle den ej hinna fram förr än i det närmaste 113 år förflutit. Och dock äro dessa afstånd intet mot afstånden till de öfriga stjärnorna. Till den oss närmaste fixstjär-nan, « i Centauren, skalle den nämnda

projektilen ej hinna fram på mindre än något öfver 1 miljon år.

Afvita betecknar på lagspråket en person, som ej äger förnuftets bruk och som därför i rättsligt hänseende intager en undantagsställning. En afvita person får sålunda ej råda öfver sig själf eller sitt gods, ej sluta köp eller åberopas som vittne. Afvita person kan ej heller straffas för af honom begånget brott. Stöld från en sådan person eller sedlighetsbrott mot afvita kvinna betraktas däremot såsom försvårande omständighet vid straffets utmätande.

Agrikulturkemiska anstalter (se Kemiska stationer.)

Akademier i betydelsen af föreningar eller samfund med uppgift att främja vetenskap eller konst finnas i Sverige följande:

Svenska akademien,

Vetenskaps-akademien, Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien,

Landtbruksakademien, Akademien för de fria konsterna, Musikaliska akademien, Krigsvetenskaps- akademien, Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, Vetenskapssocieteten i Uppsala, Fysiografiska sällskapet i Lund, Vetenskaps- och vitterhetssamhället i Göteborg.

Örlogsmannasällskapet i Karlskrona. Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala.

(Se vidare under resp. titlar.) Akademien för de fria konsterna grundades 1735 af Carl Gustaf Tessin och har till uppgift dels att leda och främja målare-, bildhuggare-, byggnads-och de öfriga bildande konsternas utveckling och fortgång i Sverige, dels att förestå och besörja den offentliga undervisningen däri. Akademien utgöres af, förutom första hedersledamöter (medlemmar af konungahuset), högst 12 svenska hedersledamöter och högst 50 svenska ledamöter samt utländska hedersledamöter och ledamöter till obegränsadt antal. Akademiens styrelse består af en preses och en vice preses samt sekreterare, skattmästare och bibliotekarie Det under akademiens inseende ställda läroverket, vid hvilket undervisningen är kostnadsfri, omfattar

A. Skola för målare- och bildhuggare-konst, och

B. Skola för byggnadskonst.

I den förra af dessa intagas så väl manliga som kvinnliga elever, hvilka åtnjuta lika undervisning, men med vissa undantag på skilda afdelningar. I skolan för byggnadskonst undervisas endast manliga elever. Läroåret börjar den 1 september och fortgår till den 125

juni. Årligen i augusti månad utfärdar akademien, efter förslag af läroverksnämnden, en undervisningsplan, som "bestämmer läroämnenas och lärotimmarnas fördelning samt lärarnas tjänstgöring och tiderna därför.

Ansökning om inträde vid läroverket skall, skriftligt affattad och ställd till läroverksnämnden, ingifvas till direktören före den 20 augusti. Vid ansökningen skola vara fogade intyg om fullständiga namn, födelseort, ålder, frejd och kunskaper samt, därest inträdessökande är omyndig, tillstånd af målsman. Ingen kan till elev antagas, som icke uppnått en ålder af 15 år eller icke äger god frejd.

För inträde i skolan för målare- och bildhuggarekonst fordras dessutom:

att medels betyg eller annorledes visa sig innehafva sådant mått af allmän bildning, som af läroverksnämnden anses nödigt för ett nöjaktigt tillgodogörande af undervisningen;

att medels företeende af teckningar samt af betyg från offentlig läroanstalt eller enskild lärare visa sig innehafva erforderlig färdighet i klotsritning med skuggning samt i teckning efter landskaps- och figurplanscher;

att medelst ritningar och betyg styrka sig hafva genomgått en förberedande kurs i linearritning och perspektiv;

samt att genom bifogande af på egen hand utförda teckningar och utkast visa sig äga anlag för konstnärlig verksamhet.

Sökande, som vid granskning af ansökningshandlingarna befunnits i öfrigt behörig, skall, för ytterligare ådagaläggande af nödig förkunskap i teckning, inställa sig vid läroverket för profs afläggande, och är sökande själf skyldig att göra sig underrättad, huruvida han till sådant prof antagits eller icke.

För inträde i skolan för byggnadskonst fordras:

uppflyttningsbetyg från tredje afdel-

ningen af fackskolan för arkitektur vid Tekniska högskolan, eller afgångsbetyg för elev i byggnadsfacket vid Chalmerska läroanstalten i Göteborg, eller ock antagligt betyg om motsvarande kunskaper;

intyg öfver praktiskt deltagande i hus-byggnadsarbetes utförande;

att vid ansökningen fogas af sökanden utförda byggnads- och ornamentsritningar; samt

att sökanden genom utförande å lärosalen af utkast efter program lämnar läroverksnämnden tillfälle att afgörande bedöma hans kompetens.

Kompetenta inträdessökande kunna antagas endast i den mån plats förefinnes, och lämnas därvid de mest förtjänta företräde.

Aktiebolag (se Bolag.)

Akvarier kallar man vattenbehållare, i hvilka man planterar vattenväxter och vattendjur. I sin enklaste form består ett akvarium af en rund, upptill öppen glaskupa, i hvilken man håller en eller flera s. k. guldfiskar, en liten från Kina stammande karp-art, som utmärker sig genom sin vackra, i rödt och guld skimrande färg. Vattnet i ett sådant akvarium bör ombytas minst hvar åttonde dag, hvarvid man bör iakttaga att det vatten, som påfylles, har ungefär samma temperatur som det ombytta. Guldfiskarnas bästa foder är myrägg, men äfven små hvetebrödsmulor, smärre flugor o. d. kunna användas. Fodret bör ej gifvas i större mängd än att fiskarna genast kunna förtära det, emedan i annat fall vattnet lätt blir skämdt. Kärlets botten skall vara täckt af ett litet lager fin, ren sand, som då och då ombytes. Af vikt är, att guldfiskkupan ej ställes i solskenet, så att vattnet blir allt för varmt.

Ett större akvarium består af plana glasskifvor, som med vattentätt kitt — 100 delar blyhvitt, 100 delar fin hvit sand, 100 delar bränd gips, 5 delar bor-27

syrad manganoxidul och 350 delar harts knådas med tillräcklig mängd linolja till lagom kittkonsistens — äro förenade till en fyrkantig låda. Botten täckes med ett 2 cm tjockt lager grof sand och små kiselstenar, hvarjämte några större, väl rengjorda stenar arrangeras i form af klippartier i miniatyr. Vill man särskildt odla växter i akvariet, måste man öfver bottensanden lägga ett lager af med sand och pulveriserade träkol blandad matjord och ofvanpå denna ett tunt kisellager. Bäst är flodvatten; begagnas brunns- eller källvatten, bör det stå ett par dagar först i öppet kärl. Vattnet påfylles och aftappas medels en slang. Bland fiskar, som ägna sig för hållande i rumsakvarier, må särskildt framhållas den lifliga och rörliga spiggen, som har den egendomligheten att bygga bo för afkommans utkläckning.

Alfabet, ett namn som kommer af benämningarna på de två första bokstäfverna i grekiska alfabetet, alfa och beta, betecknar de skrifttecken, bokstäfver, med hvilka ljuden i ett språk återgifvas för ögat. De europeiska folkens alfabet äro, med undantag för turkiskan, härledda från det grekiska alfabetet. Antalet bokstäfver i de olika alfabeten växlar högst betydligt. Kineserna sakna alfabet i egentlig mening, i det deras till tusental uppgående skrifttecken uttrycka ej ljud utan begrepp.

Grekiska alfabetet består af följande 24 bokstäfver:

A a lairaj = a

B ß (beta) = b

r y (gamma) = ë

J (J (delta) = d

s (epsilån) = kort e

z £ (zeta) = ds

H t] (eta) — långt e

Q £ (theta) = engelskt th

J i (iåta) = i

K x (kappa) = k

A X (lambda) = 1 M fi (my) : m N V (ny) = n

£ (xi) = X

O o (åmikrån) = kort å 77 n (pi) = p P Q (rhå) = r 2 a g (sigma) = s T T (tau) = t Y v (ypsilån) = y O (p (phi) = ph, £ X. % (chi) — tyskt ch <V if) (psi) = ps O w (åmega) = långt å Ryska alfabetet hestår af 36 bokstäfver, af hvilka dock ett par äro stumma tecken angifvande hårdt eller mjukt uttal af föregående konsonant:

A a. B b.

B v.

r g. Ä a-

E je. JK sje. 3 se. II ji. I i. H ji. K k.

JI 1. M m. H n. O å.

n p.

P r. C s. T t. y u. ® f. X ch. II ts.

1 tj. BI sj. m sjtj.

t (stum)

BI y.

B (stum) B je. 3 e. 10 ju. JI ja.

e f.

T isjitsa.

Telegraf alfabetet.

A.— B — • •«

C----

D---

È.

F..— G---

1_____

2_____

H.... i..

K---

L____

M--

N—

-3...--

4... .— 9-----

P____

R —. S... T —

U___

5.....

6 — ....

.0-----

V.,— x_.__

Z----

Å_____

Ä____

Ö----

7-----

8-----

(Se för öfrigt Blindskrift och Döf-stumalfabet.)

Alkohol — i vanlig bemärkelse etylalkohol — är i rent tillstånd en färglös vätska, lättare än vatten, med svag29

lukt och "brännande smak och verkar införd i människokroppen som ett häf tigt gift. Utspädd med vatten framkalla dess giftiga egenskaper det under benämning berusning bekanta tillståndet, hvars högsta grad kännetecknas af ett fullständigt upphäfvande af kropps- och själsförmögenheterna.

Alkoholhalten i mera vanliga viner, likörer och ölsorter framgår af efterföljande tabell. Siffrorna angifva volymprocenten alkohol:

Franska viner, hvita 7—11 Ungerska viner 8—18

Bhenviner, röda 8—12

Franska viner, röda 8—12 Bhenviner, hvita 10—12 Champagne 10—14

Moselviner 11—14

Italienska viner, hvita 11—18 » d röda 12—15

Malaga 13—16

Portvin 15—24

Madeira 18—20

Sherry 18-26

Marsala 19—21

Punsch 23—30

Vanligt brännvin 40

Anisett 42

Kom 45—51

Genever 48—50

Whisky 50—60

Munklikör 52

Curajao 55

Konjak 55—70

Arrak 61

Porter 7

Bayerskt öl 5

Svenskt öl 4

Iskällardricka 2

Alkoholism, eller spritförgiftning, kallar man de sjukliga rubbningar i människokroppen, som uppkomma genom missbruk af spritdrycker. Man skiljer på akut och kronisk alkoholism. Den akuta spritförgiftningen uppträder i form

af mer eller mindre fullständig berusning med åtföljande förlust i större eller mindre grad af individens herravälde öfver sig själf i både fysiskt och andligt afseende, Den berusade förlorar ofta förmågan att öfverväga och beräkna följderna af sina yttranden och handlingar och uppträder därför fullkomligt som en oförnuftig dåre och gör sig skyldig till saker, som han eljes aldrig skulle låtit komma sig till last. En stor del af de våldsbrott, som begås, föröfvas i berusadt tillstånd, och då detta ej inför lagen gäller som förmildrande omständighet, får ej sällan den skyldige med långa års lidande, sorg och ånger sona hvad han i ett ögonblick af sinnesfrånvaro brutit. Hos en stor del människor, framför allt i vårt land, framträder under spritens påverkan en oresonlig stridslystnad, hvilken man brukar beteckna som dåligt ölsinne och som mycket lätt leder till ödesdigra gärningar. Personer, som veta med sig att deras »ölsinne» är af detta slag, böra därför i sitt eget intresse särskildt vinnlägga sig om att undvika sprithaltiga drycker och helst iakttaga fullständig afhållsam-het, enär gränsen mellan bruk och missbruk är . mycket svår att iakttaga.

Den akuta spritförgiftningen är, när den inträffar för någon gång, af öfvergående art och kvarlämnar ej i regeln några sjukdomsföljder, så framt den ej varit synnerligen häftig eller särskilda omständigheter föreligga. Vida betänkligare är ur hälsosynpunkt den kroniska eller långsamma spritförgiftningen. Den uppkommer, när bruket af spritdrycker blir en daglig vana, och det beror på mängden af den förtärda alkoholen och kroppens motståndskraft huru snart och häftigt verkningarna inställa sig. Vanligen bli matsmältningsorganen först angripna och det uppstår hvad man kallar suparkatarr. Till magkatarren31

sälla sig därpå hvarjehanda tecken på förstördt nervsystem, darrningar i händerna och andra kroppsdelar, spasmer, partiella förlamningar o. s. v. Vid mera häftig alkoholförgiftning inträda vanligen också anfall af yrsel, ursinne, konvulsioner och förryckthet, symtom som fått det betecknande namnet fylleri-galenskap (delirium tremens). Alla kroppens organ kunna angripas, och motståndskraften mot tillstötande sjukdomar nedsättes i hög grad. I regeln blir slutet också, att alkoholisten dukar under för någon sådan sjukdom, där ej spritförgiftningen mera direkt framkallar dödsorsaken genom hjärtförlamning eller blodkärlsbristning. Med förstöringen inom kroppen går hand i hand en psykisk nedbrytningsprocess: viljekraften försvinner, ansvars- och hederskänslan förslöas, själsförmögenheterna nedsättas och ej sällan hemfaller den alkoholförgiftade åt verklig sinnessjukdom.

Enda botemedlet mot den kroniska alkoholismen är att afstå från bruket af spritdrycker, och ju tidigare detta kan ske, desto större äro utsikterna till varaktig förbättring och fullständigt återvinnande af hälsan. Tyvärr blir hos de flesta alkoholister viljekraften redan tidigt så försvagad, att de trots de bästa föresatser ej kunna bekämpa det med förgiftningens fortskridande allt mer tilltagande begäret efter alkohol, hvarför i sådana fall tvångsinternering på en för sådana sjuka afsedd anstalt — alkoholisthem — innebär enda möjligheten till räddning. Förslag äro å bane att från det allmännas sida med lagstiftningsåtgärder och penninganslag reglera och understödja detta räddningsarbete.

Allmänna läroverk (se Elementarläroverk.)

Allmänning är den benämning, som sedan gammalt brukats om skogsområden tillhörande samhällen, såsom byar, sock-

nar, härader. Numera ha en stor del af dessa allmänningar blifvit skiftade mellan delägarna. Oskiftade återstå häradsallmänningarna med en sammanlagd areal af 104,881 hektar och hvilka icke få delas utan skola bibehållas oförminskade samt äro ställda under skogsstatens förvaltning eller dess uppsikt. Delägare i häradsallmänningar äro häradets jordägare efter deras oförmedlade hemmantal. Afkastningen af häradsallmänning går i första rummet till bestridande af omkostnaderna; uppstående öfverskott användes till för häradet gemensamma byggnader och i sista hand till fördelning mellan delägarna.

De oskiftade sockenallmänningarna uppgå till 536,873 hektar, hvaraf kommer ensamt på Norrbottens län 279,820 och återstoden — 257,053 hektar — på Gäfleborgs och Kopparbergs län. I Norrbottens län stå de under skogsstatens vård och förvaltning. I de två andra länen ha delägarna mera fri dispositionsrätt öfver allmänningsskogarna och ha flerestädes, framför allt i Kopparbergs län, genom afverkningsrättens afyttrande bildat ansenliga fonder, med hvilka kommunernas utgifter till större eller mindre del bestridas.

Almanackor ha utgifvits i Sverige sedan något mer än 370 år och sedan år 1600 utkommit årligen. Utgifvandet af almanackor är sedan 1747 uteslutande privilegium för Vetenskapsakademien. Genom ett k. bref af 2 juli 1858 bestämdes priset till 14 ore, hvilket ännu är gällande. De svenska almanackorna utgifvas, på grund af landets stora utsträckning i norr och söder, uti fyra olika upplagor: till Lunds, Göteborgs, Stockholms oeh Haparanda horisonter.

Aln (se Mått, mål och vikt.)

Aluminium användes numera i ganska stor utsträckning för tillverkning af kokkärl, hvilka ha den fördelen att vara33

utomordentligt lätta, bibehålla sig blanka och ej angripas af syror. En olägenhet är att de på grund af metallens stora värmeledningsförmåga gärna upphettas väl hastigt, så att vidbränning lättare inträffar.

Alun begagnas bland annat på grund af dess sammandragande (adstringerande) egenskaper i medicinen. Bränd

alun begagnas för att hålla smärre sår rena och hindra uppkomsten af svallkött. Vid brännsår, som bilda blåsor, är alun-salfva ett förträffligt medel. Man tager 8 gram finstött alun, hvitan af två friska ägg och 65 gram matolja (icke härsken) och rör detta till en väl blandad massa, som bör på nytt omröras före hvarje begagnande.

Amarant-orden, ett i Stockholm existerande ordenssällskap med 6 grader, stiftadt 1760 och numera jämte Innocensen (s. d. o.) ett danssällskap för den högre societeten. Namnet har upptagits efter en af drottning Kristina stiftad hoforden, till åminnelse hvaraf den nuvarande Amarantorden till sin första grad-dekoration upptagit den ursprungliga ordens stjärna: dubbla, hvarandra motvända A, i rödt band med gröna kanter.

Amatörfotografi (se Fotografi.)

Ambulans betecknar i allmänhet den rörliga sjukvården i fält, äfvensom de förbandsplatser, där de sårade erhålla den första behandlingen. Ambulans skall föra Genè vekon ven tionens flagga och dithörande personal armbindlar med samma tecken: rödt kors på hvit botten.

Amma bör ej antagas utan föregående grundlig läkareundersökning, som lämnar garantier för att amman ej är behäftad med några konstitutionella sjukdomar, fallandesot, syfilis, anlag för lungsot, eller att hon har fallenhet för spritdrycker eller könsutsväfningar. En amma bör vara ung, kraftig och äga tillräcklig mjölktillgång. Äfven karaktärsegenskaperna kunna spela en roll,

om också icke så stor, som man fordom antog. Ett mildt och ömt sinnelag lämnar alltid ökad trygghet för att barnet erhåller den omvårdnad och skötsel, som dess ömtåliga konstitution kräfver.

Ammoniak är egentligen en färglös gas med intensiv och stickande lukt. I dagligt tal förstår man under benämningen ammoniak en lösning af denna gas i vatten, s. k. kaustik ammoniak, äfven benämnd hjorthornssprit eller sal-miaksprit. Denna flytande ammoniak finner mångsidig användning. Allbekant är den roll ammoniak spelar i stället för soda och såpa vid tvättning af kläder, såsom fläckuttagningsmedel o. s. v. Försiktig inandning af ammoniak retar näsans slemhinna till kraftigare verksamhet och är därför välgörande vid snufva. Utvärtes användes ammoniak i förening med olja såsom liniment vid reumatism och kontusioner. 1 Amerika begagnar man ammoniak äfven mot ormbett, dels invärtes och dels utvärtes. Ammoniak är jämväl ett förträffligt medel mot insektstyng. Har man exempelvis blifvit stucken af bin, är det tillräckligt att bestryka det stuckna stället med litet ammoniak. I handeln förekommande flytande ammoniak innehåller 20—30 proc. ammoniak.

And (se Gräsand och Jakt.)

Andaktsöfning (se Gudstjänst.)

Andnöd, eller svårighet att andas, inställer sig hos friska personer och i lindrigare, öfvergående grad endast vid större kroppsansträngningar. Svårare och ihållande andnöd åtföljer däremot en hel del sjukdomar, som inverka på gastrycket i lungorna eller äro förenade med störd blodcirkulation, blodbrist, gasbildning i tarmarna o. s. v. Behandlingen måste naturligtvis i alla dylika fall riktas på upphäfvande af grundorsaken.

Vid krampaktiga anfall af andnöd hör alltid läkare eftersändas, och tills denne

hinner anlända, söker man lindra den sjukes tillstånd genom att lägga honom högt med öfverkroppen, öppna alla åtsittande klädespersedlar, gifva honom starkt kaffe och ingnida "bröstet med terpentin eller lägga senapsdegar på bröst och vådor. (Se äfven Astma.')

Andtäppa (se ofvan under Andnöd.)

Angifvare kallas en person, som till målsägare eller åtalsmyndighet angifver annan person för straffbar handling. Befinnes den angifne oskyldig och kan det ej visas, att sannolika skäl för angifvelsen förelegat, kan angifvaren

straffas, hvarvid straffgraden bestämmes efter huruvida angifvelsen gjorts mot bättre vetande eller af obetänksamhet samt efter arten af det brott angifvelsen afsett.

Anis (se Kryddor.)

Ankor äro bland våra befjädrade husdjur de som orsaka minsta besväret och kostnaden och kunna därför bereda en jämförelsevis vacker inkomst såväl genom sina ägg och sin fjäder som genom det förträffliga köttet. Ankhönan värper i marg och april och bör under denna tid hållas instängd och förses med riklig föda. Om äggen efter hand borttagas ett i sänder, fortsätter hon varpningen ganska länge och uppgifves kunna lägga årligen 120 ägg. Vill man låta ankhönan själf rufva ut äggen, kvar lämnar man en 10—15 stycken. Efter 4 veckor framkomma ungarna. Dessa böra aktas för kyla, och ankhönan bör därför hindras att locka ut dem i vatten. Af denna orsak bruka många ankuppfödare låta ankäggen rufvas ut af höns. Under de första dagarna födas ankungarna med sönderhackade hårdkokta ägg och brödsmulor i vatten, längre fram ger man dem korn- och hafrekli i surmjölk eller vatten. Af synnerlig vikt är att ankungarna icke lida brist på vatten. Då fjädrarna börja sticka fram ur dunet, hvilket inträffar efter 4—6 veckor, kun-

Aylesbury-ankor. na ungarna börja föda sig själfva utomhus, men erhålla ett par gånger om dagen litet kornkli och lämpligt köksaffall.

Ankorna äta, snart sagdt, hvad som helst, dock bör man undvika att ge dem rågkli och framför allt icke socker. Där ankor hållas, bör vatten finnas i omedelbar närhet, eljes bli de osnygga och vantrifvas. Man bör dock alltid genom riklig utfodring söka förekomma, att de förtära fisk i någon rikligare mängd, emedan köttet däraf får en obehaglig bismak.

Ankorna böra helst hållas afskilda från annat fjäderfä. Framför allt bör man icke låta narra sig att anbringa hönshuset öfverst i en byggnad och ankhus under. Vid ankafvel i större skala bör huset hafva tre, om icke fyra afdelningar, nämligen: 1) Nattrummet med äggredena, när dessa icke anbringas i ett eget med spjälverk afstängdt rum, hvilket är nödvändigt, när det finnes många ankor oeh är ondt om utrymmet. 2) Kufplatsen, som med bredväggar bör afskiljas från de öfriga afdelningarna, för att de rufvande fåglarna, i synnerhet när man låter ankägg utrufvas af höns, må vara fullt ostörda. 3) Ankungsgården, som är afsedd att upptaga de37

späda ankungarna, bör genom flyttbara väggar kunna afdelas i mindre afdelningar. Denna bör vara så stor, att ankungarna bekvämt kunna tillbringa natten därstädes. Om änkhuset är försedt med dubbla väggar och på annat sätt skyddadt mot sträng köld, behöfves där knappt någon ugn. I annat fall må där eldas, dock endast under mycket sträng köld, eller när kölden kommer tidigt. Golfvet bör vara tätt och tjockt, så att det afhåller råttor, och täckas med en blandning af sand eller aska, hvaröfver lägges halm. För ankungarnas rum är dock ett enbart grus- eller sandlager bättre. Detta rum bör vara väl ventileradt och tämligen ljust, hvaremot nattrummet och rufplatsen böra vara mörka.

Af de ankarter, som bäst ägna sig för ankskötsel, må i främsta rummet nämnas den indiska ankan af brungrå färg och pingvinartad skapnad. Denna anka är ovanligt okänslig för väderleksväxlingar och lägger rikligt med stora ägg. Vidare må märkas den stora Bouen-ankan, brokig, med brun bottenfärg, den hvita Aylesbury-ankan och den likaledes hvita Peking-ankan.

Till gödning utväljer man unga ankor. Gödningen tar 2—3 veckor i anspråk.

Annonsering är i vår tid ett af de verksammaste medlen för en affärsman att komma i förbindelse med den stora allmänheten, och de kostnader, som nedläggas därpå, blifva i regeln rikligen ersatta genom stegrad omsättning. Ett villkor för framgång är dock, att man dels väljer lämpliga tidningar eller tidskrifter, d. v. s. sådana som ha stora upplagor och läsas i de kretsar, till hvilka man företrädesvis vill vända sig, och dels affattar annonserna så, att de falla läsaren i ögonen. I sistnämnda hänseende kräfves alltid en liten smula uppfinningsförmåga, och någon

stilistisk

talang är ej heller af ondo. Förgätas bör ej heller, att om en annons skall medföra önskad effekt, bör den införas flera gånger efter hvarandra; ty erfarenheten har visat, att det i regeln först är vid tredje eller fjärde upprepandet som allmänhetens uppmärksamhet väckes. Hvad man vid ali annonsering bör akta sig för är osmakliga öfverdrifter, som kunna väcka antingen löje eller misstro.

Ansiktsros (se Bos.)

Ansiktsvård (se Skönhetsmedel.)

Ansiktsvärk kallar man en art af neuralgi, yttrande sig i anfallsvis uppträdande häftiga smärtor i ansiktets känselnerver. Sjukdomen förekommer mest hos kvinnor och är i sin svåraste form utomordentligt plågsam. Den framkallas vanligen af förkylning, yttre våld å nerven eller retning å denna af en främmande kropp, sjukliga processer i närliggande delar o. s. v. Behandlingen måste rätta sig efter grundorsaken och är ofta mycket långvarig. Stundom kan sjukdomen häfvas genom operativt ingrepp, i det nerven eller dess angripna delar aflägnas.

Antimon (se Metaller.)

Antiseptiska medel kallar man i allmänhet sådana substanser, som förhindra förruttnelseprocesser genom dödande eller oskadliggörande af de mikroorganismer, som förorsaka dessa. De antiseptiska medlen användas till desinfektion och sårbehandling (se dessa ord) äfvensom i den allmänna hälsovården, t. ex. vid hudens och tändernas skötsel. Det gifves en snart sagdt oändlig mångfald antiseptiska medel med starkare eller svagare verkan, t. ex. karbolsyra, kvicksilfverklorid (sublimat), jodoform, kreosot, klorzink, salicylsyra, borsyra, citronsyra, kinin o. s. v., hvilka ingå som beståndsdelar i en mängd antiseptiska preparat, som under olika namn förekomma i handeln.39

Antropometri, läran om människokroppens måttförhållanden, ligger till grund för det af fransmannen A. Bertillon uppfunna antropometriska signalementsystemet, som i den moderna rättsskipningen med stor framgång användes för igenkännandet af förut straffade brottslingar och därför praktiseras af polisen i de flesta civiliserade stater. Hvarje till gröfre brott förvunnen individ mätes efter följande system: 1. hufvudets längd och bredd, 2. vänstra fotens samt vänstra handens pek- och lillfingers längd, 3. öfver- och underkroppens längd jämte totallängden, 4. bägge armarnas längd, 5. vänstra örats höjd och bredd och 6. vänstra armens längd. Dessa mått antecknas på kort, som därefter ordnas efter vissa andra yttre kännemärken och katalogiseras. Om en brottsling infångas och man vill öfvertyga sig om huruvida han uppgifvit rätt namn eller varit straffad förut, kan man

med osviklig säkerhet identifiera honom, ifall han en gång undergått dylik mätning. Såsom ett ytterligare igenkänningstecken, hvilket äfven anses ofelbart, har tillkommit fingeraftrycket, som grundar sig på det sakförhållandet, att de å fingerändarna förekommande linjerna aldrig äro fullkomligt lika hos två människor.

Apanage betecknar i allmännare betydelse det underhåll, som bestås de icke regerande medlemmarna af ett furstehus. I dagligt tal kallar man äfven det anslag, en regent uppbär för sina personliga utgifter och sin hofhållning, apanage. (Se Civillista.)

Apelsiner, äfven kallade oranger, äro orangeträdets frukter, som i stora massor utföras från Italien, Spanien, Portugal, södra Frankrike, Azorerna, Nordafrika, Västindien, Kalifornien och numera säljas äfven i aflägsna delar af världen förhållandevis mycket billigt. Såväl själfva frukten som den ymniga saften göra på grund af sina vederkvickande och hälsosamma egenskaper apelsinen till en verklig hushållsartikel, angående hvars användning hänvisas till rubrikerna * Efterrätter» och tSaftning och syltning j.

Apotek äro i Sverige privilegierade inrättningar, som icke få anläggas eller drifvas utan särskildt tillstånd och

fackkunskap. Apoteken äro dessutom underkastade en ingående kontroll, och såväl de varor, som där skola tillhandahållas, som dessas pris äro föremål för särskilda föreskrifter. Vissa läkemedel utlämnas från apoteken endast mot företeende af legitimerad läkares recept. Apotekens antal i Sverige uppgår till 315.

(Om apotekareutbildningen se Farma-cevtiska institutet.')

Arbetarfrågan innefattar en hel rad sociala problem, gående ut på att bereda arbetsklassen drägligare lefnadsvilkor.

Prof på olika fingeraftryck.41

Själf söker arbetsklassen i våra dagar lösningen af dessa problem förnämligast genom sammanslutning i fackföreningar, hvilkas sträfvanden i främsta rummet gå ut på att skapa gynnsammare löneförhållanden. I flera stater har man dessutom sökt att på lagstiftningsväg komma denna klass till hjälp genom hvarjehanda åtgärder, hvaribland ålderdomsförsäkringen är den mest anmärkningsvärda. I större industricentra har man dessutom på enskild väg sträfvat att genom uppförande af ändamålsenliga arbetarebostäder gifva den för de mindre bemedlade så viktiga bostadsfrågan en praktisk lösning. (Se f. ö. Arbetarskydd, Arbetsförmedling, Lockout, Minderåriga, Olycksfallsförsäkring, Strejk, Yrkesinspektion.)

Arbetarinstitut kallas fria läroanstalter, afsedda för personer tillhörande arbetsklassen, hvilka vilja förskaffa sig ett högre mått af kunskap än som ingår i den allmänna folkskolebildningen. Undervisningen meddelas i form af föreläsningar. Det första arbetarinstitutet skapades i Stockholm år 1880 af med. d:r Anton Nyström, och efter mönstret af detta ha sedermera liknande institut uppstått på en mängd andra orter, hufvudsakligen sådana med en talrik arbetarebefolkning. Flertalet af dessa institut åtnjuta årliga statsbidrag för verksamhetens upprätthållande.

Arbetarskydd. Genom lagstiftning är i åtskilliga hänseenden sörjdt till skydd för de arbetare, som användas i industrier, yrken och näringar. Sålunda innehåller förordningen angående minderårigas användande i arbete vissa föreskrifter (se Minderåriga). Rörande kvinnliga arbetare är stadgadt, att sådana ej få användas till arbete under jord eller i stenbrott, hvarjämte kvinna, som födt barn, ej får sysselsättas i industriellt arbete under de första fyra veckorna

efter nedkomsten. Börande arbetare i öfrigt innehålla flera på skilda tider utfärdade förordningar och stadganden bestämmelser angående dels arbetslokalernas beskaffenhet i hygieniskt afseende, dels åtgärder till förekommande af olyckshändelser eller yrkessjukdomar. Beträffande öfvervakandet af dessa föreskrifters iakttagande se Yrkesinspektion.

Arbetsaftal ingingos tidigare mellan den enskilde arbetsgifvaren och den enskilde arbetaren inbördes, hvarvid emellertid ej kunde undvikas, att den förstnämnda parten såsom den starkare kunde i allmänhet diktera villkoren. För att råda bot på detta missförhållande ha arbetarnas sammanslutningar sträfvat att införa det kollektiva (gemensamma) af-talet, genom hvilket en arbetsgifvare eller grupp af sådana öfverenskommer med vederbörande arbetaregrupp eller grupper om lönevillkor e. d. för en viss tid. En lag, som närmare reglerar till arbetsaftal hörande förhållanden, är ännu i vårt land ett önskemål.

Arbetsförmedling är en angelägenhet af stor social räckvidd, som dock ända till helt nyligen varit i vårt land så godt som uteslutande hänvisad till den enskilda företagsamheten. Så småningom började dock enstaka kommuner upprätta kontrollerade arbetsförmedlings-kontor, och vid 1906 års riksdag beviljades anslag till upprättande af dylika anstalter öfver hela riket, afseende att bereda såväl arbetsgifvare som arbetare en öfversikt af ställningen på arbetsmarknaden samt anvisningar hvar arbetskraft eller arbetstillfällen finnas att tillgå.

Arbetsinrättningar, eller anstalter, där medellösa personer, som ej vilja eller kunna själfva försörja sig, ehuru arbetsförmåga förefinnes, intagas antingen på egen önskan eller på order af vederbörande fattigvårdsstyrelse och hållas till43

lämpligt arbete, finnas i alla större städer och jämväl i en del mindre samhällen. Ofta äro dessa inrättningar förenade med fattighusen, där ålderstigna eller af andra orsaker orkeslösa personer försörjas på offentlig bekostnad. De på landsbygden allt vanligare fattiggårdarna äro ett slags arbetsinrättningar, som, förståndigt ledda, visat sig i flera hänseenden mycket lämpligare än de gamla fattighusen och framför allt ojämförligt bättre än det ännu på sina håll praktiserade och ej minst ur humanitär synpunkt förkastliga systemet med fattighjonens utackorderande.

Arbetsinställelse (se Lockout och Strejk.)

Arbetsstugor för barn är en för

Sverige speciell inrättning af stor social betydelse. I dessa arbetsstugor mottagas fattiga barn mellan 7—14 år, företrädesvis sådana som sakna tillsyn hemma, och undervisas i för utbildande af deras handlag lämpliga slöjder samt bespisas efter arbetets slut med en måltid. Dessa inrättningar ha en dubbel uppgift: dels att i unga år väcka håg för arbete och grundlägga färdighet i sådant, dels att draga barnen undan sysslolöshetens ofördelaktiga inflytande. Den första arbetsstugan öppnades i Stockholm 1887 på initiativ af fru Anna Retzius, f. Hierta, och f. n. finnas i vårt land öfver ett 60-tal dylika anstalter, där tusentals barn åtnjuta undervisning och tillsyn.

Arf kallas på lagspråket en persons kvarlåtenskap, som på grund af lag-stadganden rörande arfsrätt öfvergår till en eller flera andra personer. I dagligt tal kallar man arf äfven sådan kvarlåtenskap, som genom testamentarisk! förordnande öfvergår till annan arfs-berättigad eller icke arfsberättigad.

Man urskiljer tre olika slag af arf: 1. arf på grund af släktskap, 2. hospi-talsarf och 3. danaarf.

Arf på grund af släktskap åtnjutes af den aflidnes släktingar i den ordning den närmare eller fjärmare släktskapen berättigar till. Närmare släktskap upphäfver alltså arfsrätten för fjärmare. I första rummet komma bröstarfvingar, d. v. s. den aflidnes barn, eller deras efterlämnade afkomlingar, hvilka senare dock endast äro berättigade till så stor lott af kvarlåtenskapen, som skolat tillfalla vederbörande bröstarfvinge, om han lefvat. Om exempelvis en afliden person efterlämnar tre barn och ett barn förut aflidit, efterlämnande tre barn, delas arfvet i fyra lotter, af hvilka tre tillfalla de efterlefvande barnen och den fjärde delas mellan de tre barnbarnen. Denna arfsföljd i nedstigande led kallas bröst-arf.

Finnas ej bröstafkomlingar, äro den aflidnes föräldrar närmast arfsberättigade (bakarf). Är en af föräldrarna död, delas arfvet mellan den efterlefvande af föräldrarna och den aflidnes syskon eller syskons afkomlingar, så att den förre erhåller hälften och syskonen eller sys-konafkomlingarna andra hälften.

Äro båda den aflidnes föräldrar döda, tillfaller arfvet syskon eller syskons afkomlingar (sidoarf). Finnas ej syskon eller syskonafkomlingar, tages arfvet af den, som i närmast följande led är besläktad med den aflidne, hvarvid sidoarf vinge har företräde framför bak-arfvinge, t. ex. farbror eller kusin framför far- eller morföräldrar. Halfsläkting har företräde framför fjärmare helsläktingar, hvaremot halfsläkting i samma led som helsläkting endast är berättigad till så stor del af arfvet, som skulle fallit på stamfaderns eller stammoderns del, ifall denne öfverlefvat arflåtaren.

Arfsrätt kan upphäfvas genom arf-låtarens skriftliga förordnande, att någon hans arfvinge, som gift sig mot hans vilja, på grund häraf skall uteslutas45

Arfsordningen.

ÖCrJicfcfco-reji OTTja-nli-q- hrö.lta.†\vinqo

cKp^-aii-a- do.

OlGanli

^vinlvo- tio. '

OJtiaulvQ- l3a.r1afSui.71ao

tio.

Siffrorna angifva arfvingarnas ordningsföljd efter hvarandra.

från arf efter honom, eller ock förverkas genom rymning nr landet för urbota brott, genom dråp å arflåtaren eller medarfvinge, genom undandöljande af arfsegendom eller annat bedrägeri, genom bosättning à utrikes ort, där svensk undersåte ej har arfsrätt, så framt arftagaren ej är bröstarfvinge, samt genom försummelse att i laga tid bevaka arfsrätten.

Hospitalsarf kallas den arfsrätt, som hospital åtnjuter till viss kvarlåtenskap efter inom hospitalet afliden sinnessjuk, som å hospitalet vårdats efter den för tredje klassens patienter utgående lägsta afgiften.

Danaarf innefattar kvarlåtenskapen efter en person, hvilken aflidit utan kända släktingar eller hvilkens släkt är utesluten från arfsrätt eller försummat att göra den gällande och ej genom testamente förordnat om kvarlåtenskapen. Danaarf tillfaller staten eller vissa privilegierade städer, ifall den aflidne där haft_ sitt hemvist. I många fall brukar dock staten afstå sin rätt till danaarf till förmån för den kommun, den aflidne tillhört, hvartill dock i hvarje särskildt fall riksdagens bifall erfordras.

Arfskifte skall verkställas i närvaro af vederbörande sterbhusdelägare eller deras målsmän eller ombud för dem samt47

två eller flera gode män, hvilka utses af stärbhusdelägarna, eller, om dessa ej kunna enas om valet, af domstolen i orten. Arfskiftet kan ske med eller utan lottning, dock skola först alla fordringar i hoet vara klarerade och efterlefvande makes fördel undantagas. Först lottas om arfvets hufvudlotter och därefter, ifall en eller flera af hufvudlotter-na skola i sin ordning delas mellan flera arftagare, om delar af hufvudlott. Lottning måste alltid ske, då någon af stärb-husdelägarna är omyndig; i motsatt fall är hela arfskiftet ogiltigt. Äro alla stärbhusdelägarna däremot komna till myndig ålder, kan arfvet delas genom öfverenskommelse, d. v. s. utan lottning.

Öfver hvarje arfskifte skall upprättas en skriftlig handling, upptagande namnen på stärbhusdelägarna, hvilka af dessa eller deras ombud, som närvarit vid arfskiftet, förteckning öfver boets tillgångar och detaljerad redogörelse för fördelningen af dessa mellan stärbhusdelägarna, hvarjämte till boutredningen hörande handlingar, såsom bouppteckning, äktenskapsförord, testamente, gåfvobref o. s. v. skola i arfskiftesinstru-mentet uppgifvas. För att arfskiftes-handlingen skall anses i laga ordning upprättad fordras, att samtliga stärbhus-delägare skriftligen godkänna densamma, hvarförutom kräfvas gode männens bestyrkande underskrifter.

Årfsskatt kallar man den stämpelaf-gift, som skall erläggas vid ingifvande af bouppteckning efter afliden person. Sådan gtämpelafgift beräknas dock icke för andel, som på grund af arf eller testamente tillkommer bröstarfvinge eller på grund af testamente efterlefvande make eller bröstarfvinges afkomling, där samma andels värde understiger 1,000 kronor, ej heller för annan andel, som icke uppgår till ett värde af 200 kronor. |

I. öfrigt beräknas stämpelafgiften efter en tariff, som indelas i tre klasser:

I. För andel, som på grund af arf eller testamente tillkommer bröstarfvinge eller på grund af testamente efterlefvande make — hvars på fördel, giftorätt och morgongåfva grundade andel är undantagen — eller bröstarfvinges afkomling:

för belopp fr. 1,000 intill 2,000 kr. 0,6 proc

T> 2,000 » 4,000 » 0,8 > > 4,000 » 6,000 > 1 » S 6,000 » 8,000 » 1,2 » > 3,000 » 10,000 » 1,4 » » 10,000 > 12,000 » 1,6 » J> 12,000 » 15,000 » 1,8 T) 16,000 » 20,000 » 2 » D 20,000 » 25,000 » 2,2 » 25,000 » 40,000 » 2,4 » 40,000 > 55,000 » 2,6 T> 55,000 » 75,000 » 2,8 » TI 75,000 » 100,000 > 3 Tt T> 100,000 » 150,000 » 3,2 t 150,000 » 225,000 » 3,4 > » 225,000 > 325,000 » 3,6 » » 325,000 » 450,000 » 3,8 »

» 450,000 kr. o. däröfver 4 t II. För arfsandel, som tillkommer fader, moder eller syskon (halfsyskon) eller deras afkomlingar eller på grund af testamente akademi, vetenskapligt samfund, allmänt undervisningsverk, stipendiefond eller pensionsanstalt, äfvensom välgörenhetsinrättningar: för belopp fr. 200 intill 500 kr. 0,6 proc.

» 500 » 1,000 » 0,8 » i> 1,000 » 1,500 » 1 f> > 1,500 . 2,000 > 1,2 » » 2,000 » 2,500 » 1,4 » » 2,500 » 3,000 » 1,6 » » 3,000 » 3,500 » 1,8 » » 3,500 » 4,000 > 2 » » 4,000 » 4,500 » 2,2 » D 4,500 » 5,000 » 2,4 i 5,000 » 5,500 » 2,6 » S 6,500 > 6,000 » 2,8 »49

för belopp fr. 6,000 intill 6,500 kr. 3 proc,

» 6,500 > 7,000 » 3,2 » » 7,000 » 7,500 » 3,4 » » 7,500 » 8,000 » 3,6 » » 8,000 » 8,500 » 3,8 T> » 8,500 » 10,000 » 4 T) » 10,000 » 12,000 » 4,2 ' » » 12,000 » 15,000 » 4,4 » » 15,000 » 20,000 » 4,6 » » 20,000 » 25,000 » 4,8 » 25,000 » 30,000 » 5 » » 30,000 > 35,000 » 5,2 » » 35,000 » 40,000 » 5,4 » » 40,000 » 45,000 » 5,6 » » 45,000 » 50,000 » 5,8 » » 50,000 » 60,000 » 6 » » 60,000 » 75,000 > 6,2 » » 75,000 > 95,000 » 6,4 » » 95,000 » 120,000 » 6,6 » » 120,000 » 150,000 » 6,8 » » 150,000 » 185,000 » 7 » » 185,000 » 225,000 » 7,2 » » 225,000 » 270,000 » 7,4 T> » 270,000 » 320,000 » 7,6 » » 320,000 » 375,000 » 7,8 »

» 375,000 kr. o. däröfver 8 » III. För andel, som tillkommer annan arfvinge eller testamentstagare, samt för danaarf:

för belopp fr. 200 intill 500 kr. 1 proc » 500 » 1,000 » 1,5 » » 1,000 » 1,500 » 2 » » 1,500 » 2,000 » 2,5 » » 2,000 » 2,500 » 3 » » 2,500 » 3,000 » 3,5 » » 3,000 » 3,500 » 4 » » 3,500 » 4,000 » 4,5 » » 4,000 t 4,500 » 5 > » 4,500 » 5,000 » 5,5 » » 5,000 » 5,500 » 6 » » 5,500 » 6,000 » 6,5 » » 6,000 T> 6,500 » 7 » 6,500 » 7,000 » 7,5 » » 7,000 » 7,500 » 8 » T> 7,500 T) 10,000 » 8,5 » » 10,000 » 15,000 » 9 »

för belopp fr. 16,000intill20,000 kr. 9,5 proc

» 20,000 » 25,000 » 10 »

» 25,000 » 30,000 » 10,5 »

> 30,000 » 35,000 » 11 »

» 35,000 » 40,000 » 11,5 »

» 40,000 » 50,000 i 12 >

» 50,000 k 65,000'» 12,5 »

» 65,000 » 85,000 » 13 »

» 85,000 » 110,000 » 13,5 »

» 110,000 j 140,000 » 14 »

» 140,000 » 175,000 » 14,5 »

» 175,000 » 215,000 » 15 »

» 215,000 » 260,000 > 15,5 »

» 260,000 kr. o. däröfver 16 »

Arkitektur (se Byggnadsstilar.)

Arkitektutbildning (se Akademien för de fria konsterna och Tekniska högskolan).

Armbrott kunna gälla antingen öfver-armens ben eller endera eller båda underarmens benpipor. Liksom vid ben-

Provisoriskt förband vid underarmsbrott.

Provisoriskt förband vid öfverarmsbrott.

brott i allmänhet kan skadans art igenkännas på den starka smärtan på brottstället, hvilken ökas vid försök att röra lemmen samt vid vidröring, och oförmåga att begagna den skadade kroppsdelen.

Till dess läkare hinner anlitas bör man anlägga ett provisoriskt förband. Vid ett underarmbrott, som mestadels

Arméernas i olika land freds- och lnnda:

inträffar strax ofvanför handleden, är det tillräckligt att lägga nnderarmen i en slinga, som knytes kring halsen. Samma förband lämpar sig äfven för ett öfverarmbrott, dock måste i detta fall öfverarmen med en särskild duk bindas intill kroppen, med eller utan spjälor, beroende på brottets beskaffenhet, krigsstyrka beräknas för närvarande så-

På fredsfot: På krigsfot:

Amerikas förenta stater ....78,713 (milis 118,926) —

Argentina 21,531 208,000

Belgien 46,445 181,409

Bolivia..3,257 —

Brasilien..21,137 —

Bulgarien 56,470 190,452

Chile ....7,300 (reserv 33,350) —

Columbia ....6,528 —

Costa Rica 1,000 15,000

Cuba..6,110 —

Danmark...14,193 85,334

Ecuador ....11,500 —

Frankrike 576,125 1,200,000

Grekland...22,377 82,125

Guatemala ....7,000 (milis 59,893)

Haiti ....11,661 —

Honduras ....49,431 (inkl. reserv).

Italien..282,771 792,907

Japan ....— 640,701

Kina..106,500 —

Mexiko 29,966 84,494

Montenegro..36,726 vapenöfvade.

Nederländerna ....31,275 —

Nicaragua 4,000 40,000

Norge ....— 80,000

Paraguay...2,600 —

Persien..24,500 c:a 60,000

Peru..4,277 15,330

Portugal 33,230 175,380

Rumänien 92,857 140,000

Kyssland.. 1,200,000 2,150,000

Salvador ....3,000 (milis 18,000)

San Domingo .... c:a 4,000 —

Schweiz ....— 537,899

Serbien 30,292 287,27353

På fredsfot: På krigsfot: Siam .... c:a 30,000 Spanien .... 91,833 c:a 214,000 Storbritannien .... 251,624 — S verige .... 66,618 350,000 Turkiet .... 1,560,000 Tyskland............................. 1,335,000 Uruguay .... 8,357 — Venezuela .... c:a 60,000) Österrike-Ungern 398,943 1,230,000

I ofvanstående uppgifter äro icke landstormstrupper inräknade. För öfrigt hänvisas till de schematiska framställningarna af arméernas styrkeförhållanden samt kostnaderna för deras underhåll å nästföljande sidor.

Arméförvaltningen är sedan 1866 namnet på det ämbetsverk, som har högsta uppsikten öfver och vården om allt, som hör till arméns förvaltning, dess ekonomi, material o. s. v. Yerket arbetar på fyra departement: artilleridepartementet, chef generalfälttygsmäs-taren, fortifikationsdepartementet, chef fortifikationschefen, intendentsdepartementet, chef generalintendenten, och civila departementet, chef generalkrigskommissarien. Under intendentsdepartementet lyder som en särskild byrå sjukvårdsstyrelsen, hvars chef är öfver-fältläkaren.

Arméns pensionskassa grundades 1756 för att bereda underhåll åt armén tillhörande militära och civila ämbetsmän, då de afgå ur tjänsten vare sig på grund af framskriden ålder eller i följd af genom olycksfall ådragen oförmögenhet att tjänstgöra. Kassan styres af krigsbefälet samt särskildt utsedda fullmäktige. Inkomsterna utgöras till hufvudsaklig del af statens årliga bidrag.

Styrelsen för arméns pensionskassa förvaltar äfven Arméns nya änke- och pupillkassa, som afser att lämna understöd åt delägarnas änkor och barn.

Armsvett kan understundom bli en mycket obehaglig åkomma, i synnerhet som den ofta äger en skarp, genomträngande lukt, som kan göra sig för-

nimbar redan på långt håll. Den bekämpas bäst genom ihärdiga tvättningar med ljumt vatten och tvål, hvarefter man fuktar huden med brännvin eller konjak och påströr salicylpulver eller ock Hebras ströpulver, hvilket är sammansatt af 5 delar talk, 10 delar zinkoxid och 100 delar hvetestärkelse. För att maskera den obehagliga lukten blir det ofta nödvändigt att blanda någon parfym i pulvret eller att tvätta med eau de cologne. En svag lösning

öfvermangansyradt kali gör också god verkan.

Arsenik (se Gifter.)

Arsenikförgiftning (se Förgiftning.)

Arterioskleros kallas en sjuklig förändring i pulsådrornas väggar, i det att den elastiska väfnaden försvinner och innerhinnan förtjockas och hårdnar eller förkalkas, hvarför man också talar om åderförkalkning. Sjukdomen . åtföljer ofta den framskridna ålderdomen, men kan äfven uppträda hos jämförelsevis unga personer, då vanligen föranledd af särskilda orsaker, såsom alkoholmissbruk, syfilis och andra infektionssjukdomar, gikt och sockersjuka, bly- och nikotinförgiftning o. s. v. Sjukdomens förlopp är långsamt och symtomen ofta obetydliga och i allmänhet högst växlande, så att blott en läkares öfvade blick kan upptäcka sjukdomens rätta art. Den ärKostnaden i kr. per invånare för hvarje soldat.

Hvarje soldat kostar i kronor

Antal invånare som underhålla en soldat i tjänst på fredsfot

Storbritannien 43,1 kr.

i 19,4 Frankrike 0)1.5,9 Sverige 12,2 Tyskland

) 10,7 Nederländerna 8,8 Norge

8.8 Förenta staterna 8 Ryssland

Förenta staterna .5,300 kr.

Storbritannien 2376

Nederländerna 1,684 Danmark 1,500,

ij 7.2 Danmark I 7 Spanien I 6,6 Schweiz [) 6,i Grekland p 6,4 Portugal i) 6,3 Japan I 6,1 Belgien) 6 Italien I i,7 Österrike-Ungem 5 2 Serbien 5,1 Turkiet. 4,8 Rumänien 4,6 Bulgarien

Tyskland 1,200)

Frankrike 1,176

Sverige t.102

Spanien 1,048

Portugal to22

Norge 951

Belgien 806

Ryssland 7 34 Österrike -Ungern 709

Italien 690

Grekland 647

Serbien 556

Turkiet 500

Japan 441

Bulgarien 340

Rumänien 236

Schweiz 143

Förenta staterna 596

Danmark_223 l||f

Portugal__154 |

Spanien____137

Nederländerna_133

Belgien__132

Österrike-Ungern 124

Norge_108

Serbien_108

Italien_107

Grekland__<

Bulgarien-'

Ryssland__

Tyskland___<

Storbritannien ~~ Sverige-72

Japan-70

Fra n k ri ke-60

Rumänien-48

Turkiet __28

Sehweis_22

Kostnaden pr inv. för hvarje soldat, totalkostnaden för hvarje soldat och antal invånare som underhålla en soldat på fredsfot i de europeiska staterna och Förenta staterna.Jämförelse mellan de viktigaste europeiska makternas, Förenta staternas och Japans arméer på fredsfot.59

alltid farlig, framför allt om den redan angripit större ocli viktigare "blodkärl. Upptäckt i tid kan den dock framgångsrikt bekämpas eller åtminstone hållas tillbaka med ett förståndigt inrättadt lefnadssätt och lämplig diet, i hvilken mjölk och vegetabilisk föda spela en framträdande roll.

Artilleri (se Svenska armén.) Artilleri- och ingeniörhögskolan i Stockholm har till ändamål att meddela artilleriets och fortifikationens subaltern-officerare ytterligare utbildning i de ämnen, som för dessa vapenslag äro af betydelse. Undervisningen är fördelad på fyra ungefär samtidigt pågående 2-åriga kurser: allmänna artillerikursen, högre artillerikursen samt allmänna fortifikationskursen och högre fortifikationskursen. Genomgåendet af allmänna artillerikursen samt de båda fortifikationskurserna är obligatoriskt för de båda vapnens underlöjtnanter för vinnande af befordran till löjtnant. Kurserna taga sin början på hösten hvarje jämnt år.

Aseptin är en antiseptisk vätska, som. funnit vidsträckt användning såsom toalettmedel och för behandling af sår, hudutslag o. s. v. Den i handeln förekommande färdigberedda varan är dock jämförelsevis dyr, hvarför här nedan lämnas en anvisning att med ringa besvär och kostnad själf bereda en god aseptin:

Man tager 100 gm glycerin, 57 gm borsyra, för 16 öre pepparmyntolja och för 16 öre nejlikolja (en dylik sats aseptin kan man i Stockholm få köpa färdig i .färgbutikerna; i landsorten finnas ingredienserna på apoteket). På denna sats slår man drygt 2/a liter (1 halfstop) kokande vatten och låter sedan det hela stå och draga ett par timmar. Därefter tillsättes 2 2/ä liter (1 kanna) kokhett vatten, och kärlet täckes med en handduk, så att det må behålla värmen så

länge som möjligt. Sedan aseptinen kallnat, filtreras den, innan den slås på flaskor. Priset på sålunda beredd aseptin ställer sig till 12 à 14 öre per flaska.

Aspirin (se Acetyl-salicylsyrepulver.)

Astma, kronisk andnöd med kramp-artade anfall, är en plågsam åkomma, som mest angriper personer i medelåldern. Anfallen uppträda högst oregelbundet, ofta med mellanrum af veckor och månader, tijl och med år, och kunna räcka från tio minuter till ett par timmar samt beledsagas af smärtor i bröstet, beklämning och en ängslande kväfningskänsla. Under mellantiderna kunna astmapatienterna må fullkomligt väl. Ehuru anfallen ofta te sig farliga nog och kunna väcka ej blott patientens utan äfven hans omgifnings lifliga oro, föreligger ej någon lifsfara, framför allt ej då åkomman är af nervös natur, och man har talrika exempel på personer, som trots mångårig astma uppnått hög ålder.

Orsakerna äro ibland af nervös art, d. v. s. att andningsorganen fungera oregelbundet på grund af rubbningar i nerverna. I andra fall ligga sjukliga förändringar i lungorna och de från dessa utgående luftrören (bronkierna) till grund. Ej sällan befinnes det vid närmare undersökning, att astman helt enkelt är förorsakad af katarr eller polyper i näsan och häfves i och med att katarren blir botad eller polypen aflägsnad. Sjukdomens behandling måste alltid rätta sig efter grundorsaken; dock är i fall af mera utbildad grad varaktig förbättring ganska sällsynt. Luftombyte brukar utöfva en välgörande verkan, liksom flitigt vistande i fria luften, förståndig diet samt undvikande af sinnesrörelser och häftiga kroppsansträngningar. Vissa badformer ha äfven i många fall visat god verkan. Anfallen kunna i regeln lindras genom att afkläda den sjuke alla61

Yerkesobservatoriets 40-tums refraktor.

(En jämförelse med stolarna på golfvet ger en god föreställning om instrumentets jättedimensioner.) (Ur N. V. E. Nordenmark, Världsrymdens under. Fröléen & Comp. förlag.)

på öfverkroppen tryckande klädesplagg samt genom applicerandet af senapsdegar, på bröst och vådor eller varma omslag på bröst och underlif.

Astrologi (se Vidskepelse.)

Astronomiska instrument finnas af mångahanda slag från de största till de minsta och tjänande olika ändamål. De mest anmärkningsvärda äro de moderna ljusstarka teleskopen, sammansatta af63

ofantliga, utomordentligt fint slipade glaslinser, hvilka sätta astronomerna i stånd att med blicken tränga långt ut i världsrymden och att med tillhjälp af den ljuskänsliga fotografiska plåten afslöja till och med de delar af världsrymden, dit icke ens människoögat förmår tränga. Teleskopen äro af två slag. Ett teleskop, som består af ett antal linser, som tillsamman åstadkomma förstoringen, kallas refraktor, under det att ett teleskop, i hvilket en af linserna ersättes af en konkav spegel, som i förstoring återkastar en bild af det observerade föremålet, kallas reflektor eller spegelteleskop.

Bland öfriga astronomiska instrument må nämnas meridiancirkeln, som tjänar till att bestämma en stjärnas ställning på himmelen samt hennes passerande genom iakttagelseortens meridian, ekva-torialen, ett instrument,

som liknar en mindre refraktor, ehuru ej med dennas ljusstyrka, och med hvilket man hufvudsakligen uppmäter de inbördes afstånden mellan stjärnorna, samt heliometern, som äfven användes för uppmätande af afstånd ute i rymden.

Astronomiska tecken utgöras af vissa figurer, som användas för att i förkortning beteckna astronomiska föremål. De i våra almanackor förekommande tecknen äro följande: Solen Q, månen ([, nymåne första kvarteret (}> fullmåne 0> sista kvarteret (J> planeten Venus Mars (J, Jupiter 2)., Saturnus |j . De öfriga planeternas tecken äro följande: Merkurius jorden Ceres %, Pallas <J, Juno Vesta å, Uranus <5, och Neptunus Djurkret-

sens 12 stjärnbilder ha följande tecken: Väduren y, Oxen S, tvillingarna IJ» kräftan®, lejonet jungfrunTip, vågen jfl», skorpionen HJ,, skytten stenbocken Vattumannen ™ och fiskarna ,'((! I svenska almanackor begagnades till

för några år sedan andra tecken för dessa stjärnbilder, bestående i naturtrogna afbildningar af de föremål, efter hvilka de uppkallats.

Astronomisk tid beräknas efter solens gång genom en orts meridian. Däraf följer att alla orter, som ligga under samma meridian, ha samma middagstid, d. v. s. att klockan samtidigt är 12 på dagen. Tidsskillnaden mellan olika orter beror följaktligen på deras läge i öster eller väster i förhållande till hvarandra. (Se vidare Borgerlig tid och Tidsskillnadstabell.')

Atmosfär (se Luftkrets

Atom kallas den tänkbarast minsta mängd af en kemisk enkel kropp, som ingår i en förening, medan den tänkbarast minsta mängd af en sammansatt kropp kallas molekyl. På läran om atomerna hvilar hela den moderna kemien. Atomernas inbördes förhållande

1 en sammansatt kemisk kropp bestämmer föreningens beskaffenhet, d. v. s. samma kemiska grundämnen kunna bilda olikartade kemiska föreningar allt efter antalet af de atomer, som af ena och andra ämnet ingå i sammansättningen. Så t. ex. bildar en atom kvicksilfver med en atom klor kvicksilfverklorur eller kalomel, medan en atom kvicksilfver med två atomer klor bildar kvick-silfverklorid eller sublimat. Till grund för de kemiska bestämningarna lägges atomvikten, som är olika för olika grundämnen. Till grundenhet har man tagit vätets atom vikt, betecknad med 1. Om

2 atomer väte förenas med 1 atom syre, hvars atomvikt är 16, uppstår den förening vi kalla vatten, hvars atomvikt följaktligen blir 18.

Audiens kallas det, när en furste eller annan högt uppsatt personlighet ger företräde åt någon. I Sverige brukar regenten en viss dag i veckan, i regeln tisdagarna, med undantag af sommar-65

månaderna gifva allmänna audienser, till hvilka enhvar, som har något att andraga, får infinna sig. De audienssökandes namn jämte deras ärende antecknas af uppvaktningen på en lista, hvarefter de erhålla företräde i tur och ordning. Då särskilda anledningar föreligga, kan äfven enskild audiens beviljas. Så t. ex. mottagas främmande makters sändebud alltid i enskild audiens eller i med särskild högtidlighet förenad utomordentlig audiens, då ett sändebud aflämnar sina kreditiv- eller rappellbref.

Auktion får, när det är fråga om frivillig och öppen auktion å vare sig fast eller lös egendom, å landsbygden förrättas af hvem som helst, medan 1 städer, som äga auktionsverk, denna rätt är förbehållen dessa. I senare fallet ansvarar staden för redovisning af de genom auktionen influtna medlen, i förra fallet redovisar auktionsförrättaren. Där auktionsverk finnas äro auktionsvillkoren i regeln en gång för alla bestämda genom ett reglemente, medan vid af enskilda förrättade auktioner dessa villkor kunna formuleras efter behag.

Exekutiv auktion, d. v. s. försäljning genom öppen auktion af i mät tagen fastighet eller lösegendom, verkställes af vederbörande utmätningsmyndighet. Vid dylika auktioner gäller såsom allmän regel, att i fråga om fastighet

köparen skall omedelbart erlägga en sjättedel af köpeskillingen, antingen kontant eller genom aflämnande af i den sålda egendomen intecknadt skulde-bref liggande inom auktionssumman och under taxeringsvärdet, eller ock ställa pant eller godkänd borgen för en femtedel af auktionssumman. Vid lösegendoms försäljande på exekutiv auktion är regeln kontant betalning på stället.

Automobilsamfärdseln är reglerad genom k. förordningen af d. 21 sept. 1906.1 denna stadgas i hufvudsak följande:

Automobil skall vara försedd med nödiga säkerhetsanordningar, såsom lämplig styrinrättning, två lättåtkomliga bromsar, signalhorn, stoppanordning och anordning för backslagning. Dessa anordningar skola vara lätt åtkomliga och anbragta så, att de ej kunna förväxlas. Motor och bränslebehållare få ej vara eldfarliga, och motor får ej utsläppa rök o. d. i besvärande grad. Om hjulringarna stadgas, att de skola vara minst 8 cm. breda och vid belastning öfver 400 kg. per hjul ökas med 1 cm. för hvart 100-tal kg.

Automobil får ej tagas i bruk utan att vara försedd med igenkänningsmärke. Sådant igenkänningsmärke består af en bokstaf, som betecknar länet, samt en ordningssiffra. Stockholms stad betecknas med A, Stockholms län B, Uppsala län C, Södermanlands län D, Östergötlands län E, Jönköpings län F, Kronobergs län G, Kalmar län H, Gottlands län I, Blekinge län K, Kristianstads län L, Malmöhus län M, Hallands län N, Göteborgs och Bohus län O, Älfsborgs län P, Skaraborgs län B, Värmlands län S, Örebro län T, Västmanlands län U, Kopparbergs län "W, Gäfleborgs län X, Västernorrlands län Y, Jämtlands län Z, Västerbottens län AC, Norrbottens län BD. För att erhålla sådant igenkänningsmärke, som skall anbringas å automobilen så, att det kan synas både fram- och bakifrån, fordras att automobilen besiktigas och godkännes af den af k. befallningshafvande förordnade besiktningsmannen.

Automobil får köras å allmän väg med bredd öfverstigande 3,6 meter samt å gata och torgplats. Väg af mindre bredd kan dock af k. befallningshafvande upplåtas för automobiltrafik. Likaså kan samma myndighet meddela förbud mot dylik trafik å vissa vägar. Den största hastighet, hvarmed antomo-67

bil, med undantag af sådan, som begagnas som ambulansvagn eller af brandkår vid eldfara, får framföras, är i .stad, köping och annat tätt bebyggdt samhälle 15 kilometer i timmen under dagsljus samt 10 km. vid mörker eller dimma samt annorstädes 25 km. under dagsljus och 10 km. vid mörker eller dimma. (Anmärkas må, att dessa hastighetsbestämmelser af fackmän anses för låga för en effektiv automobilsamfärdsel och så godt som omöjliga att strikt efterlefva.)

Automobil får endast föras af den som fyllt 18 år och med af besiktningsman utfärdadt bevis styrkt sin kompetens. För att föra automobil i yrkesmässig trafik fordras fyllda 21 år och tillstånd af vederbörande myndighet.

I fråga om körning har automobilfö-rare att iakttaga, förutom tillsynen att fordonet är i fullt reglementsenligt skick och försedt med behöriga lyktor, följande:

att å broar och i vägkorsningar samt å sådana ställen, där lifligare trafik råder, eller där körbanan ej kan öfverskådas minst 15 meter framför automobil en, färdas så sakta, att den kan stannas ögonblickligen;

att, när sådant erfordras för att väcka vägfarandes eller gåendes uppmärksamhet, i tid gifva varningssignal;

att, då ridande eller med dragdjur

förspändt åkdon möter eller upphinnes, iakttaga ali möjlig varsamhet och, om djuret visar sig oroligt, icke färdas förbi, innan den ridande eller åkande lämnats tillfälle att, om han så önskar, stanna och stiga af eller vidtaga annan åtgärd till förekommande af olycksfall;

att äfven eljest, då kreatur befinnes i omedelbar närhet af automobilen, iakttaga den varsamhet, som till förekommande af olycksfall kan anses erforderlig;

att på anmodan eller tecken af krono-eller polisbetjänt genast stanna och beredvilligt lämna de upplysningar angående automobilen, som krono- eller polisbetjänt äskar, äfvensom tillåta denne att afläsa automobilens namnskylt och hastigbetsmätare, där sådan finnes å automobilen anbragt;

att vid sammanstötning eller annan olyckshändelse icke aflägsna sig från platsen, innan de åtgärder vidtagits, hvartill händelsen skäligen må föranleda; samt

att, innan föraren lämnar automobilen, stanna motorn och vidtaga sådan åtgärd, att automobilen ej kan komma i gång af sig själf.

Öfverträdelse af förordningens bestämmelser straffas med böter från 10 ända till i vissa fall 500 kronor.

För motorcykel gälla delris andra föreskrifter.B.

Baciller (se Bakterier.)

Bad. 1. Kallbad. Man bör undvika att bada för snart efter en måltid — 3 timmars mellanrum kan vara lagom. På vägen till badet bör ali slags upphettning undvikas. Afklädningen bör försiggå raskt, på dragfritt ställe. När man går i badet, bör man hafva en känsla af jämn, angenäm värme i bela kroppen. På kalla dagar är det därför lämpligt att före badet taga en kort promenad eller frottera kroppen med ylle eller flanell. Känner man sig frusen, olustig eller matt, är det bäst att inställa badet. Att bada, då man är starkt uppvärmd eller svettig, medför visserligen icke någon direkt fara, ifall man endast dröjer en helt kort stund i vattnet, men svettningen blir då hufvudsaken och afkylningen endast en bisak, hvilket icke är meningen med denna badform. Däremot måste bestämdt afrådas ifrån att efter afklädningen svala sig en stund i luften, innan man går i badet.

Hur länge man bör dröja i vattnet, beror på den badandes kroppskonstitution samt på luftens och vattnets temperatur. Ju kraftigare man är och ju varmare luften och vattnet äro, dess längre kan badet vara. För starka, särskildt för korpulenta personer beräknas en normaltid af 10 minuter, för svaga och nervösa 2-—5 minuter, för äldre personer och barn 1—3 minuter. Man bör i alla händelser icke afvakta, att den angenäma värme, som snart följer

på den första känslan af kyla och hjärtklappning vid nedstigandet i badet, efterträdes af en s. k. andra frysning.

Efter uppstigningen ur badet frotterar man hela kroppen med en handduk eller ett badlakan, hvarefter man hastigt kläder på sig och tager sig minst en halftimmes lugn promenad. Känner man sig frusen eller matt, kan man värma och stärka sig med ett glas glödgadt vin, en kopp buljong, te eller dylikt. Däremot bör man bekämpa den sömnlust, som ofta inställer sig efter badet.

Hafsbad framkalla hos en del personer diarré eller förstoppning, äfvensom stundom orolig sömn eller sömnlöshet. Man bör då för någon tid upphöra med badandet samt hålla lämplig diet.

Smärre barn böra icke bada hvarje dag, och man bör hvarken tvinga dem i vattnet eller tillåta dem att alltför länge uppehålla sig däri. Barn under två år böra icke bada i öppet vatten utan i stället om morgonen tvättas i kallt vatten.

Simdräkter äro ägnade att förtaga badets verkan och böra därför ej begagnas annat än när det är absolut nödvändigt.

Skulle man känna sig hungrig före badet, bör man på morgonen intaga en kopp kaffe eller te med ett par skorpor; senare på dagen kan man stilla hungerkänslan med en kopp buljong.

2. Karbad kunna efter sin värmegrad och verkan indelas i indifferenta, varma oeh heta bad. Det förstnämnda slaget71

är förnämligast att betrakta som reningsbad, det varma badet däremot vanligen och det heta badet alltid såsom kurbad. Hos oss tager man dock ofta de indifferenta reningsbaden af alltför hög värmegrad och med alltför kall afkylning efteråt, så att de snarare få karaktären af kurbad.

Det indifferenta helbadet, hvilket, som nämndt, hufvudsakligast afser kroppens rening, bör tagas vid en värmegrad af 34° till högst 36° C.; dess värmegrad bör nämligen ligga en eller ett par grader under kroppstemperaturen, så att badvattnet hvarken tillför eller beröfvar kroppen någon värme. Badets verkan på huden ökas betydligt genom kraftig frottering med badborste samt tvål eller såpa under det man ligger i vattnet. Vistelsen i vattnet bör icke öfverskrida 30 . minuter. Såsom afkylning efter badet är en kort dusch på 25 — 28° eller en hastig öfversköljning med 25° vatten tillräcklig; i intet fall bör duschens temperatur understiga 18—20°.

Det varma helbadet tages vid en värmegrad mellan 36—40° G. Vanligen serveras det så att det vid nedstigandet har en värmegrad af 35 à 36°, hvarefter temperaturen så småningom ökas till 37—39° o. s. v. Badets längd varierar mellan 10, 12 och 15 minuter. Till afkylning kan man begagna regn- och strålduschar eller öfversköljningar; stundom användas också för detta ändamål s. k. halfbad på 14—18° i 1 Vi—2 minuter. Den angenämaste formen för afkylning är en graderad dusch, börjande med 30° och långsamt nedgående till lägre temperatur. Däremot är s. k. afkylning i karet icke att tillråda. Den badade bör efter badet röra sig i fria luften utan att anstränga sig. Svaga personer böra icke bada på fastande 1 måge, utan helst på f. m. 2 à 3 timmar efter frukosten. Det varma helbadet är

ytterst välgörande efter starka muskelansträngningar, då man känner sig som rådbråkad i kroppen, samt vid nervösa rubbningar och häftiga sinnesskakningar, äfvensom vid reumatiska åkommor samt mag- och tarmsjukdomar. Användt som nerv- och krampstillande medel, närmar det sig det heta badet.

Det heta helbadet med en värmegrad af 40—44° samt efterföljande inpackning i filtar bör endast användas under läkares uppsikt. Det ordineras mot njurlidanden, vattusot, njurkolik m. m.

Varma salta had äro dels naturliga, som tagas vid en saltkälla eller hafskusten dels konstgjorda, som erhållas genom att till ett vanligt karhad (helbad) sätta en viss kvantitet koksalt. Baden tagas af olika salthalt, ända upp till 4 %. Om exempelvis badkaret rymmer 400 liter vatten, erfordras för att erhålla en 1 % lösning 4 kilogram salt. Saltbaden vid västkusten hålla i regeln 2 à 2 '/t % salt. Användas mot skrofulösa åkommor, såsom stärkande medel o. s. v.

3. Romerskt eller turkiskt bad äro de vanliga benämningarna på det torra varmlufts-badet, hvilket är ett synnerligen godt svettdrifvande medel samt särskildt användbart mot förkylningar, gikt, reumatism, hudsjukdomar, njurlidande m. m.

Ett fullständigt romerskt eller turkiskt bad består af 3, 4 eller 5 afdelningar, nämligen först afklädningsrummet, vanligen en hytt, som har en temperatur af 17—25°. Därifrån kommer man in i tepidariet med en värmegrad af 52—55° och en fuktighet af 30—35 % (mätes med psykrometer). Här sitter man en kort stund och inträder så i det andra varmrummet, ealidariet, där temperaturen är 65—70° och fuktigheten 15— 20 %. Här undergår man knådningen eller masseringen, hvarvid hufvud, hals och hål behandlas med strykningar och tryckningar, extremiteternas muskler71

knådas och valkas, mera köttiga delar hackas, klappas och bultas, samt extremiteternas ledgångar böjas, sträckas eller rullas. Lemmarnas knådning sker nedifrån och uppåt. Tepidariet och cali-dariet äro dock ofta sammanslagna till ett rum, där uppvärmningen regleras medels lafvar, på samma sätt som i den finska bastun. Härpå följer tvättrummet, lavacrum, där man, liggande på en bänk, öfvergjutes med ett par pytsar vatten (37—40°), intvålas med en fibersudd och afsköljes. I samma eller ett särskildt rum, frigidariet, erhåller man därefter en cirkeldusch,

börjande med 30—35° och småningom afsvalnande, samt stiger därpå i bassängen. När man uppstigit ur denna, afstryker badaren med händerna vattnet från kroppen samt insveper den badande utan vidare torkning i en badkappa. Insvept i torra filtar, lägger man sig så på soffan i af-klädningsrummet för att afsvalna. Man bör aldrig lämna ett romerskt eller turkiskt bad utan att först på detta sätt hafva minst */a timme svalat sig i af-kylningsrummet.

I stället för denna vidlyftiga apparat kan man dock till ett romerskt eller turkiskt bad använda en vanlig finsk bastu med lafvar. Skillnaden blir då uppvärmningen med torr i stället för fuktig luft samt massagen i stället för piskningen.

4. Halfbad. Karet fylles med vatten till en höjd af ungefär 25 cm öfver bottnen. Den ringa vattenmängden möjliggör nämligen en kraftig frottering. Vattnets temperatur varierar mellan 10° och ända upp till 30°, beroende på det ändamål, som åsyftas med badet. Före istigandet blötas hjässan, ansiktet och halsen omsorgsfullt, för att förekomma blodstigning åt hufvudet. Den badande sätter sig därpå i karet och öfveröses af den bakom stående badaren med

vattnet. Under oupphörliga öfvergjut-ningar af patientens nacke och rygg, frotterar nu badaren dennes rygg och skuldror, medan patienten själf samtidigt öfverspolar och gnider extremiteterna och kroppens framsida. Efter 2—5 minuter lägger sig patienten på rygg och öfver-sköljes och gnides på framsidan af badaren samt får till sist i sittande ställning en allmän öfversköljning.

Skall halfbadet verka afledande från underlif, bröst eller hufvud, tages det vid en värmegrad af 12—16° och bör vara endast 1 1/2—2 minuter samt föregås af ett uppvärmningsbad eller en promenad. Såsom sömngifvande och lugnande medel är ett halfbad under 2 à 3 minuter med en temperatur af 20—25° samt utan föregående uppvärmning lämpligast. Vid febersjukdomar bör badet föregås af inpackning. För blodfattiga personer tages badet under ett par minuter vid 16—18°. Högre temperatur (18—28°) bör användas vid lidanden i centralnervsystemet (ryggmärgslidande m. m.), och badet bör då vara 8—10 minuter. För lungsjuka är denna badform alldeles olämplig.

5. Fotbad. Varma eller heta fotbad kunna icke räknas till de egentliga kurbaden och torde ej heller tarfva någon särskild beskrifning. De kalla fotbaden åter användas med framgång mot kalla fötter, fotsvett samt blodkongestion åt hjärnan och däraf förorsakad hufvudvärk, äfvensom, i förening med andra badformer (afrifningar, sittbad etc.), mot »trög måge» m. m. Det kalla fotbadet tillgår sålunda: En 9—12 cm hög balja fylles med vatten af + 15—17° C., och i detta sätter patienten fötterna och håller dem där under 2—5 minuter. Under hela badet gnidas fötterna mot hvarandra eller frotteras kraftigt. Fötterna torkas därpå omsorgsfullt, klappas under sulorna och gnidas varma. I stället75

för att hålla fötterna i vatten, kan man oekså nnder ofvan angifna tid oafbrutet öfverspola dem med sådant. Vid sjukdomar i urinorganen, blåskatarr etc. bör detta bad icke tagas.

6. Gytijebad verka icke genom gyttjans kemiska beståndsdelar, utan endast mekaniskt genom frotteringen, hvars verkan förstärkes af de mikroskopiska k iseluålar, som finnas i gyttjan. Den bästa metoden för dessa ypperliga bads servering användes vid Loka och är fullkomligt utan motsvarighet i andra länder. Vi lämna här en kort redogörelse för densamma:

Badrummets temperatur är 36° C. Patientens kropp tvättas först med ljumt vatten, hvarpå gyttjan, varm eller kall, ingnides af tre baderskor, af hvilka en behandlar bålen, den andra armarna och den tredje benen. Ingnidningen pågår 15 à 20 minuter, till dess gyttjan blifvit torr och smular sig under händerna. Gnidningen bör följa ven- och lymf-strömmen d. v. s. ske från kroppens periferi till dess centrum. Efter gyttje-frotteringen aftvättas kroppen med i varmt vatten doppade svampar samt rensköljes därefter i varmt vatten, hvarpå patienten erhåller en kraftig dusch, fallande från 35° till 28°. Efter badet bör patienten hvila minst en timme. Baden tagas vanligen endast

hvarannan dag; starkare patienter kunna dock bada 2 à 3 dagar å rad.

Gyttjebad äro förträffliga vid reumatiska lidanden, kroniska ledgångsåkommor, förlamningar, neuralgi m. m.

7. Dusch användes dels såsom af-kylningsmedel efter varma bad, dels ock såsom själfständig badform, särskildt såsom kurbad mot vissa sjukdomar. Du-scherna äro antingen allmänna eller lokala, d. v. s. riktade mot särskilda kroppsdelar. Den duschform, hvarigenom kroppen jämnast afkyles, är säkerligen cirkelduschen. Mera allmän och äfven

mycket lämplig är regnduschen, vid hvilken den badande dock själf måste tillse, att kroppens alla delar erhålla sin del af afkylningen. Den äfven mycket vanliga stràlduschen lämpar sig bäst till lokala duscher. Angenämast verkar duschen, när vattnets temperatur så småningom sänkes från varmare till kallare, hvilket sker med tillhjälp af s. k. blandningskranar. En dusch, som träffar kroppen ofvanifrån (vanligen på en höjd af 7—9 meter), bör icke tagas direkt på hufvudet. Under duschen bör man vrida sig rundt samt frottera bröst, armar och ben. Fore duschen bör man icke dricka kallt vatten. Duschen får icke vara för länge, högst 1 à 2 minuter, aldrig tills frosskänsla inställer sig. »Duschbadet», säger en på detta område mycket erfaren läkare, »bör afbrytas, då det smakar som bäst.» Efter duschen tages en lugn promenad. Vid feber bör man icke använda dusch.

Bad- och kurorter i Sverige:

Bie, Södermanland, vattenkuranstalt med kneippbad.

Borg, Östergötland, d:o, sommar- och vinterkurort.

Borgholm, kurort och hafsbad.

Båstad, Skåne, d:o.

Dalarö, Stockholms skärgård, badort.

Djursätra, Västergötland, hälsobrunn (järnkällor).

Fiskebäckskil, Bohuslän, hafskuran-stalt.

Fjällnäs, Härjedalen, luftkurort.

Furasund, Stockholms skärgård, hafs-och gyttjebad.

Grrennaforssa, vid södra stambanan, järnkälla, medicinska bad.

Helsjön, Västergötland, gyttjebad och kuranstalt.

Hindås, Västergötland, sanatorium.

Hjo, badanstalt.

Hälsan, Helsingborg, hälsobrunn och badanstalt.11

Lannaskede, Växjö län, d:o.

Ljungskile, Bohuslän, badort med järn-källa.

Loka, Värmland, badort, specialitet gyttjebad.

Lundsbrunn, Västergötland, hälsobrunn och badanstalt.

Lyckorna, Bohuslän, hafsbad och klimatisk kurort.

Lysekil, Bohuslän, d:o.

Målen, Båstad, bad- och kurort.

Marstrand, haf skuranstalt.

Medevi, Östergötland, berömda järnkällor, sanatorium.

Mörsil, Jämtland, sanatorium för bröstsjuka.

Mösseberg, Västergötland, vattenkur-anstalt och sanatorium.

Norrtälje, hafsbadanstalt.

Nybro, Kalmar län, brunns- och badanstalt.

Nynäs, Stockholms län, hafsbad och vattenkuranstalt.

Porla, Örebro län, brunnsort (järnvatten) med badanstalt.

Ragunda, Jämtland, vattenkuranstalt och hälsokälla.

Ramlösa, Skåne, brunnsort med badanstalt.

Ronneby, brunnsort (starka järnkällor) med badanstalt.

Rostock, Dalsland, hälsobrunn och badanstalt.

Ryd, Växjö län, d:o.

Saltsjöbaden, Stockholms län, vattenkuranstalt och sanatorium.

Skagersbrunn, Värmland, vatten- och luftkurort.

Strömstad, hafskuranstalt.

Särö, nära Göteborg, hafsbad och kurort.

Sätra, Västmanland, brunns- och kurort.

Söderköping, brunns- och badort.

Södertälje, badort.

Tranås, Jönköpings län, vattenkuranstalt.

Trosa, badort.

Tulseboda, Blekinge, brunns- och kurort.

Tyringe, Skåne, badanstalt och sanatorium.

Ulricehamn, sanatorium och badanstalt.

Varberg, hafsbad och gyttjebadanstalt.

Visby, varmbad- och kneippkur-anstalt.

Värmlands Eda, vattenkuranstalt och järnkälla.

öregrund, hafsbadanstalt.

östhammar, d:o.

Bakarf (se Arf.)

Bakterier äro mikroskopiskt små organismer, icke djur, såsom många föreställa sig, utan växter, betecknade såsom klyfsvampar på grund af deras förökning medelst klyfning. Bakterierna spela en ofantligt stor roll i naturens hushållning genom sin förmåga att sönderdela organiska ämnen i deras enklaste beståndsdelar och på så sätt möjliggöra en omvandling, och utan deras medverkan skulle många för det organiska lifvets uppkomst och vidmakthållande nödvändiga processer vara omöjliga eller åtminstone försvårade. Det är t. ex. ådagalagdt, att åkerjordens förmåga att bereda växter näring är i hög grad beroende på förhandenvaron af vissa bakterier. Ett

ännu mera slående exempel på bakteriernas oumbärlighet erbjuder den roll de spela för baljväxterna, som utan deras medverkan ej skulle kunna upptaga det för sin utveckling nödiga kväfvet. De för beredande af födoämnen, drycker o. s. v. så viktiga jäsningsprocesserna åstadkommas också af bakterier, hvilka äfven anses ha en uppgift att fylla vid matsmältningsprocessen i djurens inälfvor. Det egendomligaste är, att hvarje bakterieart har sin alldeles79

särskilda uppgift och endast sönderdelar vissa ämnen eller föreningar.

Till skapnaden äro bakterierna hvarandra ganska olika. Man urskiljer två hufvudgrupper: de klotformiga, äfven kallade kocker, samt de stafformiga, eller baciller. De senare kunna äfven förekomma krökta och benämnas då kom-mabaciller och spiriller. Den bakterie, som åstadkommer asiatisk kolera, är exempelvis en typisk kommabacill, medan mjältbrandsbakterien är en lika ut-utpräglad stafbacill, och den bakterie, som är upphofvet till återfallsfeber, har den karaktäristiska spirillformen, d. v. s. af en spiralvriden tråd. Hos många bakterier utveckla sig särskilda fortplantningsceller, sporer, som äro betydligt motståndskraftigare än moderbakterierna mot ogynnsamma yttre inflytelser, hvaraf följer att en desinfektionsprocess, som förstör bakterierna, mycket väl kan lämna sporerna vid lif. Bakteriernas förmåga att uthärda högre och lägre temperatur är mycket växlande: medan somliga bakterier dö redan vid en temperatur af 50—60 grader öfver noll, kunna andra tåla en värme af ända till 190 grader utan att duka under. I allmänhet verkar dock stark värme mera tillintetgörande än stark köld. På denna erfarenhet har man grundat det under namnet sterilisering bekanta förfarandet att genom upphettning till en viss punkt oskadliggöra sjukdomsalstrande bakterier, hvilket förfarande mest användes för att i mjölk döda där möjligen förefintliga tuberkelbaciller.

Lika nyttiga som många bakterier äro, lika skadliga äro andra. Till de senare höra framför allt de, som i män-nisko- och djurkroppen alstra smittosamma sjukdomar, hvilkas förstörande verkan beror ej allenast af bakteriernas eget förstörelsearbete, utan också på af dem alstrade giftämnen, toxiner, som

kunna förgifta hela organismen. De viktigaste sjukdomsalstrande bacillerna äro tuberkelbacillen, upphofvet till bland annat den fruktade lungsoten, tyfusbacillen, kolerabacillen, pestbacillen, dif-teribacillen, spetälskebacillen, stel-krampsbacillen, mjältbrandsbacillen, rotsbacillen o. s. v. Åtskilliga smittosamma sjukdomar finnas, hvilka med ali sannolikhet orsakas af bakterier, som man dock ännu icke lyckats uppdaga.

Sjukdomsbakterierna äro fruktansvärda fiender, men lyckligtvis kan en frisk, oförsvagad organism erbjuda dem ett starkt motstånd, hvilket man tillskrifver de hvita blodkropparnas förmåga att oskadliggöra bakterierna. Bästa sättet att skydda sig mot dessa fiender är således att genom ett sundt lefnadssätt bibehålla och stärka kroppens motståndskraft. Vetenskapen har äfven lämnat människan kraftiga vapen i kampen mot de sjukdomsalstrande bakterierna dels genom påvisande af metoder för deras tillintetgörande — desinfektion och sterilisering — och dels genom förebyggande åtgärder — skyddsympning och serumbehandling.

Bakverk. Här nedan meddelas ett antal valda recept till bakelser och småbröd. Becept till tårtor och kakor återfinnas längre fram under rubriken Tårtor.

Vill man vid bakning ej använda de i handeln förekommande jästpulvren, kan man själf bereda ett sådant af 55 delar renad vinsten (cremor tartari) och 45 delar bikarbonat, som i pulveriseradt tillstånd blandas väl och förvaras å torrt ställe.

1. Glasyr d bakverk. Två äggulor vispas till skum, 12 skedblad florsiktadt socker lägges i ett fat, äggskummet slås litet i sänder till sockret och arbetas åt en led, tills det börjar glänsa. Skulle det blifva för tjockt, innan det börjar glänsa, rör man i några droppar rosenvatten. Denna81

glasyr strykes med knif öfver bakverket, sedan detta gräddats, och ställes i värme för att torka.

2. Hvetebullar. 850 gm hvetemjöl, 2/3 liter mjölk, 12-5 gm smör, 12 stötta kardemnmmor, 155 gm socker och litet pressjäst.

3. Finare hvetebröd. X ett fat sam-manröras 2 ägg, 75 gm socker, 2 skedblad skirdt smör, 4 stötta kardemummor och 3 deciliter söt mjölk. I ett annat fat slås 72 kg. fint hvetemjöl och 2 rågade teskedar jästmjöl. Sedan de båda blandningarna först hvar för sig väl blandats, slås de i hop och röras väl. Degen utkallas och gräddas genast i tämligen stark ugnsvärme.

4. Tebröd. 425 gm smör, 425 gm socker, 850 gm hvetemjöl, 5 ägg, 1 citronskal, 1 struken tesked hjorthornssalt. Smöret urvattnas och arbetas väl tillsammans med sockret och äggen. Därtill sättas det rifna citronskalet, hjorthornssaltet och mjölet. Bröden uttagas med mått, öfverstrykas med ägg och beströs med groft stött socker blandadt med hackad mandel.

5. Brasilianskt tebröd. Man skär franska bröd i 1 centimeter tjocka skifvor, skär bort skorpan, vältar styckena i mjölk, bestryker dem med vispad ägghvita och rostar dem i en med smör be-struken panna, tills de blifvit bruna. Därefter läggas de på en het plåt och beströs med socker och kanel och gräddas hårda.

6. Engelskt bröd. 125 gm fint hackad mandel, 125 gm socker, 125 gm mjöl, 75 gm smör, litet rifvet citronskal, 1 helt ägg och 2 gulor röras tillsammans. Häraf formas aflånga småbröd, som sättas på en med smör insmord plåt och bestrykas med äggula samt gräddas i jämn värme.

7. Små mandelbröd. 7 äggulor och 1 ägghvita vispas tillsammans med 420

gm florsiktadt socker, därefter iröras 420 gm skållad, finstött sötmandel, det rifna skalet af 1 citron och 1 skedblad hvetemjöl. Af denna deg rullas fingertjocka 5 à 6 cm. långa bitar, hvilka läggas på smorda plåtar och gräddas uti ej för stark ugnsvärme.

8. Chokladbröd. 105 gm söt mandel skållas och hackas någorlunda fint, därmed blandas 105 gm florsiktadt socker samt 18 gm fint rifven choklad och sist tre till hårdt skum slagna ägghvitor. Häraf läggas små plättar på en plåt, som är smord med smör och öfverströdd med mjöl. Bröden beströs med socker och gräddas i svag ugn.

9. Kanelbröd. 6 ägg, två hvitor fråntagas, 210 gm socker, 12 gm kanel, 1 tesked hjorthornssalt, sist mjöl efter behag, ju lösare deg dess bättre, bakas i långa rutor och bestrykas med ägg, socker och kanel.

10. Älfdalsbröd. 105 gm smör urvattnas och röres hvitt; af detta samt 25 gm socker och 155 gm mjöl göres en deg, som kaflas ut, tages med mått och beströs med socker och mandel.

11. Ceciliabröd. 4 ägg vispas väl, först särskildt cch sedan tillsammans med 425 gm hvetemjöl, 300 gm socker, 120 gm smält smör, 50 gm kanel och 1 tesked hjorthornssalt. Af denna deg formas små aflånga bröd, som beströs med grofsiktadt socker och gräddas i ugn på smord plåt.

12. Småbröd. 210 gm smör, ett ägg, 1 skedblad socker och 315 gm mjöl hopblandas. Bröden uttagas med mått och beströs med socker. Gräddas i ej för svag ugnsvärme.

13. Kaffebröd. 4 hela ägg vispas väl och blandas med 213 gm smör, 213 gm socker, 425 gm hvetemjöl, 1 tesked hjorthornssalt. Degen utkaflas och skäres i aflånga bitar, som beströs med socker.83

14. Judebröd. 420 gm brunt socker, 210 gm tvättadt smör och 6 hela ägg röras väl tillsammans, vidare 105 gm stött sötmandel (några bittra), en tesked kanel, litet kardemumma, 1 tesked hjort-hornssalt och 210 gm mjöl. Arbetas väl tillsammans, kaflas ut och tages med mått. Bröden bestrykas med ägghvita och beströs med groft socker.

15. Berlinerbröd. Två ägg vispas med 2 centiliter söt mjölk, 315 gm fint socker och 1 rågad tesked finstött kanel. 170 gm i strimlor skuren sötmandel tillsättes. Därefter röres 2 cl skirdt smör, tills det blir hvitt och pösigt, och blandas då väl med det förra. En rågad tesked bjorthornssalt gnides fint och blandas med litet mjöl samt röres i massan tillika med 325 gm hvetemjöl. Degen blandas väl och ställes i kallt rum att styfna samt rullas sedan på bordet i så långa bullar, som få rum på plåten. Dessa gräddas i varm ugn samt skäras i bitar och förvaras i glasburk, där de länge hålla sig goda.

16. Drottningkakor. Arbeta 210 gm smör, tills det hvitnar, och slå sedan däruti 410 gm mjöl; tillsätt 210 gm socker och 210 gm korinter och blanda allt väl tillsammans. Vispa 3 ägg och blanda dem med 1 tekopp grädde och 6 droppar citronsyra och blanda detta med de förra ingredienserna och tillsätt 1 tesked bikarbonat. Arbeta därefter blandningen omkring 10 minuter till en deg och slå den sedan i små med smör insmorda formar. De gräddas på ungefär 20 minuter.

17. Favoritkakor. 215 gm smör, 215 gm hvetemjöl, 2 äggulor, 100 gm potatismjöl, 100 gm socker, 2 teskedar hjorthornssalt och mandel efter smak. Man kan äfven i stället för mandel använda kryddnejlikor eller kanel.

18. Hasselnötskakor. Rör 50 gm socker, 2 äggulor och 1 helt ägg väl till-

sammans, blanda därtill 30 gm fint stötta hasselnötter och 2 matskedar fint mjöl. Bred smeten på en järnplåt och låt denna stå i någorlunda varm ugn, tills kakan blifvit gulbrun, hvarefter den uttages och skäres, medan den ännu är varm,

1 bitar.

19. Kaffekakor. 105 gm socker och

2 äggulor vispas väl, hvarpå iröras 105 gm tvättadt smör, 105 gm potatismjöl, 11/» skedblad grädde samt litet hvetemjöl. Kakorna bestrykas med ägghvita och beströs med mandel, samt gräddas

1 svag ugn.

20. Engelska pepparkakor. */„ liter tjock söt grädde, 630 gm socker, Vs liter sirap och 1 kg 260 gm mjöl hopröras och tillsättas med 4 matskedar ingefära, 4 teskedar pulveriserad soda och 12 droppar cederessens.

21. Hvita pepparkakor. 6 äggulor vispas mycket väl; däri omröras under 15 minuter 420 gm siktadt socker, 3 till skum vispade ägghvitor, kardemumma, kryddnejlikor, kanel och en knifs-udd pottaska. Degen, som arbetas med 525 gm hvetemjöl, hvaraf man dock lämnar så mycket som behöfves till ut-kaflingen, bör stå några timmar, innan den bakas.

22. Huldas pepparkakor. 1 kaffekopp brun sirap (kall), 1 d:o skiradt smör, 1 d:o socker, 1 d:o söt grädde jämte mjöl, så att det hela kan kaflas. Alltsammans omröres. Ingefära, nejlikor, kanel och pomeransskal tagas efter smak,

2 teskedar hjorthornssalt tillsättas. Degen bakas genast.

23. Mjuk pepparkaka. 420 gm brunt farinsocker, 3 à 4 ägg, '/< liter mjölk eller sur grädde, 210 gm skirdt smör, 2 teskedar ingefära, 2 teskedar kanel, 1 tesked kardemumma, l'/2 tesked nejlikor, 52 gm skuren sötmandel, 1 rågad tesked bikarbonat och 420 gm hvetemjöl arbetas väl tillsammans och gräd-83

das i förrn i svag ugnsvärme i 40 à 50 minuter.

24. Kringlor. 3 skedblad kallnadt, skiradt smör omröres med 3 äggulor, sedan iröras 3 skedblad söt grädde, 2 skedar socker samt mjöl efter behof. Häraf trillas kringlor, hvilka beströs med groft socker.

25. Äggkringlor. 4 kokta och 4 råa äggulor blandas med 4 centiliter skiradt smör, 210 gm socker, 210 gm mjöl och 1 sked jäst. Bakas och rullas i socker.

26. Arboga kringlor. Till 4'/4 kg. hvetemjöl tagas 2 liter mjölk, 615 gm tvättadt smör, 5 ägg, 210 gm socker, 12 gm anis, 12 gm fänkål och ett knappt skedblad jäst. Så snart kringlorna ut-bakats, läggas de i en kokande vattengryta, och då de flyta, sättas de i ugnen på smorda plåtar.

26. Gräddbakelse. ll/3 liter grädde och 105 gm socker vispas till hårdt skum; sedan iröras sakta 2/s liter mjöl, 8 äggulor, några droppar cederolja och till sist de till hårdt skum slagna ägg-hvitorna. Lägges uti små smorda och mjölade formar och gräddas i ej för varm ugn.

27. Sandbakelse. 210 gm smör vattnas väl och arbetas med 250 gm hvetemjöl, 160 gm socker och 105 gm stött sötmandel. Degen arbetas väl, tryckes i formar och gräddas i jämn värme.

28. Smörbakelse. 1/.å liter vatten, 1 glas brännvin och 1 ägg vispas tillsammans med hvetemjöl, så att det blir en lös deg. Något mindre smör än degens vikt tages. Degen kaflas ut till en slants tjocklek och arbetas tre, fyra gånger, sättes emellanåt ut i kallt rum att stelna.

29. Spritsbakelse. 350 gm smör tvättas väl samt arbetas med en träsked, tills det blifver smidigt och löst. Därefter iblandas 25 gm skållad och fint jätött bittermandel, 415- gm hvetemjöl

och socker efter smak. Allt detta arbetas väl tillsammans, hvarefter det tryckes genom sprits, formas efter behag och gTäddas i ej för het ugn.

30. Mörbakelse. Till 420 gm smör tages 420 gm mjöl, 150 gm socker samt 150 gm mandel (däraf 4 gm bitter). Degen får gå genom sprits eller tages med mått; kakorna beströs med hackad mandel.

31. Gula mandelkransar. 8 äggulor och 420 gm socker vispas rätt länge, sedan iläggas 420 gm stött mandel och litet hjorthornssalt. Degen lägges i kransar på sockradt papper och gräddas i ugn.

32. Citronkransar. Till 10 äggulor tagas 10 skedblad grädde, 10 skedblad skirdt smör, 8 skedblad socker och rifvet citronskal efter smak. Detta arbetas tillsammans, och litet mjöl blandas däri till en lös deg. Dock endast så mycket mjöl, att man kan handtera degen på bordet, där den trillas ut samt formas till kransar, hvilka beströs med socker och läggas på papper att gräddas i sval ugn.

33. Gräddkransar. Man gör en deg af ett dricksglas grädde, en matsked socker, 105 gm smör samt mjöl efter behof. Degen utkaflas, skäres med sporre och göres till ess eller kransar.

34. Konjakskransar. Man tager 210 gm skirdt smör, 100 gm strösocker, ett litet glas konjak samt 210 gm mjöl, gör häraf en deg och formar kransar, som gräddas i ej för het ugn.

35. Mandelspån. Ägg tagas efter behag, samt lika mycket mandel, smör och mjöl som äggens vikt. Bakelserna beströs med grofhackad mandel, gräddas i plättpanna och krökas öfver en kafvel strax de komma ur ugnen.

36. Mandelkubbar. 420 gm rifven eller stött sötmandel, däraf 70 gm bittermandel, 420 gm siktadt socker, 7 ägg-

gulor och 1 ägghvita sammanblandas; sist iröras 6 à 7 skedblad hvetemjöl. Kubbarna trillas i groft stött socker och kanel, om så behagas, och gräddas i ej för het ugn.

37. Mandelblad. 160 gm socker, 210 gm smör, 2 äggulor, 31-5 gm mjöl och mandel efter smak. Bladen beströs med hackad mandel.

38. Sockeress. Af 100 gm urvattnadt smör, 3 ägg, 210 gm socker samt 300 gm mjöl göres en deg. Trillas på bordet och lägges i essform och beströs med grofstött socker.

39. Sockerblad. 350 gm smält smör, 210 gm socker, 120 gm mjöl samt tesked i litet vatten upplöst hjorthornssalt arbetas till en deg. Denna kaflas ut och formas, hvarefter bladen beströs med mandel.

40. Mandelrutor. 315 gm smör, 470 gm mjöl och 105 gm socker sammanblandas. Degen kaflas ut och skäres med en sporre i rutor, hvilka smörjas med ägg och beströs med socker jämte hackad mandel.

41. Halfmdnar. 640 gm hvetemjöl, 425 gm urvattnadt smör, 215 gm socker, 15 gm fint rif ven bittermandel, 1 ägg och 2 knifsuddar hjorthornssalt.

Mjölet lägges på bakbordet. Däri arbetas smöret jämte öfriga tillbehör. När degen är väl blandad, ställes den i kallt rum några timmar, utkaflas därefter tunt och uttages med skorpmått eller ett litet glas. På ena halfvan af de små kakorna lägges litet såsfritt sylt af hallon eller smultron, hvarefter den andra kakhalfvan vikes öfver syltet och till-tryckes.

42. Cakes. 3 skedar socker, 3 hela ägg, 2 centiliter grädde, 3 skedar smör och en nypa hjorthornssalt hopröras, hvarefter iblandas så mycket mjöl, att det blir en stadig deg. Kakorna uttagas med rundt mått.

43. Engelska cakes bestå af 1/i kg smör, kg mjöl, 1/i kg socker och 6 ägg. De till skum slagna hela äggen röras väl tillsammans med det smälta smöret; så småningom tillsättas det uppvärmda mjölet och det finsiktade sockret. Så snart degen är tillräckligt arbetad, tagas små runda kakor med mått samt gräddas på en med smör smord plåt i måttlig ugnsvärme under 1/i timme.

44. Biscuits. 5 ägghvitor slås till hårdt skum. 210 gm sötmandel och 20 stycken bittermandlar rifvas och uppblandas sakta med ägghvitorna, hvarefter 315 gm fint socker iröres. Detta arbetas väl, hvarefter biscuiterna gräddas i svag ugn på vaxade plåtar.

45. Skorpbiscuits. 6 ägghvitor vispas till hårdt skum; däri blandas 425 gm socker, 1 näfve söt- och 1 näfve bittermandel — väl stötta — samt 210 gm stötta och siktade skorpor. — Gräddas på plåt i tämligen varm ugn.

Bandmaskar förekomma som parasiter i kropparna på andra djur. Hit hör den hos människan förekommande binnikemasken (s. d. o.), vidare de hos hundar och får förekommande bandmaskarna (se husdjurssjukdomar.)

Bank i betydelsen af penninginrättning är en institution afsedd att förmedla penningcirkulation och kreditsamfärdsel, hufvudsakligen genom in- och utlåning samt köp och försäljning af växlar. I. Sverige är den förnämsta banken Siksbanken, hvilken intager ställningen af en centralbank och är den enda, som numera äger rätt att utgifva sedlar, d. v. s. såsom mynt gällande anvisningar, betalbara vid anfordran. Riksbanken står under riksdagens förvaltning, utöfvad af en väld korporation, benämnd bankofullmäktige, hvars ordförande dock numera tillsättes af konungen. De enskilda bankerna och aktiebankerna bedrifva i hufvudsak samma89

slags rörelse, men skilja sig därutinnan, att de förra äro grundade på solidaritetsprincipen, d. v. s. att samtliga lott-ägare äro med ali sin egendom ansvariga för bankens förbindelser, under det att delägarna i aktiebanker endast an svara med det af dem tillskjutna aktiekapitalet. De enskilda bankerna tendera att efter hand öfvergå till aktiebanker. Bland bankinrättniDgar, som förmedla affärer af mera speciell art, dock ofta bredvid vanlig bankrörelse, må nämnas hypoteks- och inteckningsgaranti-banker, som mot inteckningar i fastighet utlämna afbetalnings-' eller stående lån, vidare sparbanker, som mottaga mindre summor till förräntning, liksom den under statsverkets förvaltning och garanti stående Postsparbanken. Till banker hänföras också pantbanker, som lämna penninglån mot effekter af hvarjehanda slag.

Bankinspektionen är ett under finansdepartementet lydande ämbetsverk, som har till uppgift att öfvervaka de solidariska bankernas och aktiebankernas verksamhet och tillse, att denna bedrifves i öfverensstämmelse med gällande lagar och författningar samt att deras soliditet ej äfventyras. Enligt den 1906 utfärdade instruktionen består bankinspektionen af en bankinspektör och chef, en biträdande ledamot samt assistenter och sekreterare. Kostnaderna för bankinspektionen bestridas genom bidrag af vederbörande banker.

Baptister, anhängarna af en religiös protestantisk sekt, som grundades i England på 1600-talet, skilja sig från

öfriga protestanter hufvudsakligen genom sin uppfattning af dopet, i det de ogilla döpandet af späda barn och hålla före, att endast sådana personer böra döpas, hvilka själfva kunna gifva vittnesbörd om sin tro. Dessutom anse de, att dopet skall ske genom nedsänkning i vatten,

ej genom vattenbegjutning. Antalet baptister i Sverige utgör mellan 40 — 50,000.

Barnarbete (se Minderåriga).

Barnamord är enligt nu gällande svensk strafflag ett brott, som straffas lindrigare än annat mord, så framt brottet föröfvats vid födelsen eller strax därefter, d. v. s. så länge det af födsloarbetet framkallade abnorma tillståndet varar. En annan förutsättning är, att kvinnan skall ha blifvit hafvande af oloflig beblandelse. Påföljden är straffarbete från 2 till 6 år eller vid synnerligen försvårande omständigheter 10 år. Om annan person utför brottet eller är delaktig däri, straffas han som för vanligt mord.

Barnavård. Det faktum, att af 1,000 nyfödda barn öfver 100 dö redan under första lefnadsåret, visar tydligt, huru ömtålig konstitutionen är hos de späda barnen och i huru hög grad de äro i behof af ändamålsenlig vård. Säkerligen skulle en mängd af de dödsfall, som inträffa bland de späda barnen, kunna förekommas, om mödrar och sköterskor fullt förstodo och gjorde sin plikt mot de små. Många fela af tanklöshet eller slarf, de allra flesta dock af okunnighet om hvad som fordras af dem, hvarför den af människovänner framkastade tanken på en lämplig kurs för unga flickor i barnavård säkerligen har stort fog för sig.

Ett första villkor för att ett spädt barn skall trifvas och må väl är att det erhåller ändamålsenlig näring. Denna erbjudes i modersmjölken, hvarför det bör vara en plikt för hvarje moder, som ej af tvingande orsaker nödgas afstå därifrån, att själf amma sitt barn. Vid förfall för modern bör en frisk och stark amma anskaffas; men tyvärr stöter detta ofta på en oöfvervinnelig svårighet i det ekonomiska betryck, som hvilar öf-91

ver många hem och är nästan regel "beträffande ogifta mödrar. Då inträder nödvändigheten att tillgripa komjölken såsom en ersättning för den naturliga näringen. Då denna mjölk till sin sammansättning afviker från modersmjölken, ha späda barn svårt att fördraga den i oblandadt tillstånd och bör den därföre utspädas med antingen rent, friskt vatten eller hafreafkok (en rågad matsked krossade hafregryn kokas i täckt kärl under tre kvarts timme med något mer än en liter vatten, hvarefter grynen frånsilas) samt tillsättas med socker, helst mjölksocker. Då komjölk i regeln innehåller bakterier, bland hvilka äfven kunna förekomma hälsofarliga, bör den alltid kokas i o—10 minuter, hvarigenom de flesta bakterierna tillintetgöras. Den kokade mjölken skall därpå afkylas och förvaras på så svalt ställe som möjligt för att förebygga ny bakterieutveckling.

Af mycket stor vikt är att diflaskan jämte tillhörande dinapp hållas väl rena och dagligen sköljas och tvättas. Uraktlåtenhet i detta afseende kan lätt bli ödesdiger för barnet genom att skadliga bakterier bildas, som från flaskan eller nappen införas i matsmältningskanalen och framkalla allvarliga sjukdomar.

Barnet bör dagligen badas eller åtminstone tvättas öfver hela kroppen. Badvattnet skall hålla 30 grader Celsius eller något däröfver, men får ej vara hett, Värmegraden mätes med en termometer — att utröna den med känseln kan lätt leda till farliga misstag. Vid badningen nedlägges och upptages barnet ur badkaret på det sätt, att sköterskan med ena flata handen uppbär barnets rygg och hufvud, medan den andra handen hålles under sätet och öf-verbenen. Att gripa barnet om bålen med händerna är menligt för den späda kroppens ännu broskartade benstomme.

Det späda barnet har ett naturligt behof att sofva och bör få tillfredsställa detta så mycket som möjligt. Det bör följaktligen aldrig väckas eller oroas under sömnen. Barnet sofver bäst i en liten lagom stor säng — bruket af vagga är absolut förkastligt. Man bör akta sig att vänja barnet vid att bäras omkring för att det skall somna, enär barnet därigenom endast blir kinkigare och mera svårskött. Klädseln bör vara tillräckligt varm, men bekväm, så att den ej hämmar rörelserna, och så pass lös, att den ej utestänger luften. Af dessa grunder böra späda barn aldrig

lindas. Närmast kroppen en lång skjorta, öppen i ryggen, därofvanpå en lång yllekolt, likaledes öppen i ryggen, det hela sammanhållet af en kort, bred bindel, är den ändamålsenligaste beklädnaden. Naturligtvis bör man se till, att barnet lägges med lemmarna i fri och naturlig ställning. Bäddens underlag bör bestå af en madrass, eventuellt en med hackelse fylld säck, och barnet öfvertäckes med en flit eller ett lätt täcke.

För öfrigt äro att iakttaga följande hufvudpunkter:

1. B enlighet. Så snart barnet orenat sig, böra kläderna ombytas och vederbörande kroppsdel tvättas med en i ljumt vatten doppad svamp. Därigenom förebygges uppkomsten af hudlöshet och sårnader i sätet och grenen. Ha dylika uppstått, bör man i lindrigare fall pudra med nichtpulver eller i nödfall potatismjöl ; i svårare fall rekommenderas tvättningar med en svag (rosafärgad) lösning af öfvermangansyradt kali i destilleradt eller kokt vatten.

2. Förebyggande af förkylning. Späda barn förkyla sig oftast därigenom att de utsättas för drag, när de äro nakna eller våta, eller när de få ligga länge obetäckta vid ombyte af kläder eller när baden räcka för länge. Man bör därför93

ej spara på torra plagg, så att alla ombyten, torkningar o. s. v. kunna försiggå så snabbt som möjligt.

3. Munnens renhållande. I dibarnets mun bildas jästsvampar liksom i en bristfälligt rengjord mjölkflaska. Dessa svampar afsätta sig i form af en gråhvit beläggning på munnens och svalgets slemhinnor — s. k. torsk — hvilken inverkar i hög grad menligt på barnets välbefinnande och till och med kan leda till döden genom kraftnedsättning. Sjukdomen kan förebyggas genom att munnen dagligen rengöres med en om fingret lindad linnelapp, som naturligtvis hvarje gång ombytes.

4. Punktliga måltider. På dagen bör det späda barnet erhålla mat hvarannan eller hvar tredje timme, på natten blott en gäng. När barnet växer till och kan fördraga mera näring på en gång, bli mellantiderna mellan målen längre.

5. B en luft. Af stor vikt är att luften i det rum, där ett spädt barn vistas, är så ren som möjligt. Den bör följaktligen ofta förnyas genom vädring, dock akte sig man för att insläppa damm i rummet, enär sådant alltid innehåller en myckenhet bakterier, som visst icke alltid äro ofarliga. Medan rummet vädras, flyttas barnet in i ett annat rum, så att det ej utsättes för drag.

6. Barnets regelbundna vägning. För att utröna huruvida barnets kroppsliga utveckling försiggår normalt bör det vägas litet emellanåt. Visar det sig härvid, att ingen ökning i vikt inträdt eller till och med en viktminskning, är något på tok antingen med näringens mängd eller beskaffenhet eller ock med barnets förmåga att tillgodogöra sig den. I medeltal väger en nyfödd gosse 3,500 gram, en flicka 3,250 gram. Under de första 3—4 dagarna inträder på grund af den jämförelsevis ringa näringstillförseln och tarminnehållets afgång en viktminskning

af 175—250 gram, men därefter ökas vikten, så att barnet med 8—10 dagar åter uppnått den vikt, det hade vid födelsen. Den normala viktökningen utgör i medeltal:

Per dag Per mån.

Vid första mån. slut 10 g- 304 g » andra » 24 » 727 K » tredje » 21 » 615 » fjärde D 22 » 655 » » femte » 21 » 633 » » sjätte » 19 » 560 » » sjunde 18 » 555 » » åttonde 147, 5 435 » » nionde » 14 » 420 K » tionde » 10 » 302 » » elfte » 9 » 271 » tolfte T> 7 » 231 »

Barnavårdsnämnd kallas den kommunala myndighet, som har uppsikten öfver vanvårdade och i sedligt afseende försummade barn. I de flesta kommuner är skolrådet tillika barnavårdsnämnd, i andra är uppdraget öfverlämnadt åt en särskild barnavårdsnämnd. Dennas ledamöter, scm skola vara för nit om ungdomens uppfostran kända män eller kvinnor, väljas å kyrkostämma efter samma grunder, som gälla för utseende af ledamöter i skolråd. Barndop

(se Dop).

Barnförlamning är en allvarlig sjukdom, som mest angriper mindre barn, men äfven unga personer ända till öfver 20 års ålder, och som beror på en inflammation i ryggmärgens främre sidodelar, där nervceller och därifrån utlöpande rörelsenerver förstöras. Sjukdomen börjar mycket häftigt med hufvudvärk, värk i lederna och korsryggen samt stark feber, hvilken understundom kan stiga ända till 41 grader. Vanligen inställa sig äfven kräkningar, yrsel, ryckningar och kramp. Efter ett par dygn är sjukdomens första skede öfver, och inom ett par veckor försvinner fe-95

bern, där sjukdomen ej fått dödlig utgång. I regeln efterlämnar sjukdomen en förlamning, som kan yppa sig på olika sätt, i båda benen eller i ett ben, i en arm och ett ben, i bålens muskler o. s. v. I en förlamad led hämmas tillväxten och förvridningar uppstå ej sällan. Dessa förlamningar bli oftast helt eller delvis bestående för hela lifvet.

Sjukdomen, som utan tvifvel orsakas af en ännu okänd bakterie, anses mycket smittosam, hvarför man bör vara mycket försiktig, då den uppträder som epidemi, och genast vid misstänkta fall anlita läkare.

En annan art af barnförlamning — celebral barnförlamning — uppträder mest efter en infektionssjukdom, t. ex. skarlakansfeber eller mässling. Den har sitt säte i hjärnan, och symtom och förlopp äro ungefär likartade med den spinala barnförlamningen.

Barnhus. Inrättningar afsedda att till vård och uppfostran mottaga barn finnas ett stort antal spridda öfver hela vårt land. Den förnämsta och största af dessa institutioner är den af staten inrättade och underhållna Allmänna barnhusinrättningen i Stockholm, hvars verksamhet omfattar hela landet. Detta barnhus intager oäkta, från lyte eller smittosam sjukdom fria barn så långt utrymmet medgifver mot en inlösnings-afgift af f. n. 500 kronor. Barnet skall vara döpt och vid dess inlämnande åtföljas af dopsedel, som skall tydligt angifva att barnet är oäkta samt den församling, i hvilken det är födt. Mot nedsatt afgift kunna i Stockholm födda oäkta barn inlösas, då särskildt ömmande omständigheter föreligga, hvarvid utom moderns prästbetyg och barnets dopsedel skall företes intyg från roteman eller annan trovärdig person om moderns medellöshet, samt uppgift å barnets fader och intyg om att han icke

äger någon tillgång. Ett mot nedsatt afgift inlöst barn kan barnhusets direktion återlämna till den af föräldrarna, som kommit i så förbättrad ekonomisk ställning, att han eller hon själf kan bekosta barnets vidare underhåll och uppfostran.

De på Allmänna barnhuset intagna barnen utlämnas till fosterföräldrar för uppfostran och vård. Fosterföräldrarna skola förete intyg, i landsorten från församlingens pastorsämbete, i Stockholm från vederbörande roteman, om god frejd, bärgliga lefnadsvilkor och förmåga att gifva barnen god vård och uppfostran. Fosterlönen utgör per år: för barn i l:sta lefnadsåret 100 kr., i 2:dra lefnadsåret 80 kr. samt i 3:dje t. o. m. 14:de lefnadsåret 60 kr. Dessutom förses barnet med nödiga kläder vid utlämnandet. I, landsorten bosatta fosterföräldrar få äfven ersättning för resekostnader vid barnets afhämtande. Barnhuset bekostar äfven läkarevård och medicin för barnet samt lämnar, i händelse barnet aflider och åtnjutit god vård, 12 kr. i begraf-ningshjälp. Äfvenså tillhandahåller barnhuset nödiga läroböcker för skolan och nattvardskläder vid konfirmationen, då vederbörande pastorsämbete därtill rekommenderat.

Fosterföräldrar, som i minst 5 år haft och väl vårdat ett fosterbarn, få, då barnet fyller 14 år och upphör att stå under barnhusets vård och uppsikt, på vederbörande pastorsämbetes anmälan en belöning af 25 kr. I särskilda fall kunna fosterföräldrar erhålla dylik belöning i form af en medalj att å bröstet bäras.

Öfvervakandet af de utackorderade barnen sker i landsorten af församlingens kyrkoherde. I Stockholm skola fosterbarnen uppvisas vid de årliga mönstringarna, då fosterlönerna utbetalas. Vid barnhuset äro dessutom

anställda 3 inspektörer öfver utackorderade barns97

vård, 1 för Stockholm och 2 för landsorten.

Bland öfriga inrättningar af hithörande art må nämnas Frimurarebarnhuset å Kristineberg, hvilket mottager fattiga barn i åldern 6—10 år, framför allt sådana, som äro mest värnlösa och blottställda för nöd och vanvård. Barn behäftade med svårare lyte eller sjukdom mottages icke.

För barns mottagande fordras skriftlig ansökan, ställd till direktionen och åtföljd af: 1. prästbetyg såväl för barnet, utvisande att det blifvit döpt och med framgång vaccineradt, som ock för föräldrarna, innefattande uppgift å samtliga deras barn jämte dessas ålder; 2. läkarebetyg angående barnets hälsotillstånd; 3. intyg från roteman (kommunal- eller tjänsteman) beträffande föräldrarnas medellöshet, samt 4. uppgift å föräldrarnas och barnets bostad.

Ansökningarna böra ingifvas före maj månads utgång och mottagas af en särskildt därtill af direktionen utsedd ledamot, hvarom allt närmare upplysning erhålles hos intendenten, adress Kristineberg, Stockholm.

Barnmorskeutbildning. Undervisning i barnmorskekonsten meddelas vid för sådant ändamål inrättade läroanstalter i Stockholm, Göteborg och Lund. Vid hvar och en af dessa läroanstalter antagas elever från bela riket.

Undervisningen meddelas i Stockholm och Göteborg kostnadsfritt åt alla behörigen antagna lärlingar, bland hvilka ett visst antal frilärlingar åtnjuta, jämte fri bostad under lärotiden, understöd af allmänna medel för sitt uppehälle. I Lund meddelas kostnadsfri undervisning endast åt de elever, som blifvit kallade att efter slutad lärotid anställas såsom ordinarie barnmorskor inom någon församling, hvilken lämnar bidrag till undervisningsanstalten därstädes. Öfriga

elever erlägga för undervisningens be gagnande afgift, som af k. m:t bestämmes.

Den, som vill antagas till lärling, ingif ver till konungens befallningshafvande i det län, där sökanden har sitt hemvist, sin till medicinalstyrelsen ställda, egenhändigt skrifna ansökan därom så tidigt, att den kan före utgången af januari eller juli månad till nämnda styrelse insändas. Vid denna ansökan skola följande intyg vara fogade, nämligen:

a) af vederbörande pastorsämbete, bestyrkande att sökanden vid lärotidens början uppnått en lefnadsålder af åtminstone 22 år, men icke öfverskridit 35 år, samt att hon är välfrejdad och äger god kristendomskunskap; med uppgift därjämte om hennes födelseort och hemvist samt huru hon dittills sig försörjt;

b) läkarebevis, hvarigenom styrkes att sökanden är frisk, har stadig hälsa, är fri från kroppslyten och för öfrigt synes vara till barnmorska lämplig;

c) från ordinarie lärare vid allmänt läroverk eller vid folkskola därom, att denna vid för ändamålet företagen pröfning funnit sökanden äga: 1) full färdighet att läsa svenskt och latinskt tryck, äfvensom förmåga att nöjaktigt redogöra för det lästa, och att någorlunda felfritt uppskrifva ett dikteradt stycke; 2) färdighet i de fyra räknesätten i hela tal och öfning i enkel huf-vudräkning; samt 3) en läslig handstil; börande detta intyg, om det af folkskollärare utfärdats, vara försedt med attest af skolrådets ordförande eller vice ordförande angående betygsutgifvarens behörighet; dock kan i stället för sådant intyg gälla betyg om samma kunskaper, utfärdadt från folkskollärarinneseminarium eller annan godkänd läroanstalt för kvinnor, där sökanden åtnjutit undervisning;99

d) af tvänne i orten bosatta välkända män därom, att sökanden äger erforderliga medel sä väl för sitt nppehälle under lärotiden som till inköp af nödiga instrument efter lärotidens slut.

Sökande, som önskar åtnjuta kostnadsfri undervisning vid läroanstalten i Lund, bör i stället för det i mom. d) omförmälda intyg vid sin ansökan foga behörigt kommunalstämmoprotokoll, hvarigenom styrkes, att sökanden af någon landsförsamling, som lämnar årligt bidrag till samma anstalt, blifvit kallad att, efter slutad lärotid, till ordinarie barnmorska med bestämda lönevillkor antagas, och att församlingen förbundit sig att bekosta hennes underhåll under lärotiden samt förse henne med erforderliga instrument.

Lärling vid läroanstalterna i Stockholm och Göteborg, som under lärotiden utmärker sig för flit, god fattningsgåfva och ordentlighet samt därjämte visar sig vara i behof af understöd, kan af läraren anmälas hos Medicinalstyrelsen till erhållande af plats som frilärling.

Lärotiden utgör minst 9 månader, fördelad på 2:ne lästerminer årligen, räknade från 1 april och 1 oktober, utan afbrott i de praktiska öfningarna under mellantiderna. De antagna lärlingarna skola så tidigt före hvarje termins början anmäla sig vid den läroanstalt, dit de blifvit hänvisade, att upprop och inträdesförhör med dem ofvannämnda dagar kan äga rum.

Afgångsexamen anställes vid slutet af juni och december månader med de lärlingar, hvilka af läraren anses äga de kunskaper och den färdighet, som för yrkets utöfning erfordras. Betygen äro: godkända, berömliga eller utmärkta kunskaper och färdighet, och intagas i det af läraren, enligt fastställdt formulär, utfärdade barnmorskebref, hvilket tilldelas hvarje vid pröfningen godkänd lärling.

För erhållande af undervisning i instrumental förlossningskonst fordras, att barnmorska vid examen i den allmänna förlossningskonsten erhållit vitsordet »berömlig» eller »utmärkt». Denna undervisning meddelas vid läroanstalterna i Stockholm och Göteborg.

Barnsjukdomar. Med detta uttryck betecknar man i allmänhet sådana sjukdomar, som uteslutande eller företrädesvis angripa barn. Sådana sjukdomar äro exempelvis barnförlamning, difteri, engelska sjukan, kikhosta, mässling, skarlakansfeber, torsk (se dessa ord!)

Barnsängsfeber är en mycket farlig sjukdom, som inställer sig efter förlossningen och som egentligen ej är annat än blodförgiftning, förorsakad af att smittämnen inkommit i såren i födslovägarna. Numera skördar dock denna sjukdom mycket färre offer, sedan man lärt sig att iakttaga större renlighet och att använda antiseptiska medel under och efter förlossningen. Sjukdomen börjar i regeln med frossbrytningar och stark feber med hufvudvärk och sömnlöshet. Pulsen blir utomordentligt häftig, ansiktsfärgen grågul, huden torr. Ibland uppsväller buken, till tecken att äfven bukhinneinflammation tillstött. I svårare fall inträffar döden inom en vecka, ofta efter blott ett par dagar; i lindrigare fall och då genast ändamålsenlig vård kan beredas, är tillfrisknande möjligt.

Barock (se Byggnadsstilar.)

Barometer — en grekisk ordsammansättning, som egentligen betyder tyngdmätare — är ett instrument, som användes till att mäta lufttrycket dels för att utröna stundande väderleksskiftningar och dels för höjdmätning. I förra fallet kan man af det högre eller lägre trycket med ganska stor sannolikhet sluta sig till vackert eller dåligt väder; i senare fallet är det luftförtunningen på större höjder, som genom lufttryckets

minskning inverkar på barometern, så att man genom dennas afläsning kan fastställa höjden öfver hafsytan, hvarvid man använder sig af en gammal matematisk lag, enligt hvilken barometerns kvicksilfverpelare sjunker med en millimeter för hvar lO1/^ meter.

De äldsta barometrarna, mångenstädes ännu i bruk, utgöras af ett med kvicksilfver delvis fylldt glasrör. Af nyare datum äro de numera mest brukliga och mera lätthandterliga aneroidbarometrar-na, hos hvilka lufttrycket verkar

på de elastiska väggarna af en lufttätt tillsluten metalldosa, hvarvid rörelsen medels en fjäderanordning öfverföres på en visare, hvilken rör sig inuti en kretsfor-mig skala med samma indelning som kvicksilfverbarometern, grundande sig därpå, att medellufttrycket vid hafsytan jämnt uppväges af en kvicksilfverpelare om 760 millimeters höjd. Vid afläsan-det af en barometer bör man således för att erhålla riktigt resultat taga vederbörlig hänsyn till ortens höjd öfver hafsytan samt för kvicksilfverbarometrarnas vidkommande äfven till den rådande temperaturen. (Se äfven Väderleksförutsägelser,.)

Basedowska sjukdomen kallas efter en tysk läkare, som först ingående studerat densamma, en egendomlig sjukdom, hvars säte man anser vara det sympatiska nervsystemet. Den kännetecknas af en till formlig hjärtklappning stegrad hjärtverksamhet (ända till 160 slag i minuten), ansvällning af sköldkörteln (eller s. k. struma) samt glos-ögdhet, d. v. s. att ögongloberna framtränga ur sina hålor. Härtill sälla sig äfven andra symptom af nervös natur, såsom darrningar i kroppen eller lemmarna, svindel, sömnlöshet, abnorm känslighet för buller o. s. v. Sjukdomen är i regeln kronisk och kan räcka i många år; dock kunna äfven fall förekomma, |

då den fort ändas med döden. Där ej varaktig förbättring kan uppnås, inställer sig slutligen en kraftnedsättning, som mer eller mindre direkt medför döden.

Genom ändamålsenlig behandling på ett tidigt stadium kan sjukdomen fullständigt botas. Kroppslig och andlig hvila, god näring, undvikande af alla retande och hetsande födoämnen och drycker och varsam vattenbehandling göra god verkan, liksom ej sällan klimatombyte. Elektrisk behandling användes äfven med framgång och invärtes gifves arsenik och brom.

Beckasin, en till snäppornas familj hörande grupp, delas i flera arter, af hvilka i Sverige förekomma halfbecka-sinen, dubbelbeckasinen och enkelbeckasi-nen, äfven kallad horsgöken. Halfbecka-sinen är minst, mätande 20—21 cm. i längd, medan de båda andra arterna hålla cirka 28—29 cm. Beckasinerna uppehålla sig alltid i sumptrakter, såsom kärr, mossar och vid låga sjö- och flodstränder. Beckasinen har ett smakligt kött, som kan täfla med morkullans. Jakt på beckasin är i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län förbjuden från 1 jan. till 31 juli, i Malmöhus, Kristianstads, Hallands och Blekinge län från 1 jan. till 10 juli och i det öfriga riket från 1 jan. till 20 juli.

Bedrägeri är enligt vedertagen uppfattning en handling, hvarigenom andras egendomsrätt eller rättigheter kränkas. Såsom bedrägeribrott anses det, när någon »genom antagande af falskt namn, stånd eller yrke, eller genom annat svik-ligt förfarande, bedrager till sig gods eller penningar eller förlust däraf annan tillskyndar» (Strafflagens kap. 22). Bedrägeri, oredlighet och vårdslöshet mot borgenärer afhandlas särskildt uti Handelsbalken och Konkurslagen, bedrägeri i handel samt i bolag uti Handelsbalken, och bedrägeri i syfte att förmå an-103

nan till äktenskap nti Giftermålsbalken. Andra former af bedrägeri äro förfalskning af lifsmedel och läkemedel samt deras saluhållande, understickande eller förbytande af barn, öppnande af annans bref, trolöshet mot hufvudman, öfvande af spådom, signeri och annan vidskepelse i bedrägligt syfte eller för vinnings skull, förtigande af fynd eller hit-tegods o. s. v.

Straffet för bedrägeri varierar högst betydligt efter brottets beskaffenhet och omständigheterna, från böter till straffarbete.

Bedöfningsmedel eller ämnen, som verka förlamande på känselnerverna eller medvetandet, begagnas numera i stor utsträckning i läkekonsten, hufvudsakligen vid operationer. Det mest använda af dessa ämnen är kloroform, då det gäller att åstadkomma fullkomligt upphäfvande af känseln och medvetandet. Vid smärre, lokala operationer nöjer man sig med att göra stället okänsligt genom insprutande af något lämpligt bedöf-ningsmedel, t. ex. kokain. Bedöfnings-medel användas också såsom rena läkemedel, hufvudsakligen för att nedsätta nervverksamheten och stilla smärta. Särskildt brukas opiater och kloral mycket såsom smärtstillande och

rogifvande medel, ehuru de ej äro utan sin fara, enär vid fortsatt bruk dosen måste ökas för att göra önskad verkan, så att till slut kronisk förgiftning uppstår. Särskildt är den kroniska morfinförgiftningen betänklig och lika farlig och svår-botlig som alkoholismen. Dylika s. k. sömnmedel böra därför alltid begagnas med yttersta försiktighet och helst undvikas, om det på något sätt är möjligt.

Befallningshafvande, konungens, (se Länsstyrelser.)

Befolkning (se Folkmängd.) Befraktningsmått (se Mått, mål och vikt.

Begrafning (se Jordfästning.)

Begrafningskassor (se Sjuk- och begrafningskassor.)

Belladonna (se Giftiga växter.)

Belägringstillstånd förklaras vid sådana tillfällen, då staten är i fara antingen till följd af inre oroligheter eller vid yttre fienders infall i landet. Kär belägringstillstånd är proklameradt, öfvergår den makt, som eljes är lagd i civila myndigheters händer, till den militära myndigheten, hvarmed följer inskränkningar i de friheter och rättigheter, som eljes äro tillförsäkrade medborgarna. Krigslagarna kunna t. ex. till-lämpas äfven emot civila personer, ytt-rande- och tryckfriheten upphäfvas, husundersökningar och häktningar verkställas utan vidare, folkförsamlingar förbjudas o. s. v. I vissa stater är i lag stadgadt när belägringstillstånd skall proklameras och rörande dess verkningar. Några sådana föreskrifter förekomma ej i svensk lag.

Belöningar för odlingsflit och för långvarig tjänst utdelas af K. Patriotiska sällskapet, stiftadt 1767 i ändamål att »medels spridande af upplysningar uti allmänna hushållningen befrämja för riket gagneliga näringars uppkomst och förkofran samt att, i mån af tillgångar, genom utdelande af belöningar för berömliga gärningar och företag samt för nyttig verksamhet och flit hos de arbetande klasserna på landet och i städerna uppmuntra och befrämja nationalidog-hetens tillväxt och en sann medborgerlighets utöfvande».

Till sällskapet inkommande ansökningar om belöningar höra vara af Konungens befallningshafvande, hushållningssällskap eller annan med dem jämförlig förvaltningsmyndighet insända, samt åtföljda såväl af protokoll, utvisande att ansökningen blifvit i kommunalstämma (i stad kyrkoråd) anmäld och stämmans105

yttrande däröfver afgifvet, som af prästbetyg om den anmäldes ålder oeh frejd.

Ansökning om belöning för odlingsflit, hvilken ansökning helst bör vara insänd och förordad af hushållningssällskap, bör dessutom vara beledsagad af å kommunalstämma godkändt syne- och värderingsinstrument öfver odlingen samt af bevis, att sökanden icke för odlingsföretaget af vederbörande hushållningssällskap erhållit någon belöning. För odling af torfmossar böra ansökningarna om belöning åtföljas af intyg om, huruvida odlingen skett med eller utan bränning.

Då belöning för långvarig tjänst sökes, bör ansökningen innehålla uppgift om tjänstens beskaffenhet och tjänstetidens längd. Yid bestämmandet af belöningen räknas tjänstetiden ej från lägre ålder än fyllda 18 år, och dess längd bör ej understiga 15 år, sällskapet likväl obetaget att härutinnan göra undantag, då särskilda omständigheter eller ovanligare förtjänster hos den tjänande därtill föranleda. Därjämte bör upplysning meddelas om, huruvida den person, som ingifvit ansökningen, önskar att själf bekosta den medalj, som sällskapet kan finna skäligt att besluta, eller om han befinner sig i sådana omständigheter, att (hvilket bör vederbörligen styrkas) han måste öfverlämna åt sällskapet att, så vidt dess medel det medgifva, bekosta det önskade hederstecknet.

Sällskapet utdelar tre olika grader af belöningar för långvarig, trogen tjänst, allt efter tjänstetidens olika längd, nämligen :

1. Sällskapets medalj med inskrift och sinnebilder för 15—24 års tjänst.

2. Den mindre medaljen med konungens bröstbild, för 25—34 års tjänst.

Båda dessa bäras å bröstet samt kosta i silfver 7, i guld 82 kronor.

3. Den större medaljen med konung- j

ens bröstbild (samt inskrift) för 35 års tjänst och däröfver. Bäres om halsen samt kostar i silfver 14, i guld 148 kr.

Guldmedaljer gifvas endast åt personer, som innehaft förmans- eller i öfrigt mera ansvarsfulla befattningar, t. ex. klockare, inspektörer, verkmästare, barnmorskor, hushållerskor o. s. v.

At sjömän och deras vederlikar gifves företrädesvis den med nautiska emblem prydda Emmerymedaljen (utan krona och bröstbild), som bäres å bröstet och kostar i silfver 12, i guld 143 kr.

Penningebelöningar för långvarig, trogen tjänst gifvas i regel icke.

För medaljer, som utdelas för odlingsflit, fordras ingen lösen.

Sällskapet lämnar dessutom i vissa fall understöd åt brandskadade samt utdelar hvarje år två hemgifter åt dygdiga flickor af den arbetande klassen.

Benbrott drabbar i de allra flesta fall något af lemmarnas ben, hvarför man under detta namn vanligen förstår en dylik skada i en arm eller ett ben. Benbrotten kunna vara enkla eller komplicerade. I förra fallet är benpipan knäckt eller afbruten, men utan att de omgifvande musklerna eller den öfverliggande huden nämnvärdt skadats. Vid ett kompliceradt benbrott åter har det splittrade benet genomträngt öfverliggande muskler och hud, så att ett öppet sår uppstått. Ett sådant benbrott är mycket farligare än ett enkelt på grund af att såret är mycket svårt att hålla rent oeh att smittämnen därför lätt inkomma och framkalla blodförgiftning, benröta o. s. v.

Ett benbrott skiljes från en ledvrid-ning hufvudsakligen genom den starka smärtan å brottstället samt genom oförmåga att begagna den brutna kroppsdelen, hvartill ofta kommer onaturlig formförändring af den skadade lemmen. Vid ofullständigt benbrott, d. v. s. då ben-107

pipan endast delvis är knäckt och rörelseförmågan till en viss grad kan vara i behåll, är smärtan det afgörande tecknet till skadans art.

Låda af ståltråd vid förband af benbrott m. ti. skador på benet.

Ett enkelt lårbensbrott kan läkas på en tid af omkring 10 veckor och ett skenbensbrott på 7 veckor, medan ett armbrott tar vida kortare tid. Ju gröfre det brutna benet är, desto längre tid tar läkningen. Komplicerade benbrott äro, som redan antydts, svårläktare, och som en allmän regel gäller att läkningen försiggår fortare, när patienten i öfrigt är frisk, än rär han är sjuklig. I somliga fall, t. ex. vid långt framskriden alkoholism, kan läkning bli hardt när omöjlig.

Hufvudsaken för en normal läkning af ett benbrott är att de afbrutna ben-ändarna från början bringas i rätt läge

till hvarandra, så att de kunna sammanväxa i samma ställning som före brottet. Därför är läkarebjälp nödvändig vid hvarje benbrott; endast en anatomiskt kunnig person kan med säkerhet sätta det afbrutna benet i riktigt läge. Många ha genom uraktlåtenhet at;t i tid vända sig

Brott å skenben och vadben, vadbenet brutet ett stycke högre upp än skenbenet.

Benets läge vid lårbensbrott.109

till läkare eller genom anlitande af kvack-salfvare blifvit krymplingar eller missgestaltade för ali framtid till och

med till följd af i sig självfva lättläkta benbrott. När benet kommit i riktigt läge, är det nödvändigt att lemmen hålles orubbligt stilla under det läkningen pågår, hvarför man numera brukar anlägga gipsförband, något som endast kan ombesörjas af en läkare.

Innan läkare hinner tillkallas, bör ett nödförband anläggas, allra helst om patienten måste förflyttas. Man söker först så vidt möjligt bringa benet i rakt läge, hvarefter man spjälar lemmen. Till spjälor kan man använda allt, som är ägnadt att ge stadga åt det skadade kroppspartiet, t. ex. käppar, paraplyer, trädgrenar, brädlappar, tjock papp o. s. v. Spjälorna underbäddas, så att de ej trycka, och läggas utefter det brutna benet samt omlindas med snören, remmar, näsdukar eller hvad man kan ha till hands. Skodon, benkläder o. d. uppsprättas eller uppklippas och få ej dragas af, emedan skadan då lätt kan förvärras.

Vid förflyttning af en person, som brutit benet, är den största försiktighet af nöden, så att ej skadan förvärras eller den skadade beredes onödiga plågor. Han bör lyftas upp varsamt, hvarvid en person särskildt understödjer det skadade benet, och transporteras på en bår; i brist på sådan kan användas en kort stege, en vagnshäck e. d. med lämplig underbäddning.

Benröta är en inflammationsprocess, som angriper människokroppens ben och kan förekomma i alla dess delar. Den vanligaste och lindrigaste formen af benröta är den, som angriper och förstör tänderna. Med egentlig benröta förstår man emellertid den sjukdom, som har sitt säte i andra af kroppens benpartier, hvarvid bensubstansen hemfaller åt en

långsam söndersmältning, i regeln förenad med varbildning. Benrötan förorsakas af bakterier och uppträder ofta som en följd af andra sjukdomar, skrofler, tuberkulos, syfilis etc., och kännetecknas af häftiga borrande smärtor på det angripna stället. Med den fortskridande varbildningen inställer sig svullnad och slutligen rodnad och ömhet i huden. Om varet ej aflägsnas genom operativt ingrepp, kan det söka sig utlopp genom en självfbanad öppning eller s. k. fistelgång. Benrötan är särskildt farlig, när den angriper större ben, då den kan orsaka döden genom kraftnedsättning eller föra i släptåg dödliga sjukdomar. Behandlingen rättar sig efter grundorsaken. Af stor vikt är att så tidigt som möjligt undanskaffa varet, enär detta lätt framkallar en hög och oregelbunden feber med upprepade frossbrytningar (varfeber). Därjämte bör man sörja för att den sjuke får kraftig näring och frisk luft. Såsom särskilda stärkande medel begagnas lefvertran, kina och vin. I ej allt för framskridna fall äro utsikterna till fullkomligt tillfrisknande ingalunda ogynnsamma, i det att naturen själf sträfvar att genom nybildning af benväfnad ersätta den af sjukdomen förstörda.

En närbesläktad och till symtom och förlopp likartad sjukdom är benhinne-inflammationen, hvilken företrädesvis angriper det uppväxande släktet och likaledes förorsakas at infektion, hvarvid ofta den yttre orsaken är en stöt, ett slag e. d. eller till och med förkylning. Sjukdomen fordrar operativ behandling.

Benskörhet (se Husdjurens sjukdomar.)

Bensår är en åkomma, som, ehuru icke direkt lifsfarlig, kan bereda mycket obehag och lidande och till och med nödvändiggöra en amputation. Den vanligaste orsaken till dessa på underbenet111

uppträdande sår är åderbråck, vidare yttre åverkan såsom slag och stötar. Mycket stående disponerar äfven för bensår, hvarför sådana ej äro sällsynta hos personer, som måste arbeta i stående ställning, t. ex. sättare.

Det utmärkande för bensåren är att de ha ytterst svårt att läkas och när de läkas gärna bryta upp igen. Med tiden gripa de omkring sig alltmer och tränga allt djupare, hvarmed utsikten till läkning ytterligare förringas. Ej sällan förvärras bensåren genom ingrepp af kvacksalfvare och »kloka gummor».

För att läka bensår . fordras framför allt hvila och högt läge för det angripna benet samt lämpligt förband. Omslag med Burows lösning och därefter zinksalfva ha visat sig mycket effektiva. I svårare fall är operation nödvändig.

Benådning. Rätten att benåda för brott dömda personer, d. v. s. antingen helt befria från eller efterskänka eller mildra ådömdt straff, återgifva medborgerligt förtroende och till kronan för-verkadt gods, t. ex. böter och skadestånd, tillkommer enligt § 26 Regeringsformen konungen. Ansökning om nåd kan in-gifvas antingen af den dömde själf eller af hans anhöriga eller dem, som i saken äga del. Öfver nådeansökningar skall konungen före afgörandet inhämta yttranden af Regeringsrätten eller Högsta domstolen, beroende på målets beskaffenhet, hvarefter konungen fattar sitt beslut i statsrådet. Det står sedan den dömde fritt att mottaga den nåd konungen förunnat honom eller undergå det straff, hvartill han blifvit dömd.

Bergarter kallas hvarje af ett eller flera mineral sammansatt stenmassa, som ingår i den fasta jordskorpans byggnad. Efter deras struktur skiljer man mellan kristalliniska, t. ex. marmor, och klastiska, i hvilka kornen äro liksom sammankittade af ett bindemedel, t. ex. sandsten.

Vidare skiljer man mellan massformiga eller vulkaniska bergarter, hvilka antagas ha i smält tillstånd framträngt ur jordens inre, samt skiktade eller sedimentära, hvilka bildats genom aflagring, hufvudsakligen genom vattnets inverkan.

De massformiga bergarterna indelas i följande tre grupper:

1. Granit- och syenitbergarter. Hit höra: granit, syenit, eleolithsyenit, gra-nitporfyr, syenitporfyr, eleolithsyenit-porfyr, minette, kvartsporfyr, kvartsfri ortoklasporfyr, pechsten, kvartstrachyt eller liparit, sanidin, fonolith, obsidian, pärlsten, pimsten och trachytpechsten.

2. Di oritberg arter: Diorit, tonalit eller adamellogranit, dioritporfyrit, kersantit, porfyrit och andesit.

3. Gabbro- och olivinbergarter: Gabbro, hyperit, lherzolith eller olivin, pikrit, labradorporfjT, pikritporfyrit, diabas, melafyr och basalt. Denna sistnämda bergart delas i flera underafdelningar: fält-spatbasalt, nefelinbasalt, melilitbasalt, leucitbasalt, magmabasalt samt hyalo-melan och tachylyt.

De skiktade bergarterna delas i fyra grupper:

1. Kristallinisk skiffer: Gneis, granu-lit, glimmerskiffer, kalkglimmerskiffer, kvartsitskiffer, kloritskiffer, talkskiffer, grafitskiffer, tnrmalinskiffer, hornblendeskiffer, eklogit och granatsten, fyllit.

2. Kristalliniska sedimentbergarter: Anhydrit, gips, stensalt, kiselsten, järnmalm, kalksten.

3. Klastiska och halfklastiska bergarter: tuffsten, konglomerater, breccia, sandsten, grus, sand, rullsten, lera, skifferlera, märgel, myrjärnmalm.

4. Organogena bergarter: Antracit eller kolblende, stenkol, brunkol, torf, asfalt, kiselgur, trippel, korallkalk.

Bergshandtering har af ålder varit en af vårt lands förnämsta näringar113

och spelar ännu en stor roll i dess ekonomiska lif. I främsta rummet är det järnmalmsbrytningen, som satt sin prägel på det svenska bergsbruket såväl under gångna århundraden som än i dag. Sverige förfogar också öfver betydliga tillgångar på järnmalm. Man beräknar arealen af de f. n. bearbetade malmfälten till sammanlagdt 1,-572,000 kvm., hvaraf komma på följande graffält:

Kirunavara-Luossavara 430,000 kvm.

Euotivare ....300,000 »

Taberg ....260,000 »

Gellivare ....200,000 »

Grängesberg ....90,000 »

Svappavara ....50,000 »

Norberg...................................30,000 »

Riddarhytte ....25,000 »

Dannemora ....12,250 »

Persberg ....10,000 »

Striberg...................................7,000 >

Stripa...6,000 »

Kantorp...................................6,000 »

Dalkarlsberg............ 4,900 »

Stråssa .... 3,200 »

Pershyttan.............. 3,200 »

Sköttgrufvan........................2,780 »

Finnmossen ....2,400 »

JBispberg ....2,000 »

Nordmark ....1,500 »

Öfriga (ungefär) ....125,770 »

Brytningen af järnmalm har, sedan de stora norrbottniska malmfälten börjat bearbetas i stor skala, varit i starkt stigande. Under det att 1889 inom landet brötos 986,000 ton järnmalm, hade denna brytning 1899 ökats till 2,435,000 ton och 1909 till 3,886,000 ton (år 1908 var den till och med uppe i 4,713^000 ton). Den år 1909 brutna järnmalmen beräknades äga ett värde af 24 miljoner kronor. Större delen, eller 3,204,600 ton, exporterades till utlandet, hufvudsakligen till Tyskland.

Vid sidan af järnet spela andra metaller och mineralier en obetydlig roll i Sveriges

8 — Fröléens Rådgifvare.

bergshandtering. Sålunda utvunnos år 1909 endast 14 kg. guld, 512 kg. silfver, 116 ton bly, 635 ton zink och 2,375 ton koppar, hvilket långt ifrån motsvarar landets behof af dessa metaller. Den förnämsta koppargrufvan är fortfarande Falu gamla grufva, ehuru tillgången på malm länge varit sinande. Dessutom brytes kopparmalm vid Åtvidaberg i Östergötland samt vid Kafveltorp i Örebro län. Silfver och bly - produceras vid Sala och Kafveltorp. Zinkmalm brytes för export hufvudsakligen vid Åmmeberg i Närke.

Äfven stenkol brytes i Sverige, men knappt en tjugondedel af hvad som skulle behöfvas för att täcka landets behof. År 1909 brötos 247,000 ton stenkol, medan samma år infördes däraf 4,084,055 ton.

Bergshöjder. Här och där ha på jordytan bildats upphöjningar, hvilka kallas berg och som oftast ha formen af sammanhängande kedjor. Sådana bergshöjder äro i Europa : Alperna, Py-reneerna, Sierra Nevada, Apenninerna, Karpaterna, Balkan, Ural, Kölen o. s. v., i Asien: Himalaya, Karakorum, Kuenlun, Tian-schan, Altai och Kaukasus, i Afrika: Drakbergen och Atlasbergen, i Amerika: Anderna, Klippbergen, Sierra Nevada, Cascade Bange, Alleghanybergen, i Australien: de australiska alperna, Py-reneerna, Grampianbergen och Blå bergen. Från dessa bergskedjor uppskjuta toppar, som ofta nå en betydlig höjd. Dessutom förekomma här och hvar enstaka berg, som icke sammanhänga med några bergskedjor och som ofta äro slocknade eller i verksamhet varande vulkaner.

De mera anmärkningsvärda bergshöjderna äro följande:

I Asien: Gaurisankar (jordens högsta berg,

i Himalaya) 8,840 m.115

Godwin Austin (Karakorum) 8,619 m.

Kanchanjanga (Himalaya)...... 8,582 »

Sishur (Himalaya) .... 8,484 »

Dhanlagiri (Himalaya)............ 8,176 »

Mustagata........................... 7,864 »

Chan-tengri (Tian-schan)......... 7,300 »

Elbrus (Kaukasus) .... 5,631 »

Kuh-i Baba (Persien) .... 5,200 »

Dykh-tau (Kaukasus) .... 5,198 »

Koschtan-tau (Kaukasus) ...... 5,145 »

Kasbek (Kaukasus) .... 5.044 »

I Sydamerika:

Aconcagua........................... 7,035 m.

Tupungato........................... 6,710 »

Illampu eller Sorata .... 6,617 »

Sajama .... 6,415 »

Illimani.............................. 6,410 »

Chimborazo .... 6,300 >

San José .... 6,096 »

Cotopaxi .... 5,943 >

Antisana .... 5,756 »

Altar .... 5,400 »

Sangay .... 5,323 »

Ilinitza .... 5,305 »

I Nord- och Centralamerika:

Mount Mac Kinley............... 6,421 m.

Mount Logan .... 5,928 »

Pico de Orizaba eller Citlaltepetl 5,582 »

Mount Elias........................ 5,520 >

Popocatépetl........................ 5,452 »

Mount Wrangel .... 5,300 »

Ixtaccibuastle .... 5,286 »

Mount Murchison.................. 4,810 »

Nevada de Toluca .... 4,528 »

Mount Eainier.................... 4,430 »

Blanka peak....................... 4,409 >

Mount Harward .... 4,381 »

Mount Shasta .... 4,370 »

Gray's peak .... 4,317 »

Pike's peak .... 4,312 »

Tejumulco .... 4,210 »

Freemonfs peak .... 4,200 »

Mount Whitney .... 4,110 »

I Afrika:

Kilimandjaro........................ 6,010 m.

Kenia................................ 5,600 »

Ruvensori .... 5,600 »

Ras Dasjen .... 4,620 >

Gambaragara....................... 4,600 »

Djebel Ajaschi (Atlas) .... 4,500 »

Kamerun .... 4,000 >

Pico de Teyde (Tenerita) ...... 3,716 »

Mount aux Sources.............. 3,400 »

I Australien:

Mount Townsend.................. 2,241 m.

Mount Clarke .... 2,213 >

Muellers peak..................... 2,196 »

Bogong .... 1,984 »

Hotham.............................. 1,955 »

Feathertop .... 1,921 >

Mount Lindsay..................... 1,741 >

Centre peak .... 1,650 »

I Oceanien:

Ottoberg (Nya Guinea) .... 5,000 m

Manna Kea(Havaji) .... 4,210 »

Mauna Loa (») .... 4,170 »

Victoria (Nya Guinea) .... 4,000 »

Albert Edward (Nya Guinea) 3,800 »

Mount Cook (Nya Zeland)...... 3,768 »

Douglas (Nya Guinea) .... 3,597 »

I Europa:

Mont Blanc (Alperna)......... 4,810 m.

Monte Rosa (»)......... 4,638 »

Matterhorn (»)......... 4,482 »

Finsteraarhorn (»)......... 4,275 »

Aletschhorn (»)......... 4,198 >

Jungfrau (>)......... 4,167 »

Mont Pelvaux (»)......... 4,103 »

Schreckhorn (»)......... 4,080 »

Piz Bernina (»)......... 4,052 »

Grand Paradis (>)......... 4,051 »

Fletschhorn (»)......... 4,016 »

Ortler (»)......... 3,902 »

Königspitze (»)......... 3,857 »

Monte Viso (»)......... 3,845 »

Grossglockner (»)......... 3,798 »117

Wildspitze (Alperna)......... 3,736 m.

Wetterhorn (»)......... 3,708 »

Adamello (»)......... 3,554 »

Dreiherrn-Spitz (t)......... 3,505 »

Marmolata (»)......... 3,494 »

Mulahacen (Sierra Nevada) ... 3,481 »

Piz Linard (Alperna) .... 3,416 >

Pie de Nethou (Pyreneerna) ... 3,404 » Rocea del Argentiera (Alperna) 3,397 »

Etna (Sicilien).................... 3,279 »

Cima Tosa (Alperna) .... 3,236 »

Ljubotrn (Turkiet) .... 3,050 »

Dachstein (Alperna)............... 2,996 »

Zugspitz (»)............... 2,961 >

Muss Alla (Balkan)............... 2,930 >

Gran Sasso (Abruzzerna) ...... 2,921 »

Mont Cenis (Alperna)............ 2,809 »

Gerlsdorfer Spitze (Karpaterna) 2,659 »

Galdhöpiggen (Norge)............ 2,560 »

Jumruktschal (Balkan) .... 2,374 »

Snöhättan (Norge) .... 2,306 »

Kebnekaise (Sverige) .... 2,136 »

Sarjektjåcko (») .... 2,125 »

Kaskasatjåcko (») .... 2,093 >

Sulitelma (») .... 1,877 »

Helagsfjället (») .... 1,797 »

Storsylen (») .... 1,762 >

Åreskutan (») .... 1,419 »

Sonfjället (») .... 1,277 »

Städjan (») .... 1,176 »

Taberg (») .... 343 »

Kinnekulle (») .... 301 »

Billingen (») .... 298 »

Omberg (») .... 263 »

Bergsskolor. För undervisning i bergsvetenskap finnes vid K. Tekniska högskolan i Stockholm en särskild afdelning, kallad Högre bergsskolan, angående hvilken hänvisas till rubriken Tekniska högskolan. Dessutom har vårt land två lägre bergsskolor, en i Falun och en i Filipstad, hvilkas ändamål är att bibringa teoretiska och praktiska elementarkunskaper åt dem, som vilja ägna sig åt järnhandteringen, vare sig i egenskap af bruksförvaltare eller bruks-

betjäning eller ock såsom förmän eller arbetare.

I öfverensstämmelse med detta ändamål omfatta skolorna två afdelningar, en öfre för utbildande af bruksförvaltare och bruksbetjäning, samt en lägre eller bergsarbetareskola.

1. Bergsskolan i Falun meddelar undervisning i järnets metallurgi, bergs-mekanik och grufhandtering samt i de härför nödiga kunskapsgrenarna.

Lärokursen omfattar ett års tid och fortgår hvarje år från den 1 november, då nya elever inskrifvas, till den 22 december, samt från den 8 januari till den 15 oktober; dock ankommer det på direktionen att tillåta elev, som därom hos föreståndaren sig anmäler, att i ett eller flere ämnen begagna ytterligare högst ett års undervisning.

På direktionen ankommer, huruvida andra än skolans elever må tillåtas att såsom åhörare öfvervara undervisningen i skolan, under iakttagande af de ordningsregler och emot erläggande af den afgift, som direktionen äger att bestämma.

Elev i öfre afdelningen åligger att begagna undervisningen i alla de läroämnen, som i skolan förekomma.

I nedre afdelningen eller bergsarbeta-reskolan åter lämpas undervisningen i de särskilda läroämnena efter som eleven vill ägna sig åt järntillverkniDg, åt bruksbyggnader eller åt grufhandtering.

Efter slutad lärokurs anställes offentlig examen med eleverna, och meddelas dem af skolans lärare undertecknade betyg öfver deras kunskaper och uppförande.

Det antal elever, som vid hvarje lärokurs kan i skolan få åtnjuta undervis^ ning, bestämmes af direktionen.

Inträdesfordringar i öfre afdelningen äro:

att hafva fyllt 17 år; att äga god frejd;119 Bergsskolor—Beskattning. 120

att kunna skrifva läslig handstil; (att innehafva sådana insikter i svenska språkläran, svenska historien oeh geografien, efter de vid allmänna skolorna antagna läroböcker, som fordras för inträde i elementarskolas 5:te klass;) att väl känna aritmetiken, de fyra första böckerna af Euklides eller motsvarande pensum af annan lärobok i geometri och en grad algebra, samt att hafva minst ett halft år vistats vid grufva eller järnverk och om där förefallande arbeten förvärfvat sig för undervisningen i Bergsskolan erforderlig kännedom, hvarom vederbörligt intyg bör företes.

Inträdesfordringar i lägre afdelningen eller bergsarbetareskolan äro:

att hafva fyllt 17 år; att äga god frejd; att kunna skrifva läslig handstil; att hafva med godkändt vitsord genomgått folkskola eller ock visa sig innehafva motsvarande insikter, samt att, enligt vederbörligt intyg, hafva under minst två år arbetat vid grufva eller järnverk och därvid ådagalagt fallenhet för yrket, flit och välförhållande i öfrigt.

Hvar och en, som söker att blifva antagen till elev, är skyldig att undergå den pröfning, som direktionen finner nödigt bestämma, så framt han icke genom företedda betyg ådagalägger sig äga de erforderliga förkunskaperna, då direktionen må honom från sådan pröfning frikalla.

Inträdesafgift erlägges för inträde i öfre afdelningen med 60 kronor och för inträde i bergsarbetareskolan med 10 kronor, beroende dock på direktionen att, där medellöshet eller andra omständigheter förekomma, afgiften eller någon del däraf vid läseterminens slut till elev återställa. Eleverna skola självfva förse sig med sådana läroböcker och instrument, hvarpå skolan ej äger erforderlig tillgång, äfvensom med skrif- och ritma-terialier.

2. Bergsskolan i Filipstad har i högre afdelningen tvåårig lärokurs för elever, som önska att under så lång tid vid läroanstalten kvarstanna. Dock är afgångsexamen tillåten efter ett års lärokurs, om elev gör anmälan därom inom tre månader efter inträdet. Under sommarens lopp anordnas vid skolans egen masugn en fyra veckor räckande praktisk undervisningskurs i tackjärnstillverkning samt vid ett närbeläget bruk en omkring sex veckors kurs i stångjärnstillverkning.

Inträdesfordringar i den högre afdelningen äro: att hafva fyllt 18 år; att vid anställd inträdesexamen visa sig äga vanliga skolkunskaper, motsvarande dem, som meddelas i 5:te klassen af allmänna läroverken, och kunna säkert redogöra för de sex första böckerna af Euklides eller motsvarande pensum af annan lärobok i geometri och två grader algebra, samt att minst ett år hafva, vare sig i egenskap af elev eller bokhållare, tjänstgjort vid masugn, grufva eller järnbruk.

Ansökan om inträde ställes till föreståndaren och skall ingifvas före 1 oktober samt åtföljas af ålders- och frejde-betvg i original och kunskaps- och tjänstgöringsbetyg i bestyrkta afskrifter.

För öfrigt gälla enahanda bestämmelser som vid bergsskolan i Falun.

Inträdesfordringar i den lägre afdel ningen äro: att minst ett år haf va tjänstgjort vid grufva eller järnverk och äga vanlig folkskolebildning. Om inträdesansökan gäller detsamma som för högre afdelningen.

Beskattning. Enligt § 57 Regeringsformen skall »svenska folkets urgamla rätt att sig beskatta utöfvas af riksdagen allena». Detta stadgande är dock i praktiken inskränkt till de extraordi-narie statsinkomsterna, under det att de ordinarie statsinkomsterna inflyta på grund af skattelagar, som antingen stif-121

tas af konung och riksdag gemensamt eller ock utfärdas af konungen på grund af hans ekonomiska lagstiftningsrätt. Vidare äga landsting och kommuner pålägga vissa skatter (se Skatter).

Beskickning (äfven legation eller ambassad) är en suverän stats ombud hos en annan suverän stat. En beskickning består af ett eller flera sändebud (ge-sandter) samt hos sändebudet anställda medhjälpare och biträden. Beskickningarna ha till hufvudändamål att förmedla det folkrättsliga umgänget staterna emellan. De nu gällande regler och normer för beskickningarnas karaktär och rättigheter datera sig tillbaka till Wienkongressen 1815.

Sändebuden äro indelade i fyra klasser. Den första och högsta klassen omfattar ambassadörer och med dem jämförliga påfliga legater och nuntier. I andra klassen komma ministrar eller envoyéer (envoyés extraordinaires et ministres plénipotentiaires — utomordentliga sändebud och befullmäktigade ministrar). Den tredje klassen utgöres af ministerresidenter (ministres résidents) samt den fjärde klassen chargés d'affaires. En beskickningsmedlem, som under sändebudets frånvaro eller vid förfall för denne förestår beskickningen, kallas äfven chargé d'affaires, men står i rang efter en ordinarie. Ambassadörer, ministrar och ministerresidenter äro ackrediterade hos statschefen personligen, en chargé d'affaires däremot blott hos vederbörande utrikesminister. Ambassadörer och envoyéer bära titeln excellens, och de förstnämnda ha, såsom representerande sin suveräns person, af gammalt rätt att ha en tronhimmel i sin mottagningssal, att betäcka sitt hufvud i den främmande suveränens närvaro, då denne föregått honom däri, samt att åka efter sex hästar och i statsekipage. Det är bruk, att ett sändebud vid tillträdandet

af sin post mottages af statschefen i högtidlig eller privat audiens, hvarvid ceremonierna rättas efter sändebudets rang.

Vid vissa tillfällen afsändas äfven särskilda beskickningar, t. ex. för att tillkännagifva en tronbestigning, bevista en begrafning, kröning eller annan högtidlighet, men dessa ha icke någon diplomatisk karaktär utan äro blott af ceremoniell natur.

Den till en beskickning hörande personalen består vanligen af legationsråd eller legationssekreterare, attachéer, d. v. s. yngre diplomater, som skickas ut för sin utbildning, samt kanslister, kanslibetjäning o. s. v. Vid de större beskickningarna finnas dessutom anställda militärattachéer, som ha till uppgift att följa med krigsväsendets utveckling, och på vissa platser äfven handelsattachéer.

Ej blott beskickningen och dess personal utan äfven sändebudets familj och husfolk äro okränkbara. Dessutom åtnjuta beskickningarna exterritorialrätt, d. v. s. rätt att betraktas såsom stående utom statens territorium och följaktligen såsom icke underkastade dess lagar. På grund af denna rätt betraktas exempelvis af beskickningen disponerade äm-betslokaler, äfvensom sändebudets enskilda bostad såsom en del af den stats område, hvilken beskickningen representerar, och få därför icke beträdas af det andra landets myndigheter i och för några ämbetsåtgärder utan sändebudets medgifvande. Denna rätt innesluter dock ej någon asylrätt; tvärtom är ett sändebud enligt folkrätten pliktigt att på begäran utlämna personer, som sökt tillflykt i legationen och icke höra till sändebudets omgifning, en regel som dock icke alltid brukar iakttagas gent emot stater med godtyckligt rättsväsende. Exterritorialrätten ger ej heller sände-123

budet eller hans omgifning rätt att företaga någonting, som strider mot vederbörande stats lagar; i sådana fall kan, om lindrigare åtgärder ej hjälpa, utvisning ske. En beskickning är vidare befriad från direkt skatt till den stat, där den är ackrediterad, och åtnjuter äfven tullfrihet för de för densammas räkning importerade förnödenheter.

Sverige underhåller f. n. envoyéer i Amerikas förenta stater, Belgien, Danmark, Frankrike, Italien, Japan (äfven ackrediterad i Kina), Nederländerna, Norge, Spanien (äfven ackrediterad i Portugal), Byssland, Storbrittannien, Turkiet, Tyska riket (därvarande envoyé är äfven ackrediterad vid hofven i Baden, Bayern och Sachsen) samt Österrike-Ungern.

Beslag eller konfiskation kallas den åtgärd, hvarigenom en myndighet sätter sig i besittning af gods, som anses vara genom brott förverkadt, t. ex. till riket infördt gods, som ägare eller mottagare sökt undandraga vederbörlig

tullafgift. (Om beslag å eller indragning af tryckt skrift se Tryckfrihet.)

Besvär öfver myndigheters eller domstolars utslag eller åtgärder eller öfver valförrättningar skola i hvarje särskildt fall anföras hos vissa myndigheter. Besvär i mål, som behandlats af underdomstol, häradsrätt eller rådhusrätt, anföras hos den hofrätt, under hvilken underdomstolen lyder. Öfver hofrätts heslut anföres besvär hos konungen, d. v. s. högsta domstolen. Besvär öfver kommunala myndigheters beslut (med undantag af kyrkostämmas beslut i vissa fall, hvilka höra under vederbörande domkapitel) anföras hos k. befallningshafvande och i sista hand hos k. m:t (regeringsrätten). I mantalsskrifningsmål klagas hos k. befallningshafvande, och är i dylika mål kammarrätten högsta instans.

I fråga om val skall riksdagsmannaval

till båda kamrarna öfverklagas direkt hos konungen (regeringsrätten). Lands-tingsmanuaval öfverklagas hos k. befallningshafvande, mot hvars beslut ej klagan får föras. Öfver förslag till prästval anföres besvär hos k. m:t, hvaremot besvär öfver frågodagsförrättning och prästval afgöras af domkapitlet och i sista hand af k. m:t. (Se äfven Vad.)

Besök (se Visiter).

Betyg (se Orlofsbevis).

Bevillning kallas dels den direkta skatt, som på grund af skatteförordningarna erlägges till staten för fast egendom samt för inkomst, dels sådana extra-ordinarie statsinkomster, som riksdagen för en statsregleringsperiod bestämmer. Hit höra enligt § 00 Regeringsformen tullmedlen, accismedlen (sockerskatt, punschskatt, maltskatt etc.), postmedlen, stämpelmedlen (omfattande äfven arfs-skatt) och brännvinstillverkningsskatten »samt hvad hvarje riksdag dessutom särskildt såsom bevillning sig åtager». Endast riksdagen äger besluta i fråga om bevillningar, medan k. m:t har att »för riksdagen framställa förslag rörande sättet att genom bevillningar fylla hvad staten kan utöfver de ordinarie inkomsterna erfordra».

Bevillning af fast egendom samt af inkomst var för år 1909 påförd till ett belopp af 13,434,776 kronor, däraf på städerna kommo 7,865,628 kr. (på Stockholms stad ensamt 3,124,576 kr.) och på landsbygden 5,569,148 kr. Af hela beloppet utgjorde 3,810,337 kr. fastig-hetsbevillning och 9,624,439 kr. inkomst-bevillning.

(Angående bevillning som skatt, be-villningstaxering o. d. se Skatter).

Bibelsällskap eller föreningar för bibelns spridande finnas i flera protestantiska land. Det största af dessa sällskap är det 1804 stiftade »Brittiska och utländska bibelsällskapet», som har sitt125

säte i England och som sedan sitt stiftande spridt hortåt 200 miljoner exemplar af bibeln eller delar däraf på cirka 370 språk eller dialekter. I Sverige stiftades 1814 det änmi existerande Svenska bibelsällskapet. I Europas öfvervägande katolska delar existera ej några bibelsällskap af den grund att den katolska kyrkan ej tillåter bibelns fria spridning.

Bibliotek i betydelsen af offentliga bok- och handskriftssamlingar äger Sverige ett förhållandevis stort antal. De tre förnämsta anstalterna af detta slag äro K. Biblioteket i Stockholm, räknande sin upprinnelse från Gustaf Vasas tid, samt universitetsbiblioteket i Uppsala och universitetsbiblioteket i Lund. Det förstnämnda räknar inemot 320,000 band, Uppsalabiblioteket cirka 345,000 och Lunds universitetsbibliotek något öfver 200,000 band. Dessa tre bibliotek, som afgiftsfritt äro tillgängliga för hvem som helst, äro stadda i rask tillväxt på grund af stadgandet att hvarje boktryckare inom landet är skyldig att till hvartdera biblioteket aflämna ett exemplar af hvarje nytryckt bok, tidning eller skrift. Vid sidan af dessa tre centralbibliotek existera åtskilliga andra anmärkningsvärda bibliotek, förenade med offentliga institutioner, t. ex. Vetenskapsakademiens bibliotek, Gymnastiska centralinstitutets bibliotek, Karolinska institutets bibliotek, Landtbruksakademiens bibliotek,

Riksdagens bibliotek, Statistiska Centralbyråns bibliotek, Svenska akademiens Nobelbibliotek, Vitterhetsakademiens bibliotek o. s. v. För tillfredsställande af läslusten bland de breda lagren ha grundats sockenbibliotek, arbetarebibliotek o. s. v.

Bikarbonat, eller dubbelkolsyradt natron, har mångsidig användning i hushållet. Det har den egenskapen att verka uppmjukande på fiberämnet i grönsaker och äfven på segt kött. För detta

ändamål sätter man ungefär en knifsudd till hvarje halfliter vatten, som användes vid kokningen. För skidfrukter kan man tillsätta något mera, i ali synnerhet om vattnet är kalkhaltigt. Bikarbonat gör vidare förträfflig tjänst, då det gäller att hindra mjölk att rinna ihop vid kokning, för hvilket ändamål en liten tillsats är tillräcklig. Man kan äfven med en sådan hindra mjölk att surna. Smör, som fått härsken smak, kan åter göras lika välsmakande som färskt genom att urtvätta det i en lösning af bikarbonat, hvarefter det dock bör tvättas i rent vatten. Vidare är bikarbonat ett besparingsmedel för socker vid inläggning af frukt o. d. äfvensom vid matlagning af sura saker, då syran ej alltid kan i önskvärd grad bekämpas af sockertillsättningen. En knifsudd: bikarbonat mildrar syran. Slutligen bör påpekas att bikarbonat med fördel låter sig användas vid bakning, enär det genom utvecklande af kolsyra gör degen porösare. Det ingår också, jämte cremor tartari eller vinsten, i bakpulver.

Bikarbonat är äfven välgörande mot s. k. magsyra (sura uppstötningar, halsbränna), då det intages en knifsudd i sänder flera gånger dagligen. Om man löser en half tesked bikarbonat i ett glas vatten och därefter tillsätter en fjärdedels tesked cremor tartari, får man en uppfriskande dryck, s. k. bruslemo-nad.

Bildstoder (se Statyer).

Binnikemask, en till bandmaskarna hörande parasit, som ofta hemsöker människan, förekommer i tre afarter, Tænia s(ilium, eller vanliga binnikemasken, som uppnår en längd af 2—3 meter, Tænia mediocanellata, som blir ända till 4 meter lång och är tjockare och rörligare än den andra arten, samt Bothriocepha-lus latus eller breda binnikemasken, som når en längd af ända till 8 meter. Af127

dessa arter förekomma de två förstnämnda såsom blåsmaskar kos husdjnr: vanliga binnikemasken hos svinet under namn af dynt och den andra hos hornboskap och får. Breda binnikemasken åter lefver som blåsmask i köttet af vissa fiskar, hvarifrån den lätt kan öf-verflyttas i människans inälfvor genom förtärande af rå fisk, t. ex. graflax, graf-vad strömming; man antager att den äfven kan öfverföras genom förtärande af rå fiskrom, s. k. kaviar.

Sju stycken af Breda binnikemasken Bothriocephalus latus, a) hufvud, b) ända.

Understundom kan en människa vara behäftad med binnikemask i åratal utan att röna något nämnvärdt obehag och utan att veta om parasitens existens förlän hon tillfälligtvis blir uppmärksam därpå genom att delar af masken afgå med exkrementerna. I andra fall åter kan masken framkalla svåra oordningar i magen med koliksmärtor, som ökas vid

förtärandet af vissa födoämnen. Äfven nervösa rubbningar ha någon gång iakttagits såsom en följd af binnikemaskens förhandenvaro. Hera sällan kan afmag-ring och därmed följande kraftförlust konstateras.

Fyra stycken af den vanliga binnikemasken Tænia solium, a) hufvudet, b) leder, naturlig storlek.

Ehuru binnikemasken sålunda icke kan anses innebära någon egentlig fara för sin värd, är det dock bäst att till förebyggande af obehag söka bli af med snyltgästen. Detta kan emellertid endast ske genom en kur, som bör öfver-vakas af läkare dels därför att de för kuren använda medlen äro till viss grad giftiga och dels emedan uttömningarna måste undersökas för att konstatera, att äfven maskens hufvud afgått. Om så nämligen ej är förhållandet, är kuren förfelad, i det att nya maskleder utväxa från det kvarvarande hufvudet

Det vanligast använda medlet är fili-cisextrakt (extrakt på ormbunksrot) i gelatinkapslar. Andra medel äro kusso,

kamala, granatbark m. fi. För befordrande af uttömningarna intages fore och efter129

maskmedlet 1—2 matskedar ricinolja. Lättast att fördrifva är breda binnikemasken, enär den saknar sugvårtor.

Biskopsstiften i vårt land äro till antal f. n. 13. Kalmar stift skall emellertid indragas och sammanslås med Växjö stift med den nuvarande biskopens afgång.

1. Uppsala ärkestift omfattar Uppland, Gästrikland och Hälsingland.

2. Linköpings stift Östergötland och norra Småland.

3. Skara stift Västergötland med undantag af södra delen.

4. Strängnäs stift Södermanland och Närke.

5. Västerås stift Västmanland och Dalarna.

6. Växjö stift Kronobergs län och största delen af Jönköpings län.

7. Lunds stift Skåne och Blekinge.

8. Göteborgs stift södra delen af Västergötland, Halland och Bohuslän.

9. Kalmar stift östra Småland o. Öland.

10. Karlstads stift Värmland och Dalsland.

11. Härnösands stift Ångermanland, Medelpad, Härjedalen och Jämtland.

12. Luleå stift Västerbotten och Norrbotten.

13. Visby stift Gottland.

Stockholms stad tillhör egentligen

Uppsala ärkestift, men har särskildt konsistorium, i hvilket ärkebiskopen är preses, men kyrkoherden i Storkyrkoförsamlingen såsom pastor primarius ordinarie preses.

Biskötsel är en näringsgren, som äfven i smått kan blifva lönande och är förenad med relativt ringa kostnad och besvär. För att uppnå största möjliga utbyte är det emellertid nödigt att anlägga en bigård efter nyare praktiska metoder och skaffa sig kännedom om hvad som är att iakttaga för att bien skola trifvas.

Halmkupa.

Den viktigaste frågan gäller bihuset eller kupan. De gamla halmkuporna, som ej kunna skattas annat än genom att döda eller, som det heter, slakta hela bisamhället, äro naturligtvis förkastliga och användas ej af någon förståndig biodlare. Synnerligen praktiska äro däremot de af trä i form af en låda gjorda ramkuporna, i hvilka man kan efter behag insätta eller borttaga de ramar, i hvilka bien bygga sina vaxkakor. Man kan med detta system äfven spara betydligt med honung genom att använda konstkakor af vax, hvarigenom man besparar bien ett arbete, till hvilket en mängd honung åtgår.

Efter biens första utflykt på våren, den s. k. rensningsutflykten (då de rensa sina magar från under vintern samlade exkrement), bör man rengöra bottenbrädan från döda bin och affall. Bihuset ombonas därefter om möjligt ännu bättre än förut, och samtidigt öfvertygar man sig huruvida bien sakna tillräckliga förråd. Är förrådet otillräckligt, böra bien131

Ramkupa (längdgenomskärning med ramar och öfversats.)

matas, hvilket i mars och april häst sker med fast foder (kandikaka eller ock deg af honung och socker). I väl konstruerade ramkupor är det onödigt att i förtid störa bien genom undersökning af förrådet; man kan helt enkelt för alla händelser gifva dem litet kandikaka genom topphålet. Endast om man märker, att någon kupa förlorat sin drottning, är det skäl att redan tidigt på våren företaga förening af bisamhällen. Om bien äro lata, uppehålla sig mycket på flustret, draga hem ringa frömjöl och gifva ifrån sig ett jämrande läte, är detta ett tecken på, att de sakna drottning. Dör drottningen, sedan bien börjat flyga, uppstår under flere timmar stor oro, och bien flyga liksom sökande ut och in. Två samhällen, som båda

hafva drottningar, böra icke på våren förenas, utan drifver (»aftrummar») man då först bien ur den kupa, som har den sämsta drottningen, samt uppsöker och borttager därvid denna. Föreningen tillgår sedan så, att den drottninglösa kupan sättes under den, som har drottning, på den senares plats. Om några dagar kan den undre kupan borttagas tom. För att förekomma strid mellan de olika svärmarna bör man först i hvardera kupan lägga en liten kamferbit, som ger bien samma lukt. I ramkupor kan man i stället skilja de båda samhällenas kakor genom ett bitätt ståltrådsgaller, som borttages om ett par dagar, eller också insätta kakor med påsittande bin från båda samhällena skiftesvis.

S. k. hungersvärmar förekomma på

Ramkupa (tvärgenomskärning utan ramar och öfversats).

våren, om Men finna kupan våt och kall eller under vintern oroats af möss, äfvensom (både vår och höst) om de äro fåtaliga och sakna förråd. Om våren böra de då intagas i en torr, ren kupa och fodras samt på hösten förenas med ett annat samhälle.

April och förra hälften af maj är bästa tiden för inköp af bisamhällen. Skola bien flyttas endast helt kort väg, bör flyttningen ske redan strax efter rensningsutflykten, då bina eljest lätt återvända till det gamla stället. Längre vägar hitta bien icke tillbaka. Vid transport ställas halmkupor antingen upp och ned i en videkorg eller i vanlig ställning på en stege, i hvilkens tvänne långa ribbor spikar underifrån äro islagna, så att de genomtränga halmflätningen. Bottnen bör urtagas och kupan öfverbindas med gles säckväf. På ramkupor, som transporteras med bottnen ned, utbytes taket mot ett ståltrådsgaller, och framför flusteröppningen spännes ståltrådsduk. I goda kupor böra kakorna vara torra, rena och regelbundet byggda samt icke innehålla mycket drönarevax. På biens mångstämmiga och modiga brummande

vid slag på flustret hör man, om kupan är folkrik och har drottning; det sistnämnda märkes äfven därpå, om lifligt drag, i synnerhet af frömjöl, äger rum.

Från den tid, då eken slår ut sina blad, och till dess svärmning sker, bruka en del biodlare driffodra (spekulations-fodra) bien för att påskynda yngelsätt-ningen. Dylik fodring, som sker med honung eller sockerlösning i små portio-ner C/io—7s kg Pr dag) minst hvar tredje dag, torde dock för kupor, som ej sakna förråd, vara lämplig endast å trakter med dåligt vårdrag eller vid ihållande regnväder; den lämpar sig bättre för ram- än för halmkupor. I den mån bien ökas, vanligen i slutet af månaden, inhänger man i ramkupor allt flera kakor i yngelrummet.

Tecken till svärmning äro: att bien hänga sig i klamp under flustret; att de oroligt löpa ut och in; att de i mängd svärma kring flustret samt att drönarna

Ram till ramkupor, därvid visa sig. Vid^bigården utsättas före denna tid enruskor för bien att sätta sig i. Första svärmen, med hvilken den gamla drottningen alltid utgår, kallas försvärm. Försvärmarna komma de sista dagarna

af maj samt i juni och juli. Dröjer svärmningen, kan man genom af-trumning af bien bilda en s. k. konstsvärm. På 9:de eller 10:de dagen efter försvärmen kommer vanligen en s. k. eftersvärm och, om kupan är stark, kort tid därefter ytterligare en sådan. Det är då de unga drottningarna, som gå ut133

med svärmen. På ljudet i kupan kan man höra, om en eftersvärm är å hane. Den äldsta unga drottningen tyckes då ropa: »ut, ut, ut», och de yngre visarna svara: »far, far».

I trakter med godt klöfverdrag torde det vara fördelaktigt att hindra ali svärm-ning, och rekommenderas såsom bästa medlet härtill att bereda bien godt utrymme och god luftväxling genom flustret. Ha bien tillräckligt med ramar att bygga på, svärma de ej gärna. Samma medel bidraga också till att hindra eftersvär-mar, hvilka ofta, i synnerhet om svärm-ningen sker sent, endast försvaga kuporna. Ett godt medel mot eftersvär-mar är också att flytta bort moderkupan och ställa försvärmen på dennas plats.

Omedelbart sedan hieu satt sig bör deras intagning (stockning) företagas. För att skydda svärmen för solen hänger man då först t. ex. ett lakan öfver den samt öfverstänker bien med vatten, om de visa sig oroliga. Kan man så ställa en kupa, helst en lätt s. k. svärmkupa, öfver svärmen, gå bien vanligen efter kort tid upp i denna, i synnerhet om man fyller en sked ur bisvärmen och håller den intill kupans nedre kant. Sätta sig bien rundt omkring ett träd, måste man ösa in dem med sked, och i detta fall är besprutning med vatten synnerligen nyttig. Kan man komma intill bien med kupan, uppgallrar man denna c:a 1 cm framtill, slår ett par skedar bin däri och öser sedan hastigt bien på flustret, då de vanligen skynda in i kupan. Sätta sig bien på flera ställen, öser man in alla klungorna i samma kupa.

När klöfverdraget är öfver, d. v. s. när klöfvern och andra blommor äro utblommade, kan man skatta honungsförrådet för att lämna plats för den honung, som insamlas under det senare på året kommande ljungdraget. Dock

måste man vid beskattningen, särskildt vår och höst, se till att denna icke drifves så långt, att bien råka ut för brist.

Har man på hösten flere bistockar,, än man tänker öfvervintra, bör man i trakter med ljung före ljungdragets början sammanslå de öfverflödiga samhällena med de svagaste bland de öfriga. I trakter utan ljungdrag bör sammanslagningen ske senast i slutet af augusti, Bien böra före föreningen bibringas samma lukt genom en kamferbit i båda kuporna eller genom bestänkning med pepparmyntsvatten. Till öfvervintring väljer man de kupor, hvilka hafva just det förråd som erfordras för vintern, d. v. s. 11 à 12 kg honung, äro tjockväg-gade samt hafva vackra, regelbundna kakor och en ung drottning.

Ju tidigare på hösten bien in vintras, dess bättre. De behöfva nämligen viss tid, man anser ända till 6 veckor, för att ordna sitt hus, innan de komma till hvila. Har ett samhälle icke vid tiden för invintringen tillräckligt vinterförråd (11 à 12 kg honung, motsvarande i ramkupor 5—7 fulla normalramar eller 9— 10 heddonramar), måste man gifva bien det felande i stora portioner (2—4 kg per dygn) hvitt socker eller kandisocker, smält i lika mycket kokande vatten. Denna fodring bör dock vara afslutad senast den 10 september. Packrummet i ramkupor bör tillåta minst 12 cm tjock packning både öfver biens säte oc.h på sidorna; till packning kunna användas korkspån, agnar, hackelse, torr sågspån m. m. Såsom packning upptill kan man bruka en packram med matareöppning i midten. På ramkupor bör flusteröppningen under vintern vara 10—12 mm hög och 12—20 cm. bred (några anse, att flustret bör vara öppet i sin helhet).

Beträffande själfva öfvervintringen må uppställas följande allmänna regler: Bien137

böra framför allt icke oroas eller störas. Då och då bör man se till, att de icke angripas af möss och fåglar eller af solstrålarna låta locka sig ut och stelna på snön. Till skydd mot fåglar lägger man en tegelsten på flustret; därstädes lagda gran- och enriskvistar hindra snön att stänga flustret och skydda mot solen. Mot möss anbringas ett icke bitätt ståltrådsgaller framför flusteröppningen. Ser man lämningar af bin innanför flustret, är detta ett tecken till, att möss varit inne. Kupan bör då flyttas till annan plats. Tror man, att möss finnas kvar i kupan, jagar man ut dem genom att vända upp och ned på kupan. Nyfallen eller lös, frusen snö på flustret hindrar ej luftväxlingen, men snö, som packat sig eller börjat öfvergå till is, måste bortskaffas.

Under vintern bör man minst en gång i veckan lägga örat intill kupans vägg . och lyssna. Hör man liksom ett stilla brus från bien, är allt i sin ordning, men råder missljud därinne behöfva bien vatten eller föda.

Bigården bör vara förlagd till en lugn, skyddad, solrik plats. Att lägga den i omedelbar närhet af en väg eller ofta trafikerad gångstig är olämpligt, enär bien då störas och äfven retas att anfalla förbipasserande. Bihusen böra ej heller placeras i solgasset invid en vägg, ty då kan värmen i bihuset stiga till den grad att honungen smälter bort.

För biskötselns befrämjande i vårt land finnes en 1894 stiftad förening, Sveriges allmänna biodlareförening, hvilken för sitt syfte utgifvit en mängd skrifter och har filialföreningar på åtskilliga platser. I många län aflöna hushållningssällskapen biskötare, som lämna råd och upplysningar angående biskötseln. Räntefria lån till anskaffande af mönsterbestånd utlämnas också af somliga hushållningssällskap.

Bistyng (se Insektstyng.)

Bittervatten är en lösning af svafvelsyrad magnesia (engelskt salt) i med kolsyra mättadt vatten. Det är ett utmärkt, kraftigt verkande afförande medel, som dock, i likhet med alla starkare laxermedel, bör begagnas försiktigt och endast vid verkligt behof. Dosis är ett, högst två glas. Bittervatten användes vid kroniska rubbningar i magen och tarmkanalen, vid hämorroider, fettsot, lefversjukdomar, gallstenskolik, gikt o. s. v.

En mildare och för smaken mindre motbjudande sort bittervatten kallas franskt bittervatten och är en lösning af citronsyrad magnesia.

Förutom konstgjordt bittervatten förekommer äfven naturligt sådant, i hvilket utom magnesia äfven förekomma natron-salter. Ett sådant, mycket användt vatten är ungerskt bittervatten (Efunyadi Janos).

Bladloppor och Bladlöss (se Skadeinsekter.)

Bladväxter kallar man de trädgårds-eller rumsväxter, som uteslutande eller hufvudsakligen odlas för de vackra bladens skull, såsom palmer, dracæna, be-gonia, aralia, aspidistra o. s. v. (Se Rumsväxter.)

Blekning af linne tillgår i sin enklaste form så, att väfven öfversprutas med vatten och utsättes för solljusets inverkan. Vanligen låter man väfven ligga ute natt och dag, utsatt för omväxlande fuktighet och solljus, till dess önskvärdt resultat uppnåtts.

Blekningsproceduren kan väsentligt påskyndas genom användning af klor. Många ha fördom mot detta blekningsmedel, i det de hålla före att det angriper fibrerna och gör väfven skör, hvilket också är sant, men endast då man ej iakttager behörig försiktighet. För framställande af en oskadlig blek-139

ningsvätska tar man 2 delar klorkalk på 4 delar vatten. Klorkalken tuktas ocli omröres med en pinne till en tunn gröt, hvarefter återstoden af vattnet tillsättes ljumt. Därpå tillsätter man 1 kilo glaubersalt, upplöst i s/i liter varmt vatten, och rör om det hela duktigt. Man låter sedan vätskan stå, tills en bottensats bildats, och afhäller det klara, som man sedan kan bevara på väl korkade flaskor. På en hink vatten tar man ungefär ett brännvinsglas af denna koncentrerade lösning, lägger i det tvättade och väl sköljda tyget, så att vätskan står öfver det och låter det ligga längre eller kortare tid allt efter väf-vens finhet. Fint linne kan vara tillräckligt blekt redan efter ö minuter, under

det att gröfre kan ligga ända till 24 timmar utan skada. Efteråt är grundlig sköljning i upprepade gånger ombytt vatten nödvändig.

Bleksot (kloros), ett särskildt bland det kvinnliga könet starkt utbredt svaghetstillstånd, hvars orsak är att söka däri, att de hvita blodkropparna förefinnas i öfverflödande mängd, så att de ibland öfverväga de röda. På grund häraf inträder också en afgjord syrebrist hos blodet. Grundorsaken till detta förhållande är i allmänhet att återföra till stördt blodomlopp på grund af särskild disposition hos blodkärlen, framför allt hjärtat. Sjukdomen träder företrädesvis i dagen vid könsmognaden och åtföljer ofta äfven hafvandeskap, den uppträder, med andra ord, hufvudsakligen under de perioder, som särskildt ställa fordringar på blodcirkulationen. Äfven hos unga personer af det manliga könet kan bleksot yppa sig vid begynnandet af hårdare kroppsligt arbete. Sjukdomsanlaget förvärras af starka blodförluster, dålig föda, tröttande arbete eller andra ansträngningar, vistelse i osunda lokaler o. s. v.

Det mest iögonfallande tecknet på bleksot är den bleka färgen på huden, läpparna och tandköttet. Den vaxartadt genomskinliga hyn har ibland en gulaktig till blekgrön anstrykning. Ibland uppträda äfven lätta vattensotartade svullnader vid ledgångarna, i ansiktet, i ögonlocken, ehuru de bruka snart försvinna. De sjuka bli lätt andfådda vid rask gång, gående i trappor o. s. v., tröttna fort, klaga öfver tyngd i fötterna och värk i musklerna. Ofta lida de äfven af nervsmärtor i ansiktet och särskildt af magplågor. Vanligen föreligger också en abnormt stegrad allmän kroppslig och andlig känslighet, yttrande sig i dyster, retlig sinnesstämning, böjelse att gråta, ofta äfven af egendomliga begär efter sura eller pikanta anrättningar, till och med efter rent onjutbara saker, såsom kol, krita o. s. v. Nästan alla bleksiktiga klaga öfver hjärtklappning. Aptiten brukar vara minskad och matsmältningen försvagad; efter måltiderna inställer sig tyngd och fullhet i maggropen, sura uppstötningar etc. För öfrigt förekommer hos bleksiktiga mycket ofta det farliga runda magsåret. Menstruationen är antingen fullständigt upphäfd eller sparsam och oregelbunden samt förenad med häftiga smärtor. Mera sällan är menstruationen allt för riklig, ofta förefinnes däremot katarr i födslodelarna med afsöndring af ett hvitt slem (hvit fluss). Utseendet kan för öfrigt ofta för en ytlig betraktare tyda på godt hull, enär bleksoten disponerar för fett-bildning.

Behandlingen måste i första rummet vara dietisk med kraftig, närande och lättsmält kost, helst af enkel beskaffenhet. Födoämnen, som böra undvikas, äro alla slags kål, groft bröd, ärter, bönor, gurkor, ättika, svamp, sur frukt, råa bär o. s. v. Vid sidan häraf bör iakttagas en hygienisk behandling. På141

morgonen tagas hastiga, måttligt kalla afritningar med efterföljande frottering af kroppen. Äfven varma helbad i vanligt eller salt vatten äro nyttiga, men böra ej räcka längre än en kvart. Rörelse i fria luften verkar äfven fördelaktigt, men får ej drifvas därhän att den tröttar. Ofta kan det tvärtom vara nödvändigt att patienten håller sig till sängs i tre, fyra veckor. Ett sedan gammalt mycket anlitadt medel mot bleksot är järn antingen i form af en brunnskur eller järnpreparat, som dock i hvarje fall läkaren bör ordinera. Slutligen bör nämnas at.t vistelse i bergsluft eller vid hafskusten kan vara af god verkan. Mot den kroniska förstoppning, som ofta åtföljer bleksoten, är klistir att tillråda.

Blindhet (se Ögonsjukdomar.)

Blindinstitut (se under Abnorm undervisning)

Blindskrift. För att personer, som äro beröfvade synförmågan, skola kunna läsa, uppfann fransmannen Braille, själf blind, den efter honom uppkallade punktskriften, som anbringas på papperet i form af upphöjda punkter och läses förmedels den hos de blinda utomordentligt uppöfvade känseln. Braille's blindalfabet har följande utseende:

abc (I ej

!/ h i j

k l di n o

]> q r s t

u v x y z.

å ä ö taltecken

Blindtarmsinflammation är en farlig sjukdom, som dock egentligen ej har sitt säte i själfva blindtarmen utan i det från denna utgående maskformiga bihanget, ett omkring 10 cm långt trångt rör af en fjäderpennas tjocklek, hvilket antages vara en återstod af ett på återgång stadt organ. Enligt nyare undersökningar är det ej inflammationsprocessen i detta obetydliga rudimentära organ som är farlig i och för sig; faran ligger i att inflammationen ytterst lätt sprider sig till omgifningen, särskildt bukhinnan. Sjukdomen är i sina farligaste stadier således i själfva verket en bukhinneinflammation. Den fordom rådande tron, att blindtarmsinflammationen i regeln framkallades af små främmande kroppar, russinkärnor, kumminkorn o. d,, som förirrat sig in i det maskformiga bihanget och stannat där, är numera öfvergifven. Man antager, att inflammationsprocessen inledes med att det i organets inre befintliga röret tilltäppes, så att afsöndringen stockas och föranleder en infektion, hvarvid de i tarmkanalen talrikt förekommande bakterierna spela en roll. Denna inflammation kan pågå utan något nämnvärdt obehag, men så kan genom någon tillfällighet, en obetydlig yttre skada, en stöt, ett hopp e. d. inflammationen plötsligt sprida sig till omgifningen och inträder då i sitt farliga skede. Är bukhinnan blott obetydligt angripen, kan sjukdomen vanligen häfvas genom absolut stillhet, af-hållande från föda och opium invärtes samt utvärtes isblåsa eller våtvärmande143

omslag eller grötar. Afförande medel få på inga villkor intagas; sådana öka, som man vet, tarm verksamheten, h vilket i detta fall är liktydigt med att förvärra ock sprida inflammationen. Dennas hafvande beror först och främst af att tarmen får hvila och att ingen retning ntöfvas på bukhinnan.

Tyda symtomen på en mera utbredd inflammation, föreligger fara för lifvet, och då är enda utsikten till räddning en skyndsam operation, genom hvilken varhärden aflägsnas och infektionsprocessen hejdas. Företages operationen i tid och är patientens fysiska motståndskraft ej försvagad, kan hälsan fullständigt återvinnas; har däremot inflammationen spridt sig till hela bukhinnan, kan lifvet högst sällan räddas. Utom i dessa fall af fara företages operation äfven i sådana fall, då en blindtarmsinflammation lyckligt blifvit häfd, men man har anledning befara att recidiv skola inställa sig. Operationen företages då medan patienten är frisk och risken minst. Har en gång det mask-formiga bihanget borttagits, kan en blindtarmsinflammation ej återkomma.

Det tydligaste tecknet på en blindtarmsinflammation är den öfver hela buken utstrålande smärta, som tyckes utgå från högra sidan strax ofvanför ljumsk-trakten, där äfven en tydlig ömhet märkes. Härtill sälla sig illamående och kräkningar, oftast äfven förstoppning, samt feber om 38—40 grader. På det ställe, där blindtarmen befinner sig, kan man ofta känna en knöl, som betecknar inflammationshärden.

Vid första tecken, som antyder att en blindtarmsinflammation kan föreligga, bör man så fort som möjligt anlita läkare. Utgången beror väsentligen på att ändamålsenliga åtgärder bli vidtagna så tidigt som möjligt.

Blixten har sedan länge konstaterats

äga en viss benägenhet att företrädesvis slå ned i vissa trädslag, t. ex. eken, och däremot undvika andra, t. ex. lagern.

Orsaken till detta egendomliga förhållande har befunnits vara vedens olika fetthalt. Sådana träd, som hålla föga fett — ek, poppel, pil, ask, alm, lönn — äro vida bättre ledare för den elektriska gnistan än andra träd, hvilkas ved utmärker sig för hög fetthalt, såsom bok, valnöt, lind, björk och barrträd. Intet trädslag är emellertid fullkomligt skyddadt för att träffas af blixten.

Blodet, den för lifvets vidmakthållande nödvändiga vätska, som genomströmmar djurkroppen och förmedlar dess

näring äfvénsom afsöndringen af för ämnesomsättningen obrukbara beståndsdelar, är hos ryggradsdjuren rödt, hos öfriga djur färglöst eller gult. Ryggradsdjurens blod är något tyngre än vatten — dess specifika vikt är ungefär 1,055 — och innehåller röda och hvita blodkroppar, som simma omkring i en vätska, som kallas blodvatten eller serum. De röda blodkropparna äro ojämförligt talrikare än de hvita. Om deras mängd och litenhet kan man göra sig en föreställning, då man hör, att en kubikmillimeter (d. v. s. en liten droppe) människoblod innehåller cirka 5 miljoner röda blodkroppar. Dessa blodkroppars färg beror på närvaron af ett rödt färgämne, hämoglobin, som är af utomordentlig betydelse för blodets syrsättning, således medelbart för hela ämnesomsättningen. De hvita blodkropparna åter, hvilka i antal förhålla sig till de röda som 1 till 350—500, ha, efter hvad man trott sig finna, till hufvudsaklig uppgift att upptaga och fortskaffa skadliga och obrukbara ämnen. Blodmäng dens förhållande till kroppsvikten utgör hos människan ungefär 1: 13, hos hunden 1: 11—1: 18, hos katten 1: 11—1: 20, hos kaninen 1: 12—1: 22. En människa145

af medelstorlek skall således äga omkr. 5 kilogram blod.

Blodbrist (anämi) innefattar i vidsträcktare mening äfven de orsaker, som framkalla bleksot, d. v. s. hufvudsakligen förminskning af de röda blodkropparnas antal. I trängre bemärkelse är blodbrist liktydig med blodfattigdom, d. v. s. förminskning af blodets mängd. En kronisk blodbrist, som har sin grund i saftförlust, uppstår därigenom att en af blodets viktigaste beståndsdelar, ägg-hvitan, undandrages kroppen genom sjukdom eller andra orsaker, t. ex. långvarig digifning, i sådan grad, att organismen ej hinner ersätta förlusten, Blodbrist i egentlig mening framkallas också af dåliga hygieniska förhållanden, särskildt hos barn, som växa upp under ogynnsamma omständigheter. Blodbrist kan äfven förekomma i enskilda delar af kroppen, t. ex. i hufvudet, fötterna o. s. v. Behandlingen är i hufvudsak densamma som för bleksot. En form af blodbrist, perniciös anämi, då blodet undergår en genomgripande sjuklig förändring, anses obotlig, men är lyckligtvis ganska sällsynt.

Blodförgiftning i vanlig bemärkelse är en inflammationsprocess, som föran-ledes af infektion i ett sår, hvarvid var-bakterier i mängd invandra i blodådrorna och lymfvägarna. Ej sällan kan ett helt obetydligt sår, t. ex. ett knapp-nålstyng i ett finger eller en ovarsamt afrifven finne, gifva anledning till en farlig blodförgiftning, som, om den får obehindradt sprida sig, ofelbart medför döden. Fall af blodförgiftningar äro ingalunda sällsynta, men dock på långt när icke så talrika och framför allt icke så farliga som förr i tiden, innan man hade kunskap om den antiseptiska behandlingen.

Mot blodförgiftning är den profylak-tiska eller förebyggande behandlingen

viktigast, enär en redan inträdd blodförgiftning alltid innebär stor, ofta öfverhängande fara. ' Denna behandling består helt enkelt däri, att hvarje sår, äfven det allra obetydligaste, ägnas vederbörlig uppmärksamhet och behandlas med tjänliga medel. Man kan alltid ha anledning misstänka att den främmande kropp, som orsakat såret: en tagg, en liten trästicka, en spik eller nål, en knif eller syl, en nagel o. s. v., kan på sin yta burit farliga bakterier, som inkommit i såret och där finna en gynnsam jordmån att föröka sig i. Eller också kunna, om såröppningen icke tilltäp-pes, sådana bakterier efteråt invandra i sårkanalen, allra helst om man är nog oförståndig att, som ännu mångenstädes brukas, betäcka såret med jord, spindelväf och andra mer eller mindre orena ämnen. Det är därför nödigt att så snart man ådragit sig ett sår desinficera det genom tvättning med något antiseptiskt medel, exempelvis sublimat, stark aseptin eller borsyrelösning, en rosafärgad lösning af öfvermangansyradt kali m. fl., samt förbinda såret eller förse det med något skyddande öfverdrag, en plåsterlapp, en kollodiumhinna eller en bit af den tunna hinnan innanför skalet af ett rått ägg. Ett bra sätt vid små sticksår är att klämma ut litet blod ur såret, hvarigenom detta dels så att säga renspolas, dels tilltäppes af det stelnande blodet.

Inträdd blodförgiftning kännetecknas af värk, som sprider sig från utgångspunkten längs blodådrorna eller

lymfvägarna, i förening med feber, som vanligen inledes med frossbrytning. Ha dylika symtom inställt sig, bör läkare ofördröjligen anlitas.

Blodiglar säljas å alla apotek och bör man alltid förskaffa sig sådana direkt från apotek, icke använda iglar, som redan begagnats på andra personer, enär147

därigenom blodförgiftning lätt kan uppstå. Blodigeln användes för lokala bloduttömningar, hufvudsakligen då det gäller att häfva inflammationer i kroppens yttre delar. För att få igeln att suga sig fast, bör man först och främst tillse att huden är väl ren, dessutom kan man insmörja det ställe, där igeln skall anbringas, med litet grädde. Vid anbringandet fattas igeln om kroppen med en linnelapp och dess munöppning hålles mot huden, tills den sugit sig fast, då man kan släppa den. När igeln sugit sig mätt, släpper han af sig själf, och en ymmig efterblödning inträder, hvilken ännu mer kan befordras genom att pålägga ett varmt omslag. Dock bör man härvid förfara försiktigt, enär blödningen ofta kan bli svår att stilla och medföra en, när det gäller små barn och svaga personer, farlig blodförlust.

En med blod mättad igel biter ej på nytt förr än efter flera månaders förlopp, ja, ibland först efter ett helt år. Vill man därför hålla igeln redo för förnyadt bruk, är det nödvändigt att få igeln att åter ge ifrån sig det uppsugna blodet, hvilket sker genom att varsamt stryka i riktning från analändan till munöppningen. Proceduren kan påskyndas genom att doppa munöppningen i en nypa salt, då igeln ger ifrån sig blodet. Därpå tvättas igeln i ljumt vatten och släppes tillbaka i behållaren, eu lämpligt stor glasburk fylld med mjukt vatten och med ett lager sand på botten, hvarpå behållaren öfverbindes med en tyglapp. Med vattenombyte då och då kan en igel förvaras ända till 2 år utan att behöfva någon föda.

Blodiglar få ej användas på mycket tunna eller lätt förskjutbara hudställen, t. ex. ögonlocken, eller på ställen, där större blodkärl äro belägna. På personer behäftade med blödaresjuka få blodiglar ej alis användas.

Blodpinkning, eller blodafgång med urinen, är en sjukdomsföreteelse, som kräfver stor uppmärksamhet och för hvilken man ofördröjligen bör rådfråga läkare. Ibland kan den vara ganska ofarlig, men lika ofta kan den vara symtom på en allvarsam sjukdom, vanligen då i njurarna eller blåsan, såsom sten, kräfta, inflammation o. s. v. Med blodpinkning får ej förväxlas den rödfärg-ning af urinen, som förekommer efter förkylning, en öfveransträngning, stark sinnesskakning o. s. v. och som beror på att det röda färgämnet i blodet delvis utsöndrats med urinen. Denna företeelse åtföljes ofta af illamående, kräkningar och feber, men innebär ej någon fara och brukar snart gå öfver.

Om blodpinkning hos djur se Husdjurens sjukdomar.

Blodpropp uppstår i blodådrorna, vanligen till följd af inflammation i åderväggarna, och hindrar blodets cirkulation i större eller mindre grad. Oftast uppträder blodpropp i benens blodådror samt i lifmodern hos barnaföderskor. Den åtföljes af stark smärta och ofta äfven feber samt föranleder svullnad i de fall, då blodet ej på andra vägar kan afledas i tillräcklig grad. Största faran vid denna åkomma ligger dock däri, att stycken af blodproppen kunna lösryckas och föras med blodet samt antingen sprida en på det sjuka stället pågående varbildning eller framkalla lifsfarlig blodstockning i viktigare organ.

Fullständig hvila och stillhet under minst 2—3 veckor är framför allt af nöden vid blodpropp. Den angripna lemmen bör därunder intaga ett så bekvämt läge som möjligt. Våtvarma omslag visa sig äfven välgörande.

Blodskam kallas otukt mellan personer, som äro så besläktade eller be-svågrade med hvarandra, att äktenskap ej är tillåtet mellan dem. Begås brottet149

af fader eller moder eller annan i rätt uppstigande led med barn eller barns afkomling, straffas den förra med straffarbete på lifstid eller från 8 till 10 år och den senare parten med straffarbete i högst 4 år. Föröfvas brottet med barns eller afkomlings maka eller af stjuffader eller stjufmoder med stjufbarn eller dess afkomling, blir straffet resp. straffarbete från 6 månader till 4 år och fängelse i högst 6 månader eller straffarbete i högst 2 år. Otukt syskon emellan straffas med straffarbete från 2 till 6 år och mellan syskon och syskons afkomling med högst 2 års straffarbete.

Blodstillande medel (se Blödningar).

Blodstörtning. Då blod upphostas eller uppkräkes i större mängd, föreligger hvad man kallar en blodstörtning. Den vanligaste formen af blodstörtning förekommer vid framskriden lungsot, då något blodkärl i lungorna anfrätts, så att blodet banar sig väg ut i lungan och utgjutes genom luftrören i svalget. Vid blödningar från lungan är blodet ljus-rödt och fradgigt. Patienten bör intaga sängen och isblåsa läggas på den sida, där man anser blödningen ha sitt ursprung. Nedsväljandet af små isbitar brukar också verka välgörande. En gammal huskur, som jämväl kan rekommenderas, är att låta den sjuke intaga en eller flera teskedar koksalt med litet vatten. Äfven syrliga saker, t. ex. citronlimonad, kunna göra god tjänst. Den sjuke bör söka bekämpa sin hosta, ej tala för mycket och länge samt hålla sig så stilla som möjligt. Efteråt bör den sjuke vara mycket försiktig, enär en lungblödning lätt upprepas.

När blödningen kommer från magen, är orsaken nästan alltid ett magsår. Det uppkräkta blodet är vanligen svart, nästan liknande kaffesump. Vid en sådan blödning måste absolut stillhet iakttagas och hvarken mat eller dryck får

förtäras. Törsten söker man lindra genom sköljning af munnen med litet kallt vatten.

Ibland inträffar att upphostningar kunna vara mer eller mindre blodfär-gade och väcka oro hos vederbörande person, utan att dock någon som helst fara föreligger. Blodet kommer nämligen i sådana fall från tandköttet, munhålan eller svalget till följd af tillfälliga blodutgjutningar därstädes, hvilka i och för sig äro fullkomligt ofarliga.

Blodvallning (kongestion) förekommer mest hos blodfulla personer och yttrar sig vanligen genom blodtillströmning åt hufvudet. Verksammaste botemedlet är härvidlag en förenkling af dieten samt undvikande af alla slags spritdrycker och i allmänhet alla retande ämnen. För blodets afledande begagnas fotbad, kalla inpackningar af vadorna äfvensom sittbad. Af stor vikt är äfven att sörja för regelbunden afföring.

Blomkål (se Köksväxter.)

Blomsterlökar drifvas i allmänhet i slutet af november och början af december, i afsikt att till jul åstadkomma blommande hyacinter, tulpaner etc. Det ojämförligt största antalet lökar kommer, som bekant, från den holländska staden Haarlem och dess omnejd.

Det är emellertid ej endast nödvändigt, att själfva drifningen sker efter alla konstens regler, utan redan vid planteringen i kruka af de för tidig drifning afsedda lökarna måste en del regler iakttagas, för att drifningen skall lyckas. Ett hufvudvillkor är tidig plantering, i början af september. Lämpligaste jordblandningen är lika delar drifbänks- eller löfjord och sandblandad trädgårdsjord. Vid planteringen fuktas jorden grundligt, hvaremot vattning efteråt lätt kan skada lökarna, därigenom att vatten intränger i dessa och förorsakar röta och sjukdom. Vid plantering af de för tidi-

gaste drifningen afsedda lökarna bör man endast använda begagnade krukor, enär de nya vanligen afsöndra salpeter eller andra salter, i följd hvaraf rottrådarna dö bort, så snart de nå krukans innersidor. Yid senare

drifningar kan man använda såväl nya som gamla krukor; för de sist drifna lökarna kan det t. o. m. vara fördelaktigt att endast använda nya, för att något stäfja växtligheten.

Hvad självfva drifningen beträffar, finnas numera en mängd uppvärmningsmetoder, men vi nöja oss här med att redogöra för den gamla, säkra metoden att drifva lökarna i vanliga drifbänkar. Varmbänken lägges på vanligt vis, och tiden för läggningen afpassas så, att drifbänken är färdig för insättning af lökarna tre veckor innan man önskar ha dem blommande. Gödselbädden be-' täckes med ett tunt lager lucker jord eller torfaffall, för att förekomma strö-imma, hvarefter jordlagret helt och hållet betäckes med bräder, på hvilka krukorna uppställas. Här och där mellan krukorna insättas termometrar sålunda, att kvicksilfverskalan är i jämnhöjd med krukornas botten. Krukorna vattnas härpå grundligt, bänken täckes med fönster, och ofvanpå dessa läggas halmmattor och luckor. Efter några dagar undersökes värmegraden i bänken. I regel äro 25—30° C. fullt tillräckliga. Vid för hög värme luftas litet med ett och annat fönster, dock utan att betäckningen borttages, ty lökarna måste stå i mörker. Är bänken ej tillräckligt varm, måste man öka betäckningen eller ock förse bänken med nya pallar (lägga nytt varmt strö omkring den). Tid efter annan bör man äfven tillse, om krukorna behöfva vattnas. Vid drifning af tulpaner är en värmegrad af 18—22° C. tillräcklig. Efter 10 à 12 dagar, då stängeln skjutit upp 10 à 12 cm, och blomklasen är i jämnhöjd med bladen, inflyttas krukorna i

ett drifhus och ställas tätt intill glaset. Efter ytterligare 6 à 8 dagar antaga blomstängel och blad, som vid flyttningen äro gulaktiga, sin naturliga färg, och de första blommorna börja slå ut.

Blomsterträdgården. Till hvarje välordnad trädgård, om aldrig så liten, bör höra några välskötta blomsterrabatter, som under sommaren fröjda ögat med sin färgprakt. De lifva upp omgifningen kring ett hem och bära vittne om ägarens sinne för skönhet. Man kan till och med draga direkt nytta af blomster-trädgården, om man bor i närheten af något större samhälle, där man kan finna afsättning ej blott för matnyttiga trädgårdsprodukter utan äfven för sådana, som tjäna till prydande af hemmen.

Af blommor finnas otaliga sorter att välja på. Vid urvalet hör man taga hänsyn till att vackra färgsammanställningar uppnås och komma ihåg att högväxande plantor alltid skola planteras i midten af en blomsterrabatt och lägre utomkring.

Fleråriga blommor äro bäst, af den grund att de utan något nämnvärdt besvär återkomma hvarje år. En vacker sådan blomma är den ståtliga stormhatten, som dock har den olägenheten att innehålla ett starkt gift, hvarför man helst bör undvika att odla denna växt, där små barn finnas, som kunna falla på det orådet att smaka på dess blad eller bär. Ståtliga blommor äro också pionerna, af hvilka finnas flera varieteter, oftast med röda eller hvita blommor. Enstaka piongrupper göra sig förträffligt på en gräsmatta, hvilket äfven gäller om blomsterlyrorna. Phlox (höstsyrén) förekommer i en mängd arter med prydliga blommor i otaliga skiftningar från , rent hvitt till mörkt purpurviolett. De flesta arterna blomma på eftersommaren och hösten. Svärdsliljorna göra sig äfven förträffligt och höra lika väl som153

den vackra, väldoftande pingstliljan till de tacksammaste blommorna. Den högväxta fleråriga vallmon kan med sina prunkande röda blommor fördelaktigt lysa upp en trädgård, och riddarspor-rarna med sina vackra blå färger äro också ägnade att fröjda ögat. Af fleråriga infattningsväxter förtjäna framhållas isop och bellis (tusensköna), hvilka jämte lavendel, dbrodd och salvia visserligen ha kommit i ropet för att vara simpla, men som mycket mer förtjäna att komma till heders än en mängd hypermoderna växter.

Bland tvååriga blomväxter förtjäna de ståtliga stockrosorna komma i åtanke, äfvensom nejlikorna, af hvilka en mängd arter förekomma. Särskildt vackra äro de färgrika trädgårdsnejlikorna, hvilka äfven utmärka sig genom sin aromatiska kryddlukt, men äfven borstnejlikorna försvara sin plats, synnerligen som infattningsväxter och därför att de trifvas äfven på mager jord. Plantorna af tvååriga växter uppdragas ena somma-maren och utplanteras följande vår på sina platser.

Glömmas böra ej heller en del lökväxter, som odlas för sina vackra blommors skull, såsom tulpaner, snödroppar och liljor, af hvilka brandgula liljan förtjänar särskildt nämnas såväl för sina lysande blommors som för sin härdighets skull. Den sedan uråldriga tider odlade hvita liljan, hvars blommor blifvit en sinnebild för oskuld och renhet, kan äfven med fördel anbringas i en trädgård.

Af ettåriga växter må först nämnas den för sin vällukt högt skattade resedan, som är en utmärkt infattningsväxt och trifs förträffligt i skuggan af högre växter. Af ettårig vallmo finnas en mängd verkligt praktfulla arter, som blott ha det felet att blommorna snart fälla sina blad, hvarförutom de genom

självsådd gärna föröka sig i besvärande grad från år till annat. Luktärterna göra sig alltid omtyckta med sina vackra, färgrika och välluktande blommor och passa i synnerhet att med lämpligt stöd sås upp mot en vägg. Härtill ägnar sig äfven krassen, som med sitt täta bladverk och sina färgrika blommor bildar granna spaljéer. De gröna frökapslarna äro utmärkta att inläggas till pickles. Vidare må nämnas de af många föraktade, men onekligen vackra ringblommorna. Alla nu nämnda blommor sås direkt på kalljord.

Af blommor, som fordra längre utvecklingstid och därför före utplanteringen böra uppdragas på drifbänk, må nämnas de i många färgvarieteter förekommande astrarna, hvilka blomma på ef-tersommaren ända till långt in på hösten, samt de välluktande och likaledes i en mängd färgnyanser uppträdande löfko-jorna. Särdeles uthålliga hlommor äro penséerna, som blomma hela sommaren igenom och, om de sås på hösten, kunna börja blomma redan på våren.

Bland öfriga blommor, som kunna rekommenderas, förtjäna framhållas solrosorna, som göra sig mycket ståtliga, i synnerhet den storblommiga solrosen, som når ända till 2 meters höjd. De kräfva emellertid mycket fet jord och varmt läge. Ståtliga och praktfulla äro äfven dahlior (georginer), som egentligen äro fleråriga växter, i det de växa ut hvarje år från rotknölarna, som dock ej tåla köld och därför böra öfver vintern förvaras å frostfritt ställe. Dahliorna tycka om sol och äro mycket ömtåliga för frost.

Det finns äfven åtskilliga vilda blommor, som med fördel kunna inplanteras i trädgården. Hit höra de svenska orkidéarterna Orchis sambucina och O. angustifolia (O. incarnata), den förra med ljusgula, stundom rent hvita blommor155

med rödfläckig läpp, den senare med rödvioletta blommor med mörkröda punkter samt rödaktiga skärmblad, båda blommande i slutet af maj eller början af juni. Bästa tiden för inplanteringen är början af maj eller så snart de uppvuxit 4—5 cm, vid hvilken tid ämnet till blomklase vanligtvis är synligt. Den förra arten skiljes då från den senare därpå, att den förstnämnda bar en svagt röd anstrykning i toppen. Plantorna upptagas tillika med 8—10 cm breda och lika djupa jordklimpar, och efter upptagningen aflägsnas försiktigt medföljande gräsrötter, utan att jordklimpen skadas. Rotknölarna få icke nedsättas djupare, än de förut stått. Omedelbart efter planteringen vattnas, likasom sedermera vid ihållande torka. Bästa jordmånen är sandblandad, ej nygödslad jord; dock trifvas de i hvilken god trädgårdsjord som helst, endast ali spillning däri fullständigt förmultnat. Båda arterna fordra soligt läge. När kälen på hösten trängt ned till rötterna, täckes tunt med löf eller granris.

En annan inhemsk blomma, som förtjänar uppmärksammas i detta sammanhang, är den täcka, doftande linnean. Den är ingalunda svår att odla och kan blifva lika täck i trädgården som under granen. Den jordblandning, i hvilken den trifves bäst, utgöres af 2 delar ljungjord och 2 delar skogsmylla med en liten tillsats af halfruttna granbarr, grankottar samt något ruttet granträ och litet sand. Den trifves också utmärkt, om man nedgräfver några större och mindre stycken af half ruttet gran trä i bädden. Linnean kan tagas från skogen, helst med litet naturlig jord hängande vid rötterna, och planteras i bädden, där den snart blommar rikligt. Den fortplantas lika lätt genom frö och sticklingar som medelst rotdelning. Fröet sås om hösten och uppskjuter följande vår. Fröplantan

lämpar sig också för odling i kruka och bringas då lätt till blomning.

(Se för öfrigt Prydnadsträd, Rums-växter och Trädgårdsanläggning.)

Blyförgiftning (se Förgiftning).

Blyvatten begagnas till omslag å svullnader, bulnader o. d. och beredes antingen af 2 matskedar blyättika på en liter vatten eller af 2 delar blyättika, 8 delar brännvin och 90 delar vatten.

Blåbär (se Saftning och syltning.)

Blånader. Omedelbart efter en stöt bör man, för så vidt ej benbrott eller yttre sår uppstått, gnida det skadade stället så hårdt, som smärtan tillåter. Gnidningen verkställes med tummarna och fingerändarna, med hvilka blodet och vätskorna tryckas och strykas från det skadade stället utåt omgifningarna. Lämpligt är att förut bestryka huden med vaselin eller olja. Verkställes dylik gnidning genast efter stöten, före-kommes starkare svullnad och blånad. Behandlingen kan äfven börja senare, men göres då med större varsamhet, enär smärtan då är större än de första ögonblicken efter stöten. Bäst är att i sådant fall börja gnidningen i omgifningarna och först så småningom närma sig det sjuka stället. Gnidningarna fortsättas sedermera några gånger om dagen, tills smärtorna upphört. De böra dock aldrig göras så hårdt, att blemmor eller blåa fläckar efteråt uppstå.

Blåskatarr är en sjukdom, som uppträder än akut, än kronisk och som i regeln orsakas genom infektion, hufvudsakligen af varbildande ämnen. Den akuta blåskatarren börjar ofta med feber och frossbrytningar, hvartill sälla sig täta trängningar till urinkastning, därvid dock hvarje gång blott en ringa mängd urin afgår under starka smärtor. Urinen visar sig grumlig på grund af de i den befintliga varbakterierna och reagerar alkalisk, under det att den nor-

mala reaktionen är svagt sur. I allmänhet förlöper med lämplig skötsel en akut blåskatarr gynnsamt. Ibland kan den doc-k öfvergå till kronisk blåskatarr och någon gång medföra svårare följder, till och med fara för lifvet, då katarren griper omkring sig och framkallar mera genomgripande sjukliga förändringar i blåsan och urinvägarna, särskildt om patienten förut är försvagad.

Den kroniska blåskatarren medför mindre olägenhet och mindre svåra smärtor, ofta till och med ej några smärtor alis. Dock kunna då och då mera akuta anfall uppträda, beledsagade af feber.

Yid akut blåskatarr bör den sjuke ligga till sängs och ifråga om dieten undvika alla starka och retande saker. Öl, vin och ali slags spirituösa måste absolut undvikas, däremot är ymnig vatten-drickning välgörande. Föreligger förstoppning, intagas lätta afförande medel eller sättes ett lavemang. Häftiga träng-ningar och svåra smärtor vid urinkastningen kunna lindras genom antingen våtvärmande omslag å blåstrakten eller varma sitt- eller helbad.

Blåssten. I urinblåsan, liksom äfven i njurarna och dessas omgifningar (se njursten), bildas ibland större eller mindre s. k. stenar, hårda kroppar af mycket växlande form, sammansatta af ur urinen utfällda salter. Dessa stenar kunna dels reta slemhinnorna och dels lägga hinder i vägen för urinen och därigenom framkalla smärtor och andra obehag, mången gång äfven medföra lifs-fara.

Symtomen på blåssten bestå i smärtor, blödningar och svårigheter vid urinens uttömning. Smärtorna inställa sig företrädesvis efter starkare rörelser och tyckas utstråla från blåstrakten till omgifvande delar. Ofta påkomma täta behof att låta urin. Ej sällan händer, att vid urinlåtningen denna plötsligt afbry-

tes genom att någon liten sten tilltäppt öppningen till urinröret; genom ombyte af ställning kan stenen ändra läge och urinpassagen åter bli fri lika plötsligt. En i urinröret inkommen sten kan emellertid äfven framkalla fullständig urinstämma med plågsamma trängningar, i hvilket fall hindret bör snarast möjligt aflägsnas genom sondering.

Vid ali stenbildning är det viktigaste att söka förekomma densamma genom ett lämpligt lefnadssätt, måttlig, blandad kost, total afhållsamhet från alla slags sprithaltiga drycker, regelbunden kroppsrörelse, täta varma bad och rikligt förtärande af vatten. Ha stenarna uppnått mera betydande storlek och bereda de svårare olägenheter, är

operativt ingrepp nödvändigt, bestående antingen i stenarnas krossande medelst ett i blåsan infördt tångformigt instrument eller genom blåsans öppnande och stenarnas uttagande.

Blåsyra (se Förgiftning och Gifter.)

Blödaresjuka är namnet på ett egendomligt sjukligt tillstånd, yttrande sig i en stark benägenhet för blödning. Denna disposition är ärftlig och förekommer inom vissa familjer, sannolikt som en följd af fysisk urartning inom föregående släktled. Om en med denna sjukdom behäftad individ ådrager sig ett aldrig så litet sår, kan fara för förblödning uppstå, enär blodflödet är ytterst svårt att hämma. Med orsaken härtill är man ännu icke fullt på det klara, men håller för troligt att den beror på en egendomlig sammansättning af blodet, så att detta ej, som hos andra människor, kan stelna eller koagulera.

Sjukdomen är i vårt land ganska sällsynt. Den uppträder mest utpräglad hos unga personer, under det att en förbättring i regeln kan konstateras med tilltagande ålder. Sjukdomen brukar också159

utslockna efter ett par tre släktled. Behandlingen kan endast inskränka sig till att förbättra individens motståndskraft genom så god näring som möjligt, frisk luft och försiktig härdning af kroppen. Det säger sig självt att en med dessa olyckliga anlag behäftad person måste söka noga undvika alla yttre skador, som kunna ge upphof åt en blödning.

Blödningar. Om blodet framsipprar ur såret endast småningom, så äro endast smärre kärl skadade. Om mörk-rödt blod framflyter i likformig ström, och blödningen ökas genom tryck ofvanför såret, så är en större ven (blodåder) sårad. Härvid måste man tillse, att ej kläderna ofvanför det blödande stället sitta för hårdt. Särskildt bör man ihågkomma att lossa strumpeband o. d. Sedan man undanröjt allt tryck, bör lemmen hållas i högt läge.

Om blodet, trots tryck på såret, fortfarande utrinner i ljusröd stråle, så är

Fig. 1.

en pulsåder träffad, och är denna en större, så föreligger fara för förblödning. I sådana fall bör läkare genast efterskickas för att underbinda ådern. Men emedan den sårade kan dö genom förblödning,

innan läkaren hunnit anlända, så måste man dock genast försöka att hämma blödningen.

Detta sker genom åstadkommande af starkt tryck på såret själft, om detta är litet, eller i annat fall på pulsåderstammen ofvanför såret.

Den sårade lemmen lyftes rätt upp i vädret, hvarigenom blodets tillströmning blir långsammare. Kläderna uppklippas öfver hela lemmen, så att denna blir

Fig. 2.

Fig. 3.

blottlagd. En ren, sammanlagd kompress eller linnelapp lägges öfver såret och fästes hårdt genom en binda öfver såret. Om blod det oaktadt framströmmar, så uppsöker man pulsåderstammens läge ofvanför såret och sammantrycker den starkt med fingrarna. De ställen å hals, arm och ben, där man har att söka de stora pulsådrorna och sammantrycka dem, åskådliggöras genom figurerna 1, 2 och 3. Härtill fordras dock en viss skicklighet och öfning samt kraft och161

uthållighet, om det dröjer länge, innan läkarehjälp anländer. Om den stora armpulsådern är skadad högt uppe i axelhålan, kan man söka hämma blödningen därifrån genom att sammantrycka nyckelbenspulsådern, hvarifrån

densamma får sitt tillflöde. Detta sker genom

att trycka hårdt ofvanför nyckelbenet mot första refbenet, såsom fig. 1 utvisar. Man kan äfven få blödningen att stanna genom ett starkt tillbakadragande af axeln bakåt och nedåt (se fig. 4). Pulsådern på armen kan också lämpligen sammanpressas genom inskjutande af en käpp eller dylikt mellan öfverarmen och bålen samt anläggande af ett stadigt bandage, såsom fig. 5 visar.)

De båda stora halspulsådrorna sam-

mantryckas med fingrarna på inre sidan af nackmuskeln å halsen (se fig. 6.)

Då pulsåderns sammantryckning medelst fingrarna under en längre tid för den oöfvade erbjuder en viss svårighet,

Fig. 6.

är det säkrare att använda ett elastiskt omsnörande i flera hvarf ofvanför såret medelst en lång elastisk binda, t. ex. en gummislang eller s. k. samarithängslen, Finnes ej någon sådan att tillgå, kan man knyta en duk omkring lemmen ofvanför såret oeh åtdraga densamma genom en käpp eller dylikt, såsom fig. 7 utvisar. Ett sådant tryckförband kan man lugnt låta ligga 1—2, ja, kanske 3 timmar, under hvilken tid det väl i all-

Fig.

mänhet kan lyckas att erhålla läkare-hjälp. I annat fall måste man för några ögonblick åter aftaga tryckförbandet, för att lemmen ej skall afdö genom kallbrand.

För s. k. blodstillande medel måste varnas och ännu mer för spindelväf och andra allmogemedel, emedan de i de allra flesta fall skada mera än gagna. Utom det att genom dem skadliga ämnen kunna inkomma i och förorena såret, försena de läkningen och kunna i alla fall endast stilla obetydliga blödningar.

(Ang. inre blödningar se Blodstörtning. Se äfven Näsblödning.)

Bodräkt kallas det på gränsen mellan olofligt tillgrepp och bedrägeri stående brott, som begås, då personer, som lefva i samfäldt bo, såsom äkta makar, barn och föräldrar eller stärbhusdelägare, lön-ligt draga något undan hvarandra. Straffet för sådant brott är, enligt Strafflagen kap. 22: 20, böter till högst dubbla värdet af det undandragna eller vid synnerligen försvårande omständigheter fängelse i högst ett år.

Bokföring. Insikter i bokföring äro nödvändiga för hvar och en, som idkar någon rörelse eller näring, emedan han endast på detta sätt kan öfverskåda sin affärsställning, beräkna sin vinst eller förlust på rörelsen i dess helhet eller på vissa grenar af densamma. Alla som idka handelsrörelse eller vissa näringar äro genom lag förpliktade att föra böcker, men äfven för andra, särskildt handtverkare i gemen och landtbrukare, kan en ordnad bokföring vara af behofvet påkallad.

Man skiljer mellan enkel och dubbel bokföring. Vid den förra antecknas posten endast på ett ställe, medan grundprincipen i det dubbla bokhålleriet är att hvarje post antecknas två gånger, nämligen på en mottagare och en aflärn-nare. Det förra systemet tillåter endast öfverskåda fordringar och skulder, medan den dubbla bokföringen lämnar upplysning äfven om vinst eller förlust samt på hvilka delar af rörelsen vinsten eller förlusten uppstått. Den dubbla bokföringen är den allmännast använda och kallas äfven, ehuru oriktigt, det italienska bokhålleriet.

De i lag föreskrifna handelsböckerna utgöras af:

1. Dagbok, i hvilken skall dag efter dag antecknas alla gjorda affärer. Dag-

boken brukar lämpligen delas i två afdelningar, nämligen:

a. Kassabok, i hvilken antecknas alla kontanta in- och utbetalningar;

b. Memorial, som tjänar till anteckning af alla öfriga affärer.

2. Brefbok, däri mottagna bref och kopior af samtliga afsända bref rörande affären förvaras.

3. Inventariebok, upptagande rörelsen och dess ägare tillhöriga fastigheter, lösören, inventarier, lager, skulder och fordringar, kassabehållning o. s. v.

Dessa böcker förutsätta egentligen endast enkelt bokhålleri, i det att affärsställningen skall framgå af den balansräkning öfver tillgångar och skulder, som köpmannen är skyldig upprätta inom sex månader efter årets slut och som skall införas i inventarieboken och liksom denna bestyrkas med köpmannens underskrift. (Se vidare Handelsböcker).

För en fullständigare bokföring fordras flera hjälpböcker allt efter rörelsens art och omfattning. De vanligast förekommande äro:

1. Reskontra eller Af räkningsbok, i hvilken hvarje kund och leverantör har sin särskilda räkning (konto). Hit föras alla hithörande poster från kassaboken och memorialen, hvarvid å vänstra sidan antecknas personernas skulder och å motsatta sidan deras fordringar.

2. Journal, i hvilken vid månadens slut sammanföras alla noteringar af visst slag ur kassaboken och memorialen för införande i

3. Hufvudboken, som är afsedd att lämna en klar och bekväm öfversikt öfver affärens eller rörelsens ställning i dess helhet.

4. Varubok, i hvilken göres anteckning om alla ankomna och expedierade varor.

5. Växelbok, innehållande förteckning öfver i likvid mottagna accepter.

6. Förfallobok, upptagande fordringars och skulders förfallodagar och belopp.

Vid det dubbla bokhålleriet upptager hvarje notering två konti, mottagarens och aflämnarens. Det förra debiteras, det senare krediteras.

Konti indelas i person- och sakkonti. De förra bruka föras i afräkningsboken, de senare i hufvudboken. I afräkningsboken förekommande konti sammanföras i hufvudboken antingen å ett konto •— Konto pro diverse — eller på två konti, ett för fordringar — Diverse debitorer — och ett för skulder — Diverse kreditorer. Såsom exempel på sak-konti må nämnas: Kassa konto, upptagande alla inflytande och utbetalda penningar, Varukonto, upptagande köpta och sålda varor, omkostnader å dessa, o. s. v.

Ett konto upplägges vanligen öfver två sidor, så att kontots rubrik skrifves i midten, medan i kanten på sidan till vänster anbringas ordet Debet och i motsatta sidans kant ordet Kredit, utmärkande att alla å vänstra sidan antecknade poster mottagits af kontot och de å andra sidan förekommande afläm-nats af detsamma. Då hvarje konto debiteras eller krediteras under ett annat konto för hvad det mottagit eller af-lämnat, följer däraf att vid en nedräk-ning af slutsummorna för samtliga konti skola debet- och kreditsiffrorna alltid stämma. Sker ej detta, föreligger någon misskrifning eller feif öring.

Vid bokslut nedsummeras alla konti. Skillnaden mellan ett kontos debet- och kreditsumma kallas saldo och betecknar kontots skuld eller fordran. Alla å huf-vudbokens konti uppstående saldon sammanföras under ett Balans Konto, hvars saldo mottages af Kapital Konto.

Bokhandel får liksom i gemen annan handel idkas af hvem som helst utan något annat lagligt hinder än iaktta-167

Boktryckeri—Bolag.

gande af de för idkande af handelsrörelse stadgade formaliteter. I afseende på kreditförhållandet hestår dock den inskränkningen, att endast de bokhandlare, som af hokförläggarnas sammanslutning antagits till kommissionärer, åtnjuta vissa undantagsförmåner.

Bokhandlare har därjämte att iakttaga vissa i Tryckfrihetsförordningen förekommande stadganden. Han är sålunda enligt kap. 4: 10 skyldig att aflämna vederbörligt granskningsexemplar, ifall han åtagit sig spridandet af någon utifrån inkommen skrift på svenska språket, och enligt mom. 12 i samma paragraf åligger det honom jämväl att till vederbörande inlämna förteckning på inkomna utländska skrifter. Vidare är enligt § 1: 12 bokhandlare i händelse han föryttrar tryckt skrift, å hvilken boktryckarens namn, tryckningsort och årtal ej äro angifna, förfallen till 50 kronors böter och ståndar dessutom författareansvar, därest icke boktryckaren eller författaren kan upptäckas.

Boktryckeri får af hvarje svensk undersåte — man eller kvinna — anläggas uti stad eller inom ett afstånd därifrån af högst en half mil eller uti köping. Boktryckeri å ort, som hör under landsrätt, lyder under rådhusrätten i länets residensstad. Då boktryckeri anlägges eller byter om ägare, skall anmälan därom göras dels hos magistraten i den stad, där tryckeriet anlägges eller under hvars domsrätt det skall lyda, dels ock hos konungens befallningshafvande i länet. Denna anmälan skall göras, innan någon skrift från tryckeriet utgifves. Å hvarje skrift — utom å s. k. accidens-tryck, såsom notifikationer och sorgbref, formulär o. d. — skola boktryckarens namn, tryckningsorten och årtalet utsättas. I samma stund som en skrift utgifves till spridning, skall boktryckare i Stockholm till justitieministern och å annan

ort till justitieministerns ombud aflämna ett granskningsexemplar. Dessutom är boktryckare skyldig att till k. biblioteket och till hvartdera af rikets universitet aflämna ett s. k. arkivexemplar af allt som tryckes.

Åtal för tryckt skrifts innehåll riktas i första hand mot boktryckaren. I fråga om periodisk skrift är han fredad från ansvar, då han aflämnar af annan an-svarsgill person uttaget godkändt tillståndsbevis för skriftens utgifvande, samt beträffande andra skrifter, därest han kan förete vederbörlig namnsedel från författaren eller utgifvaren eller denne frivilligt anmäler sig för rätten. Namnsedel skall vara förseglad och innehålla författarens eller utgifvarens namn och hemvist samt påskrifvet intyg om uppgifternas riktighet af två på orten väl kända och inom landet boende svenska medborgare. Boktryckare är äfven, liksom författare, fritagen från ansvar, om han före skriftens tryckning underställt skriften Tryckfrihetskommit-terades (se d. o.) bedömande och dessa förklarat den ej vara åtalbar.

Bolag är ett aftal mellan två eller flera personer att genom sammanskott af egendom eller personligt arbete eller bägge delarna i förening verka för ett gemensamt ekonomiskt ändamål.

Med afseende på rättsförhållandet till tredje man indelas bolagen i två hufvudgrupper:

1. Personliga bolag, i hvilka medlemmarna personligen, således äfven med sin enskilda förmögenhet, häfta för bolagets förbindelser. I fråga om dylika bolag skiljer man mellan a) handelsbolag, i hvilka medlemmarna äro solidariskt ansvariga för bolagets förbindelser, och b) enkla bolag, i hvilka medlemmarna endast äro ansvariga för hvar sin del efter hufvudtalet och blott i fråga om aftal, i hvilka de tagit del. En mellan-169

form mellan handelsbolag och enkelt bolag är kommanditbolaget, i hvilket ansvarigheten är begränsad för en eller flera af bolagsmännen. Till personliga bolag räknas äfven enskilda banker grundade på lottägaresy stern et, i det att lottägarna äro en för alla och alla för en med hela sin personliga egendom ansvariga för bankens förbindelser.

2. Aktiebolag, i hvilka endast det af medlemmarna tillskjutna kapitalet häftar för bolagets förbindelser.

I fråga om handelsbolag är ej någon viss form för dylikt bolags slutande fö-reskrifven i lag. Rättsförhållandet bolagsmännen emellan kan bestämmas genom aftal — hvilket naturligtvis helst bör uppgöras skriftligt — dock med vissa inskränkningar beträffande bolagets och bolagsmännens förhållande till tredje man samt rörande bolagets upplösning i vissa fall. Handelsbolag skall anmälas till handelsregistret, innan det får börja sin verksamhet — dylik anmälningsskyldighet föreligger äfven, då någon delägare inträder i eller utträder ur bolaget, — har skyldighet att föra i lag föreskrifna handelsböcker samt betraktas ur rättslig synpunkt såsom juridisk person, hvarmed menas att bolaget kan förvärfva rättigheter och ikläda sig skyldigheter samt inför domstol och annan myndighet söka, kära och svara.

Med kommanditbolag förstås ett handelsbolag, bestående dels af en eller flera delägare med obegränsad ansvarighet och dels af en eller flera delägare (kommanditdelägare), hvilka förbehållit sig att för bolagets förbindelser ej ansvara med mera än hvad hvar och en af dem insatt eller åtagit sig att insätta i bolaget. Ett sådant bolag skall uttryckligen kalla sig kommanditbolag; användes firmabeteekning, som ej innehåller detta ord, kan eventuellt kommanditdelägare bli personligen och so-

lidariskt ansvarig för bolagets förbindelser. Kommanditdelägare får, där ej annorlunda aftalats, deltaga i förvaltningen af bolagets angelägenheter, men har däremot ej befogenhet att företräda bolaget och teckna dess firma, så vidt han ej har fullmakt af öfriga bolagsmän.

Enkelt bolag är ett sådant bolag, som två eller flera personer ingå antingen för ett eller flera enstaka företag eller ock för fortsatt verksamhet, som ej är sådan att med dess idkande följer skyldighet att föra handelsböcker. Enkelt bolag är ej juridisk person, det får sålunda ej uppträda såsom sådant inför rätta eller förvärfva sig rättigheter eller ikläda sig skyldigheter. Bolaget måste således i alla dylika fall representeras af samtliga bolagsmän, hvarmed naturligtvis ej är uteslutet, att denna representation kan ske genom fullmakt. Enkelt bolag får ej använda firmabeteckning, som innehåller personnamn eller något af orden »handelsbolag», »aktiebolag» eller »förening», vid äfventyr att solidarisk ansvarighet för bolagets förbindelser inträder för bolagsmännen; det samma blir påföljden, om bolaget drifver handel eller näring, med hvilken följer skyldighet att föra handelsböcker. Vill enkelt bolag idka sådan rörelse, måste det göra anmälan till handelsregistret och betraktas i och därmed såsom handelsbolag.

Med aktiebolag förstås ett bolag, som drifver verksamhet med ett på ett visst antal å bestämda belopp lydande andelar (aktier) fördeladt kapital, på så sätt att endast nämnda aktiekapital och hvad därmed förvärfvats häftar för bolagets förbindelser och å andra sidan rätt till bolagets förmögenhet tillkommer bolagets delägare i förhållande till beloppet af deras andelar i aktiekapitalet. Skillnaden mellan denna och andra bolagsformer är i korthet sålunda den, att169

medan delägarna i handelsbolag äro — med undantag af kommanditdelägare i kommanditbolag — solidariskt ansvariga för bolagets förbindelser och delägare i enkelt bolag ansvarig med sin förmögenhet för de aftal, i hvilka han .deltagit, kan delägare i aktiebolag aldrig bli ansvarig för mer än det belopp, han insatt i bolaget.

Vid stiftande af aktiebolag är följande att iakttaga:

Stiftarna skola vara inom riket bosatta och minst fem till antalet samt upprätta en stiftelseurkund angifvande föremålet för bolagets verksamhet, den ort, där styrelsen skall hafva sitt säte, aktiekapitalets storlek, det belopp, å hvilket hvarje aktie skall lyda, samt huruvida aktiebrefven skola ställas till innehafvaren eller till viss man, huruvida samtliga aktier skola medföra samma rätt eller, i annat fall, till hvilket belopp aktier med företrädesrätt (preferensaktier) må utgifvas och hvilket företräde de medföra, den rätt till teckning eller erhållande af nya aktier, som vid aktiekapitalets ökning utan ändring af bolagsordningen må tillkomma hvarje särskildt slag af aktier, huru styrelsen skall sammansättas och grunderna för dess beslutmässighet, huru många revisorer, som skola utses för granskning af styrelsens förvaltning, huru kallelse till bolagsstämma och andra meddelanden skola bringas till

aktieägarnas kännedom, grunderna för utöfvande af rösträtt och fattande af beslut å bolagsstämma, därest de afvika från lagens föreskrift härutinnan, hvarjämte skall fullständigt angifvas träffade bestämmelser om rätt för stiftare eller annan att teckna aktie med tillskott af annat än penningar eller med annat villkor, om egendom eljest skall af bolaget öfvertagas, eller om stiftare eller annan skall af bolaget erhålla särskild förmån eller rättighet.

Stiftelseurkunden skall med stiftarnas egenhändiga och bevittnade namnunderskrifter ingifvas i två exemplar till öf-verståthållareämbetet i Stockholm, om bolagets styrelse där skall hafva sitt säte, eller i annat fall till vederbörande länsstyrelse, som, därest ej någon anmärkning göres, förser det ena exemplaret med påskrift om uppvisandet och återställer det till stiftarna. Det andra exemplaret åter förvaras hos vederbörande myndighet och skall finnas tillgängligt för enhvar.

Teckning af aktier skall ske å teckningslista i hufvudskrift, egenhändigt underskrifven af stiftarna, eller i afskrift, bestyrkt af notarius publicus. Teckningslista skall innefatta styrkt afskrift af den uppvisade stiftelseurkunden, uppgift å det antal aktier, hvar och en af stiftarna öfvertagit, bestämmelse om den tid, inom hvilken konstituerande bolagsstämma skall hållas, och bestämmelse om den ordning, hvari aktietecknare bör fullgöra hvad honom åligger på grund af teckning. Aktieteckning är för tecknaren bindande, så framt bolaget kommer till stånd inom bestämd tid. Hvarje stiftare skall teckna minst en aktie.

Den konstituerande bolagsstämman utlyses af stiftarna inom i inbjudningen utsatt tid — senast ett år från stiftelseurkundens uppvisande — och i den ordning, som enligt stiftelseurkunden skall gälla för kallelse till ordinarie bolagsstämma. Vid den konstituerande bolagsstämman skall först styrkas, att aktiekapitalet är fulltecknadt, innan beslut fattas om bolagets bildande. Bolaget anses bildadt, om de vid stämman närvarande enhälligt fatta beslut därom eller vid omröstning flertalet röstande förena sig därom och de utgöra minst en fjärdedel af hela antalet tecknare och representera mer än hälften af det å stämman företrädda aktiekapi-169

talet samt minst en fjärdedel af hela aktiekapitalet.

Sedan bolaget är bildadt, antages bolagsordning, som skall innehålla stiftelseurkundens bestämmelser i tillämpliga delar, uppgift å aktiebolagets firma — hvilken skall innehålla ordet »aktiebolag» och skilja sig tydligt från andra, förut inregistrerade och bestående firmor — samt bestämmelser om antalet ordinarie bolagsstämmor, tiden för dessa och hvad som å dem skall förekomma till behandling.

Aktierna skola lyda å lika belopp och får detta ej vara lägre än 60 kronor utom i det fall att aktiekapitalet ej öfverstiger 50,000 kronor, då aktie kan lyda å lägre belopp, dock ej under 10 kronor. Aktiebref skall ställas till viss man, så vida ej k. m:t för särskildt fall medgifver dess ställande till innehafvaren. I förra fallet kan i bolagsordningen förbehåll göras, att aktie ej får öfverlåtas på annan person utan att den dessförinnan varit erbjuden förutvarande aktieägare till inlösen inom tid och efter grunder, som bolagsordningen angifver. Detta förbehåll skall, för att vara giltigt, vara anmärkt i aktiebrefvet. Aktiebref får ej, vid äfventyr af böter, utfärdas innan bolaget registrerats och full betalning blifvit erlagd.

Har aktiekapitalet bestämts till ett lägsta belopp (minimikapital) och ett högsta belopp (maximikapital), får det förra ej utgöra mindre än en tredjedel af maximikapitalet. Aktiekapital får öfver hufvud taget ej sättas lägre än 5,000 kronor. Ökning af aktiekapital genom ny aktieteckning får ej ske, innan förutvarande aktiekapital blifvit fullt inbetaldt och beslutet därom registrerats. Nedsättning af aktiekapital får i regel ej ske utan rättens tillstånd.

Såvida ej bolagsordningen annorlunda stadgar, berättigar hvarje aktie till en

röst å bolagsstämma, hvarvid frånvarande aktieägares rösträtt kan utöfvas genom ombud, dock får ingen utöfva rösträtt för mer än en femtedel af det å stämman företrädda kapitalet. Vid besluts fattande gäller den mening, för hvilken de flesta rösterna afgifvits, eller, om rösterna utfallit lika, den mening, som biträdes af största antalet röstande eller, om äfven detta är lika, af stämmans ordförande, detta dock ej i fråga om val, då vid lika röstetal

lottning sker. Beslut om ändringar af bolagsordningen i vissa afseenden, fordrar för giltighet att samtliga aktieägare förenat sig därom, i andra fall beslutets upprepande med kvalificerad majoritet å två på hvarandra följande bolagsstämmor, så framt ej samtliga aktieägare från början äro ense om beslutet. Klander mot bolagsstämmobeslut skall väckas genom stämning å bolaget inom två månader efter beslutets fattande.

Af aktiebolags årsvinst skola minst 10 % afsättas till reservfond. Dylik afsättning upphör först när reservfonden uppgår till ett belopp motsvarande minst en tiondedel af det inbetalda aktiekapitalet. Till reservfonden lägges äfven öf-verbetalning å aktier samt hvad som inbetalts å aktie, när aktierätt förverkats.

Aktiebolag representeras af dess styrelse, som kan bestå af en eller flera ledamöter. Till styrelseledamöter kunna endast väljas i Sverige bosatta svenska undersåtar, så vida ej k. m:t medgifvit undantag. Styrelseledamot får ej väljas på längre tid än fem år och kan genom bolagsstämmas beslut skiljas från sitt uppdrag äfven om den tid, för hvilken han blifvit väld, ej gått till ända. Styrelsens medlemmar äro gemensamt ansvariga för styrelsens åtgärder och beslut i den mån de biträdt desamma.

Styrelsen åligger att föra en registerbok, i hvilken samtliga aktier skola upp-175

tagas jämte uppgift å deras ägare, för så vidt aktierna äro ställda till viss man. Denna registerbok betraktas som offentlig handling och skall på anfordran tillhandahållas den, som däraf vill taga del.

Styrelsen åligger äfven att ombesörja aktiebolagets inregistrering i det för hela riket gemensamma aktiebolagsregister, som föres hos K. Patent- och Registreringsverket i Stockholm, och får bolaget ej börja sin verksamhet förr än dylik registrering skett. Ökning eller minskning af aktiekapitalet, heslut om ändring af bolagsordningen, beslut om bolagets upplösning samt ändring af styrelsens sammansättning skall anmälas till samma myndighet.

Upplöses aktiebolag antingen genom bolagsstämmas beslut eller genom iråkad konkurs eller på grund af domstols beslut, träder bolaget i likvidation. Denna verkställes af styrelsens ledamöter såsom likvidatorer utom i de fall att bolaget upplösts genom domstolsbeslut, då domstolen äger förordna likvidatorer, eller då på grund af bolagsordningens bestämmelser eller bolagsstämmas heslut särskilda likvidatorer utses. Aktiebolag är skyldigt träda i likvidation, då aktieägarnas antal nedgått under fem eller då aktiekapitalet gått förloradt till två tredjedelar eller till i bolagsordningen bestämd del och detta ej blifvit ändradt inom tre månader. Sker ej detta, äro de, som med vetskap om förhållandet deltagit i beslut om fortsättande af bolagets verksamhet, en för alla och alla för en ansvariga för uppkommande förbindelser.

Likvidatorerna åligga att genast söka årsstämning å bolagets okända borgenä-närer, upprätta förteckning öfver dess tillgångar och skulder och att så fort lämpligen ske kan förvandla bolagets egendom i penningar samt i. behörig tid och sedan ali veterlig gäld blifvit betald

skifta bolagets tillgångar mellan aktieägarna.

Bomullsindustri (se Textilindustri.)

Bondbönor (se Köksväxter.)

Boningsort (se Mantalsskrifning sort)

Boningsrum (se Bostäder.)

Borax (borsyradt natron) användes dels som toalettmedel och dels som antiseptiskt medel. I den förstnämnda egenskapen begagnas det mest såsom tillsättning i tvättvattnet på grund af dess förmåga att göra huden mjuk och fin. För detta ändamål är lämpligt att bereda en koncentrerad förrådslösning genom att lösa boraxkristallerna — hvilka höra vara så rena som möjligt — i vatten, till dess att lösningen blir mättad, d. v. s. att vattnet ej förmår lösa något mer af saltet. Lösningen förvaras på en väl korkad flaska och litet däraf tillsättes tvättvattnet.

Såsom antisepticum användes borax till gurgel- och munvatten i form af en 5-procentig lösning i vatten eller salvia-infusion. Ett godt gurgelvatten framställes äfven af borax, glycerin och myrrha-tinktur, 15 gram af hvardera på 300 gram vatten.

Borax begagnas äfven vid tvätt för att göra hårdt, d. v. s. kalkhaltigt, vatten mjukt, hvarigenom tvål och såpa sparas och tvätten lättare blir ren. Bordeauxvin (se Vin.)

Bordskick innefattar sättet att uppföra sig passande, då man sitter till bords. Härför gälla vissa allmänna regler, som det är af vikt att lära känna, enär ett öfverträdande af dem tyder på bristfällig uppfostran och lätt väcker anstöt hos omgifningen.

Så snart en manlig gäst fått veta, hvilken dam han skall föra till bordet — det är värdfolkets skyldighet att härom underrätta gästen antingen munt-ligen eller genom öfverlämnande af ett placeringskort, som angifver bordsda-

mens namn ocli ofta äfven platsen vid bordet enligt en i mottagningsrummet utlagd planritning — är det hans skyldighet att, ifall han ej förut känner damen, låta föreställa sig för henne och anknyta ett litet samtal. Att göra invändningar mot valet af bordsdam betraktas som en taktlöshet och kan endast försvaras i det fall att kavaljeren och damen stå i spändt förhållande till hvarandra, hvarom man i så fall diskret underrättar värdfolket i så god tid, att en omplacering kan anordnas utan att väcka uppseende.

Då tecken gifves att gå till bords, skall kavaljeren genast vara vid sin dams sida och bjuda henne armen. Han får ej sätta sig förr än hon tagit plats och bör, stående bakom hennes stol, skjuta denna närmare bordet i det ögonblick hon sätter sig. Vid smärre bjudningar är det brukligt, att herrarna ej sätta sig förr än samtliga damer intagit sina platser.

eller fästas innanför kragen. När damen tagit plats, aftager hon genast sina handskar.

Måltidens början.

Sedan man tagit plats, uppvecklas servetten och lägges öfver knät, men får aldrig stickas in i västens urringning

Soppa.

Innan man sätter sig, bör man göra en lätt bugning såväl för den dam eller granne man har till vänster som ock för den midt emot placerade. Äfven kan man, i händelse det ej skett förut, föreställa sig genom att helt kort nämna sitt namn. Intager den andra personen en särdeles hög rang i förhållande till ens egen, brukas dock ej att presentera sig förr än den andre låtit förstå att han önskar det.

Om vid kringbjudande af en anrättning uppassaren ej lägger för, hvilket ofta brukas vid banketter och större tillställningar, bör kavaljeren, ifall turen kommer först till honom, servera sin dam, innan han tager för sig själf. Höf-ligheten fordrar dock, att man först utbeder sig damens tillåtelse. Att söka påtruga damen mera af en anrättning än hon tillkännagifva sig önska, är icke taktfullt.

Soppan ätes så när som på en liten rest, enär det ej anses passande att luta

på tallriken. Som en allmän regel gäller, att livad man tagit för sig eller låtit servera sig skall ätas upp. Önskar man ej något af en anrättning, afböjer man med ett taek. Detta är bättre än att lämna mat helt eller delvis orörd på tallriken.

Vid det första glas vin, som drickes, brukar värden hälsa gästerna välkomna. Man höjer sitt glas då först mot värdinnan, om sådan finnes, och sedan mot värden. Att genast stjälpa hela glasets innehåll i sig är obelefvadt; vare sig påfyllning sker eller icke, lagar man alltid så att man har en liten rest kvar.

Skål!

Efter välkomstskålen dricker man med sin bordsdam. Att uraktlåta detta eller att först dricka med någon annan, anses stötande. Längre fram har man äfven skyldighet att dricka med sin granne på andra sidan, vare sig det är en dam eller herre, äfvensom med sin vis-à-vis, ifall denna är en dam eller ock en herre, med hvilken man är ungefär jämnställd i rang. Ar den motsittande åter en man med hög rang, bör man vänta tills denne tagit initiativet. Vid skålandet stöter

man aldrig glasen mot hvarandra, hvilket anses vulgärt; man lyfter blott glaset ungefär i jämnhöjd med hakan, i det man med en lätt bugning vänder sig mot den man dricker med. Så för man glaset till munnen, gör åter en bugning och sätter därpå omedelbart ned det på bordet igen. Att dricka med värdfolket anses ej tillbörligt annat än när de uppmana därtill.

Fisk.

Fiskrätter sönderdelas aldrig med knifven utan med gaffeln och med tillhjälp af en liten brödbit, så framt icke särskilda fiskknifvar äro framlagda. Äfven lösare anrättningar, såsom kroketter, krustader, pastejer etc., ätas uteslutande med gaffel, naturligtvis med undantag af efterrätter, som gifvetvis ätas med dessertsked. Af fingrarna får man betjäna sig endast när det är fråga om sparris, blekselleri, kronärtskockor, rädisor och frukt. Beträffande den senare måste dock äpplen och päron alltid skalas, hvarefter de sönderdelas med frnkt-knifven, bitarna spetsas på denna och föras till munnen.

Att med fingrarna föra kotlettben, få-Bordskick.

182

Oaptitligt att föra maten till munnen med knifven.

gelben och dylikt till munnen för att gnaga af det kvarsittande köttet är alltid oaptitligt och verkar på en bjudning synnerligen oborstadt. Lika afgjordt stötande och vittnande om simpla fasoner är att sticka knifven i munnen, en osed, som tyvärr många personer, som eljes anse sig kunna göra anspråk på lefnads-vett, hängifva sig åt i hemmet, där de tycka det inte är så noga, och som de därför lätt af glömska eller gammal vana hemfalla åt äfven när de äro borta. Det enda fall, då en knif får föras till munnen, är då, som ofvan sagts, frukt-knifven användas.

Begagnade skedar, knifvar och gafflar läggas alltid på tallriken för att borttagas med denna. Skeden lägges med insidan uppåt; att vända skeden med botten upp ansågs fint förr i världen, men är det ej numera. Ej få personer, företrädesvis sådana som bruka intaga sina måltider på offentliga lokaler, ha lagt sig till med den otrefliga vanan att med servetten aftorka servisen, innan de be-

gagna den, och ej sällan taga de denna vana med sig äfven på bjudningar. Den kan naturligtvis ej undgå att verka chockerande på värdfolket, enär den ju innebär en misstro till deras sinne för renlighet.

Man skall äta lugnt och tyst utan något onödigt slammer med sked, knif eller gaffel. Att sörpla eller smacka anses synnerligen simpelt och att rapa rent af oanständigt. Simpelt, är också att uppsamla sås från tallriken med brödbitar, äfvenså att prata med munnen full af mat. Det är äfven ofint att dricka med någon, innan man nedsväljt maten och torkat sig om munnen. Då någon dricker en till, bör man, om möjligt, besvara skålen med samma vinsort.

Då en skål utbringas, bör man medan talet pågår upphöra med ätandet och naturligtvis äfven afbryta allt samtal. Ett motsatt förhållande innebär en förolämpning ej blott mot talaren, utan äfven mot den eller dem, som skålen gäller. Då skålen drickes och den gäller någon högt-183 Bordskick. 180

Kött.

Medan man sitter till bords är det kavaljerens plikt att underhålla sin dam så angenämt som möjligt, hvarvid man söker undvika fadda fraser och alla samtalsämnen, som man har anledning tro vara henne pinsamma eller främmande. Ej heller får man berätta om sig själf mera än som kan intressera henne. Däremot söker man utforska i hvilken riktning hennes intressen gå och för samtalet in i denna. Samtalet får ej föras högröstadt eller bullersamt, så att det stör andra.

Ehuru kavaljerens plikt är att i första rummet underhålla sin dam, får han dock ej alldeles negligera sina grannar i den mån tillfälle erbjudes att anknyta ett samtal med dem.

Det har numera blifvit ett ganska

stående person, värdfolket eller en eller flera af de närvarande, reser man sig, men blir stående på sin plats och höjer sitt glas, vändande sig mot den skålen gäller, eller, om denne är en frånvarande person, mot den som utbragt skålen. Skall skålen åtföljas af hurrarop, är det talarens rättighet att få anföra dessa. Då en skål utbringas för damerna, resa sig naturligtvis endast herrarna.

allmänt bruk att under måltiden cigarretter serveras, vanligen före desserten. Vill man begagna sig häraf, fordrar dock höfligheten att man först hänvänder sig till sina kvinnliga grannar med en förfrågan, om röken besvärar dem. Tillåtelsen brukar sällan vägras.

Då måltiden lider mot sitt slut, bruka ofta sköljkoppar med vatten framsättas för gästerna. Man doppar fingerspetsarna

Frukt.

Kaffe.185

i koppen helt lätt och aftorkar dem därpå på servetten, som sedan lägges på bordet utan att hopvikas.

Många människor ha en syndig vana att peta sig i tänderna under och efter måltiden. Detta är emellertid stridande mot god ton och i ali synnerhet om proceduren utföres, såsom somliga för sed hafva, med vidt uppspärradt gap. Anser man det nödvändigt att begagna tandpetare — sådana framsättas numera aldrig vid bjudningar — bör man i alla händelser aldrig göra det så länge man sitter till bords utan uppskjuta den allt utom aptitliga akten till efteråt och då företaga den så obemärkt som möjligt.

Innan man bryter upp från bordet, brukas det i vårt land att gästernas tack till värdfolket framföres af den förnämligaste manlige gästen, vanligen värdinnans kavaljer. Förr än värdinnan eller, om sådan ej finnes, värden gifvit signal till uppbrott får ingen af gästerna lämna bordet, om ej någon särskild orsak påkallar det. När uppbrott sker,

bugar man sig för sin bordsdam samt för sina närmaste grannar och bjuder damen armen för att föra henne tillbaka till salongen, där man återigen bugar sig för henne. Är det fråga om ett mindre sällskap, brukar man lämna matsalen i den ordning, att värdinnan går först med sin kavaljer och värden med sin dam sist, medan vid inträdet i matsalen en motsatt ordning följes.

När man dragit sig tillbaka från bordet och kaffe och cigarrer kringbjudas, pläga herrarna gärna samla sig i ett särskildt rum för att ej för mycket besvära damerna med tobaksröken. Att röka i en krets af damer utan dessas uttryckliga tillåtelse är ej belefvadt.

Angående en gästs förhållande i öfrigt, huru man bör vara klädd o. s. v., hänvisas till artikeln God ton.

Borgarskola, Stockholms (se under Folkhögskolor).

Borgen kallas en persons åtagande att fullgöra en annans förbindelse i händelse denne icke själf kan uppfylla den-

samma. Borgen kan sålunda ingås dels för skuld, dels för fullgörande af aftal, t. ex. leveransaftal, arrende o. s. v. En borgen af det senare slaget förpliktar dock ej borgesmannen att, därest han ej själf vill det, fullgöra hvad hufvudgäldenären åtagit sig, utan endast att, i händelse hufvudgäldenären däri brister, utgifva skadestånd till borgenären.

En borgen kan ej med lagligt bindande kraft ingås af annan person än den, som äger förmåga att ingå aftal. Borgen kan sålunda icke ingås af någon, som står under förmyndare, ej heller af gift kvinna, som ej vunnit boskillnad, så framt det ej sker med mannens samtycke. Ej heller har en borgensförbindelse, som afgifves af en sinnesrubbad person eller en, som till följd af svår kroppslig sjukdom icke är herre öfver sin vilja, gällande kraft. Äfven en tydligt öfverlastad person hör till denna kategori.

En borgen kan vara enkel eller ock såsom för egen skuld (proprieborgen). En borgen anses som enkel, då borgensförbindelsen icke innehåller något uttryck, hvarigenom borgesmannen åtagit sig hufvudgäldenärens skuld såsom sin egen, och innefattar blott ett åtagande af borgesmannen att betala hvad borgenären icke kan utfå af hufvudgäldenären. Proprieborgen föreligger däremot, då i borgensförbindelsen ingår orden »såsom för egen skuld» och innebär att borgesmannen iklädt sig skyldighet att infria skulden äfven i det fall att hufvudgäldenären skulle äga tillräckliga tillgångar till skuldens gäldande, med andra ord, det står borgenären fritt att, om hufvudgäldenären ej i rätt tid infriat sin förbindelse, efter godtfinnande vända sig mot denne eller borgesmannen för betalnings erhållande, medan vid enkel borgen borgenären ej kan söka borgesmannen med mindre än han visar,

att hufvudgäldenären icke förmått betala. Då denna bevisningsskyldighet ibland kan vara ganska svår, är proprieborgen den vanligaste formen för en dylik förbindelse.

En borgensförbindelse kan naturligtvis äfven ingås för blott en del af skulden, om detta i förbindelsen uttryckligen angifves, och borgesmannen kan då ej kräfvas på större belopp än han åtagit sig, hvaremot hans skyldighet ej inskränkes däraf att hufvudgäldenären betalt en del af skulden. Borgen kan äfven tecknas af två eller flera personer i förening, därvid, i händelse åtagandet är gemensamt, begagnas i förra fallet formeln »en för bägge och bägge för en v och i senare fallet formeln »en för alla och alla för en». En dylik solidarisk borgen förpliktar hvar och en af borgesmannen att ansvara för skuldens hela belopp, eller, med andra ord uttryckt, borgenären kan, i händelse hufvudgäldenären ej kan eller vill betala, utsöka skuldbeloppet hos hvilken af borges-männen ban behagar; denne har sedan att på samma sätt hålla sig till sina med-borgesmän för utfående af på dem belöpande anparter.

Efterborgen kallas det, när en person tecknat borgen för en borgesmans förbindelse, och underborgen, när en person går i borgen för att ersätta en bor-gesman för hvad lian möjligen blir ålagd betala på grund af sin borgensförbindelse. I förra fallet stärkes en borgensförbindelse i förhållande till borgenären, i senare fallet minskar borgesmannen den risk han iklädt sig.

Det torde vara onödigt att här påpeka vådan af att lättsinnigt ingå borgensförbindelser. Otaliga personers ekonomiska existens har grusats därigenom, och det bör vara hvarje nians plikt mot sig själf att, innan han ikläder sig en borgensförbindelse, tänka på det gamla ordsprå-189

ket: »Den som går i borgen, ban går i sorgen».

Borgerlig tid. En orts astronomiska tid beräknas efter solens passerande genom ortens meridian och är därför

olika på alla orter, som ej ligga under samma meridian. (Se Tidsskillnadstabell.) Denna tidsbestämning har emellertid visat sig opraktisk i flera hänseenden och för vinnande af förenkling bar ett flertal europeiska stater, i stället för de många ortstiderna, förenat sig om endast tre olika tider (s. k. borgerlig tid), nämligen den mellaneuropeiska, den västeuropeiska och den osteuropeiska tiden. Andra stater inom och utom Europa hafva dessutom hvar för sig antagit en viss borgerlig tid, gemensam för hela landet eller för delar däraf.

Den mellaneuropeiska tiden, hvilken räknas efter medeltiden för den meridian, som ligger 15° öster om Greenwich och som i vårt land ungefär tangerar Östersund, Örebro och Karlshamn, omfattar: Sverige, Norge, Danmark utom Färöarna, Tyskland, Luxemburg, Schweiz, Österrike, Ungern, Italien, västra Turkiet, Serbien, Bosnien och Herzegovina.

Den västeuropeiska tiden, som är Greenwichs tid, omfattar: Storbritannien, Frankrike, Spanien, Belgien och Nederländerna

Den osteuropeiska tiden, som räknas efter medeltiden för den 30:de längdgraden öster om Greenwich, omfattar: Bulgarien, Rumänien och östra Turkiet.

Andra europeiska stater med borgerlig tid äro: Grekland med Athens, Portugal med Lissabons samt Ryssland med Petersburgs och Moskvas tid.

Utomeuropeiska stater med borgerlig tid äro: Nord-Amerikas förenta stater och Kanada, som äro indelade i fyra tidszoner från öster till väster, i hvilka tiden är respektive 5, 6, 7 och 8 timmar efter Greenwichs tid. Japan har

gemensam tid, 9 timmar före Greenwichs tid.

Jämförelser: Den mellaneuropeiska tiden är 1 timme före den västeuropeiska, 1 timme efter den osteuropeiska, 35 minuter efter Athens, 61 minuter efter Petersburgs och 90 minuter efter Moskvas tid samt 97 minuter fore Lissabons tid.

Borgerskap existerar i vårt land ej, sedan ståndsrepresentationens upphäfvande, i betydelsen af någon afskild klass med särskilda allmänna rättigheter och befogenheter. Dock finnes ännu i åtskilliga samhällen som en kvarlefva af det gamla borgerskapet ett burskaps -ägande borgerskap, i hvilket medlemmar upptagas genom val. Vinnandet af sådant burskap medför dock endast rätt till delaktighet i vissa kassor och stiftelser.

Borgerligt äktenskap — civiläktenskap — d. v. s. afslutande af äktenskap inför borgerlig myndighet utan kyrklig vigsel, får numera ingås äfven af medlemmar af statskyrkan eller medlemmar af trossamfund med vigselberättigadt prästerskap, under det att förut sådant äktenskap endast fick ingås, om endera eller båda kontrahenterna ej tillhörde sådant kyrkosamfund. För dessa senare är borgerligt äktenskap obligatoriskt, för öfriga valfritt. Den myndighet, inför hvilken borgerligt äktenskap ingås, är i stad magistraten eller lagfaren ledamot däraf och på landet kronofogden i orten. Sådan myndighets åliggande att förrätta giftermål är ej beroende däraf att mannen eller kvinnan har sitt hemvist inom myndighetens tjänstgöringsområde, med andra ord: kontrahenterna kunna vända sig till hvilken borgerlig, vigselberätti-gad myndighet som helst, hvaremot vigseln skall förrättas inom myndighetens tjänstgöringsområde. Den vigsel-förrättande myndigheten har ingen skyl-191

dighet att förrätta vigsel utom sitt tjänsterum eller på tid, då han ej är tjänstskyldig, Borgerligt äktenskap skall afslutas i släktingars eller andra vittnens närvaro oeh måste föregås af lysning på vanligt sätt.

Boskapspest (se Husdjurens sjukdomar.)

Boskapsskötsel betyder för landtbrukaren, vare sig han drifver sin näring i stor eller liten skala, en af hans viktigaste inkomstkällor. Men därför fordras, att den skall bedrifvas med om-sikt och efter ekonomiska principer.

Att hålla nötkreatur af dålig ras är ingen uträkning med, och lika litet har man någon glädje af sin ladugård, om djuren utfodras och skötas illa. Afkastningen betäcker då knappast besväret och omkostnaderna.

I)et viktigaste är att skaffa sig kreatur af god ras. De kreatursraser, som i vårt land spela någon större roll, äro låglands- och ayrshirerasen i södra och mellersta Sverige, rödbrokig svensk ras i mellersta Sverige och fjällrasen i Norrland. De två förstnämnda raserna utmärka sig för större och massivare kroppsformer än de senare och kunna

därför vara fördelaktigare, om man lägger an på uppfödandet af gödboskap, medan alla fyra raserna lämna goda mjölkkor.

Då mjölken är en af ladugårdens allra viktigaste produkter, måste man vid af-veln taga särskild hänsyn till att pålägget har godt påbrå i detta hänseende. Man lägger sålunda endast på kalfvar efter goda mjölkkor, som lämna mycken och fet mjölk. För att öfvertyga sig, hvilka af korna, som besitta dessa egenskaper, bör man litet emellanåt prof mjölka, d. v. s. särskildt uppmäta mjölkmängden från hvarje ko och låta Undersöka mjölkens fetthalt på närmaste kemiska station eller på ett mejeri, om sådant finnes i närheten. På detta sätt kan man snart komma till visshet om hvilka kor, som äro värda att behållas som stamdjur och hvilka som ej betala fodret. De senare bör man snarast möjligt ställa på gödning, om så behöfs, och sälja till slakt.

För att en god mjölkko skall lämna en god afkomma är det emellertid af vikt att äfven tjuren har godt påbrå. Han bör vara af ren ras och fallen efter en fader, hvars moder varit en god mjölkko, och född af en moder med samma egenskaper. En verkligt god tjur är emellertid dyr, hvarför det bland mindre landtbrukare bildats tjurföreningar, som för delägarnas räkning anskaffa och tillhandahålla goda tjurar. Af dylika föreningar finnas i vårt land omkring sexhundra.

Nötkreaturen, såväl tjurar som kvigor, kunna användas till afvel vid ungefär

Låglandsras.193

2 års ålder. Dock böra de gärna vara något äldre, om man vill lägga på afkom-man, emedan denna sällan är fullt kraftig efter mycket unga djur. En tjur kan användas till 60 à 80 kor, medan en ko i allmänhet endast lämnar en afkomma om året. Sedan kon uppnått omkring 9 års ålder, brukar man ej längre uppföda de kalfvar, hon lämnar, till afvelsdjur; en väl uppfödd tjur är afvelsduglig till 6 à 8 års ålder. Tecken på ett godt afvelsdjur äro: hos tjuren, att han har ett litet och fint hufvud, små eller inga horn, medelmåttigt lång hals, rak rygg, djup bröstkorg, bredt bäcken, fina, väl ställda ben samt normalt utvecklade könsorgan; hos kon, att hon har litet hufvud, lång, smal hals, rak rygg, bredt kors, vid bröstkorg, stort jufver samt fina ben. Huden måste hos kon vara tunn och löst fäst vid underliggande partier; den s. k. mjölkspegeln (den hårvirfvel, som finnes på baksidan af jufret och sträcker sig emellan låren) bör omfatta en stor yta; de s. k. mjölkådrorna (de blodådror, som gå från bröstet framåt mot nedre delen af bröstet) böra likaledes vara stora.

Brunsten hos kvigan och kon varar hvarje' gång 24—36 timmar och återkommer efter 3 veckor, om djuret ej blifvit befruktadt; efter kalfningen återkommer den om 3 à 4 veckor, men låter man vanligen en brunstperiod då gå förbi, innan kon släppes till tjur. Dräk-tighetstiden är cirka 285 dagar. När kalfven blifvit framfödd, ombindes naf-velsträngen 5 à 6 cm från nafveln och

afskäres nedanför underbindningsstället. Kalfven torkas därpå med halm och lägges i en kätte med ren, torr halm. Första veckorna erhåller kalfven 3 à 4 gånger om dagen små portioner råmjölk, helst från modern; sedermera under ett par veckor söt, spenvarm mjölk tre gånger om dagen, d. v. s. omkr. 6—7 liter; den spenvarma mjölken minskas därefter så småningom och ersättes med ljum söt skummjölk i större mängd; vid 4—5 veckors ålder gifves kalfven dessutom litet fint hö eller gräs samt gröpe. Så småningom kan man äfven vänja honom vid att äta

rotfrukter, skurna i tunna skifvor, men blott litet åt gången. Kalfven behöfver, liksom de fullvuxna kreaturen, salt, helst i form af saltsten, som djuret efter behag kan slicka.

För att besättningen i en ladugård skall riktigt trifvas fordras framför allt god och ändamålsenlig utfodring. Fodret skall gifvas ej blott så rikligt att djurens' behof tillfredsställas, utan äfven innehålla nödiga mängder af de näringsämnen, som djuren behöfva, framför allt ägghviteämnen. Procenttalet af dylika ämnen växlar högst olika i olika foderslag. Under det att exempelvis ägg-

Ayshireras.195

196

hvitehalten i fodermorötter endast uppgår till 1,4 procent utgör den i baljväxter 20—30 procent och kan i vissa kraftfoderämnen, såsom oljekakor, s'tiga ännu högre. Att köpa ägghvitehaltigt kraftfoder kan emellertid ställa sig rätt dyrt, hvarför man bör söka lägga an på odling af foderväxter, som kunna träda i stället, hvarvid i synnerhet baljväxterna

komma i betraktande, t. ex. vicker. Et.t godt ägghviterikt höfoder lämnar blå lucern; äfven klöfver innehåller en rätt aktningsvärd procent ägghvita. Rotfrukter böra äfven ingå i vinterntfodringen. (Se för öfrigt under Foderväxter.)

Fodrets mängd och beskaffenhet rättas naturligtvis efter det ändamål man vill uppnå. Mjölkkor och djur, som äro

Rödbrokig svensk boskap.197

satta på gödning, måste gifvetvis kräfva mera och hättre foder än andra, hvarvid dock är att iakttaga, att man under inga förhållanden hör gifva ett djur knappt eller dåligt foder, emedan detta är en sådan sparsamhet, som indirekt hamnar sig och blir dyr i längden. Af ganska mycken vikt är att utfodringen sker regelbundet på bestämda tider. Att låta kreaturen stå och hungra leder lätt till att de sedan föräta sig och inverkar alltid i längden menligt på deras välbefinnande. Det säger sig själft, att fodret äfven bör ges dem med iakttagande af renlighetens fordringar och att krubbor, vattentråg, häckar o. d. icke få beläggas med smuts. Under -vintern böra djuren då och då föras ut och motioneras, hvarigenom många sjukdomar kunna förebyggas.

Äfven under sommartiden, då djuren släppas på bete, bör man tillse att de verkligen erhålla tillräcklig och god näring. Är betet klent, kan det vara ej blott ändamålsenligt, utan rent af nödvändigt att ge djuren ett tillskott af kraftfoder, särskildt mjölkkorna. Om det lämpar sig, böra djuren då helst tagas in om nätterna och därunder erhålla det extra fodret. De böra ej få gå på bete långt ut på höstarna, emedan därigenom dels deras hull nedsattes, dels återväxten af betet lider afbräck.

Ladugården bör vara ljus och rymlig. Att stänga in kreaturen i ett trångt, illa belyst och illa ventileradt stall kan gifvetvis ej vara hälsosamt. På strö af torr och ändamålsenlig beskaffenhet bör

Fjällras.

man ej knussla och undanskaffa spill-ningen minst ett par gånger om dagen. Djuren böra också dagligen ryktas, hvilket bäst utföres med en styf rotborste. Skrapor eller stålkardor äro mindre ändamålsenliga, och där sådana redskap användas, bör det ske med försiktighet, enär rykten annars gör mera skada än gagn. Då djuren vattnas vintertiden, bör man se till att vattnet ej är allt för kallt, hvarför det ibland kan vara nödvändigt att låta det stå inne i ladugården i ett kar några timmar, innan det gifves djuren.

Vänlig behandling af djuren är också ett villkor för deras trefnad. Att, som ej sällan händer, djuren behandlas med slag oeh sparkar af ringaste anledning, om de t. ex. ej fort nog flytta på sig, är djurplågeri och förkastligt äfven ur den synpunkten, att det inverkar ofördelaktigt på djurens avkastningsförmåga.

Vid val af kor och oxar till gödning bör man taga sådana, som hafva måttligt hull och äro 7 à 8 år gamla med icke grof benbyggnad, djup, vid kropp, djupt, bredt bröst, starka, långt från hvarandra stående bogar, rund, tunnformig, hvarken nedhängande eller uppdragen buk,199

lång, fyllig länd och vida flanker, fylliga lår, bredt kors, rak, bred rygg, starka lbogblad, lös, tjock, mjuk hud, som lätt kan bringas att falla i veck och som därvid är smidig, lugnt temperament och god aptit. Medelstora djur löna sig i allmänhet bäst att göda.

(Om mjölkning och mjölkens behandling och användning se Mejerihandte-ring, Mjölk och Mjölkning.)

Boskifte (se Arfskifte och Boskillnad.).

Boskillnad är en på begäran af äkta makar eller endera af dem företagen åtgärd, hvarigenom makarnas egendomsgemenskap upphör. Om båda makarna äro öfverens om att söka boskillnad, behöfver ej i ansökan därom, som ingif-ves till vederbörande, någon anledning därtill uppgifvas, hvilket däremot skall göras, om endera af makarna söker. I senare fallet kunna följande anledningar åberopas: att andra makens enskilda gäld öfverstiger värdet af hans enskilda egendom och de samfällda tillgångar, som svara för gälden; att boets ställning är sådan, att makes rätt till vederlag för tvungen eller frivillig betalning af gäld ur egendom, som ej bort ansvara för gälden, skulle äfventyras genom betalning af andra makens enskilda gäld, eller att makarnas bo blifvit afträdt till konkurs. Hustrun ensam kan söka boskillnad, i händelse någon af följande anledningar föreligger: att gemensam gäld finnes till så stort belopp, att den ej kan betalas med de gemensamma tillgångarna och den enskilda egendom, som bör svara för gälden; att fara föreligger för att hustruns vederlagsfordran ej skall komma att utgå, därest gälden betalas; att mannen obehörigen användt antingen hustrun enskildt tillhörig egendom eller samfälld egendom, som förvaltas af hustrun; att mannen belastat boet med gäld utan motsvarig

nytta eller eljest vanvårdat eller försummat boets angelägenheter; att mannen på annat sätt missbrukat sitt målsmanskap ; att mannen öfvergifvit hustrun och ej kommit åter inom sex månader, eller att mannen blifvit ställd under förmyndare. Ansökan om boskillnad skall vara åtföljd af bouppteckning; är så ej fallet och ansökningen upptages till behandling, skall bouppteckning in-gifvas inom viss af domstolen förelagd tid. Katten kan äfven förordna lämplig person att förrätta bouppteckningen.

Upptages boskillnadsansökan, skall kungörelse därom införas i Post- och Inrikes Tidningar samt, om så ske kan, i någon ortstidning. Domstolen förordnar vidare på begäran af hustrun god man till hennes biträde och äger jämväl förordna att egendom, som boskillnadsansökningen afser att undantaga, kan afskiljas och ställas under särskild förvaltning i afvaktan på dom i anledning af ansökningen. Boskillnaden verkställes genom skifte, som förrättas af skiftesmän, utsedda af makarna eller, om dessa ej kunna enas, af domstolen. Om ej den skuld, för hvilket det gemensamma boet häftar, betalas före skiftet, skall skifteshandlingen offentligen kungöras på sätt ofvan är nämndt för att lämna makarnas borgenärer tillfälle att taga del af skiftet och, i händelse de förmena att därigenom dem orätt vederfarits, vidtaga åtgärder för skiftets upphäfvande.

Då boskillnad är afkunnad, skall ali egendom, som efter boskillnadsansökningens ingifvande genom arf, gåfva, testamente eller annorledes förvärfvas af den ena maken, anses såsom dennes enskilda egendom, hvarmed följer att ali gäld, som ena maken gör, anses såsom hans enskilda gäld. Därjämte får hustrun rätt att själf råda öfver sitt gods och mannens målsmanskap för201

henne i alla förmögenhetsrättsliga frågor npphör.

Bostadsband kallar man den i Riksdagsordningen § 19 stadgade inskränkning i valbarbeten till Riksdagens andra kammare. Enligt detta stadgande kan till ledamot i andra kammaren endast utses man, som äger valrätt inom valkretsen eller, där fråga är om stad, som består af flera valkretsar, inom någon af dessa.

Bostäder. Till skydd mot i främsta rummet väderlekens inflytelser ha människorna sedan urminnes tider uppfört

åt sig de särskilda tillflyktsorter, som vi kalla bostäder. Ursprungligen tog människan, i likhet med åtskilliga djur, sin boning i af naturen danade ihåligheter i jorden, och spår af dylika grott-invånare, som lefvat många årtusenden innan någon historia börjar, ha flerestädes anträffats. Då med tiden dessa naturliga bostäder ej kunde räcka till och ej heller förefunnos på alla de ställen, som i öfrigt erbjödo människan utkomstmöjligheter, måste människorna själfva skapa sig lämpliga tillflyktsorter. Dessa voro naturligtvis till en början af primitivaste slag i form af riskojor och jordkulor och först genom en fler-tusenårig utveckling nådde man fram till bostaden i den hos de civiliserade folken öfliga husformen.

För nutidsmänniskan har bostaden blifvit ej blott en tillflyktsort under hvilans timmar, utan äfven i vida högre grad än fordom skådeplatsen för hennes arbete. Därför ha också anspråken på bättre skydd mot ogynnsamma yttre inflytelser och på ökad bekvämlighet allt mer stegrats, hvartill kommit, särskildt i senare, tid, ökade fordringar på bostäderna i hygieniskt afseende för motverkande af det innesittande lefnadssättets ogynnsamma inflytande på hälsan och välbefinnandet. Ur dessa fordringar och

anspråk har växt fram den moderna bostadstypen, kännetecknad af ett ökadt hänsynstagande till större utrymme, mera ljus och luft samt bättre bekvämlighet, synpunkter som numera göra sig gällande äfven i fråga om enklare bostäder.

Då ett boningshus skall uppföras, är valet af plats icke minst viktigt. Det bör vara en plats med högt och torrt läge och helst med fri och vacker utsikt, en sak, som betydligt bidrager till trefnaden. Naturligtvis bör äfven hänsyn tagas till andra på platsvalet inverkande omständigheter, såsom möjligheten af bekväma kommunikationer, förhandenvaron af dricksvatten i närheten o. s. v.

Vidare bör man se till att grunden är god. Den bästa byggnadsgrunden är långsamt vittrande berg och groft grus om ett par meters mäktigbet, men äfven torr och mager lera samt fin sand kan erbjuda lämplig byggnadsgrund, så vida lagren äro tillräckligt djupa och ej genomdragna af källsprång o. d. På dålig grund, såsom vattensjuk mark, jäslera och mossjord, kan man bygga endast i nödfall, hvarvid dock försiktigheten bjuder att slå ned pålar som underlag för grunden, hvilket emellertid ställer sig ganska dyrt. På byggnadsgrunden befintlig matjord bör undanskaffas, emedan dylik jord dels kan bättre användas och dels innehåller för byggnadsmaterialets bestånd skadliga ämnen,

Vid valet af material för ett boningshus är man hufvudsakligen hänvisad till tegel eller trä och härvidlag spelar prisfrågan ofta en afgörande roll. Ett stenhus är dyrare att uppföra än en träbyggnad, men är å andra sidan mycket varaktigare och erbjuder dessutom mera trygghet mot eldfara samt kan sålunda i längden ställa sig ekonomiskt fördelaktigare. Dock måste ju härvidlag hän-203

syn tagas till förhandenvarande ekonomiska omständigheter för undvikande af allt för stor skuldsättning, äfvensom till den på olika orter olika tillgången på det ena eller det andra materialet.

Innan arbetet börjar, måste man uppgöra en plan för den blifvande byggnaden, lämpad efter ändamålet och förhållandena. Dylika byggnadsplaner, närmast afsedda för mindre bemedlade, erbjudas i rikt urval i det förträffliga, af grosshandlare Gustaf Carlsson utgifna arbetet »Svenska allmogehem». I fall ej tillgångarna medgifva det omedelbara utförandet af planen, kan man börja med att utföra den mest oundgängliga delen af huset, men så att den lätt kan tillbyggas, utan att bekvämlighet eller prydlighet behöfva åsidosättas. Att förena boningshus och ekonomibyggnader i en och samma länga kan vara ekonomiskt fördelaktigt, men innebär dock vissa olägenheter, som kunna väga ganska tungt i vågskålen, bl. a. den att eldfaran därigenom väsentligt ökas. Ur denna senare synpunkt är det ändamålsenligast att förlägga de olika byggnaderna på något afstånd från hvarandra, så att i händelse en eldsolycka inträffar möjlighet förefinnes att begränsa den till eldhärden.

Grunden bör göras så solid som möjligt och bestå af gråsten eller beton. För grundmurarna gräfvas grafvar till frostfritt djup. På sluttande berggrund bör man spränga pallar, så att man ej riskerar att grunden glider. Ofvanpå

grundmurarna lägges därpå sockeln af tuktad sten sammanhållen med cementbruk till minst 50 cm. höjd. Ofvanpå sockeln lägges ett isoleringslager af tjärad näfver eller asfaltpapp till förhindrande af fuktighetens uppträngande i väggarna. Ofvanpå denna isolering resas sedan väggarna, vare sig de nu skola bestå af sten eller trä. Skall källare

inredas under boningshuset, bör grunden göras solidare och tjockare än annars, så framt källaren skall bli frostfri. I allmänhet torde vara billigare att förlägga källaren särskildt för sig genom utgräfning i en lämplig kulle, då endast källarens inre behöfver klädas med en tunn stenmur och taket mycket väl kan bestå af ett bjälklag med därofvanpå lagd jord.

Väggarna böra göras så tjocka och täta, att de förmå utestänga vinterkylan. En tegelvägg om en och en half stens tjocklek brukar härför vara tillräcklig. Träväggar göras i allmänhet af spåntad plank, som utvändigt klädes med panel och invändigt med förhydnings-papp, hvarpå spikas en inre panelvägg, så att mellan väggarna finnes ett luftrum, som betydligt ökar deras värmeisolerade förmåga. Där skogstillgången är riklig, brukar man äfven allt fortfarande uppföra hus af på hvarandra lagda timmerstockar. Dessa väggar bli billiga, men måste sammanfogas synnerligen väl, om de skola bli täta. Alla träväggar böra på utsidan förses med ett konserverande eller skyddande öfverdrag, i förra fallet träolja eller rödfärg, i senare fallet oljefärg.

Husknutarna på trähus måste förses med brädlister, hvilka liksom fönster-och dörrfoder samt taklister te sig vackrast, när de ej äro försedda med några krumelurer eller utsirningar. Knutbrä-derna böra vara ganska breda, likaså taklistorna, hvaremot fönster- och dörr-infattningar göra sig bäst, när de äro måttligt breda.

Fönsteröppningarna böra ej göras för stora, så att de störa harmonien i det yttre. Allt för stora fönster ha dessutom den olägenheten, att de vintertiden lätt genomsläppa kölden och göra rummen kalla och otrefliga. De jättefönster, som särskildt en del villaarkitekter för-203

älskat sig i, passa i alla händelser ej för byggnader med sans och måtta i proportionerna.

Till taktäckningsämne på boningshus användes numera mest papp, spån, plåt och tegel. Tegeltak, lagda af tegel i den gamla fasonen, äro vackrast för ögat och äfven hållbarast. Tak af tjärpapp och plåt äro däremot alltid fula; då är ett spåntak afgjordt att föredraga, ehuru varaktigheten lämnar något öfrigt att önska.

Beträffande inredningen är i första rummet att tillse, det golf ven göras dragfria. Detta uppnås bäst genom dubbla golf med fyllning emellan. Golfplankorna böra vara friska och väl torra och så kvistfria som möjligt. Taken i boningsrummen kunna lämpligen läggas af profilerade bräder, som målade i hvitt te sig mycket vackra. Annars kunna de också på ohyflad panel spännas af papp, som hvitlimmas. X stenhus göras taken lämpligen af puts på röranderlag och hvitstrykas. Hvita tak äro att föredraga, då rummen därigenom bli ljusare och gladare.

Väggarna i rummen panelas med ohyf-lade bräder, hvarpå papp spännes öfver. På pappen klistras gamla tidningar som underlag för tapeterna, hvilka böra väljas i enkla, lugna mönster och diskreta harmoniska färger. I stenhus putsas innerväggarna, hvarpå tapeterna med eller utan tidningsunderlag kunna anbringas direkt pa väggen. För köket äro oljemålade väggar att föredraga, emedan de kunna vid behof tvättas.

Kakelugnarna äro vackrast, när de klädas med enkelt, hvitt kakel. Tycker man att en sådau kakelugn ställer sig för dyr, kan man mycket väl ersätta den med en ugn af tegel, hvars putsade yta hvitlimmas. Några enklare ornament i diskreta färger göra sig äfven bra på en dylik ugn, som fyller sin uppgift att

värma lika bra som en kakelugn. I hygieniskt afseende äro ugnar af kakel eller tegel afgjordt att föredraga framför kaminer, bl. a. därför att de lämna en jämnare och mera behaglig värme och bättre befordra luftväxlingen.

Inomhus förekommande målning, t. ex. af dörrar, dörrinfattningar, fönsterfoder och paneler, bör hållas i ljusa

färger, helst i en och samma färg, hvilket ser noblast ut. I alla händelser böra alla grella färger och färgsammanställningar undvikas, dels emedan de göra ett oroligt intryck och dels därför att de verka simpelt. Utför man målningsarbetet själf, hvilket kostar ringa möda, då fär-digrifven oljefärg finnes att tillgå i handeln, bör man först indränka alla i trät förefintliga kvistar och kådfläckar med starkt limvatten eller i sprit upplöst schellack, hvarpå man grundar med tunt påstruken oljefärg. När denna torkat, spacklas alla hål och ejämnheter med kitt af rågmjölsklister, krita och linolja. Därefter påstrykes oljefärg, som medan den ännu är våt slipas med pimsten. När denna torkat, påstrykes färg ytterligare en eller två gånger, tills önskad täckning uppnåtts.

För att en bostad skall göra ett angenämt och hemtrefligt intryck är det emellertid ej nog med att den är varm, dragfri och på samma gång luftig, prydlig och bekväm, man måste också tillse att den lösa inredningen, som egentligen gör det af väggarna begränsade utrymmet till ett hem i verklig mening, är sådan, att den gör ett fördelaktigt helhetsintryck och framkallar en stämning af hemtrefnad. Detta ändamål kan uppnås äfven utan större uppoffringar, blott man vid anskaffning af möbler och öfrigt bohag går till väga med en smula urskiljning. Ett rum bör icke vara för sparsamt möbleradt, så att det verkar kält och ödsligt, men icke heller öfver-203

lastadt med möbler, så att det gör intryck af möbelmagasin. Man skall akta sig att plocka ihop möbler af olika stilar, som svära mot hvarandra, eller som i fråga om beskaffenheten i öfrigt göra allt för stor kontrast. En i form och färg enhetlig möbel, om än aldrig så enkel, gör ett solidare och förnämare intryck än en hopplockad sådan, där den ena pjäsen verkar vräkig och pösande, den andra tarflig och arm. Vid anskaffandet af det öfriga bohaget bör man ledas af samma principer: hellre enkla saker, som gå ihop med hvarandra i stil, än dyrbara, som svära mot hvarandra. Detta gäller också och kanske i än högre grad om de föremål, som äro afsedda till prydnad. Ali grannlåt och allt skräp bör bannlysas. I detta afseende syndas mycket äfven af personer, af hvilka man kunde vänta bättre. Särskildt borde allt det eländiga kram i form af färg-skrikande oljetryck, kolorerade gipsgubbar o. d., som i synnerhet landsbygden öfversvämmas med, i den goda smakens namn förjagas från hvarje svenskt hem och kastas på skräphögen, där det rätteligen hör hemma.

Det återstår att nämna några ord om bostäder i allmänhet ur hygienisk synpunkt.

Första villkoret för att en bostad skall kunna betraktas såsom sund är, att den erbjuder tillräckligt utrymme, så att de, som bebo densamma, icke löpa fara att inandas förskämd och hälsofarlig luft. I detta hänseende är det mångenstädes illa beställdt, framför allt i större städer, där på grund af bostädernas dyrhet de fattigare klasserna ej blott tvingas att bebo i och för sig otidsenliga bostäder, utan äfven att packa hop sig i en grad, som är betänklig äfven i bostäder af bättre beskaffenhet. Då den luft människan utandas innehåller något öfver 4 proc. kolsyra och då man vet, att

denna gas verkar som ett gift, säger det sig självt att luften i ett rum, som bebos af flera personer, måste bli högst otjänlig att inandas, helst som de organiska utdunstningarna från människokroppen ytterligare försämra den. Visserligen kan luften förnyas genom vädring, men i vårt kalla och råa klimat är man vintertiden mycket rädd om värmen och vill därför ej gärna släppa in den kalla, men friska luften, och äfven där man vädrar, sker det i regeln på dagarna, medan rummen däremot på nätterna, då trångboddheten egentligen är störst och luftväxling vore mest af nöden, äro mer eller mindre hermetiskt stängda. Detta ständiga inandande af skämd och hälsofarlig luft medför i längden sjukliga förändringar i organismen och framför allt ett försvagande af dess motståndskraft, som kan bli ödesdigert, när en sjukdom tillstöter. Särskildt göra de smittosamma sjukdomarna, i ali synnerhet lungsoten, sina rikaste skördar bland trångbeboddhetens offer.

I någon mån har man sökt råda bot på detta onda genom införande af offentlig inspektion af bostäderna, hvarigenom allt för trånga och illa ventilerade sådana vid vite förbjudas att upplåtas till begagnande. Men i många fall gäckas dessa åtgärder genom inneboendesystemet, i det att ett rum, som är lagom för 2, högst 3 människor, får hysa två till tre gånger detta antal, ett missförhållande, som är svårt, om ej omöjligt att kontrollera.

Genom vetenskapliga undersökningar har det ådagalagts, att om luften i ett rum skall kunna vara tjänlig att inandas, måste rummet erbjuda ett kubikutrymme af minst 20 kubikmeter för hvarje i rummet sofvande person. Men detta är väl ytterst sällan fallet i de bostäder, som den fattiga stadsbefolkningen får nöja sig med.209

Äfven på landsbygden förekomma likartade missförhållanden, ehuru ej så skriande. Ofta packar man ihop sig i otillbörlig grad, ickë precis af något nödtvång utan mera på grund af gammal vana, och kommer så därtill den hos landtbefolkningen ej sällsynta olusten att vädra, hvilken mångenstädes tar sig ett vältaligt uttryck i fönstrens tillspikande, så kan man ej undra på, att äfven där mångenstädes sjukdomar finna en tacksam jordmån. Dock motväges detta i någon mån däraf, att landtbefolkningen i allmänhet mera vistas i det fria om dagarna och att den yttre luften är renare och mindre bemängd med skadliga ämnen än i städerna.

Men äfven andra orsaker än trångboddheten kunna medverka till luftens förskämning. Det är exempelvis icke alltid så väl beställdt med renligheten; slaskhinkar och afloppsledningar påminna allt för ofta luktsinnet härom på ett allt för tydligt sätt. Matos och andra odörer tränga ej sällan från köksregionerna in i boningsrummen, likaså damm och orenlighet från mattor, möbler o. d., som vädras och piskas. Till och med renligheten själf kan verka luftförskäm-mande i form af den ofta till öfverflöd bedrifna skurningen, då golfven formligen dränkas i vatten, som silar ned genom de nästan alltid förefintliga golfspringorna och i trossbottnen bildar en härd för mögelsvamp och hvarjehanda förruttnelseprocesser. Skurningen, såsom den i allmänhet bedrifves, är således ingalunda endast af godo och borde helst undvikas, hvilket mycket lätt låter sig göra genom att belägga golfven med lino-leummattor, ifall man ej föredrager att, som i utlandet är brukligt, golfven målas eller oljedränkas, då de endast behöfva aftorkas då och då.

I städerna skämmes också luften mycket ofta i hög grad genom det otidsen-

liga sätt, hvarpå afträdena äro anordnade. Blott undantagsvis förekomma de i hygieniskt afseende förträffliga vatten-klosetterna och man nöjer sig med afträden , där orenligheten magasineras i veckotal. Det går väl an, då gaserna kunna afledas genom ett väl fungerande ventilationssystem, men sådana äro snarare undantag än regel. Man kan tänka sig hur pass hälsosam luften skall bli i boningsrum, som stå i mer eller mindre direkt rapport med dessa i en skrubb eller garderob inrymda våningsklosetter, som redan på långt håll förråda sin tillvaro för luktsinnet.

Äfven luftens fuktighetshalt spelar en viktig roll härvidlag. I nyanlagda eller illa uppförda hus är det mycket vanligt att väggarna afsöndra fuktighet i sådan grad, att rummen bli hälsofarliga att bebo. Sättet för bostädernas uppvärmning kan jämväl göra sitt till. De numera mycket vanliga kolkaminerna äro ingalunda alltid så oskyldiga, i det de ej sällan afgifva den ytterst farliga koloxidgasen och svafvelgasen till den omgifvande luften, ett förhållande, hvarom man påminnes genom silfversakers benägenhet att svartna i på detta sätt uppvärmda lokaler.

Utom ren och frisk luft är ljus en nödvändig förutsättning för att en bostad skall vara hälsosam. Illa upplysta rum bli i längden ohälsosamma på den grund, att ljuset ej får tillfälle att där utöfva sina bakteriedödande egenskaper.

Bouppteckning kallas den skriftligen upprättade handling, i hvilken en afliden persons ekonomiska ställning vid tiden för dödsfallet angifves i detalj. Bouppteckning skall äfven upprättas vid äktenskapsskillnad och boskillnad samt vid konkurs.

Om bouppteckning vid dödsfall gälla följande regler:

Bouppteckningen skall ske inom tre211

månader efter dödsfallet, så framt icke förhållandena förbjuda uppskof därmed eller domstolen beviljar längre anstånd.

Bouppteckningen förrättas af lämpliga personer, minst två. Dessa utes af boets vårdare, dock med undantag för städerna Askersund, Borgholm, Eksjö, Falsterbo, Filipstad, Grenna, Gäfle, Göteborg, Helsingborg, Jönköping, Karlshamn, Karlskrona, Kungälf, Kristianstad, Laholm, Lidköping, Lund, Malmö, Mariefred, Norrköping, Oskarshamn, Sala, Sigtuna, Skanör, Stockholm, Strömstad, Trelleborg, Trosa, Ulricehamn, Varberg, Vimmerby och Visby, i hvilka vederbörande magistrat äger att utse boupptecknings-förrättare, utom i fråga om dödsbon efter adelsman, universitetslärare eller person tillhörande amiralitetsstaten, i fråga om hvilka liufvudregeln tillämpas.

Vid bouppteckningen skola utom bo-uppteckningsförrättarna närvara den, som föranstaltar om bouppteckningen, den, som uppgifver boet till bouppteckning, samt stärbhusdelägarna eller deras målsmän eller ombud för dem. De senare äro dock ej skyldiga att inställa sig, men skola vara kallade till förrättningen. Om någon stärbhusdelägares vistelseort är okänd eller så aflägsen, att han ej kan kallas eller hörsamma kallelse inom laga tid, skall detta anmälas för vederbörande domstol, som har att förordna god man att bevaka den frånvarandes rätt. Boet skall uppgifvas under edlig förpliktelse, d. v. s. att den, som uppgifver boet, skall vara beredd att på anfordran edfästa uppgiften.

I bouppteckningen skall upptagas ali dem döde tillhörig egendom, såväl fast som lös, till det värde bouppteckniugs -förrättarna antaga den kan inbringa vid försäljning, samt alla kontanta penningar och fordringar. Osäkra eller tvistiga fordringar skola äfven angifvas, men upptagas ej till något värde, hvilket äfven gäller ef-

terlefvande makes enskilda egendom. Skulderna upptagas äfven sådana de voro vid dödsfallet, alltså med dittills upplupna räntor, samt af dödsboet bestridda utgifter, som föranledt^ af dödsfallet, såsom begrafningskostnad och bouppteckningskostnad.

Bouppteckningen skall upprättas i två exemplar, hvilka undertecknas af bo-uppgifvaren under edlig förpliktelse samt af bouppteckningsförrättarna och närvarande stärbhusdelägare. Bouppteckningen iugifves till underdomstolen i den ort, där den döde varit mantalsskrifven, dock med undantag för afliden adelsman eller adelsmans maka, för hvilka bouppteckningen ingifves till vederbörande hofrätt. Vid bouppteckningς ingifvande skall erläggas stämpelafgift (se Arfsskatt) samt lösen för bevis att bouppteckningen inregistrerats.

För försummelse att i rätt tid föranstalta om bouppteckning böter den därtill vållande, ifall han är stärbhusdelägare, viss del af sin andel i boet; för annan är påföljden böter från 5 till 50 kronor. Om stärbhusdelägare uppsåtli-gen undandöljer egendom från bouppteckningen, förverkar han sin andel i det undandolda, och om annan boets förvaltare gör sig skyldig därtill, straffas han med böter, fängelse eller straffarbete.

Bourgogneviner (se Vin).

Brand. Med detta ord betecknar man i medicinen en under olika former uppträdande sjukdomsprocess, hvars karaktäristiska förlopp består i att de angripna delarna eller partierna så att säga ruttna bort. Sjukdomen angriper mest de mjuka delarna af människokroppen, men ej sällan äfven bensystemet, hvilket man på fackspråket kallar nekros, en sjukdomsform, som i synnerhet är gängse bland arbetare, som sysselsättas med tillverkning af fosfortändstickor,213

hvarför också denna fabrikation flerstädes, bl. a. äfven i vårt land, blifvit förbjuden. Äfven vid gammal vanvårdad syfilis plägar nekros ej vara så sällsynt (se f. ö. Benröta).

Då sjukdomen angriper mjukare delar, kan det ställe, som är säte för sjukdomen, vara antingen genomdränkt af vätskor och undergå uppmjukning och sönderfallande eller ock kan det intorka och skrumpna. Den förra formen kallar man fuktig brand, den senare torr brand; i dagligt tal kallas för öfrigt sjukdomen, oafsedt hur den yttrar sig, gemenligen kallbrand. För ögat ter sig det bran-diga stället missfärgadt, mer och mindre grått, ofta stötande i svart. I gynnsamma fall kan förstöringen begränsas däri-genonij att i omgifningen en ökad lifsverksamhet i form af inflammation uppstår, åtföljd af varbildning och smältning af väfnaderna, hvarigenom den brandiga delen lösgöres och det kvarlefvande såret kan sedan läkas på vanligt sätt. I svårare fall sprider sig däremot branden allt mer och mer och medför alltid döden, vanligen genom blodmassans förgiftning genom varet (septikämi), så framt ej en i tid företagen operation kan sätta en gräns för sjukdomens framfart.

Brand kan uppstå af mångahanda orsaker. Alla yttre inflytelser, som upphäfva blodcirkulationen och ämnesomsättningen i en kroppsdel, kunna leda till att brand uppstår, t. ex. förfrysning, förbränning antingen af eld eller frätande ämnen, sår som öfvergå till varbildning (liggsår t. ex.) o. s. v. Sjukdomen kan äfven framkallas af inre orsaker, som upphäfva eller störa blodomloppet. Sålunda leder förgiftning med mjöldryga, som har den egenskapen att hopdraga blodkärlen, ofta till kallbrand.

En särskild form af brand är åldersbranden (gangrsena senilis), som vanli-

gen börjar i tårna och föranledes af en hos gamla personer ej ovanlig förtjockning af kärlväggarna i förening med försvagad ämnesomsättning. Giktpatienter äro särskildt disponerade härför. Blott mera sällan kan denna brand hejdas genom operation.

Brand kallas äfven en af parasitsvampar förorsakad sjukdom, som angriper växande säd, äfvensom andra odlade växter (se Hafre, Hvete, Korn o. s. v.)

Brandförsäkring (se Försäkringsväsen).

Braxen, en till karpsläktet hörande fisk, förekommer ganska allmänt i södra och mellersta Sveriges sjöar och vattendrag, äfvensom i Östersjöns skärgårdar. Han uppehåller sig helst i vatten med lerig eller dyig botten och kan bli ända till 45 cm lång med en vikt af 3—4 kilogram. Han går vanligtvis i stim, särskildt då han leker, och braxenfisket kan därför ibland bli mycket lönande. Köttet anses, trots att det är ganska benigt, som en läckerhet och särskildt högt skattas hufvudet af finsmakare. (Se Fiske och Fiskrätter).

Bref får ej olofligen öppnas af obehörig person, d. v. s. annan än brefvets mottagare eller afsändare. Sker sådant i argt uppsåt, eller med andra ord för att bereda sig själf fördel eller göra annan skada, är straffet fängelse i högst sex månader eller straffarbete i högst två år. Sker det utan ondt uppsåt, är straffet böter. För att detta stadgande (Strafflagen 22: 10) skall vara tillämpligt, fordras dock att brefvet eller dokumentet skall vara försegladt eller på annat sätt tillslutet.

Brefporto (se Postunderrättelser).

Brefskrifning kräfver, liksom annan umgängesform, iakttagandet af vissa allmänna regler, som det kan vara af vikt att ha kunskap om. Allt efter brefvets art och ändamål äro dessa regler olika,215

och om också en betydlig förenkling af formerna numera genomförts i jämförelse med gångna tidens minutiösa och strängt etikettmässiga regler för brefskrifning, kvarstå dock vissa föreskrifter, mot hvilka en väluppfostrad människa icke får bryta.

En allmän regel vid affattande af bref af hvad slag som helst är att handstilen skall vara redig och läslig, papperet snyggt och rent samt af lämpligt format och uttryckssättet höfligt i form och i språkligt afseende så korrekt som möjligt. Att slarfva med handstilen (pikturen) ådagalägger ringaktning för mottagaren, liksom begagnandet af underhaltigt papper eller sådant med fläckar af flott, bläck o. d. Har man råkat göra en bläckplump i ett bref, bör

man alltid skrifva om det, så framt mottagaren icke är en nära bekant. Vid uppsättande af affärsbref begagnas mest postpapper af kvartformat, enkelt eller dubbelt, vanligen försedt med firmatryck. För kortare affärsmeddelanden användas äfven memoranda, d. v. s. kvartark påtryckta ordet »Memorandum» och ofta förenade i s. k. block, eller brefkort, så framt meddelandet är af öppen natur. Skrifvelser till offentliga myndigheter, inlagor, ansökningar o. d., uppsättas alltid på hvitt skrifpapper (kanslipapper) i folioformat. Dylikt papper bör för öfrigt användas så snart det är fråga om alla slags handlingar, såsom reverser, kontrakt o. d., på grund af dess större hållbarhet, i jämförelse med det i samma format förekommande koncept- eller hamppapperet. I den enskilda korrespondensen är det mest använda papperet postpapper i oktavformat; damer begagna med en viss förkärlek biljettpapper i mindre format af olika färger och med tillhörande kuvert, hvilket däremot ej lämpar sig för män.

I afseende på innehållet är att märka,

att affärsbref och alla slags offentliga skrifvelser skola affattas kort, redigt och rakt på sak utan onödiga utvikningar. I den enskilda korrespondensen lämnas mera frihet härutinnan åt den skrif vandes godtycke, dock bör äfven här ali långrandighet undvikas, i ali synnerhet om brefvet är ställdt till en öfverordnad eller relativt obekant person.

En viktig fråga är öfverskriften i bref. Enklast ställer sig saken beträffande affärsbref, i hvilka öfverskriften består af personens och firmans namn, föregånget af tilltalsordet Herr (eller Herrar), Fru eller Fröken, hvarjämte adressorten skrifves tätt under, t. ex.:

Herrar G-. A. Stockman & Co., Norrköping.

I skrifvelser till korporationer inledes öfverskriften med ordet »Till» och i bref till obekanta, betitlade personer utsätter man alltid titeln i öfverskriften efter ordet »Herr». I allmänhet brukar dock härvidlag iakttagas en liten rangskillnad, i det att ordet »Herr» sättes före titeln endast i fråga om högre värdigheter (t. ex. »Herr Öfverdirektören N. N.»), medan en motsatt ordning följes gent emot lägre titlar (t. ex. »Skomakarmästa-ren Herr N. N.»). Är brefemottagaren innehafvare af en ordensutmärkelse, anses det tillhöra god ton att framhålla detta i öfverskriften (t. ex. »Herr Direktören och Riddaren N. N»), dock lägges ej numera i allmänhet så stor vikt härpå som förr i tiden, då det ansågs oundgängligt att i öfverskrifter och ännu mer i adresser å bref räkna upp alla adressatens värdigheter. Till kvinnor användas tilltalsformerna »Fru» eller »Fröken» (den förra titeln begagnas äfven till änkor och frånskilda hustrur). Innehar mottagarinnan någon lärdomstitel, utsättes naturligtvis denna, ofta med tillägg af ordet fru eller fröken217

(exempelvis »Filosofie Doktorn fröken Ada Holm»), Man använder ofta äfven som öfverskriftstitulatnr till gifta kvinnor en omskrifning af mannens titel (t. ex. »Fru Generalskan», »Fru Borgmästarinnan», »Fru Doktorinnan»), Till adliga personer brukar man i privatbref titeln »högvälborne» för personer af greflig eller friherrlig värdighet samt titeln »välborne» för andra adliga personer, dock hålla dessa titulaturer på att komma ur bruk, liksom de redan föråldrade »högädle», »högvördige», »höglärde», »välloflige», som jämte åtskilliga andra hörde till gångna, i detta afseende mycket kinkiga och nogräknade tiders sociala rangbegrepp.

Som tilltalsord innuti brefvet är i affärsbref ordet »Ni» det vanliga, och användes numera äfven i allt större utsträckning i enskild korrespondens. Emellertid anse många tills vidare råd-ligast att i bref till öfverordnade använda personens titel, »Herr Direktören», »Fru Grefvinnan» o. s. v., ehuru det ofta nödvändiga upprepandet häraf stöter örat och verkar tillgjordt. Säkerligen skola dylika omskrifningar snart komma ur bruk i den mån ordet Ni vinner terräng som allmänt tilltalsord och upphör att stöta örat på gammalmodigt folk.

Den vanligaste formen för afslutandet af ett bref är uttrycket »högaktningsfullt» eller »med utmärkt högaktning». »Vördsamt» och »vördsammast» brukas under vissa inlagor och i privatbref från yngre till äldre eller till mycket högt-ställda personer. »Förbindligast» är en form, som bör användas med stor urskiljning, och ordet »vänligen»

bör undvikas på den grund att det verkar nedlåtande.

Det skulle blifva allt för vidlyftigt att ingå på några närmare regler rörande uppställningen i öfrigt af bref af olika slag, helst som då framställningen behöfde

förtydligas af formulär. Blott så mycket må antydas, att tonen i ett bref, en ansökan e. d. aldrig bör vara krypande eller inställsam, ej heller skrytsam och skrällande. Sådant framkallar lätt ett för brefskrifvaren ofördelaktigt intryck hos mottagaren. Att i bref ursäkta sig för slarffel o. d. med uttrycken »haste-ligen» eller »i största hast» är oartigt och kan på sin höjd passera mellan mycket intima personer. Postskriptum bör man söka undvika, äfven i privatbref, ty det vittnar om att brefvet ej varit på förhand öfvertänkt och inger lätt' föreställningen om tanklöshet; i affärsbref, ansökningar och dylika skrifvelser får ett postskriptum naturligtvis ej under några villkor förekomma.

En sak att lägga märke till vid afsändande af bref och skrifvelser, som skola postbefordras, är att de frankeras tillräckligt. Det är bättre att offra en tioöring för mycket än att riskera att adressaten får utlösa brefvet mot erläggande af ej blott felande porto utan äfven straffporto — hvilket gifvetvis ej kan vara ägnadt att väcka några vänliga känslor gentemot afsändaren — eller också att brefvet blir liggande obeställ-bart och således helt och hållet förfelar sitt syfte.

Brights sjukdom (se Njursjukdomar).

Brom, ett grundämne, som förekommer i en hel del föreningar med metaller, användes bl. a. i medicinen såsom lugnande och sömngifvande medel, i hvilket afseende det har den fördelen framför åtskilliga andra i samma syfte använda medel, att det är jämförelsevis ofarligt. Särskildt användes brom mot epilepsi (fallandesot). Den för medicinska ändamål mest brukade bromför-eningen är bromkalium, som tages ett par gånger dagligen i doser om 1 gram. För samma ändamål användes äfven bromnatrium.219

Brom i förening med silfver (brom-silfver) spelar en viktig roll i fotografien såsom ljnskänsligt preparat.

Bronkialkatarr (se Luftrörskatarr).

Brons, en legering af koppar och tenn, stundom med tillsatser af bly och zink. Den brons, hvaraf svenska öremynt slås, innehåller 95 % koppar, 4 % tenn och 1 % zink, medaljbrons vanligen 5—10 % tenn och 90—95 % koppar, medan statybrons håller af tillsatsmetallerna 2,5—4 % tenn och 11—17 % zink. Största procenten tenn håller den brons eller malm, af hvilken ringklockor gjutas, nämligen 20—25 %.

Brottmål kallas de rättegångsmål, i hvilka grunden för det framställda påståendet utgöres af ett brott, som kan medföra straff (böter, fängelse eller straffarbete) eller ock skadestånd. I dylika mål kan i allmänhet, utom målsäganden, d. v. s. den person, mot hvilken brottet blifvit begånget eller som däraf tillskyndats skada, äfven allmän åklagare föra talan, dock beträffande vissa brott — hemfridsbrott, misshandel, som ej föröf-vats å sabbat eller offentlig plats, våldtäkt, enlevering mot kvinnans vilja, horsbrott i vissa fall, svikligt förledande till äktenskapsaftal, förskingring, trolöshet mot hufvudman, oredlighet mot borgenärer i konkurs, rymning för skuld — först sedan brottet hos åklagaremyndigheten angifvits till åtal af vederbörande målsägare och i händelse angifvelsen ej återkallas, innan målet förevarit inför vederbörande domstol. Ett brottmål kan anhängiggöras mot hvilken person som helst, vare sig svensk medborgare eller utländsk undersåte, med undantag af konungen eller främmande stats öfverhufvud eller sändebud.

Svarande i brottmål är, när enligt lag straffarbete kan följa på det brott, för hvilket ansvar yrkas, skyldig att personligen inställa sig inför rätten, dock

med rättighet att använda rättegångsbiträde. I andra brottmål kan den tilltalade svara genom ombud, så framt ej domstolen ålägger honom personlig inställelse. Ett undantag utgöra tryckfrihetsbrott, i hvilka svaranden alltid är

skyldig personligen svara. Angående de fall, i hvilka en för brott tilltalad person skall eller kan häktas, se Häktning.

Utslag i brottmål kan lyda på antingen den tilltalades fällande till straff eller skadestånd eller ock ett mer eller mindre fullständigt frikännande. En tredje form är att »saken lämnas åt framtiden, då den kan uppenbar varda», och förekommer i de fall, då åtalet gäller gröfre brott och mer än halft bevis om hans brottslighet föreligger, men den tilltalade ej kan tillåtas aflägga värjemålsed. Ett sådant utslag innebär, att åtalet kan när som helst återupptagas.

Bruna bönor (se Köksväxter).

Brysselkål (se Köksväxter).

Bråck är en, synnerligen bland män, rätt vanlig åkomma, som består däri att någon af bukens inälfvor utträder ur bukhålan genom en normal eller till följd af någon skada uppkommen öppning i bukväggen och därvid skjuter bukhinnan framför sig och bildar under huden en större eller mindre knöl. Oftast förekomma bråck i ljumsktrakten genom där befintliga öppningar för mannens sädessträng och det hos kvinnan förekommande lifmoderbandet. Lårbråck uppstå genom att en eller flera tarmslingor tränga sig genom en öppning vid de stora blodkärlens utträde till låret och nafvelbråck genom bristning af bukväggen i och omkring nafveln. De senare bråcken äro vanligast hos små barn och uppstå hos fullvuxna mest genom stark spänning af bukväggen, t. ex. vid hafvandeskap, hastigt fortskridande221

fetma. 1 flertalet fall orsakas bråck af starka ansträngningar, stötar eller dylika yttre påverkningar.

Till arten skiljer man mellan repo-nibla bråck, hvilka utan svårighet kunna trängas tillbaka in i bukhålan, och irreponibla eller orörliga bråck. De senare äro särskildt farliga, emedan de lätt bli inklämda, något som i öfrigt äfven kan med bristande försiktighet ske med ett rörligt bråck.

Hos barn kan ett bråck fullständigt botas genom att öppningen i bukväggen växer igen, naturligtvis dock blott under den förutsättningen, att bråcket hålles tillbaka af ett ändamålsenligt bråckband eller nafvelbandage. Hos vuxna personer kan varaktig bot endast uppnås genom operation, ehuru man aldrig är fullt säker för återfall.

Så länge ett bråck består bör bråckband bäras, och olika sådana äro konstruerade för olika slags bråck. Läkare bör alltid anlitas härför. Har ett bråck blifvit inklämdt, hvilket bl. a. förråder sig genom att bråckknölen kännes öm och hård, måste läkarehjälp genast sökas, om man vill förebygga en olycklig utgång.

Brännskador förorsakas af att kroppen eller någon del däraf kommer i omedelbar beröring med eld eller ock med någon starkt upphettad kropp eller vätska. Skadorna indelas efter arten i tre grader, nämligen:

Förbränning af första graden, som visar sig blott såsom en smärtsam rodnad å huden. Dylika brännskador äro i allmänhet ofarliga, så framt de ej sträcka sig till mer än tredjedelen af kroppsytan, då de kunna medföra döden.

Förbränning af andra graden föreligger, då större eller mindre brännblåsor bildas, innehållande en mestadels klar och gulaktig blodvätska och åtföljda af stark smärta.

Förbränning af tredje graden betyder att huden förbränts till en död massa, s. k. brandskorpa, som vid förbränning med en kokande vätska är mjuk och gråaktig, annars mörkbrun och torr. Då skorpan afstötes, lämnar den öppna sår, hvilka vid läkningen ha benägenhet att sammandraga sig i hög grad och efterlämna vanställande ärr.

Brännskador, som leda till sår, äro alltid farliga, då de beröra en större yta, och äfven om de äro mindre omfattande, kunna de bli farliga genom att såren lätt inficieras.

Brännskador få aldrig behandlas med vatten, därigenom ökas blott smärtan och faran för infektion. Brännblåsor böra ej öppnas eller afrifvas, blott om de äro mycket spända, kan man sticka hål på dem med en nål, som

omedelbart förut glödgats. På de skadade ställena lägger man rena lappar bestrukna med någon salfva, t. ex. zinksalfva, ren vaselin o. d., eller doppade i kalk-liniment (en blandning af linolja och kalkvatten), som för säkerhets skull alltid borde finnas i beredskap i hvarje hushåll. Har man ej annat till hands, kan man betäcka det skadade stället med någon olja eller något fettämne, t. ex. talg eller smör, eller också beströ det med mjöl, stärkelse eller bikarbonat. Förbanden måste ombytas ofta, i början ett par gånger om dagen.

Brännskador af frätande ämnen behandlas först med vatten för att aflägsna frätämnet, hvarvid man, om möjligt, bör i vatten lösa något motgift, t. ex. om frätämnet varit en syra något alkaliskt ämne, såsom soda, krita, pottaska etc., och vid förbränning med ett lutämne en svag syra, t. ex. ättika eller citronsyra.

Om släckning af eld i kläder, se Eldsläckning.223

Brännvin får ej tillverkas eller försäljas utan vederbörligt tillstånd eller iakttagande af vissa kontrollföreskrifter. Tillverkningen får endast bedrifvas viss tid och är belagd med en dryg tillverk-ningsskatt, för hvars upptagande tillverkningen öfvervakas af särskilda kontrollörer. Partihandel med brännvin är i hufvudsak en fri näring; minsta till-låtna försäljningsbeloppet är dock 250 liter. Minuthandel med brännvin samt utskänkning får däremot ej bedrifvas utan särskildt tillstånd af kommunalstämma på landet eller stadsfullmäktige eller allmän rådstuga i stad; i den senare måste dock de beviljade rättigheterna öfverlåtas åt ett särskildt inom staden för ändamålet- bildadt bolag, hvars vinst på rörelsen hufvudsakligen tillfaller dels vederbörande kommun, dels ock landsting och hushållningssällskap, hvarjämte en del af vinsten skall afsättas för att användas till främjande af nykterhet och motarbetande af drycken-skåpens följder. Vid utminutering är minsta tillåtna försäljningsbeloppet en liter.

Kommunernas vetorätt i fråga om utminutering och utskänkning af brännvin och andra rusdrycker är dock underkastad den inskränkningen, att länsstyrelse har befogenhet att under vissa villkor medgifva rätt till utskänkning å klubb eller annan förening, hälsobrunn, badort eller annan kurort å landet samt å passagerarefartyg eller annan tillfällig värdshusrörelse.

Sedan hithörande lagstiftning på 1850-talet började reformeras och den för-därfliga husbehofsbränningen afskaffades, har förbrukningen af egentliga spritdrycker betydligt nedgått, såsom framgår af nedanstående tabell. Den årliga förbrukningen af brända sprithaltiga drycker uppskattades per invånare: år 1829 till 46 liter à 50 % » 1850 >22 » » i »

år 1856/60 till 8,90 liter à 50 % » 1861/65 » 11,35 s' » » » 1865/70 » 9,50 » » * » > 1871/75 » 11,80 » » » » » 1876/80 » 10,10 » » | » » 1881/85 »8 » » » » » 1886/90 » 7,1 » » » » » 1891/94 » 6,6 » » » » Bränsle. De ämnen, som användas som bränslematerial, ha det gemensamt, att de alla innehålla kol och därjämte i olika proportioner väte och syre, antingen båda eller blott endera. Ved, torf, träkol och stenkol innehålla t. ex. alla tre ämnena, petroleum däremot endast kol och väte. Ju större kolhalten är hos bränsle i fast form, desto större värmeeffekt lämnar det. Af följande tabell framgår, hvilka temperaturer, som kunna uppnås med olika bränslematerial :

Ved, inneh. 20 % vatten 1,150 grader

i> vattenfri .... 1,200 »

Torf............................. 1,210 »

Brunkol .... 1,300 »

Träkol........................... 1,340 »

Koks .... 1,340 s

Stenkol .... 1,360 »

Anthracit .... 1,360 »

Af denna sammanställning synes, att kol lämnar en afsevärdt större värmeeffekt än ved och torf, ett förhållande, som för öfrigt torde vara en hvar bekant.

Hvad särskildt beträffar ved, det i vårt land mest använda bränslet, lämnar barrved den största värmeeffekten, hvarvid dock är att märka, att denna ved på grund af sin oljehalt förbrinner fortare och därför ställer sig relativt mindre ekonomisk för t. ex. uppeldning af bostäder än mera långsamt förbrinnande ved, t. ex. af björk och ek, som tillåter längre tid för värmeutstrålning under förbränningen, medan däremot en stor del af det värme, som alstras af hastigt225

förbrinnande ved, bortgår med luften. Värmeeffekten är gifvetvis oekså i hög grad beroende på eldstadens beskaffenhet: ju fullkomligare denna tillåter att reglera förbränningen och att magasinera det därunder alstrade värmet, desto större blir den uppnådda effekten.

Bröd, ett af människans viktigaste födoämnen, framställes hufvudsakligen af hvete och råg, som males till mjöl, hvarpå detta blandas med vatten till en deg, hvilken tillsättes med jäst eller surdeg, hvarigenom degen försättes i jäsning, som gör den porös. För att degen skall jäsa fordras en viss värmegrad, omkring 30 grader. Om brödet skall bli godt, är det af vikt, att degen blir väl genomjäst och väl knådad, så att alla delar noga blandas med hvarandra. Sker ej detta, bildas i brödet kompakta klumpar eller lager, s. k. stålrand, hvilket äfven kan åstadkommas af dåligt mjöl. Gräddningen är också en viktig sak. Är ugnen ej tillräckligt varm, blir skorpan tunn och inkråmet vattnigt och svårsmält. Efter gräddningen skall brödet afkylas långsamt, emedan skorpan annars lätt skiljer sig från inkråmet. Vid bakning af finare hvetebröd ersättes vattnet vid degens beredning helt eller delvis af mjölk, hvarjämte ofta kryddor, anis, fänkål, pomeransskal, kummin o. d., tillsättas, hvilket äfven plägar ske med vissa råghrödssorter. Korn, hafre, majs och ris ägna sig, ej för brödbakning, emedan dessa sädesslag ej innehålla tillräckligt med växtlim för att brödet skall bli sammanhängande.

Brödets näringsvärde, som i ganska hög grad beror på hur pass väl det är bakadt, ligger hufvudsakligen i dess höga halt af kolhydrat, som uppgår till 43—60 procent, under det att ägghviteämnen blott förekomma till omkr. 6—7 procent och fett blott i mycket ringa mängd. Mjukt bröd innehåller dessutom en för-

hållandevis betydlig mängd vatten, växlande från 38 till 44 procent. Det i mellersta och norra Sverige vanliga knäckebrödet eller tunnbrödet innehåller mycket litet vatten och är därför mycket hållbarare än mjukt bröd, en egenskap, som i ännu högre grad finnes hos skeppsskorpor, som kunna hålla sig i åratal, men äro nästan stenhårda och måste blötas upp i vatten för att blifva njutbara.

Mjukt bröd blir vid längre förvaring torrt och mindre smakligt. Äfven är det utsatt för förskämning genom mögelsvampar. Mögligt bröd är, såsom innehållande stora massor dylika svampar, hälsofarligt att förtära för både människor och djur. Emellertid kan gammalt bröd, som ej möglat, göras njuthart och blifva nästan lika välsmakande som färskt bröd, om det uppvärmes till 70—80 grader. Detta sker antingen genom att insätta brödet i en ugn eller, ännu bättre, genom att lägga det i en bleckburk, stenkruka eller glasburk och nedsätta denna väl öfvertäckt i kokande vatten. På detta sätt behandladt, blir brödet nästan som nytt, äfven om det är månadsgammalt.

Nygräddadt bröd bör ej förtäras medan det är varmt, enär det kan ge anledning till svåra oordningar i matsmältningsorganen och till och med leda till döden.

Bröd skall alltid förvaras på ett torrt, ljust och luftigt ställe, där det är skyddadt för damm och orenlighet.

(Se äfven Mjöl).

Bröllop (se Vigsel).

Bröstet, den del af bålen, som innehåller hjärtat och andningsorganen inuti en af refbenen bildad ihålighet, brösthålan, är på grund af sin anatomiska byggnad föga tänjbart och bibehåller därför gärna sin en gång gifna form. Dock kan genom en yttre påverkan den-227

na form i någon grad förändras, i ali synnerhet hos personer i uppväxtåldern, vare sig så att brösthålan utvidgas eller sammantränges. Sådana förändringar äro naturligtvis af stor vikt för individens fysiska utveckling och framtida hälsa, enär en utvidgning af brösthålan ger lungorna ökadt utrymme och möjlighet till utvidgning, under det att en sådan utvidgning är otänkbar i en hoptryckt bröstkorg, där snarare en hop-trängning af lungorna äger rum. Därför är ett hvälfdt högt bröst tecken till kraft och hälsa, medan ett insjunket bröst skvallrar om svaghet och sjuklighet, framför allt om disposition för lungsjukdomar.

Såväl ett af naturen insjunket som ett normalt utveckladt bröst kan genom ändamålsenlig gymnastik — rörelsegymnastik, andningsgymnastik — lämpligt kroppsarbete och flitig rörelse i fria luften undergå en ej obetydlig utvidgning, som i hög grad inverkar på den kroppsliga utvecklingen och hälsotillståndet i allmänhet. Alla barn och unga personer med af naturen insjunket bröst böra därför så tidigt som möjligt undergå en ändamålsenlig gymnastikkur och tillhållas att så mycket som möjligt undvika allt, som kan bidraga till att hoppressa bröstkorgen, såsom mycket sittande i allmänhet, framför allt i starkt framåtlutad ställning, t. ex. vid skrifning, och bärande af trånga, åtsittande klädespersedlar.

I sistnämnda hänseende syndas ofantligt mycket af det kvinnliga könet, åtminstone inom de bättre lottade klasserna. Knappt har den unga flickan växt ur den korta klänningen och kroppsformerna antagit den jungfruliga rundningen, förr än man, slafviskt lydande modets tyranniska bud, börjar insnöra den unga kroppen i snörlif eller korsett. Det är visserligen sant, att den nu bruk-

liga kvinnodräkten är sådan, att den kräfver något, som ger en viss stadga och fasthet i formen af bålens öfver-parti för att dräkten skall göra sig vacker för ögat, men detta kan uppnås utan att klämma ihop bröstkorgen ända till missgestaltning med anläggandet af styfva korsetter, som åtdragas i största möjliga grad. Ur skönhetssynpunkt kan blott en förvänd smak se något vackert i en getingsmal midja, och äfven om kläderna något dölja linjernas oformlighet, kan man ej undgå att vid betraktandet af en så gestaltad kvinnoskepnad tänka på det groteska intryck hennes kroppsformer skulle göra på en med normalt skönhetssinne utrustad betraktare, om ej kläderna dolde den värsta missgestaltningen. Man jämföre i tanken en sådan af modeslafveriet förkrympt kvinnokropp, med dess onaturligt intryckta midtelparti och lika onaturligt utstående höfter, med den ädla, harmoniska formfulländningen hos de kvinnogestalter, den klassiska bildhuggarkonsten ställer för våra ögon i t. ex. en Venus Milo.

Ännu betänkligare än ur skönhetssynpunkt ställer sig ur hälsosynpunkt detta dåraktiga insnörande af kroppen. I de af snörningen misshandlade delarna ligga flera för organismens vidmakthållande synnerligen viktiga organ. Genom brösthålans förträngning till följd af de nedre refbenens förskjutning inåt trängas både hjärtat och lungorna högre upp i brösthålan än under vanliga förhållanden, hvarigenom deras utvidgningsmöjligheter och rörelsefrihet hämmas och inskränkas. Vidare medför snörningen en fortgående förkrympning af den för blodbildningsprocessen så betydelsefulla lefvern — ett resultat, som, i förbigående sagdt, äfven åstadkommes genom hårdt åtdragna kjortelband o. d. Mjälten, som antages vara det organ, i hvilket de ur vissa229

synpunkter så viktiga hvita blodkropparna företrädesvis bildas, utsättes också för en likartad förkrympning, som är så mycket farligare, som detta organ är särskildt disponeradt för sjukliga förändringar. Äfven underlifvets öfriga organ få sin anpart af misshandeln, tarmarna genom att trängas dels upp mot mellangärdet och dels ned i bäckenet, där de kunna utöfva ett allt utom hälsosamt tryck på lifmodern och de urin-afsöndrande organen.

Kronisk förstoppning är utan tvifvel också i många fall en följd af för långt drifven snörning.

Bröstarf (se Arf).

Bröstkatarr (se Lungkatarr).

Buboner kallas de uppsvallningar af lymfkörtlarna, som stundom uppstå såsom en följd af andra sjukdomar. Sålunda kännetecknas en form af den fruktade pestsjukdomen genom dylika ansvällningar, hvarför den också erhållit namnet bubonpest. Vanligast uppträda bubonerna i förening med under namnet schanker förekommande sår å födslodelarna, men kunna förekomma äfven som en följd af dröppel (se d. o.), bensår och blodförgiftning. De kännas som hårda, värkande knölar af ungefär ett dufäggs storlek och hg i regeln sitt säte i ljumskarna. Kunna de ej med lämpliga medel bringas att gå tillbaka, öfvergå de till varbildning och måste då öppnas för varets uttömmande, hvarefter de behandlas och läkas som vanliga sår.

Vid syfilis uppträda under sjukdomens första stadier äfven uppsvallningar af lymfkärlen i]jumsktrakten, men de skilja sig från vanliga buboner däri, att de äro alldeles oömma och ej öfvergå i varbildning.

Bukhinneinflammation, en sjukdom, som har sitt säte i den tunna, genomskinliga och veckrika hinna, som bekläder magens insida framtill och omsluter tarmarna till större delen, är mycket

farlig och ändas nästan regelbundet med döden, så snart bukhinnan är till en större del angripen. Sjukdomen förorsakas i de allra flesta fall af infektion, vanligen af varbakterier, och uppstår mest till följd af varbildning i ett närbeläget organ. Sålunda är barnsängsfeber ofta förenad med bukhinneinflammation, liksom blindtarmsinflammation ingenting annat är än en bukhinneinflammation, hvarvid sjukdomen uppstått till följd af invandring af bakterier i förra fallet från födslodelarna, i senare fallet från en öppnad varhärd i blindtarmens maskformiga bihang. Ett genombrott från magen eller tarmarna, t. ex. vid magsår eller ett inklämdt bråck, hvarigenom magens innehåll tränger ut i bukhålan, ger i regeln anledning till en häftig allmän bukhinneinflammation, hvaremot en mera begränsad sådan uppstår, då en inflammationsprocess sprider sig till bukhinnan från samma delar. Vidare kan sjukdomen orsakas af sår, som trängt in till eller stå i förbindelse med bukhinnan och som ej hållits tillräckligt rena. Det förekommer exempelvis, att vanskötta nafvelsår hos små barn ge upphof åt en bukhinneinflammation, som, då motståndskraften är mycket ringa, alltid får olycklig utgång.

Bukhinneinflammationen börjar med häftiga plågor på det angripna stället. Vid allmän bukhinneinflammation är hela buken ytterst öm och minsta beröring förorsakar stark smärta, hvarför den sjuke vanligen ligger alldeles orörlig och andas så ytligt som möjligt, emedan minsta rörelse och hvarje djupare inandning bereder intensiva plågor. Vanligen utspännes buken också genom gassamlingar, som ej få utlopp och som drifva upp mellangärdet, så att den sjuke känner sig färdig att kväfvas. Härtill sällar sig i regeln en kvalfull hicka och starka kräkningar. Fullstän-281

dig förstoppning är alltid för handen, enär tarmarnas verksamhet är förlamad.

Till dessa lokala symtom kommer en allmän nedsättning af lifsverksamheten, yttrande sig i slappt ansiktsuttryck, glanslösa ögon, snabb, svag puls och fullständig frånvaro af aptit. Mestadels åtföljes sjukdomen af mycket hög feber, dock kan denna vara ganska växlande och till och med vara rätt obetydlig äfven i svårartade fall. Medvetandet brukar sällan försvinna förr än slutet är förestående, och understundom händer det, tvifvelsutan till följd af en förlamning af känselnerverna, att kort före döden smärtorna upphöra och den sjuke känner sig helt kry samt tror sig vara afgjordt på bättringsvägen.

En svår allmän bukhinneinflammation, särskildt om den är föranledd af blodförgiftning, ändas med döden på några få dagar; i andra fall kan slutet komma först efter ett par veckor. Blott i de fall, då inflammationen är begränsad, t. ex. i början af en öfvergripande blindtarmsinflammation, kan man rädda lifvet genom en operation, eljes står läkarevetenskapen maktlös och kan endast söka lindra den sjukes plågor.

I de fall, då en bukhinneinflammation blifvit häfd på grund af att orsakerna kunnat undanrödjas eller den varit mindre svårartad, repar den sjuke sig i regeln ganska lätt, dock kvarstår ofta för hela lifvet benägenhet för förstoppning och återkommande kolikanfall.

Bukvattensot (se Vattensot).

Burfåglar. Sedan urminnes tider ha människor brukat hålla fåglar i fångenskap för sitt nöjes skull på grund af antingen fåglarnas välljudande sång eller för den vackra fjäderklädnadens skull. Detta bruk har i våra dagar utbredt sig allt mera och gifvit upphof åt en liflig internationell handel med burfåglar af alla slag, dock hufvudsakligen exo-

tiska sådana, af hvilka under de senare årtiondena en hel mängd nya arter kommit i marknaden, tack vare de allt mer fullkomnade kommunikationerna. Man anslår antalet af de fågelarter, som f. n. representeras i burfåglarnas kategori, till omkring 800.

I allmänhet äro de burfåglar, som föras i handeln, födda i fångenskap, och flerestädes har uppfödandet af burfåglar blifvit en ganska stor och lönande industri, så t. ex. i Harz i Tyskland, därifrån årligen flera tusen kanariefåglar exporteras till olika trakter af världen. Till burfåglar ägna sig också bäst i fångenskap uppfödda individer, hvaremot fåglar, som förut lefvat i frihet, ha svårt att förlika sig med fångenskapen och äfven äro kinkigare i fråga om vård och föda, om de skola kunna trifvas. Fångade fåglar äro också mindre villiga att fortplanta sig i fångenskapen än sådana, som blifvit uppfödda i bur. Beträffande de inhemska fåglar, hvilka kunna ifrågakomma såsom burfåglar, är för öfrigt att märka, att genom k. kungörelsen af den 27 mars 1907 angående skydd åt för landtbruket nyttiga fåglar det är förbjudet att med snaror, burar, nät, fällor, limspön eller liknande medel fånga dylika fåglar.

Af inhemska fåglar är det företrädesvis grönsiskan, steglitsen, hämplingen, bofinken, domherren, rödhakesångaren, korsnäbben, sångtrasten, rörsångaren, trädgårdssångaren och staren, som bruka hållas i bur i deras egenskap af sångfåglar. Mera undantagsvis träffar man bland burfåglar näktergalen och lärkan. Bland utländska burfåglar är kanariefågeln (se d. o.) den allmännast förekommande dels med anledning af hans förträffliga sång och dels på grund af den lätthet, hvarmed han finner sig i fångenskapen. Af tropiska och subtropiska fåglar, som bruka hållas i bur, märkas233

i första rummet papegojorna, af hvilka en hel mängd varieteter förekomma. Någon sång prestera dessa fåglar icke utan hållas uteslutande för sin vanligen mycket färgrika fjäderprydnad och sin förmåga att efterhärma tal. Vidare tigerfinken, zebrafinken, bandfågeln, svarthufvade väfvarfågeln, paradisänkan, tanguren, solfågeln och dominikanerfin-ken, hvilka alla utmärka sig genom sin vackra färgskrud.

För skötseln af burfåglar kunna följande regler uppställas såsom allmängiltiga. Ett hufvudvillkor för att fåglarna skola trifvas är renlighet, hvarför buren ofta bör rengöras och dess botten beströs med ren, torr sand. Vidare skola fåglarna sorgfälligt skyddas för drag, väta, hastiga temperaturombyten och plötslig skrämsel eller fruktan. Beträffande födan är denna olika för insektätande och fröätande fåglar, men hvad de alla oundgängligen behöfva är kalk, bäst i form af sepia, äfven kallad hval-fiskfjäll, men i nödfall äfven af sönderstött gammalt murbruk.

Burows lösning, ett numera mycket användt sårmedel, som äfven är en ut märkt tvättvätska vid fotsvett o. s. v. samt särdeles lämplig till omslag vid svullnader, bulnader o. d., framställes genom att lösa 30 delar alun i 80 delar vatten, därpå tillsätta 36 delar ättiksyra och sedan under ständig omröring 13 delar fälld krita utrörd med 26 delar vatten. Blandningen får därpå stå 24 timmar, hvarefter den klara färglösa vätskan försiktigt afhälles från bottensatsen. Denna lösning, som vid användandet utspädes med 8—15 delar vatten, fås äfven färdig på apoteken till ett pris af 4 öre per 10 gram. (Se för öfrigt Sårbehandling).

Byggnadskonst, utbildning i (se Akademien för de fria konsterna och Tekniska högskolan).

Byggnadsstilar. Den utveckling byggnadskonsten genomgått under tide-hvarfvens lopp, löper genom en serie olika stilformer, af hvilka somliga för länge sedan öfvergifvits, andra åter bibehållit sig in i våra dagar, liksom några uppträdt särskildt förhärskande under en afgränsad period, andra däremot samtidigt och jämsides med andra stilar.

Den äldsta egentliga byggnadsstilen är den egyptiska, som hufvudsakligen karaktäriseras af stora väggytor och väldiga proportioner, hvarpå pyramiderna utgöra slående exempel. Till dekorativ utsmyckning användes mycket fristående fantastiska bildstoder af i allmänhet imponerande storlek jämte pelare uppvisande rikt växlande former, i hvilka figur- och blomstermotiv mycket ofta gå igen. Å såväl väggar som pelare inhög-gos eller målades ofta bildframställningar och bokstafstecken (hieroglyfer). Den babyloniska och persiska byggnadskonsten företer i sina väsentligaste drag vissa likheter med den egyptiska.

Den grekiska arkitekturen uppträder med friare och luftigare former och firade sina vackraste triumfer i tempelbyggnaderna. Kring det aflånga rummet grupperades kolonnader af pelare, an' tingen massiva, grundt refflade (dorisk stil) eller på fötter hvilande, skarpare refflade och i ett rikt kapitäl upptill utmynnande (jonisk stil, af hvilken den korintiska pelaren med sitt uppåt af-smalnade skaft och rikare utsmyckning är en modifikation). Den grekiska stilen utmärkes i öfrigt af raka, på bredden utdragna linjer. Gafvelfälten företedde ofta en rik utsmyckning med bilder i hög relief, hvarpå den berömda frisen från Partenon-templet i Aten erbjuder ett synnerligen karaktäristiskt exempel.

Den romerska stilen upptog den af etruskerna redan använda hvalfbågen och samarbetade denna med den gre-
235

Byggnadsstilar.

236

Hufvudfasaden af templet i Luxor.

Till ingången leder en sfinxallé, omedelbart framför ingången stå tvänne obelisker, pylonfasaden prydes med fyra sittande kolossalstatyer. Från tiden omkring 1600—1400 f. K. Egyptisk byggnadsstil. Rekonstruktion af Chipiez.

Dorisk stil. Pentelisk marmor. Längd 69,6, bredd 30,a och liöid 10,s meter. På frisen till templets inre rum syntes det panatenaiska festtåget, och gafvelfälten framställde å västra sidan Athenes och Poseidons strid om landet, å östra sidan Athenes födelse.

Partenon i Aten. Uppbyggdt af Iktinos oeb Kallikrates, 454—438 f. Kr.235

Byggnadsstilar.

237

Interiör af Panteon i Rom i dess nuvarande skick.

Grundlagdt af Augustus. Efter branden återuppfördt af Hadrianus. I det inre uppbära korintiska pelare af gul marmor en mellanvåning, hvaröfver hvälfver sig kupolen, som är smyckad med kasetter. Höjd och diameter 43 meter. Upplyses af en enda 9 m. vid lanternin i taket.

kiska stilen, hvarvid den korintiska pelaren hufvudsakligen kom till användning. Med den runda hvalfbågens införande i byggnadskonsten uppstod äfven det hvälfda eller kupolformade taket, hvilket sä|rskildt framträdde i det romerska Panteon. Hos romarna uppstod äfven basilikan, kännetecknad däraf att byggnadens inre afdelades genom pelarrader i s. k. skepp, en byggnadsform, som sedan hufvudsakligen bibehållit sig i kyrkoarkitekturen.

I den bysantinska stilen sammansmälte

basilikaformen med hvalfbyggnaden. Denna stil fick sitt mest karaktäristiska uttryck i den ännu i behåll varande Sofiakyrkan i Konstantinopel. En modifikation af den bysantinska arkitekturen uppstod i den ryska byggnadsstilen, som jämte kupolformen äfven upptog orientaliska motiv, hufvudsakligen kännetecknade af de

egendomliga, om muhammedanska minareter påminnande och af mer eller mindre lökformiga kupoler krönta tornen.

Den romerska stilen behärskade väs-235

Det inre af Sofiakyrkan i Konstantinopel.

Uppförd af Anthemius och Isidoros på 530-talet. Centralkyrka i bysantinsk stil. Höjd i midtelkupolen 56 meter.

Från det inre af S:t Peterskyrkan.

Renässansstil. Grundlagd 1506. Första arkitekt var Bramante, gom efterträddes af Rafael m. fl Från 1546 öfvertog Michelangelo ledningen och uppgjorde ritningen till kupolen, fullbordades at Maderna och Bernini. Tunnhvalfvens höjd 50 meter; kupolens höjd 123 meter; längden 211 meter.241 Byggnadsstilar. 242

terlandets byggnadskonst under större delen af medeltiden och rönte föga inflytande af den under tiden uppträdande moriska stilen, som hufvudsakligen kännetecknas af den förändrade hvalfformen, i det rundbågen förvandlades till hästskobåge, sadelbåge eller spetsbåge. Den senare formen upptogs och utvecklades ytterligare af den gotiska byggnadskonsten, kännetecknad af den djärft uppstigande formen och en rik omväxling. Gotiken dominerade i den västerländska byggnadskonsten under 12:te till 14:de århundradena, från hvilken tid en mängd härliga byggnadsverk finnas i behåll. Af gotiska byggnader i vårt land från denna period månämnas domkyrkorna i Uppsala och Linköping.

Med den på alla områden af andlig odling under 15:de århundradet inbrytande renässansen återupptogos äfven inom byggnadskonsten de antika formerna, på hvilka man inympade de under den mellanliggande tiden förvärfvade erfarenheterna och traditionerna. En mängd oförgängligt sköna byggnader uppstodo under denna arkitekturens blomstringsperiod, framför allt i Italien, hvarifrån pånyttfödelsen utgått. En af de mest remarkabla är St. Peterskyrkan i Rom.

Renässansen utmynnade i och efterträddes af barockstilen, i hvilken renässansens strängare symmetri fick maka åt

Pavillon du Richelieu i Louvrepalatset. (Barockstil.)

sig för en viss formfrihet, åsyftande en företrädesvis pittoresk verkan. Under barockperiodens första skede höllos dock dessa sträfvanden något tillbaka, hvarpå bl. a. Stockholms slott med sina ädla och lugna former erbjuder ett bevis, men snart infördes allt djärfvare och mera främmande tillsatser i form af våldsamt krökta linjer och en öfverlast-ning med dekorativa detaljer, som förebådade den under förra hälften af 1700-talet härskande rokoko-stilen, i hvilken ali klassisk symmetri uttränges af svulstiga former, särskildt i dekoreringen, hvilka företrädesvis grundade sig på den snack vridna formen. En nyktrare rikt-

243 Byggnadsstilar—Bältros. 244

Madeleinekyrkan i Paris. Uppförd omkr. 1800. (Efterbildning af antikens grekiska tempel.)

ning gjorde sig dock under 1700-talets senare hälft gällande, då de antika formerna åter kommo mera till heders, en stil som i Sverige fått namn af den gustavianska, men eljes kallas Ludvig XVLs stil eller, i Tyskland, Zopf-(= stångpiske)-stil. Öfver en modifikation, som fått namnet direktorialstil, gick utvecklingen till den på stränga antika former byggda napoleonska kejsar-stilen, empirestilen, som i sin sträfvan efter enkelhet onekligen verkar förnäm, men på samma gång kall.

På empiren följde en in i våra dagar fortsatt sträfvan att återupplifva de gamla stilarna och söka i dem ingjuta nya former. De få ansatser, som gjorts att skapa nya stilar, ha i allmänhet ej utfallit vidare lyckligt och öfver hufvud taget hämta våra dagars arkitekter sina

idéer från de gamla stilriktningarna i mer eller mindre oförfalskad gestalt.

Bältros kallas en hudsjukdom, som uppträder i form af grupper af blåsor, omgifna af rodnad i huden, hvilka i början förete ett vattenklart innehåll. Dessa blåsor framkomma alltid på sådana ställen, där en nerv går fram. Sjukdomen har fått sitt namn däraf, att utslaget vanligen visar sig utefter grenar af de nerver, som gå längs refbenen, och därvid får formen af ett mer eller mindre utbredt bälte. Ganska ofta uppträda blåsorna äfven å ena sidan af pannan, på armen eller i ländtrakten, men i regeln är blott kroppens ena sida angripen. Blåsorna kunna ibland nå betydlig storlek och vid bristningen ge upphof åt ytliga sår med varbildning. Mestadels åtföljes sjukdomens utbrott245

af värk, ofta äfven af lindrig feber och illamående. Någon egentlig fara innebär den dock ej och brukar gå öfver på några dagar. Blåsorna behandlas med ströpulver (10 gram zink på 100 gram talk eller stärkelse) eller i svårare fall med omslag af Burows lösning eller något annat sårmedel. Invärtes gör aspirin (ett pulver om 1 gr. 3 ggr dagligen) god nytta.

Bär (se Fruktodling samt Saftning ocli syltning).

Böld kallar man en i eller tätt under huden uppkommen mindre bulnad, som vanligen är starkt begränsad och ger sig till känna genom rodnad i huden, svullnad och värk. I regeln kännes bölden som en hård, upphöjd knöl. Den inuti bölden pågående inflammationen medför afdöendet af bindväf, som förvandlas till var, vanligen förekommande i form af en propp, som på folkspråket fått namnet varmoder. Större och mera elakartade bölder, igenkännliga på en högre grad af värk i förening med feber, kallas karbunklar, ett namn som lånats från en ädelsten med liflig röd färg, eller spikbölder. Orsaken till en böld är alltid att söka i infektion af varbak-terier, som trängt in antingen genom ett litet sår, genom en hårkanal eller en svett- eller talgkörtel.

Behandlingen går ut på att befordra varbildningen eller mognaden, hvilket sker genom påläggande af våtvärmande omslag eller grötomslag. Då bölden blifvit mogen, öppnar den sig vanligen af sig själf. Det är då af . vikt att utkrama eller på annat sätt aflägsna allt var och noga rengöra såret med någon desinficierande vätska, t. ex. en ljum, ljusröd lösning af öfvermangansyradt kali. Sitter bölden djupt, är det, i synnerhet om den är elakartad, lämpligast att öppna den på kirurgisk väg, hvilket emellertid ej bör göras af annan än sak-

kunnig person på grund af den därmed förenade faran för blodförgiftning.

Bönor (se Köksväxter).

Börs, ett ord, som har samma ursprung som ordet börs i betydelsen af penningpung, betecknar en byggnad, i hvilken köpmän och med dem jämförliga affärsmän på vissa tider sammankomma för att öfverlägga om och afsluta affärer, samt i öfverförd bemärkelse dessa sammankomster. I alla affärscentra spelar börsen en stor roll såsom regulator af prisen på varor och andra effekter och har särskildt i våra dagar fått en ofantlig betydelse för det internationella varu- och penningutbytet. Börsaffärerna förmedlas i regeln af särskildt kvalificerade mäklare, som mottaga börsdeltagarnas uppdrag att köpa eller sälja, och de pris, som framgå af dessa transaktioner, bestämma kursen, d. v. s. det för tillfället rådande värdet å de varor eller värdepapper, som varit föremål för affärerna. Börskurserna äro i stort hvad torgprisen äro i smått: en prisregulering, framgången af förhållandet mellan tillgång och efterfrågan.

Allt efter beskaffenheten af de effekter, som kunna vara föremål för affärerna, skiljer man mellan varubörs, som förmedlar utbytet af varor af olika slag, och fondbörs, som förmedlar handeln med värdepapper.

En ur flera synpunkter betänklig utväxt på börsväsendet äro spekulationsaffärerna, som i vissa hänseenden urartat till ett maskeradt lotterispel (se Terminsaffärer).

Böter ådömas som straff för mindre förseelser dels efter strafflagen och dels efter särskilda lagar och

författningar. I förra fallet tillfalla böterna kronan, i senare fallen är ofta föreskrifvet, att åklagare och angifvare erhålla en viss andel af böterna. Minsta bötesbelopp, som kan ådömas efter strafflagen, är fem245

kronor och det högsta i regeln 500 kronor, dock kan undantagsvis högre bötesbelopp komma i fråga. I vissa ord-ningsstadganden är minsta bötesbeloppet satt under fem kronor.

Erläggas ej böterna godvilligt, kunna de utsökas såsom annan laga kraftvun-nen skuld. Dock må ej i mät för böter tagas den sakfälldes enda fasta egendom, som är nödvändig för hans bärgning, ej nödig bostad, ej till jordbruket nödiga lösören eller hvad han eljest till sin närings bedrifvande behöfver; ej nödiga gång- och sängkläder för den sakfällde, hans hustru och oförsörjda barn, ej heller af det förråd, som i huset finnes, hvad

till hans och hans husfolks underhåll i en månads tid erfordras.

Vid bristande tillgång till böternas gäldande skola de förvandlas till fängelse. Denna förvandling sker efter följande skala: böter intill 5 kronor motsvara 3 dagars fängelse och intill 10 kronor 4 dagars fängelse, hvarefter tillkommer en dags fängelse för hvarje tiotal kronor böter, dock får ej dylikt fängelsestraff sättas öfver 60 dagar, hvilket maximum uppnås, då bötesbeloppet öfverstiger 560 kronor.

Angående böter för uraktlåtenhet att fullgöra ålägganden se Vite.c.

Cakes (se Bakverk).

Celluloid. ett fabrikat af kollodium-bomull (bomullskrut) och kamfer, har funnit mångsidig användning i industrien i stället för ben, horn, sköldpadd och liknande materialier. Man framställer däraf ej blott kammar, biljardbollar, parasollkryckor, knifskaft, kirurgiska instrument och konstgjorda gommar utan äfven imitationer af bärnsten, korall, malakit, lapis lazuli o. s. v. En olägenhet med celluloiden är dess eldfarlighet (om ett celluloidföremål t. ex. bringas i beröring med en låga, förbrinner det hastigt) och har därigenom gifvit anledning till åtskilliga olyckor. Man har dock sökt nedsätta lättantändlighe-ten genom tillsatser af vissa ämnen.

En lösning af celluloid i ättiksprit och amylacetat ger zaponfernissa, som har den egenskapen att på såväl trä som metall bilda ett hårdt, för vatten och såpa olösligt och städse genomskinligt öfverdrag, som äfven låter böja sig utan att spricka eller falla af.

Centner (se Mått, mål och vikt).

Cession (se Konkurs).

Chalmers tekniska läroanstalt i Göteborg är afsedd för sådana ynglingar, som ägna sig åt något industriellt lef-nadsyrke, för hvars rätta utöfning na-tnrkännedom och i synnerhet kemiskt-och mekaniskt-tekniska kunskaper äro behöfliga, och är delad i en högre och en lägre afdelning.

Den högre afdelningen, som har en vetenskapligt teknisk riktning, omfattar tre ettåriga klasser och grenar sig efter det första året i fyra olika fack, nämligen det mekaniskt-tekniska facket, det kemiskt-tekniska facket, väg-, vatten-och husbyggnadsfacket samt skeppsbyg-gerifacket.

1 denna afdelning undervisas i följande läroämnen: matematik, lägre och högre, teoretisk mekanik och maskinlära med tillhörande konstruktionsritning, mekanisk teknologi, geodesi eller landtmäteri och nivellering för industriella behof, beskrifvande geometri jämte linearritning, allmän och tillämpad fysik, elektroteknik, allmän kemi och kemisk teknologi, mineralogi och geognosi, allmän byggnadslära och husbyggnadskonst med tillhörande ritning, b3Tggnadskons-tens historia, väg- och vattenbyggnadskonst med tillhörande ritning, teoretiskt och praktiskt skeppsbyggeri samt skeppsmätning, frihandsteckning och arkitektonisk ornamentsritning, bokföring, mo-dellering, verkstadsarbete.

Den lägre afdelningen, i hvilken undervisningen företrädesvis afser den praktiska tillämpningen, omfattar två

ettåriga klasser och delar sig efter det första året i två grenar: det allmänt tekniska facket och skeppsbyggerifacket. Undervisningsämnena i denna afdelning äro följande: matematik, lägre, fysikens och kemiens första grunder, elementar-251

mekanik jämte de första grunderna af maskinlära, mekanisk teknologi, elektroteknik, praktiskt och teoretiskt skeppsbyggeri och skeppsmätning, svenska språket, öfning i skriftliga uppsatser, bokföring, linearritning jämte första grunderna af beskrifvande geometri, fri-liandsteckning, modellering, verkstadsarbete.

Institutets elever äro dels ordinarie och specialelever, hvilka följa undervisningen till den omfattning, som erfordras för att efter fullbordad lärokurs kunna undfå afgångsbetyg, dels åhörare eller extra elever, som i ett eller flera ämnen efter eget val begagna undervisningen.

För att blifva antagen till ordinarie elev i lägre afdelningen erfordras: att hafva fyllt 14 år, vara af vitsordad god frejd, äga god religionskunskap, kunna fritt och obehindradt läsa och tydligt skrifva svenska språket samt ledigt behandla de fyra räknesätten äfven med vanliga och decimalbråk. Om den sökande skall begagna undervisningen i högre afdelningen, bör han däröfver äga grundlig insikt och färdighet i allmän aritmetik, algebra till och med första och andra gradens ekvationer jämte genom öfning vunnen färdighet i problem-räkning, planimetri, motsvarande de sex första böckerna af Euklides' elementer, öfning i geometriska problemers lösning. Han skall äfven känna hufvuddragen af historien och geograflen, särdeles fäderneslandets, hafva inhämtat svenska språkets grammatik samt kunna någorlunda ledigt öfversatta tyska eller — för blifvande skeppsbyggare — engelska författare.

För inträde i skeppsbyggerifacket inom båda afdelningarna fordras, utom de teoretiska kunskaperna, att den inträdessökande minst nio månader varit anställd å in- eller utländskt varf eller mekanisk

verkstad, där fartyg byggas, och med intyg från varfvets eller verkstadens föreståndare styrker, att han under denna tid flitigt deltagit i arbetena därstädes; hvarjämte bör nämnas, att elev inom samma fack icke äger att undergå afgångsexamen från institutet, därest han ej å skeppsvarf eller mekanisk verkstad, där fartyg byggas, sammanlagdt minst aderton månader praktiskt deltagit i skeppsbyggeriarbete.

Såsom specialelev och åhörare i ett eller flera af undervisningsämnena kunna personer antagas, som visa sig äga god frejd och tillräckliga förkunskaper för att med gagn följa den undervisning, hvari de anmält sig att deltaga.

Inträdessökande, som genomgått godkänd afgångspröfning från fullständigt allmänt läroverk, är befriad från inträdesexamen till högre afdelningen.

Anmäler sig någon till inträde i en af institutets högre årskurser, kan detta äfven beviljas, så framt han i kunskaper och praktisk färdighet befinnes jämngod med eleverna i samma årskurs.

Läsåret, som indelas i två terminer, tager sin början den 8 september, och undervisningen fortgår, med uppehåll af omkring två veckor under julhelgen, till den 10 därpå följande juni. För dem, som vunnit inträde inom skeppsbyggerifacket, börjar läsåret den 1 oktober och slutar den 30 april för att bereda eleverna tillfälle till praktiska öfningar under sommaren.

Champagne (se Vin).

Champinjoner (se Ätliga svampar).

Champinjonodling. Ifall man kan skaffa sig lämpligt mycelium (sportrådar), är det ganska lätt att odla champinjoner i en källare. Man skaffar sig för detta ändamål en eller flera trälådor om 20—30 cm höjd, försedda med små hål253

i botten, i hvilka först utbredes ett tunt lager god jord. Ofvanpå detta lägges ett lager väl preparerad, halmfri hästgödsel till några centimeter under lådans kant; på det väl packade gödsellagret utbredes myceliet, hvarefter lådan placeras i en mörk källare. Efter omkr. fyra veckor lägger man ofvanpå gödsellagret ett 1 cm tjockt lager af ren sandjord, hvarefter man vattnar då och då. Skörden kan börja ungefär en månad senare och fortsättas under några veckor eller så länge nya svampar växa upp, hvarefter bädden omlägges. Ett villkor för att odlingen skall lyckas är, att temperaturen i källaren ej är för låg

— den får ej gå under 10 å 12 grader

— och hålles så likformig som möjligt.

Den till odling mest använda champinjonsorten har hvit, något i brunt stötande hatt med köttröda fläckar.

Chancre (se Schanker).

Chargé d'affaires (se Beskickning).

Check (tjäck) är en anvisning, vanligen ställd på någon bank eller bankir, hos hvilken utställaren har tillgodohafvande, och begagnas endast för att förmedla kontant betalning. För att en anvisning skall gälla som check, måste den i självfva texten angifvas som sådan och får ej utställas till betalning å annan tid än vid uppvisandet. I hufvudsak gäller för check samma rättsregler som för växel, dock är att märka, att om rätt till återgångstalan skall bevaras, måste checken uppvisas till betalning sist å tredje dagen från det den utställdes, i fall den är betalbar å samma ort, där den är utställd, och icke betalning skall ske till viss person, bosatt å annan ort. I sistnämnda fall, äfvensom då checken ej är betalbar å utgifnings-orten, skall den uppvisas till betalning senast å tionde dagen från det den är dagtecknad, eller, om mer än fem dagar

åtgå för dess befordran i vanlig ordning från utgifningsorten till betalningsorten, sist å femte dagen efter den för dess befordran erforderliga tidens utgång.

Chifferskrift (kryptografi eller hemlig skrift) är en sedan årtusenden tillbaka känd och använd skriftart, hvars ändamål är att för obehöriga, d. v. s. för dem, hvilka icke äga chifferns nyckel (förklaring), hemlighålla innehållet af ett skriftligt eller telegrafiskt meddelande. Företrädesvis användes chifferskrift inom diplomatien, men äfven inom affärsvärlden.

Det finnes en snart sagdt oräknelig mängd af chiffersystem, hvilka dock alla grunda sig på någon af följande tre huf-vudarter eller äro en kombination af dessa: 1) bokstafschiffer, hvarvid man låter bokstäfverna få en annan betydelse; 2) sifferchiffer, då hvarje siffra ersätter en viss bokstaf, och 3) figurchiffer. Den enklaste af ali chifferskrift är den, i hvilken alfabetets bokstäfver få byta plats med hvarandra i regelbunden ordning, så att t. ex. 1, m, n, o, betyda resp. a, b, Cj d o. s. v. Denna metod är naturligtvis lätt genomskådad, men kan på mångahanda sätt invecklas. Som exempel på en enkel figurchiffer meddelas nedanstående:

Nyckel.265

Titeln på detta arbete •— »Fröléens Rådgifvare» — tar sig, öfversatt i denna chifferskrift, ut på följande sätt:

nEAlDDQr E>ULrn<JED

Chilisalpeter (se Gödningsämnen).

Choklad, en blandning af kakao med socker, stundom äfven med tillsats af andra ämnen, begagnas hufvudsakligen, utrörd med vatten, till dryck och är som sådan på grund af sina närande egenskaper afgjordt att föredraga framför både kaffe och te, hvilka i och för sig alldeles sakna näringsvärde, men däremot innehålla ämnen, hvilka vid ymnigt bruk angripa nervsystemet. Choklad innehåller ganska stora mängder af både ägghvita,

fett och kolhydrat, de ämnen således, som framför allt tjäna till att uppbygga och underhålla organismen.

Tyvärr är den choklad, som kommer i handeln, ofta uppblandad med mindervärdiga tillsatser, som i hög grad förringa dess näringsvärde. Ren choklad skall bestå endast af kakao och socker med en liten tillsats af kryddor, men det förekommer blandningar, som knappast innehålla 10 procent eller rent af ingen kakao. God choklad får ej vara klistrig och ej lämna någon tjockare bottensats.

Utom till dryck användes choklad till bonbons, kräm, puddingar o. d.

Cigarrer böra ej förvaras någon längre tid i torra lokaler, enär så småningom deras fuktighetshalt afdunstar, hvilket leder till att cigarrerna ej blott spricka och smulas sönder utan äfven förlora sin arom. Man kan i någon mån återgifva sådana torra cigarrer något af den

förlorade fuktigheten genom att under en kortare tid ställa dem i en ej allt för fuktig källare, dock ej längre än att de kännas lagom hårda, då man klämmer dem mellan fingret. Matvaror eller starkt luktande ämnen få naturligtvis ej finnas i närheten, och luften i källaren skall vara så ren som möjligt.

Citron är frukten af citronträdet, en släkting till apelsin- och pomeransträ-den, hvilka jämte flera andra äro afarter af orangeträdet. Citronen har fått mångsidig användning i hushållet, vid beredning af läskedrycker och konditorivaror, samt användes äfven i medicinen på grund af saftens rika halt af citronsyra. Citronskalen finna därjämte användning i likörfabrikationen.

För att förvara ituskurna citroner rekommenderas att lägga dem med den afskurna sidan nedåt å ett med vanlig matättika till hälften fylldt tefat. De kunna då hålla sig friska i veckotal.

(Se vidare Läskedrycker).

Civildepartementet (se Statsdepartementen).

Civillista. Med detta namn betecknar man det penninganslag en regent åtnjuter af statsinkomsterna för bestridande af såväl sina personliga utgifter som kostnaderna för hofhållning och representationsskyldigheter. I regeln är härmed förenad en utrustning med slott och mobilier, däribland äfven kronkle-noder. I somliga stater åligger det regenten att af sin civillista bestrida underhållet för de självständiga medlemmarna af sin familj, under det att i andra stater dessa åtnjuta särskilda apanagen (se d. o.).

I Sverige är civillistan inbegripen under anslagen till riksstatens första hufvudtitel, som äfven innefattar de till medlemmar af konungahuset utgående apanagen samt anslagen till underhåll257

af kronan tillhöriga och till konungens disposition ställda slott o. s. v. För år 1911 uppgå de ordinarie utgifterna under denna hufvudtitel till 1,403,000 kronor, hvilket på hvarje invånare gör omkring 26 öre. Häraf utgör den egent-

liga civillistan, d. v. s. det till konungen utgående anslaget, omkring 800,000 kr. Civilstatens änke- och pupillkassa

(se Pensionsinrättningar).

Civiläktenskap (se Borgerligt äktenskap).

D.

Damm är i hygieniskt afseende människans värsta fiende. Såsom bärare af de mikroskopiskt små smittofrön, som framkalla infektionssjukdomar, innebär det en ständig fara för hälsa oeh lif. Men äfven om man bortser från denna allvarsamma fara, är dammet i och för sig skadligt att inandas, hvarpå det faktum, att i en del yrken, där mycket damm alstras, dödligheten bland arbetarna är större än i andra, mera dammfria, lämnar ett vältaligt och ovederläggligt bevis.

Att dammet sväfvar i luften och virf-las upp af vinden, är hvar och en bekant. Mindre kändt torde däremot vara, att dammet kan hålla sig sväfvande förvånande länge, särskildt sommartiden på grund af att dammpartiklarna uppvärmas starkare än luften. Här är naturligtvis fråga om fint damm; groft sådant faller snart åter till marken. Men äfven vintertiden sväfvar en myckenhet damm i luften, i synnerhet i större städer och deras närhet. En stor del af detta damm är vanligen sot i fint fördeladt tillstånd, som utströmmar ur skorstenarna. Man kan öfvertyga sig om förhandenvaron af damm i luften äfven under den kalla årstiden, om man vid inträdande töväder ger akt på huru snön färgas först grå och blir småningom nästan svart på ytan. Detta beror därpå att luften är varmare än snötäcket och att kalla ytor draga till sig dam-

met, medan uppvärmda sådana stöta bort det. Att s'à är kan man förvissa sig om genom ett par enkla experiment. Om i ett för öfrigt mörkt rum en solstråle intränger genom en smal öppning, bildar den en långsträckt ljuskägla, hvilken uppstår till följd däraf, att de i luften sväfvande dammpartiklarna återkasta eller sprida ljuset. Håller man under ljuskäglan ett upphettadt föremål eller en spritlåga, skall man finna, att käglan ofvanför detta ställe synes förmörkad, beroende på att dammpartiklarna bortstötas. Eller om man ställer en metallbricka i ett rum med en bit papper midt på brickan och lämnar den orörd några dagar, skall man finna, att på metallen afsatt sig ett betydligt dammlager, medan det är mycket tunnare på papperet. Anledningen härtill är den, att metallytan är kallare än papperet och att, som sagdt, kalla ytor draga till sig dammet.

Dammets hälsofarlighet ådagalägges af det sakförhållandet att å orter, som äro helt och hållet eller i det närmaste dammfria, äro infektionssjukdomar så godt som okända. Polarfarare exempelvis besväras nästan aldrig af en eljest så allmän åkomma som snufva eller s. k. förkylning, ehuru man i betraktande af den i polarregionerna nästan ständigt rådande kölden tycker att motsatsen skulle inträffa. Men förhållandet är, att luften där är i ovanlig grad fri261

från damm, således äfven från de smittobärare, som ge upphof åt förkylningar o. d. Äfven å en höjd af cirka 1,700 meter öfver hafvet är luften fri från damm, förutsatt att ej människoboningar förefinnas där.

Af det sagda framgår af sig själft, hur angeläget det är att energiskt bekämpa dammet, ej blott af renlighets-skäl — som för de flesta husmödrar nog förefaller vara den förnämsta synpunkten — utan framför allt på grund af dess hälsofarlighet. Tyvärr syndas af gammal inrotad vana mycket i detta afseende. De i hemmen vanliga damning-arna äro i de flesta fall mera till skada än gagn, i det man med handdukar, fjädervippor och dylika redskap endast hvirflar upp dammet på nytt eller, med andra ord, förflyttar det till ett annat ställe. Det enda riktiga sättet att damma är att begagna lätt fuktade handdukar eller dammtrasor, vid hvilka dammet fäster sig och som man omedelbart efter begagnandet tvättar upp, så att de ej få ligga och torka och åter ge ifrån sig dammet. För finare möbler, hvilkas polerade ytor ej tåla fukt, är sämskskinn lämpligast. En sådan rengöring i veckan betyder mera för både renligheten och hygienen än daglig dämning på det öfliga sättet.

I de sedan några år i handeln förekommande dammuppsugningsapparater-na har man fått ett förträffligt hjälpmedel i kampen mot dammet. Genom en luftpump insuges luft i apparaten, hvarvid den genom en med munstycke försedd slang inrusande luften för med sig allt i närheten befintligt damm, som uppfångas å ett inuti apparaten varande filter. Särskildt äro dessa apparater i utomordentlig grad användbara, då det gäller att befria mattor, draperier, mö-belöfverdrag o. d. från damm, i det att rengöringen kan ske på stället, utan att

mattorna etc. behöfva aftagas, hvartill kommer att sakerna ej slitas som vid den gammalmodiga piskningen. De större apparaterna af detta slag drifvas med elektricitet eller ock en liten oljemotor, men äfven smärre apparater för handkraft o. s. v. ha på senare tiden förts i marknaden och vunnit mycket erkännande.

För några år sedan, då långa, släpande klänningar voro på modet, hade dammfaran sina bästa bundsförvandter i

— kvinnorna. Dessa hvirflade ej blott upp damm ute på gator och annorstädes med sina släp, de förde äfven detta med sig å släpen in i sina hem. Förhållandet påpekades och öfverklagades från otaliga håll, men utan märkbart resultat, intill dess det tyranniska och ombytliga modet ändtligen själf gjorde slut på ofoget genom att påbjuda den nu såsom promenaddräkt förhärskande fotfria klänningen. Men släpet kan återkomma en vacker dag, och därför kan det ej vara ur vägen att påminna om den ödesdigra roll det spelar som smittobärare och sjukdomsspridare.

Danaarf (se Arf).

Dans är i rytmisk-estetisk mening ett rörelsernas språk, för hvilket ej blott fötterna utan kroppen i sin helhet tjänar som uttrycksmedel. Dansen har i alla tider och hos alla folk, från de lägst stående till de högst kultiverade, spelat en stor roll såsom uttryck för känslostämningar, för lifsglädje i främsta rummet, men äfven för religiös tillbedjan, krigisk hänförelse, segerjubel, o. s. v.

Frånsedt den dans, som utöfvas såsom en särskild konstart å teatrar o. d. af yrkesmässigt utbildade personer, har hos de civiliserade folken dansen uteslutande blifvit ett sällskapsnöje, hvilket i många hänseenden sätter sin prägel på det moderna lifvet. Ur estetisk synpunkt är dansen utan tvifvel ett ej oviktigt upp-263

fostringsmedel, i det den väcker och odlar sinnet för rytm och takt, förlänar kroppen elasticitet och säkerhet samt befordrar behag och gratie i rörelse och hållning. Mera omstridd är dansen ur moralisk synpunkt, i det att en del stränga moralister hålla före, att den befordrar sedeslösheten, ett påstående, som väl i vissa fall kan vara berättigadt, men naturligtvis kan långt ifrån uppställas såsom någon allmän regel. Dansen kan, som så mycket annat, verka skadligt, då den urartar eller går till öfverdrift, men är i och för sig icke ur någon synpunkt förkastlig, än mindre att betrakta såsom en synd.

Den moderna dansen bedrifves mest i form af runddans och innebär onekligen ur rent estetisk synpunkt en återgång vid jämförelse med de under 1700-talet brukliga, i långsam och värdig takt hållna danserna; bland hvilka menuetten och gavotten utmärka sig för sirlighet och förfinadt behag. Hvarken valsen eller polkan, de danser, som numera äro de mest moderna, erbjuda tillfällen till utvecklande af samma personliga gratie, i det de förefalla mera anlagda på liflig rörelse och stark motion än på det estetiska momentet. I detta afseende har dock införandet af den långsamma valsen, äfven kallad boston, verkat en förändring till det bättre, ehuru kanske blott af öfvergående art, alldenstund det drag af rastlöshet och nervositet, som karaktäriserar vår tid, synes mera harmoniera med den jäktande dansen. Af kontradanser öfvas nästan blott fransä-sen, som i sin moderna form utgör en sammansättning af olika danser och verkar skäligen andefattig. I åtskilliga på senare tiden uppdykande danser har det burleska elementet spelat hufvudrolen och framträdt i form af rena osmakligheter, hvarpå som ett exempel kan nämnas den amerikanska cakewalk, hvilken

dock lyckligtvis i gamla världen endast vunnit en snart öfvergående uppmärksamhet.

Det kommer dock på det hela taget mindre an på hvad man dansar, utan huru man dansar. Äfven sällskapsdansen är en konst, som kräfver skicklighet. Att utveckla denna är dansundervisningens uppgift. Denna undervisning måste, om ett godt resultat skall vinnas, börja redan tidigt, d. v. s. redan i skolåldern, då den äfven utöfvar den fördelaktigaste inverkan på den unga kroppens utveckling. Ty man skall ej glömma, att dansen är ett slags förfinad gymnastik. Dessutom är en tidig undervisning i dans ägnad att vara grundläggande äfven för god ton och säkerhet i uppträdandet, allra helst om undervisningen bestrides af en person, som är hemma i plastikens ingalunda lättlärda konst.

(Beträffande sättet huru man skall uppföra sig vid dans hänvisas till artikeln God ton).

Danssjuka är en sjukdom, som har sitt säte i rörelsenerverna och företrädesvis förekommer hos barn och ungdom, mest hos flickor. Genomgångna sjukdomar och andra försvagande inflytanden öka dispositionen för sjukdomen

och gynna dess uppkomst. Vanligen utbryter den småningom och förråder sig genom ofrivilliga rörelser af musklerna i form af ryckningar eller förvridningar. Dessa för danssjukan karaktäristiska fenomen kunna förekomma i alla kroppens delar och äro äfven bekanta under benämningen spasmer. I ansiktet yppa de sig än som blinkningar eller rynkningar af pannan, än som riktiga grimaser med förvridning företrädesvis af munpartiet. Ibland är äfven tungan angripen och gör talet försvå-radt eller sluddrigt. Mycket ofta angriper danssjnkan armarna och föranle-265

der ryckande eller slängande rörelser i dessa-, hvaremot benen äro mindre utsatta. I svåra fall deltaga äfven bål-musklerna-, hela kroppen rycker och den sjuke kan ej hålla sig stilla ett ögonblick.

Det viktigaste vid sjukdomens behandling är stillhet och lugn. Den sjuke bör ej utsättas för några ansträngningar vare sig af kroppslig eller andlig art och i synnerhet noga skyddas för alla sinnesrörelser, som särskildt äro ägnade att förvärra sjukdomen. Några specifika läkemedel finnas icke, dock kunna stärkande medel, såsom järn- och arsenikpreparat, vara af nytta i sådana fall, där fysisk svaghet ligger till grund för sjukdomen, och i allmänhet för att stärka kroppens motståndskraft. Lindrigare fall kunna, under förutsättning af hvila och stillhet, botas på några veckor, svårare kunna däremot draga ut månader, ja, ända till ett år och däröfver. Blott i särdeles svåra fall kan sjukdomen leda till döden. Efter en öfvervunnen danssjuka bör försiktighet iakttagas, enär sjukdomen lätt återkommer vid minsta anledning. Skolbarn, som lida af danssjuka, böra genast tagas ur skolan, dels för att komma i stillhet och besparas alla sinnesrörelser och dels för att ej riskera, att kamraterna genom efterapningsdrift angripas af sjukdomen.

Datumvisare. Det- finnes åtskilliga metoder att taga reda på, å hvilken veckodag ett visst datum infaller. För enkelhet, bekvämlighet och tillförlitlighet utmärka sig nedanstående tabeller, med hvilka man kan räkna ut veckodagarna allt ifrån vår tidräknings början ända till hur långt fram i tiden som helst, ehuru här gränsen satts till år 3000.

För att finna veckodagen går man tillväga på följande sätt. I tab. I a upp-

letar man årtalets ordningssiffra i seklet (t. ex. 11 för år 1911). Därefter ser man efter i tab. I b, hvilken bokstaf som står i vederbörande månadskolumn på samma rad. För januari och februari månader är att skilja på vanliga år och skottår, som ha olika kolumner. I årtalstabellen äro skottåren utmärkta med fetstil, hvarvid dock bör ihågkommas, att under det enligt gamla stilen alla år, som sluta med 00, äro skottår, äro enligt nya stilen, som i vårt land infördes 1701, endast de af dessa år, hvilkas två första siffror kunna delas med 4, skottår. Åren 1600, 2000 och 2400 äro t. ex. skottår, men icke 1900, 2100, 2200, 2300 o. s. v.

Därefter nppletas uti tab. II under det ifrågakommande århundradet en siffra, som adderas till månadsdagen. Med tillhjälp af denna »korrigerade månadsdag» och den ur tab. I erhållna bokstafven uppletar man i tab. III den sökta veckodagen på så sätt, att man först i tab. III a ser efter, på hvilken rad den korrigerade månadsdagen står, och därpå i tab. III b uppsöker den veckodag, som står på samma rad under den från tab. I erhållna bokstafven.

Tabellernas begagnande torde bäst förtydligas af ett par exempel. Vi vilja t. ex. veta, på hvilken veckodag Gustaf Vasa dog. Han afled den 29 september 1560, således under det den gamla stilen rådde. Vi uppsöka nu först i tab. I a siffran 60, som befinnes stå i 6:te raden. I motsvarande rad i tab. I b finna vi att september har bokstafven u. Därefter uppsöka vi i tab. II århundradesiffran 15 och finna, att under den står i gamla stilens rad siffran 1, som vi addera till datumsiffran 29. Den korrigerade månadsdagen blir således 30, hvilken siffra vi finna i 2:dra raden i tab. III a. Motsvarande rad i tab. III b under bokstafven u utvisar en söndag.267

Alltså ha vi utrönt, att den förste Vasakonungen dog på en söndag.

Vilja vi på samma sätt erinra oss, på hvilken veckodag konung Oskar II dog — 8 december 1907 — uppsöka vi 07 i tab. I a och finna på samma rad under december i tab. I b bokstafven q.

Tab.

Århundradesiffran 19 bar i tab. II å nya stilens rad siffran 5, som adderad till dödsdagen 8 ger 13. I tab. III a står siffran 13 è 6:te raden och i motsvarande rad i tab. III b finna vi under bokstafven q, att jämväl Oskar II afled på en söndag.

I a.

1. 00 06 17 23 28 34 45 51 56 62 73 79 84 90 2. 01 07 12 18 29 35 40 46 57 63 68 74 85 91 96 3, 02 13 19 24 30 41 47 52 58 69 75 80 86 97 4. 03 08 14 25 31 86 42 53 59 64 70 81 87 92 98 5. 09 15 20 26 37 43 48 54 65 71 76 82 93 99 6. 04 10 21 27 82 38 49 55 60 66 77 83 88 94 7. 05 11 16 22 33 39 44 50 61 67 72 78 89 95

Tab. I b.

Januari Februari Mars April Maj Juni ö 1-5 Augusti Septemb. Oktober November s r v u v r t P r u q s v q 3. t s p v p s u q s v r t P r 4. u t q P q t v r t p s u q s ». v u r q r u p s u q t v r t 6. p v s r s v q t v r u P s u 7. q p t s t p r u p s v q t v

Tab. II.

Århundrade 0. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. Gamla stilen 2 1 0 6 5 4 3 2 1 0 6 5 4 3 2 1 Nya stilen 5 Århundrade 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. Gamla stilen 0 6 5 4 3 2 1 0 6 5 4 3 2 1 0 Nya stilen 4 2 0 5 4 2 0 5 4 2 0 5 4 2 0269

Tab. III a.

1. 1 8 15 22 29 36 2. 2 9 16 23 30 37 3. 3 10 17 24 31 4. 4 11 18 25 32 5. 5 12 19 26 33 6. 6 13 20 27 34 7. 7 14 21 28 35

Tab. III b.

P q r s t u v 1. måndag tisdag onsdag torsdag fredag lördag söndag 2. tisdag onsdag torsdag fredag lördag söndag måndag 3. onsdag torsdag fredag lördag söndag måndag tisdag 4. torsdag fredag lördag söndag måndag tisdag onsdag 5. fredag lördag söndag måndag tisdag onsdag torsdag 6. lördag söndag måndag tisdag onsdag torsdag fredag 7. söndag måndag tisdag onsdag torsdag fredag lördag

Decimalsystem (se Mått, mål och vild).

Deklaration (se Själ/deklaration).

Delirium kallas ett tillstånd af yrsel, yttrande sig genom oredigt prat, omotiverade känsloutbrott, våldsamma rörelser o. d., hvilket har sin grund i en omtöckning af medvetandet med däraf följande sinnesvillor. 1 svårare febersjukdomar förekommer det i regeln, att den sjnke angripes af delirium, han pratar oredigt och osammanhängande eller yrar, som det heter, försöker stundom att springa upp ur bädden, så att han med våld måste hållas kvar, inbillar sig se föremål, som ej finnas i verkligheten, o. s. v. Ej sällan händer att febersjuka, när de ej noga bevakas, under yrseln begå handlingar, som sätta deras lif i fara, t. ex. genom att kasta sig ut genom fönstret. Äfven vid sinnessjukdo-

mar är delirium en ofta förekommande företeelse.

En särskild form är delirium tremens eller snparvansinnet, som angriper alkoholister och är lika plågsam för den sjuke som hemsk för hans omgifning på grund af de vanligtvis förekommande utbrotten af blindt raseri. Ej sällan slutar detta tillstånd med en skräckfull död. (Se äfven Alkoholism).

Deposition betyder att lämna i förvar penningar eller gods hos en bank eller annan offentlig institution. I sin vanligaste bemärkelse innefattar ordet nedsättande af penningar i en bankinrättning med viss uppsägningstid för penningarnas återbetalande. För å depositionsräkning insatta penningar betalas högre ränta, än då penningarna äro insatta å upp-och afskrifningsräkning, d- v. s. till återbetalning genast vid anfordran.271

Desinfektion kallas det förfarande, hvarigenom man söker förstöra de ämnen och organismer, som öfverföra smitta eller framkalla sjukdomar. Desinfektionen åstadkommes dels genom fysikaliska, dels genom mekaniska inflytanden.

En bland de verkningsfullaste desin-fektionsmetoderna är upphettningen. Man har genom försök utrönt, att de flesta sjukdomsalstrande bakterier dö eller oskadliggöras vid en värmegrad motsvarande det kokande vattnets. Kokning i vatten under en half timmes tid är sålunda i allmänhet tillräcklig att förstöra alla sjukdomsfrön. Är vattnet tillsatt med soda eller lut, såsom vid vanlig byk, uppnås ett så mycket säkrare resultat. Äfven upphettning med vattenmättad ånga användes med framgång, och i allmänhet anses en dylik upphettning till 110—125 grader under 5—10 minuter vara tillräcklig att döda alla kända sjukdomsalstrare. Däremot är upphettning. med torr luft eller luftblan-dad ånga mindre tillförlitlig. Förgätas bör ej, att solljuset också är ett ganska verksamt desinfektionsmedel, i det de däri förekommande violetta strålarna utöfva en hämmande inverkan på bakteriernas utvecklingsförmåga. Man bör fördenskull ej underlåta att släppa in så mycket solljus som möjligt i boningsrummen och att så ofta tillfälle gifves utlägga säng- och gångkläder i solen.

Af kemiska desinfektionsmedel finnas en hel mängd, dels starkare, dels svagare. Ett af de kraftigaste af dessa är sublimat (en lösning af 1 del kvicksilf-verklorid på 1,000 delar vatten), som dödar äfven de motståndskraftigaste sporer. För desinfektion af vätskor, som innehålla pepton (t. ex. uppkräkt mag-innehåll), ägghvita eller slem, är sublimat dock oanvändbart, emedan kvick-silfret här ingår i vatten olösliga för-

eningar och således förblir overksamt. Detta ämne har för öfrigt den olägenheten att det är mycket giftigt och kräfver stor varsamhet såväl vid förvaring som användande samt att det ej kan köpas utan läkarerecept.

Klorkalk är äfven ett mycket godt och, med förstånd användt, ofarligt desinfektionsmedel. En lösning af 1—2 delar klorkalk på 98—99 delar vatten dödar inom kort bakterierna och äfven många sporer och ägnar sig därför till desinfektion genom begjutning. Vid desinfektion af rum användes klorkalk i förening med saltsyra, som frigör klor. Denna gas är emellertid mycket skadlig för andningsorganen och verkar dessutom blekande och förstörande på möbler, tyger o. d., hvarför dess användande knappast är tillrådligt.

Ett godt desinfektionsmedel är karbolsyra (fenol), som vanligen användes i en 3—5-procentig lösning i vatten. En sådan lösning dödar inom några sekunder de flesta sjukdomsalstrande bakterier. Ett par likaledes värdefulla desinfektionsmedel, som stå karbolsyran nära, äro kresol och kreolin. Den förra låter lösa sig i såpa och bildar då lysol, som är ännu kraftigare än karbol.

Kalkmjölk, en 20-procentig lösning af osläckt kalk i vatten, användes med fördel till desinfektion af uttömningar i tyfus och kolera.

Af mineralsyror användas saltsyra och svafvelsyra i 1-procentiga lösningar med god framgång. Salicylsyra utöfvar äfven desinficierande verkan, liksom öfvermangansyradt kali, som är synnerligen lätt och billigt att använda. Däremot gör borsyra ingen eller blott föga verkan.

Af gasformiga desinfektionsmedel må, utom den redan nämnda rökningen med klor, nämnas svavelsyrlighet, som alstras genom förbränning af svafvel. För att273

medlet skall verka måste det ram, i hvilket svafvelångorna utvecklas, vara tillslutet så lufttätt som möjligt, helst en hel dag. Ännu bättre än svafvel-rökningen verkar formalin (en 40-pro-centig lösning af formaldehyd) eller formaldehyd i fast form. De af detta ämne utvecklade ångorna verka häftigt retande på slemhinnorna och kunna bli farliga vid längre inverkan, hvadan människor och djur ej få vistas i ett med formalin desinficieradt rum förr än detta renats medelst inledande af ammoniakgas i rummet genom upphettning af antingen flytande ammoniak eller hjorthornssalt. Ammoniakgasen ingår med formaldehyden en luktlös förening. För att formaldehyden skall kunna göra tillbörlig verkan fordras, att luften skall äga en viss fuktighetsgrad och att temperaturen är någorlunda hög, minst 10 grader. Desinfektionen tar en tid af 4—5 timmar.

Vid desinfektion af sjukrum, i hvilka legat difteri-, tyfus- eller kolerasjuka, bör man alltid anlita sakkunniga personer, enär proceduren annars kan bli alldeles förfelad.

Desserter (se Efterrätter). Diabetes (se Sockersjuka).

Diamant (se Ädelstenar).

Diarré är en sjukdomsform, som i de flesta fall beror på en inflammatorisk retning af tarmarnas slemhinna. Ofta åtföljer den andra sjukdomar, såsom kolera, tyfus, rödsot, mässling o. s. v., men har eljes vanligen sin grund i en mer eller mindre häftig tarmkatarr, som kan vara föranledd af skadliga ämnen, som inkommit i magen, omåttlighet i mat och dryck, förkylningar o. d. Vissa nervösa rubbningar äro äfven åtföljda af diarré.

Ett diarré inställer sig, då tjocktarmen är säte för katarren, och har i regeln sin grund däri att tarmrörelsen på-

skyndas, så att tarminnehållets flytande beståndsdelar ej hinna uppsugas utan afgå med uttömningarna, som därigenom blifva af mera tunnflytande art.

Behandlingen rättar sig naturligtvis efter grundorsaken. En hufvudregel vid plötsligt uppträdande diarré är att ej stoppa det i förtid genom intagande af läkemedel eller andra ämnen, som verka hämmande. Det kan tvärtom vara nyttigt att befordra uttömningarna, som äro att betrakta såsom ett naturens arbete att hjälpa sig själf, genom afförande medel, och först sedan tarmkanalen blifvit rensad och kommit i ro, kunna stoppande medel, t. ex. Thielemanns droppar, vara på sin plats. (Se för öfrigt Tarmkatarr). ,

Diet, den efter hälsans fordringar lämpade lefnadsordning, som iakttages särskildt i fråga om mat och dryck, spelar en stor och ingripande roll både i friska tillståndet och under sjukdomar. I dagligt tal betecknar man med uttrycket »hålla diet» iakttagandet af särskild försiktighet såväl i valet af födoämnen och drycker som i fråga om de mängder, som af dessa förtäras. Det lefnadssätt, som föres af en stor del människor, särskildt inom de välbärgade klasserna, är emellertid långt ifrån die-tiskt i denna mening, i det att både mat och dryck bruka förtäras i onödigt stora kvantiteter utan något strängt utsöndrande af olämpliga eller skadliga ämnen. Följden blir hos många, att hälsan försämras och hvarjehanda sjukdomar inställa sig, i ali synnerhet magsjukdomar. Det första läkaren då föreskrifver är hvad patienten förut grufligen försummat — att hålla diet.

I allmänhet taget borde man mer än hvad som sker iakttaga en för hälsans vidmakthållande ändamålsenligare diet under det friska tillståndet. Ej minst gäller detta mängden*och beskaffenheten

af den föda, som fortares. Det ligger verkligen mindre öfverdrift än man tror i det yttrande, som anföres efter en framstående fysiolog: Många fler människor äta ibjäl sig än supa ihjäl sig. Äfven den starkaste måge dukar i längden under, när han dagligen öfveran-stränges med arbete. Den stora betydelse dieten har för hafvande af särskildt magsjukdomar borde i detta afseende vara lärorik nog.

Angående dieten i vissa sjukdomar, där den är af särskild betydelse, hänvisas till de rubriker, under hvilka dessa äro omförmälda. Beträffande åter valet af födoämnen och dessas beskaffenhet, näringsvärde o. d. se Födoämnen.

Difteri är en synnerligen svår och ytterst smittosam sjukdom, som företrädesvis söker sina offer bland barn och ungdom. Sjukdomen har därföre också med fullt fog blifvit kallad »barnens mordängel». Som alla smittosamma sjukdomar beror den på infektion af en bacill, difteribacillen, efter hvars upptäckande och studerande man kommit på det klara med den förut rätt mystiska sjukdomens verkliga natur och förutsättningarna för dess framgångsrika behandling. Man liar till och med lyckats framställa ett effektivt medel mot sjukdomen i form af serum, som, användt i sjukdomens början, gifvit ypperliga resultat och i hög grad minskat den förut förskräckande höga dödligheten bland de af sjukdomen angripna.

Difteriepidemier gå företrädesvis under den kalla årstiden, beroende därpå att benägenheten för förkylningar då är större och att de i samband därmed uppträdande' katarrerna i svalget och luftvägarna erbjuda difteribacillerna en särskildt gynnsam jordmån. Smittan kan dock lätt öfverföras äfven till personer, som icke besväras af katarrsymtom, ja, man har full visshet om att

det kan förekomma, att personer, som känna sig fullt friska, kunna vara infekterade med difteribaciller i en för sin omgifning mycket farlig grad. Öfver-föringen af smittoämnena sker säkerligen i de allra flesta fall genom direkt eller indirekt beröring med en sjuk person, men kan antagligen äfven ske genom inandning af luft, som innehåller difteribaciller, hvilka äga förmågan att länge bibehålla sin lifskraft i torrt tillstånd. Därför är det af yttersta vikt, att difterisjuka isoleras så mycket som möjligt, att ej af dem begagnade eller i deras närhet varande föremål af något slag komma i beröring med friska barn utan föregående grundlig desinfektion, samt att den eller de personer, som vårda den sjuke, undvika umgänge med friska, till dess säkerhet vunnits att smittofaran är aflägsnad. En sak, som särskildt bör läggas kvinnorna på hjärtat, är att under en i trakten gängse difteriepidemi aldrig kyssa barn, vare sig egna eller andras, ty man kan härå med sig smittofaran i munnen utan att ha någon aning därom.

Sjukdomen börjar alltid hastigt och inledes med feber, kräkningar och halssmärtor. Tungan är belagd, och rodnad och svullnad visar sig i svalget öfver öronmandlarna. Men då samma företeelser inleda en skarlakansfeber, kan man ej bli fullt säker på, huruvida difteri föreligger, förr än mera karaktäristiska symtom yppa sig. Om på andra dagen ej något utslag visat sig, är sjukdomen sannolikt difteri, och snart bekräftar en undersökning af svalget detta, då mandlarna finnas belagda med en gråhvit substans, liknande den hos småbarn förekommande »torsken». Denna beläggning utbreder sig hastigt, svällningen försvåras, den sjuke börjar tala i näsan, febern är hög och matlusten borta. Inskränker sig beläggningen till munnen277

och svalget, inträder efter några dagar förbättring oeh de hvita hinnorna lossna. Men ett så gynnsamt förlopp tar sjukdomen långt ifrån alltid. Bacillerna sprida sig lätt till angränsande organ, och särskildt är luftstrupen utsatt. Ha de innästlat sig där, får sjukdomen form af den med rätta fruktade strypsjukan, som fordom troddes vara en särskild sjukdom för sig, som ej hade något sammanhang med difteri, men som konstaterats vara blott en annan och farligare form af denna.

Genom luftstrupens beläggning med den gråhvita hinnan tilltäppes luftröret och andningen försvåras. Får sjukdo men utveckla sig, slutar den ofta med kväfningsdöd. I de fall, där en dylik utgång hotar, är enda räddningen att genom ett snitt i luftstrupen skaffa pa tienten luft. Operationen är långt ifrån så farlig som man föreställer sig. I såret införes en s. k. kanyl, ett rör, genom hvilket den sjuke kan andas till dess, när hinnorna los<nat, luften åter kan passera genom struphufvudet, då kanylen aflägsnas oeh såret snart lakes.

För att en sådan åtgärd skall hafva åsyftade resultat, nämligen lifvets bevarande, är det emellertid en förutsättning att allmänbefinnandet icke är allt för undergräfdt. Difteribacillen har liksom alla d3'lika sjukdomsalstrare den egenskapen att afsöndra vissa giftämnen, kallade toxiner, som intränga i blodet och framkalla en allmänförgiftning af hela organismen, hvilken i difteri ej sällan har titi följd bjärtförlamning. Särskildt nervsystemet angripes häraf, hvarför också difterien mycket ofta beledsagas af eftersjukdomar i form af

förlamningar, som dock i regeln äro af öfvergående art. Äfven öroninflammationer med varbildning orsakas ej sällan af difteribacillernas invandring från svalget och näshålan till örats inre.

Är man nödsakad att vårda en difte-ripatient hemma — i större samhällen finnas för detta ändamål speciella epidemisjukhus — bör man på det sorgfälligaste iakttaga alla hygienens fordringar. Sjukrummet bör vädras väl flera gånger om dagen, hvarvid man dock bör se till, att patienten ej förkyler sig, och alla öfverflödiga möbler o. s. v. borttagas från början. Lämpligt är att i rummet ba till hands ett par större skålar med 2 procentig karhollösning, hvari sköterskan kan tvätta sig och alla af den sjuke begagnade redskap kunna undergå en förberedande desiufektion. Öfriga i samma lägenhet boende personer, framför allt barn, göra klokt i att tre gånger dagligen gurgla sig med en rosafärgad lösning af öfvermangansyradt kali.

Den sjuke bör ha så riklig och kraftig näring som möjligt för att vidmakthålla krafterna i görligaste mån, bäst i flytande form, t. ex. hafresoppa, buljong eller mjölk med tillsats af ett ägg. För att motverka hjärtsvagheten är det lämpligt att gifva några teskedar vin eller några droppar konjak. För större barn är en trcprocentig lösning af klorsyradt kali att rekommendera som gurg-lingsvätska.

Digifning. Såsom redan framhållits under rubriken Barnavård, bör det för hvarje moder vara en plikt att själf amma sitt barn, en plikt, hvars uppfyllande hon bör undandraga sig endast då tvingande omständigheter föreligga, såsom sjuklighet, otillräcklig mjölktillgång, fel i böstens beskaffenhet o. s. v. Bland dessa hinder äro sjukdomarna de mest afgörande. Så t. ex. bör en moder, som lider af lungsot, aldrig tillåtas amma sitt barn, detta i såväl barnets, som hennes eget intresse. Erfarenheten har nämligen visat, att hos en lungsiktig moder sjukdomen gör hastiga framsteg under digifningen, och för barnet279

ligger den faran nära, att sjukdomen skall inympas på detsamma, helst som anlag därtill alltid i dylika fall förefinnas. För sinnessjuka och fallandesjuka hör amningen likaledes förbjudas af lätt insedda skäl. Detsamma gäller äfven om personer, som lida af kräfta. Att en moder, som är angripen af någon smittosam sjukdom, icke heller bör amma sitt barn utan helst hållas skild från detta, torde också få anses självklart. Däremot behöfver ej digifningen afbr3*tas under andra tillfälliga sjukdomar, så framt krafterna hos modern ej äro nedsatta. Huruvida en moder, som lider af bleksot, blodbrist eller allmän svaghet skall gifva sitt barn di, är en fråga, som bör öfverlämnas åt läkarens bedömande. Digifningen kan understundom verka menligt, men man har också exempel på, att den haft ett afgjordt gynnsamt inflytande. Vid höggradig nervositet eller hysteri kan det ibland vara lämpligast att kvinnan afstår från amningen. Af samma skäl bör man vara försiktig med digifningen, då modern varit utsatt för någon stark och häftig sinnesrörelse.

Ej sällan händer det att den afsönd-rade mjölkmängden ej är tillräcklig för barnets behof, hvilket visar sig därigenom, att hull och vikt aftaga hos bar net, som dessutom plägar högljudt gifva tillkänna, att det plågas af hunger. Dock bör man ej därför att mjölken till en början flödar mindre rikligt inställa digifningen, ty oftast visar det sig, att efter några dagar mjölkafsöndringen kommer i gång och blir fullt normal. Någon gång inträffar äfven, att den af-söndrade mjölken väl är till mängden normal, men relativt fattig på närande beståndsdelar ; i sådana fall kan det vara nödvändigt att vid sidan af digifningen låta barnet få komjölk i lämplig form.

Det vanligaste felet i brösten, som

kan utgöra ett hinder för digifningen, är vårtband, d. v. s. att bröstvårtorna äro så små, tillplattade eller indragna i bröstet, att barnet ej kan komma åt dem. Därför är det af stor vikt att redan före förlossningen och då brösten börja svälla behandla vårtorna på lämpligt sätt genom försiktig sugning eller uppdragning med sugglas, lindriga valk-ningar och dragningar med fingrarna samt genom att låta ett något äldre barn eller en fullvuxen — som man säkert vet vara fullt frisk — dia modern efter förlossningen. Vanligen är detta nog att undanrödja hindret och blott i särskildt svåra fall är detta obotligt. Det bör i detta sammanhang påpekas, att vårtband och i allmänhet bristande utveckling af brösten i många fall har sin grund i olämplig, åtsittande och tryckande beklädnad och i

synnerhet i begagnandet af snörlif.

Efter födelsen har såväl det nyfödda barnet som mod ern behof af hvila under några timmar, efter hvilken tids förlopp i barnet första gången lägges till bröstet. Den mjölk, som afsöndras under de första dygnen, är till beskaffenheten olik den vanliga, ungefär hvad man kallar råmjölk, ocli särskildt lämpad att rensa barnets tarmar från det s. k. barn-becket, hvarjämte den genom sin högre halt af fett och socker är ägnad att stegra ämnesomsättningen och lifsfunk-tionerna i den späda kroppen. Modern får icke under första veckan resa sig upp i sängen medan hon ger barnet di.

Af vikt är att redan från början barnet vänjes vid regelbunda måltider ej blott för att spara moderns krafter utan äfven för att förebygga att barnets måge blir öfverlastad och matsmältningen kommer i olag. Under de två första månaderna lägger man barnet till bröstet med två timmars mellanrum under dagen och med 4—5 timmars mellanrum nattetid.281

Småningom förlängas mellantiderna till respektive 3 och 5—6 timmar. Man bör akta sig för att så snart barnet skriker tro, att det är hungrigt, så framt ej anledning föreligger att antaga det mjölktillgången är otillräcklig. Genom att vid minsta kink söka lugna barnet genom att bjuda det bröstet, blir det blott ännu mera kinkigt och nyckfullt, hvarjämte man riskerar att det, genom att intaga föda innan den senaste måltiden är smält, kan bringa sin ömtåliga måge i olag. Ännu sämre är det att lugna ett kinkande barn genom att stoppa suddar o. d. i dess mun, emedan därigenom lätt sjukdomsfrön kunna bibringas det. Man bör ej heller låta barnet somna med bröstvårtan i munnen, enär däraf lätt alstras torsk och dålig måge hos barnet, hvarjämte bröstvårtorna kunna bli såriga och inflammerade. Efter hvarje digifning skola vårtorna tvättas först med vatten och sedan med litet utspädd konjak.

Det är ej nödvändigt att föra någon speciell diet under digifningen, så framt ej särskilda omständigheter i öfrigt påkalla det. Modren — eller amman — bör sålunda ej äta eller dricka mera än hon är van vid. Däremot bör man tillse, att födan är så mycket som möjligt närande och lättsmält. Därjämte bör hon undvika sådana ämnen, som inverka på mjölkens smak eller beskaffenhet, såsom lök och starka kryddor, sprithaltiga drycker, omogen frukt, gröfre kålsorter o. s. v. Hon bör också vara försiktig med medicin, i det att många läkemedel öfvergå i mjölken och kunna verka på barnet som ett gift. Är hon nödsakad att medicinera under digifningen, bör läkare rådfrågas, liksom i den händelse mjölken börjar sina. I dylika fall användes ofta s. k. ammpulver och andra husmedel, men vanligen med klent resultat.

Klädedräkten bör vara enkel och ändamålsenlig, och särskildt är det af vikt att brösten skyddas för tryck, slag och stötar. Nattvak och alla slags öf-veranstiängningar böra undvikas och likaledes alla starka sinnesrörelser, enär dessa, såsom ofvan antydts, kunna utöfva en menlig inverkan både på mjölk-afsöndringen och mjölkens beskaffenhet.

Om barnet dött eller digifningen af andra orsaker måste plötsligt afbrytas, uppstår vanligen spänning och ej sällan våldsam smärta i brösten, hvilken lindras, om mjölken utdrages. Detta bör dock ske ytterst försiktigt, så att ej det onda förvärras genom mjölkafsönd-ringens påskyndande. Att i dylika fall mjölken kastar sig på hjärnan, om den ej aftappas, är en gammal villfarelse, föranledd däraf, att hos barnaföderskor stundom uppträda anfall af raseri, hvilka emellertid ej ha något med mjölkaf-söndringen att göra.

Afvänjningen bör ske långsamt och småningom samt taga sin början på hösten, enär under den varma årstiden dibarn mest äro utsatta för oordningar i matsmältningen. Då barnet nått en ålder af 8—9 månader, kan man börja ge det äggula i litet svag buljong och efter ytterligare en månad andra födoämnen. Kött gifves först mot slutet af första lefnadsåret. Att ge barnet »tuggor» är i och för sig snuskigt och kan äfven vara ytterst farligt. Afvänjningen bör] i allmänhet vara afslutad, då barnet fullbordat sitt första lefnadsår.

Dill (se Köksväxter).

Diplomati (se Beskickning).

Dipsomani (se Periodsuperi).

Dispens är ett uttryck, som vanligen begagnas i betydelsen af frikallelse från en skyldighet eller föreskrift eller tillåtelse till något eljest förbjudet. Dispens brukar t. ex. understundom beviljas i fråga om betingelser, som äro förenade283

med erhållandet af en befattning eller ett ämbete, då dessa betingelser, exempelvis vissa aflagda examina eller prof, icke förefinnas, men den som söker befattningen eller ämbetet är för öfrigt därtill lämplig. Vidare kan dispens sökas för upphäfvande af hinder för äktenskaps ingående (se Äktenskapshinder). Rätten att bevilja dispens är i allmänhet förbehållen konungen.

Djurläkare (seVeterinärer).

Djurkretsen, eller zodiaken, är sedan gammalt benämningen på den del af himlahvalfvet, som innesluter solens skenbara bana (ekliptikan), och som omfattar stjärnbilderna väduren, oxen, tvillingarna, kräftan, lejonet, jungfrun, vågen, skorpionen, skytten, stenbocken, Vattumannen och fiskarna. Inom denna zon röra sig äfven månen och de stora planeterna.

Djurplågeri. Härom stadgas i strafflagen 18: 16 följande: »Visar någon i behandling af djur uppenbar grymhet, straffes med böter. Äro omständigheterna synnerligen försvårande, må till fängelse i högst sex månader dömas». Straff för djurplågeri kan således ådömas ej blott i de fall, då misshandeln föröf-vas å husdjur, egna eller andras, utan ock då herrelösa djur äro föremål för densamma. Såsom djurplågeri betraktas ej blott direkt misshandel, såsom hugg och slag, utan äfven vanvård, öfveransträngning o. d. Däremot är ej s. k. vivisektion, d. v. s. ingrepp med skärande instrument eller dylikt å lefvande djur för att i vetenskapens intresse studera lifsfunktionerna under olika förhållanden, straffbart djurplågeri, så framt ej därmed större lidande tillfogas än som för ändamålet är oundgängligen nödvändigt.

Vid slakt bedrifves mångenstädes ännu ett upprörande djurplågeri på grund af dels gamla fördomar, dels okunnighet

om de ändamålsenligaste metoderna. (Se

Slakt).

Djurskyddsföreningar ha i de flesta civiliserade land uppstått i ändamål att verka för en mild behandling af djuren, särskildt de som äro människan till nytta eller nöje, samt att motarbeta och beifra grymhet mot djur. Den första djurskyddsföreningen i Sverige bildades i Strängnäs 1870 och fem år senare uppstod i Stockholm Svenska allmänna djurskyddsföreningen. Andra föreningar i samma syfte äro Djurvännernas nya förening, Svenska allmänna kvinnoföreningen till djurens skydd, Nordiska djurskyddsföreningen, Nordiska samfundet till bekämpandet af det vetenskapliga djurplågeriet, hvarjämte flerestädes i landsorten finnas lokala djurskyddsföreningar. De flesta af dessa föreningar äro sammanslutna i De svenska djurskyddsföreningarnas central förbund, h vars styrelse har sitt säte i Stockholm.

Otvifvelaktigt hafva dessa föreningar inlagt ett synnerligen lofvärdt arbete på att bibringa allmänheten en bättre uppfattning af människans plikter mot djuren, om det också någon gäng händt att nitet tagit sig uttryck i öfverdrifter, som mera skadat än gagnat den goda saken.

Domkapitel (se Konsistorium).

Domsagor. I judiciellt hänseende är den svenska landsbygden indelad i domsagor, omfattande ett eller flera härad eller tingslag, hvarje domsaga förvaltad af en häradshöfding.

De under Svea hofrätt lydande domsagorna äro följande :

Stockholms län: Norra Roslags domsaga (Frösåkers och Närdinghundra härader samt Väddö och Häfverö skeppslag), Mellersta Roslags domsaga, Södra Roslags domsaga, Stockholms läns västra domsaga och Södertörns domsaga (Sotholms, Öknebo och Svartlösa härader).

Uppsala län: Uppsala läns norra dom-285

Domsagor.

286

saga, Uppsala läns södra domsaga och Uppsala läns mellersta domsaga (Tiunda tingslag och Lagunda härad).

Södermanlands län: Nyköpings domsaga (Jönåkers och Rönö härads tingslag samt Hölebo och Daga härader), Oppnnda och Villåttinge härads domsaga och Lifgedingets domsaga (Väster- och Öster-Rekarne härads tingslag samt Åkers och Selebo härads d:o).

Gottlands län: Gottlands södra härads domsaga och Gottlands norra härads d:o

Värmlands län: Östersysslets domsaga (Färnebo härad samt Ölme, Visnums och Väse härads tingslag), Mellansysslets domsaga, Södersysslets domsaga (Näs och Gillbergs härader), Nordmarks härad, Fryksdals domsaga, Jösse domsaga (Jösse härad och Arvika stad) samt Älfdals och Nyeds domsaga.

Örebro län: Väster-Närkes domsaga (Kumla, Grimstens och Hardemo härads tingslag, Edsbergs härad och Sundbo härad), Öster-Närkes domsaga (Glanshammars och Örebro härads tingslag samt Askers och Sköllersta härads d:o), Lindes domsaga och Nora domsaga (Nora ting-dag och Karlskoga härad).

Västmanlands län: Västmanlands södra domsaga (Snefringe härad samt Tu-hundra, Siende och Ytter-Tjurbo härads tingslag), Västmanlands västra domsaga, Västmanlands norra domsaga (Gamla Norbergs och Vagnsbro härads tingslag samt Norrbo härad) och Västmanlands östra domsaga.

Kopparbergs län: Nedan-Siljans domsaga (Leksands, Rättviks och Gagnefs tingslag), Ofvan-Siljans domsaga (Mora, Orsa och Älfdals samt Särna och Idre tingslag), Hedemora domsaga (Folkare härad, Hedemora tingslag), Falu domsaga, Nås och Malungs domsaga samt Västerbergslags domsaga.

Gäflèborgs län: Gästriklands domsaga, Norra Hälsinglands domsaga (Delsbo

tingslag, Bergsjö och Forsa d:o), Västra Hälsinglands domsaga (Ljusdals tingslag, Arbrå och Järfsö d:o), Bollnäs domsaga och Sydöstra Hälsinglands domsaga (Ala samt Enångers tingslag).

Västernorrlands län: Medelpads västra domsaga (Torps, Tuna och Selångers tingslag), Medelpads östra domsaga (Njurunda, Sköns, Ljustorps och Indals tingslag), Ångermanlands västra domsaga (Resele och Ramsele tingslag), Ångermanlands mellersta domsaga (Sollefteå och Boteå tingslag), Ångermanlands södra domsaga, Nätra och Nordingrå domsaga samt Själevads och Arnäs domsaga.

Jämtlands län: Jämtlands norra domsaga (Hammerdals, Lits och Rödöns tingslag), Jämtlands västra domsaga (Offerdals, Undersåkers, Hallens, Ovikens och Sunne tingslag), Jämtlands östra domsaga (Ragunda tingslag samt Ref-sunds, Brunflo och Näs d:o) och Härjedalens domsaga (Svegs, Hede och Bergs tingslag).

Västerbottens län: Västerbottens södra domsaga (Nordmalings och Bjurholms tingslag, Umeå d:o och Degerfors d:o), Västerbottens västra domsaga (Lycksele lappmarks och Åsele lappmarks tingslag), Västerbottens norra domsaga (Skellefteå tingslag samt Malå och Norsjö d:o) och Västerbottens mellersta domsaga (Nysätra och Burträsks tingslag).

Norrbottens län: Piteå domsaga (Piteå, Älfsby, Arvidjaurs sockens och Arjeplogs lappmarks tingslag', Luleå domsaga (Öfver-Luleå, Neder-Luleå och Jockmocks lappmarks tingslag), Kalix domsaga (Råneå, Öfver-Kalix och Neder-Kalix tingslag), Torneå domsaga (Neder-Torneå, Öfver-Torneå, Korpilombolo och Pajala tingslag) och Gällivare domsaga (Gällivare lappmarks, Juckasjärvi lappmarks och Karesuando lappmarks tingslag).287

Under Göta hofrätt lyda följande domsagor:

Östergötlands län: Kinda och Ydre häraders domsaga, Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings häraders domsaga, Lysings och Göstrings häraders domsaga, Vifolka, Valkebo och Gullbergs häraders domsaga, Finspånga]äns härads domsaga (Risinge, Hällestads och Tjällmo tingslag), Aska, Dals och Bobergs häraders domsaga och Hammarkinds och Skärkinds häraders domsaga.

Jönköpings län: Västra härads domsaga, Östra härads domsaga, Östbo och Västbo häraders domsaga, Tveta, Vista och Mo domsaga (innefattar äfven Huskvarna stad) och Norra och Södra Vedbo häraders domsaga.

Kronobergs län: Östra Värends domsaga (Uppvidinge och Konga härader), Mellersta Värends domsaga (Norrvidinge och Kinnevalds härader), Västra Värends domsaga (Allbo härad) samt Sunnerbo härads domsaga.

Kalmar län: Norra och Södra Tjusts häraders domsaga, Aspelands och Handbörds häraders domsaga, Sevede och Tunaläns häraders domsaga, Norra Möre och Stranda häraders domsaga, Södra Möre härads domsaga samt Ölands norra och södra mots domsaga.

Hallands län: Halmstads och Tön-nersjö samt Hoks härads domsaga, År-stads och Fauräs samt Himle härads domsaga, Viske och Fjäre häraders domsaga.

Göteborgs oeh Bohus län-. Askims, Västra och Östra Hisings samt Säfve-dals häraders domsaga, Inlands Nordre, Inlands Fräkne, Inlands Torpe och Inlands Södre häraders domsaga, Orusts och Tjörns härads domsaga, Norrvikens domsaga (Kville, Tanums och Bullarens härad samt Vette härad) och Sunner-vikens domsaga (Lane härad samt Tunge, Stångenäs, Sörbygdens och Sotenäs härader).

Älfsborgs län: Marks, Vedens och Boilebygds häraders domsaga, Flundre, Väne och Bjärke häraders domsaga, Kinds och Redvägs häraders domsaga, Vätle, Ale och Kullings häraders domsaga, As och Gäsene häraders domsaga, Nordals och Sundals samt Valbo häraders domsaga och Tössbo oeh Vedbo häraders domsaga.

Skaraborgs län: Åse, Viste, Barne och Laske häraders domsaga, Kinnefjärdings, Kinne och Kållands häraders domsaga, Skånings och Valle samt Vilske häraders domsaga, Gudhems och Kåkinds häraders domsaga, Vartofta och Frökinds domsaga (Dimbo tingslag med Tidaholms stad samt Slättängs och Leaby tingslag), Vadsbo norra domsaga (Hofva och Hasslerörs tingslag) och Vadsbo södra domsaga (Vadsbo södra tingslag samt Bin-nebergs och Valla d:o).

Under Hofrätten öfver Skåne och Blekinge lyda:

Blekinge län: Listers härads domsaga, Bräkne härads domsaga, Östra härads domsaga och Medelsta härads domsaga.

Kristianstads län: Ingelstads och Järrestads häraders domsaga, Villands och ÖstraGöinge häraders domsaga, Gärds och Albo häraders domsaga, Västra Göinge härads domsaga, Norra Åsbo härads domsaga samt Södra Åsbo och Bjäre häraders domsaga.

Malmöhus län: Oxie och Skytts häraders domsaga, Frosta härads domsaga, Färs härads domsaga, Rönnebergs, Onsjö och Harjagers häraders domsaga (innefattar äfven Eslöfs stad), Luggude härads domsaga, Torna och Bara häraders domsaga samt Vemmenhögs, Ljunits och Herrestads häraders domsaga.

Domstolar. I § 16 regeringsformen är stadgadt, att »konungen låte enhvar blifva dömd af den domstol, hvarunder han rätteligen hörer och lyder». Med detta stadgande har man afsett att före-289

bygga det i förflutna tider ej sällan förekommande godtycket med tillfälliga specialdomstolar eller dömande

kommissioner. Ingen kan sålunda dömas af annat än en ordinarie domstol. Domstolens skyldighet och befogenhet att upptaga en sak till behandling är beroende på huruvida svarandeparten har hemortsrätt inom domstolens område eller, i fråga om brott, huruvida detta begåtts inom området. Domstolarna äro i sin verksamhet endast bundna af gällande lagar och författningar och oberoende af såväl regering som riksdag. Domare kan ej afsättas utan genom laga dom och efter vederbörlig rannsakning.

Domstolarna äro dels allmänna domstolar och dels specialdomstolar. Till de senare räknas t. ex. riksrätt, krigs-domstolar, domkapitel, kammarrätten, polisdomstolar o. s. v. De allmänna domstolarna indelas i tre instanser. Första instansens domstolar (underrätter) äro på landet häradsrätt och i stad rådhusrätt. Den förra utgöres af häradshöfdingen i domsagan såsom rättens ordförande (domhafvande) samt af häradsnämnden, bestående af ett antal nämndemän, valda på kommunalstämma, hvarvid hvarje röstberättigad äger en röst. Domslutet bestämmes af domhaf-vanden, så framt han ej öfverröstas af den enhälliga nämnden. Rådhusrätten består af borgmästare och rådmän och dess domslut bestämmas genom omröstning bland rättens ledamöter. Andra instansens domstolar utgöras af de tre hofrätterna (Svea hofrätt, Göta hofrätt samt hofrätten öfver Skåne och Blekinge). Tredje och sista instans är Högsta domstolen, som utöfvar konungens domsrätt. Såsom en administrativ högsta domstol fungerar Regeringsrätten. (Se Hofrätter, Häradsrätt, Högsta domstolen, Bege-ringsrätten och Rådhusrätt).

Domänintendenter äro anställda en

i hvarje län, utom i f. n. Blekinge, Gottlands, Kopparbergs, Gäfleborgs, Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län, och lyda under .Domänstyrelsen samt förordnas af k. m:t på tre år i sänder. De ha till åliggande att verkställa förberedande undersökningar för och deltaga i arrendeuppskattningar för de statens jordbruksdomäner, som skola utarrenderas, att förrätta besiktningar å de utarrenderade egendomarna samt att besörja andra till en noggrann tillsyn öfver egendomarnas skötsel hörande göromål. I de län, där domänintendent icke finnes, ombesörjas motsvarande åligganden af kronobetjäningen eller domänintendent i närbeläget län.

Domänstyrelsen upprättades som ämbetsverk 1882 och har till uppgift att dels förvalta den kronans fasta egendom som ej innehafves med stadgad åborätt eller är anslagen till visst statsändamål och på grund däraf är antingen upplåten till omedelbart begagnande af eller ställd under särskild ämbetsmyndighets vård och dels att utöfva högsta förvaltningen af statens och andra allmänna skogar samt hafva öfverinseende öfver skogsväsendet i allmänhet. Domänstyrelsen leder äfven den forstliga försöksanstaltens verksamhet samt öfvar uppsikt öfver skogsläroverken.

Dop skall i regel ske inom sex veckor efter barnets födelse. Dop är ej ovillkorligen nödvändigt, men om det försummas af vårdslöshet, äger kyrkorådet meddela allvarliga föreställningar och varningar. Dop är emellertid ett villkor för åtnjutande af kyrklig vigsel, likväl är det ej härför nödvändigt att det förrättats af luthersk präst, dock att dop, som, utan att nödfall förelegat, förrättas af annan än luthersk präst beträffande person, som tillhör statskyrkan, s. k. lekmannadop, ej medför rätt till291

kyrklig vigsel. Nöddop (se d. o.) anses som ett fullgiltigt dop, då det företagits i föreskrifven ordning och vederbörligen antecknats i kyrkboken.

Dosering af läkemedel brukar vanligen ske i hemmet medelst i hushållet brukliga kärl, såsom skedar, glas o d. Dessa äro emellertid icke alltid lika stora. Af en vattenartad vätska beräknar man emellertid att en matsked motsvarar 15 gram, en dessertsked 10 gram, en tesked 5 gram, ett vinglas 90 — 100 gram, en kaffekopp 120—130 gram och ett dricksglas 180—200 gram. Dock bör härvid ihågkommas, att somliga vätskor kunna vara lättare, andra tyngre än vatten. Så uppskattar man exem pelvis en tesked af en spritlösning till blott 3—4 gram, medan motsvarande kvantum af en sirupsartad vätska kan väga ända till 6 gram.

Vid droppräkning beräknas 1 gram vatten eller vattenartad vätska till 16 droppar, 1 gram sprittinktur eller olja till 25 droppar, 1 gram etertinktur till 30 och 1 gram eter till 50 droppar.

Då det är af vikt att noga räkna dropparna, t. ex. när ett läkemedel innehåller giftiga eller häftigt verkande ämnen, bör helst en särskild s. k. droppflaska användas, men man kan också reda sig genom att göra en liten skåra i en till flaskan passande kork, som dock användes endast vid droppräkningen och sedan ersättes med en tätt tillslutande sådan, eller också genom att låta vätskan passera en i flaskhalsen löst insatt tapp ren bomull.

Att beräkna de viktmängder af torra ämnen, som i allmänhet kunna rymmas i ett visst mått, en matsked, en tesked o. s. v., är omöjligt, då den specifika vikten hos dem är betydligt varierande. Blott så mycket kan sägas, att en rågad tesked anses rymma ungefär dubbelt sä mycket som en struken och att en knifs-

udd utgör ungefär fjärdedelen af en i struken tesked.

Dragsjuka, eller ergotism, kallarman I en, dess bättre, numera högst sällan j- uppträdande sjukdom, som orsakas af förtärandet af mjöldryghaltigt bröd. Den på axen af råg, hvete eller korn, hufvudsakligen det förstnämnda sädesslaget, uppträdande svampbildning, som är bekant under namnet mjöldryga och lätt igenkännlig till utseendet, innehåller nämligen ett starkt gift, kalladt ergotin. Då detta gift införes i kroppen genom en tids förtärande af bröd, som bakats af mjöldryghaltigt mjöl, yttra sig verkningarna af giftet såsom svaghet, känsla af krypning i lemmarna, kramp och yrsel. I svåra fall kunna till och med delar af lemmarna, såsom fingrar och tår, angripas af kallbrand. Häraf framgår vikten att noga bortrensa alla mjöl-drygor ur säden och äfven att hindra barn från att komma åt och förtära dem.

Behandlingen af sjukdomen består i magsköljning samt intagande af afförande medel, garfsyra, starkt kaffe eller te.

Drunkning till följd af olyckshändelse förorsakar årligen i vårt land spillandet af ej få människolif. Det borde därför vara hvars och ens plikt att skaffa sig kännedom om dels huru man skall förhålla sig vid en drunknandes räddning och dels sättet att återkalla en skenbart drunknad till lif.

Faller en icke simkunnig människa i vattnet, så kan hon dock, om hon ej helt och hållet förlorar besinningen, hålla sig uppe genom att iakttaga följande: a) hålla munnen riktad uppåt så mycket som möjligt, b) hålla lungorna så luftfyllda som möjligt genom att ej låta bröstet sjunka ihop och därvid göra djupa inandningar och korta utandningar, c) ej lyfta armarna upp ur vattnet. Detta gäller dock en helt och hållet af-m

klädd människa. En person, som faller i vattnet med kläderna på, vill gärna dragas ned af dessa, då de blifvit genomträngda af vatten oeh ju fortare dess tyngre och tjockare kläder han bär.

Breder man ut båda armarna något bakåt öfver hufvudet, så kan man flyta i en nästan horisontell ställning på ryggen med munnen ofvan vattnet. Håller man båda armarna utefter kroppen, så flyter man i nästan lodrät ställning och måste då böja hufvudet betydligt bakåt för att få munnen ofvan vattnet.

Skall en simmare rädda en drunknande, bör han helst fatta denne bakifrån antingen under axlarna eller vid håret. Skulle det komma till ^trid med den drunknande, är det bäst att raskt dyka ned, då den drunknande i sin sträfvan att komma uppåt genast släpper den dykande, som därefter ånyo kan fatta den förre på riktigt sätt.

Från en båt eller från stranden räcker man den drunknande en åra, ett rep eller dylikt, ty han kommer vanligen ännu en gång upp och griper då, såsom man säger, efter hvarje halmstrå. Skulle intet annat finnas till hands, så må man dock ej förlora besinningen, utan raskt afkasta rocken, fatta i dess ena ärm och räcka den drunknande antingen den andra ärmen eller skörtet.

Om någon gått ner sig på svag is och ej själf kan komma upp, emedan iskanten undan för undan brister, skjuter man ut till honom en stege, en bräda eller en lång stång, för att sålunda fördela belastningen på en större yta. Skulle ingen människa finnas tillstädes, kan en simkunnig person rädda sig genom att lägga sig på rygg och sålunda först skjuta ryggen upp öfver den spröda iskanten samt sedan krypande arbeta sig fram till fastare is.

Döden vid drunkning orsakas vanligen af kväfning, i det att vatten i stället

för luft vid inandning kommer in i lungorna. Den drunknade har i sådant fall vanligen länge kämpat för sitt lif, har ett blårödt, uppsväldt ansikte och mörkblå läppar; det finnes mycket vatten i magen, munnen, luftrören och lungorna. Mera sällan inträder vanmakt nästan omedelbart; hjärtslag och andning upphöra och struphufvudet slutes krampaktigt, så att endast obetydligt med vatten kan intränga i lungorna. Utsikten att rädda lifvet är i detta senare fall större än i det förra.

Fig. 1. Konstgjord andning: inandningsrörelse.

Vid försök att återkalla drunknade till lif skall man ej för snart förlora hoppet, utan fortsätta behandlingen med tålamod och energi. Äfven om den drunknade varit en timmes tid under vatten brukar nämligen lifvet ej vara fullständigt utslocknadt, och det händer, att man efter ett par timmars energiska bemödanden kan få det att återvända. Härvid är första regeln att genast ocli först af allt skicka efter läkare, samt efter täcken och torra kläder. Återupp-lifningsförsöken böra om möjligt företagas i fria luften, äfven vid dåligt väder. Att återställa andningen är den viktigaste uppgiften; först när detta lyckats, bör man söka återställa blodomlopp och kroppsvärme.

De våta kläderna aflägsnas, framför allt åtsittande delar kring hals och bröst, halsdukar, hängslen etc. Den drunknade bör icke ställas på hufvudet eller lyftas upp vid benen för att få vattnet att flyta ut, utan lägges framstupa på

ett underlag af täcken eller kläder. Ena armen lägges under hufvudet, som bör ligga något lägre än den öfriga kroppen, i hvilken ställning vattnet lättast utrinner. För att förskaffa luften fritt till träde till lungorna öppnar man munnen, rensar mun och näsa från smuts, dy etc. med en näsduk, framdrager tungan och håller don framsträckt bäst genom att binda tungspetsen vid hakan medelst ett elastiskt band.

För att framkalla frivilliga andningsrörelser, kittlar man genast näsborrar och svalg med en fjäder (näsan med snus); gnider bröst och ansikte med våta dukar eller slår bröstet kraftigt med en vät duk.

Om inga andningsrörelser härvid inställa sig, skrider man genast till konstgjord andning, hvarvid förfares på följande sätt: Man lägger den drunknade på ryggen med hufvud och skuldror något höjda genom sammanvikta klädespersedlar. Tungan hålles hela tiden framdragen. Man ställer sig därefter bakom honom, fattar båda armarna nedanför armbågsleden, drager dem sakta och likformigt uppåt öfver hufvudet och håller dem här fast i 2 sekunder (se 1ig. 1). Härigenom utvidgas bröstkorgen och luft drages iu i lungorna. Därefter för man tillbaka armarna på samma väg och trycker dem sakta men stadigt mot bröstkorgens sidor under 2 sekunder. Härigenom pressas åter luften ut ur lungorna (se fig. 2.)

Äro två hjälpare till hands, ställer sig en på hvardera sidan af den drunknade. Hvar och en fattar sin arm och på kommando 1, 2, 3, 4 göra nu båda samma rörelser i lika tempo.

Dessa rörelser upprepas lugnt och likformigt ungefär 15 gånger i minuten, tills man märker, att själfständiga andningsrörelser begynna. Vanligen ser man samtidigt som själfständig andning åter

inställer sig en plötslig förändring af ansiktsfärgen, så att det förut bleka ansiktet blir rodnadt och tvärtom.

Fig. 2. Konstgjord andning: utandningsrörelse.

Ännu efter ett par timmars trägna bemödanden har man sett, att ändtligen ! den skendöde vaknat till lif, hvarför man ej bör uppge hoppet, äfven om ; ingen lifsgnista synes efter timslång | möda. Har själfständig andning

inträdt, insvepes kroppen i torra filtar eller dylikt och gnides under betäckningen kraftigt nedifrån uppåt. Därpå bringar man den räddade i en varm bädd, lägger flaskor eller blåsor fyllda med varmt vatten, eller värmda stenar etc. i maggropen, axelhålorna, mellan låren och under fotsulorna. När den räddade förmår svälja, ger man honom teskedsvis varmt vatten, te, kaffe, grogg eller vin, men ej i för stor kvantitet.

Dryckenskap, eller omåttligt förtärande af spritdrycker, som så ofta upprepats, att det kan sägas hafva blifvit en vana, medför bland andra ytterst menliga följder för den därmed behäftade (se Alkoholism) äfven moralisk och rättslig mindervärdighet. Sålunda kan en åt dryckenskap hemfallen person af denna anledning förklaras oförmögen att själf vårda sitt gods och blifva ställd under förmyndare. Dryckenskap kan äfven åberopas såsom skäl för ansökan om äktenskapsskillnad, i hvilket fall det dock skall styrkas, att den felaktiga maken blifvit straffad upprepade gånger för fylleri.297

Dråp. Om en person bringar en annan om lifvet med full afsikt att döda, rubriceras gärningen i rättsligt afseende såsom mord. Har emellertid sådan afsikt att döda icke förelegat, kallas gärningen dråp och straffas lindrigare. Dock är härvid att märka, att om en person dödar en annan med afsikt, men under sådana omständigheter, att han tydligen icke närmare öfvervägt handlingen, bedömes gärningen som dråp i hastigt mod. Sådana dråp straffas med straffarbete på lifstid eller i tio år; vid förmildrande omständigheter, t. ex. om gärningsmannen utan egen skuld blifvit genom förolämpning eller misshandel retad till vrede, kan straffarbetet nedsättas till sex år. Har dråpet begåtts utan afsikt att döda, blir straffet straffarbete från två år till på lifstid beroende på omständigheterna. För vådadråp, hvarmed menas att någon ouppsåtligen genom vårdslöshet, oförsiktighet eller försummelse vållat annans död, är straffpåföljden böter eller fängelse eller i vissa fall straffarbete i högst två år. Begår lifstidsfånge dråp och ej förmildrande omständigheter föreligga, skall ban mista lifvet. Samma straff eller straffarbete på lifstid ådömes upprorsman, som dräper den, som uppror stilla vill. Liknande straffpåföljd stadgas för dråp å främmande stats regent eller sändebud. Dråp å föräldrar, make, husbonde eller förman anses som synnerligen försvårande.

Dräkt. Kläderna göra mannen, säger ett gammalt ordspråk, som ofta användes i spefull eller ironisk bemärkelse, men som det oaktadt mycket ofta tages, mer eller mindre omedvetet, på fullt allvar i det dagliga lifvet. För denna grundsats bli också ej sällan andra hänsyn åsidosatta, hänsynen till det hälsosamma och ändamålsenliga, liksom hänsynen till de ekonomiska omständighe-

terna. Med andra ord: många människor sätta sin hälsa på spel och under-gräfva sin ekonomi genom att slafviskt rätta sig efter modets nycker och genom skattandet åt en yttre elegans, som ej står i öfverensstämmelse med deras pekuniära omständigheter.

En af hufvudfordringarna på en ändamålsenlig dräkt, bekvämligheten, blir i synnerhet mycket ofta åsidosatt. Trånga, åtsittande kläder bereda ej blott obehag, de hindra äfven blodomloppet i de organ, de närmast omsluta, hvarförutom de tillåta kroppsvärmen att utstråla allt för fort och därigenom lätt ge anledning till förkylningar och sjukdomar, som kunna anknyta sig till dessa. För dibarn t. ex. är lindandet, som bland de bättre klasserna lyckligtvis numera är i det närmaste bortlagdt, ett afgjordt hinder för den lilla varelsens trefnad och utveckling, på samma gång som det bereder barnet obehag och pina. Äfven för det uppväxande släktet äro trånga klädespersedlar synnerligen menliga dels af ofvannämnda orsaker, dels också därför att de hindra rörelserna, hvartill kommer att de äfven i pekuniärt afseende äro ofördelaktigare därigenom att de fortare bli urväxta och utslitna än rymliga och bekväma dräkter. I sanitärt hänseende är för öfrigt att iakttaga, att de hängslen gossarna bära skola vara breda och elastiska, så att de ej förorsaka tryck, som kan verka menligt på den i utveckling stadda kroppen, framför allt bröstkorgen, ryggraden och skuldrorna. Hängslen äro afgjordt fördelaktigare än lifremmar eller bälten för benklädernas uppehållande, emedan dessa senare alltid, och i synnerhet när de hårdt åtdragas, utöfva ett ihållande tryck på underlifsorganen, hvilket är allt utom nyttigt. För de unga flickornas vidkommande är åtdragandet af kjortelbanden likaledes en allvarsam297

fara, som bör undvikas genom begagnande af lifstycken eller lämpliga hängs-len. Tids nog kommer den period, då modet tvingar in kvinnokroppen i dylika fjättrar, ofta till obotlig skada och ohälsa. Om de åtdragna kjortelbandens och ännu mer den hårda snörningens olycksdigra inverkan på en del viktiga, i underlifvet belägna organ hänvisas till hvad redan anförts under rubriken Bröst.

För att en dräkt skall vara fullt ändamålsenlig fordras, att den skall skydda kroppen för allt för stor värmeförlust, på samma gång den medgifver största möjliga rörelsefrihet och icke inverkar hindrande på blodomloppet i någon af kroppens delar. En lagom löst sittande dräkt af lagom poröst tyg lämnar luften tillträde till kroppen i en viss grad, hvarigenom hudens verksamhet ökas och dess utdunstning befrämjas. På så sätt härdas äfven huden och blir mindre känslig för väderleksombyten och temperaturväxlingar, hvaraf följer att risken för förkylningar minskas. En sådan dräkt är äfven varmare än en åtsittande af den grund, att det kroppen närmast omgifvande luftlagret, som är en dålig värmeledare, hindrar värmeutstrålningen från kroppens yta. Af samma anledning äro löst väfda tyger varmare än täta sådana. Ju mera lufttätt ett tyg är, desto mindre ägnar det sig till beklädnad; è ena sidan förhindrar det luftens tillträde till huden, medan det å andra sidan ej genomsläpper utdunstningspro-dukterna, hvilka således kvarbållas å kroppens yta och i längden tilltäppa porerna. Huru skadligt det är att ute stänga luften bar bevisats genom försök å djur: en groda t. ex., hvars kropp öfverdragas med en för luften ogenomtränglig hinna, dör inom kort till följd af att den genom huden försiggående respirationen, hvilken är ej mindre viktig än andningen, förhindrats.

Dräktens beskaffenhet får naturligtvis lämpas efter årstider och väderleksförhållanden. Under den varma årstiden kan man bära mindre och tunnare kläder än under den kallare delen af året, och omvändt skulle vinterkläder vara, om icke omöjliga, dock ytterst obehagliga att bära sommartiden. I allmänhet bör man taga till regel att ej kläda sig för varmt. Tjocka kläder hindra alltid i någon mån luftens tillträde till kroppen och motverka därigenom hudens härdning, på samma gång de kvarhålla utdunstningen, följden blir förslappning i huden, stegrad ömtålighet för temperaturombyten och ökad disposition för förkylningssjukdomar. Särskildt holman akta sig för att hålla halsen för varm genom tjocka yllehalsdukar eller pälskragar, hvilka snart leda till ett förvekligande, så att minsta vindpust kan åstadkomma förkylning. Gifvetvis måste man beträffande giltigheten af dessa regler taga hänsyn t.ill individuella olikheter. En ålderstigen, sjuklig eller blodfattig person behöfver tydligen vara varmare klädd än en ung, frisk och blodfull, därför att den förre har mindre egenvärme och sålunda ej tål vid en värmeförlust, som den senare utan olägenhet fördrager.

Beträffande de enskilda kroppsdelarnas beklädande är i hufvudsak att märka följande:

Hufvudbonaden bör vara lätt och mjuk, naturligtvis äfven den lämpad efter årstiden. I självfva verket är håret ofta nog tillräcklig betäckning, ochifrare för ett naturenligt lefnadssätt anse, att man mycket väl kan gå barhnfvad både vinter och sommar. I alla händelser är det afgjordt skadligt att begagna huf-vudbonader, som hålla hufvudet allt för varmt. De nu brukliga styfva hattarna äro i detta afseende ganska olämpliga, och utan tvifvel får man på deras räk-297

ning skrifva större delen af de fall af flintskallighet, som äro så vanliga bland männen.

Om olämpligbeten af att hålla halsen allt för varm har redan talats. Trånga och styfva kragar äro också af ondo, i det de trycka på halsens blodkärl och hämma blodets obehindrade flöde till och från hufvudet, hvarigenom hvarjehanda åkommor och krämpor kunna uppstå, till och med hjärnblödningar och slaganfall. Tyvärr är bärandet af stärkkragar för många ett af deras sociala ställning förestafvadt bruk, hvars olägenheter dock kunna väsentligt minskas genom att kragarna äro tillräckligt vida och lagom höga för att lämna bal-sen nödig rörelsefrihet. Om

halsen härdas genom dagliga tvättningar med kallt vatten, behöfver man ej bära någon särskild halsbetäckning annat än möjligen vid särskildt stark köld.

Bålen, som innesluter flera af kroppens viktigaste organ, behöfver på grund häraf mest skyddas för de ogynnsamma inflytelserna af väderleks- och temperaturväxlingar. Dess beklädnad bör därför vara jämförelsevis varm, dock utan att rörelsefriheten hämmas. Alla trångt åtsittande plagg äro därför förkastliga, och hänvisa vi i detta sammanhang återigen till hvad som redan yttrats om skadligheten af snörlif och hårdt åtdragna kjortelband.

Lemmarna äro mindre ömtåliga än bålen och behöfva därför ej hållas så varmt klädda, dock är för underlifvets skyddande tillrådligt att bära underklä der af flanell, som i tillräcklig grad skydda mot köld och drag, hvilka den i och för sig föga ändamålsenliga kvinnodräkten annars ej förmår hindra. Med bärandet af sådana underkläder bortfaller äfven behofvet att bära en mängd underkjolar, som genom sin tyngd ytterligare öka olägenheterna af kjortelbanden.

Strumpeband, som knytas eller spännas om benen, böra absolut bannlysas. Skadligast äro de strumpeband, som bindas nedanför knät, i det de sammantrycka blodkärlen och verka hämmande på blodomloppet samt disponera för åderbråck, blodpropp och andra åkommor. Lämpligast är att bära långa strumpor, som räcka ofvanför knät och hållas uppe af strumphållare, som fästas i lif-stycket eller korsetten.

Rörande fotens beklädnad är det i främsta rummet skodonens beskaffenhet och form, som kommer i fråga. Se närmare härom såväl som om fotens vård i allmänhet under rubriken Fotvård.

De ämnen, som hufvudsakligen ifrågakomma vid tillverkandet af dräkter, äro linne, bomull, ylle och siden samt pälsverk. Af dessa ämnen är ylle, såsom hvar man vet, varmast, om man bortser från pälsverk, som ju mera undantagsvis bäres som dräkt. Denna yllets egenskap beror på fibrernas elasticitet, som äfven i fuktigt tillstånd bibehålles till en viss grad och hindrar kyla och fuktighet att genomtränga en ylle-väfnad lika fort som en sådan af linne och bomull, hvarigenom äfven den i väfnaden förefintliga fuktigheten af-dunstar långsammare och medför en mindre hastig värmeförlust. Häraf förklaras, att linnekläder äro så svala och företrädesvis lämpa sig för den varma årstiden, medan de under den kalla årstiden äro otillräckliga för kroppens skyddande mot för stor värmeförlust. Bomull och siden stå i detta afseende ungefär midt emellan linne och ylle. Halfylle, d. v. s. ylle uppblandadt med bomull, är varmare än bomull, men svalare än ylle.

Äfven färgen på tyget är af en viss betydelse, så till vida som vissa färger upptaga mera värmestrålar än andra. Hvitt upptager minst strålande värme, derefter kommer ljusgult, mörkgult,303

ljusgrönt, högrödt, mörkrödt och ljusblått samt slutligen svart, hvars förmåga att absorbera värmestrålar är mer än dubbelt så stor som den hvita färgens. Härpå beror att man om sommaren, då solvärmet är störst, företrädesvis begagnar ljusa dräkter och helst undviker svarta, som genom sin värmeab-sorberande förmåga kunna blifva rent af obehagliga att bära en varm sommardag, äfven om de i sig själfva ej äro öfver höfvan tjocka eller tunga.

Vid valet af tyger till dräkt bör man, förutom de nu nämnda synpunkterna, äfven taga hänsyn till huruvida tygets färg och utseende passar till bäraren eller bärarinnan. Härvid är i allmänhet att iakttaga, att hvitt gör figuren fylligare, svart däremot smärtare. På längden randade tyger åstadkomma samma effekt som svart, om ränderna ej äro för breda, hvaremot tvärrandiga och rutiga mönster öka intrycket af bredd och således ej ägna sig för fylliga, korpulenta personer. I fråga om färger måste valet rätta sig efter reglerna för färgernas frändskapsförhållande. I första rummet har man sålunda att taga hänsyn till hyn och färgen på håret. En färg, som kläder en svarthårig och mörkhyad person utmärkt, kan i hög grad misskläda en blond och tvärtom. Såsom en ali män regel kan härvidlag gälla, att för brunetter passa gula och röda färger bäst, medan blått och ljusgrönt äro lämpligast för blondiner såsom varande komplementärfärger till hyns grundton. Svart och hvitt, som ju strängt taget icke kunna kallas färger i egentlig mening, äro i berörda afseende mera indifferenta och kunna i allmänhet med fördel bäras af både brunetta och blonda personer, dock är att märka, det en mycket blek hy samt hvitt hår bli ännu blekare och

hvitare mot en hvit dräkt.

Med färgerna sammanhänger en annan

omständighet, som ej bör lämnas obeaktad. Vissa färgämnen, som användes vid färgningen af tyger, äro nämligen giftiga och kunna därför framkalla hudutslag och förgiftningssymtom af ganska allvarlig art. I synnerhet bör man vara försiktig vid valet af gröna tyger, som ej sällan innehålla arsenik.

I fråga om val af dräkter för särskilda tillfällen och hvad därmed sammanhänger hänvisas till artikeln God ton.

Dräktighetstiden hos våra vanligaste husdjur är i medeltal följande: ston 334 dagar, kor 285 » får 147 » svin 120 > get 150 hund 61 > katt 55 » Dränering (se Jordbruk.) Drömmar. Ehuru den egentliga hjärnverksamheten hvilar under sömnen, som är att betrakta såsom ett tillstånd närmande sig medvetslöshet, så visa dock drömmarna, att hjärnans verksamhet icke är fullkomligt afstannad. Angående drömmarnas natur och orsaker ha många olika åsikter uttalats. Mest lutar man numera åt den åsikten, att de framkallas ytterst af fysiologiska orsaker, såsom rubbningar i blodomloppet, nervsystemet, matsmältningen o. s. v. En fullt frisk människa, som för ett hygieniskt lefnadssätt, drömmer sällan. Däremot åtföljas en mängd sjukdomstillstånd af tätt upprepade drömmar, ofta af plågsam art (s. k. marridt). Dylika drömmar bruka också i regeln inställa sig efter magens öfverlastande med mat eller efter förtärandet af otjänlig, svårsmält föda. De nämnda orsakerna utöfva en mer eller mindre intensiv retning på vissa delar af hjärnan, som därigenom försättas i verksamhet och förarbeta antingen direkta intryck305

eller magasinerade sådana till hela kedjor af händelser, som för drömmedvetandet ofta tyckas sträcka sig öfver långa tidsperioder, men i själfva verket utspelas inom hjärnan på ytterst kort tid. Den för så många oförklarliga omständigheten, att man ej sällan kan drömma om personer och händelser, som man aldrig sett eller hört talas om, och hvilken af öfvertron gärna utlägges såsom en företeelse af öfvernaturlig art, förklaras af den moderna psykologien (läran om själslifvet) så, att hjärnan faktiskt upptager en mängd intryck under vakna tillståndet, som icke ingå i det egentliga medvetandet, men lika väl som de medvetna intrycken magasineras i hjärnan. När dylika omedvetna hågkomster — hvarvid naturligtvis äfven intryck, om hvilka man en gång varit fullt medveten, men hvilka man för länge sedan glömt, spela en roll — utlösas genom den omedvetna hjärnverksamhet, som af antydda orsaker kan äga rum under sömnen, uppstå dessa skenbart mystiska och oförklarliga drömmar, som gifvit anledning till så många vidunderliga utläggningar och antaganden.

Det har i alla tider funnits och finnes ännu i vår upplysta tid en mängd människor, som fullt och fast tillmäta dröm marna en utomordentlig betydelse såsom säkra förebud om kommande händelser af olika art. Man har till och med i s. k. drömböcker systematiserat denna drömmarnas föregifna betydelse, så att det t. ex. har en ledsam betydelse att drömma om det ena föremålet, en glädjande åter att drömma om ett annat. Dessa föreställningar ha i regeln sin upprinnelse i de olika föremålens värde eller nyttighetsgrad för människan och bära därför prägeln af ett rent påhitt. Att föreställningen om drömmarnas profetiska betydelse är så rotad, beror också mycket därpå, att i

regeln de, som tro på drömmar, samvetsgrant anteckna i sitt minne hvarje enstaka fall, då en dröm slår in, som det heter, men däremot ej fästa afseende vid de många, som icke gå i uppfyllelse.

Dröppel — gonorré — är en könssjukdom, som framkallas af vissa bakterier, kallade gonokocker, hvilka intränga i könsorganens slemhinna och där framkalla inflammation med varbildning. Varet innehåller rikligt med gonokocker, som vid könsumgänge lätt kunna öfverföras till en annan person och hos denne framkalla sjukdomen.

Hos mannen uppträder dröppeln i urinröret och ger sig 2 till 6 dagar efter smittans bibringande tillkänna genom kittling och sveda i urinrörets mynning. Snart inställer sig äfven flytning af en i början tunn, men inom kort

varartad vätska, liknande grädde. Urinafkastningen är försvårad och åtföljes ofta af riktiga smärtor. Hos kvinnan har dröppeln i regeln sitt säte i urinröret eller lifmoderhalsen.

Hufvudorsaken vid botandet af en dröppel är tidig och ändamålsenlig behandling samt att den sjuke under tiden iakttager nödig försiktighet. Tyvärr äro många benägna att ta sjukdomen som en bagatell, med hvilken de kunna kvacksalf va på egen hand och utan att iakttaga någon som helst försiktighet. Följden blir då nästan undantagsvis att sjukdomen tränger allt längre in och sprider sig till närliggande delar, så att det blir svårt, ja, omöjligt att fullständigt bli kvitt densamma. Erfarenheten har nämligen ådagalagt, att sjukdomen kan skenbart vara botad, men något frö till densamma det oaktadt ligga fördoldt och föranleda ett nytt utbrott eller leda till smittans öfverförande till andra. Det har t. ex. ofta händt, att gifta kvinnor blifvit smittade af sina män af den307

anledningen att dessa före giftermålet varit behäftade med en dröppel, som blifvit vansködd eller ej fullständigt botats och därför ännu efter åratal kan smitta. I många fall kunna de bland kvinnor så vanliga underlifssjukdomarna ytterst hänföras till på detta sätt ådragen infektion.

Behandlingen af en dröppel bör på grund af sjukdomens allvarsamma beskaffenhet anförtros åt en läkare och endast i fall en sådan ej står att anlita företagas af den sjuke själf. En hufvudsak är att behandlingen börjar så tidigt som möjligt, innan infektionen hunnit sprida sig inåt. Till insprutning i urinröret användes V4 till '/2-procen-tig protargol eller 1—2-procentig argo-nin (den senare omskakas före användningen), som insprutas med en liten glasspruta, helst en sådan med konisk spets. Sådana sprutor tillhandahållas på hvarje apotek. Insprutningarna företagas i hörjan ungefär tre gånger dagligen, men kunna längre fram ske något oftare och med starkare lösningar. Man bör vara mycket försiktig med att ej få något af dröppelflytningen på fingrarna och tvätta sig väl om händerna efter hvarje insprutning för att undvika risken af att giftet öfverföres till ögat, hvilket föranleder en mycket farlig och ej sällan till synens förlust ledande inflammation (se Ögonsjukdomar.) Af samma anledning bör man uppsamla den utrinnande flytningen med lappar eller bomull, så att denna ej nedsölar linnet eller underkläderna, hvilket äfven för snygghetens skull är att anbefalla.

Ju mera patienten kan hålla sig i stillhet, desto fortare kan sjukdomen botas. Vidare hör han iakttaga fullslän- i dig afhållsamhet från öl och spritdrycker, undvika kryddor och hetsiga födo- I ämnen samt ej förtära för mycket kött. i Då inflammationen i urinröret gått i

i tillbaka, hvilket tillkännager sig genom i att flytningen blir mera tunn och sve- dan vid urinlåtningen minskas, bör man i dock ej förledas tro, att sjukdomen är . häfd. Insprutningarna böra tvärtom . fortsättas ännu ett par veckor, hvarefter man kan öfvergå till en efterbehandling med insprutningar af zinklösning eller en rosafärgad lösning af öfvermangansyradt kali, hvarmed man måste fortsätta så länge ringaste spår af flytning kan upptäckas. Denna ger sig bäst tillkänna om morgnarna, då, så länge sjukdomen icke är läkt, nästan alltid en droppe af flytningen sitter i urinrörets mynning. Allra säkrast kan en läkare genom mikroskopisk undersökning afgöra, huruvida fullständig läkning inträdt.

Bland de följdsjukdomar en vansködd dröppel kan medföra är först att märka testikelinflammation, eller s. k. sanklo, bos mannen. Denna inflammation har sitt säte i bitestikeln, som under stark smärta kan svälla upp till betydlig storlek, och följden blir ofta tilltäppning af röret, genom hvilket den i själfva testi-keln beredda sädesvätskan skall passera. Har sjukdomen angripit båda testiklarna, blir därför oftast resultatet ofruktsamhet för mannen. Testikelinflammationen föranledes vanligen genom att den dröp-pelsjuke begått någon oförsiktighet, t. ex. genom kroppsansträngning eller förtärande af öl, spritdrycker o. d. Behandlingen, som fordrar absolut stillhet och anbringande af isblåsa på den uppsvällda pungen, bör alltid öfverlämnas åt en läkare.

Blåskatarr (se d. o.) uppstår också mycket ofta som följd af en vansködd dröppel. Äfven kan den hos mannen vid urinrörets öfvergång till blåsan belägna prostatakörteln inflammeras, prosta-tit, och bli säte för en långvarig och farlig varbildning. Äfven denna sjuk-309

dom kräfver anlitande af läkare. Dröp-pelreumatism är en annan af dröppelns följdsjukdomar. Den uppträder i allmänhet- blott i en led oeh skiljer sig däri från vanlig ledgångsreumatism, som angriper flera leder samtidigt eller flyttar sig från en led till en annan (se Reumatism). En vanskött dröppel kan vidare öfvergå till kronisk clröppel, som fordrar en tålmodig och långvarig behandling af läkare. En rätt vanlig följd af kronisk dröppel är striktur eller förträngning af urinröret, hvarigenom urinens afgång hindras eller försvåras. Denna åkomma kräfver utvidgning af urinröret genom sondering eller, i svårare fall, genom operation.

Duell är i svensk lag belagd med stränga straff. Såsom duell eller envig betraktas det, när tvänne personer, likgiltigt af hvilken anledning, efter aftal inlåtit sig i strid med hvarandra, hvarvid jämnlika vapen begagnas. En förutsättning för att en tvekamp skall betraktas såsom duell är, att de därvid använda vapnen kunna karaktäriseras såsom lifsfarliga, t. ex. skjutvapen, sabel, dolk o. d., samt att vederbörlig utmaning och öfverenskommelse parterna emellan rörande reglerna föregått striden och att denna föres i afsikt att döda eller tillfoga kroppsskada. Kommer duellen till stånd, d. v. s. att båda eller endera af de stridande gjort bruk af sitt vapen vare sig med eller utan resultat, hemfaller brottet under § 38 i strafflagens 14 kapitel, enligt hvilket den, som dräper annan under envig, dömes till straffarbete från och med 6 till 10 år. Har öfverenskommelse träffats duellanterna emellan, att kampen ej skall slutas utan enderas död, skärpes straffet för dråparen till straffarbete på lifstid till och med 10 år. Om endera af de stridande tillfogas svår kroppsskada, dömes gärningsmannen till straffarbete, i

2 till 6 år, och skedde ringare eller ingen skada, är straffet fängelse från 6 månader till och med 2 år. Om någon vid envig förfar svikligen, skärpes straffet.

Äfven om en duell icke kommer till stånd, är blotta förslaget om sådan straffbart. Härom stadgas nämligen i § 39, att »den, som utmanar annan till envig, eller slik utmaning antager, skall, ändå att enviget ej kommer till verkställighet, straffas med fängelse». Stadgandet förutsätter naturligtvis, att utmaningen skall göras eller antagas på fullt allvar.

Dufhöken är den roffågel, som vållar vildbanan den största skadan och jaktvårdaren det största besväret. Detta dock icke emedan ban är meraroflysten än t. ex. kungsörnen och bergufven, utan därför att han uppträder i större antal. De förra äro mera sällsynta i jämförelse med dufhöken, och de hålla sig dessutom mest undan i storskogen, medan höken uppträder öfver allt, ja äfven midt i byarna, där allt emellan hönsen gripas af denna lika djärfva som förslagna röfvare.

Då det allt emellanåt förekommer, att dufhöken och den nyttiga ormvråken förväxlas med hvarandra, må här anföras dufhökens karaktäristiska kännetecken:

1) dufhökens stjärt räcker med ungefär två tredjedelar af sin längd utanför de hoplagda vingarna, medan däremot ormvråkens stjärt är betydligt kortare.

2) benet eller tarsen är fjäderklädt nästan ända till midten och är dessutom på framsidan beklädt med en sammanhängande rad af 11—13 tvärställda plåtar, hvilka nedtill äro omkring fyra gånger så breda som långa. Ormvråkens ben äro nakna och plåtarna mindre breda nedtill.

Dufhöken är icke så svår att åtkomma med skott, som man skulle kunna tro. Han är föga rädd af sig och kom-311

mer understundom dumdristigt inom skotthåll. På harjakt kan det hända, att han midt under drefvet slår ned på haren, och vid bulvanjakt är det ganska vanligt, att han angriper orrbulvanerna. I)et säger sig själf att man vid sådana tillfällen strax måste vara färdig med sitt skott. Vid boet skjutes dufhöken utan stor svårighet, blott man

har tålamod att passa honom. I det följande lämnas några anvisningar, huru man härvid skall gå till väga.

Dufhöken väljer sin häckplats tämligen djupt inne i gröfre skog och afsides från vägar. Boet bygges i en medelstor gran, tätt invid stammen, vid två tredjedelar af trädets höjd. Det består, liksom ormvråkens och gladans, af kvistar och ris med litet mossa öfverst, är platt och tämligen litet i förhållande till fågelns storlek. Om fåglarna få vara ostörda, användes det flera år i rad, och det kan hända, att, om dess första innehafvare dödas, det tages i arf af ett annat par. Vid foten af trädet finner man bland fågelns kalkaktigt färgade exkrement äfven ben af fåglar och däggdjur, men icke af fjäder, ty dufhöken plockar fåglarna, innan ban hemför dem åt ungarna. Aggen värpas i förra hälften af maj och äro vanligen 3, någon gång 4, korta och mattblå samt någon enstaka gång försedda med gulbruna fläckar.

När man med ledning af hvad här ofvan sagts upptäckt ett bo, bör man, innan man borttager äggen eller dödar ungarna, söka döda föräldrarna. Under rufningstiden är detta ingen lätt sak. Slug och försiktig, smyger sig honan från äggen, när hon hör någon nalkas, och hannen är vanligen borta på jakt. När man lyckas skjuta dufhöken vid boet, sker detta vanligen, när fågeln återkommer till boet. Blir honan dödad, intager hannen hennes plats, rufvar täg-

gen och uppföder ungarna. Bästa tiden att invänta honans återkomst är i mörkningen. Märker hon, att någon person uppehåller sig i boets närhet, dröjer hon, tills den objudne aflägsnat sig. Man bör därför dölja sig så väl som det låter sig göra, förhålla sig tyst och stilla och vara beredd att skjuta snabbt emedan hon skyndar pilsnabbt in i boet. Det händer sällan, att ett skott genom boet medför åsyftad verkan.

Klo af dufhök.

Ett annat sätt att under häckningstiden åtkomma föräldrarna är att, sedan boet väl blifvit upptäckt, förnt på lagom håll iordningställa en skjutkoja och någon dag därefter i ett sällskap af 3 à 4 man med buller och bång passera förbi. Vid skjutkojan rycker skytten ut och tar plats i skjutkojan, medan de andra fortsätta. Honan, som i god tid skyndat undan, anar ej nu oråd och återvänder inom kort. Att bomskott för-313

svåra ett nytt försök ock måhända alldeles omintetgöra ett sådant, är själfklart.

Så snart ringarna blifvit kläckta, blir honan mindre skygg och sitter då ofta kvar på boets kant, när någon nalkas, och kan då utan svårighet fällas. När honan blifvit skjuten, bör man lägga sig vinn om att äfven åtkomma hannen, hvilken nu, som ofvan sagts, intager hennes plats, och härvid kan man hafva god hjälp i lockpipan.

Detta instrument är ganska enkelt. Det består af två sammanfogade, inåt plana, utåt afrundade, vid pass 10 cm långa träbitar, hvilka till halfva längden äro tätt sammanfogade, men på andra hälften något urhålkade. I denna urhålkning är anbragt en mässings- eller trälamell. Vid blåsning mot denna frambringas ett ljud, som förvillande liknar hökungens och ormvråkens skri.

Lockpipan användes för att snarare återkalla honan till boet, hvarigenom skytten besparar sig en ofta tålamodsprövande väntan, dessutom under parningstiden, men fördelaktigast när ungarna lämnat boet, i närheten af hvilket de gärna en tid uppehålla sig. De röja då lätt sin vistelseort genom sina sällan afbrutna skrik efter föda, men varsamma, som de snart blifva, tystna de genast, då buller höres, hvarför man sällan utan mycket besvär kan komma i håll för dem, om man söker smyga sig på dem. Vid blåsning i lockpipa däremot komma ungarna snart - flygande och kunna med lätthet dödas. När man lyckats med en, bör man dröja en god stund, innan man börjar locka de andra, och alltid hålla sig väl dold. Lockpipan kan med fördel användas ända till midten af september.

Man kan äfven fånga höken medelst en hökbur med sax (se nedanst. figur), ett fångstredskap, som är i hög grad

förtjänt af att komma i åtanke hos hvarje jägare, som vill skydda det nyttiga villebrådet. Buren, som hålles till salu af större sportfirmor, uppsattes fördelaktigast i närheten af hönsgård, dufslag eller vid rapphönsens

foderplats, i närheten af ett högt träd och på en

Hökbur med

manshög stolpe, om möjligt inne i en buske, så att dufvan synes bättre uppifrån än från sidorna. Vid gynnsam väderlek användes naturligtvis med största fördel en lefvande, helst hvit dufva, och under den kallare årstiden en uppstoppad sådan.

Dufvor. Af vilda dufvor förekomma i Sverige fem arter, af hvilka de flesta, äro flyttfåglar. Den vanligaste är skogsdufvan, bland de andra må blott nämnas den rätt allmänt och ända upp i Norrland förekommande ringdufvan samt den mera sällsynta turturdufvan. De vilda dufvorna äro ur nyttighetssynpunkt rätt indifferenta fåglar: såsom jaktbyte äro de skäligen värdelösa, men anställa å andra sidan heller ingen vidare skada.

Ur den nämnda synpunkten äro de tama dufvorna, hvilka härstamma från den någon enstaka gång i Sverige anträffade klippdufvan och förekomma i snart sagdt otaliga varieteter, mera anmärkningsvärda. Den för sin snabba315 Dufvor-

flykt berömda brefdufvan har sålunda många gånger användts för befordrande af skriftliga meddelanden från ort till annan, när andra befordringsmedel ej stått till buds, exempelvis under Paris' belägring 1870—71, oeh i denna egenskap skall troligen denna fågel äfven framgent kunna finna användning, äfven om den i gnisttelegrafen fått en mycket farlig och i flera afseenden öfverlägsen konkurrent. För öfrigt håller man väl mest tama dufvor för deras vackra utseende och snabba, behagliga flykt, hvarvid man dock får bereda sig på den olägenheten att de stundom göra skada både å åkern och i trädgården, när de icke fodras tillräckligt rikligt. Dessutom förvildas de tama dufvorna ganska lätt och kunna då understundom bli besvärliga nog. Till föda kunna blott unga dufvor användas — äldre äro utan undantag sega och onjutbara — och böra helst gödas någon tid, innan de slaktas. I utlandet spelar dufvan en större roll såsom födoämne än i Sverige, där denna fågel blott undantagsvis förekommer på matsedeln. Vill man göda unga dufvor, placerar man dem i en korg med ett mjukt underlag af mossa eller hö och ställer korgen på ett luftigt, men tämligen skumt ställe. Djuren fodras regelbundet tre gånger om dagen med kokta majskorn, som gifvas dem ännu ljumma och beräknas hvarje gång 35 — 50 korn per dufva. Efter 12 — 14 dagar kunna dufvorna slaktas.

Dukning. Ingenting förmår väl i högre grad redan från början höja stämningen vid en festmåltid än anblicken af ett smakfullt dukadt bord, å hvilket det snöhvita duktyget, det glänsande silfret och de gnistrande glasen i förening med en diskret blomsterprydnad erbjuda ögat en angeiiäm anblick och väcka behagliga föreställningar om stundande kulinariska njutningar. Ty man

liar ju rättighet förutsätta, att ett värdfolk, som förstår sin sak beträffande bordets anordning, äfven skall beträffande hvad som kommer att framsättas på detta bord visa sig i besittning af omsikt och god smak.

Ett hufvudvillkor för att ett dukadt bord skall verka behagligt är att duktyget är oklanderligt rent och fullkomligt helt. Det kan vara mer eller mindre fint och mer eller mindre nytt, en sak, som ju ytterst beror på de ekonomiska omständigheterna, blott det verkar rent och ej företer stoppade eller allt för tydligt nötta ställen, naturligtvis ännu mindre öppna hål eller refvor. Detta gäller ej blott bordduken utan i ännu högre grad servetterna. En obetydlig skavank i bordduken kan ibland döljas för gästernas ögon, när den befinner sig på ett ställe, där man anbringar bordlöparen eller någon borduppsats, som ej behöfver rubbas. En servett åter vecklas ut och handteras upprepade gånger, hvarvid å densamma förekommande skavanker lätt falla i ögonen ej blott på den gäst, som fått den till begagnande och som måhända häri ser rent af ett bevis på ringaktning, utan äfven på de närsittande.

En sak, till hvilken nödig hänsyn bör tagas, är att åt hvarje gäst beredes så stort utrymme, att han ej sitter obekvämt eller måste göra det obekvämt för sina grannar. Medgifva de lokala förhållandena eller andra omständigheter ej anordnandet af sittande bord med behöfligt utrymme, är det bättre att arrangera s. k. gående bord, d. v. s. att deltagarna placera sig vid småbord, som då äfven kunna anbringas i angränsande rum, och förse sig själfva från ett såsom gemensam byffé dukadt centralbord eller serveras rätterna af betjäningen. Detta

arrangemang får dock ej samma festliga prägel och plägar vanli-317

Dukning.

318

gen ej heller medföra samma angenäma stämning som då man samlas vid ett gemensamt bord.

Brukligt är att öfver bordets midt oeh i dess längdriktning lägga en s. k. bordlöpare, på hvilken borduppsatser, blomstervaser, flaskställ o. d. placeras. Bordlöparen bör vara af tunt linne med broderier och ej i färgen sticka mycket af mot duken. Bordlöpare af papper kunna vara vackra nog för ögat, men verka ej fint. Man kan också mycket väl undvara bordlöpare, hvilket många anse vara att föredraga, i synnerhet om bordet betäckes af en vacker och fin damastduk.

Anblicken af festbordet förhöjes i väsentlig grad genom lämpliga blomsterdekorationer. Huru dessa skola vara beskaffade är en fråga, som bör ytterst öfverlåtas åt den individuella uppfattningen och smaken. Som en allmängiltig regel gäller dock, att man icke bör till prydande af ett middagsbord använda höga och yfviga blommor, som dölja de midt emot sittande för hvarandra och förhindra en fri öfverblick af bordet från hvarje plats, ej heller bör man härtill begagna starkt doftande blommor, emedan de, äfven om doften i början förefaller angenäm, under en långvarig måltid lätt kunna förorsaka de, som sitta närmast, obehag. Sedan några år har det varit brukligt att beströ bordets midt med lösa blommor och grönt, en dekoration, som kan vara både nätt och effektfull, men som bör göras med förståndig sparsamhet, så att bordet ej verkar som en nyslagen slåt-teräng. Huru denna dekoration än anordnas bör den bestå af naturliga blommor — konstgjorda sådana äro bannlysta. Blommorna få ej heller se vissna och slokande ut, hvarför man bör beflita sig om att välja sådana, som äro en smula hållbara. Violer t. ex. göra sig

vackert på en bordduk, men äro lätt förgängliga och se redan efter ett par timmar ut som svarta, skrumpna flugor.

De servetter, som begagnas vid ett middagsbord, skola liksom duken vara af bländhvit damast. En tid var det brukligt att bryta servetterna på det mest äfventyrliga sätt och gifva dem gestalt af djur, växter o. s. v., men detta är numera bortlagdt. Den vanligaste formen är att den till en fyrkant hop-vikna servetten vikes i triangelfason, hvarpå snibbarna instickas i hvarandra, så att den upprätt ställda servetten bildar liksom en öppen mössa. Man brukar också stundom bryta servetter i stjärnform eller solfjädersform. Det förra sättet, som åskådliggöres i fig. 1, tillgår så, att man först viker servetten dubbel och därpå viker dess båda långsidor åt hvar sitt håll, så att de komma kant i kant med servettens rygg, hvarefter den sålunda fyrdubbelvikna servetten veckas i sex veck på tvären (se a) och slutligen dess nedre ända hoppressas och uddarna utböjas i den öfre på sätt b utvisar. För sol fjäderformen ägna sig mycket fina och ej allt förstora servetter. Man viker servetten dubbel, dock så, att det undre lagret skjuter ut nedanför det öfre med en ungefär 3 cm bred kant (se fig. 2 a). Därefter vikes servetten ännu en gång efter samma metod, så att den får den form, som synes af 5, hvarpå den veckas å tvären i två fingerbreda veck, hvilka måste göras skarpa och så likformiga som möjligt. Slutligen omfattar man med två fingrar servettens' nedre del, utböjer understycket till fot och utbreder den öfre delen i solfjäderform, på sätt bilden af den färdigbrutna servetten utvisar.

Vid hvarje kuvert dukas med en flat tallrik, som ifall smörgåsbricka kring-bjudes vid bordet begagnas härför, eljes320

som underlag för sopptallriken. På ömse sidor om tallriken läggas knif och gaffel samt bakom densamma skeden. Knif och gaffel ombytas för hvarje anrättning på samma gång som ny tallrik framsattes. Det säger sig självt, att skedar, knifvar och gafflar skola vara otadligt rena och blanka och om möjligt af likartad form. Ett bord, som är dukadt med omaka pjäser, kanske till på köpet med porslin, som varierar i form och mönster, gör ej något godt intryck.

De vinglas, som skola begagnas under måltiden framsättas redan från början, med det undantaget att om t. ex. bourgogne kringbju-des till en mellanrätt, hälles denna af betjäningen upp i glas, som sedan kringbjudas bland gästerna. På samma sätt serveras öl, äfvensom mineralvatten, då sådant förekommer till sparris, kronärtskockor

eller annan grönrätt. Öfriga viner iskänkas uti de framför gästen stående glasen.

a

Fig. 1. Brytning af servetter i stjärnform.

För dessertviner, som äfven bruka jämte rödvin serveras till soppan, begagnas smärre glas, för rödvin något större och för champagne stora glas af konisk form. De höga smala champagneglasen ha kommit ur bruk, liksom de flata skålformiga. Rhenska viner serveras i kulörta glas på fot.

Med undantag af dessertvinerna, som upphällas på karaffer, framsättas ej vinerna på bordet utan serveras alltid af

betjäningen, som har att tillse att glasen blifva vederbörligen påfyllda.

Skall frukt serveras till dessert, framsattes denna, prydligt upplagd i fruktskålar, före måltidens början. En vacker fruktskål med en pyramid af saftiga päron, rodnande äpplen, svällande drufvor, guldgula bananer o. d. bidrager mycket till att åt ett dukadt bord förläna en festlig och inbjudande anblick.

Af kryddor brukar endast salt från

--,-. ,

Fig. 2. Brytning af servetter i solfjädersform.

början vara framsatt på bordet. Man begagnar härför numera små saltkar, som utplanteras här och där, så att hvarje gäst obehindradt har salt inom räckhåll och ej behöfver besvära andra därom. Peppar, senap och andra kryddor framsättas däremot först i samband med den anrättning, till hvilken de höra.

Vid en festmåltid hör det till att gästerna placeras vid bordet i en viss ordning, som hufvudsakligen bestämmes af rang och ålder. Detta bruk iakttages alltid i fråga om sittande bord, serveras åter måltiden vid småbord, kan det vara lämpligt att gifva gästerna frihet att själfva välja sig platser. Vid på förhand ordnad placering utlägges å hvarje plats ett placeringskort med gästens namn, så att ingen villervalla uppstår, då man går till bords. Vid större tillställningar hrukas därjämte att i samlingsrummen framlägga en planritning öfver bordet, å hvilken kavaljererna kunna orientera sig angående platsernas läge. Placeringskorten böra vara enkla och smakfulla och namnen prydligt skrifna.

Dusch (se Bad.)

Dynamit (se Sprängämnen.)

Dysenteri (se Rödsot.)

Dyspepsi. Med detta från grekiskan lånade namn betecknar man de rubbningar i matsmältningen, som åtfölja nästan alla magåkommor och som yttra sig i hvarjehanda obehag, såsom tryck och ömhet i magtrakten, illamående, brist på aptit, benägenhet för kräkning, uppstötningar o. s. v. Dyspepsi kan också inställa sig utan att någon egentlig magsjukdom föreligger, t. ex. då magsaften ej afsöndras i tillräcklig mängd eller icke äger den för matsmältningen erforderliga kemiska samman sättningen, eller då magens rörelser äro förminskade, så att födan ej kan i till-

räcklig grad blandas med magsaften. Denna form af dyspepsi har vanligen sin grund i något svaghetstillstånd, t, ex. bleksot och blodbrist, nedsättning af kroppskrafterna genom någon föregående sjukdom, öfveransträngning, nattvak, utsväfningar o. s. v. Hit hör också den nervösa dyspepsien, som beror på rubbningar i nervsystemet,

företrädesvis mag-nerverna. Dyspepsien betecknar sålunda icke någon särskild sjukdom, utan mera en del mer och mindre karaktäristiska symtom, som stå i samband med andra, sjukdomar.

Dårhus (se Hospital.) Dödligheten i förhållande till folkmängden gestaltar sig i Europas olika land på följande sätt:

Antal dödsfall på Land: 10,000 inv.:

Ryssland........................ 237

Rumänien 2S2

Ungern 251

Serbien 237

Spanien 233

Österrike 229

Italien........................... 216

Portugal........................ 201

Frankrike 193

Tyskland 179

Finland 165

Schweiz 163

Belgien 154

Storbritannien 148

Grekland 139

Nederländerna 137

Sverige 137

Norge 135

Danmark 133

I ofvanstående siffror äro icke dödfödda inbegripna.

Dödsförklaring. Under vissa omständigheter kan en person förklaras död, äfven om icke full visshet föreligger att han verkligen aflidit. Dödsförklaringen afkunnas i form af ett domstolsbeslut325

och kan meddelas i följande fall: att 20 år förflutit från den tid, då den försvunne veterligen var vid lif; att 5 år förflutit från nämnda tidpunkt och den försvunne dessutom varit i någon särskild lifsfara, utan att man vet, att han räddats; att 5 år förflutit från den tid, den försvunne veterligen var vid lif, och hans ålder, då han sist afhördes, utgjorde 85 år eller däröfver och han således vid den tid, då dödsförklaringen begäres, skulle vara mera än 90 år.

De personer, som kunna begära en dödsförklaring, äro den försvunnes lagliga arfvingar eller testamentstagare. Ansökning härom skall ingifvas skriftligen till underdomstolen i den ort, där den bortovarande senast varit mantalsskrifven, hvarpå domstolen företager en undersökning samt anställer förhör angående de omständigheter, som röra den bortovarande. Om därvid de i ansökningen uppgifna förhållanden vinna stöd och det ej därvid

utrönes, att den försvunne personen är vid lif eller att han aflidit, utfärdar domstolen kungörelse i Post- och Inrikes Tidningar tre gånger, minst en månad mellan hvarje gång, hvilken kungörelse innefattar kallelse å den bortovarande att gifva sig tillkänna hos domstolen eller dess ordförande. När ett år förflutit från kungörelsens sista införande, kan ansökningen fullföljas, och finner domstolen då densamma befogad, förklarar domstolen, att den bortovarande skall anses för död, hvarvid i de särskilda ofvan angifna fallen en viss tidpunkt fastställes såsom den, då han anses hafva aflidit.

En dödsförklaring medför den verkan att, sedan domstolens utslag vunnit laga kraft, bouppteckning och arfskifte få verkställas efter den dödförklarade på samma sätt som om han verkligen aflidit.

Om en dödförklarad person befinnes

lefva, upphäfves naturligtvis dödsförklaringen och han äger rätt att återbe-komma sin bortskiftade egendom, dock icke från den, som från hans arfvingar förvärfvat egendomen i god tro att den dödförklarade verkligen aflidit. Visas åter, att en dödförklarad aflidit, men vid en annan tidpunkt än man antagit, och det befinnes, att hans arfvingar vid dödsfallet äro andra än de, hvilka hans egendom tillskiftats, äga de förra utbekomma nämnda egendom, dock med ofvan sagda inskränkning beträffande förvärf i god tro. Afkastning af sålunda återburen egendom skall återbäras i förra fallet från den dag innehafvaren fick veta, att den dödförklarade var vid lif, i senare fallet från den dag, då talan instämdes om egendomens återbe-kommande. Har egendomens innehafvare vid dess tillträdande vetat, att den dödförklarade var vid lif, är han skyldig återbära afkastningen för hela den tid, han innehaft egendomen.

Dödsstraff ådömes enligt svensk lag för vissa gröfre förbrytelser, såsom högförräderi, militäriskt landsförräderi, spioneri i krigstid, vissa majestätsbrott, mord, dråp under försvårande omständigheter och mordbrand, som medför förlust af människolif. Ingen dödsdom får gå i verkställighet, innan konungen förordnat att den skall verkställas, d. v. s. att äfven om en af en underdomstol afkunnad dödsdom vunnit laga kraft, blir den likväl föremål för pröfning af konungens högsta domstol, som dock i sådant fall endast undersöker, huruvida anledning föreligger att förskona den dömde från dödsstraffet. Besluter konungen att benåda till lifvet, står det den dömde fritt att antaga nåden eller icke.

Dödsstraff verkställes med uteslutande af offentlighet å fängelsegård, hvarvid blott vissa myndighetspersoner samt327

särskildt tillkallade vittnen få närvara. Straffet verkställes numera med fallbila (s. k. guillotin), hvilket redskap infördes genom k. förordningen d. 29 juni 1906. Den första brottsling, som i vårt land afrättades med fallbila, var rånmördaren Ander å Långholmen den 23 november 1910.

Dödstecken. Då lifvet utslocknat hos en människa, tillkännagifver sig detta genom vissa tecken, som mer eller mindre tydligt känneteckna lifvets upphörande. Det första tecknet är, att andhämtningen afstannar, liksom äfven hjärtats verksamhet. Andningens upphörande kan man bl. a. konstatera genom att hålla en fjäder framför näsan eller munnen och gifva akt på, om den visar någon rörelse, eller genom att se efter, om en framför munnen eller näsan hållen spegel belägges med imma. Hjärtverksamhetens afstannande undersökes bäst genom att lägga örat till bröstet; så länge hjärtat är i gång, förnimmes ett karaktäristiskt ljud, som dock understundom kan vara ganska svagt.

Ett annat tecken är dödskylan. Redan kort efter dödens inträdande sjunker temperaturen, hvilken sjunkning fortgår ända till dess kroppen uppnått samma temperatur som den omgifvande luftens.

Emellertid har erfarenheten visat, att här anförda dödstecken icke äro absolut ofelbara. Det har händt, att personer, hos hvilka både andning och hjärtverksamhet upphört, kunnat återkallas till lifvet genom konstgjord

andning, och dödskylan kan hos en genom drunkning eller förfrysning förolyckad person vara lika utpräglad som hos en verkligen död, ehuru lifvet icke är fullständigt ut-slocknadt.

Ett mera säkert dödstecken är likstelheten, som i vanliga fall uppträder 6—12

timmar efter döden och börjar i underkäkens muskler samt småningom sprider sig till kroppens öfriga muskler, så att den blir styf och hård. Det är att märka, att denna stelhet efter ett par, tre dygn löser sig, så att kroppen åter blir mjuk och slapp. Likstelheten inträder fortare hos personer, som före döden ansträngt sina muskler, t. ex. omkommit under utförandet af något arbete eller annan kroppsansträngning. Emellertid är icke heller dödsstelheten alltid absolut tillförlitlig, enär den kan förväxlas med ett kataleptiskt tillstånd, ett slags stelkramp, som stundom förekommer i svåra nervsjukdomar och på hvars räkning man torde kunna skrifva de allra flesta fall af skendöd i egentlig mening, d. v. s. då den förment döde af sig själf kommit till lif igen (se Skendöd.)

Ett mera tydligt och säkert dödstecken erbjuda ögonen. De få efter döden ett brustet, insjunket utseende, med en egendomlig, stel och glanslös blick. Endast i det fall att ögonen redan under lifvet varit grumliga, kan en ovan iakttagare misstaga sig.

Ett' annat sätt att utröna dödens inträdande är att hålla den dödes hand mot ett brinnande ljus med fingrarna lagda intill hvarandra. Hos en lefvande människa te sig springorna mellan fingrarna rosenfärgade på grund af det i dem cirkulerande blodet, medan hos en död person redan snart efter döden fingrarna bli helt hvita eller ogenomskinliga. Man kan ock ombinda ett finger stadigt, men ej hårdt, då hos en lefvande person fingret ofvanför ombindnings-stället snart visar en rödfärgning, som öfvergår till blått, medan en smal hvit ring uppstår på det ombundna stället. Hos en död uteblifver ali dylik färgförändring belt och hållet. Ett gammalt prof är vidare att drypa en droppe smält lack på huden. På en lefvande329

människa åstadkommer denna en bränn-blåsa med röd botten, medan den uteblir bos en död, på sin höjd uppstår en svag upphöjning i huden, hvilken lätt brister utan att visa någon rödaktig botten.

De tillförlitligaste dödstecknen äro likfläckarna samt liklukten. De förra

äro rödblå och uppträda företrädesvis på de delar af kroppen, som legat nedåt. Den börjande förruttnelsen ger sig dessutom tillkänna genom en grönaktig färgning å buken, börjande i ljumsktrakten.

Döfhet (se Öronsjukdomar.)

Döfstumundervisning (se Abnormundervisning.)

Döfstumalfabetet.E.

Ecklesiastikdepartementet (se Sfafs-departementen.)

Ed är i juridisk mening ett af de medel, hvaraf lagskiparen har att begagna sig för utrönande af hvad som är sant och rätt i den sak han skall pröfva. I främsta rummet kommer härvid i betraktande vittneseden eller den edliga försäkran, som ett inför domstol åbero-padt vittne afgifver rörande sanningsenligheten af sin utsaga. Vidare kan en part i en sak åläggas att med ed bekräfta en af honom anförd uppgift — fyllnadsed — eller frivilligt erbjuda sig härtill med motpartens tillåtelse — bjuden ed — och slutligen kan äfven en part åläggas att med ed bekräfta sitt förnekande af en anklagelse eller en under rättegången förebragt, men ej bevisad omständighet — värjemdlsed.

Hvarje vittne, som åberopas inför domstol och mot hvilket ej godkändt jäf anförts, skall aflägga ed, innan vittnesmålet afgifves. Undantag göres för edsvuren ämbets- och tjänsteman, som å ämbetets eller tjänstens vägnar intygar något. Edén kan äfven eftergifvas af parterna i målet, därest detta ej är svårare brottmål. Och slutligen kan äfven vittne, som tillhör främmande trossamfund, hvars lära ej tillåter eds i afläggande under några förhållanden, befrias från edens afläggande och tillä-tas att i stället afgifva en högtidlig försäkran på heder och

samvete, dock skall k. m:t härom förordna.

Vittnesed skall afläggas med ena handen på bibeln eller lagboken samt ske »vid Gud och hans heliga evangelium». Denna lydelse förändras dock, då mosaisk trosbekännare skall aflägga ed, till »vid Gud och hans heliga lag.»

Vägrar vittne att gå ed, förelägges det vid vite att vid nästa rättegångs-tillfälle fullgöra edgången. Vägrar vittnet äfven då, utdömes det försutna vitet och vittnet förelägges vid förhöjdt vite att aflägga eden vid nästa rättegångstillfälle. Vid fortsatt vägran ådömes det tredskande vittnet fängelse.

Finner domstolen, att någon till vittne åberopad person, som tillhör svenska statskyrkan, ej äger tillbörlig insikt om edens vikt och betydelse, kan domstolen förelägga vittnet, vid vite, att inställa sig hos prästerskapet i den församling vittnet tillhör för att undervisas om edens vikt och vådan af mened, innan vittnesmålet får afläggas.

Värjemålsed får endast afläggas rörande en delvis, men ej till fullo bevisad sak. Är ingen bevisning förebragt, kan sålunda ej värjemålsed ådömas. Ej heller får värjemålsed tillåtas i svårare brottmål eller i det fall att den, som skall gå eden, saknar medborgerligt förtroende eller ej äger fullt insikt om edens betydelse eller anledning finnes att antaga, det vederbörande part på grund af sjukdom, ålderdomssvaghet, rus eller annan orsak icke äger säker hågkomst rörande den omständighet,333

eden skall gälla. Edgångsbeslutet kan öfverklagas bos högre rätt. Hörande edens formulering är denna i det närmaste lika med vittnesedens. Aflägges ådömd värjemålsed, anses den omständighet, eden gällt, obestyrkt, men däremot bevisad, om edgången ej fullgöres.

Fyllnadsed eller bjuden ed får ej förekomma i brottmål. Hit räknas ed, som aflägges till bestyrkande af handelsböckers riktighet, värdering af uppbrunnet, stulet eller förkommet gods, borgenärsed i konkurs, gäldenärsed i konkurs o. s. v.

En särskild ed är tro- och huldhetsed, som numera endast brukar affordras främmande makters manliga undersåtar vid deras upptagande till svenska medborgare. Bruket att vid en ny konungs tillträdande af riksstyrelsen affordra s. k. hyllningsed har numera inskränkts till att gälla endast högre ämbetsmän och vederlikar samt militär.

Om falsk ed se Mened.

Efterrätter. I nedanstående recept till efterrätter är satsen i allmänhet beräknad för bjudningar, d. v. s. för ett flertal personer. Vid tillagning i mindre skala måste beståndsdelarnas mängd således minskas i motsvarande grad.

1. Vaniljsås. V2 liter grädde, 1V2 matsked socker och ett par droppar vanilj uppkokas, och häri vispas 3 äggulor.

2. Prinsesskräm. 3 matskedar socker, 1 matsked hvetemjöl, 1 dito potatismjöl, några rifna söt- och bittermandlar och 2 ägg, uppvispade med litet grädde; allt detta kokas under jämn vispning, och just då det kokar ihälles ett glas punsch. Slås upp i geléskål och serveras med sylt.

3. Vaniljkräm. V» liter söt grädde sättes på elden att koka med en bit vanilj. När grädden kokat ihop till hälften, tillsättas V3 liter grädde och 50 gm socker. Sedan ivispas 8 ägg, hvar-

efter det hela hälles upp, sedan det tjocknat. Krämen ätes kall och garneras med biscuits.

4. Kräm till fyllning. 12 äggulor vispas med 85 gm hvetemjöl, 145 gm mjölk och litet salt, hvilket allt under ständig vispning får koka upp, men genast därefter aflyftes. Ägghvitorna slås till hårdt skum och blandas med 420 gm socker, hvarefter det sammanblandas med det kokta. Därefter sättes blandningen öfver elden och vispas, tills krämen är tjock. Smak af essence tillsättes efter behag.

5. Kräm. 5 cl franskt vin, 2 hela ägg, 10 cl socker, saften och de rifna skalen af 2 citroner uppkokas under jämn vispning; uppslås därefter att kallna. 3 blad gelatin smältas, svalas, slås uti V» liter förut hårdt vispad grädde och blandas med det föregående. Det hela slås sedan i en skål, som garneras med sylt och bisquits.

6. Apelsinkräm. 8 äggulor, saften af 6 apelsiner, 215 gm socker, 6 blad gelatin (upplöst i litet vatten). Detta upphettas och vispas, tills det tjocknar och kallnar. Knappt 5 dl grädde vispas till skum och blandas väl till det öfriga. Hälles i form att stelna.

1. Chokladkräm. 105 gm choklad, 105 gm socker, 6 äggulor, 1 stor matsked hvetemjöl och en liten tår mjölk vispas tillsammans. Härefter uppkokas 2/3 liter mjölk, hvaruti blandningen hälles, och det hela ställes på spisen för att tjockna. Sedan blandningen något afsvalnat, iröras 6 till hårdt skum vispade ägghvitor.

8. Citronkräm. 5 hela ägg, 3 äggulor, skalet af l'/2 citron samt saften af 2 citroner blandas med litet rhenskt vin (Mosel) och litet sherry. Socker tillsättes efter smak. Alltsammans slås i en panna, sättes på elden och vispas till hårdt skum, men får ej koka. Man kan333

sedan uppblanda krämen med vispad grädde. Kan äfven användas till ba-kelsefyllnad.

9. Fyrfärgad kräm. 1V3 liter söt grädde eller mjölk sättes öfver elden, sedan man först fråntagit 4 matskedar. Med dessa 4 matskedar grädde blandar man 4 skedar potatismjöl och häller det under ständig omröring i den kokande grädden. När blandningen stelnat, hälles den upp i en skål, hvari tillika ned-röras 210 gm socker och litet vanilj. Blandningen omröres, tills den kallnat, hvarefter 6 äggulor tillsättas. Härefter färgas den skär, röd, grön och brun.

10. Kall äppelrätt. 840 gm äpplen, skurna i skifvor, kokas mjuka i 11/* liter vatten jämte skalen af 1 citron, omröras och slås genom en sil. Det tunna äppelmoset tillsättes med saften af 2 citroner, 315 gm socker och 63 gm i kokande vatten upplöst röd gelatin. Allt detta uppkokas tillsammans, hvarefter det slås i varma glasskålar och får kallna.

11. Kall vinrätt. 1 liter kall mjölk sammanvispas duktigt med skalet af 2 och saften af 3 citroner, xh kg puder-socker och flaska lätt, hvitt vin. Härefter tillsättes 40 gm i mjölk upplöst gelatin, hvarefter massan slås i en porslinsform att stelna.

12. Krusbärsgelé. 1 liter omogna krusbär kokas i 1/4 liter vatten och filtreras genom en påse. Till 420 gm saft tagas 840 gm socker och '/4 stång vanilj, hvilket allt får koka i 5 å 10 minuter.

13. Vingelé. En butelj franskt vin och en butelj sherry slås i en väl rengjord kastrull tillsammans med V2 liter vatten samt 75 gm gelatinblad.

14. Apelsingelé. I 7» liter kokande vatten upplöses 20 gm gelatin, saften af 6 och det rifna skalet af 1 apelsin tilllika med 375 gm fint socker tillsättas; j

massan röres öfver elden, tills den klarnat, men får ej koka, och silas därefter genom en duk. Geléet slås upp i små formar eller skäres, sedan det kallnat, i aflånga remsor.

15. Glace. 1V3 liter mjölk uppkokas med 7s stång vanilj och 210 gm socker och aflyftes, hvarefter 8 väl vispade ägg ivispas, sättes åter öfver elden samt vispas oaflåtligen, tills det är färdigt att koka, då det aflyftes och vispningen fortsattes, tills smeten blir kall. När sedan smeten skall frysas, nedröres */s liter till hårdt skum vispad, okokt grädde.

16. Apelsinglace. Man tager lika mycket vatten som apelsinsaft och saften af en apelsin samt färgar detta rödt med karminlösning. Man fryser den på vanligt sätt.

17. Orangeglace. 1V3 liter okokt grädde blandas med 1 flaska apelsinsaft, rifvet skal af 72 citron och 1 matsked

orangevatten, hvarefter det färgas med ett par droppar karminlösning. Glacen fryses på vanligt sätt.

18. Vaniljglace. 2s/s liter gräddmjölk, 420 gm socker och en stång vanilj vispas oph få ett uppkok. Under tiden vispas 16 hela ägg och några gulor, hvilket slås i blandningen, när den kokat upp, och omröres några minuter för att tjockna, men får ej koka. Det hela silas och får under omröring svalna, slås därefter i glacedosan för att frysa och packas slutligen i en form för att frysa på nytt.

19. Vaniljbomber. Man kokar 7» liter vatten med 125 gm socker och en stång vanilj, aflyfter det från elden och låter det 'lyckt' få draga 7j timme och silar det sedan. Kallt iröras 8 ägg, sättes sedan öfver elden för att tjockna under omröring. När detta är gjordt, silas massan och får kallna. Därefter tillsättes 7s liter hårdt vispad grädde.337

Massan slås i glacebomber, som nedsättas i saltad is. 3 timmar åtgå till frysningen.

20. Ris à la Pompadour. 100 gm risgryn kokas väl i mjölk. Vs liter söt grädde vispas med litet socker och vanilj till hårdt skum, hvilket röres tillsammans med de kalla grynen tillika med 5 blad upplöst gelatin. Rätten slås därefter i en form att stelna. Den serveras med saft- eller vaniljsås eller ock med sylt.

21. Ambrosia. Man rör duktigt 210 gm socker med saften af 3 citroner, jämte något af skalet. Småningom tillsättas 10 äggulor och röras i fullt 1I2 timme. Under tiden har man upplöst gelatin i vin eller vatten, och detta jämte de vispade ägghvitorna slås till det öfriga, hvarefter allt hälles i en form.

22. Apelsinfromage. 8 blad gelatin upplösas i litet vatten. Öfver 215 gm siktadt socker rifvas skalen af 4 apelsiner. Saften af desamma urkramas i en kopp och silas. 6'/a deciliter söt grädde vispas med sockret till hårdt skum. Därpå iröres först apelsinsaften, sedan gelatinet. Kan slås i glasskål och garneras med apelsinklyftor, små biscuits och rödt gelé eller i en med vatten sköljd och sockrad form, som uppstjälpes.

23. Flammeri. 1,3 liter mjölk sättes på elden och, när den kokar, ivispas 115 gm stärkelse, som förut blifvit upplöst i litet kall mjölk. Sedan detta fått ett uppkok, tillsättas 15 till hårdt skum slagna ägghvitor, hvarefter massan åter får koka upp. Socker, mandel, citronskal eller vanilj tillsättas efter smak. Sedan hälles blandningen i en med kall mjölk öfverstruken, vacker form att kallna, hvarefter den uppstjälpes på ett stort fat och serveras med citron-, vanilj-eller saftsås omkring.

24. Apelsinparfaite. Saften af några apelsiner jämte något af skalet, socker och äggulor (1 äggula pr person) vispas i en kastrull, hvarpå tillsättes franskt vin eller vatten. Detta sättes öfver elden för att tjockna (får ej koka) och slås sedan upp på ett fat, och sedan det kallnat iröres gräddskum. Slås därefter i form och får själffrysa.

25. Ananasparfaite. Ananas skäres i små fina tärningar. Ägg (1 ägg beräknas för hvarje person) och socker röras tillsammans i en kastrull, och litet franskt vin eller vatten tillsättes. Blandningen sättes öfver elden för att tjockna, men får ej uppkoka. Slås upp på ett fat och omröres, tills den kallnat. Härefter iröres gräddskum. Blandningen slås i form och får själffrysa.

26. Blanc mänger. ll/8 liter grädde vispas till hårdt skum tillsammans med 105 gm socker. 50 gm gelatin upplöses i litet varmt vatten, och sedan det kallnat, nedröres det sakta i grädden och slås i form eller skål att stelna. Litet vanilj eller citron tillsättes efter smak.

27. Petits choux. 210 gm smör och 21 g liter grädde kokas upp; därpå iröras varsamt 420 gm mjöl under full kokning, till det lossnar från kanterna, hvarpå det aflyftes. Sedan det svalnat, tillsättas 9 hela ägg och 6 äggulor, en i sänder, under ständig omröring. Degen bör vara smidig men fast. Med en sked läggas små klimpar på en mjölad plåt och gräddas genast i ej för varm ugn. Kalla kunna de fyllas. Af '/4 sats blifver det 14 stycken.

Vill man glacera petits choux, så bestryker man dem med äggula och strör mandel och socker på dem innan de

gräddas.

28. Katrinplommonsoufflé. j 175 gm katrinplommon kokas, kärnorna borttagas, knäckas och de små mandlarna stötas tämligen fint och läggas till plom-333

monmoset, innan detta får koka. 6 ägg-gulor och 110 gm socker slås till hårdt skum, och däruti lägges massan, som väl omröres, hvarefter den slås på serveringsfatet och gräddas i ordinär ugnsvärme I1/» timme, eller tills sonfflén har höjt sig. Soufflén beströs med socker och serveras med söt grädde.

29. Äggsoufflé. 12 äggnior och 175 gm socker röras, tills det bela blir hvitt; därefter iröras 210 gm hvetemjöl och 2 matskedar vaniljsocker samt de 12 till hårdt skum slagna äggahvitorna. En kastrull smörjes med skirdt smör och hälften af smeten slås däri och gräddas i ugn 5/2 timme. Blandningen tages därefter ut, och sedan den svalnat, belägges den med aprikoser och finare sylter. Den öfriga smeten vispas upp med 15 centiliter till hårdt skum vispad grädde och slås på sylten, öfversiktas med fint socker och sättes åter in i ugnen att gräddas lV2 timme. Serveras med sås af passerade aprikoser med tillsats af mokkalikör.

30. Fruktpannkaka. 6 ägg och lV2 ! liter mjölk värmas, häruti smältes smör samt ivispas socker och ett par näfvar mjöl. Af denna smet slås litet i en pannkakspanna och sättes öfver svag glöd att stanna, sedan lägges ett hvarf krusbär eller äpplen, så smet o. s. v.

31. Punschkaka. 1/3 liter söt grädde vispas med 3 ägg, 3 finstötta skorpor, 1 sked stött socker och 1 sked hvetemjöl. Detta slås i en smord form och gräddas gulbrunt. Då kakan är färdig, slås ett glas punsch öfver den, hvarefter den får kallna något innan den ur-stjälpes.

32. Risgrynskaka. 1/i liter risgryn tvättas väl och kokas i mjölk, tills de blifva tjocka som gröt. Härefter iläggas en bit färskt smör, 2 händer förvällda russin, rifvet citronskal och socker efter smak. När grynen kallnat, iblandas 8

väl vispade ägg. Smeten hälles i en smord och med rifvebröd beströdd form och gräddas i ugn. Kakan stjälpes upp på fat och serveras med sylt eller saftsås.

33. Falsk gräddkaka. Smör af ett äggs storlek fräses i en panna, däri röres så mycket mjöl som går uti, och därefter 2/s liter mjölk. Sedan detta kallnat, iröras 4 äggulor och 4 till skum slagna ägghvitor. Alltsammans slås i två smorda stekpannor och gräddas i ugn. Mellan bottnarna lägges sylt; öfver kakan slås vispad grädde, som garneras med sylt.

34. Oräddkaka. 1/3 liter grädde vispas till hårdt skum med 3 skedar socker, sedan ivispas 2 äggulor och 6 centiliter hvetemjöl samt tillsättes litet citron; sist iröras de till skum slagna hvitorna. Det hela slås i smord form och gräddas 20 minuter i svag ugn. Serveras varm.

35. Mycket god äppelkaka. Man skalar äpplen och klyfver dem, kokar dem med franskt vin och socker, citron och litet vatten, tills de bli mjuka. En form glaceras med brynt socker, eller ock beströs den med rifvebröd; häruti lägger man hvarftals de kokta äpplena och sönderbrutna biscuits (6 stycken beräknas till hvarje hvarf) samt här och där 1 tesked hallonsylt. 3 hela ägg och Vs liter grädde vispas och slås öfver i formen. Gräddas i 2 timmar i panna med kokande vatten. Formen beströs med rifvebröd och kakan serveras med vaniljsås.

36. Falu äppelkaka. 10 stora äpplen rifvas och uppblandas med '/» liter grädde, 4 ägg, litet socker, citron samt en matsked hvetemjöl. Denna smet lägges i smord och med rifvet bröd beströdd form.

37. Äppelpaj. 210 gm skirdt smör och 210 gm mjöl röras; 1/a liter kokt333

vatten blandas sedan under kringröring däruti. Degen sättes en stund på is, utkaSas och lägges i form. Äpplen skalas och skäras i tunna bitar, formen fylles därmed, hvarjämte kanel och socker tillsättas efter smak. Därefter lägges ett hvarf af degen på fyllningen. Pajen gräddas i ugn och serveras först sedan den svalnat.

38. Thérèses äppelpaj. 230 gm smör skiras och röres. Sedan iblandas 5 ägggulor, 1 ägghvita, 315 gm socker, 315 gm sötmandel, 38 gm bittermandel och mjöl. Af denna smet beklädes en med smör väl smord form, och kakan fylles med mos af katrinplommon och äpplen. Af degen lägges så ett hvarf ofvanpå och gräddas i svag ugnsvärme. Serveras med vaniljsås.

39. Äppelkroketter. Äpplen skalas och skäras i fina tärningar, blandas med socker, rifvet citronskal, 4 skållade, stötta bittermandlar, smör, ägg, rifve-bröd och 2 skedar mjölk, så att det blir en stadig deg. Häraf göras kroketter, som rullas i mjöl och doppas i vispade ägg och rifvebröd oeh slutligen stekas i smör eller flottyr. Serveras med grädd-skum eller sås.

40. Efterrätt af äpplen. 12 stora äpplen stekas ej för hårdt, och då de tagits ur ugnen aftagas skalen, hvarefter allt inkråmet fint afskrapas med tesked, så att det blir smidigt; därpå iröres 160 gm socker, och sedan det blandats nedröras 6 ägghvitor, en i sänder. Det hela omröres */< timme mellan hvarje ägghvita. Blandningen hälles på ett fat, som för ett ögonblick införes i svag ugn eller sakta vändes framför spiselden, så att det stannar sig of vanpå. Vintertiden behöfver ej röras så länge.

41. Drottningäpplen. Goda äpplen skalas, och kärnhusen uttagas. Hålen efter dem fyllas med socker och kanel,

och äpplena beklädas med smördeg. Denna deg göres af 300 gm smör, 150 gm socker och 450 gm hvetemjöl, hvilket arbetas väl, så att degen blir smidig. Äpplena gräddas i medelmåttig ugnsvärme.

42. Äppelknyten. Vanlig smördeg utkallas och skäres i fyrkantiga bitar. I hvarje bit lägges ett halft äpple, som kokats i sockerlag, och kanterna vikas däröfver. »Knytena» sättas på smord plåt och gräddas vid svag ugnsvärme. De serveras varma med kanel och socker.

43. Vattenmunkar. Af 1/i liter vatten, V< liter smör och */a liter hvetemjöl kokas en smet, som får svalna. Sedan iröras 6 hela ägg, ett i sänder. Smeten slås i små smorda formar, som insättas i ugnen. Vill man använda munkarna som efterrätt, öppnas de i toppen oeh däri lägges vispad grädde med sylt uti.

44. Böd gräddpudding. l'/s liter grädde kokas med 210 gm socker, efter kallnandet iröras 17 centiliter saft och 25 gm upplöst gelatin. Härvid iakttages, att blandningen ej får röras för mycket. Puddingen bör lagas dagen innan den serveras.

45. Fruktpudding. I en med smör smord form lägger man stötta skorpor och kokt frukt sålunda, att öfversta lagret blir frukt. Sedan man rört 4 matskedar hafremjöl, 3 ägg och litet socker i Va liter mjölk, hälles detta öfver frukten. Puddingen gräddas därpå i ugn s/4 timme.

46. Äppelpudding. 420 gm söt mandel, hvari inräknas 4 stycken bittermandlar, rifvas och blandas med 420 gm socker, 500 gm hvetemjöl, 315 gm urtvättadt smör och 2 ägg; allt arbetas väl till en smidig deg. En kopparform smörjes med smält smör; däruti nedlägges något af mandeldegen, hvarefter formen fylles med äppelkompott, och ett333

lock af degen lägges öfverst. Puddingen gräddas därpå i ugn.

47. Citronpudding. 5 äggulor, saften ocli skalet af en citron och socker efter smak röras väl tillsammans. Därefter tillsättas en matsked mjöl och sist de till skum slagna ägghvitorna. Puddingen kokas Va timme i vattenbad.

48. Mosspudding. 105 gm söt man- i del jämte några bittermandlar stötas | med socker så fint som möjligt. Massan lägges i en panna tillsammans med V6 liter god mjölk och 3 hela ägg, hvilka förut uppvispats. Allt vispas öfver elden, tills det blifvit tjockt, hvarefter 12 blad gelatin, som. upplösts i vatten, tillsättas och iröras och

slutligen 1 liter, till hårdt skum vispad, god grädde. Under hållningen i formarna ilägges här och där ett kokt katrinplommon. Formarna bestrykas med en i god olja doppad fjäder. Sedan puddingen kallnat, upp-stjälpes den.

49. Biscuitpudding. i/3 liter grädde kokas tillika med 100 gm socker och en stång vanilj; 8 äggulor ivispas, och det hela vispas, tills det kallnat, då 210 gm krossade biscuits nedröras, hvarefter allt slås i form, som sedan nedsattes i is att frysa som glace. I stället för att låta puddingen frysa kan man upplösa 85 gm gelatin, som nedröres i massan, strax innan den slås upp.

50. Diplomatpudding. I en förtent kastrull slås */§ liter söt grädde, 4 hela ägg och 105 gm finstött socker samt något fint rifvet citronskal; kastrullen sättes därefter på ej allt för stark eld, och innehållet vispas oafbrutet, tills det börjar koka, då det genast tages af, men vispas, tills det börjar svalna. Härpå ivispas 5 i 5 cl varmt vatten upplösta blad gelatin samt liter till hårdt skum vispad grädde, hvarefter satsen slås upp i en med kall mjölk väl sköljd form, som äfvenledes bör vara väl afkyld.

51. Märgpudding. Mjukt hvetebröd \ eller skorpor blötas i mjölk och slås se-i dan i en gryta att fiukokas med socker

och kanel efter behag. Sedan det kallnat, iröres märgen och ägg efter behag, dock ej färre än fyra. Kokas eller gräddas i ugn samt ätes med afbränd konjakssås.

52. Punschpudding. 12 skorpor bestrykas med smör och läggas i litet söt mjölk, tills de blifvit mjuka. 6 ägg vispas tillsammans med 20 à 22 skedblad mjölk. Detta jämte 1 glas punsch slås öfver skorporna samt insättes för att gräddas. En stund innan puddingen är färdig slås åter 1 glas punsch öfver den, hvarpå den åter sättes i ugnen att gräddas färdig.

53. Petit-chou-pudding. */« liter söt grädde sättes på elden att koka; när den kokar, ihälles 4 cl skirdt smör och iröras 4 cl rismjöl. Sedan detta kallnat, iröras 6 äggulor och 6 hvitor, förut slagna till skum. Litet citron eller vanilj tillsättes efter smak. Allt tömmes i en med brynt socker glacerad form, som, sedan lock blifvit lagdt å densamma, får koka 1 l/a timme. Ätes med sylt eller saftsås.

54. Chokladpudding. 100 gm rifven choklad blandas med 150 gm hafremjöl; denna blandning vispas i 1 liter kokande mjölk och får koka ungefär '/t timme under ständig omröring, tills det hela blir en tjock deg. Denna slås sedan upp i en med vatten sköljd porslinsskål och serveras med vaniljsås.

5-5. Kall citronpudding. Satsen består af 6 ägg, 150 gm socker, skalet och saften af 1 citron samt 22 gm gelatin. Först röras äggulorna och sockret en half timme, då citronsaften samt det fint rifna citronskalet tillsättas. Därefter slås det i en stor kopp upplösta gelatinet uti och sist de till hårdt skum333

slagna ägghvitorna. Det hela slås i form. Beräknad för 20 personer.

56. Apelsinpudding. 1Jt liter söt grädde, 8 äggulor, 1 sked hvetemjöl, 8 skedar soeker vispas; det rifna skalet samt saften af 1 apelsin tillsättas. Allt vispas väl tillsammans i en kastrull. Denna sättes öfver elden, oeh man rör i smeten, tills den tjocknar. Sedan den kokta smeten afsvalnat, nedröras sakta de till skum slagna ägghvitorna; därefter hälles den i en med brynt socker glacerad hleckform, som sättes i en vattenpanna att koka omkring V> timme.

57. Rismjölspuäding. 1V3 liter mjölk och -315 gm rismjöl kokas till gröt, som af kyles något; 160 gm smör, 75 gm stötta, söta och bittra mandlar, 3 hackade citronskal och 100 gm socker läggas i gröten och röras med 15 äggulor, till sist iläggas de vispade ägghvitorna. Puddingen kokas i form 2 timmar och serveras med saftsås. Denna sats beräknas till 18 personer.

58. Majsenapudding. Till ll/3 liter mjölk tages 1 kaffekopp majsenamjöl, 2 ägg och rifven mandel samt litet socker. Äggen, sockret, . mjölet och mandeln upplösas i litet kall mjölk och slås till den öfriga mjölken när denna

kokar upp. Får sedan kallna i en form och upp-stjälpes. Puddingen serveras med saftsås.

59. Tapiokapudding. En kopp tapioka-gryn lägges i blot i 5 koppar mjölk i 3 timmar eller tills grynen äro klara. Därefter vispas 2 à 3 ägg och röras i grynen tillsammans med socker och rifven citron. Detta slås i en med kallt smör smord form och insättes i ugnen att gräddas. Puddingen är färdig, då den höjer sig och är gulbrun.

60. Garibaldipudding. 5 äggulor vispas väl med socker efter behag, därefter tillsättes V* liter tjock söt grädde, 17 gm gelatin upplöses i vatten och ned-röres äfven. Sist iröras de till hårdt

skum slagna ägghvitorna. Blandningen slås i en med olja smord form och ställes på kallt ställe att stelna.

61. Mannagrynspudding. 105 gm mannagryn kokas i 1 liter söt mjölk till en gröt och iläggas några hackade mandlar. Därefter rör man i 2 matskedar rom, 1 matsked socker och om man så vill 1 par äggulor; slås upp i en skål och stjälpes upp, då den kallnat. Puddingen serveras med röd sås.

62. Darlingpuåding. Äpple- och pä-ronkompott samt kokta katrinplommon läggas hvarftals i en form, smord och brödbeströdd. Häröfver hälles 32 centiliter grädde, vispad med 4 äggulor. Formen sättes i en kokande vattenpanna i ugnen. Då smeten väl stannat, slås däröfver 4 till skum vispade ägghvitor med så mycket rifven mandel och socker, att det är som en gröt, hvarefter formen åter insättes för att få en vacker ljusbrun färg. Serveras kall, helst något frusen.

63. Brulépudding. 2/s liter grädde eller gräddmjölk uppkokas. Sedan den kallnat, iröras 6 väl vispade ägg, några rifna mandlar (ett par bittra) och ett par droppar vanilj. Detta slås i formen, i hvilken man förut hällt brynt socker. Formen ställes i en panna vatten i ugnen att gräddas.

64. Tunnrån. 1/3 liter grädde vispas helt litet, sedan ivispas 105 gm socker och 105 gm mjöl. Gräddas i tunn-rånsjärn.

6-5. Bån. Man tager 20 äggulor, 20 strukna matskedar socker, lika mycket skiradt smör, 17 matskedar grädde, rifvet skal af 2 citroner, något kardemumma och så mycket mjöl, att degen kan utkallas. Gräddas i särskildt järn öfver spiseln.

66. Sura gräddväfflor. Till */» lit®1' sur grädde tagas 2/3 üter vatten, '/s liter skirdt sinör, 2 ägg och socker efter347

smak. Så mycket mjöl inblandas, att smeten ringlar sig för vispen.

67. Frasvåfflor. 1/s liter tjock grädde vispas med litet socker till hårdt sknm, hvarefter 8 cl hvetemjöl sakta iröres och därpå 17 cl vatten och 4 cl kokhett smör; under tiden värmes våffeljärnet och smörjes, då det blifvit mycket hett. När våfflorna äro färdiggräddade, öfver-strös de med socker och serveras varma.

68. Klenäter. Ett ägg och en rågad matsked strösocker röras till skum, hvarefter tillsättes skirdt smör, tjock grädde och potatismjöl, en matsked af hvardera, samt litet hackadt citronskal. Det hela sammanröres flitigt, hvarefter iströs hvetemjöl, tills man erhåller en fast deg, hvilken kaflas och skäres i långa strimlor. Af dessa bildar man sedan ett slags knutar eller kringlor i den kända fasonen, kokar dem ljusbruna i flott och lägger upp dem på rent läskpapper.

(Se för öfrigt rubriken Tårtor.)

Eftertryck (se Litterär äganderätt.)

Ejiendom innefattar såsom juridiskt begrepp allt, som är af något förmögenhetsvärde och som kan bli föremål för äganderätt vare sig offentlig eller enskild. Egendom kan vara antingen fast eller lös. Såsom fast egendom räknas i främsta rummet självfva jorden, vare sig den är bebyggd eller obebyggd, odlad eller icke, vidare därå uppförda hus, vattenverk och andra byggnader med tillhörande fast inredning, hvartill räknas ej blott allt, som är inmuradt

eller intimradt, utan äfven ledningar af olika slag, hvad som till stadigvarande bruk för byggnaden blifvit anskaffadt, såsom dubbeldörrar, innanfönster o. d., samt maskiner och andra redskap, som hvila på fast underlag. Till fast egendom räknas också för stadigvarande bruk i jorden anbragta ledningar och andra anläggningar, stängsel, å rot stående träd med därå befintlig frukt, växande gröda

och naturlig gödsel. Såsom fast egendom anses äfven byggnad å ofri tomt i stad samt vattenverk å annans grund, därest tomt och grund äro upplåtna på sådana villkor, att de ej kunna utan vidare af ägaren återtagas, äfvensom i jordeboken upptaget fiskeri, som ej är förenadt med äganderätten till grunden, samt frälseränta. Från ofvannämnda regler göres det undantag, att för gruf-driffc afsedd byggnad, stängsel eller annan inrättning betecknas såsom lös egendom, liksom själfva grufvan. Till lös egendom hänföres utom lösa värdeföremål, såsom möbler, penningar, värdepapper, juveler, fartyg samt yttre och inre inventarier, äfven räntor och inkomst af fast egendom, rättigheter som kunna uppskattas i penningar, såsom fordringar, patenträtt och arrenderätt till fast egendom samt i regeln äfven byggnad, som innehafves med äganderätt af annan än jordägaren.

Taxeringsvärdet å den fasta egendomen i hela riket belöpte sig år 1911 till 7,298,997,000 kronor, hvaraf omkring 1,039 miljoner tillhörde staten.

Egna hems-rörelsen. För att sätta den mindre bemedlade befolkningen i stånd att skaffa sig egna hem, hufvudsakligen jordbrukslägenheter, och på så sätt motverka utvandringen till främmande land äfvensom den alltför stora inflyttningen af folk från landsbygden till städerna och större industrisamhällen, beslöts vid 1904 års riksdag att bilda en lånefond, ur hvilken skulle lämnas lån till mindre bemedlade personer af den kroppsarbetande klassen för grundandet af egna hem. Till denna fond afsattes till en början 10 miljoner kronor upplånade medel.

Lånen ur denna fond lämnas ej direkt, utan genom mellanhänder, antingen hushållningssällskap eller aktiebolag och föreningar, som särskildt bildats för än-350

damålet och hvilkas stadgar stå i öfverensstämmelse med k. förordningen af d. 17 juni 1904. I denna förordning kräfves dels garanti för att bolagen eller föreningarna äro på lämpligt och betryggande sätt organiserade och dels att deras verksamhet handhafves på ett oegennyttigt sätt, så att delägarna ej sträfva att skaffa sig ekonomisk vinst genom höga utdelningar eller andra medel. Därjämte skall deras verksamhet stå under kontroll från statens sida genom vederbörande länsstyrelse. Låneförmedlarna ansvara gent emot staten för de erhållna lånen.

Lån ur denna fond få endast utgå för förvärf af sådant eget hem, där låntagaren äger såväl jordområdet som därå uppförda byggnader. Dock kan undantagsvis lån utlämnas jämväl till förvärf-vande af lägenhet med endast tryggad besittningsrätt till marken.

De till egna hem afsedda lägenheterna indelas i jordbrukslägenheter och bostadslägenheter med ett maximivärde af 5,000 kr. för de förra och 3,000 kr. för de senare. I dessa värden inbegripas såväl jorden som därå befintliga eller för uppförande afsedda byggnader.

I fråga om lånens storlek är minimigränsen för belåningsrätten satt till lägenhetens halfva värde och maximigränsen till fem sjättedelar af värdet för jordbrukslägenhet och tre fjärdedelar för bostadslägenhet.

För att komma i åtnjutande af egna hems-lån fordras, att låntagaren skall vara arbetare, man eller kvinna, svensk medborgare och hufvudsakligen ha sin utkomst af kroppsarbete. Det förutsattes, att låntagaren ej får sakna medel att i någon mån bidraga till hemmets bildande, men å andra sidan beviljas ej lån åt annan än den, som däraf är i oundgängligt behof. Dessutom ha uppställts vissa anspråk på låntagarens per-

sonliga egenskaper. Han skall vara väl-frejdad samt känd för sparsamhet, nykterhet och hedrande vandel samt ej under 25 eller öfver 50 år gammal, dock kan i särskilda fall undantag medgifvas från dessa åldersbestämmelser.

De från lånefonden utlämnade lånen löpa med 3,6 procents ränta. I afseende å återbetalningen delas lånen i två lika stora delar, en amorteringsdel och en stående del. Å den förra har den årliga afbetalningen bestämts till 6 procent för jordbrukslägenhet och 7 procent för bostadslägenhet, detta utöfver den löpande räntan å det oguldna

lånet. Amorteringen tager sin början, när tre år förflutit från utgången af det kalenderår, under hvilket lånet utlämnats från statskontoret, och är amorteringstiden beräknad till för jordbrukslägenhet 26 år och för bostadslägenhet 21 år. Lånets stående del kan i regel ej från statens sida uppsägas förr än amorteringsdelen blifvit till fullo gulden, men skall vara återbetalad inom 5 år från det sista afbetalningen å amorteringsdelen bort fullgöras.

Mellan låntagaren och låneförmedlaren skall fullständigt lånekontrakt i två exemplar upprättas, i hvilket skola intagas alla lånet rörande bestämmelser i öfverensstämmelse med här angifna hufvudgrunder. Låneförmedlaren äger ej för lånet betinga sig annan säkerhet än första inteckning i lägenheten eller andra villkor beträffande ränta och återbetalning än som ofvan angifvits. Låntagaren kan dessutom förbehålla sig rätt att, om han så önskar, under amorteringstiden på en gång infria återstoden af amorteringsdelen samt att före lånetidens utgång inbetala lånets stående del helt eller delvis. Låneförmedlaren åter kan i kontraktet förbehålla sig rätt att uppsäga lånet till återbetalning före elj est stadgad tid, i händelse låntagaren351

352

ej fullgör sina åtaganden, vanvårdar lägenheten eller sådana förhållanden inträffat, att låntagaren icke längre anses böra komma i åtnjutande af lånet, t. ex. att lägenheten användes för ett ändamål, som icke är tillständigt, eller låntagaren för ett oordentligt lefverne eller ock hans ekonomiska omständigheter genom arf e. d. så väsentligt förbättras, att han icke längre skulle vara berättigad att erhålla lån.

För att underlätta afsöndring af jord till egna hem har 1909 vidtagits förändringar i intecknings- och utsökningslagarna, gående ut på att egna hemslägenheters ansvarighet för stamhemmanets inteckningar kan begränsas och inteckningarnas lossande på frivillighetens väg underlättas.

Ejdern är helt och hållet fridlyst inom vissa mindre kuststräckor enligt därom utfärdade länskungörelser. På Östersjökusten till och med Kristianstads läns östersjökust är jakt å ejder för öfrigt tillåten från 1 januari till den 24 april samt från 1 augusti till 31 december, dock med undantag för gamla hannar (gudingar), som endast äro fridlysta från 24 april till 23 maj. På kusterna af Hallands och Malmöhus län samt västra kusten af Kristianstads län är ejdern fridlyst från 1 februari till 31 augusti och i Göteborgs och Bohus län från 1 februari till 31 oktober.

Eksem är ett hudutslag, som kan växla betydligt både till utseende och till orsaker och långvarighet. Det börjar alltid med rodnad, ibland äfven svullnad, hvarpå uppträda små, upphöjda kvisslor och blåsor, hvilka ibland brista och afsöndra en vätska i form af små droppar samt leda till bildandet af en skorpa. Eksemen sluta vanligen med en affjällning och åtföljas i allmänhet af intensiv klåda.

Eksemen uppträda mest å ställen, som

äro mera utsatta för mekanisk retning, kring näsan, munnen och stolgången, å böjsidorna af armar och ben, i knävecket, armbågsvecket och ljumsktrakten. Hos späda barn äro vätskande eksem i ljumskvecken rätt vanliga, äfvensom skorpbildande och fjällande eksem i ansiktet (»mjölkskorf») samt å den hårbevuxna delen af hufvudet; dessa senare eksem orsakas ofta af hufvudlöss. -Flera allmänna sjukdomstillstånd, såsom skrof-ler, sockersjuka o. s. v., medföra benägenhet för eksem. Kroniska eksem uppträda äfven som yrkessjukdomar, t. ex. hos tvätterskor, bagare, arbetare i kemiska fabriker m. fl. En stor del eksem orsakas af parasiter, mest mikroskopiska svampbildningar, som lefva och föröka sig i hudytan.

Behandlingen af ett eksem måste rätta sig efter orsaken, hvarjämte kroniska eksem, som hunnit medföra förändringar i huden, fordra en annan behandling än färska sådana. I allmänhet leder behandlingen ej till något resultat med mindre än att orsakerna först undanrödjas eller samtidigt tagas med i i behandlingen.

Akuta, färska eksem, som åtföljas af stark rodnad och svullnad eller af blåsbildning eller rik vätskeafsöndring, behandlas lämpligast med omslag af Bu-rows lösning eller blyvatten. En kompress af gas eller linne blötes »och läg-I ges på det angripna stället samt genomdränkes då och då med läkemedlet utan att ombytas. Då inflammationen och värken gifvit sig, kan man pålägga zink-salfva eller ströpulver (bestående af 5—10 delar zinkoxid på 100 delar stärkelse eller talk). Lindrigare eksem kunna redan från början behandlas med ströpulver.

För torra eksem med ihållande klåda rekommenderas glyceringelatin, bestående af 50 gr. gelatin, 100 gr. vatten och 5 gr. glycerin. Alla tvättningar353

böra undvikas vid eksem. Svåra och envisa fall bör man ej söka kurera själf utan ju tidigare dess hellre rådfråga en läkare.

Eldfarliga oljor få ej uppläggas i större förråd utan särskildt tillstånd oeh iakttagande af vissa försiktighetsmått, hvarom stadgas i särskild k. förordning. Äfven handel med eldfarliga oljor är belagd med vissa inskränkningar, afseende att förebygga olyckshändelser.

Till eldfarliga oljor räknas, enligt vederbörande förordning, alla flytande kolväten (petroleum och genom destillation af skiffer, stenkol, brunkol, torf, ved, harts m. fl. ämnen beredda s. k. råoljor och flyktiga oljor), då de, vid pröfning å Abels apparat för undersökning af eldfarliga oljor, vid 40 gr. C. eller därunder afgifva antändbar ånga. Till eldfarliga oljor hänföras exempelvis gasolja, rå petroleum, fotogen, astralolja, bensin o. s. v.

Eldfarliga ämnen. Hit kunna räknas, utom ofvannämda eldfarliga oljor samt andra lättantändliga ämnen, äfven en del ämnen, som i sig självfva icke äro synnerligen lättantändliga, men som under vissa omständigheter kunna föranleda s. k. självfantändning och på så sätt orsaka eldsolyckor. Så t. ex. är sågspån blandad med olja ett synnerligen eld-farligt ämne, som i regeln medför självfantändning. Många eldsvådor förorsakas också af begagnadt bomullstrassel, som blifvit nedsmordt med maskinolja och därpå kastats åt sidan. Äfven gamla trasor o. d., som användts vid rengöring och därvid blifvit indränkta med något fett, äro farliga att förvara. Till och med metallfilspån i förening med fett kan självfantändas. En mängd vegetabiliska ämnen ha den egenskapen att de, förvarade hoppackade i fuktigt tillstånd, alstra hetta, som kan stegras ända till självfantändning. Det har exem- !

pelvis ej sällan händt, att bomullslasten å ett fartyg på detta sätt fattat eld af sig själf. Samma egenskaper utmärka ull, lin, hampa och silke. Säd, kli, mjöl, hö och skidfrukter kunna under liknande omständigheter blifva eldfarliga. Aska, osläckt kalk, träkol, stenkol, ruttnande växtämnen m. m. d. kunna äfven genom inverkan af fuktighet förorsaka självfantändning.

Öfverallt, där ämnen af ofvan antydd art magasineras, bör man således icke underlåta vidtaga nödiga försiktighetsmått. Särskildt bör man icke å foderskullar eller i lador sammanpacka hö eller halm, som icke är i fullständigt torrt skick.

Eldfärg. Under detta namn föras i handeln en del preparat, afsedda för bestrykning af trä, väfnader och andra antändbara ämnen för att göra dem mera motståndskraftiga mot eld. Ett gammalt skyddsmedel för trä är alun upplöst i vatten; andra medel äro pottaskelut med vattenglas, järnvitriol och koksalt.

En hvit eldfärg, som tillfredsställer ganska höga anspråk äfven i afseende på prydligheten, kan man själf framställa enligt följande recept:

1,000 delar zinkvitt, 500 delar natronvattenglas och 500 delar vatten rifvas med hvarandra, hvarpå blandningen omedelbart förtunnas i tillräcklig grad med natronvattenglas.

Önskar man en gul färg, sammanrif-ver man fint 200 delar järnockra med 800 delar natronvattenglas.

Båda dessa eld färger bli stenhårda, påverkas ej af väderleken och likna i färg och glans oljefärg. Det bör emellertid tilläggas, att inga dylika bestrykningsmedel kunna göra trä e. d. fullkomligt oantändbart, däremot göra de det mera svårantändligt och kunna således verksamt fördröja eldens utbredning.

Väfnader impregnerar man mot eld genom att i en het stärkelselösning, beredd af 2. delar stärkelse på 35 delar vatten, lösa 8 delar ammoniumsulfat, 3 delar borsyra och 2 delar borax, ned-doppa väfnaden häri och urvrida den.

Stärkta gardiner impregneras genom användning af en så sammansatt stärkelse: 20 delar volframsyrådt natron, 20 delar boraxpulver och 60 delar stärkelse.

Eldsläckning. Öfverallt, där man måste begagna sig af eld af något slag vare sig till uppvärmning eller belysning, föreligger risk att en eldsvåda kan utbryta. Denna fara förekommer sålunda öfverallt, där människor vistas och bo. Understundom kan till och med en eldsvåda uppstå utan någon direkt inverkan af eld, t. ex. genom självfan-tändning af vissa ämnen, genom brist-fälligheter å elektriska ledningar, som föranleda s. k. kortslutning, ja, man har exempel på att eldsolyckor inträffat till följd af att en rund vattenkaraffin lämnats i ett solbelyst fönster och samlat solstrålarna liksom ett solglas, så att de kunnat antända ett tillfälligtvis i brännpunkten varande lättantändligt ämne.

Medvetandet om denna ständiga risk bör för hvar och en innebära en maning att på förhand söka göra sig förtrogen med de medel och utvägar, som i farans ögonblick kunna med utsikt till framgång anlitas. Det händer tyvärr allt för ofta, att folk vid eldsutbrott totalt tappar hufvudet och att en förödande olycka blir följden, hvilken hade kunnat förekommas genom ett rådigt och snabbt ingripande.

I större städer, som numera nästan uteslutande bestå af stenhus och som i regeln äga fasta brandkårer, hvilka på några minuter kunna kallas till ett brandställe, ha mera omfattande eldsvå-

dor blifvit allt sällsyntare, och när sådana någon gång inträffa, bruka de vara föranledda af särskildt sammanträffande ogynnsamma omständigheter. För smärre städer och andra mera tätbyggda samhällen, där husen äro uppförda af trä eller likartade materialier, är däremot faran för förhärjande eldsvådor nästan ständigt öfverhängande, hvarför man också måste ställa särskilda anspråk på förebyggande åtgärder. Detta gäller äfven om alla byggningar på landet, där eldsläckningen vanligen försvåras af brist på folk, ofta äfven af brist på lämplig brandredskap och vatten.

I hvarje eldfarlig byggnad, dit alla trähus måste räknas, bör, särskildt om vattenledning ej är inledd, finnas en eller ett par assuransssprutor, som ständigt hållas färdiga till ögonblickligt begagnande. Brandförsäkringsinrättningarna bruka också uppställa dylika eldsläckningsredskaps förefintlighet såsom ett villkor för beviljande af försäkring. En välriktad stråle från en dylik liten assuransspruta, som ej kostar synnerligen mycket i anskaffning, kan vara mycket effektiv vid ett eldsutbrott, i ali synnerhet om vattnet utgöres af en saltlösning. Dylika lösningar, i hvilka vanligen klorsalter ingå, äro också den verksamma beståndsdelen i de eldsläckningsmedel, som i form af s. k. eldsläckningsgranater o. d. föras i handeln och hvilka utgöras af glasflaskor, som äro fyllda med lösning och som vid användandet slungas mot eldhärden och utgjuta sitt innehåll, hvars elddämpande verkan beror på, att vid vätskans beröring med elden bildas gaser, som kväfva lågorna. Man kan mycket väl själf tillverka dylika eldsläckningsgranater genom att fylla lämpliga flaskor af tunnt glas, t. ex. vanliga literbuteljer, med en lösning bestående af 43 proc. koksalt, 19,5 proc. alun, 5 proc. glaubersalt, 3,5357

proc. soda, 6,6 proc. vattenglas och 22,4 proc. vatten, hvarefter flaskorna väl korkas, så att innehållet ej afdunstar, och placeras på lämpliga ställen, där de i fall af behof genast kunna vara till hands. Ett godt eldsläckningsvatten att begagna för assuranssprutor erhåller man genom att lösa 20 delar klorkalium och 5 delar koksalt i 75 delar vatten.

Ej få eldsolyckor orsakas af exploderande fotogen- eller gasoljelampor. Dylika eldsvådetillbnd äro synnerligen farliga därför att oftast den utrinnande oljan antändes och i regeln ej låter släcka sig med vatten. Man har för dylika fall rekommenderat mjölk som släckningsmedel. Säkrare torde dock vara att använda sand, aska e. d., som hälles öfver elden, eller ock att kasta öfver den filtar, täcken e. d., hvarigenom den lätt kan kväfvas, innan den vunnit någon spridning. I detta sammanhang torde böra påpekas, att de flesta lamp-explosioner framkallas af

oförsiktighet eller vårdslöshet. En rätt vanlig anledning är bristande rengöring af brännaren. Genom i denna nedfallande vekrester, som småningom mättas med af-dunstande olja, bildas ett brännbart lager nere i brännaren, till hvilket elden lätt sprider sig från lamplågan. Genom den starka upphettningen inuti brännaren förvandlas en del af oljan i det inunder varande oljehuset till gas, som i sin ordning antändes och spränger oljehuset. Ibland föranledes explosionen af ett förvändt sätt att släcka lampan, i det man utan att skrufva ned lågan blåser rakt ned i glaset och på så sätt pressar lågan ned i brännaren. Skall man blåsa ut en lampa, skrufvas lågan ned, hvarpå man blåser ett kraftigt tag tvärs öfver glasets öfre öppning.

Vid explosioner händer det ganska ofta, att i närheten varande personers kläder jämväl antändas, något som äf-

ven kan inträffa af andra anledningar. Särskildt är kvinnodräkten på grund af materialets beskaffenhet och formen utsatt för denna risk. Vanligen plägar bärarinnan i ett dylikt ögonblick totalt tappa besinningen och rusa blindt i väg, hvarvid luftdraget ger elden ännu mera näring. Enda sättet att släcka elden i dylika fall är att kasta sig omkull på golfvet eller marken, rulla sig omkring och genom att svepa kläderna intill kroppen söka kväfva elden, hvilket, om det utföres med en smula besinning, äfven i de flesta fall lyckas. Finnes någon person till hands, som kan hjälpa till genom att svepa täcken, filtar, klädespersedlar o. d. kring den i fara stadda, så mycket bättre. Olyckor af detta slag behöfde ej så ofta förekomma, om folk i allmänhet redan tidigt gjordes förtrogna med sättet att gå till väga. Dylik undervisning borde lämnas redan i skolan.

Vid eldsvådetillbud i hemmen är det mycket ofta gardinerna, som först antändas. Bäst är att genast rycka ned dem, hastigt maka hop dem på golfvet och kasta något öfver, så att elden kväf-ves. Har man en sopborste med långt, skaft" samt vatten till hands, kan man äfven direkt släcka elden genom att doppa borsten i vattnet och bestänka de brinnande gardinerna. Om impregnering af gardiner se Eldfärg.

Soteld är i allmänhet ej farlig annat än när den kan föranleda gnistors nedfallande på ett brännbart tak. Den släckes genom att beröfva elden luft antingen genom att tilltäppa skorstenens öfre öppning med en plåt eller genom att under skorstenen påtända svafvel.

Ett slag af eldsolyckor, som visserligen icke hota människorna så direkt, som när eldshemsökelsen drabbar deras bostäder, men dock kunna blifva kännbara nog i ekonomiskt afseende, äro de359

352

skogseldar, som nästan hvarje år hemsöka vårt skogrika oeh jämförelsevis folkfattiga land. Några ord om dessa torde därför här vara på sin plats.

Den vanligaste anledningen till skogseld har alltid varit och är fortfarande ofta vårdslöshet vid svedjning. Lagen är därför också ganska utförlig i sina bestämmelser om, huru vid svedjning bör tillgå, och vi anföra här dessa (ur 15 kap. byggningabalken), lämnande å sido, hvad den (i 14 kap. samma balk) stadgar om, huru tillstånd till svedjning må sökas, och när den öfver hufvud taget annars är tillåten:

»Vill man svedjeland bränna, afrödje då skogen näst omkring, gräfve upp jorden, och hafve vatten därhos och annan redskap, som tjänar att släcka elden med. Tillsäge ock nästa grannar att vara vid handen, och komma till hjälp, där så omtränger. Hvar som förr, än han det allt gjort hafver, eller då starkt väder, stor torka och hetta är, tänder eld å svedjeland, eller går därifrån, innan elden ännu alldeles utsläckt är, böte 5 kr., ändock ingen skada sker.» Om skada sker å annans egendom, »gälde af gods sitt», säger lagen, d. v. s. stadgar skadestånd; men icke nog därmed, den innehåller äfven, i strafflagens 19 kap. 21 §, ganska svåra straffpåföljder: »Den, som uppsåtligen, genom vårdslöshet, oförsiktighet eller försummelse är vållande till eldskada å annans egendom eller till förödelse därå — straffas med fängelse i högst sex månader eller böter.» I detta stadgande innefattas äfven eldskada, 'som uppstått t. ex. genom att någon gjort upp eld utomhus för annat ändamål än svedjning och ej tillräckligt noggrant släckt den efter sig.

Man skiljer vanligen mellan tre slag af skogseld: löpeld, toppeld och jordbrand.

Löpeld förekommer oftast på hedland,

och elden håller sig i den mossa, ljung och det ris, som täcker marken. Den löper hastigt fram och förstör i större eller mindre grad alla plantor, ungskog, de med tunn bark försedda trädslagen, äfvensom det merendels tunna matjordslagret. Löpelden stannar af sig själf vid vägar och t. o. m. gångstigar och kan lätt motas eller släckas, genom att man upprifver mossan och riset på en smal remsa i eldens väg och där släcker den genom att piska den med lummiga löfträdsruskor. Gammal tallskog med högt sittande grenar lider icke någon egentlig skada, hvilket däremot är fallet med medelålders tall- och gammal granskog. Granarna torka hastigt och dö, tallarna däremot repa sig vanligen, men blifva hämmade i växten och lida invärtes skador, som betydligt minska deras användbarhet som sågtimmer. När löpelden påträffar yngre bestånd, ledes den efter stammarna upp till kronorna och öfvergår så till

Toppeld, hvilken är den svåraste form, i hvilken skogseld förekommer. Mot denna kunna inga andra åtgärder vidtagas än att söka begränsa den inom en viss afskild skogstrakt. Med iakttagande af eldens framgående riktning samt af befintliga kalplatser, vattendrag, vägar, sjöar, inägor o. d. utväljer man åt det håll, elden framgår, lämpliga pass på ett tillräckligt afstånd framför elden. I dessa försöker man genom upphuggning af tvärgator och fällande af träd förekomma eldens spridning. I tvärgatorna antänder man riset och söker bilda en moteld för att begränsa eller hejda skogseldens vidare framfart.

Jordbrand uppträder i förening med de båda andra slagen, men endast under mycket torra somrar. Den består i att elden sätter sig fast i större mossar och myrar. Den hejdas genom att man i eldens väg gräfver ett så djupt dike,361

att man når ett fuktigt lager,, öfver hvilket elden ej kan fortskrida.

Eldvapen (se Gevär och Kanoner.)

Elektrisk belysning. Af de belysningsmedel människan hittills begagnat sig af för frambringande af konstgjordt ljus är elektriciteten det yngsta och det, som utan tvifvel har den största framtiden för sig. Redan nu spelar elektriciteten en stor roll i detta hänseende, såväl för yttre som inre belysning, och i mån som de tekniska metoderna för den elektriska energiens framställning och öfverföring fullkomnas och därmed uppnås ökad effekt och minskade kostnader, skall elektriciteten såsom ljuskälla allt mer undantränga andra belysningsmedel, liksom den synes ägnad att segerrikt konkurrera med stenkolen och andra liknande ämnen såsom kraft- och värmekälla.

Det starkaste elektriska ljuset är kolljuset eller bågljuset, hvilket åstadkommes genom att elektrisk ström ledes genom två kolspetsar, som närmas intill hvarandra, så att en kontinuerlig ström af elektriska gnistor, en s. k. ljusbåge, uppstår mellan de båda spetsarna. Olika lampor för dylik belysning äro konstruerade, hvilka alla ha det gemensamt att de alstra ett bländande starkt blåhvitt sken, som ägnar sig förträffligt för yt-terbelysning samt i större lokaler äfvensom där man för särskilda ändamål behöfver ett artificiellt ljus, som så mycket som möjligt närmar sig dagsljuset i sammansättning och verkan. Till inom-husbelysning användes däremot mest glödlampan, såsom hvars uppfinnare amerikanen Edison anses. I glödlampan fi'ambringas ljuset genom att strömmen ledes genom en i en lufttät glaskula anbragt spiralformad tråd af kolfiber eller metall, hvarvid tråden upphettas till glödning utan att förbrinna. Detta ljus är mera gulaktigt än båglju-

set och närmar sig därför mera gas- och lampljus. På senare tid ha metalltråds-lampor börjat uttränga de ursprungliga koltrådslamporna och utmärka sig framför dessa genom att de lämna större ljusstyrka med mindre strömförbruk-ning.

Elektrisk kortslutning kallas det, när kontakt uppstår mellan två elektriska ledningar eller mellan en elektrisk ledning och någon annan ledande kropp, hvarigenom den elektriska strömmen ledes ur sin afsedda riktning. Dylika kortslutningar kunna ge upphof åt eldsvådor, genom att den afledda eller förstärkta elektriska strömmen smälter eller antänder i dess väg varande ämnen, som erbjuda ett visst ledningsmotstånd. Därför är det af vikt att elektriska kraft- eller ljusledningar, som äro anbragta inomhus eller i närheten af antändbara föremål, äro väl

isolerade antingen genom särskilda isolatorer eller genom trådarnas skyddande med ett icke ledande omhölje, t. ex. silke.

Elektriska urladdningar. En elektrisk ström med hög spänning, sådan den förekommer i kraftledningar, kan, när den öfverföres till en människa, som råkar komma i beröring med en dylik ledning, förorsaka allvarsam skada, oftast ögonblicklig död. Människokroppen är nämligen ledande för elektricitet, dock ej i samma grad som en ledningstråd, hvarför, då strömmen öfvergår från en sådan till en människa, den mötes af ett visst motstånd, som resulterar i att strömmen våldsamt banar sig väg och därvid verkar förstörande på kroppens väfnader och organ. När en människa träffas af blixten, som också är en elektrisk urladdning, inträffar samma-påföljd.

Har en människa råkat ut för en elektrisk urladdning från en maskin eller ledning, är det första man bör göra att363

befria den förolyckade från den elektriska strömmen. Det kan emellertid vara farligt att vidröra honom direkt, enär strömmen då kan ledas öfver på den bispringande personen. Om man e;j kan afhngga ledningen med en yxa försedd med träskaft och ej har något isolerande ämne att skydda händerna med, t. ex. gummivantar eller annan improviserad gummibetäckning — har man hela gummigaloscher på fötterna, kan man utan risk fatta den förolyckade — är det rådligast att med en käpp eller annat föremål af trä draga eller maka kroppen undan.

Behandlingen af en genom elektrisk urladdning bedöfvad person är densamma, som användes, då en människa träffats af blixten, och består i återupplif-ningsförsök med vattenbesprutning, borstning af huden och fotsulorna samt konstgjord andning.

Elektroterapi eller behandling med elektricitet användes med framgång i en hel del sjukdomar, företrädesvis sådana som ha sitt säte i nervsystemet. Dylik behandling bör dock aldrig företagas annat än på ordination och under inseende af en läkare, emedan den eljest lätt kan mera skada än gagna.

För den sorts elektriska behandling, som består i bärandet af s. k. elektriska kors (»voltakors»), kedjor, bälten o. d., hvilka utpuffas af mer »smarta» än samvetsgranna geschäftmakare, måste inan varna. De äro visserligen i allmänhet lika ofarliga som onyttiga i och för sig, men de kunna invagga en allvarsamt sjuk person i ett bedrägligt hopp och därigenom hindra honom från att söka läkarhjälp medan tid är.

Element (se Grundämnen.)

Elementarläroverk. De undervisningsanstalter, som äro afsedda att meddela elementarbildning utöfver omfånget för folkskolans verksamhet och att grund-

lägga de vetenskapliga insikter, hvilka vid universitet eller högre tillämpningsskola vidare utbildas, äro delade i dels allmänna och enskilda läroverk, dels i högre läroverk och realskolor. I de allmänna läroverken bekostas undervisningen af staten, hvaremot de enskilda läroverken underhållas af kommuner eller enskilda med eller utan statsbidrag. De högre läroverken ha nio klasser, af hvilka de fyra öfversta omfatta det s. k. gymnasiet, uti hvilket lärjungarna förberedas till studentexamen; realskolorna åter sakna gymnasium och förbereda endast till realskoleexamen, hvilken examen jämväl kan afläggas af lärjungar, som genomgått de fem lägsta klasserna af ett högre läroverk med den för denna examen föreskrifna afslut-ningskursen.

Högre allmänna läroverk, fullständiga både på latin- och reallinjen, finnas i Stockholm (Södermalms läroverk och Nya elementarskolan), Uppsala, Nyköping, Linköping, Norrköping, Jönköping, Växjö, Kalmar, Visby, Karlskrona, Kristianstad, Malmö, Lund, Ystad, Hälsingborg, Halmstad, Vänersborg, Skara, Karlstad, Örebro, Västerås, Falun, Gäfle, Sundsvall, Härnösand, Östersund, Umeå och Luleå. Beträffande läroverken i Ystad och Sundsvall är att märka, det latingymnasiet i dessa bekostas af resp. kommuner.

Högre allmänna läroverk med endast realgymnasier finnas i Stockholm (Norra realläroverket och Östermalms

läroverk), Göteborg, Västervik och Borås samt med endast latin gymnasium i Stockholm (Norra latinläroverket), Göteborg, Strängnäs och Hudiksvall (detta senare läroverk är på kommunens bekostnad under utvidgning till fullständigt äfven på reallinjen.)

Kealskolor, eller lägre läroverk, underhållna helt och hållet af staten, fin-365

nas i Stockholm (Jakobs, Katarina och Kungsholms realskolor), Enköping, Eskilstuna, Eksjö, Oskarshamn, Karlshamn, Malmö, Landskrona, Varberg, Göteborg (Östra och Västra realskolan), Uddevalla, Mariestad, Lidköping, Sköfde, Kristinehamn, Arvika och Söderhamn. Statsunderhållna realskolor för lärjungar af båda könen, eller s. k. samskolor — de ofvan anförda mottaga endast manliga lärjungar — med kommunala bidrag finnas i Norrtelje, Södertälje, Vadstena, Vimmerby, Ängelholm, Trälleborg, Strömstad, Alingsås, Åmål, Falköping, Filipstad, Askersund, Sala, Köping, Arboga, Örnsköldsvik, Skellefteå, Piteå och Haparanda (den sistnämnda samskolan bekostas helt och hållet af staten).

Enskilda läroverk — goss- eller samskolor — med dimissionsrätt till studentexamen samt med statsunderstöd äro följande: Beskowska skolan samt Palmgrenska samskolan, Sofi Almquists samskola och Whitlockska samskolan i Stockholm, Djursholms samskola, Uppsala enskilda läroverk och privatgymnasium, Fjellstedtska skolan i Uppsala, Lunds privata elementarskola, Göteborgs högre samskola och Lundsbergs skola i Värmland. Af dessa skolor ha Palmgrenska samskolan, Uppsala enskilda läroverk samt Lunds privata elementarskola äfven rätt att anställa realskoleexamen.

Enskilda läroverk med dimissionsrätt till studentexamen, men utan statsunderstöd äro: Stockholms samgymnasium och Landskrona gymnasium.

Enskilda lägre läroverk i mellanskolor) med statsunderstöd finnas i Stora Malm (Södermanland), Värnamo, Malmö och Karlskoga (Örebro län), dessa 4 underhållna af resp. kommuner och, med undantag af skolan i Karlskoga, ägande rätt att anställa realskoleexamen. Andra statsunderstödda mellanskolor äro: Greves-

mühlska samskolan i Stockholm, Djursholms, Motala, Söderköpings, Mönsterås', Ronneby, Sölvesborgs och Simrishamns samskolor, Eslöfs realskola samt Hörby och Höörs samskolor (Malmöhus län), Falkenbergs elementarskola, Lysekils, Trollhättans, Hjo, Säffle (Värmland), Lindesbergs och Nora samskolor, Avesta elementarskola samt Borlänge och Hedemora samskolor, Bollnäs' enskilda läroverk samt Sollefteå samskola. Af dessa ha Grevesmühlska samskolan samt resp. skolor i Motala, Söderköping, Simrishamn, Falkenberg, Trollhättan, Hjo, Lindesberg, Hedemora och Sollefteå rätt att anställa realskoleexamen. Dylik rätt äga äfven följande enskilda läroverk, som ej åtnjuta statsunderstöd: Nässjö samskola, Ousby realskola (Kristianstads län), Lundinska privatskolan i Göteborg samt Malmbergets samskola (Norrbotten) Slutligen böra nämnas Oskar Fredriksborgs samskola i Stockholms län och Nederkalix' privata samskola i Norrbottens län.

Ang. läroverk för uteslutande kvinnliga lärjungar se Flickskolor.

Elfenben användes till en mängd föremål, särskildt till pianotangenter. Det har benägenhet att gulna med tiden, detta isynnerhet, om det förvaras i mörker. Af denna anledning böra elfenbenssaker helst utsättas för ljusets inverkan så mycket som möjligt, beträffande piano-tangenter därigenom att locket öfver klaviaturen får stå öppet. Varmt vatten ger också elfenben en gulaktig färg, hvadan t. ex. knifskaft af dylikt material aldrig böra rengöras med sådant.

Gulnadt elfenben kan blekas genom att låta det ligga ett par timmar i kallt vatten tillsatt med 10 procent svafvelsyra, hvarefter det sköljes i rent kallt vatten. Ett annat medel är behandling med vätesuperoxid eller terpentinolja,367

som ingnides, hvarpå föremålet utsättes för solljuset.

Emigration (se Utvandring.)

Engelska sjukan (rachitis), äfven på vissa orter kallad »ältan» eller »skärf-van», är en af de svåraste och mest fruktade barnsjukdomarna. Ännu ganska gåtfull till sin natur, yttrar den sig i en abnorm missbildad utveckling af bensystemet, i det benen blifva mjuka med krökningar här och där samt knölar och förtjockningar, i synnerhet vid benens ändar. När hufvudskålens ben angripas, blir resultatet att hufvudet blir oformligt stort i förhållande till kroppen, är ryggraden åter mest angripen, inträder ryggradskrökning, vanligen i endera si doriktningen, så att kroppen blir sned. Vidare kan genom refbenens uppmjukande bröstkorgen sjunka in mer eller mindre. I de nedre extremiteterna visar sig sjukdomen oftast i form af höggradig hjulbenthet. Är sjukdomen svårartad eller har den försummats eller blifvit oriktigt behandlad — hvarför man här, om någonsin, bör akta sig för kvacksalfvare — kunna missbildningarna bli kvarstående för hela lifvet.

Sjukdomen är vanligast under de två första lefnadsåren, mera sällan uppträder den efter det femte året. Mest angriper den barn, som uppfödts med flaska eller som lefva under ogynnsamma förhållanden, hvarför den förekommer mera hos fattigt folk än inom bättre lottade samhällslager.

Förebuden till sjukdomen kunna vara ganska långvariga. De börja med envis tarmkatarr, ofta med gråaktiga stinkande uttömningar. Barnen bli bleka och nedstämda till lynnet med stark benägenhet att svettas, särskildt i nacken. Tandsprickningen är oftast försenad och oregelbunden och barnen lära sig sent att gå eller, om de lärt sig det, sluta upp därmed. Slutligen yppa sig de

ofvannämnda benförändringarna, tidigast uppträdande såsom ansvällningar å underarmens och skenbenens nedre ändar eller som knölar å refbenen.

Om ett barn besväras af nu anförda symtom, så att anledning finnes att misstänka engelska sjukan, bör man oför-dröjligen vända sig till en läkare för att få utrönt, huruvida sjukdomen verkligen är af rachitisk natur och ej en vanlig tarmkatarr eller beroende på blodbrist eller tuberkulos, samt för att så tidigt som möjligt taga sjukdomen under behandling, hvarpå ofantligt mycket hänger, Hufvudsaken vid behandlingen är en noggrann allmän hälsovård och diet. Frisk luft och ljus, lämplig föda, bad o. s. v. äro de faktorer, som härvid verka bättre än medikament. Af de senare bruka endast användas lefver-tran (fiskolja), som utan tvifvel utöfvar en fördelaktig verkan, samt fosforhaltiga preparat, jod och järn. Dibarn böra helst ammas, så framt mjölken ej är klen; i sådant fall böra de afvänjas och uppfödas med artificiell näring, d. v. s. komjölk i lämplig form. Så snart sig göra låter bör man öfvergå från mjölkdieten till annan föda, dock ej till uteslutande mjölhaltiga och vegetabiliska födoämnen, hvilka tyckas befordra sjukdomen, utan med tillsats af ägg, buljong, finskrapadt kött o. d. i små mängder.

Bad och tvättningar böra begagnas flitigt. Varma saltbad (4 näfvar koksalt på 26—30 liter vatten) två gånger i veckan äro af förträfflig verkan, liksom maltbad (1 kg. krossadt malt på samma vattenmängd). Det sjuka barnet bör så mycket som möjligt vara ute i friska luften och äfven beredas kroppsrörelse, så framt det ej har svårt att stödja på benen.

Början de missbildningar behandlas med massage och sjukgymnastik under

sakkunnig ledning samt med korsetter för ryggen, stålskenor för benen o. d., hvilka apparater dock böra appliceras af läkare. Äfven betydliga missbildningar kunna genom dylika åtgärder snart och fullständigt häfvas.

Envig (se Duell.)

Envoyé (se Beskickning.)

Epidemiska sjukdomar. Med detta namn betecknar man smittosamma sjukdomar, som på grund af särskilda förhållanden tidvis nå stor utbredning och ej äro bundna vid någon viss ort (sjukdomar af det senare slaget kallas endemiska sjukdomar). Epidemierna karaktäriseras, med andra ord, af det häftiga framträdandet och den stora utbredningen af vederbörande sjukdomar under en viss period med mellantider, då sjukdomarna antingen äro utslocknade eller ock förekomma i obetydlig grad. För att man skall tala om en epidemi fordras således, att sjukdomsfallen i ovanlig grad öfverstiga det normala. De vanligaste epidemiska sjukdomarna äro pest, kolera, tyfus, smittkoppor, difteri, skarlakansfeber, barnförlamning, mässling, influensa m. fl., hvilka alla orsakas af infektion, d. v. s. öfverförande af de sjukdomsalstrande bakterierna från individ till individ. Epidemier, som sprida sig öfver hela världsdelar, benämnas pandemier.

Epilepsi (se Fallandesot.)

Etikett (se God ton.)

Export (se Utförsel.)

Expropriation. Med detta namn förstås en laglig tvångsåtgärd, hvarigenom ägare af fast egendom nödgas att för allmänt behof afstå denna mot ersättning. De fall då expropriation får äga rum äro, då k. m:t anser nödigt att jord eller lägenhet, som tillhör enskild man, menighet eller inrättning, skall begagnas till rikets försvar, till allmän väg, bro, hamn eller lastningsplats, till

torg eller gata i stad, till uttappning eller sänkning af sjö, till strömrensning, farled eller annan vattenledning, till allmän byggnad eller dylikt allmänt behof. Äfven flygsandsfält, hvars ägare försummat att därom taga föreskrifven vård genom plantering eller sådd af sanden bindande växter, kan exproprieras. Ansökan om expropriation skall, åtföljd af vederbörliga handlingar, ingif-vas till k. m:t. Bifalles expropriatio-nen, bestämmes den ersättning, som skall utgå till ägaren af den exproprierade fastigheten genom öfverenskommelse parterna emellan eller, om sådan ej kan träffas, genom en särskild nämnd (expropriationsnämnd), som utses vid underrätten i den ort, där den fastighet, som skall exproprieras, är belägen. Kunna parterna enas om val af nämnd, få de själfva utse sådan, som dock alltid skall bestå af udda antal. Kan enighet ej uppnås, tillsättes nämnden på det sätt, att hvardera parten föreslår sex och rätten fem i orten boende män; hvardera parten har'sedan att utesluta tre bland de af motparten valda och en bland de af rätten valda. De återstående nio bilda nämnden. Dennas ledamöter skola vara öfver 25 år och fullt ojäfviga, d. v. s. ej ha begått van-frejd medförande brott, ej stå under någondera partens husbondvälde eller förmanskap, ej vara besläktade eller be-svågrade med part eller med någon, som äger del i saken eller kan vänta synnerlig nytta eller skada däraf, ej vara uppenbara ovänner till eller föra rättegång mot part samt slutligen ej stå under annans målsmanskap. Domare i den rätt, som utser nämnden, är äfven jäfvig. Nämnden aflägger ed före sammanträdandet och behandlar saken inom slutna dörrar. Öfver nämndens beslut, som fattas med enkel röstöfvervikt, får ej klagas.

Person, som blifvit väld till ledamot af expropriationsnämnd, är skyldig att inträda i nämnden, så framt han ej bor mer än fyra mil från det ställe, där rätten sammanträder, eller är öfver 60 år. Ledamot af nämnden är berättigad till ersättning, som bestämmes af rätten och gäldas af den, som begärt expropria-tionen.

Genom dylik nämnd bestämmes äfven ersättning för intrång eller skada, som förorsakats genom anläggning för all-

mänt behof, hvilken tillkommit med vederbörligt tillstånd, men utan att någon expropriation af fastighet eller lägenhet varit erforderlig. Ett sådant fall är t. ex., då genom bortledande af vatten ur sjö eller vattendrag för något allmänt ändamål skada tillskyndas strandägare.

Är exproprierad egendom intecknad, skall ersättningsbeloppet nedsättas hos k. befallningshafvande, som efter

kungörelse uppgör likvid emellan ersättnings-tagande och inteckningsinnehafvare.F.

Fabriker funnos i Sverige àr 1909 till ett antal af 11,261, enligt den officiella statistiken. Siffran anses dock, på grund af dubbelräkningar, för hög. Hela antalet i dessa fabriker sysselsatta arbetare angafs till 289,000 och tillverkningsvärdet till 1,387 miljoner kronor, hvilken senare siffra äfven är åtskilligt för hög. Fabrikernas taxerade inkomst uppgick till nära 41 miljoner kronor.

Fabrikslagstiftning. Fabriksrörelse får drifvas af hvarje välfrejdad och till myndig ålder kommen man eller kvinna, som är svensk undersåte, dock fordras beträffande gift kvinna, som sammanlef-ver med mannen, mannens samtycke samt hans iklädande af ansvarighet föl-hustruns förbindelser i och för verksamheten. Vidare fordras af den, som vill idka fabriksrörelse, att han råder öfver sig själf och sin egendom, d. v. s. icke är under konkurs eller oberättigad att sluta giltiga aftal. Omyndig person kan berättigas att drifva dylik rörelse, om förmyndaren lämnar sitt samtycke och ikläder sig ansvarighet för hans förbindelser.

Den som vill idka fabriksrörelse skall därom göra skriftlig anmälan, i Stockholm hos öfverståthållareämbetet, i öfriga städer hos magistraten eller, där sådan ej finnes, hos vederbörande läns- I styrelse samt å landet hos konungens befallningshafvande. För drifvande af masugn eller annan inrättning, som af-

ser tillgodogörande eller förädling af mineralrikets alster, skall anmälan i stället göras hos kommerskollegium. Anmälan skall vara åtföljd af intyg, utvisande att vederbörande fyller de villkor lagen stadgar för rörelsens bedrifvande. I fråga om fabriksrörelse, som är af den omfattning att därmed följer skyldighet att föra handelsböcker, hvilket gäller ali fabriksdrift i egentlig mening, skall därjämte angifvas den benämning, firma, som kommer att för rörelsen användas.

Befriad från ali anmälningsskyldighet är den, som endast med biträde af hustru och hemmavarande barn till afsalu tillverkar fabriksalster eller landtman som med biträde af hustru, hemmavarande barn och tjänstehjon tillverkar till försäljning afsedda alster, som äro att betrakta såsom föremål för husflit.

Beträffande vissa fabriksgrenar gälla särskilda bestämmelser. Sålunda får fabrik, vid hvilken fordras kemisk behandling och där felaktigt förfarande kan medföra eldfara eller våda för lif och hälsa, icke drifvas af annan än den, som äger stjTkt kompetens, eller den, som till rörelsens förestående antagit annan person med vederbörligen styrkt skicklighet. Särskilda bestämmelser gälla i öfrigt för idkande af boktryckerirörelse, tillverkning af brännvin, krut, margarin och socker samt orgelbyggeri.

Till skydd för den i fabriker syssel-375

satta arbetspersonalen gälla vissa stadganden, angående hvilka hänvisas till rubrikerna Kvinnoarbete, Minderåriga och Yrkesinspektion.

Fackföreningar, eller sammanslutningar af arbetare inom en yrkesgren eller flera besläktade sådana, ha sedan medlet af 1880-talet uppstått i vårt land i stort- antal, de allra flesta ledda af och anslutna till den socialdemokratiska rörelsen. Fackföreningarnas öfverstyrelse utgöres af landssekretariatet samt landsorganisationens med vissa mellantider inkallade ombudsmöten.

Fallandesot (epilepsi) är en egendomlig sjukdom, hvars hufvudsakliga symtom består i anfallsvis uppträdande rubbningar i medvetandet, vanligen åtföljda af konvulsioner. Om sjukdomens orsaker känner man föga, men att ärftligheten spelar en stor roll är konstateradt. Fallandesot uppträder nämligen mycket ofta hos personer, inom hvilkas familj samma sjukdom eller andra nervsjukdomar förekommit. Af denna anledning äro med fullt utbildad fallandesot behäftade personer förbjudna att ingå äktenskap (se Äktenskapshinder). Dryckenskap hos föräldrarna slår i många fall i samband med sjukdomens uppträdande. Vidare kan sjukdomens utbrott gynnas af sorger, starka sinnesrörelser, kroppsliga och andliga ansträngningar, blodbrist och allmän svaghet, äfvensom af akuta febersjukdomar, såsom skarlakansfeber, mässling o. s. v. Skador å hjärnan genom stötar, slag, hugg e. d. kunna

också leda till epileptiska anfall.

Det egentliga anfallet föregås i allmänhet, dock visst icke alltid, af förebud, en s. k. aura, som yttrar sig mycket olika, än med egendomliga förnimmelser af domning och förlamning, börjande i en arm eller ett ben, stundom äfven i hjärt- eller magtrakten och därifrån liksom stigande åt hufvudet, mången

gång förenade med en stark känsla af tryck och ångest samt ofta med kväljningar och kräkning, än åter i form af besynnerliga lukt-, ljus- och hörselförnimmelser, ryckningar i hufvudet, ansiktet och lemmarna, frosskakning, svettning, hjärtklappning, svindel. Oftast föregås det epileptiska anfallet af tydlig själslig oro och upphetsning. Stundom uppträda dessa förebud kort före anfallet, i andra fall åter kan förebudstadiet räcka så länge att den sjuke, om han förut haft ett anfall och således vet hvad som förestår, kan hinna gå till sängs eller vidtaga andra lämpliga åtgärder.

Själfva anfallet kommer nästan alltid plötsligt. Den sjuke faller omkull, vanligen framstupa, däraf namnet »fallandesot», i det medvetandet fullständigt utslocknar. Hufvudet är vanligen böjdt bakåt och tänderna hårdt sammanpressade, bålen krökes, medan lemmarna sträckas och fingrarna böjas in öfver den inåtböjda tummen. Då krampen sträcker sig äfven till andningsmusklerna, af-stannar andhämtningen och den sjuke, förut blek, blir blå i ansiktet. Detta är krampanfallets första del, som räcker en fjärdedels till en half minut och efterföljes af konvulsionsstadiet, under hvilket ansiktet rycker och förvrides i utomordentlig grad, ögonen rulla fram och åter eller vändas åt ena sidan, tungan sträckes omväxlande ut och in, medan hufvudet slår häftigt mot underlaget och såväl bålen som lemmarna genomfaras af oupphörliga, stötvisa ryckningar.

Krampanfallet varar vanligen flera minuter och efterföljes af en djup, medvetslös dvala, under hvilken andningen åter blir regelbunden. Detta tillstånd öfvergår småningom i vanlig sömn, som kan räcka i flera timmar. I somliga fall är detta sista stadium mycket kort,377

så att den sjuke märkvärdigt fort hämtar sig. Vanligen kvarstå dock vissa efterverkningar i form af mattighet, nedstämdhet, hufvudvärk o. s. v.

I flertalet fall börjar epilepsien före det trettionde lefnadsåret, ej sällan redan i den tidigaste ungdomen. Ibland återkomma anfallen med korta mellanrum af en månad eller en vecka, ja, i svåra fall kunna de återkomma dagligen, i andra fall åter förflyta långa tider mellan anfallen. Ymnigare förtärande af spirituösa, häftiga sinnesrörelser, köns-utsväfningar, starka ansträngningar o. d. öka anfallens antal. Under mellantiderna kunna de sjuka vara fullkomligt friska både till kropp och själ och till oeh med ådagalägga stor andlig spänstighet, ehuru sjukdomen i längden och i synnerhet då anfallen äro täta medför en nedsättning af själskrafterna, som kan öfvergå till slöhet och svagsinthet.

Något medel att fullständigt böta sjukdomen känner man ej till, men man kan genom lämpligt lefnadssätt och vissa andra åtgärder inverka på densamma och minska anfallens häftighet och täta upprepande. Allt, som kan gynna sjukdomens utbrott och som ofvan redan antydts, måste noga undvikas, särskildt spritdrycker. Starkt kaffe och te bör brukas mycket måttligt, likaså tobak. Öfvervägande växtföda har visat sig utöfva ett gynnsamt inflytande, liksom sommartiden viätelse i landtlugnet eller i trakter med bergsluft. En försiktig kallvattenbehandling ger ej sällan goda resultat, och kalla afrifningar om kvällarna äro att rekommendera. Af egentliga läkemedel användas endast bromsalter (t. ex. bromkalium), hvilka verka lugnande på nervsystemet och kunna minska anfallens täthet.

Under själfva anfallet kan den sjukes omgifning intet annat göra än att söka förebygga att den sjuke gör sig illa

samt förhjälpa honom till bästa möjliga läge. Kan man föra honom i säng, så mycket bättre, i annat fall bäddar man under honom med hvad som kan finnas till hands, lossar tryckande persedlar, i synnerhet vid hals och bröst, samt skjuter in en träpinne, en sammanrullad lapp e. d. mellan tänderna för att hindra den sjuke att bita sig i

tungan. Be-stänkning eller badning af ansiktet med kallt vatten kan förkorta anfallet. Man bör ej med våld hålla fast de ryckande lemmarna, endast se till att de ej slå eller stöta mot i närheten varande föremål.

Epilepsien kan äfven uppträda i lindrigare och mindre utpräglad form, yttrande sig i öfvergående anfall af svindel, vanmakt, sinnesfrånvaro o. d. Denna lättare form kan med tiden och i synnerhet om ej nödig försiktighet i lefnadssättet iakttages öfvergå till utpräglad fallandesot.

Hos barn uppträda ganska ofta krampanfall, som liknade epileptiska och hvilka ibland kunna stå i samband med verklig epilepsi, men oftast äro föranledda af andra orsaker, såsom akuta febersjukdomar, tandsprickning (tandslag), mask i tarmkanalen (maskslag) o. s. v.

Famn (se Mätt, mål och vikt.)

Fardag kallas på lagspråket den dag, då den, som med nyttjanderätt innehar fast egendom, är skyldig att afträda densamma. Har frivilligt aftal träffats mellan fastighetens ägare och den, till hvilken nyttjanderätten upplåtits, gäller såsom fardag den dag, som blifvit genom aftalet bestämd. Har åter sådant aftal icke träffats eller har nyttjanderät-ten i tysthet blifvit förlängd eller får, oaktadt aftalet, återtagas, gälla lagens bestämmelser om fardag. Laga fardagar äro i stad den 31 mars och den 30 september, å landet den 14 mars. För att innehafvaren af nyttjanderätten skall af-379

träda denna fordras föregående uppsägning, hvilken i stad skall ske minst två månader före den fardag, då flyttningen skall ske. För landsbygden gälla andra bestämmelser. Göres uppsägningen före den 21 december, har innehafvaren af nyttjanderätten, arrendatorn, rättighet att kvarsitta under hela det påföljande kalenderåret och är skyldig att afflytta först den därpå följande 14 mars. Göres uppsägningen efter den 21 december, får nyttjanderätten innehafvas ytterligare ett år, dock skall i hvarje fall ar-rendatorn redan den 2 februari fore vederbörande fardag utrymma hälften af de å den arrenderade gården befintliga husen. Om exempelvis ett arrende upp-säges den 20 december 1912, är arrendatorn skyldig afflytta den 14 mars 1914; har åter uppsägningen skett först den 21 december eller senare, sitter arrendatorn kvar vid arrendet till den 14 mars 1915.

Farmacevtiska institutet i Stockholm är en läroanstalt ägnad åt utbildningen af personer för apotekareyrket. För att vinna inträde vid institutet, hvilket står öppet för lärjungar af båda könen, fordras aflagd mogenhetsexamen samt att ha under minst tre år tjänstgjort som elev å apotek och att därunder lia åtnjutit undervisning i både teoretisk och praktisk riktning. Efter elev tidens slut afläggés farmacie studiosi-examen vid institutet under någon af de tre årliga examensperioderna — i januari, maj eller september —, hvilken examen omfattar följande ämnen: kemi och farmaci, geologi, botanik (300 under elevtiden tagna växter) och farmakognosi samt författningskunskap. Examen skall dessutom föregås af prof på praktisk duglighet.

I denna examen godkänd elev har därefter att genomgå minst 2 års tjänstgöring på apotek, däraf någon tid som

laborator. Därefter vidtaga de vidlyftigare och mera vetenskapliga studierna vid institutet och fortgå under minst 2 år med såväl teoretisk som praktisk undervisning. Slutligen afläggés provisors-och apotekareexamen, hvarvid examinandens teoretiska kunskap pröfvas i kemi, farmaci, analytisk kemi, botanik, farmakognosi, fysik och författningskunskap, hvarjämte betyg meddelas för under studietiden utförda praktiska öfningar i kemi, farmakognosi och fysik.

Farsot (se Epidemiska sjukdomar.)

Fartyg (se Segelfartyg, Sjöfart och Ångfartyg:)

Fartygssignaler (se Sjöfartsregler.)

Fasan, en till hönsfåglarna hörande fågelart, som är högt skattad för sitt läckra kött, finnes ej vild i vårt land, men däremot inplanterad på vissa ställen. Jakt å fasan är å Gottland samt å Visingsö förbjuden året om, i Jönköpings

län (med undantag af Visingsö) tillåten under november och december, i Östergötlands län från 14 oktober till november månads utgång samt i det öfriga riket från 14 oktober till årets slut.

Fastighet (se Egendom.)

Fattigvård. Fattigvården omhänder-hafves i Sverige af kommunerna, och hvarje sådan utgör för sig ett fattigvårdssamhälle. I hvarje dylikt samhälle skall finnas en fattigvårdsstyrelse. Denna utgöres i de flesta landskommuner af kommunalnämnden. Vanligt är i landskommunerna, att de i afseende på fattigvården i dess helhet eller viss del däraf äro indelade i rotar med en fattigvårds-föreståndare inom hvarje. För öfrigt står det hvarje kommun fritt att ordna sin fattigvård på sätt den finner tjänligast, allenast lagens bestämmelser iakttagas. Städerna ha ofta sin fattigvård ordnad efter andra principer än landskommunerna. Sålunda har i Stockholm fattigvårdsväsendet ställts under en särskild381

öfverstyrelse, fattigvårdsnämnden, under hvilken de olika församlingarnas fattigvårdsstyrelser sortera, hvarjämte en särskild fattigvårdsinspektör är tillsatt. Kostnaderna för fattigvården bestridas genom bidrag, uttagna af kommunens skattskyldiga medlemmar efter samma grunder, som för kommunalutskylders utgörande i allmänhet äro stadgade.

Angående principerna för meddelande af fattigvård gäller såsom allmän regel, att om minderårig (person under 15 år) eller den, som på grund af ålderdom, kropps- eller sinnessjukdom, vanförhet eller lyte är oförmögen att genom arbete förvärfva hvad till lifvets uppehälle oundgängligen kräfves, befinnes sakna egna medel eller underhåll och vård af annan, då skall nödtorftig fattigvård lämnas honom. I andra fall ankommer det på fattigvårdssamhället att bestämma de grunder, som böra af vederbörande fattigvårdsstyrelseiakttagas. Saknas dylik bestämmelse, äger styrelsen meddela fattigvård i den mån den pröfvar nödigt.

Hvarje arbetsför person har skyldighet att försörja sig själf och sina minderåriga barn, liksom arbetsför man sin hustru, hvarjämte det åligger föräldrar och barn att i mån af behof och förmåga försörja hvarandra. Husbonde har ock en viss försörjningsplikt gent emot tjänare. Om person, som ovillkorlig försörjningsplikt åligger, undandragit sig att fullgöra denna, kan fattigvårdsstyrelse, som nödgats träda i hans ställe, utsöka betalning för sina kostnader hos honom eller tvinga honom att arbeta af de gjorda utläggen å arbetsinrättning. I fall af tredska o. d. kan han under vissa omständigheter dömas till allmänt arbete. Person, som åtnjuter fattigvård, anses nämligen stå under vederbörande fattigvårdsmyndighets husbonderätt, hvilken rätt kan utsträckas till den för-sörjningspliktige i vissa fall.

Det svenska fattigvårdsväsendet lämnar i flera hänseenden, ej minst ur humanitetssynpunkt, åtskilligt öfrigt att önska, ehuru onekliga framsteg gjorts äfven på detta område under de senast förflutna årtiondena. Såsom ett stort sådant framsteg måste man beteckna de af flera kommuner anlagda fattiggårdarna, i hvilka hjonen åtnjuta fullständigt underhåll samt sysselsättas med lämpligt arbete. Men ännu inhysas mångenstädes de fattiga i fattighus, som lämna ofantligt mycket öfrigt att önska i både ett och annat afseende, och bestås ett underhåll, som med nöd räcker till för lifvets uppehållande. På några orter har man till och med bibehållit det upprörande, om slafhandel erinrande bortauktionerandet af fattighjonen till den, som fordrar minsta ersättning för deras underhåll, ett system, som gifvetvis kan utsätta understödstagaren för både svält och vanvård. Dessa och andra skuggsidor i det svenska fattigvårdsväsendet föranledde 1905 års riksdag att aflåta en skrifvelse till k. m:t med anhållan om en revidering af fattigvårdslagen. Denna skrifvelse resulterade i att 1907 en kommitté tillsattes för ändamålet, hvilken emellertid ännu icke är färdig med sitt arbete. Uppgiften är svårlöst både i och för sig och med hänsyn till den omständigheten, att kostnaderna för fattigvården spela en betydande roll uti de i allmänhet ganska betungade kommunernas utgiftsstater. För år 1909 uppgingo kommunernas utgifter för fattigvården till nära 24 miljoner kronor; antalet direkta understöds-tagare utgjorde 178,381, hvaruti inräknades 57,574 barn, som ansågos åtnjuta del af det understöd, som utgick till deras föräldrar. Af hela antalet under-stödstagare försörjdes 82,873 helt och hållet af fattigvården. Antalet fattigvård sanstal ter utgjorde 1,945.38S

Fattigvård skall lämnas af det fattigvårdssamhälle, inom hvilket den behöfvande är bosatt, men fattigvårdstungan drabbar i sista hand det samhälle, där ban har hemortsrätt, d. v. s. är eller bort vara mantalsskrifven. Se Hemortsrätt.

Feber är aldrig en självständig sjukdom utan blott ett fenomen eller symtom, som uppträder i förening med oeb såsom följd af någon sjukdom. Särskildt äro infektionssjukdomarna åtföljda af utpräglad feber, men äfven i en hel del andra sjukdomar kan feber förekomma, t. ex. vid magkatarr oeh mera betydande yttre skador; den egentliga sårfebern (se detta ord!) är en sak för sig och beroende på infektion.

Feberns allmänna kännetecken äro hög kroppstemperatur, ökad omsättning, påskyndad puls, kort och häftig andedräkt, minskade afsöndringar. Stundom är äfven hjärnverksamheten störd och yrsel (delirium) inställer sig. Fysiologiskt sedt är febern ingenting annat än ett uttryck för eller en återspegling af organismens kamp mot sjukdomen. Ett feberanfall börjar alltid med svagare eller starkare frysningar, frosskakning, hufvudvärk, mattighet och aptitlöshet. Snart stiger äfven kroppsvärmen öfver det normala. Lindrig kallas febern, då temperaturen håller sig blott en eller två grader öfver normaltemperaturen, d. v. s. vid omkring 38 — 39 grader, vid stark feber går temperaturen upp till 40—41 grader; stiger den därutöfver, brukar fara för lifvet föreligga. Den påskyndade hjärtverksamheten yttrar sig i snabbare pulsslag, ända till 120—140 i minuten. Vid gynnsamt förlopp brytes vanligen feberanfallet, då det nått sin höjd, med inträdande af ymnig svettning och sjunkande kroppstemperatur, den s. k. krisen; stundom åter går febern endast långsamt tillbaka. Feberanfall, som återkomma

med feberfria mellantider, kallas intermittenta, och febrar, som under vissa delar af dygnet äro lindrigare, remittenta.

Febermedel, eller feberstillande medel, kallas vissa läkemedel, som ha egenskapen att verka nedsättande på den abnormt stegrade kroppstemperaturen under febrar. Hit hör i främsta rummet det sedan gammalt använda kinasaltet eller kininet samt de i nyare tid tillkomna antipyrin, antifebrin, fenacetin och salicylsyradt natron.

Febertermometer, ett instrument, som användes för mätning af kroppstemperaturen. Det utgöres af ett glasrör, innehållande en kvicksilfverpelare, som jämte en graderad skala är innesluten i ett något större glasrör. Vid mätningen införes instrumentet i ändtarmsöppningen och får kvarblifva där cirka 10 minuter, hvarefter det uttages och afläses. Före hvarje begagnande måste instrumentet knackas inuti handen, så att kvicksilfverpelaren sjunker till eller under den normala kroppstemperaturen, som ligger vid omkring + 37 grader.

Fettsot (se Korpulens.)

Fickur (se Ur.)

Fideikommiss. Med fideikommiss eller rättare fideikommisstiftelse förstås et-t testarnentariskt förordnande att visa fast eller lös egendom skall i viss ordning tillträdas af vissa, af testamentsgifvaren härtill utsedda personer samt odelad och oförminskad nyttjas och begagnas under de villkor testamentet bestämmer. Afser fideikommisstiftelsen att bibehålla egendom inom en viss släkt, kallas stiftelsen familjefideikommiss.

Numera är rätten att upprätta fideikommisstiftelse så till vida inskränkt som ingen, hvilken genom dylik stiftelse bortgifver fast egendom, äger befogenhet att, beträffande villkoren för dess förvaltning, sträcka sitt förordnande längre

än till egendomens förste emottagares och hans makas lifstid, eller att, i fråga om äganderätten till. egendomen, meddela bestämmelser, som innefatta mera än utnämnandet af egendomens förste innehafvare och dennes närmaste efterträdare. I den sistnämndes hand ikläder sig fastigheten egenskap af arfve-jord, hvarmed i allt efter allmän lag förhålles. En mot detta förbud stridande fideikommisstiftelse blir icke gällande därigenom att

sliftarens arfvingar underlåtit att klandra det testamenta-riska förordnandet.

Enligt allmänt vedertagen tolkning gäller dock här nämnda förbud endast när den, till hvilken fast egendom bort-gifves, är en fysisk person, d. v. s. en människa, med andra ord: lagstiftarens mening antages blott ha varit att inskränka rätten att stifta familjefideikommiss. Däremot möter det intet binder att genom testamente bortgifva på evärdlig tid fast egendom till en juridisk person — med juridiska personer menas samhällen eller samfund, sällskap eller föreningar, stiftelser, bolag o. d. — samt att uppställa för ali framtid gällande föreskrifter för den sålunda bortgifna egendomens förvaltning.

Angående lös egendom är rätten att stifta fideikommiss oinskränkt.

Fideikommissarie är skyldig att öfverlämna fideikommissegendomen oförminskad och i lika godt skick, som han mottog den, till sin efterträdare. Han äger sålunda nyttja och bruka fideikommissegendomen, uppbära afkastningen däraf, uthyra eller bortarrendera den, men ban får icke sälja, bortskänka eller på annat sätt afhända sig densamma, ej heller inteckna den. K. m:t kan dock på ansökan medgifva intecknande af fideikommissegendom, utbyte af därtill hörande ägor samt upphäfvande af antingen fideikommisstiftelsen i dess hel-

het eller vissa däri föreskrifna villkor, äfvensom meddela föreskrifter angående fideikommisstiftelsens »rätta mening och bästa tillämpning», så framt tolkningen ej rör frågor, som kunna yppa sig mellan fideikommissarie och hans medarf-vingar och hvilka böra afgöras af laga domstol i vanlig ordning.

Fideikommissarie förverkar sin rätt till fideikommissegendomen dels om han icke uppfyller fideikommisstiftelsens villkor och dels om han gör sig skyldig till något af de brott, hvarigenom arfsrätt enligt allmän lag förverkas. Fideikommissegendomen öfvergår i sådant fall till den enligt fideikommisstiftelsen närmast berättigade.

De svenska familjefideikommissen utgöras med få undantag af jordegendom och befinna sig till största delen i adliga släkters händer. Deras taxeringsvärde motsvarar ungefär en tjugondedel af ali fast egendom i landet.

Finansdepartementet (se Statsdepartementen.)

Finnar är en allbekant hudåkomma, som ofta kan vara rätt besvärlig och envis. En finne är egentligen en inflammationsprocess i mynningen af en talgkörtel, vanligen föranledd af infektion med varbildning, när en talgpropp tillslutit körtelgången. De s. k. pormaskarna äro talgproppar, som ännu icke infekterats. De vanliga finnarna visa en röd upphöjning i huden med en punktformig gulaktig fläck i midten antydande varhärden. Elakartade finnar, d. v. s. när inflammationen och varbildningen nått högre grader, kallas karbunklar och furunklar.

Allmänt bekant torde vara, att blodförgiftning lätt kan uppstå, om en finne afrifves afsiktligt eller oafsiktligt och ej såret omsorgsfullt rengöres och desin-ficieras. Det i finnen befintliga varet, som innehåller bakterier, kan nämligen

lätt sprida sig till omgifningen och därifrån vidare i kroppen.

Som de flesta talgkörtlarna förekomma i ansiktet och på ryggen, uppträda finnarna mest därstädes. Vanligast förekomma de hos ungdom under tiden närmast efter könsmognadsperioden och försvinna i de flesta fall af sig själfva längre fram. Dock ha somliga personer svårt att bli fullständigt af med dem, och särskildt äro de envisa hos individer, som lida af bleksot. Ej sällan kan åkomman äfven ha sin grund i bristande renlighet, olämplig diet, t. ex. hetsig och starkt kryddad mat samt dagligt bruk af öl och spritdrycker.

Vid behandlingen är noggrann'renlighet en hufvudsak. Man bör tvätta sig flitigt med öfverfettade tvålsorter och

varmt vatten, hvarigenom huden retas minst. Svafvelsalfvor göra ibland god verkan. Dylika salfvor kunna sammansättas af antingen lika delar fälldt svafvel, zinkoxid, stärkelse och vaselin eller fälldt svafvel och grönsåpa i lika delar med 2 gram salicylsyra. Salfvan påstry- ! kes om aftonen och aftvättas på morgonen.

Är åkomman synnerligen envis och elakartad, är värmebehandling att rekommendera. I sin enklaste form består denna i baddning med hett vatten två gånger om dagen under en halftim-mes tid. Vattnet bör vara så hett man möjligen kan tåla. Ångbehandling (ångskåp)' med massage gör äfven i regeln god verkan.

Finnar på näsan förekomma mest i samband med acne rosacea eller röd näsa, äfven, då missfärgningen är föranledd af alkoholism, kallad »supnäsa». (Se Näsrodnad.)

Firma kallas den beteckning eller benämning, hvarunder en affär eller annan rörelse drifves och hvilken innehafvaren använder, när han uppträder i angelä-

genheter som angå hans rörelse, t. ex. vid underskrifter å rörelsen gällande handlingar o. s. v. Firma skall anmälas till handelsregistret (se detta ord) af enskilda näringsidkare och handelsbolag (äfven kommanditbolag), som vilja idka handel eller annan näring, med hvars ntöfvande följer skyldighet att föra handelsböcker. Enkla bolag, som drifva rörelse af dylik beskaffenhet, äro berättigade, men ej pliktiga att anmäla firma. Däremot får firma ej anmälas af rörelseidkare, vare sig enskild person eller bolag, som ej för rörelsen är skyldig att föra handelsböcker, ej heller af fartygsredare, aktiebolag eller registrerade föreningar för ekonomisk verksamhet, för hvilka särskilda stadganden gälla.

Enskild näringsidkares firma skall innehålla hans tillnamn, med eller utan förnamn, utan intagande af något, som antyder att firman innehafves af ett bolag eller en förening. Handelsbolags firma skall, om icke alla bolagsmännen äro namngifna däri, innehålla namnet å minst en af dem med ett tillägg, som antyder, att flera bolagsmän finnas. Kommanditbolags firma skall innehålla ordet »kommanditbolag».

Äldre firma, hvars innehafvare eller rörelse förändrats, får i vissa fall begagnas oförändrad, men skall eljest ändras i öfverensstämmelse med förändringen.

Inregistrering af firma medför, att anmälaren erhåller ensam rätt att begagna densamma. På grund däraf kan ej registrering beviljas af firma, som är likalydande med en redan inregistrerad sådan i sådan grad, att förväxling kan äga rum. ßätt till firma kan ej bli föremål för utmätning.

Fiske. För att med framgång kunna idka fiske, vare sig som näringsfång eller som sport, fordras vissa kunskaper om387

sättet för fiskens fångande samt kännedom om de olika fiskarterna och deras vanor. Detta är emellertid något som bäst och fullständigast inhämtas genom praktisk öfning; genom teoretisk undervisning kan man blott få en ytlig insikt i saken. Hvad här nedan anföres är afsedt att lämna en liten ledning för den mindre kunnige och tillika såsom en allmän minneslista för den, som är intresserad af eller bedrifver fiske. För detta ändamål har ansetts lämpligt uppställa anvisningarna i form af en minneslista för årets tolf månader.

Januari.

Aborrmete å grunden samt stångkrok-och angelflske äro denna tid synnerligen gifvande. I en del sjöar brukar sikmete vara ganska lönande; siken metas med pimpelkrok, och är i synnerhet hugg-kroken nu användbar. I sund med lindrig ström, men äfven å större fjärdar, nappar siken ganska bra.

Följande fisksorter äro i denna månad bäst: abborre, gädda, gös, helgeflundra, livitling, kolja, lake, långa, piggvar, rödspotta, slätvar, torsk och tunga.

Februari.

Laken, den enda vinterlekande fisken, afslutar senast i midten af denna månad sin lek. Denna försiggår å ler- och sandgrund af olika djup, dock synas de djupare grunden och framför allt sådana, som därjämte äro belägna i sund eller utanför åmynningar, föredragas. »Lak-struten» eller »hängryssjan» (se Fiskredskap) kommer nu till användning, och man bör ingalunda vara rädd för att hårdt skatta honom, där han förekommer något rikligare, enär han är den af våra fiskar, som slukar största massan rom. Sedan laken upphört att leka, sprider han sig utmed stränder och grund och fiskas därefter med krok, hvartill nors utgör det bästa betet.

Gäddan fångas denna månad med not och äfven, om isen gått upp, med nät satta utanför vassarna. Det minst besvärliga fisksättet är dock det med angel-eller stångkrok. Betet härtill utgöres naturligtvis af mörten, som bäst fångas i en s. k. agnmjärde, i hvilken som bete användes gröt, kokad af kli och linfrö. I brist på bete för ståndkroken kan man i nödfall använda strömming, hvarvid dock är nödvändigt att placera fisken i naturlig ställning. I vakar, upphuggna nära vassar och grund, kan äfven, då gäddan är i taget, användas slantfiske, hvilket kan blifva både lönande och nöjsamt.

Gösen fångas denna tid bäst med bra djupa nät, som i längor utsättas rätt ut från land. Han uppehåller sig denna tid i stora, men ej alltför djupa fjärdar.

Braxen håller sig denna tid gärna samlad på vissa ställen i stora stim och tages bäst med not. Fångsten blir ofta säkrare, om man »mäskar» i notsumpen.

Norsen fångas vid denna tid lättast sålunda: I ett sund med måttlig ström upphuggas i isen ett antal gropar, så att blott ett tunt skal återstår, och i bottnen däraf göres ett hål af vid pass några cm genomskärning. Om kvällen uppgår norsen genom hålet, och om man med ett bloss sakta närmar sig vaken och sätter en käpp i hålet, är norsen lätt fångad.

Följande fisksorter äro nu bäst: abborre, gädda, gös, hvitling, kolja, lake, långa, piggvar, rödspotta, slätvar, torsk och tunga.

Mars.

|

Under denna månad inträffar sällan, att någon fisk leker; detta skulle då möjligen vara i slutet af månaden med mycket tidig vår. Gäddan leker emellertid ofta ganska tidigt under isen ('isgäddan'), mörten något senare.387

Följande fisksorter iiro nu bäst: abborre, gädda, gös, hvitling, kolja, lax, laxöring, långa, piggvar, rödspotta, sik, slätvar, torsk och tunga.

April.

(.raddan är den fisk, som om våren leker först. Som bekant går hon under lektiden upp så långt som möjligt mot land för att förrätta sin lek, hvarför också en mängd rom förstöres, när vattnet faller. Att hänsynslöst förfölja gäddan, i tanke att man därigenom gagnar fisket i öfrigt, är oriktigt. Gäddan är nämligen, om också en ganska svår rof-fisk, likväl ingalunda den värsta. Laken, abborren, ålen, för att ej nämna kräftan, öfverträffa henne vida härutinnan genom sin glupskhet efter rom, och hvad särskildt abborren och laken beträffar, så taga de, när de kommit in i ett fiskstim, munnen så full som möjligt, tugga och kasta ut, hvad de dödat. Gäddan däremot går, när hon sväljt sitt byte, vanligen in i vassen för att smälta

det. Gäddan har därjämte godt kött hela året om och är den lättast fångade af alla fiskar. Xågon liten plats, där gäddan leker, bör därför lämnas fri från fångstredskap. Vid gäddans fångande denna tid äro ryssjor af den konstruktion, som nedan linnes afbildad, den bästa.

Den utsättes i strömmar, åar, bäckar eller stora diken. Då den utsättes i strömt vatten, är nödigt att hafva stadiga störar så väl vid ändan af landgårdarna som i struten, och får man ibland äfven anbringa sänksten vid ingången

till struten och vid änden af densamma så väl som å landgårdarna för att hålla ryesjan till bottnen, hvilket är af vikt. Att hafva finare maskor än att en »ettskålpundsgädda» går fritt igenom är förkastligt. Att göra en lång landgård af ris och i änden af denna sätta en ryssja är ett förträffligt sätt. Man kan länge hålla gäddan i sump, om man först och främst har en tillräcklig sådan och så låtit bränna den invändigt. Gäddan intager nämligen då föda.

Gäddryssja.387

Mörten leker ungefär på samma gång som gäddan. Bättre sätt att föröka denna än genom att utsätta lekris finnes icke, och sällan torde denna för ett godt fiske så nyttiga fisk förekomma i större öfverflöd. Mörten leker liksom gäddan i flera omgångar och fortsätter ofta att leka iu i juni. »Ismörten» fångas bäst med ryssja, som utsättes i bäckar, nära dess mynning. Ofta leker mörten å steniga stränder, ehuru vass-och grässtränder finnas, men om man å sådana stränder nedlägger ris och ofvanpå detta stenar, kryper mörten gärna in i riset, och lägger där sin rom.

Aborren börjar leka någon tid efter ofvannämnda fiskarter. Vill man minska tillgången på denna fisk, bör man utsätta mjärdar (se under Fiskredskap!) utmed stranden. Abborren är icke nogräknad med, hvar han leker, och förrättar icke sin lek i stim, hvarför mjär-den kan utsättas hvar som helst. Den fastgöres vid bottnen med ett par sänk-stenar. Ingångarna klädas med gran-eller björkris, hvilket lockar fisken att intränga, och ofta kunna äfven gäddor fångas på detta sätt.

Äfven den skygga aspen leker tidigt om våren och går då upp i strömmar, där han leker å sandbottnen. Bästa fångstsätten äro att utsätta stora tvåar-made ryssjor i strömmen eller vid sidan af åmynningen eller också grofva maskade nät vid uddar i närheten däraf. Att helt och hållet stänga en å, där aspen plägar leka, brukar utfalla illa och är ej heller bra för lekens bestånd. Om man önskar införa aspen i en sjö, där han icke finnes, kan man insläppa några lekfärdiga honor och hanar i en stor sump, beklädd med ris i bottnen. Sedan fisken lekt, uppsamlar man den kvistarna vidfästade rommen och inpackar den i våt hvitmossa, som å passande ställe nedlägges i en risvål att utkläckas.

Denna plats bör väljas i eller nära en ström.

Iden leker något senare om våren och då alltid i stim och helst vid vassar i åar. Under lektiden fångas han bäst med storryssja och äfven med nät.

Lindaren fångas denna tid ofta i ryssjor, utsatta för gäddan. Den dyak-tiga smak, som är honom egen, borttages lätt genom att hålla honom i sump, stående i rent vatten.

Norsen leker tidigt om våren och håller då helst till i sund med sakta flytande vatten eller strax utanför åmynningar. Den fångas med »norshåf» och kan hållas sumpad ända till midsommar.

Ålen fångas under de vårlekande fiskarnas lekar ganska lätt. En- à trear-made ryssjor med tätt strålingång, eller med en guttaperkasnodd, som håller ihop ingången till fiskhålet, och fin-maskadt fiskhåll, utsatta invid risgårdar eller efter land å gräsbotten, pläga lämna god fångst. Ålryssjor bruka kunna användas ända till midsommar och till och med längre, om man har låga grässtränder att sätta dem på. Ryssjorna böra litet emellan, såsom vid allt fiske, upptagas, rengöras och torkas, ty oren fiskredskap fiskar aldrig väl. Fiskredskap bör dock icke hänga längre tid ute, än att den är fullkomligt torr. I synnerhet nattdaggen röter garnet mycket.

Följande fisksorter äro denna månad bäst: aborre, gädda, gös, hvitling, lax, laxöring, långa, piggvar, rödspotta, sik, slätvar, torsk och tunga.

Maj.

I större vatten leker abborren ej förrän i slutet af denna månad. En?gam-mal tro är, att abborren aldrig leker förrän björkarna synas något gröna. Aspen och löjan leka äfven i denna månad. I början af maj (eller i slutet af

april) leka gösen och iden. Braxen och387

karpen leka i slutet af denna och hörjan af nästa mänad. Bästa sättet att fånga gösen under leken är med stora par-ryssjor, hvilka äro att föredraga framför nät, dels emedan de fiska bättre och dels därför, att fisken fort dör och skäm-mes i näten.

Följande fisksorter äro nn bäst: hvit-ling, lax, laxöring, makrill, sik och tunga.

Juni.

De vårlekande fiskarna upphöra med sina lekar med jiini månads ingång eller kort därefter, beroende på om våren är tidig eller sen. Gösen håller i vissa sjöar på med leken ända till midsommar. Lindaren leker vanligen i medlet af månaden, dock ej gärna förrän vattnet nått en värmegrad af + 18°. Leken sker helst i fräkenvassar. Han fångas lätt i ryssjor, utsatta i vassen, och fångsten faller vanligen bättre ut, om man med en lie slår undan fräken, där ryssjan ställes.

Rudan leker efter lindaren eller till och med samtidigt. Hon leker på samma ställen och fångas på samma sätt.

Löjan är den sista af de vårlekande fiskarna. Hennes lektid infaller i slutet af maj och i juni oeh ofta så, att olika svärmar leka med en åtta dagars mellantid i tre perioder. Leken sker öfver sten-, grus- eller sandbotten. Yid steniga stränder går lion upp om kvällarna och afsätter rommen å stenarna och är då lätt att fånga med håf, löjnot eller fint nät. För att alltid hafva till hands agn för krokfisket bör man nu sumpa löjan, som, om sumpen ställes i rinnande vatten, kan förvaras ända till in i rötmånaden. Efter lekens slut gör man klokt i att lägga ris å lekplatsen, enär annars största delen af rommen går förlorad, och af löja får man sällan för mycket, f^edan leken upphört, håller

sig löjan vid stränderna, i synnerhet utmed vassarna, och med en vanlig sänk-håf kan man upphämta stora mängder. Ett godt sätt att öka fångsten med håf är att emellanåt och i synnerhet under fångsten utkasta sur mjölk uppblandad med kli; löjan ser då icke håfven i det uppgrumlade vattnet.

Gäddan kan man denna tid utom med slantmete fånga med ett vanligt metspö med bra lång ref eller ännu hellre med ett rullspö, emedan man med detta har lättare att uttrötta fisken. Å en silfver-bas med tre krokar sättes en löja eller mört, och man metar härmed kring stengrund och vid norrkuster, i det man med spöet håller betet i ständig rörelse. Säkrast är att vid detta mete vara försedd med undertagshåf. Ett annat nöjsamt sätt att fånga gäddan är genom s. k. gäddrefvar. Detta fiske kan försiggå hela dagen, mon lämnar bästa utbytet morgnar och kvällar. Man har en stark lina, som rymmer vid pass 12 krokar med tre famnars mellanrum (blankkrok med mässingstafs är den bästa). Refven fästes nära land, sättes rätt ut och flottas så, att den håller sig i ytan och ligger bra spänd. Bästa agnet är lefvande mört, men äfven död sådan kan användas, i synnerhet om refvarna ligga utlagda under natten. Kroken fästes i ryggen på agnet. Dessa refvar vittjas en gång i timmen och utläggas något från hvarandra utanför stranden (bäst utanför vassar). Att detta sätt att lägga refven lönar sig bättre än att lägga en långref utanför stranden finner man snart. Vid rodd med drag må erinras att icke begagna samma drag eller svirfvel ofta på samma ställe. Vidare bör man aldrig låta gäddan springa och tröttas med draget, utan så snabbt som möjligt draga åt sig refven, under det man ror med snabb fart. Om man gör så, händer det sällan, att gäddan slipper undan.387

Gösen fångas efter lektiden dels med not och dels med långref med nors till bete. Understundom går gösen efter leken upp i strömmar och fångas där ofta på krok. Ehuru man ofta erhåller gös på svirfvel, är detta mera en tillfällighet.

Nor sen tages denna tid bäst med fin-maskad not och plägar fram på morgnarna hålla sig samlad utanför branta berguddar.

Alen, som i april och maj lämnat idet, är nu lätt att fånga dels i ålryssjor och ålkistor och dels med långref. Beträffande detta sista fångstsätt må särskildt nämnas följande: Alen söker gärna sin föda på land och långt uppe i gräsiga ängar, om vädret är godt, sökande hufvudsakligen snigel och mask. Vid godt väder bör man därför lägga refven vid låg, gräsig strand så nära land som möjligt. Är vädret blåsigt, är bäst att lägga den på något djupare vatten.

Under sommarmånaderna är nödigare än annars att slakta den fisk, som ej sumpas.

Följande fisksorter äro nu bäst: lax, laxöring och sik.

Juli.

Målen leker. Hummern fäller nu sin rom och byter skal. Vid midten af månaden hafva kräftorna vanligen bytt skal. Se för öfrigt, rörande fisket i allmänhet, föregående månad. Ålfisket med långref brukar mot slutet af månaden, då nätterna bli mörkare, gifva goda resultat.

Följande fisksorter äro nu bäst: gädda, lax, laxöring, rödspotta, sik.

Augusti.

Fisken är under denna tid föga rörlig af sig, utan står stilla i branterna och i vassen. Notdragning och nätfiske löna sig därför föga under dessa månader. Eätta tiden för krokfisket är däremot]

. inne, och detta lönar sig bäst, om man har lefvande agn. Braxen går nu i stim och är denna tid lätt att fånga. I synnerhet kan man erhålla de allra största braxnar, som på annat sätt äro svåra att fånga, om man förfar på följande sätt: Vid lugnt väder ser man braxen »bada», d. v. s. ban går flockvis i vattenytan med ryggen öfver vattnet, eller ofta finner man honom vid stark blåst samlad i någon vik, dit han drifvits af vinden. Man lägger då ut långrefven, där man om dagen sett honom, och flottar refven alldeles i vattenytan. Till agn använder man daggmask. Befven bör vittjas vid tvåtiden på morgonen, eller innan det börjat dagas, och är därvid af stor vikt, att man förfar mycket tyst, samt att man är försedd med stor undertagshåf. Så fort det börjar dagas, gå nämligen de stora braxnarna sin väg, hvilket de lätt göra, då de vanligen äro helt löst fästa vid kroken. Detta fiske brukar vara mycket lönande.

Ännu mera gifvande är det sätt, som användes i Stockholms skärgård, där grunda vikar finnas. > Badfisken», som hufvudsakligen består af braxen, men äfven af id, brukar vid varmt och lugnt väder gifva sig upp i dylika vikar i stora stim. Vikens mynning afstänges med en not, hvarpå fisken skrämmes ut i notens strut och håfvas upp. På detta sätt kunna mycket stora fångster göras. Af yttersta vikt är att fisken ej skrämmes bort af något buller, hvarför man vid notens utläggande bör ro mycket tyst och försiktigt.

Följande fisksorter äro nu bäst: abborre, braxen, gädda, gös, helgeflundra, näbbgädda och rödspotta.

September.

Siken leker stundom denna månad. Hummern har vanligen bytt om skal i midten af månaden.

Krokfisket är äfven under denna månad lönande, på sina ställen är till och med september den bästa tiden härför.

Följande fisksorter äro nu bäst: abborre, braxen, gädda, gös, helgeflundra, näbbgädda, kolja, lake, långa, makrill, rödspotta, sej och ål.

Oktober.

Fisket efter gädda, gös och abborre pågår under dessa månader med krok, nät och i ali synnerhet med not. Fisken

har kommit mera i rörelse, hvarför också notfisket lönar sig bättre än under föregående månader. Vid fiske med långref efter dl må man nu komma ihåg, att ju längre det lider på hösten, dess längre från land måste man söka honom, ty nu närmar ban sig mer och mer sjöns djupare delar, där han vanligen i november söker sitt vinterkvarter. Ett godt agn för abborren och äfven för ålen är ne-jonögat, som litet hvarstädes nog finnes i strömmarna, som leda till hafvet och som i september, men äfven i oktober fångas med tinor. Förvarade i sumpar, ställda i ström, lefva nejonögonen mycket länge, om blott sumpen brännes invändigt.

Följande fiskar leka i denna månad: aspen, laxen, rödingen, siken, siklöjan och sjöforellen.

Följande fisksorter äro nu bäst: abborre, gädda, gös, helgeflundra, hvitling, kolja, lake, långa, makrill, piggvar, sej, slätvar, torsk, tunga och ål.

November.

Laxen, rödingen, siken och siklöjan leka denna månad. För öfrigt gäller rörande fisket i allmänhet hvad ofvan sagts under oktober.

Följande fisksorter äro nu bäst: abborre, gädda, gös, helgeflundra, hvitling, kolja, lake, långa, makrill, piggvar, rödspotta, sej, slätvar, torsk, tunga och ål.

December.

Laxen, siken och siklöjan leka; den sistnämnda är den fisk, som leker längst på hösten. Angående fisket i öfrigt se januari.

Följande fisksorter äro denna månad bäst: abborre, gädda, gös, helgeflundra, hvitling, kolja, lake, långa, piggvar, rödspotta, slätvar, torsk och tunga.

Fiskerilagstiftning. Angående rätt till fiskvatten är därom stadgadt- i en d. 27 juni 1896 utfärdad lag, som hufvudsakligen innehåller följande.

Fiskvatten indelas i kronoallmännings-fisken, allmänna kronofisken, kronans enskilda fisken, allmänningsfisken och enskilda fisken.

Till kronoallmänningsSsken räknas i främsta rummet öppna hafvet, hvilket vidtager, där strandäganderätten upphör. Vid öppen hafsstrand sträcker sig denna rätt i allmänhet till 180 meter från det ställe invid stranden, där ett stadigt djup af 2 meter eller mer vidtager. Vidare räknas hit vattnet vid sådana kronan tillhöriga hafsstränder samt i saltsjön belägna skär och holmar, hvilka icke höra till något hemman eller innehafvas under särskilda villkor, t. ex. mot grundränta. (I sådana vatten får emellertid icke fiskegård, ryssja eller annan dylik fast fiskredskap utsättas utan särskildt tillstånd af k. m:t eller i visst fall af vederbörande länsstyrelse.) Slutligen räknas till kronoallmännings-fisken jämväl de delar af större insjöar, dit strandägarerätten icke sträcker sig och där ej heller eljest enskildt fiske är kronan förbehållet eller annan tillhörigt.

Samtliga kronoallmänningsfisken äro — med ofvan sagda undantag för fast fiskredskaps utsättande i vissa vatten — upplåtna till allmänt begagnande. Hvarje svensk medborgare är likaledes berättigad att401

idka fiske med krok eller ref å djup i yttre skärgården och i hafsbandet.

Med allmänna kronofisken menas sådana ström- och insjöfisken vid kronans öfverloppsmarker, allmänningar, parker och holmar samt vid oafvittrad mark, hvilka kronan icke enskildt förbehållit sig eller annan. Dessa fisken få härads-eller sockenboarna efter tillstånd af vederbörande länsstyrelse eller, i fråga om fiske vid kronopark, af domänstyrelsen nyttja på sätt och villkor, som vederbörande myndigheter bestämma, samt mot skälig afgift.

Kronans enskilda fisken äro i hafvet de fisken vid kronan tillhöriga stränder, skär eller holmar, hvilka staten upplåtit till begagnande åt enskilda, samt i fråga om sötvattensfisken sådana fiskevatten, där vissa fiskeslag

blifvit kronan förbehållna. Nyttjanderätten till dessa fisken tillkommer kronan eller hennes rättsinneh af vare.

Allmänningsfisken äro sådana, som stöta intill härads- och sockenallmän-ningar och på grund af strandäganderätten höra till dessa. Nyttjanderätten är här förbehållen delägare i allmänningarna.

Till enskilda fisken räknas sådana fiskevatten, som äro belägna inom enskilda hemmans eller byalags områden eller på städer tillhörig donationsjord eller gränsa intill sådana enskilda ägor samt på grund af strandägarerätten tillhöra vederbörande ägare. Nyttjanderät-ten till sådant fiske tillkommer strandägaren eller dennes rättsinnehafvare.

Olofligt fiske i annans vatten medför bötesstraff samt förlust af fångsten, hvarjämte fiskevattnets ägare eller innehafvare eller hans folk äga att, om den fiskande anträffas på bar gärning, fråntaga honom hans båt och fiskredskap samt kvarhålla desamma dels såsom bevis mot honom och dels så^om

pant för det ersättningsbelop han kan ådömas i en blifvande rättegång.

För fiskets fredande är därjämte stadgadt, sytt fast eller rörlig fiskredskap, som kan hindra fisken att framgå, ej får utsättas i kungsådra, samt att där älf, ström eller å utfaller i hafvet eller insjö eller vidtager från insjö eller större vattendrag, i det djupaste vattnet ej får utsättas fiskredskap, som kan hindra fisken att framgå.

Med kungsådra menas den del af en älf eller ett sund, hvilken för samfärdseln, fiskens fria upp- och nedgång m. fl. allmänna ändamål måste lämnas öppen. Kungsådran är, så framt den ej annorlunda bestämts, en sjättedel af vattnets bredd, beräknad vid högsta vattenstånd.

För att öfva uppsikt öfver fisket samt tillhaudagå den fiskeriidkande befolkningen med råd och anvisningar är sedan 1904 inrättad en statens fiskeriad-ministration, bestående af för närvarande 5 fiskeriintendenter, en fiskeriassistent samt en fiskeriingenjör. Med hänsyn till denna administration är riket indeladt i sex distrikt, nämligen östra distriktet, omfattande Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Gottlands och Västmanlands län; södra distriktet: Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Blekinge, Kristianstads och Malmöhus län; västra distriktet: Hallands samt Göteborgs och Bohus län; mellersta distriktet: Älfsborgs, Skaraborgs, Värmlands och Örebro län; nedre norra distriktet: Kopparbergs, Gäfleborgs, Västernorrlands och Jämtlands län, samt öfre norra distriktet: Västerbottens och Norrbottens län. Därjämte ha de olika hushållningssällskapen i enahanda syfte tillsatt fiskeriinstruktörer och fiskeritillsy-ningsmän.

Fiskodling. Det enklaste sättet att . bedrifva fiskodling är att mot slutet af403

april uppgräfva rötter af pilbuskar, som stå vid vatten och hafva många tågor, rensa dem och fästa dem på pinnar, hvilka man ställer i fiskrikt vatten, där man fastgör dem på det sätt, att rötterna komma att ligga en half fot under vattenytan. På dessa rötter afsätta fiskarna sin rom, hvilken blifver hängande vid tågorna. Efter några dagar förflyttar man hela inrättningen i det vatten, man vill förse med fiskar. Pilroten fastgöres på samma sätt som förut, en half fot under vattnet, och fiskynglet utvecklar sig därefter ganska snart. Man kan för resten mycket väl i stället för pil-rötter begagna granruskor o. d. Genom sorgfällig uppmärksamhet på fiskarnas lektid och vanor skall man blifva i stånd att på ett ganska enkelt sätt uppdraga alla fiskarter. Denna metod förtjänar så mycket mer att blifva bekant och vinna en större utsträckning, som tillfället till konstmässig fiskafvel, sådan den bedrifves i större anstalter, blott ytterst sällan står den enskilde till buds och dessutom kräfver särskilda redskap samt tar mycken både tid och möda i anspråk.

För fiskens förökande är för öfrigt anbringandet af lekvålar högeligen att rekommendera. De anläggas vid tiden för islossningen i utkanten af vassar och andra lämpliga ställen. Materialet kan bestå helt enkelt af en lummig gran eller stor en, i hvilkens storände blifvit fäst en tillräckligt tung sten, som sedan nedsänkes på grundet eller

nära stranden. Detta sätt är lämpligast, där sjöbottnen är hård och stenig. År den åter mjuk, anordnas lekvålen på följande sätt: En stång af fem tums diameter i storänden nedslås stadigt i bottnen, och på stången trädas sedan större enbuskar, så att en af dessas stadigaste grenar omfattar henne, och topparna peka utåt alla håll. När riset, som nedtill bör nå

ända till bottnen, hinner vattenytan, hänges ofvanpå två med björkvidjor eller rep sammanbundna stenar. Inne i vassen anordnas lekvålar lämpligast på följande sätt: Vanliga störar neddrifvas med två fots mellanrum i en krets af 6 till 8 fots diameter, och i denna krets läggas enbuskar med rotändarna i midten och spetsarna ut åt alla håll. I händelse af brist på enbuskar och andra barrträd kunna lekplatser mycket väl anordnas af kvistrika björkar och alar.

I detta ris fäster sig rommen lättare än på bottnen, och det nykläckta fiskynglet finner där ett godt skydd mot roffiskar.

Det gamla riset måste ombytas hvarje vår.

Fiskredskap. Det äldsta och ursprungligaste af alla nutilldags begagnade fiskredskap är metkroken. Man har funnit i fornlämningar dylika krokar, förfärdigade af ben och af ungefär samma form som nu, hvilka härröra ända från stenåldern, d. v. s. från en tid, som ligger tusentals år före vår tidräknings början.

Det vanligaste fisket med krok är metfisket, och det är hufvudsakligen detta, som kommer i betraktande vid sportfiske. Förutom kroken fordras en ref och ett spö, vid hvilket refven fästes. Beskaffenheten af dessa tillbehör måste rätta sig efter det slags fisk man vill fånga. För metande af laxar och dylika större fiskar kräfvas ytterst starka refvar samt sega spön, hvilka senare i regeln äro försedda med en rulle eller liknande inrättning, medelst hvilken refven kan lindas upp eller släppas af. För dylikt fiske begagnas också i stället för krokar med särskildt agn flugkro-kar, d. v. s. en krok, som är fästad vid en konstgjord fluga eller annan insekt.

För abborrmetet, hvilket väl är det metfiske, som allmännast bedrifves i vårt land, behöfver man ett lätt spö och en405

ref, som kan bära en tyngd af intill 3/i à 1 kilogram utan att brista. Bambuspön äro de lättaste och på samma gång de starkaste. Spöt bör ej tagas till för kort. Lämpligast är ett spö om 4—5 meters längd, som äfven tillåter metning från land. Refven får vara något, dock ej mycket längre än spöt, så att man, då spöt hålles rakt upp med upplyft arm, kan med andra handen bekvämt nå kroken. Är refven för lång, tappar man oftast fisken, innan man hinner gripa honom med handen, eller också slår han mot båtkanten, ifall man fiskar frå'n båt. Vid båtfiske användas också stundom korta böjliga spön med långa refvar utan flöten, men då man härvid måste hala in refven med handen, fordras det både skicklighet och påpasslighet, om man skall få upp fisken. Längre spön tillåta dessutom att refven kan kastas ut ett stycke från båten, hvilket alltid är fördelaktigast, enär båtskuggan ofta skrämmer fisken. Refven bör helst vara af tagel, men äfven silke eller linne duger. En slungad ref är bättre än en tvinnad, emedan den ej snor sig eller går upp i tvinningen. Flötet bör vara lätt att flytta upp och ned på refven och balanseradt så, att det står rakt upp och ned i vattnet. Till sänke användes lämpligast en liten bit blyplåt, som vikes omkring refven strax ofvanför öglan, i hvilken kroktafsen fästes. Tafsen skall vara fin guttafs, så att den så litet som möjligt synes i vattnet, samt helst knuten till kroken.

Till agn vid abborrmete begagnas daggmask eller löjor. Abborren nappar bäst på mask å försommaren, hvaremot löjor äro att föredraga på höstsidan. De största fiskarna erhåller man på löja och undgår då äfven den mängd af glupska abborrpinnar, som vid maskfiske gärna vill hålla sig framme, till den verklige fiskarens stora förtret. Metar man med

löja, bör man ej ha för brådtom att dra upp utan låta fisken gå en stund med löjan, tills han hunnit svälja så mycket af denna att kroken kommit innanför käkarna. Drager man upp refven tidigare, blir resultatet i nio fall af

tio det, att fisken släpper löjan eller att denna slites af kroken. Vid mete med mask bör man däremot dra upp omedelbart; dröjer man härmed, blir följden vanligen den att fisken befinnes ha sväljt kroken och måste dödas. På tal härom ett ord om sättet att snabbast döda fisken. Beträffande aborren är den vigaste och smärtfriaste metoden att fatta aborrens kropp med buken uppåt med vänstra handen, gripa om hufvudet med högra handen och bryta af nacken genom att trycka hufvudet bakåt. På detta sätt dödas fisken ögonblickligen. Fiskar, som ej, på grund af att hufvud och kropp äro mera intimt förenade, kunna dödas sålunda, döfvar man genom att slå hufvudet mot något hårdt och spetsigt föremål. Man bör under inga förhållanden låta fisk långsamt självdö, dels emedan det är ett onödigt djurplågeri och dels af den anledningen att köttet blir sämre.

Apropå djurplågeri anse många det vara ett upprörande sådant att meta med lefvande löjor, därför att kroken måste stickas in genom ryggen. I de flesta fall är det, när allt kommer omkring, icke alis nödvändigt att löjan i skall vara lefvande. Om det blåser något litet, så att flötet guppar upp och ned på böljorna, kan man fiska lika bra på död löja.

Fiske med långref kan vara ganska lönande, ehuru det kan verka decimerande på fiskstammen genom att en hop småfisk understundom förstöres. Refven utgöres här af en smal lina om ett pär millimeters genomskärning, vid hvilken med 4—5 meters mellanrum fästas half-405

meterlånga tafsar med krokar. Till bete användes daggmask eller löja. Lägges längrefven för ål, kan äfven i bitar skuren strömming användas. För att refven ej skal] trassla in sig, lägges den i en vid, cirka 10 cm djup låda med botten af korsade tunna spjälor, medan krokarna fästas i med en såg åstadkomna rännor i lådans kanter. Vid ålfiske lägges refven ut i skymningen och vittjas före dagningen. Dröjer man tills det blir]just, frigör sig ålen i regeln från kroken. Under mörka nätter brukar fångsten bli rikligast.

Ett rätt nöjsamt fiske är med stimspö. Detta begagnas att meta abborrar, då de under stimtiden på sommaren stimma på grund och sluka de mindre fiskar, som finnas uppe vid vattenytan. Häraf har detta metspö ock fått sitt namn. Det utgöres utom spöet endast af ref och krok, emedan hvarken sänke eller flöte här kan komma i fråga, åtminstone icke det sistnämnda. Spöet är alldeles likt ett flötspö, som nyttjas vid strand-rnete, men bör vara längre. Refven får här äfven vara längre än på flötspöet. Man kan också helt och hållet undvara spö, ehuru det kan bli krångligt att vid refvens inhalande få abborren in i båten. Kroken är vanlig abborrkrok. Några nyttja väl sänke på refven, men detta bör då icke vara tungt och sättas omkring 1/s meter från kroken. Agnet till denna sorts mete kallas stimlapp. Till denna sökes en liten abborre, som afskäres tvärt under buken, litet ofvan nafveln (analöppningen), och klyfves, så att något af stjärtfenan finnes kvarsittande vid lappens ända. Kroken trädes genom den i lappens bredare ända varande nafveln. Detta fiske bedrifves från båt, som ros ej för fort, hvarvid refven släpar efter båten.

För vinterfiske å abborre begagnas huggkrok eller pimpelkrok. Den utgö-

res af en fiskliknande kropp af tenn eller blandadt bly och tenn. I nedre änden är den försedd med en krok, som till hälften döljes af en fastbunden liten röd lapp, som föreställer fiskstjärten. Refven nedsänkes i en uti isen upphuggen vak, som rensats från is, till nära botten, hvarefter metaren gör rörelser med handen (leker) upp och ned samt åt sidorna, så att kroken hålles i en viss rörelse. Vid detta fiske beror mycket på huruvida fiskaren känner till de ställen, där abborren har sina uppehållsställen för vintern. Vanligast träffas han i kanten af grund ute i fjärdarna eller vid bråddjupa stränder och uddar.

Ett spännande fiske är slantmete eller slantning, som bedrifves å gädda. Härtill behöfves ett mycket långt och starkt spö samt en lång och hållbar ref, som kan lindas upp med en å spöt fastgjord vef. Vefven kan också undvaras. Å kroken, som äfven måste vara stark och ganska stor samt fästad vid refven med en mässingstråd, som ej kan afbitas af gäddan, sättes en mört. Fiskaren tager plats i aktern af en båt med ryggen vänd mot fören, hvarpå roddaren backar båten in mot den vass, där gäddor förmodas hålla till. Refven slungas in mot vassen så

långt från båten som möjligt och föres med svängande rörelser af och an. När en större gädda huggit, är inhalandet en sak, som fordrar både skicklighet och sinnesnärvaro. En undertags-håf är i regeln nödvändig för att få fisken upp i båten.

Gäddor fångas också med drag eller svirfvel. Gäddraget består vanligast af en i fiskform böjd ganska tjock metallbit af blank mässing, ibland förgylld eller försilfrad. Ett annat, omtyckt gäddrag utgöres af en smal metallstång med krok i änden; stången stickes genom en mört på längden och fästes vid linan. Fisket tillgår så att draget släpas efteren båt, som ej får ros allt för fort. Invid vassar samt utanför uddar med djupt vatten bruka gäddorna nappa bäst. Detta fiske lönar sig bäst i mulet oeh regnigt väder; i klart väder krönes det sällan med något resultat.

Stångkrok vitsättes äfven för gäddor. Vid änden af en i bottnen nedstucken eller å en brant strand med stenar fastgjord stång fästes refven, som bör vara 5—6 meter lång och försedd med en stark krok. Refven upplindas mellan en båge eller grenklyka på så sätt, att den, när gäddan huggit, lätt löper af. Till agn användes lefvande mört. Ett annat slag af stångkrok, som betas på samma sätt, är klumpkrok, hvilken begagnas endast för sådana ställen, där antingen vattnet är så djupt, att stången icke räcker till, eller bottnen så hård, att den ej kan nedstickas i denna. I en grof träklabb om cirka 1 meters längd göras inskärningar i båda ändarna; i den ena änden fästes refven, i den andra ett snöre med en sänksten, som nedsänkes till bottnen och hindrar klumpen att flyta från stället.

Ryssja.

Af andra fiskredskap må här endast nämnas något om ryssjorna. En ryssja med halfrund båge och en arm eller landgård af den konstruktion, som illustrationen utvisar, är en af de mest använda så väl i skärgården som i större och mindre insjöar, den tid gäddan, braxen och abborren leka. De utsättas rakt från land med landgården så högt uppe, att ingen fisk kan stryka förbi, och fästes där liksom i strutändan med en säker stör. Landgården är så uppsatt, att inga pinnar behöfvas däri, men när bottnen är ojämn, kunna sådana tillsättas. Är vassen lång eller vattnet långgrundt, göres en risgård från land så långt ut, att ryssjan kommer på lagom djup, men står mot bottnen.

Lakstruten eller hängryssjan användes uteslutande för fångst af lake kort före och under lektiden. Såsom af teckningen synes, utgår från nedre ringen en vid pass en half meter lång nätarm, vid hvilken är fäst en pinne och intill densamma bindas ett par sänkstenar, så att armen kommer att sluta sig till bottnen. I strutändan fästes ett snöre af tillräcklig längd för att kunna nedfira ryssjan till bottnen, och när så skett, fästes snöret vid en stör eller stake, lång nog för att kunna hvila tvärs öfver isvaken, hvilken upphugges så vid, att ryssjan ledigt går ned genom densamma. Detta sätt att under isen fånga lake är ofta högst lönande och det lättaste af alla fisken, ty sedan redskapet en gång är utsatt, behöfver man ej vittja oftare än hvar annan eller hvar tredje dag. Ryssjorna utsättas på stengrund, där laken brukar leka, och på djup från 5 till 10 à 12 meter efter lokalförhållandena.

En annan ryssjekonstruktion, afsedd för fångst af gäddor, är afbildad å sid. 391—392, där äfven användningssättet beskrifves.405

Lakstrut.

Mjärden är ett ryssjan närstående fångstredskap, som om vårarna användes med god framgång för fångst af abborre, mört o. d. fisk. Dess utseende framgår af nedanstående afbildning. Mjärden beklädes med litet granris och nedsänkes med ett par vid densamma fastgjorda stenar på ställen, där man vet att fisken älskar uppehålla sig.

Mjärde.

Flera andra fiskredskap och fångstsätt än här nämnda förekomma, men det torde ej vara nödvändigt uppräkna dem. Blott så mycket må anmärkas, att vissa af dessa redskap äro förbjudna att begagnas antingen i allmänhet eller på vissa orter, t. ex. ljuster och s. k. utter. Bedrifvande af fiske medelst aflossande af sprängskott under

vattnet är icke heller tillåtet.

Slutligen torde äfven något böra nämnas om huru knutar och öfverbind-ningar å fiskredskap skola göras för att vara på en gång nätta och fullt säkra. Å nästföljande sida afbildas så godt som alla de knutar, ögleslag och öfverbind-ningar, som förekomma. Endast en kort beskrifning torde vara af nöden. Fig. 1—5 utgöra olika slags ögleknutar; sådan användes i änden af refven (linan) liksom i änden af tafsar och kastlinor.

Fig. 6—9 visa, huru tafs eller kastlina förenas med refven. A utmärker refven, B tafsen.

Fig. 10—14 framställa olika slags knutar för sammanbindning af gutsträngar, nämligen då en guttafs eller kastlina göres.

Fig. 15. Det händer stundom, att flugkrokens guttafs så sönderrifves och skadas af fiskens tänder, att den blir osäker och flugan i följd häraf måste kasseras. Enklast är då naturligtvis att utbyta den mot en annan, men om man ej äger en fluga till af samma slag, blir man nödsakad att tillgripa den utväg, som fig. 15 utvisar.

Fig. 16—22 åskådliggör de många olika sätt, på hvilka hängflugan eller paternosterkroken fästes vid kastlinan eller tafsen. Fig. 21 återgifver ett af de bästa sätten oeh visar därjämte, huru »Salmo Salar» — kastlinans gutsträngar, äro förenade. Fig. 23—32 framställa olika slags krokpåbindningar.

Fig. 33—35 nätknutar af olika slag.405

Knutar och öfverbindningar för fiskredskap.

Fig. 36—38 sättet för öfverbindningar-nas (taglingens) anbringande och afslutning. Fig. 39 »Bickerdyke», spetsring. Fig. 40 >Snake ring», spiralformigt böjd ledare, spöring; den utom ali fråga bästa formen för en sådan.

Fiskrätter. Förutom ett antal recept för tillagning af fisk, meddelas här nedan äfven några anvisningar rörande rökning, insaltning, torkning o. s. v.

1. Rökning af fisk. Man slår bottnen ur en något mer än en meter hög lår och spikar i stället slåar inuti den, ungefär en dm från kanten. Denna sättes sedan på en stor spis eller ock på marken på en tät fyrkant af tegelstenar, hvarpå låren kan stå, och hvari lämnas en liten öppning. Färsk fisk, som legat i salt två, tre timmar, uppträdes på smala spetsiga stickor, som uppläggas på de ofvannämnda slåarna. Låren öf-vertäckes med en säck eller dylikt. I öppningen på den lilla tegelstenskanten införas nu brinnande stickor och rykande kol, därpå lägges enris och ekspån, som ej får brinna, utan endast röka, ty om det blir för hett, stekes fisken, och allt fett smälter ur den. Man får ej gå ifrån rökningen, utan lägga in ris, så att det röker jämt. Färsk fisk, som skall förvaras någon tid sedan den är rökt, får ej sköljas innan den saltas, utan af-strykes blott med en våt handduk och torkas sedan. Färsk sik och flundror måste ligga i salt öfver natten, ål i 24 timmar innan den rökes.

För rökning af strömming kan man begagna en tunna eller fjärding, ur hvilken bottnen uttagits och inuti hvilken man anbringar små slåar att uppbära de pinnar eller ståltrådsspett, på hvilka strömmingen uppträdes. Till rökning tages stor, färsk strömming, som rensas och saltas några timmar med fint salt — man brukar beräkna en dryg näfve

salt till en val strömming. För öfrigt förfares som ofvan är sagdt.

Ett särskildt sätt att röka ål är följande. Man tager en ål på omkring 1 kilo, flår den, afskär hufvud, fenor och stjärt samt fläker upp fisken efter hela hans längd; borttager därpå varsamt ryggraden och så många af sidobenen som möjligt, hvarpå köttet lägges i stark saltlake, där det får ligga i sex timmar. Det upptages då, aftorkas väl med en ren linneduk och öfverstrykes någorlunda tjockt med följande smet: en större anjovis krossad i porslinsmortel, 29 gm koksalt, 220 gm strösocker, 29 gm salpeter samt smör och skirdt fett för att i förening med

det öfriga bilda en smet.

Den sålunda behandlade långa flata köttskifvan hoprullas nu, i det man bör jar med stjärtändan, så fast som möjligt och ombindes med ett snöre, hvarpå köttrulladen insys i en linnelapp, dock sålunda, att denna omgifver endast rullens långsidor, hvaremot dess ändar böra lämnas otäckta. Köttrullen upphänges nu i en vanlig skorsten och utsättes där för stark rök under 5 å 6 dagars tid, hvarefter den i 2 dagar lämnas för att kallna och hårdna. Då köttet skall användas, afskäres hvad som erfordras och halstras på glöd; resultatet blir en utmärkt smaklig rätt.

2. Insaltning af lax. Laxen gnides in med salt, den lake, som uppstår, slås bort. Fisken lägges ner med dill, och kokt lake slås öfver densamma.

Laken kokas af 22/3 liter vatten, 630 gram salt och 20 gm salpeter. Den skall vara kall, innan man slår den öfver fisken.

3. Insaltning af ål. Sedan ålen blifvit skurad med sand, så att allt slem väl aflägsnats, skäres buken upp, och innanmätet borttages. Köttsidan torkas därefter med torrt linne och ingnides

med liineburgersalt, hvarefter ålarna nedläggas hvarftals med salt emellan. Efter ett dygn, eller sedan lake hunnit bildas, upptagas ålarna och torkas ånyo, hvarefter saltningskärlet väl rengöres; de nedläggas därefter ånyo hvarftals med salt, och ett lock med någon liten tyngd ofvanpå pålägges.

4. Torkning af gäddor. Då man på våren och sommaren har rik tillgång på gäddor, bör man förvara en del däraf genom torkning. Sedan gäddorna fläkts och ryggbenet borttagits, afskäres hufvudet, hvarvid dock gälstycket får sitta kvar vid fisken. Den yttre stjärtbiten afhugges, gäddorna torkas med papper, öfverströs med eller gnidas med salt och nedläggas i en balja. Efter ett par dagar tagas gäddorna upp, aftorkas väl och spjälkas på köttsidan med spetsiga trästickor, tvärs öfver fastsatta i köttet. Man träder genom gälstycket en pinne, hvarpå fisken upphänges för att torka i friska luften, dock så att solen ej skiner på den. Då fisken kännes väl torr, borttagas stickorna, hvarefter fisken förvaras i svalt och torrt rum, där den ej utsättes för fukt eller mögel. För att förvara gäddorna mot mott och mögel nedläggas de i en bytta och öfversållas väl mellan hvarje lager med ren aska. Då- gäddorna skola användas, tvättas de med en visp, hvarpå de läggas i vatten öfver natten. De bruka då svälla och bli lösa, utan att man behöfver lägga pottaska i vattnet.

5. Inlagd strömming. Till en val strömming beräknas 25 gm stött starkpeppar, lika mycket stött kryddpeppar, 420 gm salt, 12 gm stötta nejlikor, 6 .gm muskotblomma, 12 gm spansk humle, 210 gm socker och 12 gm lagersbärsblad. Strömmingen skall läggas ett dygn i utspädd ättika, som bör stå öfver fisken. Sedan upptages strömmingen, rensas och afstrykes varsamt. Den inlägges nu

hvarftals tillika med kryddorna och bör stå 14 dagar innan den användes.

6. Rimsaltad gädda. Gäddor, som väga mer än 4 kg., äro sträfva i köttet och bäst att använda härtill. De fläkas, urtagas och ingnidas på båda sidor med salt. Efter ett dygn afsköljes saltet, och gäddan skäres .i bitar och kokas i vatten. Då fisken är kokt, afputsas alla fjäll, hvarpå bitarna läggas i en ren panna och en del af spadet silas på för att hålla den varm. Fisken upplägges utan spad och serveras med varm potatis och smörsås med hackade ägg.

7. Kokt gädda (kromgädda). Gäddan, som bör väga cirka 2 kg., rensas men fjällas icke. Sedan den blifvit sköljd och torkad, ingnides den med litet ättika och salt, böjes så att hufvud och stjärt mötas och lägges med ryggen uppåt i hett, men ej kokande vatten. Spadet skall vara kort och skummas, när det kokar upp, hvarefter gäddan får långsamt färdigkoka, hvilket utrönes därpå att fenorna lossna. Kokningen tar cirka Vj timme. Gäddan ätes med skirdt smör och rifven pepparot eller med sås af afredt fiskspad med irörd pepparot.

8. Kokt torkad gädda. Man skär ungefär 2 kg torkade gäddor i lagom stora bitar. I en balja eller stort fat slås ett

ämbar vatten, hvari 15 gm ren pottaska blifvit upplöst jämte litet salt. Bitarna läggas häri och vändas emellanåt ; efter ett dygn tvättas de väl med en visp, sköljas i annat vatten och sättas på spisen i kallt vatten för att uppkoka. Då det kokar, smakar man på spadet; om det ej kännes salt tillsättes mera salt. Då fisken är lagom kokt, upphällas både fisk och spad, grytan rengöres, och en del af spadet silas däri. I det öfriga spadet rengöres fisken, så att inga fjäll medfölja, hvarefter den åter lägges i grytan för att hålla sig varm, men får419

ej koka, ty då blir den bård. Fisken upplägges på varmt lockfat, serveras med stufvade morötter eller med varm potatis och smörsås med hackade ägg.

9. Ugnstekt gädda. Den väl fjällade, rensade och sköljda fisken torkas med en duk, hvarjämte fenorna jämnas med en sax. Därpå ingpides den med salt, penslas med ett vispadt ägg och beströs med stötta skorpor samt nedlägges i en långpanna med fräsande smör eller flottyr och brynes väl. Då och då spädes på litet kokande vatten, hvarjämte fisken litet emellanåt öfveröses med steksåsen. I vanliga fall behöfver fisken ej serveras med särskild sås, annat än den egna steksåsen, eventuellt afredd eller tillsatt med litet buljong, men vid bjudningar brukar serveras champinjon-eller kräftsås.

På samma sätt kan stekas torsk, kolja, gös, sik och asp.

10. Fylld gädda. Gäddan skäres upp i ryggen, benet uttages, sedan späckas fisken och fylles med fiskfärs, sys ihop och lägges i stekpannan i ugnen. Några citronskifvor, morötter och persilja läggas i pannan och hvitt vin slås öfver fisken.

11. Gädda med selleri. Sellerirofvor skäras i tärningar och kokas i smör och vatten, tills de bli möra. Gäddan rensas väl, skäres i stycken och kokas i särskild kastrull med smör, vatten, ett litet glas god sherry samt kryddas med peppar och salt. Då gäddan är färdigkokt, hälles selleridekokten öfver den och rätten hålles varm, till dess den serveras.

12. Färserad gädda. Till 420 gm fisk tager man 315 gm smör, stöter detta tillsammans, så att det blir en fin deg, ivispar sedan 6 ägg samt tillsätter litet mjöl, salt, socker och muskotblomma efter smak och späder slutligen med 7s liter mjölk.

13. Stufvad gädda. Den rensade och sköljda gäddan ingnides med litet ättika och salt samt kokas i kort spad. När den är färdigkokt, tages den upp och skinnet aftages, hvarpå köttet befrias från ben och skäres i tärningar. Kräftsmör och mjöl sammanfräsas och spädas med fiskspad och grädde. När denna sås fått koka i 10 minuter, nedröras fisktärningarna jämte kräftstjärtar. Stuf-ningen kan ätas enbart eller också med kokt blomkål, som i så fall lägges midt på serveringsfatet med stufning rundtomkring och öfverhälles med kräftsåsen.

14. Kokt lax. Laxen borstas, rensas och tvättas samt ingnides med en blandning af salt, salpeter och socker och får ligga en stund. Därpå sättes den på elden i varmt, men ej kokande vatten. Spadet skummas, då det kokar upp. Fisken färdigkokas sakta tills fenorna lossna, hvarpå den lägges upp och garneras med persilja, sallad, rödbetor eller hårdkokta ägg. Varm serveras laxen med holländsk sås, kall ätes den med majonässås, hvilken äfven hälles öfver fisken.

15. Kokt helgeflundra. Flundran tvättas och den mörka sidan skållas med hett vatten och skrapas väl. Den får därpå ligga i starkt saltadt vatten i ungefär 1 timme, hvarefter den sättes på elden i hett, men ej kokande vatten (kort spad), som då detta kokar upp skummas väl. Fisken färdigkokas sakta, hvilket tar cirka Va timme, upplägges därpå omedelbart och garneras med persilja och citron. Serveras med hackade hårdkokta ägg och skirdt smör eller med holländsk sås.

16. Helstekt ål. Sedan man flått och urtagit ålen och fenorna blifvit afklippta, skåras han på båda sidor och ingnides med salt. Ålen lägges i ring i en smord stekpanna, smörjes med smör och öfver-strös med helt litet rifvebröd samt in-421

sättes till stekning i varm ngn. Den serveras varm eller kall med skarpsås.

11. A la daube på ål. Den flådda och rensade ålen sköljes väl, ingnides med salt, skäres i bitar och sättes på elden med varmt vatten. Vattnet till-sättes med litet ättika, hvarjämte iläggas dillstjälkar och några kryddpepparkorn. Fisken får därpå sakta färdigkoka, hvarpå bitarna upptagas och läggas i en vacker à la daube form. Kokspadet klaras med 1 à 2 ägghvitor, silas och hälles öfver fisken, som därpå ställes å svalt stälte att stelna, hvarefter à la dauben stjälpes upp och garneras med dill.

Man kan äfven servera på detta sätt kokt ål utan att bry sig om à la daube-tillagningen.

18. Stufvad abborre. Abborrarna fjällas, rensas och sköljas samt gnidas in- och utvändigt med salt och ättika, läggas därpå hvarftals i en med smör bestruken kastrull med smör, grofhackad persilja och litet mjöl mellan hvarje hvarf. Slutligen tillsättas några matskedar vatten. Det hela skall småkoka väl lyckt. När fisken är färdig, lägges den upp på karott, såsen vispas i kastrullen och hälles öfver fisken.

19. Stufvad loke. Den flådda och urtagna laken sköljes och torkas, hvarpå fenorna bortklippas. Sedan fisken in-gnidits med salt och ättika, skäres den i bitar. Rom och lefver tillvaratagas äfven, men kokas särskildt i litet sal-tadt vatten. I en med smör smord kastrull nedlägges fisken i hvarf med litet mjöl emellan; ofvanpå läggas några små smörklickar samt några kryddpepparkorn och ett par lagerblad. Sedan slutligen något kokhett vatten tillsatts, får fisken koka sakta i omkring 20 minuter. Den lägges därpå upp i karott, i såsen blandas litet urkramad citronsås eller några citrontärningar, hvarjämte

franskt vin tillsättes efter behag. Stundom iröres rommen äfven i såsen, som hälles öfver fisken, men vanligen garneras fisken med den i skifvor skurna rommen samt lefvern.

20. Gös à la Soto Maior. Gösen skäres, så att man får bort ryggbenet, men att den sitter ihop vid stjärten och hufvudet. Den bredes sedan itu och beströs med hvitpeppar och salt, doppas i ägg och mjöl och stekes hel i flottyr. När den är färdigstekt, garneras den med brynt persilja och ätes med champinjonsås, hvilken tillagas så, att man kokar ryggbenet och hufvudena och gör en redning af spadet som då blir, ilägger champinjoner, äggulor, grädde, salt och peppar.

21. Kokt gös. Gösen fjällas, urtages och tvättas, hvarjämte fenorna jämnas. Därpå ingnides den med litet ättika och salt och får ligga en stund. Den sättes på elden i hett, men ej kokande vatten och kokas i kort spad, som skummas väl, då det kokar upp, hvarefter det får koka sakta bredvid elden, tills fenorna lossna, då fisken omedelbart läggas upp och garneras med persilja, eventuellt äfven citron. Mest ätes den med skirdt smör och hackade ägg, men serveras äfven med holländsk sås och kaprissås.

På samma sätt anrättas torsk, kolja och sik.

22. Stekt ruda. Sedan rudorna blifvit fjällade, sköljas de i ättika och vatten. Man rimsaltar dem därefter eller ock doppar dem i sammanblandadt ättika och salt. Efter en timme klappas de i linne, doppas därefter i vispade ägg, sedan i rifvebröd och stekas gulbruna i smör i en gjuten stekpanna. De serveras med syrligt äppelmos eller med stekt hel persilja och sötsur sås.

23. Stekt gärs. En gjuten järnpanna smörjes med flottyr; den rensade och skårade gärsen rimsaltas en timme, klap-423

pas i linne och nedläggas tätt tillsammans i den smorda pannan; därpå slås så mycket uppkokt tjock grädde, att den står till hälften på fisken. Pannan sättes med tätt lock på svag koleld, att fisken får långsamt steka; den vändes på lock och skjutes åter i pannan; litet mer grädde påhälles. Då gärsen har färg på båda sidor, är den

färdig att servera med ättika och peppar eller med skarpsås.

24. Ugnstekt strömming i låda. En blecklåda eller omelettform bestrykes med smör och beströs med rifvet bröd. I färsk, urbenad strömming nedlägges en half ansjovis. Strömmingarna iläggas tätt med ryggarna upp och med små smörklimpar och stötta skorpor öfverst.. Gräddas ljusbruna i ugn, serveras varma. Påspäd litet grädde, sedan de blifvit bruna.

25. Gra/vad strömming. Sedan strömmingen väl rensats och sköljts, aftages skinnet, hufvud, stjärt och ryggben bortskäras, hvarefter den klufna fisken beströs med tämligen mycket socker, något salt och peppar, samt öfvergjntes därpå med ättika och olja. Strömmingen kan serveras, sedan den legat en timme, till smörgåsbordet.

26. Lutfisk. Till 2 kg fisk tagas 200 gm soda, 2/ä liter kalk och 22/s liter vatten. Fisken skall först ligga några dagar i vatten, sedan nedlägges den i laken och skall ligga däri i 8 dagar; laken skall stå öfver fisken helt och hållet. Sedan lägges fisken åter i kallt vatten minst 3 dagar, och vatten ombytes hvarje dag.

Vid anrättandet sköljes fisken och torkas väl, hvarpå den skäres i lämpliga stycken, som läggas i en duk med salt mellan hvarje hvarf. Duken igenknytes och nedsänkes i kokande vatten. Fisken får koka sakta utan lock tills den blir mjuk, hvilket tar 10—15 mi-

nuter. Till lutfisk serveras skirdt smör och gröna ärter eller mjölksås med peppar (eller senap) och potatis.

27. Fiskpudding. 1,7 kg gädda skrapas och hackas väl, samt stötes tillsammans med 210 gm smör. Då det är väl sammanblandadt och stött, ilägges 3 à 4 ägg, ett i sänder, 4 centiliter hve-temjöl, 2/s litet grädde eller 1 liter mjölk samt tillsättes socker, salt och peppar efter smak. Färsen röres oafbrutet 11/2 timme åt samma håll, tills den ser ut som en tjock grädde. Puddingen kokas i form.

28. Laxpudding. Laxen urvattnas, skäres i tunna skifvor och lägges på linne. Kall potatis skäres därpå i skifvor. En form bestrykes med smör och beströs med rifvebröd, och ilägges sedan hvarftals med potatisskifvor och lax-skifvor; mellan hvarfven strös litet peppar samt lägges något litet smör. Till en form om 2 liters rymd tagas Vs liter grädde och 3 ägg, som vispas väl tillsammans och slås öfver i formen, hvarefter puddingen införes i ugnen att gräddas.

29. Fisk-soufflé. Soufflén göres af öfverblifven kokt gädda. Man hackar af den kokta, kalla fisken så mycket som Vs liter, till dess den blir ungefär så fin som risgryn. Man fräser upp 160 gm färskt smör med en hand full mjöl och späder det med en dryg tredjedels liter oskummad mjölk. Detta kokas under flitig vispning och slås sedan upp att kallna. Därefter ilägges fisken, som bör vara lagom saltad, samt iröras 4 äggulor, en i sänder i massan, sist de till skum slagna hvitorna. Detta slås i smord form, som sättes i en långpanna med kokande vatten i lagom varm ugn. Bör gräddas endast timme. Sås kan man koka af smör och mjöl, som fräses i pannan, påspädes med litet svag buljong eller varmt vatten. En425

äggula vispas med 4 skedar grädde ocli uti detta slås den kokande såsen under vispning. Salt, socker, något kapris eller en tesked ättika tillsättes. Denna sats räcker till 6 à 7 personer.

30. Fiskbollar. 1 djup tallrik fin-skrapad fisk, 1 liter grädde, 1'Ji liter nysilad mjölk, 3 matskedar hvetemjöl, l1/, matsked potatismjöl arbetas väl (i en hacklådà t. ex.), kryddas med salt. Däraf formas runda bullar, hvilka kokas i fiskspad. Sås göres af smör, mjöl och fiskspad samt kräftstjärtar.

31. Gratin på norskt fiskmjöl. 120 gm hvetemjöl och 60 gm fiskmjöl fräsas med 120 gm smör, utspädas så småningom med s/t liter mjölk, hvarefter 6 äggulor iröras tillika med litet salt och muskotblomma och slutligen de vispade ägghvitorna. Blandningen lägges i smord form och gräddas 1 timme i jämn värme. Ätes med kaprissås eller rördt smör.

32. Kraft- och hummersmör. Skalen stötas helt fint tillika med ett stycke smör och läggas sedan uti en järngryta,

hvaruti litet smör är smält. Låt detta något fräsa på elden under flitigt rörande och slå sedan på vatten, så att det står öfver skalen, hvarpå det får koka något. Sedan lyftes det af elden, och när skalen sjunkit och smöret stannat ofvanpå, skummas detta väl af och förvaras i en glasburk.

Fistel. Under denna benämning förstås i medicinen ett djupt rörformadt sår, som uppstår mellan ytterhuden och något under denna liggande organ eller mellan två af kroppens inre ihåligheter. Fistlar kunna uppstå i olika delar af kroppen och orsakas oftast af att en varbildning banar sig väg genom omgifvande partier. Kätt ofta förekommer hos personer, som lida af hämorrojder (se d. o.), ändtarmsfistel. Hos kvinnor kunna efter vanskötta eller svåra förlossningar fistlar utveckla sig mellan urinblåsan !

eller ändtarmen ocli slidan, så att urin eller exkrementer inkomma i och afgå genom denna. Enda sättet att böta en fistel är en operation, som i sig själf är rätt enkel och ofarlig, och bör denna utväg alltid och i ali synnerhet då det gäller viktigare organ företagas så tidigt som möjligt, dels för att förebygga värre följder och dels emedan utsikterna till snabb oeh fullständig läkning då äro gynnsammast.

Fixstjärnor (se Stjärnhimlen.)

Fjäderfä (se Ankskötsel, Gåsafvel, Hönsskötsel och Kalkonafvel.)

Flagga. Angående den svenska flaggans utseende är stadgadt uti den 1906 utfärdade lagen angående rikets flagga följande:

Flaggan är blå med gult kors, hvilket skall dela flaggan i fyra rätvinkliga, lika höga fält.

Flaggan skall vara tvärskuren, utom då den användes som örlogsflagga, i hvilket fall den skall vara tretungad. Örlogsflagga skall föras å flottans fartyg, båtar och byggnader, å rikets fästningar, å härens kasernbyggnader, läger- och öfningsplatser, äfvensom å hären tillhörande fartyg och båtar, när de föras af militär befälhafvare, samt å byggnad, som i sin helhet är upplåten till stab, truppförband eller militär utbildningsskola.

Konungen och med hans tillstånd medlem af konungahuset må föra tretungad flagga, med eller utan rikets vapen å hvitt fält i korsets midt, äfvensom använda sådant tecken i den tvärskurna flaggan. I tretungad flagga får äfven, enligt af konungen i kommandoväg utfärdade bestämmelser, för utmärkande af befäl föras visst tecken, anbragt i det öfre inre fältet. För öfrigt får ej flagga förses med märken, bokstäfver eller andra tecken.

Färgens å flaggans sidofält skall vara ljust mellanblå och å korset guldgul.427

Flaggor.

428

A tvärskuren flagga skall flaggans hela längd förhålla sig till dess höjd som 16 till 10. Å fälten skall längden förhålla sig till höjden: för de inre fälten som 5 till 4 och för de yttre som 9 till 4. Korsets bredd skall vara hälften så stor som fältens höjd.

Den, som utan att äga rätt därtill begagnar tretungad flagga eller använder flagga, å hvilken obehörigen anbragts märke, bokstaf eller annat tecken, eller till salu håller flagga af oriktig färg och form, gör sig skyldig till böter från 10 till och med 100 kronor.

Flaggor, främmande staters. Angående den svenska flaggans utseende är ofvan taladt. De- främmande staternas flaggor beskrifvas i korthet här nedan :

Amerikas förenta stater: 13 vågräta strimmor, omväxlande röda och hvita, börjande ofvan med rödt och slutande nedtill med hvitt. I öfre hörnet intill flaggstången en blå fyrkant med hvita stjärnor, en stjärna för hvarje af unionens stater.

Argentina: 3 vågräta strimmor: en hvit mellan två blå. Örlogsflaggan har i den hvita strimman nära flaggans inre kant en gyllene sol.

Belgien: 3 lodräta strimmor: svart, gult och rödt.

Bolivia: 3 vågräta strimmor: rödt, gult och grönt. Örlogsflaggan har i midten af den gula strimman ett af en grön krans inramadt hvitt fält, hvilket visar ett brunt berg med en bakom framstrålande sol. Vid bergets fot en blå bottenstrimma med 6 hvita stjärnor.

Brasiliens förenta stater: i grönt fält en gul romb, ställd på kant; i romben en blå glob med stjärnbilder och inskriften: »Ordern e Progresso» (ordning och framsteg).

Bulgarien: 3 vågräta strimmor: hvitt, grönt och mörkrödt. Örlogsflaggan bär

i öfre inre hörnet vapnet: ett lejon i mörkrödt fält.

Chile: 2 vågräta strimmor: hvitt och rödt. I den öfre hvita strimman närmast stången en blå fyrkant med en hvit femuddig stjärna.

Columbia: 3 vågräta strimmor: gult, blått och rödt; den öfre gula strimman dubbelt så bred som hvar och en af de två andra. Handelsflaggan bär midtpå i blått ovalt fält med röd ram en hvit stjärna; örlogsflaggan har i stället för detta fält en af flaggor omgifven vapensköld, buren af en örn och å den röda omgifvande randen inskriften: »Repub-lica de Colombia».

Costarica: 5 vågräta strimmor: blått, hvitt, rödt, hvitt, blått; den mellersta (röda) strimman dubbelt så bred. Örlogsflaggan har i midten en af troféer omgifven sköld, å hvilken synas två skepp i sjön och tre bruna bergkäglor med ett ofvanför sväfvande band med inskrift.

Cuba: 5 vågräta strimmor, omväxlande blå och hvita; invid stången en röd rektangel med en hvit stjärna.

Danmark: röd flagga med hvitt kors. Örlogsflaggan är tvåtungad.

Dominikanska republiken (San Domingo): flaggan är genom ett hvitt kors delad i 4 lika stora kvadrater, af hvilka den öfre inre och den nedre yttre äro blå, de två andra röda. Örlogsflaggan har i midten af korset ett emblem af kvistar, flaggor och vapen rundt en uppslagen bibel.

Ecuador: 3 vågräta strimmor: gult, blått och rödt, den öfversta, gula strimman af dubbel bredd. Örlogsliaggan bär i midten ett emblem, bestående af flaggor och vapentroféer, omslutande ett ovalt fält med en ur vattnet uppstigande bergkägla samt ett ångfartyg och på himlen en del af djurkretsen och so-427

len; öfver midtelfältet en örn med utbredda vingar.

Egypten: röd flagga med hvit halfmåne och stjärna.

Frankrike: 3 lodräta tvärstrimmor: blått, hvitt och rödt.

Grekland: 9 vågräta strimmor, omväxlande ljusblå och hvita, ofvanifrån räknadt. Öfverst invid stången en blå kvadrat med hvitt kors. Örlogsflaggan har i midten af detta kors en gyllene krona.

Guatemala: 3 lodräta strimmor: blått, hvitt, blått. Örlogsflaggan har i den hvita (mellersta) strimman en vapensköld, vapen och ett af en fågel hållet blad med inskriften: »Libertad 15 de Setiembre 1821», det hela inramadt af en grön krans.

Haiti: 2 vågräta strimmor: blått och rödt. Örlogsflaggan bär i midten ett vapen, bestående af vapentroféer och flaggor i landsfärgerna, öfverskuggadt af en palm.

Honduras: 3 vågräta strimmor: blått, hvitt, blått.

Italien: 3 lodräta strimmor: grönt, hvitt, rödt. I den hvita midtelstrimman en vapensköld, delad af ett hvitt, stående kors i 4 röda fält, omgifna af en blå kant, och å örlogsflaggan krönt af en gyllene krona.

Japan: hvit flagga med ett rödt klot i midten. Å örlogsflaggan utgå från klotet röda, mot kanterna sig utbredande strimmor.

Kina: handelsflaggan röd med ett gult klot i midten. Örlogsflaggan visar en stålblå drake å gult fält och i öfre hörnet invid stången ett rödt klot.

Kongostaten: blå flagga med en femuddig gul stjärna i midten.

Liberia: 11 vågräta strimmor, omväxlande röda oeh hvita, uppifrån räknadt. I öfversta hörnet invid stången en blå fyrkant med stjärna.

Marocko: röd flagga.

Mexiko: 3 lodräta strimmor: grönt, hvitt, rödt. Örlogsflaggan har i midtelstrimman en brun örn med en orm i näbbet.

Monaco: 2 vågräta strimmor: rödt ocli hvitt.

Montenegro: 3 vågräta strimmor: ljus-rödt, blått, hvitt; i midten en röd krona och därunder bokstäfverna H. I.

Nederländerna: 3 vågräta strimmor: rödt, hvitt, blått.

Nicaragua: 3 vågräta strimmor: blått, hvitt, blått; örlogsflaggan har i midten ett vapenemblem.

Norge: den röda flaggduken delas af ett blått, i hvitt infattadt kors i 4 fält, de två inre mindre än de yttre. Örlogsflaggan är tretungad.

Panama: flaggan delad i 4 kvadratiska fält, af hvilka det öfversta inre och det nedersta yttre äro hvita, det förra med en blå, det senare med en röd stjärna. Det öfversta yttre fältet är rödt och det nedre inre blått.

Paraguay: 3 vågräta strimmor: rödt hvitt, blått. Å den hvita midtelstrimman en röd cirkel med korsade bladgrenar och inskriften: »Eepublica del Paraguay». Cirkelns midt har på flag-I gans ena sida en stjärna, på den andra ett lejon.

Persien: 3 vågräta strimmor: blått, hvitt, rödt. I den hvita midtelstrimman ett svärdbeväpnadt lejon och bakom detta en sol.

Peru: 3 lodräta strimmor: rödt, hvitt, rödt. Örlogsflaggan bär i den hvita strimman en vapensköld, omgifven af två med röda band förenade bladgrenar. Skölden är delad i 2 öfre fält, det ena blått och visande en lama, det andra hvitt och med ett grönt träd, och ett nedre fält, det senare rödt och med ett gyllene ymnighetshorn. Öfver skölden sväfvar en grön krans och en gyllene sol.Flaggor—Flaggsignaler.

Portugal: flaggan är på tvären delad i ett inre grönt och ett yttre rödt fält. På gränsen mellan båda fälten den af en ring omgifna portugisiska vapenskölden : en hvit sköld med 5 små blå sköldar. Örlogsflaggan företer den olikheten, att fälten äro lika stora och att kring vapenskölden slingrar sig inskriften: »Esta é a ditosa patria minha amada» (detta är mitt lyckliga och älskade fosterland).

Rumänien: 3 lodräta strimmor: blått, gult, rödt. Örlogsflaggan har i den gula strimman det kungliga vapnet.

Ryssland: 3 vågräta strimmor: hvitt, blått, rödt. Örlogsflaggan är hvit med ett blått diagonalkors (Andreaskors).

Salvador: 9 vågräta strimmor, omväxlande blå och hvita, uppifrån räknadt. I öfre hörnet invid stången ett rödt fält med hvita stjärnor, hvilka å örlogsflaggan ersättas af ett vapen.

Sansibar: röd flagga.

Schweiz: röd flagga med ett hvitt kors i midten, hvars armar dock ej nå ut till flaggans kant.

Serbien: 3 vågräta strimmor: rödt, blått, hvitt; i midten statsvapnet.

Siam: röd flagga med en hvit elefant.

Spanien: 5 vågräta strimmor: gult, rödt, gult, rödt, gult, den mellersta gula strimman dubbelt så bred. Örlogsflaggan 3 vågräta strimmor: rödt, gult, rödt, den gula midtelstrimman dubbelt så bred. Å denna nära inre kanten ett krönt vapen, halfveradt på längden, vänstra hälften röd med ett torn, den högra hvit med ett springande

lejon.

Storbritanien: unionsflaggan (»Union Jack») har på blå botten det röda, af hvita kanter infattade Georgskorset och det diagonala likaledes röda och hvit-kantade Andreaskorset, hvars midt döljes af det andra. Örlogsflaggan är hvit och af ett rödt kors delad i lika stora fält, af hvilka det öfre närmast stången

utfylles af unionsflaggan. Handelsflaggan är röd med unionsflaggan i öfre hörnet närmast stången.

Tunis: röd flagga, i midten ett hvitt klot och å detta en röd halfmåne samt en röd stjärna.

Turkiet: röd flagga med hvit halfmåne och stjärna.

Tyska riket: 3 vågräta strimmor: svart, hvitt, rödt. Örlogsflaggan är hvit och delas af ett svart kors i fyra fält, af hvilka det inre öfversta utfylles af handelsflaggans tre strimmor med ett stående järnkors. Flaggkorsets midt har en rund hvit cirkel, som omgifver den preussiska örnen.

Uruguay: 9 vågräta strimmor: hvita och blå, uppifrån räknadt. I öfre hörnet närmast stången ett hvitt fält med en gyllene sol.

Venezuela: 3 vågräta strimmor: gult, blått, rödt; å midtelstrimman 6 hvita stjärnor kransformigt ordnade kring en sjunde. Örlogsflaggan har i öfre hörnet inåt ett i tre fält (rödt, gult, blått) deladt vapen, inramadt af grenar.

Österrike-Ungern: örlogsflaggan har 3 vågräta strimmor: rödt, hvitt, rödt; tvärs öfver den hvita strimman en krönt vapensköld med samma färger. Handelsflaggan företer den olikheten, att den bär ytterligare ett vapen (det ungerska) och att den nedersta strimman är till hälften röd och till hälften grön.

Flaggsignaler. För fartyg, som möta hvarandra ute på hafvet, är det ofta af utomordentlig vikt att kunna meddela sig med hvarandra. Men att styra hvarandra så nära, att man kan ropa från det ena fartyget till det andra, innebär dels tidsutdräkt, dels faror. I stället begagnar man sig af flaggsignaler, med hvilka man kan formligen samtala mellan ett par fartyg så länge de äro inom synhåll för hvarandra.

Dylika flaggsignaler äro dels interna-433

tionella, dels speciellt nationella. De senare föras på örlogsfartyg och hemlighållas omsorgsfullt för alla utanförstående, medan det internationella signalsystemet är gemensamt för så godt som alla sjöfarande stater och hufvudsakligen användes å handelsfartyg. Systemet innefattar ett antal olika färgade och formade flaggor, hvar och en betecknad med en viss bokstaf i alfabetet. Dessutom finnes en särskild vimpel, som kallas signalboksvimpel eller codestandard, med hvars hissande ett fartyg tillkännagifver sin önskan att samtala och ett svarande fartyg att det förstått. Signalerna afläsas med ledning af en på hvarje fartyg befintlig signalcodex, hvilken beträffande de internationella signalerna är gemensam för alla nationer. Signalerna åstadkommas genom att sammanställa flaggorna i grupper om 2, 3 och 4 flaggor, af hvilka sammanställningar hvar och en betyder en särskild mening, t. ex. signalflaggorna M N: »eld har utbrutit ombord». Genom dylika kombinationer kunna ända till bortåt 100,000 olika signaler åstadkommas.

Flickskolor. Under rubriken Elementarläroverk äro uppräknade i riket befintliga högre och lägre samskolor, i hvilka undervisning meddelas åt elever af båda könen. Jämte dessa finnes det ett stort antal skolor, som endast mottaga kvinnliga lärjungar och hvilka så godt som uteslutande underhållas af kommuner eller enskilda, dock vanligen med något statsbidrag. Villkoren för åtnjutande af dylikt bidrag äro att ett visst antal elever undervisas kostnadsfritt eller mot nedsatt afgift, att kommun eller enskilda bidraga med minst samma belopp som staten samt att vederbörande skola underkasta sig kontroll från statens sida. Skolkursens längd är växlande, men upptager i allmänhet 7 till 8 år motsvarande lika

många klasser. Ett mindre antal skolor har endast 5 eller 6 klasser. Med de flesta skolor äro förenade 2 till 3 förberedande klasser, i hvilka äfven gossar mottagas till undervisning.

Af högre flickskolor underhåller staten blott en, nämligen den med Högre lärarinneseminariet i Stockholm förenade Statens normalskola för flickor. Öfriga högre flickskolor äro: i Stockholms stad: Afzelii elementarskola för flickor, Ateneum för flickor (med rätt att anställa realskoleexamen), Brummerska skolan, Detthowska skolan (realskoleexamen), Kungsholms elementarskola för flickor, Kungsholms läroverk för flickor, Lyceum för flickor (med rätt att anställa studentexamen), Nya elementarskolan för flickor (studentexamen), OskarsskolaD, Anna Sandströms skola, Södermalms högre läroanstalt för flickor (studentexamen), Wallinska flickskolan (studentexamen) och Åhlinska flickskolan (studentexamen);

i Stockholms län: Elementarskolan för flickor i Södertälje;

i Uppsala län: Uppsala högre elementarläroverk för flickor, Lindska skolan i Uppsala samt elementarskolan för flickor i Enköping;

i Södermanlands län: Eskilstuna elementarläroverk för flickor, Nyköpings elementarskola för flickor och Strängnäs' elementarskola för flickor;

i Östergötlands län: Linköpings elementarläroverk för flickor, Norrköpings norra läroverk för flickor och Norrköpings östra läroverk för flickor;

i Jönköpings län: Läroverket för flickor i Eksjö, Jönköpings elementarskola för flickor och Västra elementarläroverket för flickor i Jönköping;

i Kronobergs län: Växjö elementarläroverk för flickor;

i Kalmar län: Elementarskolan för flickor i Kalmar, Oskarshamns elemen-435

tarläroverk för flickor och Västerviks läroanstalt för flickor;

i Gottlands län: Visby högre flickskola ;

i Blekinge län: Karlshamns elementarläroverk för flickor och Karlskrona högre läroverk för flickor;

i Kristianstads län: Kristianstads elementarläroverk för flickor;

i Malmöhus län: Högre elementarläroverket för flickor i Hälsingborg, Ebba Lundbergs högre läroverk för flickor i Hälsingborg (studentexamen), Nya elementarskolan för flickor i Hälsingborg, Landskrona elementarläroverk för flickor, högre elementarskolan för flickor i Lund, Lunds fullständiga läroverk för flickor, Malmö högre läroverk för flickor, Tekla Åbergs högre läroverk för flickor i Malmö (studentexamen), Anna och Eva Bunths skola i Malmö samt Ystads högre läroverk för flickor;

i Hallands län: Högre elementarläroverket i Halmstad för kvinnlig ungdom och Varbergs elementarläroverk för flickor ;

i Göteborgs och Bohus län: Hilda Bergs skola för flickor, Fruntimmersföreningens flickskola, Math. Halls skola för flickor, Kjellbergska flickskolan, Majornas elementarläroverk för flickor, Nya elementarläroverket för flickor, Sigrid Rudebecks skola (student- och realskoleexamen) och Gunilla Wigerts skola, alla dessa i Göteborg, samt Uddevalla elementarläroverk för flickor;

i Älfsborgs län: Vänersborgs läroverk för kvinnlig ungdom samt Elementarläroverket för flickor i Borås;

i Skaraborgs län: Lidköpings elementarläroverk för flickor, Mariestads högre flickskola, Skara högre flickskola och Sköfde elementarläroverk för flickor;

i Värmlands län: Arvika elementarskola för flickor, Karlstads högre ele-

mentarläroverk för flickor och Kristinehamns elementarläroverk för flickor;

i Örebro län: Örebro elementarskola för flickor och Nya elementarskolan för flickor i Örebro;

i Västmanlands län: Västerås' högre elementarläroverk för flickor;

i Kopparbergs län: Elementarläroverket för flickor i Falun;

i Gäfleborgs län: Högre flickskolan i Gäfle, Hudiksvalls elementarskola för flickor och Söderhamns elementarläroverk för flickor;

i Västernorrlands län: Härnösands elementarläroverk för flickor och Sundsvalls läroverk för flickor;

i Jämtlands län: Östersunds elementarläroverk för flickor;

i Västerbottens län: Umeå elementarläroverk för flickor, och

i Norrbottens län: Elementarläroverket för flickor i Luleå.

Afgångsbetyg från de högre 8-klassiga flickskolorna medför samma kompetens som afgångsbetyg från statens normalskola för flickor.

Floder. Här nedan följer en förteckning öfver jordens större floder, ordnade efter de världsdelar de tillhöra, samt för jämförelse de mera anmärkningsvärda svenska vattendragen:

Afrika:

Längd Flodområde

km. kvkm.

Nilen 5,920 4,200,000

Kongo 4,640 3,900,000

Niger 4,160 2,500,000

Sambesi 2,660 1,500,000

Oranje................. 2,018 903,000

Limpopo 1,900 450,000

Senegal 1,435 440,000

Ogove 1,200 310,000

Kuansa................. 950 300,000

Gambia 740 182,000437

Längd i kilometer.

Floder.

438

Flodområde i q kilometer

2,660 SAMBESI

2,018 ORAN JE

Grafisk jämförelse mellan Afrikas största floder.

Amerika: A: Nordamerika:

Längd Flodområde

km. kvkm.

Mississippi 4,209 2,248,000

Mackenzie 3,700 1,590,250

St. Lawrence 3,500 1,248,000

Yukon 3,280 850,000

Rio grande del Norte 2,800 570,000

Rio Colorado 2,518 582,877

Columbia............... 2,250 660,275

Ohio..................... 1,950 521,000

Nelson-Saskatchevan 1,657 1,150,000

Snake River 1,450 268,800

Ottawa.................. 1,250 207,000

Längd Flodområde

km. kvkm.

Fraser River 1,100 220,000

Alabama .... 1,014 — —

Hudson 521 34,800

Delaware............... 490 72,000

B. Sydamerika:

Amazonfloden......... 5,500 7,000,000

Parana (La Plata) ... 3,700 2,880,000

Pnrus .... 3,000 ---

Orinoco 2,500 1,000,000

Pilcomayo .... 2,500 — —

Araguaya.............. 2,-500 — —437

Floder.

439

Längd Flodområde

km. kvkm.

Paraguay............... 2,500 --

Madeira .... 2,250 — —

üeayalli .... 1,960 — —

Tapajos .... 1,680 ---

iQa .... 1,600 ---

Längd i kilometer.

Längd Flodområde

km. kvkm.

Magdalena 1,570 303,900

Jurua .... 1,500 — —

Yapura................. 1,400 --

Rio Negro .... 1,400 ---

Uruguay .... 1,350 — —

Flodområde i a kilometer.

AMAZONFLODEN

5,500

4,20 9

MISSISSIPPI-MISSOURI

2,500 ORINOCO

2,800 RIO GRANDE DEL NORTE

622,000

Längd i kilometer.

2.000 MURRAY

Flodområde i ukilomeier

Grafisk jämförelse mellan Nord- och Sydamerikas samt Australiens största floder.437

Längd Flodområde km. A.sien: kvkm. Jang-tse kiang .. .... 5,300 1,872,000 Jenisei............. ____ 4,7.50 2,712,000 Hoang-ho........... .... 4,700 1,900,000 Lena................. .... 4,600 1,896,000 Mekong .... 4,500 810,000 Aniur .... 4,480 2,000,000 Ob .... 3,640 3,000,000 Indus .... 3,200 965,000 Bramaputra........ .... 2,900 670,000

Längd Flodområde km. kvkm. Eufrat......... .... 2,770 673,000 Ganges......... .... 2,500 1,000,000 Amu Darja... .... 2,200 450,000 Australien: Darling .... 2,448 512,000 Murrumbidge .... 2,160 66,075 Murray......... 669,299 Hawkesbury .... 560 -- Hunter......... .... 500 — —

Längd i kilometer. Flodområde i okilometcr.437

Längd Flodområde

km. kvkm.

Swan River............ 500 — —

Clarence .... 380 --

Europa:

Volga 3,140 1,458,022

Donau 2,840 816,950

Dnjepr................. 2,146 523,676

Don 1,578 430,252

Dnjestr................. 1,387 76,860

Dvina 1,257 365,400

Rhen................... 1,225 196,303

Elbe.................... 1,165 143,320

Weichsel 1,060 191,406

Loire 1,002 121,092

Oder.................... 905 112,000

Rhöne 812 98,885

Seine 776 77,769

Ebro.................... 750 83,530

Läncfd i kilometer

Längd Flodområde

km. kvkm.

Po....................... 650 74,907

Garonne 650 84,800

Guadalquivir 550 55,892

Weser 450 47,960

Thames 323 13,600

Sverige:

Dalälfven.............. 455 28,930

Ångermanälfven...... 389 32,620

Ume älf 381 26,970

Torne älf.............. 375 40,650

Ljusnan 370 19,590

Klarälfven 367 11,870

Kalix älf.............. 335 18,050

Muonio älf 333 14,900

Skellefte älf.......... 330 11,800

Indalsälfven 316 26,230

Lule älf 310 25,120

Flodområde i o kilometer.

776 SEINE Hl_________________77,789

Grafisk jämförelse mellan Europas största floder.445

Floder—Flugor.

Längd i kilometer Flodområde i □ kilometer 375 torne älf b........_..........40,630

389 ångermanälfven 0................. 32,620

445 dalälfven b.................28,930

381 UME ÄLF H________ __________26,970

367 klarälfven 1.......................11,870

567 glommen il................40,000

280 TANA ELV 1................13,000

300 LAAOEN 1..................12,370

Grafisk jämförelse mellan någ-ra svenska och norska floder.

Längd Flodområde km. kvkm.

Pite älf 308 11,777

Ljungan............... 271 12,880

Ätran 245 3,390

Lagan.................. 235 6,200

Nissan................. 200 2,670

Motala ström......... 100 — —

Göta älf.............. 90,5--

Flotta (se Svenska flottan.) Flottled kallas farvatten, i hvilket man låter flottgods (timmer o. d.) löst framflyta. Allmän flottled står öppen för allmänt begagnande enligt bestämmelser i k. förordningen om allmän flottled och k. flottningsstadgan d. 30 dec. 1880 samt k. kungörelsen d. 2 okt. 1885 ang. barkning af granvirke, som i allmän flottled framflottas, och lag ang. flottning af skogsalster i gränsfloderna mellan Sverige och Finland d. 30 dec. 1893.

Flugor äro ej blott besvärliga utan äfven farliga snyltgäster, i det de, efter hvad man konstaterat, äro mycket verksamma spridare af smittoämnen från ort till annan. Af denna anledning böra dessa insekter icke anses såsom harmlösa utan skoningslöst förföljas. En mängd sätt och medel härför rekommenderas. Att använda ämnen, som genom sin lukt jaga bort dem, t. ex. lagerbärsolja, tjänar icke mycket till, det enda radikala är att döda dem. Ett verksamt medel härför är en dekokt på kvassia, som erhålles på apoteken; vätskan hälles på ett tefat och sockras, så att den lockar till sig flugorna. Medlet har den fördelen att vara oskadligt för människor och större djur, hvaremot andra giftiga ämnen, som kunna ifrågakomma för detta ändamål, däribland äfven flugsvamp, kunna medföra en viss risk.

Man kan äfven fånga flugorna på det447

sätt, att man öfverbinder en burk med papper, i hvars midt man sticker ett hål, under hvilket man stryker litet honung eller sirap, burken fylles till hälften med brännvin. Flugpapper erbjuder en annan utväg. Man kan själf framställa sådant genom att smälta 250 gr kolofonium med 500 gr linolja och därefter iröra litet honung eller gult vax. Medan massan ännu är varm strykes den på pappersstrutar eller remsor.

Fläckmedel. För aflägsnande af fläckar ur tyger och väfnader komma i allmänhet olika medel i betraktande allt

efter materialets art och efter som tyget är färgadt eller ofärgadt. Tvättäkta färger kunna utan skada behandlas med mildare eller neutrala medel, såsom tvål, såpa, sprit eller bensin, medan däremot starkt alkaliska ämnen eller syreblandningar kunna ohjälpligt förstöra färgen och förvärra skadan i stället för att böta den, om de användas utan nödig försiktighet och urskiljning. En öfversiktlig framställning af de medel, som kunna ifrågakomma för fläckuttagning å väfnader af olika material, meddelas i vidstående fläckuttag-ningstabell.

Därutöfver torde här höra meddelas några särskilda råd och vinkar huru i speciella fall skall förfaras.

Fläckar på atlas, sidensarge, behandlas lämpligast på det sätt, att man doppar en ren hvit bomullstapp i uppvärmd sprit och därmed gnider fläcken. På detta sätt behandlas t. ex. hvita balskor med godt resultat, så framt fläckarna icke äro förorsakade af något ämne, som fordrar särskilda medel.

Blodfläckar kunna i allmänhet aflägsnas med tvättning. Ännu säkrare resultat kan emellertid påräknas vid följande förfarande. Litet stärkelse utröres i vatten till en tjock välling, som strykes tjockt på fläcken. När stärkelsen torkat, borttages den försiktigt med till-

hjälp af en knif, då fläcken är försvunnen. Denna metod har med framgång användts äfven på mycket ömtåliga saker.

Bödvinsfläckar äfvensom saftfläckar i allmänhet kunna behandlas på flerahan-da sätt. Ett gammalt bepröfvad! medel beträffande färska fläckar är att genast medan fläcken ännu är fuktig ingnida den med salt och därefter tvätta ur den med ljumt tvålvatten. Ett annat sätt är att insmörja fläcken med svinflott och sedan urtvätta med kallt vatten och grönsåpa samt skölja i ljumt vatten. Ett tredje sätt att borttaga rödvinsfläckar å duktyg är att lägga det fläckade stället i upphettad, ej kokt, mjölk och låta det ligga däri ett par dygn, hvarefter man antänder svafvel och håller den våta fläcken öfver detta samt sedan sköljer i vatten. Behandling med en lösning af oxalsyradt kali (harsyresalt) och efterföljande grundlig uttvättning lämnar också goda resultat. Hvad särskildt blåbärsfläckar beträffar behandlas de bäst med svafvelrökning.

För borttagande af fettfläckar rekommenderas i allmänhet terpentin eller ammoniak, det senare bör dock begagnas med försiktighet på färgade tyger. Äfven bensin och oxgalla gifva i allmänhet goda resultat. Dylika fläckar kunna äfven i många fall borttagas genom att beströ dem med pulveriserad krita, talk eller piplera, som efter några timmar åter afborstas. För ömtåligare tyger kunna andra förfaringssätt komma i fråga. Ur finare ylle och siden t. ex. borttagas fettfläckar genom att fukta fläcken med sprit och därpå stryka den med ett mellanlägg af tunt linne eller silkespapper. Dylika fläckar å siden kunna äfven behandlas på så sätt, att man utbreder tyget på ett strykbräde, bortskrapar försiktigt fettämnet med en bordsknif, beströr fläcken med talk, öf-vertäcker den med silkespapper och449

Fläckuttagningstabell.

450

Äro fläckarna af Är tyget färgadt ylle bomull siden ofärgadt linne Oljefärg, harts, fernissa. Terpentin, bensin; därpå tvättning med tvål eller såpa och sköljning. Bensin, eter (försiktigt) ; eftertvättning med tvålvatten. Terpentin, bensin eftertvättning med tvålvatten. Stearin. Hett strykjärn (tyget lagdt mellan läskpapper) eller fuktning med 95-gradig sprit. Fett. Tvål vatten eller ammoniak. Varmt tvålvatten. Bensin, krita, äggula, magnesia, ammoniak, eter. Tvålvatten eller sodalösning. Kost, gallusbläck. Upprepad tvättning med citronsyrelösning. (Yllet får ej vara omfärgadt). Intet hittills försökt medel hjälper. Varm kalioxalat-lösning eller utspädd saltsyra. Grundlig eftertvättning. [-Alizarin-bläck.-] {+Alizarin- bläck.+} Utspädd lösning af vinsten. Proberas försiktigt, enär ej hvarje färg tål detta medel. Svag vinstenlösning ; användes försiktigt. Vinsten. Ju äldre fläcken är, desto starkare lösning. Rödt "bläck, fruktsaft, växtfärger. Varmt tvålvatten eller ammoniak. Försiktig tvättning med tvål eller gnidning med ammoniak. Varmt klorvatten, svafvel-rökning, kärnmjölk. Tjära, yagnsmörja o. d. Ingnidning med svinflott, därpå med såpa eller tvål. Efter några timmar tvättning i omväxlande vatten och terpentin. Ingnidning med svinflott. Efter 6—7 timmar tvättning med bensin, riklig vattenbegjutning på rätsidan. Såpa eller tvål, terpentin omväxlande med vatten. Lut, kalk. Fläcken fuktas med vatten, gnides därpå

försiktigt med utspädd citronsyra. Tvättning med vatten. Socker, blod, ägghvita. En första tvättning med kallt vatten, därpå eftertvättning med varmt vatten Garfsyra, valnötskal. Allt efter tygets ömtålighet tvättning med starkare eller svagare klorvatten, omväxlande med vatten. Koncentrerad vinstenslösning, varmt klorvatten. Syror, ättika, vin, fruktsyror. Ammoniak; starkare eller svagare lösning allt efter tygets finhet och färg. Tvättning med varmt klorvatten eller vatten.

stryker med ett varmt järn. Sedan tal-ken afborstats, gnides tyget med inkrå-met af ett franskt bröd.

I fråga om fläckar af oljefärg är terpentin ett gammalt och bepröfvadt medel. Gamla och intorkade fläckar böra först uppmjukas genom att stryka på grönsåpa och låta denna inverka under 6—7 timmar.

För hartsfläckar är sprit eller bensin det bästa lösningsmedlet.

Kaffefläckar bestrykas med rent glycerin och urtvättas med ljumt vatten, hvarefter tyget, innan det torkat, strykes på afvigsidan med ett varmt järn. Glycerinet upptager garfämnet i kaffet liksom gräddens fett och skadar ej ens de ömtåligaste färger.

A färgadt linne med ömtålig färg tvättas kaffefläckar med en rå äggula, vispad med litet ljumt vatten, hvartill, om fläckarna äro gamla, kunna sättas omkring 10 droppar fin sprit.

Likörfläckar aflägsnas ur hvitt tyg genom tvättning med varmt tvålvatten, hvarefter det fläckade stället begjutes med några droppar eter. Andra tyger tvättas med tvålvatten eller med en blandning af sprit och vatten (t. ex. vanligt brännvin) tillsatt med några droppar saltsyra eller salpetersyra. Dock bör man först utröna, att syran ej skadar färgen.

Fläckar af lapis och märkbläck borttagas genom att först penslas med jodtinktur och ammoniak samt därefter tvättas.

Bostfläckar å färgadt tyg behandlas med klorvatten, vinstenslösning eller stark ättika, detta dock under förutsättning att färgen är äkta. Ar så ej fallet, bör man helst låta fläcken vara, ty hvarje ämne, som skulle kunna aflägsna rostfläcken,förstör äfven färgen ohjälpligt.

Gula fläckar på linne behandlas genom att fukta dem med kärnmjölk eller

mjölkvassla samt därpå tvätta med rent vatten.

Gräsfläckar fuktas med tennkloridlös-ning, då de snart försvinna. Grundlig eftertvättning med rent vatten är nödvändig.

Fläckar å möbler, polerade eller betsade, vika i de flesta fall för en gnidning med en blandning af rödvin och matolja. Vattenfläckar samt fläckar af öl, mjölk o. d., som uppstått i form af ringar efter glas osh buteljer, böra så snart som möjligt gnidas med terpentin eller koksalt och matolja.

Intorkade oljefärgsfläckar å fönsterrutor kunna borttagas genom att bestryka dem med grönsåpa, som lämnas att inverka ett par dygn, hvarefter de utan svårighet kunna borttvättas med sprit.

Fläckvatten. Här nedan meddelas tvänne recept å fläckvatten, hvilka särskildt lämpa sig för ofärgade och mindre ömtåliga tyger.

I. 50 gr. ammoniak, 50 gr. renad terpentin och 50 gr. eter blandas med 850 gr sprit. Blandningen kan, om man så önskar, parfymeras genom tillsättande af några gram lavendelolja.

II. 10 delar renad terpentin, 10 delar bensin och 10 delar ammoniak blandas med 70 delar sprit.

Foderväxter. Rödklöfver (trifolium pratense) är af alla klöfverslag den kortvarigaste och får sällan någon

synnerli-gare frodighet eller täthet efter två à tre år. Den kräfver djup jord i god växtkraft och trifves bäst på mulljord och märgellera, men går också väl till på ogräsfri, djuparbetad och nygödslad sandmylla. Ködklöfvern bör ej återkomma på samma jord oftare än hvart 7 till 9 år. Den kan sås i höstsäd, och bör detta ske, så fort kälen börjar gå ur marken, då den ej behöfver nedmyllas utan neddrages af regn och snöslask; sås äfven i vårsäd, då sådden verkställes453

efter sista slätharfningen och innan fältet igen vältes, på styf jord, innan säden broddvältes. Den skördas, när den står i sin fulla blomning.

Rödklöfver.

Till frö afsedd rödklöfver skördas först, när de flesta blomhufvudena hunnit blifva gul- eller svartbruna. och fröet till färgen blifvit gulviolett. Till frön utses klöfver på ställen, där den ej står för tätt och är minst bemängd med ogräs. Skörden företages, medan daggen ännu ligger kvar, men bör fröklöf-vern torkas mycket väl, innan den in-köres. Den bör således alltid hässjas eller bindas och uppsättas på snestörar. Skrinddukar äro vid inkörningen nödvändiga, emedan annars en hel del blom-hufvuden gå förlorade. Tröskningen sker vid kall och torr väderlek, och rengöringen försiggår antingen genom trösk-

ning på tröskverk, därvid tunnan efter hvarje påfyllning tilltäppes; genom målning på vanlig mjölkvarn, som ställes så, att hylsorna krossas utan att fröet söndermales; genom att begagnas på en s. k. klöfvernötare och sedan harpas och sållas, eller genom att på hösten fylla fröhylsorna i madrasser, hvarefter fröet, liksom det efter tröskning och målning, rengöres genom kastning. Genom begagnande af eget frö inbesparar man en ganska stor kontant utgift, och drifven i större skala, till afsalu, kan klöf-verfröodlingen blifva en ganska lönande affär. Vid inköp af klöfverfrö bör noga iakttagas, att det är fritt från klöfver-snärjefrön. Det amerikanska klöfver-fröet, som för öfrigt alltid lämnar en sämre skörd, är alldeles särskildt att varna för, såsom varande synnerligen ömtåligt för ogynnsamma väderleksförhållanden.

Klöfverfröets grobarhet pröfvas bäst på följande sätt. Några klöfverfrön läggas i en silfversked, som därefter upphettas öfver ett ljus. Efter en stund hoppa de goda, grobara fröen upp, hvaremot de dåliga ligga kvar. Hoppa alla fröna upp ur skeden, kan man lugnt använda denna sort till sådd; dock bör man taga flera prof.

Alsikeklöfver (trifolium hybridum) är af längre varaktighet än rödklöfvern, trifves bäst på märgellera med fuktig botten, men går äfven väl till på af dikad mossmark. Lämpar sig bäst till mångåriga gräsvallar. Sås antingen i höstsäd ofvanpå gödslad träda eller i vårsäd ofvanpå gödslade rotfrukter. Så-ningstiden densamma som för rödklöfvern. Sås alltid i blandning med gräs och med rödklöfver. Fröet, som är mindre än rödklöfverfröet, men större än hvitklöfverfröet, och till färgen mörkgrönt, skördas och rensas som frön af rödklöfver.453

Alsikeklöfver.

Hvitklöfver (trifolium repens) går till på hvilket slags jord som helst och odlas jämte gräs oeh andra klöfversorter. Sitt värde har den förnämligast som betes-och bottengräs. Såningstiden är densamma som för rödklöfvern (se denna art). Fröet, hvilket som moget är brandgult till färgen, är det minsta af alla klöfversorterna. Dess skördande oeh rengöring tillgå på samma sätt som om frö af rödklöfver är sagdt. Fröskörden är vanligen synnerligen gifvande.

Tallklöfver (sandväppling, ant-hyllis vulneraria) passar för lätt, kalkbaltig, mager jord; ägnar sig äfven väl till sådd å klöfvertrött jord.

Blodklöfver] (trifolium inearna-tum) är ea ettårig klöfverart med

snabb växtlighet; lämpar sig synnerligen väl att på våren insås i för tunna klöfvervallar. Den bör då sås tidigt och nedmyllas med harf. Kan äfven sås i augusti, då den gifver skörd påföljande år.

Humleklöfver (medicago lupu-lina) lämpar sig särskildt för torr, mager jord, men användes oftast i blandning på ali icke styf jord.

Blå lucern (medicago sativa) börjar alltmera odlas enbart på torr, kalkhaltig jord; skördas under många år och är en utmärkt foderväxt, som på senare tid kommit mycket i ropet.

Esparsett (onobrychis sativa), en flerårig (ända till 20 årig) foderväxt, trifves på torr, kalkhaltig, högländ mark. Föredrager bättre än andra växter den största torka.

Seradella (ornithopas sativus) är en ettårig foderväxt, som lämnar ett godt och rikligt grönfoder, närmast jämförligt med röd-

Hvitklöfver.453

\ i;.! lucern.

Esparsett.

Spärgel (spergula maxima o. spergula sativa) är ettårig och behöfver endast 7

Ak^rspärgel.

å 8 veckor för sin utveckling. Den odlas vanligen å trädesjord, som samma år skall höstsås till bete och grönfoder, men kan äfven skördas som hö, därvid torkningen dock bör ske å hässja eller i väderrior, emedan den är synnerligen svårtorkad. Såningen — frön af den storväxta spärgeln äro att föredraga — sker sent på våren, och bör marken förut vara väl beredd på ytan. Fröet myllas grundt och vältas. På sandjord går spärgeln synnerligen väl till och står sig godt äfven under torkår. Sås den

*0«

* c

a, b, c. Blomma och frö.

klöfver. Trifves på äfven den magraste mark, blott den är fri från ogräs.453

på trädan, hinner denna, till följd af spärgelns hastiga utveckling, mycket väl beredas för höstsådden. Fröskörden är synnerligen gifvande och företages, då spärgelfältet börjar visa gula fläckar. Fröet kan blandas med hackelse ocli befordrar därvid, liksom spärgeln gifven grön eller torkad till hö, mjölkningen i betydlig grad.

Timotej (phleum pratense), vårt allmännast odlade gräs, växer på allt slags

Timotej, a. Småax. b, c. Ytteragnar, d. Skenfrukt. c. Frukt (skadadt frö).

afdikad och något så när djup jord och går framför allt väl till på ler- och sandmylla och på afdikad kärr- och mossjord. Timotejen är bäst andra året efter såningen, aftager sedan mera och mera, och efter 5 à 6 år lönar det sig ej mera att behålla den.

Engelskt rajgräs (lolium perenne) ägnar sig bäst till betesgräs. Bunden, något fuktig jord är lämpligast därför.

Italienskt rajgräs [lolium italicum) trifves bäst på rik, medelgod jord, men går äfven till på lättare jord, endast mat-

jorden är god och ej lider af torka. Gifver hög afkastning.

Hundäxing (dactylis glomerata) är ett slåttergräs, som lämnar riklig efterskörd. Trifves bäst på djup, kraftig lerjord, men går äfven till på god sandjord, styf lerjord och god mossjord.

Ängssvingel (festuca pratensis) är ett värdefullt, mångårigt slåttergräs, som passar för ali icke torr jord.

Knylhafre (avena elatior), ett mång-

Engelskt rajgräs. a—d, Småax med blomma.

årigt slåttergräs, trifves på ali icke för mager och icke vattensjuk jord.

Gidlhafre (avena flavescens), ett mångårigt slåttergräs, som dock lämnar mindre skörd än de föregående. Lämpar sig för alla icke sura jordarter.

Luddtåtel (holcus lanatus), ett mångårigt mellangräs, är särskildt användbar för torra, magra jordarter samt mossjord, där de bättre gräsen ej gå väl till.

Ängskafle (alopecurus pratensis), ett värderikt, mångårigt slåttergräs; lämpar sig för alla ej alltför torra jordarter.453

Fioringräs (agrostis stolonifera) är ett ytterst värdefullt bottengräs för fuktiga jordarter.

Ängsgröe (poa pratensis) är ett godt bottengräs för god, lucker, humusrik, ej för kall jord.

Kärrgröe (poa trivialis) lämpar sig åter såsom bottengräs för kall och fuktig jord.

Hårdsvingel (festuca duriuscula) är ett värdefullt gräs för torra, magra jordarter. Bättre till hö än till bete.

Kamäxing (cynosurus cristatus), ett mångårigt bottengräs, förträffligt för alla icke sura jordarter.

Rörflen (phalaris arundinacea) är särskildt lämpligt för fuktiga, tidtals öfversvämmade jordarter; bör alltid användas på bevattnade ängar.

Renlosta (bromus arvensis), ett ettårigt klöfvergräs, lämpligt till insådd å utgångna fläckar i klöfver och timotej-vallar.

Hästbönor (vicia faba) trifvas endast på mera bunden och ej torr jord i hög växtkraft. Lämna ett godt foder för ungboskap och hästar, särskildt sådana, som hållas i strängt arbete.

Gill och hvit lupin (lupinus luteus o. alba) trifvas bäst på sandjord; dock fordrar den hvita något mera lerblandad jord och lämnar, odlad på sådan jord, högre afkastning än den gula. Passa till foder åt får och till gröngödning.

Ludd och sandvicker (vicia villosa), sådda i höst- eller vårsäd, gifva ett förträffligt grönfoder.

Bohvete. Det silfvergrå bohvetet förtjänar odlas å lätt jord såväl till frö-täkt som till grönfoder.

Foder- eller oljerättika (raphanus olei-ferus eller cbinensis) är en foderväxt, som går till på ali odlad jord. Om blott väderleken vid sådden icke är allt för torr, växer rättikan snabbt, blommar efter åtta veckors förlopp och lämnar en

foderskörd, som i storlek och värde ungefär motsvarar den vicker och blandsäd gifver.

Vicker (vicia sativa) odlas dels till grönfoder, dels till hö och dels till fröskörd. Den är icke nogräknad på jordmån och kan sås efter alla våra odlade växter, dock icke gärna efter sig själf eller efter andra ärtväxter. Jorden beredes på samma sätt som för ärter och gödes med stallgödsel, om vickern skall skördas grön; skall den skördas mogen, är dylik gödning mindre lämplig; åtminstone bör gödseln då utföras före höstplöjningen. Vicker, som sås till hö eller fröskörd, bör sås så tidigt som möjligt; skall den användas till grönfoder, sås den lämpligast i flere afdelningar med 8 à 14 dagars mellanrum, då man kan hafva grönfoder hela sommaren och hösten. Till grönfoder

sås tjockare än eljest. Skörden af vicker till frö verkställes, när halmen börjat gulna samt de nedersta skidorna börjat förlora sin gröna färg och blifva fullmatade. Till hö skördas den, då den står i sin bästa blomning och endast de nedre blommorna börjat sätta skidor. Vickern, som är synnerligen svårtorkad, bör alltid hässjas. Vickern sås ofta såsom blandsäd tillsammans med plymhafre (till 1/3 eller Va mot vickern).

Rofvor. Såsom människoföda har rof-van alltmer undanträngts af potatisen och har numera sin största betydelse för boskapsskötseln såsom ett godt utfodringsmedel. Man kan skilja mellan två hufvudslag, hvita och gula rofvor, af hvilka åter en mäögd olika sorter förefinnas. De hvita rofvorna mogna i regel tidigare, men äro löäare och hålla sig sämre, de gula fordra längre växttid men äro fastare och lämpligare att förvara. Lös sandmylla och mulljord är den bästa jordmånen för rofvor, som dock äfven trifvas på väl gödslad och453 Foderväxter. 464

afdikad lättlera. Ali rofjord bör för öfrigt vara väl afdikad. Kofvoma kunna följa efter hvilken växt som helst. Jorden bör rikligt gödslas med väl brunnen stallgödsel och bigödningsämnen samt plöjas till sitt fulla djup och hållas fri från ogräs. Radsådd är att föredraga framför hreddsådd, och sådden göres tjockt. Efter bränning gå rofvorna synnerligen väl till, och fordra då ingen särskild gödning. Rof-plantorna gallras och rensas, och jorden hålles lucker. Skörden bör ske så sent som möjligt, innan frost är att befara; vanligen skördas rofvorna så fort potatisen hunnit upptagas. Blasten kan användas påsammasätt som potatisblast. De hvita rofvorna, som hålla sig sämre, böra uppfodras redan under hösten och behöfva därför endast uppläggas i halm- eller granristäckta högar i närheten af ladugården. De gula åter förvaras mera omsorgsfullt i källare eller ock i halm- eller granristäckt hög, i hvilket sistnämnda fall tillses, att rofvorna, då de inläggas, icke äro frusna och upptinade samt att högarna erhålla luftväxling genom trummor, hvilka först när frost eller köld inträffar tillstoppas med halm. Kälade rofvor läggas före utfodringen i vatten.

Hvitbetor odlas i två hufvudslag, af hvilka den större sorten, de s. k. foderbetorna, uteslutande användes till utfodring af kreatur, medan det mindre slaget, de s. k. sockerbetorna, användes

till sockerberedning. Här är sålunda endast tal om foderbetor. Dessa odlas bäst på lätt och mullrik jord, men gå äfven väl till på fullständigt afdikad lermylla. De sås för hand i hål, 2 à 3 frökapslar i hvarje hål på 20 cm afstånd från hvarandra; före sådden bör fröet några dagar uppmjukas i vatten. Hvitbetorna kunna äfven utplanteras

Eckendorfer foderbeta.

från drifbänk, hvilket tillgår på samma sätt som utplantering af kålrötter. Betorna sås strax fore potatissättningen, ju tidigare dess bättre. Foderbetorna gödslas med träckgödsel samt koksalt och aska. Om växtföljd, skörd och förvaring gäller detsamma som om kålrötter och rofvor. Såväl blad som rötter äro

Gul tankardrofva.Foderväxter.

synnerligen lämpliga till utfodring af mjölkkor, som däraf lämna mycken gräddrik och välsmakande mjölk; i detta hänseende stå foderbetorna närmast efter morötter. Likaså äro betorna förträffliga för modertackor samt vid fårgödning. Betorna, som hålla sig ända till frampå våren, böra emellertid.aldrig användas till utfodring under hösten, enär de då laxera alltför starkt. Först på våren, sedan rofvor och morötter äro uppfodrade, bör man därför tillgripa betorna, äfven af det skäl, att kreaturen, sedan de fått smak på betor, endast ogärna förtära förstnämnda rotfrukter. Betblasten förvaras och användes på samma sätt som potatisblast.

Morötter intaga ett synnerligen viktigt rum bland våra rotfrukter icke blott som trädgårdsväxt, utan äfven odlade i större skala som åkerväxt för utfodring af kreatur. Såsom foderväxter odlas vanligen hvita morötter (t. ex. den hvita belgiska moroten, den hvita gröntoppiga jättemoroten), men äfven gärna, om ock i mindre skala gula (t. ex. den stora gula och hvita Allringhammoroten samt den långa röda, rödgula moroten) för att gifvas åt mjölkboskapen; smöret erhåller nämligen däraf vacker färg. Moroten trifves bäst på lös, djup och fet jord, men den går ganska väl till äfven på sämre jord, allenast denna är lucker på djupet och väl afdikad. Moroten bör helst följa efter något säde, för hvilket man gödslat starkt; mager jord bör dock särskildt gödslas för moroten, och användes härtill väl brunnen stallgödsel samt en del bigödningsämnen, såsom kompostgödsel, aska, kolstybb, koksalt, tång m. m. Morötterna radsås, gallras och hackrensas. Sådden bör ske så tidigt på våren som möjligt;

morötterna äro nämligen icke ömtåliga för frost. Fröet bör före sådden undergå följande behandling: Först befrias fröet från de

30 — Fröléens Rådgifvare.

taggar, med hvilka det är beklädt, oeh sker detta enklast genom att man gnuggar fröet duktigt mellan händerna, hvilka därvid gärna böra vara bestrukna med litet fett. Taggarna afdammas därpå från fröet och detta siktas, så att de små kornen frånskiljas. Endast de

Gul jättemorot.

stora fröna användes till sådd. Det rengjorda fröet slås nu i en påse, som nedlägges i en så eller ämbar med vatten, hvarvid en sten lägges på påsen för att hålla denna nere under vattnet, som bör helt oeh hållet stå öfver påsen. Sedan påsen legat 2 dygn i vattnet, upptages den oeh fröet blandas väl med467

fuktig sand (4 kannor sand till ett skålpund frö), hvarefter blandningen i ett 5 à 6 tum tjockt lager utbredes på ett golf. Efter 7 à 8 dagar, hvarunder blandningen dagligen omskottas och genomarbetas för hand, så att sanden och fröet väl blandas och klumpar • icke bilda sig, är fröet vanligen färdigt att jämte sanden utsås. Fröet sås i fåror, nedmyllas (högst 1/2 tum) t. ex. med en omvänd trädgårdskratta och tillvältas genast. Rensning och gallring bör omsorgsfullt verkställas; plantorna böra stå på ett afstånd från hvarandra af 4—5 tum. Skörden sker på hösten, när blasten börjar vissna. Morötterna kunna utan fara stå ute längre än andra rotfrukter. De förvaras på samma sätt som andra rotfrukter, i källare eller hög; bäst hålla de sig nedlagda i källare och hvarftals inbäddade i sågspån.

Folkhögskolor. Ändamålet med dessa skolor är att hos den vuxna ungdomen väcka intresse för det mänskliga och medborgerliga lifvets uppgifter och på historisk-fosterländsk grund meddela sådana kunskaper och färdigheter, som för hvarje samhällsmedlem äro behöfliga.

Vid de flesta folkhögskolor finnas utom vinterkurserna, hvilka äro afsedda uteslutande för manliga elever, äfven sommarkurser, afsedda för kvinnliga elever. Vid några förekomma äfven särskilda slöjdkurser och skolkök. Till folkhögskolorna bidraga staten, kommunen, hushållningssällskap, landsting och af f. d. lärjungar bildade »folkhögskoleförbund». För att elev skall komma i åtnjutande af stipendiebidrag af staten, måste han vid inträde i skolan hafva fyllt eller under kursen fylla 18 år.

Undervisningen är ej reglementerad och företer därför i olika skolox stora skiljaktigheter, men är vanligen i den manliga afdelningen fördelad på 1—2 till

vintermånaderna förlagda årskurser. I l:a årskursen meddelas, i form af föredrag, läsning och förklaring af läroboken, förevisning och förklaring af åskådningsmaterial, skriftliga uppsatser, låtsade sammanträden af kommunala stämmor och nämnder, undervisning i: modersmålet, historia, geografi, stats- och kommunalkunskap, nationalekonomi, naturvetenskap och hälsovårdslära, matematik, fältmätning och afvägning, bokföring, ritning, välskrifning, sång, gymnastik, diskussionsöfningar och slöjd. I 2:a årskursen meddelas praktisk undervisning i landtbrukslära, husdjurslära och skogshushållning. Denna kurs är vid vissa folkhögskolor ombildad till en landtmannaskola.

I den kvinnliga afdelningen undervisas i: modersmålet, historia och geografi, natur-, hälsö- och hushållslära, räkning, bokföriDg, välskrifning, sång samt handarbete och väfnad.

Inträdesfordringarna äro viss ålder (se ofvan) och vanlig folkskolebildning. Afgångsexamen hålles icke, ej heller meddelas kunskapsbetyg, men däremot på begäran intyg öfver flit och uppförande.

För Stockholms stad är Stockholms borgarskola en slags fristående folkhögskola, arbetande på fyra afdelningar, nämligen 1. populärvetenskapliga föreläsningar i allmänbildande ämnen, 2. lägre afdelningarna, en för manliga

och en för kvinnliga elever, där undervisning meddelas i svenska språket, aritmetik, skönskrifning och bokföring, 3. teckningsafdelningarna, 4. högre afdelningarna med följande undervisningsämnen : uppsatsskrifning, grammatik, litteraturläsning, geografi, geometri, aritmetik, algebra, skönskrifning, stenografi, bokföring med handelskorrespondens, frihandsteckning och linearritning. Med denna afdelning äro förenade kurser i tyska, engelska och franska språken460

samt en kontorslinje med kurser i merkantila ämnen. Afdelningarna 1—3 omfatta 2 terminer och afdelningen 4 3 terminer. Alla ämnen äro valfria.

Folkhögskolorna i öfrigt äro följande, länsvis ordnade:

Stockholms län: Hammarby (adress Väddö);

Uppsala län: Tierp;

Södermanlands län: Åsa (adr. Kantorp);

Östergötlands län: Lunnevad (adress Sjögestad);

Jönköpings län: Nässjö och Värnamo;

Kronobergs län: Grimslöf;

Kalmar län: Gamleby samt Högalid (adr. Smedby) och Skogsby (adr. Ölands Skogsby);

Gottlands län: Hemse;

Blekinge län: Ronneby;

Kristianstads län: Önnestad, Tomelilla och Hammenhög;

Malmöhus län: Skurup, Hvilan (adr. Åkarp), Eslöf och Fridhem (adr. Svalöf);

Hallands län: Katrineberg (adr. Ves-sigebro);

Göteborgs och Bohus län: Billströmska folkhögskolan à Tyft (adr. Hoga), Ven-delsberg (adr. Mölnlycke) och Grebbestad ;

Älfsborgs län: Herrljunga och Färgelanda ;

Skaraborgs län : Stenstorp;

Värmlands län: Arvika och Molkom;

Örebro län: Käfvesta (adr. Sköllersta);

Västmanlands län: Tärna;

Kopparbergs län: Brunnsvik (adress Sörvik), Fornby (adr. Borlänge), Mora samt Malung;

Gäfleborgs län: Bollnäs, Bäck (adress Forssa) och Västersberg (adr. Storvik);

Västernorrlands län: Älsta (adress Fränsta) och Hola (adr. Frästmon);

Jämtlands län: Birka (adr. Täng);

Västerbot. län: Degerfors (adr. Vindeln);

Norrbottens län: Älfsbyn samt Matarengi (adr. Öfver-Torneå).

Folkmängdstätheten i olika världsdelar och land ställer sig enligt nyaste statistiska uppgifter sålunda:

Världsdelar: Europa har 4f,8 invånare pr kvadratkilometer, Asien 21,6, Afrika 4,5, Amerika 4,4 och Australieu

med Oceanien 0,S.

Europeiska stater: Belgien 253, Bulgarien 42, Danmark 66,6, Frankrike 74, Grekland 40,7, Italien 121, Liechtenstein 60, Luxemburg 95, Montenegro 27,5, Nederländerna 176,5, Norge 7,5, Portugal 58,5, Rumänien 53, Ryssland 24,4, Schweiz 91, Serbien 59, Spanien 38,6, Storbritannien 145, Sverige 12,2, Turkiet (europeiska) 36, Tyskland 120, Ungern 64, Österrike 95 inv. pr kvadratkilometer.

Asiatiska stater och lydländer: Afghanistan 7,8, Arabien (det oberoende området) 0,4, Japan 141,5, Kina med lydländer 39, Persien 5,8, Siam 11,1, Turkiet 10, franska besittningar 21, nederländska besittningar 21, portugisiska besittningar 40, ryska besittningar och vasallstater 1,7 samt storbritanniska besittningar 58.

Afrikanska stater och lydländer: Abyssinien 10, Egypten 5, Liberia 15,7, Marocko 15,4, belgiska Kongo 8, franska besittningar 3,1, portugisiska besittningar 3, tyska besittningar 6, storbritanniska besittningar 6.

Amerikanska stater: Argentina 2,3, Bolivia 1,4, Brasilien 2,6, Chile 4,3, Columbia 3,6, Costarica 7, Cuba 17, Ecuador 4,1, Förenta staterna 10,5, Guatemala 17,6, Haiti 5,2, Honduras 4,8, Mexiko 6,8, Nicaragua 3,6, Panama 4,7, Paraguay 2,6, Peru 2,6, Salvador 53, San Domingo 14, Uruguay 6,1 och Venezuela 2,3. De engelska besittningarna ha 0,9 inv. pr kvkm., de franska 5 och nederländska 1,1.

I Australien och Oceanien räkna de engelska besittningarna 0,8, de franska 3,5 och de tyska 1,7 inv. pr kvkm.

De svenska lånen ha följande antal invånare pr kvadratkilometer: Stockholms län 29, Uppsala 24, Södermanlands 26, Östergötlands 27, Jönköpings 19, Kronobergs 16, Kalmar 20, Gottlands 17, Blekinge 50, Kristianstads 35, Malmöhus 95, Hallands 30, Göteborgs och Bohus 76, Älfsborgs 23, Skaraborgs 28, Värmlands 13, Örebro 23, Västmanlands 23, Kopparbergs 8, Gäfleborgs 13, Västernorrlands 10, Jämtlands 2, Västerbottens 3 och Norrbottens 2.

Folkrätt kallar man sammanfattningen af de rättsregler, som angå suveräna staters förhållande till hvarandra. Dessa rättsregler kunna dels vara allmänna sådana, som gälla lika för alla stater, och dels speciella sådana, som grunda sig på ömsesidiga traktater eller särskilda åtaganden eller förpliktelser. Till de allmänna folkrättsreglerna höra exempelvis de under artikeln » Beskickning» omnämnda garantierna för främmande staters sändebuds och deras personals okränkbarhet, till de speciella åter exempelvis de garantier för skyddande och respekterande af en viss stats neutralitet, som en eller flera andra stater åtagit sig.

Folkrättens kinkigaste och mest svårlösta problem gälla ordnandet af staternas inbördes förhållande med hänsyn till kriget. Af en tidsenlig utveckling af folkrätten på detta område beror i hög grad huruvida ett bättre sakernas tillstånd än det nuvarande, då makten i regeln går fore rätten, skall kunna skapas. Genom de af vissa stater ingångna skiljedomsfördrag har visserligen en lofvande början blifvit gjord att begränsa krigsorsakerna och skapa möjligheter för ett fredligt biläggande af uppkomna tvister, men något verkligt resultat kan man ej vänta förrän den allmänna uppfattningen af kriget undergått en genomgripande förändring

därhän, att äfven staterna emellan våldet utdömes såsom rättsvidrigt och ovärdigt hvarje kulturfolk.

Beträffande krigföringen gälla vissa folkrättsliga regler, genom hvilka man sökt i någon mån mildra krigets grymhet. Dit hör exempelvis Genèvekonven-tionen af 1864, genom hvilken sjukvården i fält ställts under neutralitetens skydd, samt Petersburgsdeklarationen af 1868, som förbjuder användandet af explosiva gevärskulor. Genom en särskild deklaration har man på senaste tiden sökt öfverenskomma om hvad som får anses som krigskontraband.

Folkskoleseminarier (se Lärare- och lärarinneseminarier.)

Folkskolor. De svenska folkskolorna underhållas af kommunerna med bidrag af statsmedel och stå under öfverinseende af kyrkans och statens myndigheter. Hvarje församling bildar i regeln ett skoldistrikt med

kyrkostämman som beslutande myndighet, medan tillsynen öfver distriktets folkskolor utöfvas af. skolrådet, som består af församlingens kyrkoherde såsom själfskrifven ordförande samt minst fyra ledamöter, män eller kvinnor, valda af kyrkostämman (se f. ö. Skolråd). Skolråden lyda under stiftstyrelserna (domkapitlen). Därjämte utöfvar staten uppsikt öfver folkskolorna genom folkskoleinspektörer, hvilka utses för 6 år i sänder, j Där så ske kan delas folkskolan i småskolan, afsedd för nybörjare, och den I egentliga folkskolan för mera försigkomna lärjungar. Flerstädes äro folkskolorna förenade med en högre afdelning, där de, som genomgått folkskolans allmänna kurs, kunna inhämta yt-: terligare kunskaper. För dylika fortsättningskurser äro också de högre folkskolorna afsedda; af sådana skolor finnas dock ännu blott 36, hvaraf ungefär tredjedelen kommer på de skånska länen.473

Folkskolans undervisningsämnen äro kristendom, modersmålet, geometri, geografi, historia, aritmetik, naturkunnighet, hvartill komma teckning, gymnastik och trädgårdsskötsel. Valfria ämnen äro för gossar slöjd och för flickor slöjd och huslig ekonomi. Skolpliktiga äro alla barn mellan 7—14 år.

År 1909 funnos i Sverige 14,683 folkskolor, däraf 6,05-5 egentliga folkskolor, 2,347 mindre folkskolor och 6,281 småskolor. Af hela antalet folkskolor voro 1,732 flyttande. Lärarepersonalen uppgick till 21,077 och lärjungeantalet utgjorde 784,939. Kostnaderna för folkskolorna uppgingo samma år till 42,122,845 kronor.

Fornlämningar äro skyddade genom k. förordningen angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande den 29 november 1867 samt k. förordningen om strafflagens införande m. m. den 16 februari 1864, § 16 mom. 3, däri stadgas, dels att alla fasta fornlämningar, bevarande minnet af fäderneslandets inbyggare i forntiden, äro ställda under lagens hägn och sålunda icke få af jordens ägare eller innehafvare eller annan person förändras, rubbas eller förstöras under annat villkor än nedan säges, dels ock ott fynd af lösa fornlämningar skola till staten hembjudas.

Fasta fornlämningar äro enligt k. kungörelsen den 21 april 1886: af människor under forntiden uppförda högar af jord eller sten (grafhögar, stenrösen o. s. v.); grafbyggnader af stenar med deras hölje af jord eller stenar, när sådant finnes; andra forntida grafvar eller grafplatser ; lagda eller resta stenar, enstaka eller förekommande i rader eller grupper, med eller utan viss inbördes ordning; stenar och berggrytor med inskrifter och bilder; stenkors och andra vårdar; lämningar af forntida och sedan äldre tider öfvergifna bostäder samt sådana bild-

ningar, som i forntiden genom mänskligt åtgörande uppkommit i eller i närheten af boplatser; lämningar af fordom öfvergifna borgar, slott, kyrkor, kapell, kloster, bönehus samt andra offentliga byggnader och anläggningar; äfvensom andra likartade minnesmärken af den ålder, att de numera icke kunna anses tillhöra enskild ägare.

Vitterhetsakademien äger att efter tillsägelse till jordens ägare eller innehafvare låta uppresa och iståndsätta kull-fallna runstenar och andra forntida minnesmärken samt afteckna och medelst gräfning eller på annat sätt undersöka fasta fornlämningar, under villkor att jordens ägare eller innehafvare erhåller ersättning för därigenom honom förorsakad skada eller kostnad.

I följande undantagsfall får fast forn-lämning på angifna villkor rubbas eller förstöras: 1) Om fornlämningen redan nyttjas till åker, äng eller betesplats, får den fortfarande begagnas till samma ändamål, dock icke till större djup än hittills skett; 2) om ägare eller innehafvare af jord önskar för byggnads- eller odlings-företag eller af annan orsak i vidsträcktare mån än under 1) säges bruka eller eljest begagna, förändra eller borttaga någon fast fornlämning, skall han, med bifogande af noggrann beskrifning öfver fornlämningen, tillkännagifva det för närmaste kronobetjänt på landet och för magistraten i stad, som gör anmälan därom hos länsstyrelsen, hvarifrån ärendet remitteras till Vitterhetsakademien, öfver hvars beslut klagas hos k. m:t; 3) om vid anläggning af väg, järnbana, kanal eller vid annat offentligt arbetsföretag någon märkligare fast fornlämning är belägen i vägens eller kanalens riktning eller är hinderlig för arbetets utförande samt fornlämningens rubbning icke kan utan stor

olägenhet undvikas, då får dylik rubbning ske, så framt ritning475

och beskrifning af fornlämningen först insändas till Vitterhetsakademien och tillfälle beredes denna att undersöka lämningen, dock utan att förorsaka onödigt uppehåll i arbetet ; 4) önskar någon för vetenskaplig undersökning öppna en fast fornlämning, bör han begära tillstånd af Vitterhetsakademien, som bestämmer, huru därvid må förfaras.

Den, som genom sprängning, nedrifning, gräfning, plöjning eller på annat sätt olofligen rubbar, undanröjer, förstör eller på annat sätt ofredar fast fornlämning, straffas med böter från 5 till 500 kronor, om han känt eller bort känna, att det var en fornlämning, samt är skyldig att, så vidt möjligt är, återställa densamma i dess förra skick. Tredskas han, verkställes sistnämnda arbete på hans bekostnad.

Angående lösa fornlämningar är stadgadt, att en hvar, som i jorden, i vatten, i gamla byggnader eller annorstädes finner forntida mynt, vapen, redskap, prydnader, kärl eller andra fornsaker af guld, silfver eller koppar, skall ofördröjligeu till närmaste kronobetjänt eller direkt till länsstyrelsen inlämna de funna sakerna, omsorgsfullt förvarade samt utan att genom brytning, filning, skurning eller på annat sätt skada dem, med bifogande af noggranna upplysningar rörande fyndorten. Vitterhetsakademien bestämmer därpå, huruvida fornsakerna skola inlösas eller icke. Vid inlösen skall för guld eller silfver erläggas fulla metallvärdet med en åttondels förhöjning samt för koppar hvad som utöfver metallvärdet kan anses motsvara fyndets vetenskapliga värde.

Den som undandöljer, nedsmälter, förskingrar, bortskänker eller föryttrar fynd af lösa fornlämningar af först omtalade slag, innan det varit hembjudet till kronan, mister hvad han har kvar af fyndet utan lösen och bötar dubbla värdet af

det nedsmälta, förskingrade, bortskänkta eller föryttrade.

Härjämte är stadgadt, att äldre kyrkor, utmärkta genom ovanligt byggnadssätt eller åldriga arkitektoniska prydnader, eller vid hvilka något historiskt minne är fästadt, eller som äro försedda med målningar och inskrifter å hvalf, tak och väggar, ej få nedbrytas, förändras eller användas till annat ändamål, liksom ej heller målningar och inskrifter få genom rappning eller nymålning utplånas, förrän anmälan skett hos konungen, på det konungen må afgöra, hvad som bör bibehållas eller aftecknas och beskrifvas, innan nedbrytning eller ändring får äga rum. Detsamma gäller äfven om öfriga kyrka tillhöriga byggnader samt äldre grafvårdar och andra fasta minnesmärken i kyrka eller å kyrkogård.

Finnes i kyrka, grafkor eller eljest i kyrkas hus och förvaringsrum rörligt gods, som tjänar till att bevara minnet af forntidens bruk och konstfärdighet och icke tillhör enskild person eller släkt, såsom gamla skrudar, bilder, altartaflor, kors och krucifix, klenoder, kärl, dopfuntar, rökelsekar, aflatsskrin, fattigbössor, primklockor, icke väggfasta målningar och andra konstarbeten, minnesvårdar och grafstenar, epitafier, banér, vapensköldar, sorgfanor, vapen och rustningar, gamla bref och skrifter, få dessa icke aflåtas till enskilda personer eller till inhemska eller utländska samlingar utan att först hafva hembjudits till kronan. Gamla ringklockor få ej omgjutas med mindre än att å dem förekommande inskrifter och bilder aftecknas och i god tid före omgjutningen insändas till Vitterhetsakademien.

Fortifikationen (se Svenska armén.)

Fosfor (se Gifter.)

Fosterfördrifning är ett brott, som i svenska lagen straffas ganska strängt. Stadgandena härom förekomma i straff-

lagens kap. 14. I dess 26:e paragraf säges, att om kvinna i uppsåt att döda eller fördrifva sitt foster nyttjar invärtes eller utvärtes medel, som kan hafva dylik verkan, dömes hon, om fostret kommer utan lif eller ofullgånget fram, till straffarbete från och med 1 till och med 6 år och, i annat fall, till straffarbete eller fängelse i högst 6 månader. Den som med kvinnans vilja söker döda eller fördrifva hennes foster på sätt ofvan anförts, gör sig enligt § 27 saker till straffarbete från 2 till 6 år eller, ifall uppsåtet ej haft påföljd, till straffarbete i högst 1 år. Härvid är dock att märka, att legitimerad läkare är berättigad att fördrifva eller döda ej framfödt foster, då lifsfara för modren föreligger och därigenom kan undanrödjas.

Den som, utan kvinnans vilja, sökt döda eller fördrifva hennes foster dömes enligt § 28 till straffarbete från 6 till 10 år eller vid uppsåtets misslyckande till straffarbete från 6 månader till 2 år. Tillfogas kvinnan af gärningen svår kroppsskada, är straffpåföljden straffarbete på lifstid eller i tio år, och dör hon, dömes gärningsmannen till dödsstraff eller lifstids straffarbete.

Fosters framfödande i enslighet samt förstörande och läggande i lön straffas enligt 14 kap. 25 § strafflagen, då kvinnan varit hafvande till följd af oloflig beblandelse, med straffarbete i högst 2 år, ifall hon afsiktligt sökt enslighet, d. v. s. då hon uppsåtligen afstängt tillfälle för andra personer att vid behof hjälpa henne. Har hon ej sökt, men framfödt fostret i enslighet, är straffet, beroende på omständigheterna, straffarbete eller fängelse i högst 6 månader. Straff kan dock ådömas blott i det fall, att fostret omkommit genom brist på vård, däremot ej då det ådagalägges, att fostret omkommit utan modrens vållande eller varit dödfödt eller så ofull-

gånget, att det ej kunnat framfödas med lif.

Dödande af vid lif framfödt foster betraktas som barnamord (se d. o.).

Fot (se Mått, mål och vikt.)

Fotografi. Den fotografiska konsten har, från att länge hafva varit ett ringa fåtals afundsjukt bevarade hemlighet, under de senaste åren utträngt i allt vidare och vidare kretsar och är nu i viss mån tillgänglig för hvarje bildad person, som med håg och sinne för saken förenar smak, händighet och ihärdighet. Några råd och anvisningar för utöfvandet af amatörfotografiens både vackra och nyttiga konst torde därför ej böra saknas i ett arbete af denna art.

Den första fråga den blifvande amatören gör sig är hvad slags fotografiapparat han bör skaffa sig. Frågans besvarande beror till stor del på i hvilken utsträckning han ämnar idka konsten. Tänker han endast fotografera för ro skull och utan några större anspråk på resultaten, kan han nöja sig med en handkamera; i annat fall bör äfven en stativkamera höra till hans utrustning. En kamera af det senare slaget är emellertid dels litet kinkigare att sköta och dels mindre lätt att transportera och uppställa, hvadan den för genomsnittsamatören icke är så tilltalande som en handkamera, som alltid är färdig till användning och där hela konsten oftast inskränker sig till att i sökaren inrikta bilden och »knäppa» af.

Af handkameror föras i handeln en snart sagdt oändlig mångfald typer i alla prislägen. Särskildt ha kodak-apparaterna slagit an på grund af deras lätt-skötthet. De laddas vanligen med s. k. rullfilms, d. v. s. celluloidremsor upplindade på en spole, så att ombyte kan ske i dagsljus utan anlitande af mörkrum. Det finnes äfven handkameror apterade för planfilms, d. v. s. filmen är479

afklippt i vissa längder och växlas på ett särskildt sätt; dock äro dessa ej så lätta att handhafva som rullfilm-apparaterna. En olägenhet med filmen är att den i allmänhet är mindre ljuskänslig än glasplåtarna och sällan lämnar så klara och fint genomarbetade negativ som dessa, hvaremot glasplåtarna i sin tyngd ha en betänklig nackdel. Vare sig man köper en kamera af ena eller andra slaget, bör man noga se till, att växlingen försiggår lätt och säkert, betingelser som de flesta moderna kameror också uppfylla. Det vanligaste bildformatet är 9x12 eller 8x10.

Priset på en kamera beror naturligtvis mycket på konstruktionens fulländning, men sist och först på objektivets

beskaffenhet. Förstklassiga objektiv — den glaslins, genom hvilket ljuset brytes — äro mycket dyra, hvarför hand-kameror utrustade med sådana kosta hundratals kronor. I allmänhet kan amatören nöja sig med enklare objektiv, blott de äro tillräckligt ljusstarka att medgifva tagandet af ögonblicksbilder, åtminstone under gynnsamma ljusförhållanden. I regeln uppfyllas dessa anspråk numera äfven af ganska billiga handkameror. Fordringarna på ett användbart objektiv äro, att det ej miss-tecknar i märkbar grad och att det gifver en ända ut i kanterna skarp bild.

Vid användandet af stativkameror inställer man bilden på den i apparatens bakre del anbragta visirskifvan genom att öppna objektivet. Å handkameran är visirskifvan ersatt af en s. k. sökare, en liten fyrkantig låda med en i en framtill varande öppning anbragt lins, som genom en enkel spegelanordning kastar en bild på en i lådans lock infälld mattslipad glasskifva. För att förebygga otrefliga öfverraskningar bör man vid inköp af en kamera öfvertyga sig om att sökaren visar någorlunda rätt,

d. v. s. att den bild man ser i sökaren också sammanfaller med den bild man får på plåten. Annars kan det exempelvis hända, att man får se en person, som man fotograferat, helt och hållét eller delvis sakna hufvud, andra förtret-ligheter att förtiga.

Objektivet bör vara försedt med en pålitlig slutare. Så kallas den anordning, hvarmed objektivet öppnas och tillslutes. Slutaren bör medgifva exponering på såväl tid som ögonblick utan några omständliga manipulationer och om möjligt hafva reglerbar hastighet för ögonblicksfotografering.

Bländare kallas en annan anordning, anbragt vanligast inuti objektivet mellan linserna, hvarigenom man kan göra objektivets ljusgenomsläppande öppning större eller mindre. Vid mindre objektivöppning blir bilden skarpare, särskildt i kanterna, hvaremot exponeringstiden måste i motsvarande grad förlängas. För ögonblicksbilder, då objektivet öppnas blott för bråkdelen af en sekund, duger det således ej att af-blända,d.ä. förminska objektivöppningen.

Ju högre solen står, dess kraftigare är dess strålars kemiska (fotografiska) verkan. På sommaren är denna verkan naturligen betydligt starkare än på vintern. Uttryckt med siffror förhåller sig intensiteten af de kemiska strålarna den 21 december oeh den 21 juni som 1 till 16. På förmiddagen är ljuset verksammare än på eftermiddagen. Ljusförhållandena vid exponering kräfva naturligtvis den största uppmärksamhet. Förmåga att rätt bedöma de vid fotograferingen förhandenvarande belysnings-förhållandena samt däraf beroende exponeringstid kan endast vinnas genom erfarenhet.

För artificiell belysning vid fotografering använder man s. k. blixtljus. Detta erhålles t. ex. genom att antända

en pulverblandning, som under ett ögonblicks uppflammande utvecklar ett intensivt sken. Dylika blixtpulver förekomma i handeln af olika slag och användas mest för tagande af fotografier inomhus. Det bör dock anmärkas, att dylik fotografering af personer brukar lämna mindre tillfredsställande resultat, i det att dagrar och skuggor ej förete några förmildrande öfvergångar och den fotograferande personens blick vanligen blir onaturligt stel och stirrande.

Landskap tagas i solljus, hvarvid ljuset bör komma bakifrån och något från sidan från apparaten räknadt. Däremot bör man icke ha ljuset rätt bakom apparaten: bilden kommer då att sakna djup och relief. Att fotografera mot solen resulterar blott i en förstörd plåt.

Byggnader tagas i solljus, hvita byggnader tåla dock icke direkt solljus.

Interiörer tagas i godt spridt dagsljus eller magnesiumljus.

Porträtt tagas i skuggan vid fram-, öfver- och sidoljus.

Vid hvarje fotografering bör man iakttaga följande grundregler:

Bevara alltid ert sinneslugn. Skulle ni bli nervös eller eljest förhasta er, misslyckas ni säkert. Utan lugn ingen noggrannhet, utan noggrannhet intet resultat.

Inlägg alltid plåtarna i kasetterna så långt från röda lampan som möjligt. Undvik att med fingrarna vidröra plåtarnas skiktsida och afdamma plåtarna fore inläggningen i kasetterna.

Använder ni handkamera och fotograferar på mindre afstånd än 10 meter, bör ni noga uppmäta afståndet, innan ni inställer, ifall kameran är försedd med inställningsskala.

Luta icke kameran, ty då blir bilden misstecknad.

Sök göra er oberoende af klockan, när ni exponerar. Har ni gjort en beräk-

ning, hur lång tid exponeringen erfordrar, räknar ni »tjugoett, tjugotvå» etc., ty räknar ni »ett, två» etc., kommer ni fortare än sekundtakten tillåter, och plåten blir underexponerad.

Vill man själf framkalla sina plåtar eller films, behöfver man ett möikium. (För rullfilms äro dock konstruerade apparater, som tillåta framkallning i dagsljus.) Till mörkrum passar hvilken lokal som helst, endast den kan göras absolut mörk, med hänsyn till de fotografiska preparatens stora känslighet för ljus. Sedan man efter bästa förstånd sörjt för lokalens i fråga absoluta mörker, stänger man in sig under några minuter i densamma. Under denna tid har ögat vant sig vid mörkret och kan urskilja, om ljus skulle intränga genom något hål eller någon springa. Är så förhållandet, tilltäpper man hålet eller springan. Först sedan man sålunda åstadkommit absolut mörker i rummet, kan man börja arbeta i detsamma. För belysning i mörkrummet använder man en lampa med rubinrödt glas af den sort de fotografiska affärerna föra i marknaden, hvilka lampor i allmänhet uppfylla det med dem afsedda ändamålet.

Mörkrummet bör vara försedt med riklig tillgång på vatten. Vattenledning är gifvetvis bäst, men man kan också godt reda sig utan, om man har ett par ämbar eller zinkbaljor, fyllda med rent vatten, till hands. Vidare bör man ha ett eller två bord eller också ändå bättre en inredning med två hyllor för att ställa plåtlådor, kasetter, mensurer, cu-vetter, kemikalier och flaskor på. Fram-kallnings- och fixeringsskålar bör man placera skilda från öfriga tillbehör, enär man svårligen kan undgå att slaska ned ikring sig under framkallningsarbetet.

Plåten eller filmen nedlägges i fram-kallningsskålen så långt från den röda479

lampan som möjligt. Därvid sörjer man | för, att den uppåtvända hinnsidan ögonblickligen i sin helhet öfversköljes af den i skålen på förhand ihällda lösningen. Uraktlåter man detta, uppkomma på negativet ohjälpliga fläckar. Under hela framkallningen vickar man sakta på skålen, så att lösningen spolar fram och åter öfver plåten. Framkallningen af en normalt exponerad plåt fortsättes, tills detaljerna å densamma framkommit samt därefter tillräcklig täthet i det utfällda silfverskiktet vunnits. Hur långt man för detta ändamål bör gå, kan endast erfarenheten utvisa, dock kan man såsom en ungefärlig ledning antaga, att framkallningen är tillräcklig, när bilden skönj es på plåtens baksida. En underexponerad plåt kan icke mycket göras utaf. Vid framkallningen visar sig underexponeringen på så sätt, att endast dagrarna framkomma, under det halftonerna alldeles eller delvis uteblifva. En öfverexponerad plåt däremot kan ofta räddas. Öfverexpone-ring kännetecknas däraf, att halftonerna framkomma genast eller omedelbart efter de högsta dagrarna. Så snart öfver-exponering konstaterats, afbrytes framkallningen, och betjänar man sig utaf något af följande medel för framkall-ningens afslutande: a) gammal fram-kallare, b) tillsats af bromkalium, löst i vatten 1: 10, c) utspädning af fram-kallaren med vatten.

För framkallning såväl som fixering använder man skålar af celluloid, horngummi, glas eller porslin. Man bör

hålla dem väl rena och akta sig noga att Jförväxla dem, ty kommer fixerlös-ning i framkallaren eller på den oframkallade plåten, blir denna förstörd.

Vidare bör man ha ett mätglas (men-sur) för uppmätning och tillblandning af framkallningslösning o. d.

En mängd framkallningsämnen föras

i handeln, äfvensom färdigberedda lösningar, som endast behöfva vederbörligen utspädas. Vill man själf bereda framkallningen, hvilket blir billigast, förtjäna följande tre framkallare komma i särskild åtanke.

Hydrokinonframkallaren framkallar långsamt men väl, gifver väl täckta negativ och är mycket hållbar. Sammansättes t. ex. enligt följande recept: " 11,000 gm destilleradt vatten a j 100 i> natriumsulfit

I 30 » hydrokinon ^ I 200 » kolsyradt kali (pottaska)

11,000 » destilleradt vatten. Vid begagnandet blandar man 3 delar a med 1 del b.

Hydrokinon-eikonogenframkallaren är en utmärkt universal framkallare, framkallar både kraftigt och mjukt på en gång och är ganska hållbar. Den sammansättes på följande sätt:

j 1,000 gm destilleradt vatten

i 115 » natriumsulfit

a <

18 > eikonogen v 4 > hydrokinon. k 1 100 » destilleradt vatten (20 > pottaska. Före användningen blandar man de båda lösningarna, och bör blandningen stå ett par timmar före användningen.

Metolframkallaren framkallar raskt, ger kontrastrika, klara negativ, är mycket hållbar samt kan användas upprepade gånger. Lämpar sig för ögonblicksbilder samt tillblandas t. ex. enligt följande anvisning:

1,000 gm vatten 20 » metol 134 » natriumsulfit 80 » pottaska. Kemikalierna lösas i ofvan angifven ordning. Vid användning blandar man 1 del af lösningen med 3—4 delar vatten och tillsätter till hvarje 100 gm af479

den sålunda utspädda lösningen 10—20 droppar bromkaliumlösning 1: 10.

Sedan framkallningsproceduren blifvit afslutad, lägges, efter förutgången omsorgsfull sköljning i vatten, plåten med gelatinhinnan uppåt i en skål innehållande nedanstående fixerbad:

100 gm undersvafvelsyrligt natron 500 » vatten 30 » metabisulfit.

I fixerbadet får plåten ligga, till dess allt bromsilfret blifvit löst. Detta utrönes därigenom, att plåten från glassidan betraktad icke längre visar några ljusa fläckar. Först då är plåten okänslig för ljus, och man kan fortsätta arbetet med densamma vid vanlig belysning. Sedan fixeringen afslutats, tvättas plåtarna under vattenledning minst en timme, eller ock få de, om man ej förfogar öfver vattenledning, stå i ett vattenkärl under cirka tre timmar med ofta upprepadt ombyte af vatten. Praktiska tvätt- och torkställ finnas att tillgå i handeln.

Efter tvättningen uppställas plåtarna på ett torrt, dammfritt, ej för varmt ställe för att torka, bäst i ett torkställ af ofvan antydda slag. För att påskynda torkningen, hvilken tar flere timmar i anspråk, kan man lägga plåtarna i denaturerad sprit under några minuter, då de nästan genast efter upptagandet fullständigt torka. Films upphänges till torkning med en vanlig tvätt-klämmare.

Man har nu genom framkallningen erhållit ett s. k. negativ, d. v. s. en bild, på hvilken dagrar och skuggor äro motsatta verkligheten: hvitt är svart och svart är hvitt eller rättare genomskinligt. För att af negativet erhålla positiva bilder, som återgifva dagrar och skuggor som de äro i verkligheten, betjänar man sig af kopieramen. Sedan man I väl rengjort negativets glassida, nedläg- I

ger man detsamma i kopieramen med glassidan nedåt. Därefter inlägger man vid svag dager ett stycke ljuskänsligt papper med den preparerade sidan mot plåtens gelatinskikt, hvarefter locket ilägges och fjädrarna slutligen inskjutas i de för dem afsedda hakarna. Films behandlas på liknande sätt, med den skillnaden, at.t till underlag begagnas en väl rengjord genomskinlig glasskifva. Därefter utsättes ramen i lutande ställning för dagsljuset, hvarvid man dock måste iakttaga, att direkt solljus undvikes utom för det fall, att negativet är mycket tätt. Kopieringens fortskridande kontrollerar man genom att öppna den ena hälften af ramen och hastigt betrakta den underliggande delen af kopian. Då kopian ganska mycket ljusnar i ton- och flxerbaden, för hvilka den sedermera utsättes, bör man kopiera rätt mycket mörkare, än hvad den färdiga bilden skall bli. Sedan kopiorna uttagits ur ramen, samlar man dem lämpligen i en ljustät ask för att sedermera tona och fixera dem.

Yid detta arbete, vid hvilket den minutiösaste noggrannhet och renlighet måste iakttagas, betjänar man sig antingen af ett sammansatt ton- och fixerbad, hvilket är bekvämast, eller ock af skilda ton- och fixerbad.

Yid det förra förfarandet lägges kopian vid dämpadt dagsljus med bildsidan nedåt i tonfixerbadet. Man efterser, att inga luftblåsor häfta vid bildsidan, samt kontrollerar då och då, genom att vända på bilderna, toningens fortskridande. Skålen håller man i sakta vagg-ning, såsom förut vid framkallningen beskrifvits. Kopian ljusnar så småningom i badet och blir ljusröd, tegelröd, men så småningom mörknar tonen, den blir brun, brunviolett samt slutligen, om man fortsätter än längre, gråblå. Så snart den önskade tonen erhållits, tages487

kopian upp ur badet och lägges i en skål med rent vatten. Man bör icke tona många bilder på en gång, emedan de lätt klibba vid hvarandra och tona ojämnt. Då badet icke tonar längre eller gifver gulaktiga eller grönaktiga toner, slås det bort. Efter tonfixeringen böra kopiorna tvättas med synnerlig omsorg en half timme under vattenledning eller i minst två timmar med ofta ombytt vatten, om man icke förfogar öfver vattenledning. Vid tvättningen måste man äfven noga tillse, att bilderna ej häfta vid hvarandra, emedan tvättningen därigenom mycket försvåras.

Ett för alla slags klorsilfvergelatin-eller aristopapper liksom äfven klorsilf-verkollodium eller celloidinpapper synnerligen lämpligt tonfixerbad är följande:

11,000 gm destilleradt vatten

10 » blynitrat

200 » undersvafvelsyrligt natron.

, I 100 » destilleradt vatten b ;

1 1 » guldklorid.

Strax före användningen blandar man 100 gm af lösningen a med 5 gm af lösningen b.

Vid skilda ton- och fixerbad böra kopiorna först väl tvättas från öfverskott af silfvernitrat. För detta ändamål lägger man dem med bildsidan nedåt i en öfvertäckt skål med rent vatten, hvari de få kvarligga cirka 10 minuter. Det nu af silfversalter grumliga vattnet af-hälles och ersättes med annat vatten Då vattnet icke längre grumlas, läggas bilderna i en skål, innehållande följande guldbad:

Guldbad:

/500 gm destilleradt vatten ' 15 » ättiksyrad! natron.

^ /500 » destilleradt vatten 11» guldklorid.

Till 15 à 20 gm af lösningen a sättas 5 gm af lösningen b. Kopiorna vändas ofta under toningen, hvarjämte skålen

hålles i vaggande rörelse. Sedan önskad ton erhållits, läggas kopiorna efter förutgången tvättning i rent vatten under några minuter i nedanstående fixerbad :

Fixerbad:

500 gm destilleradt vatten.

60 » undersvafvelsyrligt natron. ' Efter fixerbadet tvättas kopiorna myc I ket grundligt under ett par timmar i ofta ombytt vatten eller en timme under vattenledning. Fixerbadet användes endast en gång.

Användningen af skilda ton-och fixerbad erbjuder, oaktadt det besvärligare förfarandet, flere fördelar framför ton-fixerbadet, nämligen större hållbarhet hos bad och kopior samt vackrare ton. Ofvannämnda skilda ton- och fixerbad lämpa sig för samma papperssorter som det kombinerade tonfixerbadet.

De färdigtvättade kopiorna läggas att torka på underlag af rent filtrerpapper eller hvitt läskpapper, hvarefter kanterna afklippas före uppklistringen.

Fotsvett kan, isynnerhet när den är förenad med obehaglig lukt, vara en mycket otreflig åkomma både för den därmed behäftade och hans omgifning. Den skarpa svettafsöndringen upplöser öfverhuden, gör fötterna ömma och föranleder mycket lätt s. k. skafsår, som, om de ej genast och energiskt behandlas med lämpliga medel, lätt öfvergå till varbildning. Äfven förekommer hos fotsvettspatienter rätt ofta att elakartade sårnader uppstå mellan tårna, i ali synnerhet om ej noggrann renlighet iakttages.

Renlighet är hufvudsaken vid fotsvettens bekämpande. Fötterna skola dagligen tvättas med vatten, till hvilket man blandat litet ättika. Man kan också härda huden genom tvättning med brännvin. Ha sårnader uppstått, böra de behandlas med ströpulver, bestående489

af 1 gram salicylsyra ocli 5 gram zinkoxid på 100 gr talk eller stärkelse. Man kan också med fördel pålägga lappar bestrukna med zinksalf va eller diachylon-salfva. Eymliga ocb ej för varma skor böra begagnas. Den elaka lukten kan bekämpas genom att i strumporna, som böra ombytas ofta, strö något lämpligt fotpulver, antingen af ofvanstående sammansättning eller ock något af följande: 1. ryskt fotpulver: 10 delar viol-rot, 30 delar zinkoxid och 60 delar talk; 2. 3 gram salol blandas med 97 gram talk, hvarpå en droppe vintergrönolja tillsättes.

Att under den varma årstiden gå barfota så mycket som möjligt bidrager också i hög grad att fjärma fotsvetten. Man trodde förr i världen att det var hälsofarligt att undertrycka denna, men den åsikten har nu öfvergifvit^ såsom hvilande på en villfarelse.

Fotvård. En stor del människor försumma i hög grad vården af sina fötter, hvarigenom hvarjehanda mer eller mindre obehagliga och allvarsamma krämpor uppstå. Särskildt syndas mycket och allmänt i fråga om skodonen, hvarför också en hel del människor ha mer eller mindre missgestaltade fötter. Bland andra olägenheter dylik missgestaltning medför inverkar den äfven hinderlig på gången, gör denna ful och tröttsam. Det vanligaste felet är, att

Det normala fotskelettet.

skodonen äro för trånga i tån och på grund däraf klämma i hop tårna, så att dessa pressas intill, öfver och under hvarandra och förvridas på det mest äfventyrliga sätt. Man bör därför laga, att de skodon man bär äro tillräckligt breda framtill för att lämna tårna en viss rörelsefrihet, hvilket mycket väl låter förena sig med en vacker form hos skon, åtminstone för den, som ej ser skönhetsidealet i en sylhvass spetsform. Vidare bör skon sitta lagom åt i vristen, så att foten ej åker fram och tillbaka i skon, men ej så hårdt, att den trycker, enär då foten lätt blir missformad af det ständiga trycket och dessutom löper fara att inflammeras. Snör3kor äro de ur alla synpunkter ändamålsenligaste, emedan de medgifva att afpassa skons vidd efter omständigheterna genom hårdare eller lindrigare snörning. Besår-skor äro numera i allmänhet bortlagda och begagnas väl i allmänhet blott af bekvämlighetsskäl af sådana personer, som äro rädda för det lilla besväret att snöra skorna. Detta bekvämlighetsskäl väger dock fjäderlätt mot den olägenhet resårskorna medföra, särskildt medan de äro nya, i

det att resårerna strama åt om smalbenet och därigenom försvåra blodomloppet, hvilket ofta leder till uppkomsten af åderbråck, hvarjämte så godt som ali ventilation af foten hindras, hvilket åter gynnar uppkomsten af fotsvett.

Klackarna skola vara lagom höga och lagom breda. Att begagna låga, nästan omärkliga klackar, som en tid var på modet, medför mycket lätt s. k. plattfot, d. v. s. att fotens ben bringas ur sitt läge och sjunka ned, så att hela fotsulan hvilar mot marken, medan hos en normal fot endast yttre fotranden samt hälen och tåpartiet skola vidröra marken, under det inre delen af fotsulan bildar det s. k. tåhvalfvet och icke be-491

rör marken. En sådan verkan af de låga klackarna förklaras lätt, om man besinnar, att hvarje gång foten lyftes upp trycker ofvanlädret på vristen mycket starkare än då en lagom hög klack underlättar fotens lyftning.

Fötternas och tårnas felställning genom användning af för spetsiga, icke svängda skodon (a).

I)en riktiga ställningen på fötter och tår i hygieniskt formade skor (b).

En motsatt ytterlighet är att ha allt för höga eller för långt fram under foten sittande klackar, en svaghet, som i synnerhet kvinnorna gärna skatta åt. Foten får härigenom en onaturlig hvälfning och får en ful form, som närmar sig kinesiskans om klumpfot erinrande fot-form. Gången blir försvårad och stylt-aktig, förlorar ali verklig spänstighet och grace, hvarjämte neuralgi i foten är en mycket vanlig följd af detta slags klackar. Äro klackarna därtill äfven mycket spetsiga, såsom ofta är fallet, blir gången äfven osäker och man löper ständig fara att vricka sig.

En vanlig följd af trånga och illasittande skodon äro de förhårdnader i huden, som äro bekanta under benämningen liktornar (se d. o.) och hvilka kunna vara både besvärliga och plågsamma.

Skodonen spela en utomordentlig vik-

tig roll för fotens hygien, men äfven fotens närmaste beklädnad, strumpan, har sin gifna betydelse härvidlag. Fordringarna på en ändamålsenlig strumpa äro i första rummet mjukhet och elasticitet. Dessa fordringar uppfyllas

Oriktig ställning af stortån i en sko (linjen ac); bd är den normala linjen. Den prickade tiguren åskådliggör en lämplig skosulas utseende.

c

Fotsulans läge i en normal sko. Linjerna ah och cd böra ha det läge och bilda de vinklar, som figuren utvisar.493

bäst af lilit ylle med eller utan uppblandning af bomull. Strumpor af enbart bomull bli gärna sträfva ocb hårda, hvarjämte de blott i otillräcklig grad kvarhålla fotens värme och kunna därför endast begagnas under den varmare årstiden utan risk för förkylning. Ett oeftergifligt villkor är, att strumporna äro porösa, så att de genomsläppa luft och utdunstning. Af denna anledning äro allt för tjocka och hårdt stickade yllestrumpor icke lämpliga, ej heller så-

Skematisk bild af goda skodon, svängda efter fotens form och med normal ställning af stortån.

dana, där ullen genom bristfällig tvättning filtat sig. Strumpor är vidare en sak, som man ej ängsligt bör spara på. Vill man hålla sina fötter i godt stånd, bör man ha ett tillräckligt förråd af strumpor för att kunna byta om, när så påfordras. För personer behäftade med fotsvett äro dagliga strumpombyten att anbefalla; likaledes bör man byta om strumpor, så snart man på ett eller annat sätt blifvit våt om fötterna.

Flitig tvättning af fötterna med kylslaget vatten och efterföljande frottering är ett utmärkt medel att hålla dem i

godt stånd. Därigenom stärkes huden och befordras blodomloppet, hvilket i synnerhet är af stor betydelse för dem, som ha benägenhet för kalla fötter. Naglarna på tårna böra minst hvar fjortonde dag klippas och jämnas, så att ej några hvassa kanter uppstå, hvilka kunna på angränsande tår åstadkomma sår, som lätt infekteras. Inväxta naglar, eller s. k. nageltrång, uppstå ofta på stortårna till följd af olämpliga skodon. Sådana naglar böra ej klippas för kort, framför allt ej i kanterna, och mellan nagelbädden och nageln bör inskjutas en ren bomullssudd, som dagligen förnyas. Har inflammation uppstått eller är nageltrånget af svårare beskaffenhet, är operation erforderlig.

Fredrika-Bremerförbundet. Detta förbunds ändamål är att, under kraftig samverkan af erfarna kvinnor och män, inom så vida kretsar af vårt land som möjligt verka för en sund och lugn utveckling af arbetet för kvinnans höjande i sedligt och intellektuellt såväl som i socialt och ekonomiskt hänseende. Förbundet, som vill vara en lefvande minnesvård öfver Fredrika Bremer, den ädla banbryterskan för den svenska kvinnans framåtskridande, bär därför hennes namn. Förbundet verkar för sina syften dels genom öfverlägg-ningsmöten af större eller mindre omfång; dels genom en förbundsbyrå i hufvudstaden med uppgift att inhämta och meddela upplysningar, tillhandahålla anvisningsböcker och litteratur, skol- och arbetsprogram, upplägga register för vissa slag af arbetssökande, samla uttalanden i viktiga frågor för dagen m. m.; dels genom att söka vinna rådgifvare samt ombud i olika delar af landet till ledning för och främjande af förbundets verksamhet, samt dels genom att, antingen själfständigt eller i samband med någon annan publikation, upp-495

rätthålla ett organ inom pressen för förbundets verksamhet.

Af de många och stora uppgifter, förbundet upptagit på sitt program, må nämnas följande:

att bland kvinnor af alla klasser sprida kännedom om deras rättsliga ställning samt däraf följande plikt och rätt så väl för makan och modern som för människan och medborgarinnan;

att verka för att upplysta och sakkunniga kvinnor må utses att taga del i kommittéarbeten för utredande af sådana offentliga frågor, hvilka närmast beröra barn och kvinnor;

att medverka till utredning af frågan om nödiga skolreformer och försöks anställande med sådana, främja utgifvandet af praktiska skolböcker samt verka för en förbättrad ställning för den högre flickskolan och hennes lärarekår, äfvensom för folkskolans lärarinnor;

att verka för att erfarna kvinnor må deltaga i styrelser för skolor och alla anstalter, där barn och kvinnor i större mängd vistas, arbeta eller utbildas för blifvande verksamhet; så ock för att bildade kvinnor må antagas till föreståndarinnor vid sjukhus af olika slag samt där pågående kurser för kvinnliga elever;

att söka bland olika klasser sprida kännedom om grunderna för en sund ekonomi, väcka håg för enklare lefnadssätt samt ett kraftigare deltagande i sparkassor, försäkringsanstalter och andra inrättningar till främjande af en förnuftig hushållning;

att söka verka för öppnande af nya banor för kvinnans verksamhet samt för grutidlighet i hennes fackutbildning;

att verka för bildandet af stipendiefonder för kvinnor i syfte att bereda dem utväg till själfförsörjning, samt att meddela råd för självstudier. Förbundets byrå är Drottninggatan 54, Stockholm.

Fridlysniug (se Jakt.)

Frossa är en sjukdom af samma art som den i sydligare länder uppträdande malarian, hvilken äfven kallas sumpfeber eller träskfeber, emedan den är mest gängse i träskiga trakter. Malarian har funnits bero på ett särskildt gift, små organismer, som spridas med insekter och genom dessas styng inympas hos människan.

Den hos oss inhemska frossan var förr en ganska vanlig sjukdom, som särskildt uppträdde svårt på vissa trakter.

Numera är den ganska sällsynt, åtminstone i sin svårare och mera utpräglade form. Den yttrar sig med regelbundet återkommande feberanfall, däraf namnen hvarannandagsfrossan, tredjedags-frossan o. s. v. Ofta föregås anfallet af några dagars förebud, yttrande sig i bristande matlust, hufvudvärk, nack-och ledsmärtor, gulaktig ansiktsfärg o. s. v. Själfva anfallet inledes med ett frosstadium, yttrande sig i en häftig frosskakning, hvarvid huden blir kall och blek och ansiktet ofta får en blå-aktig anstrykning, medan den inre kroppstemperaturen ökas. Vanligen börjar anfallet på morgonen eller förmiddagen. Efter detta frysningsstadium, som räcker vanligen en eller två timmar, kommer ett stadium af torr hetta. Huden blir brännande het, ansiktet rodnar och den förut svaga pulsen blir full samt bjärtverksamheten betydligt ökad. Detta aflöses efter några timmars förlopp af svettningsstadiet med riklig svettning, hvarunder allmänbefinnandet förbättras och kroppstemperaturen återgår till det normala.

Det bästa botemedlet mot frossa är kinin. Under själfva anfallet är särskild behandling ej af nöden, dock bör den sjuke intaga sängen.

Frostskador (se Kylskador.')497

Fruktodling.

498

Fruktodling. En välskött fruktträdgård, om än så liten, bör höra till hvarje hem, som förfogar öfver en jordbit. Mödan är ringa i jämförelse med den nytta, glädje oeh trefnad man kan hämta af sina fruktträd. Dessa börja redan ett par år efter planteringen att lämna afkastning, som vid ändamålsenlig skötsel och i öfrigt gynnsamma omständigheter kan bereda ett ingalunda föraktligt tillskott till biinkomsterna, hvarvid äfven hänsyn bör tagas därtill, att frukt är ett både billigt och hälsosamt födoämne för hvem som helst, således äfven för odlaren själf och hans familj.

Man bör naturligtvis se till att jordmånen ej är allt för karg och i så fall söka förbättra den genom påförande af god matjord eller genom lämplig gödning. Läget bör, om möjligt, vara skyddadt för starka vindar — på mycket blåsiga platser, där vinden har fritt spelrum, kan en storm lätt skaka hela fruktskörden af träden, och då har man ej mycken glädje af sitt arbete. Är läget vindigt, bör man till skydd plantera stormträd och häckar.

Fruktträdgården bör innehålla ett antal fruktträd af olika sorter, dock bör man akta sig att plantera för många sådana. Det är bättre att ha få och goda sorter än ett varierande urval, emedan man då kan påräkna bättre skörderesultat och omsättning. Äpplen är den frukt, som bäst lönar sig att odla, och bör man af sådana välja en eller ett par tidiga sorter, ett par medeltidiga och ett par, tre senare sorter. De hållbarare sorterna förtjäna företrädesvis odlas, emedan de ej äro så beroende af ovillkorlig försäljning inom viss tid och betinga dessutom högre pris.

Af tidigare sorter eller s. k. sommarfrukt, som mognar i midten eller slutet af augusti och i september, äro de i vårt land mest odlade hvit och röd astra-

kan, hvitgyllen, Säfstaholmsäpple, Gyl-lenkrook, oranieäpple. Till de medeltidiga sorterna, höstäpplen, räknas bl. a. Kafvelås, Ölands kungsäpple, Sparre-holms-, Eingstads- och Kesätersäpple, medan man af vinterfrukt har att välja på grågyllen, gravensteiner, Stenkyrkeäpple, Åkerö, ribston, rosenhäger, melonäpple, Kalmar glasäpple m. fl.

I allmänhet böra dvärgträd föredragas, emedan dessa lämna tidig afkastning och ej upptaga så stor plats. Goda äldre trän, som bära rikligt, böra naturligtvis därför icke nedhuggas; sådana träd kunna hållas i fullt friskt skick ganska länge, om jorden kring dem uppluckras och godes och de om hösten och vintern befrias från mossa genom be-strykning med en tunn välling, beredd af lika delar gips och krukmakarlera.

Päronträden äro i allmänhet mera ömtåliga för sträng köld och frukten är dessutom föga hållbar. Af denna anledning bör man ej odla denna fruktsort mer än till husbehof, så framt icke lätta afsättningsmöjligheter finnas.

Af i Sverige odlade päronarter må i främsta rummet märkas de små, men smakliga gråpäronen, vidare Gränna rödpäron, kejsarpäron, bergamotter, fikonpäron, kanelpäron, bonchretien o. s. v. Plommon böra af samma anledning som päron ej heller odlas i större omfattning, ehuru dessa frukter alltid ha värde för syltning. Af i vårt land mest odlade plommon märkas gröna reines-claude, blåröda kungsplommon, gula rödprickiga Jefferson, gulgröna Hochmans, blåröda kejsarplommon, små gula mirabeller, Västmanlands rödplommon, mörkblåa Johannisplommon och röda äggplommon. Af körsbär, ett fruktslag som man bättre kan tillgodogöra sig i form af sylt och saft, finnas åtskilliga arter, såsom bigaråer, hjärtkörsbär, muskateller, klarbär och moreller, inom hvilka hufvudgrupper499

förekomma åtskilliga varieteter, råer och hjärtkörsbär äro söta, de andra lämna en mera syrlig frnkt. Körshärsträdet har den fördelen, att det växer förträffligt äfven på torr och stenig jord, där just ej något annat kan växa.

För att bibehålla och föröka ädla fruktslag är förädling nödvändig, enär dessa icke fortplanta sig äkta genom kärnor. Om man däremot å en ur kärna

Fig. 1.

uppdragen stam insätter en kvist eller knopp af en ädel sort, bär det träd, som sålunda växer upp, frukt af samma beskaffenhet som det, hvarifrån kvisten eller knoppen togs. Äfven törnrosor brukar man på liknande sätt ofta förädla. Förädling sker antingen genom ympning eller genom okulering. Af de många ympningsmetoder, som finnas, redogöres här nedan för de två vanli-

gaste, som tillika äro enkla och bepröfvade, nämligen hakympning och bark-ympning.

De stammar, som skola ympas, böra vara från en skrifpennas till ett fingers tjocklek eller ännu något gröfre. Till ympkvistar (fig. 1) väljas friska och mogna, året förut utvuxna skott, helst af unga och fruktbärande träd, Kvistarna aftagas i januari eller februari och

Fig. 2.

Fig. 3.

förvaras till ympningstiden i med mossa, sågspån, löf etc. täckt snöhög på skuggigt ställe i det fria. Härigenom hindras de från att slå ut. Ympningstiden infaller på våren, från det knopparna börja svälla, till dess löfvet delvis är utslaget (i mellersta Sverige i april eller maj). Ympningen bör icke företagas vid regnigt väder och ej heller vid starkt solsken, så vida man ej kan fullständigt skydda inskärningarna i stammen och kvisten499

för solstrålarna samt ympningen försiggår raskt. Under ympningen har man ympkvistarna stående med nedre ändan i ett kärl med vatten.

Man utväljer på ympkvisten tre goda ögon (bladknoppar) och afskär kvisten strax ofvanför det öfversta af dessa; är ögat i toppen friskt, kan dock äfven detta bibehållas. Därpå sättes knifven i det fjärde ögats vinkel (från toppen räknadt) och föres snedt nedåt genom

det ställe, som å fig. 2 är betecknadt med ett streck) och föres snedt uppåt så långt tillskärningen räcker, så att ett hak bildas af den form fig. 4 vid a utvisar. En likadan hakskärning göres äfven å stammen (fig. 3, vid strecket å tillskärningen), men nedåt. De båda haken inpressas sedan i hvarandra, hvarvid kvisten endast nedskjutes så långt, att inre sidan af kvisten och stammens bark nedtill komma i rät linie med

Fig. 4.

Fig. 5.

kvisten, så att denna nedtill erhåller en tungformig tillskärning af 2'/i—4'/» cm längd (fig. 2). På ett slätt ställe af grundstammen, helst på norra sidan, göres sedan en liknande tillskärning, men litet längre in på kvisten och så pass bred, att, då kvisten pålägges, dennes och stammens saftgångar (mellan barken och hvitveden) befinna sig midt emot hvarandra (fig. 3). Därefter sättes knifven tvärs öfver tillskärningen pà kvisten (på

Fig. 6.

hvarandra (se fig. 5: hakympning i genomskärning). Kvisten fastbindes därpå med bast så pass hårdt, att den ligger tätt intill stammen, och hasten samt kvistens öfre ända öfverdragas med väl knådadt ympvax; med en spetsig pinne insmetar man äfven vax i vinkeln mellan kvisten och stammen. Hakympning användes på stammar, som endast äro 2—4 gånger tjockare än ympkvisten; på gröfre stammar användes hellre bark-ympning.

Vid detta förfarande tillskäres ympkvisten på samma sätt som vid föregående metod, med undantag däraf, att något hak icke uppskäres i densamma.499

Å stammen genomskäres barken i form af ett T, och ofvanför tvärsnittet urtages en spån (fig. 6). Sedan barken på ömse sidor om längdskärningen lossats, inskjutes ympkvisten mellan barken och hvitveden, hvarefter förfares som vid hakympning.

Ett annat förädlingssätt är okulering, hvarmed förstås insättande af en bladknopp (»öga», lat. oculus). Tiden för okulering är på eftersommaren, vanligen i juli och augusti. Tecken på att tiden är inne äro, att på grundstammarna si-

Fig' 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

dokvistarna, men icke toppskotten, börjat bilda ändknoppar samt att barken lätt lossnar. Till okuleringskvistar väljer man mogna skott, som slagit ut samma sommar, helst på solsidan eller i trädets topp, och de få icke aftagas förrän de skola begagnas. Om kvisten är duglig för okulering, pröfvar man genom att kringskära och lösgöra ett öga (helst midt på kvisten, där ögonen vanligen äro bäst); ögats rot eller kärna, som har ett knappnålshufvuds form och storlek, bör då lossna från veden, utan att

falla ut ur ögat. Okulering kan användas på såväl smalare som gröfre stammar. A okuleringskvistarna afskäras genast alla bladen, så att endast en del af bladskaften sitter kvar (fig. 7), och under okuleringen har man kvistarna stående med nedre ändan i ett kärl med vatten. En väl utbildad bladknopp utväljes och lösskäres jämte ett stycke af barken och veden från kvisten, hvilket tillgår så, att knifven uppifrån och nedåt föres på sätt den utprickade linien å fig. 8 utvisar. Fig. 9 visar en dylik

Fig. 10.

Fig. 11.

lossad knopp med tillhörande barkflisa. Träspånen inuti barkflisan bortpetas därpå försiktigt med tumnageln. På stammen göres sedan en tvärskärning af fullt samma bredd som barkflisan och från midten af tvärsnittet en längdskärning något kortare än flisan; hela inskärningen liknar då ett T (fig. 10). Å ömse sidor af längdskärningen lossas därpå barken försiktigt, hvarefter knoppen och barkflisan skjutas in emellan barken och veden, och barkflisans öfre ände afskäres jäms med tvärsnittet i499

stammmen (fig. 10). Ympstället har då det utseende fig. 11 utvisar. Ympen ombindes därpå stadigt, men'icke

hårdt, med en hastremsa, så att endast ögat synes. Bestrykning med vax användes däremot icke vid okulering. Om ögats rot ej vill lossna eller om barkflisan, på hvilken ögat sitter, är för vek att kunna inskjutas under barken på stammen,

brukar man låta en tunn träspån vid okuleringen sitta kvar på baksidan af barkflisan. Vid ögats utskärning gör man då först två tvärsnitt i barken (fig. 12) och för därpå knifven på sätt den utprickade linien å fig. 13 utvisar, började något ofvanför det öfre tvärsnittet. Ögat med åtföljande barksköld och träspån (fig. 14)insättes sedan i stammen och ympstället ombindes på sätt ofvan säges.

Så snart ögonen vuxit fast, vanligen omkring en månad efter okuleringen, lossas bastet å de okulerade stammarna. Om bastet tidigare synes vilja skära in i stammen, omknytes det något lösare. På våren, så snart ymparna eller okulage-ögonen börjat svälla så pass, att man ser hvilka som skola taga sig, afskäres den oäkta stammen 9 ä 10 cm. ofvanför förädlingsstället. På de ympade stammarna löses sedan bastet, när ögonen växt ut 3 à i cm, och de vackraste äkta skotten uppbindas vid grundstammen ofvan ympningsstället. A grundstammen borttagas alla skott i den mån de skjuta fram såväl öfver som under förädlings-stället. Om ympkvistens alla tre ögon skjuta skott, kan man, om växtligheten är stark, bibehålla alla tre; eljest afta-gas de två svagaste, när de vuxit ut några centimeter.

Då fruktträd behöfva beskäras för utveckling af en rikare grenbildning, bör denna operation alltid företagas på hösten. Omsättningen af saften och bildning af blad och fruktämne börjar hos träden ganska tidigt om våren. Skulle man då — under vintern kan det ej komma i fråga — företaga beskärning af träden, måste detta i hög grad inverka störande på trädets arbete. Om hösten däremot är trädet belt och hållet i hvila; alla safter äro nästan förbrukade och den nya ämnesbildningen ännu ej påbörjad. Någon saft bör finnas kvar i trädet, så att såren ordentligt läkas, därför bör man ej dröja, till dess lofven fallit. Vi hafva också för ögonen en mera riktig och fullständig bild af trädets krona, när lofven sitta kvar, och vi kunna lättare skilja sjuka och torra grenar från friska. Kan man ej förrän senare företaga gallring och beskärning, bör man alltid väl täcka såret med ympvax eller tjära, så att frosten ej intränger däri. Sker beskärningen i rättantid, behöfves ej detta.499

Om våren måste dock på rosenbuskar och för öfrigt äfven på fruktträd och alla finare, mera ömtåliga träd och buskar bortskäras alla af frosten skadade och förtorkade delar, men därvid aktas, att man ej går in på det friska af grenarna. I så fall måste såret genast förbindas, så att safven ej får rinna bort.

Sår hos fruktträd kunna för öfrigt uppstå af många andra anledningar, genom missöden, väderleksförhållanden, oförsiktighet vid nedplockning af frukt o. d. Läkningen kan ske på två sätt: antingen likformigt öfver bela ytan eller också medelst en från kanterna af såren utgående »öfversvällning» eller svulst. Det förra läkningssättet kan förekomma endast i det fall, att hvitveden är fullkomligt oskadad, och kan aldrig äga rum, om denna varit utsatt för fria luften eller kommit i beröring med något främmande ämne, ja, icke ens om den endast fuktats af regnvatten. Detta slags sårläkning är därför mycket sällsynt. Sårläkningen försiggår däremot ofta genom en från det lefvande bastlagret utgående öfversvällning, som tillväxer och slutligen betäcker hela sårytan. En fullständig öfversvällning tager längre eller kortare tid, allt efter sårets storlek. Är detta stort, blir så- | ret så länge utsatt för luft och fuktig- ! het, att veden svartnar och småningom öfvergår till förruttnelse, om det icke på något sätt förhindras. Detta sker genom att bestryka såret med något konserverande ämne, t. ex. harts, tjära, ympsalva.

Tjära kan utan risk användas för be-strykning af alla'större sår och i synnerhet sådana, som uppstått vid afsåg-ning af större eller mindre grenar. Bästa tiden för tjärans användande och således också för borttagning af döda eller öfverflödiga fruktträdsgrenar är hösten eller vintern, emedan tjäran då

intränger åtskilligt djupare i veden. Denna dödas visserligen genom bestryk-ningen, meü å andra sidan skyddas den därunder liggande veden mot röta. På våren eller om sommaren däremot, dä växtens safter äro i omlopp, tränger tjäran icke in i veden, utan fäster sig blott helt löst på ytan.

Beträffande alla smärre sår, som antagligen kunna fullständigt läkas på kort tid och med säkerhet under första sommaren, är deras betäckande med något skyddande ämne ej erforderligt.

Slutligen måste tillfogas några ord om de kännetecken, hvarpå man skiljer ett växande friskt träd från ett sjukligt. Ett friskt träd kännetecknas under växttiden af sin raka växt och, hos unga stammar, af en fin, glatt bark med likartad färg från roten till grenarna, samt hos äldre stammar af en skrynklig, tjock bark, som icke har några sprickor i fibrernas riktning, men däremot en under denna liggande fin "bark och frisk bast. Andra yttre kännetecken äro: en hög och lummig krona (om de nedersta grenarna äro förtorkade eller icke, är oväsentligt); likfärgade och fullt utbildade blad samt böjliga grenar, hvilka, då de afhuggas eller afbrytas, på det afhuggna eller afbrutna stället visa friska och fullt utbildade träfibrer. Som inre kännetecken på ett träds friskhet må nämnas: en klar och ljudande ton, då man med en yxhammare slår mot rotändan (ett doft ljud antyder, att stammen är angripen af röta), samt att vid borrning med en nafvare denna, då den närmar sig kärnveden, intränger allt svårare. Motsatsen tyder på pågående förruttnelse, hvilken ger sig tillkänna också genom rutten lukt och borrspånens utseende, på en mycket skroflig och på tvären sprucken bark, hvilken lätt kan lossas från stammen, vidare på de på stammen i riklig mängd förekom-499

mande svamparna, mossorna och lafvarna, af små hvita och röda fläckar på barken, af kräftartade och våta ställen på stammen, af ärr på grenarna, af röta angripna och till en del öfvervuxna märken efter grenar samt af saftens utsipprande. Träd, i hvilka hackspettarna gärna uppehålla sig, äro vanligen fulla af mask. En för tidig löffällning, outbildade och gula blad häntyda jämväl på sjukdom. En förtorkad krona-, särdeles då, såsom hos flere trädslag, grenarna börja att sänka sig mot jorden, är tecken till opassande jordmån eller ock att trädets växtkraft börjar att aftaga. Små, bräckliga, mögliga och ruttna rötter antyda en stam af dålig beskaffenhet, liksom maskmjöl på och omkring trädet antyder, att det är angripet af insekter.

Några råd och anvisningar om insamling och förvaring af frukt torde också i detta sammanhang vara påkallade. .

Trädfrukter böra i allmänhet ej skördas, förrän de äro fullt mogna. 1 omoget eller blott halfmoget tillstånd böra de endast undantagsvis afplockas, såsom för de fall då de äro afsedda för insylt-ning eller försändning till aflägsnare orter. Sommaräpplen och päron böra helst afplockas några dagar, innan de äro fullmogna, emedan de då hålla sig längre än eljest. Höst- och vinteräpplen skördas, när de äro fullvuxna och j någorlunda lätt lossna från fästet; de äro då så mycket utvecklade, som de kunna blifva på trädet, men fullt mogna och njutbara blifva de först, sedan de fått ligga i källaren eller fruktkammaren längre eller kortare tid, beroende på hvar sorts natur. Vinterfrukten kan få kvarsitta på trädet så länge som detta är löfvadt, men icke längre. Lämnas den för länge kvar på trädet, förlorar den i godhet.

Vid skördandet böra själfva träden

aktas så mycket sig göra låter. Alla tidiga sorter böra plockas från trädet, enär de endast därigenom kunna bevaras någon tid. Särskildt bör ali höst-och vinterfrnkt, som skall förvaras någon tid, afplockas med största aktsamhet, så att den ej stötes eller skadas på minsta vis, emedan allt sådant bidrager till röta; blott den höst- och vinterfrukt, som snart efter skördandet skall användas eller torkas, kan mycket väl skakas ned från träden.

Ett af hufvudvillkoren för att kunna bevara vinterfrukten längsta möjliga tid är, såsom sagdt, att dess aftagande sker med största varsamhet, och dessutom måste man vid intagningen i förvaringsrummet frånskilja maskstungna eller på annat sätt skadade frukter. Sådana sorter, som hafva benägenhet för att lätt skrumpna, intagas helst genast i källaren eller fruktkammaren, medan sorter med glatt eller oljeaktigt skal hellre förvaras någon kort tid på en luftig plats.

För öfvervintringen lämpar sig bäst en sval och ej för fuktig källare eller annat frostfritt rum, som vetter mot norr och är så beskaffadt, att en i möjligaste mån stadig värmegrad kan däri vidmakthållas. Tillika bör dagsljuset kunna utestängas. I förvaringsrummet få för ingen del några ämnen med frän eller skarp lukt förvaras, emedan

lukten från dessa- meddelar sig åt frukten och inverkar på dess välsmak. Af finare, för desserten afsedda sorter, som äro ämnade till förvaring för längre tid, bör hvarje frukt läggas för sig och så, att den ej vidrör andra. Hyllorna kunna bestå af bräder, läkt eller flätad rotting och böra betäckas med ett lager torra, på sommaren insamlade ormbunksblad eller med torkad, ren och jordfri mossa, eller ock med vadd, så att frukterna ligga mjukt. Detta underlag bör hvarje511

å:r borttagas och ersättas med nytt. Att alla skadedjur, råttor, möss, sniglar m. fl., böra hållas på afstånd är självklart. Innan frukten intages i källaren, bör denna omsorgsfullt rengöras och helst äfven rökas med svafvel, på det att däri möjligen befintliga svampsporer må förstöras. När frukten blifvit inlagd, bör rummet vädras under några dagar, hvarefter alla dörrar och fönster väl tillslutas. Först när luften kännes mycket fuktig och unken, bör man åter vädra, men måste därvid iakttagas, att vädringen endast får ske vid torr och frostfri väderlek. Emellanåt tillses förråden, hvarvid ålla skadade frukter tagas bort, och de öfriga vidröras så litet som möjligt.

Skall frukt försändas till aflägsnare ort, får man endast utvälja alldeles oskadade och ej fullt mogna frukter samt omsorgsfullt inpacka dem. Äpplen och päron, i synnerhet höst- och vintersorter, kunna ganska lätt försändas lång väg, packade i fat eller lårar. Dock bör hvarje frukt omvecklas med mjukt i papper, samt frukten nedläggas hvarftals med ett tunt lager pappersremsor eller torr mossa mellan hvarje hvarf. Likaledes bör i bottnen och allra öfverst tätt under locket samt utmed sidorna anbringas ett hvarf af samma ämne. Äfven mellan hvarje särskild frukt instoppas något häraf, under det att de inläggas. Vid försändningar kortare väg kan man mycket väl uraktlåta pappers-omvecklingen, och behöfva de blott läggas lagervis med pappersremsor, torr mossa, agnar eller höfrö mellan hvarje, förutom det att ett lager packningsämne lägges i bottnen och under locket.

Vi ha i det föregående endast talat om odling af på träd växande frukt. Det återstår att i korthet nämna något om våra viktigaste för odling lämpade bärbuskar, hvilka naturligtvis icke

få saknas i en välordnad fruktträdgård.

De för utvinning af saft värdefullaste bären äro otvifvelaktigt vinbär, af hvilka, som bekant, förekomma två sorter, röda vinbär och svarta vinbär. Af de förra finnas dock äfven sådana, som äro ljusröda eller hvita. Där afsätt-ningsmöjligheterna äro gynnsamma, kan odlingen af röda vinbär blifva ganska lönande.

Krusbär eller stickelhår värderas med rätta högt för sin smaklighet i moget tillstånd och lämna, afplockade half-mogna, en förträfflig kompott. Med hänsyn till färgen värderas de mörkröda och klargula sorterna högst, därnäst de gröna. Tyvärr har genom den s. k. mjöldaggens härjningar denna bärsort flerstädes blifvit rent af utrotad i vårt land på senaste tiden.

En bärfrukt med mycket behaglig smak och lukt och som mycket användes till saft och sylt är hallon. De odlade hallonen ha uppkommit genom förädling af de vilda hallonen och äro betydligt större än dessa. Hallonbusken nöjer sig med magrare jord än andra bärbuskar, hufvudsaken är att den ej är sur.

Bärbuskar böra gödas två gånger om året, om man vill, att de skola bära rikligt med frukt: första gången på ef-tersommaren, sedan frukten blifvit skördad, och andra gången om våren. Om man på sommaren eller förhösten göder och gräfver kring buskarna, behöfves om våren blott en obetydligare gödning eller också ingen gödning alis utan blott omgräfning af jorden, om höstgödningen varit riktigt kraftig Beskärning af bärbuskar företages liksom af fruktträd på senhösten.

Fräknar kallas de små bruna pigmentfläckar, som uppstå i huden å ansikte och händer företrädesvis sommar-513

tidén under det starka solljusets inverkan. Endast när de äro verkligt vanprydande genom att de uppträda i

ovanligt stort antal och skarpt markerade, kan det vara nödvändigt att vidtaga några åtgärder mot dem. Det enda medlet är att begagna någon blekningsvätska, som ej skadar huden. En sådan vätska beredes genom att lösa 1 del zinkparafenolsulfonat i 20 delar glycerin och 70 delar rosenvatten, hvarpå man tillsätter 8 delar sprit, 1 del eau de cologne och 1 del kamfersprit. Morgon och afton aftvättar man omsorgsfullt de med fräknar betäckta ställena med tvål, aftorkar med en handduk och fuktar omedelbart med blekningsvätskan, hvilken man sedan låter intorka.

Främmande trosbekännare. Enligt svensk grundlag råder i Sverige religionsfrihet. Regeringsformens § 16 stadgar nämligen bland annat, att konungen bör »ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan skydda hvar och en vid en fri utöfning af sin religion, såvidt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer». Ingen får således förföljas för eller hindras i sin religionsutöfning, så framt denna icke är s.f samhällsfarlig eller särskildt förargelseväckande art. Däremot äro i fråga om åtnjutande af allmänna medborgerliga rättigheter vissa inskränkningar och förbehåll gällande beträffande främmande trosbekännare. Sålunda kan exempelvis ingen, som ej bekänner sig till den rena evangeliska läran eller, med anàra ord, tillhör svenska statskyrkan, utnämnas till medlem af statsrådet. Vidare föreskrifves i samma grundlags § 28, att »till prästerligt ämbete eller till annan tjänst, hvarmed är förenadt åliggande att meddela undervisning i kristendom eller teologisk vetenskap, kan endast den utnämnas, som bekänner den rena evangeliska

läran >. Samma förbehåll gäller äfven beträffande domare eller annan tjänsteman i fråga om bandläggning eller afgörande af fråga, som angår religionsvård, religionsundervisning eller befordringar inom den svenska kyrkan. Med dessa undantag stå alla statsämbeten öppna för bekännare af annan kristen troslära, äfvensom för mosaiska trosbekännare.

Ett annat undantag från de allmänna medborgerliga rättigheterna är ärfdabal-kens stadgande, att främmande trosbekännare icke får vara förmyndare för omyndig, som tillhör svenska statskyrkan, så framt den omyndiges uppfostran skall öfvervakas af förmyndaren.

Främmande trosbekännare äro skyldiga att låta sina barn åtnjuta skolundervisning, men barnen behöfva ej deltaga i den religionsundervisning, som meddelas i folkskolan, i annat fall än då föräldrarna försumma att meddela dem annan sådan.

Om främmande trosbekännare ingått äktenskap med någon medlem af svenska statskyrkan, skola de i äktenskapet födda barnen i regel uppfostras i denna kyrkas lära. Tillhöra åter båda föräldrarna främmande trossamfund, äga föräldrarna bestämma i hvilken troslära barnen skola uppfostras, hvarvid bestämmanderätten tillkommer fadern, om ej särskild öfverenskommelse makarna emellan in gåtts fore vigseln och uppvisats för vigselförrättaren.

(Ang. främmande trosbekännares afläggande af ed se Ed).

Fukt i bostäder är en ej sällspord olägenhet, som ej blott kan bereda stor materiell skada genom förstöring af tapeter, husgeråd, lifsförnödenheter o. d., utan också innebär afgjord sanitär fara. Fuktiga bostäder gynna i hög grad uppkomsten af reumatism, gikt, tyfus, lungsot med flera sjukdomar, och lätta för-515

kylningar eller andra små krämpor, som under normala förhållanden äro af ofarlig och snart öfvergående art, kunna i fuktiga höstäder utveckla sig till elakartade och lifsfarliga sjukdomar.

Det är därför af stor vikt att vid inflyttning i en hostad noga öfvertyga sig om huruvida den är fuktig eller ej. I alla nyuppförda stenhus, som ej hunnit torka ut tillräckligt, fuktar det alltid något, heroende på att väggarna ännu innehålla litet af den fuktighet, som funnits i murbruket, men detta plägar vara öfvergående. Värre är det med gamla, slarfvigt byggda hus, där på grund af bristfällig isolering jordfuktigheten uppstiger i väggarna eller

sprickor och skavanker i murar, fönsterfoder o. d. gifva den atmosfäriska fuktigheten tillträde. Vare sig anledningen är den ena eller den andra, är vistandet i dylika fuktiga lokaler en mycket riskabel sak, som snart yttrar sig i dof hufvudvärk, dålig sömn och en allmän känsla af obehag. Om tapeterna falla af, om mögelfläckar visa sig på väggarna eller det rent af droppar eller rinner nedför dessa, eller om på väggarna hängande bilder slå veck, då behöfver man ej ytterligare bevis för att lägenheten är hälsofarlig att bebo. Men stundom förefinnas ej dylika tecken, ehuru lägenheten lika fullt kan vara fuktig i hälsovådlig grad. För att utröna detta företager man det s. k. kalkprofvet. Man ställer in i rummet en vid tallrik med en noga uppvägd mängd finstött nybränd kalk — denna kan äfven bredas ut på ett papper — och tilltäpper därpå alla öppningar så väl som möjligt. Efter 24 timmars förlopp väges kalken på nytt. Visar det sig att vikten ökats med mer än 1 procent, så är det ifrågavarande rummet hälsofarligt att bebo.

För att få bort fukten ur boningsrum och för öfrigt äfven alla andra lokaler

gifves intet annat sätt än att söka taga reda på orsaken och, när man funnit denna, vidtaga motsvarande åtgärder. Man kan i någon mån förminska fuktighetsgraden genom att ställa in lämpliga kärl med sönderstött osläckt kalk, ! eller koksalt eller något annat hygroskopiskt (vattenuppsugande) ämne, men i allmänhet uppnår man ej några tillfredsställande resultat med dylika medel. Endast en grundlig uttorkning eller ändamålsenlig renovering kan medföra verklig förbättring.

Fullmakt kallas den skriftliga handling, hvarigenom en person bemyndigas att för annans räkning utföra ett uppdrag, uppbära penningar, sluta aftal, föra rättegång eller vidtaga andra åtgärder. I regeln utfärdas fullmakt på viss person, ofta med tillägget »eller den han i sitt ställe förordnar». Att ställa en fullmakt på innehafvaren kan medföra risk, i fall dokumentet kan råka i obehöriga händer. Man skiljer mellan generella och begränsade fullmakter. En generell fullmakt öfverlämnar åt ombudet att förfara huru han behagar inom ramen af det gifna uppdraget, en begränsad fullmakt inskränker hans befogenhet i större„eller mindre mån. För att en fullmakt skall gälla fordras att den, som utfärdar densamma, skall vara därtill lagligen berättigad och egenhändigt underteckna den samt låta namnteckningen bestyrkas af minst två vittnen.

Fylleri är i svensk lag belagdt med straff, såsom innebärande en kränkning af den allmänna sedlighets- och anständighetskänslan. Stadgandet härom förekommer i strafflagens 18 kap. 15 § och är af följande lydelse: »Öfverlastar sig någon af starka drycker så, att af hans åtbörder eller orediga sinnesförfattning synbarligen märkas kan, det han drucken är, och träffas ban i sådant tillstånd517

å ställe, hvarom i 11 kap. 15 § förmä-les, straffes, för fylleri, med höfer, högst femtio riksdaler.» Stadgandets hänvisning till ll:te kapitlet innefattar hvad som menas med allmän plats, d. v. s. hvarje område, som icke är förbjudet att utan tillstånd beträdas af hvem som helst.

Fylleri gäller icke som förmildrande omständighet vid bedömande af brott, som begåtts under rusets inflytande, annat än i det fall, att det ådagalägges, att den brottslige blifvit öfverlastad af starka drycker till den grad, att han förlorat förståndets bruk, under sådana omständigheter att han ej själf därtill har skuld, t. ex. då han med våld tvingats förtära rusdrycker eller narrats att förtära dryck, om hvars rusgifvande egenskaper han ej haft vetskap.

Fylleri kan under vissa omständigheter åberopas såsom orsak till äktenskaplig skilsmässa (se Dryckenskap.)

Fyrväsendet (se Lots- och fyrväsendet.)

Fysiologiska sällskapet i Lund

stiftades 1773 och erhöll 1778 kungl, stadfästelse på sina grundregler. Dess verkningskrets skulle från början blott omfatta Skånes naturalhistoria och ekonomi, men har sedermera utvidgats till naturvetenskaperna i allmänhet. Sällskapets nu gällande grundregler datera sig från d. 28 nov. 1862. Ledamotsantalet är obestämdt.

Fågelskydd. Genom k. kungörelsen af d. 27 mars 1907 är stadgadt skydd för sådana fåglar, som äro nyttiga för landtbruket. De genom denna lag skyddade fåglarna äro följande:

Hornuggla, jorduggla och tornuggla, alla slags hackspettar, kungsfiskare, blåkråka, härfågel, nattskärra, tornsvala, trädkrypare, nötväcka, mesar, flugsnap-pare, svalor, sommargylling, kungsfàgel, gärdsmyg, alla kärr-, säf- och rörsångare,

alla löfsångare och alla egentliga sångare, bastardnäktergal, järnsparf, rödstjärt och ! svart rödstjärt, näktergal, blåhake, röd-I hake, stenskvätta, sädesäla, gulärla, piplärkor, siskor, steglitsa, bofink, stare, hvit stork och svart stork, roskarl, strand-i skata, tofsvipa, brockfåglar, fjällpipare, strandpipare, skärfläcka, spofvar, långnäbba, rödbena, svartsnäppa, skogssnäppa, grönbeut snäppa, gluttsnäppa, drillsnäppa, brushane, alla slag småsnäppor samt simsnäppa.

Skyddet sträcker sig från den 1 mars till den 15 september, med undantag för de smärre vadarfåglarna (alla fr. o. m. roskarl ofvan uppräknade arter), hvilka blott äro skyddade t. o. m. den 20 juli. Under fridlysningstiden må ej i skyddet j inbegripna fåglar fångas eller dödas, ej heller deras ägg eller hon förstöras. Vidare är det under alla tider af året förbjudet att för fångst af dylika fåglar använda snaror, burar, nät, fällor, limspön eller annat medel, som har till ändamål att underlätta fångande eller dödande i stor mängd.

Fångvårdsstyrelsen är ett af rikets centrala ämbetsverk, som utöfvar öfverinseendet och ledningen af fångvården i riket samt förvaltar och redovisar de statsmedel och inkomster, som anvisas för fångvårdens behof. I spetsen för ämbetsverket står en generaldirektör, som ensam fattar beslut i alla nnder dess handläggning förekommande ärenden, och som till sina närmaste biträden har två byråchefer, den ene för kansliärenden, den andre för kamerala ärenden. Styrelsens nu gällande instruktion är af den 22 nov. 1877.

Fårskötsel. Får trifvas endast på högländta, ej på sanka och lågländta betesmarker; däremot kunna de nöja sig med ganska magra beten. I Sverige, såsom ett land, där jordvärdet slår högt, lönar det sig ej att underhålla får huf-519

vudsakligen för ullproduktionens skull. Köttproduktionen är här hufvudsaken, och man bör därför välja sådana fårslag, som gifva mera kött än ull, s. k. köttfår. Lämpligast äro de engelska raserna, såsom Dishley- eller Leicester-, Ools-wold-, Oxfordshiredown-, Lincoln- och Southdowns rasen, af hvilka de fyra första äro stora och hafva lång nil, den sistnämnda är medelstor, med kort, grof ull. Till korsning bör man välja baggar af en ras, hvilkens storlek står i öfverensstämmelse med betets beskaffenhet, t. ex. Southdownsrasen vid magra beten och större fårslag vid bördigare beten.

Fåren böra under betningen, i synnerhet på eftersommaren, ej drifvas på kärr eller mossar, då de lätt erhålla inälfsmaskar, s. k. lefverflundror. Till vinterfoder begagnas fint hö, halm, säd, oljekakor, rotfrukter och löf af åtskilliga trädslag. Utfodring bör ske 3 à 4 gåüger om dagen, vatten 2 gånger. Dessutom böra fåren erhålla koksalt, antingen i form af stensalt eller ock såsom s. k. sillsalt, i sistnämnda fall helst blandadt med litet tjära. Äfven med malört, enbär och dylikt brukar man uppblanda saltet. Visa djuren ej begär efter salt, är detta ett tecken, att foder eller dryck innehålla tillräckligt med sådant.

Omkring fjorton dagar före lammningen skiljes tackan från de andra fåren. Visar hon tecken till svaghet, gifves henne något säd, men i annat fall ökas ej utfodringen förrän omkring en vecka efter lammningen, emedan mjölken eljest blifver för kraftig, hvarigenom den kan skada lammningen. Tackans jufver hålles väl rent, och därpå möjligen befintlig ull måste delvis afklippas. Ar lammet svagt, så att det ej kan dia tillräckligt, måste tackan mjölkas; dör lammungen, minskas tackans utfodring för några dagar,

och om mjölken synes förorsaka plåga, urmjölkas den. Lammen kunna afvän-jas efter tre à fyra månader. Särskildt de första veckorna äro de mycket känsliga för drag.

Fängelser. Kikets fängelser indelas i fyra kategorier, nämligen:

1. Centrala straffanstalter, som äro afsedda för verkställighet af straffarbete öfver 2 år, anlagda och underhållna af staten. För manliga fångar finnas 4 dylika centralfängelser, nämligen i Stockholm (Långholmen), Malmö, Göteborg (Härianda) och Härnösand (de två sistnämnda förenade med straffängelser), samt för kvinnliga fångar ett i Göteborg.

2. Straffängelser (förut kallade läns-fängelser) finnas i flertalet residensstäder, bekostas och underhållas af staten under länsstyrelsens tillsyn och äro afsedda till förvaring af rannsakningsfångar samt för verkställighet af straffarbete t. o. m. 2 år och af fängelsestraff. Dessutom skola kvinnor, som dömts till straffarbete på lifstid eller viss tid öfver 2 år, undergå enrumsstraffet i sådana fängelser. Till denna grupp hör äfven Stockholms stads rannsakningsfängelse, öfriga fängelser af denna art finnas i: Stockholm, Uppsala, Linköping, Jönköping, Växjö, Kalmar, Karlskrona, Kristianstad, Vänersborg, Mariestad, Karlstad, Örebro, Västerås, Falun och Gäfle.

3. Kronohäkten äro mindre cellfängelser, uppförda dels i residensstäder, dels å andra orter inom länen, och ha ungefär samma uppgift som straffängel-serna. Till underhållet af vissa kronohäkten bidraga resp. kommuner. Uppsikten utöfvas i allmänhet af särskildt förordnade tillsyningsmän. Kronohäkten finnas f. n. i: Norrtälje, Nyköping, Eskilstuna, Västervik, Visby, Karlshamn, Ängelholm, Ystad, Halmstad, Varberg, Uddevalla, Svanesund, Hudiksvall, Sundsvall, Östersund, Umeå, Skellefteå, Lyck-521

sele, Luleå, Haparanda oeh Pajala. (Af dessa äro anstalterna i Eskilstuna oeh Pajala ställda på öfvergångsstat.)

4. Tvång sarbetsanstalter, upprättade af staten, finnas 4, däraf 2 för män, å Svartsjö och i Karlskrona, samt 2 för kvinnor, i Norrköping och Landskrona.

En särställning för sig intager den af staten upprättade och underhållna tvångsuppfostringsanstalten d Bona, i hvilken efter domstols förordnande minderåriga förbrytare af mankön intagas till uppfostran. (Minderåriga kvinnliga förbrytare, om hvilkas insättande på allmän uppfostringsanstalt domstol förordnat, skola intagas pä diakonissanstaltens i Stockholm vårdhem för vanartiga flickor, hvilket hem är förlagdt till Wiebäck i Jönköpings län.)

Förutom ofvan uppräknade fängelser finnas en del andra dylika inrättningar, afsedda för mera tillfälligt bruk, såsom härads- och stadshäkten, transporthäkten samt militärhäkten, de sistnämnda lydande under resp. militärmyndigheter.

Fänkål (se Kryddor.)

Färgblindhet är en rubbning i synförmågan, som yttrar sig däri, att den med lytet behäftade ej kan skilja vissa färger från andra. Några påvisliga förändringar i ögat kunna ej i allmänhet upptäckas, hvadan abnormiteten sannolikt ligger inom de delar af hjärnan, där synorganens förnimmelser öfverföras till medvetandet. I regeln innebär färgblindheten icke någon svårare olägenhet, men i vissa yrken kan den medföra vådor. Det är t. ex. af synnerlig Vikt att järnvägstjänstemän, sjömän m. fi. kunna med fullkomlig säkerhet skilja på de olikfärgade ljussignaler, hufvudsakligen rödt och grönt, som för järnvägstrafikens och sjöfartens säkra bedrifvande äro af utomordentlig betydelse. På grund häraf har det funnits nödigt förskrifva (genom k. kungörelsen af den

17 juli 1882), att vid järnväg anställd personal skall underkastas kontroll beträffande färgsinnet äfvensom att den, som vill vid sjömanshus inskrifvas, skall förete betyg rörande beskaffenheten af sitt färgsinne.

Färger. Hvad vi kalla färger är, fysiologiskt sedt, endast förnimmelser af ljusvågor af olika längd och beroende på solljusets absorbering. Solljuset förefaller oss vara hvitt, men är sammansatt af strålar af olika brytbarhet eller färg. Om man låter ljuset gå genom en glasprisma, sönderdelas det i sina olika färger, och man erhåller ett färgband eller s. k. spektrum, börjande med rödt och fortsättande genom orange, gult, grönt, blått och indigoblått

till violett. En regnbåge är ett dylikt färgband, åstadkommet genom solljusets brytning i regndropparna, hvilka hvar och en här spela prismans roll.

Ett föremål eller en yta, som absorberar allt ljus eller återkastar allt ljus, är färglös och ter sig för. ögat i förra fallet svart, i senare fallet hvit. Absorberas alla ljusstrålar utom de röda, ter sig föremålet rödt, återkastas företrädesvis de gröna strålarna, uppfattar ögat föremålet såsom grönt o. s. v. Ju fullständigare ett visst slag af ljusstrålar återkastas af en ogenomskinlig kropp eller genomsläppas af en genomskinlig, desto intensivare och klarare ter sig färgen. Genom kombination af de olika strålarna kan en mångfald af olika färgnyanser åstadkommas.

Hvarje färg i den prismatiska solbilden har i någon af de öfriga färgerna en fyllnadsfärg, tillsammans med hvilken hvitt ljus frambringas. Sådana parvisa färger kallas komplementärfärger. Den röda färgens komplementärfärg är exempelvis blågrönaktig, orange har sin fyllnadsfärg i eyanblått, gult i indigoblått och violett i gulgrönaktigt.523

Denna lag gäller dock endast i sina beståndsdelar sönderdeladt ljns. Blandar man färgämnen med hvarandra, blir resultatet annorlunda, gult ger exempelvis med blått icke någon hvit, utan en grön färg, rödt och blågrönt blir mörkblått o. s. v. På lagarna för denna förening af färgämnen till nya färger och färg- | nyanser beror, bland annat, det inom boktryckerikonsten brukade förfarande, som kallas trefärgstryck, hvarvid man genom att ofvanpå hvarandra trycka ' med gul, röd och blå färg kan åstadkomma nästan hvilka färgnyanser som helst.

Artificiellt hvitt ljus, sådant som i allmänhet brukas till inomhusbelysning, innehåller samma ljusstrålar som solljuset, ehuru af olika styrka och utsträckning. På denna senare olikhet beror att vissa färger, företrädesvis blå och violetta nyanser, te sig annorlunda i viss konstgjord belysning än i solljus.

Färgämnen, skadliga (se Gifter.)

Färgning. För många intelligenta och företagsamma husmödrar kan det gifvas tillfällen, då de önska själfva färga en persedel, som kan vara urblekt, men för öfrigt är fullt brukbar. Och i våra dagar, då färgeriindustrien genom användning af anilinfärgerna gjort så storartade framsteg, erbjuder färgningen heller ej på långt när så stora svårigheter som i forna dagar. Färgerna köper man numera färdiga jämte bruksanvisning i droghandeln. För att vara säker på resultatet behöfver man blott förut tvätta tyget eller persedeln kallt och grundligt aflägsna alla fläckar. Dock bör man ej inlåta sig på omfärg-ning, d. v. s. att förläna persedeln eller tyget en annan färg än den förut varande, undantagandes beträffande hvita varor, hvilka man kan färga efter behag. Denna omfärgning slår ej alltid väl ut, hvarför man helst bör öfverlämna sådan

till konstfärgerierna, liksom man öfver hufvud taget gör klokast i att anlita dessa, när det är fråga om dyrbarare tyger och persedlar.

Till dessa allmänna föreskrifter vilja vi foga några recept.

1) Hvitt helylle färgar man rödt, i det man upplöser anilin med vinsten och af denna lösning blandar så mycket i hett vatten under flitig omröring, att färgbadet erhåller den önskade färgnyansen. Färggodset tvättas först i en varm lut af såpa och soda, hvarefter det sorgfälligt sköljes och urkramas i varmt vatten, innan det nedlägges i färgbadet, som bör helt och hållet öfvertäcka det. Färggodset vändes då och då och föres af och an i kärlet. När det legat i tillräckligt länge, sköljes det, upphänges till torkning på ett klädstreck och stry-kes slutligen medan det ännu är fuktigt på afvigan.

2) Hvitt siden färgar man rödt på samma sätt, med undantag af att man före färgningen uppmjukar tyget en halftimme i kallt vatten, svagt syradt med vinsten.

3) Hvitt helylle färgar man blått genom att i halfannan liter vatten hälla 30 droppar svafvelsyra, koka upp det och

därpå ilägga det på samma sätt som i 1) tvättade tyget och låta det koka i 10 minuter, hvarpå man tillsätter i sprit löst anilinblått och förfar såsom under 1) sagts.

4) Hvitt siden färgas blått på enahanda sätt, med den skillnaden att man ej kokar det, utan använder hett vatten något under kokpunkten.

5) Rosafärg för hvitt tyg och sidenband åstadkommer man med 4 gr choche-nille, 4 gr kalcinerad pottaska, 15 gr cremortartari, 2 gr bränd alun och för 10 öre gummi arabicum, hvilket allt fint pulveriseradt inknytes i en liten påse och lägges under en half timme i525

en half liter mjukt vatten. Därefter proberar man färgen och tillsätter vatten efter hehof, hvarpå färggodset ilägges under flitig omröring.

6) Nälteldiik kan man gifva den under namnet nanking bekanta halmgula färgen genom ett på följande sätt beredt färgbad. Rostiga järnbitar, gamla spikar o. d. läggas en 14 dagars tid i ättika. Ättikan utspädes därefter med vassla och mjukt vatten till den grad, man önskar färgen. Därefter nedlägges tyget, föres af och an och vändes oupphörligt tills det antagit önskad färg, hvarefter det torkas i skuggan.

7) Svartfärgning är mera komplicerad och kinkig. För hvarje halfkilo färggods tar man 15 gr kopparvitriol, 8 gr järnvitriol och 15 gr vinsten, som man pulveriserar och kokar i en kittel tilllika med en tillräcklig mängd vatten. Sedan ingredienserna fullständigt löst sig, ilägges färggodset och kokas i 2 timmar, hvarunder man genom pålagda träklossar lügar att det hela tiden befinner sig under vattnet. Härefter upptages färggodset och bredes ut att svalna fortast möjligt. Under tiden sätter man på nytt vattän, lägger uti en påse innehållande 1)50 gr bresilja, som förut hållits fuktig i 12—24 timmar, låter den koka en halftimme, tar därefter upp den och. lägger i färggodset, som åter får kokt. i 2 timmar under iakttagande af samma försiktighetsmått som ofvan. Därefter sköljer man det och drar det genom sodalut, så att det ej affärgar, och. hänger utan att vrida ur det upp till torkning på ett klädstreck och stryker det ännu fuktigt.

Fästehjon (se Trolofning.)

Fästing (»e Ohyra.)

Födoämnon (se Näringsmedel.)

Fögderier. Sverige är indeladt i 118 fögderier, hvarje fögderi åter indeladt i två till nio kronolänsmansdistrikt (hela

antalet dylika distrikt uppgår till 519). I hvarje fögderi finnes en kronofogde, som jämte det att han ansvarar för den offentliga ordningen är utmätningsman och ombesörjer kronouppbörden, samt en häradsskrifvare, som bland annat upprättar jordebok och uppbördsbok (se f. ö. Landsstaten).

Fögderierna äro följande: i Stockholms län\ Svartsjö fögderi, Västra fögderiet, Norra Roslags, Mellersta Roslags, Vaxholms och Södertörns fögderi;

i TJppsala län: Södra fögderiet, Mellersta fögderiet, Örbyhus fögderi och Olands fögderi;

i Södermanlands län: Nyköpings, Vingåkers, Rekarne och Gripsholms fögderi; i Östergötlands län: Kinda och Ydre | härads fögderi, Vifolka, Valkebo och | Gullbergs härads fögderi, Åkerbo, Ban-kekinds och Hanekinds härads fögderi, Hammarkinds och Skärkinds härads fögderi, Finspånga läns härads fögderi, Björkekinds, Östkinds, Lösings, Bråbo och Memmings härads fögderi, Lysings och Göstrings härads fögderi samt Aska, Dals och Bobergs härads fögderi;

i Jönköpings län: Tveta, Vista och Mo härads fögderi, Norra och Södra Vedbo härads fögderi, Östra härads, Västra härads, Östbo härads samt Västbo härads fögderi;

i Kronobergs län: Konga härads fögderi, Uppvidinge härads fögderi, Kinnevalds och Norrvidinge härads fögderi, Allbo härads fögderi och Sunnerbo härads fögderi;

i Kalmar län: Tjusts fögderi, Tuna-läns och Sevede härads fögderi, Aspelands och Handbörds härads fögderi, Norra Möre och Stranda härads fögderi, Södra Möre härads fögderi och Ölands fögderi;

i Gottlands län: Norra fögderiet och Södra fögderiet;527

i Blekinge län: Östra fögderiet och Västra fögderiet;

i Kristianstads län: Norra och Södra Åsbo samt Bjäre härads fögderi, Östra och Västra Göinge härads fögderi, Vil-lands, Gärds och Albo härads fögderi samt Ingelstads och Järrestads härads fögderi;

i Malmöhus län: Oxie och Skytts härads fögderi, Luggude härads fögderi, Torna och Bara härads fögderi, Frosta och Färs härads fögderi, Ljunits, Herrestads och Vemmenhögs härads fögderi samt Rönnebergs, Onsjö och Harjagers härads fögderi;

i Hallands län: Laholms, Halmstads, Varbergs och Kungsbacka fögderi;

i Göteborgs och Bohus län: Göteborgs, Inlands, Orusts och Tjörns, Sunnervi-kens samt Norrvikens fögderi;

i Älfsborgs län: Väne, Kullings, Marks, Redvägs och Kinds, Sundals samt Vedbo fögderi;

i Skaraborgs län: Norra Vadsbo, Södra Vadsbo, Sköfde, Vartofta, Skara, Barne samt Lidköpings fögderi;

i Värmlands län: Östersysslets, Mellan sysslets, Södersysslets, Nordmarks, Jösse, Älfdals samt Fryksdals fögderi;

i Örebro län: Öster-Närkes, Väster-Närkes, Nora samt Linde fögderi;

i Västmanlands län: Västerås, Kungs-örs, Bergslags och Salbergs-Väsby fögderi ;

i Kopparbergs län: Falu, Hedemora, Nedan Siljans, Ofvan-Siljans, Västerdals samt Väster-Bergslags fögderi;

i Gäfleborgs län: Gästriklands. Södra Hälsinglands, Norra Hälsinglands och Västra Hälsinglands fögderi;

i Västernorrlands län: Medelpads Östra, Medelpads västra, Södra Ångermanlands nedre, Södra Ångermanlands öfre, Norra Ångermanlands nedre och Norra Ångermanlands öfre fögderi; .i Jämtlands län: Jämtlands norra,

Jämtlands östra, Jämtlands västra och Jämtlands södra fögderi;

i Västerbottens län: Umeå fögderi, Skellefteå fögderi och Lappmarksfögderi et ;

i Norrbottens län: Piteå, Luleå, Kalix och Torneå fögderi.

Förband. Ett förband skall uppfylla ett tvåfaldigt ändamål, nämligen dels skydda mot yttre skadliga inflytanden, såsom smuts, damm, köld och hetta o. s. v., dels sammantrycka sårets kanter och hindra blödning samt hålla lemmen eller kroppsdelen i lämpligt läge.

Om förband vid arm- och benbrott är förut taladt under dessa rubriker och om tryckförband för hämmande af blodflöde under rubriken »Blödningar». Här afses hufvudsakligen förband å sår, kon-tusioner och andra yttre skador.

Fig. 1.

Början af ett förbands anläggande.

Fig. 2.529

Hufvudsaken vid ett förband är att det lägges jämt och stadigt, tillräckligt fast åtdraget, så att det ej kan gå upp af sig själf, men å andra sidan ej så hårdt, att det hindrar blodomloppet. Som förbandsmaterial användes en linnebinda af lagom bredd. Sådana finnas att erhålla på apoteken, menkunna utan

Fig. 3.

Fig. 4.

svårighet göras äfven i hemmet och böra i ett välcrdnadt hushåll alltid finnas i beredskap för möjligen inträffande olycksfall. Alla förbandsartiklar skola

denna ett stycke ren bomull (helst bor syrebomull), hvarpå bindan omlindas.

Fig. 6.

Förbandet anlägges alltid så alt det börjar från periferien, d. v. s. lemmens längst från bålen aflägsna del, och fortsätter inåt bålen till. Härigenom stores blodomloppet minst i den skadade lemmen, hvarjämte förbandet blir stadigare. Hvarje hvarf af bindan bör täcka den öfre kanten af föregående hvarf (se fig. 1). Då lemmen ej är jämntjock och för att hindra att nedre randen af bindan står ut, gör man då och då en om-vikning (renversé) af bindan, såsom synes å fig. 2, 3 och 4. Fig. 5 åskådliggör

riMMi

Fig. 7.

Fig. 5.

förvaras på ei;t ställe, där de äro så mycket som möjligt skyddade för damm och smuts. Är det fråga om förbindning af ett sår, lägges närmast detta en steriliserad lf.pp af gastyg. ofvanpå

Fig. 8

däremot, huru bindan icke skall anläggas, i det de olika hvarfven bilda in-snörningar, som hämma blodomloppet.

I fig. 10, 11, 12 och 13 framställas olika förband å fingrar. Den förstnämnda fig. visar ett förband å ringfingret fästadt vid handleden, och fig. 11 ett tumförhand, likaledes fästadt vid handleden. A fig. 13 ser man huru hvarfven skola läggas vid ett fullständigt handförband.

Fig. 9.

Vid trakten af de större lederna låter man bindehvarfven korsa hvarandra på sätt fig. 6, 7 och 8 utvisa. Härvid bör särskildt iakttagas, att bindan ej åtdrages för hårdt. Fig. 9 åskådliggör huru ett fullständigt fotförband anläg-ges; man lägge märke till nummerordningen å de olika hvarfven.

Fig. 10.

Fig. 11.

Fig. 13.

Fullständiga förband å armar och ben åskådliggöras i fig. 14 och 15. Fig. 16 visar huru ett förband anlägges för ljumsken och låret.

Fig. 12.

r

Fig. 14.

Fig. 15.

Anläggande af förband å bålen göres i allmänhet bäst med duk. Fig. 17 visar dock ett förband med linda anlagdt å skuldran. I fig. 18 ser man ett dukförband för bröstet och i fig. 19 ett53 3 Forband.

dylikt förband för kvinnobröst, medan fig. 20 framställer ott gördelformigt förband.

Fig. 10.

Fig. 21 framställer ett dukförband, s. k. mitella. för armens uppbärande,

Fig. 19.

användas exempelvis en näsduk, allenast den är fullkomligt ren. Dylika

t. ex. vid arnibrott, och fig. 22 framställer samma förband sedt från sidan.

Fig. 20.

förband anläggas naturligtvis blott provisoriskt.

Fig. 18.

Fig. 21.

Fig 23 och 24 åskådliggöra hand-och fotförband med duk, hvartill kan635

I de följande figurerna visas olika slags hufvudförband. Fig. 25 åskådliggör ett hela hjässan omslutande förhand,

bakhufvudet oeh fig. 29 samma slags duk för bela hufvudet. Fig. 30 visar en trekantig förbandsduk för hufvu-

Fig. 25.

26.

Fig, 31.

Fig. 32.

Fig. 23. Fig. 24.

vid skada å hjärnan, fig. 28 en dylik förbandsduks anbringande vid skada å

Fig. 22.

Fig. 28.

s. k. Hippokrates' mitra, och fig. 26 ett förband för ena ögat. Fig. 27 visar, huru en fyrkantig förbandsduk användes

Fig. 27.

det, fig. 31 ett förband för underkäken och hufvudet, fig. 32 ett bindeförband för hela hufvudet och fig. 33

Fig. 29. Fig. 30.

ett förbands fasthållande med en lång duk.537

Användes binda, fästes ändan med en säkerhetsnål. På samma sätt kan äfven ett dukförband lämpligen fästas

eller

Fig. 33.

oekså hopknytas de båda ändarna på sätt som framgår af afbildningarna.

Förblödning (se Blödningar.)

Forbudna led kallas på lagspråket de släktskapsgrader, som utgöra hinder för äktenskap (se Äktenskapshinder.)

Föreningai. Vid 1911 års riksdag framlades af regeringen förslag till lagstiftning rörar.de dels ekonomiska, dels s. k. ideella föreningar. Genom riksdagens beslut kom dock endast en lag angående ekonomiska föreningar till stånd, hvaremot en lagstiftning beträffande den ideella föreningsverksamheten fått anstå tills vidare.

Den nya lagen om ekonomiska föreningar, som trädde i kraft den 1 januari 1912 och genom hvilken 1895 års lag i ämnet upphäfdes, afser föreningar med ändamål att främja medlemmarnas ekonomiska ingressen genom att anskaffa lifsmedel och andra förnödenheter åt medlemmarna (konsumtionsföreningar) eller afsätta alster af medlemmarnas verksamhet (produktionsföreningar) eller bereda bostäder ät medlemmarna (bostadsföreningar) ell3r anskaffa lån åt medlemmarna (kreditföreningar) eller idka annan ekonomisk verksamhet. Genom den nya lagen har åt begreppet ekonomisk förening gifvits en vidsträcktare

omfattning än enligt 1895 års lag, idet att alla föreningar, som drifva ekonomisk verksamhet af något slag, äro däruti inbegripna. Skillnaden mellan ekonomiska och ideella föreningar består däri, att de senare ha till ändamål att fullfölja ideella syften af något slag, t. ex. religiösa, välgörande, politiska, sociala, vetenskapliga, konstnärliga eller sällskapliga ändamål eller rena yrkes-eller kårintressen. Sålunda äro t. ex. fackföreningar att betrakta såsom ideella föreningar, alldenstund de afse vårdandet af yrkesangelägenheter och ej drifva ekonomisk verksamhet.

Ekonomisk förening, som idkar handel eller annan verksamhet, hvarmed följer skyldighet att föra handelsböcker, får endast mot kontant betalning för-: sälja till personer, som ej äro medlemmar af föreningen, hvaremot försäljning äfven på kredit får ske till föreningsmedlemmar. Dock gäller detta förbud ej i fråga om förening, hvars försäljning till andra än medlemmar i föreningen omfattar hufvudsakligen alster af medlemmarnas eller föreningens verksamhet, lik-! som ej heller beträffande förening, som har till ändamål att inköpa och försälja varor, afsedda för landtbrukets behof. Produktionsföreningarna ha således tillerkänts obegränsad rätt att sälja till utomstående, och det är endast beträffande konsumtionsföreningar som den inskränkningen blifvit gjord, att de ej få sälja till icke föreningsmedlemmar annat än mot kontant betalning.

För att ekonomisk förening skall anses såsom juridisk person, d. v. s. äga rätt att förvärfva rättigheter och ikläda sig skyldigheter samt att söka, kära eller svara inför domstol eller annan myndighet, fordras att föreningen skall vara registrerad. I fråga om icke registrerade föreningar gäller, att för af sådan förening ingångna förbindelser ansvara solidariskt

de, hvilka deltagit i åtgärden eller beslutet, såsom för sin personliga skuld.

För registrerad ekonomisk förenings förbindelser svara endast föreningens tillgångar, så framt ej föreningens stadgar bestämma, att föreningens medlemmar därjämte skolà åtaga sig personlig ansvarighet för föreningens förbindelser. Sådan personlig ansvarighet får ej vara obegränsad, utan skall bestämmas till ett visst maximibelopp. I firman skall angifvas, huruvida föreningens medlemmar äro utan personlig ansvarighet (u. p. a.) eller huruvida de åtagit sig begränsadt personligt ansvar (m. b. p. a.).

Förenings medlemmar skola vara minst 5. Dock behöfva medlemmarna ej vara individuella personer, äfven bolag, föreningar, kommuner eller andra samfälligheter eller stiftelser kunna ingå såsom medlemmar. Förening är skyldig att föra förteckning öfver sina medlemmar. Nya medlemmar kunna när som helst antagas, och medlem

äger rätt att efter uppsägning utträda ur förening. Förening kan äfven i vissa fall utesluta medlem, näm" ligen när han förklarats förlustig medborgerligt förtroende eller ställts under framtiden för brott som kan medföra sådan påföljd. För öfrigt kunna i stadgarna jämväl upptagas andra anledningar till uteslutning.

Hvarje förening skall hafva en af en eller flera personer bestående styrelse, som förvaltar föreningens angelägenheter, företräder densamma i förhållande till tredje man och inför myndigheter o. s. v. Styrelsen kan utse en särskild firmatecknare, som utåt representerar föreningen och å dennas vägnar kan ingå och vidtaga för densamma bindande aftal och åtgärder. Styrelsens förvaltning skall granskas af revisorer, som utses af föreningen eller på annat i stadgarna angifvet sätt.

Föreningens beslutanderätt utöfvas å

föreningssammanträde, därvid hvarje föreningsmedlem äger en röst, dock är det medgifvet att stadgarna kunna upptaga andra bestämmelser härom.

Befinnes förenings verksamhet vara lagstridig eller uppenbart oscdlig, kan domstol på allmän talan förklara föreningen skyldig att träda i likvidation, hvilket medför föreningens upplösning. Förening är äfven skyldig träda i likvidation i vissa andra fall, t. ex. då antalet föreningsmedlemmar nedgått under fem och tillräckligt antal ej inträdt inom tre månader. Medlemmarna äga gifvetvis rättighet att äfven utan särskild anledning besluta likvidation. Under denna realiseras föreningens egendom, hvarefter öfverskottet utdelas till medlemmarna, så framt ej stadgarna bestämma att det skall på annat sätt användas. I och med likvidationens afslutande är föreningen att anse som upplöst.

Det register, hvari föreningarna skola, som ofvan sagts, antecknas, föres i Stockholm af öfverståthållareämbetet och i landsorten af vederbörande länsstyrelse.

Förfalskning. Med förfalskningsbrott menas hufvudsakligen en åtgärd, genom hvilken man eftergör eller svikligen ändrar ett föremål, hvilket i rättslifvet gör tjänst som bevismedel. De flesta förfalskningsbrott falla inom kategorien urbota brott, d. v. s. brott, som ej kunna sonas med böter.

Strängaste straffpåföljden drabbar förfalskning af offentliga handlingar eller sådan förfalsknings begagnande. Dylikt brott straffas med straffarbete från och med ti månader till och med 8 år. För förfalskning af offentlig handling af mindre vikt, såsom betyg om frejd, fattigdom, sjukdom o. d., och om den förfalskade handlingen användes för egen eller annans nytta eller förmån, är straff-542

arbete i högst 1 år eller fängelse i högst 6 månader stadgadt.

Förfalskning af ekonomiska handlingar, såsom köpebref, testamente, kontrakt, skuldebref, växel, invisning, kredit- eller kvittobref, handelsbok eller annan enskild handling, som till bevis om rättighet e.ler befrielse från förbindelse tjänar, är belagd med straffarbete fr. o. m. 6 månader t. o. m. 4 år. Vid synnerligen förmildrande omständigheter kan straffet dock nedsättas till fängelse eller högst 2 månaders straffarbete. För förfalskning af andra enskilda handlingar, såsom orlofssedel, intyg om frejd, fattigdom, sjukdom o. d., är påföljden straffarbete eller fängelse i högst 6 månader. I allmänhet gäller, att förfalskningsbrott först föreligger, då brak gjorts af den förfalskade handlingen till egen eller annans nytta eller för att skada annan. Person, som begagnar en af annan förfalskad handling i sådant syfte med vetskap om dess natur af en förfalskning, straffas som om han själf utfört förfalskningen.

För förfalskning af offentliga stämplar eller märken stadgas straffarbete fr. o. m. 6 månader t. o m. 4 år. Om ej bruk gjorts af det förfalskade eller ifall omständigheterna iro synnerligen mildrande, kan tiden för straffarbetet nedsättas till 2 månader eller ock fängelse ådömas. Har gärn ngsmannen af egen drift förstört det förfalskade, innan bruk däraf gjorts, eller genom vidtagna åtgärder förebyggt ali ekada däraf, är han från ansvar fri. Den som i bedräglig afsikt begagnar sig af dylik förfalskning, som annan utfört, och med vetskap om rätta förhållandet,

straffas som om han själf begått förfalskningen.

Till förfalskningsbrott af ofvan nämnd beskaffenhet räsnas äfven ändring af stämpel eller märke eller åtgärd, som afser att gifva s;tämpeln eller märket en

betydelse, som den i verkligheten ej har. Så t. ex. anses det som förfalskning att ändra valören på ett stämpelpapper eller en beläggningsstämpel, att utplåna ma-kuleringsstämpeln på ett begagnadt frimärke, att affila en vederbörligen stämplad vikt o. s. v.

Såsom förfalskningsbrott räknas äfven att i bedrägligt uppsåt rifva, flytta eller förändra rå och rör eller annat gränsmärke, äfvensom märke, som är satt till betecknande af bestämd vattenhöjd, och är straffet i dylika fall straffarbete från 6 månader till 4 år. Begås dylik gärning endast af okynne, straffas den endast som skadegörelse.

En särskild art af förfalskningsbrott är efterapning eller förfalskning af mynt eller mynttecken, vare sig in- eller ut ländska. För efterapning af guldmynt är straffet straffarbete från 4 till 8 år, af silfvermynt straffarbete från 1 till 4 år och af andra mynt straffarbete från 6 månader till 2 år. Den som i bedräglig afsikt filar eller klipper guld- eller silfvermynt eller på annat sätt minskar det eller gifver ringare mynt sken af det som högre är, gör sig förfallen till straffarbete från 6 månader t. o. m. 4 år. Om ej bruk gjorts af det förfalskade, eller ifall omständigheterna äro synnerligen mildrande, kan straffet i här nämnda fall nedsättas till hälften af det minsta för brottet stadgade straffet.

Efterapning af officiellt sedelmynt, in-eller utländskt, medför straffarbete från 4 t. o. m. 10 år. Samma straffpåföljd ådrager sig den, som genom ändring å riktig sedel ger densamma sken af högre värde eller å sedel, som upphört att gälla, företager ändring afseende att gifva den sken af giltighet. Straffet kan nedsättas till hälften af minimipåföljden, om bruk ej gjorts af det förfalskade eller eljest synnerligen förmildrande omständigheter föreligga,543

Föreligger efterapning eller förfalskning af mynt eller penningsedel utan att bedräglig afsikt kan bevisas, men gärningsmannen ej af egen drift förstört det förfalskade eller vidtagit åtgärder till förebyggande af skada, är straffet böter, högst 100 kronor.

Utprångling af veterligen falskt mynt eller falsk sedel straffas lika med själfva förfalskningen. Den som blifvit bedragen med dylik förfalskning, men efter upptäckten utgifver eller söker utgifva det förfalskade myntet eller sedeln, ådömes fängelse eller straffarbete i högst 2 år; dock kan i ringare fall straffet sättas till böter.

Tillverkning af stamp, märkjärn, form eller annat redskap, hvarmed förfalskning af stämplar, mynt eller sedlar är afsedd att verkställas, straffas med straffarbete i högst 2 år eller fängelse i högst fi månader. Obehörig tillverkning af dylika redskap utan bedräglig afsikt medför bötesstraff.

Förfalskning af offentliga handlingar, som utfärdats af utländska offentliga myndigheter, straffas lika som förfalskning af likartade inhemska handlingar.

Författarerätt (se Litterär äganderätt.)

Förfrusna få endast småningom, d. v. s. med mycket långsam stegring af temperaturen, utsättas för värme. Särskild försiktighet bör iakttagas vid deras upplyftande och förflyttande, så att ej de stela lemmarna bringas ur sitt läge, enär därigenom lätt brott kan inträffa. Transporten sker därför bäst på en bår, en stege eller en dörr, på hvilken kroppen snarare skjutes och drages än upplyftes. Man bringar därpå den förfrusne in i ett kallt (oeldadt) rum med en iordninggjord bädd, afkläder honom och gnider till att börja med hela kroppen duktigt med snö, eller, om sådan ej finnes till hands, med kalla våta

dukar, lägger honom därefter i ett kallbad, hvarunder man oupphörligt fortsätter att frottera kroppen, särskildt bröstet och bjärtgropen. Sedan han upptagits och aftorkats, lägges han i en kall bädd och öfvertäckes, hvarpå man

börjar med konstgjord andning (se Drunkning). Under tiden kan man höja rummets temperatur genom försiktig eldning eller genom att insläppa varm luft från angränsande rum; låter detta sig ej göra, förflyttar man den sjuke, sedan andningen kommit i gång, till ett måttligt varmt rum och ger honom till att börja med en kopp starkt kaffe.

Förgiftning. En mängd ämnen af dels organiskt, dels oorganiskt ursprung verka skadligt eller förstörande på människokroppen, då de införlifvas med denna, och betecknas därför såsom gifter (se detta ord). Många af dessa gifter verka skadligt blott i större kvantiteter, andra åter kunna redan i ringa mängd åstadkomma svåra följder.

Här nedan lämnas en vägledning till igenkännande af olika förgiftningar samt rörande de medel, som i olika fall böra användas.

Förgiftning med aconitin, ett ämne som förekommer i stormhatten och vissa läkemedel, yttrar sig genom brännande på tungan, ökad saliv- och urinafsönd-ring, kräkningar, diarré, långsam puls och svindel. Den första behandlingen består i att gifva den sjuke garfsyra, starkt kaffe eller te, starkt vin, öfver-gjutningar och konstgjord andning.

Alkalier eller lutämnen, t. ex. soda-eller pottaskelut, ammoniak, eau de Ja-velle, floralut, kalk o. d., framkalla brännande smärtor och utöfva frätande verkan i matstrupe och magsäck. Skyndsamt ingripande är här af nöden. Som motgift gifvas svaga syror upprepade gånger, t. ex. ättika eller citronsyra. Kräkmedel få ej begagnas, enär förgift-545

ningen i regeün medför magsår. Finnas ej syror till hands, gifves mjölk, ägghvita eller hafresoppa.

Alkoholförgiftning (berusning) i högre grad åtföljes af medvetslöshet och fara för bjärtförlamning. Man söker hålla den sjuke vaken, t. ex. genom öfver-gjutningar med vatten, och ger honom starkt kaffe eller te. I svårare fall måste konstgjord andning tillgripas.

Ammoniak (se alkalier.)

Anilinförgiftning yttrar sig med hufvudvärk, svindel, blåröd ansiktsfärg och mörkfärgad urin. Den sjuke utsättes för frisk luft, afklädes, får kalla öfver-gjutningar ocli starkt kaffe.

Arsenik framkallar kräkningar, smärtsamt, tunnflytande diarré, ej sällan blod-blandad urin, ångest och vanmakt. Som motgift användes järnoxidhydrat och magnesia (finnes alltid färdigt på apoteken) samt magsköljning, mjölk och ägghvita.

Atropin (eti; gift, som finnes i bella-donna och förekommer i vissa ögondroppar) kännetecknas genom starkt utvidgade pupiller, jagande puls, torr hud, blekhet och ångest. Fara för hjärtför-lamning föreligger alltid. Behandlas med magsköljning, kräkmedel, starkt kaffe eller te, kalla öfvergjutningar.

Belladonna (se atropin.)

Bittermandelolja (se blåsyra.)

Bly medför oftast kronisk förgiftning, yttrande sig i kolik, vadkramp och ledsmärtor. Behandlas med magsköljning, kräkmedel, viitvarma omslag å magen och afförande medel.

Blåsyra är ett mycket häftigt verkande gift, som äfven förekommer i bittermandel. E:i dosis af 0,60 gr ren blåsyra är nog att medföra döden inom några minuter under konvulsioner. Enda åtgärden är ögonblicklig konstgjord andning.

Bolmört (se atropin.)

Cyankalium innehåller blåsyra. En dosis om 0,2 gr och mindre kan medföra döden. (Se blåsyra.)

Digitalis är ett växtgift, som användes såsom läkemedel i hjärtsjukdomar, men är i för stora doser ett hjärtgift, hvars verkningar yttra sig i hufvudvärk, svindel, andnöd, ångest och kraftlöshet. Behandlas med kräkmedel, magsköljning, hvila, vin, kalla öfversköljningar och konstgjord andning.

Eter framkallar ungefär samma verkan som alkohol och är behandlingen likartad.

Fiskförgiftning (se köttförgiftning.)

Fluorväte (se klorgas.)

Formalin, formalinångor vid desinfektion oskadliggöras genom afdunstning af ammoniak (se f. ö. klorgas.)

Fosfor, gul (den röda fosforn är oskadlig), kännetecknar sig genom brännande känsla i magen och hvitlökslukt ur munnen, hvarjämte det uppkräkta lyser i mörkret. Förloppet vanligen ganska långvarigt med skenbar förbättring, men efter 2—5 dagars gulsotstecken inställa sig kräkningar och diarré, ofta blodigt, samt yrsel och hjärtsvaghet. Behandlas med kräkmedel och magsköljning. Mjölk får ej under några villkor förtäras, lika litet som ricinolja eller några andra feta ämnen, emedan sådana lösa fosforn och förvärra förgiftningen. Som motgift användes gammal terpentinolja 1 — 2 gr flera gånger dagligen.

Guldregn, ett bekant prydnadsträd med ärtliknande frukter, innehåller ett häftigt verkande gift. Förgiftningssymtomen äro kräkningar och diarré, svindel, blåröd ansiktsfärg och förlamning. Behandlas med borstning eller gnidning af de kalla lemmarna samt konstgjord andning, vanligen med god framgång.

Jodoform användes ibland, dock numera ej så ofta, som sårpulver och kan hos vissa personer framkalla förgiftningssymtom i form af yrsel och mag-548

rubbningar. Något motgift är ej bekant, det enda som kan göras är att genast afbryta jodoformbehandlingen.

Kalk, osläckt, bildar med vatten kalkhydrat under stark värmeut veckling och verkar därför frätande. Farligast är ny-bränd kalk. Har osläckt kalk inkommit i kroppen, gifves olja, mjölk, ägghvita eller smält smör. Vatten måste absolut undvikas. Kalk i ögat aflägsnas med olja eller stark sockerlösning.

Karbolsyra verkar frätande och framkallar njurinflammation med mörk urin. Behandling se syror.

Kinin kan i stora doser åstadkomma förgiftning, yttrande sig i öronsusningar, klåda, svindel, yrsel och i svårare fall hjärtsvaghet. Man afbryter naturligtvis allt intagande af kinamedel och ger starkt kaffe eller te; kalla öfversölj-ningar verka också fördelaktigt.

Klorgas medför vid inandning krampaktig hosta samt inflammation i luftvägar och lungor. Behandlas med frisk luft, inandning af vattenånga och mjölk, i svårare fall konstgjord andning.

Kloroformförgiftning behandlas på samma sätt som alkoholförgiftning.

Klorsyradt kali begagnas ofta till gur-gelvatten, men kan hos barn och febersjuka lätt framkalla förgiftning, i synnerhet som vissa personer äro egendomligt känsliga härför. Doser om 5—15 gr kunna medföra döden genom blodets sönderdelning, hvarjämte njurarna angripas. Behandlingen består i kräkmedel och afförande medel.

Kokainförgiftning kännetecknas af torrhet i munnen, utvidgning af pupillerna och blåröd ansiktsfärg, med fara för hjärtförlamning. Behandlas med starkt kaffe eller te, gnidningar af kroppen, insvepande i varma täcken, konstgjord andning.

Kolos. Dylik förgiftning börjar med lätt omtöckning och hufvudvärk, stegras

till medvetslöshet med högrödt ansikte, fläckig rodnad å kroppen och snarkande inandning. Behandlas med frisk luft och konstgjord andning.

Kolsyra kan i skämd luft förekomma i farlig mängd, t. ex. i källare och dylika lokaler, hålor o. s. v. Framkallar

andnöd, blååaktig ansiktsfärg och medvetslöshet. Samma behandling som vid kolos.

Kopparvitriol åstadkommer kräkningar, diarré och nervösa rubbningar. Dylik förgiftning slutar vanligen lyckligt på grund af att giftet samtidigt verkar som kräkmedel.

Kromsyra verkar etsande och framkallar inflammation i njurarna; redan 3 — 4 centigram äro farliga. Magskölj-ning, intagande af bränd magnesia etc. såsom vid syror.

Kvicksilfver. Dylik förgiftning åstadkommes mest genom inandning af kvicksilverångor samt genom begagnande af gråsalfva utvärtes. Yttrar sig med metallsmak i munnen, spottflytning och inflammation i munhålan, i mera framskridet stadium kräkningar och diarré. Mjölk eller ägghvita förtäras rikligt samtidigt som flitiga gurglingar företagas.

Köttförgiftning inträder stundom efter förtärande af skämda köttvaror, korf och fisk och yttrar sig i regeln såsom en häftig mag- och tarmkatarr, stundom liknande tyfus, stundom åter med svåra nervsymtom som vid förgiftning med atropin. Behandlas med magskölj-ning, kräkmedel, afförande medel, starkt kaffe eller te, vin och konstgjord andning.

Lapis utöfvar starkt etsande verkan. Som motgift användes koksalt.

Lysgas (se kolos.)

Maskfrö (se Santonin.)

Mjöldryga åstadkommer oftast kronisk förgiftning med nervösa symtom565

Förstoppning.

549

eller kallbrand i lemmarna (se Drag-sjuka) I sin akuta form yttrar sig förgiftningen med brännande känslor i underlifvet ocb lemmarna, imyrkrypning» och kramp. Behandlas med magskölj-ning, afförande medel, garfsyra samt starkt kaffe eller te.

Morfin (se opium.)

Murklor. Ätliga stenmurklan är understundom i färskt tillstånd giftig, om den ej före tillagandet förvälles. Behandling som vid annan svampförgift-ning.

Nikotinförgiftning inställer sig, vid omåttligt bruk af tobak, i akut form hos personer, som äro ovana vid bruket af sådan, samt vid tobakslavemang, som äro mycket farliga och därför böra på det allvarligaste frånrådas. Behandlingen består i kräkmedel, kalla öfverskölj-ningar, starkt kaffe eller te, konstgjord andning. Om kronisk nikotinförgiftning (se Tobak.)

Opium användes i olika former såsom rogifvande medel ocb framkallar i stora doser svindel, kräkningar, rödt ansikte, spänd puls, sammandragna pupiller och medvetslöshet, ofta äfven hud-klåda. Behandlas som alkoholförgiftning.

Ormgift. Sveriges enda giftiga orm är huggormen (se d..o), hvars bett kan blifva lifsfarligt för barn och svaga personer eller när det träffat någon ömtåligare punkt, hufvudet eller bålen. Bettet är nästan omärkligt, men omgifningen svullnar sn irt och antager blåaktig färg. Symtomen äro ångest, kräkning, diarré, blodig urin, kramp, yrsel. Skyndsamt ingripande är af nöden antingen genom giftets utsugande ur såret (den sugande får ej ha sår å läpparna eller i munnen) eller genom sårets utvidgande med en knif och utklämning af blodet, bränning med glödgadt järn eller litet krut o. s. v. Är en lem biten, kan

man fördröja giftets spridning genom omsnörning ofvanför det bitna stället, dock ej mer än ett par timmar. Invärtes gifves alkohol.

Pottaska (se alkalier.)

Räf kaka (se stryknin.)

Salpetersyra (se syror.)

Saltsyra (se syror.)

Santonin är ett giftigt ämne, som förekommer i maskfrö. Förgiftningssymtomen yttra sig däri, att den förgiftade ser allting gult samt i darrning, kramp och medvetslöshet. Behandlas med afförande medel, vin vid inträdande svaghet samt konstgjord andning.

Soda (se alkalier.)

Spikklubba (se atropin.)

Stryknin är ett häftigt verkande gift, som åstadkommer svår kramp och kväf-ning. Kräkmedel, behandlas för öfrigt som stelkramp (se d. o.)

Sublimat verkar häftigt etsande, framkallar kräkning, svåra magplågor med blodiga afföringar och slutligen medvetslöshet. Ägghvita och mjölk gifves. I början kan försiktig magsköljning företagas.

Sulfonal begagnas som sömnmedel, åstadkommer i för stor dos förgiftning med ihållande sömn, ryckningar, kramp, svindel, frysningar, förlamning i andningsorganen. Behandlas med afförande och urindrifvande medel, starkt kaffe, te, vin, brännvin, konstgjord andning.

Svafvelsyra (se syror.)

Svampförgiftning tillkännagifver sig vanligen 10—12 timmar efter den giftiga svampens förtärande med kräkningar och diarré, ofta omtöckning af medvetandet och konvulsioner. Behandlas med magsköljning och kräkmedel (i början), starkt kaffe eller te och afförande medel.

Syror utöfva starkt etsande verkan på slemhinnorna och åstadkomma sår med ärrbildning, som kunna leda till551

svåra förträngningar i matstrupe och magsäck. Förgiftningen kännetecknas af brännande smärtor. Så skyndsamt som möjligt ingifves något alkaliskt motgift, bränd magnesia (200 gr. i 4 portioner), kalkvatten, pulveriserad krita (ej för mycket på en gång), soda, pottaska, tunt såpvatten, mjölk och ägghvita. Kräkmedel ej tillrådliga vid förgiftning med starka syror.

Vildpersilja (se atropin.)

Vid alla förgiftningar bör läkare tillkallas, i ali synnerhet om symtomen äro tydligt utpräglade, och ofvan anförda behandlingssätt afser blott de åtgärder, som lämpligen kunna företagas, tills lä-karehjälp hinner anlända.

Förkylning. Med detta uttryck betecknar man ej någon särskild sjukdom utan en hel del sjukdomar af katarra-liskt eller reumatisk art, hvilka kunna ha sitt säte i olika delar af kroppen och. ha det gemensamt, att de föranledts af plötsliga temperaturförändringars inflytande på människokroppen. I allmänhet karaktäriserar man det som en förkylning, när sjukdomssymtomen äro mera obestämda, d. v. s. när katarren eller reumatismen icke tydligt brutit ut, och yttra sig endast i opasslighet och en känsla af mattighet. Dylik förkylning häfves med varma bad och svettdrifvan de medel. Kan man intaga sängen, går den så mycket foitare öfver.

Förlamning kännetecknas af upphäfvande af rörelseförmågan, ibland äfven känseln, i någon lem eller kroppsdel. Oräaken är alltid någon defekt i nervsystemet, antingen hjärnan, ryggmärgen eller nervtrådarna. Från hjärnan, närmare bestämdt stora hjärnans barksubstans, utgå nämligen impulserna till alla frivilliga rörelser, hvilka impulser ledas vidare genom ryggmärgens fram- och sidosträngar till de enskilda nerverna, som i sin ordning påverka musklerna

att utföra den anbefallda rörelsen. Uppstår på någon punkt af denna ledningsbana ett afbrott, blir följden

inskränkning i eller upphäfvande af rörelseförmågan hos den eller de muskler, till hvilka förbindelsen är afklippt, med andra ord en mer eller mindre fullständig förlamning.

Är en förlamning orsakad af skada eller sjukdom i den del af hjärnan, som dirigerar rörelsenerverna, talar man om en cerebral förlamning. En sådan förlamning är vanligen ensidig, d. v. s. att endast ena kroppsbalfvan eller del däraf förlamas. Spinal kallas däremot en förlamning, då den har sitt säte i ryggmärgen. Förlamning af detta slag är vanligen dubbelsidig. Är åter en nerv skadad och obrukbar, kallas den däraf förorsakade förlamningen, som i regeln endast omfattar det med nerven i direkt förbindelse stående muskelpartiet, periferisk. En fullständig förlust af den frivilliga rörelseförmågan hos en muskel kallas paralysi, en inskränkning i densamma pares.

Förlamningar kunna framkallas af de mest skilda orsaker, genom yttre påverkan, t. ex. svåra sårskador i hufvudet eller ryggradens skadande genom exempelvis en öfverkörning eller ett fall eller en nervs afskärande vid ett djupare hugg- eller sticksår o. s. v., samt genom sjukliga förändringar i hjärnan, ryggmärgen eller nerverna. Sålunda åtföljes exempelvis en hjärnblödning i regeln af förlamning, liksom en sådan kan inträda, då vederbörande parti af hjärnan utsättes för tryck af t. ex. en svulst eller hemfaller åt en inre upplösningsprocess. Förlamningar kunna äfven inställa sig vid kroniska förgiftningar med alkohol, bly, kvicksilfver, arsenik o. d., äfvensom i sammanhang med infektionssjukdomar, såsom difteri och tyfus etc. Hos byper-nervösa personer kan till och med en553

plötslig förskräckelse vara nog att framkalla en förlamning.

Möjligheten att hota en inträdd förlamning beror i första rummet på hvar förlamningen har sitt säte. De periferiska, d. v. s. från rörelsenerverna utgående förlammngarna kunna i många fall botas fullständigt genom ändamålsenlig behandling, hvaremot förlamningar, som ha sitt säte i hjärnan eller ryggmärgen, ofta trotsa ali behandling, i synnerhet om de bero på en urartnings-process i nämnda centrala delar. Vid alla förlamningar, äfven obetydligare sådana, bör läkare ofördröjligen anlitas, då endast en sakkunnig kan afgöra sjukdomens natur och föreskrifva de åtgärder, som i hvarje särskildt fall äro erforderliga.

Förlikningsmän. Genom lag angående medling i arbetstvister den 31 dec. 1906 är föreskrifvet tillsättande af ett antal förlikningsmän, som vid tvister mellan arbetsgifvare och arbetare äga ingripa och söka åstadkomma öfverenskommelse mellan de tvistande parterna. För detta ändamål är riket indeladt i sju distrikt, hvnrt och ett med sin förlikningsman. Distrikten äro följande: l:sta eller Miilarprovinsemas: Stockholms stad saint Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Västmanlands och Gottlands län; 2:a eller östra distriktet: Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Blekinge län; 3:dje eller södra distriktet: Kristianstads oeh Malmöhus län; 4:d-3 eller västra distriktet: Hallands, Göteborgs och Bohus samt Älfsborgs och Skaraborgs län; 5:te eller mellersta distriktet: Värmlands, Örebro och Kopparbergs län, 6:te eller nedre norra distriktet: Gäfleborgs och Västernorrlands län; nämt 7:de eller öfre norra distriktet: Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län.

Förlikningsminnen stå under inseende

af kommerskollegium och förordnas af k. m:t antingen på viss tid eller tills vidare. De ha till uppgift att verka för lösning af tvister mellan arbetsgifvare och arbetare, äfvensom af tvister mellan arbetsgifvare inbördes och mellan olika grupper af arbetare, för så vidt dessa tvister angå eller hafva inverkan på arbetsförhållandena inom resp. distrikt. Förlikningsman kan när som helst entledigas af k. m:t. Genom ofvannämnda lag är äfven bestämdt, att särskilda sakkunniga kunna utses att med förlikningsmannen utgöra en nämnd för medlingens utförande.

Förlossning, eller den akt, hvarmed kvinnans hafvandeskap afslutas i och med lifsfruktens utstötande, föregås under normala omständigheter alltid af egendomliga smärtor eller värkar, hvilka beledsaga lifmodrens sammandragningar vid fostrets utdrifvande ur densamma. De egentliga födslovärkarna föregås vanligen af tid efter annan återkommande värkar, som begynna i korsryggen och draga sig ned åt blygdbenstrakten. Så snart dylika smärtor börja inställa sig, bör man vidtaga åtgärder för att ha allt i ordning till förlossningen. Barnmorska

bör alltid tillkallas, enär hvarje förlossning är förenad med en viss fara I och man dessutom aldrig kan vara fullt säker på att icke särskilda omständigheter föreligga, som kunna nödvändiggöra omedelbar sakkunnig hjälp. Sålunda kan endast en barnmorska afgöra, huruvida fostrets läge är sådant, att en normal födsel är att förvänta, eller om det tilläfventyrs kan blifva nödvändigt att anlita läkarehjälp, hvilket naturligtvis bör ske i god tid.

Någon gång kan det hända, att förlossningen inställer sig så plötsligt, att man ej hinner anlita vare sig barnmorska eller läkare. I sådana fall är det gifvetvis af stor vikt, att barnafö-565

derskans omgifning vet hvad som iir att iakttaga. Naturen hjälper sig i de flesta fall bäst själf, men i vissa hänseenden är biträde påkalladt, och i hvarje fall är det af stor vikt att ingenting under-låtes, som bör göras, samt att hvad som göres också är hvad som är lämpligt.

Af yttersta vikt är att den största renlighet iakttages. Alla persedlar, som användas och som kunna komma i beröring med födsloorganen, böra vara ny-tvättade. Ännu viktigare är att den person, som biträder, har väl rengjort och desinficierat sina händer, hvilket bäst sker genom duktig tvättning i varmt vatten och såpa, hvarefter naglarna omsorgsfullt rengöras, slutligen tvättas händerna under flera minuter i sublimat eller enprocentig lysollösning. Den fruktade barnsängsfebern, som lagt så många barnaföderskor i grafven, är nämligen i de allra flesta fall orsakad af bristande renlighet, hvarigenom infektionsämnen inkommit i underlifsorganen och där framkallat en inflammation, som spridt sig till bukhinnan. För födslodelarnas tvättande utvärtes kan man använda enprocentig lysol- eller karbollösning och rena bomullssuddar. Att inspruta skölj vätskor i födslodelarna kan vara mycket riskabelt och bör nnder alla förhållanden icke utföras af annan än sakkunnig person.

I normalt förlöpande fall går födseln af sig själf. Vid riktigt läge framfödes barnet med hufvudet före, och så snart detta är framfödt, böra mun och näsa aftorkas, så att slem och dylikt ej kommer in i luftvägarna vid barnets första andetag. Axlarnas framfödande sker liksom hufvudets med en viss svårighet, men att söka skynda på genom att draga i fostrets hufvud är farligt.

När fostret blifvit framfödt, företages afnaflingen, dock ej förr än några minuter förflutit och när man ej längre kän-

ner några pulsslag i nafvelsträngen. Denna ombindes stadigt på två ställen, och mellan dessa ombindningar avklippes strängen. Den ena ombindningen göres två lingerbredder från barnets nalle, så att en liten stump af strängen får sitta kvar, hvilken snart förtorkar och af sig själf faller af. Den andra ombindningen afser endast att hindra bäddens onödiga nedsudlande.

Med barnets framfödande upphöra födslovärkärna och barnaföderskan erfar i allmänhet en behaglig hvila. Efter en längre eller kortare stund inställa sig emellertid de s. k. eftervärkarna, då lifmodern sammandrager sig för att utstöta efterbörden eller moderkakan, som under hafvandeskapet förmedlat öfverfö-ringen af blod från modern till fostret. Man kan underlätta efterbördens afgång genom att trycka på buken ofvanför blygdbenet och försiktigt draga i nafvelsträngen. Att draga hårdt i denna är farligt; därigenom kan lätt en slapp lifmoder vändas ut och in. Efterbörden bör under normala förhållanden ha afgått efter omkring en halftimme. I födslodelarna möjligen kvarvarande rester af efterbörden måste utskaffas genom spolning med någon antiseptisk vätska, en procedur, som endast bör företagas af sakkunnig. Af yttersta vikt härvid är att luft ej införes i lifmodern.

Om det framfödda barnets andning är svag och otillräcklig, kan fara för kväf-ning föreligga. I lättare fall hjälper det med hudretning (borstning), lätta slag å klinkorna, varmt bad o. s. v. Mun och näsa måste rengöras och i luftvägarna möjligen inkommet fostervatten, hudsmörja o. d. bortskaffas medelst lill-flngret eller en försiktigt införd elastisk kateter. I svårare fall måste konstgjord andning efter en särskild metod tillgripas. Angående barnets vård i öfrigt se Barnavård och Digifning.557

Efter en förlossning hör barnaföderskan hålla sig i sängen minst 9 dagar. Att stiga upp förr, kan vara farligt, framför allt om kvinnan därjämte måste förrätta något arbete, som fordrar kroppslig ansträngning. Lifmodern behöfver efter förlossningen vara i hvila för att åter komma i normalt skick, och under de första två dagarna bör kvinnan därför helst ligga stilla på rygg. Under de första 5—(j dagarna bör hon ej under några förhållanden sitta upp i sängen. Visserligen kunna fall förekomma, då barnaföderskor kort efter förlossningen återgå till sina vanliga sysslor nästan som om ingenting händt, men detta är undantagsfall och i alla händelser är det förenadt med risk för, om ej annat, framtida underlifssjukdomar.

Förmyndare kallas en person, som blifvit förordnad att taga vård om omyndig person och hans gods. Angående hvilka personer, som enligt lag skola stå under förmynderskap, se Omyndighet.

Minderåriga barn stå alltid under sina föräldrars förmynderskap. Har endera af föräldrarna aflidit, bibehåller den kvarlefvande fiirmynderskapet, dock med vissa inskränkningar. Är fadern den kvarlefvande, skall han i frågor, som angå barnens personliga välfärd, inhämta barnens närmaste mödernesläktingars råd, liksom modern bör, i händelse hon är den kvarlefvande och ej har medför-myndare, i dylika angelägenheter rådfråga barnens närmaste fädernesläktingar. Gifter modern om sig, upphör hennes förmynderskap, hvaremot hon äger rätt att fortfarande taga vård om barnen i personligt afseende. För oäkta barn är modern förmyndare.

Föräldrarna äga jämväl gemensamt eller hvar för liig förordna att viss person efter deras eller enderas död skall inträda som förmyndare för efterlefvande

barn, dock gäller icke dylikt förordnande af modern, då fadern öfverlefver henne, annat än i det fall att denne senare af fri vilja vill godkänna den sålunda utsedde personen till sin medförmyndare. Är åter fadern död efter att i lifstiden hafva utsett viss person till barnens förmyndare, skall den sålunda utsedde förordnas till förmyndare jämte modern. Äro båda föräldrarna döda och ha de hvar för sig utsett olika personer till förmyndare för sina barn, skola dessa personer af domstolen därtill förordnas.

Äro föräldrarna aflidna och ej ha förordnat viss person att vara förmyndare, inträder närmaste manlige släkting som förmyndare. Vid lika nära släktskap äger fädernesidan företräde; för öfrigt är alltid den äldste släktingen eller hans afkomling närmast berättigad enligt samma regler som gälla för arf.

Om ej några af här ofvan uppräknade personer finnas, äger domstolen välja förmyndare, hvartill den kan utse hvilken person som helst, som uppfyller de nödiga kvalifikationerna. Finnes förmyndare, men är förhindrad att genast tillträda förmynderskapet, äger domstolen att tillsvidare förordna annan person till förmyndare. Dylikt tillfälligt förordnande kan äfven ifrågakomma i de fall, då förmyndare tillfälligtvis anses jäfvig gent emot myndling, t. ex. vid arfskifte, egendomsköp o. d. dem emellan.

Till förmyndare får ej utses den, som är litet vetande, d. v. s. saknar förutsättningar att sköta myndlingens angelägenheter på tillbörligt sätt, den som är skuldsatt öfver sina tillgångar, den omyndiges vederdeloman, den som ännu icke fyllt 25 år — undantag härvidlag göres dock för föräldrar i förhållande till deras barn —, den som är så gammal, vanför och fattig, att ban icke kan förestå förmynderskapet, den som659 Förmyndare. 660

förvaltar kronans eller andra allmänna medel och den som saknar medborgerligt förtroende. En person, som dömts förinstig ett föregående förmynderskap på grund af vårdslöshet eller svikligt förfarande, kan ej vidare godkännas som förmyndare, ej heller skyldeman till en af den omyndiges föräldrar, som dräpt den andre med vilja eller af groft vållande. Utländsk medborgare kan ej vara förmyndare för svensk man eller kvinna. Person, som ej tillhör svenska statskyrkan, får icke vara förmyndare för minderårig, som tillhör denna kyrka och som behöfver uppfostras.

Vill en person, som antingen på grund af släktskap, testamente eller domstols förordnande utsetts till förmyndare, befrias från uppdraget, kan detta ske i de fall att han är bosatt eller längre tid vistas utrikes, är bosatt långt från den omyndiges hemort eller genom mödosamt ämbete eller sjukdom är hindrad att rätt sköta uppdraget, har uppnått 60 års ålder, själf äger många barn eller redan har två förmynderskap eller ett sådant, som är särskildt

besvärligt att sköta.

Förmyndare förordnas alltid af domstol, utom då den omyndige är barn till förmyndaren. Sådant förordnande skall begäras, då föräldrar till minderårig aflidit, af den person, som vårdar dödsboet. Då myndig man eller kvinna önskar sättas under förmyndare, eller omyndig önskar att efter myndighetsålderns inträdande fortfarande stå under förmyndare, ingifves ansökan därom af personen själf. Om däremot myndig person befinnes böra mot sin egen vilja ställas under förmynderskap eller omyndig böra kvarstå i omyndighetstillstånd äfven sedan myndighetsåldern uppnåtts, äga personens anhöriga samt i sistnämnda fall äfven hans förmyndare att därom ingifva ansökan till rätten. I fråga om ofrälse personer tillsätter vederbörande

underrätt förmyndare, hvaremot förmyndare för adlig person förordnas af den hofrätt, hvarunder personen lyder.

Förmyndare är skyldig att hafva tillsyn öfver minderårig myndlings vård, uppehälle och uppfostran, att noga underrätta sig och taga vård om myndlingens egendom samt att i möjligaste mån bevara och förkofra denna, att i alla ekonomiska frågor föra talan för myndlingen inför domstolar och andra myndigheter samt att medan förmynderska-pet varar årligen afgifva redovisning för sin förvaltning. Då förmynderskapet upphört, skall förmyndaren inom natt och år afgifva slutredovisning för sin förvaltning och till vederbörande -— efter omständigheterna myndlingen själf, gift kvinnas make, myndlingens stärbhus eller nytillsatt förmyndare — utgifva myndlingens omhänderhafda egendom. Förmyndare iir med sin enskilda förmögenhet ansvarig för myndlingens egendom och skyldig ersätta hvad som af densamma kan genom hans förvållande gå förloradt, och om förmyndare eller hans dödsbo sättes i konkurs, utgår myndlings tillgodohafvande med förmånsrätt. Förmyndare får icke bortsälja myndling tillhörig fast egendom med mindre än att vederbörande domstol därtill lämnar sitt bifall och bestämmer de villkor, hvarunder försäljningen bör ske. Förmyndare äger icke rätt att så länge han kvarstår som sådan själf till-handla sig någon del af myndlingens egendom.

När förmyndare frånträdt förmynderskapet och till rätta vederbörande af-lämnat sluträkning samt utgifvit myndlingens egendom, skall eventuell klandertalan mot räkningen väckas inom ett år efter mottagandet. Anföres ej klander inom vederbörlig tid, gäller räkningen och förmyndaren är fri från ansvar för sin förvaltning. Förmyndares årliga561

redovisningar nnder förmynderskapsti-den granskas af de gode män, som ha tillsyn öfver förmyndarens förvaltning (se God nian).

Förmyndares arfvode kan bestämmas antingen genoia öfverenskommelse mellan vederbörande eller af vederbörande domstol. Vanligen beräknas det till 5 procent af den. omyndiges årliga nettoinkomst, d. v. ;s. den inkomst som återstår, sedan allt.' skuldräntor och förvaltningskostnader fråndragits.

Förmyndarekammare. Enligt ärfdabalken skall förmyndare förvalta ali myndling tillhörig egendom. Härifrån gör dock lagen det undantaget, att där förmyndarekammare finnes, kan denna öfvertaga förmyndares åliggande i berörda afseende.

Förmyndarekammare finnes f. n. endast i Stockholm. Instruktionen för denna daterar nig från 1876 och angifver förmyndare kammarens verksamhet vara »att utöfva vård och inseende öfver de under Stockholms stads domvärjo lydande ofrälse omyndigas samt frånvarande eller okända arfvingars tillhörigheter i fastigheter, lös egendom, reda medel och säkerhetshandlingar, att härvid vaka däröfvBr, att omyndigas samt frånvarande eller okända arfvingars tillgångar fruktbara göras och för deras räkning oförryckta bibehållas, så vida icke, för deras sannskyldiga nytta, undantag genom anlitande af hufvudstol pröfvas nödigt; att i öfverensstämmelse med de föreskrifter, som i denna instruktion vidare förekomma, förvalta och redovisa de medel hvilka förmyndarekammaren är förbunden att låta till sig levereras.»

Under det att eljest förmyndaren under sitt personliga ansvar omhänderhaf-ver och förvalt,ir myndlings

egendom, är, som synes af ofvanstående instruktion, förmyndare^ammaren icke blott be-

rättigad utan förpliktad att omhändertaga, förvalta och redovisa omyndig person tillhöriga penningmedel, hvaruti äfven inbegripas säkerhetshandlingar, hvaremot vederbörande förmyndare, som jämväl åligger att hafva vård om myndlingens person, förvaltar annan myndlingen tillhörig egendom och årligen aflämnar förmyndareräkning däröfver till rådhusrätten, som verkställer granskning af räkningen. Förmyndarekammarens ledamöter äro medlemmar af magistraten.

Förmånsrätt (se Konkurs och TJtsök-ning.)

Förolämpning (se Ärekränkning.)

Förrycktfhet (se Sinnessjukdomar.)

Förräderi- Brott af denna art om-handlas i strafflagens kap. 8. I fråga om beskaffenheten skiljer man mellan högförräderi, militäriskt landsförräderi och diplomatiskt landsförräderi.

Till högförräderibrott räknas handlingar, som afse att rättsstridigt lägga Sverige under främmande makt; att rättsstridigt från Sverige söndra en därtill hörande del eller besittning; att med våldsamma medel upphäfva eller ändra någon af rikets grundlagar; att beröfva konungen lif eller frihet eller utttränga honom från tronen; att beröfva tronföljaren eller annan till tronen arfsberätti-gad prins lifvet eller, utestänga någoji af dem från tronföljden. Sådant brott straffas med dödsstraff eller straffarbete på lifstid,, så framt ej faran var ringa, då påföljden blir straffarbete från 6 till 10 år. Försök till dylikt brott straffas lika med det fullbordade brottet.

Den, som muntligen eller skriftligen offentligt uppmanar eller söker förleda till högförräderibrott, dömes, om ingen straffbar verkan däraf följde, till straffarbete i högst 6 år.

Militäriskt landsförräderi föreligger, då svensk man, när riket är i krig, bär vapen mot riket eller mot krigsstyrka,563

tillhörande makt, som i kriget är bundsförvandt till Sverige, eller förmår främmande makt att med krig anfalla riket eller med detsamma förbunden makt, eller till främmande makt förråder krigsfolk eller andra rikets invånare eller dess områden, fästningar, försvarsmedel af alla slag, eller förleder rikets eller allierad makts krigsfolk att öfvergå till fienden eller att göra myteri, eller i förrädisk afsikt hindrar användandet af rikets eller förbunden makts krigsfolk mot fienden, eller understödjer fienden på något sätt. Straffet för dylika brott är i svårare fall dödsstraff eller lifstids straffarbete.

Med diplomatiskt landsförräderi me nas, att person, som fått i uppdrag att för rikets räkning förhandla med främmande makt, missbrukar detta genom att afsiktligt främja den främmande maktens fördel på rikets bekostnad eller eljest skada detsamma. Straffet för dy- | likt brott är straffarbete på lifstid eller från 8 till 10 år.

Förskingring är en art af brott, som föreligger, då någon uppsåtligen och rättsstridigt tillägnar sig främmande i penningar uppskattbar lösegendom, som ban har i sin besittning, utan att denna besittning ernåtts genom tjufnad eller | annat brott mot äganderätten. Straffpåföljden för dylikt brott är straffarbete i högst 2 år. Förskingring af annans gods, som anförtrotts under lås, försegling o. d, straffas som tjufnadsbrott.

Ämbetsman, som förskingrar penningar eller gods, vare sig offentliga eller enskilda, som han i kraft af sitt ämbete omhänderhafver, dömes till straffarbete från öcli med 6 månader t. o. m. 4 år eller, ifall omständigheterna äro synnerligen mildrande, till fängelse, hvarjämte ban varder afsatt och förklarad ovärdig att i rikets tjänst vidare nyttjas. Ersätter ban det förskingrade

eller ställer fullgod säkerhet därför, så snart förseelsen upptäckes, dömes han allenast till afsättning. Har han

genom förfalskning sökt dölja tillgreppet, straffas det som förfalskningsbrott och det förskingrades ersättande skyddar ej för straff.

(Ang. förskingring af konknrsegendom se Konkurs).

Förstoppning är en åkomma, som åtföljer en del sjukdomstillstånd, men som äfven kan uppträda självständigt i form af kronisk eller habituell förstoppning. Inställer sig en förstoppning plötsligt, kan det vara fråga om ett inklämdt bråck, som nödvändiggör omedelbar opè-ration, hvarför man i sådant fall genast bör vända sig till läkare. Vid envis förstoppning är äfven läkareundersök-ning tillrådlig, ty orsaken kan i många fall vara ett organiskt lidande, som fordrar särskild behandling. Den förstoppning, som åtföljer speciella sjukdomar, behandlas i sammanhang med dessa.

Den kroniska förstoppningen kan bero på mångahanda orsaker. Rätt ofta har den sin grund i en slapphet i tarm-muskulaturen, så att matsmältningsprocessen ej kan försiggå normalt. Äfven födans beskaffenhet spelar en roll. Å ena sidan är förtärandet af svårsmälta födoämnen ägnadt att i längden öfver-anstränga och förslappa magen, å andra sidan kan äfven en allt för lättsmält diet åstadkomma förstoppning på grund däraf att tarmarna ej retas till en tillräckligt liflig rörelse. Äfven otillräcklig kroppsrörelse är en rätt vanlig orsak till förstoppning, hvarför personer, som föra ett stillasittande lefnadssätt, i allmänhet äro mera besvärade däraf än sådana, som äro i flitig och regelbunden rörelse. Vidare kan vanan att undertrycka afföringsbehofvet leda till kronisk förstoppning. Kvinnor, som genom-565

gått upprepade barnsängar, äro ofta särskildt disponerade för förstoppning genom förslappning af bukbetäckningen eller lägeförändring af inälfvorna.

Afföringen är vid kronisk förstoppning vanligen bård, vattenfattig och mörk-färgad. Förstoppningen åtföljes ofta af en känsla af fullhet och väderspänning, brist på aptit, elak lukt ur munnen och nervösa symtom, såsom hufvudvärk, svindel och nedtryckt sinnesstämning.

Behandlingen af kronisk förstoppning måste i första hand lämpas efter orsakerna. Kunna dessa undanrödjas, följer gifvetvis förbättring. Är o:saktn oriktig diet, bör denna ändras. Särskildt bör man tillse,

Äfven behandling med elektricitet sam t vattenbehandling med neptunigörd-lar, öfvergjutningar, sittbad, afrifningar o. d. gör i många fall god verkan. Den enklaste formen för vattenbehandling iir att blöta en handduk i kallt vatten, vika den dubbel och vrida ur den väl samt därpå hastigt slå den om den blottade magen, där den får ligga ungefär en half minut, då den vändes om och dess motsatta kalla sida lägges på magen under lika lång tid. Därefter aftorkas magen lätt med en torr handduk, men får ej gnidas. Denna procedur upprepas morgon och afton.

Med afförande medel bör man vara mycket försiktig, enär de, i synnerhet de starkare, vid upprepadt begagnande blott förvärra det onda. De kunna visserligen hjälpa för ögonblicket, men förstoppningen blir så mycket svårare ef-

att födan innehåller tillräckligt med sådana beståndsdelar, som reta tarmkanalen till rörelse, för hvilket ändamål man kan rekommendera groft bröd, s. k. grahamsbröd, surlimpa (ej för mycket), grönsaker, frukt, synnerligen kokt sådan, och honung. Har man anledning antaga, att förstoppningen hufvudsakligen är föranledd af otillräcklig kroppsrörelse, bör man lägga siärskild vikt på att skaffa sig riklig sådan genom promenader, gymnastik, ridt o. d

Ett utmärkt medel är i de flesta fall mässage af underlifvet. Massörens hand skall härvid beskrifva ungefär en cirkel, börjande nedtill å högra sidan och fortsättande uppåt lefvertrakten, därpå mot vänster tvärs öfver till trakten af mjälten och slutligen nedåt vänstra sidan, hela tiden följande tjocktarmen. Riktningen åskådliggöres af bifogade figur.567

teråt. Till de jämförelsevis ofarliga medlen höra ungerskt bittervatten, karls-bader och marienbader, läkritspulver (en tesked i vatten på aftonen), sammansatt sennainfusion (tages matskedvis tills verkan inträder) samt aloëpiller, ett eller två åt gången. De minst skadliga och på samma gång verksammaste medlen äro lavemangen, antingen med ljumt vatten, glycerin (en tesked) eller mat-eller bomolja (cirka 300 gram). Glyce-rinlavemang böra dock undvikas af personer, som lida af hemorrojder.

Försäkringsväsen. Med försäkring menar man öfverflyttandet af en förmögenhetsförlust, som kan hota den enskilde genom af hans vilja oberoende, inom möjligheternas område liggande, men till tidpunkten ovissa tilldragelser, på en samfällighet af personer, hvilka hvar för sig äro utsatta för samma risk. Den summa hvarje enskild försäkrad erlägger för att vinna den trygghet försäkringen innebär bildar jämte öfriga försäkringstagares motsvarande tillskott den kassa, ur hvilken den enskilde försäkringstagarens eventuella förmögenhetsförlust skall ersättas. Det existerar således alltid en viss solidaritet mellan de olika försäkringstagarna, vare sig deras sammanskott komma till stånd genom förmedling af en offentlig eller privat anstalt, ett bolag med begränsad ansvarighet eller en förening grundad på ömsesidighetsprincipen utsträckt till mer eller mindre obegränsad personlig ekonomisk ansvarighet.

Man skiljer i hufvudsak mellan följande ärter af försäkring:

Brandförsäkring, då fast eller lös egendom försäkras mot eldskada.

Lifförsäkring, då försäkringen afser utbetalandet af en öfverenskommen summa vid den försäkrade personens död.

Olycksfallsförsäkring, som afser att bereda eü af olycksfall drabbad person dels

sjukhjälp under den tid ban är på grund af genom olycksfallet förorsakad sjukdom urståudsatt att "bereda sig arbetsförtjänst, dels ersättning en gång för alla för genom olycksfallet ådragen invaliditet, som medför förlust af eller nedsättning i arbetsförmågan, och att i fall, då olycksfallet medför den försäkrades död, bereda hans efterlefvande en viss pekuniär ersättning.

Stöldförsäkring mot förlust af och skada å lösegendom till följd af inbrott.

Kreatursförsäkring, afseende att ersätta förlust, uppkommen genom bland mera värdefulla husdjur utbruten sjukdom eller genom dessas död antingen till följd af sjukdom eller af andra, från ägarens sida oförvållade orsaker.

Hagelskadeförsäkring mot skada å växande gröda o. d. genom hagelstormar.

Glasförsäkring, afseende att bereda ersättning för förstörande eller skadande af dyrbarare fönsterrutor.

Ränte- och kapitalförsäkring, som har till ändamål att garantera den försäkrade utbetalandet af en viss summa till honom vid en viss angifven tidpunkt. Sådan försäkring kallas äfven utstyrselförsäkring.

Transportförsäkring mot skada å föremål under transport.

Sjöförsäkring mot förlust af eller skada å fartyg eller dess last.

Invaliditets- och pensionsförsäkring mot förlust af arbetsförmågan till följd af sjukdom eller ålderdom.

Teoretiskt taget är den på ömsesidighetsprincipen grundade försäkringen den mest ideala formen, i det att försäkringstagaren då endast behöfver tillskjuta ett belopp, som motsvarar hans andel i den faktiska förlust försäkringsverksamheten har att ersätta och således ej belastas med någon utgift för den vinst, som försäkringsföretagets förlagsgifvare betingat sig såsom godtgörelse för den569

Försäkrivgsväsen.

risk de iklädl; sig. Men i praktiken ställer sig saken något annorlunda. På den rena ömsesidigheten grundade försäkringsföretag blifva alltid ekonomiskt mindre bärkraftiga än sådana, där en ständig fondbildning är ordnad, hvarförutom den risken alltid föreligger, att den försäkrade under särskildt ogynnsamma omstär.digheter kan komma att drabbas af en oproportionerligt hög uttaxering. På grund häraf ha också de allra flesta moderna försäkringsanstalter grundats på systemet med en gång för alla fastställda premier, beräknade så, att de under normala förhållanden räcka till ej blott att täcka ersättningsbehof-vet och med verksamheten följande omkostnader utan också att lämna ett visst öfverskott till afsättning för fonder, hvilka i händelse af behof kunna anlitas för reglering af företagets ersättningsskyldighet. Försäkringsföretag af denna art bruka dessutom skydda sig genom återförsäkring (reassurans) i andra likartade företag mot den risk, som utomordentliga fall eller särskildt stora försäkringar kuana ådraga dem, hvadan försäkringstagaren är fullkomligt oberörd af huruvida, företagets verksamhet gestaltar sig det ena året förmånligare eller oförmånligare än det andra. I vissa försäkringsföretE.g tillämpas därjämte ömsesidighetsprincipen så till vida som det öfverskott, hvilket ej erfordras för fondbildningen, återbetalas till försäkringstagarna i form af vinst, beräknad efter storleken af de premier de betala. Därjämte torde böra erinras, att en hel del företag, hufvudsakligen i lifförsäk-ringsbranschen, bereda sina försäkringstagare den fördelen, att de efter ett visst antal år befrias från att vidare erlägga premier, ehuru försäkringen fortfarande äger full gällande kraft.

Under det senaste halfseklet har en synnerligen liflig utveckling ägt rum på

försäkringsväsendets område och en hcl mängd företag af detta slag uppstått, dels allmänna och dels enskilda. De allmänna, af stat eller kommuner grundade anstalterna afse nästan utan undantag brandförsäkring, hvaremot öfriga försäkringsgrenar tagits om hand af enskilda försäkringsföretag, mestadels bolag. Flera af dessa bedrifva olika försäkringsgrenar bredvid hvarandra. Sveriges äldsta, ännu i verksamhet varande försäkringsanstalt är Stockholms stads brandförsäkringskontor, som upprättades 1746. Det äldsta enskilda försäkringsföretaget är brand- och lifförsäkringsak-tiebolaget Skandia, med hvars grundande 1855 den sedermera så storartadt utvecklade lifförsäkringsidén infördes i vårt land.

För öfvervakande af försäkringsverk samheten från det allmännas sida är sedan 1903 inrättadt ett särskildt ämbetsverk, Försäkringsinspettionen, som öfvar tillsyn ej blott öfver de inhemska försäkringsanstalterna utan äfven öfver utländska försäkringsanstalters här i riket bedrifna verksamhet.

De fördelar försäkringsväsendet erbjuder i och för tryggandet af den enskildes existensmöjligheter äro så iögonfallande, att därom knappast behöfde ordas, om ej erfarenheten visade, att sorglösheten allt för ofta får råda öfver eftertanken och att dessa fördelar långt ifrån utnyttjas i den utsträckning och omfattning, som önskligt vore. Det torde därför ej vara opåkalladt att här som afslutning anföra hvad man skulle kunna kalla försäkringsväsendets tio budord:

1. Du skall försäkra ditt hus och alla dina ägodelar mot brandskada, ty du kan icke veta, hvilken stund olyckan kan hemsöka dig.

2. Du skall ej försäkra mera än hvad du äger, ty försäkring är icke någon affär, på hvilken man skall förtjäna,569

utan allenast en plikt att behålla det du har förvärfvat. Äfven kan en för högt tilltagen försäkring ådraga dig led-samheter, hvarigenom ej blott ditt goda namn och rykte kan taga skada, utan du äfven riskerar att det ändamål försäkringen afsett helt och hållet förfelas.

3. Du skall ej heller försäkra mindre än du besitter, ty vid en brandolycka ersattes endast det, som är försäkradt.

4. Du skall icke lämna oriktiga eller ofullständiga uppgifter vid tagandet af en försäkring, utan samvetsgrannt meddela nödiga upplysningar, på det ej möjligen framdeles några obehag må af den anledningen drabba dig.

5. Du skall icke försumma att försäkra alla dina värdefullare husdjur, såsom hästar och nötkreatur, till deras fulla värde, ty du kan aldrig vara säker på, att ej olycka eller sjukdom kan drabba dem.

6. Du skall äfven försäkra din gröda mot hagelskada, ty du bör besinna, att en förstörd skörd kan bringa dig till tiggarstafven.

7. Du skall lika litet förgäta att försäkra dig mot såväl dödsfall som olycks fall, ty döden kan komma som en ljuf

om natten och beröfva dina kära närmaste deras stöd och sänka dem i bitter nöd, och ett olycksfall kan när som helst göra dig för lång tid oförmögen till arbete.

8. Du skall ej förtrösta på morgondagen, ej heller anse utgifterna för en försäkring vara bortkastade, ty i själfva verket äro de ringa i förhållande till d«n trygghet de skänka, och om du blott lägger af lika mycket som du gifver ut för öfverflödsartiklar, såsom tobak och spritvaror, skall du utan olägenhet bestrida dem.

9. Du skall betrakta utgifterna för försäkring lika nödvändiga som utgifterna för mat och dryck, och lika litet som du af den anledningen att det kostar underlåter att äta, när du är hungrig, och dricka, när du är törstig, bör du underlåta eller uppskjuta att försäkra dig och ditt för vinnande af trygghet och samvetsro.

10. Du skall, innan du försäkrar, göra dig hos sakkunnigt och tillförlitligt folk underrättad om hvilken försäkringsanstalt, som är den lämpligaste och som du med största förtroende kan vända dig till.

Galenskap i'se Sinnessjukdomar.)

Gallsten är en ej sällsynt åkomma, särskildt är den vanlig hos kvinnor, utan tvifvel på grund af deras vana att bära åtsnörande klädesplagg, hvarigenom en stoekning uppstår i gallan, som gynnar stenbildningen. Sjukdomen kan också ha sin grund i andra omständigheter, såsom bristande kroppsrörelse, för långa mellantider mellan måltiderna, äfvensom, efter hvad man trott sig märka, ärftlig disposition. Stenbildningen uppstår på det sätt, att kring en kärna af afstötta epitelceller gallan afsätter vissa ämnen, som omsider bilda en fast kropp. Gallstenarna kunna växla betydligt i både storlek och form.

Många människor kunna vara behäftade med gallsten utan att förspörja något obehag eller blott helt lindriga sådana. Men om en gallsten lämnat gallblåsan, där de vanligen simma fritt omkring, och kommit ut i gallgången eller om den föranledt en inflammation i gallblåsan, inställer sig den ytterst plågsamma sjukdomsföreteelse, som kallas gallstenskolik. Dessa anfall kunna framkallas af dietfel, förkylningar, häftiga sinnesrörelser, ansträngningar o. s. v., men inställa sig äfven utan någon särskild yttre anledning. Vanligen börjar anfallet med obehag, illamående, frossbrytningar o. s. v., men kan också komma alldeles plötsligt. De intensiva smärtorna komma skoftals med jämförelsevis

lugna mellanrum och utstråla från lef-vertrakten mot skuldrorna och ryggen, ja, ända ut i armarna. Hos känsliga personer kunna de framkalla vanmakt, yrsel och konvulsioner och åtföljas ej sällan af kräkningar. I regeln bruka smärtorna gifva sig efter några timmar, ofta dock för att inom kort återkomma med förnyad häftighet.

Under kolikanfallet bör den sjuke läggas till sängs och ett våt värmande omslag eller grötar anbringas i lefvertrak-ten. För att döfva smärtorna brukar morfin gifvas. Att dricka hett vatten eller karlsbader kan äfven rekommenderas.

Understundom tar sjukdomen ett oregelbundet, mera kroniskt förlopp, som kan sluta med återvinnandet af hälsan, då gallstenen blifvit aflägsnad antingen af sig själf eller genom operation, men också kan medföra farliga komplikationer och leda till dödlig utgång, då gallans afgång är hindrad och dess beståndsdelar öfvergå i blodet och förgifta detta. Kronisk gallstenslidande är alltid åtföljdt af gulsot.

Den som lider af gallsten bör noga undvika allt, som kan gynna sjukdomen öch som delvis berörts ofvan. Måttlig och sund diet måste äfven iakttagas. Magen får ej öfverlastas med mat, feta eller icke riktigt färska födoämnen böra undvikas, likaså alla svårsmälta eller väderbildande sådana, såsom ärter, bönor,

surkål o. s. v., rå frukt och sallad, vidare starka spritdrycker eller svagare alkoholhaltiga drycker i större mängd. Därjämte hör man sörja för regelhunden afföring. Karlsbad har fått rykte om sig för synnerligen lyckade kurer vid gallsten.

I svårare fall är operation nödvändig, då gallblåsan öppnas och stenarna uttömmas. I regeln förlöper en sådan operation utan någon fara.

Gamla stilen (se Kalender.)

Gastrisk feber (se Magkatarr.)

Generalitetet (se Svenska armén.)

Generalkonsuler (se Konsuler.)

Generalstaben (se Svenska armén.)

Génèvekonventionen kallas en den 22 april 1864 afslutad internationell öfverenskommelse med syfte att i möjligaste mån förmildra verkningarna af de för krigföring oundgängliga medel, förebygga onödig grymhet samt att lindra sårade och sjuka militärpersoners lott. Den å fältlasarett och förbandsplatser planterade flaggan bär ett rödt kors på hvit botten. Samma tecken anbragt å en armbindel bäres af till fältsjukvården hörande personal samt anbringas å fordon o. d., som begagnas för den militära sjukvården, och står under neutralitetens skydd. I flera stater är användandet af detta tecken på firmaskyltar, priskuranter o. d. förbjudet.

I turkiska armén användes, i stället för det röda korset, en röd halfmåne på hvit botten.

Getafvel. Geten har blifvit kallad »fattigmans ko» för den rikliga och hälsosamma mjölk, hon lämnar. Geten mjölkar tio månader af året, under bästa tiden ända till en kanna, och som hon är ytterst litet mottaglig för sjukdomar, j anses getmjölk af mången nyttigare än ; komjölk. Särskildt är faran för tuber-kelsmitta genom dess förtärande så godt som utesluten. Sjuklingar i synnerhet

ordineras ofta getmjölk i stället för komjölk. Å andra sidan är geten ett farligt skadedjur för ungskogen och ytterst svår att genom stängsel hålla inne på en begränsad betesmark.

Getterna böra under sommaren utfod-ras på högländt bete samt under vintern erhålla fint hö, torrt löf, rotfrukter, säd eller kli och oljekakor, något rikligare än får. Geten bör mjölkas två gånger om dagen. Omkring 2 månader före dräktighetstidens slut afsinar hon vanligen, men bör ändå under den följande tiden samt under digifningen (särskildt första veckan) mjölkas då och då, på det mjölken ej må hopa sig i jufret och åstadkomma sjukdomar.

Till afvelsdjur bruka helhvita getter föredragas framför svarta eller svarta och hvita. Djuren kunna anyändas till afvel från V/2 till 8 å 10 år. Parningstiden infaller vanligen i oktober, och en bock kan under en månad befrukta 100 getter. Dräktighetstiden är 5 månader. Under afvänjningen erhålla killingarna komjölk, krossad hafre och fint hö. Mjölkutfodringen upphör, sedan de blifvit vana att förtära hö och säd. När de äro några månader gamla, slaktas eller kastreras de hankillingar, som icke skola användas till afvel.

Getingar (se Insektstyng och Skadeinsekter.)

Gevär. Under denna benämning inbegripas i främsta rummet de eldhandvapen, som begagnas för krigsbruk och hvilka utgöra beväpningen för en armés hufvudvapen, infanteriet. Öfriga vapenslag äro numera äfven helt eller delvis beväpnade med ett slags smärre gevär, kallade karbiner, afsedda för strid på närmare håll.

En mängd olika gevärstyper förekomma, bland hvilka må nämnas det i svenska armén införda mausergeväret med en kaliber (loppgenomskärning) af577

6,5 millimeter. Samma gevärssystem, ehuru med afvikande kaliher, är infördt i flera andra arméer, däribland den tyska och ryska. Norge har en särskild gevärstyp, Krag-Jörgensens, hvilken äfven införts i danska armén. Den engelska armén är beväpnad med Lee-Metford-geväret och den franska med Lebelge-väret. Alla dessa gevärstyper ha det gemensamt att de äro repetergevär, d. v. s. att flera skott kunna aflossas omedelbart efter hvarandra utan omladd-ning, för hvilket ändamål de äro försedda med antingen fasta eller lösa patronmagasin.

(Om gevär för jaktbruk se Jaktgevär.)

Gifter innefatta en grupp af ämnen, hvilka, införda i kroppen antingen genom matsmältningsverktygen eller genom sår, åstadkomma en sönderdelning af blodet af den art och till den grad, att lifsverksamheten kan upphäfvas och döden inträda. Verkan af ett gift kan vara mycket olika beroende på dess art: under det att vissa giftämnen redan i mycket små mängder kunna förorsaka ögonblicklig eller snart inträdande död, verka andra mera långsamt eller blott i större mängder. En del gifter, som i större kvantiteter äro farliga, kunna i mindre doser göra tjänst som läkemedel mot vissa sjukdomar. Så t. ex. arsenik, som i större dos är ett häftigt verkande, dödligt gift, men i små mängder användes med stor fördel såsom stärkande medel vid vissa svaghetstillstånd.

I fråga om ursprunget skiljer man mellan metalliska och kemiska samt växtgifter och animaliska (till djurriket hörande) gifter. Till de metalliska och kemiska räknas exempelvis arsenik, bly, fosfor, vissa syror o. s. v., till växtgif-terna blåsyra, nikotin och saften af alla giftiga växter, samt till de animaliska de giftämnen, som afsöndras af ormar och insekter. I afseende på verkan in-

delar man gifterna i korrosiva eller frätande, hvilka inverka på kroppens väfnader — arsenik, klorgas, krotonolja, sublimat, svafvelsyra m. fl. —*, respira-tionsgifter, hvilka beröfva blodet dess syre och verka kväfvande, t. ex. blåsyra, koloxid, vätesvafla, och nervgifter, hvilka angripa hjärnan och nervsystemet, t. ex. atropin, morfin, nikotin, stryknin. Man kan äfven till gifter hänföra de ämnen, som framkalla infektionssjukdomar, ehuru man i allmänhet tager ordet gift i dess mera inskränkta bemärkelse, nämligen såsom ett ämne, hvilket på grund af sin kemiska sammansättning alltid utöfvar en skadlig verkan mera oberoende af organismens motståndskraft än de ämnen, som framkalla infektionssjukdomar.

En hel del giftiga ämnen få ej salu-hållas utan af särskilda personer och med iakttagande af vissa försiktighetsmått. Sålunda föreskrifver k. giftstadgan af d. 7 december 1906 att gifter, afsedda för medicinskt bruk, öfver hufvud endast få försäljas genom offentligt anordnade apotek, hvilka äro skyldiga att föra bok öfver giftämnen, som på grund af särskild tillåtelse af administrativ eller rättslig myndighet utlämnas utan läkarerecept, äfvensom öfver alla arsenikpreparat, äfven när de utlämnas på läkarerecept. Kemiska fabrikanter äro äfven berättigade att sälja sina giftfabrikat med iakttagande af vissa föreskrifter, hvarjämte handelsidkare i gemen äga att under stadgade villkor sälja sådana giftiga ämnen, som för allmänt förekommande tekniska eller hushålls-behof användas.

En hel del gifter användas i stor utsträckning för framställande af färger o. d. eller som konserveringsmedel, hvilket ej sällan visat sig medföra allvarliga vådor. Särskildt är användandet af arsenik såsom tillsats vid tapettillverk-570

ning, oljefärgsberedning, klädesfabrikation, konservering af pälsvaror o. d. en högst betänklig sak, då mycket lätt genom inttytande af fuktighet en arsenik-haltig gasförening bildas, arseniksyrlighet, sora följer med den inandade luften in i kroppen och kan framkalla svåra rubbningar i nervsystemet, s. k. arsenikneurit, som vanligen yttrar sig med mag- och tarmoordningar, kräkningar, diarré o. s. v., »myrkrypning» i händer och fötter samt förlamning.

Se f. ö. Förgiftning.

Giftermål (se Äktenskap.)

Giftiga svampar (se Svampar.)

Giftiga växter. Förutom bland svampsläktet (se Svampar) förekommer en hel del växter, hvilka innehålla ämnen, som verka skadligt på organismen. Åtskilliga dylika giftväxter förekomma i vårt land dels vildtväxande, dels odlade som prydnadsväxter. Här nedan uppräknas de mera anmärkningsvärda af dem:

Adonis, odlad prydnadsväxt, en art vild på Öland och Gottland; bela växten giftig, särskildt roten.

Akleja (Atjuilegia vulgaris), hela växten giftig.

Belladonna (Atropa Belladonna), alla växtens delar giftiga, särskildt rot och frukt.

Bittersöta, äfven kallad besksöta eller kvesved (Solanum Dulcamara), alla delar giftiga, i synnerhet stjälk, blad och frukt. En afart (Solanum nigrum), likaledes giftig, växer som ogräs i trädgårdar.

Bolmört (Hyoseyamus niger), bela växten giftig, särskildt rot och frön.

Clematis, odlas som prydnadsväxt, hela växten giftig.

Cyclamen, äfven kallad alpviol, odlas mycket som krukväxt; löken är giftig.

Dårrepe (Lolium temulentum), giftiga frön.

Fingerborgsblomma (Digitalis), alla de-

lar giftiga, i synnerhet bladen. Mest giftig är röda fingerborgsblomman (Digitalis purpurea).

Getpors eller skvattram (Ledum pa-lustre), stjälk och blad giftiga.

Guldregn (Cytisus), fröna giftiga.

Hampa (Cannabis sativa), stjälk och blad giftiga.

Hasselört (Asarum europaeum), förekommer sällsynt i Skåne; roten giftig.

Idegran (Taxus baccata), grenar och blad giftiga.

Kronärt (Coronilla Emerus), vild på Öland och Gottland; stjälk och blad giftiga.

Kärrfrier (Pedicularis palustris) och skogsfrier (Pedicularis silvatica), stjälk och blad giftiga.

Laktuk, vild (Lactuca Scariola), förekommer i vårt land sparsamt; mjölksaften giftig, särskildt i bladen.

Lobelia (L. Dortmanna), en vattenväxt, mjölksaften giftig.

Missne (Calla palustris), ganska allmänt förekommande kärrväxt; hela växten giftig, särskildt rotstocken.

Odört (Conium maculatum); stjälk och blad giftiga.

Ormbär eller galnebär (Paris quadri-folia); alla delar giftiga, i synnerhet rotstocken och frukten.

Prustrot, hvit (Veratrum alba) och svart (V. nigrum); roten giftig. En annan prustrotart är Helleborus, som hos oss dock endast förekommer odlad som prydnadsväxt; roten är giftig.

Ranunculus (se Smörblomster.)

Sippor (Anemone), hvitsippa, blåsippa och gulsippa, äfvensom den på Gottland förekommande Anemone silvestris, samtliga giftiga, särskildt stjälkar och blad.

Skogsfrier (se Kärrfrier.)

Smörblomster (Ranunculus) förekomma i en mängd arter, samliga giftiga, försmås också af betande kreatur.

Spikklubba (Datura strammonium);581

bela växten giftig, i synnerhet dess frön.

Sprängört (Cicuta virosa); bela växten giftig, särskildt häftig verkan har roten.

Stormhatt (Aconitum), förekommer både vild och odlad; hela växten giftig, särskildt rot och blad.

Svalört (Chelidonium majus), alla växtens delar giftiga, synnerligen roten.

Tibast eller källarhalsbusken (Daphne Mezereum); alla delar giftiga, särskildt bark och frön.

Tidlösa, äfven kallad nakna jungfrun (Colchicum autumnale); hela växten giftig, i synnerhet lök och frön.

Vildpersilja (Aethusa Cynapium); alla delar giftiga, särskildt stjälk och blad.

Vippa (Pulsatilla); bland de få svenska arterna är den allmännaste backvippan eller backsippan; hela växten giftig, särskildt stjälk och blad.

Giftmord (se Mord och Rättsmedicin.)

G-iftoman. Enligt svensk lag skall omyndig mö, hvarmed förstås kvinna, som icke är eller har varit gift, för att kunna ingå äktenskap inhämta samtycke af sin giftoman. Giftoman är i första hand fader, därnäst moder; lefva ej föräldrarna, skall giftomannaskapet öfvergå till den person, som fader eller moder därtill bevisligen förordnat, eller, om sådant förordnande ej gjorts, till närmaste frände, hvarvid fädernefränder gå före mödernefränder, helskylda framför halfskylda och äldre före yngre. Dock får kvinna ej utöfva giftomanna-skap. Närmast efter fränderna åligger det förmyndare att vara giftoman. Finnes ej giftoman, skall vederbörande domstol förordna sådan.

Giftomans befogenhet är i allmänhet inskränkt till att, om han finner sig äga skäl att förhindra ett äktenskap, i laga ordning göra gällande jäf mot detsamma. Försummar ban detta, inverkar ej

den omständigheten att hans samtycke saknats på äktenskapets giltighet. Har han en gång, t. ex. vid trolofningen, lämnat sitt samtycke till giftermålet, kan ban icke sedermera utan laga skäl återtaga detta. Om äktenskap kommit till stånd utan giftomans samtycke på grund af häfdande eller enlevering eller oaktadt giftoman anfört vederbörligt jäf eller hindrats göra detta, kan giftoman inför domstol påyrka äktenskapets upplösning. Giftoman har äfven rätt att göra kvinnan arfiös, om hon gifter sig mot hans vilja, för så vidt hon är berättigad till arf efter honom. Detta måste ske i form af testamente oeh med uppgifvande af orsaken. Föräldrar ha, i förbigående sagdt, rätt att på samma sätt göra sina barn arflösa ehvad de äro myndiga eller ej, om de gifta sig mot deras vilja, medan de vistas i föräldrarnas hus och äta deras bröd.

Vägrar giftoman utan laga skäl samtycke till äktenskap, kan vederbörande domstol (i fråga om mö af frälse börd k. m:t) med sitt samtycke ersätta hans.

Giftorätt. Med giftorätt förstås äkta makars rätt till del i gemensam egendom, hvilken rätt i fråga om genom vigsel afslutade äktenskap inträder omedelbart med vigseln och i fråga om s. k. ofullkomnade äktenskap i de fall, att domstol förklarar ett par personer för äkta makar eller en man kyrktager en kvinna såsom fästekvinna eller äkta hustru.

Den egendom, i hvilken giftorätt erhålles och som således är för bägge makarna gemensam, är dels under äktenskapet af båda makarna gemensamt erhållen fast egendom, dels ali lösegendom, som ej kan betecknas såsom enskildt tillhörig endera maken. Till sådan enskild egendom räknas fideikommiss af fast eller lös egendom; lösören eller fast egendom, som genom gåfva

eller testamente gifvits åt ena maken med uttryckligt förbehåll att de skola tillhöra denna enskildt; lösören eller fast egendom, som i endera makens hand hafva egenskap af villkorlig hemföljd, d. v. s. skall vid arfskifte efter gåfvo-gifvare återbäras eller afräknas å gåfvo-tagarens arfslott; ali egendom, fast eller lös, som, efter det ansökning gjorts om sedermera beviljad boskillnad, förvärfvas af ena maken, samt ali fast egendom, som ena

maken före eller under äktenskapet ärft eller före äktenskapet förvärfvat.

Giftorättsandelarna utskiftas på makarna vid endera makens död, vid skilsmässa mellan makarna samt vid boskillnad.

Giftorätt kan förverkas helt eller delvis af följande anledningar:

Då endera maken dräper den andra af vilja eller groft vållande eller vid domstol blifvit förvunnen att ha stämplat mot den andras lif och skilsmässa på grund däraf följer (i förra fallet förverkas hela giftorätten till hvad den andra medfört i boet, i senare fallet förverkas hela giftorätten i boet),

då skilsmässa afkunnats på grund af horsbrott (i detta fall förverkar den brottslige hälften af sin giftorätt), eller

då ena maken af fiendskap öfvergifvit den andra och begifvit sig bort i afsikt att ej vidare återvända för att fortsätta äktenskapet (i detta fall kan, då skilsmässa afkunnats, domstolen förklara den afvikna maken förlustig hela giftorätten i boet, hvilken den hemmavarande maken får behålla, så länge han förblir ogift.)

Gikt är en kronisk rubbning i ämnesomsättningen, som yttrar sig med egendomliga anfall af akut ledgångsinflammation, börjande företrädesvis i stortån och sedan spridande sig till andra

leder. Sjukdomen medför ofta äfven rubbningar i inre organ.

Den egentliga gikten får ej förväxlas med reumatism, som den dock i många fall liknar i fråga om symtomen. Den antages bero på aflagring af urinsyrade salter i ledgångarna. Vanligast uppträder sjukdomen i åldern mellan 35—40 år, ehuru den kan komma till utbrott både tidigare och senare, och förekommer oftare hos män än hos kvinnor. Ärftliga anlag spela en viktig roll och kunna påvisas i mer än hälften af alla giktfall. En mycket vanlig orsak är omåttlighet i mat och dryck, i synnerhet rikligt förtärande af köttföda, samt missbruk af spirituösa, särskildt öl och vin, hvarjämte sjukdomens utbrott gynnas af makligt och stillasittande lefnadssätt. Man har därför kallat denna sjukdom Jrikemanssjukan», ehuru den äfven kan uppträda hos personer, som icke på något sätt gjort sig skyldiga till extravaganser.

I regeln börjar sjukdomen med ett akut anfall, som ibland föregås under några dagar af vissa förebud, såsom trötthet, nedstämdt lynne, hjärtklappning, oordningar i magen etc. Själfva anfallet börjar vanligtvis fram mot midnatt i form af en ytterst häftig, borrande eller brännande smärta i den angripna leden, vanligen i stortån, som svullnar och rodnar, kännes het och är ytterst öm för minsta beröring. Fotryggen är äfven något svullen med utvidgade spända blodådror. Ibland åtföljes anfallet äfven af måttlig feber. För öfrigt har den sjuke ofta god aptit. Tillståndet förbättras under dagarna, men försämras lika regelbundet under nätterna, tills efter en fjorton dagars förlopp anfallet går öfver, svullnaden och rodnaden försvinna och huden på det angripna stället affjällas under liflig klåda. En förtjockning kvarstår dock585

länge i leden, som fortfarande kännes styf och öm. Under anfallet är urinen mörkfärgad och ovanligt rik på urinsyra.

Anfallen komma företrädesvis under våren och upprepas med längre eller kortare mellantider. Får sjukdomen ostörd fortfara, bli anfallen allt tätare, af längre varaktighet och sprida sig till allt flera leder. I 80 fall af hundra angripes stortån, mest den vänstra, först, hvarför man också stundom kallar sjukdomen podager. Därefter kommer turen vanligen till knäleden och yttre fotranden, vidare fingerlederna och handen, skulderleden, nyckelbens- och kotleder-na, däremot högst sällan höftlederna.

I mån som anfallen blifva tätare, bruka de bli mindre häftiga, men efterlämna däremot stadigvarande förtjock-ningar i lederna, s. k. giktknölar, samtidigt med att lederna bli styfva och ofta förlora rörelseförmågan. Detta förlopp af sjukdomen betecknas såsom kro nisk gikt. Giktknölarna äro i början mjuka, liksom degiga, men bli med tiden stenhårda och kunna växla i storlek från en ärta till ett gåsägg. De innehålla en kritliknande massa,

bestående af kristalliserade urinsyrade salter. Den kroniska gikten medför vanligen allvarsamma rubbningar i allmäntillståndet. Ej sällan inställa sig som en följd rubbningar i matsmältningsapparaten, kroniska katarrer i struphufvudet och luftvägarna, förändringar i blodkärlsväggarna (arterioskleros) och i hjärt-väfnaden (myokardit), kroniska ekzem. Mycket ofta orsakar gikten äfven den sjukdom i njurarna, som kallas skrump-njure, och som gör den särskildt allvarsam.

Under det akuta anfallet bör den sjuke gå till sängs. Den angripna leden bör läggas högt, inlindas i vadd eller flanell, eller också anbringar man om densamma ett våtvärmande omslag, hvaremot kalla omslag o. d. böra undvikas,

liksom massage är olämplig under själfva anfallet, hvaremot sådan efteråt lämnar goda resultat, särskildt om den föregås af omväxlande varm och kall dusch. De ofta outhärdliga smärtorna stillas bäst med morfin. Mot törsten gifves bäst vanligt friskt källvatten eller kolsyrade vatten utan salter i, såsom selters och apollinaris. För regelbunden afföring sörjes med lavemang eller milda laxermedel ocb den sjuke bör endast förtära litet mjölk, hafresoppa o. d.

Sjukdomens allmänna behandling är hufvudsakligen dietisk. Af största vikt är ett strängt måttligt lefnadssätt, som jämte bad och lämpliga brunnskurer verkar mycket bättre än några medikament. Bäst är att af läkare erhålla anvisning på någon lämplig kurort. Har man råd därtill, är det skäl i att uppsöka någon af de utländska brunns- eller bad-orterna, där man särskildt lagt an på behandlingen af gikt och bland hvilka må nämnas Wiesbaden, Neuenahr, Baden-Baden, Aix-lesBains, Aachen.

Dieten bör ordnas så, att födan ej är för riklig, dock ej så knapp att patienten ställes på sväItkur. Mjölk, ost och ägg kunna förtäras i större mängd, likaså grönsaker och frukt, hvaremot man måste vara mera sparsam i fråga om bröd och potatis. Af kött bör man äta högst ett fjärdedels kilo dagligen. Spritdrycker böra bannlysas. Vissa animaliska födoämnen, såsom lefver, njure, hjärna och kalfbräss, ha egenskapen att verka förökande på urinsyreafsöndringen och böra på den grund undvikas. Man har äfven trott sig finna att allt slags fågelkött är mindre lämpligt för giktsjuka på grund af dess relativt höga halt af urinsyra.

Klädseln bör vara varm och ylle bäras närmast kroppen. Plötsliga afkyl-ningar äro nämligen i denna sjukdom ganska riskabla. Äfven klimatet spelar587

en ej oviktig roll: ett torrt och soligt sådant är afgjordt att föredraga framför ett mera kallt och fuktigt. Varma had med efterföljande kalla duscher eller öf-versköljningar en à två gånger i veckan göra god verkan; för yngre personer lämpa sig också ångbad, finsk badstu eller romerskt bad hvar och hvarannan vecka. Kroppsrörelse är en sak, som ej heller bör försummas, vare sig i form af promenader i det fria eller hemgymnastik. För äldre giktpatienter, som ha svårare att röra sig, rekommenderas mekanisk apparat-gymnastik.

Glace (se Efterrätter.)

Glasbitar, som råkat nedsväljas, kunna bli mycket farliga, emedan de lätt kunna såra tarmkanalen och föranleda dödlig bukhinneinflammation. Ha glasbitar, nålar eller andra hvassa föremål kommit ned i magen, bör man genast förtära skrymmande mat, t. ex. stora portioner gröt, potatismos o. d., samt därpå taga ricinolja. De farliga kropparna inbäddas därigenom i den massa, som utfyller tarmen och kunna uttömmas utan att göra någon skada, dock kan man ej med absolut visshet påräkna lycklig utgång.

Glasföremål begagnas i stor utsträckning dels för nyttighetsändamål och dels som prydnadssaker. På grund häraf torde det ej vara ur vägen att lämna några anvisningar huru dylika föremål böra rengöras och vårdas.

Kristallglas böra alltid rengöras med största omsorg och försiktighet, särskildt som de i allmänhet äro finare och bräckligare än vanliga glas. Man bör sålunda aldrig diska dylika glas tillsamman med andra servisföremål. Helst bör man vid rengöringen använda en balja, hvars botten och sidor beklädts med banddukar, så att glasen ej

utsättas för stötar. Vattnet bör ej vara hett, endast ljumt. Är glaset helt hvitt och ej förgylldt eller

måladt, rekommenderas att till vattnet sätta litet soda eller en matsked sprit. Vid torkningen, hvartill böra användas mjuka handdukar, bör särskildt uppmärksammas att glas med fot icke tåla att behandlas ovarsamt.

Ett sätt att rengöra antika kristallglas är följande, som brukar användas af samlare. Äggskal pulveriseras fint, hvarefter pulvret blandas med vatten till en tjock välling. I denna doppas ensämskskinnslapp,med hvilken man varsamt gnider glasföremålen tills ali smuts är aflägsnad. Därefter sköljer man föremålen i rent vatten och torkar försiktigt med en mjuk linneduk.

Blomvaser rengöras med blyhagel och vatten, eller också kan man använda färsk tidningsmakulatur, som sönderplockas i småbitar i vasen och därpå öfverhälles med varmt saltvatten, som omröres eller omskakas duktigt, hvarefter man slutligen sköljer med rent vatten.

Guldfiskknpor kräfva vid rengöring stor omsorg. Sedan fiskarna blifvit flyttade till en annan behållare, hvars vatten måste hålla samma temperatur, fyller man den smutsiga bassängen med varm sodalösning samt litet fint sönderskuren rå potatis. Detta omskakas tills smutsen löst sig. Efteråt är grundlig sköljning med rent vatten nödvändig, enär fiskarna äro mycket ömtåliga. 1 händelse en fisk dör, bör man genast rengöra kärlet på ofvan anfördt sätt, sedan man först rökt det med svafvel för att tillintetgöra möjliga smittämnen.

Vattenkaraffiner behöfva ofta rengöras, alldenstund i vattnet upplösta organiska och mineraliska ämnen afsättas som bottensats och på kärlens insidor, hvilket ej blott gör ett osnyggt intryck utan äfven inverkar förskämmande på vattnet. Minst en gång i veckan bör en i dagligt bruk varande karaffin sköljas589

med varm sodalösning och därpå spolas med rent vatten. Hvar fjortonde dag kan det vara nödvändigt att företaga en grundligare rengöring, i det man krossar äggskal som tillika med vatten hällas på karaffinen och duktigt omskakas, hvarigenom ali smuts brukar fort nog aflägsnas. Afsätter vattnet mycket organiska ämnen, hvilket synes därpå att beläggningen på kärlets insidor får en grönaktig färg, kan det vara lämpligt att då och då röka karaffinen inuti med svafvel för att tillintetgöra möjligen förefintliga bakterier.

Oljebehållare å fotogenlampor måste tid efter annan rengöras, om man vill att lampan skall lysa klart. Detta tillgår så, att man afhäller oljan och fyller behållaren med sprit och salt. Vätskan bör stå i behållaren några timmar och då och då omskakas. Slutligen sköljer man med varmt vatten och torkar med papper. Skölj vattnet får ej vara hett, så att kittet, med hvilket behållaren är fästad vid lampfoten, löser sig och spricker.

Lampglas kunna göras motståndskraftiga mot plötslig hetta, om man lägger dem i ett kärl med kallt vatten, tillsatt med litet koksalt, och låter det långsamt koka upp. Sedan vattnet kokat ungefär en kvart, tager man kärlet af elden och låter vattnet med de fortfarande iliggande glasen långsamt svalna. Äfven andra glasföremål, liksom porslin och stengods, kunna härdas på samma sätt.

Medicinflaskor och glas, som begagnats af eller för en af smittoförande sjukdom angripen person, böra innan de tagas i bruk för annat ändamål omsorgsfullt desinficeras och rengöras. Ha föremålen varit i direkt beröring med den sjuke, är det rådligast att först lägga dem i en stark lysollösning (20 procen-tig) och därefter koka dem.

Fönsterrutor putsas bäst antingen med enbart sprit, som påstrykes med en svamp, eller med en deg af sprit eller ammoniak med slammad krita, som påstrykes med en lapp, hvarefter man putsar med ett sämskskinn. Man kan äfven putsa med tidningsmakulatur, som har egenskapen att göra glaset mycket klart. Murbruksstänk aflägsnas med ättika och oljefärgsfläckar genom bestryk-ning med grönsåpa, som får sitta tills fläckarna uppmjukats och kunna borttvättas. Fönsterputsning bör ej företagas medan rutorna äro belysta af solen.

Spegelglas tvättas med sprit. Sedan denna aftorkats, öfvergnider man glaset med en liten påse af glest tyg,

innehållande blåpulver, hvarefter man polerar med ett mjukt sämskskinn.

Glasproppar, som fastnat i flaskhalsen, lossas genom att hälla litet olja rundtom proppen samt värma flaskmynningen framför elden. Därpå bultar man försiktigt på proppen och försöker vrida den rundt. Förfaringssättet upprepas till dess proppen lossnar.

Glasögon. Rubbningar i synförmågan, som ej bero på någon egentlig sjukdom i S3Tnorganen, utan endast på medfödda eller förvärfvade felaktigheter, äro mycket vanliga och karaktäriseras hufvudsakligen som närsynthet och långsynthet. Närsynthet (myopi) kallas det, när alla närbelägna föremål urskiljas tydligare än längre bort belägna, medan förhållandet vid långsyntheten är det motsatta. Båda felen bero på abnorma ljus-brytningsförhållanden inom ögonappara-ten och grunda sig i de flesta fall därpå att i förra fallet ögat är för långt och i det senare fallet för kort-.

För att utjämna dessa fel måste man använda särskildt slipade glas, som moderera ljusbrytningen efter ögats förhållanden. En långsynt, som ser dåligt på nära håll, bör sålunda begagna glasögon591

med konvexa glas, d. v. s. sådana som äro tjockare mot midten än mot kanterna, alltså hvad man i dagligt tal kallar förstoringsglas. Omvändt behöfver en närsynt för att kunna se på afstånd begagna glasögon med konkava, d. v. s. skålformiga glas, som sprida ljuset och därigenom förlägga bilden längre in i ögat än när detta är obeväpnadt.

En form af långsynthet är den hos ålderstigna personer förekommande gam-malsyntheten, som har sin grund däri att ögonlinsens anpassningsförmåga småningom aftager genom att den blir hårdare till konsistensen.

Vid val af glasögon är det af största vikt att rådfråga en ögonläkare. Ty endast genom en omsorgsfull undersökning af ögonen och deras synkraft kan man afgöra hur pass starka glasögon som erfordras och om samma eller olika grader af skärpa behöfves för båda ögonen. Ofta händer nämligen att det ena ögat är mera när- eller långsynt än det andra, hvilken skillnad naturligtvis måste utjämnas genom olika glas. Olämpliga glasögon äro riskabla att använda, i det att därigenom det fel man vill afhjälpa mycket lätt kan i stället förvärras.

Glycerin bildas vid sönderdelning af fett genom inverkan af baser eller koncentrerad svafvelsyra och erhålles som biprodukt vid stearinljustillverkning. Den i handeln förekommande renade glyceri-nen är en vattenklar, luktlös, giftfri, si-rapstjock vätska med söt smak och som lätt låter blanda sig med vatten och alkohol. Förutom i industrien (vid tillverkning af nitroglycerin o. d. sprängämnen) användes glycerin i många fall för kosmetiska, medicinska och hushållsändamål. Det begagnas sålunda till ingnidning å rå och sprucken hud, vid frostskador, till lavemang, vid inläggning och konservering.

Bland recept, i hvilka glycerin ingår, må följande här anföras:

Glycerintoalettvatten: 20 gr borax lösas i 940 gr rosenvatten, eventuellt med tillsats af 1 gr kumarin (det välluktande ämne, som finnes i myskemadra), hvarefter tillsättes 50 gr glycerin och 2 droppar ambratinktur.

Glycerincoldcream: 80 gr hvitt vax och lika mycket valraf samt 600 gr mandelolja smältas tillsamman. Massan röres tills den blir skummig, hvarpå tillsättes 120 gr glycerin, 5 gr. borax och efter behag litet kumarin, rosenolja, bergamottolja och ambratinktur.

Glycerinsalfva för frostskador eller för spruckna och såriga händer etc.: 50 delar glycerin, 5 delar sprit och 1 del dragant uppvärmes i vattenbad och omröres väl.

God man kallas i lagspråket en person, som lagligen förordnas att vårda och förvalta annans egendom eller som af offentlig myndighet eller enskilda per-ner utses att verkställa hvarjehanda legala uppdrag eller pröfva rättsanspråk, som eljest skulle dragas under domstol.

Då boskillnad mellan ett par äkta makar blifvit sökt, skall domaren eller rätten på begäran af hustrun förordna god man till hennes biträde, som äger att, äfven utan uttryckligt uppdrag, bevaka hustruns talan, därest hon ej själf eller genom annan vill utföra densamma, uti allt som rör boskillnadsmålet och med detta sammanhängande frågor.

Vid arfskifte skola vara närvarande två eller flera gode män, som skola tillse att lagens föreskrifter iakttagas och till bevis att så skett underteckna arfskif-tesinstrumentet, hvilket senare de äfven ha till uppgift att uppsätta, ifall de därom anmodas. Dessa gode män tillkallas af stärbhusdelägarna. Kunna dessa ej enas om valet, utses gode män-593

nen af vederbörande domstol på anhållan af någon af stärbhusdelägarna.

Är någon stärbhusdelägares vistelseort okänd eller så aflägsen att säkert bud inom bouppteckningstidens slut ej kan komma till och från honom, äro öfriga stärbhusdelägare samt dödsboets vårdare skyldiga att göra anmälan hos vederbörande domstol, som då förordnar god man att bevaka den frånvarandes rätt.

I konkursmål väljes af borgenärerna två eller flera gode män för förvaltningen af konkursboet. Är boet af ringa beskaffenhet, kan blott en god man väljas, om domstolen eller domaren lämnar sitt samtycke. Därjämte äger domstol att i dylika mål förordna god man för gift gäldenärs hustru, ifall sådant af gäl-denären eller hustrun begäres.

Tillsyn öfver förmyndares förvaltning utöfvas af gode män, som utses, en eller flera, i stad af stadsfullmäktige eller, om sådana ej finnas, af allmän rådstuga samt å landet af kommunerna å kommunalstämma. Dessa val skola i samt" liga rikets kommuner förrättas inom utgången af oktober månad hvart fjärde år, räknadt från den 31 okt. 1884, och afse en tid af fyra kalenderår. Afgår god man under den tid, för hvilken han är väld, skall nytt val ofördröjligen förrättas för den återstående tiden.

Till god man kan ej väljas den, som icke uppnått 25 år, som icke råder öfver sig och sitt gods, som afträdt sin egendom till sina borgenärer och icke förmått visa, att han är fri från deras kraf; som genom domstols beslut förklarats förlustig medborgerligt förtroende eller ovärdig att föra andras talan inför rätta, eller som är tilltalad eller ställd under framtiden för brott, som medför förlust af medborgerligt förtroende.

De orsaker, som kunna åberopas för att undgå godemansuppdrag, äro, att den föreslagne eller valde icke är bosatt

inom den kommun, där valet förrättas, att han är ämbets- eller tjänsteman, som af sin befattning är hindrad fullgöra uppdraget, att han efter 4 års tjänstgöring som god man är i tur att afgå från befattningen, att han uppnått 60 års ålder eller kan åberopa annat förhinder, som af valmyndigheten godkännes.

Gode männen ha till åliggande att årligen föra förteckning öfver till dem ingifna förmyndareräkningar (med lin-undantag beträffande förmynderskap, som lyda under hofrätt), att granska dessa räkningar och, i fall så finnes nödigt, omyndigs värdehandlingar samt att, därest anledning till anmärkning förekommer mot förmynflares förvaltning eller lämplighet i öfrigt för förmynder-skapet, detta skyndsammast anmäla hos vederbörande domstol.

För sitt besvär äro gode männen berättigade till ett årligt arvode af en procent af den omyndiges nettoinkomst.

God ton. Med uttrycket god ton förstår man egentligen hvad som anses passande i fråga om umgängesformer. Begreppen härom äro växlande för olika tider, olika folk och olika samhällsklasser. Man måste därför taga uttrycket i något trängre mening och låta det innefatta de lagar för umgänget, som för närvarande råda inom de bildade klasserna och hvilka i det stora hela äro ungefär likartade öfver hela den civiliserade värden. Begreppet

sammanfaller således i det närmaste med hvad man kallar etikett.

För att kunna motsvara goda tonens fordringar fullt ut kräfves af individen ej blott kännedom om de vedertagna lagarna för umgängeslifvet, både i allmänhet och vid särskilda tillfällen, utan också en viss grad af medfödd taktkänsla, utan hvilken reglerna alltid blifva en mer eller mindre död bokstaf. Låt vara att, enligt mångas mening, det595

förfinade umgängessättet döljer myeken förställning och brist på uppriktighet, människorna äro nu en gång så beskaffade — och detta gäller både höga och låga — att uppriktigheten och naturligheten verka på dem mera stötande än tilldragande, och de torde vara mycket få, som sätta tillbörligt värde på ett fullt uppriktigt omdöme, åtminstone när det gäller dem själfva, eller på ett från förfiningens fernissa befriadt uppträdande. För att umgänget människor emellan skall blifva ett ömsesidigt nöje och icke en plåga fordras, att individerna i sitt förhållande till hvarandra taga vissa hänsyn. Detta hänsynstagande är hvad man kallar god ton.

Under rubriken Bordskick har redan lämnats en framställning af de allmänna reglerna för huru man skall uppföra sig vid bordet. Här återstår således att tala om de umgängesregler, som gälla vid och för öfriga tillfällen.

Samtalsregler. I fråga om dessa bör man söka i sitt uppträdande tillämpa den gamla vishetsregeln »tala är silfver, tiga är guld». leke så att förstå som skulle det vara något förtjänstfullt att alltid iakttaga tystnad — tvärtom bör man, när tillfälle gifves och det lämpar sig, lämna sitt bidrag till konversationen. Men man får icke tala för mycket, icke behärska samtalet till den grad, att andra ej, som man brukar säga, »få en syl i vädret». Äfven en spirituell människa blir slutligen tröttande, och då kan man ju tänka sig huru pratmakare skola verka, som icke kunna åberopa någon slags spiritualitet till ursäkt för sin svada.

Man skall tänka innan man talar, så att man ej i hastigheten gör sig skyldig till någon indiskretion, förolämpning eller dumhet. För att undvika alla fa-taliteter bör man aldrig uttala några hätska, skarpa eller nedsättande omdö-

men om frånvarande personer. Oafsedt att sådant kastar ett ofördelaktigt ljus öfver ens egen karaktär, kan det verka sårande på någon närvarande, som möjligen står i närmare förhållande till den angripne.

Man bör i samtal helst undvika politiska stridsfrågor. Sådana kan man möjligtvis debattera i en trängre krets af personer, som närmare känna hvarandra. I större sällskap och i umgänge med relativt obekanta personer är det klokast att undvika sådana brännande ämnen, som lätt sätta lidelserna i svallning, så att förflugna ord och obetänksamma omdömen fällas och framkalla misstämning. En taktfull människa kastar icke in brandfacklor i en sällskaplig krets — det tillhör endast fanatismen eller oförståndet.

Unga flickor, liksom yngre personer öfver hufvud taget, skola, då äldre personer äro närvarande, ej lägga sig för mycket i ett samtal. En svår försyn-delse mot god ton är att afbryta äldre personer, medan de tala, eller taga ordet ifrån dem, när man märker, att de ämna säga någonting. En herre får ej heller afbryta en dam.

Barn böra ej tillåtas blanda sig i ett samtal annat än när de blifva tillfrågade om något.

Man skall icke vara högröstad, icke tala med patos, som lätt verkar tillgjordhet, icke använda cirklade fraser eller blomsteruttryck, utan söka lägga sina ord så naturligt som möjligt. Ej heller bör man späcka sitt tal med för mycket citat och främmande ord. Kvickheter, vare sig egna eller lånta, böra användas sparsamt och ordlekar icke alis, enär sådana med rätta anses som intellektuellt nödmynt.

Berättar man en anekdot-, skall man ej själf skratta bort hälften. I ju lugnare och torrare ton en anekdot be-595

rättas, desto effektfullare verkar poängen.

Att flera personer samtidigt prata om och öfver hvarandra verkar alltid otrefligt och är absolut stötande mot god ton. Man kan mycket väl gemensamt behandla ett tema utan att konversationen behöfver urarta till oväsen.

Det anses opassande, att två personer föra ett hviskande samtal i andras närvaro.

Till slut må framhållas såsom en allmän regel, hvilken särskildt bör läggas på hjärtat, att man aldrig skall tala om saker eller i ämnen, som man icke begriper.

Hållning. Äfven i fråga om hållningen uppställer goda tonen vissa fordringar. En hufvudregel är, att hållningen skall verka naturlig och otvungen vare sig man sitter, går eller står. Man bör lara sig att gå vackert utan att vagga med kroppen eller slänga med armarna.

I sittande ställning böra damer ej lägga benen i kors eller sträcka ut dem, om främmande personer äro närvarande. Det passar ej för någon, vare sig dam eller herre, att vårdslöst vräka sig i en soffa eller stol i andras sällskap, särskildt gäller detta ungdom.

Då man gäspar eller hostar, skall man hålla handen för munnen. Äfven, om man verkligen har tråkigt på en bjudning, bör man akta sig för att gäspa. Detta innebär en förolämpning mot värdfolket och likaså mot den person, hvilken man för tillfället samtalar med.

Att gestikixlera är oskönt och ofint.

Likaså strider det mot god ton att fingra på allt hvad man ser i en salong eller att hålla händerna i oupphörlig rörelse eller snurra tummarna om hvarandra.

Hållningen bör i stående ställning alltid vara rak, i ali synnerhet om man står inför en öfverordnad eller en dam.

Händerna låter man hänga ledigt utmed sidorna. Att stoppa händerna i rock-eller byxfickorna medan man talar med någon är högst ofint, likaså att sätta armarna i sidorna eller sticka händerna under röck- eller frackskörten. Mindre stötande, men i alla fall oskönt är att hålla armarna på ryggen.

Kommer en dam in i ett rum, där herrar befinna sig, böra dessa resa sig till dess hon tagit plats. Yngre personer skola alltid vänta att taga plats, tills närvarande äldre eller öfverordnade satt sig. En herre bör aldrig tillåta att en dam bär en stol i hans närvaro, utan skynda sig att taga den.

En bugning skall man ej göra för djup, men ej heller för vårdslös.

Det är ohöfligt att svara på en fråga endast med en skakning på hufvudet, en nick eller en axelryckning utan att samtidigt svara ja eller nej.

Att peka med tummen öfver axeln, när man vill visa på någonting, är ofint.

Det behöfver väl knappast sägas, att man ej får rensa sina naglar eller vidtaga några toalettbestyr i en salong eller en sällskapslokal. Sådant hör toalettrummet till. Ytterst oborstadt är at.t peta sig i näsan eller klia sig vare sig i hufvudet eller på kroppen uti andra personers närvaro.

En herre, som ledsagar en dam, bör rätta sina steg så mycket som möjligt efter hennes gångtempo.

Vid passerandet af dörrar etc. bör en herre alltid lämna damen eller damerna försteget, sedan ban, om ingen betjäning finnes till hands, öppnat dörren. I folkträngsel banar däremot en herre väg för sitt kvinnliga sällskap, och vid passerandet uppför en trappa går alltid herrn före damen.

Hälsning. I sättet att hälsa kan nedläggas mycken förfining och takt.595

En ganska svår fråga, som till slut måste öfverlämnas åt det enskilda godtycket, är när hälsningar höra utbytas. Under det att somliga ej anse sig skyldiga att hälsa på en person, för hvilken de ej blifvit formligt föreställda, gå andra till en motsatt ytterlighet genom att hälsa på alla personer, med hvilka de varit i någon, äfven tillfällig och flyktig, beröring. Härvidlag torde vara bäst att iakttaga den gyllene medelvägen, d. v. s. man hälsar äfven på personer, för hvilka man icke blifvit vederbörligen presenterad, men hvilka man träffat eller träffar så ofta och under sådana omständigheter, att en bekantskap kan sägas föreligga. Om den andra personen genom sitt sätt att besvara hälsningen låter förstå, att han ej anser den nödvändig, bör man naturligtvis rätta sig efter detta afböjande.

På gatan hälsar en civilklädd herre alltid med hufvudbonadens aftagande. I skarp kyla kunna äldre herrar tillåta sig att hälsa genom att endast föra handen till hufvudbonaden, men för yngre gäller ej detta undantag. Hälsningen kan vara mer eller mindre vördnadsfull allt efter den person den gäller. En dam hälsar man alltid med aktningsfull vördnad, i ali synnerhet om det är en äldre sådan. Högtstående personer eller sådana, till hvilka man står i underord-nadt förhållande, bör man naturligtvis i sättet att hälsa äfven bemöta med tillbörlig vördnad, dock bör denna aldrig taga formen af kryperi. Jämnlikar kan man hälsa mera kamratligt, naturligtvis dock alltid med tillbörlig artighet. Att besvara en artig hälsning med en flyktig och vårdslös sådan verkar som en förolämpning.

Hos oss är bruket att en herre är skyldig att hälsa först, då han på gatan möter en dam, som han känner. I .Amerika råder däremot den seden, att da-

men hälsar först och att herrn kvitterar artigheten genom att hälsa igen.

Att inlägga ett uttryck af förtrolighet i den hälsning man ägnar en dam, med hvilken man ej är intimare bekant, är sårande. Det passar sig ej heller att en herre tilltalar eller hejdar en mötande dam, som han ej står på mera förtrolig fot med. Det är damens sak att anknyta ett samtal, om hon önskar ett sådant.

Närmare bekanta herrar bruka endast nicka åt hvarandra, då de mötas på gatan. Har någon af dem en dam i sällskap, tillhör det dock den andre att hälsa genom hufvudbonadens aftagande, hvilken hälsning af damens följeslagare besvaras på samma sätt.

På senare tiden har det blifvit bruk att vid hälsning på en person, som har en annan i sällskap, denne senare jämväl besvarar hälsningen, äfven om han icke personligen känner den hälsande. Detta gäller dock icke beträffande militärisk honnör, därvid hälsningen ju mindre gäller personen än graden.

Yngre personer äro skyldiga att hälsa först såväl på gatan som i salongen.

Om en herre blir på gatan presenterad för en annan, herre eller dam, bör han under presentationen blotta hufvudet. Samma regel följes, om en dam inleder ett samtal med en herre.

Då en herre inträder i ett rum, där damer befinna sig, bör han buga sig för dem, äfven om han icke känner dem eller blir presenterad för dem.

Vid presentation nämner den presenterande först namnet på den person han presenterar, hvilken alltid är den yngste eller i rang lägste, vanligen med tillägget »tillåt mig presentera» eller »får jag lof att föreställa». Därefter nämnes dens namn, för hvilken presentationen sker. En herre presenteras i regeln för en dam; undantag göras endast för unga595

flickor vis à vis äldre herrar. Är den person, för hvilken man presenterar en annan, af särdeles hög rang eller särskildt ryktbar, utgår man naturligtvis från att hans namn icke behöfver nämnas. Yid självpresentation nämner man kort och godt sitt namn; är det en herre, som på detta sätt föreställer sig för en dam, behöfver hon dock ej

nämna sitt namn, om hon har anledning antaga att det redan är kändt.

Om en herre möter en bekant dam ute på gatan och han händelsevis röker, bör han alltid taga cigarren ur munnen, innan han hälsar. Det samma iakttages för öfrigt äfven vid hälsning på äldre, högre i rang stående eller jämförelsevis obekanta herrar. Då man talar med en dam eller herre, som man ej närmare känner, får man ej ha cigarr i munnen.

På gatan. Unga damer böra på gatan, i ali synnerhet om de äro utan sällskap, gå raskt och utan att väcka uppseende. Att vända sig om på gatan är taktlöst, ej minst när det gäller att närmare skärskåda en förbigåendes toalett. Att en ung dam aldrig bör vända sig om för att se efter en herre är något som faller af sig självt. Den som gör sig skyldig till sådant får skylla sig själf, om hon blir utsatt för förklenliga omdömen.

Att gå flera i bredd och på så sätt spärra passagen för andra är taktlöst. Af samma anledning bör man ej ställa sig att prata på en starkt trafikerad trottoar, så att man spärrar denna.

Yngre personer böra lämna plats åt äldre och herrar väja för damer. Den s. k. trottoarrätten berättigar ej till något undantag från denna regel.

En herre, som ledsagar en dam, går alltid till vänster om henne. Likaså gå yngre personer till vänster om äldre,

så framt ej åldersskillnaden upphäfves af rangförhållanden.

Att prata högt och skrikande eller brista i gapskratt på gatan strider mot god ton, äfvensom att högljudt ropa på någon.

Käppar och paraplyer skola bäras så, att man icke besvärar förbigående. De böra aldrig hållas vågrätt under armen, emedan olyckor lätt kunna uppstå. För att undvika sådana bör äfven en person, som bär en uppspänd paraply eller parasoll, manövrera ^enna med tillbörlig hänsyn till förbigåendes ögon. En hel del damer visa i detta hänseende en upprörande nonchalans.

Ännu farligare äro de långa hattnålar, som en tid varit moderna. Sådana borde aldrig bäras med oskyddad spets, allraminst i folkträngsel, spårvagnar o. d.

Att blanda sig i folksamlingar söker man undvika. Sådant vittnar om en vulgär nyfikenhet, som ingalunda är rekommenderande.

Vänder man sig till någon obekant person med anhållan om en upplysning, bör detta ske i artig form. Man hälsar först och anhåller om ursäkt, innan man framställer sin förfrågan. Den tillfrågade bör naturligtvis å sin sida uppträda lika artigt.

Om en herre råkat knuffa till en förbigående eller trampa på en dams klänning, åligger det honom att blotta hufvudet och anhålla om ursäkt.

Att föra högljudda disputationer på gatan är ofint. Gräl förekommer gifvetvis endast mellan simpelt folk, som saknar hyfsning.

Offentliga lokaler. Af det sätt, hvarpå en person uppför sig i en offentlig lokal, igenkänner man snart hans rätta art och väsen. En fin och taktfull person uppträder alltid reserveradt i alla afseenden.

Å teatrar och konserter är det högst595

oskickligt att föra samtal under pågående nummer eller föreställning. Under pauser eller mellanakter kan man konversera i dämpad ton, aldrig högljudt eller bullersamt, så att man stör andra eller ådrager sig allmän uppmärksamhet.

Att skratta allt för bullrande är icke heller förenligt med god ton.

Att infinna sig först när föreställningen eller konserten begynt anses med rätta oskickligt. Kär det inträffar, bör man så ljudlöst och obemärkt som möjligt uppsöka sin plats eller, om detta eji kan låta sig göra utan att störa den öfriga publiken, vänta till nästa paus på någon ledig sidoplats.

Man får ej förr än ridån gått ned eller sista konsertnumret är slut bege sig från sin plats för att komma ut så fort som möjligt. Sådant verkar i hög grad störande och hänsynslöst.

A restauranger och dylika lokaler uppträder en hyfsad människa alltid fogligt mot betjäningen. Har man några anmärkningar att göra mot varorna eller serveringen, framställer man dessa i lugn ton utan någon högljuddhet eller häftighet. Att vara ovettig vittnar aldrig om vett, och det verkar ännu simplare, när man låter sitt dåliga lynne gå nt öfver personer, som på grund af sin ställning äro urståndsatta att försvara sig Dessutom vittnar det om en grof hänsynslöshet mot andra gäster, för hvilka man genom ett dylikt uppträdande rent af kan fördärfva aptiten.

Alla beställningar och öfriga tillsägelser meddelas betjäningen i höflig, bestämd form, utan några tyranniska fasoner, men också utan någon slags förtrolighet.

Tager man plats vid ett bord, som förut är upptaget af en annan person, fordrar höfligheten att man först med en bugning anhåller om tillåtelse.

Då man gör upp sin räkning, ger man

betjäningen lämpliga drickspengar. Den brukliga normen är tio procent på räkningens belopp, dock anses att man ej kan gifva mindre än tio öre.

I butiker och affärslokaler. Det strider mot goda tonen att i en anständig affär pruta allt för mycket. Anser man en vara för dyr, köper man den helt enkelt icke.

Det måste äfven betecknas såsom i hög grad opassande att låta utbreda för sig ett helt lager af varor och sedan ej köpa något.

Taktlöst är att i en affär berömma en konkurrerande affär och dess billigare priser, framför allt om andra kunder äro närvarande.

Ömtåligare varor bör man ej oförsiktigt vidröra, och i ett konditori är det oanständigt att fingra på varor, som man ej köpt.

En affärsinnehafvare bör se till att hans kunder alltid betjänas på ett likformigt, vänligt sätt. Det tillhör betjäningen att, så snart en kund infinner sig, genast ställa sig till hans förfogande. Att låta honom vänta medan man pratar med sina kamrater eller underhåller ett privat telefonsamtal måste gifvetvis förarga kunden, och en affär, där sådana oarter fått innästla sig, är också på grund häraf dömd till undergång. En affärsinnehafvare kan ej nog kraftigt inprägla dessa grundsatser hos sina biträden.

Men om ett affärsbiträde ej får nonchalera kunderna, så får det å andra sidan ej heller besvära med öfverdrifvet nit. Det är sålunda absolut stridande mot god ton att söka öfvertala kunderna att köpa mera och annat än hvad de tillkännagifva sig åstunda. Man kan på sin höjd tillåta sig den frågan, om det ej är något annat man får stå till tjänst med.

Betjäningen får ej förlora tålamodet595

eller gent emot en tröttsam kund ge luft åt sin förargelse, äfven om den är aldrig så väl befogad. Man skall komma ihåg, att affärens intressen gå före ens egna.

En affär, där man en gång blifvit lurad i ett eller annat afseende, hör man ej vidare besöka eller anlita.

Besök. Höäighetsbesök eller hvad man i dagligt tal kallar visiter spela i um-gängeslifvet en stor, ja, man vore frestad säga allt för stor roll. För mera sysselsatta personer taga nämligen dylika höflighetsbetygelser en dyrbar tid i anspråk, om man vill strikt följa etikettens fordringar.

Visiter göras af en mängd olika anledningar: för att tacka för en mottagen bjudning eller för redan åtnjuten gästfrihet, för att gratulera, för att föreställa sig eller någon annan, för att beklaga eller visa sitt deltagande, för att taga afsked o. s. v.

Besök göras i allmänhet på förmiddagen mellan frukost- och middagstimmen. Lämpligaste tiden är för våra förhållanden tiden mellan kl. 12 och 2. Klädseln afpassas efter besökstiden och besökets karaktär.

För tidsbesparing brukas ibland inom kretsar, där man har mycket stort umgänge, att en viss dag i veckan eller hvar fjortonde dag utses till mottagningsdag, då besökande tillhörande umgängeskretsen mottagas.

Alla rena höflighetsbesök bör man ej göra längre än nödvändigt är. Detta gäller framför allt, ifall den person eller familj besöket afser står i begrepp att gå ut.

Träffar man ej vederbörande hemma, aflämnar man sitt visitkort, hvilket då anses lika med ett personligt besök.

Den, hos hvilken besöket göres, har att anmoda den besökande att stiga in

och taga plats, hvilken anmodan den besökande icke får afslå.

Före inträdet afläggas alla ytterplagg o. d. i tamburen.

Den besökande har att efter de öfliga höflighetsfrasernas utväxlande omedelbart andraga sitt ärende.

Far man omkring på visiter med eget åkdon, låter man först genom betjänten efterfråga, huruvida den man ämnar besöka tager emot.

Vid kondoleansbesök, som ju vanligen göras med anledning af dödsfall, uttrycker man sitt deltagande i några ord, men undviker att tala för mycket om den hädangångne, enär man gifvetvis bör förutsätta, att ett dylikt påminnande om den lidna förlusten måste väcka smärtsamma känslor. Det är ej heller passande vid sådana tillfällen att tala om glada ämnen, hvilka man däremot söker bringa på tal, då man gör besök hos en sjuk. Det är nämligen den besökandes skyldighet att söka muntra upp denne. Af denna anledning bör man aldrig säga en sjuk att han ser klen ut — sådant verkar nedslående på den sjuke och kan förvärra hans tillstånd. Men å andra sidan får man ej heller söka bagatellisera sjukdomen, enär många sjuka upptaga sådant mycket illa.

Fester. Inbjudningar till festligheter böra alltid utfärdas i så god tid, att man kan beräkna, det den inbjudne ej redan bundit sig vid en tidigare invita-tion. Under säsongen bör man därför ej bjuda senare än 14 dagar eller 3 veckor före festen. Att bjuda i sista stund verkar ohöfligt.

Utom i det fall att bjudningen afser en mindre tillställning och en intimare krets bjudes alltid medelst tryckta kort. Formen varierar efter arten af den tillställning eller högtidlighet inbjudningen afser. För mindre middagar, supéer, danstillställningar o. s. v. brukar man595

kringsända mindre bjudningskort af ungefär följande innehåll: »Herr och Fru X. X. hafva äran inbjuda till» etc. Till bröllop och större fester utfärdas större bjudningskort med något varierande ordalag, vanligen ungefär sålunda: »In-bjudes att med sin närvaro hedra» etc., hvarjämte den eller de personer, som gifva festen, sätta sina namn under bjudningen.

Den som mottagit en bjudning pr kort åligger att så snart som möjligt framföra sitt tack antingen genom ett

personligt besök eller skriftligen samt därvid meddela huruvida han är i tillfälle att efterkomma bjudningen eller icke. Att uraktlåta att svara på en inbjudning, äfven om ej den bjudande anhållit om svar, är synnerligen taktlöst.

Beträffande baler och danstillställningar i. allmänhet gälla följande regler.

Värdinnan, som anordnat balen, bör vara enkelt klädd och ej anlägga en utmanande toalett, som ger anledning tro att hon vill ställa sina kvinnliga gäster i skuggan. Hon bör vidare iakttaga en viss tillbakadragenhet, ifall hon själf dansar, och söka laga att i främsta rummet hennes kvinnliga gäster blifva försedda med kavaljerer.

Värdinnan och värden ha till skyldighet att presentera alla de gäster, som ej förut äro bekanta, för hvarandra omedelbart efter det de välkomnat dem.

Uppbjudningar böra göras i god tid. Det- anses ej passande att bjuda upp först i det ögonblick musiken spelar upp.

Har en dam afböjt att dansa under förebärande af trötthet, får hon ej genast därpå dansa med en annan herre. Sådant måste nämligen anses som en förolämpning mot den refuserade. Har en herre fått afslag på en uppbjudning, får han ej direkt bjuda upp en bredvid sittande dam, såvida han ej står denna

så nära, att något missförstånd ej kan uppstå.

Om en dam under dansen önskar sluta, är det kavaljerens plikt att genast tillmötesgå denna önskan och föra henne till sin plats. Att söka truga henne till att fortsätta är högst påfiuget och taktlöst. Det är äfven kavaljerens skyldighet att så snart musiken tystnar släppa sin dam och ledsaga henne till sin plats.

Klädedräkt. Äfven i fråga om klädedräkten uppställer goda tonen vissa regler för särskilda tillfällen.

I allmänhet taget bör man äfven i hemmet vara så klädd, att man när som helst kan mottaga en besökande. Att gå till långt fram på dagen i negligé, d. v. s. halfklädd och okammad, såsom ej få damer för sed hafva, är mera självsvåld än god ton. I hemmet bör man dock ej uppträda i eleganta toaletter.

Att anlägga en uppseendeväckande toalett för en promenad är taktlöst. Hvad som passar för salongen passar icke alltid för gatan. För en vagnpromenad kan man däremot begagna en mera extravagant toalett.

Klänningar med släp lämpa sig endast för salongen — på gatan äro de ej blott opassande utan också högst opraktiska.

Otadliga skodon och handskar äro delar af toaletten, som man bör lägga stor vikt vid. En kvinna får aldrig uppträda med »nedgångna klackar eller söndriga handskar.

Man bör undvika grella färgmotsättningar i toaletten och ali öfverlastning med smycken och grannlåter. Framför allt passa sådana icke i hvardagslag. Många personer ha en nästan sjuklig svaghet för att bära en mängd ringar på fingrarna, hvilket ingalunda är förenligt med god ton, äfven om ringarna äro äkta. Allt öfverdrifvet bruk af smycken verkar brackigt och betecknas

ej utan fog med det försmädliga namnet cirkuselegans.

En toalett skall i färg, form, snitt och utrustning vara afpassad efter årstiden. Att vintertiden bära ljusa promenaddräkter, äfven af tjocka tyger, är smaklöst.

Vidare bör toaletten vara afpassad efter ens pekuniära förhållanden. Det gör ej något godt intryck, om en person i veterligen små omständigheter uppträder extravagant och dyrbart klädd. Å andra sidan verkar det äfven obehagligt, när rika personer uppträda märkbart torftigt klädda.

Sällskapsdräkter böra med takt afpassas efter hvarje särskildt tillfälle. Det gör på värdfolket ett beklämmande

intryck, om till en liten enklare tillställning en gäst infinner sig i stor toalett.

Stor toalett bäres alltid vid särskildt högtidliga tillfällen. För damernas vidkommande består den af urringad klänning med släp — unga flickor kunna uppträda i enklare, fotfria klänningar. Men hel klänning måste det vara. Att vid ett dylikt tillfälle uppträda med bluslif är taktlöst.

Beträffande herrarna är den obligatoriska dräkten vid dylika tillfällen svart frack, nedskuren väst, hvit halsduk och lackskor. Hvit väst kan, med undantag för begrafningar, begagnas i stället för svart och vid danstillställningar äfven sidenvästar i ljusa kulörer.

Vid tillställningar af mindre högtidlig art kunna herrarna uppträda i frack med svart halsduk. Dock bör den hvita halsduken föredragas vid sådana tillfällen, då damer äro närvarande och om bjudningen utfärdats några dagar i förväg. Särskildt bör detta iakttagas af en manlig gäst, som är bjuden i huset första gången.

För herrmiddagar lämpar sig s. k. smoking. Detta plagg användes i vårt

land äfven mångenstädes i st. f. frack äfven vid andra mindre bjudningar, vid teaterföreställningar och smärre danstillställningar. Till smoking bäres alltid svart halsduk, aldrig hvit.

Militärer och ämbetsmän bära vid mera högtidliga tillfällen vederbörlig uniform. Till stor toalett anses höra anläggandet äfven af ordnar, vare sig man är i uniform eller civil högtidsdräkt.

Bärandet af s. k. chapeau claque, en hopfällbar sidenhatt, förekommer numera hos oss endast undantagsvis i särskildt exklusiva kretsar såsom ett i sig själf ganska meningslöst bruk.

En toalett får icke verka beiäknad eller utstuderad utan göra intryck af osökt enkelhet och naturlighet, alldeles som om bärarinnan eller bäraren aldrig gick klädd annorlunda. Då verkar den i förening med ett nobelt uppträdande i öfrigt förnäm.

Man får icke se putsad och slickad ut, i ali synnerhet gäller detta beträffande herrar, som därigenom ofelbart få ett skimmer af löje öfver sig.

Tjänstfolk. Äfven till umgänget med tjänstfolk hör takt och god ton.

Det är opassande att gräla med sina tjänare. Därigenom förlorar man ali respekt hos dem och ställer sig på samma nivå.

Alla tillsägelser göras i lugn, bestämd form. Blifva de ej åtlydda eller visar sig en tjänare oduglig, afskedar man vederbörande utan uppseende.

Man skall ej behandla sitt tjänstfolk med nedlåtande högmod, men ej heller med förtrolighet. En jämn vänlighet är det lämpligaste.

Man skall ej öfverlästa sina tjänare med arbete och komma ihåg, att äfven de äro människor.

Absolut stötande mot god ton är att tillrättavisa en tjänare i någon fram-611

mande persons närvaro, att ntfråga dem om deras herrskap eller om personer, hos hvilka de förut tjänat, och i allmänhet att skvallra med dem.

I ett hus, där barnen tillåtas uppträda befallande och tyranniskt mot tjänarna, råder ej någon god ton.

Familjeangelägenheter afhandlas aldrig i tjänarnas närvaro. Ej heller böra de få bevittna några husliga tvister.

Godt humör. Det är en absolut plikt för oss alla att sträfva efter att vara glada och vid godt humör, om ej för annat, så för att ej förbittra lifvet för vår omgifning. Det ges människor, hvilkas blotta person, leende och röst

föra solsken med sig, hvart de komma. Å andra sidan komma personer med surmulna ansikten och mörka miner alltid att kännas som en tyngd på sin omgifning. Det är förfärligt tryckande att ständigt lefva tillsammans med människor, som alltid äro ofórnöjda, alltid klaga och sucka, se allt från den mörkaste sidan och skrufva upp lifvets dagliga små vedervärdigheter till stora pröfningar.

Om vi veta med oss själfva, att vi i någon grad ha tendenser i den riktningen, skola vi blott ej inbilla oss, att vi ej kunna göra något däråt. Man kan göra mycket, om man blott är villig att underkasta sig tillräcklig självbehärskning och daglig uppmärksamhet på sig själf. Genom att steg för steg öfva sig, kan man så småningom mer och mer förvärfva sig sinnets harmoni och jämnvikt, som ej låta påverka sig af hvar småsak, och genom ihärdig självbeherskning kan man ock nå långt i konsten att bekämpa sitt dåliga humör och sina egoistiska infall mot sin omgifning.

Men det kommer ej utan strid. Det är lika nödvändigt att dagligen anstränga sig för att vara älskvärd och vid godt humör, som det är att dagligen öfva sig,

om man vill vinna färdighet på piano eller violin.

För de flesta af oss är det ej så mycket lifvets stora sorger, utan fastmer dess dagliga småplågor, som fördunkla lifvets solsken för oss. Det är därför dessa, det särskildt gäller att lära sig taga med fattning, så att ej en liten, föga betydande bagatell kanske kan komma oss att för oss själfva och andra göra lifvet surt i dagar och veckor.

För att själf kunna vara lycklig och göra andra lyckliga är det ock nödvändigt att ej försumma att göra sig mottaglig för de flöden af glädje och tillfredsställelse, som lifvet erbjuder. Vi lefva i en värld af blommor och gräs, älfvar och sjöar, berg och solsken, konst och litteratur, stora tankar och varma hjärtan — vi ha knappast begrepp om, huru många tillfällen vi äga att för oss själfva och andra göra lifvet rikt och lyckligt, om vi blott vilja använda dem.

Men — här kommer det förut sagda åter fram igen — vi lära oss ej detta utan att göra oss besvär. Endast genom dagligt, ihärdigt och energiskt arbete på oss själfva utvecklas efter hand vår förmåga att tillgodogöra oss de resurser, som lifvet lagt inom vårt område. Vi måste öfva oss i att vara älskvärda mot vår omgifning för att kunna njuta den rätta glädjen af samlifvet med våra medmänniskor, vi måste uppodla vår känsla för konst och natur för att kunna mottaga de mångfaldiga njutningar, som dessa hafva att bjuda en hvar, som förstår att tillägna sig dem, vi måste lära oss att vara fördragsamma mot oliktänkande och att icke skoningslöst döma dem, som fela. Och så vidare i det oändliga. De flesta af oss ha ej en aning om, huru ofantligt många tillfällen till glädje och njutning vi gå miste om här i lifvet, enär vi ej förstå dem.613 Gonorré

Det är stort att kunna göra lifvet till en sammanhängande kedja af glädje, äfven om den ej alltid är lika stor. »Godt humör är nio tiondelar af kristendomen», säger en känd teolog. »Den dag, då man ej fått sig ett godt skratt, är en förfelad dag!»

Gonorré (se Dröppel.) Goodtemplarorden (se Nykterhetsrörelsen.)

Granen växer helst på styf, mull-och stenblandad lerjord. Allt för drifvande jordmån, såsom en med ymmig kalkhalt, föranleder innanröta. Djup jordmån är icke behöflig. Fuktigt läge är lämpligare än torrt, hvarför mot söder sluttande ställen ej passa för granbestånd.

Granplantan växer till en början ganska långsamt och är därför besvärad af gräsväxt. Den är ömtålig för hetta och torka samt i synnerhet för frost, som till och med skadar årsskotten af mera försigkomna granplantor. Beskuggning är därför till en början behöflig, men icke längre än till dess att plantan nått vid pass en fots höjd. Granplantan är härdigare än tallplantan i det fallet, att den hastigare läkes efter uppkomna sårnader. Böjligare som den är, skadas den i allmänhet äfven mindre vid de äldre trädens fällning och bortforslande.

Granbestånd själfgallra sig endast i ringa grad, utan hålla sig slutna ända till långt framskriden ålder. Genom sitt ymniga barraffall och starka beskuggning förbättra de väsentligen marken. Till följd af sina flacklöpande rötter och sin stora grenmassa kastas granen ganska lätt omkull af stormar. Vid afverkning i granskog bör därför den

för skyddande af fröträden förmånligaste riktningen noga iakttagas.

Granens manbarhetsålder inträffar olika. Växande i fritt bestånd sker det I

vid 20 ä 30 års ålder och ännu tidigare, men i slutet bestånd först vid 60 à 70. Granens blomningstid inträffar i maj, och ban- och honblommor växa skilda på samma träd. Honblommorna knoppas redan om hösten före blomningen, och de äro då omslutna af en brun hinna. När blommorna om våren spricka ut, äro de bjärtröda och smultronlika och hafva sin plats vid toppen af trädet samt vid årsskottens spets. Hanblommorna, som äro mera bleka, sitta längre in på kvistarna och å kronans lägre delar.

Fröår inträffar vanligen hvart 4—6 år. Frösättningens riklighet spörjes redan under vintern förut genom den mängd små, gröna skottandar, som ligga strödda på snön under de granar, som på våren komma att sätta skott. När honblommorna om våren blifvit befruktade, vända de spetsen nedåt, hvarigenom fruktämnet hålles fritt för regn, och utväxa sedan till kottar, hvilka gifva mogna frön redan i oktober samma år. Kottarna insamlas under hösten eller tidigt på vintern på samma sätt som tallkottar. Äfven grankottar kunna sitta kvar på träden ett eller annat år, sedan de lämnat från sig sina frön. Man har således äfven här att tillse, att inga tomma kottar insamlas. leke heller böra sneda, med kåddroppar försedda kottar insamlas; dessa äro nämligen skadade af frost eller angripna af insekter och innehålla dåligt frö. Granfröet är också vingadt, men vingarna äro något bredare, ovala, mindre genomskinliga än hos tallfröet och lämna ej som detta en öppen ring, då fröet lossas ur vingen, utan en med botten försedd, skålformig fördjupning. När fröet fuktas, lämnar det genast sitt fäste i vingen. Afvingade frön sakna glans, äro mörkare, fylligare och ej så platta som tallfröet.

Grankottarna öppna sina fjäll och ut-615

släppa fröet vida lättare än tallkottarna. Det är därför tillräckligt att utbreda dem i ett tunt lager på golfvet i ett med fönster på solsidan försedt rum. I sollafvar utklängas de på samma sätt som tallkottar, och på samma, sätt som dessa förvaras, afvingas och rensas de. Afvingningen sker likväl med granfrö lättare genom att anfukta och därefter flitigt omröra det. Sedan fröet härigenom blifvit frigjordt, utbredes det till torkning och får undergå kastning å logen.

Godt gran frö kan förvaras i två år utan att synnerligen försämras. Efter fyra à fem år upphör dess grobarhet alldeles. En grankott innehåller 100 ä 200 frön.

Gravationsbevis (se Inteckning.)

Gregorianska kalendern (se Kalender.)

Griftefridsbrott, hvarmed menas kränkning af den på religiös grund hvilande vördnadskänsla, som ägnas de döda och deras hviloplatser, äro i svensk lag belagda med ganska stränga straff. I strafflagens kap. 11 § 4 stadgas härom följande: »Störer man griftefrid, i ty att man olofligen upptager eller eljest misshandlar lik, som i graf lagdt är; dömes till fängelse i högst sex månader eller straffarbete i högst 2 år. Misshandlar man obegrafvet lik; straffas med böter, dock ej under tjugofem riksdaler, eller fängelse i högst sex månader».

Grufdrift (se Bergshandtering)

Grundlagar kallas de af konung och riksdag gemensamt och under iakttagande af särskilda former stiftade lagar, som reglera riksstyrelsen och lagstiftningsmakten, deras funktioner och inbördes förhållande samt medborgarnas hufvudsakliga fri- och rättigheter i förhållande till statsmakten. Dessa lagar utgöra alltså grunden för samhällslifvet

och äro därför omgärdade med en särskild helgd.

Sveriges grundlagar äro till antalet fyra, nämligen: 1. Regeringsformen, som innehåller bestämmelser rörande sättet för rikets styrelse, 2. Riksdagsordningen, som föreskrifver huru folkrepresentationen skall sammansättas och angifver reglerna för dess verksamhet, 3. Successionsordningen, som innehåller bestämmelserrörande tronföljden, samt 4. Tryckfrihetsförordningen, hvilken innehåller alla stadganden rörande tryckfriheten och dess utöfning.

Grundämnen, eller element, kallar man de i naturen förefintliga ämnen, som äro enkla, d. v. s. icke låta sönderdela sig i ytterligare beståndsdelar. Luft är exempelvis icke något grundämne, eftersom den kan sönderdelas i syre och kväfve, hvaremot dessa båda senare gaser ej kunna sönderdelas ytterligare och således äro att betrakta såsom grundämnen.

Man känner för närvarande bortåt ett 80-tal grundämnen; dock gäller om åtskilliga af dessa, att de äro nyligen upptäckta och ej hunnit undersökas i tillräcklig grad för att man skall äga absolut visshet rörande deras egenskap af grundämne. Det bör för öfrigt framhållas, att enligt ej få nyare forskares åsikt det ej är otroligt, att en hel mängd af de ämnen, som nu anses som grundämnen, i själfva verket ej äro det; att de tillsvidare ej kunnat sönderdelas anses bero på att metoderna ännu äro allt för ofullkomliga.

Grundämnena förekomma i olika fysikaliska tillstånd, såsom gaser, metaller, metalloider o. s. v. För korthetens skull betecknas inom kemien hvarje grundämne med en eller två bokstäfver, angifvande dess namn; de i nedanstående förteckning efter bokstafsbeteck-617

ningarna förekommande siffrorna angifva grundämnenas atomvikt (se Atom.)

Listan öfver hittills mer och mindre fullständigt undersökta grundämnen upp tager följande:

Aluminium Al = 27 Antimon Sb = 119,6 Argon A = 39,6 Arsenik As = 74,9 Barium Ba = 136,9 Beryllium Be.= 9 Bly Pb = 206,4 Bor B = 10,9 Brom Br = 79,8 Cæsium Cs = 133 Cerium Ce = 140 Didym Di = 143 Fluor FI = 19,1 Fosfor P = 31 Gadolinium Gd = 155 Gallium Ga = 70 Germanium Ge — 72 Guld Au = 196,2 Helium He =-4 Indium In — 113 Iridium Ir = 198 Jod J = 126,5 Järn Fe — 55,9 Kadmium Cd = 111,7 Kalcium Ca = 39,9 Kalium K = 39 Kisel (se Silicium) Klor Cl = 35,4 Kobolt Co = 58,6 Kol C = 12 Koppar Cu = 63,2 Krom Cr = 52,5 Krypton Kr = 81,2 Kvicksilfver Hg = 199,8 Kväfve N = 14 Lantan La = 138 Lithium Li = 7 Magnesium Mg = 23,u Mangan Mn = 54,8 Molybden Mo = 96 Natrium Na = 23

Neodym Nd = 142,5 Neon Ne = 19,9 Nickel Ni = 58,6 Niobium Nb = 94 Osmium Os = 199 Palladium Pd = 106 Platina Pt = 194,3 Praseodym Pr = 139,4 Radium Ra = 223,3 Rhodium Rh = 104 Rubidium Rb = 85 Ruthenium Ru = 103 Samarium Sa = 148,9 Scandium Sc = 44 Selen Se = 79,4 Silfver Ag = 107,7 Silicium Si = 28 Strontium Sr = 87,3 Svafvel S = 32 Syre O = 16 Tantal Ta = 182 Tellur Te = 125 Tenn Sn — 117,4 Thallium TI = 204 Thorium Th = 232 Thulium Tu = 170 Titan Ti = 48 Uran U = 240 Vanadium V = 51 Vismut Bi = 207,5 Wolfram W = 184 Väte H = 1 Ytterbium Yb =173 Yttrium Y = 89 Zink Zn - 64,9 Zirkonium Zr = 90 Xenon X = 127 Gräflingen, äfven kallad gräfsvin, är en allätare, som håller till godo med allt ätligt både af djur och växtriket. Den skada han gör genom att plundra fågelbon och döda harungar uppväges dock af obestridliga förtjänster såsom en ifrig utrotare af allehanda insekter och larver, som ur landtbruks- och skogsvårdssynpunkt måste betraktas såsom619

skadliga. Gräflingen förtjänar därför snarare skyddas än förföljas.

Gräsanden, eller vildanden, är en af de allmännast förekommande af våra matnyttiga vildfåglar och föremål för

en ifrig och lönande jakt. Gräsanden är fridlyst till och med den 10 juli i Malmöhus, Kristianstads, Hallands och Blekinge län, till och med den 31 juli i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län samt till och med 20 juli i det öfriga riket. (Se vidare Jakt.)

Gräsmattor (se Trädgårdsskötsel.)

Grönsaker (se Köksväxter.)

Guano (se Gödningsämnen.)

Guldfiskar. Ett akvarium med guldfiskar är en af de vanligaste prydnaderna i hemmet, hvarför några råd om dessas skötsel icke torde vara ovälkomna.

Hvad guldfisken behöfver är i första rummet ombyte af vatten, hvilket bör ske hvar åttonde dag, och undantagsvis oftare, särskildt när man ser fiskarna stiga upp till ytan för att direkt intaga atmosfärisk luft, emedan de ej kunna andas i grumligt eller syrefattigt vatten. En dylik grumling inträder lätt efter kraftig utfodring och när man inlagt mera föda i glaskärlet, än fiskarna kunna förtära. Finskuret kött, rått eller kokt, brödsmulor och helst myrpuppor (s. k. myrägg) äro deras bästa och mest omtyckta födoämne. Det är bättre att uppskjuta deras matande en eller annan vecka än att gifva dem för mycket mat, som fördärfvar vattnet. Fastän guldfisken icke är särskildt ömtålig, är dock en hastig temperaturväxling farlig, hvarför man vid ombyte af vatten bör tillse, att det friska vattnet först får stå, tills det erhållit vanlig rumstemperatur. Likaså får man ej ha för många guldfiskar i samma kärl, enär den i vattnet befintliga luften då snart förtäres. En tillräckligt stor öfveryta på vattnet är I

viktigare än dess djup, emedan ytan oupphörligt upptager luft, som djuren behöfva för att kunna lefva.

Guldfiskar äro ej sällan utsatta för en ganska besvärlig sjukdom, känd under namnet »slemsjukan», som framkallas af en mängd små parasiter. Har sjukdomen utbrutit, böra fiskarna upptagas en i sänder, läggas på en våt handduk och tvättas med en i svagt saltvatten doppad svamp, hvarefter de släppas i friskt vatten försatt med en liten nypa salt. Begagnas den gamla guldfiskkupan, bör denna väl rengöras och svaf-velrökas (se Glasföremål). Anledningen till här ifrågavarande sjukdom är vattnets förskämning.

Guld- och silfverstämplar (se Kontrollstämplar.)

Guldregn (se Giftiga växter.)

Gulsot kallas en tydlig gulfärgning af huden, hvilken särskildt framträder å ögonhvitorna. Den åtföljer en hel del sjukdomar och beror på att gallan i lefvern, där denna för matsmältningsprocessen viktiga vätska beredes, öfvergår i blodet antingen till följd af att dess af-flöde hämmas af något hinder i gallvägarna eller på grund af någon rubbning i själfva lefvercellernas verksamhet. Gulsot uppträder sålunda vanligen i förening med gallsten, vid inflammationer och cirkulationsrubbningar i lefvern, i samband med hjärtsjukdomar samt till följd af vissa gifter, t. ex. fosfor o. s. v.

Gulsoten kan emellertid äfven uppträda såsom en själfständig sjukdom och är i denna form af katarraliskt ursprung. Den betraktas såsom en infektionssjukdom och uppträder ibland i viss grad epidemiskt samt åtföljes oftast af mag-och tarmrubbningar. Orsakerna äro vanligen desamma, som framkalla mag- och tarmkatarrer, d. v. s. dietfel, förkylningar o. s. v.

Sjukdomens utbrott föregås vanligen621

af oordningar i magen: förlust af aptiten, illamående, kräkningar, svindel och matthet, ibland öfvergående feber. Småningom inträder en tilltagande gulfärgning, hvarjämte urinen blir Ijock och färgad starkt gulbrun eller med dragning i grönt. Pulsen blir påfallande långsam och afföringarna ljusa och gråaktiga. Detta tillstånd kan med obetydliga växlingar fortfara två eller tre veckor, hvarefter sjukdomen går tillbaka, hvilket kännetecknas af att urinen och afföringen åter börja antaga mera normal färg. Gulfärgningen af huden och ögonhvitorna försvinner

däremot mera långsamt, och den känsla af matthet och kraftlöshet, som beledsagar sjukdomen, fortfar ganska länge. Lätta fall af sjukdomen kunna gå öfver på några få dagar. Sjukdomens förlopp är i allmänhet godartadt.

Behandlingen inledes med ett afförande medel (ricinolja eller karlsbader-salt) och skötes för öfrigt medels diet. Fet mat bör undvikas och ägghvitehal-tig föda inskränkas; däremot är kolhydrat i lättsmält form (mjölk, bröd och växtämnen i öfrigt) lämplig och framför allt bör den sjuke förtära mycket vatten. Alla slags soppor, som ej innehålla fett, äro således nyttiga; för öfrigt rekommenderas utom naturligt vatten alkaliska och kolsyrehaltiga mineralvatten med eller utan tillsats af saft. Särskildt god verkan brukar en kur med karlsbadervatten göra. Vattnet uppvärmes på den ouppslagna flaskan till 37—40 grader och drickes 1 till 3 dricksglas under loppet af 10—30 minuter en half eller en timme före frukosten. Naturligt karlsbadervatten gör bättre verkan än konstgjordt.

Under sjukdomen bör sörjas för regelbunden afföring genom afförande medel eller lavemang. Alla slags sprithaltiga drycker böra undvikas.

Gurgeivatten. Det medel, som mest användes till gurgeivatten vid halsfluss och dylika åkommor, är klorsyradt kali. För detta ändamål användes det i fem till tioprocentig lösning. Lämpligast är att ha saltet i beredskap och själf vid behof tillblanda lösningen. Saltet bör vara tillsatt med 2 till 4 procent alun. Vid beredningen tar man en tesked salt till ett glas vatten. Aluntillsatsen förlänar gurgelvattnet en sammandragande smak och verkar ofta välgörande vid svullnad i halsen. Klorsyradt kali bör köpas pulveriseradt och kostar omkring 10 ore för 10 gram.

Emellertid bör ihågkommas, att klorsyradt kali kan åstadkomma förgiftning, om det nedsväljes. I ringa mängd brukar det väl ej medföra någon menlig verkan på de flesta personer; dock har man trott sig finna, att vissa individer äro betydligt känsligare än andra för medlets giftiga verkan. Af denna anledning är det skäl i att iakttaga försiktighet och att särskildt för små barn välja ett mera ofarligt medel.

Borax lämpar sig äfven till gurgeivatten och verkar svagt antiseptiskt. Det användes i en styrka af 5 procent löst i vatten eller i en dekokt på salvia. Ett godt gurgeivatten beredes af 15 gr borax samt lika mycket glycerin och myrrhatinktur på 300 gr vatten.

Öfvermangansyradt kali låter också använda sig till gurgeivatten. Af en rosafärgad (cirka 1-procentig) förrådslösning tar man en tesked till ett glas vatten.

I handeln förekommer en hel mängd munvatten, som också i allmänhet lämpa sig till gurgeivatten. Man kan äfven själf bereda goda sådana vatten, hvartill här nedan följa några recept.

Tymolmunvatten beredes af 25 centigram tymol (löses i sprit), 3 gr. ben-soësyra, 12 gr eucalyptustinktur och 750 gr vatten. Som munvatten har det en uppfris-623

kände smak och verkar äfven antiseptiskt samt hämmande på jäsningsprocesser.

Ett koncentreradt tymolmunvatten kan beredas af 1 gr tymol, 1/i gr. ren garfsyra, 4 gr myrrhatinktur, 1 gr peppar-myntolja och 100 gr ren sprit. Vid användningen drypes några droppar af denna vätska i ett glas vatten.

Ett husmedel, som kan användas med framgång vid halsfluss, är följande: Några gröna eller torkade salviablad kokas en halftimme med en half liter vatten, därefter silas vätskan och tillsättes med en matsked honung och lika mycket ättika. Med denna vätska gurglar man sig några gånger om dagen.

(Se för öfrigt Munvatten.)

Gurkor (se Inläggning och syltning samt Köksväxter.)

Gymnastik, regelbundet och rationellt bedrifven, är ett utomordentligt medel att hålla kroppen frisk och stark och bör därför flitigt öfvas af alla, som tänka på sin hälsa, särskildt af sådana personer, som på grund af sitt yrke måste föra ett stillasittande lefnadssätt.

För gymnastik i hemmet ägnar sig följande schema för fristående gymnastik, som bör dagligen genomgås: 1.

Ställning med hälarna vid hvarandra och fötterna i rät vinkel.

Armarna lyftas framåt, uppåt, utåt, nedåt.

Upprepas 6 — 10 gånger.

2.

Stående växeltålyftning + växeldubbeltå-och hällyftning.

a. Ställning med fötterna slutna till hvarandra samt händerna vid höfterna. Kroppen lyftes växelvis på tårna och hälarna. Upprepas 8—10 gånger.

b. Ställning med hälarna vid hvarandra, fötterna i rät vinkel och händerna vid höfterna.

Kroppen lyftes växelvis på tårna och hälarna. Upprepas 8—10 gånger.

3.

Stående armhäfning.

Grenstående dubbelarmsvängning.62S

Ställning med fötterna åtskilda. Armarna svängas framåt och uppåt, framåt och utåt.

Upprepas 6—8 gånger.

Höftfàst grenstående bålrullning.

Ställning med fötterna åtskilda och händerna vid höfterna.

Bålen rullas åt höger och vänster 3—5 gånger åt hvartdera hållet.

5.

Höftfäststående knäuppböjning och bensträckning.

Ställning med fötterna i rät vinkel och händerna vid höfterna. Benet upplyftes framåt och sträckes a) framåt, b) åt sidan, c) bakåt.

Upprepas med hvartdera benet i hvarje riktning 2—3 gånger.

Stående hufvudböjning.

Ställning som i 1.

Hufvudet böjes framåt och bakåt (5 gånger) samt åt hvardera sidan (6 gånger), vrides åt höger och vänster (3—5 gånger) samt rullas åt hvardera sidan (3—4 hvarf).

Stående armsträckning. Ställning som i 1.

Armarna sträckas i långsam, kraftig takt uppåt, framåt, utåt och nedåt.

Upprepas 2—3 gånger i hvarje riktning.

Tåhäfning och knäböjning.

a. Ställning med fötterna i rät vinkel oeh händerna vid höfterna.

b. Ställning med fötterna i rät vinkel och armarna sträckta utåt.

c. Ställning med fötterna i rät vinkel och armarna sträckta uppåt.

I hvar och en af dessa ställningar lyftes kroppen på tårna och knäna böjas.

Upprepas i livar ställning 2—3 gånger.

9.

Höftfästgrenstående framåt- och bakat-böjning.

Ställning som i 4.

Bålen böjes framåt och bakåt.

Upprepas 5—6 gånger.

Nackfästslutstående sidvridning.

Ställning med fötterna slutna till hvarandra och händerna i nacken.

Bålen vrides åt höger och vänster. Upprepas 5—6 gånger.

11. Se fig. 5.

Höftfäststående växelknäuppböjning.

Ställning med fötterna i rät vinkel och händerna vid höfterna.

Hvartdera benet upplyftes turvis såsom vid »på stället marsch».

Upprepas 10—20 gånger, i början långsamt och med småningom ökad takt.

Sträekgrenstående sidoböjning629

Ställning med fötterna åtskilda och armarna sträckta uppåt.

Bålen böjes åt höger och vänster. Upprepas 5—6 gånger.

13.

Famngrenstående kastvridning.

Ställning med fötterna åtskilda och armarna sträckta utåt.

Bålen vrides snabbt åt höger och vän ster med slängande armar. Upprepas 4—5 gånger.

14.

Utfall.

Upprepas 3 gånger på hvardera sidan.

15.

Sträokgrenstående framåt och nedåt böjning. '

Ställning som i 12.

Bålen böjes framåt, nedåt samt bakåt.

Upprepas 3—4 gånger.

16.

Stående armhäfning.

Se 1.

Öfningarna böra företagas helst på morgnarna i ett väl vädradt rum, vid lämplig väderlek för öppna fönster, så att de under öfningarna ifrigt arbetande lungorna kunna så att säga genomspo-lag af frisk luft, hvilket är af utomordentlig betydelse för blodets syrsättning och därmed också för det kroppsliga välbefinnandet.

Gymnastiska Centralinstitutet, hvars nuvarande stadga är af år 1887 (ett genomgripande förslag till omorganisation är nyligen uppgjordt och föremål för pröfning), har till ändamål att åt unga män och kvinnor, som ägna sig åt gymnastikens utöfning, meddela en därför erforderlig vetenskaplig underbyggnad och praktisk färdighet. Institutet utbildar instruktörer i gymnastik och vapenföring, gymnastiklärare och gymnastiklärarinnor samt manliga och kvinnliga sjukgymnaster.

Till elever antagas årligen: officerare och underofficerare från armén, officerare från flottan och civila unga män för att utbildas till gymnastiklärare, sjukgymnaster och instruktörer i gymnastik och vapenöfning. Hvart annat år antagas unga kvinnor för utbildning till gymnastiklärarinnor och sjukgymnaster. De civila eleverna antagas efter ansökan på föreståndarens förslag af direktionen.

Fordringar för inträde äro: frisk och stark kropp, goda anlag för gymnastisk verksamhet, ålder under 30 år (med undantag för läkare), för c!vila män studentexamen och för kvinna kunskaper,.631

Gymnastiska Centralinstitutet— Gåfva.

motsvarande inträdesfordringarna till högre lärarinneseminarium. Ansökningar ingifvas till direktionen inom tid, hvarom kungörelse före april månads utgång hvarje år skall vara införd i allmänna tidningarna tillika med alla nödiga upplysningar. Ansökningarna skola vara åtföljda af ålders- och frejdebetyg, kunskapsbetyg samt betyg om hälsotillstånd och kroppskonstitution, det sistnämnda enligt fastställdt formulär.

Undervisningen, som delas i två terminer, börjar 1 september och slutar den 15 därpå följande maj med två veckors ferier vid julhelgen. De olika kurserna omfatta: för manliga elever a) instruktörskurs (ett undervisningsår, som slutar 15 april), b) gymnastiklärarekurs (två år, hvarvid under första året genomgås instruktörskurs); c) den sjukgymnastiska kursen, som, sedan nyssnämnda kurser genomgåtts, fortgår ytterligare ett år; för kvinnliga elever: ofvannämnda kurser b) och c) — med mindre, praktiska öfningar — genomgås på två år. För medicine studerande, som ämnar bli sjukgymnast, kan förkortning i föreskrifna kurser erhållas.

Kompetens: Manliga elever, som genomgått förenämnda kurs b), äro berättigade att söka gymnastiklärarebefattningar vid alla offentliga läroverk i riket; vid lägre läroverk och folkskolor kan äfven den antagas, som genomgått kurs a). Kvinnor, som genomgått kurs b), äro berättigade att söka gymnastiklärar-innebefa-ttning vid offentliga kvinnliga läroanstalter. De, som jämväl genomgått kurs c), äga rätt antaga titeln gymnastikdirektör och ha, förutom nyssnämnda kompetens, rätt till legitimation som sjukgymnaster och att utöfva sjuk-gymnastisk verksamhet. (Se Sjukgymnaster.)

Gåfva föreligger i juridisk mening när en person under sin lifstid öfver- I

lämnar till annan person egendom, fast eller lös, utan motsvarande ersättning. Gåfva med varm hand kallas den, när gåfvan är afsedd att erhållas redan under gifvarens lifstid, hvaremot vid gåfva för dödsfalls skull erhållandet är ställdt i samband med gifvarens död; dock bör i sådant fall ådagaläggas, att gifvaren haft för afsikt att genast öfverlåta äganderätten till gåfvan och allenast velat förbehålla sig nyttjanderätten under sin lifstid eller uppskjuta tiden för gåfvans tillträdande till sin död. I annat fall måste gåfvoförordnandet anses som testamente. Dessa bestämmelser gälla dock endast beträffande gåfva af fast egendom. För att gåfva af lös egendom skall anses giltig, måste den öfverlämnas.

Vid en gåfvas öfverlämnande eller ut fästande är lämpligt att upprätta skriftligt gåfvoaftal eller gåfvobref, särskildt är detta nödvändigt, om gåfvan utgöres af fast egendom, enär gåfvoaf-talet härvidlag ersätter köpehandling.

Äkta makar kunna ej gifva hvarandra gåfvor, icke ens om de hafva boskillnad.

För öfrigt är rätten att genom gåfva afhända sig egendom icke, såsom beträffande rätten att testamentera bort egendom, inskränkt af bröstarfvinges rätt till laglott. En person kan sålunda genom gåfva öfverlåta hela sin förmögenhet på en annan med förbigående af sina bröstarfvingar.

För vissa fall kunna dock inskränkningar i gåfvofriheten förekomma. Om t. ex. gifvaren varder försatt i konkurs, kunna borgenärerna yrka, att gåfvan skall återgå, så framt ej mer än tre månader förflutit från det gåfva af lös egendom gjordes eller lagfart å gåfva af fastighet blifvit sökt.

I fråga om gåfva af fastighet kan gåf-votagaren under vissa förutsättningar633

Toulousergäss.

förpliktas bereda gifvaren eller gifvarens barn nödtorftigt underhåll.

Fullbordadt gåfvoaftal kan af gifvaren brytas, i det fall att gåfvotagaren tillfogat gifvaren afsevärd oförrätt eller skada. Dock måste om gåfvans återbekommande stämmas inom natt och år från det gifvaren fick vetskap om gåfvotagarens handlingssätt.

Gåsafvel. Gässen uppnå ganska hög ålder och fortfara länge att vara fruktsamma. Parningstiden infaller i slutet af februari eller i början af mars. Bästa afvelsdjuren äro de, som äro 2 à 3 år gamla; de kunna också vara äldre, men böra icke vara öfver tio år. Till 6—10 honor hålles en hanne (»gåskarl»). De långsträckta, stora, men icke för tunga eller feta djuren äro de lämpligaste. Yngre gäss lägga 6 à 8, äldre 10 à 20 och ännu flere ägg, när de tagas från dem. De läggas i regel hvar annan dag, sällan två dagar i rad. När det finnes två ägg i redet, tager man bort det tidigast lagda, skrifver datum på det andra och fortsätter så, till dess gåsen icke lägger flera. Äggen förvaras på ett torrt och kyligt, men frostfritt ställe i deras naturliga ställning.

Till rufning läggas vanligen ett antal af 10—12 under en gås; att lägga flera medför, att blott några få gåsungar blifva framkläckta. De rufvande gässen böra väl förses med foder och vatten och i händelse af behof böra de flyttas till fodret. De rufva mycket lugnt och uthålligt, men försvara ofta under de sista dagarna redet, liksom också senare gåsungarna på ett mycket eftertryckligt sätt. Rufningstiden är 28 à 30 dagar, mera sällan och i stark köld 31 å 32 dagar och i stark värme blott 27 dagar.

Gåsungarna få de första 24 timmarna stanna under modern och föras därpå till ett torrt, varmt ställe, i köket e. d Efter 5 à 6 dagars förlopp kunna de redan föras ut i det fria, på ett ställe, där de äro i lä, och redan efter 14 dagars tid behöfver man icke utöfva några särskilda försiktighetsmått. Dock måste man intill utgången af andra månaden akta, att de icke få sin dunbeklädnad genomblött. Stark solhetta kan blifva dödande för dem. Födan utgöres under de första 8—10 dagarna af finhackade hårdkokta ägg, brödinkråm, ungt gräs och nässlor. Längre fram få de söndersmulad ost, korngröpe med mjölk, hve-635

tekli och söndermosad potatis. Efter en månad, ej förr, kan man börja ge dem hafre. De böra fodras flera gånger om dagen.

Under sommartiden föda gässen sig nästan helt och hållet själfva och trifvas särskildt väl, om vatten finnes i när-ten. För öfrigt äta de gärna alla slags köksaffall. Vid bristande tillgång på sådant eller annan föda ger man dem säd o. d. Gäss, som skola gödas, hvartill unga djur tagas, utsläppas först på stubbåkrar för att upplocka spillsäd, hvarefter gödningen fortsättes och afslutas inomhus antingen genom riklig utfodring med säd eller ock på det sättet, att man några gånger dagligen stoppar i dem en deg af mjöl, utrörd med vatten eller mjölk. Efter 4—5 veckors gödning äro de färdiga att slaktas.

Gäckeri (se Hädelse.)

Gäddan är en af våra allmännast förekommande roffiskar, som skattas ganska högt för sitt hvita och välsmakande, ehuru något torra kött. Hos mycket gamla gäddor blir köttet groft och segt och därför mindre njutbart. Bäst äro gäddor vägande från 1 till 4 kilogram. Mindre gäddor användas helst till stekning. (Se Fiske och Fiskrätter.)

Gäspning är under vanliga förhållanden ett tecken på trötthet och sömn-behof. Gäspning utan dessa orsaker är symtom på antingen ett sjukligt tillstånd eller någon organisk rubbning. Svaga, bleksiktiga och blodfattiga personer gäspa t. ex. ofta utan någon annan orsak än ett dylikt sjukligt tillstånd. Täta gäspningar utan synbar orsak kunna således gifva en värdefull vink åt omgifningen att låta snarast möjligt undersöka vederbörande persons hälsotillstånd. Böjelse att gäspa inställer sig också gärna vid ihållande stillasittande lefnadssätt, i ali synnerhet i rum, som ej vädras i tillräcklig grad, äfvensom i

lokaler, som äro fyllda af tobaksrök och andra dunster. Gäspningen innebär i dylika fall en maning från organismen om orsakernas undanrödjande.

Gödkur är den populära beteckningen för en särskild slags stärkningskur, som består i förtärandet af möjligast riklig, men lättsmält föda i förening med kroppslig hvila, massage- och elektricitetsbehandling. Kuren användes företrädesvis vid nervsjukdomar och lidanden, som äro förenade med kroppslig aftyning, t. ex. lungsot. En dylik, strängt genomförd kur bör dock icke företagas utan på läkares förordnande och under uppsikt af en sådan.

' Vill man på egen hand genomgå en mindre gödkur för att skaffa sig hull och stärka kroppens motståndskraft, är följande tillvägagående att iakttaga. Man tager en liter nysilad mjölk, som kokas, hvarefter man tillsätter en matsked råg-siktmjöl och en tesked krossadt hampfrö. Sedan det bela åter väl uppkokats och silats, tillsättes salt efter smak. Den tunna vällingen, som är ganska välsmakande, bör drickas så varm som möjligt, halfva portionen på morgonen och den andra hälften på aftonen. Då medlet ej ställer några särskilda kraf på magen utan föredrages förträffligt af till och med en svag sådan, kan man, som sagdt, utan risk företaga denna kur på egen hand. Särskildt ägnar den sig för bröstsjuka.

Gödningsämnen är den gemensamma benämningen på en hel del ämnen, som användas för att förbättra åker- och trädgårdsjord och höja dess afkastnings-förmåga. Man skiljer mellan naturliga och konstgjorda gödningsämnen. De förra äro de ojämförligt viktigaste, ehuru äfven de senare ej kunna frånkännas stor betydelse.

Bland de naturligare gödningsämnena spelar stallgödsel eller hvad man rätt635

och slätt kallar gödsel hufvudrolen. Den utgöres af de uttömningar, fasta oeh flytande, som uppsamlas efter husdjur oeh människor och som under inflytande af bakterier, hvilka redan i tarmarna äro förhanden och verksamma, undergå en jäsningsprocess, som särskildt befordrar kväfvets frigörande.

Ju rikare gödseln är på urin, desto hastigare försiggår sönderdelningsproces-sen. Af denna anledning är det af största vikt att i stall och ladugårdar äfven noga taga vara på de flytande uttömningarna och genom lämpligt strömate-rial uppsamla dessa. Det från komposten afrinnande gödselvattnet är också mycket värdefullt och bör ingalunda tillåtas att bortrinna till ingen nytta, såsom ej sällan sker. Bäst är att samla detta gödselvatten i en grop bredvid gödselstaden och därifrån ösa eller pumpa det upp öfver gödselhögen i mån som det samlas.

Genom uppläggning i hög går alltid en del af de i gödseln befintliga och för växternas näring viktiga ämnena förlorad, särskildt flyktiga sådana, som exempelvis kolsyrad ammoniak. Genom inverkan af sol och luft afdunstar fuktigheten lätt, hvarjämte afrinnande nederbörd också tager med sig mycket af gödselns värdefullaste beståndsdelar. För att förekomma detta bör gödselhögen vara skyddad af tak och dess botten vara ogenomtränglig, så att gödselvattnet ej kan afrinna. Bäst är en cementerad botten, men anser man sig ej ha råd till en sådan, kan man åstadkomma en ganska lämplig botten af hårdt stampad lera. För urinens uppsamlande an-

lägges en urinbrunn, som likaledes hålles täckt; dock är sådan öfverflödig, där man begagnar torfströ, som besitter egenskapen att uppsuga och kvarhålla den flytande spillningen och som, blandadt med den öfriga gödseln, gör denna

ännu mera lämplig och värdefull för sitt ändamål.

Den i hög lagda gödseln bör undan för undan väl packas, så att ej några tomrum uppstå. Där sådana förefinnas, blir gödseln nämligen uttorkad eller angripes af mögel och förlorar högst betydligt i värde.

Äfven spillningen efter människor bör omsorgsfullt tillvaratagas och blandas med torfströ eller torfmull, så att den erhåller en viss torrhetsgrad, samt packas väl. Dylik gödsel är särskildt rik på kväfve, ett ämne, som för växterna i allmänhet och särskildt för rotfrukter är af största betydelse.

Allt från växtvärlden härrörande affall lämpar sig också till gödningsämne och bör därför omsorgsfullt tillvaratagas. Man sammanför det i en s. k. kompost, som packas, så att ej luften når dess inre och hindrar förruttnelseprocessen, som gör beståndsdelarna lämpliga att omedelbart upptagas af jorden. Kompostens värde kan ökas väsentligt genom att då och då begjuta den med urin eller gödselvatten.

Gödseln bör direkt från gödselstaden utköras på åkern och omedelbart spridas. Får den ligga länge i högar utsatta för sol och vind försämras den, hvarjämte dess värdefulla beståndsdelar genom afrinningen bli ojämnt fördelade. Af samma anledning bör den äfven nedplöjas så fort som möjligt.

Jämte den naturliga gödseln lämnar konstgödseln, förståndigt använd, ett förträffligt medel att ersätta jordens förlust af växtbildande ämnen och hålla den vid full växtkraft. Enbart konstgödsel är ej rådlig att använda i längden annat än möjligen på lucker, humusrik lerjord, men är däremot af utomordentlig betydelse för särskilda tillfällen,. då det ena eller andra slaget af växter odlas å jorden. Användandet af de konst-639

gjorda gödningsämnena beror nämligen på deras större eller mindre bält af de ämnen, som växterna företrädesvis behöfva för sin näring och hvilka äro olika för olika växter. Somliga växter ha större behof af kväfve än andra, som däremot behöfva mera fosforsyra eller kali. Användandet af det ena eller andra gödningsämnet bör därför rättas efter de växter man vill odla.

Konstgödningsämnena kunna i korthet indelas i:

kväfvehaltiga, till hvilka i främsta rummet räknas chilesalpeter, som är det lämpligaste och mest använda gödningsämnet af denna grupp, guano o. s. v.,

fosforsyrehaltiga (fosfater), bland hvilka tomasfosfat, superfosfat och benmjöl äro de som mest användas, samt

kalihaltiga, såsom kainit och kalisalt. Dessa olika ämnen kunna äfven med fördel förenas med hvarandra. Flera dylika föreningar förekomma i handeln. (Se vidare under Jordbruk.) Gösen är en i hela Sverige, men företrädesvis i dess mellersta delar förekommande fisk, som påminner om abborren, men är mera långsträckt och betydligt större. Skattas mycket högt för sitt smakliga och benfria kött. (Se Fiske och Fiskrätter.

Göteborgs högskola (se Högskolor.)H.

Haf (se Världshaf.)

Hafre odlas endast sora vårsäd och går ej så långt norrut som kornet; den är nämligen ytterst ömtålig för höst-froster, medan den däremot uthärdar de starkaste vårfroster. De hos oss egentligen odlade arterna äro vanlig hafre och plymhafre, hvilka hvardera efter fröskalets färg delas i hvithafre (odlas i slättbygd) och svarthafre (odlas i bergsbygd). Plymhafre lämnar sämre säd och halm, men är, odlad tillsammans med ärter och vicker, förträfflig såsom grönfoder. Svarthafre anses bättre än hvithafre till utfodring af hästar.

Hafre trifves nästan på hvilken jord som helst, häst dock på ej för högländt lättlera. Den kan också planteras efter

alla våra odlade växter, äfven efter sig själf, men går häst till efter klöfver och rotfrukter samt å nyhrott efter betesvall. På moss- och torfjord, på nybrott samt på plogskifvan efter upptagen äng och gräsvall (s. k. ploghafre) slår hafren väl till och förekommer ofta såsom första skörd. Hafren nöjer sig vanligen utan särskild gödsling, men skall sådan ske, kan därtill använda? vanlig ladu-gårdsspillning. Kalkning och märgling äro synnerligen välgörande. Hafren bör sås så tidigt på våren som möjligt, medan kälen ännu sitter kvar i marken. Skörden sker, när de nedersta kornen i vippan icke längre äro mjölkiga, utan fasta och fulla i kärnan. De öfriga mogna, medan hafren står i skyl.

I handeln indelas hafren efter skalets färg i flera sorter, såsom svart, hvit, gul, grå och skallös, af hvilka den sistnämnda är den bästa och betydligt öfverträffar de öfriga i vikt. Vanlig god hafre består af tämligen stora oeh tjocka, men ej så synnerligen långspetsade korn med tunt, glänsande skal och mjölrik kärna. Hafren bör vara torr och fri från andra frön.

Hafrens sjukdomar och fiender äro desamma som kornets och andra sädesslags, förnämligast brandax och rost (se hvetets sjukdomar), rotmask (se rågens sjukdomar), larverna af slökornsflugan, som uppäta kornet och förorsaka slökorn, bladlöss och jordloppor. Slökornen böra frånskiljas och kokas, så att larverna dödas. (Se f. ö. Skadeinsekter.)

Hafvandeskap. Den period, under hvilken fostret utvecklas och mognar inom kvinnans kropp och som betecknas med benämningen hafvandeskap, kännetecknas af ganska stora förändringar i moderns organism, som det kan vara af vikt att lära känna, liksom det också är af vikt att veta, huru kvinnan skall förhålla sig under hafvandeskapet för att så mycket som möjligt skona sin egen hälsa såväl som den blifvande människa, hon bär under sitt hjärta.

Det första tecknet på att hafvandeskap inträdt är att menstruationen (månadsreningen) uteblir. Detta tecken är dock icke alldeles osvikligt, i det att hos somliga kviDnor menstruationen är643

ganska oregelbunden, hvarförutom i andra fall en tillfällig orsak kan spela in och hindra eller fördröja menstruationens regelbundna återkommande. Ju regelbundnare menstruationen förut varit och ju starkare och friskare kvinnan är, desto säkrare kan man af dess upphörande draga den slutsatsen, att befruktning ägt rum. Det bör emellertid anmärkas, att fall kunna förekomma, då menstruationen ej belt och hållet upphör under hafvandeskapet, ehuru detta är mera sällsynt. Några fällt säkra tecken på hafvandeskap visa sig ej förrän mot slutet af 4:de månaden, då fostret börjar få lif. Andra sannolikhetstecken äro, jämte menstruationens upphörande, kväljningar och kräkningar, bröstens svällande, hvilket i regeln börjar märkas redan i andra månaden, samt en brunaktig färgning af huden, som särskildt hos förstföderskor oeh mörklagda kvinnor visar sig på flera ställen å kroppen, i synnerhet å vårtgården.

Har man på grund af uteblifven reglering anledning misstänka att hafvandeskap inträdt, kan man beräkna den sannolika tiden för nedkomsten genom att räkna från första dagen af sista må-nadsreningen tre månader tillbaka och därpå lägga till 7 dagar. Om exempelvis sista regleringen inträdt den 25 oktober, räknar man tillbaka till den 25 juli och tillägger 7 dagar, alltså bör förlossningen vara att vänta omkring den 1 aug. påföljande år. Denna beräkning brukar endast undantagsvis slå fel på en eller annan dag.

Lifmodern, som innesluter fostret, undergår redan tidigt stora förändringar och förstoras och förtjockas i hög grad, hvilket leder till en betydlig utspänning af buken. Under senare delen af hafvandeskapet sjunker fostret längre ned och åstadkommer ofta s. k. hängbuk.

Öfriga förändringar af dels fysisk, dels

psykisk art äro varierande hos olika kvinnor. Somliga känna sig sjuka så länge hafvandeskapet varar och

angripas af hvarjehanda krämpor, andra däremot känna sig friskare och kryare än under vanliga förhållanden. Somliga bli bleka och glåmiga med blåa ringar under ögonen, andra få ett blomstrande och friskt utseende. Äfven sinnesstämningen kan vara mycket växlande, i det somliga bli nedstämda, andra däremot gladare än eljest. Oftast gör sig en ökad retlighet gällande, liksom matlusten i regeln är stegrad.

Bland de krämpor, som ofta åtfölja hafvandeskapet, må i första rummet nämnas kväljningar och kräkningar, som äro mycket vanliga, särskildt hos förstföderskor, och företrädesvis inställa sig på morgnarna redan i början af hafvandeskapet. De äro svårast under hafvan-deskapets första hälft. Det egendomliga är, att de mycket ofta icke beledsagas af något illamående. Däremot förekommer någon gång, dock högst sällan, ostillbara kräkningar, som äro farliga och fordra läkares ingripande.

Hafvandeskapet är mycket ofta äfven åtföljdt af hvarjehanda nervösa rubbningar, såsom öfvergående hufvudvärk, nervsmärtor i ansiktet, tandvärk, ledsmärtor, värk i korsryggen, egendomlig smak i munnen eller subjektiva lnktförnimmel-ser, stark spottflytning o. s. v. Ibland inställa sig också besynnerliga begär efter vissa närings- och njutningsmedel, till ocli med rent onjutbara ämnen, såsom kol, aska, murbruk o. d. Sådana abnorma böjelser böra naturligtvis motarbetas.

Ofvannämnda krämpor äro af på det hela taget ofarlig art. Understundom yppa sig emellertid äfven andra, som förtjäna tagas mera allvarligt. Svullnader i benen äro ej sällsynta och uppstå genom tryck på blodkärlen, men kunna645

också, liksom i ansikte och händer uppträdande svullnader, vara föranledda af ägghvitesjuka. Har man anledning misstänka detta, bör läkare rådfrågas. Vidare kunna åderbråck uppstå eller förvärras under hafvandeskapet, hvilka, om de bli ömma och inflammerade, fordra användandet af våtvarma omslag samt iakttagande af stillhet. Ibland inställer sig också en besvärlig hudklåda, mot hvilken man använder kalla tvättningar med vatten eller svag karbollösning eller också pudring med rispuder eller talk. Hafvande kvinnor kunna också angripas ganska svårt af danssjuka (se detta ord) och böra då anlita läkarebehandling. Därjämte kunna särskilda sjukdomar angripa lifmodern och leda till försvårad förlossning eller hafvandeskapets afbrytande i förtid (se Missfall.)

Beträffande lefnadssättet behöfver detta icke i något afseende väsentligt skilja sig från det vanliga, under förutsättning att detta varit sundt och naturligt. Dock bör kvinnan naturligtvis akta sig för ali slags öfveransträngning både i fråga om arbete och förströelser och söka undvika alla starkare sinnesrörelser. Under större delen af hafvandeskapet kan hon emellertid mycket väl förrätta sina dagliga sysslor, så framt dessa ej äro af särskildt betungande art, ty kroppsrörelse är just under denna period nyttigare än någonsin. Är hon af sin sysselsättning eller af brist på sådan hänvisad till ett mera stillasittande lif, bör hon genom promenader i det fria skaffa sig nödig motion. Frisk luft och renlighet bidraga också i hög grad till att vidmakthålla hennes eget ocli befordra fostrets välbefinnande. I fråga om dieten bör endast iakttagas måttlighetens fordringar, särskildt bör en hafvande kvinna ej äta mycket om kvällarna. Att alla slags utsväfningar äro af ondo och kunna medföra ledsamma

följder, behöfver väl ej särskildt på-

Klädedräkten bör vara lagom rymlig. Alla åtsittande plagg, snörlif o. d. böra undvikas, i synnerhet vid ett mera framskridet stadium af hafvandeskapet. Underlifvet skyddas för drag genom lämpliga underkläder.

Hallon (se Fruktodling.)

Halsduksknytning. Färdigknutna halsdukar ställa sig betydligt dyrare i

Huru man knyter en halsduk.647

inköp än sådana, som man själf knyter, hvarför det onekligen är god ekonomi att hålla sig till de senare. Med någon liten öfning lär man sig snart att knyta dem vackert, och det lilla besväret är ingenting att tala om.

Huru man knyter halsdukar och rosetter framgår af ofvanstående afbildningar.

Halsfluss är en akut inflammation i den bakre, mjuka delen af gommen och mandlarna. Denna åkomma är mycket vanlig och förekommer särskildt ofta hos ungdom. Den uppstår oftast till följd af förkylning och är därför mest utbredd under den kalla årstiden, men inställer sig också såsom beledsagande symtom vid åtskilliga akuta infektionssjukdomar, framför allt vid skarlakansfeber, men äfven ofta vid mässling, koppor, rosfeber, reumatisk feber o. s. v. Ofta kan hals-flussen vara svår nog att skilja från

difteri utan en bakteriologisk undersökning.

Den enkla halsflussen yttrar sig med smärta vid sväljningen, svullnad af mandlarna och halsen, ofta förenad med ömhet, samt i regeln allmänt illamående, ej sällan åtföljdt af feber. Den enkla halsflussen, d. v. s. den, som ej blott är förebudet till en annan sjukdom, kan med lämplig behandling botas på några få dagar.

Den lättaste formen af halsfluss är den katarrala. En annan form är den lakunära, som kännetecknas af starkare svullnad och rodnad af mandlarna, på hvilka dessutom gulaktigt hvita fläckar visa sig. Särskildt denna form är lätt att förväxla med difteri, men är i och för sig vanligen godartad. En svårare form är däremot den flegmonösa halsflussen eller hvad man kallar halsböld, hvilken yttrar sig på så sätt, att ena mandeln svullnar starkt, ofta så att sväljningen blir i hög grad försvårad, hvarjämte varbildning inställer sig. Om ej bölden öppnas genom operation, brister den slutligen af sig själf och uttömmer ett stinkande var. Bäst är att låta en läkare öppna bölden, innan det går så långt. Böldens mognande kan påskyndas genom våtvarma omslag om halsen.

Halsfluss behandlas i allmänhet med gurgelvatten, penslingar och våtvarma omslag. Till gurgelvatten användes mest klorsyradt kali (5 gr på 300 gr vatten), men äfven alun (5 gr på 500 gr vatten), borax (10 gr på 300 gr vatten) och vanligt salt (en tesked på ett glas vatten) kunna med fördel användas. Penslingarna utföras bäst af läkare. Barn böra under sjukdomen ligga till sängs. I de flesta fall gör öfven användandet af ett lämpligt laxermedel, t. ex. ricinolja, god verkan.

Halssjukdomar. De sjukdomar, som angripa i halsen och svalget belägna649

organ, äro, utom den ofvan nämnda hals-flussen, sådana som beröra hufvudsakligen luftstrupen. Hit höra exempelvis difteri, struptuberkulos och kräfta, angående hvilka hänvisas till resp. hufvudord.

En rätt vanlig halssjukdom af mindre allvarsam beskaffenhet än de ofvan antydda, men dock besvärlig nog, är den kroniska svalgkatarren, som är ganska vanlig, i synnerhet hos rökare och supare. Denna åkomma åtföljes af en ständig känsla af torrhet, sveda och kittling i halsen och föranleder ett oupphörligt harklande. Särskildt inställa sig dessa obehag om morgnarna, då under natten samladt segt slem upphostas, s. k. i morgontuppar». För att böta åkomman, som är ganska envis, är absolut nödvändigt att grundorsaken aflägsnas, d. v. s. att en rökare lägger bort bruket af tobak och en supare upphör att förtära spritdrycker.

Hand (se Händernas vård.)

Handarbetets vänner är en år 1874 stiftad förening för den svenska kvinnliga hemslöjdens förädling i konstnärligt och fosterländskt syfte.

Föreningen räknar sina medlemmar öfver hela landet och mottager alltjämt nya sådana. Dess angelägenheter hand-hafvas af en styrelse bestående af nio damer.

En väf- och en konstsömnadsskola äro ett af uttrycken för föreningens fosterländska och konstnärligt uppfostrande verksamhet.

Kurserna äro två, nämligen

A. Kursen i konstsömnad (alla dagar från kl. 10—12 eller från kl. 12—3 efter eget val.)

Inträdesfordringar: Skicklighet i vanlig slätsöm och förmåga att med kors-sfcygn återgifva ett enkelt mönster på rutbotten.

Afgift: För 2 lektioner i veckan l;sta

månaden 15 kr. För 2 lektioner i veckan 2:dra och följande månader 10 kr. För 4 lektioner i veckan l:sta månaden 25 kr. För 4 lektioner i veckan 2:dra och följande månader 18 kr. Afgiften betalas vid månadens början.

Efter genomgången kurs erhåller eleven betyg.

Undervisningsämnen (enkel kurs): Vingåkerssöm, wienerkorsstygn, tvistsöm, italienska korsstygn, plattsöm, påläggsöm, macramé, fransarbete.

Dessutom undervisas i arabisk teknik, bottenmönster, spanskt broderi, schat-térsöm, spetsbroderi, guldbroderi.

Undervisningen pågår från 15 januari —15 juni samt från 1 september 15 december.

B. Kursen i gammalsvensk konstväfnad:

Inträdesfordringar: Någon vana vid enkel väfnad och insikt i konsten att uppsätta en väf.

Afgift: 25 kr. pr månad. 5 kr. pr väfslag, då eleven kan inhämta detsamma på en vecka. Afgiften betalas vid månadens början. Efter genomgången kurs erhåller eleven betyg.

Undervisningsämnen (enkel kurs): Opp-hemta, flossa, trensad flossa, dukagång, rosengång, rödlakan, krabbasnår, munkabälte, dalväfnader, stramalj väfnad.

Dessutom undervisas i mattväfnad, dubbelväfnad, dräll, flamsk, bandväfnad. Undervisningen pågår från 15 januari— 15 juni och från 1 september—15 december.

Föreningens byrå är Birgerjarlsgatan 5, Stockholm.

Handel. För rättighet att idka handel i egentlig mening, d. v. s. grosshandel eller försäljning af varor i bod eller från annat upplagsställe, fordras såsom villkor att hafva god frejd samt råda öfver sig och sin egendom. Dylik rättighet tillkommer sålunda icke den, som blifvit dömd förlustig medborgerligt för-651

troende, under den tid denna förlust va-rar, ej hustru, som icke vunnit boskillnad, eller omyndig eller mindre vetande person eller den, som i följd af svår kroppsskada eller lyte ej är herre öfver sin egen vilja, ej heller den, som befinner sig i konkurstillstånd. Härvid medgifves dock det undantag, att omyndig kan vinna rättighet att idka handel, då förmyndaren därtill lämnar sitt samtycke och ikläder sig ansvarighet för de förbindelser den omyndige kan i och för rörelsen ingå, samt att gift kvinna, som ; sammanlefver med mannen, kan drifva dylik rörelse, därest mannen samtycker därtill och ikläder sig ansvarighet för hennes förbindelser i och för rörelsen. Gift kvinna, som ej sammanlefver med mannen eller som vunnit boskillnad, behöfver däremot ej mannens samtycke eller borgen för att drifva handel.

Vidare fordras skriftlig anmälan af rörelsen, hvilken anmälan skall åtföljas af intyg, som utvisa att intet af de ofvan nämnda hindren föreligger. Är rörelsen ej af den art att handelsböcker (se d. o.) måste föras, behöfver i allmänhet endast frejdehetyg företes, i annat fall påfordras äfven myndighetsbevis samt bevis att personen icke är under konkurs. Föreligger skyldighet att föra handelsböcker, skall i anmälan äfven uppgifvas den firma, som

kommer att för rörelsen användas (se Handels-register.) Anmälan ingifves i Stockholm till öfverståthållareämbetet, i öfriga städer till magistraten eller, där sådan ej finnes, till stadsstyrelsen, samt å landsbygden till k. befallningshafvande.

Dylik anmälningsskyldighet föreligger ej för personer, som, vare sig i stad eller på landet, till salu kringföra lifsförnö-denheter, jordbruks- och ladugårdsprodukter samt alster af inhemsk husflit.

Handelsrörelse får icke idkas af den, som har kronouppbörd om händer eller

är allmän åklagare eller är anställd som tjänsteman eller betjänt vid tullverket, så länge han är i tjänst, ej heller äger hans hustru under denna tid drifva sådan rörelse.

Två slags handel får icke bedrifvas utan särskildt tillstånd, nämligen realisation, när denna sker på annan ort än den, där handlanden anmält sig till handels idkande, samt s. k. gårdfarihandel. Tillståndsbevis för dylik handelsrörelse sökes i Stockholm hos öfverståthållareämbetet och i landsorten hos vederbörande länsstyrelse.

Utländsk undersåte får ej i Sverige idka handel utan särskildt tillstånd af k. m:t.

Handelsbolag (se Bolag.) Handelsböcker. Enligt svensk lag föreligger skyldighet att föra handelsböcker för:

de, som drifva penninghandel och bankrörelse ;

de, som för egen räkning eller i kommission in- eller utrikes uppköpa varor för att försälja dem;

de, som i kommission emottaga varor till försäljning;

de, som för in- eller utrikes sjöfart bygga eller utrusta skepp eller fartyg, för att upplåta dem på frakt eller försälja dem;

de, som öfvertaga försäkring mot sjö-, eld- eller annan skada; idkare af apoteksrörelse; idkare af boktryckeri- och bokförlagsrörelse ;

idkare af gröfre eller finare smides-bruk och af verk för tackjärnsblåsning och järn gjuteri;

idkare af fabriker och manufakturverk ;

idkare af de borgerliga yrken, som hafva till ändamål att till försäljning bereda lifsmedel eller drycker; samt de, som gjort till sitt yrke att på be-653

ting öfvertaga uppförande och bättrande af hus och byggnader.

Däremot föreligger ej skyldighet att föra handelsböcker för jordbrukare och idkare af näringar, hvilka sammanhänga med jordbruket eller äro att betrakta såsom föremål för husflit, idkare af gruf-drift och bergshandtering, handtverkare, som hufvudsakligen på beställning förfärdiga varor, samt de, som utan biträde af andra än hustru och barn idka mång-leri eller sådan mindre handelsrörelse eller bereda lifsmedel, drycker eller andra varor till försäljning.

Angående hvad som menas med handelsböcker se Bokföring.

Handelsflottor. Världens handelsflottor gruppera sig i fråga om antal fartyg och tontal på följande sätt:

Fartyg ton

Storbritannien ...... 21,189 11,585,878 (däraf ångfartyg 11,797 10,284,818) Engelska kolonierna 17,609 1,762,135 (däraf ångfartyg 5,373 888,740) Förenta staterna ... 25,688 7,388,7-55 (däraf ångfartyg 11,641 4,749,224) Frankrike .... 17,548 1,444,338 (däraf ångfartyg 1,670 806,073) Japan .... 8,303 1,602,283 (däraf ångfarlyg 2,366 1,198,194) Norge.................. 7,917 1,572,549 (däraf ångfartyg 2,698 870,376)

Italien................. 5,329 1,020,062 (däraf ångfartyg 626 566,738) Danmark .... 3,831 521,755 (däraf ångfartyg 652 406,365) Tyskland .... 3,721 2,803,904 (däraf ångfartyg 1,504 2,329,151) Ryssland.............. 3,419 720,436 (däraf ångfartyg 925 459,286) Sverige .... 2,846 772,679 (däraf ångfartyg 1,219 596,763) Österrike-Ungern ... 1,984 502,368 (däraf ångfartyg 446 481,291) Grekland .... 1,143 457,474 (däraf ångfartyg 261 292,081)

Fartyg ton Turkiet .... 1,046 272,049 (däraf ångfartyg 110 69,440) Spanien .... 1,007 512,309 (däraf ångfartyg 462 433,300) Nederländerna ...... 729 — (däraf ångfartyg 303 -) Portugal.............. 640 120,636 (däraf ångfartyg 102 68,220) Brasilien.............. 522 183,285 (däraf ångfartyg 224 120,672)

Handelshögskolan i Stockholm, upprättad genom donationer af enskilda, men stående under statens kontroll, började sin verksamhet hösten 1909 och åsyftar att under en 2-årig studietid gifva sina lärjungar tillfälle titi en jämförelsevis grundlig utbildning i de för blifvande merkantil verksamhet viktigaste studieämnena.

För att vinna handelshögskolans diplom kräfves det, att deii examinerade visar sig äga tillfredsställande kunskaper i följande ämnen: a) nationalekonomi med statistik; b) handelsteknik; c) antingen (efter fritt val) ekonomisk geografi eller stats- och rättsvetenskap; d) ett lefvande främmande språk (efter val). Utöfver detta minimnm af ämnen står det studerande fritt att i sin examen medtaga äfven andra ämnen, i hvilka undervisning lämnas vid högskolan. Likaledes kan studerande efter aflagd examen undergå efterpröfning i ett eller flera ämnen.

Utom handelshögskolans vanliga examensdiplom kan utdelas ett särskildt handelslärarediplom, afsedt för blifvande lärare vid handelsläroverken. Idettalärare-diplom kan det eljest obligatoriska främmande språket uteslutas, i fall den examinerade i stället undergår pröfning i båda de under c) nämnda alternativa ämnena.

Student, som önskar afgå från handelshögskolan utan afläggande af fullständig examen, äger rättighet att på begäran erhålla intyg om sina ådaga-655

lagda insikter i ett eller flera enstaka ämnen. Den vid högskolan gifna hanktekniska kursen åsyftar i synnerhet att sålunda tillgodose deras behof, som ämna utbilda sig för banktjänstgöring.

Rätt att inträda som lärjunge vid högskolan tillkommer välfrejdad man eller kvinna, som antingen:

a) aflagt studentexamen, eller

b) är eller varit som lärjunge inskrifven vid annan högskola eller erhållit godkändt afgångsbetyg från Chalmers' tekniska läroanstalt i Göteborg, eller

c) erhållit godkändt afgångsbetyg från under statens kontroll stående högre handelsläroverk, eller

d) med godkändt afgångsbetyg utgått från tekniskt elementarläroverk.

Äfven den, som icke uppfyllt någon af dessa inträdesfordringar, kan vinna inträde vid högskolan, därest lärarerådet efter pröfning, på sätt i ordningsstadgan närmare angifves, finner den sökande äga nödiga förutsättningar att med gagn följa den meddelade undervisningen.

Läsåret börjar på hösten och är deladt i två terminer, skilda genom julferier.

Vid inskrifningen som studerande vid högskolan erlägges en inskrifningsafgift af 25 kronor. I terminsafgifter erlägger studerande, som är svensk undersåte, sammanlagdt 250 kronor för helt läsår (om 35 veckor). Utlänning betalar dubbelt högre afgifter emot svensk studerande.

Handelsinstitut (se Handelsskolor.')

Handelskammare. För statsmyndigheterna såväl som för näringsidkarna själfva är det af stor vikt att staten, för erhållande af opartiska och på sakkunskap grundade utlåtanden i handels-, industri- och sjöfartsfrågor, i de olika

orterna har tillgång till bestämda organ, hvilka genom sin sammansättning och

sina verksamhetsformer lämpa sig för en sådan uppgift. I vårt land hafva de på frivillighetens väg tillkomna handelskamrarna sökt att utveckla sig till dylika organ. Den första af dessa bildades i Stockholm år 1902, och sedan dess hafva handelskamrar efter hand uppstått i Borås (för södra Älfsborgs län), i Göteborg (för staden Göteborg), i Malmö (för Skåne), i Jönköping (för Småland och Blekinge), i Örebro (för Örebro län), i Gäfle (för Gäfleborgs län, Uppland och Dalarna) och i Visby (för Gottland), hvarjämte i Luleå konstituerats en handelskammare, hvilken dock icke våren 1912 trädt i full verksamhet. Förslag föreligger om rikets indelande i 12 handelskammaredistrikt och skulle enligt detta handelskamrar, utom i redan nämnda städer, inrättas i Norrköping, Karlstad och Sundsvall.

Handelsregister. För Stockholm hos öfverståthållareämbetet, för annan stad hos magistraten eller, där sådan ej finnes, hos vederbörande stadsstyrelse och för landsbygden hos k. befallningshafvande skall föras handelsregister för införande af de firmaanmälningar, hvilka det åligger utöfvare af vissa slag af handel eller annat näringsyrke att verkställa.

Anmälan till handelsregistret skall göras skriftligen och kan antingen inlämnas af anmälaren personligen eller ock ingifvas genom ombud (fullmakt är ej erforderlig) eller insändas med posten, i hvilket sistnämnda fall dock anmälarens underskrift och firmateckning skola vara bestyrkta af vittnen. Anmälan skall dessutom vara åtföljd af stadgad afgift. Afgifterna äro 4 kr. för enskild näringsidkare och 6 kr. för handelsbolag, då firman första gången anmäles till handelsregistret, samt för annan anmälan 3 kr. Afgift behöfver dock ej erläggas för registrering af prokura, som anmäles657

samtidigt med en firmas första anmälning till registret, eller för registrering af anmälan om rörelses upphörande.

Då ändring sker i något förhållande, hvarom inskrifning skett i handelsregistret, t. ex. öfverlåtelse af firma, inträde eller utträde af delägare, flyttning af rörelsen till annan ort eller öppnande af filial å annan ort, skall detta likaledes anmälas till handelsregistret. (Se äfven Bolag och Firma.)

Handelsskolor. För handelsundervisningen finnas, förutom ett antal dels statsunderstödda, dels privata lägre handelsläroverk, fem högre handelsläroverk, nämligen Frans Schartaus praktiska handelsinstitut i Stockholm, Göteborgs handelsinstitut, Malmö högre handelsinstitut, Hälsingborgs högre handelsinstitut samt Gäfle borgarskola och högre handelsinstitut.

Frans Schartaus praktiska handelsinstitut (Grosshandelssocietetens i Stockholm handelsskola) omfattar en 2-årig kurs (A) för elever med lägre förkunskaper; en 1-årig kurs (B) för elever med något högre förkunskaper samt en 1-årig kurs (C) för elever med studentexamen eller motsvarande kunskaper.

Inträdessökande skall medföra intyg om goda seder från det läroverk, sökanden senast tillhört, eller från enskild lärare eller principal samt äfven med betyg styrka sin kompetens för den kurs anmälan afser eller, vid undergången pröfning, visa sig äga erforderligt kun-skapsmått, för A-kursen motsvarande godkända betyg i denna klass tillhörande ämnen från 5:te realklassen i allmänt läroverk, för B-kursen sådant betyg från öfre 6:e realklassen samt för C-kursen mogenhetsexamen.

Afgiften utgör 225 kr. för läsår. Nedsättning i årsafgiften beviljas ett visst antal elever, som däraf äro i behof.

Äfvenså beredes ett visst antal medellösa elever afgiftsfri undervisning.

Göteborgs handelsinstitut består af 2 afdelningar, en 2-årig kurs för elever, som äga kunskaper motsvarande realskoleexamen eller berättigande till uppflyttning till nedre 6:e kl. vid allmänt läroverk och hvilkas ålder icke öfverstiger 18 år, samt en l årig fackkurs för elever, som aflagt studentexamen. Årsafgiften utgör i den 2-åriga

kursens l:sta klass 280 kronor samt i 2:dra klassen och fackkursen 320 kr., dock kan denna afgift nedsättas till 100 kr. för ett begränsadt antal elever, hvarjämte finnes ett antal friplatser fcr sådana mindre bemedlade elever, om hvilka styrelsen kan hafva skäl hoppas, att de skola framkalla ökad täflan inom skolan såväl i flit som godt uppförande.

Kurser och inträdesfordringar vid de öfriga högre handelsläroverken sammanfalla i hufvudsak med här nämnda.

Handpenning, som lämnats under afhandling om fastighetsköp, äger säljaren att behålla, om köparen vägrar att fullborda köpet. Är det däremot säljaren, som vägrar att afsluta köpet, medan köparen å sin sida därtill är villig, måste handpenningen återlämnas. Afbe-talning å köpeskilling får ej anses som handpenning.

Handskar utgöra en ej oviktig del af toaletten och böra på den grund ägnas tillbörlig uppmärksamhet. Fula eller söndriga och defekta handskar måste betraktas såsom bevis på oordentlighet och brist på smak. Detta gäller i ali synnerhet damer — en herre kan, om ban ej vill eller måste göra anspråk på elegans, i någon mån förlåtas, om en handske ej sitter så bra, om en knapp är ur eller en söm gått upp litet.

Handskarna böra alltid vara ljusare än klänningen.

Vid högtidliga tillfällen, äfvensom på659

baler, bär man hvita handskar, på visiter ljusa, på promenader mörka och när man liar sorg eller bevistar en begrafning svarta handskar.

Glacéhandskar begagnas sommartiden, tvättskinnshandskar om vintern.

Stickade eller pälshandskar nyttjar man blott på resor och promenader till häst eller i vagn.

Ett ganska viktigt kapitel är huru en handske skall pådragas. Många bära sig därvid bakvändt åt och slita lätt sönder handsken eller förstöra dess form. Rätta sättet är att vika upp nederdelen af handsken, ifall den räcker ofvanför handleden, och 1änja ut den försiktigt, därefter för man in de f3rra fingrarna i handsken så långt det går och stryker sedan handskfingrarna ned öfver fingrarna, hvarvid strykningen göres på fingrarnas undre led. Äro fingrarna väl inpassade, lossar man litet på handsken vid tummen och sticker in denna i tumhålet samt drager skinnet öfver tummen genom att hålla fast handsken vid tumsömmen. Slutligen strykes hela handsken ned öfver handen till dess denna fullständigt uppfyller handsken.

Har man fått för trånga handskar, kan man utvidga dem genom att veckla in dem i en fuktig — ej våt — ren duk oeh. låta dem ligga ungefär en timmes tid, hvarefter man drager dem på händerna och låter dem sitta medan de torka.

Glacéhandskar tvättas vanligen med bensin. Man lägger handsken i en flat skål med bensin, genomblöter den härmed och gnuggar den, hvarefter bensinen utkramas. Därefter utbredes handsken på en ren handduk och gnides med en annan handduk, tills den är ren oeh torr. Som bensinångorna äro ytterst lättantändliga, bör handsktvätt med bensin aldrig företagas i närheten af brin-

nande ljus eller öppen eld, enär då en explosion lätt kan inträffa.

Ett annat sätt att tvätta glacéhandskar är att spänna ut handskarna eller draga dem på sig, sedan man gjort i ordning två tefat, ett med mjölk och ett med kärnsåpa. Därefter doppar man en liten mjuk svamp eller yllelapp i mjölken, kramar ut det mesta, stryker den en gång öfver såpan och gnider så därmed de smutsiga ställena, tills de äro fullständigt rena, hvarpå man hastigt aftorkar handskarna med en ren handduk och hänger dem till torkning. I stället för såpa kan naturligtvis äfven tvättvål användas.

Tvättskinnshandskar tvättas genom att draga dem på händerna och därpå guida dem med mjukt vatten — helst regnvatten — och tvättvål. När smutsen är aflägsnad, torkar man dem med en duk och fäktar dem därpå,

fortfarande pådragna, med färsk citronsaft. Hvita handskar ingnidas därpå med talk, gula med nichtpulver, hvarpå de läggas i en handduk och afgnidas försiktigt, när de äro fullständigt torra.

Handsvett (se Händernas vård.)

Handtverk, För rättighet att idka handtverk gäller ungefär samma bestämmelser rörande anmälningsskyldighet o. d. som för idkande af handel och fabriksrörelse. Den, som med endast biträde af hustru och hemmavarande barn bedrifver handtverksrörelse, är befriad från dylik anmälningsskyldighet. Handtverkare, som hufvudsakligen på beställning förfärdigar varor, är ej skyldig föra handelsböcker.

Handtverkare, som verkställt reparation af annan tillhörigt gods, äger panträtt i detsamma till säkerhet för sin fordran för reparationsarbetet samt. öfriga å godset nedlagda kostnader och behöfver sålunda icke återlämna godset, om han ej erhåller full godtgörelse för661

sin ifrågavarande fordran. Denna panträtt gäller äfven i det fall godsets ägare gjort konkurs.

Hare (se Jakt och Kötträtter.)

Hasard. Med hasard menas att öfverlämna något åt slumpen. Hasardaf-tal äro sådana aftal, enligt hvilka en rättighets förvärfvande och en förpliktelses tillkomst utan något förnuftigt ändamål göres beroende af slumpen. Dylika hasardaftal äro spel, lotteri och vadhållning. Beträffande dylika aftal gäller i allmänhet, att den vinnande ej har någon laglig rätt att utfå en genom aftalet uppkommen fordran hos den förlorande. Spelvinster liksom vinster på vadhållning kunna sålunda icke utsökas lios den förlorande såsom annan fordran; dock gäller beträffande vadhållning, att om det penningbelopp eller föremål, hvarom vadet hållits, lämnats i tredje persons förvar, kan vinnaren af denne utkräfva detsamma. I fråga om lotterier, som enligt svensk lag äro i regeln förbjudna, kan lottköpare göra sin rätt till utbekommande af honom tillfallen vinst gällande endast i det fall, att lotteriet anordnats med vederbörligt tillstånd.

(Se för öfrigt Spel.)

Hastigheter. Här nedan meddelas en uppgift på olika hastigheter jämförda med hvarandra. Hastigheten är beräknad i meter pr sekund och angifver i

allmänhet medeltalet.

En snigel 0,0016

Svag, knappt märkbar vind..........1

Häst i skridt 1,4

Simmare..1,07

Fotgängare (vid längre marsch) l,is

Kappspringare 3,4

Traf vande häst...3,7

Snabbseglande fartyg 4,0

Galopperande häst 5,S

Lätt bris 6

Frisk bris ....lü

662

Skridskolöpare (största hastighet) 10,7

Oceanångare 13,S

Stark bris............................. 15

Springande hare 18

Torpedbåt 19

Örn...................................... 24

Jakthund, kort sträcka 25

Engelsk kapplöpningshäst......... 25,3

Storm.................................. 25—33

Järnvägståg 30

Motorcykel, maximum 30

Brefdufva, största hastighet 32,5

Isjakt, maximum..................... 33,5

Svala .... 36—90

Orkan................................... 40

Automobil, maximum............... 4 6,7

Elektriskt snälltåg 58,3

Ljudet 330

Kula från fältartilleri............... 470

» > kustartilleri 600

» » infanterigevär 650

» » Krupps 34 cm kanon 1,200 Jorden i sin bana kring solen 30,000 Elektriciteten i en telegraftråd af järn 36,000,000

Ljuset.......................... 305,684,636

Elektriciteten i en 1,7 cm

koppartråd.................. 450,000,000

Hemföljd betecknar i lagspråket en gåfva af värde, som någon gifver sin äkta afkomling med villkor, att gåfvan skall vid arfskifte efter gåfvogifvaren återgå antingen genom återbäring eller genom afräkning å gåfvotagarens arfs-1 ott. Ofta är hvad man kallar hemgift, d. v. s. den utrustning med egendom, hvarmed föräldrar eller far- eller morföräldrar förse barn eller barnbarn vid dessas trädande i äktenskap, egentligen detsamma som hemföljd, då vanligen hemgiften blir afdragen på vederbörande mottagares arfslott.

Vid hemföljds gifvande brukas, att hemföljden upptecknas och värderas samt att hemföljdstagaren lämnar kvitto därå. Detta tillvägagående är icke absolut nöd-

vändigt, men kan vara af vikt att iakttaga för att förebygga eventuella arfs-tvister.

Hemföljdstagaren betraktas icke såsom laglig ägare till hemföljden och får sålunda icke afyttra den eller eljest förfara med densamma efter godtycke. Han innehar endast nyttjanderätten.

Hemföljd återgår i följande fall: 1. vid hemföljdsgifvarens död, därest i boet ej finnes därmed jämngodt gods,

som hem-följ dstagarens medarfvingar kunna erhålla; i annat fall afräknas hemföljdens värde å hemföljdstagarens arfslott; 2. vid hem följ dstagarens död, så framt han ej lämnar barn efter sig; 3. vid hemföljdsgifvarens konkurs, och 4. om hemföljdstagaren råkar i konkurstillstånd.

Hemman (se Mantal.)

Hemorrojder är den vanliga benämningen på sjukliga utvidgningar af blodådrorna omkring ändtarmsöppningen, hvilka småningom växa till formliga knölar och äro förenade med kronisk katarr i tarmens slemhinna. Man skiljer mellan yttre hemorrojder, som sitta utanför, och inre, som sitta innanför stol-gångsöppningens slutmuskel. Åkomman yttrar sig för öfrigt med slemmig afsöndring, som ofta afbrytes af blödningar, samt trängningar och smärtor, i synnerhet vid afföringen, samt förstoppning. Understundom kunna hemor-rojdalknölarna inflammeras och angripas af brand, vid inklämning t. ex., eller varbildning, i hvilket sistnämnda fall följden lätt kan blifva en ändtarmsfistel.

Hemorrojder tyda på bristfällig blodcirkulation och framkallas af samma orsaker, som åstadkomma kronisk förstoppning, såsom stillasittande lefnadssätt, otjänlig föda, oregelbundenhet i måltider och afföring, olämplig klädedräkt, snör-lif o. s. v, Stockningar i blodomloppet vid bjärt- och lungsjukdomar, vid haf-

vandeskap etc. kunna äfven gifva anledning till uppträdande af hemorrojder.

För att förebygga uppkomsten af hemorrojder är riklig kroppsrörelse nödvändig samt lämplig diet, hvilket naturligtvis äfven sorgfälligt bör iakttagas, då hemorrojder redan uppstått. Allt som kan leda till förstoppning (se d. o.) bör noga undvikas. Oljelavemang förtjäna rekommenderas, så snart trög afföring föreligger. I ett mera framskridet stadium af åkomman bör man äfven undvika sådana former af kroppsrörelse, som fresta just de angripna partierna, såsom ridt och velocipedåkning. Hemorrojder, som äro förenade med starkare blödningar och plågor eller öfvergått till varbildningar, behandlas bäst på kirur-gisk väg, då fullständig hälsa lätt kan återvinnas. Ansvällda och värkande hemorrojdalknölar kunna för öfrigt behandlas med blyvattenomslag eller Bu-rows lösning.

Hemortsrätt. Svensk medborgare skall i regeln anses ha hemortsrätt i det fattigvårdssamhälle, hvarest han senast författningsenligt blifvit eller bort blifva mantalsskrifven. Denna regel är dock underkastad hufvudsakligast följande inskränkningar :

1. Den, som fyllt 60 år, behåller därefter den hemortsrätt ban då ägde.

2. Hustru har, oberoende af sin ålder, samma hemortsrätt som mannen.

3. Äkta barn, som ej fyllt 15 år, har faderns eller, då han är död och modern lefver, moderns hemortsrätt, men, om båda föräldrarna äro döda, den hemortsrätt, hvilken den sist aflidna af föräldrarna vid sin död ägde. Oäkta minderårigt barn har samma hemortsrätt som modern eller, om hon är död, den hon senast ägde. Vid den hemortsrätt barn äger, då det fyllt 15 år, bibehålles det tills det själf erhåller annan.

4. Om någon för sig, hustru eller665

minderårigt barn kommit i behof af fattigvård, enligt §1 fattigvårdsförordningen, nnder det första kalenderåret, för hvilket han i följd af inflyttning blifvit eller bort blifva mantalsskrifven inom visst fattigvårdssamhälle, eller någon under det första kalenderår, för hvilket han på grund af inflyttning blifvit eller bort blifva mantalsskrifven inom visst fattigvårdssamhälle eller det näst förutgående året för sig, hustru eller minderårigt barn af annat fattigvårdssamhälle åtnjutit fattigvård, eller ock den, som med afseende å tilltänkt inflyttning mantalsskrifvits inom visst fattigvårdssamhälle, dit ej inflyttat — i dessa fall anses vederbörande person ej hafva hemortsrätt i det fattigvårdssamhälle, inom hvilket han sålunda blifvit eller bort blifva mantalsskrifven, utan behåller den hemortsrätt han näst därförut ägde.

(Se äfven Mantalsskrifning.)

Heraldik innefattar kännedomen om reglerna oeh lagarna för heraldiska vapens — riks-, provins- och stadsvapen samt enskilda ätters och personers vapen — sammansättning och bruk samt dessa reglers praktiska tillämpning. (Se Riksheraldiker.)

Heshet är ett symtom, som mycket ofta åtföljer katarr i struphufvudet och beror på en svullnad i stämbanden. Denna heshet kan ibland nå en sådan grad, att rösten blir fullständigt klanglös och hviskande. Hesheten beledsagas nästan alltid af en besvärlig kittlande och retande känsla i struphufvudet med däraf föranledd torrhosta. Heshet förvärras alltid genom mycket talande, rökning o. s. v. Då en strupkatarr blifvit kronisk, kan äfven den åtföljande hesheten blifva af kronisk art och är vida svårare att bäfva än en akut sådan.

Mot heshet begagnas varma drycker, såsom varm mjölk, te o. s. v-, som min- ;

ska retningen i strupen. Särskildt rekommenderas varm mjölk utspädd med litet emser- eller seltersvatten. Våtvarma omslag å halsen bruka äfven medföra lindring. Vidare kan man åstadkomma förbättring genom inandning af varma vattenångor, helst med inhalationsap-parat, eller gurgling med en varm svag koksaltlösning.

Personer med benägenhet för heshet böra genomgå en metodisk och förståndig härdningskur genom att regelbundet morgon och afton företaga kalla tvättningar af hals och bröst. (Se f. ö. Strupkatarr.)

Hickauppstår genom en plötslig krampaktig sammandragning af mellangärdet (diafragman), beledsagad af strupsprin-gans tillslutande, och framkallas i vanliga fall genom en retning af magsäckens slemhinna. Vid förtärande af spritdrycker i större mängd inställer sig på denna grund gärna hicka, s. k. fyllhicka. I normala-fall går hickan snart öfver, om man dricker ett glas vatten eller håller andan en stund. Ett annat medel är att taga några droppar ättika på en sockerbit. Ihållande hicka är ett allvarsamt symtom, som antyder ett djupare lidande. I sista stadiet af tärande sjukdomar är hicka mycket vanlig och antyder då vanligen, att slutet är nära.

Hjulbenthet beror, liksom kobenthet, på en felaktig ställning af benen i knäleden. I förra fallet riktas knäna utåt, så att ett stort mellanrum uppstår mellan dem, hvarför man äfven talar om O-ben, i senare fallet äro knäna riktade inåt, så att benen liksom bilda ett X. Båda dessa missbildningar kunna lätt uppstå hos barn, som äro angripna af engelska sjukan, i det de uppmjukade benen ej förmå uppbära kroppstyngden, utan böjas inåt eller utåt. Kobenthet uppkommer äfven ofta under ynglingaåren vid ansträngande arbete under en-667

Hjärnan.

Människohjärnan sedd ofvanifrån.

sidigt gående eller stående oeh är en ganska vanlig företeelse särskildt inom bageriyrket.

Behandlingen består i användandet af ortopediska apparater och bandage. Hos små barn kan en rak skena, som fästes på utsidan af knäet och vid hvilken knäleden fästes genom en elastisk binda, hafva missbildningen. Skall något resultat uppnås, är det emellertid nödvändigt att behandlingen sker så tidigt som möjligt.

Hjärnan bildar hufvudmassan af det centrala nervsystemet och består af stora hjärnan, lilla hjärnan och förlängda märgen. Den omslutes af öfre och bakre delarna af hufvudskålen och fortsättes

nedåt direkt i ryggmärgen. Hjärnan är omgifven af tre hinnor, som säckformigt omkläda såväl hjärnan som ryggmärgen och tjäna dels till skydd, dels till förmedlande af saftomloppet. Den yttersta hinnan, hårda hjärnhinnan, smyger sig utefter insidan af hufvudskålen och bildar i hjärnans midt ett djupt, skår-formigt veck, som delar stora hjärnan i två hälfter eller hemisfärer. Ett liknande, tvärställdt veck skiljer stora hjärnan från lilla hjärnan. Den mellersta hjärnhinnan kallas spindelväfshin-nan och innanför denna kommer den mjuka hjärnhinnan, som är mycket rik på blodkärl och smyger sig tätt efter alla hjärnans vindlingar.667

Hjärnan.

Stora hjärnan företer på ytan en mängd viudlar, som till formen påminna om en knippa tarmslingor. Utefter dessa vindlar ligger den grå s. k. hjärnbarken, i hvilken hjärnans högsta funktioner antagas försiggå, medan den inre

delen af hjärnan, den hvita hjärnmärgen, en däst tjänar till fortledning af impulser eller förnimmelser. Stora hjärnans båda hälfter delas hvar för sig i flera afdelningar eller lober: pannioben, hjässlo-ben, tinningloben och nackloben. I afseende på lokalisationen af de olika själsförmögenheterna har man funnit att stora hjärnan kan delas i en hel del centra för olika själsfunktioner.

Lilla hjärnan är betydligt mindre och belägen under stora hjärnans nacklob. Den är liksom stora hjärnan delad i två symmetriska hälfter och företer äfven på ytan en mängd vindlingar, dock mera ytliga. Lilla hjärnan är närmast centralstationen för jämviktsläget och muskelsinnet, hvarför skador å denna del af

hjärnan framkalla svindelkänsla och vacklande gång samt understundom egendomliga tvångsrörelser.

Förlängda märgen utgår genom ett stort hål i bakhufvudets ben under lilla hjärnan och genomlöpes af en mängd strängformiga bildningar, som man skulle kunna likna vid nervkablar. Dessa ledningar äro delvis lagda i kors, hvilket förklarar det skenbart besynnerliga förhållandet att en hjärnblödning i högra hjärnhalfvan medför förlamning i motsatta kroppshalfvan och tvärtom. I förlängda märgen ligga centralstationerna för en hel del viktiga kroppsliga funktioner, för sväljning, för tuggning, nys-ning, hosta o. s. v. Dessutom innehåller förlängda märgen det af sig självt verksamma centrum för andningen samt kärlcentrnm och hjärthämmande centrum.

Förlängda märgen fortsättes af ryggmärgen, en lång sträng af olika tjocklek och löpande genom en ihålighet i ryggradens kotor. Ryggmärgen innehåller

Hjärnan sedd från sidan.671

centra för vissa s. k. reflexrörelser, såsom urinkastningen, stolgången, födsloarbetet m. fl., men utgör för öfrigt ett ledningsorgan för öfverförande af impulser ocb förnimmelser från och till hjärnan.

Hjärnsjukdomar. Hjärnan och nervsystemet äro säte för ett ganska stort antal sjukdomar, som delvis gripa öfver från det ena området i det andra. I detta sammanhang skall endast talas om de sjukdomar, som ha sin grund i skador eller sjukliga förändringar i självfva hjärnans massa, således icke blott i nervförbindelserna.

Hjärnblödning beror på en bristning af en pulsåder i hjärnan. Dessa ådror stå ej i förbindelse med grannskapets pulsådror, såsom i lemmarna, utan äro s. k. ändarterer, hvarför om en bristning inträffar, blodströmmen afbrytes helt och hållet, hvarigenom det parti af hjärnan, som drabbats däraf, försättes ur funktion. Hjärnblödningen beror på en sjukdom i ådeväggen på det ställe, där bristningen äger rum. Denna sjukdom kan vara föranledd af syfilis eller ha sin grund i alkoholism, gikt eller sockersjuka. Äfven hos gamla personer kan en försvagning af ådeväggen inträda och leda till dess bristning. Denna föranle-des ofta af tillfälliga orsaker, som öka blodtrycket, såsom kroppsansträngningar, starka sinnesrörelser, omåttlighet i mat och dryck m. m.

En hjärnblödning kommer vanligen plötsligt, dock kan den ibland föregås af vissa förebud, särskildt hufvudvärk och svindel, hvarvid det ej sällan redan är fråga om smärre blödningar, som ej träffat någon viktig punkt i hjärnan. Är det ett större blodkärl, som brister, förlorar den sjuke medvetandet och störtar oftast omkull som träffad af ett slag. Under medvetslöshetstillståndet plägar andningen vara djup och rosslande till följd af slemhopningen i luftstrupen.

Ansiktet är rödt, pulsen långsam och full, pupillerna vidgade och ofta olika stora. Ibland äro ögonen vridna åt ena sidan, hvilket tyder på att blödningen inträffat i denna sida af hjärnan.

En hjärnblödning åstadkommer alltid en uppmjukning af hjärnan. En sådan hjärnuppmjukning kan äfven komma till stånd därigenom att en pulsåder tilltäppes, hvarigenom blodtillförseln afstänges. Denna tilltäppning kan inträffa plötsligt, i hvilket fall orsaken är en med blodströmmen utslungad blodpropp, som fastnat i ett blodkärl. Dylika blodproppar ha alltid sin grund i hjärtfel. Eller också kan anledningen vara en lokal sjukdom i vederbörande blodkärl, hvarigenom detta småningom tilltäppes.

Symtomen vid en sådan hjärnuppmjukning likna symtomen vid en hjärnblödning, hvarför man också brukar sammanföra dessa företeelser under benämningen hjärnslag. Detta kan komma plötsligt och oförberedt eller långsamt och med förebud, det kan medföra så godt som ögonblicklig död, men det kan också i mycket lindriga fall gå öfver utan något egentligt men.

Resultatet af ett dylikt slaganfall af mera allvarsam art blir, om ej döden omedelbart inträffar, alltid en mer eller mindre utbredd förlamning, som dock blott angriper ena kroppshalfvan och alltid den halfva, som är motsatt den hjärnhalfva, där skadan uppstått. Om exempelvis en hjärnblödning uppstått i vänstra bjärnhalfvan, blir högra sidan af kroppen förlamad. Är en större del af hjärnan skadad, blir förlamningen mera utbredd än om blott en mindre del angripits. Vanligen gå förlamningarna tillbaka med tiden, så att rörelseförmågan kan i någon mån återvinnas, dock sällan fullständigt annat än i lindriga fall.

En af hjärnslag drabbad person bör673

genast läggas försiktigt i vågrät ställning. Är ansiktet rödt och uppdrifvet, lägger man en isblåsa på hufvudet. Om däremot ansiktet är blekt och kallt, bör ej isblåsa användas. Är andedräkten mycket rosslande, bör man söka aflägsna slemmet ur munhålan. Omsorgsfull sjukvård är af stor vikt. Den sjukes läge bör vara sådant, att andhämtningen och blodomloppet äro så fria som möjligt. För regelbunden afföring sörjes medelst lavemang eller milda afförings-medel. För öfrigt bör den sjuke öfver-vakas af en läkare, som ordnar behandlingen efter omständigheterna. Om exempelvis slaganfallet misstänkes vara af syfllitiskt ursprung, måste en kur mot der na sjukdom tillgripas, om man vill häfv.i förlamningarna. Kvarstående sådana kunna några veckor efter anfallet börja behandlas med sjukgymnastik, massage, elektricitet, bad o. s. v.

Vid ett utprägladt hjärnslag äro de första tre dygnen alltid kritiska, men icke förr än 10—12 dagar förflutit, kan man vara någorlunda säker mot en plötslig och lifsfarlig försämring af tillståndet. För öfrigt bör nämnas, att en person, som en gång drabbats af hjärnslag, alltid riskerar ett nytt anfall, om ej tillbörlig försiktighet iakttages.

Hjärnskakning framkallas genom starka slag eller stötar på hufvudet och yppar sig i mera utpräglade fall däri att den däraf drabbade förlorar medvetandet. I lindrigare fall kommer han dock snart till sans igen, men får då i regeln kräk-ningsanfall och klagar öfver svindel, susning i öronen och benägenhet att sofva. En mycket lindrig hjärnskakning kan till och med förlöpa utan förlorande af sansen. Vid en svårare hjärnskakning däremot fortfar medvetslösheten länge, patienten ligger i djup dvala, känselförmågan och rörelseförmågan äro upphäfda, vanligen inställa sig kräk-

ningar, ansiktet är blekt, händer och fötter kännas kalla, andningen är svag och pulsen liten och långsam. Kommer den sjuke till sans, visa sig ofta egendomliga förlamningssymtom, hvarjämte han ofta förlorat minnet af hvad som händt. En svårare hjärnskakning kan medföra döden ögonblickligen eller efter några dagar, medan i lindrigare fall full hälsa kan återvinnas. Behandlingen inskränker sig hufvudsakligen till att bereda den sjuke största möjliga lugn och stillhet samt att sörja för jämn uppvärmning af kroppen.

Hjärnsvulster (tumörer i hjärnan) kunna uppstå genom tuberkler och syfilis, men äfven till följd af yttre skador, såsom stötar eller slag. I många fall är dock deras ursprung höljdt i dunkel, liksom det i regeln är mycket svårt att bestämma deras befintlighet.

De symtom, som kunna ge anledning misstänka en hjärntumör, äro dels s. k. härdsymtom, som antyda att en viss del af hjärnan skadats, t. ex. partiella förlamningar, nedsättning i eller förlust af känseln i vissa delar, synrubbningar o. s. v., dels allmänna symtom, orsakade af en tryckstegring inom hufvudskålen, såsom hufvudvärk, kräkningar, svindel, epileptiska krampanfall o. s. v. I fall sjukdomen har sin grund i syfilis, kunna gynnsamma resultat uppnås med en energisk antisyfilitisk behandling. I andra fall äro utsikterna mycket små,

dock kan man ibland på kirurgisk väg lyckas aflägsna tumören, i hvilket fall fullständig hälsa kan återvinnas.

Varbildning i hjärnan uppstår genom varbildande ämnens inträngande i hjärnan, vanligen från någon varhärd i grannskapet. Särskildt ofta är anledningen ett öronlidande, där varbildningsprocessen småningom spridt sig inåt.

De allmänna symtomen äro oftast feber, frossbrytningar och svettningar samt671

hufvudvärk med kräkningar, svindel, kramp o. s. v. Förlamningar, rubbningar i talförmågan, kramp o. d. uppträda såsom härdsymtom, hvilka angifva varbildningens eller, som den också heter, abscessens läge. Sjukdomen slutar i svårare fall inom kort med döden, i andra fall kunna symtomen gå tillbaka genom att varhärden inkapslas. Detta kan räcka i år, ja, årtionden, under hvilka personen känner sig fullkomligt frisk. Men den risken föreligger dock alltid, att varhärden åter kan öppnas af någon anledning och ett recidiv blifva följden. Det enda sättet att radikalt böta sj ukdomen består i att, sedan man vunnit fullständig visshet om abscessens förefintlighet och läge, företaga en operation för va-rets uttömmande.

Vatten i hufvudet beror på en abnorm anhopning af vätska i hjärnans lymfrum. Ej sällan komma barn till världen med denna sjukdom redan utvecklad, ehuru man i regeln ej märker något under de första veckorna. Först längre fram lägger omgifningen märke till, att barnets hufvud småningom tilltager i storlek, ofta till och med ganska hastigt, medan ansiktet fortfarande förblir litet och utgör en sällsam motsats till den stora bjärnskålen. Under det första stadiet af sjukdomens utveckling inträffa ofta kräkningar och konvulsioner.

Sjukdomen kännetecknas för öfrigt i de allra flesta fall af bristande själsutveckling. Barnen ha svårt för att lära sig tala, ofta kunna de icke alis lära sig detta, och förete en andlig slöhet, som i mera utpräglade fall antager karaktären af idioti. Dock kan understundom hända, att ett barn, trots betydlig tillväxt af hufvudet, visar öfverraskande godt förstånd, om ock något ensidigt. Till de psykiska rubbningarna sälla sig äfven kroppsliga, barnen förbli svaga och stanna efter i utveckling.

Någon gång kan sjukdomen komma till stillestånd, men det vanliga förloppet är, att den slutar dödligt efter kortare eller längre tid. Endast få barn, som angripas af denna sjukdom, uppnå sitt femte lefnadsår. Något verksamt medel att böta sjukdomen känner man ej.

Allmän hjärnförlamning (paralysie générale) är en inom hjärnan försiggående urartningsprocess, som yttrar sig i en fortskridande försvagning af själsförmögenheterna, hvarmed äfven följer ett kroppsligt förfall, så att den sjuke slutligen blir fullkomligt hjälplös. I de allra flesta fall står sjukdomen i samband med en, kanske för många år sedan ådragen syfilitisk smitta och förekommer vida oftare hos män än hos kvinnor och mera inom de bildade klasserna än inom de lägre folkklasserna. Den är allmännast under åldern 30—50 år, och dess utveckling gynnas genom öfveransträngningar af hjärnan genom andligt arbete, genom djupare och långvarigare sorger och bekymmer, genom utsväfningar och nattvak, äfvensom genom yttre skador, såsom stötar och slag i hufvudet.

Sjukdomen börjar i regeln smygande. De första symtomen äro en allt mer framträdande obenägenhet för och oförmögenhet till andligt arbete, hvartill sällar sig nervositet och dålig sömn. Hand i hand härmed följer oftast en påfallande förändring i den sjukes lynne och uppträdande, ban blir likgiltig för sitt yttre, gör sig skyldig till förseelser mot takt och anständighet, blir retlig och uppbrusande. Snart inträder också en märkbar minnesslöhet, yttrande sig bland annat i svårighet att tala och skrifva sammanhängande och redigt eller att räkna. Särskildt är detta senare ett afgörande tecken på sjukdomens art, hvarigenom den kan skiljas från neu-671

rasteni, med hvilken den annars i sin hörjan lätt kan förväxlas. Efter hand tillkommer i regeln sinnesrubbning med hvarjehanda vanföreställningar, oftast i form af storhetsvansinne. Stundom kan en paralytiker äfven få anfall

af raseri, som nödvändiggöra hans intagande på en vårdanstalt.

Utsikterna för sjukdomens botande äro så godt som inga. Endast i det fall att syfilis ej ligger för långt tillbaka i tiden, kan en härför lämpad kur försökas. Vanligen inträffar döden under allmän förlamning oeh omtöckning af medvetandet.

Hjärninflammation, hvarvid inflammationen har sitt säte i den egentliga hjärnsubstansen, till skillnad från hjärnhinneinflammation, som har sitt säte i den mjuka hjärnhinnan, är en i akut form jämförelsevis sällsynt sjukdom, som oftast står i samband med de orsaker, som föranleda varbildning i hjärnan, och ej sällan äfven öfvergår i en sådan. I fråga om behandling skiljer den sig i hufvudsak föga från en hjärnhinneinflammation.

Hjärnhinneinflammation (meningitis) benämnes vanligen i dagligt tal hjärninflammation, ehuru den, som ofvan sagts, har sitt egentliga säte i den hjärnan och ryggmärgen omslutande mjuka hinnan. Den mest fruktade och allmännast förekommande formen af sjukdomen är den epidemiska hjärnhinneinflammationen, hvilken under senare åren uppträdt flerstädes i vårt land och skördat ganska många offer. Den är, efter hvad man utrönt, ganska smittosam och angriper företrädesvis barn och yngre personer.

Sjukdomen, som består i en akut, varig inflammation af hjärnans och ryggmärgens hinnor, börjar vanligtvis ganska plötsligt med häftig hufvudvärk, företrädesvis koncentrerad i bakhufvudet,

med styfhet i nacken och stark allmän sjukdomskänsla. Stundom inledes sjukdomen med kräkningar. Oftast blir medvetandet inom kort omtöcknadt och den sjuke börjar yra. Feber finnes vanligen för handen, ibland beledsagad af frossbrytningar.

Sjukdomen är mycket farlig, i det ej blott svåra fall, utan äfven skenbart lindrigare sådana kunna medföra döden. I de svårare fallen kan döden komma efter några få dagar, ja till och med efter några timmar. Något verksamt medel för sjukdomens botande är ej kändt, behandlingen kan endast gå ut på att bekämpa och lindra symtomen. I detta syfte användes isblåsa eller kylande omslag å nacken och, om möjligt, längs ryggraden, hvarjämte man för att skaffa den sjuke ro och sömn ger honom morfininsprutningar.

Den vanliga hjärnhinneinflammationen orsakas i regeln af en varbildnings öf-vergripande på hjärnhinnan från någon i grannskapet belägen varhärd vare sig inom eller utom hjärnan. Sjukdomen uppträder ibland hastigt, ibland åter mera smygande och med obestämda förebud. Den inledes nästan alltid af hufvudvärk, som tilltager i intensitet och som ibland kännes i hela hufvudet, ibland åter företrädesvis i pannan eller bakhufvudet. Äro äfven ryggmärgsbin-norna angripna, tillkommer äfven styfhet och stelhet i nacken. Ganska tidigt inställer sig äfven en mer eller mindre fullständig omtöckning af medvetandet med yrsel och oro, vanligen slutande med fullständig medvetslöshet. Sjukdomen åtföljes ej sällan af oregelbunden feber, pulsen är hastig och ofta föränderlig. Kräkningar äro ganska vanliga, i synnerhet i sjukdomens början, och förstoppning föreligger äfven i regel. I svårare fall ändas sjukdomen vanligen med döden, ofta efter några dagar, säl-679

lan räcker den mer än en eller halfannan vecka.

Den sjuke bör läggas med höjdt hufvud och öfverkropp. Man söker afleda blodflödet åt hufvudet genom heta fotbad, senapsdegar på bröst och vådor eller starka afförande medel. Isblåsa eller kalla omslag å hufvudet bruka äfven användas. För öfrigt kan ingenting annat göras än att ägna den sjuke så omsorgsfull vård som möjligt samt bereda honom största möjliga lugn och stillhet.

Tuberkulos hjärnhinneinflammation är särdeles vanlig under barnaåldern och uppstår till följd af tuberklers invandring i hjärnan från något annat redan angripet organ. Den gynnas i många fall af en föregående infektionssjukdom, såsom mässling eller kikhosta. Barn af tuberkulösa föräldrar äro i allmänhet mera utsatta än andra.

Sjukdomen börjar oftast smygande. Barnen se bleka ut, lia dålig aptit, sofva oroligt, bli nedstämda och kinkiga och vilja ej leka. De magra vanligen också i påfallande grad. Förstoppning förekommer nästan alltid och tungan är belagd. Efter en längre eller kortare tid inställa sig hufvudvärk och kräkningar med långsam, ofta föränderlig

puls, stark omtöckning af medvetandet och slutligen fullständig medvetslöshet. Sjukdomen ändas utan undantag med döden.

Hjärtat, det viktiga organ, som förmedlar blodomloppet, är ungefär af samma storlek som ägarens knutna hand. Till formen liknar det närmast en af-trubbad kägla, hvars bredare ända är riktad uppåt och något inåt, medan den spetsigare ändan är riktad nedåt och åt vänster, där den berör bröst väggen i mellanrummet mellan femte och sjätte refbenet. På detta ställe kan man känna hjärtats slag. För öfrigt är större

delen af hjärtat öfverlagradt af lungans flikar.

Hjärtat är på längden deladt i två afdelningar, en till höger och en till vänster. Dessa afdelningar äro i sin ordning hvar för sig genom en tvärvägg delade i två rum, af hvilket det öfre kallas förmak, det nedre kammare. I de båda förmaken mynna de stora blodådrorna, som föra blodet till hjärtat, medan de stora pulsådrorna, som föra blodet ut till kroppens olika organ, utgå från hjärtkamrarna. Blodet insuges från blodådrorna i hjärtförmaken och därifrån i kamrarna för att genom en sammandragning af dessas väggar pressas ut i pulsådrorna. För att hindra blodet att strömma tillbaka från kamrarna till förmaken äro klaffar anbragta i öppningen mellan de båda rummen, hvilka vid hjärtats sammandragning tilltäppa öppningarna. På liknande sätt verka de klaffar, som befinna sig vid de stora pulsådrornas utträde ur hjärtkamrarna, hvilkahindra blodets tillbakaströmmande till hjärtat. Om dessa klaffar ej sluta fullkomligt tätt utan tillåta en mer eller mindre fin blodstråle att söka sig väg tillbaka, föreligger ett s. k. klaffel, hvarom närmare skall nämnas på tal om hjärtsjukdomar.

Hjärtats roll för blodomloppet är i korthet följande. I högra hjärtförma-ket inmynna två stora blodådror, öfre och nedre hålvenen, af hvilka den förra för blodet från öfre, den senare från nedre kroppshalfvan till hjärtat. Från förmaket insuges detta venösa blod i högra hjärtkammaren och utstötes därifrån i den stora lungpulsådern, som genom sina förgreningar i lungorna för det in i dessas kapillärnät, där det upptager syre ur den inandade luften och afgifver kolsyra. Det mörka, venösa blodet är nu förvandladt till ljusrödt, ar-teriellt och föres genom de fyra lung-681

Högra hj ärt-förmaket

Hjärtktaffar [-(tricuspida-lis-valveln)-] {+(tricuspida- lis-valveln)+}

Hjärthalfvornas skiljevägg

Stora kropps-pulsåderns klaffar

Vänstra förmaket

Vänstra hj ärtkammaren med dess klaff, mitral-valveln

Hjärtat i genomskärning'.

blodådrorna, som parvis mynna i vänstra hjärtförmaket, till detta, hvarifrån det insuges i vänstra kammaren och därifrån genom stora kroppspulsådern, aorta, pressas ut i det pulsådernät, som förser kroppens alla delar, utom lungorna, med blod.

Det är ett betydligt arbete hjärtat har att utföra, och man kan ej undgå att häpna öfver den kraft denna till storleken obetydliga muskel förmår utveckla. Må man blott besinna, att hjärtat sammandrager sig 60—80 gånger i minuten, stundom ännu oftare, och pressar ut blod till alla kroppens delar, och detta oafbrutet dag och natt, år ut och år in

utan någon återvändo, utan några hvilo-pauser! Ehuru denna med arbete hårdt belastade mekanism ingalunda är särskildt ömtålig, säger det sig själft, att den i längden ej kan annat än taga skada af den ytterligare belastning med arbete, som följer med ihållande starka kroppsansträngningar, oregelbundet lefnadssätt, kort sagdt alla

inflytelser, som tvinga hjärtat till förökad verksamhet. Särskildt i vår nervösa och jäktande tid är det allt för vanligt att människorna försynda sig härutinnan, hvadan hjärtsjukdomar också blifvit en allt allmännare företeelse mot fordom.

Högra hj ärtkammaren

Hälvenens mynning671

Hjärtsjukdomar. Såsom redan ofvan framhållits, kan hjärtat, då det utsättes för öfveransträngning eller skadliga inflytelser, angripas af sjukliga förändringar och blifva mer eller mindre otjänligt att fylla sin uppgift. I det följande skall lämnas en kort öfversikt af de vanligaste hjärtsjukdomarna.

Hjärtförstoring (hjärthypertrofi) består i en förökning af hjärtats muskelsubstans, hvarmed följer en förstoring af hela hjärtat. Denna sjukdom är alltid en följd af rubbningar i blodomloppet, för hvilkas öfvervinnande mera arbete än vanligt fordras af hjärtat. Är omloppsrubbningen belägen i stora blodomloppets område, blir vänstra bjärt-kammaren förstorad, förefinnes den åter i lilla omloppets område, tillväxer den högra bjärtkammaren. Den vanligaste orsaken till hypertrofi är fel i klaffarna, hvarigenom en del af blodströmmen söker sig tillbaka till hjärtat. För att utjämna (kompensera) förhållandet tvingas hjärtat till kraftigare arbete, hvilket leder till att hjärtmuskulaturen i motsvarande grad förstärkes eller förtjockas. Äfven vid sjukdomar i pulsådernätet, njurarna och lungorna ställas större fordringar på hjärtat för att åstadkomma den ökade cirkulation eller det större blodtryck, som kräfves för att öfvervinna uppstående hinder eller för att tillföra angripna organ ökad näring. Hjärt-förstoringen är således under normala förhållanden ej att betrakta såsom någon egentlig sjukdom, utan fastmer såsom ett sträfvande af naturen att läka sig själf. Det är först när hjärtmuskulaturen blir urartad eller när allmän svaghet föreligger som förstoringen af hjärtat kan nå den grad, att fara för förlamning inträder.

På grund af hjärtförstoringens art af ett naturens själfhjälpssträfvande bör den icke motarbetas, enär följden då

gifvetvis blir en ödesdiger rubbning i hjärtats utjämningsarbete. Det enda man har att iakttaga vid hjärtförstoring är att undvika alla starkare kroppsliga ansträngningar, såsom dans, bergsbestig-ningar etc., samt alkohol och nikotin.

Hjärtförstoring är ganska vanlig hos sportsmän på grund af de ökade anspråk den starka kroppsrörelsen ställer på hjärtat, men har hos fullt friska personer ej någon större betydelse och kan för öfrigt gå tillbaka, då hvila iakttages.

Fetthjärta kallas i dagligt tal en förändring i och omkring hjärtat, som är ganska vanlig hos korpulenta personer, i det fett dels aflagras omkring hjärtat, dels mellan själfva muskeltrådarna. Fettaflagringen i sig själf anses ej synnerligen farlig och kan bekämpas genom en lämplig afmagringskur, däremot är den form, då själfva muskeltrådarna omvandlas till fett, betänklig, liksom hvarje degeneration af hjärtmuskulaturen.

Hj ärtutvidgning uppstår, då hjärtväg-gen är utsatt för ett abnormt starkt tryck inifrån eller är säte för en sjuklig förändring, så att den ej kan i tillbörlig grad motstå det normala blodtrycket. I förra fallet är orsaken alltid ett hinder i blodomloppet, vanligen ett klaffel; denna form af hjärtutvidgning leder i regeln till hjärtförstoring, hvarigenom naturen söker afhjälpa felet. 1 senare fallet äro komplikationerna mera allvarsamma. Försiktigt lefnadssätt måste iakttagas och alla kroppsliga och andliga ansträngningar undvikas. Missbruk af alkoholhaltiga drycker och framför allt förtärande af stora mängder utspädda sådana äro i hög grad ägnade att medföra hjärtutvidgning. I trakter, där mycket öl drickes, t. ex. i södra Tyskland, är det mycket vanligt att öldric-karna få s. k. 'ölhjärta», d. v. s. hjärtat671

utvidgas i enorm grad, så att det kan nå storleken af ett oxhjärta.

Hjärtsäcksinflammation förekommer endast sällan såsom självständig sjukdom. Vanligen är den blott en följd af andra sjukdomar. Så t. ex. förekommer den ofta i samband med akut ledgångsreumatism, ibland i förening med inflammation af äfven hjärtats innerhinna. Den uppträder äfven vid skarlakansfeber, mässling, blodförgiftning o. d., äfvensom hos alkoholister. I många fall har inflammationen fortplantat sig från närbelägna organ, hufvudsakligen lungorna, eller kan vara föranledd af tuberkulos, särskildt lungtuberkulos.

Lättare fall af sjukdomen kunna förlöpa utan att bereda några egentliga smärtor eller obehag. Svårare däremot, då hjärtsäeken fylles med vätska, åtföljas af feber, ofta hög, med allmän känsla af beklämning och ångest. Endast en läkare kan med särskilda undersökningsmetoder fastställa sjukdomens natur. Förloppet är vanligen långsamt och utgången beror i hög grad på grundorsakens beskaffenhet. I ogynnsamma fall inträder döden genom hjärtförlamning. Efter utgjutningens försvinnande kan full hälsa återvinnas, dock . inträffar ibland en sammanväxning af hjärtsäeken, som blir i hög grad hinderlig för hjärtats rörelse och kan medföra svåra följder.

Hj ärtinflammation. Under detta namn gå de inflammationsprocesser, som angripa hjärtmuskulaturen eller den inre hjärthinnan. Man kallar den första sjukdomsformen myokardit, den senare endo-kardit.

Myokarditen eller hjärtköttsaffektatio-nen är oftast förorsakad af infektion i samband med någon akut infektionssjukdom, såsom difteri, skarlakansfeber, tyfus, malaria, rosfeber, koppor o. s.-v. I sin akuta form, som dock är mera

sällsynt, bildas små abscesser i hjärt-väggen, som kunna leda till dennas genombrytande. Den kroniska myokarditen är mera vanlig och medför en uppluckring och förstöring af muskulaturen, hvarigenom hjärtat småningom försvagas, så att det till slut ej förmår utföra sitt arbete. Den sjuke har vanligen en känsla af tryck öfver bröstet, förenad med ångestkänsla och smärtor. Ett annat symtom är att andnöd lätt inträder vid alla rörelser. Kan sjukdomsprocessen ej bringas till stillestånd, utvecklar sig vanligen vattensot och öfriga stock-ningsfenomen, som förebåda slutet.

Endokarditen uppträder mycket ofta i samband med akut ledgångsreumatism och för öfrigt mestadels efter en föregående infektionssjukdom, samt förorsakas af invandrande bakterier, förnämligast varbakterier. Sjukdomen angriper sällan hela hjärtat, utan är vanligen inskränkt till mindre delar af den fina hinna, som bekläder hjärtats inre. Dess älsklingssäte är klaffarna, mest i vänstra hjärtkammaren, eller dessas senor. Symtomen äro ungefär likartade med de i myokarditen uppträdande. Om döden ej förorsakas af hjärtsvaghet, kan den inträffa till följd af blodpropp eller blodförgiftning i samband med förstöringen af hjärtväfnaderna.

En annan snarlik sjukdom beror på förträngning af de pulsådror, som förse hjärtmuskulaturen med blod, hvarigenom denna småningom försämras och förstöres. Denna sjukdom förorsakas äfven i många fall af infektion, men jämväl af utsväfningar och i synnerhet af alkoholmissbruk, hvilket senare i synnerhet spelar en ödesdiger roll i och för framkallandet af alla hjärtsjukdomar.

Behandlingen kan endast i sjukdomens tidigaste stadium ha någon utsikt och består först och främst i att söka aflägsna det till grund liggande lidandet,671

hvarjämte ett absolut afhållsamt och försiktigt lefnadssätt bör iakttagas. Hjärtats motståndskraft kan höjas genom metodiska gymnastiska öfningar, som dock böra öfvervakas af läkare.

Hjärtfel. Med denna benämning förstås sjukliga afvikelser från hjärtats normala byggnad. Sådana afvikelser kunna vara dels medfödda, dels förvärfvade. De medfödda hjärtfelen bestå vanligen i abnorma öppningar mellan de båda hjärt-förmaken eller hjärtkamrarna, hvarigenom det arteriella blodet blandas med det venösa. De flesta medfödda hjärtfel leda till döden redan under första lefnadsåren och blott sällan kan en med sådana behäftad person nå 12—14 år och därutöfver. Behandling är utsiktslös.

De förvärfvade hjärtfelen bestå i klaff-fel, som uppstå till följd af endokardit (se ofvan), hvarvid större eller mindre sårigheter eller aflagringar bildas på deras yta. Under sjukdomens fortgång kunna skrumpningsprocesser utveckla sig, hvarigenom klaffarna blifva styfva eller mindre rörliga, så att de ej längre sluta så tätt eller öppna sig så fritt som förut. I andra fall sammanväxa ränderna af de angripna klaffarna, så att det uppstår en förträngning af den öppning, genom hvilket blodet skall passera.

I båda fallen leder felet till minskadt blodtillopp i blodströmmens riktning. På grund häraf ställas ökade fordringar på hjärtats muskler för att kunna utpumpa en normal mängd blod genom den förändrade öppningen. Så länge hjärtat och kroppen i öfrigt äro friska, medför detta ökade arbete en förökning af muskulaturen i den ansträngda afdelningen af hjärtat (se ofvan under hjärt-förstoring), hvarigenom felet helt eller delvis utjämnas (kompens.eras) Hos svaga personer eller då hjärtmuskulaturen är urartad eller klaffelet allt för stort, inträffar emellertid förr eller senare att hjär-

tat ej längre rår med sitt ökade arbete; följden blir då svåra cirkulationsrubbningar, yttrande sig i svullnader, allmän vattensot o. s. v., samt slutligen bjärtförlamning.

Smärtor förekomma mera sällan vid klaffel och utstråla då i skuldrorna och armarna samt äro förenade med en ytterst häftig allmän känsla af ångest och svaghet. Detta tillstånd kallas hjärt-kramp. Ofta klaga emellertid de med klaffel behäftade öfver en obestämd känsla af tryck och beklämning öfver bröstet och få lätt andnöd vid ansträngningar. Mot själfva felet kan ingenting göras, det enda, som är att iakttaga, är försiktigt lefnadssätt och undvikande af allt, som kan ytterligare anstränga hjärtat eller förvärra felet.

Hjärtklappning är ett fenomen, som ofta åtföljer hjärtsjukdomar, men som äfven kan inställa sig hos eljest friska personer vid häftigare ansträngningar. En särskild form är den nervösa hjärtklappningen, som kommer anfallsvis helt plötsligt för att sedan lika plötsligt försvinna. Under anfallet kunna hjärtslagens antal upp-drifvas till dubbelt, ja tredubbelt mot det normala. Mest förekomma dessa anfall hos nervösa, där ej ett hjärtlidande ligger till grund. Endast då anfallen återkomma ofta och tätt på hvarandra kan sjukdomen bli lifsfarlig. För att förebygga anfallen är hvila, kroppslig och andlig, det bästa medlet, i förening med förståndigt och hygieniskt lefnadssätt.

Som af det ofvan sagda framgår, äro hjärtsjukdomarna i allmänhet högst allvarliga, de flesta äfven mycket plågsamma, hvarför man ej nog kan varna för de orsaker, som äro de härvidlag oftast verkande, nämligen alkoholmissbruk, utsväfningar, syfilis, kroppslig och andlig öfveransträngning. Har man anledning misstänka något hjärtlidande på grund689

af exempelvis ofta återkommande hjärtklappning, andnöd o. s. v., bör man genast rådfråga en läkare.

Hof (se jKonungen.)

Hofbeslagsskolor. Utom den undervisning i hofbeslag, som bibringas vid landtbruksskolor m. fl. läroverk, meddelas sådan undervisning vid följande tre faekskolor:

Hof beslagsskolan i Stockholm, som utgör en lägre afdelning af Veterinärinstitutet. Den, som vill blifva antagen till lärling vid denna skola, skall till föreståndaren ingifva egenhändigt skrifven ansökan med bifogande af betyg om ålder, frejd, hälsotillstånd och smidesöf-ning. Undervisningen är kostnadsfri, och stå lärlingarna under lärotiden till instruktionssmeden i samma förhållande som biträden eller arbetare till näringsidkare.

Hofbeslagsskolan ä Brogården vid Skara meddelar undervisning i hofbeslag och sjukvård af husdjur åt såväl civila som militärer. För de förra ställes ansökan till »Styrelsen öfver veterinärinrättningen» och insändes före 14 februari.

Hofbeslagsskolan vid Alnarp (adress Åkarp) afser att utbilda skickliga hof-beslagare och mottager elever från Malmöhus och vissa andra län samt från armén. Kursen pågår 3 månader och är afgiften pr kurs och pr lärjunge

170 kronor för undervisning, kost och logis. Kurser anordnas tre gånger om året, nämligen 1. från februari till början af maj, 2. från midten ar juni till midten af september och 3. från midten af september till midten af december. Kurs 1 är endast för elever från Malmöhus län, kurs 2 för elever från samma med flera län och kurs 3 för elever från Östergötlands och Jönköpings län. Den praktiska undervisningen består i förfärdigandet af hästskor, skoning och

sjukbeslag. Teoretiska läroämnen äro: hästhofven och dess byggnad, sommar-och vinterbeslag, skoning, åkommor och skador i hofven och fotens inre delar.

De fasta civila hofbeslagarna underhållas af vederb. läns hushållningssällskap, men äfven enskilda få mot stadgad afgift inträde. Ansökningar, åtföljda af präst-, läkare- och andra betyg, insändas till Alnarps hofbeslagsskola.

Hoffmans droppar bestå af en blandning af eter och sprit och verka upplif-vande på nervsystemet. De tagas i dos af 30—40 droppar åt gången på en sockerbit.

Mycket snarlika i sammansättning och verkan äro nervdroppar, som bestå af eter, kamfer och sprit. Utom en uppiggande ha dessa droppar äfven svettdrifvande och krampstillande verkan. Dos är 20 — 30 droppar på en sockerbit.

Hvarken nervdroppar eller Hoffmans droppar böra brukas dagligen. Vid öf-verdrifvet bruk verka de nämligen afgjordt skadligt.

Hofrätt benämnes i Sverige (och Finland) domstolar i andra instans. Hofrätterna upptaga således alla hänvisnings- och besvärsmål från underdomstolarna. Undantag från denna regel göras dock i några fall, som bero på ännu gällande adliga privilegier (se detta ord).

I Sverige finnas tre hofrätter, nämligen 1. Svea hofrätt, hvars jurisdiktion omfattar Svealand, Gottland och Norrland, 2. G-öta hofrätt, hvars jurisdiktions-område utgöres af Götaland med undantag af Gottland samt Skåne och Blekinge, samt 3. Hofrätten öfver Skåne och Blekinge, hvars område innefattar nämnda landskap. Svea hofrätt har sitt säte i Stockholm, Göta hofrätt i Jönköping och hofrätten öfver Skåne och Blekinge i Kristianstad.691

I spetsen för hvarje hofrätt står en president. De öfriga ordinarie ledamöterna härå titeln hofrättsråd och äro till antalet i Svea hofrätt 35, i Göta hofrätt 20 och i Hofrätten öfver Skåne och Blekinge 9. Med undantag af vissa ärenden, som afgöras in pleno, fördelas målen på afdelningar, kallade divisioner.

För den militära rättskipningen är andra instans Krigshofrätten, som är förlagd till Stockholm och utgöres af en generalsperson såsom ordförande, ett krigshofrättsråd och tre militära ledamöter af öfverstes grad.

Honung är på grund af sin sockerhalt mycket närande och besitter därjämte egenskapen att vara lindrigt afförande, hvarför den borde begagnas vida mera allmänt än hvad som sker. Bredd på bröd i stället för smör passar den utmärkt till frukost och användes härför mycket i Tyskland.

God honung skall vara lagom tjockflytande samt klart ljusgul, ej grumlig eller grynig, med frisk, aromatisk smak. För att pröfva om honung är ren och oförfalskad begagnas följande undersökningsmetod. Ett prof af honungen blandas med dubbla kvantiteten sprit, hvarefter blandningen omskakas. Om blandningen, sedan den fått stå litet, är fri från bottensats, är honungen ej tillsatt med främmande ämnen.

Hor är en art af lagbrott, som föreligger, då könsumgänge äger rum mellan en gift ocli en ogift person (enkelt hor) eller mellan två hvar för sig gifta personer (dubbelt hor). Brottet straffas i förra fallet med fängelse i högst 6 månader eller böter för den gifta parten samt med böter för den ogifta; i senare fallet är straffet fängelse fr. o. m. 6 månader till 2 år.

Horsbrott får ej åtalas af allmän åklagare utom i det fall att den oskyldiga makan därom gjort angifvelse eller på

grund däraf sökt äktenskapsskillnad, eller då mannen genom dom blifvit ålagd utgifva underhåll till barn, som aflats under den olagliga förbindelsen, eller i fall brottet eljes hör under allmänt åtal, t. ex. är förenadt med våldtäkt eller annat under åtalsmyndighet hörande sedlighetsbrott.

Horsbrott utgör laglig anledning till äktenskapsskillnad, då den oskyldiga makan därom gör yrkande. Denna rätt att föra skillnadstalan kan emellertid förverkas genom uppsåtligt främjande af det begångna horsbrottet eller samtycke till detsamma, genom förlikning (som anses föreligga, om sängelag makarna emellan fortsatts, sedan den oskyldiga maken erhöll vetskap om horsbrottet), genom uraktlåtenhet att väcka talan inom 6 månader efter vunnen kännedom om horsbrottet eller försummelse att fullfölja uttagen stämning, samt slutligen genom eget horsbrott, för hvilket ej den andra makens förlåtelse erhållits. Har äktenskapsskillnad afkunnats på grund af horsbrott, får den skyldiga parten ej gifta om sig innan hans förutvarande make dött eller själf ingått nytt äktenskap, eller ock gifvit sitt samtycke till den brottsliges omgifte, i hvilket fall dock k. m:ts tillstånd erfordras. (Se f. ö. Äktenskapsskillnad.)

Enligt lag få personer, som med hvarandra begått horsbrott, ej ingå äktenskap med hvarandra vare sig horsbrottet ledt till äktenskapsskillnad eller blifvit föremål för allmänt åtal. Dock kan k. m:t bevilja tillstånd härtill, när omständigheterna så medgifva eller påfordra, exempelvis om den oskyldiga makan är död eller lämnat sitt samtycke eller barn aflats i den brottsliga förbindelsen eller det för öfrigt anses i ordningens och sedlighetens intresse önskvärdt att de brottsligas sammanlefnad fortsättes i ett lagligt äktenskap.

Barn aflade i hordom anses som oäkta (se Oäkta barn.)

Hospital (se Sjukvårdsanstalter.)

Hospitalsarf (se Arf.)

Hosta kallar man stötvisa, tätt på hvarandra följande utandningar, föranledda af retningar i luftstrupen eller de nerver, som reglera andniogsprocessen. Oftast är retningen förorsakad af främmande ämnen, som inkommit utifrån i hvad man kallar vrångstrupen, eller som bildats i form af slem eller var i andningsorganen ; i dylika fall är hostan att betrakta såsom ett naturens sträfvande att aflägsna dessa främmande ämnen. Torrhosta kallas den hosta, som ej beledsagas af någon upphostning och som är än kort, hackig, än åter skrällande och med egendomlig klang. 'Dylik hosta uppträder vid vissa sjukdomstillstånd i luftstrnpen och luftvägarna äfvensom ofta i bleksot.

De medel, som användas vid hosta, äro dels sådana, som befordra upphost-ningen, och dels sådana, som motverka hostretningen. På hostans natur beror således hvad slags medel som bör anses tjänligt.

Terpentin är af gammalt kändt såsom ett godt medel mot hosta och kan användas på flera sätt. Ett särdeles verksamt medel mot hosta vid luftrörskatarr är terpentinemulsion, som befordrar upp-hostningen och äfven verkar läkande på den angripna slemhinnan. En dylik emulsion kan mycket väl beredas i hemmet af en äggula, en matsked renad terpentin, 60 gr (ungefär 4 matskedar) honung och lika mycket vatten; allt detta omskakas väl och intages teskedvis. För barn göres terpentintillsatsen något mindre. Terpcntinångor till inandning utöfva äfven i de flesta fall en särdeles välgörande inverkan, särskildt då hostan är förenad med stark slemafsöndring. Man dryper 15—25 droppar i kokande

vatten och inandas sedan ångan från vattnet genom en lång pappersstrut med ett hål i den spetsiga änden, medan den större änden är hvälfd öfver kärlet. Vidare äro terpentinpiller med kina förträffliga vid hosta och bröstlidande i allmänhet, i det de dels befordra upphostningen och lindra retningen, dels verka stärkande. Tre gånger dagligen

tagas 3—4 piller, hvilka erhållas på apoteken.

Andra medel, som befordra upphostningen, äro:

Bröstdroppar, vanliga, som äfvenledes fås på apoteken utan läkarerecept och innehålla lakritsextrakt, fänkålvatten och ammoniakanissprit. Dessa droppar verka lenande och befordra upphostningen.

Senegadelcokt är ett kraftigt medel att befordra upphostningen och förekommer ofta i de bröstdroppar, som ordineras af läkare. Drogen är emellertid ett hjärtgift och får därför ej på egen hand användas.

Bröstte, till hvilket kryddorna, bestående af anis, altearot, isop m. m., köpas färdiga på apoteken. Af 10—15 gr bröstkryddor får man genom öfvergjut-ning med kokande vatten 2—3 koppar te.

Lakrits är ett gammalt välkändt host-medel, som mest användes i form af kakor eller pastiljer. Af de senare förekomma olika sorter tillsatta med dels anisolja, dels mynta. Då anisoljan besitter utpräglade slemlösande egenskaper, torde pastiljer med detta ämne vara att föredraga.

Medel, som motverka hostretningen, innehålla som hufvudsakligen verkande beståndsdel opium. Hit höra Roséns bröstdroppar, som äro ett värderadt medel såsom lugnande och rogifvande. Dessa droppar utlämnas dock endast mot läkarerecept. Dos för fullvuxna är 30, högst 60 droppar. Åt barn gifvas de med stor försiktighet och allra högst 15695

droppar per dos. Barn under 2 år bör man aldrig ge dylika droppar.

Bröstkakor med opium verka äfvenledes lindrande på hostretningen; dock gäller om dem hvad ofvan sagts om Roséns bröstdroppar. Detsamma gäller äfven om bröstsaft.

Ett mera oskyldigt, men dock verksamt medel, som apoteken utlämna äfven utan läkarerecept, är tinctura opiæ benzoica, hvaraf tages 30—60 droppar på aftonen.

Hot. Enligt lag straffbart hot föreligger, då någon utan laga rätt eller med missbruk af sin rätt vill tvinga en an nan genom att ställa i utsikt för honom ett ondt, som man ämnar tillskynda honom. Stadgandena om straffpåföljder för dylikt hot äro inrymda i strafflagens 15 kapitel, som handlar om brott mot annans frihet, och innehålla med afseende på föreliggande rubrik följande hufvudpunkter.

Fader eller moder får ej med (våld eller) hot tvinga dotter till giftermål. Göra de detta, kunna de straffas med fängelse i högst sex månader eller straffarbete i högst 2 år. Om annan giftoman gör sig skyldig härtill, är straffpåföljden ännu strängare, nämligen straffarbete från 2 till 6 år.

Om någon med (våld eller) hot tvingar annan att göra något, som han ej är skyldig att utföra, eller tåla något, som ban ej är pliktig att underkasta sig, eller underlåta något, som han är berättigad att företaga, kan han enligt § 22 dömas till straffarbete i ända till 2 år.

Samma straffpåföljd kan drabba den, som på enahanda sätt försöker tvinga någon till deltagande i arbetsinställelse eller hindra någon att återgå till arbete eller att öfvertaga erbjudet arbete. Detta sistnämnda stadgande tillkom år 1899 genom ett tillägg till ofvan anförda pa-

ragraf, hvilket tillägg äfven blifvit bekant under benämningen Åkarpslagen.

Slutligen stadgas i § 23: »Hotar man annan, muntligen eller skriftligen, med misshandel eller brottslig gärning, och sker det på sådant sätt eller under sådana omständigheter, att anledning är att befara, det hotet verkställas skall; dömes, där ej det hot med särskildt straff belagdt är, till böter eller fängelse i högst sex månader.»

Under vissa förhållanden innebär hot äfven rätt till nödvärn. (Se Nödvärn.)

Hudens vård är både ur hälsö- och skönhetssynpunkt ett mycket viktigt kapitel. Huden är nämligen ej blott ett

skyddande omhölje för kroppen och ett viktigt organ för känseln, den spelar äfven en stor roll såsom andningsorgan, i hvilket afseende den understödjer och kompletterar lungornas verksamhet. Genom huden afgå nämligen såväl gaser (hufvudsakligen kolsyra) som vatten.

Genomskärning af huden, starkt förstorad.

Ep Epidermis. C Läderhuden (Gutis). Ut längs-, Ug tvärtrådar af bindväfnaden i densamma. Ii här, Hb hårbaljan, Hz hårroten, P hår-papill, M hårmuskel, SD svettkörtel, T talgkörtel, F fettsamling.697

Hudens vård—.

Hudsjukdomar.

698

Hvilken roll vattenutdunstningen eller svettningen spelar för välbefinnandet har väl hvar oeh en varit i tillfälle att iakttaga på sig själf. För öfrigt tjänar denna hndens utdunstningsförmåga till att reglera kroppsvärmen efter föreliggande omständigheter, oeh ntan denna skulle människan ieke vara i stånd att anpassa sig efter vidt skilda klimatiska förhållanden. Huru viktig huden i själfva verket är för hälsa och lif framgår tillräckligt af det konstaterade faktum, att en människa, hvars hela kropp blifvit öfverdragen med fernissa, snart dukar under på grund af hudverksamhetens upphäfvande.

Genom utdunstningsprocessen afsättes alltid en del af utdnnstningens beståndsdelar på kroppsytan och blanda sig med det fettämne, som afsöndras af talgkörtlarna i ändamål att hålla huden mjuk och smidig, samt med damm och annan orenlighet, som utifrån kommer i beröring med huden. Om dessa föroreningar icke aflägsnas genom tvättning, måste naturligtvis följden blifva den, att .de tilltäppa de fina öppningar i huden (porer), som förmedla indunstningen, och därigenom försvåra denna, hvarförutom orenligheten genom sönderdelning antager en vidrig lukt och utgör en ypperlig jordmån för alla slags mer och mindre farliga bakterier. Ofta kan enbart genom smutsen å kroppens yta framkallas svåra och obehagliga hudsjukdomar och utslag, hvarjämte det bör ihågkommas, att händelsevis ådragna sår gärna öfvergå till varbildning och ha svårt för att läkas, då smuts häftar vid kroppen och kläderna.

För att vidmakthålla hälsa och välbefinnande bör därför hvarje människa låta sig angeläget vara att ofta tvätta hela sin kropp. I detta afseende syndas mycket i vårt land, kanske mest å landsbygden, där man i allmänhet ytterst sällan tar sig ett bad, särskildt un-

der den kalla årstiden. Detta beror naturligtvis mycket därpå, att insikten om den yttre renlighetens stora betydelse i sanitärt hänseende ännu icke blifvit på långt när tillräckligt inpräglad i det allmänna medvetandet, hvarjämte gifvetvis äfven bekvämlighetsskäl spela in. Man är rädd för det lilla besväret, och dessutom skyller man på att man ej förfogar öfver nödig attiralj. Det sistnämnda argumentet är dock blott ett de obot-färdigas förhinder, ty det skall väl vara ett bra klent hushåll, som ej förfogar öfver en så pass stor tvättbalja, att en person kan få plats däri i sittande ställning, medan ban låter sin kropp öfver-ösas med vatten af lämplig värmegrad. Större arrangemang behöfvas ej för ett bad, som endast afser kroppens rengöring. Varma bad äro för detta ändamål bäst, särskildt i förening med tvål eller såpa samt borste. Ett varmt bad bör ej tagas hetare än 36 eller 37 grader Celsius. Hetare bad kunna genom den starka retning de utöfva å hjärtverksamheten blifva farliga. Naturligtvis holman ej heller begagna bad till öfverdrift. Att bada varmt hvarje dag blir i längden skadligt, emedan det verkar förslappande.

Baden kunna för öfrigt mycket väl ersättas med kalla afritningar, som kunna företagas dagligen, dock i början och till dess man vänj t sig med en viss försiktighet. Dylika afritningar liksom kallbad i allmänhet verka i hög grad stärkande och härdande på huden.

Om huru bad och afritningar skola tagas samt hvad därvid är att ihågkomma se Bad.

Hudsjukdomar. Huden är säte för en hel del sjukdomar, som man gifvit det gemensamma namnet hudsjukdomar. Vissa af dessa äro omnämnda på andra ställen i detta arbete (se Bältros, Eksem, Finnar, Fotsvett, Lupus,

och Skabb), här skall endast tagas i betraktande en del lindrigare åkommor.

Rodnande hudutslag (erytem) är en lätt och vanligen snart öfvergående form af hudinflammation. I sin allmännast bekanta form uppträder denna åkomma vid stark solbränna, då huden blir lifligt röd, hvarjämte äfven ofta svullnad och sveda inställa sig. Samma verkan inträder, då ett hudparti blifvit utsatt för värme från en eld e. d., och kan betraktas såsom hörande till lindrigaste graden af brännskador (se d. o.). Etter ett par dagar afstötas de öfversta lagren af öfverhuden i större eller mindre fia gor, hvarmed åkomman går till läkning.

Liknande erytem kunna äfven uppstå genom retningen af ett gnidande eller skafvande klädesplagg, efter användning af vissa skarpa eller giftiga utvärtes medel, såsom senapssprit, terpentin, kloroform, spansk fluga, karbolsyra, sublimat, jodoform o. d., äfvensom hos känsliga personer efter intagande af kina, anti-pyrin, salicylsyra, digitalis m. m.

Man bör undvika tvättning med vatten och tvål och i stället inpudra den rodnade huden med något mildt ströpul-ver, t. ex. talk, stärkelse eller rispuder med eller utan tillsats af lika mängd zinkoxid. Är starkare svullnad för handen, kan behandlingen inledas med omslag af Burows lösning eller 2-procentig borsyrelösning. Vid af solbränna or-sakadt erytem har ingnidning med en blandning af lika delar glycerin och rosenvatten visat sig välgörande.

Ett annat slag af erytem (erytema multiforme) utmärker sig för sitt egendomliga och mycket växlande utseende. Det kan ofta ge anledning till förväxling med utslagen i mässling och skarlakansfeber, men skiljer sig från dessa genom, sin symmetriska belägenhet på hand- och fotrygg, underarm eller underben å båda kroppshalfvorna, därifrån

det kan sprida sig öfver bela kroppen. Åkomman går i regeln snart öfver, men understundom återkommer den lätt och någon gång kan den leda till svårare följdsjukdomar (njurlidande).

Purpura kallas röda fläckar i huden, beroende på små blödningar i denna. I bland äro de utan någon vidare betydelse, men mycket ofta åtfölja de ledgångsreumatism ocb andra allvarsamma sjukdomar, hvarför det vid en dylik åkommas uppträdande är rådligast att genast rådfråga en läkare.

Ett annat hudutslag, uppträdande i form af små rosenröda prickar i huden, företrädesvis å bröstet, går under namnet roseola och utgör ett viktigt sekundärt symtom i syfilis (se detta ord).

Psoriasis är en egendomlig hudåkomma, som börjar med små, röda, upphöjda fläckar, som kunna förstoras till ganska stora, rundade skifvor, som efter någon tid betäckas med silfverhvita fjäll, under hvilka man ser en rodnande yta, som lätt blöder. Fläckarna ha benägenhet att sammansmälta till besynnerliga figurer. Det karaktäristiska för åkomman är, att utslaget visar en viss symmetri och med förkärlek uppträder å den hårbevuxna delen af hufvudet samt å sträcksidorna af knä- och armbågslederna. Däremot angriper den icke slemhinnorna. Klådan är ej synnerligen besvärlig. Åkomman förekommer i alla lefnads-åldrar och har stor benägenhet att reci-divera. Angående dess egentliga orsaker vet man ännu föga. Den är mycket hårdnackad och för dess behandling bör läkare anlitas.

Prurigo är namnet på en annan, likaledes mycket envis hudsjukdom, som nästan alltid börjar under de första lefnadsåren. Den yttrar sig med knappnålsstora, blårödt färgade knutar i huden, åtföljda af häftig klåda, och uppträder hufvudsakligenå lemmarnas sträck-701

sidor samt i ländtrakten, däremot sällan i ansiktet eller å den öfriga kroppen. Stundom uppsvälla lymfkörtlarna i

ljumskarna till riktiga buboner. I somliga fall kan sjukdomen efter några år försvinna, i andra åter kommer den oupphörligt igen.

Behandlingen bör i första hand gå ut på att stärka organismen genom god oeh kraftig diet, lefvertran, järnpreparat o. s. v. Svafvelbad göra ofta god verkan, äfvensom vissa salfvor, hvilka dock böra ordineras af läkare.

Skorf (favus) är en åkomma, som har sin grund i en mikroskopisk svamp och angriper den hårbevuxna delen af hufvudet i form af små, halmgula fjäll, hvilka lukta ungefär som jord. Under fjällen är huden rodnad och vätskande. Behandlingen består i att, sedan håret klippts så kort som möjligt, uppmjuka fjällskorpan med någon olja och därefter aflägsna den med varmt såpvatten eller såpsprit. Därjämte användes des-inficierande medel, som döda parasitsvampen, t. ex. sprit försatt med 2 proc. karbolsyra eller en blandning af lika delar sprit och glycerin försatt med 3 proc. salicylsyra och 5 proc. ichtyol. Håren på de angripna ställena böra utryckas ett i sänder.

En annan hudsjukdom, som likaledes har sin orsak i en parasitsvamp, kallas pityriasis och yttrar sig på så sätt, att större eller mindre partier af bröst, rygg, skuldror eller armar öfverdragas med brunaktiga, ofta ganska stora och sammanhängande fläckar. Sjukdomen, som ej är synnerligen generande och föga smittosam, tycks mest angripa personer, som bära ylle närmast kroppen. Den behandlas bäst med grönsåpa, som in-gnides om kvällarna och borttvättas om morgnarna, hvarefter man tvättar med någon desinficerande vätska, t. ex. lika

delar renad terpentin och brännvin eller 1 — 2 proc. karbolsyra på 100 gr. sprit.

Födelsemärken (angiom) äro abnorma utvecklingar eller utvidgningar af blodkärlen i huden. Om de ej äro för stora, kunna de aflägsnas med kirurgisk behandling.

(Se för öfrigt Liktomar och Vårtor.)

Hufvudstäder (se Stater.)

Hufvudtitlar. Vid uppgörande af den statsregleringsproposition, som af k. m:t skall föreläggas hvarje riksdag, äro de föreslagna utgifterna efter ändamålets art fördelade på och sammanförda under olika rubriker, kallade hufvudtitlar. Dessa äro för närvarande 10. Den första hufvudtiteln innefattar anslagen till hof- och slottsstaterna, den andra anslagen till justitiedepartementet, den tredje till utrikesdepartementet, den fjärde till landtförsvarsdepartementet, den femte till sjöförsvarsdepartementet, den sjätte till civildepartementet, den sjunde till finansdepartementet, den åttonde till ecklesiastikdepartementet, den nionde till jordbruksdepartementet och den tionde anslagen till allmänna pensions-och indragningsstaterna. Anslagen äro dels ordinarie, d. v. s. sådana som erfordras och utgå år efter år, och dels extra ordinarie eller sådana, som utgå för tillfället eller blott för en kortare, begränsad tidsperiod.

Hufvudvärk är mycket ofta ett symtom, som åtföljer eller förebådar andra lidanden, såsom med feber förenade infektionssjukdomar, hvilka nästan alltid inledas med hufvudvärk, eller bleksot, sockersjuka, gikt, hjärnsjukdomar och kronisk förstoppning o. s. v. I alla dylika fall försvinner hufvudvärken i och med den till grund liggande sjukdomens botande.

Det finnes emellertid äfven fall af hufvudvärk, som synas vara mera själfständiga, i det att någon sjukdom, från

b vilken nian kan härleda densamma, ej kan upptäckas. Att emellertid äfven dessa former af hufvudvärk ha en djupare liggande orsak, säger sig själft, ehuru den i många fall är svår att utröna. Stundom är hufvudvärken af nervös natur och uppträder hos med nervösa anlag behäftade personer, ibland utan märkbar yttre anledning, ibland åter efter långvariga kroppsliga och andliga ansträngningar.

På nervös grund hvilar också i många fall den kroniska hufvudvärk, af hvilken somliga människor äro besvärade,

ofta hela lifvet igenom ända från barndomen. Eljest är det ju så, att de ofta påkommande anfall af hufvudvärk, för hvilka barn och ungdom äro utsatta, vid mera mogen ålder upphöra, den kroniska hufvudvärken däremot synes ej vara underkastad denna allmänna regel. Anfallen kunna räcka från dagar till timmar i sträck och komma ofta utan någon påvisbar anledning, ibland åter efter ansträngningar, sinnesrörelser, dietfel o. s. v. Smärtan kännes än i hela hufvudet och än i vissa, begränsade partier af detsamma och beskrifves af den sjuke än som borrande, än slitande, än känns det som om hufvudet skulle vilja sprängas, än åter som om det skulle sammanpressas. Graden af smärta är också mycket växlande. I regeln är äfven allmänbe-flnnandet störd t, så att den sjuke ej förmår arbeta, blir nedstämd och rettig till lynnet, förlorar aptiten o. s. v. Sjukdomen är vanligare hos kvinnor än hos män.

Hufvudsaken vid behandlingen är att söka taga reda på och undanrödja orsaken, hvarför man ej bör underlåta att rådfråga en erfaren läkare. De medel oeh huskurer, som rekommenderas och i många fall användas för att fördrifva hufvudvärken, äro i regeln af föga nytta, i det de visserligen stundom kunna lindra

själfva värken, men ingalunda.varaktigt aflägsna den. Bland sådana symtomatiska medel må nämnas baddningar med hett vatten, kalla eller varma vattenomslag eller kalla eller varma fotbad, senapsdegar i nacken, baddningar eller omslag med eau de cologne eller utspädd ättika, förtärande af starkt kaffe eller te, begagnande af luktsalt och s. k. migränstift m. m. Af inre medel ifrågakomma antipyrin, fenacetin, aspirin och bromkalium i doser om 1 gram samt kinasalt i dos om V» gram. Då dessa medel ofta skaffa lindring för tillfället och ej förorsaka någon skada, kunna de gärna försökas; dock gäller här, som öfverallt annars, att öfverdrifvet bruk af medicin skadar mera än det gagnar.

En särskild, egendomlig form af hufvudvärk kallas migrän, och hänvisa vi rörande denna till rubriken Migrän.

Huggormen är den enda i vårt land förekommande giftiga orm, men saknas heller icke i någon del däraf oeh anträffas ända upp i Lappland. Färgen är ganska växlande, vanligen rödbrun eller skiffergrå, stundom till och med svart. Han skiljes bäst från den oskadliga sno-ken genom att han är kortare och tjockare än denna, men förnämligast genom ett mörkt sicksackformigt band längs ryggen, hvilket snoken saknar. Dessutom igenkännes snoken lätt på den hvita eller gula fläck han har på hvardera sidan om nacken. I södra och mellersta Sverige förekommer dock äfven en brun snok, som ofta förväxlas med huggormen, men skiljer sig från denna genom att han i stället för huggormens mörkfär-gade sicksackband har å ryggen två rader svarta fläckar, som ej sammanhänga med hvarandra.

Huggormen bör, på grund af den fara han utgör för människor och djur, skoningslöst förföljas. Om hans bett se Ormbett.

Vanlig huggorm (Pelias berus).

Humanistiska vetenskapssamfundet i Uppsala började sin verksamhet 1889. Enligt stadgarna, som stadfästes af k. m:t den 28 mars 1896, är samfundets ändamål att främja utvecklingen af de filosofiska, historiska och filologiska vetenskaperna. Antalet ledamöter får utgöra högst 50. Utländska ledamöter förekomma icke.

Humleodling ansågs förr i tiden så viktig, att den till och med var påbjuden i lag såsom en jordägare åliggande skyldighet. Numera har den svenska humleodlingen gått mycket tillbaka i och med bryggerihandteringens omläggning till stordrift, i det mest utländsk humle användes, där den ej rent af ersättes af andra, icke alltid så oskyldiga tillsatser. Emellertid borde äfven den svenska humlen kunna finna allmännare användning än den f. n. har, om odlare och afnämare ville enas om att äfven på detta område tillämpa grundsatsen »Sverige åt svenskarna».

Humlegårdar anläggas helst på högt belägna platser, öppna mot söder och

öster, men skyddade mot norr och väster. Bäst är den engelska (Brunswigska) humlen, men äfven den vanliga danska är ganska god. Humlen fordrar fet, djup och lös jordmån, helst märgelartad samt något fuktig, men fri från bottensyra. Till humlegård bör man välja jord, på hvilken året förut planterats bondbönor, hufvudkål eller kålrötter, hvilka gödslats duktigt och rensats väl. Sedan dessa skördats, gräfves och krattas landet samt gödslas

och öfverströs med ett tunt lager grästorfjord. Påföljande vår uppgräfves eller plöjes landet på nytt, hvarefter med ett snöre rader uppdragas därå från norr till söder, l'/4 meter mellan hvarje rad. På 11/* meters afstånd från hvarandra nedsättas i dessa rader 5 — 6 meter långa störar på så sätt, att störarna i de jämnlöpande raderna komma att stå i sicksack med hvarandra. Stören n:r 1 i andra raden bör alltså stå midt emellan störarna n:ris 1 och 2 i den första, och streck, som man tänker sig dragna emellan dessa tre störar, bilda en likbent triangel. I cirkel om-

kring hvarje stör på 16 å 18 cm:s afstånd från den uppdrages därpå en 12 cm hred och 18 cm djup fåra, i hvilken på lika afstånd från hvarandra planteras 4 à 5 afläggare eller humlerötter. Jorden skottas sedan tillbaka och upplägges omkring störarna i kupor, af hvilka humlegroddarna böra betäckas

Humle (Humulus lupulus) a) frukt, b) honblomma, c) oljekörtlar, d) hanblomstånd, e) hanblomma.

ända till öfversta ögonen, hvarefter rötterna vattnas. Sedan plantorna börjat skjuta fart, bortskäras sidorefvorna, medan hufvudrankorna fastbindas vid störarna. Under första sommaren behöfver man sedermera endast hålla humlegården väl fri från ogräs. Första dagarna i oktober afskäras humlerankorna 30 cm från marken; de kvarstående delarna nedläggas efter marken och täckas mot vinterkylan med ett tunt gödsellager. Sistnämnda behandling upprepas hvarje höst allt framgent. Nästföljande vår gräfves jorden grundt mellan rötterna, och långa humlestörar nedsättas stadigt

midt i kuporna. När jorden är i behof af gödsel, nedgräfves sådan mellan kuporna, hvilket bör ske i maj månad. 4 à 5 honstånd låter man växa upp omkring hvarje stör, men endast ett mindre antal hanstånd lämnas kvar i humlegården.

Humlen skördas, när gult frömjöl börjar visa sig i humleknopparna, medan dessa ännu äro hårda och gröngula samt lukta starkt. Skörden, som bör företagas vid torr väderlek, tillgår så, att ran-korna afskäras 30 cm från marken, störarna varsamt uppryckas och knopparna skyndsamt afplockas, hvarefter dessa utbredas till torkning på lakan i ett, om så påfordras, något uppvärmdt rum, där de dagligen omröras, tills de blifvit torra, då de kunna nedpackas i säckar eller bastmattor. Efter skörden nedläggas och öfvergödslas de kvarstående delarna af humlerankorna, på sätt ofvan är sagdt.

Hummer fiskas i Sverige uteslutande vid d.ess västra kust, hufvudsakligen norr om Falkenberg. För att skydda fisket är fångst af hummer förbjuden under den tid på sommaren, då skal-ömsningen brukar försiggå. Fridlys-ningstiderna äro något olika för olika ställen. Den allmänna regeln är att fisket är tillåtet från och med den 15 september till och med den 14 juli, dock med det undantaget att i Norrvikens fögderi i Göteborgs och Bohus län hummerfiske blott är tillåtet från och med den 1 oktober till och med den 14 juni. Denna inskränkning gäller dock ej de i samma fögderi belägna Grisbådarna, där hummerfisket lyder under den allmänna regeln.

För öfrigt är genom en k. kungörelse af den 7 februari 1908 stadgadt, att hum mer under en viss storlek ej får fångas. Ej må man — heter det i denna förordning — fånga hummer, som i längd709

icke håller 21 centimeter, rakt mått, räknadt från spetsen af pannhornet till fasta kanten af mellersta stjärtfenan.

Hummer kokas på samma sätt som kräftor, d. v. s. djuren nedläggas lefvande i vatten, som är stadt i liflig kokning, då de så godt som ögonblickligen dö. God hummer kan, då den serveras, igenkännas på den krökta stjärten, som dock ej får vara stel och oböjlig. Verkliga hummerälskare föredraga att äta hummer utan sås, senap o. d., andra föredraga hummer med majonässås eller sås af matolja, vinaigre och socker med eller utan irörd

senap.

Liksom kräftor är hummer ett hetsande och ganska svårsmält födoämne och passar därför ej för svaga och ömtåliga magar, samt bör i allmänhet ej förtäras om kvällarna.

Hunden har med rätta blifvit kallad för människans trognaste följeslagare. Intet djur har till den grad som hunden slutit sig till och blifvit beroende af människan, och intet djur kommer heller i fråga om intelligens henne närmare. Hundens vedersakare vilja visserligen på grund af hans lätthet att foga sig efter människan frånkänna hunden ädlare egenskaper och karaktärisera honom som en osjälfständig varelse, som egentligen blott för sin egen fördels skull slutit sig till människan och låter sig kujoneras af denna. Många drag, som anförts ur hundens lif, tala dock emot denna uppfattning, otaliga exempel visa, att hunden är mäktig en osjälfvisk hängifvenhet för sin husbonde, hvilken ställer hans moraliska egenskaper på ett högre plan än hundhatarna vilja medgifva.

Vare sig man vill betrakta hunden ur den ena eller andra af dessa syn punkter, är det emellertid ett odisputabelt faktum, att hunden gjort och gör människan stora tjänster, som fullt ut berättiga honom till den ofvannämnda

hederstiteln. Såsom väktare och försvarare har han vunnit rättvist erkännande för pålitlighet, vaksamhet och mod, och man behöfver för öfrigt blott erinra om den vackra roll han på senare tiden börjat spela såsom en god hjälp för kriminalpolisen vid upptäckande af brott och brottslingar samt hans användning för uppsökande af sårade i krig. Äfven jägaren har af ålder haft stor, mången gång ovärderlig nytta af hunden.

Den egenskap, i hvilken hunden mest användes, är väl dock som sällskapsdjur. I detta hänseende har han emellertid både dåliga och goda sidor. Han blir lätt bortskämd, alldeles som ett illa uppfostradt barn, och kan då bli både besvärlig och obehaglig. I de flesta fall är dock felet mindre hundens än ägarens. Ingen människa bör lägga sig till med en hund, om hon ej har förmåga och vilja att vederbörligen uppfostra den. Somliga hundar äro lättare att uppfostra än andra, beroende på skiljaktigheter i intelligens eller temperament, men ingen hund är alldeles otillgänglig för uppfostran. Härtill fordras blott tålamod och fasthet. Man bör göra sig klart från början hvad man fordrar af hunden och konsekvent genomföra dessa anspråk, icke ömsom släppa efter tyglarna och ömsom strama till dem, ty då förlorar man snart taget. Särskildt bör man vara noga med att ej tillåta några olater vid något enda tillfälle, enär man därigenom vilseleder djurets omdömesförmåga. Ett exempel: kan man undra på att en hund, som anvisats en bestämd sofplats, icke vänjer sig vid att alltid uppsöka denna, när han då och då tillåtes att krypa upp i soffor och sängar. Hunden bör från ungdomen vänjas till ovillkorlig lydnad. Denna kan bibringas honom utan anli-litande af någon öfverdrifven stränghet, endast man iakttager konsekvens och711

fasthet. Litet tuktan kan ibland vara nödig, men bör gifvas med måtta och urskiljning och framför allt i rätta ögonblicket, så att hunden vet hvarför han blir straffad. Att slå en hund för en förseelse, som han redan hunnit glömma, är lika meningslöst som grymt. En god husbonde har djuret i sin hand, på samma gång detta sluter sig med förtroende och tillgifvenhet till honom. En dålig husbonde åter är den, som låter kujonera sig af sin hund, och likaså den, som genom öfverdrifven stränghet håller djuret i en ständig fruktan, så att det formligen darrar vid minsta tilltal.

Vid hundafvel bör man låta sig angeläget vara att hålla rasen så ren som möjligt och ej låta hundar af olika raser para sig med hvarandra. Resultatet af dylik korsning blir i regeln en blandras med sämre egenskaper. Då de valpar, som födas på våren, i allmänhet blifva friskare och kraftigare än de på hösten födda, bör man helst låta parningen försiggå på våren. Tiken går dräktig i 60—63 dagar och föder i regeln 4—6 valpar, ett antal, som dock beträffande vissa raser kan uppgå till både det dubbla och tredubbla. Valparna äro blinda under de första 10—12 dagarna. För att ej öfveranstränga tiken låter man henne ej behålla mer än 4—6, hvilka få dia i 5—8 veckor, under hvilken tid modern behöfver kraftigare föda än eljest. Efter det valparna blifvit af-vanda, utfodras de hufvudsakligen med rått kött eller med mjölk 3—4 gånger dagligen, hvarjämte man ger dem då och då färska större ben att gnaga på för befrämjande af tandbildningen.

Hundens naturligaste föda är kött, men därjämte kan man äfven gifva honom vegetabilisk sådan i form af kokad gröt o. d. I handeln förekommande s. k. hundbröd är ett värdefullt födoämne, såsom in

nehållande både kött och vegetabilier i lämplig blandning med tillsats af för benbildningen tjänliga salter. En hund bör erhålla nätt och jämnt tillräckligt med föda, men däremot aldrig fodras så, att han blir fet, dels emedan han därigenom blir slö och trög och dels därför att han då lätt angripes af vissa sjukdomar, t. ex. hjärtlidande o. d. Af denna anledning bör man ej ge hundar mycket socker, som de gärna vilja tigga i tid och otid, när de en gång fått smak därför.

Hunden bör inomhus anvisas en bestämd sofplats och tillhållas att uppsöka denna, när helst han vill hvila. Att under kalla vintern hålla hundar bundna utomhus med blott en öppen hundkoja till skydd är grymt.

Hunden är utsatt för en hel del sjukdomar, af hvilka den mest fruktade är rabies eller vattuskräck (se detta ord). En annan sjukdom, mindre farlig för omgifningen, men dess mera för hundsläktet själf, är valpsjuka. Ehuru denna egentligen hör till hundens »barnsjukdomar», angriper den ej sällan hunden, äfven sedan han fyllt sitt andra år.

Sjukdomen uppträder helt olika, men börjar vanligen med snufva, som yttrar sig genom hosta, nysningar, flöde ur nosen och röda, rinnande ögon. Härtill kommer feber, aptitlöshet, förstoppning, mattighet, vacklande gång och i många fall slutligen kramp.

Valpsjukan förlöper ej sällan på några dagar, men räcker ofta i veckor. Ganska ofta är utgången dödlig.

Magra hundar, som mycket röra sig i det fria, öfverlefva lättare än de i rum hållna sällskapshundarna. Likaså har man konstaterat, att med kött uppfödda hundar bättre motstå valpsjukan än de som fått lifnära sig på mera vegetabilisk diet.

I sjukdomens början gifver man strax713

ett långsamt verkande laxermedel, bäst kalomelpulver (0,3 gm kalomel blandad med 3 gm socker fördeladt i 6 pulver), som ingifvas hvar 5:te timme. Ar matlusten horta, så ger man kräkmedel. I sjukdomens vidare förlopp har man att sörja för god afföring genom glycerin-stolpiller.

Om hufvudet är hett, gör man kalla omslag med isvatten, som man fyller i blåsa. I brist på is kan man taga sprit med något kamfer. Vid stor svaghet, vanligen åtföljd af ryckningar, gifver man valeriana och kamomill med eter. Ryggen gnides med svagt retande medel, lör att uppehålla djurets krafter, ger man det till föda kokt eller rått kött allt eftersom hunden tycker om det ena eller det andra.

Man håller det sjuka djuret varmt, skyddar det mot hvarje retning och oro och för det ut i det fria två gånger dagligen, hvarje gång en half timme.

För öfrigt bör helst en djurläkare rådfrågas rörande behandlingen af den för andra hundar smittosamma sjukdomen.

Förstoppning hos hundar framkallas i regeln genom brist på rörelse, men kan äfven uppstå genom svårsmält föda, t. ex. ben, af hvilka fågel- och fårben splittras och därför äfven mekaniskt hindra aff öringen.

Såsom första medel gifver man djuret ett laxerpiller, bestående af aloe och tvål, eller, om detta ej gör verkan, följande klistir: 10 gm tvål, 500 gm vatten och 50 gm linolja. Hvarje halftimme sättes en femtedel såsom klistir, tills riklig afföring inträdt.

Diarré är ock en rätt ofta uppträdande sjukdom hos hunden. Dess vanligaste orsaker äro skämd eller mycket fet föda, förätning, drickande af för kallt vatten och förkylningar. Ett enkelt diarré, d. v. s. som ej står i samband med någon annan sjukdom, går i regeln

öfver af sig själf, och blott om det är långvarigt kan särskild behandling erfordras. Det kan till och med vara farligt att undertrycka ett diarré för tidigt. Lämplig diet — färskt kött, kokt ris med irörd ägghvita och köttsoppa — är bättre än medicin.

Blodpinkning står i regeln i samband med en blås- eller njurretning, som framkallats genom förkylning eller genom stötar och slag i' njurtrakten, mindre sällan genom njur- eller blåsten. Djuret behandlas vid yttre skada med kalla omslag i njurtrakten, eljes med torra, hvarjämte ingifves ett mildt laxermedel, t. ex. 15 gm magnesiumsulfat, 15 gm tamarindmos och 150 gm fänkålvatten, en matsked hvarannan timme.

Mot inälfsmask, som man har skäl misstänka, då hundarna ofta åka kana på bakdelen, men som säkrast igenkännes på att maskar afgå med aff öringen, begagnar man 2 gm filicisextrakt blandadt med 3 gm aloe och 3 gm tvål, hvaraf man gör två piller, som gifvas hunden på fastande måge.

Munsvamp hos valpar yttrar sig med en mängd små, delvis variga blåsor i munnen, så att de ej kunna dia. Man tvättar valparna i munnen hvarannan timme med en mjuk linnelapp, som doppats i en lösning af antingen 10 gm borax eller 5 gm alun i 200 gm salvia-vatten.

Fetma hos hundar orsakas af för riklig föda och för ringa rörelse i friska luften och förekommer därför mycket ofta hos kammar- och knähundar. Behandlingen är i främsta rummet dietisk: man sätter djuren på half kost med undvikande af fett och delvis äfven kolhydrat. Dessutom kan man hvar 3:dje dag gifva ett mildt laxerpiller, dock är detta ej nödvändigt.

Hundraser. Hundsläktet är indeladt i en mängd raser, af hvilka många såväl713 Hunden—Hundraser. 715

den liknar lapphunden ifråga om det varglika hufvudet med de upprättstående öronen, den spetsiga nosen, den upprullade svansen och de pigga ögonen, hvaremot hårbeklädnaden i allmänhet påminner mera om vargen både i fråga om färg, längd och sträfhet. Gråhunden användes som en mycket mångsidig jakthund af den bofasta befolkningen i vårt lands nordliga delar.

Den viktigaste och vanligaste af hos oss förekommande jakthundsraser är stöfvaren, hvars uppgift är att uppsöka springande villebråd och under skall drifva det. De flesta i vårt land förekommande stöf-varna äro korsningar af utländska raser med den inhemska s. k. smålandsstöfva-ren, en till färgen svart hund med bruna tecken öfver ögonen, bruna ben och underkropp. En renodlad ras, som fått namnet svensk stöfvare och motsvarar alla fordringar på en god jakthund, är till färgen brun med svart mantel.

beträffande storleksförhållanden som i fråga om andra yttre och inre egenskaper skilja sig så betydligt från hvarandra, att någon motsvarighet knappast förekommer inom någon annan djurart.

Det skulle inkräkta allt för mycket på utrymmet att inlåta sig på ett något så när fullständigt uppräknande af alla förekommande hundraser, hvarför vi få nöja oss med att påpeka några af de ur nyttighetssynpunkt viktigaste eller allmännast förekommande, hvarvid torde vara lämpligt börja med jakthundarna.

Vi märka då först och främst de spets-artade hundarna, som i det stora hela bibehållit sina vilda förfäders varglik-nande utseende ganska oförändradt. Till spetsarna räknas bl. a. eskimåernas draghundar, som för polarforskningen varit af stort och allbekant gagn. Inom vårt land förekomma två inhemska spetsraser, nämligen den långhåriga lapphunden och grdhunden. Den förra, äfven kallad nordisk spets, har en lång, yfvigt strid hårbeklädnad af svart, hvit, brun eller gulröd färg och gör ett både vackert och piggt och lifligt intryck. För den nomadiserande lappbefolkningen spelar han en ofantligt betydelsefull roll. Gråhun-

Gråhund.

Smålandsstöfvare.

Vindthunden användes såsom jakthund på ungefär samma sätt som stöfvaren. På grund af sin höga byggnad, smala, lätta kropp och långa ben kan han springa otroligt snabbt, men står i fråga om intelligens efter andra hundraser,713

hvarjämte hans luktsinne är jämförelsevis dåligt utveckladt, hvarför han tappar spåret så snart villebrådet kommer ur sikte. Af denna anledning lämpar han sig ej för svenska terrängförhållanden. Hufvudsakligen hållas vindthun-darna, särskildt de långhåriga ryska, såsom lyxhun-dar på grund af sitt ståtliga utseende men äro ofta ondsinta och opålitliga.

Vida viktigare såsom jakthundar och därför också ganska allmänt förekommande äro höns- ! hundarna eller fågelhundarna. De ha liksom stöfvåren till uppgift att vädra upp villebrådet, men i olikhet med denne skola de ej skrämma upp det utan genom att förblifva i en egendomlig orörlig slällning (stånd) för jägaren utpeka detsamma, hvarpå villebrådet skrämmes upp och skjutes i flykten. För att bibringa fågelhunden erforderlig färdighet måste ban genomgå en systematisk dressyr. Den vanligast förekom-

Pointer.

mande rasen är den släthåriga eller poin-tem, till färgen vanligen hvit med stora gula eller bruna fläckar. Pointern är ett vackert och fint djur med eldigt, nervöst temperament, mycket intelligent, lydig och tillgifven, hvarför han äfven värderas såsom sällskapshund. Mera

Setter.

sällsynta äro de långhåriga hönshundarna, setters, af hvilka man skiljer mellan engelska, brokiga till färgen, skotska, svarta med rödbruna tecken (Gordon-setter) och irländska, röda.

Till jakthundar räknas också de små jordhundarna, hvilkas uppgift är att uppsöka smärre rofdjur i deras underjordiska gångar och hålor. Den vanligast förekommande af dessa hundar är taxen, hvars allmänna utseende med den långsträckta kroppen och de låga be-

Taxen.

nen, af hvilka frambenen äro något krökta torde vara allmänt bekant. Af taxarna finnas både släthåriga, sträfhåriga och långhåriga, de förra oftast förekommande, och till färgen äro de vanligen svarta med gulröda fläckar, röda eller gula, hvarjämte äfven förekomma taxar mar-713

morerade med mörkare fläckar på gråaktig botten (tigertaxar). Som sällskaps-hund har taxen blifvit mycket modern och kan med riktig behandling blifva treflig nog som sådan; han är emellertid ganska envis och behöfver därför uppfostras med fasthet.

I England använder man för samma slags jakt som taxen är afsedd för fox-terriern, en liten högbent hund, hvars kroppsform påminner om pointern. Han är pigg och liflig, smidig och modig och kan dessutom i motsats till taxen springa bra. Hos oss användes foxterriern så godt som uteslutande såsom sällskapshund, hvartill han på grund af sin intelligens och liflighet väl ägnar sig. Foxterriern förekommer både slät- och sträfhårig och varierar äfven mycket i färgen, dock är ban vanligen hvit med större eller mindre bruna eller svarta fläckar.

Af öfriga hundraser må nämnas dog-garna, som förekomma i flera varieteter. Doggarna utmärka sig genom sin kraftiga, satta och muskulösa kroppsbyggnad. En af de mest bekanta arterna är den engelska bulldoggen, hvars under-sätsiga, men massiva kropp täckes af en släthårig päls, vanligen spräcklig till färgen. Egendomligt är det i förhållande till kroppen betydligt stora hufvudet med sitt korta, rynkiga ansikte samt den breda, uppåtriktade nosen, ofta med utskjutande underkäk, hvilket förlänar honom ett synnerligen groteskt utseende. Bulldoggen är i hög grad modig och utomordentligt stark samt därför en ypperlig försvarare. Därjämte blir han i hög grad trogen och tillgifven sin husbonde.

En annan, likaledes engelsk doggart är mastiffen, som kännetecknas af en stor, kraftig och välformad kropp, ett nästan fyrkantigt hufvud med bred, trubbig nos med nedhängande läppar och långa, tunna öron flikar. Färgen va-

rierar från hvitgul till mörkgrå med svarta, schatteringar kring nosen och å öronen. Han är högre och större än bulldoggen och utmärker sig i det hela taget för ungefär samma egenskaper.

Den tyska doggen är en högbent hund, smärtare och elegantare byggd än de engelska arterna, med mera aflångt hufvud och upprättstående öron. Färgen är antingen enbart grå (ulmerdogg) eller gul eller också svart- och gulstrimmig eller hvit med likformigt fördelade svarta eller grå fläckar. Den danska doggen är egentligen en korsning mellan vindthund och bulldogg, till färgen brun, grå eller svartaktig med hvitt bröst och strupe — en mycket trogen och vaksam hund.

Den största i doggfamiljen är den tibetanska doggen, en ganska långhårig, glänsande svart hund med gulröda tecken. Den minsta af doggarterna åter är den som knähund ganska ofta förekommande mopsen, ett till sina karaktärsegenskaper föga tilltalande djur.

En mycket stor och kraftig hund är Newfoundlandshunden med bredt, långt hufvud, rätt tjock nos, medelstora hängande öron och en päls af täta, långa, silkesmjuka hår, vanligen svart till färgen med gulbruna fläckar öfver ögonen samt å strupen och fotlederna. På grund af den starkt utbildade simhuden är ban en utmärkt simmare och uppehåller sig gärna i vattnet. Han är synnerligen trogen och tillgifven, därtill godmodig, tacksam och läraktig och kan till och med användas till att se efter små barn.

Ganska lik honom är Bernhardinern eller St. Bernhardshunden. Den nuvarande rasen — den ursprungliga är utdöd — liknar en långhårig dogg, färgen är i regeln hvit med stora, rödbruna fläckar. I fråga om karaktärsegenskaper står ban ej newfoundlandshunden

efter; bl. a. användes ban i Alperna till att uppsöka förolyckade vandrare.

En sirlig hund är dalmatinern, ett välproportionerade halfstort djur med hvit, släthårig päls, beströdd med regelbundet fördelade och skarpt begränsade svarta eller läderfärgade små fläckar, och rak, ej ringlad svans.

Den intelligentaste af alla hundar anses pudeln vara. Han ser illa, men har ett så mycket finare luktsinne, skarp hörsel och ett märkvärdigt minne. Till karaktären är han högeligen godmodig. Hans förnämsta kännetecken är den långhåriga pälsen, som liknar ull. En vacker pudel bör vara enbart hvit eller enbart svart.

Till en grupp, som man på grund af den långa, silkesliknande hårbeklädnaden kallar silkeshundar, höra åtskilliga mindre hundar, som hufvudsakligen förekomma som sällskapsdjur. I England användes dock en större art, dumber-spaniolen, till jakt å fjädervildt. Bland de egentliga knähundarna må nämnas den hvita långhåriga malteserhunden, den svarta, med rödgul nos och tassar utrustade King-Charles-hunden eller Blen-heimshunden, båda dessa arter hörande till de minsta af alla hundar.

En särskild ras för sig bilda pint-scherhundarna. Den långhåriga pint schern, en halfstor hund med långt, sträft, nästan borstliknande hår, användes mycket som råttjägare och kallas därför också vanligen för råtthund. En mindre art är ap-pintschern, som äfven med ifver förföljer råttor och moss. Båda arterna äro kloka, muntra och modiga, men något för oroliga att hållas i rum. Genom korsning mellan råtthund och bulldogg har man i England alstrat en ras, som fått namnet bullterrier och som är nästan släthårig, vanligen hvit, till formen något påminnande om foxterriern. Han är en synnerligen utmärkt rått-

hund. En annan engelsk pintscherart, likaledes släthårig och erinrande om en högbent tax i kroppsform och färg, är black and tan terriern. Alla till pint-schersläktet hörande hundar ha uppstående, spetsiga öron.

Glömmas får slutligen ej fårhunden, som gör människan stora tjänster vid vallandet af får- eller boskapshjordar.

Den vanliga vallhunden är i regeln grå till färgen med gulaktiga schatteringar å hufvud, bröst och ben. En afart är den skotska fårhunden (collie-hunden) med långhårig, rödbrun päls med hvita band eller fläckar.

Husapotek. I hvarje hushåll bör man ha ett efter familjens storlek och öfriga förhållanden lämpadt förråd af sådana läkemedel, som i första hand kunna behöfvas vid yttre skador och smärre inre åkommor, förbands- och hälsovårdsartiklar o. s. v. För den, som är bosatt på landet och långt från apotek, kan det vara af en viss vikt att husapoteket är mera välförsedt än hvad det behöfver vara, då man lättare kan vid förefallande behof anskaffa hvad som för tillfället erfordras. Sådan medicin, som ej lämpar sig för längre förvaring, bör naturligtvis ej ingå i husapoteket. Lämpligast är att detta inrymmes i ett särskildt skåp af passande storlek, där man utan tidsutdräkt kan leta rätt på hvad man önskar. Att ha litet här och litet där är gifvetvis ytterst opraktiskt och kan ej undgå att leda till att ett och annat kommer bort och ej kan återfinnas just när man behöfver det.

Alla flytande läkemedel böra förvaras på lämpliga flaskor försedda med tydliga etiketter. Särskildt är det riskabelt och har många gånger ledt till ödesdigra misstag att förvara utvärtes medel på flaskor, som kunna gifva anledning till förväxling, t. ex. ölbuteljer. Måste man i brist pä bättre använda723

dylika flaskor, bör man på något vis särskildt utmärka, att innehållet är farligt att förtära, ej blott genom en särskild etikett utan äfven genom exempelvis korkens öfverbindande med en tyglapp eller en bit papper. Särskildt är det nödvändigt att giftiga ämnen, t. ex. sublimat, förvaras med iakttagande af synnerlig försiktighet, allra helst under lås.

Ett litet husapotek kan sammansättas som följer:

Utvärtes medel:

1 liter 2-procentig karbolsyrelösning eller 1-procentig kreolinlösning till sårvatten, omslag och desinfektion.

20 à 25 gm öfvermangansyradt kali i kristaller. Af saltet gör man en förrådslösning om cirka 1 gm på 300 gm vatten, hvilken förvaras på väl korkad flaska och hvaraf litet vid användning hälles i vatten, så att en rosafärgad lösning uppstår. Användes till gurgel-vatten, desinfektion, fördrifvande af dålig lukt genom tvättning o. s. v.

1 liter blyvatten eller 50 gm blyättika för beredning af blyvatten (2 matskedar på 1 liter vatten).

1 burk vaselin.

50 gm talk eller stärkelsepulver.

50 gm kamferliniment.

75 gm zinksalfva eller Lassars zink-pasta i burk för eksem o. d.

1 liter Burows lösning för sårbehandling, äfven å djur.

1 sköljkanna med slang och pip för lavemang, sköljningar m. m.

1 rulle häftplåster.

25—50 gm sårpulver, t. ex. derma-tol eller xeroform.

Förbandsartiklar: steriliserad bomull i småpaket, af hvilka ett nytt brytes vid hvarje sårbehandling, sterilt gastyg till kompresser, likaledes inlagdt i småpaket, samt några bindor af gastyg jämte linnebindor för anläggande af större förband. Ett antal säkerhetsnålar böra ej heller saknas.

Vaxduk eller guttaperkataft till våt-värmande omslag.

Isblåsa af vaxduk eller gummi.

Invärtes medel:

100 gm ricinolja (1 matsked för fullvuxna, 1 tesked för barn).

50 gm bikarbonat (en knifsudd upplöst i vatten vid sura uppstötningar, s. k. magsyra).

100 gm renad terpentin för beredning af terpentinemulsion m. m.

50 gm Thielemanns droppar för diarré (20—30 droppar på sockerbit, ej åt barn).

50 gm nervdroppar vid vanmaktsanfall o. d. (20—30 droppar på sockerbit åt fullvuxna).

100 gm torkade fläderblommor för svettdrifvande fläderté (1—2 matskedar till en kopp kokande vatten).

Kinakapslar om V2 gm eller aspirin-pulver (à 1 gm) eller fenacetinpulver (à 1 gm) mot hufvudvärk, feber m. m.

50 gm malörtsdroppar (1—2 teskedar i vatten eller vin) vid magoordningar, magplågor o. d.

Husdjurens sjukdomar. Här nedan skall redogöras för de sjukdomar, som hufvudsakligen hemsöka våra vanligaste husdjur, d. v. s. hästar, nötkreatur, får och svin, jämte den behandling, som i hvarje särskildt fall är erforderlig. Inledningsvis torde böra förutskickas några ord om medlen att förekomma sjukdomar hos husdjur.

1. Fodra alltid regelbundet, både hvad beträffar tid och mängd. Månget djur har blifvit sjukt, emedan man en tid gifvit det för mycket, en annan tid för litet att äta.

2. Detsamma gäller drycken. Vattnet måste vara rent. Dåligt vatten är en af de vanligaste anledningarna till kreaturssjukdomar.723

3. Ett djur får aldrig öfveransträn-gas. Vid regelbundet och måttligt ar bete skall det året igenom lämna mera arbete, än om man ömsom öfveransträn-ger det, ömsom låter det stå sysslolöst. Det blir då också mindre mottagligt för sjukdomar.

4. Fodra aldrig med mögligt ocb skämdt foder. Om mögligt hö eller halm skall användas, måste det först skäras fint och fuktas eller, ännu bättre, indränkas i saltvatten. Man bör gifva djuren salt i stor mängd.

5. Sök att förekomma giftiga och osunda växter på betet och i höet.

6. Sök att så mycket som möjligt skydda djuren mot kallt regn och snö; låt dem icke ligga på kall, fuktig mark.

7. Hvarje betydlig foderförändring bör man låta försiggå så småningom och gäller detta i synnerhet vid öfvergång från torr- till grönfoder.

8. Laga att djuren ständigt hafva tillräckligt med ren och frisk luft. Stallarna borde alltid vara väl vädrade, enär inandningen af förskämd luft alstrar allehanda sjukdomar och gynnar smitta.

9. Iakttag den största renlighet. Alla djur, till och med svin, må bättre, om de hållas rena och ryktas väl. Kor mjölka mera, och ali gödboskap gödes fortare och dess kött blir bättre, om djuren alltid hållas rena.

Hästens sjukdomar:

Kvarkan är en allmänt utbredd hästsjukdom, som kan uppstå så väl genom förkylning (t. ex. om våren och hösten vid hårömsningen) som också när som helst genom smitta. Man särskiljer mellan en god- och en elakartad kvarka.

Hästen är matt, svettas lätt, har dålig aptit och hostar. Ur de rodnade näsborrarna flyter i början en vattenaktig vätska, sedan tjockare slem. Samtidigt bildar sig under strupen en svulst,

som hindrar hästen att tugga. I regel bulnar svulsten och försvinner af sig själf; därefter är hästen vanligen åter kry.

Vid sjukdomens uppkomst håller man djuret varmt, d. v. s. man lägger ett täcke öfver det och anlägger ett förband om strupen.

Invärtes ger man lätta laxermedel. Utvärtes på svulsten fördelande, eller om uppmjukningen ej gör några framsteg, skarpa smörjningar. Man kan äfven använda grötomslag. Nosen kan man badda med ljumt vatten. Till foder ger man krossad hafre ntrörd med vatten; äfven klisörpa är att rekommendera.

God tjänst gör såväl vid kvarka som lungkatarr hos hästar följande inandningskur till framkallande af och befordrande af slemafsöndringen:

10 gm ammoniumkarbonat lösas i 75 gm vatten, därtill sättas 5 gm karbolsyra och 10 gm terpentinolja.

Man öfvergjuter i ett ämbar cirka 200 gm gräsfrö med kokhett vatten, sätter ofvanstående lösning till, öfverhänger hästens hufvud med ett tjockt täcke och ställer det ångande ämbaret därunder. För att befordra ångornas utveckling rör man om i ämbaret och låter ångorna inverka V2 timme. Detta företages en gång om dagen.

Bronkialkatarr hos hästar börjar med feber och åtföljes af hosta och uttömning af ett varliknande slem genom näsan. Skulle den i början torra hostan ej vilja bli lösare och ingen flytning ur näsan infinna sig, så gör man de under »kvarka» beskrifna inandningarna, dock endast till dess flytning ur nosen visat sig. För flitig användning af inandningskuren uppluckrar slemhinnorna och kan vara skadlig. Man binder varmt om strupen på hästen, gifver honom varm dryck och använder följande läkemedel:723

Pulver: 30 gm salmiak, 25 gm fænum grecum och 25 gm fänkål. Pulvret gifves i 2 doser i varm kli- eller mjölsörpa.

Laxermedel: 200 gm glaubersalt, 200 gm koksalt, 100 gm natriumbikarbonat och 100 gm lakrits. På hvarje foder en matsked.

Dessutom hör man sörja för hvila, frisk luft utan drag och lättsmält föda (morötter).

Kolik är en af de vanligaste åkommorna hos hästen. I de flesta fall tillfrisknar djuret. Koliken är vanligen förenad med hårdnackad förstoppning och urinstämma, i sällsynta fall med diarré. I första fallet gifver man invärtes afförande och krampstillande medel och använder utvärtes värmande ingnid-ningar. Goda rön har man gjort med eserin-insprutningar; dessa äro lätta att anbringa och verka hastigare än de brukliga afföringsmedlen. Vid diarré använder man alun m. m. med krampstillande medel.

Att rekommendera är att i början af sjukdomen frottera ryggen, buken och benen med halmviskor tills svettning, inträder och därpå ingnida hela buken med terpentinblandning (80 gm terpentinolja, 20 gm ammoniak och 200 gm sprit). Man insveper härpå rygg och buk i ylletäcken och håller sålunda hästen en längre tid i svettning.

Vid förstoppning uttager man med oljad hand den i ändtarmen befintliga spillningen och ger hvarje kvart ett lavemang med varmt kamomillté. Då uttömning af spillning och urin inträder, är i regeln koliken häfd.

Är buken mycket uppdrifven af gas, så tager man hästen ur stallet och låter den trafva litet.

Kolikmos:

a) vid förstoppning:

15 gm spetsglans

30 gm rå vinsten 200 » natriumsulfat 60 » kamomillblommor 40 » rågmjöl tillräckligt med vatten till mos. Man gifver moset i två hälfter inom en half timme.

b) vid förstoppning och urinstämma: 500 gm glaubersalt

100 » rågmjöl 100 » krossade enbär tillräckligt med vatten till mos. Användes som föregående.

c) vid väder- och krampkolik:

10 gm rif ven kamfer 20 > aloe 50 > kummin 30 » bittra mandlar 50 » enbär 20 » såpa 230 » glaubersalt och tillräckligt med vatten till ett mos. Hvarje timme gifves en tredjedel.

d) vid krampkolik:

20 gm aloe

20 > dyfvelsträck (asa foetida) 30 » bittra mandlar 50 » kamomillblommor 300 » magnesiumsulfat 50 » rågmjöl och tillräckligt med vatten till mos. Gifves på en gång.

e) vid kolik med diarré:

20 gm alun

50 » kamomillblommor 50 » ekbark 50 > enbär och tillräckligt med brun sirap till mos. Hvarje timme gifves en fjärdedel.

Reumatism är en ganska vanlig åkomma hos hästar, i synnerhet i hofvens mjukdelar. Djuren gå med framsträckta ben, trampa försiktigt, ligga mycket i stallet, stöna därvid, hafva hastig puls och ibland feber.

Invärtes ger man lätta laxermedel;723

då mestadels förstoppning är för handen, ger man saltvattensklistir och understöder därmed laxermedlet. Utvärtes användas ingnidningar oeh omslag. Djuren erhålla blott halfva ransoner och lättsmält foder, såsom klisörpa med hackelse, morötter eller rå potatis och på sommaren grönfoder.

Det kraftigaste medlet är salicylsyra, men man måste gifva det i så stora doser, att det faller sig tämligen dyrt (25—50 gm i dosen och 100 gm daglig dos).

Laxermedel:

a) 7,5 gm kamfer, rifven 60 » salpeter

240 » glaubersalt 120 » enbär 100 » rågmjöl och tillräckligt med vatten till mos. Man gifver fjärdedelen hvar 5:te timme.

b) vid feber:

30 gm pulveriserad aloe 240 » glaubersalt 100 » rågmjöl och tillräckligt med vattten till mos. Man gifver hälften och efter 3 timmar resten.

Till ingnidning:

250 gm kamfersprit 30 » spansk peppartinktur 20 » terpentinolja.

Man ingnider 3 gånger dagligen skänkeln öfver den sjuka foten.

c) vid bogreumatism:

5 gm euphorbium 10 » spanska flugor

3 » salicylsyra 20 » terpentin 20 » terpentinolja 20 » svinister.

Man ingnider 2 dagar efter hvarandra hvarje gång hälften på skulderbladet.

Lungröta eller influensa börjar med att hästen visar sig matt och trög och får sämre aptit. Efter 1—2 dagar inställa sig feber, hastig puls och en i gult dragande rodnad af slemhinnorna. Under det att törsten ökas, blir foderlusten allt sämre. Man använder inre och yttre medel.

Influensapulver: 30 gm salmiak, 30 gm salpeter, 100 gm glaubersalt och 65 gm lakrits

En matsked gifves i varm klisörpa 3 gånger dagligen.

Ingnidning af en blandning af 30 delar terpentinolja och 170 delar kamfersprit medelst en halmviska. Blandningen stänkes först öfver djuret. Efteråt insvepes det i varma hästtäcken.

Lungröta går ej sällan som epidemi bland hästar. I sådana fall bör för säkerhets skull veterinär tillkallas.

Diarré härrör vanligen från förkylning, men är ofta ett följdfenomen af någon annan sjukdom. Lättare anfall botas ofta redan därigenom, att man ger hästen torrt foder och värmer sörpan. Är diarrét hårdnackadt, så gifver man invärtes aromatiska eller bittra ämnen, i mycket svåra fall adstringerande. Utvärtes frotterar man buken öfver hela dess yta med halmviskor och insveper djuret i filtar, så att den genom frotte-ringen framkallade svettningen någon tid må fortfara. Hvar tredje timme upprepas frotteringen.

20 delar alun, 50 delar kalmusrot, 50 delar angelikarot, 50 delar malört och 50 delar rågmjöl blandas med tillräcklig mängd vatten för att bilda mos. Hvar 5:te timma mellan fodertiden stry-kes hönsäggstjockt på tungan.

Förstoppning. Man utblandar glaubersalt eller engelskt salt 200 à 400 gm med rågmjöl och vatten till en tjock gröt och ingifver denna dos 3 à 4 gånger dagligen. Starkare verkar aloe, ehuru först 18—24 timmar efter ingif-ningen. Man tager däraf 30—50 gm åt en häst, blandadt med så mycket grön-731.

såpa, att däraf kan göras en boll. Snus och tobak såsom aff öringsmedel äro ej ofarliga.

Rots är en smittosam sjukdom, som företrädesvis angriper hästar, men äfven kan öfverföras på åtskilliga andra däggdjur samt på människor. Sjukdomen har hufvudsakligen sitt säte i luftvägarnas slemhinna, i lungorna, lymfkörtlarna och huden samt börjar med små ärtstora svulster eller knölar, hvilka å bud och slemhinnor vid sönderfallandet bilda rötsår. Då sjukdomen uppträder i huden, kallar man den äfven »spring-ormi. Den utbildade sjukdomen kännetecknas af slemblandad varflytning från näsborrarna, rötsår å näsans slemhinna, ansvällning af lymfkörtlarna, hosta, besvärlig andning och långsam afmagring. Hudrotsen är farligast. På grund af sjukdomens allvarliga karaktär och stora smittsamhet bör veterinär tillkallas så snart man har ringaste anledning misstänka att den kan föreligga. Den akuta formen är nästan alltid dödande, den kroniska däremot kan draga ut länge, men innebär därigenom så mycket större smittofara. Sjukdomen anses obotlig, hvarför angripna djur dödas och ägaren erhåller af statsmedel ersättning för värdet.

Rödsot. Hos föl förekommer ofta blodigt diarré och förlöper, i synnerhet om det vanskötes, med dödlig utgång. Man ger invärtes opium äfven i förening med kalomel (kan endast ordineras af veterinär) och söker utvärtes att genom frottering reta och värma kroppen. Till ingnidning användes 20 gm spansk peppartinktur, 30 gm senapssprit och 150 gm kamfersprit. En matsked ingnides 3 ggr dagligen å buken och därpå frotteras under 5 minuter med en yllelapp.

Magkatarr kan vara akut eller kro nisk och åtföljes vanligen af förstopp-

ning, mången gång äfven af diarré. Foderlusten är förminskad och törsten ökad. Munslemhinnan visar högre rodnad och är torr. Ofta förekommer feber; man ger då antifebrin 20—30 gm 2—3 ggr dagligen. Vid kroniska fall användes följande pulver: 100 gm natriumbikarbonat, 100 gm koksalt, 100 gm glaubersalt och 50 gm enbär, på hvarje foder en matsked; och vid akuta fall: 150 gm slammad krita, 150 gm koksalt, 50 gm gentianarot och 50 gm fänkål, på hvarje foder en matsked.

Mag- och tarminflammation. Sjukdomen är vanlig och förlöper ofta såsom en kolik. Djuren flytta fram- och bakfötterna tillsammans under buken, piska med svansen och vältra sig. Stark feber, diarré eller förstoppning i förening med stark törst inträda. Förloppet är hastigt, utgången är ofta dödlig. Veterinär bör tillkallas. Utvärtes använder man gnidning (se nedan) och senapsdeg, frotterar djuret ofta och gifver varma slemmiga drycker.

Till intagning: 15 gm bittermandel med 500 gm ricinolja. Intages i 2 repriser med 5 timmars mellanrum. Eller blandar man 200 gm linfrömjöl, 200 gm glaubersalt, 25 gm bittermandel, 25 gm salpeter och 50 gm linolja, rör 3 ggr dagligen lit tredjedelen med 1 liter varmt vatten och gifver hästen häraf.

Till ingnidning användes 100 gm terpentinolja, 100 gm ammoniak och 100 gm kamfersprit, hvarmed buken . dagligen gnides två gånger.

Inalfsmask hemsöker magra djur oftare än feta och kan framkalla kolikar-tade anfall. De vanligaste äro spol-masken och pallisadmasken, och de gifva sig tillkänna genom att maskar eller delar af desamma afgå med spillningen. Man gifver kraftigt och sundt foder och följande maskmedel:723

Maskpiller: 50 gm hjorthornsolja, 50 gm terpentinolja, 30 gm aloe och 20 gm såpa samt så mycket rågmjöl, att af massan kan formas 4 piller. Två dagar efter hvarandra gifvas morgon och afton 1 piller.

Maskmos: 75 gm renfaneolja, 15 gm fotogen, 100 gm malört, 20 gm asa foe-tida (dyfvelsträck), 30 gm aloe, 50 gm rågmjöl och så mycket vatten, att ett mos af lagom konsistens uppstår. Man stryker däraf hvarannan timme höns-äggstjockt på hästens tunga.

Engelska sjukan hos föl är en ganska vanlig åkomma, som kännetecknas genom ansvällning af lederna, missbildningar och svaghet i benen, böjd rygg, svårighet att gå etc.

Till hvarje foder gifves en matsked af följande pulver:

100 gm slammad krita 100 t kalciumfosfat 50 > kaliumbikarbonat 50 » fänkål.

Urinstämma förekommer mest till följd af förkylningar och såsom symtom eller svit af andra sjukdomar. Den påminner mycket om kolik, men djuret ställer sig oftare och försöker kasta urin, ehuru förgäfves. Man ger till dryck och lavemang 150 gm stötta enbär och 30 gm kamomillblommor, som öfvergjutas med 3 liter hett vatten, låter det draga i 15 minuter och gjuter det hela genom en duk, som slutligen utpressas. Af det varma extraktet ger man hästen in en tredjedel och använder resten till att genast sätta ett lavemang.

Ögoninflammation kan framkallas genom mekanisk retning eller genom förkylningar. Är bindehinnan angripen, talar man om inflammationen såsom ka-tarral; är däremot hornhinnan angripen, är åkomman reumatisk. Under alla omständigheter måste ögat skyddas för starkt ljus. Dessutom baddar man ögat

3 gånger dagligen med ej för kallt vatten och anlägger omslag med blyvatten. I hårdnackade fall användes i stället för blyvatten 1 del zinksulfat på 500 delar fläderte. En fyra gånger sammanviken kompress eller ren linnelapp doppas häri och bindes öfver ögat, så att det hänger däröfver såsom ett förhänge. Hvarannan timme pågjutes ögonvatten.

Skabb angriper mest äldre och dåligt nutrierade hästar, i synnerhet halsens sidor, i skuldertrakten, i höfterna, svansroten och fötterna. De vanliga skabbmedlen för människor användas äfven här. Kuren inledes med att man af-tvättar de angripna ställena med varmt såpvatten. Dessutom måste djuret skiljas från de öfriga, och särskilda redskap till ryktning, kärl till fodring o. s. v. böra för detsamma användas.

Boghälta eller boglamhet kan ha olika orsaker, men vanligen beror den på mekaniska eller reumatiska retningar. Är lamheten gammal, så är ej mycket att göra, uppträder den däremot för första gången, så är först och främst ett fullständigt skonande af djuret nödvändigt. Man kyler med kalla omslag, om bogen kännes het.

Yidare använder man skarpa ingnid-ningar och invärtes, om fallet har reumatisk karaktär, salicylsyra. Föra ej dessa medel efter högst 14 dagar till hälsa, så måste en djurläkare tillkallas.

Till ingnidning: 250 gm såpsprit, 250 gm kamfersprit och 50 gm ammoniak. Mot reumatisk boglamhet användes ett mos af 45 gm natriumbikarbonat, 75 gm salicylsyra och 50 gm rågmjöl samt tillräckligt med vatten. Häraf

ingifver man på morgonen hälften och nästa morgon resten.

Sadelbrott. Genom dåligt passande sadlar eller seltyg och det härigenom på vissa ställen framkallade trycket uppstå sår, som läkas med stor svårighet.723

Först och främst böra de hållas noggrannt rena genom tvättningar med vatten, likaså böra putor, voilockar och sadelstäder hållas väl rena; vaxduk kan läggas emellan. Djuret bör ej användas, förrän såren äro läkta. Bölder öppnas med rena instrument och utklämmas. Färska brott kunna gå tillbaka på 1 ä 2 dygn med Burows lösning.

För lättare fall kan äfven följande salva användas: 10 delar zinkoxid, 10 delar vatten, 5 delar salicylsyra, 25 delar får-talg och 50 delar svinister. En ren linnelapp bestrykes knifryggstjockt ocb därmed betäckes 2—3 ggr dagligen det förut med vatten rengjorda såret.

Spätt är en benutväxt i hasledernas glidleder med ty åtföljande kronisk inflammation. Vanligen visar sig på insidan af hasleden, mest nedom denna, en upphöjning, som kännes varmare än närliggande delar. Djuret går illa, särdeles då det kommer ur stallet; under rörelsen minskas hältan vanligen. Den spatthalta hästen drager vanligen upp det sjuka benet med styf hasled och med en ryckning och rör höften å den sjuka sidan starkare än å den friska.

En kur har blott utsikt att lyckas i sjukdomens början. Man gör då ingnid-ningar med spattsalva. Är spatten hårdnackad, så kommer brännjärnet till användning, hvarför naturligtvis en veterinär bör tillkallas.

Spattsalva för lättare fall: 30 gm gråsalva, 10 gm salicylsyra och 60 gm svinister. Spattstället ingnides en gång dagligen under omkring en vecka.

Skarpsalva för spätt: 20 gm spanska flugor, 10 gm euphorbium, 10 gm salicylsyra, 30 gm terpentin, 20 gm svinister och 10 gm olivolja uppvärmas en timme till 50—70° C. och omröras, tills de kallnat. Man ingnider spattstället en gång dagligen tre dagar efter hvarandra.

Senklapp är en inflammation af bakre senan i skenbenet mellan knä- och fotleden. Senklapp uppstår så väl genom yttre anledningar (stöt, slag, feltramp) som genom reumatism, influensa o. s. v.

Djuret får ej användas, men måste dagligen långsamt ledas Ys timme. Är sjukdomen i sin början, så anlägger man våtvärmande omslag med nedanskrifna lösning hvarje morgon och afton; inträder ej förbättring efter en vecka, så använder man gråsalva med jodkalium.

Till omslag: 50 gm salmiak, 50 gm kamfersprit, 1 liter ättika och 3 liter vatten.

Salva: 10 gm jodkalium, 10 gm vatten, 20 gm kalisåpa och 60 gm gråsalva.

Ingnides 2 ggr dagligen före anläggandet af det våtvärmande omslaget.

Öfverben uppstår vanligast nedanför knäet på frambenen genom en benhin-neinflammation, som framkallats af yttre orsaker, slag eller stöt och räknas egentligen till skönhetsfelen. I sällsyntare fall, när öfverbenet trycker på en sena, inträder i regel lamhet, ehuru blott i ringa grad.

I början kan man fullständigt få bort ansvällningen, vid längre bestånd endast förminska densamma. För lättare fall användes en salva, bestående af 10 gm flnrifven kamfer, 10 gm salicylsyra, 30 gm gråsalva och 50 gm svinister. Salvan ingnides morgon och afton under en månads tid.

Svårare fall åter behandlas med följande salva: 10 gm jodkalium, 8 gm vatten, 1 gm såpa och 80 gm gråsalva, som användes på samma sätt.

Knäsvamp uppstår vanligen genom fall på knäet och hindrar djurets rörelser. Den bildar en ansvällning af knäet, som i början är varm, ömmande och ganska fast, men sedan kännes svampig. Man ställer djuret till öfver knäet

kallt, bäst rinnande vatten och detta 2 gånger dagligen under 1 timmes tid. Dessutom omslag med en linnebinda, doppad i en lösning af 50 gm hjorthornsalt, 50 gm kamfersprit, 500 gm ättika och 1 liter vatten. Däröfver anlägges tjocka yllebindor. Om man morgon och afton använder kallvattenbaden, så anläggas omslagen den öfriga tiden.

Piphas är en svampig svulst på has-leden; förorsakar i allmänhet icke haltande och är således endast ett skönhetsfel. Behandlingen är densamma som vid knäsvamp.

Mugg består i inflammationer i huden under hofskägget, oftast å bakbenen. Genom afsöndring af en serös vätska bildar sig en krusta, ofta äfven pustler. Under gynnsamma förhållanden går allt tillbaka utan svåra följder, i andra fall ansväller benet, och det kan uppstå >het lårsvulst». Behandlingen består hufvud sakligen i att man 2—3 gånger dagligen tvättar de sjuka fötterna med grönsåpa och därefter använder svagt etsande eller adstringerande medel, t. ex. 15 gm kopparvitriol, 15 gm järnvitriol och 20 gm alun, som lösas i 1000 gm vatten. Den med såplösningen rengjorda och väl aftorkade foten fuktas med tvättmedlet och ombindes med yllebinda.

Ett annat tvättmedel, som användes på samma sätt, består af 50 gm klorkalk, och 10 gm koksalt på 1000 gm vatten.

Till ingnidning kan användas 4 gm salicylsyra, som löses genom uppvärmning i 200 gm bomolja, hvartill sedan blandas 2 gm karbolsyra. Man tvättar de sjuka ställena med såpvatten och ingnider dagligen 3 gånger.

Strålröta består i en uppmjukning eller aflossning af i strålen befintliga horndelar, hvarvid en illaluktande vätska utsvettas. Försummas behandlingen af strålröta, kan s. k. trånghof uppkomma. Man tvättar hofven dagligen med såp-

vatten och därefter med en lösning af 100 gm klorkalk i 1000 gm vatten, doppar därpå litet blånor i klorkalklösnin-gen och trycker dessa in i den mellan bollarna befintliga springan. Detta användes en gång dagligen.

Nötkreaturens sjukdomar.

Trumsjuka föranledes vanligen genom förtärandet af saftigt grönfoder, färsk klöfver och fett gräs före blomningstiden; äfven genom kål- och rofblaster eller foder, som legat i högar och tagit värme.

Sjukdomen inträder ofta mycket plötsligt, buken sväller upp ofta i ofantlig grad och låter vid knackning därpå, som om man sloge på en trumma, däraf namnet. Sjukdomen består nämligen i en oerhördt stark gasutveckling i vom-men och däri att gasen ej kan bereda sig utväg genom munnen eller tarmen. Uppdrifningen af buken brukar vara starkast på vänster sida. Eyggen är krökt, mulen är skummig, andningen hastig och näsvingarna röra sig lifligt. Hastig hjälp är af nöden, emedan annars kväfning eller bristning kunna inträda. Kapning och uppstötning af luft äro att anse som goda tecken.

Behandlingen är dels yttre för att bortskaffa gaserna på naturlig eller konstgjord väg, dels inre för att uppsuga gasen.

Vid hastig utveckling betjänar man sig helst af troakaren, hvilken man insticker i våmmen genom vänstra bukväggen. I brist på sådan kan man äfven använda en spetsig knif, men måste då insätta ett vassrör, fjäderpenna eller dylikt i hålet. Numera finnas äfven fjädersonder att insticka genom matstrupen.

Flitiga begjutningar med kallt vatten och kalla bad äro välgörande. I djurets mun stickes en tjock halmfläta, djuret börjar då tugga och uppstöter därunder

ofta gasen. Ur ändtarmen uttages med oljad hand spillningen, och man ger ett lavemang af såpvatten. Invärtes kan gifvas saltsyra, 20 gm på en liter vatten.

Kolik är vanligast följden af för riklig förtäring af svårsmält foder. Ej fullt så farlig som trumsjukan, kan den dock vid försummad hjälp leda till döden.

I regeln är djuret förstoppadt, äter icke, men dricker mycket, kröker ryggen och stönar. Är det ej möjligt att efter 3 dagar få afföring, så är djuret vanligen snart förloradt.

Kuren inledes med att man med oljad hand aflägsnar i ändtarmen befintlig spinning och hvarje halftimme sätter klistir, bestående af 125 gm tvål, som löses i 1000 gm vatten, hvartill sättas 125 gm koksalt och 250 gm linolja.

Invärtes gifves följande laxermedel: 250 gm magnesiumsulfat löses i 3 liter kamomilldekokt (1: 20), hvartill sättes 1 liter linolja. Man gifver hvarje timme fjärdedelen (1 liter). Skulle dessförinnan afföring följa, afbryter man ingif-ningarna och gifver in som magstärkande medel: 10 gm ingefära, 10 gm senapsmjöl och 10 gm gentianarot i '/a liter varmt vatten.

Mul- och klöf sjuka är en ytterst smittosam infektionssjukdom, som hufvudsakligen angriper nötkreatur, får, getter och svin, men äfven kan öfverföras på andra djur, t. ex. hästar, hundar och fjäderfä, till och med på människor. Som namnet antyder, angriper sjukdomen företrädesvis mundelarna och klöfvarna samtidigt med att allmänna sjukdomssymtom visa, att bela organismen lider. Sjukdomen börjar med att djuren visa sig tröga och håglösa, medan munnen blir het och afsöndrar rikligt med spott. Därpå uppstå blåsor af oregelbunden form och växlande storlek på munnens slemhinnor, hvilka blåsor brista efter ett dygns förlopp och efterlämna ytliga

sår. Samtidigt uppstå sår i huden ofvan och mellan klöfvarna, särskildt hos får, getter och svin, medan munlidandet är hos dessa djur ej så allmänt. Blåsor och sår kunna äfven uppstå på jufret hos kor. Djuren ha stor svårighet att äta och magra på grund häraf betydligt. I de flesta fall minskas febern dock snart och de angripna djuren kunna fullständigt tillfriskna.

I sig själf är sjukdomen således långt ifrån ovillkorligen dödande, men fruktas dock med rätta såsom medförande stora ekonomiska förluster dels direkt därigenom att de sjuka djuren förlora sitt hull och att mjölken blir hälsofarlig, dels indirekt genom att ali utförsel af kreatur från ett land, där sjukdomen innästlat sig, blir omöjliggjord. Af denna anledning är det synnerligen viktigt att så snart sjukdomen uppträder vidtaga energiska åtgärder för att kväfva den i sin linda, emedan den eljes på grund af dess utomordentliga smittsamhet snart utbreder sig med förfärande snabbhet. Genom k. förordningar är föreskrifvet att djurägare skall skyndsamt anmäla utbruten sjukdom i stad till hälsovårdsnämndens ordförande och å landet till kommunalnämndens ordförande. Genom vederbörandes försorg anordnas därefter vederbörlig afspärrning af det smittade området samt nedslaktning af kreatursbesättningen därstädes mot ersättning af statsmedel till ägaren. Genom dylika radikala åtgärder har vårt land hittills undgått sjukdomen såsom farsot.

Mjältbrand är en sedan urminnes tider förekommande kreaturssjukdom, som tidtals uppträdt såsom farsot och åstadkommit stora härjningar. Numera förekommer den dock mestadels, åtminstone i civiliserade trakter, blott sporadiskt, d. v. s. med enstaka fall här och där. Oftast angriper den nötkreatur och får, därnäst hästar, mera sällan getter och723

svin. Renar äro också mycket mottagliga för smitta, och ej sällan anställer sjukdomen härjningar äfven bland

villebråd. Äfven människor kunna angripas af mjältbrand. Sjukdomen kännetecknas af blodets snabba sönderdelning, som nästan alltid medför döden, ehuru under olika former. I den akuta formen sjunka de angripna djuren plötsligt till marken och dö inom en timme under svåra allmänna symtom, särskildt stark feber. En mindre plötslig form är den sub-akuta, då flera dagar kunna förgå, innan döden inträder. Vid det långsammare förloppet uppträda hårda, heta, smärtsamma svullnader, s. k. karbunklar, i huden, hvilka öppna sig till brandiga sår.

Sjukdomen orsakas af en bacill, kallad mjältbrandsbacillen, hvars sporer äro synnerligen lifskraftiga och kunna ännu efter åratal vara verksamma. Fördenskull bör man, där mjältbrand utbrutit, ytterst noga se till, att kvarlefvorna af de döda djuren, deras uttömningar och allt som varit i berör ng med dem tillintetgöres eller undanskaffas, så att smittan ej kan spridas vidare. Det radikalaste sättet är förbränning, men då detta i fråga om större djur möter svårighet, kan man i allmänhet nöja sig med att nedgräfva kvarlefvorna så djupt som möjligt, helst på ett ställe, där djur ej beta. Köttet af i mjältbrand döda djur är farligt att använda till människoföda; för öfrigt medför redan dess handterande stor fara att blifva smittad. Där mjältbrand utbrutit eller misstänkes föreligga, har djurägaren samma skyldighet att anmäla förhållandet, som är stadgad rörande mul- och klöfsjuka. Alla försök att böta sjukdomen äro lönlösa. (Se f. ö. Mjältbrand.)

Tuberkulos är en sjukdom, som mycket ofta angriper nötkreatur, äfvensom svin, däremot mera sällan andra hus-

djur. Den orsakas af samma bacill, som hos människan framkallar lungsot och andra tuberkulösa sjukdomsprocesser. I regeln tar sjukdomen hos kreatur ett långsamt och smygande förlopp, och det händer ej sällan, att skenbart friska djur, Som af en eller annan anledning slaktas, befinnas vara i ganska hög grad behäftade med tuberkulos, om hvilken djurens ägare eller vårdare ej haft en aning. I mera framskridna eller akuta fall kan sjukdomen yttra sig med hosta, rubbningar i andhämtningen, afmagring, ruggig hårbeklädnad, matthet och knöl-artade ansvällningar af lymfkörtlarna eller å jufret. Hos slaktade djur finner man mestadels lungorna angripna; mycket ofta förekommer emellertid tuberkulos äfven i mellangärdet och bukhinnan, hvilka då visa sig betäckta med små pärlliknande svulster, som för öfrigt kunna uppträda äfven på andra ställen och föranledde att man tidigare, innan man kände sjukdomens rätta natur, gaf den namnet pärlsot.

Med det vanliga sammanförandet af många djur i ofta trånga, dåligt inrättade och illa ventilerade ladugårdar är det ej att undra på, att sjukdomen lätt öfverföres från det ena djuret till det andra, ehuru här, liksom hos människor, regeln är att svaga och undernärda individer först angripas. Smittan kan äfven öfverföras till andra djur genom mjölk från tuberkulösa kor. Så t. ex. kan i många fall förekomsten af tuberkulos hos svin förklaras genom dessas utfodring med skummjölk, härrörande från sjuka kor. På liknande sätt kan, efter hvad man trott sig finna, tuberkulos öfverföras på människor.

För att upptäcka tuberkulos hos nötkreatur användes numera med stor framgång ympning med det af professor Koch uppfunna tuberkulinet. Med tu-berkler behäftade djur reagera härvid723

i de allra flesta fall genom att feber inträder. Sådana djur böra naturligtvis ej begagnas till afvel och böra helst isoleras från de friska djuren. Är sjukdomen ej för långt framskriden, kunna de ställas på gödning. Om nämligen tuberkulosen blott är inskränkt till ett organ eller en mindre del, kan köttet i öfrigt mycket väl utan fara användas till människoföda. Genom en omsorgsfull utgallring af sjuka djur och iakttagande af öfriga sanitära försiktighetsmått kan en tuherkelfri kreatursbesättning uppnås.

Boskapspest kallas en smittosam kreaturssjukdom, som är ganska vanlig i östra Europas stepptrakter och tidvis äfven uppträdt i mellersta och västra Europa, ehuru ännu aldrig i Sverige. Den skiljer sig från rödsot och elakartad katarralfeber därigenom, att i början röda, sedermera grå eller hvita, till sår sönderfallande fläckar uppstå å munnens och skidans slemhinnor. Sjukdomen uppträder som farsot, och af insjuknade djur dö 70—75 procent.

Rödsot hos nötkreatur kan vara följden af förkylning, af dåligt foder, men äfven af smitta. I senare fallet

uppträder den som farsot. Våren och hösten med deras skarpa temperaturväxlingar äro rödsotens tider.

Eödsoten hestår i en inflammation af tarmslemhinnan, i täta uttömningar med dålig lukt och är ofta åtföljd af feber. I början innehåller spillningen foder-rester, senare blodkoagler, ja, till och med rent blod. Djuret hvarken äter eller idislar, men dricker så mycket mer.

Om ej hjälp fås i hörjan af sjukdomen, så är senare hvarje möda förgäfves.

Behandlingen består i, att man först frotterar djurets kropp, därefter ingnider måttligt med terpentinolja och därpå inhöljer djuret i varma täcken. Detta upprepas hvarannan timme.

Invärtes gifvas adstringerande medel i förening med slemmiga drycker eller olja. Till dryck gifves exempelvis en blandning af 30 gm alun, 5 gm salicylsyra, 1800 gm siladt linfrömjölsuppkok och 290 gm linolja. Hvar 3:dje timme gifves '/a liter.

För att mildra den smärtsamma träng-ningen vid afföring kan sättas ett kli-stir af 1 gm salicylsyra, 2 gm äggula, 100 gm linolja och 100 gm vatten. Man värmer blandningen, omskakar noga och insprutar hvarje halftimme i ändtarmen, så länge trängning till afföring kvarstår, bäst strax efter afföringen.

Hos kalfvar förekommer ofta strax efter födelsen en rödsot, som blott sällan är möjlig att böta. Den hör till de smittosamma sjukdomarna och manar därför till största omsorg i afseende på renlighet. Man måste strax ingripa med behandling, om man vill räkna på framgång. Man håller djuret varmt genom att hölja det i varma täcken och använder som invärtes medel 2,5 gm salicylsyra och 2,5 gm garfsyra, lösta i 250 gm kamomilldekokt (10: 250). Gifves i två ingifningar med 4 timmars mellanrum.

Mot den smärtsamma retningen i ändtarmen användes som stolpiller 0,5 gm salicylsyra och 2 gm ratanhiaextrakt, rifna med 3 gm vatten och 2 gm glycerin, hvarefter inknådas 5 gm talg och 25 gm kakaosmör, af hvilken massa framställas 10 stolpiller. Efter hvarje tarmuttömning tvättas anus med litet blyvatten, och med oljadt finger skjuter man in ett piller i ändtarmen så långt som möjligt.

Gulsot beror på missbildningar af lefvern eller på en tarmkatarr och igenkännes såsom hos människan på att slemhinnan i munnen, ögonhvitan o. s. v723

visar en gul färgning. Urinen är mörk-färgad, spillningen ljus. Dj uren äta litet och äro tröga i idislingen. De bli tröga och afmagra.

Man gifver i början i båda orsaksfallen kalomel med glaubersalt. Inträder ej förbättring, så gifver man aloe med rabarber och glaubersalt samt såsom urindrifvande medel enbärsdekokt. Under kuren ger man det bästa möjliga foder, om sommaren grönsaker.

Värme genom frottering och insvep-ning i filtar är äfven att rekommendera.

Förstoppning är vanligen följden af olämplig utfodring, men uppträder äfven såsom symtom af andra sjukdomar. Man använder i första rummet laxermedel, vidare klistir och aflägsnar med inoljad hand de i ändtarmen befintliga exkre-mentmassorna.

Som laxermedel användes 750 gm glaubersalt, 30 gm aloe och 70 gm lin-frökaksmjöl. Detta löses i 1 liter vatten. När det kallnat, ingifves alltsammans på en gång.

I allmänhet må ihågkommas här som vid andra läkemedel för nötkreatur, att åt ungdjur gifvas mindre doser: åt ungdjur på 1 år 25 %, på 2 år 50 %, på 3—4 år 75 %.

Mag- och tarminflammation framkallas genom förkylning eller förtärandet af giftiga örter m. m. Det sjuka djuret har hvarken foderlust eller törst, är oroligt, slår med bakbenen mot buken, kastar sig ned och springer strax upp igen. Buken är uppdrifven, förstoppning är för handen. Vanligen är 3:dje eller 4:de magen angripen.

Behandlingen består i att invärtes ge afförande medel med olja och klistir och utvärtes ingnida buken med retande medel och dessutom frottera densamma.

Som foder ger man klisörpa och som dryck varmt linfrömjölsvatten.

Så länge förstoppningen varar ger man

hvarje timme '/s liter af följande blandning: 1000 gm kamomillté (1 : 10), 300 gm glaubersalt, 800 gm linolja och 6 gm salicylsyra.

Till klistir brukas 1000 gm såpvatten med 50 gm koksalt och 100 gm linolja. Man ger ett klistir hvarje timme, tills tarmuttömning följt.

När tarmuttömning följt, ger man hvarje timme '/2 liter af en blandning af 1000 gm kamomillté (1 : 10), 200 gm linfrökaksmjöl och 1000 gm linolja.

Till ingnidning användes 100 gm linolja, 100 gm ammoniak och 100 gm terpentinolja, hvarmed buken ingnides hvar 3.dje timme.

Blodpinkning framkallas genom surt foder. Såväl färskt som torrfoder kunna orsaka sjukdomen, hvilken, såsom namnet anger, kännetecknas genom en blodfärg-ning af urinen. Djuren tyckas i regel för öfrigt ej sjuka. I följd af sitt ursprung uppträder sjukdomen ofta hos hela kreatursbesättningar. Framför allt bör man växla om foder, fodrar torrt, om djuret ådragit sig sjukdomen på bete, och omvändt grönfoder, om den uppstått vid torrfodring. Om sjukdomen ej häfves endast genom ombyte af foder, så användes följande pulver: 3 gm slammadt blyhvitt, 10 gm natriumacetat, 12 gm rif ven kamfer och 120 gm slammad krita, som blandas och delas i 6 doser; en dos gifves morgon och afton i 1 liter mjölsörpa. At ungdjur gifvas endast halfva doser.

Inälfsmask förekommer i synnerhet vid dåligt näringstillstånd och aflägsnas med maskmedel. Hufvudsaken är att dagen förut fodra djuret magert och ge det maskmedlet tillsammans med laxermedel och aldrig utan det senare.

Maskmedlet består af 30 gm malört, 30 gm renfana, 30 gm aloe, 1-5 gm hjorthornsolja och 500 gm linolja. Denna723

sats gifves i 2 ingifningar med ett mellanrum af 5 timmar.

Kalfningsfeier uppträder ibland några dagar efter kalfningen och är en ibland de svåraste sjukdomar, för hvilka kreaturen kunna råka ut. Kon försmår fodret, är mycket orolig, darrar och lägger sig slutligen ned utan att vidare kunna resa sig. Hon gör intryck af att vara lam, rullar med ögonen och gnisslar med tänderna.

Då sjukdomen förlöper mycket fort oc-h varar högst 5 dagar, kan hjälp ej lämnas nog fort. Man bringar kon i ett varmt dragfritt bås på mjukt, torrt strö och öfvertäcker henne med ett varmt täcke. Man gifver kalla klistir med såpvatten och afförande medel invärtes. Har det senare verkat, så gifver man därpå ett krampmedel med eter. Såsom febermedel användes salicylsyra i såväl laxer- som krampmedlet.

Om det sjuka djuret tager emot foder, gifver man det en varm sörpa af kli och linfrömjöl. Jufret urmjölkas så läDge mjölkafsöndring fortfar.

Som laxermedel användes 20 gm rif-ven kamfer, 40 gm salicylsyra och 400 gm glaubersalt. Delas i 4 delar och gifves hvar 4:de timme 1 pulver i 1/2 liter varmt kamomillte. Så snart afförring inträder, slutar man med detta medel.

Krampmedlet består af 100 gm sönderskuren valerianarot, som öfvergjutes med 21/2 liter kokande vatten. Silas efter 1/2 timme, hvarpå man tvättar återstoden af den utdragna valerianaroten med så mycket hett vatten, att hela sil-vätskan blir 2J/2 liter. Man löser därpå 20 gm salicylsyra och 12 gm natriumkarbonat i den heta vätskan och låter den kallna och tillsätter sedan 20 gm eter spirituosus (25 delar eter och 75 delar sprit). Man omrör och

omskakar

blandningen före ingifningen och ger kon */j liter hvarje timme.

Sjukdomen är så pass allvarsam, att djurläkare alltid skyndsamt bör efterskickas.

Jufverinflammation hos kor uppstår ofta såsom följd af andra sjukdomar, men kan äfven framkallas genom förkylning, slag, stötar o. d. Jufret är helt eller delvis rödt, ofta svullet, blir snart också ömt vid beröring. Mjölken visar i början intet ovanligt, men förminskas snart och blir flockig eller till och med blodig eller varig.

Vid behandlingen gäller först och främst att 2 ggr dagligen försiktigt urmjölka jufret, vidare gifver man djuret halfva ransoner och lättsmält foder. Man gifver äfven bad på det sätt, att man fyller en gammal mjölkspann till hälften med ljumt linfröafkok, skjuter den nedifrån omkring jufret och sätter spännet på en pall eller dylikt. På detta sätt upphänges jufret i linfröaf-koket. Dessa bad gifvas dagligen efter urmjölkningen, och man låter dem inverka 1/2 timme, om djuret är lugnt. Efter badet af tvättas jufret med varmt vatten, torkas med en mjuk handduk och ingnides hvarje gång med salicyl-olja (3 gm salicylsyra i 100 gm kamfer-olja). Är hettan i jufret stark, kan man använda blyvattenomslag.

Invärtes gifves 3 ggr dagligen milda, afförande medel (200 gm glaubersalt i 1 liter kamomillte). Bilda sig knölar i jufret, ingnider man grå kvicksilfversåpa med jodkalium.

Vid stark hetta i jufret kan man äfven ingnida 2 ggr dagligen en blandning af 75 gm kamferolja, 25 gm gråsalfva och 2 gm salicylsyra.

Ögoninflammation hos nötkreatur är vanligen af katarralt ursprung. Den uppstår gärna genom förkylning och är lätt igenkännlig på, att ögat i början är rod-749

nadt, snart därefter börjar rinna, af-söndrande ett klart sekret, därefter börjar afsöndra slem och klibba ihop. Man tvättar ögonen med ljum mjölk och därpå hvarje timme med följande ögonvatten: 15 gm blyättika blandas med 300 gm destilleradt vatten (äfven vanligt vatten kan användas). Ögat baddas härmed en gång i timmen.

Knäsvamp uppstår vanligen genom fall på hård mark. Det bildas på knäet en svulst, som länge är mjuk, men sedan blir hård. Så länge den är mjuk, anlägger man morgon och afton våtvär-mande omslag af 30 gm blyättika, 30 gm ammoniak, 300 gm kamfersprit och 1,640 gm vatten. Vid längre framskriden knäsvamp insmörjes 2 ggr dagligen en blandning af 80 gm linolja, 100 gm terpentinolja och 20 gm ammoniaksprit, hvarefter lägges ett våtvarmt vattenomslag. Djuret måste stå på mjukt strö eller föras på gräsbete.

Strålsvamp uppkommer antagligen genom att djuren med fodret upptaga sjukdomsfröet vid bete å fuktiga eller öfversvämmade trakter. Vanligast förekommer den i trakten af öfver- och underkäken, tungan, svalget, lungorna o. s. v. i form af svulster och bölder, i hvilkas innehåll man i riklig mängd finner gula svampkorn. Då sjukdomen sitter i tungan, kallas den trätunga och hindrar då djuret i hög grad vid ätning och tuggning. Svulsterna öppna sig ofta själfmant, då de utskrapas och utspolas med 10 proc. karbolsyrelösning. Andra svulster öppnas med knif och behandlas på samma sätt. Djur med höggradig strålsvamp böra helst nedslak-tas, emedan de lätt sprida smittan till de friska och äfven kunna föra smittan till människor, som också äro mottagliga för denna sjukdom. I svulsterna kunna äfven insprutas medelst en liten spruta omkr. 10 gm af en 10 proc. kar-

bollösning. Jodkalium invärtes, 5 à 10 gm 2 à 4 gånger dagligen, lämnar ofta goda resultat.

Mulsvamp hos kalfvar kan uppstå af olika orsaker och är lätt att öfvervinna, om den blott sätter sig i mulen och ej angripit lymfkörtlarna. Man igenkänner den på att kalfven ej mera dricker. Vid undersökning finner man mulen invändigt svullen, rodnad och delvis betäekt med blåsor. Framför allt måste man hålla mulen väl ren, spola med friskt vatten hvarannan timme och pensla med en lösning af 500 gm salviadekokt (1: 10), 50 gm honung och 20 gm alun. Invärtes användes som afförande medel 12 gm rabarber och 30 gm slammad krita, hvilka blandas och

delas i 3 delar, som ges 3 morgnar efter hvarandra i litet mjölk.

Skabb uppstår genom smitta och finner lämpligare jordmån, om djuren äro dåligt fodrade eller icke hållas rena.

Orsaken är naturligtvis skabbdjuret, af hvilket 2 olika slag förekomma hos nötkreaturen, det ena sitter ytligare, det andra djupare i huden.

Behandlingen består i att skilja det angripna djuret från de öfriga, hålla det varmt, fodra det godt och behandla det med de bekanta skabbmedlen. När sjukdomen synes vara häfd, tvättar man djuret 2—3 gånger med en varm lösning af grön såpa (1: 20). Man vinner därigenom säkerhet, att alla skabbdjuren jämte deras ägg är döda.

Fårets sjukdomar.

Trumsjuka. Liksom hos nötkreatur uppstår denna sjukdom hos får genom jäsning i magen och häftig utveckling af gas därstädes, framkallad af för hastig och omåttlig förtäring af svårsmält foder. Det sjuka djuret äter icke och idislar icke; buken tilltager synbarligen i omfång och klingar vid slag med handen såsom en trumma.752

Om ej snar hjälp lämnas, är djuret snart förloradt.

Till dryck gifves 20 gm salmiaksprit och 130 gm såpsprit hvarje kvarts timme en matsked i en kopp mjölk.

Hjälper ej detta medel, måste man öppna buken för gasens utsläppande på sätt som under trumsjuka hos nötkreatur är angifvet.

Kolik framkallas af olika orsaker: af förkylning, förstoppning eller mask. Det angripna djuret bräker ängsligt, står med krökt rygg, kastar sig ned för att strax åter resa sig och försmår föda. Vanligen är urinstämma förbunden härmed och likaså förstoppning.

Är förkylning orsaken, så gifver man värmande och laxerande medel, bestående af 2 gm spansk peppar, 8 gm ingefära, 10 gm pepparmynta, 10 gm linfrö-kaksmjöl och 60 gm glaubersalt. Satsen blandas och delas i 4 delar, af hvilka 1 del gifves hvarje timme i en kopp varmt svart kaffe eller varmt öl. Härrör koliken af att djuret förätit sig, så ger man laxermedel bestående af 5 gm tvål, 10 gm fänkål, 10 gm linfrökaks-mjöl, 10 gm kamomillblommor och 80 gm glaubersalt, som blandas och delas i 4 delar. Hvarannan timme utröres 1 pulver med 1 kopp varmt vatten, hvarjämte tillsättes en tesked linolja. I båda fallen frotterar man djuret och håller det varmt.

Därjämte kan man hvarje timme sätta ett klistir af 5 gm tvål och 45 gm koksalt, som blandas och delas i 5 delar, af hvilka en del användes åt gången i V4 liter kamomillte.

Kringsjuka kallas en stundom hos får uppträdande sjukdom, som orsakas af en i hjärnan utvecklad s. k. blåsmask. Oftast inkommer masken på det sätt, att fåret å bete upptagit vid gräset fästa leder efter en hos hunden förekommande binnikemask. Sjukdomen I

yttrar sig däri, att djuren tidtals anfallas af kramp, hvarunder de springa rundt -— däraf sjukdomen fått sitt namn — eller rusa framåt ett stycke med nedsänkt eller uppåtriktadt hufvud. Sjukdomen leder så godt som undantagslöst till döden, hvarför djur, som förete nämnda symtom, böra slaktas omedelbart, då köttet kan tillgodogöras. Dock bör man bränna upp hufvudet, så att ej någon hund får tillfälle att äta däraf, ty inkomma de i fårhjärnan befintliga blåsmaskarna i hundens tarmkanal, utvecklas de där till binnikemaskar, som på sätt ofvan anförts kunna i sin ordning leda till nya fall af kringsjuka bland fåren. För att förebygga sjukdomen bör man, då en hund visar sig ha binnikemask, gifva honom maskdrifvande medel.

Förstoppning härrör vanligen af svårsmält foder, men kan också ha sin grund i plötslig omväxling af sådant. Djuren försmå föda, få uppdrifven buk och försöka ofta åstadkomma tarmuttömningar, men med litet eller intet resultat. Vanligen af går i stället slem. Man ger det sjuka djuret ett laxermedel, bestående af 75 gm glaubersalt,

20 gm linfrökaks-mjöl, 10 gm bikarbonat och 10 gm stött kummin; af denna blandning ger man en tredjedel åt gången hvar 3:dje timme i 1/i liter varmt vatten med en kopp linolja.

Diarré angriper så väl äldre djur som lamm och kan ha allvarsamma följder vid långvarighet. Den uppstår genom förkylning, men äfven genom öfvergång från torrfoder till grönfoder eller genom fördärfvadt torrfoder.

Framför allt måste man aflägsna sjukdomens orsak. Åt äldre djur ger man 1 matsked 3 ggr dagligen af följande pulver: 20 gm ekbark, 10 gm stötta enbär, 5 gm ingefära, 5 gm malört och 100 gm koksalt.753

För lamm rekommenderas att morgon oeh afton ge ett hasselnötstort stycke af följande mos: 20 gm rabarber, 20 gm slammad krita, 2 gm garfsyra, 60 gm kalmns och 20 gm rågmjöl jämte tillräckligt med gnmmilösning till mos.

Lifmoderinflammation hos får är smittosam och angriper fåren före eller efter födelseakten. I förra fallet afdör fostret och öfvergår hastigt i förruttnelse; nr de rodnade könsdelarna utflyter en illaluktande vätska. För att ej låta det gå så långt, söker man att befordra modervärkarna genom att bada djuret med varmt vatten och insvepa det i täcken samt genom att hvarannan timme bestryka modermunnen med en salva af 2 gm bolmörtextrakt, 2 gm äggula och 2 gm svinister. Dessutom gör man sedan fostret afgått antiseptiska insprutningar i slidan (5 gm karbolsyra på 400 gra vatten, hvaraf hvarannan timme 80 kbcm insprntas.) Invärtes gifves 7,5 gm salicylsyra, 4,5 bikarbonat, 60 gm magnesiumsulfat, 5 gm bittermandel och 180 gm linfröafkok (18 : 180), en rågad matsked hvarannan timme. Födan bör bestå af bästa gröpsörpa och godt hö.

Bandmask förekommer mest under den våta årstiden och mera i sanka trakter än i högre belägna. Bandmasken kan uppnå betydande storlek (ända till 40 meter) och angriper gärna lamm. De sjuka djuren magra af och stanna i växten. Buken blir tjock, vid sjukdomens fortskridande uppträder diarré, hvarvid slemmig spillning med band-maskstycken afgår.

Vid behandlingen måste tillsammans med maskmedlet ett laxermedel gifvas. Man uppnår mycket hastigare målet härigenom än genom att ge endast maskmedel.

Nedanstående piller äro mycket verksamma : 5 gm aloe, 1 gm extractum filicis maris och 0,1 gm naftalin samt

tillräckligt med såpsprit till pillermassa. Åt ett lamm af 4—8 månader gifves morgon och afton på fastande måge ett dylikt piller och efter 8 dagar förnyas kuren.

Igelsjuka kallar man en hos får stundom uppträdande sjukdom, som förorsakas af en bladformig sugmask, som företrädesvis utvecklar sig i lefvern. Den förekommer uteslutande hos får, som gå på fuktiga beten, således å kärrmark, sanka stränder o. s. v. Genom parasiternas förökning inflammeras och förtjockas lefvern samt skrumpnar slutligen. Något botemedel finnes ej; slaktas ej djuren, själfdö de omsider under symtom af vattensot och afmagring.

Understundom uppträder denna sjukdom äfven hos nötkreatur.

Svinets sjukdomar.

Svinpest är en farlig och smittosam sjukdom, som kan anställa svåra härjningar där den innästlat sig. Den åstadkommes af en bakterie, som hufvudsakligen sprides genom aff örin gen och som i de smittade djurens grof tarmar åstadkommer djupa rötsår, hvilka betäckas af en hård, gul, ostlik skorpa. I somliga fall angripas äfven lungorna af en inflammationsprocess. Mest förekommer sjukdomen hos unga djur. Symtomen bestå i matthet, feber, röda fläckar på öronen, på insidan af benen eller andra ställen, ibland förenade med skorpbildning, diarré,

afmagring o. s. v. Vanligen inträder döden 1—3 veckor efter sjukdomens utbrott. Något resultat af en behandling är ej att vänta, och för öfrigt äro de få djur, som lyckas öfverstå sjukdomen, så medtagna och undergräfda, att de ej äga mycket värde.

För att förebygga sjukdomens spridning gälla liknande föreskrifter för djur-ägare angående anmälningsskyldighte756

som beträffande mul- oeb klöfsjuka samt andra epidemiska husdjurssjukdomar.

Kolik kan vara följden af svårsmält föda eller förtärandet af giftiga örter, men kan äfven härleda sig från förkylning eller mask. Sjukdomen yttrar sig därigenom, att djuret är mycket oroligt, kastar sig omväxlande häftigt ned och åter springer upp, stönar, till och med skriker och mången gång äfven har kräkningar. Tryne och öron kännas kalla, buken är icke sällan uppdrifven.

Man för djuret i en varm stia, frotterar det med en halmviska och gifver invärtes följande värmande och afförande medel: 40 gm glaubersalt, 10 gm pep-parmynta, 10 gm kamomillblommor och 10 gm koksalt, som fördelas på 2 in-gifningar med 1 timmes mellanrum, hvarje gång gifves hälften i '/4 liter svagt kaffe.

Om man före kolikens inträdande har konstaterat närvaron af mask genom afgång af dylika, gifver man följande maskmos: 60 gm glaubersalt, 20 gm renfana, 20 gm ricinolja, 2 gm naftalin och 20 gm rågmjöl samt tillräckligt med brun sirap till mos. En fjärdedel ingif-ves hvarannan timme.

Ros uppstår mestadels under den varma årstiden. De angripna djuren bli sömniga, visa brunrödt färgad munslem-hinna och likaså färgad bindehinna i ögat. De hänga med svansen, äro svaga i bakbenen och hafva förlorat ali matlust. Andhämtningen är hastig, stämman hes och feber förefinnes. Kroppshuden rodnar, spelar i alla färger, på de röda fläckarna uppstå med vatten fyllda blåsor, hvilka gå sönder och bilda skorpa. Endast om snar hjälp kan lämnas, är lycklig utgång möjlig.

Goda tjänster lämna vid behandlingen begjutningar med salicylsyrehaltigt vatten (50 gm salicylsyra rifves fint med 250 gm glycerin, hvaraf en matsked

blandas i en handkanna kallt vatten till begjutning), äfvensom klistir därmed (1 tesked i '/< liter vatten). Invärtes ger man kräkmedel och därpå afförande medel.

Man utfodrar under sjukdomen med tunn mjölsörpa eller med sur mjölk.

Dessutom ger man till dryck kallt vatten med salicylsyra: 6 gm bikarbonat och 10 gm salicylsyra delas i 5 pulver och hvarje pulver löses i en kopp varmt vatten; lösningen gjutes i 2 liter kallt vatten, som sättes för svinet till dryck.

För öfrigt kan användas följande feberstillande och afförande mos: 5 gm salicylsyra, 3 gm bikarbonat, 10 gm chilesalpeter, 60 gm glaubersalt och 50 gm altearot samt tillräckligt med brun sirap till mos. Hvar 5:te timme gifves en tredjedel.

Diarré kan härröra af matsmältningsrubbningar och vara öfvergående. Det har då ej så mycket att betyda. Varar det däremot längre än 24 timmar, så har man att frukta, att en svårare sjukdom kan utveckla sig.

Under alla omständigheter håller man djuret varmt och gifver invärtes adstrin-gerande medel och vid tarmretning stolpiller.

Till dryck lämpar sig en blandning af 10 gm kamomillblommor, 10 gm groft skuren pepparmynta, 20 gm fint skuren ekbark och 2 gm garfsyra, som öfvergju-tes med 1/t liter kokande vatten, hvaraf man ingifver fjärdedelen varm hvarannan timme.

Mot diarré hos smågrisar rekommenderas att 2 ggr dagligen gifva ett pulver af följande blandning i en matsked kamomillte: 1 gm rabarber och 10 gm slammad krita, som delas i 10 pulver.

Stolpiller: 0,5 gm garfsyra oeh 20 gm kakaosmör. Häraf göres 5 stolpiller och efter hvarje tarmuttömning inskjutes757

med oljadt finger 1 piller så långt som möjligt i ändtarmen.

Strypsjuka är en förkylningssjukdom, som ofta uppträder under höst och vår. Då sjukdomen ej sällan slutar med döden, är tillkallandet af veterinär att tillråda.

Det sjuka djuret visar en blåröd färgning af munnens och trynets slemhinnor, andas tungt, längre fram under förloppet af sjukdomen med öppen mun, det har svårt att svälja, hostar med hes röst och har vanligen feber. Struptrak-ten är vanligen äfven utvändigt svullen.

Man för det angripna djuret i ett varmt stall och gifver det framför allt kräkmedel. En timme efter inträdd kräkning ger man feberstillande och aiföran-de medel. Man gifver dessutom varma såpvattenklistir.

Kräkmedel (fås endast på veterinärs förordnande): 1 gm kräksalt, 3 gm kräkrot och 5 gm altearot. Utröres med en matsked brun sirap och ingifves på en gång.

Feberstillande laxermedel: 5 gm salicylsyra, 3 gm bikarbonat, 5 gm salpeter, 50 gm glaubersalt och 40 gm rågmjöl, som blandas med vatten till mos, hvaraf hvarannan timme ingifves ett valnötstort stycke.

Benuppmjukning (rachitis) förekommer ej sällan hos unga djur och kan så väl vara ärfd som ha sin orsak i kalkfattigdom hos modersmjölken resp. kalk-fattigt foder. Ofta äro bägge orsakerna samtidigt för handen.

Om grisen ännu diar, gifver man honom kalkfosfat, är däremot grisen redan afvänd, så sätter man på samma sätt kalk till födan. Under alla omständigheter skola både sugga och grisar vid godt väder ha rörelse i friska luften.

Pulver, a. för modersvinet: 100 gm prepareradt benmjöl, 50 gm koksalt. Vid hvarje måltid en tesked.

b. för en gris: 25 gm prepareradt benmjöl och 50 gm mjölksocker, hvaraf gifves 1 knifspets 2 gånger dagligen.

Klöfsjuka (se under Nötkreatur: mul-och klöfsjuka).

(Angående sjukdomar hos hundar och höns se Hunden och Hönsskötsel.)

Hushållningssällskap. Hushållningssällskapen äro föreningar af frivilliga ledamöter, med syfte att verka för utvecklingen af landtbruket och dess binäringar. Det första hushållningssällskapet stiftades i Örebro år 1803. F. n. finnas i riket 26 dylika sällskap, ett i hvarje län, med undantag af Kalmar och Älfsborgs län, som hvardera hafva två. Hvarje sällskap har af k. m:t fastställda stadgar samt utser inom sig ordförande, vice ordförande, sekreterare och skattmästare, hvilka jämte ett antal därtill utsedda personer bilda sällskapets förvaltningsutskott, som fattar beslut rörande löpande ärenden. De flesta sällskapen äro delade i filialer, hushållsgillen, för resp. orter. Sällskapen äro skyldiga att årligen afgifva berättelse till landtbruksstyrelsen rörande sin verksamhet, som bl. a. äfven omfattar ordnandet af landtbruksmöten. Sedan år 1903 ha ombud för hushållningssällskapen samlats hvartannat år (i november) till s. k. landtbruksriksdag. Sina inkomster erhålla hushållningssällskapen dels genom ledamotsafgifter och räntor å fonder och donationer, dels och hufvudsakligen genom dem tillkommande andel af brännvinsförsäljningsmedlen.

Vid hvarje hushållningssällskap äro till allmänbetens gagn anställda en del tjänstemän, såsom länsagronomer, läns-mejerister, mejerilärare, instruktörer i mejerihandtering och boskapsskötsel, ladugårdsförmän, fiskeriinstruktörer och fiskeritillsyningsmän, jägmästare, skogsinspektörer, skogsplantörer och skogsmän, dikningsförmän, länsträdgårdsmäs-759

tare och handledare i trädgårdsskötsel, distriktsveterinärer, hästkonsulenter, slöjdundervisare, undervisare i biskötsel, länsmaskinister, ängsmästare, byggnads-och växtsjukdomskonsulenter, agrikul-turkemister, fältförsöksledare o. s. v. Sällskapen underhålla eller understödja med bidrag åtskilliga anstalter, skolor och undervisningskurser samt lämna lån till odlings- och andra likartade företag, afvelsföreningar o. s. v.

Husslöjd (se Slöjdundervisning.)

Hustru står enligt svensk lag under mannens målsmanskap, d. v. s. att mannen betraktas i rättsligt afseende såsom hustruns ställföreträdare. Hustru kan alltså icke utan mannens medgifvande eller samtycke ikläda sig några ekonomiska förpliktelser, t. ex. utfärda skuldförbindelser, ingå affärsaftal o. d., hvarjämte mannen äger oinskränkt förvalt ningsrätt öfver boet, så framt ej särskildt förbehåll gjorts beträffande viss egendom eller speciella omständigheter föreligga. Om genom äktenskapsförord stadgats att hustrun tillhörig egendom skall från mannens förvaltning undantagas, eller dylikt förbehåll gjorts angående egendom, som hustrun erhållit genom gåfva eller testamente, har hustrun full förfoganderätt öfver den sålunda undantagna egendomen. Då boskillnad vunnits, äger hon jämväl själf förvalta henne tillerkänd del af boet. Likaledes råder hon öfver hvad hon kan genom eget arbete förvärfva. Angående från mannens förvaltning undantagen egendom äger hon äfven själf uppträda som part i rättegång.

Från mannens rätt och plikt att vara hustruns rättslige ställföreträdare gifvas, utom de ofvan nämnda, följande undantag :

1. Då mannens och hustruns intressen stå emot hvarandra (t. ex. då hustrun

söker boskillnad eller skillnad till säng och säte).

2. Då fråga är om betalning af gäld, som hustrun ingått och som enligt giftermålsbalken 11: 5 skall betalas ur hennes enskilda egendom.

3. Då hustrun står tilltalad för brott, hvarå straffarbete kan följa. Dock äger mannen i dylikt fall vara hustruns rättegångsbiträde.

4. Då makarna blifvit skilda till säng och säte, äger hustrun att under skillnadsåret själf utföra sin talan inför rätta.

Blir mannen satt under förmynderskap, öfvergår hans målsmanskap för hustrun till den person, som vederbörligen förordnats till mannens förmyndare.

Hustrun äger städja tjänare, som erfordras för den inre hushållningen, utan mannens samtycke, men ej mot hans uttryckliga förbud. Själf får hon ej taga tjänst utan mannens samtycke. Hustru, som vunnit boskillnad, äger däremot rätt att utan mannens samtycke såväl antaga tjänare som själf taga tjänst.

Hustru följer mannens stånd och villkor. Härmed menas, att hon i och med äktenskapet antager mannens namn och får, om han har någon titel eller rang, jämväl komma i åtnjutande af denna. En ofrälse kvinna, som ingår äktenskap med en adelsman, blir ock därmed äfven af adligt stånd, medan omvändt en kvinna af adlig börd, som gifter sig med en ofrälse, äfven blir ofrälse. Vidare innebär detta, att hustrun äger rättighet och skyldighet att dela eller finna sig i mannens ekonomiska villkor.

Ehuru hustru rättsligen står under mannens målsmanskap, anses hon behörig att på grund af fullmakt från mannen föra talan för honom inför rätta.

Hvete odlas i södra och mellersta Sverige såsom såväl höst- som vårsäd. Dalälfven anses i allmänhet som hvetets nordliga gräns, men särskildt vårhvete kan761

Hvete.

762

Hösthvete: Svalöfs Grenadiärhvete.

gå vida högre. De hos oss oftast förekommande hvetesorterna, hvilka för öfrigt alla tillhöra samma art, äro dels borstlöst hvete (med slaka, vid mogna-naden nedhängande, borstlösa ax), dit de allmänna hösthveteslagen höra, dels borsthvete (med liknande, fastän borst-försedda ax), hvartill vårhvetet hör (äfven några hösthveteslag hafva dock borst),

dels ock kubbhvete eller borrhvete (med korta, tjocka, vid mognaden upprättstående ax samt kortare och styfvare halm), hvilket är mera härdigt och mindre nogräk-nadt på jordmån samt lämnar godt mjöl, men är något mera hårdtröskadt. Af dessa slag förekommer en massa varieteter.

Hösthvete fordrar styf lerjord. Den bör vara fet och i full växtkraft samt761

Hvete.

763

Vårhvete: Kolbenvårhvete.

icke för fint pulveriserad, utan helst af en kornighet så grof som t. ex. valnötter. Beträffande växtföljden märkes, att hvetet trifves häst såsom andra sädet efter stark gödning, men däremot icke på nygödning. Det bör därför odlas efter ogödslad träda eller ock efter raps, hästbönor, klöfver eller vicker, som skördas grön, tidigt mogna ärter eller tidig potatis (efter potatis är' dock i allmänhet vårsäd säkrare). Äfven på nyodling å fast lermark kan hösthvete odlas efter

flåhackning och bränning. När hvete sås efter ren träda, bör jorden utom den vanliga höstplöjningen erhålla ytterligare tre plöjningar, den sista omedelbart före sådden. Ofvan uppräknade förfrukter för hösthvete (efter hvilka hvetet omedelbart kan sås) äro emellertid endast att betrakta såsom undantag, som blott äga tillämpning i vissa delar af vårt land; hufvudregeln blir alltså den, att hösthvete bör sås efter ren träda. Dessutom bör ihågkommas, att man ali-761

Hvete.

766

tid, utom på särskildt kraftig hvetejord, bör låta några år förgå, innan man åter sår hösthvete på den jord, där man förut odlat dylikt. Hågen måste sålunda i regeln bli det hufvudsakliga höst-sädet.

Behöfver hvetejorden gödas, användes därtill kompostgödsel och andra bigöd-ningsämnen (såsom benmjöl, superfosfat, kalk, märgel etc.) eller ock brunnen boskaps- (aldrig häst- eller får-) gödsel. Den sistnämnda bör då utföras och nedplöjas minst ett par månader fore sådden.

Hvete sås i mellersta Sverige i slutet af augusti eller början på september, i södra Sverige kan det sås ända till en månad senare. Efter varma och torra somrar bör det sås senare, efter kalla och våta så tidigt som möjligt. Till utsäde begagnas helst årsgammalt, moget hvete, som till såningstiden legat otröskadt i stack eller ock förvarats i hög (ej tunt utbredt i magasin), samt kastats en à två gånger i månaden, så att det ej torkat eller blifvit unket. Begagnas nyskördadt hvete, bör det vara jämnt moget samt råtorkadt eller ock efter tröskningen en eller ett par dagar soltorkadt på utbredda lakan. Sås hve-tet för tjockt, lägger det sig lätt före blomningen, sås det för tunt, växer det ojämnt. Nytt hvete sås tunnare; likaså på nyodlingar. Bäst sker sådden med maskin, som på samma gång sår och myllar. Vid breddsådd sås lämpligast i öppen fåra och säden nedmyllas genom att nedharfva fårornas ryggar. Vid breddsådd på slätharfvadt land sker myllnin-gen först med myllharf och därefter med pinnharf eller sicksackharf. Hvetet bör nedmyllas omkring 8 cm djupt. Omedelbart efter myllningen uppköras noga alla teg- och vattenfåror.

Inträffar torka på våren, bör hvetet, om det växer på styf jord, harfvas, så

fort skorpa bildat sig på åkern; kan regn snart ej väntas, bör jorden efter barfningen tillvältas. Står hvetet på lös jord, händer att på våren vid omväxlande frost och tö rötterna uppdragas och blottas eller skadas af s. k. pipkrake; hvetet bör då vältas. Är hvetet på våren svagt, bör öfvergödning ske med förut angifna gödningsämnen; är det alltför frodigt med slokande breda blad af blågrön färg, bör det aftoppas (för att icke lägga sig), dock icke senare än när hvetet är omkring 40 cm långt.

Hvete, afsedt till mjöl, bör skördas, när kornen ej längre äro mjölkiga, utan kärnan bildar en sammanhängande, vaxartad massa, som degar sig mellan fingrarna. Utsädeshvetet, som tages af det jämnaste, ej alltför frodiga hvetet, bör få fullt mogna på rot, innan det aftages. Hvetets inbärgning bör ske, så fort det torkat tillräckligt i skylarna, enär det är särskildt ömtåligt för regn.

Vårhvete är härdigare än hösthvete. Det trifves liksom kornet i lös, i god växtkraft varande jord (ej i styf lera), särskildt i kraftig mulljord (t. ex. kärr-och mossodlingar). Odlas lämpligt efter potatis och andra rotfrukter samt efter på hösten upplöjda klöfvervallar. Om såningstid och myllning gäller detsamma som för kornet, om mognad och skörd detsamma som för hösthvete. Vårhvete sås (liksom kornet) betydligt tjockare än hösthvete. Det förra lämnar mindre halm och i allmänhet äfven mindre säd.

Kännetecken på hvetets godhet äro: tunga, släta korn med tunt, vaxgult skal och hård, vid tuggning något klibbig och till smaken lätt sötaktig kärna. Hvete med skrumpna, tjocka, matt- eller mörkfärgade skal bör däremot undvikas. Vid val af hvete bör noga tillses, att det icke är angripet af sot eller brand samt att det icke innehåller sötsmakande761

korn, hvilket är ett tecken på att hvetet börjat gro.

Hvetets sjukdomar och fiender, Hvetet är bland alla våra odlade växter mest utsatt för härjningar af sjukdomar och insekter, af hvilka vi här nedan angifva de farligaste, äfvensom de åtgärder, som mot dem äro att vidtaga.

Stinksot på hvete.

1 sotigt hveteax. 2 hvetekorn angripet af sotsvampar. B genomskuret hvetekorn. 4 och 5 sotsporer.

1) Sot, hvetets mest härjande sjukdom, framkallas af en parasitsvamp, hvars fröstoft gror i jorden samt därpå med sina trådar genom hvetets rötter tränger upp i detta. De angripna hvetestånden äro före axsättningen särdeles frodiga samt dunkelgröna; axen äro, när de framkomma, smalare och mera blågröna än de friska. Efter blomningen stanna de sjuka axen i växten och förblifva upprättstående samt antyda en mörkgrön färg. Yid skördetiden äro de tunnare och kortare än de friska axen, och de

angripna kornen äro fyllda af en svart, först klibbig och därefter stoftlik massa, som sprider en lukt som af skämd sill. Sotigt hvete bör ej användas till utsäde eller mjöl, förrän det tvättats. Detta sker i kar, hvari hvetet omröres med vatten, som aftappas och påfylles flere gånger, tills det afgår alldeles klart. Under tiden afskummas de hela sotkorn, som flyta upp. Efter sköljningen torkas hvetet. Under kalla vintrar, då snön ej väter, brukar man stundom i stället om-sko fia och slagtröska hvetet tillsammans med snö.

Såsom medel att förekomma sot an-befalles att endast använda fullgodt, friskt och helst årsgammalt utsädeshvete, att så så tidigt som möjligt och mylla hvetet djupt, att väl afdika hvetejorden samt att icke till gödning för hvetet använda färsk ladugårdsspillning, allraminst sådan som tilläfventyrs kan vara blandad med halm af sotigt hvete. Till yttermera säkerhet kan man dessutom före sådden beta utsädeshvetet med kopparvitriol eller blå vitriol (ej grön eller järnvitriol). Till en tunna hvete tages 1lh à 3lh kg. vitriol, som sönderstötes och upplöses i varmt vatten, hvarefter det slås i ett kar tillika med så mycket kallt vatten, att detta sedan godt står öfver hvetet. För att sotkornen må flyta upp och kunna afskummas, ihälles hvetet endast så småningom i karet. Till sist omröres hvetet några gånger och får därpå stå kvar i blandningen omkring 12 timmar. Sedan torkas hvetet, antingen genom att tunt utbredas och ofta omskoflas eller ock genom att öf-versållas med nybränd kalk

eller aska och därpå noga omskoflas.

2) Rost framkallas äfven af en parasitsvamp, som fortplantas genom frön, hvilka spridas af vinden. Mest utsatt härför är frodväxt säd samt säd som lagt sig, äfvensom sådan, som växer å769

mellan skogar och berg instängda åkrar, där luftväxlingen är mindre. Rosten angriper hvetet på högsommaren (vanligen i juli) under heta och fuktiga somrar samt visar sig först som blekgula fläckar, därefter som längre gula ränder å bladen och strået (sedermera å agnarna). Säden af rostigt hvete blir skrumpen och underhaltig, halmen skadlig för husdjurens hälsa. För att förekomma rost rekommenderas samma medel som mot sot; dock är härvidlag betning af utsädet utan gagn. Kalkning samt saltgödning (med koksalt, sillsalt, sillake m. m.) hafva visat sig mycket verksamma. Dessutom bör man i god tid afslå renarna samt andra intill hveteåkrarna gränsande gräsplaner, från hvilka eljest lätt fröstoft till rostsvamparna kunna spridas till hvetefälten. Berberisbusken anses vara en synnerligen farlig rost-spridare, hvarför den ej bör få finnas i grannskapet af sädesfält.

3) Brandkorn förorsakas af ett litet djur, den s. k. hveteålen, som lägger sina ägg i hvetets korn. De sålunda angripna kornen kallas »brandkorn», stundom äfven »klint» eller »klintfrö». Brandkornen igenkännas därpå, att de äro mera afrundade än de friska kornen samt att agnarna kring de förra äro mera utspärrade än kring de senare, hos borst-hvete därjämte äfven på borstens egendomligt sammanvridna ställning. Brandkornen, som först äro mörkgröna, blifva så småningom svartbruna; vid genomskärning visa de sig innehålla dels ett klibbigt ämne, dels en hvit, bomullslik massa. Brandigt hvete rengöres genom stöpning i vatten, hvarvid brandkornen, som äro lättare och flyta upp, omsorgsfullt afskummas samt uppbrännas. På detta sätt lyckas man vanligen helt och hållet befria hvetet från brandkornen. Begagnar man däremot brandigt hvete till utsäde utan föregående stöpning och

afskumning, spridas därigenom skadedjuren i ännu större mängd än förut.

4) Brandax förekomma hos vårhvete (liksom hos ali vårsäd) och framkallas af en svamp. Kornen blifva liksom förbrända till ett svart, kollikt stoft, som dock är mindre farligt än sotet, enär det ej angriper den friska säden. Det svarta stoftet föres snart bort af vinden, så att axstjälkarna stå tomma kvar. Medlen mot brandsvampen äro desamma som mot sotsvampen.

5. Hvetemyggan (se Skadeinsekter.)

Hvitbetor (se Foderväxter och Sockerbetor.)

Hvitklöfver (se Foderväxter.)

Hvitkål (se Köksväxter.)

Hy (se Skönhetsmedel.)

Hyacint (se Blomsterlökar.)

Hygien (se Hälsovård.)

Hypnotism. Med hypnotism förstår man en rad företeelser, som äro besläktade med det tillstånd vi kalla sömn, ehuru mycket mera växlande och komplicerade. Ali hypnotism beror ytterst på en retning af sinnesorganen af en viss intensitet och ihärdighet samt på personlig mottaglighet för dylik retning. Det finns personer, som äro absolut omottagliga för ali slags hypnotisk påverkan, liksom det finnes sådana, som äro ytterst känsliga därför och kunna påverkas af äfven obetydliga impulser. Viljesvaga och nervösa människor äro lättast tillgängliga för hypnotisk inverkan såväl från andra personer som genom s. k. själfsuggestion, ett uttryck, som närmast skulle kunna öfversättas med själfintalning eller själfinbillning. Det förekommer t. ex. mycket ofta hos särskildt nervösa

personer, att de intala sig själfva att de äro angripna af än den ena, än den andra sjukdomen och faktiskt känna sig sjuka och besvärade af motsvarande symtom, ehuru i själfva verket ingen sådan sjukdom föreligger,771

fysiologiskt taget, utan endast existerar i vederbörandes egen inbillning.

Hypnotismen är en urgammal företeelse, som i forna tider på grund af sina egendomliga, skenbart öfvernaturliga yttringar förknippades med de mest vidunderliga föreställningar och en mycket långt drifven vidskepelse. Många gamla legender om underverk o. d. ha genom ett närmare studium af de hypnotiska fenomenen fått en fullt naturlig förklaring, exempelvis den under medeltiden ganska ofta förekommande s. k. stigma-tiseringen, d. v. s. att religiöst exalterade personer, ' nästan alltid kvinnor, fingo å händer och fötter sår liknande märken efter genomslagna spikar. Genom intensivt grubbel öfver Kristi lidande och uppgående i detta koncentrerades inbillningskraften härpå till den grad, att den framkallade kroppsliga företeelser sådana som de nämnda. Man förstod den tiden icke orsaken och ansåg det därför som ett underverk, att dylikt kunde ske, men i själfva verket är det lika enkelt och naturligt som om man intalar en för hypnotiskt inflytande tillgänglig person, att ett på hans rygg fastklistradt frimärke är en spansk fluga och det i sig själf fullkomligt oskadliga frimärket verkligen drar upp en blåsa lik den, som en spansk fluga framkallar. Det är icke frimärket, som åstadkommer blåsan, utan inbillningskraften, som påverkar hjärnan att på ort och ställe inleda den fysiologiska process, af hvilken blåsan blir resultatet.

Den i nyare tid under olika former framträdande s. k. helbrägdagörelsen genom tron är heller ingenting annat än tillämpad hypnotism. Dylik helbrägda-görelse kan faktiskt åstadkomma goda resultat i fråga om vissa sjukdomar, företrädesvis af nervös art, t. ex. förlamningar, epileptiska åkommor o. d., genom att den sjukes inbillningskraft

koncentreras på symtomens undertryckande. Saken är märkvärdig nog, men ingalunda öfvernaturlig. En läkare, som intalar en sjuk mod och hopp, begagnar

En hypnotiserad 26-årig man i katalepsi. Man kunde gifva kroppen och de enskilda kroppsdelarna de mest olika ställningar, i hvilka de sedan förblefvo.

precis samma metod som helbrägdagö-raren och åstadkommer samma resultat, för så vidt den sjuke hyser verkligt förtroende till honom: ett tillskott af mot-771

Kataleptisk stelhet.

ståndskraft mot sjukdomen, som verksamt hjälper till att öfvervinna denna.

Hvarje forskare på själslifvet^ område vet, att hypnotismen i form af omedveten suggestion spelar en stor roll äfven i det dagliga lifvet, utan att de däraf påverkade egentligen ha någon aning därom. Många handlingar, som man skenbart utför frivilligt, ha egentligen sin grund i ett yttre eller inre tvång af hypnotisk art.

Det hypnotiska tillstånd, som mest närmar sig den naturliga sömnen, är den hypnotiska sömnen, som man gifvit namnet somnambulism eller sömngångeri. Den hypnotiserade är försänkt i sömn, d. v. s. har intet medvetande af hvad som försiggår omkring honom, men kan på befallning utföra rörelser och handlingar som om han vore vaken. Han är, kort sagdt, en viljelös maskin i hypno-tisörens hand. Sätter denne exempelvis en käpp i hans hand och förklarar, att det är en kvast, som han skall sopa golfvet med, börjar den hypnotiserade genast utföra rörelser med käppen, som om han sopade. Hypnotisören kan till oeh med gifva befallningar, som den hypnotiserade skall utföra efter det han väckts och som han också blindt efterkommer. Om hypnotisören t. ex. befaller honom att vissa minuter efter upp

vaknandet gå fram till en viss person och göra honom en besynnerlig och omotiverad fråga, förefaller den hypnotiserade fullkomligt vaken och normal, då ban väckes, men utför icke dess mindre på befalld tid den meningslösa handlingen.

En högre grad af den hypnotiska sömnen är det letargiska eller känslolösa tillståndet. Den hypnotiserade har förlorat ali känsel, man kan sticka honom med nålar hvar som helst, bränna och nypa honom utan att han känner det minsta. En ännu högre grad är det kataleptiska tillståndet, då den hypnotiserades kropp blir egendomligt stel och styf, så att man kan låta honom intaga de mest äfventyrliga ställningar, t. ex. låta den hypnotiserade stå i timtal med utsträckta armar utan att tröttna eller lägga honom raklång på två stolar på det sätt, att han hvilar med hufvudet på den ena stolen och med fötterna på den andra, utan att kroppen böjes ens om en människa stiger upp eller sätter sig på den med hela sin tyngd.

Hypnotismen är en intressant, men tillika en farlig företeelse. Utom det att den hos hysteriskt anlagda personer förvärrar dessa anlag och i allmänhet, äfven på friska människor, verkar menligt på nervsystemet, kan den också

såsom bevisligen mången gång skett — begagnas af samvetslösa personer i brottsligt syfte. Ingen bör därför låna sig åt bypnotiska experiment, som anställas på lek eller nyfikenhet eller af personer, på hvilkas sakkunskap och samvets-grannhet man ej obetingadt kan lita.

Hypokondri är en slags sinnessjukdom, som för det manliga könet är ungefär hvad hysterien är för det kvinnliga. Hypokondriens förnämsta kännetecken äro vissa sjukliga idéer och föreställningar, ban tror sig förföljd eller orättvist misshandlad, misstror sin omgifning och alla han kommer i beröring med, inbillar sig lida af alla möjliga sj ukdomar o. s. v. Härtill sällar sig en iögonfallande betänksamhet och obeslutsamhet, som träder i dagen äfven vid utförandet af de mest obetydliga och likgiltiga handlingar. För hypokondern blir hvarje sandkorn till ett berg, ett oöfverstigligt hinder.

Hypokondern behöfver till allt hvad han gör, äfven det mest alldagliga och obetydliga, förhållandevis mycken tid, emedan hvarenda handling skall föregås af långt eftersinnande och grubblande. När han vaknar på morgonen, är det första ban gör att grubbla öfver hvad som kan fattas honom — han rådfrågar sina drömmar, för att möjligen där finna en hållpunkt, besiktigar sin urin, undersöker sin tunga i spegeln o. s. v. När han omsider är färdig med dessa, af nya grubblerier ofta upprepade undersökningar, beslutar han sig för att stiga upp och kläda på sig, dock ej utan att vända tio—tolf gånger på hvarje klädesplagg, till och med lukta på dem m. m. Ofta går emellertid påklädningen jämförelsevis fort, nämligen i det mycket ofta förekommande fall, att han vill rådfråga någon af de i hans boksamling i regeln förekommande läkareböckerna angående någon krämpa, som han vid

morgonundersökningen funnit sig lida af. Ibland har han så brådt att förvissa sig härom, att ban blott hinner draga på ena rockärmen, innan han fördjupar sig i sitt studium. Den ifver, hvarmed han bedrifver detta, står i egendomlig kontrast till hans annars vanliga betänksamhet och långsamhet. Äfven under dagens lopp finner man honom gång på gång fördjupad i läsningen af dylika böcker för att få reda på den förmenta orsaken till den obestämda sjukdomskänsla, hans inbillning ingifver honom. Då han därvid bland symtomen å alla slags sjukdomar och åkommor alltid hittar något, som han tycker passa in på hans tillstånd, så tror han sig än ha sockersjuka, än lungsot, än är det något åt hjärtat, än åt njurarna; än är han skrofulos, än lider han af blodbrist, än åter af blodfullhet eller af fettsot, ja, det kan förekomma, att han på en enda dag hinner upptäcka, att ban lider af minst ett tjog olika sjukdomar.

Före frukosten öppnar han vanligen sitt skåp och tar sig en klunk af någon sorts medicin, vanligen någon patentmedicin, hvaraf han brukar lägga sig till med ansenliga kvantiteter. Hypokondern är arcana-krämarnas bästa kund, i det ban köper alla hemliga medel, som utpuffas duktigt, äfven om de äro aldrig så dyra, men när han experimenterat med ett medel några gånger, går ban lika kvickt öfver till ett annat, som han tror skall ha

bättre effekt eller som synes passa bättre för den sjukdom, med hvilken han för tillfället tror sig vara företrädesvis behäftad. Däremot är han mycket obenägen att söka läkarhjälp af en instinktiv fruktan, att läkaren skall skratta åt hans inbillade sjukdomar.

Lika obetänksam och oförståndig hypokondern är i fråga om medicin, lika försiktig och ängslig är ban beträffande sina måltider. Allt efter som han tror777

sig ha upptäckt, att hans sjukdom har sitt säte i det eller det organet, undviker han sorgfälligt det ena eller andra födoämnet.

När hypokondern ändtligen kommit så långt, att han skall hörja sitt dagsarbete, sker det med samma tvekan och långsamhet, hvarmed han utför allt annat, undantagandes studerandet af läkareböcker och intagandet af patentmedicin. Han sätter sig exempelvis till sitt skrifbord. Först utstöter han en djup suck, ty det arbete, som föreligger honom, ter sig alltid såsom oöfverkomligt. Därefter företager ban en inspektion på bordet, betraktar det ena föremålet efter det andra med en uppmärksamhet, som gällde det den viktigaste vetenskapliga granskning. Ändtligen fattar han pennan, undersöker spetsen, tar upp sin knif och skrapar bort det intorkade bläcket långsamt och fundersamt. Innan han doppar pennan, gör han en ny undersökning af pennan, som ändtligen befinnes duglig att skrifva med och sättes i rörelse, under det att arbetet gång på gång afbrytes af suckar och stönanden.

I fråga om klädedräkt är hypokondern alltid nyckfull och ombytlig. Än tycker han sig vara för lätt klädd, än för varmt, aldrig är det bra. Han luftar sällan eller aldrig sitt rum, ty han är lifligt öfvertygad om att han då skall förkyla sig och dö. Af samma skäl är han rädd för att bada och skaffa sig nödig kroppsrörelse. I min och hållning bär hypokondern skylten med sig. Han ser alltid fundersam, nedslagen och vresig ut, hållningen är hopsjunken, som om en tung börda hvilade på honom, gången släpande och mödosam, hans tal har en klagande underton, till och med hans leende synes säga: ja ja, jag vet bäst själf, hur illa det står till med mig.

Hvad beträffar hypokondriens orsaker

kunna de vara af dels fysisk, dels pedagogisk art. De fysiska orsakerna kunna vara något kroniskt lidande, t. ex. mycket ofta en magkatarr, men som af den sjuke öfverdrifves omåttligt. Han gör så att säga allt för att förvärra sitt tillstånd, visserligen icke med vett och vilja, men sannolikt icke utan orsakligt sammanhang med den känsla af motsägelselusta och retlighet, som omgifnin-gens klentrogenhet väcker hos honom. Denna känsla föranleder honom till de mest obefogade anklagelser mot omgifningen för känslolöshet, hårdhet, hänsynslöshet och grymhet, och ej sällan utvecklar sig häraf en formlig förföljelsemani, som kommer honom att se sig förorättad af alla, med hvilka han har att göra, öfverordnade såväl som kamrater. Den af pedagogiska orsaker framkallade hypokondrien är typisk för från barndomen bortskämda och bortklemade personer. En s. k. mammas gosse, som fått sin vilja fram i allt och när han någon gång stött på motstånd, besegrat detta med lipande eller klagan öfver föregifna lidanden, slutar i regeln som hypokonder.

Hypokondrien är mycket svår att bota, särskildt därför att den sjuke misstror och undviker alla medel, som verkligen skulle kunna hjälpa honom, nämligen ett härdande och stärkande lefnadssätt samt gladt sällskapligt umgänge. Ett första villkor för att böta en hypokonder är att förmå honom till ett regelbundet arbete, som afhåller hans tankar från att oupphörligt syssla med honom själf och som kan rycka upp honom ur hans själsliga och kroppsliga slöhet. Men först, när man fått honom så långt, att han själf inser rätta naturen af sitt tillstånd, kan man hoppas på verklig förbättring. Det är svårt att uppnå, men icke alldeles utsiktslöst.779

Hypotek (se Inteckning, Pant och Skuldebref.)

Hypoteksbanker kallas de penninginrättningar, som ha till uppgift att utlämna. lån på fast egendom, s. k. hypotekslån. För utlämnande af dylika lån inrättades 1861 Sveriges allmänna liy-poteksbank, som hufvudsakligen förmedlar lån å jordbruksfastigheter med by-poteksföreningarna som mellanhänder. Allmänna hypotekskassan för Sveriges städer, inrättad 1865, numera omdöpt till Konungariket Sveriges hypotekskassa, förmedlar på liknande sätt lån å fastigheter i städer och därmed jämförliga samhällen. Båda dessa anstalter stå under statens öfverinseende. Enskilda likartade inrättningar äro de i Stockholm, Göteborg, Gäfle, Malmö och Hälsingborg upprättade inteckningsbankerna, som dock därjämte idka vanlig bankverksamhet.

Hypoteksföreningar äro sammanslutningar af fastighetsägare för penningars upplånande till utlåning i form af hypotekslån åt föreningens medlemmar och förvaltas enligt af k. m:t fastställda reglementen. Den äldsta af dessa föreningar är Skånska hypoteksföreningen, som grundades 1836.

Hyresaftal. Nu gällande lagbestämmelser angående hyresaftal inrymmas i en den 14 juni 1907 utfärdad lag om nyttjanderätt till fast egendom, genom hvilken lag förutvarande bestämmelser i jordabalkens kap. 16 o. 17 blifvit dels ändrade och dels kompletterade. Nämnda lag innehåller äfven bestämmelser rörande arrende- och tomträtt.

Bestämmelserna rörande hyresaftal gå i korthet ut på följande:

dylikt aftal skall upprättas skriftligen för att vara för kontrahenterna bindande — dock medgifves undantag, då hyrestiden understiger ett år, eller ifall kontrahenterna annorlunda åsämjas;

om hyrestiden ej är bestämd, skall aftal upphöra att gälla efter det uppsägning å någondera sidan skett, hvaremot, om ej viss uppsägningstid aftalats, lägenheten skall afträdas: vid aftal gällande minst fjärdedels år å den fardag, som inträffar näst efter tre månader från uppsägningen, vid månadsaftal ej förr än fjorton dagar efter uppsägningen och vid veckoaftal tidigast tre dagar efter uppsägniDg;

hjrra, som beräknas för helt, halft eller fjärdedels år, skall erläggas senast å näst sista dagen af hvarje kvartal, samt hyra, som beräknas för månad, vecka eller kortare tid, före utgången af hvarje sådan tidrymd, dock är hyresrätten ej förverkad med mindre än att hyresgästen dröjer med hyrans erläggande utöfver två söckendagar efter förfallodagen;

hyresgäst kan fordra att få öfverlåta lägenheten åt annan person, så framt denne motsvarar fordringarna på en solid hyresgäst, och är berättigad att uppsäga hyresaftalet, ifall hyresvärden vägrar sitt samtycke utan skälig anledning eller ej inom en vecka lämnat besked angående gjord framställning om sådan öfverlåtelse; dock ansvarar hyresgästen fortfarande för de skyldigheter aftalet ålägger honom, äfven om öfverlåtelse skett med hyresvärdens begifvande, så framt ej den senare tagit den andre för god i hyresgästens ställe;

dör hyresgäst före hyresaftalets utgång, gäller aftalet fortfarande, dock kunna delägarna i dödsboet — ej däremot borgenärer i afliden hyresgästs ur-arfvakonkurs — i sitt ställe sätta annan, hvilken hyresvärden skäligen kan taga för god såsom hyresgäst;

förstöres förhyrd lägenhet före tillträdestiden af vådeld eller på annat sätt, är aftalet förfallet, och om hyresvärden därtill varit vållande, äger hyresgästen fordra skadestånd;782

timar ringare skada å lägenheten före hyrestiden oeh ej är afhjälpt, när lägenheten skall tillträdas, eller befinner lägenheten sig eljest ieke i det skick hyresvärden utfäst eller hyresgästen skäligen äger fordra, äger hyresgästen, om hyresvärden ej genast afhjälper bristen, besörja detta på hyresvärdens bekostnad eller ock uppsäga aftalet, så framt bristen ej är af ringa betydelse, hvarjämte hyresgäst äger betinga sig nedsättning i hyran eller skadeersättning;

timar under hyrestiden skada å lägenheten eller uppstår annat hinder för nyttjanderätten utan hyresgästens förvållande, äger ofvan anförda bestämmelser motsvarande tillämpning;

om ej lägenhet är i rätt tid utrymd — hvilket utrymmande skall ha ägt rum sist kl. 12 å tillträdesdagen—äger hyresgäst rättighet att begära skälig af-kortning i hyran; undanrödjes ej hindret genast efter det hyresvärden underrättats om förhållandet, kan hyresgästen fordra skadestånd, äfvensom uppsäga aftalet, så framt icke hyresvärden kan visa att hindret ej kan tillräknas honom såsom försummelse;

befinnes förhyrd, till bostad afsedd lägenhet hälsovådlig att begagna och afhjälper hyresvärden ej genast på tillsägelse bristen, kan hyresgästen uppsäga aftalet;

hyresgästen är skyldig ersätta ali skada, som genom hans eget, hans husfolks eller inneboendes vållande skett å lägenheten;

hyresgäst är skyldig att vid lägenhetens begagnande iakttaga allt hvad som erfordras för bevarande af sundhet, ordning och skick inom fastigheten, med hänsyn tagen till det ändamål, för hvilket lägenheten är förhyrd;

tillträde till lägenheten får ej förvägras hyresvärden för utöfvande af nödig

tillsyn eller för utförande af nödvändigt reparationsarbete; äfvenså är hyresgäst pliktig låta förevisa till uthyrning ledig lägenhet å därför lämpliga tider;

öfverlåtes fastigheten, sedan hyresgäst tillträdt förhyrd lägenhet, gäller hyres-aftalet äfven mot den nye ägaren, så vidt det är skriftligt upprättadt; finnes ej skriftligt aftal, kan den nye ägaren uppsäga hyresgäst inom tre månader efter öfverlåtelsen;

om fastigheten tages i mät eller hyresvärden försättes i konkurs, innan lägenhet tillträdts, kan hyresgäst frånträ-da aftalet och bekomma skadeersättning, dock skall han uppsäga aftalet inom en månad efter det han om förhållandet fick kännedom;

försättes hyresgäst i konkurs, äga borgenärerna uppsäga aftalet; sker ej sådan uppsägning inom 30 dagar från inställelsedagen, svara borgenärerna för aftalets fullgörande till hyrestidens utgång;

hyresrätten förverkas, om hyresgästen ej inom behörig tid (se ofvan) erlägger till betalning förfallen hyra, om han nyttjar lägenheten till annat ändamål än aftalet afser och däri ej på tillsägelse vidtager rättelse, om han utan värdens samtycke öfverlåter lägenheten till annan eller däri inrymmer främmande personer under sådana omständigheter, att däraf kan uppstå men för hyresvärden, om han vanvårdar lägenheten, vägrar befogadt tillträde till lägenheten eller uraktlåter de förpliktelser i öfrigt, som aftalet pålägger honom och som äro påkallade af omständigheterna ;

hyresvärd äger att till pant för hyra, som är förfallen eller som skall erläggas inom närmaste 6 månader, kvarhålla hyresgästen tillhöriga, inom fastigheten befintliga lösören, till dess hyresgästen gör rätt för sig eller ställer säkerhet.783

Hysteri.

784

Hysteri är ett sjukdomstillstånd, som i många hänseenden liknar neurastenien (se Nervsjukdomar) och är föranledt af samma orsaker eller hvad man i dagligt tal kallar förstörda nerver. Någon påvisbar fysiologisk förändring inom nervsystemet förefinnes dock icke i någotdera fallet; man kan endast af symtomen sluta till ett försvagande eller en öfverdrifven retbarhet, hvars orsaker torde, delvis åtminstone, bero på att nerverna äro undernärda.

Hysterien är en gammal sjukdom, som förekommit och förekommer hos alla folk. Många af de personer, som i bibeln och andra urkunder från forna tider betecknas såsom besatta, voro i själfva verket offer för hysteri; likaså har man utrönt, att de häxor, man förr i tiden förfor så grymt med, egentligen voro hysteriska varelser, hvilkas plats borde ha varit en nervkuranstalt i stället för fängelset och bålet.

Mest utsatta för hysterien synas kvinnor vara, hvilket ju förklaras af ett hos dem mycket vanligt särskildt känsligt nervsystem. Men det är ett misstag att tro det männen gå fria. Sjukdomen kan uppträda i nära nog hvilken ålder

som helst, till och med hos barn; dock förekomma de flesta fallen under könsmognadsperioden — från 16:de till 25:te året. Ärftligheten spelar för sjukdomens uppkomst en stor roll, och man har konstaterat, att barn af hysteriska föräldrar äro tolf gånger mera än andra utsatta för att angripas af hysteri. Äfven andra ärfda nervösa anlag spela in, i synnerhet alkoholism hos föräldrarna. Äfven alkoholmissbruk hos individen själf gynnar i hög grad sjukdomens uppkomst, hvilket äfven är fallet, ehuru i mindre farlig grad, med andra kroniska förgiftningar äfvensom vissa akuta och kroniska sjukdomar. Ej sällan framkallas sjukdomens utbrott genom en till-

fälligt uppträdande omständigheter, t. ex. yttre skador, en plötslig skrämsel o. s. v. Naturligtvis har i alla dylika fall sjukdomen existerat redan förut, ehuru symtomen ej framträdt så tydligt, att omgifningen märkt någonting. Vidare medföra andliga och kroppsliga överansträngningar samma disposition för hysteri som för den besläktade neurastenien, och slutligen har man i många fall konstaterat, att efterapning kan framkalla hysteri hos med anlag för sjukdomen behäftade personer genom hvad man skulle kunna kalla ett slags psykisk smitta. Dylik efterapning åstadkom förr i tiden formliga hysteriska epidemier, och mindre sådana kunna ännu uppträda, i synnerhet i flickskolor, i det symtomen hos en hysterisk individ öfverföras till kamraterna.

De hysteriska symtomen äro högst växlande och olikartade. De viktigaste af dem och hvarigenom sjukdomen i afgörande grad skiljer sig från nervsvaghet äro de s. k. stigmata, d. v. s. att känseln kan fullkomligt upphäfvas i en större eller mindre del af kroppen, så att man kan sticka eller bränna huden utan att den sjuke erfar ringaste smärta, eller att å andra sidan känsligheten ökas i hög grad uti någon viss del af kroppen, så att till och med lindrig beröring förorsakar smärta. Hit höra äfven egendomliga rubbningar i sinnesorganen, vanligen minskning af synfältet ända till den grad att blindhet inträder.

De själsliga symtomen komma därnäst i betraktande. Vanligen saknar själslifvet jämnvikt; den sjuke går från den ena ytterligheten till den andra, hans glädje är lika öfverdrifven som hans sorg. Ofta visa de hysteriska böjelse för intriger, lögn och förställning, ofta åter slapphet i viljan och osjälfständig-het. I allmänhet äro hysteriska personer särdeles mottagliga för alla

slags hypnotiska inflytelser (se Hypnotism.)

De hysteriska anfallen likna i sin mest utpräglade form fallandesot. Skillnaden yttrar sig mest påtagligt däri, att den hysteriske ej brukar skada sig under anfallet, såsom epileptikern lätt gör, och att under det i fallandesot anfallet slutar med sömn, ändar vanligen det hysteriska anfallet med ett slags gråt-eller skrattkramp.

Andra hysteriska symtom äro spasmer, stamning (de flesta fall af stamning ha hysterisk grund), förlamningar eller krampanfall i olika, större eller mindre delar af kroppen o. s. v. Ett hos kvinnor ej ovanligt hysteriskt symtom är, att den sjuka tycker sig känna liksom en kula eller boll röra sig nedifrån' maggropen upp genom strupen och svalget utan att kunna fås upp.

En redan tydligt utbruten hysteri är ganska svår att böta, mest kanske därför att hysterikern liksom hypokondern har svårt att fatta fullt förtroende till en läkare och att underkasta sig en systematisk kur, som frestar tålamodet och ihärdigheten. För öfrigt behandlas hysterien efter samma grunder som neu-rastenien. Vid hysteriska anlag bör man tidigt lägga an på en förebyggande behandling genom härdning af nervsystemet och ändamålsenlig uppfostran i öfrigt.

Hårets vård. Håren utgöres af elastiska, smidiga trådar af hornsubstans, hvilka med sin nedra ända, hårroten, äro inneslutna i en säckformig urstjälp-ning, hårsäcken. Hvarje hårrot sitter med sin utvidgade nedra ända, hårlöken, på en kärlrik papill (vårta), hvilken är att anse såsom hårets bildningsställe. Om ett människohår betraktas genom ett starkt mikroskop, finner man det bestå af olika lager, och man kan urskilja en yttre barksubstans och en

inre märg. Den förra innehåller ett färgämne, som förlänar håret dess färg. Den grå eller hvita färgen hos äldre

personers hår anses bero på, att hårets inre fyllts med luft, hvars ljusbrytnings-förhållanden framkalla den grå eller

Genomskärning af hårstrå.

hvita färgen. Hvarje hår står i förbindelse med en eller flera närbelägna små talgkörtlar, som genom sin fettafsöndring förläna det en viss smidighet.

Håret är utsatt för en del sjukdomar, som i mera allvarsam grad medföra hå-787

Hårets vård.

788

rets affallande, så att en mer eller mindre s. k. flintskalligket inträder. Fläckvis kan dylik flintskallighet framkallas genom den parasitsvamp, som åstadkommer s. k. skäggsvamp, hvarvid dock korta stumpar af håren kvarsitta. Ett annat slag af fläckvis uppträdande flintskallighet, där dock håren affalla helt och hållet, har fått namnet alopecia area ta och är ännu dunkel till sina orsaker. Hårets affallande kan också orsakas af andra sjukliga tillstånd i huf-vudhuden, som utgör sätet för hårrötterna. Härvid kommer först i betraktande den s. k. mjällbildningen, som är resultatet af en abnorm afsöndring från talgkörtlarna. Dylik mjällbildning bör motarbetas genom noggrann rengöring af hufvudsvålen i form af tvättning med såpvatten eller såpsprit och därefter lindrig infettning af håret med någon fin olja eller pomada. Skall denna behandling krönas med något resultat, böra naturligtvis de kammar och hårborstar, som användas, vara så rena som möjligt. Rengöringen verkställes bäst med sodalösning.

För att motverka mjällbildningen kan man äfven eller därjämte använda ett lämpligt hårvatten en eller två gånger i veckan, bäst om aftnarna. Ett godt sådant hårvatten sammansättes af 5 gm resorcin, 3 gm ricinolja, 2 gm bergamott-olja och 200 gm utspädd sprit, försatt med litet konjak. Ett annat godt hårvatten är »Eau de Portugal», hvilket man äfven själf kan framställa genom att lösa 4 gm dubbelkolsyradt natron (bikarbonat) i 170 gm vatten, hvartill sedan sättas 1-5 gm glycerin och 15 gm koncentrerad sprit jämte några droppar Portugalessens.

I många fall är orsaken till hårets affallande odisputabelt att söka i de varma och styfva hufvudbonader, som männen företrädesvis bära. Därför är

också flintskallighet en allt mer vanlig företeelse bland män ur de s. k. bättre klasserna, medan den däremot förekommer mycket sällan hos kvinnorna, på den grund tydligen att dessas hufvudbonader äro lättare, medgifva luften tillträde till håret och sitta ej åt kring hufvudet. Den, som vill bibehålla sin hårväxt,' bör därför akta sig att bära varma, styfva och trångt åtsittande hattar.

Bland andra orsaker som befordra hårets affallande torde, utom bristande renlighet, böra nämnas förkylningar af hufvudhuden, intellektuell öfveransträngning, oregelbundet lefnadssätt och ej minst alkoholism. Efter flera sjukdomar, såsom tyfus, koppor, skarlakansfeber m. fl., kan håret också affalla i större eller mindre utsträckning, för att dock sedermera växa ut. Vid syfilis kan det delvis affalla i egendomliga oregelbundna fläckar, företrädesvis i nacken.

Ej sällan förekommer att anlag för flintskallighet äro tydligt ärftliga och att håret affaller endast af denna grund. Mot dylik flintskallighet finnes ingen bot. Äfven hårets grånande kan bero på ärftliga anlag och uppträda inom vissa släkter ganska tidigt utan någon påvisbar sjukdom. Håret kan äfven gråna i förtid genom inverkan af sorger, förskräckelse, ansträngande tankeverksamhet o. d.

S. k. hårfärgnings- och hårbleknings-medel bör man om möjligt undvika. Många af de förra, speciellt de som innehålla metallsalter, äro rent af skadliga ej blott för håret utan för hela organismen. Och äfven de oskyldigaste hårfärgningsmedlen motsvara i regeln icke hvad man väntar sig af dem. Man kan en tid bortåt lyckas dölja att håret börjar gråna, men det kommer snart den dag, då till och med en mindre uppmärksam iakttagare genomskådar789

knepet, hvarjämte håret förr eller senare får en obehaglig smutsig färg efter användandet af dylika medel. Samma verkan inträder vanligen äfven efter blekningsmedel, hvilka afse att förstöra pigmentet i hårbarken, t. ex. vätesuperoxid, och hårets förtidiga grånande blir äfven lätt följden.

En rationell hårvård är i synnerhet en angelägenhet af vikt för kvinnorna, som med skäl räkna ett långt och vackert hår såsom en af sina mest tilltalande prydnader. Men ju större hårmassorna äro, desto större mängd orenlighet kan afsätta sig å dem i form af ej blott afsöndringar från hufvudsvålen utan äfven och hufvudsakligen i luften kring-hvirflande dammpartiklar. Det gäller således härvidlag att hålla ej blott själfva hårbottnen ren utan äfven hvartenda hårstrå i hela sin längd, och detta kan ej ske utan regelbundna, ofta upprepade tvättningar. I England, där man kanske nedlägger största omsorgen på hårets vårdande, är det brukligt att damerna två gånger i veckan tvätta håret, vanligen med champoon-pulver och en tillsats af borax. De torka därpå håret med silkespapper och borsta det medan det ännu är fuktigt, emedan det i detta tillstånd lättare reder ut sig. I alla händelser bör håret tvättas en gång i veckan och icke, som många brnka, en gång i månaden eller en gång i kvartalet. Härmed bör man börja redan med de små flickorna, och man skall finna, att håret växer bättre

Hårvård för barn: Huru håret tvättas.

och blir mycket vackrare med sorgfällig renhållning, oafsedt den känsla af välbefinnande, som följer på hvarje hårtvättning, helst om den åtföljes af litet massage af hufvudsvålen. Om den kvinnliga ungdomen på detta sätt lär sig sköta sitt hår allt ifrån ungdomen, skall det snart blifva ej blott en vana utan ett behof. Efter hvarje tvättning, då tvättvattnet tillsatts med något fett-lösande ämne, t. ex. sprit, skarpa alkalier o. d., bör man olja håret en liten smula, under det att det kammas och borstas. Kammar och borstar skola vara ändamålsenliga och hållas noggrant rena. De bästa kammarna äro hornkammar med rundade tänder, som, om de manövreras på rätt sätt, utan791

Harvard för barn: Håret fläktas torrt.

svårighet glida genom äfven ett tjockt hår. Af hårborstar bör man ha en med styfva borst för grofborstningen och en mjukare, hvilken man använder efteråt. Hårvatten af ofvan angifven sammansättning kunna naturligtvis äfven användas med fördel för kvinnohår.

Hädelse är en art af religionsbrott, som i svensk lag är belagd med straff, liksom ock gäckeri. Med hädelse menas i detta sammanhang ett uppsåtligt nedsättande af något, som är föremål för religiös tillbedjan eller vördnad, med gäckeri åter vanligen gyckel med religiösa cermonier o. s. v. Straffbestämmelserna härom återfinnas i strafflagens 7 kap., som stadgar påföljd af fängelse i högst ett år eller böter för den, som

genom att häda Gud eller genom att lasta eller gäcka Guds heliga ord eller sakramenten åstadkommer allmän förargelse. Gäckeri af gudstjänsten, så att allmän förargelse däraf väckes, straffas med böter eller fängelse i högst sex månader. Som synes kunna här nämnda brott straffas endast om allmän förargelse åstadkommits, d. v. s. att de begåtts under sådana former, vare sig muntligen eller skriftligen, att brottet erhållit en viss offentlighet. Begås åter brottet i en sluten krets eller i ett enskildt samtal eller bref, kan det således ej falla under lagens bestämmelser.

Häfd, en äganderättsgrundsats, i kraft af hvilken egendom kan förvärf-vas genom fortsatt oklandrad besittning under en viss längre tid. Enligt svensk lag förekommer två slags häfd: urminnes häfd och häfd på viss tid. Den förra formen innebär enligt 15 kap. jordabalken, att besittningsrätten till fast egendom eller rättighet innehafts och okvald nyttjats så länge, att ingen kan minnas eller ådagalägga någon vetskap om huru innehafvarens förfäder eller fångesmän ursprungligen förvärfvade nyttjanderätten. Med vissa undantag, gällande särskilda jordområden, öfvergår i sådana fall genom häfd besittningsrätten till verklig äganderätt. Häfd på viss tid grundar

sig på k. förordningen om 20-årig häfd af den 22 april 1881, enligt hvars § 1 den, som i god tro åtkommit fast egendom och den, efter vunnen lagfart, såsom793

ägare besuttit utan afbrott under 20 års tid, tillerkännes äganderätten till egendomen i fråga.

Häktning af för brott misstänkt person skall äga rum i det fall, att brottet är belagdt med dödsstraff eller straffarbete i minst 2 år. Misstänkes någon ha begått ringare brott, därå dock straffarbete kan följa, kan han häktas efter åtalsmyndigheternas godtfinnande, dock bör ej häktning ifrågakomma, om den misstänkte bar ämbete, tjänst eller fast egendom eller eljest stadigt hemvist eller yrke och det ej skäligen kan befaras att han afviker eller vidtager åtgärder till förhindrande af sakens tillbörliga utredning. Den, som ej äger stadigt hemvist och gjort sig misstänkt för brott, som enligt lag kan straffas med fängelse, kan äfvenledes häktas, om anledning förefinnes att antaga det han skall afvika. Äfvenså kan okänd person, som ej vill lämna upplysningar om namn och hemort eller som misstänkes för oriktiga uppgifter härutinnan, inmanas i häkte för ringare brott, till och med om det endast är belagdt med böter. För att misstanke om brottslighet skall kunna berättiga till häktning fordras, att misstanken skall vara grundad på sannolika skäl, d. v. s. omständigheter af den beskaffenhet, att de hos vanliga tänkande människor grunda tro på föreliggande brottslighet.

Rätt att häkta tillkommer k. befallningshafvande, kronofogde, länsman och stadsfiskal. Vederbörande myndighet kan i fall af olaglig häktning ställas till ansvar.

Hälsobrunnar (se Bad- och kurorter.)

Hälsovård. Ingen vetenskap är viktigare för såväl individen som samhället än hälsovården, och dock är det ett beklagligt faktum att det stora flertalet människor lefva i en bedröflig okunnighet om dess allra enklaste grundsatser och på grund däraf dagligen och stund-

ligen bryta mot dessa. Sant är att mycket redan blifvit gjordt för att sprida kännedom om hälsovårdens betydelse, men ännu torde man kunna säga, att flertalet människor blott har ett mycket vagt och förvirradt begrepp om hvad hälsovård egentligen är, hvad den betyder och hvad den kräfver. För resten bör man ej heller fördölja det faktum, att en bel mängd individer finnas, hvilka visserligen känna till hälsolärans fordringar ganska väl, men af lättja, bekvämlighetsskäl eller på grund af andra orsaker ej bry sig om att iakttaga dem. För de flesta människors vidkommande är ju regeln tyvärr, att de ej börja allvarligt tänka öfver hithörande förhållanden, öfver angelägenheten af att vidmakthålla och stärka hälsan, förrän någon sjukdom af ett eller annat slag påminner dem om hvad de försummat. Och då är det ej sällan för sent.

Hvad individen har att iakttaga för att bevara och stärka sin kroppsliga sundhet kan i korthet innefattas i följande punkter:

1. Renlighet. Denna bör sträcka sig såväl till själfva kroppen som till klädedräkt och bostad. Nyttan af bad, afritningar o. d. dels för kroppens rengöring, dels äfven för hudens stärkande i och för dess viktiga fysiologiska funktioner och dess härdning gent emot inflytelser af temperaturförändringar kan ej nog starkt framhållas och hänvisa vi härutinnan till hvad därom redan yttrats (se Bad och Hudens värd.) Ätt våra kläder upptaga en mängd för kroppens välbefinnande allt utom gagneliga ämnen dels i form af utdunstningsproduk-ter från kroppen och dels i form af utifrån kommande orenlighet, är en sak, som ej heller torde behöfva särskildt påpekas, lika litet som den däraf följande nödvändigheten af flitigt ombyte af alla närmast kroppen burna plagg samt öfriga kläds-
795

plaggs täta rengöring med borste och vädring. Detta senare gäller äfven sängkläder. Hvad åter våra höstäder

angår har redan påvisats, hvilken fara det innebär att låta damm samlas i dem, liksom ock huru genom inflytande af fukt o. d. hälsan för dem, som bo där, kan sättas på spel.

2. Frisk luft. Ju renare den luft människan kan tillföra sina lungor är, desto bättre kunna dessa fungera, desto fullkomligare försiggår syrsättningen af blodet och därmed äfven ämnesomsättningen i kroppen, och desto större utsikter har man att undgå de smittofrön, som i' en hel mängd fall framkalla sjukdomar, eller att erbjuda dessa så få angreppspunkter som möjligt. Den, som sätter värde på sin hälsa, bör därför icke försumma att släppa in den friska luften i hemmet, i arbetslokalen, kort sagdt öfverallt där han vistas. Är man af sin sysselsättning tvingad att föra ett stillasittande lif inomhus, bör man ej underlåta att använda hvarje ledig stund att komma ut i det fria för att få fylla sina lungor med luftens lifselixir, helst i förening med någon slags kroppsrörelse, som är ägnad att befordra detta.

3. Ljus. Att äfven ljuset spelar en mycket viktig roll för allt organiskt lif lär oss redan en flyktig blick rundtom i naturen. En växt, som är beröfvad ljuset, blir svag och förkrympt och hejdas i hög grad i sin utveckling, om den ej rent af kväfves. Samma försvagande inflytande utöfvar bristen på erforderligt ljus hos djuren. Att jämväl människorna icke äro okänsliga härför kan man öfvertyga sig om särskildt genom att ge akt på barn och yngre personer, som få vistas mycket i skumma, mörka boningar sådana som, tyvärr, fattigdomen allt för ofta får hålla till godo med. Det kommer öfver dem ett liksom visset utseende, en sjuklig blekhet, som vittnar

om försvagad fysik, då däremot barn, som äro vana att vistas mycket i det fria, i ljus och sol, ge en bild af hälsa och kraft. Därtill kommer som en annan, ej mindre viktig omständighet den roll ljuset, i synnerhet det direkta solljuset, spelar för tillintetgörandet af de mikroorganismer, som under för deras utveckling gynnsamma förhållanden kunna blifva så ödesdigra för hälsa och lif.

4. Kroppsrörelse. Det är en lag i naturen, att ett organ, som icke begagnas, småningom förkrymper eller blir mer eller mindre odugligt. Äfven våra muskler äro underkastade denna lag. Hållas de i ständig overksamhet, förslappas de till följd af en urartning, som har sin grund i minskad ämnesomsättning. Af denna anledning är det för bibehållande af hälsa och arbetskraft oundgängligen nödvändigt att hålla musklerna i erforderlig verksamhet. Den med kroppsarbete sysselsatte har i regeln ej behof af att vidtaga några särskilda åtgärder härför, men så mycket angelägnare är detta för sådana personer, som på grund af sin sysselsättning eller af andra orsaker äro urståndsatta att under arbetet bereda musklerna en tillräcklig och allsidig ansträngning. Kan man ej på lediga stunder ägna sig åt något härför lämpligt kroppsarbete, t. ex. vedhuggning, trädgårdsarbete o. d., bör man genom längre promenader eller ock genom metodisk gymnastik gifva musklerna en stunds dagligt arbete. Särskildt borde detta beaktas af kvinnorna, som i berörda hänseende äro i vida högre grad än männen hemfallna åt muskeloverksamhetens fördärfliga inftytande.

5. Måttlighet. Äfven om individen iakttager renlighetens fordringar och skaffar sig aldrig så riklig tillgång på frisk luft, ljus och kroppsrörelse, skall han dock icke kunna i längden vidmakthålla sin hälsa, om han ej därjämte för795

ett sundt lefnadssätt i öfrigt. Ali omåttlighet i fråga om hvad han förtär af mat eller dryck hämnar sig förr eller senare. Särskildt ödesdigert verkar omåttligt förtärande af rusdrycker, som snart resulterar i förstördt nervsystem och hvarjehanda andra sjukliga företeelser. Att äfven omåttlighet i fråga om mat är en förseelse mot hälsolärans grundsatser, som förtjänar allvarligare beaktande än de flesta människor i sin tanklöshet vilja ägna den, framgår tillräckligt af det faktum, att det stora flertalet magåkommor har sin grund i magens öfverlastande med föda. Det ligger en djup sanning i det paradoxala yttrandet, att de människor, som äta ihjäl sig, äro många fler än de, som svälta ihjäl. Vidare bör ihågkommas, att ju enklare kosten är, desto bättre bekommer den kroppen. Äfven iakttagandet af största möjliga regelbundenhet i fråga om måltider har stort inflytande på välbefinnandet. Slutligen bör i detta sammanhang påminnas om vikten af att tugga födan ordentligt, i hvilket hänseende de flesta

människor äro allt för benägna att synda.

6. Hvila och arbete. Hvarje slags ansträngning, som den mänskliga organismen är underkastad, medför en kraftförlust, som måste ersättas, hvilket sker i och med tillförandet af nya mängder af de ämnen, af hvilka cellerna uppbyggas, samt äfven en nötning, hvilken måste utjämnas genom hvila. Genom en ihållande muskelansträngning undergår muskeln en fysiologisk förändring, hvilken yppar sig i en mer eller mindre stark känsla af trötthet. På samma sätt kunna de organ, som företrädesvis tagas i anspråk vid intellektuellt arbete, uttröttas genom ansträngande eller långvarig verksamhet och sättas ur stånd att fungera. Genom att bereda organet vederbörlig hvila återställes det i sitt |

normala skick och kan återupptaga sina funktioner. Det är härpå det beror, att man efter en natts god sömn finner ali aftonen förut känd trötthet liksom bortblåst och är i stånd att med förnyade krafter återupptaga dagens värf. Den, som vill vara rädd om sin hälsa, bör således bereda kroppen den hvila som är behöflig, framför allt i form af sömn. Många människor misshushålla i detta afseende på det bedröfligaste med sina krafter, bränna så att säga sitt ljus i båda ändarna genom att sällan eller aldrig unna sig tillräcklig hvila. Särskildt framträder detta drag i vårt tidehvarf, då dels kampen för brödet eller rättare sagdt penningen kräfver strängare arbete än någonsin och dels jakten efter nöjen ställer höga anspråk på både kropp och själ. Framför allt gör sig bristen på hvila kännbar för nervsystemet, och det är verkligen ej att undra på att nervsjukdomarna nu grassera såsom aldrig tillförene.

Detta om hvad hälsoläran fordrar af den enskilda individen. Hand i hand med denna enskilda hygien bör emellertid äfven gå en offentlig eller allmän sådan, om allt skall vara väl beställdt. Det har också efter långt och mödosamt arbete i alla civiliserade stater blifvit en plikt för samhällsorganen att öfvervaka den allmänna hälsovården och vidtaga åtgärder för dennas höjande. Till dylika åtgärder höra exempelvis tät-byggda samhällens förseende med godt dricksvatten, öfvervakande af handeln med närings- och njutningsmedel, tillsyn öfver bostäder (bostadsinspektion), fabriker och arbetslokaler, skolor o. s. v., vidare kanaliserings- och dräneringsanläggningar samt sist och först öfvervakande af hälsotillståndet genom sär* skilda hälsovårdsmyndigheter samt läkare. Tack vare alla dessa åtgärder har öfverallt, där de praktiserats, en på-799

fallande nedgång i dödligheten inträdt, trots att den enskilda hälsovården ännn lämnar så mycket öfrigt att önska.

Händernas vård. Handen är ett af människans allra viktigaste verktyg och redan af denna grund hörde hvar och en ägna sina händer litet omsorgsfullare vård än som i allmänhet hestås dem. Vi kunna visserligen icke göra mycket för att förändra deras en gång gifna form och gestalt, men däremot åtskilligt för deras beskaffenhet, speciellt

1 afseende på huden. Denna blir nämligen ofta, framför allt under den kalla årstiden och hos personer, som måste uträtta gröfre sysslor, rå, röd och till och med sprucken, hvilket både ser illa ut och bereder obehag. Sådana händer böra behandlas på följande sätt:

Händerna tvättas med lätt löddrande tvål, afsköljas väl och torkas sorgfälligt, hvarefter de grundligt ingnidas med la-nolin och slutligen torkas med en handduk. Efter hvarje tvättning upprepas ingnidningen. Lanolinens för mången obehagliga lukt kan förtagas genom att till 50 gm lanolin sätta 1/l0 gm vanilj och en droppe rosenolja. I stället för enbart lanolin kan man också använda en salva af 1,5 gm mentol, 2 gm salol,

2 gm matolja och 50 gm lanolin, hvilken ingnides 2 gånger om dagen. Händer röda som kräftor återfå genom dylik behandling snart sin normala färg.

Ett annat medel, som användes mot spruckna händer, är borglycerinkräm. Detta framställes så, att 1 gm borsyra löses genom en timmes upphettning i 12 gm glycerin, hvarpå iblandas 12 gm destilleradt vatten. Därpå smältas tillsammans 5 gm lanolin och lika mycket paraffin, hvilken massa kan, om man så vill, färgas med alkannin, hvarpå bor-glycerinet iröres. Blandningen omröres till den blir skummig och kan parfy-

meras med bergamottolja och rosenolja, en droppe af hvardera.

Ej blott af det kvinnliga könet utan af alla, som göra anspråk på att räknas till bättre folk, fordrar man numera välvårdade händer. Med välvårdad menas ej en till öfverdrift gående omsorg om naglarnas längd och form, som vissa individer lägga så utomordentlig vikt på, irtan endast och allenast, att händerna skola hållas hvita och mjuka med behörigt beaktande af nagelformen. Denna omsorg, som måste gå något utöfver det vanliga och själfklara renhållandet, skall för öfrigt utöfvas ej blott af estetiska utan framför allt af praktiska skäl, ty en ful, röd, sprucken, tidtals af frostbulor eller kylsår vanställd hand är för många sysselsättningar ej blott hinderlig, utan rent af obrukbar. Det är insikten härom som kommit vår tids människor att ägna mera uppmärksamhet än förr åt vården af sina händer. Man skall ej tro, att det blott är sysslolösa personer, företrädesvis damer af de bättre kretsarna, som göra detta för att fördrifva tiden och för att som det heter »snobba», äfven andra med daglig och regelbunden sysselsättning få numera lof att tänka på sina händer, därför att det anses simpelt och visa brist på uppfostran och snygghetssinne att uppträda med vanvårdade händer. Särskildt är det af vikt för alla, som äro anställda i affärer, å kontor o. s. v., att efterkomma dessa kraf.

Hvad man har att iakttaga är i korthet följande. Man begagnar vid tvättningen en mild tvålsorfc, eventuellt med tillsättande af litet borax till tvättvattnet. Vill man särskildt lägga an på hvita händer, bör man tvätta dem i hvetekli och vatten. Är huden spröd, •bör man efter tvättningen och medan den ännu är fuktig ingnida händerna med tvållödder och glycerin, som direkt801

aftorkas utan föregående afsköljning. Naturligtvis "bör man ej försumma att använda nagelborsten, när man tvättar sig, för att befria naglarna från ali slags orenlighet. Därefter tager man en liten pinne af olivträ, med hvilken man, medan händerna ännu äro fuktiga, skjuter hudkanten öfver nagelroten tillbaka, hvarigenom dels nageln får en vacker rundning och dels uppkomsten af s. k. nagelrötter förebygges. Med en annan pinne af hårdt trä rengör man nagel-kanternas undersida. Att härtill begagna pennknifvar och andra skarpa instrument är icke lämpligt, emedan därigenom lätt skåror och rispor uppstå i nageln, kanske osynliga för blotta ögat, till dess att smuts sätter sig fast i dem, som då är mycket svår att aflägsna. Vidare bör man ej försumma att dagligen polera naglarna med en lämplig träbit öfverklädd med sämskskinn, så att de få en vacker glans. Äfven daglig affil-ning af kanterna är att rekommendera, hvarigenom man ständigt kan hålla naglarna lika långa. Att låta naglarna växa ut till flera millimeters längd eller att på vissa fingrar bära halftumslånga, tillspetsade naglar är oskönt och meningslöst och gäller ej i verkligt fina kretsar som tilltalande, äfven om det i andra kan förefalla snobbigt.

Härader (se Domsagor och Fögderier.)

Häradsrätt (se Domstolar.)

Härordning. Den svenska krigsmaktens organisation är f. n. grundad på en af riksdagen år 1901 antagen härordning, hvarigenom indelningsverket afskaffades och rekryteringen af såväl arméns som flottans manskap sker genom inkallande af värnpliktiga. Dock anskaffas ännu en mindre del af manskapet genom värfning för att tjäna såsom stam eller ett slags kärna i organisationen. Denna härordning skall vara fullt ge-

nomförd 1914. (Se Svenska armén och Värnplikt.)

Hästen har sedan gammalt betraktats såsom det ädlaste af våra husdjur och tillika såsom ett af allra nyttigaste samt på grund däraf hållits särskildt högt i ära. I synnerhet har hos alla krigiska folkstammar hästen varit en högt skattad vapenkamrat, och ännu finner han, som bekant, ganska vidsträckt och betydelsefull användning för krigsändamål. I hvad mån de moderna maskinfordonen komma att för framtiden ersätta och uttränga hästen äfven på andra områden än den nutida storstadstrafiken, där han synes dömd att totalt försvinna, är svårt att för närvarande bedöma; i hvarje fall torde ban ännu i åtskilliga mansåldrar komma att häfda sin gamla rangplats bland människans fyrfotade tjänare och ledsagare.

Genom olika omständigheters inverkan under generationer ha utvecklats en hel del särskilda hästraser, som ha den för hästen karaktäristiska kroppsformen gemensam, men kunna skilja sig rätt betydligt från hvarandra såväl i storlek och yttre utseende som genom egenskaper och användbarhet. I det stora hela kan man indela hästraserna i två afdelningar, sådana af orientalisk härstamning och hästar af europeisk eller no-risk extraktion. De förra kallar man äfven varmblodiga, de senare för kallblod. Till den förra afdelningen räknas de så godt som uteslutande till ridt använda hästar, som förekomma hos vissa österländska nomadfolk och af hvilka den arabiska hästen anses som den ädlaste af alla hästraser med utsökt fin kroppsbyggnad och eldigt temperament, Den engelska fullblodshästen, hvilken såsom riddjur besitter utomordentliga, högt uppdrifna egenskaper, har framgått af en korsning mellan orientaliska och europeiska hästar, hvarvid särskild viktål i

Arabisk häst.

lagts på att utveckla snabbheten, ej sällan till men för exteriören. En annan korsningsprodukt är halfblodsbästen, hos hvilken, som namnet antyder, det orientaliska blodet är mera utspädt, men som äfvenledes är ett förträffligt riddjur. De kallblodiga hästraserna finna hufvudsakligen användning som arbets- och vagnshästar. De mest bemärkta af dessa raser äro de engelska suffolk- och clydesdaleraserna, den förra röd, den senare brun, båda massivt men vackert byggda med förhållandevis rask och lätt gång, den belgiska ardenner-hästen, ett stort, grofbyggdt och starkt djur samt den franska percheronhästen, en likaledes tung och grofbyggd, särdeles stark arbetshäst. De minsta hästarna, kallade ponies, skilja sig i storlek

betydligt från de nämnda, men skattas flerstädes mycket högt för sin outtröttlighet i arbetet och sin förnöjsamhet i fråga om utfodring. En dylik karaktäristisk ponyras är den i Sverige förekommande ölandsrasen, hvars ursprung framgår af namnet. En annan liten sirlig häst är Shetlandsponyn.

De viktigaste olikheterna mellan en ridhäst och en arbetshäst äro, att den förra har litet hufvud, lång, smal hals, hög manke, långt, bredt och rakt kors samt lutande bogar, hvaremot arbetshästen har groft hufvud, kort och tjock hals, låg manke, bred rygg och bredt kors samt nästan lodrätt stående bogar och korta kotor. Vid såväl anskaffande som afvel af hästar måste man taga hänsyn till hvad man företrädesvisål i

Belgisk häst (Ardenner).

fordrar af hästen, ty att vilja använda en utpräglad arbetshäst som ridhäst eller trafvare är lika dåraktigt som att vilja spänna en varmblodig häst för en plog eller för ett tungt lass. Där det ena eller andra ändamålet öfverväger bör man ej kompromissa utan göra sitt val endast med hänsyn till det syfte man vill uppnå. För vårt lands vidkommande har man en för landtbrukets och industriens behof fullt lämplig häst i norrlandsrasen; dock kan man i vissa delar, t. ex. å slättbygderna, där jordarbetet är tyngre, med större fördel använda gröfre utländska häst.raser antingen oblandade eller korsade med inhemska. Vid afvel är det att särskildt komma ihåg, att det är faderns egenskaper som företrädesvis öfvergå på af-komman.

Hingsten blir afvelsduglig vid 4 års ålder, men bör ej tagas fullt i anspråk

förr än han fyllt 5 år. Stoet bör ej användas till afvel förr än vid 5 års ålder, men kan sedan föla hvarje år under en ganska lång tid framåt, om det fodras rikligt och ej begagnas till för strängt arbete. Dräktighetstiden utgör i medeltal 334 dagar. Då tiden är inne, hvilket visar sig därpå att jufret är an-svälldt oeh innehåller mjölk, flyttas stoet till en .rymlig kätte, där det får fritt röra sig. När fölet framfödts, aftorkar man det med halm eller låter modern slicka det. Ofta är det nödvändigt att hjälpa fölet till rätta och fasthålla modern första gången det skall dia. Åtta dagar gammalt kan fölet vid tjänlig väderlek föras ut med modern. Vid uppnådda 8 månader afvänjes fölet, under hvilken tid det hålles i en rymlig kätte och fodras rikligt med hel hafre och hö samt rastas dagligen

en stund. Nu börjar också den dagliga rykten.ål i

Engelskt fullblod.

För att få en frisk och duglig häst är det af synnerlig vikt, att fölet under första lefuadsåret får rikligt foder och tillräcklig rörelse. Hingstföl, som ej skola användas till afvelsdjur, kastreras under första lefnadsåret. Vid 3 års ålder börjar man vänja hästen till det slags arbete, man afser honom till, och vid. 5 års ålder kan man taga hans krafter fullt i anspråk.

Hästens ålder kan, som bekant, utrönas säkrast genom en granskning af tänderna, i det att de efter mjölktänderna utväxande framtänderna genom afnötningen tillväxa underifrån, hvarvid formen förändras. Hos unga hästar finnes i tänderna en svart fåra, som småningom försvinner genom nötningen, sist i hörntänderna. Tandömsningen plägar vara fullt afslutad vid 5 år, och man beräknar att fåran försvinner efter 3*/, års begagnande af vederbörande, tand.

Då exempelvis hörntänderna i underkäken äro ombytta vid 4 Va år, följer häraf att en häst, hos hvilken dessa tänder ej längre förete den svarta fåran, måste vara minst 8 år gammal. I motsvarande tänder i öfverkäken försvinner fåran däremot först 6 '/i år efter tändernas utväxt, hvilken är densamma som i underkäken; alltså är en häst, som ej längre har denna fåra å de öfre hörntänderna, minst 11 år. Högre ålder låter bestämma sig efter formen på de mot hvarandra gnidande tandytorna, hvilken till 14 år är rund och sedermera blir allt mer trekantig eller vid högre ålder oval på längden.

För att en häst skall kunna trifvas och prestera det arbete man fordrar af honom måste han utfodras väl och på regelbundna mellantider. De vanligaste fodermedlen äro, förutom gräs, hö, hafre och halm; mera undantagsvis ger manål i

Fig. 1. Framtänderna vid 3 år. Tångtänderna ömsade, Ersättningständerna slitna endast på främre kanten.

Fig. 2. Framtänderna vid 5 år. Alla tänderna ömsade. Yttertänderna slitna endast på yttre kanten.

Fig. 3. Framtänderna vid 8 Va år. Tångtändernas slityta börjar antaga oval form och kärnsäcken är utsliten i alla tänderna.

Fig. 4. Framtänderna vid 11 år. Kärnan är liten och belägen nära , tändernas bakre rand. Stjärnan synlig i alla tänderna.

Fig. 5. Framtänderna vid 15 år. Tångtändernas slityta trekantig. Kärnan sliten utom i yttertänderna.

Fig. 6. Framtänderna vid 20 år. Tandraden smal, slitytorna sammantryckta från sidorna. Kärnorna utslitna.

Underkäkens framtänder hos häst vid olika åldrar (underkäken sedd ofvanifrån)ål i

kli, krossad majs eller krossade hästbönor samt morötter. Då hästen har en jämförelsevis liten måge, bör man, ifall man håller honom i hårdt arbete, ge honom kraftigt foder, d. v. s. hufvudsakligen hafre, helst hel. Majs, hästbönor och oljekakor blandas med fördel i hackelse. Hö, enbart är ej lämpligt för en häst, som går i arbete. Man bör emellertid ej fodra allt för rikligt, utan hålla djuret vid medelmåttigt godt hull, enär fetma minskar arbetsförmågan. Man bör ej gifva hö eller annat skrymmande foder omedelbart efter kärnfoder, emedan detta senare då ej hinner tillgodogöras i magen utan afgår till stor del osmält. Lämpligast är att fodra med hafre eller

hackelse två gånger på förmiddagen och två gånger på eftermiddagen, hvarjämte hästen på. middagen får en portion hö samt en andra portion till nattfoder. Hästen bör vattnas 2—3 gånger om dagen. Är han varm och svettig, bör man dock blott ge honom litet vatten och sedermera, när ban blifvit afkyld, låta honom dricka sig otörstig. Där ej fodret eller drycken innehåller salt tillräckligt för djurets behof, bör man vid krubban fästa ett stycke stensalt.

Eidhästar böra ryktas ett par tre gånger om dagen, hvaremot i fråga om arbetshästar en ryktning om dagen är nog. För mycken rykt kan i senare fallet till och med vara skadlig, enär huden därigenom blir mera ömtålig för temperaturväxlingar. Ar hästen svettig eller våt, bör han genast han kommit i stall gnidas torr med halm för undvikande af förkylning. Stallet bör vara rymligt, ljust och väl ventileradt och temperaturen ej nedgå under + 12 grader. För öfrigt bör hästen behandlas med vänlighet och förstånd. Eå behandling kan lätt förstöra honom, göra honom folk-ilsken, skygg och lömsk.

När en draghäst stupat, bör man skynda till hufvudet på honom och fatta betslet samt genom lugnande ord försöka få honom att hålla sig i stillhet. Därefter befriar man djuret från seldon och skalmar genom att uppspänna åtkomliga remmar och i nödfall sönderskära en eller annan sådan samt genom att uttaga selpinnar o. d. Sedan djuret sålunda blifvit skildt från fordonet, drager man detta tillbaka, så att djuret blir fritt liggande på marken, och nu först söker man genom lock eller ett .lindrigt slag få det att resa sig.

Att fatta tag i betslet och draga i detta och tro sig därigenom hjälpa djuret är ett stort fel. Det tvärtom hindrar djuret, som måste hafva hufvud och hals fria, när det försöker resa sig. Hästen reser sig nämligen upp genom att först lyfta hufvud och hals för att därigenom minska den tyngd, som hvilar på frambenen. Därefter sätter han framhofvarna i marken på ringa afstånd från bålen och håller därvid frambenen böjda i lederna. Frambenen rätas därefter hastigt och nu återstår att lyfta bakdelen. Detta tillgår så, att hästen drager bakbenen böjda under kroppen och stöder hofvarna mot marken. Nu sänkas ånyo hufvud och hals för att minska tyngden hos bakdelen, och i samma ögonblick sträckas bakbenen, så att djuret blir stående med sänkt hufvud och hals. Allt detta kan försiggå mycket snabbt, men sker alltid i nu angifven ordning, och det är lätt att finna, att hästen därvid, som vi nyss sagt, hindras i sina rörelser, när hans hufvud hålles orörligt, när han vill höja det vid resandet af frambenen och sänka det vid resandet af bakbenen.

Det enda sätt att hjälpa hästen, när han skall resa sig efter ett fall, är att omfatta svansen omedelbart invid kroppen och i samma ögonblick813

Hästkraft—Söfeber.

Schematisk öfversikt af hästens ytterdelar. 1 Svansen. 2 Hasen. 3 Skänken. 4 Knäet. 5 Låret. 6 Höften. 7 Buken. 8 Planken. 9 Sidan. 10 Bröstet. 11 Ballarna. 12 Hofven. 13 Kronan. 14 Kotan. 15 Karleden. 16 Skenbenet. 17 Knäet. 18 Underarmen. 19 Armbågen. 20 Öfverarmen. 21 Bogen. 22 Korset eller kruppan. 23 Länden. 24 Hyggen. 25 Manken. 26 Manen. 27 Mankammen. 28 Öronkörteln. 29 Pannluggen. 30 Näsan. 31 Nacken. 32 Pannan. 33 Ögongropen. 34 Ganachen. 35 Kindkedjegropen. 36 Näsborrarna.

hösten söker resa sig lyfta i denna. Hästen erhåller därigenom en god hjälp.

När hästen legat länge, kan det inträffa, att benen ha domnat. De böra då gnidas med halm, särskildt de ben, som legat under, så att blodomloppet återställes, innan man uppmuntrar hästen att resa sig. Detsamma bör iakttagas, om hästen, sedan ban rest sig, visar sig osäker och darrande på benen. Sedan hästen rest sig, bör han få tillfälle att hämta sig efter den utståndna förskräckelsen och till en början få gå sakta.

Om hästens sjukdomar se Husdjurens sjukdomar.

Hästkraft kallas en för tekniska ändamål antagen enhet för kraftmått, motsvarande den kraft, som kan lyfta

75 kg. i sekunden en meter. Detta är en s. k. effektiv hästkraft. Indicerad hästkraft motsvarar det arbete, som ångan förrättar i en ångmaskins cylinder. En verklig hästkraft, d. v. s. den arbetsprestation, som kan åstadkommas af en lefvande häst, är betydligt mindre än den maskinella hästkraften och uppgår till högst två

tredjedelar af denna eller cirka 50 sekundmeterkilogram.

Höfeber är en egendomlig sjukdom, som vissa personer äro särskildt mottagliga för och som man antager förorsakas genom inandningen af de i luften kringflygande pollenkornen från blommande växter. Den uppträder nämligen alltid vid den tid, då växterna i allmänhet stå i sin fulla blomning eller unge-Höftsjuka—Högskolor.

fär vid tiden för höslåttern. Sjukdomen yttrar sig i snufva, stark nysning, ganska stark ögoninflammation och anfall af astma, synnerligen nattetid. Det radikalaste, ofta det enda hotemedlet är ombyte af vistelseort, hvarvid hafskusten företrädesvis bör komma i åtanke. Näsdusch med kinin kan stundom bereda lindring.

Höftsjuka härleder sig i flertalet fall från en tuberkulos i höftleden och utvecklar sig företrädesvis hos barn, hvarvid sjukdomen mycket ofta föregås af en stöt å höftleden, ett fall eller dylikt, som dock ingalunda, såsom det ofta tros, är sjukdomens egentliga orsak, utan endast påskyndar dess utbrott.

Höftsjukan, som ej sällan förebådas af allmänna symtom, såsom dålig aptit, trötthet, illamående och lindrig feber om kvällarna, ger sig först tillkänna därigenom att barnet börjar halta litet för att skona benet. Egendomligt nog kännes smärtan ej i höftleden utan i knäet. Längre fram utvecklar sig en skenbar förlängning af benet, som äfven hålles felaktigt, tillika med ömhet i själfva höftleden. I svårare fall och då ej sakkunnig hjälp sökts i tid uppstår varbildning i leden, som kan medföra varaktig ofärdighet. Behandlingen består i stillhet och kroppens stärkande i allmänhet, hvarigenom sjukdomen mycket ofta kan fullständigt häfvas.

Det är så mycket viktigare att så snart misstanke om en begynnande höftsjuka uppstår vända sig till en erfaren läkare som endast en sådan är i stånd att på ett tidigt stadium igenkänna sjukdomens natur. Ibland är nämligen höftsjukan af reumatisk art och är då fort nog botad, eller också kan den bero på en genom öfveransträngning åstadkommen böjning af lårbenshalsen, hvilken äfven är af snart öfvergående art.

Höftvärk (se Ischias.)

Högförräderi (se Förräderi.) Högre lärarinneseminarium (se Lärare- och lärarinneseminarier.)

Högskolor. Jämte de båda universiteten i Uppsala och Lund (se Universitet) äger vårt land två högskolor för den högre undervisningen, båda grundade på enskildt initiativ och underhållna med enskilda medel, nämligen Stockholms högskola och Göteborgs högskola.

1. Stockholms högskola är den äldsta och är grundlagd af den 1869 bildade »Högskoleföreningen». Dess verksamhet började dock egentligen först 1881, då högskolan fick sina båda första professorer. Genom tillkomsten af upprepade stora donationer kunde snart flera lärostolar inrättas, och sedan 1908 har högskolan ej blott en fullständig matema-tisk-naturvetenskaplig afdelning, utan äfven en fullständig stats- och rättsvetenskaplig sådan samt äger rättighet att anställa vederbörligen gällande examina samt utdela lärdomsgrader inom områdena för dess verksamhet. Den för högskolan gällande stadga utfärdades af k. m:t 1907, hvarigenom den ställdes under statens öfverinseende, närmast under universitetskanslerns.

För att blifva antagen till studerande fordras att ha aflagt mogenhetsexamen eller vid särskild pröfning visa sig äga tillräckliga kunskaper för att följa undervisningen. Dessutom kunna andra personer begagna sig af undervisningen såsom åhörare af föreläsningar mot erläggande af en viss låg afgift.

2. Göteborgs högskola började sin verksamhet 1890 och lämnar undervisning i de humanistiska ämnena inom filosofiska fakulteten, äfvensom i nationalekonomi och sociologi samt geografi (med handelsgeografi) och etnografi. Högskolan har rätt att anställa vissa examina och disputationer.817

För att blifva antagen till lärjunge fordras mogenhetsexamen. Dessutom kan undervisningen få följas af auskultanter, som efter vederbörande lärares medgifvande mot särskild afgift begagna sig af vissa enskilda

föreläsningar eller öfningar, samt af åhörare, som afgiftsfritt begagna de offentliga föreläsningarna.

Liksom Stockholms högskola står äfven Göteborgs högskola under statens, närmast universitetskanslerns öfverinseende.

Beträffande de för specialutbildning i vissa fack inrättade fackhögskolorna, såsom Handelshögskolan, Karolinska mediko-kirurgiska institutet, Tandläkareinstitutet, Tekniska högskolan, Skogsinstitutet och Veterinärinstitutet hänvisas till resp. rubriker.

Högsta domstolen utöfvar konungens domsrätt och dömer i konungens namn samt utgör högsta och sista instans i alla vädjade eller hänskjutna mål. Högsta domstolens ledamöter kallas justitieråd och skola till antalet vara minst 12, högst 21. Justitieråden skola, när de begått straffbara ämbetsfel, ställas inför en särskild domstol, kallad riksrätt (se detta ord), därjämte skall lagtima riksdag hvart tredje år tillsätta en nämnd, vanligen kallad opinionsnämnd, som äger att döma huruvida högsta domstolens (och regeringsrättens) samtliga ledamöter gjort sig förtjänta att i deras viktiga kall bibehållas, eller om vissa af dem, utan bevisligen begångna fel eller brott af straffbar beskaffenhet, likväl böra från detta kall skiljas. Beslutar nämnden efter omröstning (härtill fordras två tredjedels majoritet), att någon eller några skola anses vara från riksdagens förtroende uteslutna, meddelar konungen vederbörande nådigt afsked från ämbetet med halfva lönen i pension.

Hök (se Dufhöken.)

Hönsskötsel. Det faktum att till vårt land årligen införas mellan 2—3 miljoner tjog ägg visar bättre än något annat att äggproduktionen inom landet ej är så stor som önskligt vore. Visserligen motväges importen af en rätt stor och i stigande stadd utförsel och visserligen äro de importerade äggen billigare, men vi borde dock kunna komma därhän, att äfven svenska ägg kunde föras i handeln i tillräcklig myckenhet och till sådant pris, att införsel från utlandet ej behöfde komma i fråga. Detta önskemål kan dock ej uppnås med mindre än att hönsskötsel blir en allmännare bedrifven binäring till landtbruket, särskildt det mindre, och att intet svenskt landtmanna- eller småbrukarehem saknar en efter förhållandena afpassad, välskött hönsgård.

Många påstå af egen och andras erfarenhet, att det ej lönar sig att hålla höns, i det att inkomsterna ej uppväga eller åtminstone ej nämnvärdt öfverstiga utgifterna och hvad man kan anse besväret värdt. Men där man gjort dylika erfarenheter, har man nog ej skött saken riktigt. Ägg är en vara, som betalas så pass bra, att en hönsgård bör härå sig redan på denna inkomstkälla, om .den skötes så som sig bör. Dessutom bör man komma ihåg att i landthushållningen, äfven den mindre, kan en mängd affall med fördel användas till hönsfoder, som man eljes just ej skulle ha bruk för.

Hönsgården bör ej tilltagas allt för stor,, ty då blir den dyr att underhålla och lönar sig faktiskt mindre. För ett mindre landtbrukarehem är det nog att hålla 25—50 höns. Det är gifvetvis af stor vikt för det påräknade utbytet att välja en god hönsras. Det finns en stor mängd dylika, och det är ett stort misstag att tro det alla äro lika goda. Äfven individuellt äro hönsen hvarandraSlö

Leg-hornshöns.

ganska olika i produktionsförmåga.' Under det att den ena hönan kan lägga öfver 10 tjog ägg på ett år, kommer en annan ej ens upp till i tjog. Vid afvel hör man taga afvelsäggen efter de höns, som visat sig värpa häst, enär i regeln denna förmåga öfvergår på afkomman. Dåliga värphöns är det ingen ekonomi att behålla, utan är bäst att så tidigt som möjligt göda och slakta dem.

Af de hönsraser, som företrädesvis komma i fråga för våra förhållanden, är leghornshönsen de vanligast förekommande. Dessa höns värpa bra oeh börja tidigt att betala sig. Dessutom äro de härdigare och tåla det

oblida klimatet i landets nordliga delar bättre än andra raser. Ett fel är att de rufva opålitligt, hvarjämte de ej lämpa sig för gödning.

En utmärkt hönsras är orpington, som äfven på grund af sin storlek lämnar förträffliga kötthöns. De värpa till och med under vintern, äro ganska härdiga, utvecklas fort och visa sig äfven vara utmärkta rufhöns. På grund af deras stora anlag för fetma böra de ntfodras försiktigt och hållas i rörelse, enär eljes äggläggningen hindras af fetman.

Bland andra hönsraser, som förtjäna rekommenderas med hänsyn till våra förhållanden, böra framhållas Plymouth Bocks samt Wyandotte, båda sorterna goda såväl värp- som kötthöns och förekommande i flera olika färger.

Ett mycket vanligt fel, som våra hönsuppfödare begå, är att de låta hönsen bli allt för gamla. Gamla höns värpa med tilltagande ålder allt mindre och kunna sålunda ej ersätta fodret -— ej underligt således, om en på detta sätt bedrifven hönsskötsel går med förlust. En höna bör ej behållas längre än högst tre år, hvarefter hon hör utgallras. Om man genom pålägg af kycklingar sörjer för att hönsstammen undan för undanSlö

Wyandottehöns.

förnyas, skall man finna, att hönsskötseln icke är något dåligt näringsfång. För afveln hör man helst anskaffa tupp från annat håll — naturligtvis af samma ras -— emedan det visat sig ha ett ofördelaktigt inflytande på afveln, om tupp och hönor äro besläktade. Af de små eller medelstora raserna räcker en tupp till 10—15 hönor, af större raser 8—10. Till afvelsägg tagas endast sådana, som lagts af tvååriga höns.

Kläckningen af äggen tar en tid af cirka 20 dagar. Under det första dygnet lämnas kycklingarna i ro hos modern. Till föda bör man allt efter förhållandena ge dem finhackadt grönt, myrpuppor, maskar, hårdkokta rifna ägg och mjuka brödsmulor, sedermera hvete, hirs och dylikt. Drycken bör bestå af vatten eller ännu bättre mjölk

De små djuren äro helt naturligt under första tiden ganska känsliga för köld, hvarför man vid kall och fuktig

Plymouth Rocks.Slö

väderlek bör hälla dem inomhus och skyddade för drag.

Under sommartiden bruka hönsen kunna förskaffa sig större delen af sin föda själf, om de få röra sig fritt utomhus, så att man endast behöfver gifva dem foder fram på aftonen. Detta får man gifvetvis afpassa efter rådande förhållanden — där riklig tillgång på mask och dylika smådjur finnes, behöfves mindre foder, än där; så ej är fallet. Naturligtvis bör man aldrig låta hönsen svälta — det är dålig ekonomi. Såsom foder kommer företrädesvis säd, mest korn, hvete och majs, i betraktande, men äfven grönsaker äta. hönsen gärna. En gång dagligen — bäst "på middagen — ger man dem blötfoder, bestående af hvetekli, hafregröpe, söndersmulad kokt potatis, hösmule, köksaffall o. s. v., som utröres med kokande vatten kvällen förut, dock ger man ej mer än att hönsen kunna äta upp det. För bildandet af äggskal är det nödvändigt att hönsen med näringen få en tillräcklig mängd kalk antingen blandad i födan, t. ex. benmjöl, eller gifven särskildt i form af finstött porslin, murbruk o. d. Kufvande höns bör man gärna gifva litet extra godt foder.

Det är icke alltid nödvändigt att bygga ett särskildt hönshus. I större oeh mindre landthushåll finnas nästan alltid platser, där man kan anbringa särskilda afstängningar för höns, såsom t. ex. i ladugården, stallet m. m., detta naturligtvis under den förutsättningen, att ventilationen icke är allt för bristfällig. Dessutom äro dessa ställen varma och redan af den orsaken de mest passande platser för hönsen; ty t. o. m. vid en blott medelmåttig värme börja hönsen att värpa tidigare, och vinterägg äro dubbelt dyra. Om sådana afstängningar hellre böra förfärdigas

af träribbor än af sammanfogade bräder, om de böra

anbringas på marken eller högre upp, beror på omständigheterna; dock torde det senare vara att föredraga, på grund af den rådande större värmen och torrheten, och därför att där går lättare att åstadkomma en god ventilation. Blott när man icke kan hjälpa sig på detta sätt, bör man bygga sig ett hönshus.

Detta hus bygges mot söder eller sydost, icke gärna mot nordväst, norr eller nordost. Hvad storleken beträffar,

Hönshus byggdt vid väggen af en lada.

bör man sörja för att djuren kunna röra sig någorlunda fritt. En höjd af 2 m är dock tillräcklig. Till byggnadsvirke torde furu vara det bästa. Grundmurade hus blifva dyrare och i alla fall icke bättre. Taket bör vara af asfaltpapp eller skiffer eller ännu bättre af tegelpannor. Väggarna böra vara rappade, och för att afhålla besvärliga och skadliga snyltdjur är det lämpligt att blanda karbolsyra i kalken.

Ventilationen åstadkommes bäst genomSlö

att högst uppe på väggarna anbringa lufthål, som kunna stängas genom en skjutlucka.

Ingångsdörren bör aldrig anbringas tätt vid 'H marken utan en half m högre.

Golfvet bör helst vara af cement, men äfven trä duger. Det måste då vara släthyfladt för att med lätthet kunna rengöras och undertill beklädas med ståltrådsnät för att hindra råttor att inträнga.

Sittstängerna böra icke anbringas rätt eller snedt öfver hvarandra. De hvarje kväll uppkommande stridigheterna att. få sitta öfverst utfalla ofta illa, utrymme vinnes icke heller därigenom, ty på bredvid hvarandra anbragta stänger finna

Sittstänger.

lika många hönor rum som på det gamla oförnuftiga sättet anbragta. Tillträdet till redena och rengöringen af hönshuset hindras heller icke, när man anbringar dem på ett tvärträ längs väggen. Stängernas storlek bör rätta sig efter storleken af de hönsraser, man äger. De böra hvarken vara för tunna eller tjocka, emedan djuren böra utan ansträngning kunna hålla sig fast.

ßedena böra anbringas på golfvet, kanske bäst i hörnen. De böra vara väl skyddade för nedsmutsning. För höns af småväxt ras kunna de anbringas högre.

Foder- och drickeskärl böra, så ofta vädret tillåter det, sättas i det fria och blott vid sträng kyla tagas in i höns-

Hönshus med inhägnader.

huset. Stenkärl äro de bästa, emedan de lätt kunna göras rena och dessutom äro de hållbarast.

I ett par hörn i huset inrättas de för hönsens välbefinnande nästan oumbärliga balarna. Man blandar torr, finsik-tad jord med träaska och en smula kalk och häri vältra sig hönsen med synbar glädje och försöka att, om möjligt, öf-verpudra bela sin fjäderbeklädnad därmed. Detta sker för att befria sig från ohyra, som plågar dem.

Den största renlighet är af stor betydelse för hönsens hälsa och välmående. Ett par eller åtminstone en gång i veckan måste en grundlig rengöring företagas så väl hvad beträffar sittplatserna som allt annat tillbehör. Därjämte är ventilation (utan drag) och torr grund oundgängligt nödvändiga för byggnader, i hvilka höns skola vistas någon längre tid. Ju tätare ett hönshus är befolkadt, dess noggrannare måste man vaka öfver renlighet och luftväxling. I synnerhet är det viktigt att bortskaffa djurens spillning, som är bärare och spridare af de smittämnen, som åstadkomma de sjukdomar, som hemsöka hönsgårdarna. Den mest fruktade af dessa är hönskoleran, hvarför några ord om denna förhärjande farsot torde här vara på sin plats.

Hönskolera är en smittosam sjukdom, som angriper allt tamt fjäderfä, i synnerhet höns, gäss och ankor, och

ner smittan insteg genom inköp af främmande fjäderfä, men dessutom sprides den genom affallet (blod, fjäder o. s. v.) från slaktade sjuka djur, och slutligen kan smittan förvärfvas därigenom, att fjäderfäet passerat en väg eller dylikt, där förut sjuka djur gått fram.

Att en fjäderfäbesättning blifvit smittad visar sig först därigenom, att flere djur hastigt dö, ofta nog utan att några särskildt framträdande sjukdomssymtom kunnat iakttagas. Yid noggrannare undersökning visar sig dock, att några djur äro matta och nedstämda, fjäder-klädnaden är ruggig och uttömningarna stinkande, till en början af grötlik beskaffenhet och hvitgul färg, längre fram slemmiga och gröna till färgen. Sjukdomen griper vanligen hastigt omkring sig.

Att använda läkemedel medför i regel intet resultat och kommer därför ej i fråga. Hvad man har att göra, då sjukdomen utbrutit, är att så fort som möjligt skilja de friska djuren från de sjuka och sörja för att ingen beröring dem emellan kan förekomma. Bäst är att genast slakta och oskadliggöra de sjuka djuren, då tillfrisknande sällan kan väntas. Säkrast sker detta oskadliggörande genom att uppbränna de döda djuren eller, där detta ej låter sig verkställa, genom att nedgräfva dem till 1/2 meters djup och rikligt beströ med bränd kalk. Nedgräfning i gödselstad bör naturligtvis ej förekomma.

Sedan de sjuka djuren dödats, bör

man söka utrota smittämnet i hönshuset och i de föremål, med hvilka djuren kommit i beröring. Härvid förfar man lämpligast på följande sätt:

Gödsel, foderrester o. d. uppbrännas, hvarefter väggar, dörrar, trägolf och ali inredning grundligt rengöras med varm sodalut (3 kg. soda på 100 liter vatten). Söndriga och andra träföremål af ringa värde uppbrännas; af jord och sandgolf aflägsnas och oskadliggöres det öfversta lagret till 10 centimeters djup. Härefter luftas och torkas, hvarefter väggar, dörrar, golf o. s. v. bestrykas med kalkmjölk (5 kg bränd kalk på 100 liter vatten).

Är man nödsakad att köpa fjäderfä från annat håll, är det rådligast att under 3 dagars tid instänga detta i särskildt rum och först därefter släppa det tillsammans med den gamla besättningen, om efter sagda tid inga sjukdomstecken visat sig. Detta försiktighetsmått är nödvändigt, emedan smittade djur ännu 24—48 timmar efter smittämnets upptagande kunna förefalla friska.

Diarré är en sjukdom, som ganska ofta angriper höns, vanligen beroende på förkylning eller väderleksombyte, men äfven på olämplig föda. Åkomman botas emellertid i regeln ganska lätt, om man ger de sjuka djuren kokt ris, blandadt med litet krita. Äfven en blandning af rödvin och krita gör i dylika fall god tjänst.I.

Idioti kallar man höggradig andesvaghet, hvarvid själsförmögenheternas utveckling är så hämmad, att individen ej är medveten om eller i stånd att bilda sig några högre förnimmelser eller begrepp. Idioten står, med andra ord, på samma ståndpunkt som ett djur af lägre ordning, i det endast de rent ani-mala processerna, såsom intagande af föda, afföring och sömn, försiggå något så när normalt. Denna högsta gradens idioti är i de allra flesta fall obotlig, men jämte den förekomma mindre utpräglade fall, då allt själslif i egentlig mening ej är helt och hållet utslock-nadt. Ja, det inträffar ej sällan att individer, som i alla andra afseenden äro idioter, kunna i en viss riktning utveckla en öfverraskande färdighet. Dylika ensidiga anlag hos idioter gälla oftast matematik, musik, målning o. d. och kunna förklaras däraf att de hjärncentra, där dessa färdigheter äro koncentrerade, blifvit oberörda af den förstörelse- eller hämningsprocess, som är idiotiens orsak, eller rent af utvecklats på andra delars bekostnad.

Idiotien är ofta medfödd eller också uppträder den i de flesta fall under de allra första lefnadsåren till följd af sjukdomar eller skador, som drabba hjärnan eller hjärnskålen. Sålunda kan det hända att en elakartad eller misskött skarlakansfeber eller mässling kan, som det heter, slå sig på hjärnan och medföra

idioti. Den medfödda idiotien har ofta sin grund i urartningsföreteelser eller sjukdomar hos föräldrarna. Man ser t. ex. mycket ofta att i af allmän dege-neration angripna familjer det ena barnet efter det andra födes till världen som idiot. För öfrigt kan idiotien äfven sägas vara ärftlig, i det att idiotiska föräldrar i regeln få idiotiska barn. Äfven alkoholism och syfilis hos föräldrarna spelar i detta afseende en ödesdiger roll för afkomman.

Om idioternas ställning i rättsligt afseende se Af vita.

Idiotanstalter för undervisning och uppfostran af sinnesslöa barn finnas i vårt land till ett antal af mellan 30—40. De underhållas till väsentlig del med bidrag af staten och respektive landsting. (Se Abnormundervisning.)

Idrott. Under detta namn inbegripas en mängd kroppsöfningar, som idkas hufvudsakligen i ändamål att stärka kroppens muskler och uppöfva vissa kroppsliga färdigheter. Den moderna idrotten, hvilken äfven i vårt land vunnit en utbredning och popularitet, som, trots vissa öfverdrifter, kan sägas vara glädjande och innebära goda löften om en förbättring i folkets fysiska uppfostran, omfattar en hel mängd olika öfningar och färdigheter, såsom hastighetslöpning, längdlöpning,häcklöpning, spjutkastning, diskuskastning, kulstötning, dragkamp, brottning o. s. v. Vid vissa831

täflingar, femkamp eller tiokamp, sammansättas fem eller tio olika idrottsprestationer till en serie, ur hvilken den skickligaste utgår som segrare. Andra idrottsgrenar äro lawn tennis, fäktning, fotboll, simsport, rodd, velocipedåkning, skidlöpning, skridskosport o. s. v. Man kan äfven, om man vill, hit räkna åtskilliga gamla, af ålder bland folket brukade spel och lekar. Mera fjärran från idrott i egentlig mening stå hästsport och segelsport.

Höjdpunkten af de prestationer, som åstadkommits inom de olika idrottsgrenarna, kallas, för så vidt de äro mätbara, rekord. Man talar om världsrekord, skandinaviska rekord, svenska rekord o. s. v. allt efter som en uppnådd prestation står utan dittills förekommande motsvarighet i något annat land eller i de nordiska länderna eller i Sverige. Samma betydelse ha de i vissa idrottsgrenar använda beteckningarna världsmästare, Europamästare o. s. v.

Man skiljer strängt i idrottslifvet mellan sådana, som utöfva idrotten för sakens skull eller för sitt nöje, eller sådana, som öfva idrott eller sport mot betalning. De förra kallar man amatörer, de senare professionals. De senare tillåtas endast uppträda vid särskildt anordnade uppvisningar och äro uteslutna från alla täflingar, i hvilka amatörer deltaga.

Den svenska idrottsrörelsen har fått sin föreningspunkt i Svenska gymnastik-och idrottsföreningarnas riksförbund. Idrotten har för öfrigt numera blifvit en internationell rörelse, som har sin brännpunkt i de efter antikt mönster hvart fjärde år anordnade s. k. Olympiska spelen, af hvilka den i Stockholm 1912 anordnade olympiaden var den femte i ordningen. De fyra föregående afhöllos i Atén 1896, i Paris 1900, i St. Louis i 4 och i London 1908.

Iglar (se Blodiglar.)

Impregnering mot eld (se Eldfärg.)

Import (se Införsel.)

Industri, barns användande i (se Minderåriga.)

Infanteri (se Svenska armén.)

Infektionssjukdomar (se Smittosamma sjukdomar.)

Inflammation är benämningen på en sjukdomsprocess, som kännetecknas af förhöjd temperatur, stark blodtillströmning till det angripna stället med däraf förorsakad rodnad eller svullnad, vanligen äfven smärta eller ökad känslighet samt en minskning i den angripna delens eller organets arbets- och funktionsförmåga. Då alla

ofvannämnda företeelser äro för handen och uppträda i häftig form, kallar man inflammationen akut; en kronisk inflammation förlöper däremot långsamt och smygande, ibland till och med helt och hållet utan något karaktäristiskt symtom. Hvarje inflammation åtföljes af afsöndrandet af en ägghviterik vätska, s. k. exudat, hvarjämte de omgifvande väfnaderna fyllas med ur blodet utvandrade hvita blodkroppar, hvilka enligt nyare forskningar äro att anse såsom kroppens skyddsvakt mot inträngande mikroorganismer, hvilka spela en hufvudroll för uppkomsten af en inflammation.

Inflammationer kunna inställa sig i alla kroppens mjuka delar till följd af mekanisk inverkan, såsom hugg, slag o. s. v., genom inverkan af kemiska ämnen samt fysikaliska inflytanden, såsom stark hetta eller köld, men hufvudsakligen genom infektion, d. v. s. bakterier eller bakteriegifter. Allt efter inflammationens säte ger man den olika namn, lunginflammation, tarminflammation, njurinflammation o. s. v., hvarvid äfven behandlingen varierar. Man söker vanligen motverka blodöfverfyllnaden genom833

kalla omslag, isblåsa eller afledande eller sammandragande medel.

Influensa, äfven kallad »grippe», är en egendomlig, tvifvelsutan af en bacill förorsakad sjukdom, som tidtals uppträdt som epidemi ocli gjort sina härjningståg öfver bela världsdelar. Senast kom den till vårt land 1899 och fick då på grund af att den tydligen öfverför-des hit från Ryssland namnet »ryska snufvan», hvilken benämning angifver dess mest karaktäristiska symtom, den nästan alltid sjukdomen åtföljande starka snufvan. Sjukdomen skiljer sig dock ganska mycket från en vanlig snufva, som väl kan åtföljas af hufvudvärk och äfven frossbrytningar, men däremot sällan af utpräglad feber, allmän matthet och smärta i ryggen eller i muskler och ben, hvilka symtom äro kännetecknande för influensan. Ibland äro företrädesvis matsmältningsorganen angripna och kräkningar, magsmärtor, diarré etc. inställa sig. Ofta äro också nerverna indragna i lidandet.

I lättare fall går sjukdomen öfver på några dagar, men i svårare kan det räcka i både en och två veckor innan symtomen gå tillbaka. De akuta anfallen af sjukdomen äro sällan farliga, men

Kvantitet: Värde i kr.:

Bomull ....173,103 dt (deciton) 18,176,784

Brännvin ocli sprit ....— — 2,781,647

Fartyg och båtar...— — 8,647,703

Fisk...403,052 dt 7,613,691

Fläsk ....10,919 » 1,060,905

Frukter och bär, färska eller torkade etc.............— — 9,559,330

(däraf: apelsiner ....5,100,180 kg 1,275,045

mandel ....679,013 » 989,290

plommon och sviskon ....2,092,793 » 1,425,849

russin..1,746,164 » 698,466

äpplen, färska ....2,330,168 » 932,067

» torkade ....859,185 » 687,348)

Frö ....266,945 dt 8,439,403

(däraf linfrö ....214,084 » 5,138,006)

den är så mycket mera förrädisk nnder tillfrisknandet, som vanligen försiggår mycket långsamt. Komplikationer och eftersjukdomar af allvarsam beskaffenhet tillstöta nämligen mycket lätt, i synnerhet hos gamla eller svaga personer eller sådana, som förut äro behäftade med någon kronisk sjukdom. Särskildt öfvergår ofta nog en influensa i lunginflammation, som i regeln blir af svårartad beskaffenhet.

Något specifikt botemedel mot influensa är ej kändt. Mot febern, hufvudvärken, rygg- och ledsmärtorna kan emellertid antipyrin, kina och fenacetin med fördel användas. Den sjuke bör gå till sängs och under tillfrisknandet iakttaga största försiktighet.

Införsel. Värdet af de varor, som från utlandet infördes till Sverige år 1909, uppgick till 616,805,533 kronor. Det är dock att märka, att i ali handelsstatistik, ej blott den svenska, siffrorna endast äro ungefärliga och att i allmänhet importvärdet är upptaget för högt och exportvärdet för lågt, beroende bl. a. på varierande värdesättning.

De viktigaste till Sverige under nämnda år införda varorna voro följande:835

Kvantitet: Värde i kr.: Färger ocli färgningsämnen.......................... 173,070 dt 6,033,655 5,982,921 kg 1,253,404 Gam, ull- .... 1,736,113 » 6,270,959 946,969 » 1,733,797 326 » 782,400 Gödningsämnen.. 2,008,168 dt 14,524,067 Hudar och skinn, oberedda .... 10,419,126 kg 12,703,286 » j » beredda .... 989,985 » 9,447,203 441,867 > 1,816,372 68,307 dt 2,049,197 Järn och stål, oarbetadt eller delvis arbetadt 122,412 ton 10,804,401 97,189 » 16,217,765 Kaffe .... 417,578 dt 33,310,110 Kautschuk och guttaperka, oarbetad .... 689,228 kg 9,249,811 » » j galoscher etc....... 498,714 » 2,152,356 722,325 dt 7,384,268 Koks .... 256,989 ton 4,866,437 Koppar och kopparlegeringar, oarbetade eller delvis arbetade 67,631 dt 8,746,560 j » » arbeten af ... 50,616 » 8,498,324 Maskiner, redskap och verktyg .... 209,127 » 18,256,952 1,435,655 » 18,502,967 Oljor .... 1,407,659 » 21,712,958 (däraf renade lysoljor............................... 1,114,855 » 17,558,968) 25,276 > 1,489,364 148,965 » 744,823 122,747 kg 2,693,681 766,195 hl 1,302,531 Socker, sirup och melass .... 160,091 dt 2,145,811 3,688,598 » 53,579,309 200,905 » 3,596,582 Stenkol .... 4,084,055 ton 55,966,408 Svafvel och svafvelblomma .... 26,836 > 2,490,919 Talg .... 48,512 dt 3,031,003 Tobak .... 4,557,138 kg 8,558,506 362,156 » 2,892,822 51,627 dt 13,775,022 11,978 » 1,336,449 — — 1,803,678 — — 4,259,347 Väfnader: hel- och halfsiden .... 193,873 kg 6,860,064 ylle- .... 1,465,623 » 10,886,753 1,869,882 » 9,187,333 2,482,469 » 2,807,448837

Kvantitet: Värde i kr.:

mattor .... 2,856,858 kg 2,293,915

Ägg.. 2,418,043 tjog 2,224,600

Öfriga varor... — — 135,105,949

Ingeniörsutbildning (se Chalmers tekniska läroanstalt och Tekniska högskolan.)

Inkomstbevillning (se Skatter.)

Inmutning kallas den handling, hvarigenom upptäckaren af en mineralfyndighet förvärfvar sig rätt att bearbeta densamma. För detta ändamål har han att till ortens bergmästare ingifva skriftlig ansökan att få bearbeta fyndigheten, upptagande sökandens namn, hemvist och yrke, mineralfyndighetens art, hemman och lägenhet

samt socken och län, där mineralfyndigheten finnes, samt medelpunkten i det område, som ansökningen afser, denna senare angifven så noggrant, att ej någon osäkerhet uppstår. Bergmästaren skall inom 30 dagar efter ansökningens mottagande meddela skriftligt beslut och utfärdar, i händelse den bifalles, s. k. mutsedel, som tillåter inmutaren att å annans mark på vissa villkor anställa försöksarbeten samt erhålla hälften af det ur fyndigbeten brutna materialet; den andra hälften tillfaller jordägaren eller dennes rättsinnehafvare. Är inmutadt område beläget å kronans mark, tillfaller hela rätten till fyndet inmutaren mot ersättning för den mark, som för grufbryt-ningen användes. Försöksarbetet skall påbörjas inom åtta månader från mut-sedelns utfärdande och skall vara fullbordadt senast inom tre år, hvarefter inmutaren har att hos bergmästaren begära utstakande af utmål, d. v. s. fastställande af det område, inom hvilket inmutaren äger att bedrifva sitt arbete med fyndighetens bearbetande. Det åligger vidare inmutaren att hvarje kalenderår verkställa ett visst mått af ar

bete å fyndigheten, i annat fall förfaller inmutningen.

De mineralfyndigheter, som kunna blifva föremål för inmutning, äro sådana som innehålla dels malmer till följande metaller: guld, silfver, platina, kvicksilfver, bly koppar, järn (med undantag af sjö- och myrmalm), mangan, krom, kobolt, nickel, zink, tenn, titan, molybden, wolfram, vismut, antimon och arsenik, samt dels svafvelkis, magnetkis och grafit. Stenkolsfyndigheter äro undantagna från inmutning och få ej bearbetas i annat fall än då särskildt tillstånd därtill lämnats af konungen.

Inläggning och syltning. Här nedan meddelas ett antal recept på inläggning af grönsaker samt syltning af frukter och bär:

1. Saltade Västeråsgxirkor. På de gurkor, som man vid hvarje skattning af gurklisten erhåller, afputsar man genast den i ena ändan befintliga vissna blomman samt bortskrapar alla fläckar. Därpå lägger man gurkorna i ett kärl med kallt, mjukt å- eller insjövatten (ej källvatten) och låter dem kvarligga däri ungefär ett dygn, tills de kommit i jäsning. På samma gång som man lägger gurkorna i vatten, lägger man salt i friskt källvatten och bildar däraf en lake, i hvilken gurkorna sedan förvaras. Laken bör vara ganska salt, enär gurkorna eljest lätt skämmas; blir den för salt, lägger man gurkorna någon tid i vatten och utdrager sålunda i lämplig mån sältan, samt påhäller därpå ny, lagom salt lake. Börja gurkorna skämmas, utbytes laken genast mot ny, något saltare sådan. I laken bör äfven finnas körsbärs-och svarta vinbärsblad, sönderhackade dillkronor och stjälkar samt något pep-840

parrot, hvilket allt lägges om hvartannat bland gurkorna. De kärl, hvari gurkorna insaltas, böra vara väl rena. Man bör då och då tillse, om gurkorna visa tecken till förskämning, då ny lake genast påhälles, något som vid varm väderlek kan få ske ofta nog.

2. Saltgurkor. Af körsbärs-, svarta vinbärs-, vindrufs- och ekblad tages lika mycket af hvarje sort (man kan använda äfven enbart körsbärs- och svarta vinbärsblad). Af dessa lägges ett tjockt hvarf i botten af en ekbytta, däröfver ett hvarf friska, gröna, omogna gurkor, öfver detta ett hvarf smått skuren pepparrot och sist ett hvarf dillkronor jämte något litet stött alun och russinstjälkar. Man fortfar i samma ordning med blad, gurkor, pepparrot o. s. v., tills byttan är nästan full. Därefter tages 1,3 kg fint salt, hvarpå hälles så mycket friskt vatten, att det kan täcka gurkorna. När saltet är väl smält, slås denna lake öfver gurkorna i byttan, som öfvertäckes med en botten som går ned däri; på detta sätt få de stå i 4 dagar att jäsa, hvarefter ofvanpå botten lägges som press en omkring l'/s kg tung sten. Sättes nu byttan ned i en källare, kunna gurkorna förvaras hela året.

3. Syltgurkor. Friska, stora, fullvuxna, men ej fullmogna gurkor skalas och skäras på längden midt itu, hvarjämte kärnorna urtagas; sedan läggas de i friskt vatten, hvari de blifva liggande ett dygn; därefter upptagas de och aftorkas med linne. Ifall man tycker om smaken, kan man späcka dem med nejlikor, hvarefter de läggas i kokande vatten att koka, tills de börja blifva klara. Då, upptagas de och läggas på rent linne, så att vattnet drages ut ur dem. Emellertid kokas en lag af 4 centiliter vinättika och V6 liter vatten till 420 gm socker. Sedan nedläggas gurkorna i ett stenkärl, och lagen hälles varm därpå

Ett par dagar därefter afhälles lagen och hopkokas, då mera socker ilägges, tills den blir så tjock, att den nästan trådar sig mellan fingrarna. Skulle det icke vara nog lag att skyla gurkorna med, så ökas den med mera socker och ättika, hvarmed den åter kokas samt hälles sedan varm tillbaka på gurkorna. Om lagen efter 1 à 2 veckor blifvit tunnare, hopkokas den åter på ofvanstående sätt och hälles kall på gurkorna, som då böra vara nedlagda i den burk, hvari de skola förvaras.

4. Syltgurkor. Gurkor skalas, skäras i halfvor och ingnidas med salt, hvarefter de få ligga ett dygn. Därpå ger man dem ett hastigt uppkok i litet vatten och lägger upp dem på linne att torka, innan de nedläggas i sin burk. Man kokar en lag af socker och ättika efter smak och låter den kallna, sedan hälles den öfver gurkorna. I burken nedläggas äfven litet hel hvitpeppar, hel senap, en spansk pepparpung, lagerbärsblad, dillkronor och små pepparrotsbitar.

5. Delikatessgurkor. För att få ungefär 21/? à 3 liter gurkor tager man 8 à 10 stoia hvita slanggurkor, hvilka skalas och klyfvas längs efter. Inkrå-met urtages med en silfversked och gurkorna skäras tvärsöfver i stora bitar. Dessa bitar nedläggas hvarftals med salt i ett djupt fat och få ligga så öfver natten. Följande dag upptagas de och läggas på linne att väl afrinna samt nedläggas sedan i en burk hvarftals med dillkronor, hel hvitpeppar, pepparrot (skuren i små tärningar), för ungefär 10 öre hel senap och för 5 öre spansk peppar (väl sönderbruten). Ättika uppkokas och hälles kall öfver gurkorna, så de blifva väl öfvertäckta. Ättikan uppkokas samt påhälles kall 3 dagar å rad, hvarefter burken öfverbindes.

6. Ättiksgurkor. Stora gurkor skäras itu och frånskiljas sitt kärnhus, läggas842

sedan i en skål med salt hvarftals och få stå ett dygn. De upptagas och tor kas väl på linne. Därpå uppkokas ättika och slås het öfver dem, hvarefter de få stå ännu ett dygn. Den gamla ättikan slås nu bort, och ny vinättika uppkokas, hvari sedan läggas spansk peppar, h vitpeppar samt litet schalot-tenlök. Denna ättika slås öfver gurkorna, som sedan, medan de ännu äro varma, väl inneslutas i glaskärl.

7. Klara ättiksgurkor. Till 50 stycken gurkor tagas för 12 öre alun och för samma belopp salpeter, för 8 öre röd vinsten, nejlikor, krydd- och starkpeppar. Allt detta sönderstötes. Gurkorna ställas öfver natten i friskt vatten och uppläggas på linne att torka. Uti en träbytta lägges på bottnen ett hvarf körsbärs- och svarta vinbärsblad, därefter litet kryddor och i bitar skuren pepparrot, och därofvanpå gurkorna, som nedläggas sålunda, att de ej komma åt hvarandra; härpå följer ett hvarf af blad, dill, kryddor och pepparrot, så åter gurkor o. s. v., hvarefter uppkokt ättika slås het öfver gurkorna. Ofvanpå lägges en lindrig tyngd, och byttan ställes på kall plats att förvaras.

8. Norska gurkor. Till 20 stycken medelstora gurkor, hvilka först skalas och skäras i 4 delar samt ur hvilka fröhuset urtages, tager man 420 gm socker, 63 gm hvitpeppar, 40 stycken schalottenlökar (dessa kunna dock uteslutas), 2 näfvar salt, ett par bitar pepparrot. Öfver detta slås kall ättika, så att den står öfver gurkorna. Sedan detta stått en vecka, kokas alltsammans hastigt upp.

9. Inlagd sparris. Sparrisen ställes tätt med hufvudena uppåt i konservburkar. Kallt vatten med litet salt uti hälles på, så att det står jämnhögt med sparrisen. Sedan påskrufvas locken mycket väl. Burkarna ställas ned i en

kittel med vatten, som dock ej får öfverstiga burkarna, och kokas 1 timme. Denna inläggning håller sig flere år.

10. Konserverade ärter. Till inläggning måste ärterna vara nyss plockade och få hvarken vara för späda eller för mycket utvuxna. De tagas ur skidorna, rensas och sköljas i kallt vatten, hvarefter man slår dem i kokande vatten och låter dem koka upp några gånger. Sedan häller man dem i ett durkslag och fyller dem sedan i väl rengjorda bleckdosor, skakar dessa duktigt för att så många ärter som möjligt skola få rum, öser vattnet, hvari de kokat, däröfver till 1 cm höjd från kanten, tillö-der dosorna genast lufttätt och lägger dem i kokande, starkt saltadt vatten. Dosor af 2 kg innehåll kokar man l1/2 timme, mindre dosor blott l1/^ timme.

11. Inlagda ärter. Väl sköljda och fullkomligt torra buteljer med vida halsar användas. Ärterna (goda trädgårds-

spritärter) spritas och läggas på linne. Man tager så jämnstora ärter som möjligt och lägger dem på buteljerna, dessa så fulla som möjligt. Fin, god, ej blött kork nedtryckes helt och hållet i buteljhalsen, ungefär 1 centimeter under dess mynning. Tomrummet ofvan korken fylles sedan med hartz och öfverbindes väl med starkt segelgarn. Buteljerna ställas ner i en kittel med hö, väl pac kadt kring hvarje butelj, så att de e komma åt hvarandra. Sedan påhälles så mycket vatten, att det står upp till halsarna. Kokas med lock på l1/* timme. Sedan lyftes kitteln af elden, efter en stund tages locket utaf, och sedan buteljerna blifvit ljumma tagas de upp ur kitteln, och när de blifvit kalla, hartsas de på nytt. Så inlagda ärter hålla sig i många år.

12. Syltlök. Löken skalas och lägges uti saltlake i 3 dygn, därefter på linne att torka under ett dygn. Ättika, socker844

och något starkpeppar kokas en stund, hvarefter löken slås uti blandningen och får koka tills den blir klar. Litet nejlikor ge god smak, men böra dessa då vara inknutna i en liten påse och endast ligga uti en kort stund, ty eljest blir löken lätt mörk.

Det besvärliga arbetet att skala löken kan betydligt förkortas genom att man lägger löken några dagar i saltvatten eller ock strör duktigt med smörsalt öfver den, då löken efter 3 à 4 timmar är färdig att skalas. Hvilketdera af dessa sätt, man använder, behöfver man blott klämma löken mellan fingrarna för att fullständigt lossa och afdraga det yttre skalet. Löken sköljes sedan och upplägges på linne att afrinna och är nu färdig till inkokning.

13. Kapris i ättika. Kaprisen beströs med salt, får ligga några timmar, hvarefter ättikan slås däröfver, hvarpå det får stå en dag. Sedan det därefter fått afrinna, nedlägges kaprisen i burk och öfversilas med ny ättika.

I stället för kapris kan knopp af indiansk krasse användas.

14. Mixed pickles (engelskt tillred-ningssätt). Man slår i en stor stenkruka 4 à 41/2 liter god ättika tillsatt med 120 gm stött ingefära och 120 gm senapskorn. Sedan blandar man 125 gm salt, 30 gm stött, svart peppar, 7 gm cayennepeppar, 2 finstötta muskotblad, 125 gm senap och 60 gm curcuma (longa) med litet ättika till ett slags fast deg, lägger ned den i ättikskrukan, rör duktigt däri, öf-vertäcker krukan väl, ställer den på varm plats och rör dagligen om innehållet med en träsked. Härpå tager man samma kvantiteter af späda grönsaker, allteftersom årstiden så småningom frambringar dem — blomkål, små gurkor, späda bönor, lök, rädisor, morötter, paradisäpplen, krassefrön, selleri o. s. v. Man sköljer och putsar alla dessa grön-

saker, delar dem, ifall det behöfves, kastar dem i sjudande, saltadt vatten, låter dem koka upp högst 2 gånger, slår af vattnet och utbreder grönsakerna på stora fat att torka. Så snart de äro fullständigt fria från ali fuktighet, lägger man dem i ättikskrukan eller fördelar dem i mindre sten- eller glasburkar och slår ättikan däröfver, binder blåsa öfver burkarna och förvarar dem på sval, torr plats. Emedan grönsakerna uppsuga ättikan, måste man ofta se efter och om nödigt fylla på ny ättika, hvilken man rör om med grönsakerna.

15. Tomatpickles kan inläggas på samma sätt som ättiksgurkor, men blott små omogna tomater böra härtill användas.

16. Inläggning af tomater i ättika. Härtill tagas omogna tomater, hvilka först under minst 8 dagar böra ligga i saltlake. De större sönderskäras därpå i 2—4 delar och inläggas på samma sätt som lök. De mindre användas i pickles.

17. Magdeburger surkål inlägges sålunda: ett fast och väl slutet kålhufvud befrias från sina yttre blad och skäres mycket fint, hvarjämte tjockare bladnerver urtagas. Till hvart kg tagas 20 gm smörsalt, och alltsammans omblandas väl och nedlägges i en väl urlakad och rengjord bytta eller stenkruka. En smula torr dill eller kummin och äfven några enbär, pepparkorn och berberisbär strös hvarftals emellan. Ofvanpå lägges en tyngd, och kålen lämnas att surna.

18. Konservering af champinjoner i smör. Härtill utväljer man späda och fasta champinjoner. Den nedre delen af den sandiga stammen putsas något, för öfrigt gnuggas champinjonerna med salt och tvättas därefter i kallt vatten. Sedan lägger man dem med halfva vikten smör i en kastrull och låter dem koka846

1li timme, häller dem med sin sås i små bleckdosor ('/4 kg innehåll), tillö der dessa och kokar dem därefter s/4 timme. Det i dosorna befintliga smöret är om vintern mycket godt att använda vid tillagning af såser.

19. Syltpäron. Päronen skalas, skäras midt itu, och kärnhusen urtagas. Till 4 hg päron tages 2 hg socker och drygt en deciliter ättika. Sockret sättes jämte ättikan först på elden och skummas. Därefter läggas päronen uti och kokas, tills de äro möra. Kanel och kryddnejlikor tillsättas efter smak. Till denna sats kan man använda alla sorters päron.

20. Trollpäron. Stora gröna syltpäron användas. Till 5 kg skalade päron tagas 1,7 kg farinsocker, 1 stång kanel och I7s liter vatten. Frukten kokas 4 à 5 timmar på sakta eld i väl förtent käil med lock. Man får ej lyfta på locket, utan se till, att det ligger väl på under bela tiden. Efter 3 timmar efterses, om päronen äro kokta, i hvilket fall de uppläggas på ett fat att kallna, hvarefter lagen kokas väl ihop. Sedan päronen kallnat, plockas de i en burk, och lagen slås kall däröfver. De böra försvaras på friskt ställe.

21. Fina kanelpäron. 45 gm kanel kokas i vatten 2 gånger, tills ali must är väl urdragen. Goda, så kallade kanelpäron förvällas i litet vatten, uppläggas på linne och skalas därefter; stjälkarna skrapas och afskäras till hälften, lämningarna af blomman skäras bort, och i hvarje päron göres ett kors. Till 3 kg päron kokas en lag af 2 kg socker, blött i kanelvattnet, som bör utgöra drygt 1 liter. Sedan lagen kokat, tills den blifvit tjock, iläggas päronen, som få koka så länge att de blifva mjuka och skummas väl under kokningen. Päronen läggas upp i ett djupt fat, och såsen hälles öfver dem.

Då de äro alldeles kalla, nedläggas de i burkar, öfverbindas och förvaras.

22. Femtimmars päron. En Ing kokas af 1,7 kg socker och 1 liter vatten, däri läggas 4,7 kg päron, som äro skalade; stjälken får sitta kvar, men skrapas. Halfmogna stenpäron äro bäst. Päronen kokas 5 timmar i förtent kärl med lock på, skummas väl.

23. Lingonpäron. 8 liter lingon rensas och kokas i litet vatten, tills de saftat sig, då de slås i silduk, så att saften får afrinna. 15 liter goda sylt-päron skalas och klyfvas, om de äro stora. Saften samt 1 kg 260 gm socker, eller också sockersirap, men i så fall litet mer, hälles i en syltkittel, ett stycke kanel tillsättes, hvarpå päronen iläggas och få koka häruti, tills de kännas mjuka. Då upptagas päronen och läggas på fat, och saften slås i en kruka för att kallna. Päronen läggas sedan i burkar och saften hälles öfver dem.

24. Ingefärspäron. Saftiga och goda päron förvällas i litet vatten, skalas och skäras i små klyftor; kärnhusen borttagas väl. Tio matskedar rifven ingefära kokas i Va liter vatten i en kopparpanna med tätt lock och uppsilas sedan genom fin hårsil. Ingefäran kokas ytterligare i '/a liter vatten, tills ali must är dragen ur densamma och spadet afsilas, som förut, genom fin hårsil. Om inge-färsvattnet tillsammans utgör '/a liter, tillsättes i syltgrytan 1 kilo och 275 gm socker, hvaraf kokas en tämligen tjock lag, som skummas väl. 1 kg 275 gm skalade päronklyftor ditläggas och få koka, tills de synas klara och såsen simmig. Under kokningen skakas ofta på grytan, hvaraf skummet samlar sig; detta borttages väl. Päronen slås upp i en stor skål och skakas, tills de bli kalla. Burken sköljes med fin konjak och öfverbindes med vaxpapper, sedan847

päronen äro ditlagda. Förvaras på friskt ställe.

25. Syltade reine claude. Stjälkarna afklippas till hälften, och bären pickas med en silfvernål samt få ligga uti

vatten i 3 dagar, under hvilken tid vatten ömsas en gång. Sedan kokas de i friskt vatten, tills de blifva något mjuka, då de upptagas och läggas i kallt vatten en stund och sedan på linne att väl torka. En sockerlag kokas af lika mycket socker som bärens vikt samt litet vatten. Denna lag hälles ljum öfver bären och får stå så i 8 dagar, hvarefter lagen omkokas och åter slås öfver bären och får stå 8 dagar till; sedan uppkokas lagen för 3:e gången, men då med bären uti, hvilka skummas väl, upphällas i en skål och skakas samt skummas, tills de äro kalla, då de läggas på burkar, hvilka öfverbindas och förvaras.

26. Gula salladplommon. Plommonen förvällas, skalen tagas bort och bären vägas. Till 1 kg 680 gm tagas 420 gm socker. Kokas och skummas väl som annan sylt, hällas varma på vidhal-sade flaskor eller burkar, som korkas och hartsas. För att plommonen skola hålla sig bättre, tillsättes 1/4 gm salicylsyra till 420 gm bär.

27. Salladplommon. Plommonen läggas i kokhett vatten, tills skinnet lossnat, hvarefter frukten upptages, väges och lägges i en stenburk. Man kokar nu en lag, bestående af 420 gm fin sockersirap (eller brunt socker), 4 centiliter (vin)ättika,. en nypa muskotblomma, 5 à 6 kryddnejlikor och en matsked brännvin till hvarje 420 gm frukt. Denna lag hälles het på plommonen och burken betäckes först med en fyrdubbel handduk, hvarpå sättes en tallrik, hvarmed den får stå tills nästa dag, då den öfverbindes med papper och förvaras på kallt ställe.

28. Salladplommon. 25/3 liter stora,

röda, halfmogna plommon pickas med silfvernål och läggas på burk. En lag kokas af 1 kg 155 gm farinsocker, 1/3 liter vinättika och 2/s liter vatten, litet nejlikor och kanel inlagda i en tunn lapp iläggas. Denna lag kokas sakta under skumning 1 timme. Därefter slås lagen öfver bären i burken, som täckes med en fyrdubbel handduk och tallrik däruppå. Sedan plommonen stått i denna lag i 3 dygn, afhälles lagen, kokas och skummas samt slås åter öfver bären. För 3:dje gången kokas lagen väl V2 timme, då bären iläggas och få ett hastigt uppkok. Slås sedan på burk, då kanel och nejlikor få flyta omkring i burken.

29. Ättiksplommon. Nyss plockade, mogna plommon aftorkas väl med en mjuk handduk och läggas ned i en stenkruka. Till 3 kg plommon kokas 1 kg socker i 1 liter bästa vinättika, tills vätskan blir klar, då man slår den kokhet öfver plommonen. De få sedan stå så tre dagar, under hvilken tid krukan emellanåt omskakas. Därefter afhäller man saften, låter den koka upp och kokar äfven upp plommonen — portionsvis — en gång däri. Då detta skett och plommonen afrunnit genom ett durkslag, lägger man ned dem tillika med några kanelbitar och kryddnejlikor i glasburkar, kokar saften ånyo och slår den, medan den ännu är varm, öfver plommonen och öfverbinder burkarna, sedan de kallnat, med blåsa.

30. Körsbär i ättika. 2 kg sura körsbär, l1/2 kg socker, l/4 liter god vinättika. Körsbären torkas väl med en handduk och stjälkarna afskäras till hälften. Sockret kokas i ättikan, tills det blir klart; därefter ilägger man bären, låter dem långsamt blifva genomkokta, tager upp dem med en skum-slef och låter saften koka, tills den blir tjock som sirap. Då blandar man körs-849

bären med saften, lägger ned blandningen i glasburkar tillika med några ka-nelbitar och kryddnejlikor. Efter 3 dagar ser man efter, om saften ej blifvit tunn. Om så är fallet, häller man af den och kokar den ännu en gång, häller den svalnad öfver bären och öfverbinder burkarna, sedan de fullständigt kallnat, med blåsa.

31. Ättikskörsbär. Bären läggas i en burk, sedan slås så mycket lag på dem, att det står öfver bären. Denna lag kokas af ättika och socker, hvarvid till Vs liter ättika beräknas 210 gm socker. Först sedan lagen kallnat, hälles den på bären. Om lagen efter 3 à 4 veckor blifvit tunnare, kokas den en stund på nytt och hälles åter kall på bären.

32. Inlagda körsbär. Kärnorna tagas ur bären, hvarpå dessa läggas i en burk och öfverslås med ättika och få stå i 2 dygn, då saften slås af och bären vägas. Man tager lika mycket socker som bären väga samt nedlägger bär och socker hvarftals i en burk.

33. Syltade jordgubbar. Man skaffar sig för detta ändamål konservburkar, helst af glas, med skruflock. Kokar först en ganska tjock sockerlag, som ställes att kallna; därefter afplockas friska, välmogna jordgubbar, som fyllas på konservburkarna, och därpå hälles sockerlagen, hvarefter locken påskrufvas. Dessa burkar nedsättas strax därpå i en gryta, nedbäddade i hö eller hackelse, som påfylles med vatten och ställes öfver elden och sakta får koka i 1 à 2 minuter, hvarefter burkarna äro färdiga att upptagas och förvaras i källare, då bären hålla sig bra under hela vintern. Användas såsom friska jordgubbar och ätas med grädde.

34. Syltade jordgubbar. Till jordgubbarna tages lika vikt socker, det senare kokas till lag, som ej får vara tjock. Därpå iläggas bären, få ett upp-

kok, skummas väl och uppslås i en skål att stå till följande dag. Då frånsilas lagen, som kokas en stund, hvarefter bären iläggas och få sakta koka öfver svag eld, tills syran är urgången; under tiden skummas väl. Man aflyfter kitteln, ilägger en knifsudd salicylsyra och låter det väl blandas med sylten, hvilken varm hälles i små syltburkar. Dagen därpå tager man vaxadt papper, hvilket klippes efter burkens vidd, doppas i konjak och nedtryckes tätt på sylten; därpå öf verlimmas burkarna med fuktadt pergamentpapper.

35. Inlagda blåbär. Till 1 kg. rensade, tvättade bär smälter man 750 gm socker, kokar detta, tills det blir blåsigt och låter det därefter något svalna, slår sedan blåbären däri, låter dem långsamt komma i kokning och några gånger koka upp, hvarefter de genast tagas af elden. Följande dag afhäller man saften, slår bären i glasburkar, låter saften under skumning koka, så den blir tjock, och därefter något afkylas, häller den sedan öfver bären i burkarna, öfverbinder dessa senare, sedan de svalnat, med blåsa och förvarar dem på torrt, kallt ställe.

Innocensen är namnet på en 1765 i Stockholm stiftad sällskapsorden, som räknar sina medlemmar i societeten och hvartannat år, omväxlande med Ama-ranten (se d. o.), anordnar en stor bal, som utgör ett af säsongens förnämligaste nöjen.

Inpackning kallar man en badform, som antingen användes ensamt för sig eller i förening med andra badformer och som kan utföras på flera olika sätt och å såväl hela kroppen som enskilda kroppsdelar. Dess ändamål är att draga blodet åt huden, värma och framkalla svettning. Man skiljer mellan våt inpackning och torr inpackning.

Våt inpackning tillgår sålunda: En851

stor filt utbredes på sängen, och öfver filten lägges ett i kallt vatten doppadt lakan, mer eller mindre urvridet, beroende på patientens förmåga att uppvärma det. Kraftiga personer, särskildt kor-pulenta sådana, uppvärma det vanligen mycket fort, efter en halftimme eller så, medan detta för svagare kan dröja ända till 6 timmar. Uppvärmningen påskyndas genom korta, kalla afritningar (se Bad) före inpackningen. Sedan patienten afklädt sig, lägger han sig på lakanet med armarna utefter sidorna samt insvepes hastigt i detta ända upp till halsen, hvarpå det strykes alldeles slätt intill kroppen. Filten slås sedan väl om patienten, som därjämte öfvertäckes med dunbolstrar och täcken oeh. får ligga tills han uppvärmt lakanet. Frisk luft bör insläppas i rummet genom att hålla ett fönster öppet. Våt inpackning medför en ganska stark reaktion, hvarför svaga eller sjukliga personer ej böra begagna sig däraf utan läkares medgifvande.

Den torra inpackningen tillgår på samma sätt, med den skillnaden att det våta lakanet är här borta. Före inpackningen bör tagas en duktig promenad. Patienten insvepes naken i en filt, öf-verhöljes med kuddar och täcken och får ligga i I1/, till 2 timmar. Efteråt tages en afkylning, helst en stråldusch eller hel öfversköljning, eller också ett bassäng- eller kallbad. Denna form användes mot gikt, reumatism och rubbningar i hudverksamheten. Med hjärtli-dande behäftade personer böra undvika denna badform, liksom hvar och en, som under inpackningen erfar en känsla af beklämning.

Insekter (se Skadeinsekter.)

Insektstyng. De insekter, som mest fruktas i vårt land för sina styng, äro hin och getingar —• vissa arter af humlor kunna också stickas, men detta in-

träffar mera sällan. Endast i större antal och då den stuckne är en svag person kunna styngen blifva farliga, i ali synnerhet om de tillfogats af bålgetin-gar. I sådana fall kunna inställa sig tydliga förgiftningssymtom med starkt illamående. Finnes läkare att tillgå, bör sådan helst anlitas; eljes försöker man med ammoniak, kylande omslag eller is utvärtes samt ger invärtes vin eller brännvin i små doser.

Enstaka insektstyng behandlas bäst med ammoniak, som ingnides på det stuckna stället. Smärtan upphör i regeln genast, enär ammoniaken neutraliserar den etsande syra, som utgör den verksamma beståndsdelen i det genom sticksåret insprutade insektgiftet. Men detta medel måste, om det skall göra någon nytta, användas omedelbart efter det stynget tillfogats, enär eljest det stuckna stället snart svullnar, hvarigenom den lilla såröppningen tilltäppes, så att ammoniaken ej kan intränga. I brist på ammoniak kan man äfven använda en tvålbit, som fuktas och gnides duktigt å såret. Det i tvålen förekommande kalit har nämligen äfven egenskapen att verka syreneutraliserande. Man har äfven rekommenderat att lägga en ituskuren lök på såret eller att drypa löksaft å detta. Vid stark svullnad anbringar man ett omslag af antingen enbart kallt vatten eller, ännu bättre, lika delar blyvatten och karbolvatten. Har man Burows lösning till hands, är dock ett sådant omslag att föredraga.

Äfven mot myggbett, loppbett o. s. v. kan ammoniak med fördel användas. I dylika fall är smärtan i regeln ej förorsakad af något i såret inkommet gift, utan af en lokal inflammation, som framkallats genom insekternas egendomligt konstruerade sugrör. Häraf förklaras också hvarför betten förvärras genom gnidning, som ökar blodtillströmningen.853

Flugstyng kunna ofta nog bli farliga på grund af dessa djurs benägenhet att med förkärlek uppsöka ruttnande ämnen, såsom djurkadaver o. d. Det kan nämligen hända att den bitande flugan släpar med sig likgift oeh inympar detta i såret, då följden lätt blir en blodförgiftning, som i ogynnsamma fall kan sprida sig till hela kroppen oeh medföra en kvalfull död. Har man anledning att misstänka dylikt, bör läkare snarast möjligt anlitas.

Slutligen må omnämnas ett enkelt medel att skydda sig mot insektstygn. Man köper för en 10—15 öre lagerbärsolja på apoteket, häller den på en något större flaska oeh fyller på med sprit, hvarefter blandningen omskakas. Om man ingnider ansikte ooh händer med några droppar häraf, skall man för en half dag undgå att bli besvärad af insekterna, hvilka sky lagerbärslukten.

Insjöar. I efterföljande förteckning upptagas under de olika världsdelarna de största eller i annat afseende märkliga insjöar, som finnas å vår jord, hvarjämte för jämförelse äfven ett antal svenska insjöar af mindre storlek med-

tagits.

Asien.

Ytinnehåll

Kaspiska hafvet........................438,688 kvkm

Aralsjön ....67,769 »

Baikalsjön ....34,180 >

Balkasch-sjön ....18,432 »

Issyk-kul ....6,656 »

Hamun-träsken (Persien) 4,000 »

Urmia-sjön ....3,834 »

Chanka-sjön...................................3,792 »

Van-sjön ....3,700 >

Döda hafvet...................................1,595 »

Afrika.

Viktoria Njansa ....75,000 »

Tangarlika ....40,000 »

N jassa ....27,000 »

Ytinnehåll

Tsad (vid lågt vatten, eljest dubbelt) ....27,000 kvkm

Bangveolo ....10,000 »

Kudolf Njansa ....9,000 »

Moero ....6,000 >

Albert Njansa ....5,600 «

Tsana eller Tana ....3,000 »

Albert Edward Njansa ... 3,000 »

Nordamerika.

Öfre sjön (Lake Superior)... 80,800 »

Huronsjön ....61,600 >

Michigan...58,100 »

Stora Björnsjön..............................29,000 »

Stora Slafsjön ....26,000 »

Eriesjön ....25,800 »

Winnipeg ....22,000 »

Ontario ....18,750 *

Manitoba ....10,000 »

Athabasca ....7,380 »

Stora Saltsjön ....6,100 »

Winnipegosis...................................5,010 »

Centralamerika.

Nicaragua ....11,500 »

Lågo de Chapala ....1,530 >

Managua...1,450 »

Sydamerika.

Titicaca ....8,330 »

Aullagas eller Poopo ....3,000 >

Australien och Oceanien.

Eyre-sjön ....9,900 »

Europa.

Ladoga ....18,129 >

Onega.....................................9,752 »

Vänern ....5,568 »

Pejpus..3,510 >

Vättern ....1,898 »

Mälaren ....1,162 »

Plattensjön..700 »

Genevesjön......................................573 »

Bodensjön ....538 >

Hjälmaren ....480 »855

Ytinnehåll

Storsjön...447 kvkm

(larda-sjön ....366 »

Torne träsk ....326 »

Siljan ....286 »

Neufchätel-sjön ....230 »

Lågo Maggiore ....210 »

Lågo di Como...................................153 »

Vierwaldstättersjön ....112 »

Inteckning kallas en rättslig åtgärd, genom hvilken en domstol till betryg-, gande af en persons rätt i en annan persons fasta egendom låter, efter förutgången granskning af rättens grund och omfattning, i sitt protokoll anteckna denna rätts befintlighet och till allmän kännedom kungöra densamma. I språkbruket har ordet inteckning kommit att betyda ej allenast den sålunda inskrifna rätten utan jämväl den handling, hvarpå denna rätt grundar sig.

I fast egendom kan inteckning beviljas till säkerhet för fordran, för nyttjanderätt, för afkomst och för servitut.

Vid inteckning för fordran upplåter i regeln fastighetens ägare panträtt uti densamma, hvaraf följer att inteckningen måste för att beviljas uttryckligen medgifvas af den, som enligt lagfartshandlingar är ägare till fastigheten. Dock kan i vissa undantagsfall inteckning ske utan sådant uttryckligt medgifvande. Säljare af en fastighet äger sålunda rätt att utan köparens medgifvande taga inteckning i fastigheten för ogulden köpeskilling. Vidare kan tvångsinteckning i fast egendom beviljas, om ägaren är genom domstolsbeslut ålagd att ställa säkerhet för omhänderhafda förmyndare-inedel eller för utgifvande af skadestånd, som ej genast är till betalning förfallet. I här nämnda undantagsfall skall dock tillfälle beredas gäldenären att yttra sig i fråga om inteckningen, innan denna beviljas.

För att vinna inteckning fordras, att

upplåtelsen af panträtt är tecknad å skuldebref eller annan handling, hvarå fordringen grundas, och att den är af vittnen styrkt. Vederbörande handlingar skola företes inför domstolen i original och förses af densamma med påskrift om inteckningen, hvarjämte de af-skrifvas i inteckningsprotokollet. När inteckningen är beviljad, återställes originalhandlingen till köparen jämte ett utdrag ur inteckningsprotokollet, hvilket senare naturligtvis endast har värde såsom en verifikation. Då det händt, att samvetslösa personer någon gång bedragit lättrogna och om saken okunniga genom att hos dem belåna dylika protokollsutdrag såsom verkliga inteckningar, torde det vara skäl att påpeka vikten af att vid öfvertagandet af inteckningar tillse, att det är originalhandlingarna, man erhåller, ty blott med dessa i sin ägo kan man göra sin panträtt gällande.

Sedan inteckning beviljats, häftar fastigheten såsom pant för fordringen, hvilken panträtt är gällande äfven gentemot tredje man. Denna panträtt medför, att fordringsägaren, om skuldförbindelsen icke uppfylles, kan omedelbart påfordra den intecknade egendomens försäljning. Äfvenså äger fordringsägaren att njuta betalning ur egendomen för sin fordran i det fall att egendomen af ägaren vanvårdas eller fördärfvas, så att inteckningshafvarens rätt lider afgjordt afbräck.

Om intecknad egendom afyttras genom köp eller byte, är det i många fall brukligt, men ej nödvändigt — enär panträtten i egendomen kvarstår oberörd — att den nye ägaren genom tecknande af förbindelse å inteekningshand-lingen eller aflämnande till intecknings-hafvaren af en s. k. omslagsrevers (d. v. s. ett skuldebref, lydande å inteckningens belopp, däri inteckningen angifves855

såsom hypotek för fordringen) öfvertager äfven den personliga betalningsskyldigheten. Har däremot intecknad fastighet tagits i mät och försålts på exekutiv auktion, förfaller ali i egendomen intecknad skuld omedelbart till betalning. Är inteckningshafvaren känd och bosatt inom riket, skall han genom särskildt kallelsebref underrättas om tiden för auktionen för att därvid kunna bevaka sina intressen. Låter inteckningshafvaren därefter inteckningen kvarstå i egendomen, blir förre ägaren fri från ansvarighet för så stor del af skulden, som kunnat gäldas af den vid auktionen uppnådda köpeskillingen för fastigheten. Om däremot köpeskillingen ej räckt till att gälda inteckningen helt eller delvis, minskas gifvetvis panträtten i egendomen i motsvarande grad, hvaremot den personliga fordringsrätten kvarstår gent emot skuldförbindelsens utgifvare eller den, som iklädt sig dennes ansvar.

En inteckning för fordran förfaller, om den icke förnyas inom tio år från det den beviljades och sedan ånyo allt framgent förnyas inom tio år efter senaste förnyandet. Förnyelsen verkställes hos den domstol, under hvilken den intecknade egendomen lyder, och skall därvid originalhandlingen uppvisas för domstolen, som förser den med påskrift om förnyelsen. Förnyas ej inteckning inom den angifna tiden, varder den dödad, hvilket innebär upphäfvandet af den panträtt inteckningshafvaren har i den intecknade egendomen.

En inteckning kan för öfrigt dödas när som helst, då fordringsägaren — såsom sådan betraktas den som innehar inteckningshandlingen — med begäran härom ingifver inteckningen till domstolen, som då förser den med bevis om dödandet. Vidare har köpare af på exekutiv väg försåld fastighet rättighet att efter vunnen lagfart få de inteckningar

dödade, som icke blifvit till fullo betalda af den erlagda köpeskillingen.

Inteckningshafvare kan äfven hos domstol söka nedsättning af densamma under annan.

Den förmånsrätt en inteckning medför i förhållande till andra inteckningar i samma fastighet är beroende på, i hvilken ordning de beviljats. Äldre inteckningar gå alltid före senare beviljade i fråga om rätten att utfå betalning för vederbörande fordran ur egendomen. Det är därför vid öfvertagandet af inteckningar af stor vikt att öfvertyga sig om dessas läge i förhållande till öfriga i samma fastighet beviljade. Sådan visshet vinnes genom utlösande

eller påfordrande af ett s. k. gravationsbevis, en bestyrkt förteckning å de enligt vederbörande domstols inteckningsprotokoll tills dato beviljade och i kraft varande inteckningar i den fastighet, hvarom fråga är.

Inteckning kan äfven beviljas till säkerhet för nyttjanderätt, t. ex. arrende-och hyresaftal. Villkoret härför är, att aftalet om nyttj anderätten är skriftligen upprättadt. Däremot erfordras icke fastighetsägarens tillstånd för inteckningens beviljande, så framt icke nyttjande-rättsaftalet inrymmer förbud mot dess intecknande. Verkan af nyttjanderätts-inteckning är, att nyttj anderätten äger bestånd vid frivillig försäljning äfven emot ny ägare af fastigheten. Försäljes fastigheten å exekutiv auktion, blir nyttj anderättens bestånd däremot beroende af huruvida köpeskillingen räcker till betalning af intecknade fordringar, som hafva bättre rätt än nyttj anderätts-inteckningen. Inteckning för nyttjanderätt gäller så länge aftalet om nytt-janderätten varar och behöfver således ej förnyas.

Inteckning för afkomst eller annan förmån, som åt någon upplåtes att utgå af fast egendom, följer samma regler859

som gälla för nyttjanderättsinteckning. Dessa regler gälla jämväl beträffande inteckning för servitutsrätt, hvarmed menas en rättighet, i kraft af hvilken en ägare eller innehafvare af en fastighet är befogad att vid bruket af denna fastighet på ett bestämdt sätt tillgodogöra sig krafter, som enligt natur eller lag falla inom området för en annan fastighet.

Genom särskilda lagar bestämmes reglerna för och förfarandet vid sökande och beviljande af inteckning i järnväg och i fartyg samt af förlagsinteckning. Sistnämnda slags inteckning kan erhållas till säkerhet för försträckning, som till visst belopp i penningar eller varor lämnats såsom förlag till idkande af bergsbruk eller grufdrift eller till drifvande af fabrik, mjöl- eller sågkvarn, boktryckeri, bryggeri, brännvins- eller kruttillverkning. Verkan af förlagsinteckning — som där rörelsen drifves i stad sökes hos vederbörande rådhusrätt, om sådan finnes, eljest hos rådhusrätten i länets residensstad — är den, att för förlaget erhålles förmånsrätt till betalning i det af förlagstagaren tillverkade, äfvensom i råämnen, redskap, maskiner och ali öfrig lösegendom, som begagnas för rörelsen, samt fordringar o. d.

Isblåsa begagnas för stillande af blödningar, för lindrande af inflammationer och mot hufvudvärk, särskildt vid hjärnsjukdomar. Själfva blåsan består vanligen af gummi eller vaxduk, men äfven blåsor af oljadt japanskt papper kunna användas, hvilka äro billiga, om också ej hållbara. Isen sönderslås i små bitar, med hvilka blåsan fylles, hvarpå den tillknytes. I allmänhet lägges ej isblåsan direkt på huden, utan med ett mel-lanlag af en viken näsduk, servett e. d. För att hålla isblåsan på sin plats fast-göres den med en binda. Man bör helst hålla två blåsor i beredskap vid före-

fallande behof, för den händelse någon skulle mankera. Vid fyllningen bör man iakttaga att ej större isbitar komma med, enär sådana förorsaka tryck. Vid t. ex. bukhinneinflammation, då minsta tryck på magen förorsakar smärta, hänger man upp isblåsan, så att den nätt och jämnt berör magtrakten.

Då användandet af isblåsa under vissa omständigheter icke är ofarligt, bör sådan helst ej begagnas annat än på läkares ordination eller inrådan.

Ischias eller höftvärk är en rätt vanlig form af nervsmärtor. Den har sitt säte i höftnerven fnervus ischiadicus), efter hvilken den fått sitt namn. Denna nerv löper från höften nedåt låret och benets utsida och är på grund af sitt läge särskildt utsatt för skador och förkylningar. Många fall af ischias uppstå till följd af öfveransträngningar af benen genom tungt arbete, sport o. d. samt genom tröttande och långvarig olämplig sittande ställning, dock torde i flertalet fall förkylning vara orsaken. Mycket vanligt är att ischias inställer sig efter det man legat på kalla och fuktiga sängkläder eller blifvit genomvåt och ej haft tillfälle att genast byta om kläder.

Det vanligaste är att smärtorna börja i länd- eller korsbenstrakten och småningom utbreda sig efter nervens lopp

till lårets baksida samt knävecket och vidare längs underbenets yttersida ända ned till yttre fotranden och fotryggen. Smärtorna äro mycket ofta särskildt koncentrerade längs en viss del af nerven. De uppträda i regeln ej anfallsvis utan äro vanligen ihållande och som man säger »molande». Mestadels äro de mycket plågsamma och kännas än brännande, än borrande. Hvarje rörelse af benet ökar smärtan, så att patienten har ytterst svårt för att gå.

Sjukdomen är ej lätt att häfva. Säl-861

lan tar den mindre än några veckor i anspråk, och ofta kan det dröja i månader, innan den är fullständigt hotad. Om ej någon allvarsam kronisk sjukdom, såsom sockersjuka, gikt, åderförkalkning, ligger till grund, äro dock utsikterna till fullständig hälsa goda; emellertid har sjukdomen stor benägenhet att återkomma, hvarför den, som en gång haft ischias, bör noga akta sig för allt, som kan framkalla ett recidiv.

Ischias behandlas ungefär som reumatism: med hvila och värme. Varma omslag, inpackningar af hela benet, in-gnidningar med liniment och framför allt massage äro af synnerligen fördelaktig verkan. Äfven bad och elektricitetsbehandling bruka medföra goda resultat. I särskildt svåra fall kan operativt ingripande vara nödvändigt. Då sjukdomen ej är att leka med, i synnerhet om den blir vanskött, är rådli-gast att redan i början anlita läkare.

Isskåp föras numera i handeln i en mängd olika konstruktioner och storlekar. För att ett isskåp skall fullt motsvara sitt ändamål bör det ej blott äga tjocka och väl isolerade väggar och dörrar och lock vara fullkomligt tättslu-tande, det bör också vara så inredt att den i skåpet inlagda isen kan utöfva tillbörlig afkylande effekt. Detta är, åtminstone teoretiskt, icke fallet med de isskåp, i hvilka isen placeras på skåpets botten. Allmänt bekant är ju att kall luft är tyngre än varmare; följaktligen bör i ett isskåp, där isen placeras öfverst och afkyler det närmaste luftlagret, som på grund däraf sjunker mot botten, en mera likformig temperatur kunna åstadkommas och isens verkan således bättre tillgodogöras. Något tekniskt hinder att anbringa isbehållaren öfverst finnes naturligtvis icke, då det ju är en småsak att längs skåpets innervägg anbringa en ränna för smält-

vattnet. Isbehållaren bör emellertid ej ha så stort omfång som skåpets inre dimensioner, utan vara på alla sidor omgifven af öppningar, så att luften kan fritt cirkulera. Hela skåpets inre bör vara öfverklädt med zinkplåt, omsorgsfullt pålagd, så att ej vatten eller fuktighet kan uttränga i träbeklädnaden och orsaka röta.

Af stor vikt, särskildt under den varma årstiden, är att litet emellanåt grundligt rengöra isskåpets inre. Dels brukar nästan alltid någon orenlighet medfölja den inlagda isen och dels införas under begagnandet vanligen hvarjehanda organiska partiklar, som, om de få kvarligga, slutligen öfvergå i förruttnelse och åstadkomma elak eller unken lukt samt bilda mer eller mindre hälsofarliga bakteriehärdar. Man bör därför tid efter annan skura skåpet inuti med sodalut och efteråt spola det grundligt med en lösning af öfvermangansyradt kali, som äfven borttager möjligen förefintlig elak lukt.

Isupptagning. Is upptages så snart den uppnått en tjocklek af 30 cm eller obetydligt däröfver. Den är då lagom tjock för att utan allt för stor möda kunna handteras och har vanligen ej varit utsatt för att skadas af starkare töväder. Isen sågas med vanlig stock-såg i banor, hvilka sedan med isbill eller spett lätt delas i aflångt fyrkantiga bitar. Att gräfva grop till isupplag är vida sämre än att lägga den i hög ofvan jord, hvartill väljes en lugn och helst torr plats. Om platsen är utsatt för solen eller icke, är utan betydelse. På ett tunt underlag af dy eller sågspån lägges isen i lager, hvilka hophuggas så, att de ligga alldeles tätt, och hvaraf de 3 eller 4 första läggas så, att väggarna på högen blifva nära lodräta; sedan indrages hvarje hvarf lika mycket som isens tjocklek. Att hälla vatten på is-861

högen är olämpligt, emedan vattnet ej fryser mer än på högens yta.

Högen täckes sedan ofördröjligen med ett sågspåns- eller dy-lager af minst 30 cm djup från de mest framskjutande iskanterna. Gammal halm kan äfven med stor fördel användas. Gammal sågspån är bättre än ny och dy är vida bättre än sågspån, emedan dyn ej spricker sönder, ej torkar och blåser bort samt ej ramlar ned i de ihåligheter, som möjligen bildas under sommaren i isen, hvarigenom arbetet med högens skötsel under sommaren blir vida mindre än då sågspån begagnas. Slutligen är is, som täckts med dy, mycket lätt att göra ren, emedan dyn lätt släpper isen och sjun-

ker till botten, då isen sköljes, hvaremot sågspånen sitta mera fast och flyta ofvanpå vattnet, hvarigenom de endast med svårighet aflägsnas.

Det är bättre att lägga en stor än flera små ishögar, emedan man då spar täckningsämne, och dessutom smälter isen långsammare, båda delarna genom den mindre yta, som den större högen har i jämförelse med flera små. När isen sedan skall begagnas, uttages behofvet för några dagar på en gång, hvarigenom man slipper att allt för ofta öppna högen för luftens tillträde. Den uttagna isen kan lämpligen täckas med halm. Om man beströr isen med salt, smälter den långsammare.J.

Jakt har sedan gammalt varit, som det heter i "Webers opera Friskytten, »ett nöje för furstar och kungar», och om den ursprungligen, när ännu stora vidder lågo obrutna och erbjödo markens och luftens djur förträffliga tillflyktsorter, i ganska stor utsträckning kunde utöfvas äfven af menige man, så har dock numera genom uthuggning, uppodling och andra åtgärder villebrådet småningom minskats till den grad att jakten mer och mer tenderar till att blifva ett rent öfverklassnöje, kringgär-dadt af stränga jakträttsbestämmelser, som utestänga den obesutna och fattigare befolkningen. Så har utvecklingen åtminstone gått i mellersta Europa. I mån som odlingen fortskrider och lägger nya områden under plogen skall jakten såsom näringsfång tydligen få vika för jakten såsom en sport för de förmögna.

Ännu erbjuder dock vårt land den enskilde medborgaren, äfven om han är jämförelsevis obemedlad, så pass stora möjligheter till utöfvande af jakt af olika slag, att en del vinkar och anvisningar uti ett. och annat till jakten hörande torde vara på sin plats i detta arbete.

Först må då förutskickas några allmänna skytteregler:

Bössan bör, särskildt vid fågelskytte, bäras utan rem på högra axeln och lutad ungefär i 45 graders vinkel med

handen vid varbygeln och piporna nedåt. Huruvida man bör hålla vänstra armen krökt eller sträckt vid skjutning på mål, som rör sig, därom äro meningarna hos oss tämligen delade, och faktiskt är, att lika skickliga skyttar finnas bland anhängare af den förra metoden som af den senare. Emellertid torde det vara gifvet, att den sträckta armen medför största hastigheten vid anläggningen och största herraväldet öfver gevärets rörelser, när man skjuter på mål, som rör sig. För öfrigt kraftiga grepp med båda händerna och bakkolfven kraftigt sluten mot skuldran.

Skjutställningen vid flyktskytte bör vara: vänstra foten fram och den högra längre bak, båda stående ungefär i rät vinkel mot hvarandra, kroppen icke styf, snarare något framåtböjd, men knäna raka. Till god metod hör för öfrigt, att man vid vändning till vänster eller höger aldrig flyttar högra foten, hvilken utgör kroppens stödjepunkt — vi förutsätta, att man har bössan vid högra axeln. Flyttar man högra foten, uppstår en benägenhet att »doppa» med mynningen, hvarigenom skottet träffar för lågt. Vändning till vänster utföres som bekant på det sättet, att man vid skott åt sidan flyttar ut vänstra foten och möjligen vrider högra fotens fram-del åt samma håll. Skjutning åt höger tillgår så, att man raskt svänger vänstra foten öfver åt höger och med det samma868.

Uppgående skott.

vrider högra foten åt samma håll. I alla händelser bör dock högra hälen, så vidt möjligt är, orubbadt ha kvar sin plats. I en del fall kan nog dubbelskott utföras blott genom vridning på öfver-kroppen, men ofta är det fördelaktigare att genom ofvannämnda små rörelser ändra front.

I allmänhet behöfver man icke vid dubbelskott taga bössan från axeln; bössans nedtagande är en ovana, hvarigenom tid förloras, så vidt båda piporna äro färdiga till skottlossning.. Det kan vara likgiltigt, med hvilken pipa man börjar; de flesta pläga börja med högerpipan. Men den vana, man en gång har, bör fasthållas.

När man står med »färdigt gevär», det vill säga till ögonblicklig anläggning, bör kolfven icke vara långt framskjutande, hvilket är en otymplig fason, utan förd så långt tillbaka, att man har låsen vid midjan. Man måste alltid tillse, att piporna ha horisontelt läge, så att de icke komma upp vindt eller

snedt, hvilket är en anledning till många, bomskott.

I allmänhet har man vid fågelskytt© benägenhet att hålla midt på fågeln, när han höjer sig; men enär han gör detta med stor snabbhet, måste man, som figuren utvisar, hålla bra nog högt.

Skjuter man däremot på springande vildt, måste man hålla något framför det flyende djuret, s. k. frånskott. Af figuren framgår ungefär hur långt man bör hålla framför en springande hare. Afståndet bör naturligtvis rättas efter djurets snabbhet.

De flesta sportjägare begagna numera, bakladdningsgevär med patroner. Dock äro ännu på sina håll, särskildt bland allmogen, mynningsladdare i bruk. Vid användandet af sådana framställer sig den frågan, hvilka krutsorter, som äro lämpligast för olika vapen och för olika ändamål. Härvid har man att iakttaga hufvudsakligen följande regler:

Köp krut endast från erkändt god fabrik.

Af krutsorter från samma fabrik äro869.

Frånskott.

vanligen de finkorniga sorterna hastigare än de gröfre.

Finkornigt krut hör väljas till vapen, som ha kort pipa i förhållande till kalibern, och som ha jämförelsevis lätt kastkropp, t. ex. revolvrar och korta hagelgevär.

Använd grofkornigt krut till vapen, som hafva lång pipa i förhållande till kalibern och tung kastkropp, t. ex. finkalibriga kulgevär med långa spetskulor och sjöfågelbössor.

Sedan en passande krutsort blifvit ut-proberad, bör alltid samma sort användas, annars ändras vapnets skjutning. Finnes icke så fint krut som det, med hvilket vapnet är inskjutet, bör man använda en gröfre sort och öka laddningen något. Att använda samma eller minskad laddning af mindre krutsort gifver ej så godt resultat.

En annan härmed sammanhängande fråga är hvilka hagelsorter som böra användas på olika villebråd. För tjäder och hare användes i början af jakttiden

lämpligast svenska n:r 4 och engelska n:r 3, senare på hösten ett nummer gröfre och på vintern ännu ett nummer gröfre. För morkullor, rapphöns, änder, ripor och ungorre svenska n:r 2 och engelska n:r 6 samt för beckasiner svenska n:r 1 och engelska n:r 7.

En viktig sak för jägaren är att noga känna utseendet af de olika djurens spår. Denna kännedom kan visserligen endast komma till godo vid spårsnö, men är då så mycket oumbärligare. Harens spår te sig på följande sätt:

f • ™ # » ™ # »

—-)-

Strecken utmärka spåren efter bakfötterna; ty när haren är i rörelse, sätter han framfötterna i rät linje efter hvarandra och öfverhoppar sedan spåren efter dem med bakfötterna.

Spåren efter bakfötterna kunna också stå snedt mot hvarandra på följande sätt:869.

» e ø ø te 00

När haren tagit mycket långa språng, komma spåren efter alla fötterna helt nära hvarandra, och te sig då som trekanter med tämligen stora mellanrum från hvarandra.

Honans och hannens spår kunna stundom skiljas därpå, att spåren efter honans hakfötter med spetsarna äro vända inåt hvarandra, medan de efter hanen stå riktade utåt.

Eäfvens spår likna på det närmaste dem efter en hund, med det undantag att de hafva en mera långsträckt form, beroende på att de mellersta tårna skjuta längre fram än hos hunden. Trampknölarna äro ej heller fullt så tydligt aftryckta som vid spåren efter en hund. Den gamla räfhannens spår äro i vanligaste fall något större än honans.

När räfven går med vanlig rask gång,

stå spåren i rät linje: «>>««<«

När han smyger långsamt fram, te sig spåren på detta sätt:

När räfven springer, te sig spåren olika, antingen så

t t t « « ø*»øø

eller så

» t • • * * a øø øø ø

Gräflingens spår igenkännas på deras betydliga bredd, på märkena efter de långa klorna och på de korta stegen.

När djuret är i gång, stå spåren i sicksack på följande vis:

øøøøøøø

När gräflingen springer, stå spåren

däremot sålunda:

• « % % « «

0 0 0 0 0 0

Mårdens spår stå i vanliga fall parvis i sned riktning:

øøøøøø

När mården är på språng, hafva spåren ganska stor likhet med dem efter en unghare.

t % « t « « 0 0 0 0 0 0

Att ringa ett djur är att under aktgifvande på spåren i snön göra en rund kring större eller mindre jordområden för att undersöka, hvar djuret för tillfället befinner sig. Leder ett inspår af djuret in till den gjorda ringen, men intet utspår står att upptäcka, måste djuret befinna sig i den ringade terrängen. Har man ett inspår och ett utspår, och båda synas lika färska, är det osäkert, om djuret befinner sig inom eller utom ringen. Vanligen antager man, att djuret icke finnes inom ringen, men det kan likafullt inträffa, att det ändock ligger där; det kan från början ha haft sin lega inom ringen, men gått ut därifrån och sedan åter gått tillbaka in, i hvilket fall det lämnat märken i snön

efter så väl inspår som utspår. Äro spåren flera, måste djuret eller djuren finnas inne, så snart inspåren äro flera än869.

utspåren, alltid ett djur mera för hvarje inspar utöfver utspåren. Skulle spåren icke vara lika färska, riktas naturligtvis uppmärksamheten endast på de färska spåren.

Sättet för jaktens utöfvande är egentligen en sak, som ej kan läras af hooker. Det är erfarenheten, ej teorien, som utbildar jägaren. För den, som vill blifva mer än en s. k. söndagsjägare, är det därföre absolut nödvändigt att till en början ställa sig under en erfaren jägares ledning och ej uppträda på egen hand förrän han förvärfvat tillräcklig erfarenhet och vana. Sådan kräfves också för att förebygga olyckshändelser och skona djuren från onödigt lidande. Nästan hvarje år under jakttiden får man i tidningarna läsa om jaktolyckor, och i de allra flesta fall är o försiktighet, stundom rent af straffbar vårdslöshet anledningen. Än är det en skytt, som vid öfversti-gandet af en gärdsgård burit sig så bak-vändt åt, att han skjutit sig själf eller någon jaktkamrat, än åter är det någon, som under skytte från båt manövrerat sin bössa så, att hanen fastnat mot någon framspringande kant och ett olyckligt vådaskott blifvit följden, och än är det slutligen en tanklös skytt, som sett ett föremål bland buskarna och brassat på i tanke att det var ett villebråd, för att sedan till sin förskräckelse finna att det var en människa eller ett fredligt betande husdjur. En skolad jägare låter ej dylikt komma sig till last — han skall ha lärt att sköta sin bössa så, att den ej blir en fara hvarken för honom själf eller hans sällskap, och han skjuter aldrig förrän han verkligen förvissat sig om hvad det är han skjuter på.

Näst jägarens skicklighet och sinnesnärvaro beror framgången vid dref jakt och fågeljakt af den fyrbente medhjälparen, hunden. Utan en god och väl dresserad jakthund är jägaren i många fall van-

mäktig. Särskildt vid fågelskytte är hunden ofta oumbärlig för det skjutna villebrådets uppsökande och apporte-rande.

Det skulle föra för långt att här lämna någon beskrifning på olika jaktmetoder, hvilka, som redan är sagdt, bäst inhämtas genom erfarenhet. Vi skola därför inskränka oss till att lämna några praktiska vinkar angående jakt på älg och räf, då det förra villebrådet på grund af sin storlek är ganska svårskjutet och då räfven på grund af sina härjningar bland det nyttiga villebrådet förtjänar att strängt hållas efter.

Beträffande älgjakten har man rätt att fordra af jägaren, att han utöfvar jakten så, att dess föremål utsättes för minsta möjliga plågor, d. v. s. att villebrådet i regel faller för skottet. För att kunna åstadkomma detta bör skytten göra sig fullt förtrogen med gevärets bruk och ej räkna på, att slumpen i det kritiska ögonblicket skall stå honom bi; hans gevär bör vara afpassadt efter den jakt, som han har för afsikt att bedrifva; han bör ej skjuta på afstånd, hvilka öfverstiga hans förmåga att träffa väl; framför allt bör han känna det jagade villebrådets skelett och de inre organens läge nöjaktigt väl, så att han kan placera sin kula på rätt ställe. Hvar och en, som på osäkert håll och på måfå dammar till en älg i hopp om att nog si och så träffa den stora kroppen, borde enligt gammal god sed undfägnas med handgriplig tillrättavisning och af jaktledaren för ali framtid uteslutas från vidare deltagande i sådan jakt på dennes område.

Genom att jämföra efterföljande beskrifning af den skottverkan, kulan i olika delar af djurets kropp framkallar, samt bifogade illustration, kan bäst synas huru jägaren bör sätta sitt skott, för att älgen skall falla.869.

Hufvudskott (12). Då hjärnan blifvit träffad, faller älgen i skottet och blir liggande på platsen, men i motsatt fall går djuret vanligen förloradt för skytten. Osäkert skott.

Halsskott (10). Då kulan genomslår halskotorna eller halspulsådern, störtar djuret i skottet, hvilket äfven stundom

är fallet vid skott genom luftstrupen. Skott genom halsmusklerna medföra ingen dödande verkan och läkas vanligen. Osäkert skott för alla, utom för verkligt goda skyttar.

Bogskott (8) kan särskiljas uti högt och lågt bogskott. Kulan har godt anslag. Vanligen genomborras lungorna

-.1

eller hjärtat. Djuret gör ett höjdsprång och rusar därpå, så vida det ej genast faller på platsen, framåt i vild flykt och med sänkt hufvud för att midt under flykten störta. Bästa skottet.

Lungskott (7). Det träffade djuret beter sig nästan som vid bogskott; det störtar vanligen snart. Godt skott.

Lefverskott (6). Detta skott är mycket smärtfullt för djuret, som efter ett mindre högt höjdsprång fortsätter sin flykt; och därunder ständigt synes vara nära att störta på hufvudet; det lägger sig snart och dör inom någon timme. Ej synnerligen godt skott. Det utgör

i likhet med 4 och 5 ett påtagligt bevis för, att skytten ej håller tillräckligt framför.

Bukskott (5). Kulans anslag dåligt, dämpadt. Ett stillastående djur slår vanligen vid skottet bakut och flyr sedan långsamt, tid efter annan stannande. Djuret dör vanligen inom 6 å 10 timmar, men går i regel förloradt för skytten. Dåligt skott.

Ländskott (4). Kulans anslag ljuder hårdt. Endast då kulan träffat högt och krossat bäckenet, störtar djuret och försöker, oförmöget att resa sig, att hasa undan. Mycket dåligt skott.

Benskott (1). Kulans anslag hårdt och skarpt. Ytterst dåligt skott,

Eyggradsskott (2). Djuret stupar i skottet och blir liggande på platsen, då själfva ryggraden krossats, men om kulan träffat endast kotornas taggar, reser sig djuret åter efter fallet och fortsätter sin flykt samt går förloradt för skytten. Ett i allmänhet dåligt skott, ty skytten har skjutit för högt.

Njurskott (3). Vanligen träffas ryggraden samtidigt och djuret stupar då samt blir liggande. I motsatt fall följer döden först efter timtal. Dåligt skott.

Hornskott (11). Kulans anslag ljuder skarpt och hårdt. Då den träffat rosenkransen, faller djuret stundom framstupa eller står några ögonblick bedöfvadt, men återhämtar sig snart och flyr. Naturligtvis ett dåligt skott.

Under stöfvarejakterna på hösten taga hundarna ofta nog upp räf, och det är klart, att jaktsällskapets bela uppmärksamhet nu måste riktas på att få räfven skjuten. Egentligen börjar dock räfjak-ten med första snöfallet, då spårning kan vidtaga. Man ringar de skogsbackar, där räfvarna hålla mest till, och befinnes någon räf vara inne, ställa sig skyttarna på pass, medan någon af deltagarna går in i ringen med hunden869.

eller hundarna, så snart räfven sprungit upp eller spåren annars befinnas alldeles färska, hvilket hundarna oförtydbart gifva tillkänna genom sitt skall eller sin ifver att få komma i väg. Fälles ej räfven vid utgåendet ur ringen, följa jägarna efter, dit drefvet går. Bäfven sträcker långt ut, dock ej längre, än att jägarna godt kunna hinna med, om de ej draga benen efter sig. Man kan ej hafva någon hurtigare jakt än denna vinterjakt på räf, i synnerhet om man förfogar öfver säkra och uthålliga hundar. Är man tillika skidlöpare, ökas behaget af jakten ytterligare genom sammanlänkning af dessa båda idrottsarter.

Den säkraste utvägen att minska räf-öfverflödet är att uppsöka lyorna om våren, när ungarna äro små. Att uppgifva en alldeles säker metod, huru härvid bör förfaras, är vanskligt. Hufvudsaken är att flitigt leta i stenrösen, jordhålor och dylikt. Befinnes gamla räfven kretsa omkring de letande och höja sitt varningsskrän, kan man vara säker om, att lyan icke är långt borta. Har boet blifvit upptäckt, kan det stundom gå behändigt nog att draga ut den ena ungen efter den andra. Understundom är detta dock alldeles omöjligt, i synnerhet då lyan ligger djupt gömd i trånga stengömslen. I sådant fall är nästan den enda utvägen den att täppa till alla tänkbara utgångar

och först försöka fälla modern genom att ställa sig väl dold ett stycke från lyan. Har man härvid en medhjälpare, som sysslar vid själfva boet, kan det lätt hända, att räf-mamma har bela sin uppmärksamhet fäst på denne och icke så noga gifver akt på försåtet i omgifningen. Fås modern på detta vis fälld, tvingas ungarna slutligen af hungern att krypa ut. Taxhundar göra på dylik jakt god tjänst.

Det torde slutligen böra påpekas, att

en förståndig jägare alltid låter sig angeläget vara att vid jaktens utöfning skona så mycket af det nyttiga villebrådet, att dess fortbestånd ej äfventy-ras. Sålunda bör af den större skogsfågeln, tjädern och orren, alltid den gamla hönan skonas, ty hon är stödje-pelaren för släktets fortbestånd och håller samman sina yngre samsläktingar, som kanske utan henne skulle visa större benägenhet att flytta sin väg. »Skona de gamla hönorna och de späda ungarna», är en vishetsregel på jaktens fält, som hvar plikttrogen jägare alltid bör hålla i minnet.

Vid rapphönsjakt är det förkastligt att plocka litet ur hvarje kull. Hellre då alldeles skjuta ut 7 kullar af 10. De stora, orörda kullarna motstå nämligen lättare vinterns ansträngningar än de små decimerade. Dessa sluta sig visserligen stundom till de större, men detta är långt ifrån säkert, hvarförutom det alis icke är visst, att sådana finnas i trakten.

Beträffande rapphönsen, som äro särskildt ömtåliga för och mera än andra fåglar redlösa under stränga vintrar, behöfva de för öfrigt ofta ett handtag från människans sida för att icke svälta ihjäl eller genom kraftlöshet falla offer för sina fiender. Hvad som behöfves därtill är så litet, att det knappt är nämnvärdt såsom besvär. Det enklaste sättet är att bortskotta snön på en eller annan kvadratmeters yta af ett grönrågs-fält à en trakt, där rapphönsen pläga hålla till, och om rågbrodden ej är riklig, där utkasta otröskad säd och en eller annan röfva eller ett kålhufvud. Öfver det hela läggas törn- eller hag-tornsbuskar för att gifva rapphönsen skydd mot rofdjur och roffåglar. Vid starkare snöfall bör man jämväl öfver de utlagda buskarna breda lös halm eller gamla bastmattor. Ett annat sätt är att869.

på en lämplig plats i närheten af häckar eller busksnår af taggiga växter utköra ett par lass hästspillning, hvarpå sedan utkastas några kärfvar otröskad säd. Foderplatsen hålles ständigt fri från snö. Ännu ett sätt är att på öppna fältet kringstänga en mindre fyrkant med gran- eller enbuskar, nedstuckna i marken, och innanför utlägga säd och andra födoämnen för rapphönsen, sedan man fyllt större delen af platsen med grenar och ris och däröfver strött halm.

Till en god jaktvård hör äfven att hålla fyrfotade villebrådstjnfvar borta från jaktområdet. De värsta af dessa äro, utom räfven, hermelinen och mården.

Den förstnämnde är en svår ville-brådsröfvare. Hvarken tjädern eller den fullvuxna haren är säker för honom, hur stora de än äro i förhållande till honom. Äfven rapphönsen äro, när de om vintern söka sig till riornas och ladornas strösamlingar, lätta byten för honom. Hermelinen är egentligen icke föremål för jakt, utan fälles blott tillfälligtvis. Om vintern kan han dock någon gång åtkommas, om man med ledning af spåren efterletar hans gömställe. Allmännast fångas ban medelst små trampsaxar eller t. o. m. vanliga råttfällor.

En ännu farligare fiende har det matnyttiga villebrådet i mården. Han är just icke talrik, men man gör orätt, om man tror, att han icke finnes, därför att han så sällan låter se sig. Mården är nämligen ett litet och högst flinkt djur, som med stor lätthet förstår att dölja sig, så snart en fara synes hota. Gifver man noga akt på spåren i snön djupt inne i skogarna, skall man finna, att denna djärfva fribrytare nog håller sig framme, där något kan vara att få. Den, som vill vårda sin jakt, får därför icke se detta lilla djur öfver axeln och tycka, att det är för obetydligt för att blifva föremål för jakt; så litet det är, gör det

enorm skada, där det får obehindradt hålla till, smidigt och vigt som det är att tränga fram öfver allt, så väl till alla gömslen på marken, som till trädens yttersta grenar. Utom med särskilda fångstredskap kan man fälla mården

för skällande fågelhund, men det gäller därvid att hafva flinka ben, emedan mården far undan med stor hastighet. Äfven stöfvare, som äro öfvade på räfjakt, drifva mård med ifver, när de träffa på färska slag, men jakten räcker ej länge, emedan mården snart träar och därigenom undandrager sig stöfvarens väderkorn. För vanligt dref med en eller två skickliga drefvare kan mården jämväl åtkommas, förutsatt att han blir ordentligt ringad.

Å nyttigt villebråd är jakt, hvari äfven inbegripes fångst, i allmänhet förbjuden vissa tider af året. Dessa fridlysningstider framgå af efterstående

Jakttabell.

Älg är fridlyst större delen af året. På detta djur är jakt tillåten å Halle-och Hunneberg, Norra och Södra Edsmären samt Mösseberg under hela september månad, i Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands (utom Bremön), Jämtlands, Gäfleborgs, Jönköpings, Kronobergs, Blekinge, Kalmar (norra landstingsområdet), Älfsborgs samt Göteborgs och Bohus län fr. o. m. 9 t. o. m. 15 september och i det öfriga riket samt å Bremön från den 1 t. o. m. den 15 september. Fångande och dödande af års-kalfvar efter älg är dessutom förbjudet i de norrländska länen samt Västmanlands, Östergötlands, Jönköpings, Kalmar norra oeh Älfsborgs län (utom Halle- och Hunneberg samt Edsmären).

Kanadahjort och bäfver äro fridlysta året om i hela riket.

Kronhjort får endast jagas under tiden 1 okt.—31 dec.881

Dofhjort och vildren äro fridlysta från 1 jan. t. o. ni 31 aug. (I Östergötlands län är jakt å dofhjort tillåten endast under september och oktober.)

Rådjur får i Blekinge län jagas endast under sept., okt. och nov., i Jönköpings län blott under sept. och okt. I Jämtlands, Värmlands och Västmanlands län samt i Sotholms, Öknebo och Svartlösa härader af Stockholms län är rådjuret fridlyst hela året om. För det öfriga riket gäller samma fridlysningstid som för dofhjort och vildren.

Vaktel och tinamu få jagas endast fr, o. m. 11 sept. t. o. m. 10 nov.

Hare (äfven tysk), tjäder, orre,järpe, dal- och fjällripa få i Västerbottens och Norrbottens län jagas fr. 1 jan. t. o. m. 15 mars samt fr. o. m. 21 aug. till årets slut och i det öfriga riket fr. 1 jan. t. o. m. 14 febr. samt fr. o. m. 16 aug. till årets slut. Dock är att märka, att tjäder- och orrhönor äro i Svealand och Götaland fridlysta hela året med undantag af tiden 16 aug.—15 okt. I Gottlands län äro tysk hare och tjäder fridlysta hela året. Tjäder är fridlyst hela året å Öland.

Rapphöns äro i Västernorrlands och Jämtlands län fridlysta hela året om med undantag af tiden 11 sept.—15 okt. I Hallands, Malmöhus, Kristianstads och Gottlands län äro de fridlysta t. o. m. den 10 sept. samt sedan från 12 nov. I det öfriga riket räcker fridlysningsti-den t. o. m. den 10 sept. samt sedan från 1 okt. 1 Norrbottens län äro rapphöns fridlysta bela året.

Fasan är fridlyst bela året om i Gottlands län samt å Öland och å Visingsö. I Jönköpings län, med undantag af Visingsö, är jakt å fasan tillåten under november och december, i Östergötlands län fr. o. m. 15 okt. t. o. m. 30 nov. och i det öfriga riket, med undantag

af Gottland och Öland, fr. o. m. 15 okt. till 2 febr.

Morkulla är fridlyst fr. o. m 1 febr. t. o. m. 10 maj.

Svan, enkel och dubbel beckasin samt änder af andra slag än dykänder äro i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län fridlysta fr. o. m. 1 jan. t. o. m. 31 juli, samt i Malmöhus, Kristianstads, Hallands och Blekinge län fr. o. m. 1 jan. t. o. m. 10 juli, dock med det undantag att jakt å änder i Blekinge län är tillåten endast fr. o. m. 11

juli t. o. m. 30 nov. I det öfriga riket räcker fridlysningstiden fr. o. m. 1 jan. t. o. m. 20 juli, med det undantag att svan är fridlyst hela året om i Stockholms, Södermanlands, Uppsala, Örebro, Västmanlands och Kopparbergs län.

Knipa, svärta, alfågel samt andra dykänder, med undantag af ejder (se nedan) äro i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län fridlysta fr. o. m. 16 mars t. o. m. 31 juli; vid färskvatten inom Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län fr. o. m. 16 mars t. o. m. 10 juli; vid färskvatten inom det öfriga riket fr. o. m. 16 mars t. o. m. 20 juli samt vid hafskusterna söder om Västerbottens län fr. o. m. 24 april t. o. m. 31 juli.

Ejder är fridlyst vid östersjökusten t. o. m. Kristianstads läns östra kust fr. o. m. 24 april t. o. m. 31 juli, dock få gamla hannar (gudingar) jagas hela året med undantag af tiden mellan 24 april —24 maj. Å kusterna af Hallands och Malmöhus län samt å Kristianstads läns västra kust är ejdern fridlyst fr. o. m. 1 febr. t. o. m. 31 aug. samt i Göteborgs och Bohus län fr. o. m. 1 febr. t. o. m. 31 okt. För öfrigt är denna fågel fridlyst inom vissa mindre kuststräckor och ögrupper enligt därom utfärdade länskungörelser.883

får inom Kalmar läns södra landstingsområde jagas blott 11 sept.—31 okt.

Lunnefågel är fridlyst i Göteborgs och Bohus län saint tordmule å och omkring skäret Bonden utanför Nordmalings socken i Västerbottens län.

Ägg och ungar af fridlysta fåglar äro inbegripna i skyddet. Ej heller är det tillåtet att från annan nyttig hafs- eller sjöfågel före den 10 juli eller från annat nyttigt vildt, som ej är fridlyst, före den 10 aug. taga eller förstöra ungar eller ägg.

För öfrigt hänvisas till den kungörelse angående fridlysningstider, som af k. domänstyrelsen utfärdas hvarje år i april eller maj.

Beträffande för landtbruket nyttiga fåglars skyddande hänvisas till rubriken Fägelskydd.

Den som under fridlysningstid jagar eller olofligen till salu utbjuder, köper, mottager eller från ort till annan forslar fridlyst villebråd gör sig förfallen till böter från 10 till 200 kronor, hvarjämte villebrådet är förverkadt.

Jaktgevär. Till jakt använda skjutvapen äro hufvudsakligen af två slag: mynningsladdare och bakladdare. De I förra, som mellan hvarje skottlossning kräfva en omständlig och tidsödande om-laddning, som omöjliggör en hastigare eldgifning, förekomma dock numera sällan och brukas väl aldrig af sportjägare. Bakladdningsgeväret, som medger så godt som ögonblicklig omladdning genom införande af en patron i det baktill öppnade loppet, besitter i detta hänseende en afgjord öfverlägsenhet öfver mynningsladdaren, ehuru det ställer sig åtskilligt dyrare. Af dylika gevär finnas en mängd olika system att välja på. Ett af de äldsta och som ännu mycket användes är Lefaucheux-geväret, å hvilket loppet öppnas genom att sänka den

å en tapp rörliga pipan i vinkel mot stocken eller ock att vrida pipan åt sidan. Patronen består här af en pappershylsa, försedd i ena ändan med en mässingshatt, som innehåller tändsatsen, hvilken antändes genom gevärshanens slag mot ett litet tändstift. Andra system äro grundade på centraleldanord-ning, i det patronens tändsats bringas till antändning genom ett i låset anbragt stift, som vid hanens nedslående eller lösgörandet af en spänd fjäder träffar patronbottnen i midten. Hos somliga af dessa gevär utan hane spänner fjädern sig automatiskt vid omladdningen, så att skytten endast har att införa patronen och bringa pipan i sitt läge för att genast kunna skjuta på nytt. I nyare tid har man till och med konstruerat magasinsgevär för jaktbruk, hvilka möjliggöra en ännu hastigare eldgifning, på grund hvaraf de företrädesvis ägna sig för fågeljakt, då det ofta gäller att kunna lossa flera skott omedelbart efter hvarandra.

Vid jakt på större vildt, såsom älg, hjort, rådjur och vildsvin användes kula, hvaremot hagelladdning begagnas för smärre djur. För kulskytte kräfves reff-lad pipa, för hagel däremot pipa med slätt lopp. Somliga gevär äro för att öka användbarheten utrustade med dubbelpipor af olika slag, den ena refflad, den andra orefflad, andra gevär åter

äro så inrättade, att dubbelpipor af ena eller andra slaget kunna efter behag insättas. För jaktbruk ägna sig ej kulgevär af liten kaliber, sådan som de moderna armégevären äga, dels af den grund att de på nära håll gå rakt igenom en kropp utan att åstadkomma dödlig verkan annat än i särskilda fall och dels emedan de på grund af sina långskjutande egenskaper kunna komma skada åstad på människor och djur, som händelsevis befinna sig i projektilens väg på långt

afstånd från skytten oeh utom synhåll för denne. En för stor kaliber åter inverkar på träffsäkerheten, i det kulbanan då blir mindre rak. Lämpligast för jaktbruk anses vara en kaliber mellan n:r 20 oeh 28.

Af ett godt hagelgevär fordrar man, att det ej sprider för mycket, något som oftare inträffar med grofva än med fina hagel, samt att haglen utslungas med sådan kraft, att de förmå intränga tillräckligt djupt och krossa benen. Kalibern växlar här mellan 15,8 och 19,8 mm och utgör vanligast 17,6.

Jakthund får ej ströfva fritt omkring å jaktmark. Härom innehåller jaktstadgan följande bestämmelser:

Löper jakthund lös å annan än sin ägares mark, där villebråd finnes, hafve den, som jakträtt där äger, våld att hunden upptaga; dock åligger honom att därom ofördröjligen tillsäga ägaren eller, därest denne ej är känd, låta kungöra i närmaste kyrkor. Vill ägaren återfå hunden, löse den med 5 kronor eller, om det oftare sker, med 10 kronor jämte ersättning hvarje gång för hundens föda och öfriga kostnader. Har ägaren ej utlöst hunden inom åtta dagar efter erhållen tillsägelse om dess upptagande eller inom natt och år från det kungörelse därom i kyrka blifvit uppläst, då vare hunden förverkad och tillfälle upptagaren.

Jakthund, som under tiden från och med den 15 februari till och med den 15 augusti anträffas lös i skog eller hag-mark, där villebråd finnes, må, äfven om dess ägare har jakträtt å ifrågavarande mark, af hvem som helst upptagas, men bör, på sätt förut är nämndt, hembjudas ägaren till inlösen emot 5 kronor hvar gång sådant sker, utom ersättning för föda ocli kostnader, varande hunden förverkad, om han ej blir utlöst inom ofvan

sagda tid efter tillsägelse och kungörelse i kyrka.

Lös hund får ej medtagas eller insläppas i annans inhägnade jaktpark eller djurgård, vid äfventyr att hunden är förverkad.

Jakträtt. Rätt till jakt efter nyttigt villebråd tillkommer enligt jaktstadgan k. m:t och kronan å dess inhägnade jaktparker å djurgårdar, å mark hörande till de k. lustslotten och andra till k. m:ts disposition ställda lägenheter, å kungsgårdar, kungsängar, kronoparker och ali annan k. m:t och kronan tillhörig odisponerad mark, äfvensom å häradsallmänningar, vare sig de stå under allmän vård eller under menigheters särskilda förvaltning. Denna k. m.t och kronan tillkommande jakträtt utöfvas af konungen själf och af chefen för hofjägeristaten jämte deras jaktsällskap, samt för de marker, som icke äro ställda till konungens disposition, af chefen för domänstyrelsen med följeslagare, af konungens befallningshafvande, hvar och en inom sitt län, samt af skogs- och jägeritjänstemän, hvar och en inom sitt distrikt.

Jakträtt tillkommer för öfrigt enskild jordägare å hans mark (är marken utarrenderad, tillhör dock jakträtten arren-datorn, så framt ej annorlunda aftalats); boställsinnehafvare å boställets ägor; kronohemmansåbo å hemmanets mark; delägare i allmänning å dennas område; allmänna inrättningar å mark, som lyder under inrättningarna; städerna å deras mark; afgärda bys invånare å byns ägor inom hank och stör, samt hvarje svensk medborgare å oafvittrad skog samt vid afvittring i de norra länen k. m:t och kronan tillfallen öfverloppsmark (älg får dock ej jagas å dylik mark utan k. m:ts tillstånd), äfvensom i skärgård på klippor oeh skär, som ej tillhöra

något visst hemman, samt ute på öppna hafvet.

Jakträtten är dock inskränkt genom vissa särskilda stadganden om dels frid-lysningstid för vissa djur (se Jakt),

dels förbud mot vissa jakt- och fångstsätt. Sålunda får man icke för jakt använda gillrade spjut eller skjutgevär, icke heller får älg jagas på skidor eller fångas i grop. Grop, sax, snara, stång eller annan för människor eller husdjur mer eller mindre lifsfarlig jaktanstalt får ej af någon begagnas å annans mark utan jakträttsägarens tillstånd och ej heller användas å samfälld mark mellan den 31 maj och den 1 oktober med mindre än att samtliga delägarna gifva sitt samtycke och anstalten är så omgärdad, att kreatur afhållas därifrån. Hvar och en, som vill begagna dylik jaktanstalt eller lägga förgiftadt lockbete, är skyldig att söndagen förut låta kungörelse därom uppläsas i närmaste kyrkor samt förnya detta kungörande en gång i månaden så länge fångstsättet fortfarande användes. Vidare är stadgadt, att finare giller eller snaror icke få användas för fångande af vildt utom Jämtlands län samt Västerbottens och Norrbottens läns lappmarker samt ej heller därstädes under de tider, då hare, tjäder, orre, järpe samt dal- och j fjällripa äro fridlysta.

Den som olofligen jagar på annans mark är förfallen till straff. Har jakten ägt rum i annans inhägnade jaktpark eller djurgård, är straffet böter, och har därvid älg, hjort, rådjur, ren eller svan blifvit fälld, sårad eller fången, kan straffet blifva fängelse i högst 6 månader eller böter, dock ej under 50 kronor. För oloflig jakt å annat, annan tillhörigt jaktområde är påföljden böter intill högst 200 kronor. Om därvid djur af ofvanstående slag fälles, såras eller fångas, är straffet böter, dock ej under 20 kronor. Under oloflig jakt dödadt eller

fångadt villebråd är förverkadt till jakt-rättsinnehafvåren eller ock skall dess värde ersättas, om det ej kan tillrätta-skaffas eller det undergått förskämning. Jakträttsinnebafvaren har rättighet att taga vid oloflig jakt använda redskap och hundar i beslag till dess domstol dömt i saken.

Till oloflig jakt räknas ej, om någon under idkande af loflig jakt tillvaratager och behåller af honom såradt villebråd, som fallit å annans mark.

I fråga om skadligt villebråd, hvartill räknas björn, varg, lo, järf, räf, mård, utter, säl, örn, berguf, hök och falk, gälla särskilda bestämmelser. Den, som ringat björn i ide, har ensam rätt att fullfölja jakten. Om någon eljest vill å annans mark jaga björn eller varg, lo eller järf, är han skyldig hvarje gång förut underrätta vederbörande jakträtts-innehafvare, som, därest dylikt djur bevisligen uppehållit sig i trakten, icke får hindra jakten, men är berättigad att deltaga i den. Den, som under jakt fäller rofdjur af omförmäldt slag, äger rätt att behålla detsamma. För öfrigt gäller, att om någon tillfälligtvis anträffar skadligt villebråd, äger han fälla och behålla det hvar än djuret anträffas. (Se f. ö. Rofdjur och Skottpenningar.)

Jodoform är ett gult pulver med stark, saffranslik, på de flesta obehagligt verkande lukt, hvilket på grund af sina antiseptiska egenskaper användes vid sårbehandling. Det är för detta ändamål ett synnerligen kraftigt medel, särskildt beträffande orena sår, som vid behandling därmed renas och läkas öfverraskande fort. Emellertid är jodoformen ej ofarlig, i det den "på somliga personer utöfvar en giftig verkan, yttrande sig i dels nervösa symtom, såsom yrsel, dels magrubbningar och utslag, af hvilken anledning detta medel ej utlämnas från apoteken utan läkarerecept. Den obe-889

hagliga lukten kan mildras genom litet pulveriserad kamfer, kumarin eller ton-kabönor.

Jordafsöndring (se Jordstyckning.)

Jordarter äro i agrikulturkemisk mening de lösa jordbildningar, som intaga den öfversta delen af jordytan och innehålla de för växterna nödiga näringsämnena. De bildas af sönderfallande och förvittrade stenar, ofta i blandning med i förruttnelse stadda organiska substanser och rester af döda djur och växter. Man indelar jordarterna efter de ämnen, som företrädesvis ingå i desamma, nämligen sand, lera, kalk och mylla, uti sandjordarter, lerjordarter, märgeljordarter och mulljordarter. Dessa hufvudgrupper indelas sedan i sin ordning i underafdelningar, hvilkas benämning bestämmes eftersom de närma sig en grupps hufvudkaraktär. Genom blandning af olika jordarter kan deras lämplighet för olika växter i hög grad varieras; sålunda kan en styf lerjord förbättras genom blandning med lösare jordarter, såsom sand och m3rlla, en näringsfattig sandjord göras tjänlig

för växtodling genom påförande af mylla eller märgeljordarter. Genom att blanda jordarterna med organiska affallsproduk-ter eller vissa mineralsalter, s. k. gödsling, kan deras bördighet i hög grad förökas. Läran om jordarternas egenskaper och sammansättning samt om sättet att göra dem i största möjliga grad lämpade för växtodling utgör en af agrikulturkemiens viktigaste delar.

Jordbruk. Jordbruket är den ojämförligt viktigaste af våra näringar, trots att vidsträckta områden af vårt land äro otjänliga därtill. Jordbruket sysselsätter och föder också så stor del af landets invånare — och skulle helt säkert kunna bereda utkomst åt många fler, om alla möjligheter utnyttjades — att det med rätta kan betecknas såsom huf-

vudkällan till landets välstånd. På senare tid har man i särskildt det smärre jordbrukets underlättande och upphjälpande sett ett kraftigt medel att hämma utvandringen och att i ökad grad kunna binda landets söner och döttrar vid fädernetorfvan. Det är att hoppas och önska, att dessa lofvärda sträfvanden må vinna framgång och medföra ön-skadt resultat.

Det svenska jordbruket bar gått betydligt framåt under det senaste århundradet, kanske mest i det för denna näringsgren särskildt lyckligt lottade Sydsverige. De tider äro förbi, då en jordbrukare ansåg det nästan som en plikt att sköta sin jord så som den skötts i fars och farfars tid och envist motsatte sig alla förändringar såsom helt enkelt onödiga och kostsamma. Om det i landets mera undangömda delar ännu finnes kvar någon jordbrukare af denna gamla stam, så är han att betrakta såsom ett undantag. Man har lärt sig litet hvar att inse betydelsen af att följa nyare metoder för jordens odling och förbättring, för tillvaratagande af dess afkastningsmöjligheter och för utnyttjande af alla dess inkomstkällor. Jordbruket bedrifves, med andra ord, vida mera intensivt än i forna dagar, man är angelägen om att hålla jorden i ständig och god växtkraft, och när man tänker på hur det ofta gick till förr i världen i detta afseende, då man svedde af ett område, besådde det ett par år och därefter lämnade den utsugna jorden åt sitt öde, har man visserligen ingen orsak att önska »den gamla, goda tidén» tillbaka.

Flit och arbete kunna uträtta underverk, ej minst på jordbrukets område, och afvinna till och med en karg och sträng natur goda frukter. Det är visserligen sant, att jordmånen i stora delar af vårt land icke är vidare bördig, men891

här kan arbetet och omsikten gripa in, och man skall alltid komma ihåg att äfven den sämsta jord kan göras fruktbar genom tjänliga medel, hvaribland en ändamålsenlig gödsling är allra viktigast. Mullfattig sandjord kan sålunda göras mullrikare genom gröngödsling och riklig naturlig gödsel, styf lerjord lucker genom kalkning, konstgödning och naturlig gödsel. Det är därför af vikt att tillvaratagaalla ämnen, som kunna användas till jordens gödning. I detta afseende försummas nog på sina håll mycket — så kan man t. ex. vid kusterna få se stora massor af tång ligga obegagnad, ehuru det vore en lätt sak att tillvaratagaden för komposten. Man kunde äfven höstetid i större utsträckning uppsamla löf för samma ändamål — ett besvär, som mau snart skulle finna rikligt löna sig.

Det främsta villkoret för erhållande af goda skördar är att jorden är ordentligt afdikad, så att växterna ej lida af grundvattnet. Härvidlag är naturligtvis täckdikning att föredraga, enär öppna diken taga bort stora arealer, som kunde bättre användas, utom det att de alltid hindra arbetet på åkern. Täckdikena böra utmynna i öppna, väl underhållna afloppsdiken, som medgifva vattnets obehindrade afrinnande.

litt ej mindre vikt igt villkor är ordentlig bearbetning af jorden, för hvilket ändamål man bör förfoga öfver så ändamålsenliga redskap som möjligt. Sådana kunna nog vara litet dyra att anskaffa än mera enkla och primitiva, men de betala sig snart mångdubbelt i jämförelse med de senare. Beträffande större och dyrare redskap kan det ju mycket väl ordnas så, att man bland mindre jordbrukare slår sig hop med en eller ett par grannar om sådana.

Vid höstplöjningen bör man lägga an på att utföra denna bra nog djupt, så att en del af den under matjordslagret

liggande älfven uppluckras eller bringas i dagen. Detta kan äfven vid liten areal ske genom djupgräfning och lönar sig utmärkt genom rikligare skördar än eljest. Genom att älfven blandas med matjorden och uppluckras öppnas nämligen nya näringsområden och bättre utvecklingsmöjligheter för växtrötterna. Dock får denna djupkultur ske försiktigt, så att ej för mycket rå alf på en gång plöjes upp, så vida man ej har mycket : godt om naturlig gödsel.

Under vårarbetet skall man däremot så mycket som möjligt undvika djup bearbetning, som lätt leder till jordens uttorkande. Det är i regeln tillräckligt att bearbeta den höstplöjda jorden först med en slättharf och längre fram med fjäderharf.

Angående odlingen af olika växter hänvisas närmare till resp. rubriker. Här må blott framhållas vikten af en lämplig växtföljd, ordnad efter jordbrukets storlek och tillgångar. Där man har godt om jord kan det vara lämpligt att låta en del ligga i trade, men för smärre jordbruk är detta egentligen ett onödigt slöseri. Hvad jorden vinner genom att, som det heter, hvila sig kan mycket väl ersättas genom ändamålsenlig gödsling i förening med en lämplig växtföljd. Till en sådan hör att taga till regel att aldrig två år å rad odla stråsäd på samma jord utan omväxla med baljväxter och rotfrukter. Det vanliga växelbruket är ju, att råg följes af två- eller treårig vall; därpå bör följa baljväxter, så rotfrukter och slutligen återigen råg eller vårsäd. Systemet med fleråriga vallar bör ej användas utan att vallarna gödslas vid utläggandet, hvarjämte man bör se till att vallarna ej af-betas för hårdt och för sent på höstarna, då återväxten kan äfventyras.

För öfrigt hänvisas beträffande jordbruksarbetet och hvad därvid är att891

iakttaga under olika tidsperioder till efterstående

Minneslista för jordbrukare.

Januari. Så snart slädföret det medgifver, taga vinterkörslorna sin början. Den på hösten npptagna märgeln utkö-res sålunda nu på åkern, sönderhackas så fint som möjligt samt utsprides, om jorden icke är betäckt med alltför djup snö; i motsatt fall upplägges den lasstals på åkern för att senare utspridas. Likaså verkställes vid denna tid märg-ling af kärr och mossar samt af ängar och gräsvallar. Sand utköres på styf och fuktig lerjord samt på kärr- och dyjord. Sandjord förbättras genom på-föring af lera. Sågstockar och timmer samt i öfrigt allt det virke, af hvilket man fordrar någon varaktighet, fälles från november till början eller slutet af februari. De fällda träden böra vid första tjänliga före framforslas. Likaså fortgå nu huggning af ved, gärdsel och stör samt hopsamling af vindfällen och utgallring af döda eller af insektslarver och dylikt angripna träd. Spannmålen i magasinen och rotfrukterna tillses.

Februari. Arbetena under denna månad äro en fortsättning på förra månadens och utgöras hufvudsakligen af: utkörning af gödsel och dy till komposterna på åkerfälten, dykörning till ladugården och stallet, märgel- och sandkör-ning, framforsling af timmer och annat virke, vedhuggning och vedkörning, transporter af spannmål och andra produkter, som skola afsättas, o. s. v. Is upptages och lägges i hög.

Mars. Så länge föret varar, bör man icke försumma att utföra alla de körslor, som ännu ej medhunnits. Sålnnda framforslas nu, där så ej redan skett, gärd-selvirke, ved till sommarbehof, landsvägsgrus, sten till grundmurar, källare etc. Isupptagningen fortsättes, där så

ske kan. Från aflägsna lador framköres höet till gården, i den mån utrymmet medgifver. Det framkörda timret bör, innan det hunnit torka, bilas och flän-kas, och alla öfriga förberedelser vidtagas till de byggnadsarbeten, som man ämnar börja i nästa månad. Åkerbruksredskapen mönstras och sättas i fullt brukbart skick samt kompletteras efter behof. Spannmålen omskoflas och skötes omsorgsfullt, hvilket blir allt angelägnare, ju mera vårvärmen börjar infinna sig. Utsädesspannmål samt klöfver- och gräsfrö omharpas, där så behöfves, samt pröfvas beträffande grobarheten. Ärter och bönor till utsäde handrensas. Af-loppskanaler och diken hållas öppna,

särskildt då snösmältningen börjar, och vattnet afledes från åkrar, som skola besås på våren. Mot vinterns slut bör man med skofvel bryta upp snödrifvor, som lagt sig på åkrarna, samt därefter beströ dem med aska, kolstybb eller sand. Med samma ämnen beströs frusna vattensamlingar på åkrar och ängar, sedan isen förut bräckts. Så fort fälten blifvit fria från snö, borttages genom räfsning eller öfverharfning af åkrarna den »pöls» (»snarp»), som bildar sig, om råggräset ruttnar.

April. Gödsling af vårsädeslanden, vare sig man härtill använder artificiella gödningsämnen eller väl brunnen stallgödsel, bör helst ske på hösten, men om så ej skett, verkställes den nu. Dock är att märka, att de konstgjorda gödningsämnen, som hafva hög kväfvehalt, alltid böra utströs vid sådden och ned-myllas samtidigt med utsädet. Gräsvallarna öfvergödslas. Angår och parker röjas från löf, sjögräs, hafstång, torra grenar och allt slags afskräde, som upplägges i komposthögar eller uppbrännes ute på ängen. Det vissnade fjolårsgräset å gräsvallar oeh ängsmarker afsve-des, och å platserna efter bränningen891

utsås yickerliafre eller lämpliga foderväxtfrön. Mosslupna ängar, som man ej tänker upplöja, harfvas, då kälen helt litet gått ur marken; mossan brännes, gräs- och andra foderväxtfrön utsås, och vallen tillvältas.

Så fort jorden reder sig, hörjas vårbruket å åkerjorden. Först utföresmed tillhjälp af en mullplog (»mullskopa») den vid höstdikningen uppkastade jorden på åkrarna, hvarpå dessa sladdas, harfvas och vid behof vältas före sådden; på lätt jord är det vanligen tillräckligt att endast harfva. Efter sådden och myllningen uppköras tegfårorna, och af loppsrännor upptagas öfver vändtegarna. Vältning verkställes på lös jord omedelbart efter sådden, på styf först när säden kommit upp och något så när skyler åkern. Klöfver- och gräsfrö sås i höstsäden, ju tidigare dess bättre, helst bittida på morgonen och vid vindstilla. Af vårsädesslagen sås hafre och trindsäd (ärter och vicker) vanligen först. Hafren bör sås så tidigt som möjligt, så snart jorden väl reder sig, d. v. s. icke klibbar vid redskapen, men ännu är fuktig i botten. Kalla o< h torra vårar bör hafren sås senare än varma och våta. Vic ker och ärter äfvensom åkerbönor sås äfven så tidigt ske kan, undantagandes vicker afsedd till grönfoder, som kan sås senare. Närmast i ordningen efter föregående sorter sås i regel vårhvete, vårråg och korn, vanligen dock först i maj. Potatisåkrarna uppköras i denna månad och beredas till sättningen, som vanligen sker sedan sådden af vårsäden är afslutad. Morotssådden verkställes så tidigt som möjligt, vanligen i slutet af april eller i början af maj. Hägnaderna tillses och lagas.

Maj. Sådden af vårsäd börjar eller fortgår. Sålunda sås, som redan nämndt, i denna månad vanligen råg, hvete och korn; jorden bör då ha uttorkat så myc-

ket, att den fullständigt reder sig. Vidare sås nu vårraps samt under månadens senare hälft hampa. Lin sås i slutet af denna eller i början af nästa månad. Klöfver- och gräsfrö insås i vårsäd strax efter dennas myllning och före vältningen. Hösthvetet öfverharfvas, när torka inträffar och jorden är styf samt hårdnar och spricker. Klöfvern gipsas, när den uppväxt så pass, att den väl täcker fältet. Af rotfrukter sås eller sättas följande sorter i den ordning, hvari de här uppräknas: morötter (om ej redan sådda), kålrötter, gula rofvor, hvitbetor och potatis. En à två veckor efter sättningen harfvas potatislandet tvärs öfver fårorna; när en oeh annan planta sticker upp, harfvas på nytt längs fårorna; när potatisen allmänt är uppe, harfvas för tredje gången tvärs öfver. Uppkommer ogräs senare, bortrensas det med hacka. Då potatisstånden äro c:a 30 cm höga, kupas de. Tvärplöjning eller sneddning af trädan verkställes så fort som möjligt efter vårbrukets slut. Komposterna omskottas och vattnas med gödselvatten och urin. Torf- oeh dyjordskomposter utspridas på fälten före trädans plöjning. Täckdikning och vat-tenafledningar verkställas. Plantor sättas och frön s^s af skogsträd, så snart öfre lagret af skogsmarken är fri från käle.

Juni. Först mot slutet af denna eller t. o. m. i början af nästa månad sås vanligen hvita rofvor; mot månadens midt sås bohvete; spärgel kan sås nu eller längre fram på sommaren. Midsommarråg sås vanligen i midten af juni eller början af juli. Trädans uppkörning och märgling verkställas, om detta ej redan skett; strax före trädesplöjnin-gen

är rätta tiden att kalka åkerjorden. Rotfrukterna gallras och rensas. Hösthvetet rensas från ogräs samt från däri växande rågax, hvilka afmejas. Odlings-897

arbeten företagas; bränning af mossodlingar sker bäst under senare delen af juni samt under juli månad. Täckdikningen fortsättes. Komposter uppläggas, och de gamla omskottas och vattnas. Stallgödseln utföres å träda, utbredes och nedplöjes före slåttern, helst redan fore midsommar; å lös jord dröjer man dock gärna med stallgödselns utföring till strax fore sådden. Likaså gödslas med kompostgödsel först vid eller strax före sådden. Första klöfverskörden verkställes, när alla blommor äro väl utslagna och hela fältet lyser rödt, vanligen vid midsommartiden.

Juli. Omedelbart efter klöfverskörden plöjas tvååriga klöfverfält, som på hösten skola besås med hvete, samt harfvas kort därefter och beredas för sådden. Slåttern å ängarna verkställes. Rätta slåttertiden för nästan alla grässlag är, innan de slutat blomma och frösättningen börjat. Till gröngödning afsedda växter nedplöjas omkring en månad fore såningstiden. Frösamling sker i den mån gräsväxterna mogna; sålunda verkställes fröskörd af timotej, när axen börja ljusna och toppaxen börja släppa fröna, af klöfver, då de flesta blomhuf-vudena äro svartbruna och låta söndergnugga sig. Eödklöfverfröet bör då vara gulviolett, alsikeklöfverfröet mörkgrönt och hvitklöfverfröet brandgult. Under förra hälften af denna månad sås höst-raps. I norra och mellersta Sverige sker sådden af gammal råg redan mot slutet af juli eller de första dagarna af augusti; i södra Sverige däremot senare. Efter regniga och kalla somrar bör rågsådden ske tidigare, efter torra och varma senare; i förra fallet användes helst gammal, i det senare nv råg (se augusti). Rågskörden samt skörden af tidiga ärter börja de sista dagarna i juli eller de första i augusti (se denna månad).

Augusti. Skörden af råg och »bråd-

ärter» börjar eller fortsätter, och närmast efter denna följer höst- och vår-hveteskörden. Rågen är skördemogen, när halmen gulnar och kornen äro fasta och lätt kunna tryckas ur axen; ärterna, när de nedersta baljorna gulna; hvete, som skall användas till mjöl eller gryn, när kornen hafva en fast, vaxartad kärna, som degar sig mellan fingrarna. Ut-sädeshvete bör däremot få fullmogna. Vicker, som lämnas till frösättning och ej skördas grön, inhöstas, då de nedre skidorna äro mogna. Som redan nämndt, sås gammal råg i mellersta och norra Sverige redan i slutet af förra eller början af denna månad. I södra delarna af landet sås den däremot först mot slutet af augusti eller i september. Ny råg sås i mellersta Sverige ett stycke in i denna månad, enligt »bondepraktikan» från Larsmässan till Bertilsmässan (10 —24 augusti). I västra och södra Sverige sker sådden af ny råg först i september. Samtidigt med eller omedelbart efter rågen sås hvetet. På de fält, som skola nedläggas . till flerårig vall, sås timotejfrö i höstsäden.

September. Sädesskörden fortsättes och afslutas nu, hvarvid de återstående sädesslagen inbärgas i följande ordning: korn, sena ärter, åkerbönor, bohvete och hafre. Kornet är moget, när stråets öfversta led är gul, axen gå i rödt (»stå i rönne») och böja sig nedåt, samt kornen äro gula, fullmatade och icke mjö-liga. Hafren skördas, då de öfversta kornen i vippan äro så fasta, att deras vax-artade kärna degar sig, då de sammanpressas mellan fingrarna. Ärter äro skördemogna, då de nedersta baljorna äro fullt utbildade och börja ljusna; åkerbönor, då en del af baljorna börjat mörkna och bönstjälkarna att gulna. I midten eller slutet af månaden upptages potatisen, som är skördemogen, då blasten börjar gulna och rotknölarna lätt lossna.891

Öfriga rotfrukter inhöstas äfven, rofvor-na vanligtvis sist. Andra klöfverskörden inbärgas jämväl i denna månad. Klöf-vern antingen hässjas till hö eller hellre användes till grönfoder eller nedlägges till surfoder. Sådd af ny råg verkställes, såsom förut nämndt, i södra och mellersta Sverige först i denna månad, likaså stundom sådd af gammal råg i de södra landsdelarna. S. k. senråg kan äfven i mellersta Sverige sas i denna månad eller t. o. m. i

oktober.

Oktober. Sedan ali gröda — säd, foder och rotfrukter — är inbärgad, vidtager omedelbart tillbrukningen af vår-landen, hvilken bör företagas, innan jorden ännu genomblötts af de ymniga höstregnen. Den jord, som skall besås påföljande vår, plöjes, och plöjningen bör ske med stor omsorg, till lika djup och med jämna bottenfåror, så att inga gropar, i hvilka vattnet kan samla sig, uppstå. Jorden bör sedan öfver vintern få ligga i öppen fåra, så att luften och kölden ha fritt tillträde, hvarigenom vittringen påskyndas. Åkrarna förses med afloppsfåror, hvilka efter plöjningen upprensas. Gödsling af vårsädeslanden, vare sig den sker med naturliga eller konstgjorda gödningsämnen, bör helst verkställas på hösten, då gödseln utföres på åkern, men icke nedharfvas. Om man till gödning af vårsäden använder kompostgödsel eller väl brunnen stallgödsel, bör dock gödslingen ske först på våren strax före sådden. Likaså böra de konstgjorda gödningsämnen, som äro starkt kväfvehaltiga, utströs och myllas samtidigt med utsädet.

Närmast efter vårlandens tillbrukning har man att med kraft taga itu med trädesjordens höstplöjning, hvilken bör vara afslutad, innan jorden ännu är sur eller tillfrusen. Plöjningen bör äfven här ske till lika djup och med jämna bottenfåror, och jorden bör sedan ligga

i öppen fåra. I sammanhang med höstplöjningen kunna äfven djupplöjning samt, å torr och väl afdikad mark, alf-luckring verkställas. S. k. vallplöjning (vall brott), d. v. s. plöjning af ängs-och hagmark samt insådda fleråriga gräsvallar, kan uppskjutas till sist. Den kan vanligen fortgå till sent på hösten, då åkerjorden ej mera kan bearbetas.

Ett af de viktigaste höstarbetena är dikningen, som bör fortsättas så länge jorden kan bearbetas.

November. De under föregående månad omförmälda arbeten fortsättas efter behof, så länge väderleken tillåter. Ängar och betesvallar öfvergödslas, och den å dessa befintliga gödseln efter de kreatur, som där betat, utsprides. Märgel upptages och lägges i hög; likaså dyjord. Rotfrukterna tillses och vädras. Af öfriga arbeten må nämnas; stenbrytning, grundläggningsarbeten för byggnader, ämnade att uppföras nästa år, skogens rensning från förtorkade och sjuka träd, ungskogens gallring, betesmarkens röjning m. m. Från november till början eller slutet af februari är lämpligaste tiden att fälla byggnadstimmer samt i öfrigt allt det virke, af hvilket man fordrar varaktighet.

December. Ett af de viktigaste göro-målen i denna månad är anläggning af komposter samt gödselns omsorgsfulla skötsel. Gödseln blandas med dyjord m. m., och den flytande spillningen samt gödselvattnet samlas i en särskild dyng-brunn och uppumpas därifrån då och då på gödselhögen. Rotfrukterna efterses; spannmålen på magasinerna omskoflas och skötes noggrant. I. öfrigt fortsättas eller företagas för årstiden lämpliga arbeten, såsom skogsgallring, timmerfällning, huggning och klyfning af gärdes-gårdsvirke, fällning af löfskog till slöjdvirke, huggning och uppläggning af ved till bränsle m. m.

Plog.

Jordbruksdepartementet (se Stats-departementen.)

Jordbruksredskap. En jordbrukares framgång i sitt yrke är beroende icke blott på ändamålsenligheten af de metoder, han följer, utan i ganska hög grad äfven på beskaffenheten af de redskap han har till sitt förfogande. Insikten härom har också under de senaste årtiondena gjort sig på ett glädjande sätt gällande bland vårt lands jordbrukare, i det man genom både teori och erfarenhet lärt sig, att anskaffandet af ändamålsenlig modern redskap är en utgift, som rikligen betalar sig dels genom bättre resultat och dels genom arbetets underlättande och därmed följande inbesparing af den allt dyrbarare mänskliga arbetskraften.

Äfven det mindre jordbruket kan ej med framgång reda sig utan moderna redskap, och anskaffandet af en tillfredsställande uppsättning sådana är följaktligen en af de utgiftsposter en småbrukare måste räkna med såsom nödvändiga. Där flere

mindre jordbrukare äro bosatta nära intill hvarandra kan man, om ekonomien kniper, tills vidare slå sig ihop om åtminstone de dyrare redskapen, men idealet är naturligtvis att äga sina egna redskap, så att man fritt kan förfoga öfver dem och de slitningar, som tilläfventyrs kunna uppstå ur ett sambruk, må förebyggas.

För jordens bearbetning är plogen det ; ojämförligt viktigaste redskapet. En mängd modeller förekomma i handeln, bland hvilka man kan göra sitt val med hänsyn till förhållandena. För lätt jord behöfver man gifvetvis ej så grof och tung plog som för styf och mera svårarbetad. Detta gäller hufvudsakligen djupplogen, på hvars beskaffenhet åkerjordens kultivering i hög grad beror.

Slättharf.903

Cambridge vält.

Man bör gärna äfven lia en skumplog, som underlättar jordens bearbetning, dock är en sådan mindre nödvändig än harfven. Den vanliga slättharfven är i och för sig ett förträffligt redskap för jordens uppluckring, men ännu bättre är därtill en fjäderharf, som medger både grund och djup bearbetning efter jordmånens beskaffenhet. Den gammaldags släta välten, tillverkad af en grof och tung trädstam, är ej heller att förakta, men öfverträffas dock af järnvältarna, exempelvis Cambridgevälten.

Vidare bör man ej försumma att skaffa sig en radsåningsmaskin, som verkställer sådden vida jämnare än som kan åstadkommas för hand. Lika oumbärlig är slåttermaskinen, så framt åkerarealen ej är mycket liten. Naturligtvis bör man för det mindre jordbruket nöja sig med en enklare modell utan några dyrbara bianordningar för sädens upptagande och bindande o. s. v. Hästräfsan bar också sin gifna plats i det mindre jordbruket, ej heller bör naturligtvis ett tröskverk saknas samt en kastmaskin, om sådan ej är apterad till tröskverket. Ett redskap, som är bra att ha i och för den viktiga potatiskupningen, är det gamla hederliga årdret, som en någorlunda händig och slöjd-kunnig jordbrukaredock bör kunna själf förfärdiga.

Hvad slags redskap man nu än må skaffa sig, är det en viktig sak att de hållas i godt och ständigt brukbart skick. För detta ända-

Radsåningsmagkin.903 Jordbruksredskap.

906

Årder.

Slåttermaskin.

mål är det absolut nödvändigt att skaffa sig ett lämpligt redskapsskjul, där redskapen kunna under den tid de ej användas skyddas för väderlekens inflytelser. Där man ej vidtager detta försiktighetsmått, skall man snart få redskapen förstörda och nödgas skrida till dyrbara reparationer eller rent af kanske nyanskaffning. Så snart höstarbetet på åkern är afslutadt, skola redskapen grundligt rengöras och noga öfverses samt eventuella skavanker afhjälpas omedelbart, detta dels emedan man vid denna årstid har godt om tid för dylika arbeten och dels emedan man, om man dröjer därmed tills vårarbetet står för dörren,

lätt kan bli hindrad i detta genom redskapens bristfällighet. På de rengjorda och omsedda redskapen insmörjas därefter järndelarna med talg eller olja för att förebygga rost, hvarjämte alla omålade trädelar böra indränkas med kar-bolineum, som är billigare och bättre än oljefärg. Först när detta är verkställdt, anbringas redskapen i det för dem afsedda skjulet, som bör kunna tillslutas för snö och väta, och man skall då, när våren kommer, känna sig glad öfver att kunna omedelbart skrida till arbetet med oklanderliga redskap utan att uppehållas af reparationer på än det ena och än det andra.907

Jorden—Jordfästning.

Fig. i. Världsdelarnas och oceanernas ytinnehåll uttryckt i kvadratkilometer.

Jorden är den tredje i ordningen från solen räknadt bland den rad af planeter, hvilka med solen som eentralkropp bilda kärnan i vårt solsystem. Hennes medelafstånd från solen utgör 148,138,000 kilometer och sin nästan cirkelrunda bana kring solen tillryggalägger hon på 365 dygn 5 timmar 48 minuter 46 sekunder. Till storleken är hon den femte i ordningen af de åtta hufvudplaneterna; endast Mars och de innanför hennes bana belägna Venus och Merkurius äro mindre. Hennes massa beräknas till 1,083 miljarder kubikkilometer, representerande en tyngd af 59,581 kvadril-joner kilogram. Jordens omkrets vid

ekvatorn är 5,400 geografiska mil eller omkring 40,070 kilometer. Öfver polerna är omkretsen något mindre på grund af afplattningen i denna riktning. Ytinnehållet utgör 509,950,714 kvadratkilometer.

Jordytans indelning i land och vatten samt de olika hafvens och världsdelarnas areal framgår af fig. 1. I fig. 2 åskådliggöras fastlandens indelning efter markens beskaffenhet.

Jordfästning, den religiösa ceremoni, som föregår eller ledsagar en begrafning, skall i regel äga rum inom 6 veckor efter dödsfallet, för hvilket ändamål anmälan om dödsfallet (hvarvid om möj-909 Jorden—Jordfästning. 908

Fig. 2. Beskaffenheten hos ytan af jordens fastland.

ligt af läkare utfärdad dödsattest hör företes) hör göras snarast möjligt hos pastorsämbetet i den församling, där den aflidne senast varit i församlingsboken eller boken öfver obefintliga upptagen, dock kan, om dödsfallet inträffat å annan ort, anmälan därom ske hos därvarande pastorsämbete. Jordfästning af person tillhörande svenska statskyrkan får ej förrättas af annan än präst i svenska kyrkan; dock får erkänd dis-sentersförsamlings prästerskap förrätta jordfästning af aflidna personer, som tillhört församlingen. Beträffande erkända främmande trosbekännare få de jordfästas af sitt eget prästerskap och

enligt sina särskilda ceremonier. Jordfästning skall äga rum i den församling, där dödsfallet timat, men kan, om vederbörande så önska, förrättas i annan församling.

Då jordfästning sker i vanlig ordning, kallas den högtidlig jordfästning. Dödfödda barn skola jordfästas i särskild, mindre högtidlig ordning och personer, som blifvit afrättade eller ljutit döden under utöfvande af groft brott, i stillhet. Tidigare gällde rörande självmördare att äfven sådana skulle jordfästas i stillhet, men denna bestämmelse är upphäfd genom lag af d. 18 dec. 1908, som medgifver äfven för självspillingar högtidlig911

Jordfästning

]—Jordnatur.

912

jordfästning. Vid en sådan få öfliga ceremonier med klockringning, procession, sorgmusik, sång, liktal o. s. v. brukas efter vederbörandes godtfinnande; vid mindre högtidlig jordfästning får ej klockringning äga rum, och vid jordfästning i stillhet få utom officianten endast närvara den dödes anhöriga samt de personer, hvilka äro oumbärliga för den dödes jordande. Någon som helst särskild högtidlighet får gifvetvis ej i dylika fall förekomma.

Jordfäst lik får ej begrafvas annorstädes än å kyrkogård eller annan för sådant ändamål invigd plats. För anläggande af enskild begrafningsplats erfordras konungens samtycke.

Jordnatur. Med jordnatur förstås en jordegendom å landet tillagd egenskap, genom hvilken bestämmes dels arten och omfånget af innehafvarens rätt till egendomen, dels ock skatter och besvär, som för densamma skola utgöras. Jordnaturen är af tre slag: krono, skatte och frälse.

Kronohemman äro sådana, där kronan äger såväl jorden som räntan. Dessa heinman kunna indelas i tre

hufvudgrupper, nämligen: 1. under stadgad åborätt till enskilda upplåtna kronohemman, till hvilka höra i främsta rummet de allmänna kronohemmanen, hvilka leda sitt ursprung från äldsta tider sannt innehafvas under ärftlig besittningsrätt, vidare stubbe- och räjselrättshem-man, sämje- och stadgehemman, krono-bergsmanshemman, kronobyggen, kro-norusthåll samt kronolotshemman och gästgifverihemman af krononatur o. s. v.; 2. till visst allmänt ändamål anslagna kronohemman, såsom boställen, hvilka kunna brukas af innehafvaren själf eller genom åbo (boställena äro numera i allmänhet indragna, så att endast de ecklesiastika och några få andra boställen återstå) samt allmänna inrättningars

hemman, t. ex. kyrko-, akademi- och gymnasiehemman etc., hvilka vanligen utarrenderas; samt 3. kronans jordbruksdomäner i inskränkt bemärkelse, nämligen kungsgårdar, kungsladugårdar, kronosäterier och indragna boställen, hvilka samtliga stå under domänstyrelsens öfverinseende. Angående besittningsrätten till kronohemman se Åborätt.

Skattehemmanen (kronoskattehemmanen) leda sitt ursprung från de gamla odalböndernas egendomar, hvilka blifvit uppodlade å det ledigvarande landet, innan kronan ännu tillerkänt sig äganderätt till jorden. Jorden äges här af enskild person, men kronan uppbär af hemmanet ränta, som har egenskap af skatt. Ägare af skattejord har numera lika fri förfoganderätt däröfver som ägare af frälsejord öfver denna. Kronojord kan öfvergå till skatte på olika sätt, såsom genom skatteköp, upptagande af nybyggen i de norra länen o. s. v. Af dessa sätt är skatteköp det viktigaste. Sådant köp får äga rum af dels under stadgad åhorätt upplåtna kronohemman och dels andra kronohemman, dock med undantag af kronans jordbruksdomäner, så framt ej riksdagen beslutar deras försäljning, alla slags boställen, domkyrkohemman samt krigsmanshushemman, kungl, och Hvitfeldska stipendiefondens hemman och Visingsö skolegodshemman, angående hvilka tre senare slags hemman k. m:t dock äger rätt medgifva skatteförsäljning. Företrädesrätt till skatteköp har i regeln åbon å vederbörande hemman och skall den, som önskar skatteköpa ett kronohemman, anmäla sig hos k. befallningshafvande samt i landtränteriet nedsätta den fastställda skatteköpeskillingen.

Frälsehemmanen hafva uppkommit därigenom, att kronan efterskänkt å jorden hvilande skatter och besvär. En form af frälse, det s. k. adliga frälset, upp-918

stod på så sätt att rikare och förnämligare män erhöllo skattefrihet för sina gårdar. En stor del frälsehemman räknar sitt ursprung från det s. k. rust-tjänstfrälset, hvarigenom bonde, som tjänte till häst, beviljades skattefrihet för sitt gods och ingick bland frälsemännen. I korthet kunna frälsehemman karaktäriseras som sådana, där både jord och ränta ägas af enskild person. Rent frälse kallas det, då jorden och räntan ägas af samma person, och blandadt frälse, då jorden och räntan ägas af olika personer. . Slutligen finnes en skillnad mellan skattefrälsehemman, som ursprungligen varit skattehemman, men hvilkas ränta kronan afhändt sig till enskild person, och frälseskattehemman, hvilka ursprungligen varit frälsehemman, men af ägaren afyttrats mot förbehåll om erhållande af räntan. Angående de förstnämnda eller skattefrälsehemmanen stadgades i och med grundskatteafskrifnin-gen, att staten skulle på hembud inlösa räntan eller ock ersätta hemmansägaren den utgifna räntans belopp. Dessa hemman äro således i själfva verket likställda med skattehemman, hvaremot frälseränta fortfarande skall utgöras af frälseskattehemman. Numera kan kronojord endast i vissa undantagsfall öfvergå till frälse.

Jordstyckning. I forna tider bemödade sig lagstiftningen att så mycket som möjligt hindra jordens styckande i smärre ägolotter, emedan man fraktade dels att det allmänna välståndet därigenom skulle lida, dels och kanske hufvudsakligen att genom styckningen de å jorden hvilande skatter och besvär icke skulle kunna utgöras. Sedan emellertid de på jorden hvilande skattebördorna i hög grad minskats och man kommit till insikt om att jordens fördelning i smärre lotter så långt ifrån hindrar välmågan, att den tvärtom är

ägnad att i hög grad befrämja ett allmännare välstånd, kan jordafsöndring äga rum utan en stor del af förut gällande hinder och inskränkningar.

För jordstyckning ifrågakomma tre olika former, nämligen hemmansklyfning, jordafsöndring och ägostyckning.

Hemmansklyfning består däri, att ägorna till ett hemman, i hvilket flera personer äro delägare, fördelas emellan dem efter de för laga skifte gällande grunder, så att hvar och en erhåller sin bestämda andel af ägorna utmärkt såväl till omfång som läge. Förutsättningarna för att hemmansklyfning skall kunna äga rum äro, att hemmanet äges (eller under ständig åborätt besittes) af två eller flera personer och att hvarje delägare äger (besitter) en viss genom arf, köp eller annat fång i förväg bestämd kvotdel af hemmanet, d. v. s. en med visst skattetal betecknad hemmansdel.

Hemmansklyfning kan ske af alla under enskild äganderätt varande hemman, med undantag af skatteköpta lotshem-man, som försålts med villkor att de icke få klyfvas, samt af alla under stadgad åborätt till enskilda upplåtna kronohemman, dock med undantag af lots-hemman. Klyfning kan ske ej blott af belt hemman utan äfven af utmäten hemmansdel eller därmed likställd lägenhet, som icke tillkommit genom jordafsöndring.

Hvilken som helst af de personer, som äga del i hemmanet, kan begära hemmanets klyfning, som blott i det fall att egendomen ej, enligt ärfdabalken 12: 7, kan lämpligen klyfvas får vägras; i sådant fall har den, som äger största delen i egendomen, rätt att utlösa de andra delägarna, och ha alla delägarna lika stora andelar, bestämmes genom lottning, hvem utlösningsrätten skall tillkomma.

Den, som önskar hemmansklyfning,915

skall till k. befallningshafvande ingifva ansökning om förordnande för landtmätare att verkställa klyfningen samt till ansökningen foga beskrifning öfver hemmanet jämte uppgift å ägarnas namn och vistelseort. Klyfningen verkställes af samma personer och efter samma grunder som laga skifte (se detta ord.)

Jorda/'söndring består däri, att ett till gränserna bestämdt område för ali tid eller för bestämd tid skiljes från ett hemman, utan att det afskilda området får karaktären af själfständig hemmansdel. Den afsöndrade delen, hvilken betecknas såsom lägenhet, öfvertager följaktligen ej någon del af stamhemmanets vare sig skyldigheter ellerrättigheter.

Afsöndring kan ske från hemman af följande slag: 1. under enskild äganderätt varande hemman, som får klyfvas, och kan härvidlag afsöndringen gälla för alltid eller för viss tid; 2. under stadgad åborätt upplåtna kronohemman, hvarvid måste iakttagas författningarna för besittningen af desamma och regler na för öfverlåtelse af åborätt; samt 3. boställen och andra kronohemman, som icke besittas under stadgad åborätt och icke heller äro under kronans omedelbara dispositionsrätt. Afsöndring från dessa senare hemman får endast ske på viss tid eller lifstid.

Afsöndring för alltid skall fastställas af k. befallningshafvande efter ansökning af den, som förvärfvat äganderätten till det afsöndrade området.

Ägostyckning är en form af jordstyckning, som skiljer sig från de redan nämnda två formerna däri, att ett hemman kan delas i två eller flera lotter på så sätt, att ett visst ägoområde, hvars gränser ägaren själf bestämt, utlägges till hvarje lott och hemmanets mantal därefter fördelas mellan samtliga lotterna. Förfarandet är således detsamma som hemmansklyfningen, men ägostyck- I

niügen företer den väsentliga olikheten, att det här är jordägaren själf, som i förväg beslutar om ägornas fördelning i särskilda bestämda lotter, medan vid hemmansklyfning hvarje delägares lott är på förhand till mantalet bestämd. Ägostyckningen består således egentligen i att räkna ut huru stor hemmansdel hvarje lott är.

Villkoren för att ett hemman skall få ägostyckas äro, att hemmanet är under enskild äganderätt och af sådan beskaffenhet att det får klyfvas samt att det ej legat i samfällighet med annat hemman eller blifvit ur samfällighet

utbrutet genom sådan delning att hemmanets ägor icke få utan ägarens samtycke med annan mark intagas i skifte i annat fall, än som omförmäles i 3 § 3 mom. af skiftesstadgan.

Ägostyckning verkställes af landtmätare, som på ansökning förordnas af k. befallningshafvande.

Judiska kalendern (se Kalender.)

Jury (se Tryckfrihetsbrott.) Justitiedepartementet (se Statsdepartementen.)

Justitiekanslern är konungens, d. v. s. regeringsmaktens högste ombudsman. Honom åligger förnämligast att föra eller genom de under honom ställda fiskaler låta föra konungens talan i de mål, som röra allmän säkerhet och kronans rätt, samt att å konungens vägnar hafva tillsyn öfver rättvisans handhafvande och i sådan egenskap beifra fel, som domare och ämbetsmän kunna göra sig skyldiga till. Han skall vidare tillse, att alla lagar, författningar och instruktioner varda iakttagna och efter-lefda samt att hvar och en i sitt ämbete fullgör sin skyldighet. I kraft af sitt ämbete äger han (dock utan yttranderätt) tillträde till domstolars och verks sessioner, hvarjämte han har tillgång till deras protokoll och handlingar samt917

granskningsrätt i afseende å deras arbetsförteckningar och redogörelser. Han tillsätter stadsfiskaler (dock ej i Stockholm) och kan suspendera eller afsätta dem. Likaså förordnar han, på konungens befallningshafvandes förslag, landsfiskaler och skiljer dem från förordnandet, när sådant pröfvas skäligt, hvarjämte han i vissa fall förordnarfärskild åklagare i krigsrättsmål i stället för vä-bel eller underofficer. Under allmänt åtal hörande brott mot tryckfriheten skall han äfven, själf eller genom ombud, åtala på anmälan af chefen för justitiedepartementet, hvarförutom han äfven är ålagd att genom vederbörande ombud ha uppsikt öfver tryckfrihetens lagliga bruk.

Justitieombudsman (se Riksdagens justitieombudsman.)

Justitierevisionen (se Nedre justitierevisionen.)

Justitieråd (se Högsta domstolen.)

Justitiestaten (se Domsagor och Fängelser.)

Jäf är i juridisk bemärkelse invändning eller anmärkning mot ett anspråks riktighet eller mot en persons behörighet att i en viss egenskap uppträda.

Viktigast bland jäfven äro de, som kunna riktas mot domare och vittnen af rättegångsförande parter. Domare kan jäfvas dels när ban icke uppfyllt alla de villkor, som för utöfning af ämbetet äro föreskrifna, dels och förnämligast när han skäligen kan antagas vara partisk i sitt omdöme uti saken, såsom då han står i sky]dskap eller svågerlagsför-hållande till endera af parterna, då han med endera har sak anhängiggjord inför rätta eller är parts uppenbara ovän, då han eller hans närmare skyldemän ha i saken del eller kunna däraf vänta synnerlig nytta eller skada, då han i annan rätt redan dömt i saken eller däri vittnat eller varit fullmäktig, eller näi

han själf har en dylik sak vid domstol anhängig. Domare, som befunnits jäf-vig, får ej deltaga i sakens handläggning. Till domare räknas i detta afseende äfven nämndemän och tillfälliga bisittare i en domstol, såsom sakkunniga, skiljemän o. s. v. Jäfvet och de omständigheter, hvarpå det grundas, skola framställas vid första rättegångstillfälle den jäfvande parten kommer före och den, som jäfvet angår, har säte i rätten. Har den omständighet, hvarå jäf grundas, då ej förelegat eller varit parten bekant, skall jäfvet framställas vid nästa rättegångstillfälle, st dan han därom erhöll kännedom. Iakttagas ej dessa föreskrifter, är parts rätt att jäfva försuten.

Samma eller liknande jäf som mot domare kunna äfven anföras mot öfver-exekutor och utmätningsmän.

Vittnesjäfven kunna vara dels sådana, som göra personen obehörig att vittna i allmänhet, och dels sådana, som utesluta honom från att vittna i en viss sak. Följande personer få ej tillåtas uppträda såsom vittne: minderårig, d.

v. s. person, som ej fyllt 15 år, vansinniga eller sådana personer, som på grund af fel i sinnesverktygen äro oförmögna att göra säkra iakttagelser, vidare den, som saknar medborgerligt förtroende, eller religionsbekännare, som icke tillerkänna edén bindande verkan. I särskilda fall kan en person jäfvas såsom vittne, då han står i visst släktskaps-eller svågerskapsförhållande till någondera parten eller till någondera partens representant eller till någon person, som eljes har del i den sak, hvarom fråga är, eller kan vänta nytta eller skada af dess utgång, då han äger delaktighet i saken och kan af dess utgång vänta nytta eller skada, då han angifvit part för brott eller utspridt rykte därom, då han hör till parts husfolk eller står till honom i tjänstehjonsförhållande, samt919

då han ligger i rättegång med någondera parten eller står till någondera par ten i öppen fiendskap. I vissa här anförda fall kan dock domstol medgifva undantag, då särskilda omständigheter föreligga.

Rättegångsfullmäktig är jäfvig att vittna om sådant, som part under rättegången meddelat honom. Äfvenså är präst jäfvig att vittna om hvad som under bikt blifvit honom anförtrodt.

Jägmästare (se Skogsstaten.)

Järnkontoret,- ett för Sverige egendomligt, 1738 upprättadt verk, tillhör ett antal järnbruk, hvilkas ägare bilda den s. k. »brukssocieteten», och har till uppgift att medelst försträckningar till ägarna af de delaktiga bruken samt genom anslag eller på annat sätt i vetenskapligt eller tekniskt hänseende understödja och befrämja den svenska järnhandteringen. Kontoret, som har sitt säte i Stockholm och förvaltas af en af brukssocieteten bland dennas medlemmar väld styrelse (fullmäktige), förfogar öfver betydliga fonder.

Järnvägar. I nedanstående tabell äro sammanförda de senaste statistiska uppgifterna angående järnvägarnas längd i kilometer i olika stater:

Förenta staterna 387,586

Tyska riket........................... 60,624

Ryssland (med Finland) 59,024

Engelska Indien 50,667

Frankrike 48,782

Österrike-Ungern 46,738

Kanada 38,783

Storbrittannien 37,457

Australien .... .31,390

Argentina 25,508

Mexiko 24,559

Brasilien 19,649

Italien ....-.................... 17,025

Spanien 14,596

Sverige................................ 13,839

Kina.................................... 8,323

Belgien.................................. 8,268

Japan 8,132

Turkiet 6,556

Kapkolonien 6,070

Chile..................................5,804

Egypten 5,638

Schweiz 5,072

Kuba 3,433

Danmark................................ 3,403

Rumänien 3,355

Nederländerna 3,070

Norge 3,002

Portugal 2,894

Peru..................................... 2,550

Uruguay 2,488

Bulgarien................................ 1,908

Grekland................................ 1,590

Bolivia.................................. 1,129

Siam..................................... 1,031

Venezuela 869

Columbia 821

Serbien.................................. 707

Guatemala 700

Costarica 645

Ecuador 536

Luxemburg............................. 525

Nicaragua 322

Abessinien 309

Paraguay................................ 253

Montenegro............................ 18

Järnvägsunderrättelser. I. Personbefordran. Sedan år 1906 är vid såväl svenska statens järnvägar som alla de enskilda järnvägar, som stå i samtrafik med dem, infördt zontariffsystem vid beräkning af de afgifter, som erläggas vid personbefordran. För statens järnvägar beräknas dessa afgifter sålunda:

1. Hvarje person erlägger i biljettlösen för resa: i I kl. vagn 50 öre, i II kl. 30 ore och i III kl. 20 öre per zon. Zonafstånden beräknas sålunda, att för de första 12 zonerna har hvarje en längd af 8 kilometer, medan inom hvarje följande grupp af 12 zoner längden ökas med en kilometer; zonerna 13 — 24 in-919

nehålla alltså hvarje 9 km., zonerna 25 —36 10 km. o. s. v.

För resa i III kl. minskas afgiften för de fyra första kilometertalen af zonerna 2—12 med 10 öre.

(Afgiftsberäkningen är för de enskilda järnvägarna något annorlunda, i regeln litet högre.)

2. För biljetter, gällande under en månad för viss person för resor mellan två bestämda stationer, utgår afgift med resp. 90 ooh 60 öre pr kilometer i II oeh III klass, dock för minst 8 km.

För dylika biljetter, gällande under 6, 8, 10 och 12 månader, utgår afgiften med resp. 5, 6, 7 och 8 gånger nämnda belopp. Dylika biljetter kunna erhållas genom successiva inbetalningar enligt särskilda föreskrifter, som järnvägsstyrelsen tiger meddela.

3. Partibiljetter, gällande för 20 resor, inrättas mellan sådana stationer, där järnvägsstyrelsen finner trafiken sådant kräfva, dock icke på afstånd öfver 70 kilometer, och försäljas till ett pris beräknadt efter respektive 3 och 2 öre per personkilometer i II och III klass; dock minst resp. 3 och 2 kronor per biljett.

Dylika för olika sträckor gällande biljetter må icke genom sammansättning användas såsom lösen för resa å längre afstånd än dylik biljett afser.

Månadsbiljetter eller partibiljetter berättiga ej till frivikt å resgods.

4. För tillträde till snälltåg erlägges en särskild tilläggsafgift vid resa i I kl. vagn af 2: 50, i II kl. 1: 50 och i III kl. 1 kr., oberoende af resans längd.

5. För barn, som fyllt 3, men ej 12 år, samt för barn under 3 års ålder, för hvilket särskild plats begäres, löses biljett med hälften af ofvan fastställda afgifter. Barn under 3 års ålder, för hvilket särskild plats ej begäres, befordras utan afgift och utan särskild biljett.

6. För plats i sofvagn utgår afgift för hvarje natt med 10:70 i I, 5: 35 i II och 2: 50 i III klassens vagn.

7. För hvarje sådant afbrott i resa af öfver 20 zoners (168 kilometer) längd å en och samma biljett, som ej är allenast en följd af tågförbindelserna, erlägges en afgift i I kl. vagn af 1: 25, i II kl. 75 öre och i III kl. 50 öre.

Afbrott i resa af högst 20 zoners längd må göras utan särskild afgift; dock att å partibiljett afbrott i resa icke får ske.

8. Hvarje resande, som erlagt afgift enligt mom. 1, äger att utan ersättning medföra resgods till en vikt af högst 25 kilogram. Barn, för hvilket erlagts half afgift, äger medföra resgods till en vikt af högst 12 kilogram.

För resgods utöfver omnämnda frivikt samt för allt resgods, som inskrifves af resande, hvilken icke är berättigad till fri vikt å resgods, erlägges frakt med 10 öre för hvarje begynnande öfvervikt af 10 kilogram och hvarje helt eller påbörjadt femtal zoner, som resan omfattar.

För velociped, som af resande för personligt bruk medföres o förpackad, utgår afgift för ensitsig tvåhjulig velociped med 50 öre och för annan velociped med 1 krona.

9. Direkta biljetter utfärdas mellan samtliga statsbanestationer till I kl. vagn, dock i regel blott mellan stationer, vid hvilka tåg, som medföra I kl. vagnar, göra uppehåll,, och hvilka dessutom äro så belägna, att dylika tåg framgå å hela den kortaste statsbanelinje, som förbinder dem.

Biljetter till och från hållplatser utfärdas i den omfattning, som angifves uti å vederbörande stationer uppsatta anslag.

Biljetter säljas i regel endast för enkel resa från den station, där biljetten köpes. A en del stationer försäljas emel-

lertid, i den omfattning, som å vederbörande stationer uppsatta anslag angifva, äfven biljetter för fram- och återresa (dubbelbiljetter) mellan stationen i fråga och vissa närbelägna stationer.

Därjämte kunna vid vissa större stationer erhållas i särskilda omslag insatta kuponger (kupongbiljetter) för resa mellan hvilka som helst uppgifna stationer. Priset på dylik biljett är lika med priset för en vanlig biljett. Giltighetstiden är 3 månader.

Direkta biljetter utfärdas i regel med giltighet för den kortaste statsbanelinje, som förbinder afgångs- och bestämmel sestationen. I de fall, då afstånden öfver två vägar mellan ifrågavarande stationer äro nära lika, berättigar emellertid biljett, för hvilken afgift beräknats efter det mindre afståndet, jämväl till resa öfver den längre vägen.

Dessutom få direkta biljetter utställas öfver en längre väg i de fall, Där denna erbjuder möjlighet att framkomma till bestämmelsestationen tidigare eller att färdas bekvämare än å den kortare. Härvid beräknas biljettpriset efter det zontal, som motsvarar den längre vägens kilometertal. Resande äger dock icke fordra dylik biljetts utlämnande, med mindre den beställes senast 15 minuter fore vederbörande tågs afgång.

10. Resa får anträdas med hvilket tåg som helst, dock endast den dag biljetten köpts eller, om anteckning härom gjorts af stationsföreståndaren, följande dag. Dock får resa å biljetter i bokform samt å kombinerade biljetter, kupong, parti-och resebyråbiljetter anträdas när som helst inom biljettens giltighetstid. Sedan resa anträdts å en dylik biljett får denna af innehafvaren icke öfverlåtas på annan person.

Resande är i vissa fall berättigad att öfvergå från det tåg, hvarå han befinner

sig, till ett annat tåg, som framföres i riktning mot bestämmelsestationen.

11. Önskar innehafvare af II kl. biljett taga plats i I eller innehafvare af III kl. biljett i II kl. vagn, skall prisskill-nadsbiljett lösas mot afgift, som utgår med skillnaden i priset å en I och en II resp. en II och en III kl. biljett för den sträcka, å hvilken den högre vagnklassen skall användas.

Om den resande under färd med snälltåg önskar öfvergå till högre vagnklass, har han att, förutom vanlig prisskillnadsbiljett, lösa dylik biljett för skillnaden i snälltågsafgift.

För tillträde till vagn, som är angifven såsom sofvagn, skall förutom vederbörliga person- och eventuellt snälltågs-biljetter, för hvarje natt, som resan omfattar, lösas sofplatsbiljett till pris af 10: 70 i I och 5: 35 i II kl. vagn. Dylik biljett berättigar innehafvaren till uteslutande begagnande af den plats, å hvars nummer biljetten lyder, under den del af dygnet, då vagnen framgår såsom sofvagn. Två barn få begagna gemensam sofplats mot aflämnande af blott en sofvagnsbiljett. Barn under 12 år, som åtföljer äldre person, får utan afgift dela dennes sofplats. Eljes betalar barn, för hvilket half afgift erlagts, samma pris som vuxen för sofplats.

Till sådana resande i I och II kl. i snälltågen, som ej innehafva sofvagnsbiljett, skall af konduktören afgiftsfritt utlämnas s. k. platsbiljett, som berättigar innehafvaren till viss bestämd plats i vederbörande vagn.

12. Kombineradebiljetter, som tillhandahållas uteslutande för resa till och i Norge, Danmark, Finland, Tyskland, Österrike-Ungern, Frankrike, Italien, Rumänien, Serbien, Bulgarien, Turkiet, Bosnien-Herze-gowina, Schweiz, Belgien, Holland och Luxemburg, sammansättas endast vid Stockholms centralstation samt statsba-919

näns stationer i Göteborg och Malmö, men kunna beställas antingen å bemälda stationer eller genom hvilken som helst annan station vid statens och de flesta enskilda järnvägar.

Förteckning öfver alla in- och utländska kuponger samt deras pris i tyskt mynt kan erhållas genom alla stationer till ett pris af 1 kr.

Kombinerade biljetter utfärdas för: a) rundresor, b) tur- och returresor öfver samma sträckor, c) resor, som utgöras dels af tur- och returresor öfver samma sträckor, dels af en eller flere rundresor.

13. Befordring af sjuka personer jämte vårdare kan äga ram

a) i särskildt inredd, i en andra och en tredjeklassafdelning indelad sjukvagn, som i måu af tillgång tillhandabålles efter rekvisition å vederb. afgångssta-tion,

b) reserverad kupé i personvagn,

c) i packvagn eller täckt godsvagn eller konduktörskupé i packvagn, därest omständigheterna sådant medgifva.

Afgiften för dylik befordring, före hvilkens utförande rekvirenten — undantagandes vid olycksfall eller eljest då behofvet är uppenbart — skall å af-gångsstationen aflämna ett läkareintyg, angifvande sjukdomens art äfvensom att den sjuke behöfver färdas i sjukvagn på grund af sinnessjukdom eller på grund af sjukdomens egenskap att vara smittande eller ock därför att den sjuke måste transporteras i bäddad säng, ut går sålunda: Mot lösen af tre biljetter, i hvilket antal till halft eller annat nedsatt pris lösta biljetter i förekommande fall få inräknas, till vederbörlig klass (till III kl. i fallet c) få i vagns-afdelningen resp. i vagnen befordras en sjuk och en vårdare; för hvarje i afdelningen resp. i vagnen ytterligare resande person löses särskild biljett. Skall

resan ske med snälltåg, tillkommer lösen af lika många snälltågstilläggsbil-jetter som antalet lösta vanliga biljetter.

Vid befordringen af sjuka enligt förestående bestämmelser få effekter, som erfordras för den sjukes bekvämlighet eller vård, i mån af utrymme afgiftsfritt medföras i vagn eller vagnsafdel-ning. För befordring af öfrigt resgods gälla de för resgodsbefordring fastställda bestämmelser.

Allmänna bestämmelser.

Anmärkning mot oriktig biljett och växling skall genast, innan biljettköparen lämnar luckan, framställas, emedan intet afseende därå sedermera fästes.

Tobaksrökning är förbjuden i l:sta och 2:dra klassernas väntsalar och expeditionerna samt i de kupéer af l:sta och 2:dra klassens vagnar och i de snäll-och persontågen åtföljande 3:dje klassens vagnar, som icke äro genom utvändig skylt angifna såsom rökkupéer.

Män få icke under någon förevändning taga plats i kupé, hvilken genom utvändig skylt angifves som damkupé.

Smärre knähundar samt kanarie- eller dylika mindre burfåglar få medtagas i kupén, om samtliga medresande gifva sitt tillstånd därtill och mot erläggande af vanlig afgift.

Den, som icke iakttager föreskrifven ordning, icke rättar sig efter ban betjäningens behörigen gifna föreskrifter eller icke iakttager ett anständigt uppförande, kan på ett bantåg genom konduktören eller vid ankomst till första station af därvarande befäl hindras att bantåget åtfölja samt äger i sådant fall ej anspråk på ersättning för inköpt biljett.

Synbarligen af starka drycker öfverlastade personer skola under alla förhållanden afvisas från stationernas väntsa-919

lar och platformer, äfvensom ifrån vagnarna, om de däruti fått inträde, samt få icke under något villkor åtfölja ett bantåg.

Smärre resgodspersedlar få af den resande kostnadsfritt medtagas i vagnarna samt läggas under eller öfver käns plats, därest ej annan resande därigenom besväras. För vården af sådana i vagnarna medtagna effekter ansvarar den resande själf.

För polletteradt resgods åter är vederbörande järnvägsförvaltning ansvarig. Denna ansvarighet vidtager så snart passagerare inlämnat till resgods hörande persedel i vederbörande expedition och därå, enligt gällande ordningsregler, erhållit kontramärke eller annat bevis, samt upphör, då resgodset blifvit på be stämmelses tationen återlämnad t.

Anspråk på ersättning för skada åresgods skall af emottagaren göras omedelbart efter det resgodset till honom utlämnats på bestämmelsestationen och senast innan det från stationen af-hämtas.

Resande, som i vagn eller annorstädes inom järnvägs område kvarglömt eller tappat under egen vård medhafda effekter, äger att, därest de blifvit af järnvägens personal tillvaratagna, desamma återfå efter anmälan antingen på den station, där han från bantåget afgått, eller hos stationsbefälet på närmaste hufvudstation, emot skyldighet att ersätta de genom effekternas tillvaratagande möjligen förorsakade kostnader.

Alla i vagnar eller inom banans område upphittade eller tillvaratagna effekter varda af banbetjäningen insända till hvarje distrikts eller enskild järnvägs hufvudstation.

Klagomål af hvad beskaffenhet som helst anföras skriftligen, emot personalen vid statens järnvägar hos vederbö-

rande trafikdirektör eller ock omedelbart hos styrelsen öfver statens järnvägar samt emot personalen vid enskild järnväg hos vederbörande trafikchef eller styrelse.

Klagomål öfver personalens uppförande eller öfver oordningar vid stationerna kunna införas i den på hvarje station befintliga anteckningsbok, som af den därstädes tjänstgörande stationsföreståndaren på begäran skall tillhandahållas.

För att vinna afseende skola anförda klagomål emot personalen tydligt angifva namn, uniformstecken eller, om personen tillhör den lägre betjäningen, nummer, som bäres af den person klagomålet rör, samt vara försedda med den klagandes tydliga namnteckning och adress.

II. Transport af lefvande djur. För hundar, kattor och dylika djur, hvilka skola befordras å järnväg, skall lösas half tredjeklassbiljett för hvarje djur, vare sig dessa föras lösa eller förvarade i burar. Andra mindre husdjur i burar befordras såsom il- eller fraktgods efter särskild fraktberäkning. Hästar och större djur transporteras i särskilda vagnar, hvarvid i allmänhet beräknas att sex hästar eller åtta nötkreatur kunna inlastas i en vagn. I hvarje för transport af lösa djur använd vagn är ägaren berättigad att afgiftsfritt medsända till bestämmelseorten en vårdare. Vid större djursändningar är ägaren skyldig medsända minst en vårdare för hvar tredje vagn, dock endast i det fall att våglängden öfverstiger 100 km.

Lefvande djur förvaras afgiftsfritt vid mottagningsstationen endast en kortare tid efter ankomsten, därefter debiteras magasins- eller vagnspengar beräknade pr timme.

III. Godsbefordran. Gods, som mottages till befordran å järnväg, kan vara920

antingen ilgods eller fraktgods. Såsom ilgods mottages hufvudsakligen endast lättare och mindre skrymmande gods; befordringen är äfven snabbare än för fraktgods. Såväl ilgods som fraktgods skall vid inlämnandet vara åtföljdt af fraktsedel i två exemplar, af hvilka det ena återställes till afsändaren såsom kvitto å mottagandet.

Ilgods. Frakten för ilgods beräknas efter vikt, med afrundning af vikten för lättare, enstaka kollin till 2, 5 och 10 kg. och för tyngre sändningar till närmast högre tiotal kg.

Ilgods, som skall befordras med visst tåg, måste vara inlemnadt å station senast en half timme före ifrågavarande tågs afgångstid.

För ilgods, som ejafhämtas inomvisstid efter ankomsten, debiteras magasinsafgift.

Fraktgods. Vid transport å järnväg indelas fraktgods i styckegods och vagnslastgods. Som styckegods betraktas hvarje försändelse, hvars vikt icke uppgår till 2,500 kg, och som vaguslastgods hvarje försändelse, hvars vikt uppgår till eller hvars frakt beräknas för minst 2,500 kg.

Frakten för styckegods beräknas efter en minsta vikt af 40 kg och därutöfver för jämna tjugotal kg.

För en inskrifningsafgift af 10 öre, hvilken erlägges vid inlämningen pr återgående sändning, få tomkärl och

tomsäckar, som varit använda för trans-

port af småkreatur, födoämnen, salt, spannmål, gryn, mjöl, frö, gödningsämnen, foderämnen och träkol, återgå från mottagnings- till afsändningsstationen, niir återsändandet sker inom 8 dagar, räknadt från varans ankomst. På samma villkor få rep, som användts vid hö-och halmtransporter, vedmått, presenningar, bastmattor och kreatursbindslen återsändas till afsändningsstationen. För tomfat och andra kärl samt lådor, hvilka inom 30 dagar återsändas till station, från hvilken de ankommit fyllda, beräknas frakten efter billigare tariff.

Frakten för vagnslastgods beräknas efter en minsta vikt af 2,500 kg och vikten för dylikt gods afrundas till närmast högre hundratal kg. Minsta afgift för en vagnslastsändning är 5 kronor.

För vagnslastsändning måste vngn på förhand beställas. Stationsföreståndare kan fordra en viss deposition för hvarje beställd vagn, som förverkas, om vagnen ej blir använd. Om beställd vagn icke är färdiglastad inom viss tid efter det den ställts till rekvirentens disposition, debiteras vagnspengar. Sådana debiteras äfven, då ankommet vagnslastgods ej är lossadt inom viss föreskrifven tid.

Såväl ilgods- som fraktgodsförsändel-ser kunna af afsändaren beläggas med efterkraf, hvilka inkasseras genom järnvägens försorg mot en provision af en procent af efterkrafsbeloppet.

K

Kabellängd, en sjöterm, som begagnas för att uttrycka kortare afstånd eller bastighetsmått. Kabellängden varierar i olika mariner. I Tyskland och Österrike är den 1jl0 af en sjömil eller 186,5 meter, i England 1/s af en sjömil = 231,87 m., i Nordamerika 219,46 m., i Frankrike 200 m , i Danmark 184,312 m. I Sverige räknades kabellängden förr till 120 famnar, motsvarande 213,8 m. Kackerlackor (se Ohyra.)

Kadettskolor (se Krigsskolan d Karlberg och Sjökrigsskolan.)

Kaffe, ett af våra mest spridda njutningsmedel, erhålles som bekant af kaffeträdet oeh utgöres af den runda eller ovala fruktens kärnor, kallade kaffebönor. Stundom innehåller frukten blott en rund kärna; sådant kaffe kallas pärl-kaffe, men skiljer sig icke i fråga om godheten från de vanliga halfverade bönerna, ehuru det tidtals varit modernt och därför stått högre i pris. De torkade bönorna växla efter olika sorter ganska mycket både i storlek och färg.

De minsta af alla bönor lämnar det i Arabien odlade mocka-kaffet; de bästa äro äggrunda och gröna till gröngula, men komma sällan på den europeiska marknaden. Hvad som där gäller som mocka är mestadels småbönigt java eller ceylon. En fin och omtyckt sort är javakaffet, till färgen växlande från hög-gult till grönt och blått. Under javakaffe inbegripas äfven åtskilliga sorter

från Celebes, de flesta dock underlägsna det äkta java. Det sämsta javakaffet är samarang med stora gulbruna eller brungröna bönor, talrikt uppblandade medsvarta. På Filippinerna odlas åtskilliga kaffesorter, af hvilka det bästa kommer från Cavite, det sämsta från Mindanao. Bönorna äro bleka eller blekgröna, matta, med stora, silverglänsande hinnfragment. Af indiskt kaffe, som mest går under benämningen ceylon, förekomma flera sorter, såsom nilgiri, madras och ceylon, hvilka fullt gå upp mot javakaffet.

Hufvudmassan af det kaffe, som kommer i den europeiska marknaden, stammar emellertid från Amerika. Från Cuba kommer t. ex. ett förträffligt, starkt aromatiskt och af finsmakare högt skat-tadt kaffe, hvilket emellertid ställer sig mycket dyrt. Af de öfriga västindiska öarna lämna Jamaica, Domingo och Martinique förträffliga kaffesorter. Äfven i Centralamerika odlas flera goda sorter, såsom costarica, liknande ceylon, guate-mala, nicaragua, Salvador. Från Sydamerika kommer det synnerligen aromatiska surinamkaffet jämte flera andra sorter, af hvilka dock endast de brasilianska ha större betydelse för världshandeln. Ungefär hälften af allt det kaffe, som föres i världsmarknaden, stammar från Brasilien. Det brasilianska kaffet, som under detta namn föres i handeln, | utgöres af de mindre goda sorterna, de933

Kaffe.

Kaffeförbrukningen i en del af Europas länder och Förenta staterna.

Kopparnas inbördes storlek visar förbrukningen. Siffrorna angifva den exakta åtgången i hektogram pr innevånare.035

bättre kvalitéerna, som till och med kunna konkurrera med de främsta ost-och västindiska kaffesorterna, gå under andra namn, ofta just under namn af sådana.

De torkade kaffebönorna innehålla omkr. 10 proc. vatten och för öfrigt hufvudsakligen koffein, ägghviteämnen, le-gumin, garfsyra, fett, något socker, cellulosa och mineraliska beståndsdelar. Af dessa ämnen är koffeinet det för kaffe särskildt karaktäristiska, hvarpå dess upplifvande och retande verkan hufvudsakligen beror. Halten af koffein växlar från 0,9 till 1,4 procent, och någon konstant olikhet härutinnan mellan finare och sämre sorter förefinnes icke.

För att bereda det extrakt, i hvilken form kaffet njutes, måste bönorna rostas och malas. Rostningen är en, särskildt för finare kaffesorter, ganska viktig procedur, på hvilken dryckens godhet i hög grad beror. Före bränningen bör kaffet läggas 10—12 minuter i vatten, hvarefter det får afdroppa och toikas lätt, innan' det omedelbart brännes. Härigenom aflägsnas dels orenlighet, hvarjämte utvecklingen af vattenånga befrämjas, så att rostningen försiggår långsammare och likformigare. Rostningen måste ske i en apparat med lock och öfver svag eld, så att bönorna upphettas så likformigt som möjligt, tills de antagit en mer eller mindre brun färg. Visserligen utdrager kokande vatten ur starkt rostadt kaffe en större kvantitet lösliga beståndsdelar, men å andra sidan lider smaken, om rostningen drifves öfver en viss gräns. Brändt kaffe förändras mycket fort på grund af att de aromatiska beståndsdelarna lätt förflyktigas. Detta kan i någon mån förebyggas, om man på det nyrostade, ännu heta kaffet strör litet krossocker, som bildar en skyddande glasyr å bönorna. Man kan äfven bevara nybrändt och målet kaffe

ganska bra, om man blandar det med litet socker och pressar ned det hårdt i en passande bleckburk.

Vid kaffekokning är att ihågkomma, att finmalet kaffe aflämnar mera af sina lösliga beståndsdelar än grofmalet och att kaffet alltså blir starkare ju finare det är sönderdeladt. Mjukt vatten löser mera fullständigt kaffets beståndsdelar än hårdt, och en liten tillsats af soda åstadkommer ännu bättre verkan. Vill man ha verkligt godt kaffe, bör man icke koka sådant på sump, d. v. s. redan afkokadt kaffe, emedan de ur sumpen lösta bittra och adstringerande ämnena gifva det en kärf och obehaglig smak, som förstör det nytillsatta kaffets arom.

Kaffe är ofta utsatt för förfalskning, vanligen genom färgning för att gifva simplare sorter utseende af finare kvalitéer. Dylika knep äro dock i regeln lätta att komma på spåren genom att tvätta bönorna och undersöka tvättvattnet och den i detta bildade bottensatsen. Ibland uppblandas äfven kaffe med konstgjorda bönor af andra ämnen, såsom lera, bröddeg eller andra formbara substanser. Sådana förfalskningar äro ännu lättare att upptäcka genom att lägga bönorna i vatten. För att undersöka målet kaffe i afseende på äktheten häller man litet däraf på vatten; är kaffet oblandadt, sjunker blott litet af det finaste pulvret till kärlets botten och vattnet färgas endast ,svagt gult, hvaremot de flesta surrogat genast sjunka till botten och färga vattnet brunt.

Njutet med måtta är kaffe en dryck, som verkar upplifvande på nervsystemet och därmed äfven på hela organismen. Denna verkan åstadkommes hufvudsakligen af koffeinet, hvadan kaffesurrogat, hvilka ofta utpuffas såsom fullt likvärdiga med kaffe, ehuru de ej innehålla ett spår koffein, naturligtvis icke kunna937

i detta hänseende ersätta kaffe. Men tyvärr är det med kaffet som med de flesta andra njutningsmedel: det brukas allt för ofta omåttligt, i ali synnerhet af kvinnokönet. Vanan att dricka kaffe flera gånger om dagen, med eller

utan. »dopp», hvarigenom hungerkänslan stillas, så att man ej bryr sig om några egentliga måltider, medför i regel förslappning i magen, ofta öfvergående till fullt utbildad magkatarr, hvarjämte nervsystemet i hög grad upprifves och skadas af omåttligt förtärande af kaffe.

Kakao (se Choklad.)

Kakor (se Bakverk och Tårtor.)

Kalender. Tidens indelning i vissa begränsade perioder, såsom veckor, månader, år o. s. v., är en mycket gammal uppfinning. Först började man att efter månens af- och tilltagande räkna med månaden eller den tidrymd af omkr. 28 dagar, som förflyter mellan hvarje nymåne. Månadens indelning i fyra veckor sammanhängde ursprungligen äfven med månen, nämligen de s. k. fyra kvarteren, af hvilka hvart och ett omfattar 7 dagar. Slutligen räknade man året efter solens skenbara lopp på himlen och hade redan i 14:de århundradet före Kristus kommit så långt i Egypten att årets längd bestämts till 365l/4 dag, således ganska nära den riktiga tiden. Vid sidan af detta solår räknade man redan tidigt med ett månår, eller 12 månader med omväxlande 29 och 30 dagar, tillsammans 354 dagar. För att jämka ihop solår och månår införde man i månadsräkningen en på vissa tider återkommande skottmånad.

I denna ursprungliga och i längden ganska missvisande tidräkning skedde ett stort framsteg med införandet af den Julianska kalendern (nu äfven kallad Gamla stilen), som erhöll sitt namn däraf att den år 45 före Kristus infördes i det romerska världsriket af Julius

Cæsar. Enligt denna kalender indelas året i 12 månader med omväxlande 30 och 31 dagar, utom för februari, som i regel har 28 dagar. Aret kommer sålunda att bestå af 36-5 dagar. Men då det astronomiska årets längd enligt denna kalender med 1/t dygn (eller 6 timmar) öfverskjuter det nyssnämnda dagantalet, måste man utjämna skillnaden genom att hvart fjärde år tillägga en s. k. skottdag, hvilken inpassades i februari, som alltså dessa år fick 29 dagar. Skottåren infalla enligt denna kalender på alla år, hvilkas årtal äro jämnt delbara med 4.

Då emellertid det astronomiska årets längd icke alldeles sammanfaller med den norm af 365 dagar och 6 timmar, som lagts till grund för den Julianska kalendern, utan understiger denna med 11 minuter och 14 sekunder, uppstod småningom en differens mellan den beräknade tiden och den verkliga soltiden, som på 129 år belöpte sig till ungefär ett belt dygn. Detta gjorde att småningom dagjämningsperioderna flyttades tillbaka med en dag för hvart 129:de år som gick och kalendern på så sätt kom allt mer efter den astronomiska tiden. För att afhjälpa detta fel införde år 1582 påfven Gregorius XIII den efter honom uppkallade Gregorianska kalendern eller Nya stilen, i hvilken det fel, som vidlådde den Julianska kalendern att vara efter den verkliga tiden, undanröjdes genom att 11 dagar lades till, på det sätt att man nämnda år från den 4 oktober öfvergick omedelbart att räkna den 15 oktober. Vidare vidtogs den förändringen, för att förebygga ett upprepande af den julianska missräkningens följder, att man för framtiden endast gjorde sådana sekelår till skottår, hvilkas båda första siffror äro delbara med 4. År 1600 var således ett skottår, medan åren 1700, 1800 och939

1900 ej voro skottår, under det att år 2000 åter blir ett skottår. På en period af 400 år bortfalla således 3 skottdagar. Fullt exakt är visserligen icke heller denna beräkning, men skillnaden är så obetydlig att den ej kan utöfva någon praktisk inverkan. Man har nämligen beräknat att det för att komma den verkliga soltiden ännu närmare skulle behöfvas att för ungefär hvart 3,200:de år utesluta en skottdag. Undanrödjande! af det bekymret ligger så långt fram i tiden, att man lugnt kan öfverlämna det till våra efterkommande.

Den gregorianska kalendern är införd i alla land med romersk-katolsk och protestantisk befolkning. Endast de stater, hvilkas befolkning bekänner sig till den grekisk katolska religionen, d. v. s. Ryssland och några af Balkanstaterna, envisas fortfarande att, af religiösa skäl, följa den Julianska kalendern, hvilket gör att deras tidräkning nu är 13 dagar efter den gregorianska, således äfven efter den verkliga tiden.

Som bekant räkna alla kristna folk sina år från Kristi födelse. Denna års-räkning grundar sig på en beräkning, som verkställdes af en munk under 6:te århundradet. Enligt senare beräkningar har dock Kristi födelse af honom satts 4—-6 år för sent, så att vi rätteligen nu j borde skrifva något af årtalen 1916, 1917] eller 1918 i stället för 1912.

Forntidens folk hade olika utgångspunkter för sin årsräkning. Grekerna räknade t. ex. i olympiader, en tidrymd af 4 år, efter de hvart fjärde år hållna olympiska spelen, hvilka började år 776 före Kristus. Romarna däremot räknade efter Roms grundläggning, som sattes till år 753 före Kristus. Judarna räkna ännu i dag från världens skapelse, beräknad med ledning af patriarkernas och andra gammaltestamentliga personers släkttaflor. Aret 1912 motsvarar

sålunda i den judiska tidräkningen åren 5,672 och 5,673 (judarnas nyår infaller nämligen den 12 september). Muhammedanerna åter räkna sina år från profeten Muhammeds flykt från Medina till Mecka år 622 efter Kristus — med andra ord, deras årtal är nu ungefär 1290. För kuriositetens skull må äfven erinras om den nya tidräkning, som infördes i Frankrike 1793 af det då härskande revolutionspartiet. Tidräkningen började med den 22 sept. 1792, och årtalen betecknades med romerska siffror. Äfven månadernas gamla namn voro ersatta af nyuppfunna; hvarje månad bestod af 30 dagar, hvarjämte vid årets slut tillades 5 eller skottår 6 särskilda festdagar. Denna tidräkning höll sig dock ej längre än till 1805, då den Gregorianska kalendern återinfördes.

Kalfeonafvel kan med fördel bedrifvas i hela södra Sverige och ända upp i mellersta landskapen, hvaremot klimatet i landets norra delar är för strängt för denna fågel. De mest bekanta och allmännast förekommande tama kalkonerna äro de engelska norfolk- och cambridge-raserna. Den förra är svart med några hvita fläckar på vingarna, cambridgekalkonen däremot grå, brons-färgad och med höga, grofva ben.

Vid kalkonafvel böra följande regler iakttagas:

1. Till afvelsdjur böra endast användas tuppar, som äro tre år gamla — de tvååriga äro ännu icke fullvuxna — och hönor, som äro mellan två och sex år, af båda könen naturligtvis blott de bästa och kraftigaste djuren.

2. Låt hvarje tupp få icke färre än fyra, men icke heller fler än sex hönor.

3. Låt hönan rufva, så snart hon börjar att skrocka, hvilket vanligen sker, när hon lagt 15—20 ägg eller flera.

4. Låt icke hönan rufva flere än 17 — 18, högst 20 ägg.941

5. När flera ligghönor läggas bredvid hvarandra, så laga, att de icke kunna se hvarandra eller åtminstone icke kunna nå hvarandra från redena, emedan de annars komma att kifvas om dem eller på annat sätt strida med hvarandra. När de lämna redena för att äta, måste man sörja för att hvar höna går till sitt rede eller lägges dit.

Gå hönorna icke af sig självfva från redet för att äta, måste man taga dem därifrån och bära dem till foderkärlet och drickeskärlet, om möjligt i det fria. Naturligtvis måste man vaka öfver, att de vända tillbaka till redet, innan de hafva vant sig att självfva finna vägen dit.

6. När de hafva lagt ägg och börjat att rufva i någon vrå i det fria, är det bäst att låta dem vara, där de äro, i fall det låter fig göra; men de måste då noga skyddas för rofdjur, och tuppen bör inte få tillträde till dem.

7. Under rufningen utfodras hönsen med bröd, korn, grönt och mot rufnings-tidens slut potatis.

Kalkonens rufningstid utgör 26—29 dagar. Ungarnas krypning ur ägget försiggår i regel utan svårighet. Ungarna hållas de första dygnen inom hus. De tre första dygnen utfodras de med larver, myrägg och mjölmask eller med hårdkokta ägg, brödsmulor och hackad lök. När de äro fyra dygn gamla, kunna de få hackade nässlor, och 8 dagar gamla ger man dem bohvetegröt, kokt potatis och kött. Nu kunna de äfven vid lämplig väderlek släppas ut, men man bör härvid ej förgäta, att de äro ytterst ömtåliga för regn och starkt solsken.

Kalla fötter är en olägenhet, hvaraf isynnerhet gamla människor och perso-

.—

ner med trög blodcirkulation eller sådana, som äro behäftade med blodbrist, besväras. Särskildt obehaglig är den om nätterna, och ofta kännas ej blott fötterna, utan äfven underbenen ända upp emot knät »som en is». Det enda medel, som i längden hjälper, är att söka befordra blodcirkulationen, för hvilket ändamål omsorgsfull fotvård kommer först och främst i betraktande. Man bör icke allenast hålla fötterna väl rena, utan hvarje dag tvätta dem med ljumt vatten samt efteråt frottera dem med en grof handduk. Företager man det på aftonen omedelbart innan inan går till sängs, skall man i regeln finna, att fötterna snart bli varma. Vidare bör man ej begagna trånga skodon, som klämma hop fötterna och hindra blodomloppet-, byta om strumpor så ofta som möjligt och alltid så snart man blifvit våt eller fuktig om fötterna. Genom regelbundna dagliga promenader befordras jämväl blodcirkulationen, likaså genom gymnastik. Äfven vid stillasittande kan man hålla fötterna varma ge-

nom lämpliga rörelser, i det man nämligen spänner fötterna hårdt mot golfvet och rör tårna upp och ned.

En vattenkur, som visat sig mycket verksam mot kalla fötter, består däri, att man hvarje kväll innan man går till sängs tager på sig ett par bomullsstrumpor och därefter håller fötterna i kallt vatten, till dess strumporna äro väl genomblöta. Utanpå de våta strumporna drager man sedan på ett par torra, tjocka ullstrumpor. Båda paren behåller man på öfver natten, och på morgonen gnider man fötterna väl varma.

Kallbrand (se Brand.)

Kalla omslag (se Omslag.)

Kamfer, ett hartsartadt ämne, som användes i medicinen till både invärtes och utvärtes bruk. Kamferpulver äro t. ex. svettdrifvande och bruka tagas i förening med fläderte såsom huskur vid förkylningar. Kamfer utöfvar äfven en nervupplifvande verkan och användes för detta ändamål mest i form af kam-ferdroppar. Kamfer ingår för öfrigt som beståndsdel i s. k. nervdroppar.

Utvärtes användes kamfer upplöst i alkohol (kamfersprit) eller i olja (kam-ferliniment) till ingnidning vid reumatiska åkommor, såsom ryggskott o. d., och verkar fördelande, stimulerande och hudretande.

Kammarkollegium är ett under finansdepartementet lydande centralt ämbetsverk, som har till åliggande att handlägga frågor om skattläggning af jord och därmed sammanhängande ämnen samt angående jorden åliggande extraordinarie skyldigheter och besvär, att i öfrigt handhafva ärenden af kameral natur eller som angå den allmänna hushållningen, att hafva inseende och vård öfver den statens fasta egendom, i afseende hvarå icke är annorlunda stadgadt, äfvensom öfver den till civila och kyrkliga behof anslagna jord, dock ej

öfver akademi- och barnhushemman samt de åt andra inrättningar och stiftelser upplåtna egendomar, å hvilka öfverinseendet tillkommer särskild styrelse, samt att ombesörja ärenden, som angå förvärfvande åt eller frånhändande från staten ellir allmän inrättning af äganderätt till fastighet.

Kollegiet består af en president och sex ledamöter med titeln kammarråd.

Kammarrätten är namnet på ett centralt ämbetsverk, lydande under finansdepartementet. Kammarrätten är dels domstol, dels förvaltande verk. Såsom första instans upptager kammarrätten mål af dels civil, dels kriminell natur, bland de senare t. ex. balansmål eller angifrelser emot kronans och allmänna verks uppbördsmän och redogörare för tillgrepp och förskingring af dem anförtrodda offentliga medel.

Vidare upptager kammarrätten såsom andra instans till pröfning åtskilliga besvär, såsom öfver utslag meddelade af k. befallningshafvande och konsistorierna i riket gemensamt eller af dessa senare ensamt i frågor om orätt förvaltning af eller bristande redovisning för allmänna läroverks och kyrkors m. fi. dylika medel, äfvensom öfver

k. befall-ningshafvandes beslut i flertalet fattigvårdsmål, i fråga om mantalsskrifnings-ärenden, böter enligt bevillningsförordningen samt beskattningsförfattningar-nas tillämpning och verkställighet o. s. v. samt öfver förvaltningsmyndigheternas beslut i anmärknings- och redogörelsemål och öfver pröfningsnämndernas beslut i taxeringsärenden. Därjämte anställer verket granskning af alla statens och allmänna inrättningars räkenskaper, i afseende å hvilka ej annorlunda är förordnadt.

Verket består af en president och åtta kammarrättsråd, hvilka bitiädas af ett945

stort antal ordinarie och extraordinarie tjänstemän.

Kanaler. Af dylika med konst åstadkomna vattenvägar äger vårt land 21, om man medräknar Stockholms sluss. De största och viktigaste af dessa äro Dalslands kanal (med en längd af 253,9 km. och 28 slussar), Göta kanal (201,5 km. och 58 slussar), Strömsholms kanal (100,5 km. och 31 slussar), Seffle kanal (90,9 km. och 1 sluss), Trollhätte kanal (81,5 km. och 16 slussar), Kinda kanal (80,2 km. och 15 slussar), Hjälmare kanal (64,1 km. och 9 slussar), Snäcke kanal (67,4 km. och 1 sluss) samt Eskilstuna öfre och nedre kanal (10,7 km. och 3 slussar).

Kanariefågeln är vår vanligaste burfågel och äger som sådan en hel del företräden framför andra fåglar, dels på grund af sin sång och sitt utseende, dels äfven på grund däraf, att han är född i bur, något som gör, att han uthärdar fångenskapen mycket bättre än andra fåglar.

För att en kanariefågel skall trifvas väl bör han ha till sitt förfogande en så rymlig bur, att han i någon mån kan få använda sina vingar. Buren bör vara fyrkantig och försedd med behöfligt antal sittpinnar. Dessa senare böra vara ungefär lillflngertjocka, hellre tjockare än smalare, enär för smala sittpinnar leda till att fågeln lätt får kramp i fötterna och dessutom klorna bli långa och krokiga. Burens golf betäckes med ett tunt lager fint och rent grus. För att förebygga uppkomsten af ohyra bör detta ombytas minst en gång i veckan, hvarjämte sittpinnarna skuras så snart de blifva nedsmutsade. Ett badkar, som kan anbringas å dörröppningen, bör ej saknas och vattnet i såväl detta som drickskärlet bör dagligen ombytas. Buren ställes eller upphänges på en dragfri

och skuggig plats, således icke i ett fönster, där fågeln blir utsatt för ömsom köld, ömsom starkt solsken. I starkt ljus blir för öfrigt sången gäll och skrikig.

Utfodringen af kanariefågeln är ock en rätt viktig faktor. Framför allt fordras det i första rummet ett rent och godt frö. Uppfödarna af de beryktade Harzsångarna använda hufvudsakligast sommarraps och kanariefrö, då det gäller att frambringa goda sångare. Vid parningstid etc. måste ju helt naturligt användas mera kraftig föda, såsom ägg-gulor etc, hvilket ej heller får försummas vid uppfödande af ungar. Hvad som dock utgör fåglarnas sundaste näring är riklig tillgång på grönsaker, såsom sallad, frukt, kattfot, s. k. narf, grobladskolfvar och dylikt, hvaraf de sällan erhålla för mycket. Detta gäller dock icke för den s. k. importerade Harzfågeln, som ej får förtära något af de uppräknade grönsakerna, emedan den aldrig erhåller sådant under uppfödandet och i följd däraf är ovan vid dylik näring. En ej alldeles oviktig faktor är anbringande i buren af hvalfiskfjäll, äggskal, kalk eller dylikt, som tjänar som näring för benstommen m. m. De fröslag, som mest användas, äro kanariefrö, hirs, roffrö och sommarraps. Hampfrö bör undvikas eller gifvas med stor försiktighet på grund af dess fettbildande egenskaper.

Har man råkat få ohyra i buren, kan denna utrotas genom täta ombyten af pinnar eller ock genom att rentvätta buren samt å bottnen strö insektspulver, hvarpå lägges ett papper samt där ofvanpå ren sand. Pinnarna i buren böra vara af något mjukt träslag, ej rör, samt, som sagdt, tillräckligt grofva.

Med god vård kan en kanariefågel bli ända till 16—20 år gammal under förutsättning att han icke får para sig. Kanariehannar, som hållas tillsamman947 Kaninafvel. 94.8

Kaninstallar. (Till höger djurgård för Stora silfverkaninen.)

med honor, hvilka senare icke kunna sjnnga, hli högst 8—10 år gamla.

Kaninafvel, som redan länge utomlands betraktats såsom ett ingalunda föraktligt näringsfång, har på senare tidén äfven börjat uppmärksammas i vårt land, ehuru ofantligt mycket ännu återstår att göra för att bibringa allmänheten för det första insikt om hvad kaninafveln kan betyda i ekonomiskt afseende och för det andra kunskap om en rationell kaninskötsel.

Att kaninafveln kan vara mycket lönande, därpå har man vältaliga exempel från utlandet, framför allt Frankrike och Belgien, där man beräknar den årliga vinsten härpå till för det förra landet 400 miljoner francs och för det senare 50—60 miljoner francs. Det är siffror, som tala! I mån som man här i landet får ögonen öppna för saken och afsättningsmöjligheterna ökas i och med att man allmännare än nu lär sig att sätta värde på kaninköttet såsom en bå- ;

de smaklig och hälsosam föda, skall tvifvelsutan kaninafveln äfven för vårt lands vidkommande kunna blifva en god inkomstkälla. Med de höga pris på annat kött, som nu råda och som visa tendens att bibehålla sig, om ej rent af ökas, kan en allmännare bedrifven kaninafvel lämna särskildt de mindre bemedlade klasserna en värdefull hjälp i kampen mot de dyra tiderna. Ty kaniner äro djur, som snart sagdt hvem som helst kan hålla. Lämpligast är naturligtvis, om man har jord, så att man själf kan producera det behöfliga fodret, men äfven om man måste köpa allt detta, bör kaninafveln blifva en lönande affär.

För den mindre bemedlade är det alltid bäst att börja i mindre skala för att ej, innan nödig erfarenhet vunnits, ett misslyckande i ett eller annat afseende må stå allt för dyrt. Lämpligast börjar man med en hanne och två honor. (Om de senare före inköpet äro betäckta ! af annan hanne, kan man använda den949

Kaninbur af tomlåda.

inköpta till den första kullen ungar och kommer därigenom fortare i gång. Det är nämligen en sak, som kaninuppfödaren måste komma noga ihåg, nämligen att hanne och hona, som skola paras, icke få vara besläktade med hvarandra, om man vill att afkomman skall blifva frisk och kraftig.

Att anlägga ett kaninstall är ej någon dyrbar affär. I nödfall kan man till och med nöja sig med ett antal lämpliga tomlådor, som man dock helst bör täta genom att bekläda dem med tjärpapp på utsidan. I stället för lock sätter man två dörrar, en tät och en försedd med

Stora silfverkaninen.

ett grofmaskadt ståltrådsnät. Flera sådana lådor kunna mycket väl ställas ofvanpå hvarandra, dock bör i så fall tjärpapp läggas emellan för att ej urin må tränga ned från de öfre i de undre. Om man så vill, kan man äfven afdela en sådan lådbur på midten med en lös, skjutbar skiljevägg med ett ingångshål i midten (se ofvanstående afbildning.)

Bäst är dock naturligtvis att ha för ändamålet särskildt förfärdigade burar. Sådana göras af späntade bräder om 1 till 1 V, tums tjocklek. Hvarje full-

Svensk landtras.952

Hvit dansk landtkanin (hona).

vuxet djur bör ha sitt eget rum med tillräckligt utrymme. Kummen böra hålla minst 100 cm i längd, 60 cm i bredd och 60 cm. i höjd. Dörrarna förses med ståltrådsgaller, som vid kall väderlek böra kunna ersättas med fönster eller träluckor. För mödrar och ungdjur böra särskilda burar finnas med större utrymme, cirka 200 cm i längd,

och afdelade med en löstagbar skiljevägg, i hvilken finnes en öppning, som tillåter ett djur att bekvämt komma igenom. När unsr-djur förvaras i en sådan bur, kan skilje väggen borttagas, så att de få bättre svängrum. Golfven och väggarna till ungefär 6 tums höjd böra strykas med varm tjära eller tjärolja för att skydda träet för röta. Lösa golf underlätta renhållningen. Inredningen består af en höhäck af galvaniserad järntråd eller grof ståltråd samt en foder- och en vattenkopp, de senare af glaseradt lergods.

Burarna få ej ställas direkt på marken, utan på bockar om minst 30 cm höjd. Kan man vid eller kring buren sätta upp en inhägnad, inom hvilken djuren vid lämplig väderlek få fritt röra sig, bidrager detta mycket till deras trefnad och underlättar skötseln.

Som strö i burarna är torfströ samt lång halm-hackelse bäst. Burarna rengöras hvar fjortonde dag om sommaren och en gång i månaden om vintern.

Till foder användes företrädesvis grönt om sommaren och vintertiden hö, löf, barr, vilda bär, rötter etc samt säd af olika slag, bäst och billigast hafre. Fodret bör vara friskt; skämdt, ruttet eller mögligt sådant bli djuren sjuka af. Godt klöfverhö bör aldrig saknas i höhäcken. Maskrosor är kaninen förtjust i, hvarför sådana böra insamlas ej blott om sommaren utan äfven för vinterbehof. Äfven köksaffall kan användas till kaninfoder, flytande sådant blandas med kli eller gröpe till en hård deg. Af rotfrukter, som kaninen äter gärna, bör potatis ej gifvas rå, utan alltid kokt. Däremot bör man vara försiktig med kål, enär sådan förlänar köttet en frän och obehaglig bismak. Kokt eller separerad mjölk är lämplig för ungdjur och digifvande honor.

Djuren böra utfodras på bestämda tider. Fullvuxna djur behöfva föda blott två gånger om dagen, morgon och afton, medan dräktiga och digifvande honor samt ungar och göddjur böra på middagen få litet mjölk. Göddjur bör man953

för öfrigt gifva små portioner af persilja, timjan, krasse samt torra pulveriserade enbär inblandade i fodret. Cirka 8 dagar fore slakten bör man upphöra med

utfodring med rot- ____________________

frukter och gifva mera mjölk, som gör köttet hvitt och godt.

Vid utfodring med grönt eiter rotfrukter behöfver man ej gifva djuren vatten, med undantag af dräktiga eller digifvande honor, om man ej har råd att ge dem mjölk.

Afvelsdjur skola vara minst 8 månader, innan de användas till afvel, och få, såsom redan är nämndt, ej vara besläktade med hvarandra. Särskildt bör man lägga vikt på att få en liflig och kraftig hanne, emedan det i allmänhet är dennes egenskaper som gå i arf till ungarna. Honan går dräktig omkring 30 dagar. Ungarna födas nakna och blinda och böra liksom modren lämnas i fred under de två första dagarna. Man utväljer af hvarje kull de kraftigaste till ett antal af 6, högst 7, de öfriga dödas, så framt de ej kunna läggas till en fostermor. Tre veckor gamla kunna ungarna lämna redet och börja äta af modrens mat, men ej förrän tidigast vid 6 veckors ålder böra de tagas från modren, som då ånyo kan paras. När ungarna blifvit 3 månader gamla, skiljas hannarna från honorna och hållas hvar för sig.

De raser, som företrädesvis lämpa sig för våra förhållanden, äro silfverkaniner — af hvilka förekomme två varieteter, stora silfverkaninen och lilla silfverkaninen — blå bäfverkaniner samt hvit dansk landtkanin. Af dessa raser äro lilla silfverkaninen och den danska ka-

Lilla silfverkaninen.

ninen härdigast och följaktligen lämpligast för trakter med hårdt klimat, hvaremot de två andra sorterna ha ett företräde i sin större kroppsbyggnad. Dessutom finnes en inhemsk ras, svensk landtkanin, svart- och hvitbrokig till färgen, hvilken är synnerligen härdig ocb förnöjsam samt lämpar sig särskildt väl för korsning med andra,

större raser.

Utbryter sjukdom bland kaninerna, böra de sjuka djuren afskiljas från de öfriga. Den vanligaste sjukdomen är snufva och kan med tidigt ingripande lätt botas genom att tvätta näsborrarna med ljumt vatten, hvari något alun upplösts, samt därefter inspruta borsyrepul-ver eller pulveriserad svafvelblomma. För att förebygga sjukdomen tillrådes att ständigt förse djuren med friska furukvistar. Har sjukdomen fått gå så långt att tjockt, gult slem flyter ur näsan, är bäst att aflifva djuret. Diarré . kan också angripa kaninerna vid för tvär öfvergång från ett foderslag till ett annat, för riklig utfodring med grönt eller till följd af att fodret varit skämdt. Det brukar snart kunna kureras med att ge djuret uteslutande torrfoder.

Slakt af kaniner tillgår så, att man med vänstra handen fattar djuret om bakbenen nära kroppen och med en grof käpp eller klubba ger det ett kraftigt slag alldeles bakom öronen, hvarvid955

nackbenet afbrytes och döden inträder nästan genast. Därpå öppnas halspulsådern, så att blodet får afrinna. Sedan lyftes kaninen i öronen eller frambenen medan man trycker lätt längs buken, så att urinblåsan tömmes, emedan köttet eljest får dålig smak. Af samma anledning hör såväl urinblåsan som gallblåsan försiktigt uttagas vid kaninens öppnande. Djuret flås, upphängdt vid bakbenen, och skinnet uppspikas med pälssidan inåt till torkning, sedan kött-och fettrester borttagits. Finare skinn — vinterskinn äro bäst — betalas med cirka 1: 25 stycket.

Af köttet kan man tillaga en hel del smakliga rätter. Det bör hänga litet, innan det användes, och fore tillagningen läggas i ättiksvatten (en del ättika pä tre delar vatten). Köttet får en pikant vildsmak, om djuret under gödningen fått enbär och köttet lagts i mjölk i 12 timmar. För öfrigt kan kanin tilllagas på samma sätt som hare, höns, lamm och kalf.

Till hvad ofvan yttrats om kaninens behandling torde böra läggas, att en lefvande kanin aldrig bör lyftas vid öronen, ett både oförståndigt och barbariskt bruk. som bereder djuret smärta och lätt medför att öronen lösryckas.

Karantänsinrättningar, till hvilka fartyg med pest- eller kolerasjuka ombord eller kommande från smittoförkla-rad ort hänvisas för observation och andra af omständigheterna påfordrade skyddsåtgärder mot smittans spridande, finnas i vårt land två, nämligen å Känsö utanför Göteborg och å ön Fejan i Stockholms skärgård, af hvilka blott den förra har ständig bevakning. Dessutom anordnas för liknande ändamål ett antal observationsplatser, då behofvet sådant föranleder, t. ex. å Hven, Hästholmen (Karlskrona), Arkö i Östgötaskärgården o. s. v.

Karantänsanstalter för djur, som från utrikes ort till riket införas, äro anordnade i de städer, till hvilka dylik införsel är tillåten. Införsel sjöledes af nötboskap, får, getter och andra idiss-lande djur samt svinkreatur och hästar får nämligen äga rum blott till städerna Göteborg, Hälsingborg, Landskrona, Malmö, Stockholm, Söderhamn, Sundsvall, Härnösand och Luleå.

Karat, en benämning som härledes af det arabiska namnet på johannisbrödets torkade frukt, med hvilken man i Afrika och Indien brukade väga guld och diamanter, betecknar dels vikt (för juveler), dels finhetsgrad. Såsom juvelvikt delas karaten i 4 grän à 16 delar och motsvarar ungefär 205 milligram. I vårt land begagnas benämningen karat endast till att bestämma finhetsgraden hos guld, i det att rent guld tänkes deladt i 24 delar eller karat. Om man således talar om 18 karats guld, menar man därmed att guldet består af 6 delar koppar och 18 delar guld.

Karbolsyra (se Desinfektionsmedel.')

Karbunklar (se Finnar.) Karl XIII:s orden (se Ordnar.)

Karolinska institutet eller, som dess fullständiga titel lyder, Karolinska mediko-kirurgiska institutet i Stockholm är en fristående medicinsk fakultet ställd under universitetskanslerns uppsikt och med samma befogenhet som motsvarande fakulteter vid universiteten. Institutet, som räknar 22 professorer och ett betydligt antal studerande,

styres af en rektor och ett lärarekollegium, bestående af samtliga professorer vid institutet. Jämte sin uppgift som medicinsk undervisningsanstalt har institutet uppdraget att utdela Nobelpriset i fysiologi och medicin.

Kartverk. Kartväsendets organisation i vårt land är uppdragen åt ett särskildt under jordbruksdepartementet ly-

dande ämbetsverk, Rikets allmänna kartverk. Verket är deladt i en afdelning för geodetiska arbeten, en för ekonomiska oeh en för topografiska och dess chef är afdelningschefen vid generalstabens topografiska afdelning. Dess uppgift är att öfver landet upprätta och utgifva geodetiskt grundade ekonomiska och topografiska kartor med erforderliga beskrifningar.

Sjökarteverket är ett annat, under sjöfartsdepartementet sorterande verk, som har till uppgift att uppmäta farvattnen kring Sveriges kuster och däröfver utgifva sjökort och beskrifningar.

Plan för de allmänna kartarbetena i riket uppgöres årligen af en särskild myndighet, Kommissionen för de allmänna kartarbetena, hvilken äfven i öfrigt har att yttra sig öfver andra frågor rörande kartverken. Denna kommission är sammansatt af chefen för generalstaben såsom ordförande, chefen för rikets allmänna kartverk, chefen för sjökarteverket, chefen för Sveriges geologiska undersökning, chefen för landtbruksstyrelsen och en femte ledamot.

Kassakreditiv, i dagligt tal vanligen kalladt endast kreditiv, är en af en bank meddelad rättighet för någon att på det sättet förfoga öfver ett mot ställande af godkänd säkerhet oeh erläggande af en s. k. kreditivafgift för viss tid erhållet lån, att det får helt eller delvis uttagas i större eller mindre poster och på samma sätt åter inbetalas, med rättighet för låntagaren att under kredi-tivtiden hur ofta som helst förnya dessa uttag och insättningar. Ränta beräknas å det belopp, som för hvarje dag befinnes vara å kreditivet uttaget.

Katarr kallas ett inflammationstillstånd hos kroppens slemhinnor, åtföljdt af ymnig afsöndring af slem och var från slemhinnans fria yta och kännetecknadt af rodnad och svullnad af slem-

hinnan, hvars yta synes täckt af ett lager grått, grumligt eller glasklart slem eller var. Åkomman kan angripa näsan, svalget och andningsvägarna, lungorna, magsäcken och tarmkanalen, blåsan, njurarna och könsorganen, kort sagdt alla delar af kroppen, där slemhinnor förekomma. I dagligt tal menar man dock med katarr sådan i näsan och svalget, eller hvad man kallar snufva. Se f. ö, Blåskatarr, Halsfluss, Lungsjukdomar, Magsjukdomar, Snufva och Underlifs-lidanden.

Katten är det af våra husdjur, hvars nytta är mest omstridd. Väl hållen kan han nog vara ett behagligt sällskap, och i synnerhet ha kvinnor en viss svaghet för honom i detta afseende, och där råttor och möss talrikt förekomma, kan han äfven göra sig till en viss grad oumbärlig. Men han är tillika en svår fiende till alla slags småfåglar och smärre djur, till och med harar, och är på denna grund illa anskrifven hos många, framför allt hos jägare. Också medgifver lagen, att katt, som anträffas i skog eller hage, får saklöst dödas.

Kavalleri (se Svenska armén.)

Kaviar betecknar i trängre bemärkelse den insaltade rommen hos stören, sterletten och ett par andra dem närstående fiskarter, hvilken beredes i synnerhet vid nedre Volga och andra ryska floder samt exporteras hufvudsakligen från Astrakan. Största delen af den kaviar, som kommer i handeln, fås af stören. Den skattas högt af finsmakare, men ställer sig betydligt dyr, särskildt den flytande kaviaren, s. k. ikra. Något billigare är den pressade kaviaren. Jämte denna s. k. ryska kaviar förekomma åtskilliga andra sorter, t. ex. Elbekaviar, som kommer från Magdeburg och Hamburg och likaledes framställes af störrom, men står i godhet långt efter den ryska. För öfrigt fram-959

ställes kaviar äfven af andra fiskars rom, t. ex. af gädda, karp, ruda, torsk, makrill, långa o. s. v. Dylik kaviar är i motsats till den grå eller svarta störkaviaren mer oeh mindre röd till färgen och går äfven nnder benämningen ketzin.

Kaviar serveras med rostadt bröd och smör.

Kemiska stationer för jordbruket och näringarna ha inrättats, i vårt land af hushållningssällskapen med understöd af statsmedel och äro för närvarande till antalet 9, förlagda till Jönköping, Kalmar, Visby, Halmstad, Skara, Örebro, Västerås, Härnösand och Luleå (den sistnämnda är äfven växtbiologisk anstalt), hvarjämte enskilda stationer finnas på åtskilliga orter, t. ex. Ultuna, Kristianstad, Alnarp, Borås, Molkom, Gäfle oeh Umeå. Dessa anstalters uppgift är att främja utvecklingen af jordbruk och näringar genom meddelande af upplysningar och råd samt genom undersökningar af handelsvaror och andra ämnen, hvilka äro af betydelse för dessa handteringar. Särskildt med hänsyn till landtbrukets behof äro med stationerna förenade frökontrollanstalter.

Vid insändande af prof till de kemiska stationerna för undersökning bör följande iakttagas:

Gödningsämnen. Profvet bör tagas i säljarens eller dennes ombuds, eller ock i ojäfviga vittnens närvaro nr hvar 5:te eller hvar 10:de, af mindre partier ur hvarannan eller hvar 3:dje säck, och sker detta lämpligast medelst en stickert, som med sin långsgående öppning vänd nedåt införes så djupt som möjligt midt i den liggande säcken i dennas längdriktning, hvarpå stickerten omvrides, så att öppningen kommer uppåt, och utdrages. De så uttagna profven omblandas väl. Saknas stickert, tagas prof på annat sätt, om möjligt från säckens

midt. Prof tagna upptill eller i kanten af säcken äro ogiltiga. Af vikt är också att aldrig taga prof ur säckar, som blifvit skadade eller våta, samt att prof af olika gödningsämnen icke sammanblandas.

Profvet fylles på ett eller flera torra glaskärl, i hvilka proftagningsattester med uppgift om säckarnas märke, partiets storlek m. m. samt undertecknade af säljaren, dennes ombud eller närvarande ojäfviga vittnen inläggas, hvarpå kärlen förseglas med någon af nyssnämnda personers sigill.

Foderämnen. För undersökning af oljekakor utväljas af hela partiet 5 till 10 kakor, ur hvilka flera bitar brytas såväl ur kanten som midten, hvilka sedan sönderkrossas och blandas väl med hvarandra. Ännu bättre är att sönderkrossa de uttagna kakorna och af de väl omblandade bitarna uttaga ett mindre prof om cirka 1 kg.

Af kli, gröpe och mjöl tagas prof med handen i likhet med föreskriften vid gödningsämnen.

Jord. Med en spade gräfves i jorden ett fyrkantigt hål med lodräta väggar, så stort, att man med lätthet kan se, hvar matjorden slutar och älfven vidtager. I händelse matjord och alf icke äro märkbart skiljaktiga, räknas matjorden till 20 ems djup. Vid den ena lodräta sidan afstickes rätt ned till älfven ett spadtag jord, som lägges afsides på en lämplig torr plats. På detta sätt tagas flera prof från skilda delar af fältet, hvilka prof sedermera blandas väl med hvarandra, hvarpå ur denna blandning sedan tages ett generalprof om 2—3 liter jord. Vill man äfven hafva älfven undersökt, tagas prof äfven i bottnen på de uppgräfda hålen, och ett generalprof tages på samma sätt som af matjorden.

Vatten. Prof om minst 1 liter tages961

i ytterst omsorgsfullt rengjorda buteljer eller glasflaskor. Kärlen fyllas helt och hållet, korkas med väl rengjorda, om möjligt nya korkar samt lackas eller hartsas väl.

För arsenikundersökning erfordras af tapeter och rullgardiner minst 200 kv.-cm, af tyg hälften så mycket och af garn minst 8 gm.

Keramik, lergodstillverkning eller krukmakarekonst, omfattar framställningen af alla formade lerföremål, såsom

ler- och stengods, terrakotta, porslin och fajangs.

Kikhosta är en sjukdom, som företrädesvis angriper barn och utan tvifvel beror på infektion. Den uppträder nämligen ej sällan epidemiskt, ofta anslutande sig till mässlingsepidemier. Sannolikt öfverföres smittämnet genom den inandade luften. Små barn äro mest utsatta för sjukdomen, dock kan den äfven angripa fullvuxna, i synnerhet hafvande eller digifvande kvinnor, dock i regeln mera lindrigt. Efter hvad erfarenheten tycks gifva vid handen blir en person, som en gång haft kikhosta, sedermera omottaglig för sjukdomen.

Kikhostan inledes med tilltagande snufva och hosta med rinnande ögon, ungefär samma symtom, som inställa sig efter en grundlig förkylning. Detta stadium kan räcka en eller halfannan vecka, hvarefter den egentliga kikhostan utbryter med karaktäristiska, konvulsiviska hostanfall, under hvilka den sjuke kippar efter andan och sjmes färdig att kväfvas. Inandningen mellan hoststötarna åtföljes af ett pipande ljud. Ofta slutar hostanfallet med uppkräkning af litet segt slem. Hostanfallen ha en egendomlig benägenhet att företrädesvis inställa sig nattetid och kunna återkomma mer och mindre tätt. Efter omkring tre veckor börja anfallen aftaga såväl i häftighet som i antal, dock

bruka de hålla i sig sex till åtta veckor, hvarefter tillfrisknande småningom inträder under samma symtom, som inledde sjukdomen.

Sjukdomen är mycket plågsam, men i sig själf ej farlig och förlöper vanligen utan feber. Dock föreligger alltid den risken, att sjukdomen kan genom sitt försvagande inflytande på patienten bana väg för andra sjukdomar. Det är sålunda ej sällsynt att hos svaga och späda barn kikhostan öfvergår till en allvarsam lunginflammation eller rent af till lungtuberkulos.

För kikhostans behandling är det af stor vikt att den sjuke får inandas ren och god luft. Luftombyte brukar ibland vara af god verkan. Det är visst icke nödvändigt att hålla äldre, af kikhosta lidande barn inomhus dagarna igenom, tvärtom bekommer det dem väl att få vistas i det fria, om väderleken ej är fuktig och rå. För att motverka sjukdomens försvagande inverkan på organismen bör den sjuke erhålla god och kraftig näring. För att om möjligt hindra smittan att sprida sig böra med kikhosta behäftade barn ej tillåtas komma i beröring med friska barn. För host-anfallens lindrande brukar man använda dels bromoform, dels ett. extrakt på timjan, som kallas »pertussin» och som finnes att erhålla på apoteken. Detta tages gärna af små barn och gör i allmänhet förträfflig verkan.

Kina eller kinin är ett i medicinen mycket användt preparat, hvilket framställes af barken af kinaträdet, som förekommer dels vildt, dels odladt i Asien och Sydamerika. Vanligast förekommer preparatet i form af svafvelsyradt kinin eller kinasalt, bildande färg- och luktlösa, sidenglänsande kristaller med stark och ihållande besk smak. Det är ett förträffligt medel mot feber och förkylningssjukdomar och tages i doser om ett

halft gram ett par gånger dagligen. För att undvika den beska smaken tages det bäst i form af kapslar (kinakapslar), som erhållas färdiga på apoteken utan läkarerecept och sväljas hela.

Ett annat kinarecept, som rekommenderas såsom utmärkt mot förkylning, är sammansatt af 10 gm kinatinktur, 20 gm sprit och 40 gm varmt destilleradt vatten. Receptet ser ut på latin sålunda:

Tinct. chinæ gm 10 Spirit concentrat gm 20 Aqua destillat, fervidæ gm 40.

Af denna dos, som är beräknad för fullväxt mansperson, tages litet hvar tionde minut. För kvinnor är blott en tredjedels dos lämplig, barn erhålla ännu mindre allt efter åldern.

Vid hvarje användande af kina bör man iakttaga försiktighet, enär medlet, teget i för stora doser, framkallar i synnerhet hos känsliga personer öronsus-ning, lomhördhet, hufvudvärk, till och med svårare nervösa symtom. Då dylika följder inställa sig, bör man naturligtvis genast upphöra med medlets bruk.

Kitt. Glasmästarkitt beredes af lika delar slammad krita och blyhvitt, som arbetas med kokt linolja till en smidig massa. En liten tillsats af terpentin ökar smidigheten.

Ett genomskinligt kitt, som kan användas för att kitta glas oeh finare porslin, beredes på följande sätt. Man öfverhäller i en flaska, som kan tillslutas lufttätt, 75 gm i bitar sönderskuren kautschuk med 60 gm kloroform. När kautschuken är löst, tillsätter man 15 gm mastix och låter blandningen stå i cirka 8 dagar, tills lösningen är klar.

Ett annat recept på dylikt kitt, som är lättare att framställa, enär däri ej ingår kloroform, som i vårt land ej får utlämnas annat än mot läkarerecept,

består af 100 delar färsk kasein (ostämne), som sammanrifves väl med 20 delar pulveriserad släckt kalk och erforderlig mängd vatten till lämplig konsistens. Detta kitt bör användas genast, enär det ej håller sig länge.

Man kan äfven bereda ett godt porslins-kitt genom att sammanrifva 20 delar pulveriserad bränd kalk med 25 delar flytande ägghvita, massan förtunnas därpå med 10 delar vatten och slutligen iröras 55 delar bränd gips. Äfven detta kitt måste omedelbart användas, emedan det snart hårdnar.

Kitt att fästa lossnade knifblad i trä-eller benskaft framställes genom att smälta 100 gm kolofonium med 25 gm svafvel — akta noga att massan ej tager eld! — och därpå tillsätta så mycket tegelmjöl, att man får en degig massa. Med denna fylles hålet i skaftet, hvarpå knifbladet stickes in.

Ett utmärkt kitt för järnugnar, kokspislar o. d. erhålles genom att blanda finsiktad brunsten med vattenglaslösning till en tjock deg, med hvilken man fyller springorna. Då ugnen eller spiseln därefter uppvärmes måttligt, blir kittet hårdt som järn och fullkomligt eldfast.

För fyllande af springor i kakelugnar erhålles ett godt och billigt kitt genom att utröra gipsmjöl i mjölk till en tunn gröt, hvarmed man fyller springorna.

Oljehus fästas vid lampfötter på så sätt, att man upphettar en bit alun i en sked eller ett kärl af järnbleck tills den smälter, hvarpå den flytande massan tömmes i hålet i lampfoten oeh oljehuset skyndsamt inpassas, innan alunen hinner stelna.

För samma ändamål kan man äfven använda gipsmjöl utrördt med vatten eller ännu bättre med en lösning af gummi arabicum till en tunn gröt. Äfven vanligt flytande snickarlim blandadt med skafd krita kan med fördel användas.

Vid hopkittning af sönderslagna föremål af glas, porslin o. d, bör man noga se till att brottytorna äro fullkomligt rena, i annat fall misslyckas arbetet. Äro brottytorna smutsiga, böra de först tvättas med varm lut, afsköljas med vatten och torka på ett dammfritt ställe. Kittet skall påstrykas så tunt som möjligt och det kittade föremålet ställas till torkning på ett varmt, men ej hett ställe. Ju längre det får stå, innan det åter tages i bruk, desto bättre håller det.

Klimat betyder egentligen lutning, men användes numera hufvudsakligen såsom en sammanfattning af de meteorologiska företeelser, hvilka känneteckna atmosfärens genomsnittstillstånd på någon del af jordytan. Klimat är, med andra ord, sammanfattningen af väderleken under en längre eller kortare tidsperiod af samma årstid.

Jorden i sin helhet indelas sedan gammalt i fem klimatzoner, nämligen den tropiska zonen, innefattande området på ömse sidor om ekvatorn mellan de båda vändkretsarna, norra och södra tempererade eller mellanzonerna, innefattande bältena mellan vändkretsar och polcirklar, samt de kalla eller polarzonerna, det område kring jordens båda poler, som begränsas af polcirklarna. Denna indelning är dock ej fullt exakt, i det att vissa områden, som geografiskt tillhöra mellanzonerna, i klimatiskt hänseende äro likställda med polarzonerna, t. ex. södra delen

af Grönland, medan åter områden, som geografiskt tillhöra en polarzon, kunna äga ett tempereradt klimat, exempelvis Norges nordliga delar. Dessa afvikelser betingas dels af hafsströmmar, dels af atmosfärens fuktighetshalt, som åter har sin grund i en orts närmare eller fjärmare läge från hafvet. Man skiljer därför mellan inlands- eller kontinentalklimat å ena sidan och hafsklimat å den andra. Det

förra kännetecknas af torrare luft med varma somrar och kalla vintrar, det senare åter af mera fuktig luft med ymnigare molnbildning och nederbörd samt jämförelsevis kalla somrar och milda vintrar.

Större delen af vårt land, eller 85 procent af dess hela yta, ligger inom den tempererade zonen och åtnjuter ett i förhållande till det nordliga läget gynnsamt klimat, hvilket hufvudsakligen tillskrifves inflytandet af den väldiga varmvattensström, som under namnet Golfströmmen korsar Atlantiska oceanen och sänder grenar upp mot den skandinaviska kusten. På grund af Sveriges stora utsträckning i norr och söder förekomma emellertid betydande klimatdifferenser mellan olika orter. Sålunda utgör årliga medeltemperaturen, reducerad till hafsytan, för Karesuando norr om polcirkeln — 1,4 gr. Celsius, för Haparanda + 0,3, Östersund + 3,3, Falun 4" 4,5, Stockholm -f- 5,8, Jönköping + 6,2, Kalmar -f- 6,8, Göteborg -†- 7,2 och Lund + 7,2. Äfven i fråga om nederbörden förekomma ganska stora olikheter. Största nederbörden förekommer på västkusten, medan Östersjökusten står betydligt efter. Minsta nederbörden kommer på de nordligaste trakterna. Medan sålunda årliga nederbördssiffran för Göteborgs och Bohus län utgör 642 mm. och för Älfsborgs län t. o. m. 682 mm., utgör den för Norrbottens län endast 401 mm. De regnrikaste trakterna äro de västra sluttningarna af de småländska och västgötska höglanden, hvilket har sin grund i det förhållandet att de från oceanen kommande fuktighets-mättade vindarna här tvingas uppåt och fuktigheten till följd däraf förtätas till regn.

Klimatkurer utöfva i en mängd sjukdomar ett betydligt välgörande inflytande. Detta inflytande betingas huf-

vudsakligen af ortens mer och mindre skyddade läge, luftens och markens beskaffenhet, närheten till haf eller större vatten, växtligheten o. s. v. Af dylika kurorter ägna sig sådana på inlands-slättmark intill 400 m. öfver hafvet bäst för nervsvaga, personer, som lida af sjukdomar i lungorna och andningsvägarna, reumatiker och konvalescenter i allmänhet. Bergklimatet, 400—800 m. öfver hafvet, verkar upplifvande på nervsystemet, hvarför sådana orter lämpa sig för icke allttör ömtåliga och retbara sjuka saint tör personer, som behöfva återhämta krafter. Högfjällskurorter ha tunn, torr luft och i allmänhet stark solbestrålning och äro lämpliga för personer, som lida af bleksot och blodbrist, trög matsmältning, astma, skrofler, lungsjukdomar och i synnerhet lungsot. Hafsklimatet åter utmärker sig för högt lufttryck, riklig fuktighet, jämn temperatur och stärkande vindar, men passar icke för svaga och retbara personer, ej heller för lungsjuka.

Klistir (se Lavemang.)

Kloral (se Sömnmedel.)

Klorkalk, ett gulhvitt pulver med stark klorlukt, användes till blekning och desinfektion (se Desinfektion). Såsom blekningsmedel har klorkalk den oangenäma egenskapen att vid otillräcklig urtvättning förstöra växtfibrerna, hvarför den bör användas med stor försiktighet.

Kläder (se Dräkt.)

Klöfver (se Foderväxter.)

Klöfsjuka (se Husdjurens sjukdomar.)

Kokain (se Bedöf'ningsmedel.)

Kokkärl. En viktig beståndsdel i ett hushåll är ett passande och riktigt urval af kokkärl, ty på dessas beskaffenhet beror det i ganska hög grad, huruvida matlagningen blir lyckad eller ej. Särskildt fäster man i allmänhet för

liten vikt vid att ha väl tillslutande lock, ty har man ej sådana, går ej blott en stor del af värmen till spillo utan

något gagn, man uppnår ej heller riktigt tillfredsställande resultat. Det finnes i handeln kokkärl med tättslutande lock, som kunna afskrufvas och som äro försedda med en ventil, som vid större ångspänning öppnar sig och förebygger att kärlet spränges. I sådana kärl, som naturligtvis icke böra utsättas för stark upphettning, kan man med ringa bränsleåtgång koka kött o. d. mycket fortare och bättre än i vanliga kärl med lösa och dåligt tillslutande lock.

Ej fullt så fort går det att koka i en ånggryta, men man uppnår härmed i alla händelser mycket goda resultat. Som namnet antyder försiggår kokningen i dylika kärl med ånga. Det, som skall kokas, lägges i en silliknande insats, som hänges ned i kokkärlet, så att dess botten når en fingerbredd öfver vattnet. I synnerhet blifva grönsaker mycket smakligare kokta på detta sätt, än när de läggas ned i det kokande vattnet, och äfven potatis vinner betydligt i smak, kokad på detta sätt. Naturligtvis bör kärlet uuder kokningen vara täckt med ett passande lock.

En synpunkt, som ej heller bör lämnas ur sikte vid val af kokkärl, är den sanitära. Denna rör hufvudsakligen användningen af emaljerade och glaserade järn- och bleckkärl samt kopparkärl. Emaljerade kärl kunna understundom vara farliga att använda, då glasyren är blyhaltig, i det denna blyhalt lätt kan i form af blysalter utfällas under kokningen och öfvergå i maten samt förorsaka en farlig blyförgiftning. Om man vill använda emaljerade kokkärl, bör man därför alltid först profkoka dem med ättika, innan man använder dem för matlagning. Om glasyren efter detta prof visar sig lika blank och oförändrad,969

kan kärlet utan "betänkande användas för matlagning, men om glansen försvinner ocb ytan blir matt, bar man skäl misstänka att glasyren innehåller bly. Full visshet härutinnan kan man förskaffa sig genom att i ättikan blanda litet svafvelvätevatten, som kan erhållas på hvarje apotek; uppstår däraf en mörk grumling af ättikan, är kärlet odugligt till matlagning. En annan olägenhet med emaljerade kokkärl är, att med oförsiktig behandling, t. ex. öfverhettning, torrkokning eller hårdhändt rengöring, emaljöfverdraget kan spricka och småningom falla sönder i fina bitar med hvassa eller spetsiga kanter, som om de med maten inkomma i matsmältningskanalen kunna där bli lika farliga som glasbitar. Det bör dock tilläggas, att de mera renommerade fabrikerna numera tillverka emaljerade kokkärl, som tillfredsställa mycket stora fordringar i fråga om emaljens såväl hållbarhet som giftfrihet.

Kopparkärl kunna, som hvar man vet, ej användas till matlagning utan att vara förtenta inuti, enär många ämnen, särskildt sura och salta, leda till bildandet af den under namnet ärg allbekanta kopparförening, som med rätta fruktas såsom mycket giftig. Förtenningen afser att hindra födoämnena att under tillagningen komma i beröring med kopparen, men för att den skall kunna fylla denna uppgift måste förtenningen vara ej blott väl utförd, äfven det därvid använda tennet måste vara fritt från skadliga ämnen. Tyvärr är det i handeln förekommande tennet mycket förorenadt och innehåller ofta bly i otillbörligt stor mängd, som vid matlagning kan lösas ur tennöfverdraget. För att pröfva, om en förtenning är blyhaltig, kan man i det förtenta kärlet koka ej allt för stark ättika ett par timmar, därefter hälla en del af denna i ett rent glaskärl och till-

sätta en tredjedel utspädd svafvelsyra. Om i vätskan, som hålles väl öfvertäckt, efter 24—30 timmar bildas en hvit grumling eller rent af en hvit bottensats, är förtenningen hälsofarlig. Ett annat prof tillgår sålunda: med en glasstaf eller en ren träpinne anbringar man en droppe salpetersyra på förtenningen och uppvärmer stället tills droppen är intorkad. Efter kallnandet fuktar man stället på samma sätt med en droppe af en lösning af 1 gm jodkalium på 20 gm vatten. Uppstår därigenom en vacker gul fläck på förtenningen, är tennet blyhaltigt.

För att trygga sig mot förgiftning måste förtenningen förnyas, så snart den blifvit bortskurad eller eljest skadad. Kokkärl, som dagligen användas, kan det till och med vara nödvändigt att omförtenna en gång i månaden. För öfrigt böra födoämnen aldrig förvaras länge ens i aldrig så väl förtenta kopparkärl.

Ännu farligare än kopparkärl äro sådana af mässing, som innehåller ej blott koppar utan äfven zink, som liksom bly angripes af alla möjliga ämnen och verkar giftigt. Till och med silfverkärl äro ej att lita på, enär silfret ofta är

så pass uppblandadt med koppar, att denna kan förgifta i dem kokade eller förvarade sura, salta eller feta födoämnen. Nysilfver är i detta afseende oskadligare.

De metallkokkärl, som äro allra oskadligast, äro sådana af aluminium, hvilken metall ej det minsta oxideras eller förändras vid kokning. Järnkärl äro också ofarliga för hälsan, äfven om något af järnet skulle lösa sig under kokningen, men en dylik järnutfällning kan dels förändra färgen, dels förstöra smaken på vissa slags födoämnen. Det är af denna anledning man emaljerar dylika kokkärl.

En hufvudsak vid behandlingen af alla slags kokkärl är att de omsorgsfullt rengöras efter hvarje begagnande. Om maten kokat vid, så att kärlet ej kan fås riktigt rent genom sköljning, erfordras blott en kort urkokning med vatten och en bit soda för att kärlet skall bli rent. Att i sådana fall skrapa med skarpa föremål, såsom tjänstflickor gärna vilja göra, bör undvikas, enär därigenom emaljen eller förtenningen lätt skadas. Äfven om lukten af något, som kokats i ett kärl, t. ex. fisk, sitter i detta, försvinner den fullständigt efter urkokning med sodalut.

Kolspunkt kallas den temperatur, vid hvilken en vätska kokar. Kokpunkten är naturligtvis mycket olika för olika vätskor. Vid normalt atmosfärtryck utgör exempelvis kokpunkten för svavelsyrlighet -f- 10 gr- C., eter + 35, alko-kol -f 78, vatten -f 100, linolja + 316, svafvelsyra -(- 325.

Atmosfärtrycket inverkar betydligt på kokpunkten, i det ju lägre trycket är, vid desto lägre temperatur börjar en vätska att koka, medan omvändt högre temperatur erfordras vid högre lufttryck. I ett kärl, där luftförtunningen drifvits till 55 millimeter (normallufttrycket är 760 mm) kokar vatten redan vid -(- 40 gr,, i ett kärl med 3 atmosfärers tryck däremot först vid -(- 135 gr. På stora höjder, där luften är tunnare och dess tryck sålunda mindre, är kokpunkten alltid lägre än vid hafsytan, en differens, som kan uppgå till en eller flera tiotal grader.

Koksalt (se Salt.)

Kolera. Under benämningen kolera förstår man i allmänhet pestartad eller asiatisk kolera, en farsot, som sedan urminnes tider varit hemmastadd i Indien och därifrån tid efter annan gjort svåra härjningståg äfven i vår världsdel, första gången i början af 1830-talet, då

äfven vårt land hemsöktes. Särskildt svårt rasade den i Stockholm 1834. På 1850-talet inträffade åter i vårt land ett par koleraepidemier, dock ej så häftiga som den nyssnämnda, och 1866 års epidemi, den sista, som hemsökt vårt land, var äfven jämförelsevis lindrig. Sedan dess har Sverige varit förskonadt från verkliga epidemier, om man undantager den mera begränsade, som 1873 skördade åtskilliga offer i Höganäs i Skåne. Däremot har sjukdomen gång på gång dykt upp i Italien, Frankrike och Spanien, och år 1891 utbröt plötsligt en våldsam epidemi i Hamburg, som på ett par tre månader bortryckte 7,600 personer. Under de senare åren ha i Ryssland, som nästan aldrig är fritt från kolera, ganska svåra epidemier hemsökt St. Petersburg m. fl. städer. Faran för sjukdomens spridande till vårt land har vid dessa senare tillfällen ej varit ringa, men tack vare energiska skyddsåtgärder har man lyckats hålla den på afstånd.

Sjukdomen orsakas af en specifik bacill, på grund af sin kommaliknande form kallad kommabacillen, hvilken upptäcktes af den berömde tyske bakteriologen Robert Koch. De kolerasjukas uttömningar innehålla massor af dylika baciller, som under gynnsamma förhållanden kunna lefva och föröka sig utom kroppen, särskildt i vatten. Blir ett vattendrag eller en större vattensamling förorenad på detta sätt och vattnet användes till dricksvatten, utbryter ofelbart en koleraepidemi. På detta sätt uppstod den fruktansvärda epidemien i Hamburg, som den tiden hade ett mycket otillfredsställande vattenlednings väsen, och de senaste årens tätt återkommande epidemier i den ryska hufvudstaden har man med stor säkerhet ansett sig kunna härleda från förtärandet af med kolerabaciller förorenadt Neva-vatten. Det behöfs för öfrigt icke att

dricka vattnet för att ådraga sig smitta, detta kan äfven ske genom att förtära födoämnen, som sköljts i förorenadt

vatten, t. ex. grönsaker, frukt o. d. Faran kan undvikas, om man kokar allt till dryck, matlagning och dylika ändamål afsedt vatten, enär kolerahacillerna säkert dö vid en upphettning till öfver 70 grader.

leke alla människor äro lika mottagliga för kolera. En frisk måge med normal sur reaktion kan under i öfrigt gynnsamma omständigheter bjuda bacillerna kraftigt motstånd, d. v. s. förstöra dem eller hindra dem att utveckla sig. Däremot äro personer med dålig måge mycket utsatta för sjukdomen, och äfven tillfälliga oordningar i magen, förorsakade af dietfel eller förkylningar, medföra en tydlig disposition för sjukdomen. Denna angriper, egendomligt nog, jämförelsevis sällan småbarn, hvaremot gamla människor äro särskildt mottagliga.

Från det smittämnet inkommit i mag-kanalen och tills sjukdomen bryter ut förlöper i regel en till tre dagar. I de flesta fall inledes sjukdomen med ungefär samma symtom som vid en häftig akut magkatarr, men snart tillkomma såsom karaktäristiska kolerasymtom svaghet, frossbrytning och beklämdhet samtidigt som diarrén tilltager i häftighet och beledsagas af täta kräkningar. Uttömningarna bli inom kort alldeles tunnflytande och vattenklara, liknande risvatten. Stark törst inställer sig, tungan är belagd och torr, bukeu mjuk och insjunken. Snart tillstöta äfven symtom, tydande på en svår allmän förgiftning af organismen genom af bacillerna utvecklade giftämnen (toxiner), i det hjärtverksamheten och blodcirkulationen nedsättas i hög grad, pulsen blir nästan omärklig, andningen mödosam, ansikte och lemmar kalla, hudfärgen blåaktig,

hvarjämte anletet sjunker in och förändras i hög grad. Ett karaktäristiskt symtom är urinafsöndringens förminskande eller upphörande och likaså den smärtsamma muskelkrampen, i synnerhet i vadorna.

Dessa utpräglade kolerasymtom vara nästan aldrig längre än en till två dagar. I svårare fall kan döden följa redan efter några få timmar, oftast inträffar den dock under andra hälften af den första dagen. I de fall, där den sjuke öfverstår sjukdomen, kännetecknas detta af att uttömningarna åter blifva sparsammare och antaga exkre-mentartad karaktär och att kräkningar-na upphöra. Pulsen blir kraftigare, blåfärgningen och kylan i huden och lemmarna aftaga, ofta inträder stark svettning. Om ej ett nytt koleraanfall tillstöter, hvilket stundom händer, kan den j sjuke vara återställd på en à två veckor. Under tillfrisknandet och äfven en tid efteråt måste han föra en mycket försiktig diet.

Hvad beträffar behandlingen är naturligtvis läkarebjälp alltid af nöden. Den sjuke invecklas i varma täcken och filtar och frotteras eller gnides med varm olja samt gifves invärtes varmt te, starkt kaffe, buljong, glödgadt vin. Opium är ett oumbärligt medel vid kolera, och mot hjärtsvagheten användes upplifvan-de medel. Tills läkaren hinner anlända kan man gifva den sjuke kaffe utan grädde med konjak.

Af stor vikt är att den sjukes uttömningar och allt, som kommer i beröring med honom, grundligt desinficeras.

En lindrigare form af kolera kallas koleradiarré, som till karaktären närmast liknar ett anfall af akut magkatarr och efter några dagar åter går till hälsa, så framt det ej öfvergår till utpräglad kolera. En något häftigare, men i regel jämförelsevis ofarlig form975

har fått namnet kolerin och yttrar sig i ett plötsligt inträdande diarré med kräkningar, åtföljda af liknande allmänsymtom som känneteckna ett utbildadt koleraanfall.

Slutligen förekommer äfven en form af kolera, som fått namnet inhemsk kolera, hvars symtom i svårare fall ha ganska stor likhet med den asiatiska kolerans. Äfven denna sjukdom orsakas af en bacill, ehuru af annan art än kom-mabacillen. Den inhemska koleran uppträder epidemiskt nästan uteslutande under den varma årstiden och angriper företrädesvis barn i de två första lefnadsåren, hvarför den äfven kallas barnkolera, och leder hos dem ofta till dödlig utgång. Den kan dock äfven angripa större barn och fallvuxna, ehuru mera sällan, dock hör i sådana fall dödlig utgång till undantagen. Äfven vid inhemsk kolera bör läkare anlitas.

Kolik kallar man en stark förnimmelse af smärta i buken, hvilken kan ha sin grund i hvarjehanda orsaker. Mycket vanligt är att kolik framkallas af giftiga eller otjänliga ämnen, som inkommit i tarmkanalen. I andra fall kan den

vara af nervös art, t. ex. hos personer, som lida af hysteri eller hy-pokondri, ja, den kan till och med uppstå som en följd af en häftig sinnesrörelse. Den kan äfven inställa sig som en följd af förkylning, s. k. reumatisk kolik, eller i förening med sjukdomar i närliggande organ, såsom gallblåsan och gallgångarna (gallstenskolik), i njurarna (njurstenskolik), lifmodern, testiklarna o. s. v. Äfven tarmkatarr brukar ofta vara beledsagad af koliksmärtor. Dessa kunna vara ganska intensiva och i svårare fall leda till kramp och vanmakt Oftast kännes smärtan koncentrerad i nafveltrakten. Tryck på buken brukar bereda lindring. Behandlingen får naturligtvis rätta sig efter orsaken. För

öfrigt äro stillhet och värme — våtvarma omslag eller maggördel — alltid välgörande. Då koliken egentligen består i en häftig, krampartad sammandragning af tarmarna, bör man icke utan läkares ordination taga afförande medel, enär sådana, som bekant, öka tarmarnas rörelser och således kunna förvärra det onda, i stället för att lindra det.

Angående kolik hos djur se Husdjurens sjukdomar.

Kolning. Grundvillkoret vid kolning är att hindra luftens tillträde till de brinnande kolen. Detta sker genom att upprätta s. k. milor, hvilka öfvertäckas med jord och dylikt af beskaffenhet att under kolningsprocessen lämpa sig efter milans sättning och sålunda utan vidare arbete uppfylla ändamålet: luftens uteslängande.

Vid kolning är valet af milans plats en sak af största betydelse. Till kolbotten bör alltid väljas en af bottensyra obesvärad, torr och stenfri plats utan underjordiskt luft- eller vattendrag. Platsen bör vidare vara jämn, utan lutning, fast, men ej för hård och skyddad för stormar. Ofta brukar man göra bottnarna 5—7 fot högre i midten och sakta sluttande mot kanterna. Stubbar, stenar och rötter uppgräfvas och bortföras. Är man nödsakad att anlägga en kolbotten å vattensjuk mark, bör bottnen väl kringdikas och läggas något högre

* o

än den omgifvande marken. A släta berg kunna bottnar äfven anläggas, men man bör då hafva riklig tillgång på sandblandad stybb, som är tillräckligt fast och bindande, emedan kolningen i annat fall vill gå för fort och då lämnar svaga kol. På nya bottnar går kolningen vanligen sämre än på gamla, beroende på att genom kolningen en fast bottenskorpa småningom bildas, som hindrar bottendrag. Förekommer sådant, bör977

Fig. 1. Liggmila, sedd från sidan.

"bottnen uppgräfvas och fyllas med ett underlag af sten, på hvilket sedan stybb tätt packas.

De i Sverige använda milorna äro hufvudsakligen af två slag: liggmilor och resmilor.

Liggmilor äro afsedda för stamved af flera famnars längd. Styckena höra hålla samma längd och vara afkvistade, på det att icke mellan stammarna må finnas något större mellanrum, som förorsakar ojämnt drag. Ändamålsenligt är också att påskynda vedens torkning genom att strax efter fällningen "barka den. Liggmilornas form är vanligen en aflång fyrkant, hvilkens längd bestämmes af vedens längd och tages två ä tre och t. o. m. tre och en half gånger bredden. Kolstaden erhåller från foten (den sidan, från hvilken milan tändes) till bakväggen (den mot foten motsatta) en stigning af en fot.

Då det liggande virket, om detsamma omedelbart berör marken, förkolnar ofullständigt eller icke alis, lägger man först längs efter milan, med smaländan mot foten och på samma afstånd, tre starka stänger, »underlaget» n, på hvilka milveden sedan upplägges på tvären. Dess-, förinnan nedslår man vid foten två på-

lar eller stöttor b med en lutning af 70° och uppläggег så veden till en höjd af 11/, å 1VS meter. Ungefär 1/ä meter från öfversidan lämnas plats för en 18 till 24 cm vid lucka, k, som fylles med bränder, spånor och hartsrikt trä och bildar »tändgatan». Vid midten läggas de gröfre träna, vid bakväggen, som höjer sig 1'/^ à lVs meter, trän af

jämntjock groflek. För att befordra luftens framträngande till milans bakvägg hålles den där befintliga veden af kilar /, fig. 2, något åtskild. Till sist utfyller man mellanrummen i och jämnar »taket» (milans öfveryta) med mindre ved. Betäckningen lägges, hvad beträffar taket, på samma sätt som vid resmilor, och vid baksidan kvarhålles den af kryck-formiga stänger ~h i y m. Vid foten och vid de lodräta sidorna, vid hvilka ingen betäckning skulle fästa, upprättar man medelst pålarna d d och stöden för dessa d, d, (fig. 1) väggar af bräden o. d. på ett afstånd af ungefär 18 cm och fyller betäckningen i mellanrummen. Som väggarna ej gå ända ned till marken, blir vid foten och de båda långsidorna längs efter marken plats att utsticka draghål. Äfven i förlängningen af an-tändningskanalen k finnes i väggen ut-975

Fig. 2. Liggmila i genomskärning.

skuret ett hål, genom hvilket elden inskjutes. Man har därefter först att söka sprida elden längs antändningsgatan och därefter genomkola milans fot så mycket som möjligt. Detta uppnår man genom att öppna lufthål vid bottnen af foten och fortsätter, i den mån elden framskrider, äfven med lufthålen, på det sätt, att de föregående tillslutas, när eld visar sig, och nya öppnas. När elden hunnit till ungefär fjärdedelen af trafvens bredd, tillsluter man tändhålet med en sten och slutligen äfven den midt emot belägna öppningen i tändga-tan. Med lagom torrt trä och vid godt väder åtgå ett till ett och halft dygn, för att elden skall genombränna milans fot. Den jämna genomkolningen af foten kräfver fyra à sex dagar och uppnås på så sätt, att man på ungefär första tredjedelen af milans längd, från foten räknadt, stöter hål i taket och låter dessas verkan understödjas genom att åter öppna några draghål vid foten. Sedan foten blifvit genomkolad, fortplantar sig elden till bakväggen i en böjd yta på det sätt, att den vid taket framryckt 2 ä 3 meter längre än vid bottnen. För att framföra elden likformigt

i denna riktning är tillräckligt att fram. rycka omkring 1/2 à 1 meter med hålen I i taket, så ofta där visar sig en lätt, blååktig rök, samt att, om kolningen ej vill draga sig utåt väggarna, understödja med draghål vid foten. När man på detta sätt hunnit till bakväggen, neddrages elden genom hål mellan kilarna. I samma mån, som processen framskrider, tillsluter man alla öppningar vid de förkolnade delarna och förstärker betäckningen ofvanpå för att kväfva elden. Är detta slutligen fallet med hela milan, låter man den afkylas för att uttaga kolen, något som alltid sker från foten. Stundom uttager man kolen framtill, medan milan ännu brinner baktill. Allt efter storleken af milan åtgå 2, 3 och ända till 5 veckor för hennes utkol-ning.

Fördelarna med liggmilor äro, att de rymma mera ved, att de äro lättsköttare och till följd af väggarna lida mindre af stormar samt inbespara ved genom mindre förlust af spånor.

Besmilor hafva sitt namn däraf att de uppföras af stående ved. De fordra vida mera omsorg och arbete än liggmi-lorna. Kolbottnens midtpunkt lägges975

Fig. 3. Resmila i genomskärning.

något högre; sedan uppreses den delen af milan, som skall tjäna till utgång, axel och tändgata, den s. k. kvandeln. Den göres vanligen af tre (någon gång af fyra) stänger af c:a en arms tjocklek och 3 till 5 meters längd, som resas på ett afstånd af vid pass 15 à 30 cm från medelpunkten (fig. 3).

Stängerna sammanbindas med vidjor och omlindas med ris, så att däraf uppstår ett schakt, »kvandelschaktet». Detta fylles med lätt antändbara ämnen (spå-nor, kol o. d.). Med kvandelschaktet som stöd uppreses nu veden, därvid noga måste iakttagas, att mellan träden lämnas så litet mellanrum som möjligt; att klufven ved sättes med gröfre ändan mot marken och med smalaste kanten och kärnsidan inåt och barken utåt. Veden gifves vid uppresandet en viss lutning (40—60°) mot kvandeln för att betäckningen sedermera må kvarligga; vidare bör man laga så, att i hvarje skift, d. v. s. ring af ved omkring kvandeln, sättes ved af samma storlek och att den

gröfsta veden kommer nederst och närmast kvandeln. Mindre milor erhålla sålunda ett skift ved, större två, det ena på det andra (se fig. 3). Uppresningen bör ske samtidigt.

Längs marken och på den för vinden mest skyddade sidan anlägges en några

cm vid gata, den s. k. tändgatan, genom hvilken elden ledes till kvandeln.

Ofvanpå milan tillredes den s. k. kall-ningen, som består af mindre, fin ved, som lägges strålformigt omkring kvandeln, så att den till slut bildar ringformig öppning.

Sedan i milans yttre befintliga mellanrum igenfyllts med mindre och smalare ved, företages milans täckning- Först anlägges då det s. k. rustverket, som utgöres af en rundt omkring milans fot löpande rad med stenar och träkubbar och däröfver lagda stoekar. Detta rustverk hindrar den öfriga betäckningen, bestående innerst af ris, rötter och torf och ytterst af med kolstybb blandad leraktig jord, att falla ända ned till milans fot och där hindra luftens inträngande i milan, något som är alldeles nödvändigt, enär elden vid antändandet eljest skulle sakna tillräcklig luft att gripa omkring sig.

För antändningen väljes en tidig morgonstund med lugnt väder, och tillgår därvid så, att med en lång, i ändan klufven stång genom tändgatan införes brinnande torrved till kvandeln, hvarpå man, när man finner, att elden fäst sig i kvandeln, fyller tändgatan med ved och täpper öppningen med jord.

En tjock, grå rök af mycket vatten-975

Fig, 4. Halfkolad resmila.

haltig beskaffenhet utvecklar sig nu, och den vid foten inströmmande och vid kvandelmynningen utströmmande luften sprider elden i milans inre. Allteftersom. detta sker utdrifves vatten af den ökade hettan ur milan och en till en början med mycken vattenånga blandad, tung, tjock, grå, efter hand gulaktig rök. En del af ångorna förtätas i den af elden ännu icke angripna vedmassan, men drifves småningom af den tilltagande värmen allt längre ut, till dess den (efter vid pass ett dygn) når milans yta, som. härvid börjar svettas, d. v. s blifver fuktig.

Efter ytterligare någon tid (vid pass halfannan vecka) upphör röken att vara tjock och tung och antager såväl annan lukt som en ljusare färg och blifver lättare, hvarjämte milans betäckning torkat. Milans inre är då sådant fig. 4 utvisar.

Kvandelschaktet är förstördt ocli milveden till större delen förkolnad, men som elden lättare utbreder sig uppåt än nedåt, bildar kolmassan en omvänd stympad kon a b c d, med A B till axel. Ku är tiden inne att betäcka milfoten och resten af milan samt att förbättra och tillklappa hela stybbningen, och härmed inträder den andra afdelningen af kolningen, den s. k. drifnin-

gen, vid hvilken man så mycket som möjligt söker hämma luftens tillträde genom att förtäta betäckningen och låta rök och ångor söka sig utgång genom betäckningens porer. Endast i det fall, att detta skulle försiggå för trögt, öppnar man några hål i kullningen. Om kolningen på något ställe blifvit efter, hvilket ses af betäckningens olika in-sjunkning, instöter man ett och annat lufthål på högre belägna ställen samt fuktar eller förstärker betäckningen på motsatta sidan, om hettan skulle blifva för stark. Drifningen fullbordas på några dagar, och största delen af kolningen är nu fulländad. Det yttersta lagret närmast foten, där hettan varit mindre stark, återstår emellertid, och nu inträder kolningen i tredje läget, den s. k. tillbränningen. Därvid tillgår så, att man under kullningen utsticker två rader hål med ungefär 35 cm afstånd och fortrycker därmed ofvanifrån och nedåt. Så länge den genom dessa hål utströmmande röken är ångblandad, tjock och ogenomskinlig samt af en stickande lukt, få hålen vara öppna, men så snart röken blir ljusare, lättare genomskinlig eller t. o. m. blå, tillslutas de. När man slutligen hunnit till hålen vid foten och röken ur dessa synes blå, är milan färdigkolad.985

Numera begagnas äfven en modernare kolningsmetod, hvarvid kolningen sker genom upphettning i retorter, s. k. torrdestillation. Denna metod kräfver emellertid ganska stora anläggningskostnader, men ställer sig dock mera ekonomisk på grund af de biprodukter, som utvinnas i form af tjära o. d.

Koloxid är en ytterst giftig, snabbt dödande gas, som uppstår vid ofullständig förbränning af stenkol och annat kolhaltigt bränsle. Om vid eldning spjället skjutes för tidigt, således innan förbränningsproceduren är afslutad, tränger koloxiden ut i rummet och kan leda till förgiftning af däri vistande människor, helst om dessa sofva och ej i tid märka faran. Sådana fall förekomma ganska ofta och ej så sällan med dödlig utgång. Har en dylik förgiftning inträffat, bör man först och främst öppna dörrar och fönster för att insläppa frisk luft samt, om medvetslöshet inträdt hos den förgiftade, skicka efter läkare. Till dess denne hinner anlända ger man in den sjuke litet konjak eller Hoffmanns droppar, gnider tinningarna med konjak eller sprit, bestänker ansiktet med kallt vatten och företager i nödfall konstgjord andning (se Drunkning.) Koloxidens farliga inverkan beror därpå att den absorberas af blodet, som däraf får en ljust kösbärsröd färg. (Se äfven Kolos under rubriken Förgiftning.)

Kolsyra är en gas, som vid inandning verkar som ett häftigt gift och understundom leder till olyckshändelser, t. ex. i grufvor, brunnsgräfning o. d., då en plötslig kolsyreutströmning kan äga rum. Människan såväl som andra djur utandas kolsyra, hvilket förklarar, hvarför i ett instängdt rum, där många personer vistas, svimningar och illamåenden bruka inträffa. Däremot har kolsyran införd i magen med mineralvatten, musserande viner och andra drycker en uppfriskande

verkan. Hvilken roll kolsyran kan spela i detta hänseende framgår bäst af den fadda smak, som öl eller liknande maltdrycker få, när de icke innehålla någon kolsyra.

Det faktum att brinnande kroppar slockna i kolsyra har ledt till densammas användande till eldsläckning medelst starkt kolsyrehaltiga eller kolsyrebildande vätskor.

Kommanditbolag (se Bolag.)

Kommerskollegium, ett hufvudsakligen under finansdepartementet sorterande centralt ämbetsverk, har till uppgift bl. a. att årligen till k. m:t afgifva berättelser om rikets handel och sjöfart, bergshandtering samt fabriker och manufakturer för nästföregående år, att verkställa utredningar rörande arbets-statistiska förhållanden, att leda den offentliga arbetsförmedlingen i riket o. s. v.

I spetsen för verket står en generaldirektör. Jämte honom bildas kollegiet af tre kommerseråd såsom ledamöter och tillika chefer för hvar sin byrå, nämligen en för ärenden angående utrikes handeln och sjöfarten, en för ärenden angående inrikes handeln och sjöfarten samt en för ärenden angående bergshandteringen och andra industriella näringar. Därjämte äro inom verket anställda två första aktuarier, hvilka förestå hvar sin statistiska afdelning, en för näringsstatistik och en för arbets-statistik, och i vissa fall inträda som ledamöter, hvarjämte en biträdande förste aktuarie förestår afdelningen för olycksfalls- och sjukkassestatistiken.

Kommissionärer hos myndigheter

äro enligt en k. kungörelse af den 28 maj 1886 anställda hos ett flertal centrala ämbetsverk äfvensom hos länsstyrelserna, med åliggande att gå allmänheten tillhanda vid ingifvande af handlingar, uttagande och öfversändande af beslut och andra handlingar samt med987 Kommitterade för tryckfrihetens vård— Kommunalnämnd. 988

delande af underrättelse om då beslut utfärdas eller annat meddelande. Den som med begagnande af allmänna posten vill för något ändamål anlita kommis-sionär har att därom meddela sig med denne i frankeradt bref, ställdt till skommissionären» hos den myndighet, hvarom det är fråga. Kommissionären äger att för sitt besvär åtnjuta ett arvode af 75 öre för hvarje honom meddeladt uppdrag, dock att, där uppdrag att ingifva handlingar äfven afser uttagande och öfversändande af diariebevis, arvodet för dessa åtgärder tillsammans utgår med 1 krona.

Kommitterade för tryckfrihetens vård är en för vårt land egendomlig korporation, bestående af 6 medlemmar,

hvilka af lagtima riksdag väljas hvart tredje år af 24 valmän, hälften från hvardera kammaren. Af dessa kommitterade skola minst två vara lagfarna. Kommitterade ha till uppgift att jämte justitieombudsmannen, som bland dem är självskrifven ordförande, utöfva vård öfver tryckfriheten. Bland annat äga de att, i händelse någon författare eller boktryckare före tryckningen öfverlämnar till dem en skrift med begäran om deras yttrande huruvida åtal därå enligt tryckfrihetslagen kan äga rum, afgifva sådant yttrande skriftligen. Förklara de däri, att skriften må tryckas, öfver-flyttas ansvaret på dem i händelse af åtal, som i sådant fall utföres vid Svea hofrätt såsom första instans. Dessutom äga kommitterade att yttra sig i vissa frågor rörande kvarstad å tryckt skrift, huruvida åtal i vissa fall skall anställas o. s. v.

Kommunalfullmäktige (se Kommunalstämma.)

Kommunalförfattningar. De lagar, som. reglera den kommunala självstyrelsen och hvilka stiftas eller upphäfvas af konung och riksdag gemensamt, äro

dels fyra kunglig i förordningar af den 21 mars 1862 om kommunalstyrelse på landet, om kommunalstyrelse i stad, om kyrkostämma, kyrkoråd och skolråd samt om landsting, dels k. förordningen den 23 maj 1862 om kommunalstyrelse i Stockholm, k. förordningen den 20 nov. 1863 om kyrkostämma, kyrkoråd och skolråd i Stockholm samt k. förordningen den 15 april 1904 om kyrkofullmäktige och kyrkonämnd i Göteborg. Till dessa lagar sluta sig flera andra supplerande författningar, såsom fattigvårdsförordningen, hälsovårds-, ordnings-, brand- och byggnadsstadgarna, stadsplanelagen o. s. v. (Se Kommunalnämnd, Kommunalstämma, Kyrkostämma, Kyrkoråd, Landsting, Rösträtt, Skolråd och Stadsfullmäktige.)

Kommunalnämnd. I hvarje landskommun skall finnas en kommunalnämnd, som utgör dess verkställande och förvaltande myndighet. Nämndens ledamöter utses af kommunalstämman och får deras antal icke vara under 3 eller öfver 11. Vid samma tillfälle utses äfven suppleanter för nämndens ledamöter till halfva antalet. Ledamöterna väljas för fyra år; hälften af antalet, eller, om detta är udda, det antal, som är närmast under hälften, utträder dock efter lottning vid slutet af andra året, så att alltså halfva antalet af nämndens ledamöter ställas under omval hvartannat år. På samma sätt omväljas suppleanterna till halfva antalet. Bland nämndens ledamöter utser kommunalstämman en ordförande och en vice ordförande att tjänstgöra för den tid de blifvit såsom ledamöter utsedda, och skall den valde ordförandens namn och bostad ofördröjligen meddelas k. befallningshafvande. Nämndens ledamöter äga ej uppbära något arvode för uppdraget.

Till ledamot af kommunalnämnd får ej väljas landshöfding, domhafvande i089

orten, kronofogde, länsman, folkskollärare eller annan af kommunen tillsatt och aflönad tjänsteman eller betjänt, som i och för sin befattning är redovisningsskyldig inför nämnden. Andra äm-bets- och tjänstemän, däribland apoteks-innehafvare, kunna ej mot sin vilja förpliktas att mottaga dylikt uppdrag. Rätt att afsäga sig uppdraget tillkommer endast ämbets- och tjänsteman, den, som är i tur att efter 4 års tjänstgöring afgå såsom ledamot i kommunalnämnd eller såsom ordförande eller vice ordförande i kommunalstämma (dock är sådan person skyldig mottaga nytt val, sedan 4 nya år förflutit), vidare den, som fyllt 60 år, samt den, som eljest uppgifver förhinder, som af kommunalstämman godkännes. Valbarhetsvillkoren för ledamot eller suppleant i nämnden äro desamma som för kommunalstämmans ordförande.

Kyrkoherden eller hans ställföreträdare är berättigad att deltaga i nämndens förhandlingar och beslut. Jämväl förste provinsialläkare, provinsialläkare och extra provinsialläkare äga rätt att vid nämndens behandling af hälsö- och sjukvårdsärenden deltaga i dess öfverläggningar, men ej i besluten.

Kommunalnämnden sammanträder fi tider och ställe som nämnden bestämmer samt däremellan så ofta ordföranden finner nödigt eller då minst halfva antalet af nämndens ledamöter det påyrkar. Äfven ofvannämnda läkare kunna påkalla sammanträde för hälsö- eller sjukvårdsärende. Nämnden får ej handlägga något ärende med mindre än att mer än halfva antalet ledamöter är tillstädes ; äro ledamöterna endast 3, måste alla vara närvarande.

Äro både ordförande och vice ordförande frånvarande, utses tillfällig ordförande. Propositioner framställas och beslut fattas enligt samma regler som för kommunal-

stämma. Omröstning sker öppet och har hvarje röstande en röst. Vid lika röstetal har ordföranden utslagsröst. Där så yrkas skall val förrättas med slutna sedlar.

Kommunalnämnds åligganden äro: att ombesörja verkställigheten af kommunalstämmans eller kommunalfullmäktiges beslut i alla de fall, där ej detta uppdragits åt särskildt därför utsedda styrelser eller personer, att ha öfverinseende öfver dylika styrelsers eller personers förvaltning, att öfva tillsyn öfver vården och förvaltningen af kommunens gemensamma egendom, kassor och tillgångar, att upprätta röstlängd samt debiterings- och uppbördslängd, att hvarje år uppgöra ett utgifts- och ett inkomstförslag, att verkställa debitering och uppbörd af kommunalutskylderna samt att upptaga kommunens öfriga inkomster, att afgifva infordrade betän-kanden i kommunens angelägenheter, att handhafva och tillämpa af kommunen beslutade, vederbörligen fastställda stadgar rörande sedlighet, sundhet, säkerhet och ordning inom kommunen, att vara fattigvårdsstyrelse och hälsovårdsstyrelse, där ej särskilda sådana äro af kommunalstämman tillsatta, att utöfva tillsyn öfver fosterbarnsvården, där ej hälsovårdsstyrelse eller fosterbarnsnämnd finnes, att öfva närmaste tillsyn öfver hvad till förekommande och hämmande af smittosamma husdjurssjukdomar är stadgadt, att utöfva vissa skyldigheter och befogenheter i afseende å bränn-vins-, vin- och maltdrycksförsäljning samt att afgifva vissa statistiska redogörelser. Nämnden kan ålägga böter och viten samt äger kalla den, som bor eller uppehåller sig inom kommunen, till inställelse inför nämnden.

De räkenskaper nämnden åligger att föra ställas på kalenderår oeh skola årligen före den 1 februari tillställas kom-991

munalstämmans ordförande för att granskas af revisorer, utsedda af stämman. .Revisionsberättelsen skall föredragas vid ordinarie marsstämma. Hvarje ledamot af kommunalnämnden är gemensamt med de öfriga ansvarig för förvaltningen af kommunens medel.

Kommunal rösträtt (se Rösträtt.)

Kommunalstämma. Landskommuns beslutanderätt rörande dess gemensamma angelägenheter utöfvas af dess röstberättigade medlemmar å kommunalstämma. (Angående hvilka som därvid äga rösträtt se artikeln Rösträtt.) Kommunalstämma skall hållas i sockenstugan eller kommunalhuset, om sådant finnes, eller å annat ställe, som för ändamålet af stämman särskildt utses. Kungörelse om stämman utfärdas af ordföranden med uppgift om dels tid och ställe, dels de ärenden, som skola behandlas. Då stämma ajourneras, erfordras ej särskild kungörelse om stämmans fortsättande.

Tre ordinarie kommunalstämmor skola årligen hållas, den första under senare hälften af mars för besluts fattande i anledning af revisionsberättelsen samt för val af landstingsmän och af ledamöter i valnämnd, den andra i oktober för bestämmande af kommunens utgifts- och inkomststat och den tredje i december för granskning af debiterings- och uppbördslängden samt röstlängden samt för anställande af val till de befattningar inom kommunen, som med årets utgång blifva lediga, och af revisorer. Extra stämma skall hållas, när k. befallningshafvande eller kommunalnämnden det begär eller då ordföranden finner sådant nödigt. Köstberättigad medlem af kommunen äfvensom vederbörande kronobetjänt äger ock begära sammankallande af extra stämma för uppgifvet ärende.

Kommunalstämman utser en ordförande och en vice ordförande för en tid af

4 år bland kommunens röstberättigade och där bosatta medlemmar, oafsedt kön, som uppnått 25 års ålder. Dock får ej till ordförande eller vice ordförande väljas person, som ej råder öfver sig och sitt gods (t. ex. omyndig), den som afträdt sin egendom till borgenärer och ej kan vederbörligen styrka att han är från deras kraf fri, den som är

förlustig medborgerligt förtroende eller genom ännu icke kraftvunnet utslag är dömd till förlust af sådant förtroende eller är ställd under framtiden för brott, som medför dylik påföljd, samt den, som är förklarad ovärdig att inför rätta föra annans talan eller att i rikets tjänst vidare nyttjas. Om rätt att afsäga sig dylika uppdrag gäller detsamma som beträffande medlem af kommunalnämnd; dock kan kvinna afsäga sig uppdraget utan anförande af skäl. LTppdragen äro oaflönade och kommunalstämma äger ej rätt att anslå medel till ersättning för med ordförandeskap förenadt arbete, men väl till ersättning för därmed förknippade kostnader.

Ny fråga kan vid stämma väckas, men icke företagas till behandling förrän vid en följande stämma. När stämma förklarat öfverläggningen i ett ärende afslutad, skall ordföranden framställa proposition, så affattad att den kan besvaras med ja eller nej. Därefter tillkännagifver ordföranden huru enligt hans mening omröstningen utfallit och befäster densamma med klubbslag, såvida ej omröstning (votering) begäres, hvilken sker öppet och efter upprop.

Till beslut fordras i regel endast enkel pluralitet (mer än hälften) af de afgifna rösterna enligt vid omröstningen följd röstgrund. Äro rösterna lika många å båda sidor, gäller den mening, för hvilken flertalet af de röstande uttalat sig. Äro äfven efter sådan beräkning rösterna lika delade, blifver den mening,

som ordföranden biträder, stämmans beslut. I vissa fall kräfves emellertid kvalificerad majoritet eller två tredjedelar af de i omröstningen deltagandes röster efter röstvärdet. Dylik majoritet erfordras vid beslut rörande afhändande af fast egendom eller därifrån härflytande- rättighet eller inköp af sådan egendom, där ej inköpet afser genomförande af fastställd stadsplan eller tomtindelning; beviljande af anslag, hvartill medel skola anskaffas genom upplåning; upptagande eller förnyande af lån eller förlängning af tiden för erhållet låns återbetalande eller ingående af borgen, samt frågor om införande eller afskaffande af kommunalfullmäktiginstitutionen.

Val skall, då sådant begäres, ske med slutna sedlar och anställes vid lika röstetal lottning. Valsedlarna skola vara hopvikta eller hoprullade med det skrifna eller tryckta inåt samt omärkta. Valsedel, som ej uppfyller dessa föreskrifter, skall kasseras, likaså om den innehåller flera eller färre namn än antalet personer, som skall väljas (dock med undantag för landstingsmannaval), eller om den upptager någon icke valbar person eller är tvetydig i afseende på något af de upptagna namnen. Sedlarna aflämnas efter upprop. Utanpå hvarje röstsedel antecknar ordföranden den röstandes röstetal, utom i de fall, då röstningen sker efter hufvudtal (per capita), nämligen vid val af nämndemän, ledamöter i valnämnd och gode män för landtmäteriförrättning. Röstsedlarna, äfven de kasserade, skola förvaras till dess valet vunnit laga kraft. Vid val af landstingsmän, hvarvid den proportionella valmetoden tillämpas, tillgår på särskildt sätt (se Landsting.)

Kommunalstämma äger rätt att med vissa inskränkningar öfverlåta kommunens beslutanderätt på särskilda kom-

munalfullmäktige. Härför fordras emellertid, som ofvan nämnts, kvalificerad majoritet och skall beslutet ofördröjli-gen anmälas hos k. befallningshafvande. Kommunalfullmäktige skola utgöras af kommunalnämndens medlemmar, kommunalstämmans ordförande och vice ordförande, som här innehafva samma befattningar, samt så många af kommunalstämman särskildt valda medlemmar, att hela antalet fullmäktige blir 4 gånger så stort som antalet af kommunalnämndens medlemmar. Valen förrättas för 4 år, dock skall halfva antalet af de valda medlemmarna ställas under omval hvartannat år. Om valbarhet, vals förrättande samt rätt till afsägelse gäller detsamma som om ordförande i kommunalstämma.

Fullmäktige få ej handlägga något ärende eller däri besluta med mindre än att flera än hälften af dem äro tillstädes. Vid omröstning, som skall ske öppet, äger hvarje fullmäktig en röst, och vid lika röstetal har ordföranden utslagsröst. I öfrigt gälla samma regler som för kommunalstämma.

Följande ärenden få ej upptagas af kommunalfullmäktige, utan skola alltid handläggas af kommunalstämma:

fråga om försäljning, pantförskrifning eller utbyte af kommunen tillhörig fastighet, som donerats till kommunen för ett allmännyttigt ändamål, eller öfverenskommelse som afser förändring i kommunens rättigheter till dylik fastighet; påläggande af afgifter, som erfordra uttaxering för längre tid än 5 år; upptagande af lån, då beslutet därom är af beskaffenhet att skola pröfvas och stadfästas af k. m:t; justering af röstlängden samt debiterings- och uppbördslängden, samt i allmänhet val.

Förslag om afskaffande af kommunalfullmäktiginstitutionen får ej väckas förr än ö år efter dess införande förflutit995

och fordras för bifall härtill äfven kva- j lificerad majoritet.

Kompost (se Gödningsämnen.)

Konfiskation (se Beslag.)

Kongestion (se Blodvallning.)

Konjak (cognac) är egentligen druf-brännvin, som erhålles genom att destillera alkohol ur vin. Större delen af den vara, som i handeln går under namn af konjak, är emellertid konstgjord sådan, framställd af sprit med tillsats af s. k. konjaksessens eller färgämnen och eter. Dylik förfalskad konjak innehåller ej sällan finkelolja och andra skadliga föroreningar. God konjak skall innehålla 69,5 volymprocent och 61,4 viktprocent alkohol.

Konkurs kallas det rättsliga förfarande, hvarigenom en gäldenärs tillgångar afträdas till och fördelas mellan hans fordringsägare. En konkurs kan börja antingen på ansökan af någon borgenär eller på ansökan af gäldenären själf. I konkurs kunna försättas ej blott enskilda personer ntan äfven s. k. juridiska personer, såsom alla slags bolag, registrerade föreningar för ekonomisk verksamhet, solidariska banker, sparbanker, registrerade sjukkassor, föreningar för vetenskap, konst eller annat icke ekonomiskt ändamål, därest föreningen genom antagande af stadgar är så ordnad, att den kan ingå aftal, samt kommuner. Hustru, som ej vunnit boskillnad, kan dock ej försättas i konkurs annat än tillsammans med mannen.

Ansökan af gäldenär att varda försatt i konkurstillstånd skall af honom själf eller hans ombud eller ställföreträdare skriftligen i 2 exemplar ingifvas till underdomstolen i den stad eller, på landet, till domaren i den ort, där gäldenären är mantalsskrifven, eller, därest gäldenären är bolag, förening e. d., den stad eller ort, där rörelsen hufvudsakligen drifves eller styrelsen har sitt säte. An-

| sökan bör vara åtföljd af en likaledes i i 2 exemplar upprättad och under edsförpliktelse af gäldenären undertecknad , förteckning öfver hans tillgångar och ! skulder, med uppgift å borgenärernas namn och hemvist, samt de böcker och handlingar, som röra boet, om sådana finnas. Dylik förteckning kan dock äfven ingifvas efter konkursens början.

Borgenärs konkursansökan skall likaledes i 2 exemplar ingifvas till den domstol, under hvilken gäldenären lyder. Borgenär äger rätt att begära en gäldenärs försättande i konkurs, då hans fordran är klar och förfallen till betalning; då gäldenären håller sig undan och icke ställt ombud för sig, som gör rätt för honom, eller kvarlämnat känd egendom, som synes motsvara hans kända skulder; då vid utmätning för borgenärens fordran gäldenären befunnits sakna full tillgång till skuldens gäldande, eller då annan borgenär begärt utmätning å gäl-denärens egendom och skälig anledning finnes att befara att tillgång till öfriga borgenärers förnöjande icke finnes. Är gäldenären köpman, kan han äfven begäras i konkurs, då sådana omständigheter ådagaläggas, på grund hvaraf kan antagas, att gäldenären öfver en vecka inställt sina betalningar, eller då borgenären genom notarius publicus eller i vittnens närvaro uppmanat gäldenären att betala klar och förfallen gäld, men dylik betalning ej skett inom en vecka. "Vare sig fordringen är klar och förfallen eller icke kan konkurs påyrkas i följande fall: att gäldenären rymt för skuld eller veterligen är rest utomlands och anledning är för handen, att han stannar utrikes för att undgå sina borgenärers kraf; att verkställighet af utmätning, hvarigenom ali gäldenärens egendom skulle medtagas,

blifvit sökt för annan borgenärs fordran, samt att gäldenären svikligen till förfång för bor-998

genärerna afhänder sig eller undanskaffar sina tillgångar.

Då borgenär ingifvit konkursansökan, kallar rätten (i stad) eller domaren (på landet) gäldenären att inom viss tid förklara sig öfver ansökningen. Kan gäldenären icke anträffas och är hans vistelseort okänd, föreläggges han genom kungörelse, som införes i Post- och Inrikes Tidningar, att inom viss tid inställa sig; kommer han ej då, upptages ansökningen ändock till pröfning. Anträffas åter gäldenären och medgifver han ansökningen, utfärdar rätten eller domaren genast offentlig stämning å borgenärerna. Bestrides konkursansökningen eller underlåter gäldenären att svara å densamma, upptages den till pröfning af vederbörande domstol så snart ske kan, hvarefter rätten, om konkursansökningen befinnes lagligen grundad och gäldenären ej kan genast förnöja borgenären eller ställa antaglig borgen för hans fordran, utfärdar vederbörlig konkursstämning.

Konkurs anses började den dag, då ansökningen därom ingafs, därest ansökningen föranleder konkuM.

När konkursansökan bifallits och offentlig stämning å borgenärerna utfärdats, meddelar rätten eller ordföranden förordnande för myndighet eller annan lämplig person att förrätta bouppteckning, därest sådan icke redan ingifvits, samt att vårda konkursboet tillhörig egendom och bevaka dess angelägenhe ter till dess gode män blifvit utsedda. Sedan bouppteckning verkställts, kallas gäldenären att inom fjorton dagar inför rätten eller domaren beediga bouppteckningens riktighet. Gäldenärs hustru är äfven skyldig aflägga bouppteckningsed, om någon af borgenärerna begär det. Äfven tjänare och andra, som äga kännedom om boets tillstånd, kunna åläggas uppgifva boet och beediga uppgiften.

Före edgången äger gäldenär rätt att göra tillägg till bouppteckningen.

Bouppteckningen beedigas, därest ej uppskof af någon anledning beviljas, vid första förhöret i konkursen, till hvilket kallas gäldenären, hans hustru, om han är gift, samt hans i orten vistande och närmast boende borgenärer. Vid samma tillfälle förordnas dels god man för gift gäldenärs hustru, därest detta af gäldenären eller hustrun begäres, dels en rättens ombudsman, som har att öfvervaka konkursboets förvaltning, föra ordet vid borgenärssammanträden utom rätten o. s. v., hvarjämte borgenärerna vid samma tillfälle välja två eller flera gode män för förvaltning af konkursboet. Är boet af ringa beskaffenhet, behöfver blott en god man väljas. Rätten eller domaren kunna äfven i vissa fall utse personer att deltaga i boets förvaltning.

Å inställelsedagen, den dag, till hvilken borgenärerna genom den offentliga stämningen kallats att bevaka sina fordringar, skola borgenärerna skriftligen hvar för sig uppgifva sina fordringar med den betalningsrätt de påstå och ingifva de handlingar, i original eller styrkt afskrift, på hvilka de grunda sina fordringsanspråk. Dessutom skall vid detta tillfälle föredragas gode männens berättelse om konkursboets tillstånd och anledningarna till gäldenärens obestånd. Önskar gäldenärs hustru boskillnad eller undanskiftande af egendom från konkursboet, skall sist å inställelsedagen ansökan därom ingifvas. Sedan bevakningarna ingifvits, välja borgenärerna sysslomän, som från gode männen öfvertaga förvaltningen af konkursboet.

Vid samma tillfälle anställes äfven granskning af de anmälda eller, som det heter, bevakade fordringsanspråken. De anspråk, som därvid godkännas eller lämnas utan anmärkning, äro därefter lagligen gällande gent emot konkurs-999

boet; dock kan domstolen vidtaga ändring i fråga om förmånsrätt, som lämnats obestridd, men ej befunnits lagligen grundad. Gör någon fordringsägare eller gäldenären eller god man eller syssloman anmärkning mot en eller flera af de bevakade fordringarna eller begär rådrum för närmare granskning af handlingarna i sådant syfte,

utsättes nytt sammanträde inom två veckor, då anmärkningarna skola, skriftligt affattade, vara aflämnade eller insända till rätten eller domaren. Vid sammanträde inför rättens ombudsman ingifvas skriftligt eventuella svaromål å de framställda anmärkningarna, som, därest ej förlikning med samtliga närvarande parters medgifvande kan träffas, hänskjutes till rättens afgörande. Borgenär eller gäldenär kan ock yrka att annan borgenär skall fästa sin fordran med ed, som kan afläggas inför såväl konkursdomstolen som vid annan domstol eller på landet inför domaren. Inkommer icke borgenär, hvilken föreläggande om edgång lagligen delgifvits, inom före-skrifven tid med bevis att edgången fullgjorts, är hans bevakning förfallen. Edgången anses icke såsom bevis på fordringens absoluta riktighet, utan endast som ett ådagaläggande att borgenären är i god tro.

Ehuru såsom allmän regel gäller, att fordringar skola bevakas på inställelsedagen, medgifver dock lagen, att fordringar kunna bevakas äfven senare under konkursens fortgång. Dylik efter-bevakning skall ingifvas personligen eller genom ombud och får ej, som annan bevakning, insändas med posten. För efterbevakningens pröfvande utsättes förhör med vederbörande parter etc., efter hvilket efterbevakningsborgenären äger rätt till samma talan i konkursen, som om han bevakat å inställelsedagen, detta vare sig hans fordran godkänts eller i

blifvit föremål för anmärkning. De af efterbevakning förorsakade kostnader skola betalas af den, som gjort efterbe-vakningen.

Borgenärerna i en konkurs kunna vara af tre slag: prioriterade och oprioriterade samt kvittningsberättigade. Prioriterade fordringar utgå med förmånsrätt, d. v. s. de äga att utfå betalning för sina fordringar framför öfriga borgenärer antingen af viss konkursboets egendom (speciell förmånsrätt) eller af ali egendomen (generell förmånsrätt). Om i förra fallet egendomen ej förslår till fordringens fulla gäldande, har fordringsägaren för den oguldna återstoden icke bättre betalningsrätt än oprioriterade borgenärer.

Speciell förmånsrätt hafva sådana fordringar, för hvilka borgenärerna ha lös pant i händer. Hit räknas också handtverkares fordran för arbete och andra kostnader å gods, som lämnats honom till reparation eller bearbetning och som af honom fortfarande innehafves, samt försälj ningskommissionärs fordran för af honom till hans hufvudman lämnadt förskott å köpeskillingen för de till försäljning mottagna varorna samt för kostnader i och för försäljningsupp-draget.

Generell förmånsrätt åter tillkommer fordringar, som uppkommit på följande grunder: försträckning, som lämnats till afliden gäldenärs begrafning, skälig kostnad för bouppteckning, läkarearvode, läkemedel och föda under afliden gäldenärs sista sjukdom, arvode till den som därunder skött honom, äfvensom tjänstehjons lön för sista året samt annan arbetares dagspenning eller aflöning för sista tre månaderna samt konkursgälde-nären åliggande begrafningshjälp eller för de sista månaderna upplupen sjuk-hjälp eller lifränta. Tjänstehjons och arbetares aflöning, begrafnings- och sjuk-1001

hjälp samt lifränta utgår med förmånsrätt vare sig konkursgäldenären är afliden eller ej. Med tjänstehjon menas i detta sammanhang ej blott lagstadda tjänare, utan hvarje hos gäldenären stadigvarande anställd person.

Närmast i afseende på förmånsrätt komma följande fordringar: husvärds rätt till huslega för sista året oeh för sista tre månadernas kost, dock gäller förmånsrätten i detta fall endast i sådan gäldenärens egendom, som finnes i huset, samt afrad, tionde och ali annan afgäld af fast egendom, så vida den ej stått inne mera än tre år. Vidare fordran, för hvilken finnes förlagsinteckning, och skall denna utgå ur den lösa egendom inteckningen omfattar. Utmätning af lös egendom medför därnäst, så vidt den skett mera än 30 dagar före konkursens början, förmånsrätt i det utmätta för den fordran, för hvilken utmätningen skett. Inteckning i fast egendom medför förmånsrätt närmast efter däraf utgående afgäld (se ofvan), så framt gäldenären medgifvit inteckningen och denna blifvit sökt i laga tid. Utmätning af fast egendom för fordran ger, om åtgärden skett minst en månad före konkursens början, samma förmånsrätt som en samtidigt sökt inteckning, dock i tur efter denna.

Närmast efter ofvan angifna fordringar utgår omyndigs fordran hos föräldrar och förmyndare med förmånsrätt i

ali gäldenärens egendom; dock upphör denna förmånsrätt, om mer än tre år förflutit sedan förmynderskapet upphörde utan att talan om redovisning eller klander å lämnad sådan blifvit anhän-giggjord. Omyndigs förmånsrätt gäller för öfrigt endast fordringar, som uppkomma med anledning af förmyndarens rätt att förvalta den omyndiges egendom. Härefter tillkommer förmånsrätt i ali gäldenärens egendom och med sins-

emellan lika rätt kyrkors, fattigkassors och sockenmagasiners fordringar hos deras föreståndare, kronans, riksdagens, städers och allmänna, af konungen stad-fästade kassors, penningverks och inrättningars fordringar hos de tjänstemän, som hafva att uppbära deras inkomster, för hvad af denna uppbörd in-nestår, äfvensom i öfrigt fordringar hos statens ämbets- eller tjänstemän för egendom, som dessa å tjänstens vägnar mottagit. Därnäst har staten förmånsrätt i lös egendom för gäldenärens kronoskatt sista och löpande året; därefter komma med sinsemellan lika rätt kommunalut-skylder, af kyrkostämma och kyrkofullmäktige beslutade afgifter till kyrka och skola samt härads- och landstingsmedel, likaledes endast för sista och löpande året.

Oprioriterad, icke förmånsberättigad, är hvarje borgenär, som icke för sin fordran skaffat sig särskild säkerhet i viss gäldenärens egendom och ej heller på grund af fordringens beskaffenhet äger lagligen särskild bättre rätt än andra fordringsägare. Utdelningen till oprioriterade fordringsägare utgår af den egendom, som återstår, sedan de prioriterade fordringsägarna utfått sitt.

Fordringsägare hos konkursgäldenären, som äfven häftar i skuld till denne, har rätt att kvitta denna sin skuld mot fordringen, men är, om så påfordras, skyldig att beediga sin fordran. Ett hufvudvillkor för dylik kvittning är att gäldenärens fordran måste hafva funnits till före konkursens början. En efteråt förvärfvad fordran medför ingen kvitt-ningsrätt.

Konkursboet omfattar ali gäldenären tillhörig egendom, lös såväl som fast, inberäknadt alla hans utestående fordringar, äfvensom allt hvad som tillfaller honom under konkursen af sådan beskaffenhet att det kan utmätas för skuld. Gäldenärs aflöning eller arbetsförtjänst1017

under konkurstiden ingår äfven till konkursboet, sedan afdrag skett för ali kostnad, t. ex. förlag eller arvode åt vikarie, samt för gäldenärens, hans hustrus oeh oförsörjda barns underhåll. I vissa fall kan äfven återvinning till konkursbo ske af egendom, som afhändts gäldenären närmast fore konkursens början, när detta afhändande anses obilligt mot borgenärerna. Återvinning kan sålunda ske, då gäldenären genom gåfva afhändt sig egendom af sådant värde, att borgenärerna däraf haft anmärkningsvärd skada, och vid konkursens början ej mera än tre månader förflutit från det gåfva af lös egendom öfverlämnades eller lagfart sökts å gåfva af fast egendom (till gåfva räknas äfven äganderättsaftal, som genom beskaffenheten af därvid fästade villkor måste betraktas såsom mera till skenet ett köp eller byte etc.); då gäldenären under de sista 30 dagarna före konkursens början betalt skuld, som icke förfallit före konkursens början, eller under samma tid med annat än penningar eller andra med hänsyn till gäldenärens yrke vanliga betalningsmedel betalt förfallen skuld; då gäldenären under de sista 30 dagarna fore konkursens början ingått aftal, hvarigenom han iklädt sig förbindelse eller afhändt sig egendom, borgenärerna till förfång, och detta skett under sådana omständigheter, att den, med hvilken aftalet ingicks, haft skälig anledning antaga sådant; då gäldenären under de sista 30 dagarna före konkursens början lämnat pant för skuld, vid hvars tillkomst sådan säkerhet ej varit betingad, samt då utmätning hos gäldenären skett under de sista 30 dagarna före konkursen.

Konkursboet förvaltas genom borgenärernas förtroendemän, gode männen och sysslomännen, angående hvilkas tillsättande redan är taladt, under uppsikt af rättens ombudsman. Sedan sysslo-

män blifvit valda, skall realisationen af boets egendom verkställas. Fast egendom skall alltid försäljas å offentlig auk-tion, sa framt ej borgenärerna samt gäldenären medgifva dess försäljning under hand och inteckningshafvare, hvilkens rätt däraf beröres, lämnar sitt tillstånd. Om ej försäljningen kan komma till stånd på sådant sätt, kunna borgenärerna hos exekutor begära försäljning å exekutiv auktion. Lös egendom skall äfven i regel säljas å

offentlig auktion, men kan äfven afyttras under hand, om borgenärerna så besluta och rättens ombudsman efter gäldenärens hörande därtill lämnar sitt tillstånd. Angående lösegendom, i hvilken borgenär har panträtt eller speciell förmånsrätt, fordras äfven hans tillstånd.

Så snart ske kan bör utdelning i konkursboet ske. Vissa prioriterade fordringsägare kunna medgifvas lyfta utdelning fore eller efter inställelsedagen mot ställande af borgen, därest sådan påfordras. Allmän utdelning sker, då så mycket penningar influtit att utdelning för oprioriterade fordringar kan ske till 5 procent eller då den eljest befinnes lämplig. Utdelningsförslag upprättas af sysslomännen i samråd med rättens ombudsman och underställes borgenärernas granskning. Lämnas det därvid utan anmärkning och sker ej klandertalan inom en månad, har förslaget vunnit laga kraft. Klandertalan upptages och afgöres af domstolen.

I samband med den slutliga utdelningen skall redovisning för boets förvaltning framläggas. Klander mot denna skall ske genom stämning till konkursdomstolen inom tre månader. Gode män och sysslomän äro ansvariga för sin förvaltning och skola ersätta den skada, som genom deras försummelse tillskyndas konkursboet. För sitt besvär äga de att uppbära arvode, som bestämmes1005

af borgenärerna eller, i sista hand, af domstolen. Äfven rättens ombudsman åtnjuter arvode, hvilket bestämmes af rätten.

Konkursgäldenär' är skyldig att upprätta eller tillhandagå med alla nödiga upplysningar för upprättande af bouppteckning samt att beediga denna, äfvensom gifva borgenärerna, gode männen och sysslomännen behöfliga underrättelser om konkursboets tillstånd och tillgångar. Vägran att fullgöra dessa skyldigheter medför, att rätten eller domaren kan förordna om gäldenärens hållande i häkte tills skyldigheterna äro uppfyllda. Gäldenären får ej utan meddelande åt dem, som hafva hand om boet, resa bort före bouppteckningens beedigande, och äfven därefter får han icke intill 2 månader efter inställelsedagen resa längre bort än att han kan en vecka efter kallelsen infinna sig hos rätten eller annorstädes inom domsagan, hvarjämte han i sådant fall skall till gode männen eller sysslomännen uppgifva sin vistelseort samt, om denna är utom domsagan, någon inom densamma bosatt person, till hvilken kallelse å honom kan lämnas. Före bouppteckningens beedigande kan på begäran reseförbud för gäldenären utfärdas, hvars öfverträdande medför inmanande i häkte.

Gäldenären äger rätt att från konkursboet utbekomma nödiga gång- och sängkläder för sig, hustru och barn samt, därest han ej annorlunda kan försörja sig, nödiga arbetsredskap eller andra lösören, dock ej öfver ett värde af 150 kronor. Om gäldenären ej annorlunda kan försörja sig, skall gäldenären af konkursboets tillgångar, därest dessa medgifva sådant, njuta nödigt underhåll för sig, hustru och oförsörjda barn under två månader från den offentliga stämningens utfärdande eller till dess bouppteckning skett.

Konkurs kan afslutas äfven på annat sätt än genom konkursboets realiserande och tillgångarnas fördelning mellan borgenärerna. Ett sätt är att förlikning träffas mellan gäldenären och borgenärerna. Efter inställelsedagen kan gäldenären hos rätten eller domaren begära konkursens omedelbara nedläggande, om han träffat dylik uppgörelse med alla sina borgenärer och detta vederbörligen styrkes. I detta fall ingår domstolen ej i någon pröfning af förlikningens innehåll. Har åter gäldenären bjudit borgenärerna ackord, hvarigenom de senare mot visst vederlag afstå från att i konkursen fullfölja sin rätt, skall detta pröfvas och fastställas af rätten, om samtliga oprioriterade fordringsägare godkänt detsamma eller, därest någön be-stridt ackordet, detta antagits af fyra femtedelar af närvarande borgenärer, representerande minst fyra femtedelar af samtliga oprioriterade fordringsbelopp. Prioriterade fordringar skola alltid utbetalas oberoende af ackordet. I det fall att icke samtliga oprioriterade fordringsägare äro med om ackordet, men majoriteten antager det, kallas det tvångsackord. Ackord får ej fastställas, då borgenärernas beslut därom ej i laga ordning tillkommit; då gäldenären blifvit dömd eller står under tilltal för bedrägligt eller oredligt förhållande mot sina borgenärer; då gäldenären befinnes eller misstänkes hafva hemligen gynnat någon borgenär vid ackordet eller annat svek därvid ägt rum; då ackordet icke åt alla

borgenärer det gäller gifver lika rätt och minst 50 procent af fordringsbeloppet, samt då ackordet uppenbarligen länder till skada för borgenärerna. Det erbjudna ackordet skall gäldas senast ett år efter dess trädande i kraft och äga borgenärerna alla eller hvar för sig fordra ställande af säkerhet för dess fullgörande.1007

Konkurs kan äfven afslutas på den grund, att tillgångar saknas till gäldande af kostnaderna för boets utredning och konkurssakens behandling. Sådant förhållande skall af rättens ombudsman anmälas för rätten, som då äger afskrifva konkursen, om ej borgenär eller gäldenären inom 30 dagar visar att tillräckliga medel för konkurssakens fortsättning finnas att tillgå.

Om ackord kommit till stånd, är gäldenärer betalningsskyldighet inskränkt till hvad ackordsaftalet bestämmer, i annat fall medför konkursen ej befrielse för gäldenärens betalningsskyldighet för mera af fordringsbeloppen med ränta än som kunnat nr konkursboet gäldas. Borgenärerna kunna, med andra ord, efter konkursen fortfarande göra sina oguldna fordringar gällande mot gäldenären.

Då handelsbolag försättes i konkurs, är det vanligt att de för bolagets skuld en för alla och alla för en ansvariga bolagsmännen äfven måste afträda sin egendom, enär i och med konkursen bolagets alla skulder genast förfalla till betalning och kunna omedelbart utsökas hos hvilken delägare som helst. Bolagets konkurs medför dess omedelbara upplösning. Bolaget måste äfven upplösas, om delägare i detsamma försättes i konkurs. Undantag härifrån förekommer endast beträffande kommanditdelägare i handelsbolag, som ej ansvarar för bolagets förbindelser med mera än hvad han i bolaget insatt eller åtagit sig att insätta.

I aktiebolag ansvarar delägare endast med beloppet af sin insats. Beträffande registrerad förening för ekonomisk verksamhet äro i händelse af föreningens konkurs endast medlemmar med personlig ansvarighet betalningsskyldiga, om föreningens tillgångar ej räcka till gäldens betalande.

Angående frivillig konkurs efter afliden person se Urarfvagörelse.

Konseljer kallas de sammanträden konungen eller regenten håller med sina rådgifvare för fattande af beslut i regeringsärenden. Enligt regeringsformen får konungen icke fatta något beslut i mål, hvaröfver statsrådet bör höras, därest icke minst tre af statsråden, utom vederbörande föredragande, äro tillstädes. Tre statsrådsledamöter jämte föredragande kallas liten konselj. Yid afgörandet af särskildt viktiga ärenden skola statsrådets samtliga ledamöter, därest de icke äga laga förfall, vara närvarande, och i sådana fall kallas konseljen plenum eller stor konselj.

Konservatorium (se Musikaliska akademien.)

Konservering (se Inläggning.)

Konsistorium eller domkapitel kallas den myndighet, som jämte biskopen utöfvar styrelsen inom ett stift. Biskopen äger i regel icke ensam beslutanderätt utan delar denna med konsistoriets öfriga medlemmar, som i Uppsala och Lund utgöras af samtliga teologie professorer, i Göteborg af domprosten, två af stadens kyrkoherdar och sex läroverkslektorer, i öfriga stiftsstäder af domprosten och lektorer eller, där domprost icke finnes, såsom i Hernösands och Visby stift, blott lektorer. I Stockholm utöfvas den kyrkliga styrelsen af Stockholms stads konsistorium, hvars ledamöter utgöras af de tretton territorial församlingarnas kyrkoherdar samt kyrkoherdarna i Tyska församlingen och Finska församlingen. Konsistoriets preses är ärkebiskopen, då han är närvarande; ordinarie preses är kyrkoherden i Storkyrkoförsamlingen, som i denna egenskap bär titeln pastor primarius. Dessutom finnes i Stockholm ett hofkonsistorium, hvars preses är öfverhofpredikanten, medan dess medlemmar utgöras af pasto-1009

rerna i hofförsamlingen och Skeppsholms församling samt regementspastorerna vid Svea lifgarde, Göta lifgarde, Lifgardet till häst och Svea artilleriregemente. Konsistoriernas expeditionsgöromål skötas af en konsistorienotarie.

Konsistorier kallas äfven de myndigheter, som jämte vederbörande rektorer öfvervaka universitetens angelägenheter. Det större konsistoriet, som utgöres af samtliga ordinarie professorer samt dessutom för vissa ärenden räntmästaren och bibliotekarien, utöfvar inseende och vård om universitetets vetenskapliga och ekonomiska angelägenheter, handhafver den disciplinära myndigheten öfver lärare och tjänstemän, förvaltar (och utdelar) stipendier, uppgör förslag till tjänsters återbesättande o. s. v. Det mindre konsistoriet, som består af rektor, prorektor och fem andra ledamöter, valda för tre läsår bland de ordinarie professorerna, har till uppgift att vaka öfver iakttagandet af föreskrifterna angående föreläsningar och examina, att handhafva den disciplinära myndigheten öfver studenterna m. m.

Konstakademien (se Akademien för de fria konsterna.)

Konsuler kallas de tjänstemän, som en stat anställer på vissa viktigare orter i en främmande stat för tillvaratagande af statens och dess undersåters intressen, dock ej politiska sådana, hvilka ombänderhafvas af vederbörande legationer. Man skiljer mellan lönade konsuler, hvilka utsändas från hemlandet och aflönas därifrån, samt oaflönade konsuler, hvartill utnämnas å vederbörande platser bosatta köpmän eller andra lämpliga personer, som utan lön ombesörja konsulatgöromålen. A särskildt viktiga orter anställas generalkonsuler, som hvar och en inom sitt distrikt öfva tillsyn öfver där anställda konsuler och vice konsuler. För Sveriges vidkommande

äro vederbörande beskickningschefer i regeln äfven generalkonsuler. Såsom biträden vid generalkonsulaten äro stundom anställda konsulatråd och attachéer (konsulsaspiranter). Aflönade konsulat-tjänstemän äro förbjudna att drifva handel. Generalkonsuler, konsulatråd, konsuler och lönade vicekonsuler utnämnas och afskedas af konungen, öfriga tjänstemän äger utrikesministern, under hvilken korisulsstaten lyder, förordna och afskeda. Konsul står under skydd af beskickningen i vederbörande land och äger att hos densamma påkalla bistånd och upplysningar, hvarjämte beskickningen är berättigad att gifva konsul föreskrifter.

Enligt gällande instruktion är konsul ålagd att med trohet och nit bevaka Sveriges intressen, särskildt hvad handel, sjöfart, industri och andra näringar aDgår, samt att skydda svenska undersåter, deras egendom och rättigheter, äfvensom bistå dem med råd och dåd.

Kontokurant kallas på handelsspråket ett räkningsutdrag, som angifver huru mycket en person är skyldig eller har att fordra af kontokurantens utställare. Den som mottager kontokuranten kan genom densamma öfvertyga sig huruvida ban blifvit riktigt debiterad eller godtskrifven, med andra ord, att räkningen öfverensstämmer med hans egna böcker eller anteckningar. Kontokuranten utskrifves på ett dubbelsidigt ark; å ena sidan, debetsidan, upptagas mottagarens skulder, å den andra, kreditsidan, hans tillgodoliafvanden, skillnaden utgör saldot, som kan vara antingen mottagaren eller aflåtaren till godo.

Kontrakt kallar man ett skriftligt aftal, genom hvilket två eller flera personer (kontrahenter) ordna ett ekonomiskt eller rättsligt mellanhafvande, vanligen så, att den ena kontrahenten förbinder sig till en viss prestation,

t. er. erläggande af ett penningbelopp eller fullgörande af ett arbete eller ett uppdrag mot ett i kontraktet bestämdt vederlag från den andra kontrahentens sida. Såsom exempel på olika slags kontrakt må nämnas aftal mellan hyresgäst och hyresvärd, mellan arrendator och jordägare, mellan köpare och säljare af en fastighet, ett lösörebo eller en vara, mellan en uppdragsgifvare och en entreprenör angående arbete eller leveranser, som den senare åtager sig att fullgöra, mellan en affärs- eller fabriksidkare och hans biträden eller arbetare o. s. v.

Då ett i vederbörlig ordning upprättadt och undertecknadt kontrakt gäller som bevisningsmedel i händelse af

rättstvist parterna emellan, ligger det stor vikt uppå att det affattas klart och tydligt samt så fullständigt, att det ej lämnar rum för något missförstånd eller för olika tolkningar, samt att de förpliktelser en kontrahent ikläder sig eller de rättigheter han förbehåller sig blif va till art och omfång noga bestämda. För att ett kontrakt skall vara rättsligt gällande fordras, att det skall vara vederbörligen undertecknadt af kontrahenterna antingen personligen eller af deras behörigen befullmäktigade ombud samt att underskrifterna skola vara bestyrkta af vid undertecknandet närvarande ojäfviga vittnen.

Kontrakt kallas i Sverige äfven en af ett antal pastorat bestående underafdelning af ett biskopsstift. Öfverinseendet öfver ett kontrakt utöfvas af kontraktsprosten, hvartill vanligen en af kyrkoherdarna i kontraktet utses af biskopen, på förslag af kontraktets ordinarie prästmän. Kontraktsprosten öf-vervakar den kyrkliga ordningen inom kontraktet och kan för detta ändamål anställa s. k. visitationer i de till kontraktet hörande församlingarna.

Kontraktens antal är 188 och fördelar sig på de olika stiften sålunda: Uppsala ärkestift 28 kontrakt, Linköpings stift 21, Skara stift 16, Strängnäs stift 16, Västerås stift 16, Växjö stift 12, Lunds stift 24, Göteborgs stift 14, Kalmar stift 7, Karlstads stift 12, Härnösands stift 12, Luleå stift 7 och Visby stift 3.

Kontrollstyrelsen, ett i Stockholm befintligt ämbetsverk, har till uppgift att utöfva öfverinseendet öfver kontrollen vid tillverkningen och beskattningen af brännvin, maltdrycker och inom riket tillverkadt socker. Därjämte skall styrelsen utöfva den befattning med dels kontrollen öfver försäljningen af brännvin, dels kontrollen öfver normalpapper ! och normalbläck m. m., som tillkommer styrelsen enligt de i dessa ämnen utfärdade författningar. Verket förestås af en öfverdirektör såsom chef, hvilken har ensam beslutanderätt i alla hos styrelsen förekommande ärenden. Styrelsen utgöres i öfrigt af två öfveringenjörer och en sekreterare. Besvär öfver styrelsens beslut anföres hos k. m:t i finansdepartementet.

Kontrollen öfver brännvinsbeskattningen utöfvas af öfverkontrollörer, kontrollörer och tillsyningsmän, af hvilka de förstnämnda förordnas af k. m:t, kontrollörerna af k. befallningshafvande till det antal, som bestämmes af kontrollstyrelsen, samt tillsyningsmännen af nämnda styrelse. Särskilda kontrollanter utses för denaturering af brännvin. Kontrollen öfver maltdrycksbeskattningen utöfvas af öfverkontrollörer samt vid skattpliktiga bryggerier af kontrollörer och vid skattfria af tillsyningsmän. Kontrollen öfver sockerbeskattningen utöfvas af förste kontrollörer, utsedda af kontrollstyrelsen, kontrollörer, utsedda af k. befallningshafvande, och tillsyningsmän.1017

Kontrollstàmplar skola enligt gällande förordningar åsättas inom riket tillverkade arbeten af guld, silfver oeh tenn, med undantag af gulddragarear-bete, bladguld och bladsilfver och såvida föremålet är så stort, att stämpeln kan anbringas å detsamma. A guldarbeten skola fem stämplar anbringas, nämligen utom kontrollstämpeln — tre kronor —• guldsmedens initialer, stadens vapen, årsbokstafven och karathalten, som tecknas med 18 K, 20 K o. s. v. Kontrolleradt silfver skall bära 4 stämplar, nämligen kontrollstämpeln, guldsmedens initialer, stadsvapnet och årsbokstafven. Guld, som ej håller minst 18 karat, d. v. s. på 24 delar 18 delar guld, får ej stämplas, ej heller silfver af lägre finhet än 13-lödigt, d. v. s. på 16 delar 13 delar silfver.

Af ofvannämnda stämplar är årsbokstafven den viktigaste för utrönande af ett föremåls ålder, hvilket har sin betydelse för det s. k. antikvärdet, enär äldre arbeten i allmänhet betalas högre än nyare. En gemensam årsbokstaf har i vårt land begagnats sedan år 1759, då man började med A och fortgick till Z, hvarefter man åter började med A med tillägg af siffran 2 o. s. v. Å guld- och silfverarbeten begagnas s. k. latinska bokstäfver, å arbeten af tenn s. k. svenska bokstäfver. De från och med ofvannämnda år till närvarande tid begagnade årsbokstäfverna äro följande:

A = 1759 B = 1760 C = 1761 D = 1762 E = 1763 F = 1764 G = 1765 H = 1766 1 = 1767

K = 1768 L = 1769 M = 1770 N= 1771 O = 1772 P = 1773 Q = 1774 K= 1775 S = 1776

T = 1777 U = 1778

V = 1779 X = 1780

Y = 1781 Z = 1782

A 2 = 1783 B 2 = 1784

C 2 = 1785 D 2 = 1786 E 2 = 1787 F 2 = 1788 G 2 = 1789 H 2 = 1790 I 2 = 1791 K 2 = 1792 L 2 = 1793 M 2 = 1794 N 2 = 1795 O 2 = 1796 P 2 = 1797 Q 2 = 1798 K 2 = 1799 S 2 = 1800 T 2 = 1801 ü 2 = 1802

Y 2 = 1803 X 2 = 1804

Y 2 = 1805 Z 2 = 1806

A 3 = 1807 B 3 = 1808 C 3 = 1809 D 3 = 1810 E 3 = 1811 F 3 = 1812 G 3 = 1813 II 3 = 1814 13 = 1815 K 3 = 1816 L 3 = 1817 M 3 = 1818 N 3 = 1819 0 3 = 1820 P 3 = 1821 Q 3 = 1822 K 3 = 1823 S 3 = 1824 T 3 = 1825 U 3 = 1826

Y 3 = 1827 X 3 = 1828

Y 3 =]829 Z 3 = 1830

A 4 = 1831 B 4 = 1832 C 4 = 1833 D 4 = 1834 E 4 = 1835 F 4 = 1836 G 4 = 1837 H 4 = 1838 I 4 = 1839 K 4 = 1840 L 4 = 1841 M 4 = 1842 N 4 = 1843

0 4 = 1844 P 4 = 1845 Q 4= 1846 K 4 = 1847 S 4 = 1848 T 4 = 1849 U 4 = 1850

Y 4 = 1851 X 4 = 1852

Y 4 = 1853 Z 4 = 1854

A 5 = 1855 B 5 = 1856 C 5 = 1857 D 5 = 1858 E 5 = 1859 F 5 = 1860 G 5 = 1861 H 5 = 1862

1 5 = 1863 K 5 = 1864 L 5= 1865 M 5 = 1866 S 5 = 1867 O 5 = 1868 P 5 = 1869 Q 5 = 1870 K 5 = 1871

S 5 = 1872 T 5 = 1873 U 5 = 1874

V 5 = 1875 X 5 = 1876

Y 5 = 1877 Z 5 = 1878

A 6 = 1879 B 6 = 1880 C 6 = 1881 D 6 = 1882 E 6 = 1883 F 6 = 1884 G 6 = 1885 H 6 = 1886 I 6 = 1887 K 6 = 1888 L 6 = 1889 M 6 = 1890 N 6 = 1891

0 6 = 1892 P 6 = 1893 Q 6 = 1894 K 6 = 1895 S 6 = 1896 T 6 = 1897 D 6 = 1898

V 6 = 1899 X 6 = 1900

Y 6 = 1901 Z 6 = 1902

A 7 = 1903 B 7 = 1904 C 7 = 1905 D 7 = 1906 E 7 = 1907 F 7 = 1908 G 7 = 1909 H 7 = 1910

1 7 = 1911 K 7 = 1912 L 7 = 1913 II 7 = 19141015

Kontusion—Konungen.

Kontusion kallas en kroppsskada, som uppstår till följd af stötar, slag e. d., hvarvid doek huden förblir hel, d. v. s. intet sår uppstår. En till följd af tryck eller stötar uppkommen blånad exempelvis är en lindrig kontusion, hvarvid en blödning under huden eller i hudens innersta lager föreligger. Kontusioner kunna vara svåra nog, då de äro af starkare art eller träffa ömtåliga delar, såsom hufvudskålen och underlifvet I lindrigare fall användas kalla omslag. Sakkunnigt utförd massage är också af god verkan.

Konungen står i spetsen för rikets styrelse. Enligt regeringsformen äger han »allena styra» riket, men detta uttryck betyder ej att han äger någon en-våldsmakt, tvärtom är han genom andra grundlagsstadganden i sin

maktutöfning uttryckligen bunden af grundlagarnas bestämmelser såväl i afseende å myndighetens omfattning som beträffande de former, som skola iakttagas. Konungen skall sålunda i alla ärenden, som röra rikets styrelse, inhämta upplysningar och råd af sitt statsråd, hvars medlemmar äro inför riksdagen ansvariga för sina rådslag. Konungen kan besluta äfven mot sina statsråds mening, men i sådant fall har det föredragande statsrådet rätt och plikt att vägra kontra-signation, som utgör ett villkor för beslutets giltighet och verkställbarhet.

Konungens person är helig och oantastlig och hans gärningar fredade från allt åtal. Detta sistnämnda stadgande anses gälla äfven för de handlingar, hvilka konungen som sådan företager utan sina rådgifvares hörande, samt jämväl för hans handlingar såsom privatperson, så vidt dessa äro af beskaf-het att hänfalla under strafflagen. Konungen kan ej heller personligen stämmas inför rätta i civila mål, men kan gifvetvis genom ombud både kära och

svara i sådana mål, som höra under allmän civillag.

I regeringsformens § 2 bestämmes, att konungen skall alltid vara af den rena evangeliska läran, sådan som den uti den oförändrade Augsbnrgiska bekännelsen samt Uppsala mötes beslut af år 1593 antagen och förklarad är.

Såsom det kungliga husets öfverhufvud äger konungen en på politiska skäl grundad särskild myndighet öfver konungahusets medlemmar. Så t. ex. få ej prinsar eller prinsessor gifta sig utan konungens vetskap eller samtycke, ej heller anträda resa utrikes utan konungens vetskap och tillåtelse.

Konungens hof står i Sverige helt och hållet under hans enskilda styrelse. Chefskapet för detsamma utöfvas närmast under konungen af riksmarskalken, som åtnjuter predikatet excellens och kommer i fråga om oflciell rang närmast efter statsministern och ministern för utrikes ärendena. De förnämsta hofdignitärerna för öfrigt äro öfverstekammarherren, öfverhofstallmästaren, öfverhofjägmästaren, öfverstekammarjunkarna, chefen för hofmarskalksämbetet, chefen för hofstal-let, chefen för hofförvaltningen, ståthållaren på Stockholms slott och öfveree-remonimästaren. Konungens personliga uppvaktning utgöres af kabinettskammarherrar, som turvis inkallas till tjänstgöring, samt adjutanter ur hans militära stab.

Konungen uppbär ett årligt anslag, som utgår å riksstatens första hufvudtitel, samt dessutom 300,000 kronor årligen, som enligt ett rikets ständers beslut 1815 skall utbetalas af riksgäldskontoret till Carl XIV Johans efterträdare enligt successionsordningen. Dessutom har konungen dispositionsrätt öfver k. slottet i Stockholm med tillhörande byggnader samt lustslotten Drottningholm, Ulriksdal, Haga, Gripsholm,1017

Strömsholm, Rosersberg och Tullgarn jämte tillhörande områden samt öfver k. Djurgården invid Stockholm och öfver vissa staten tillhöriga möbler, taflor, bibliotek o. s. v. Konungen åtnjuter dessutom befrielse från utgörande af inkomstskatt för af staten anvisadt anslag samt för inkomst af kapital, dessutom tullfrihet å varor, hvilka för konungens hofhållning införskrifvas från utrikes orter.

Konungens befallningshafvande i

länen äro landshöfdingarna, hvilka biträdas af en landssekreterare såsom chef för landskansliet och en landskamrerare såsom chef för landskontoret. Dessa ämbetsmän äga såsom föredragande rätt att reservera sig mot landshöfdingens beslut. Då landshöfding icke utöfvar sitt ämbete eller platsen är vakant, utöfvas länsstyrelsen, utom hvad angår tillsättning af tjänster, af landssekreteraren och landskamreraren gemensamt under benämning landshöfdingeämbetet. Om ej de båda ämbetsmännen äro ense om ett beslut, är den föledragande ledamotens mening afgörande. Räkenskapsärenden handläggas i landskontoret, de öfriga i regel å kansliet. Såsom tjänstemän äro å kansliet anställda en länsnotarie (ofta äfven en extra sådan) samt landskanslister och å landskontoret länsbokhållare och landskontorister. Kassan förvaltas af landträntmästaren under lands-kamrerarens kontroll.

Den under konungens befallningshafvande lydande landsstaten utgöres af dels kronofogdar ech häradsskrifvare i

resp. fögderier, dels länsmän, landsfiskaler och fjärdingsmän. I Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län äro särskilda lappfogdar för den nomadiserande befolkningen anställda. Dessutom finnas å en del orter särskilda polisupp-syningsmän.

Om konungens befallningshafvande i Stockholm se Öfverstdthällareämbetet.

Konvulsioner (se Kramp.) Kooperativa föreningar (se Föreningar.)

Koppar, en af de äldsta kända metallerna, har en specifik vikt af 8,8 medan dess smältpunkt ligger mellan 1,050 och 1,200 grader. Genom förening med luftens syre samt syror bildas koppar-salter, hvilka, såsom den bekanta gröna ärgen, äro i hög grad giftiga. Af denna anledning måste kopparkärl, som användas till beredning och förvaring af födoämnen, förses med tennöfverdrag, förtennas, som hindrar födoämnena att komma i beröring med kopparn (se Kokkärl.)

Koppning, ett sätt att medelst en s. k. snäppare — ett instrument, som i sitt inre har 12 mycket hvassa, cirkel-formade knifblad, som vid tryckning på en fjäder skjuta fram och genomskära huden — åstadkomma en blodutgjut-ning, som därpå ökas genom sugning med s. k. koppglas, användes numera, liksom åderlåtning, blott undantagsvis, men anlitades förr i världen mycket ofta vid blodstockningar och till att, som det hette, bortskaffa ssjukt blod».

Koppor (se Smittkoppor och Vattenkoppor.)

Koppympning (se Vaccination.)

Korn är af alla våra sädesslag det, som går längst mot norden, men på samma gång det kinkigaste. Det odlas hos oss endast som vårsäd. Man skiljer mellan två hufvudsorter, sexradigt korn, med underafdelningarna stjärnkorn och småkorn (s. k. fyrradigt korn), och tvåradigt grofkorn. Det sistnämnda fordrar bättre jordmån, men går då också bättre till än det sexradiga, som däremot är härdigare och kan sås senare, enär det mognar fortare. Mullblandad lättlera och lermylla är den bästa kornjorden;1020

äfven rik sandmylla eller »svartmylla» är lämplig.

Färsk gödning är olämplig för kornet, som trifves bäst i jord, hvilken förut varit besådd med något säde, för hvilket gödslats. Lämpligast odlas korn efter gödslade rotfrukter samt äfven efter grönskördad klöfver och vicker. Eåg är ett godt försäde till korn, hvete däremot ett dåligt. Jorden luckras väl och rensas omsorgsfullt från ogräs. Kornet sås så fort kälen gått ur jorden och denna på ytan ej är sur och klibbig. Om man om våren sticker en käpp i jorden, och denna ej klibbar sig därvid, anses tiden för kornsådden vara inne. Korn sås tätare än höstråg och hösthvete, och utsädet bör vara friskt och fritt från ogräs. Under torra vårar är det lämpligt att före sådden stöpa utsädet i vatten (helst gödselvatten) och därefter torka det genom omskofling med aska. Sådd och myllning kunna ske med maskin eller för hand och med myllharf, men i båda fallen på slätharfvad åker. Kornet ned-myllas till omkring 8 cm:s djup. På lös jord vältas strax efter sådden, på styfvare först när kornet är 5 à 6 cm högt. Uppstår på styf jord skorpa, harf-vas eller vältas. Ogräs bortrensas i tid. Skörden sker, då strået och axet fått en rödaktig färg.

Godt korn bör hafva glänsande, ljust halmgula och tunnskaliga korn samt icke vara förorenadt af damm eller dylikt. Till formen skola kornen vara aflångt trinda samt tillspetsade mot båda ändar.

För att frambringa ett godt maltkorn har man att iakttaga följande:

1. Kornet måste erhålla en nöjaktig fosforsyregödsling, ty det upptager jämförelsevis med svårighet denna syra. Man bör använda minst 30 kg citratlös-lig fosforsyra i thomasmjöl eller måhända något mera pr hektar.

2. Kiklig gödsling med kali i form af kainit; minst 600 kg kainit pr hektar måste användas för kornet. Denna gödsling lönar sig ej allenast därigenom, att man får ett på stärkelse rikare korn, utan äfven emedan kornets färg

blir ljusare och det alltid lönar sig att förskaffa kornet en färg, som gör det mera begärligt.

3. Hufvudsaken är, att man är försiktig med kväfvegödslingen, ty stark sådan gör kornet glasigt, mera platt och tjockskaligt, så att det ej är tjänligt för bryggerierna. De menliga följderna af en för stark kväfvegödsling kunna ej förebyggas genom en starkare gödsling med fosforsyra och kali. Någon föreskrift om, huru mycket kTäfve som får användas kan svårligen gifvas, utan måste denna rättas efter jordens behof däraf. Hvad formen beträffar, synes peruguano vara af god inverkan på kornets kvalitet, men chilesalpeter bör endast med försiktighet användas.

4. Endast af det tvåradiga kornet och särskildt af chevalierkorn kan ett godt bryggerikorn erhållas. Det sexradiga kornet kan lämna ett för brännerierna och dricksbryggerierna lämpligt malt, men för ölbryggerierna är det ej fullt användbart.

5. Badsådd med hackrensning, så att ogräset aflägsnas, är nödvändig för att erhålla bästa maltkorn. Ett alltför tunt utsäde skadar lätt kornets godhet.

6. Att kornet skördas i lämplig tid har stort inflytande på dess kvalitet. Det bör få blifva så moget, som man möjligen vågar utan fara för förlust genom affallning. Bästa korn fås för öfrigt, då kornet vid skärningen uppsättes o. bindes.

Kornets sjukdomar och fiender äro i hufvudsak de samma som hafrens och de öfriga sädesslagens. (Se Skadeinsekter.)1021

Korpulens eller fettsot kallar man en fetma, som uppnår en mera abnorm grad och som bereder den därmed behäftade allvarsamma olägenheter. Ätt sätta gränsen mellan en öfverdrifven och en så att säga tillåtlig fetma är ej lätt, men man kan taga som regel härvidlag, att om korpulensen ej bereder några krämpor eller obehag, är den, äfven om den är rätt ansenlig, mindre farlig än att inlåta sig på en afmag-ringskur. Ej sällan har fetman sin grund i ärftliga anlag och inställer sig då äfven om personen för ett lefnadssätt, som i och för sig icke är ägnadt att föranleda någon fettbildning. I sådana fall är fetman att anse såsom något helt naturligt, hvaremot den korpulens, som har sin grund i frässeri, brist på kroppsrörelse o. d., måste betraktas som en sjuklig företeelse, hvilken bör med lämpliga medel bekämpas.

Den, vanligaste och hufvudsakligaste orsaken till fetma är en i förhållande till förbrukningen alltför riklig tillförsel af näringsämnen, hvarvid fettet, hvilket åtminstone delvis kan betraktas såsom en kroppens näringsreserv, aflagras i kroppen. Denna fettaflagring ökas och påskyndas genom brist på kroppsrörelse. Genom kroppsarbete sönderdelas nämligen de kväfvefria substanser, fett och kolhydrat, som företrädesvis bilda fetman, hvarigenom fettaflagring förhindras. Af denna anledning ser man sällan eller så godt som aldrig några feta individer bland kroppsarbetare eller personer, som äro mycket i rörelse.

Fett och kolhydrat anses, som nyss är sagdt, företrädesvis fettbildande, men äfven ett öfverskott af ägghviteämnen kan leda till bildandet af fett, som aflagras i kroppen. Ett alldeles särskildt inflytande på uppkomsten af fetma har bruket af spritdrycker, i ali synnerhet gäller detta om öl, som utom alkohol

äfven innehåller afsevärdt med kolhydrat.

Det i kroppen kvarhållna fettet aflagras företrädesvis i kroppens yttre delar närmast under huden samt mellan muskelpartierna. Men äfven i flera af de inre organen kan en betydlig fettaflagring äga rum, såsom i tarmkäxet, mellangärdet, hjärtsäcken, njurkapseln o. s. v. Den inom kroppen hopade fettmassan medför gifvetvis ett ökadt kroppsomfång äfvensom en höjning af kroppsvikten öfver den normala, som för en medelstor fullvuxen man bör vara högst 85 kg och för en fullvuxen kvinna i allmänhet allra högst 75 kg. Den ökade vikten och kroppsmassan gör naturligtvis den korpulente mindre skickad än andra till kroppsliga ansträngningar. Hvarje rörelse kräfver af honom relativt större muskelarbete, hvilket gör att han tröttnar fortare, hvarjämte han lätt råkar i svettning. Han

blir andfådd, då han skall gå uppför en backe eller en trappa, och öfverfalles äfven lätt af hjärtklappning. Dessa symtom behöfva dock ej i och för sig betraktas såsom oroande, så framt de ej nå högre grader och i förening med andra symtom tyda på rubbningar i hjärtats och blodomloppets funktioner. Sådana bisymtom äro en viss benägenhet för katarrer, lätt inträdande rubbningar i aptiten och matsmältningen, uppträdande af svullnader å benen o. d. S. k. fettbildning omkring hjärtat, som nästan alltid förekommer hos korpulenta, ansågs förr synnerligen betänklig, men numera ha läkarna kommit till den åsikten, att faran häraf ej är så stor. Då har fettaf-lagringen inuti själfva hjärtmuskeln större inflytande, men den beror vanligen på andra och svårare orsaker än korpulensen.

För att bekämpa och minska fettbild-ningen måste man dels sörja för ökad1023

förbrukning af fettöfverskottet, dels undvika det förbrukades ersättande genom införsel eller bildande inom kroppen af nytt fett. Det förra ändamålet kan uppnås genom ökad kroppsrörelse eller lämpligt kroppsarbete, t. ex. regelbunden gymnastik, långa promenader, vedhuggning, trädgårdsarbete etc. För det andra syftemålets vinnande måste man minska tillförseln af de näringsämnen, som gifva anledning till fettbildning. De afmag-ringskurer, som i detta syfte föreskrif-vas, kunna vara så stränga, att de närma sig en half svältkur och medföra då vanligen en hastig minskning af fettet. Detta är särskildt fallet med den beryktade Bantingsknren, så kallad efter en engelsk begrafningsentreprenör, som själf underkastade sig kuren på inrådan af en öronläkare och sedan offentliggjorde den. I språkbruket har till och med uttrycket »banta» blifvit liktydigt med att genomgå en afmagringskur. Bantingskuren går ut på nästan uteslutande köttnäring och kan, strängt genomförd, efterlämna svåra rubbningar i nervsystemet samt sjukliga förändringar i inre organ, hvarför samvetsgranna läkare numera ej anse rådligt att ordinera den. Mindre farliga äro de af Ebstein och Oertel föreskrifna kurerna, ehuru de äfven ställa stora fordringar på en kraftig organism och ingalunda äro alldeles ofarliga. I alla händelser bör man ej på eget bevåg inlåta sig på någon af dessa afmagringskurer utan att först rådfråga en erfaren läkare och under kuren ställa sig under hans observation. Bäst är en afmagringskur, som verkar jämförelsevis långsamt, i förening med lämplig kroppsrörelse, hvarvid man hufvudsakligen lägger an på att minska tillförseln af fett och kolhydrat, dock utan att ställa kroppen på svältkur. Särskildt är det viktigt att inskränka bruket af socker-, stärkelse- och dextrin-

haltiga födoämnen, bl. a. potatis, mjölrätter o. d., samt alla såväl animaliska som vegetabiliska fettarter. Att dricka till maten anses befordra fettbildning, liksom förtärande af soppor och andra flytande födoämnen annat än i mycket små kvantiteter. Att, såsom somliga personer göra, tidvis underkasta sig stränga afmagringskurer för att dessemellan åter hängifva sig åt samma lefnadssätt, som föranledt fettbildningen, är naturligtvis i hög grad oförståndigt och medför förr eller senare allvarsamma följder.

Korsett (se Snörlif.)

Kramp kallas alla sjukliga rörelser, hvilka uppstå i musklerna utan viljans medverkan eller till och med i strid mot denna. De ha sin orsak i abnorma retningar å nervsystemet eller rättare sagdt på de motoriska nerverna, som förmedla förbindelsen mellan det i hjärnan belägna centrum för musklernas frivilliga rörelser och musklerna. I motsats mot förlamningen, hvars väsen är muskelns oförmåga att sammandraga sig, består krampens väsen däri, att muskeln sammandrager sig utan eller till och med mot viljan. Sker denna sammandragning ihållande under en jämförelsevis lång tid, kallar man krampen för tonisk, sker den däremot med korta afbrott, kallas den klonisk. Hvad de olika slagen af kramp beträffar, så förekommer tonisk kramp i form af under timmar och dagar varande muskelsammandragning vid stelkramp (tetanus) och svåra fall af hysteri; de kloniska for" merna förekomma i olika grader från obetydliga muskeldarrningar, eller s. k. spasmer, till svåra epileptiska anfall. Barn i späd ålder angripas ofta af häftig klonisk kramp, s. k. konvulsioner, ej sällan af ganska oskyldig anledning. Anfallsvis uppträder kramp hos epileptiska och hysteriska, vid danssjuka,1025

hjärnblödning o. s. v., vanligen i form af allmän kramp. Vid kroniska sjukdomar, t. ex. förgiftningar, alkoholism etc., kunna ibland förekomma kramper inskränkta - till enskilda lemmar.

Kramp förekommer dels själfständig, dels såsom bisymt.om vid olika sjukdomar och har alltid sin grund i en rubbning i nervledningen eller en retning i hjärnan. För en framgångsrik behandling är första villkoret att orsaken utrönes, hvilket endast kan göras af en läkare.

Kreaturssjukdomar (se Husdjurens sjukdomar.)

Krigsartiklar (se Krigslagar.)

Krigsbefäl kallas den korporation, som utöfvar styrelse öfver arméns pen-sions- och understödskassor och sammanträder, då för dessa inrättningar viktiga frågor skola behandlas. Den utgöres då i af alla på stat varande generalspersoner samt regements- och kårchefer såsom självskrifna, hvarjämte vederbörande officerskår vid hvarje regemente eller kår väljer en eller flera fullmäktige af kaptens (ryttmästares) grad.

Krigsdomstolar äro de särskilda brottmålsdomstolar, som hafva att till-lämpa krigslagarna och af döma brottmål, som röra krigstukten. Den lägsta krigsdomstolen är krigsrätten, som vanligen är sammansatt af äldre kompaniofficerare i kaptens- och löjtnantsgraden, med en regementsofficer såsom ordförande, samt af en civil ledamot, auditören, som skall tillse att juridiska former iakttagas. Andra instans är krigshof-rätten, som står under ordförandeskap af en generalsperson och hvars 3 militära ledamöter skola vara regementsoffi-cerare, däraf minst en af öfverstes grad. Äfven i denna domstol förekommer en civil bisittare med titel af krigshofrätts-råd. Högsta instans är högsta domstolen, i hvilken, då från krigsdomstolarna

hänskjutna mål där föredragas, två militärpersoner af högre grad skola taga säte och stämma.

Krigshögskolan i Stockholm har till uppgift att lämna arméns officerare tillfälle att förvärfva ökade insikter i krigsvetenskaperna och i sådana allmänbildande ämnen, som äro af vikt för officerskallet, äfvensom att förbereda officerare för anställning vid generalstaben. Kursen är tvåårig. Läroämnena äro dels obligatoriska, dels valfria. Till de förra höra krigshistoria, strategi, sjökrigsvetenskap, taktik, härordningslära, generalstabstjänst, militärförvaltning, vapenlära, krigsbyggnadskonst och militärgeografi samt till de senare matematik, geodesi samt franska, tyska och ryska språken.

Krigskreditiv skall af hvarje lagtima | riksdag anvisas att lyftas i händelse af krig eller andra utomordentliga händelser. Det s. k. lilla kreditivet får lyftas, då konungen till rikets försvar eller andra högst viktiga och angelägna ändamål, efter bela statsrådets hörande, finner det vara oundvikligen nödigt, medan det s. k. stora kreditivet eller krigskreditivet får af konungen lyftas vid infallande krig, sedan ban hört hela statsrådet och sammankallat riksdagen. Båda kreditiven utbetalas af riksgäldskontoret.

Krigslagar kallas de särskilda lagar, som stiftats för krigsmakten tillhörande personal och innehålla föreskrifter angående upprätthållande af ordning, tukt och lydnad äfvensom bestämmelser om de straff, som dessa föreskrifters öfver-trädande medför, samt om det rättsförfarande, som härvid skall iakttagas. Nu gällande krigslagar äro strafflagen för krigsmakten af den 7 okt. 1881, disciplinstadgan för krigsmakten af den 16 juni 1899 samt värnpliktslagen af den 14 juni 1901. Af dessa lagar stiftas1027

den första och den sistnämnda af konung och riksdag gemensamt, hvaremot disciplinstadgan hör under konungens ekonomiska lagstiftningsmakt. Krigslagarna gälla i allmänhet endast vederbörande personers förhållande i och under tjänsten samt hvad därmed står i sammanhang ; andra brott höra i regeln under de civila domstolarna.

Krigsskolan å Karlberg har till uppgift att meddela till densamma kommenderade officersvolontärer och reservoffi-cersvolontärer den militära utbildning, som erfordras för erhållande af lägsta officers- eller reservofficersgraden. Officerskursen varar omkring 14 månader. Två reservofficerskurser, hvardera om 3—4 månader, anordnas hvarje år. Officerskursen omfattar följande läroämnen: krigskonst, topografi, krigsbyggnadskonst, vapenlära och artilleriöfningar, gymnastik och vapenföring, tjänstgöringsreglemente, krigslagar och infanteriexercisreglemente, militärförvaltning, militär hälsolära, rid-ning, kavalleriexercisreglemente och hästkännedom samt stats- och samhällslära.

Krigsvetenskapsakademien, som har sitt säte i Stockholm, har till ändamål att befrämja krigsvetenskaperna, att följa deras utveckling och att genom tryckta skrifter sprida kunskaper inom armén och flottan. Akademien är delad i två klasser, af hvilka första klassen innefattar de akademiens ledamöter, som innehafva generals- eller amiralsgrad, eller som inväljas i klassen, samt den andra utgöres af invalda svenska ledamöter, fördelade i sju afdelningar efter olika ämnen. Dessutom räknar akademien äfven en del utländska ledamöter. Akademiens årshögtid firas den 12 nov., årsdagen af Svenska krigsmannasällska-pets, såsom akademien då — 1796 — hette, första sammankomst.

Kronoparker äro sådana skogar, till hvilka kronan har både ägande- och

nyttjanderätt och hvilka skola bibehållas oförminskade samt behandlas efter sådana på vetenskapliga regler grundade, för olika ortförhållanden lämpade hushållningsplaner, som afse skogens framtida bestånd och högsta afkastning. Dessa hushållningsplaner fastställas af domänstyrelsen, som jämväl meddelar de särskilda föreskrifter, som i afseende på hushållningen med kronoparkerna kunna anses nödiga.

Kronoparkerna stå under skogsstatens omedelbara vård och förvaltning. Kronan bekostar deras bevakning och skötsel samt åtnjuter ensam deras afkastning, därest icke särskildt är annorlunda förordnadt.

Kronor, de värdighetstecken, som ännu vid särskilda tillfällen bäras af monarker och furstliga personer och

Kunglig krona.

fordom äfven buros af innehafvare af adliga värdigheter (detta är ännu bruk i exempelvis England), äro af växlande form allt efter den värdighet de skola symbolisera. Af svenska kronor äro de adliga kronorna, som numera endast hafva heraldisk betydelse, redan nämnda (se Adliga kronor). För öfrigt förekomma i vårt land den kungliga kronan samt hertigkronau. Den förra bäres af konungen och hans gemål, den senare af till tronen arfsberättigade prinsar samt konungaparet tillhörande prinsessor.

Den kungl, kronan består af en bred ring, på hvilken uppstiga åtta blad. Mellan dessa finnes en spets, försedd1029

med en pärla. Från bladen uppstiga åtta med pärlor prydda byglar, i hvilkas föreningspunkt står den med ett kors försedda riksgloben eller riksäpplet. Drottningkronan är till formen lik kungakronan, men betydligt mindre.

Hertiglig krona.

Den hertigliga kronan består af en ring, från hvilken uppgå nio höga spetsar, hvar oeh en slutande med en kula. Mellan spetsarna ses en väse.

Krukväxter (se Rumsväxter.)

Kryddor. Under denna benämning innefattas i främsta rummet en stor mängd produkter ur växtriket, som på grund af sin halt af eteriska oljor eller andra aromatiska beståndsdelar begagnas såsom tillsatser vid matlagning för att göra födan mera pikant och begärlig. Kryddorna bidraga äfven i hög grad att befrämja matsmältningen, i

det att de befordra afsöndringen af de safter, som därvid äro verksamma, såsom saliv, magsaft o. s. v. Kryddorna kunna på grund häraf således anses som nödvändighetsvaror mera än som njutningsmedel. Dock är att märka, att äfven bruket af kryddor bör hållas inom vissa gränser — starkt kryddade anrättningar blifva i längden skadliga för magen och nervsystemet. De allmännast begagnade kryddorna äro följande:

Anis, fröna af en umbellifer, som ursprungligen härrör från Medelhafs-kusterna, men kan odlas äfven i södra Sverige. Stjärnanis är frukterna af ett i Kina och Japan odladt träd, Illicium anisatum, och har samma smak som anis.

Curry, en från Indien härstammande

kryddblandning, i hvilken ingår gurk-meja, koriander, peppar, ingefära, kanel, muskotblomma, kryddnejlikor, kardemumma, kummin och cayennepeppar.

Dill, grenarna och bladen af en umbellifer, som kan odlas ända upp till Norrland.

Fänkål, fröna af en från södra Europa härstammande umbellifer, som förekommer i flera varieteter, dels ett-, dels fleråriga. Den i Sverige vanligast förekommande fänkålen är af den fleråriga sorten. Användes mest i medicinen.

Ingefära, de från jordstammen utskjutande sidoknölarna af en tropisk växt, Amomum singiber, tillhörande kryddliljornäs familj. Ingefäran föres i handeln dels oskalad, dels skalad eller skrapad. Det är hufvudsakligen den senare sorten, hvilken ofta är blekt med klor, som användes till matkrydda.

Kanel, bastet af ett hufvudsakligen å Ceylon och andra ost indiska öar odladt buskliknande träd, Cinnamomum ceylanicum. Detta träd odlas äfven i Sydamerika, men den därifrån erhållna kanelen är af mindervärdig kvalitet.

Koriander erhålles af en ettårig växt tillhörande umbelliferernas familj och utgöres af de torkade delfrukterna.

Kryddnejlikor utgöras af de ännu ej utslagna blommorna af det i Ostindien, Afrika, Sydamerika och Västindien odlade kryddnejliketrädet.

Kummin, de torkade delfrukterna af en äfven i vårt land som vild förekommande umbellifer.

Körfvel, bladen af Anthriscus cerefo-lium, äfven kallad »tysk körfvel» till skillnad från »spansk körfvel», Myrrhis odorata. Den förra odlas i Sverige. Lukten påminner om anis.

Lök förekommer i en mängd varieteter, af hvilka flera odlas i Sverige. Vanligen användes den runda, under jordytan befintliga stambildningen. Hit höra1031

hvitlök, rödlök oeh chalottenlök. Af rödlöken finnes en art, kallad »portugisisk lök», hos hvilken den skarpa, flyktiga oljan till största delen försvunnit oeh ersatts af socker. Denna betydligt stora lök ätes vanligen stekt enbart eller till kött, exempelvis rostbiff. Af purjolök begagnas hufvudsakligen de runda gräsliknande bladen, hvilket äfven gäller om gräslök.

Mejram, den torkade örten af den äfven i Sverige odlade Origanum majorana.

Muskot, dels kärnfrukten (»muskotnöt»), dels fröhyllet (»muskotblomma») af det å Molukkerna inhemska, numera äfven å andra tropiska trakter odlade muskotträdet.

Peppar finnes af flera slag. De allmännast bekanta äro svartpeppar och hvitpeppar, frukterna af pepparrankan (Piper nigrum.) En annan art är kryddpeppar, de torkade, ännu icke mogna bärfrukterna af den i Västindien vilda och odlade Eugenia pimenta. Krydd-pepparn kännetecknas af sin knottriga yta. Skilnaden mellan svartpeppar och hvitpeppar är blott den, att hvitpeppa-ren utgöres af själfva fröna, befriade från det omgifvande fruktköttet, medan detta sitter torkadt kvar å svartpepparn. En annan pepparart med särskildt brännande smak kallas cayenne-peppar och erhålles af flera olika arter af släktet Capsicum, spansk peppar. Hit hör också en under namnet paprika eller »ungersk peppar», känd pepparsort, som föres i handeln i form af ett rödt pulver och användes i

matlagning.

Pepparrot, rotstockarna af den mångåriga Nasturtium Armoracia, som odlas öfverallt i vårt land och äfven ofta förekommer förvildad, ßoten innehåller samma flyktiga olja som senap. Pepparrot kan länge förvaras frisk i fuktig sand.

Persilja, bladen af en till umbelli-fererna hörande, hos oss allmänt odlad köksväxt. Af en afart, rotpersilja, användas de köttiga, palsternackliknande rötterna. Bladpersiljan är mer eller mindre krusbladig; den för köksbehof lämpligaste, som äfven kan användas till garnering, är kruspersiljan.

Senap, fröna af Sinapis nigra, till färgen mörkbruna, inuti gulgröna. Senap förekommer i handeln äfven i pulverform samt färdigberedd. Senapspulver blir vid längre förvaring odugligt på grund af senapsoljans förflyktigande, dock gäller detta ej om den ryska senapen. Af färdigberedd senap innehåller s. k. fransk senap utom andra kryddor äfven dragonättika och socker, medan s. k. engelsk senap ofta är tillsatt med mjöl, spansk peppar och gurkmeja.

Timjan, Thymus vulgaris, härstammar från Medelhafstrakterna och odlas i Sverige. De torkade blommorna användas som krydda.

Tryffel, en aromatisk svamp, som utvecklas under jordytan i form af en ganska stor knöl, inuti delad i en mängd buktiga rum och gångar. Den mest värderade är den svarta tryffeln, som förekommer i södra Frankrike och Italien. En gråhvit tryffel, »Stjärnhofstryffel», har anträffats i Södermanland.

Vanilj erhålles af frukterna af enpa-rasitranka, som ursprungligen tillhör det tropiska Amerika, men nu odlas äfven i andra tropiska trakter. De torkade kapselfrukterna kallas i handeln äfven för »vaniljstänger».

(Se äfven Köksväxter.)

Kråkail är, liksom flera af sina samsläktingar, en fågel, om hvilkens nytta eller skadlighet meningarna äro mycket delade. Under det att somliga anse henne som ett skadedjur, som särskildt gör stort ohägn såsom äggplundrare och som därför bör utan försköning utrotas,1033

hålla andra före att kråkan gör större gagn än skada, i det att hon utrotar en mängd små skadedjur, såsom möss, sorkar etc., samt skadeinsekter. Måhända kommer man sanningen närmast, om man säger att kråkan kan vara både nyttig och skadlig allt efter ortsförhållandena. Där kråkorna utbildat sig till hänsynslösa plundrare af fågelbon eller anställa verklig skada på åkerfält och i trädgårdar bör man naturligtvis hålla efter dem och söka decimera deras antal, enär det nog oftast är genom öfver-befolkning förorsakade näringssvårigheter som föranleda kråkorna att slå sig på rof och plundring. Däremot vore det på andra ställen oklokt att föra ett utrotningskrig mot dessa fåglar, hvilka nog till stor del fått sitt dåliga rykte genom ifriga jägare, som i dem se arga konkurrenter om rapphönsknllarna.

Där man anser sig böra hålla efter kråkorna bör man företrädesvis taga bössan till hjälp samt om vårarna passa på, när ungarna äro utkläckta, att förgöra dessa. Att borttaga äggen tjänar ej mycket till, ty då bygger kråkan i regel ett nytt bo på annat håll och kläcker ut en ny kull ungar.

Kräfta är en sjukdom, som särskildt under de senaste årtiondena nått en förfärande utbredning och såsom dödsorsak snart kan täfla med lungsoten. Hvarpå denna stegring beror är man ännu långt ifrån på det klara med, liksom sjukdomens orsaker äro höljda i ett mystiskt dunkel. Flera forskare tro sig emellertid ha funnit, att kräftan företrädesvis härjar bland nationer och i samhällslager, som hufvudsakligen nära sig af kött. Detta antagande synes icke otroligt. I England, hvars befolkning förtär synnerligen mycket kött, har på något mer än 25 år dödligheten i kräfta mer än fördubblats, och öfverallt är det företrädesvis bland de ekonomiskt bättre lot-

tade klasserna, hvilkas diet mest är baserad på kött, som kräftan söker sina offer. Denna fråga står emellertid

ännu öppen, liksom spörsmålet huruvida kräftan är en smittosam sjukdom eller ej. Sannolikt förorsakas den af en särskild bacill, och i så fall ligger det ju nära till hands att misstänka möjligheten af smittämnets öfverförande från individ till individ, ett antagande som stödjes af åtskilliga iakttagelser. Men andra fakta synas motsäga denna åsikt.

Kräftan är en elakartad svulstform, som alltid tager sitt ursprung från epi-telväfnad, d. v. s. den väfnad, af hvilken icke blott öfverhuden, utan äfven det fina täckande lagret i slemhinnorna och körtelgångarna är uppbyggdt. Sjukdomens uppkomst kan gynnas af flera olika orsaker. Man har sålunda kunnat konstatera en på ärftlighet beroende disposition, och i många fall spelar äfven mekanisk retning en roll. Sålunda är det icke ovanligt att starka piprökare angripas af läppkräfta genom munstyckets retning i mungipan. Sjukdomen utvecklar sig så godt som uteslutande hos äldre personer, vanligen efter 50 år, ytterst sällan fore det 35:te året. I det följande skall redogöras för de hufvudsakliga former, under hvilka kräftan uppträder.

Hudkräfta uppträder med förkärlek å vissa ställen, såsom näsvingarna, läpparna, ögonlocken och ändtarmsöppningen i form af sår, som i början ofta äro helt obetydliga, men ej visa benägenhet att läkas och snart få ett styggt utseende samt afsöndra en illaluktande, smörjig afsöndring. Enda botemedlet är att så snart som möjligt operera bort den angripna väfnaden.

Strupkräfta har vanligen sitt säte i matstrupen och är en af de svåraste sjukdomsformer, som kunna förekomma. Den angriper mest män. Genom mat-1035

strupens för kirurgiskt ingrepp oåtkomliga låge är heller ingen hot möjlig. Man kan på sin höjd förlänga lifvet någon kortare tid genom att tillföra den sjuke föda genom ändtarmen eller genom en konstgjord öppning i magsäcken.

Bröstkräfta förekommer rätt ofta hos kvinnor och har sitt säte i bröstkörtlarna. Vanligen är blott ena bröstet angripet. Sjukdomens vanliga förlopp är, att först visar sig en knöl i bröstet, som långsamt tillväxer, och slutligen genombryter kräfthärden huden, så att ett mer eller mindre sönderfallande, efter hand i förruttnelse öfvergående och illaluktande sår uppstår. Om en operation företages i tid, kan sjukdomen fullständigt hejdas, dock är det oftast nödvändigt att samtidigt bortoperera närliggande lymfkörtlar, till hvilka kräftfröna ha benägenhet att sprida sig. Det är visst icke sagdt, att hvarje knöl eller förhårdnad i bröstet är kräfta, men i alla fall är det rådligast att, då sådana uppstå, genast vända sig till en rfaren läkare, ty föreligger kräfta, är, som sagdt, en snar operation enda utsikten till räddning.

Magkräfta har oftast sitt säte vid nedre magmunnen, men kan äfven förekomma vid den öfre, liksom vid öfvergången från tunn- till tjocktarmen. I regeln börjar sjukdomen nästan omärkligt och under samma symtom som en kronisk magkatarr, den sjuke börjar klaga öfver minskad matlust, dålig smak i munnen, kväljningar, och motvilja för vissa slags födoämnen, i synnerhet kött. Efter hand tillkomma smärtor, vanligen äfven kräkningar, och i magtrakten kännes en svulst eller knöl. Patienten magrar synbart och får en egendomlig, i grågult stötande hudfärg, som för öfrigt är karaktäristisk för alla som lida af kräfta i någon form.

Utsikterna till hälsans återvinnande äro vid magkräfta mycket små. Enda sättet att hejda sjukdomen är att fullständigt operera bort den kräftsjuka väfnaden, men om sjukdomen redan angripit omgifvande väfnader, är ej att hoppas på någon framgång af operationen. Det enda läkaren i så fall kan göra är att söka lindra den sjukes plågor. Döden inträder efter några veckor eller månader till följd af utmärgling.

Lifmoderkräfta är en mycket farlig sjukdom, om den ej i tid upptäckes och den kräftsjuka väfnaden kan aflägsnas på operativ väg. Särskildt uppträder denna sjukdom ofta under det s. k. klimakteriet eller tiden för menstruatio-nens upphörande. Symtomen äro blödningar och smärta samt i allmänhet ökad flytning från könsdelarna.

Blödningar inställa sig oregelbundet, ofta vid kroppsrörelse eller vid stolgången. Flytningen är tnnn, något blodfärgad, ofta liksom frätande och blir längre fram illaluktande. Understundom kan den sjuka lång tid ej känna några egentliga smärtor.

Utom i här nämnda delar kan kräfta uppträda äfven i andra organ, såsom njurarna, urinblåsan, bukspottkörteln, lefvern o. s. v., men sådana fall äro mera sällsynta. Såsom en allmän regel gäller, att operativt ingrepp än så länge är enda botemedlet, men tyvärr kan ofta ett sådant ej företagas utan fara för lifvet och i andra fall kommer det ej sällan för sent, hvilket förklarar den stora dödligheten i denna lika hemska som plågsamma sjukdom.

Kräftan. Af i våra sötvatten lefvande kräftdjur är flodkräftan den mest kända på grund af sitt smakliga kött, hvarför den är föremål för ifrig fångst. Honan skiljer sig från hanen genom sin bredare,med fransar försedda stjärt; dessutom är första bnkringen på undre sidan\

något olika på de olika könen, af hvilka honan i allmänhet anses fetare och smakligare. Kräftan blir ganska gammal, man antager öfver 20 år, men växer mycket långsamt. Ett år gammal är hon ej så stor som ett lillfinger, vid två år så stor som en tumme och först efter 3—4 år uppnår hon en storlek mellan 9 och 11 cm. En kräfta af 15 cm:s längd är minst 8 à 10 år gammal. Skalet växer naturligtvis ej, hvarför kräftan, då hon blir för stor, kryper ur detta, hvilket sker på följande sätt. Först utsvettas hon under skalet en saft, som gör, att detta lossnar. Därefter arbetar hon sig ur skalet med rygg och fötter. Den nakna kräftan skulle vara ett värnlöst offer för anfall så väl af sina egna glupska släktingar som af roffiskar, om hon icke varit nog förtänksam att fore ombytet dölja sig i något hål, under en sten eller i självfva dyn. Därtill kommer, att det nya skalet återväxer med stor snabbhet och redan efter några dagar har samma hårdhet som det ur-växta. Ett år gammal har kräftan bytt skal omkring 8 gånger, under andra året byter hon det 5 gånger, under det tredje 3, hvarefter hanen regelbundet byter 2 oeh honan 1 gång hvart år.

Kräftan hämtar ur djurriket sitt hufvudsakliga lifsuppehälle och utgöres detta af smärre grodor, fiskar och andra vattendjur samt svagare individer af sitt eget släkte. Att hon skulle föredraga skämd föda är ett misstag. Vintern tillbringar kräftan i dvala, nerkrupen i dyn eller dold i något hål. I december eller januari lägger honan sina ägg, hvilka med en seg, klibbig vätska fästas vid de rudiment till fötter och de hår, som finnas under hennes stjärt. Här förblifva de till vanligen i juni, då äggskalet, som utgör ungarnas första föda, brister. Ungarna hänga därefter fortfarande en à två veckor fast vid modern

med en tråd. Ungen, som samtidigt med att han lämnar modern byter hud första gången, är sedan långt framåt ett ganska värnlöst byte för alla sina fiender, bland hvilka ålen är den förnämsta. Också påträffar man heller icke, liksom

Kräftbur.

omvändt, många kräftor, där ål finnes. Först när kräftan är årsgammal, torde hon få vara något så när i fred för ålen.

De bästa kräftorna fångas på efter-sommaren, sedan ungarna skilts från modren. Fångstsätten äro många, det vanligaste är med bäfvar, förfärdigade af en järnring af en gåspennas tjocklek och omkring 30—40 cm i genomskärning, vid hvilken fästes ett nät, som bildar en grund håf. Tvärs öfver fästes ett starkt snöre eller en träspjäla, på hvars midt betet — en dödad och flådd groda, ett stycke fisk, en köttbit eller fläsksvål fastgöres. Snöret, vid hvilket håfven skall fastgöras, delar sig i tre delar, hvilka bindas vid järnringen på lika afstånd från hvarandra, och där de löpa ihop förses med ett flöte af bark. Fiskaren kan sköta 15 till 20 sådana håfvar, hvilka med tillhjälp af en 2 à 3 meter lång stång med en klyka i ändan utläggas några famnar från hvarandra. För att utmärka, hvar håfvarna äro utlagda, fästes vid den fria ändan af snöret en bred, hvit trälapp, som nedstickes i jor-

den. Hafven vittjas hvar 10:de à 15:de minut genom att man med tillhjälp af stången hastigt drager upp håfven med å denna möjligen befintliga kräftor, som därefter stjälpas i en korg, som nedsattes på grundt vatten. Håfven nedsänkes därefter ånyo.

Kräfthåf.

Betet kan äfven, i brist på håfvar, bindas vid ett snöre, som vid vittjandet försiktigt drages upp till vattenytan, då ofta de glupska djuren medfölja.

Kräftorna kunna länge förvaras i sump, som ställes i starkt rinnande vatten, om de allenast erhålla tillräckligt med föda. Är denna riklig, blifva de t. o. m. fetare än som nyfångade, men bör noga iakttagas, att födan — fisk eller kött — alltid är färsk, ty af skämd eller rutten sådan dö de ofta. Egendomligt nog inverkar åskväder högst skadligt på kräftorna, som ofta dö, när de transporteras från ett ställe till ett annat och åskväder under vägen uppstår.

Att vid kokning af kräftor de nedsänkas i fullständigt kokande vatten, som når väl öfver dem samtliga, är onödigt att upprepa. Ett annat förfaringssätt är en gemen grymhet. Af stor vikt

för smaken är att lämplig mängd salt samt ett par dillkronor tillsättes kokvattnet. Man beräknar i allmänhet en näfve salt för hvarje tjog kräftor, dock måste man salta mer, om kräftorna skola ätas omedelbart, och mindre, om de skola ligga i sitt spad en eller annan dag.

Kräkmedel. I många fall, framför allt vid förgiftningar, äro sådana medel, som framkalla kräkning och därigenom hastigt och fullständigt tömma magsäcken, af stor betydelse. Gifvetvis är för detta ändamål en s. k. magpumpning ännu bättre, i det att denna dels fullständigare länsar magen på dess innehåll samtidigt som dess väggar renspolas af sköljvätskan och dels kräkmedlets ofta nog kraftnedsättande verkningar undvikas. Men då en dylik magsköljning ej kan utföras af hvem som helst, får man i regeln nöja sig med att anlita kräkmedel, framför allt i sådana fall, där skyndsamt ingripande är af nöden. Dock är att märka, att vid förgiftningar med starka syror eller alkalier kräkmedel kunna vara farliga att använda, emedan matstrupens och magsäckens väggar kunna vara så genom-frätta att den våldsammare retning, som alltid beledsagar en kräkning, kan medföra en ödesdiger bristning. Sådana förgiftningsfall böra därför i främsta rummet behandlas med intagande af sådana medel, som neutralisera giftet (se Förgiftning)

Det enklaste sättet att framkalla kräkning är att stoppa fingrarna i halsen. Detta skonar äfven magen. Men många finna det obehagligt, och ej heller verkar det alltid. Då måste egentliga kräkmedel tillgripas. De af dessa mest använda och som äro ofarligast äro sådana som innehålla s. k. kräkrot. Ett förträffligt sådant medel är kräkrotsvin, som innehåller 1 del kräkrot på 10 de-

lar sherry. Dosis är för fullvuxna ungefär en matsked, för mindre barn en tesked och för större barn en dessert-sked. S. k. kräksalt (vinsyrad antimon), hvilket äfven ingår i ett slags kräkvin, verkar mycket häftigt, men har på grund af sina giftiga egenskaper numera kommit ur bruk.

Om kräkmedel gäller det samma som om medikamenter öfver hufvud taget: de böra ej användas annat än när det är absolut nödvändigt.

Kräkningar äro ofta kroppens naturliga sätt att afbörda sig skadliga och främmande ämnen, som inkommit i magsäcken. De kunna emellertid äfven vara föranledda af sjukdomsprocesser i magen eller svalget. Sålunda bero de hos alkoholister och starka rökare ofta förekommande uppkräkningarna af slem om morgnarna på en kronisk svalgkatarr, som endast kan botas genom återhållsamhet i fråga om spritdrycker och tobak. Uppkräkningar om morgnarna af stora, surt luktande massor ha vanligen sin orsak i en allvarlig sjukdom, s. k. magutvidgning, som bör behandlas med diet och magsköljningar. Vid s. k. magsyra inställa sig ofta kräkningsar-tade uppstötningar af en tunn vatten-liknande vätska. Blodblandade kräkningar tyda i regeln på att magsår föreligger. Inklämda bråck åtföljas också af kräkningar, som i allvarsamma fall antaga exkrementlukt. Äfven vid skador i hufvudet och

hjärnsjukdomar inträda ofta kräkningar, som beror på nervret-ning och i och för sig icke ha någon betydelse annat än som symtom.

Sådana kräkningar, hvarigenom kroppen söker befria sig från gifter o. d., exempelvis berusades uppkastningar, böra snarare befrämjas än motarbetas. Däremot kan vid andra ihållande kräkningar, som naturligtvis utmatta kroppen, vara lämpligt, ja nödvändigt att

stilla dem. För detta ändamål bör den sjuke, tills kräkningarna lugnat sig, af-hålla sig från att intaga föda och sedan först småningom börja med litet skorpor och mjölk, hafresoppa o. d. Isbitar eller små klunkar kallt vatten bruka också kunna stilla kräkningar. Äfven bäska magmedel, såsom malörtsdroppar, co-lumbodekokt o. d., användas för samma ändamål.

Kummin (se Kryddor.)

Kunglig majestäts kansli är den gemensamma benämningen på statsdepartementen tillhörande personal samt Nedre justitierevisionen och Justitie-kanslersämbetet.

Kungsvatten, en blandning af salpetersyra och klorvätesyra (saltsyra), som bl. a. har egenskapen att kunna lösa guld och platina, som ej angripas af andra syror.

Kurbits, äfven kallad pumpa (se Köksväxter.)

Kurorter (se Bad- och kurorter.)

Kustartilleriet (se Svenska armén.)

Kvacksalfvare. Med detta uttryck betecknar man en person, som obehörigen utöfvar medicinsk praktik och idkar otillåten medikamentförsäljning. Så länge dylika personer inskränka sig till att behandla obetydliga åkommor är risken att utsätta sig för deras behandling relativt ringa, ehuru det visst icke saknas exempel på att de äfven i sådana fall kunna genom förvända åtgärder anställa verklig skada och göra ett i sig själf obetydligt ondt, ett sår e. d., sju resor värre, ja, rent af lifsfarligt, exempelvis genom framkallande af blodförgiftning. Mycket betänkligare ställer sig däremot saken, då dessa personer, som nästan utan undantag sakna äfven den ytligaste kunskap om människokroppens bygg-Dad, de olika organens funktioner, sjukdomarnas natur, symtom och orsaker, ge sig till att kurera allvarsamma invärtes

lidanden med dekokter, salfvor o. d., ofta innehållande allt utom ofarliga ämnen. Gång på gång hör man oekså omtalas personer, som räddningslöst hemfallit åt en förtidig död till följd af att de anlitat kvacksalfvare, antingen därigenom att den behandling de fått undergå varit direkt skadlig eller ägnad att. befordra sjukdomen i stället för att motarbeta den, eller ock därigenom att den gynnsamma tiden för en framgångsrik sakkunnig behandling försuttits. Man skulle säkert kunna fylla flera stora kyrkogårdar med de offer, som i vårt land skördats af denna ruskiga och samvetslösa handtering.

Man tycker, att med den stigande upplysningen borde förtroendet för dylika underdoktorer minskas. Men tyvärr är så ej fallet. Okunnigheten i fråga om hälsovård är ännu förfärande stor bland den stora allmänheten, hvartill kommer en gränslös lättrogenhet gent emot ali slags humbug. I synnerhet äro kvinnorna med sin mera obehärskade inbillningskraft benägna att sätta sin lit till kvacksalfvare, medan de ofta mer och mindre öppet visa sin misstro gent emot legitimerade läkare, hvilka dock användt åratal af sitt lif att studera sjukdomarnas väsen, igenkänningstecken och behandling. Att dylikt är rena oförnuftet säger den ytligaste eftertanke. Samma personer, som skulle anse det vara en galenskap att lämna exempelvis ett fickur till lagning åt en person, som icke lärt urmakeri, öfverlämna utan betänkande sin kropp, som dock är oändligt dyrbarare och som mekanism betraktad

oändligt finare och ömtåligare, åt hvilken klåpare som helst. Att följderna i många fall bli ödesdigra är självklart, men det behöfs blott att en på tio eller tjugo eller hundra blir botad af en kvacksalfvare för att man skall blindt sätta tro till honom och blunda

för de många fall, då hans behandlingsmetoder misslyckats eller rent af kommit ofärd åstad. I de flesta fall äro kvacksalfvarnas s. k. lyckade kurer endast föregifna, i det att kvacksalfvaren exempelvis ställt diagnosen på en allvarlig sjukdom, medan i själfva verket blott en ofarlig krämpa föreligger, som helt enkelt botar sig själf. Men den lätttrogne patienten tror sig ha blifvit räddad från en säker död, och fylld af tacksamhet sjunger han sin förmente välgörares lof.

Det vore emellertid orätt att hänföra alla, som befatta sig med läkekonst utan att vara vederbörligen legitimerade, till kvacksalfvare i ofvanberörd mening. Det finns en mängd smärre åkommor, företrädesvis yttre, som med framgång kunna behandlas äfven af lekmän, som förvärfvat sig vana och erfarenhet, och det kan icke heller förnekas, att vissa s. k. husmedel existera, som i särskilda fall kunna vara af god verkan och medföra gynnsamma resultat. Sådan verksamhet kan ju tolereras, men hvad som icke bör, icke får tålas, det är, att personer, som sakna erforderliga förutsättningar, uppträda och föregifva sig kunna böta sjukdomar af allvarsam eller komplicerad art, som ofta trotsa den på ingående studier och lång erfarenhet grundade vetenskapen. Allmänheten bör lära sig att med förtjänt misstro betrakta alla dylika humbugsmakare, till båtnad icke blott för sin hälsa utan äfven för sin ekonomi, ty i regeln äro kvacksalfvarnas kurer icke de billigaste.

Till kvacksalfveri måste äfven räknas utbjudandet af s. k. humbugsmedicin, till hvilken vi skola längre fram återkomma under rubriken Medicin.

En tidsenlig lagstiftning mot kvacksalfveri saknas i vårt land oeh är onekligen af behofvet påkallad.1045

Kvarstad. Med kvarstad menas i allmänhet en af utmätningsman, efter öfverexekutors förordnande, företagen åtgärd, hvarigenom löst gods undantages från ägarens besittning eller så utmärkes från hans öfriga egendom, att dess föryttrande omöjliggöres eller åtminstone försvåras. Ändamålet med kvarstad är i allmänhet, att en fordringsägare, hvars fordringsanspråk icke är fullt utredt, må erhålla säkerhet för att hans gäldenär icke genom att förstöra, förskingra eller undandölja sin egendom beröfvar borgenären möjligheten att ur densamma erhålla betalning för sin fordran.

För att sådan kvarstad skall kunna erhållas erfordras, att den, som begär kvarstaden, till öfverexekutor ingifver skriftlig ansökan, att så mycket af gäldenärens lösegendom, som motsvarar sökandens fordran, måtte beläggas med kvarstad. Till denna ansökan skall fogas dels skriftlig handling innefattande bevis eller skäl för fordringsanspråken samt skriftligt intyg att fara är för handen att gäldenären undansticker eller förstör godset samt dels pant eller borgen för den skada, som genom kvar-stadsåtgärden kan tiilsk3'ndas gäldenären.

Kvarstad verkställes utan hinder af klagan öfver beslutet därom och på samma sätt som vid utmätning, Kvarstad återgår, om gäldenären ställer pant eller borgen för kvarstadssökandens fordran samt i händelse den senare icke inom 30 dagar efter det öfverexekutor förordnat om kvarstaden hos gäldenären kräft sin fordran genom lagsökning eller instämmande till domstol. Domstol eller öfverexekutor kan jämväl förordna om kvarstadens upphörande.

Kvarstadsbelagdt gods kan utan hinder af kvarstaden utmätas.

Fast egendom, kan ej beläggas med

kvarstad, men väl inkomst af sådan, såsom arrende, hyra eller annan afkastning.

(Om kvarstad å tryckt skrift se Tryckfrihet.)

Kvicksilfver, en glänsande hvit metall, är vid vanlig temperatur flytande och stelnar först vid omkring 40 grader,

så att den kan hamras. Dess specifika vikt är 13,6 och kokpunkten ligger något öfver 357 grader. Såväl metallen som dess föreningar äro giftiga. (Om kvicksilfverförgiftning se Förgiftning)

Kvinna äger — ännu ej — i vårt land politisk rösträtt och är följaktligen ej heller valbar till riksdagen, ej heller till landsting. Däremot äger hon kommunal rösträtt, dock är denna beträffande gift kvinna beroende af huruvida hon är taxerad för inkomst och erhåller egen debetsedel. Kvinna är äfven valbar till de flesta kommunaluppdrag. Hon kan sålunda väljas till stadsfullmäktig, till ordförande och vice ordförande i kommunalstämma, till ledamot af kommunalfullmäktige, kommunalnämnd, kyrkoråd och kyrkofullmäktige samt skolråd och i öfrigt af alla de styrelser, nämnder och afdelningar, som tillsättas af de borgerliga primärkommunernas beslutande myndigheter.

Från statsämbeten äro kvinnor i allmänhet uteslutna. Undantag härifrån förekomma egentligen endast inom post- och telegrafverken.

Kvinnoarbete. Kvinnors användande i fabriks- och annat dylikt arbete har af lagstiftningen gjorts till föremål för vissa inskränkande bestämmelser. Sålunda får kvinna ej användas i grofar-bete, som försiggår under jord, ej heller får hon användas i nattarbete inom vissa industriella yrken. Vidare får kvinna, som fött barn, icke sysselsättas med arbete i industriellt yrke under en viss tid efter barnsängen.1047

Kvinnonamn. Ada, Adela, Adelaide, (Adéle), Adelina, Adolfina, Agata, Agda, Agnes, Agneta, Aina, Albertina, Alexandra, Alfgerd, Alfhild, Alfsol, Aliee, Alida, Alma, Amalia (Amelie), Amanda, Amy, Andrea, Anna, Annette, Annie (Anny), Annika, Antoinetta, Antonia, Armida, Astrid, Augusta, Axelia, Axelina, (Axelme), Barbro (Barbara), Beata, Beda, Bengta, Bera, Bergliot, Bernhardina, Berta, Betty, Birgitta (Birgit, Berit), Blenda, Borghild, Botilda, Brita, Calla, Cecilia, Charlotta (Lotten), Constance, Daghild, Dagmar, Dagny, Davida, Disa, Dora, Dorotea (Dorit), Ebba, Edit, Edla, Eleonora (Nora), Elin, Elisif, Elisa (Elise), Elisabet, Ella, Ellen, Elna, Elsa, Elvira, Emilia (Emelie), Emma, Emmy, Erika, Ester, Eugenie, Eva, Evelina, Fanny, Filippa, Flora, Franciska, Fredrika, Frida, Frideborg, Frigga, Gabriella, Georgina, Gerd, Gerda, Gertrud, Greta, Gudrun, Gunborg, Gunhild (Gunilla), Gurli, Gustava, Göta, Götilda (Göthild), Hanna, Harriet, Hedvig (Hedda), Helena (Helene), Helfrid, Helga, Henrietta (Henriette), Henrika, Hilda, Hildegard, Hildur, Hillevi (Hellevi), Hilma, Hjördis, Hulda, Ida, Inga, Ingeborg, Ingegerd, Ingrid, Irene, Irma, Isabella, Jakobina (Jacohine), Jane, Jeanette (Jeanna), Jenny, Johanna, Josefina (Josephine), Judit, Julia (Julie), Juliana, Justina, Karin, Karla, Karna, Karolina (Lina), Katarina, Kerstin, Klara, Kristina, Laura, Lea, Leontine, Lilly, Linda, Linnéa, Lisa, Lovisa (Louise), Lucia, Lydia, Magda, Magdalena, Magnhild, Maj, Maja, Majken, Malin, Malla, Malvina, Margareta (Margit), Maria, Mariana (Marianne), Marika, Marta, Martina, Matilda (Tilda), Maud, Maximili-ana, Mia, Mimmi, Minna, Monika, Märta, Nancy, Nanna (Nanny), Natalia, Nelly, Olena, Olivia, Ottilia, Paula, Paulina, Ragna, Ragnhild, Rakel, Rebecka, Regina, Rosa, Rosalie, Rut, Sabina, Saga,

Sally, Sara, Selma, Signe, Signild, Sigrid, Sigyn, Siri, Sofia (Sophie), Sonja, Stefana, Stella, Stina, Susanna, Svan-hild, Svea, Sylvia, Syster, Tea, Tekla, Teodora, Teresia (Thérese), Tora, Torborg, Turinna, Tyra, Ulla, Ulrika, Valborg, Valfrid, Vanda, Vega, Vendela (Vendia), Vera, Viktoria, Vilhelmina (Mina), Vilma, Viola, Virginia, Vivi, Vivika.

Kvinnosjukdomar (se Underlifsli-

danden.)

Kväfning kan förorsakas på mångahanda sätt: genom främmande kroppar, som inkommit i luftvägarna, t. ex. matbitar, slem o. d., andra hinder för lufttillförseln, exempelvis om en redlös drucken eller annan medvetslös fallit framstupa med ansiktet mot marken, en kudde e. d., eller genom brist på syre i den inandade luften eller genom dennas förorening med skadliga gaser.

Hotar kväfning till följd af att något fastnat i halsen, söker man genast aflägsna detta. Med vänstra handen håller

man till näsan, så att munnen öppnas, sticker in högra handens tumme och pekfinger i svalget och söker fatta föremålet och utdraga detsamma. För att ej bli biten är säkrast att sätta något hårdt föremål mellan tänderna. Kan föremålet ej fås bort på detta sätt, trycker man den angripnes bröst och buk mot ett bord, ett skåp eller annat fast föremål samt ger honom med knytnäf-ven några korta, kraftiga slag mellan skuldrorna, hvarvid den ur lungorna utpressade luften kan lösrycka föremålet. Små barn kan man vända upp och ned och skaka. I allvarsamma fall måste läkare genast eftersändas, hvarvid man bör låta honom veta hvad det är fråga om, så att han kan medföra nödiga instrument.

Vid alla kväfningsanfall gäller att först undanrödja orsaken, t. ex. i nyss1049

anförda fall att borttaga det föremål, som hindrar lufttillförseln, eller vid kväf" ning till följd af syrefattig eller förorenad luft utföra den sjuke i friska luften eller släppa in ren sådan. Har medvetslöshet inträdt, vidtager man de åtgärder, som angifvas under Medvetslöshet, och är andningen omärklig, gör man försök med konstgjord andning (se Drunkning.) Läkare bör alltid i dylika fall skyndsamt tillkallas.

Kylskador. Förkylda (»kylda», »öm-kylda», »frostbitna») lemmar uppstå sålunda, att köld intränger i väfnaderna, hvarigenom blodomloppet i större eller mindre omfång afstannar. Genom skyndsam och kraftig gnidning, först med snö eller kallt vatten, sedan med blotta händerna eller med ylle, kan rubbningen i allmänhet snart häfvas. Om detta ej sker eller om förkylningen återkommer flera gånger, förblifva kärlen utspända och blodfylldа, och den frostskadade kroppsdelen blir svullen och röd. Ofta uppstå också s. k. kylknölar (frostknölar), runda, hårda eller mjuka, upphöjda eller platta, bjärt röda (efter en tid ofta blåröda) fläckar, hvilka vid misskötsel eller upprepade förkylningar kunna öfvergå till verkliga sår.

Mot dylika frostskador rekommenderas följande botemedel, hvilka kunna användas omväxlande:

1) Gnid det ömkylda stället med ci-tronskifvor eller inpensla det med citronsaft.

2) Tag ett hand- eller fotbad af en matsked saltpeter- eller saltsyra i1/., eller 1 liter vatten.

3) Pålägg ett omslag, doppadt i en lösning af 5 gram alun och 100 gram vatten.

4. 10 gram alun, 10 gram tannin, 15 gram borax och 50 gram stärkelse sammanblandas och inpudras å det ömkylda stället.

5) 4 gram alun, 1 äggula och 2 gram glycerin blandas tillsammans till en salf va, hvarmed kylknölarna gnidas.

6) Pensla kylknölarna med en blandning af 2 gram tannin, 2 gram benzoë-tinktur, 5 gram ren alkohol och 20 gram kollodin.

7) Pensla den ömkylda lemmen med jodsprit, blandad med lika delar glycerin. (Denna behandling är synnerligen verksam, men ger huden en gulbrun färg, som sitter ganska envist i.)

8) Färska kylsår insmörjas med ben-zoëfett eller coldcream, äldre och djupare sår med basilik- eller tanninsalfva (1 del tannin, 10 delar glycerinsalfva) eller också med jodoformsalfva (1 del jodoform, 10 delar vaselin.) Under sårens läkning bör man begagna borsyre-salfva (»Listers-salfva»: 5 gram borsyra, 10 gram vax, 20 gram mandelolja och 20 gram parafin.)

Goda medel äro äfven kamferolja, perubalsam eller terpentin till ingnidning.

Varm och rymlig beklädnad å händer och fötter, armar och ben samt tvättning med kallt (aldrig hett eller ljumt) vatten af de kroppsdelar, som äro mest utsatta för kyla, äro de bästa medlen att förekomma s. k. ömkylning.

Öppna kylsår behandlas som brännsår (se detta ord.)

Kyrkomöte kallas den svenska statskyrkans i grundlagen föreskrifna representation. Kyrkomöte sammanträder hvart femte år å tid och ort, som bestämmes af konungen, men kan äfven dessemellan sammankallas till urtima

möte.

Kyrkomötet består dels af prästerliga ombud och dels af lekmannaombud, d. v. s. af lekmän valda ombud. Af de förra äro vissa själfskrifna, nämligen ärkebiskopen, biskoparna, pastor primarius (kyrkoherden i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm) samt två professo-1051

rer från hvartdera universitetet, hvilka teologiska fakulteten inom sig utser. För öfrigt väljas af prästmännen inom respektive stift en ordinarie prästman från hvarje stift och en från Stockholm. Lekmannaombuden äro 30, fördelade på Stockholms stad, stiften och af konungen bestämda valdistrikt, och väljas inför af domkapitlet utsedd valförrättare och inför Stockholms konsistorium medels elektorer, hvilka af de å kyrkostämma röstberättigade lekmännen inom hvarje pastorat utses vid sammanträde inför kyrkostämmans ordförande, hvarvid hvarje röstande har en röst.

Kyrkomötets befogenhet inskränker sig i allmänhet till att besluta underdåniga utlåtanden samt föreställningar och önskningar att hos konungen anmälas. Dock fordras kyrkomötets samtycke till stiftande, ändring, upphäfvande eller förklaring af kyrkolag samt till ändring eller upphäfvande af prästerskapets privilegier.

Kyrkoråd. I hvarje kyrkoförsaraling skall i regel finnas ett kyrkoråd och ett skolråd. Dock kunna flera församlingar inom samma pastorat eller stad förena sig om gemensamt kyrkoråd, eller gemensamt skolråd, liksom kyrkorådet äfven kan förenas med skolrådet till ett gemensamt kyrko- och skolråd.

Kyrkorådet är kyrkokommunens förvaltande och verkställande myndighet i fråga om kyrkans och därmed sammanhängande angelägenheter. Själfskrifven ordförande i kyrkorådet är kyrkoherden eller den hans ämbete förvaltar eller annan prästman, som han för tillfället därtill förordnar. Kyrkorådets ledamöter utgöras af församlingens kyrkovärdar, hvilka väljas af kyrkostämman på 4 år och ha till nppgift att jämte kyrkoherden vårda kyrkans ägodelar o. s. v., samt så många af kyrkostämma valda, för gudsfruktan och nit kända män eller

.kvinnor, som församlingen finner lämpligt utse; dock får samtliga ledamöters antal icke understiga 5, ordföranden inberäknad. Kyrkorådsledamöterna väljas för 4 år — i Stockholm 2 — men halfva antalet utgår efter lottning, då halfva perioden är tilländalupen. Äfven hälften så många suppleanter kunna väljas. Valbar är hvar och en, som har rösträtt i kyrkostämma, är valbar till ordförande i kommunalstämma samt är känd för gudsfruktan och nit.

Kyrkorådet sammanträder på ordförandens kallelse så ofta han finner nödigt eller då minst halfva antalet af ledamöter därom gör framställning. Ärende får ej handläggas så framt ej mer än hälften af antalet ledamöter är tillstädes. Omröstning sker öppet, och hvarje | röstande har en röst. Vid lika röstetal har ordföranden utslagsröst. Protokoll skall föras. Kyrkorådet utser inom eller utom sig en kassaförvaltare. Ledamöterna ansvara gemensamt, ej solidariskt, för omhänderhafda medel.

Kyrkostämma. Hvarje kyrkoförsamling äger rätt att för vården af kyrkans och folkskolans samt därmed sammanhängande angelägenheter med kyrkoherden sammanträda till öfverläggning och beslut å kyrkostämma. Till kyrkostämmas handläggning höra bl. a. frågor om åtgärder till vidmakthållande af ordning under gudstjänsten, folkskoleunder-visningen, församlings- och skolbibliotek, uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn, val af kyrkovärdar och ledamöter af kyrkoråd och skolråd, tillsättande och afskedande af folkskollärare, organister, klockare och annan kyrkobetjäning, kyrkomedels användning och redovisning, förvaltning af kyrkans egendom, byggnad och underhåll af kyrka, skolhus, bibliotekslokaler samt boställen, bestämmande af afgifter till kyrka, folkskola o, s. v.1053

Rösträtt å kyrkostämma tillkommer pä landet den, som liar rösträtt å kommunalstämma, och i stad den, som har rösträtt vid allmän rådstuga. Främmande trosbekännare och de, som anmält sig till utträde nr statskyrkan, äga dock ej rösträtt. Vid omröstning följas samma bestämmelser, som gälla för kommunalstämma och allmän rådstuga i afseende å röstvärde samt rösträttens utöfning och öfverlåtande på annan person. För Stockholm gälla dock särskilda bestämmelser beträffande röstvärdet, i det att en röst åtnjutes för hvar 8:de bevillningskrona, dock att ingen får rösta med mer än 20 röster. Den borgerliga kommunens röstlängd följes äfven vid kyrkostämma, med de ändringar, som betingas af de särskilda stadganden, som gälla för rösträtt å denna. Äfven i öfrigt gälla samma regler som för kommunalstämma. Själfskrifven ordförande i kyrkostämma är kyrkoherden eller den hans ämbete förvaltar eller den präst inom församlingen, som kyrkoherden i sitt ställe förordnar, eller, om någon därtill ej är utsedd, den som är närmast kyrkoherden i ämbetet. Kallelse till stämman utfärdas af ordföranden.

Tre ordinarie kyrkostämmor skola årligen hållas: den första inom maj månads utgång för fattande af beslut angående det förflutna årets räkenskaper och förvaltning, den andra i oktober för bestämmande af kyrkokommunens utgifts* och inkomststat och den tredje inom utgången af december för debiteringslängdens granskning samt för anställande af val. I Stockholm hållas dock blott två kyrkostämmor årligen, en före maj månads utgång och en före utgången af november. Extra stämma hålles, när konungens befallningshafvande, domkapitlet, visitationsförrättare, magistraten, kyrko- eller skolrådet eller

särskild församlings biblioteksstyrelse eller barnavårdsnämnd det äskar eller då ordföranden finner det nödigt. Enskild röstberättigad kan ock för uppgifvet ärende begära extra stämmas sammankallande.

i Stockholm finnes en särskild korporation, kyrkofullmäktige, hvars medlemmar väljas af kyrkostämma och hvilken i händelse församlingarna stannat i olika beslut i ärenden, som röra hela hufvudstaden, utöfvar församlingarnas gemensamma beslutanderätt. Äfven i Göteborg finnas kyrkofullmäktige, som utses af kyrkostämmorna och direkt utöfva dessas beslutanderätt i gemensamma angelägenheter.

Kyrkotagning eller kyrkogång kallas den kyrkliga ceremoni, hvarigenom barnaföderska åter inträder i utöfningen af sina rättigheter som församlingsmedlem. Denna ceremoni är ej obligatorisk och har allt mer kommit ur bruk.

Genom att en man låter kyrkotaga en kvinna såsom sin fästekvinna eller äkta hustru uppkommer ett slag af s. k. ofullkomnade äktenskap.

Kyrkotukt, eller öfvervakandet af kyrkomedlemmars tro och lefverne, utöfvas dels af kyrkorådet, dels ock af biskop och konsistorium samt prästerskapet i allmänhet. En del föråldrade bestämmelser kvarstå ännu rörande vissa varningsgrader samt det mindre bannet (utestängning från nattvarden) och det större bannet (uteslutande tills vidare ur församlingens gemenskap.) Till kyrkotukten höra ock de varningar för oenighet, som i vissa fall skola meddelas äkta makar och som utgöra en förutsättning för erhållande af skillnad till säng och säte.

Köksväxter. Här nedan lämnas råd och anvisningar för odlandet af våra vanligaste köksväxter:1055

Dill sås på våren eller hösten, helst på en särskild säng, men äfven bland andra växter, såsom morötter, lök etc. När dillplantoina stå på egen säng, böra de hafva ett afstånd från hvarandra af 15—18 cm.; bland andra växter bör dillen sås glest. Genom att företaga nya sådder i juni och juli kan man erhålla färsk dill hela sommaren. De frön, som sås om sommaren, böra före sådden antingen stöpas ett par dygn i vatten eller ligga några dagar i fuktig sand. För att få tidig färsk dill kan man i de tidiga drifbänkarna så litet dillfrö bland persilja, rädisor och morötter. När fröet börjar blifva brunt, afskäras dillstånden och upphängas på en luftig vind att torka till vinterbehof.

Bladpersilja sås på våren eller hösten i rader på fuktig och nygödslad jord och plantorna gallras sedermera. Frö-stockarna få stå ute öfver vintern. För att ha tillgång på färsk persilja äfven under vintern inplanterar man på hösten persilja i lafvar eller lådor, hvilka ställas i köket, i en ljus, varm källare eller i ett svalt växthus. Vanligen sår man också litet persilja på den första varmbänk, som lägges i januari, februari eller mars.

Rotpersilja odlas hufvudsakligen för rötternas skull, hvilka användas på samma sätt som palsternackor, men äfven bladen äro lika användbara som blad-persilja. Fröet sås mycket tidigt på våren i rader på lös, fet, något fuktig, förra året gödslad jord. Plantorna gallras, så att de komma på ett inbördes afstånd af 15 cm., och jorden luckras samt. kupas något litet. Rötterna upptagas för vinterbehof och förvaras i sand i källare. Fröstockar böra däremot få stå ute öfver vintern.

Rabarber är en flerårig växt, hvars bladstjälkar användas på samma sätt som krusbärskart. Bladen kunna äfven

användas som spenat och de späda blomsamlingarna som blomkål. Äfven om blommorna icke användas, böra de dock afskäras, så snart de visa sig. Lämplig jordmån för rabarber är omkring 90 cm. djup, fet, välgödslad, något sandblandad jord med soligt läge och fri från bottensyra. Fortplantningen kan ske med frö, men sker bäst medelst plantor, som erhållas genom sidoskott eller rotdelning. Plantorna utsättas på omkring 100 cm:s afstånd tidigt på våren (dock äfven i augusti eller september), sedan jorden föregående höst djupgräfts samt rikligt blandats med kompost, grästorfjord, väl brunnen gödsel ocb, om så påfordras, sandmylla. Efter planteringen hålles landet väl rent från ogräs, och hvarje höst omgräfves jorden mellan plantorna och betäckas dessa med gödfel. Därjämte negräfves hvartannat år rikligt med gödsel i jorden, som därefter lämnas okrattad till följande vår. När stjälkarna skördas, böra de försiktigt afbrytas vid roten, icke afskäras, och skattningen bör upphöra redan i juni, för att man äfven följande år skall få en god skörd. Rabarbern lämnar riklig afkastning under ända till tjugo år.

Kronärtskockor fordra varmt läge samt lös, varm, djup jord, nygödslad med väl brunnen gödsel eller kraftig kompost. För att redan första året erhålla skörd bör man i februari eller mars utså fröet på drifbänk med 6 cm:s mellanrum mellan hvarje frö; plantorna skolas sedan på drifbänk i krukor om 12— 15 cm :s diameter samt utsättas tillsammans med de rötterna omgifvande jordklumparna i slutet af maj på kalljord med ett mellanrum af vid pass 90 cm. Under försommaren vattnas med gödselvatten. Blomhufvudena aftagas, när de äro så pass utväxta, att fjällen börja skilja sig åt i spetsen, sålunda innan blomman slagit ut.1057

Kronärtskockan kan kvarstå på en plats ända till 4 år, men måste då sorgfälligt täckas öfver vintern. Innan nattfrosterna på hösten komma, uppknpas jorden kring plantorna, stånden afskäras ett stycke öfver marken och en taktegelpanna lägges öfver hvarje planta samt däröfver en täckning af myrstack, mossa,

Kronärtskockor (violetta).

torf, löf etc., hvilken i mån af behof förstärkes. Plantorna kunna äfven upptagas och förvaras i jordhög, väl täckt bänk eller inlagda i jord i sval, frostfri källare. Påföljande maj minskas täckningen efter hand och borttages alldeles i slutet af månaden, då äfven upptagna plantor utsättas. På äldre plantor borttagas de flesta sidoskotten, hvilka kunna användas till fortplantning. Af olika arter må påpekas den stora violetta (röda) engelska och den stora bretag-niska.

Spenat förekommer i två hufvudvarie-teter, rundbladig (med runda blad och frön), hvilken anses mera gifvande, samt spetsbladig eller taggspenat (med vid basen pillika blad och taggiga frön). 1'å kalljord sås spenat, så snart snön gått bort i mars eller april, och sedan företages en ny sådd hvar fjortonde dag till midten eller slutet af maj. Under sommaren lönar det sig vanligen icke att så spenat, men i början af augusti kan man så på nvtt, och fortsätta därmed hvarannan vecka till in i september. Bästa jordmånen är fet, sandblandad lerjord eller svartmylla. Fröet bred-

sås tunt eller sås i rader på en vanlig säng. Jordens tillpackning genom tramp-ning vid sådden befordrar växtligheten.

För att erhålla spenat tidigt sår man sådan på de första drifbänkarna i januari, februari eller mars. Bänkarna luftas väl, och värmegraden i dem bör icke öfverstiga 10 à 12° C.

Vid fröodling böra plantorna gallras, så att de komma på ett inbördes afstånd af omkring 20 cm. Alla hanplantor

borttagas, så snart de blommat ut. Fröet är moget, då det förlorat sin gröna färg och stjälken börjar gulna. Stånden upptagas då och torkas upphängda i knippen på en luftig plats, hvarefter fröet afrepas och rengöres. Det bibehåller grobarheten 3 à 4 år.

Hvitkål eller hvit hufvudkål fordrar en något sandblandad, mera fuktig än torr, ej för varmt belägen lerjord, som hösten förut djupt bearbetats och väl gödslats. Kalkning af jorden är äfven att förorda. För att af vanlig svensk hvitkål få tidig skörd, sås fröet i mars på sval drifbänk, hvarefter plantorna skolas ett par gånger samt i maj utsättas på kalljord tillika med de rötterna åtföljande små jordklumparna. Hufvud-sèdden sker i april i lafve, kallbänk eller på södra sidan om en vägg. Plantorna böra ha godt utrymme oeh vattnas sparsamt för att icke få svartrötter. I slutet af maj eller början af juni, då nattfrosterna äro förbi, utsättas plantorna på kalljord; de sättas i förband i rader med ungefär 60 cm:s afstånd såväl mellan dessa som mellan plantorna. Med en 6 cm. tjock planteringspinne stickes härvid ett hål i jorden, och detta fylles med gödselvatten, hvarefter plantan nedsattes ända till hjärtbladen och vattnas grundligt. När plantorna hunnit rotfästa sig, upphör ali vattning. Fram i juli kupas plantorna.

Kålen upphugges i oktober, hvarvid

kålen bör vara torr ocb vädret vackert; en del af rotstocken bör kvarsitta vid hufvudet.

Samtidigt med kålens upphuggning uppgräfver man med roten de fastaste och mest väl formade exemplaren till frö-stockar. Dessa förvaras öfver vintern på något af nedan anförda sätt samt utplanteras följande vår i slutet af afpril eller början af maj på ett bördigt, men

med gammal halm, mossa eller löf; att förvara den som rotsaker i hög, men utan att lägga jord emellan; samt att lägga den i hög i ett uthus och täcka med halm.

Blomkål odlas på kalljord medelst utsättande af plantor, uppdragna på bänk. Vanligen sås blomkålsfrö i tre omgångar. Första sådden, hvartill användes någon tidig sort, t. ex. Erfurter dvärgblomkål,

Jilomkål, allra tidigaste, Erfurter-, dvärg-.

ej nygödsladt land med ett inbördes afstånd af 1V4 meter. Fröspirorna uppbindas vid stöd, afskäras, då fröet är moget, och upphängas till torkning på en luftig vind.

Såsom exempel på olika förfaringssätt öfver vintern må anföras: att jordslå kålen antingen i kallbänk, som efter behof täckes med bräder, samt där ofvanpå halm, mossa eller löf, eller ock i det fria, hufvud vid hufvud, och täcka

verkställes i mars på en icke för varm bänk med lerhaltig, mera mager än fet jord, som icke förut användts i drifbänk. Fröet kan äfven sås tunt bland rädisor, persilja etc. Èiklig luftning, godt utrymme och sparsam vattning äro huf-vudreglerna vid plantornas skötsel på bänk. Plantor med »svartrot» (svart, smal, förtorkad rot eller rothals) äro odugliga. När örtbladen skjuta upp, skolas plantorna under ett annat fönster1055

med 9—10 cm:s mellanrum. Under maj månad utsättas plantorna på kalljord och skyddas sedan till en början mot frostnätter med granris, omstjälpta blomkrukor etc. Hufvudsådden sker i början af april på kallbänk eller bänk, där förut tidiga rädisor stått, och plantorna utsättas på kalljord i början af juni. I maj företages i regel en tredje sådd på bänk, efter hvilken plantorna utsättas vid midsommar, samtidigt med kålrötter. Dessa plantor äro afsedda att på hösten upptagas med rot och planteras i källare för att där fullt utbilda sina hufvuden, hvarigenom

man får tillgång till blomkål äfven under vintern. Detta lönar sig dock endast med dem, som redan börjat sätta hufvuden.

Blomkål fordrar en torr, något skuggig växtplats samt kraftig, djupt bearbetad, starkt nygödslad jord. Gödseln bör vara mycket väl brunnen, enär växten eljest angripes af den sjukdom, som kallas klumprötter. Genom att före gräfningen af landet pålägga ett lager af kalk förekommes dock denna sjukdom helt och hållet. Plantorna sättas litet djupare, än de stått på bänken, och på ett inbördes afstånd af 60 cm. samt kupas, när de vuxit upp något mera, oftast fram i juli. När hufvudena börja sticka fram, bör man knäcka ett par af de större bladen och böja dem öfver hufvudet. Blomkålshufvudena skördas, så snart de äro fullvuxna, men medan de ännu äro hvita, och innan de börjat klyfva sig.

Rödkål, sockertoppskål och rosen- eller brysselkål odlas på samma sätt som hvit-kål, dock kunna de två förstnämnda sorterna planteras något tätare. Sockertoppskål — äfven kallad spetskål — odlas förnämligast för tidigt bruk. Röd-kålshufvudena användas till stufningar eller sallad under vintern. Äfven brysselkålens små hufvuden äro förträffliga

till stufningar under vintern. Denna kålsort är så härdig, att den kan få stå kvar ute på hösten och skördas under förvintern i mån af behof.

Fröodling tillgår på samma sätt som af hvitkål, undantagandes i fråga om brysselkål, af hvilken man blott behöfver låta några vackra exemplar öfvervintra på landet, täckta af granris.

Kruskål eller vinterkål odlas i flera arter med olika färgade blad (grönkål, blåkål, brunkål). De vanligaste sorterna äro de låga, bruna, krusiga (s. k. blåkål) samt den låga, gröna, krusiga. Odlas och användes på samma sätt som hvitkålen men sätter inga hufvuden. Är mycket härdig och plägar därför få kvarstå på landet under hösten eller jordslås öfver vintern samt skördas efter hand.

Gurkor odlas i allmänhet på varma gurklister, som ha sitt namn däraf, att de äro försedda med ett underlag af varmt strö, bestående af vanligt hästströ, blandadt med löf, ogräs, sopor, gammal halm, mossa och dylikt. Denna bädd bör hafva en bredd af l'/4 meter och lägges antingen i en graf af motsvarande bredd om 15—4-5 cm:s djup eller ock, ifall bottensyra är att befara, direkt på marken. Bäddens höjd kan variera mellan 30 och 90 cm., beroende på hur tidigt den lägges samt af hur pass värmande ämnen den består; dock skadar det aldrig att lägga bädden hög. Där ofvanpå lägges ett lager af fet, lös, sandblandad jord, ett par och tjugo cm. högt, i form af en uppåt afsmalnande rabatt, hvars topp har en bredd af vid pass 30 cm. och är försedd med en fördjupning i midten för att hålla vattnet kvar. I midten af denna fördjupning sättes sedan en rad gurkkärnor med ett mellanrum af 6—9 cm., ocli när plantorna uppkommit, gallras dessa, så att de komma på ett afstånd från hvarandra af 15 cm.1055

Då emellertid gurkfröna ofta uppätas af råttor, är det säkrare att först så fröet på drifbänk, i lådor eller i krukor samt sedan utsätta plantorna på listen, så snart de kommit upp ur jorden och innan de utvecklat örtbladen. Plantorna sättas på 15 cm:s afstånd, så djupt att förbladen nästan hvila på jorden. Varma gurklister kunna läggas redan i april eller i början af maj, men böra då förses med drifbänkslådor och om nätterna skyddas med fönster. Läggas de längre fram i maj, behöfva de endast skyddas under nätterna genom luckor eller bräder, hvilande på två på kanterna af listen lagda stänger. Lister lagda först i slutet af maj eller början af juni behöfva vanligen intet dylikt skydd.

Om anläggning af kalla lister, se Västeråsgurkor.

Fördelaktigt är att betäcka gurklister-nas sidor med granris, som bildar ett underlag för rankorna; gurkorna hindras därigenom från att taga röta, och jorden bibehåller bättre sin fuktighet. Skötseln af gurklisterna består i öfrigt hufvudsakligen i att ymnigt vattna gurkorna, när jorden är torr, att bortrensa ogräs samt att skydda de späda plantorna för frost.

Västeråsgurkor. De s. k. västeråsgurkorna äro icke någon särskild art, utan endast små drufgurkor. De regler, som här nedan gifvas för odling af västeråsgurkor, gälla för alla tidiga gurksorter, hvilka odlas på s. k. kalla gurklister, d. v. s. på trädgårdsland med uppskottade lister utan något värmande underlag af strö. Om jorden ej förut är tillräckligt fet, gödslas den först väl med brunnen gödsel samt omgräfves därpå djupt och jämnkrattas. Med ett snöre slår man sedan upp ränder, 75 cm. mellan hvarje, till lister och gångar.

Därefter upptagas gångar mellan hvartannat snördrag, då jorden uppkastas hälften åt hvardera sidan af gången och därmed bildar själfva listerna. För att få listerna så höga som möjligt bör man under anläggningen oupphörligt hacka med krattan på listernas sidor, hvarefter man krattar upp jorden på höjden, så att den blir tillpackad och icke så lätt rasar. När listen är färdig, bör den vara omkring 36 cm. bred uppe i kammen. Vill man flera år å rad odlagur-kur på samma land, lägger man, i stället för att använda ofvan anförda förfaringssätt, ett underlag af gödsel i de sedan förra året befintliga gångarna och bildar där ofvanpå listerna genom att klyfva de gamla listerna och skotta hälften åt hvardera sidan. Lister och gångar få sålunda hvart annat år byta plats. Dock bör landet efter några år omläggas på sätt här ofvan först sägs.

När nattfrosterna i det närmaste äro förbi, uppdrages med handen i kammen längs efter listen en cirka 9 cm. djup ränna, hvari kärnorna läggas i rad med 3 cm. mellanrum. Därefter makas från rännans kanter jord öfver kärnorna till 4—8 millimeters tjocklek. Återstoden af rännan bör finnas för vattningen. Sättas kärnorna vid torr och vacker väderlek, är det lämpligt att de förut blötas ett dygn i vatten och sedan bringas att utsvälla, vid våt och kall väderlek böra de nedläggas torra. Efter sättningen samt sedan allt framgent vattnas listerna flitigt vid torr väderlek. Är jorden hård, bör den efter vattningen söndersmulas. Utom vattningen har man sedan under sommaren ingenting annat att göra med listerna än att väl rensa dem från ogräs. Gurkorna böra skattas, medan de äro små och gröna; ju mindre de äro, dess bättre anses de vara. Under gifvande år måste man sålunda skatta listerna hvarannan dag. Endast1055

de gurkor, som äro afsedda till frögurkor, lämnas att mogna.

Melon odlas hos oss endast på drif-bänk (eller i drifhus). Vill man under sommaren ha oafbruten tillgång på meloner, bör man verkställa tre sådder, första gången i slutet af januari eller början af februari, andra gången under senare hälften af mars och tredje gången i slutet af april eller början af maj. Sår man däremot endast en gång, sker detta bäst i mars eller april. Plantorna uppdragas först på en mindre bänk med ett fönster (melonkar), hvars bänklåda bör vara försedd med botten af bräden med uppborrade hål eller af ribbor med • små mellanrum. För tidig kur fordras en ströbädd af 1 meters höjd eller något däröfver, för senare kur lägges den något lägre; pallarna böra vara breda och bädden bör slutta mot söder. Kärnorna kunna läggas antingen i mindre krukor eller direkt i jorden. Användas krukor, ställas dessa i bänklådan, nedgräfda i jord, garfvarbark, sand eller sågspån och fyllas till hälften med jord. När kuren har en värme af 28—30° C., läggas två kärnor i hvarje kruka; uppväxa sedan två plantor i en kruka, upp-ryckes den ena, som kan användas till komplettering. Sedan plantorna skjutit upp omkring 3 cm., påfylles jord nästan till hjärtbladen, och detta förfaringssätt fortsattes, så länge plantorna skjuta eller tills krukan är full. Äro kärnorna satta fritt i jorden, omplanteras plantorna, när de äro omkring 3 cm höga, så att de komma på ett inbördes afstånd af c:a 15 cm, hvarvid de böra nedsättas så djupt, att hjärtbladen nästan vidröra jorden. Under tiden mellan plantornas uppkomst och örtbladens framkomst bör temperaturen i kuren hållas något lägre, ett par och tjugo grader. Sedan kan den åter höjas. Vid mulet väder och om natten bör värmegraden alltid hållas

lågt. När plantorna erhållit 3 à 4 örtblad, toppas de ofvanför andra eller tredje bladet; samtidigt omplanteras plantorna från små krukor till större sådana, och omskolas plantor, som stå fritt i kur, på en ny dylik.

När sidorankor börja visa sig, är tiden inne att utflytta plantorna med vidhängande jordklumpar på den bänk, där de skola bära frukt. Denna bör, om den lägges tidigt på våren, vara omkring 1 meter hög; senare är en höjd af c:a

70 "cm tillräcklig. Jorden bör vara lerhaltig och ej för fet. Bäst är väl multnad lerhaltig grästorfjord eller i brist därpå

Melon, Cantaloupe de Paris.

lerhaltig åkerjord, blandad med något bänkjord eller trädgårdsjord samt litet kalk. Under hvarje fönster af vanlig storlek sättes en planta, helst i midten (icke under rutornas skarfvar). Plantorna nedsättas djupt, så att bladen nästan nå till jorden. De plantor, som förut stått fritt i kuren, böra vattnas efter utsättningen ; de som stå i krukor vattnas däremot helst strax innan de utplanteras. När de utflyttade plantorna satt 3 leder (blad), toppas de, så att endast 2 leder återstå. De ur dessa leder utväxande sidorankorna toppas äfven ofvan tredje leden (bladet). Från de sistnämnda utskjuta sedan de s. k. frukt-1055

rankorna. Innan honblommorna, som igenkännas på sitt under blomman sittande fruktmärke, framkommit, bör man borttaga hanblommorna, om dessa äro alltför talrika. När frukterna uppnått ett hönsäggs storlek, afnypes toppen på fruktbärande rankor, och under hvarje frukt lägges en glasbit eller taktegels-skärfva. Rankor, som framkomma ur den led, där en frukt sitter, af tagas ofvan första leden. Af frukterna lämnar man endast kvar de starkaste, helst de i närheten af stammen, på mindre melonslag 5, 6 eller flere, på större 2—4.

Plantorna böra erhålla så mycket frisk luft som möjligt. Lagom värme är: i jorden 30—35°, ofvan jord från 20—35°, lägre vid mulet väder och under natten. Fram emot fruktmognaden kan den t. o. m. få stiga till + 40°. Vid blid väderlek kunna fönsterna aftagas, dock icke närmare fruktmognaden. Före frukt-sättningen bör vattning endast ytterst sparsamt förekomma, hvaremot plantorna gärna böra på aftonen efter varma dagar öfverspritas med sommarljumt vatten, dock icke vid mulet väder och under blomningen. Efter fruktsättningen ökas vattningen efter hand, och äfven några gödselvattningar äro då välgörande. Vattningen upphör nästan helt och hållet, då frukterna äro fullvuxna, spritningen, då de börja mogna. Att melonen är mogen ser man därpå, att stjälkfästet börjar lossna. Efter en tidig skörd kan man drifva upp en ny sådan genom stark vattning, sparsam luftning, hög temperatur och en smula skuggning, anläggning af nya ströpallar, förnyad beskärning samt i öfrigt samma behandling som användes för den första skördens framdrifvande.

Pumpor fordra lös, mycket fet, god jord, soligt läge och mycket vatten samt bottenvärme. De kunna sättas på vanliga gurklister, men kräfva minst 3—4

gånger större utrymme. Ej blott mellan plantorna på listen, utan äfven mellan listerna bör följaktligen tagas större utrymme än vid gurkodling. En ännu lämpligare plats för pumpor är gödselhögar eller högar af ogräs och dylikt, på hvilka kupor af passande jord upplagts. Man kan antingen sätta kärnorna direkt på kalljord omkring 5 cm djupt eller ock först uppdraga plantor på drifbänk eller i krukor. Bland matpumpor är den s. k. märgpumpan en af de bästa. För öfrigt finnes en mängd mycket olika sorter, af hvilka flertalet dock endast odlas som prydnadsväxter.

Tomater odlas i flere sorter, af hvilka de gula anses bäst lämpa sig för nordligt klimat. Fröet sås i mars på drifbänk eller i kruka och fordrar en ganska hög värme, 20 — 25° C., för att gro. Så snart plantorna kommit upp, bör, så ofta väderleken tillåter, frisk luft tillsläppas, enär de eljest gärna ränna. Då plantorna fått fjärde bladet, utskolas de hvar för sig i smärre krukor, hvilka förvaras i drifbänk. När krukorna blifvit fullrotade, omflyttas plantorna i större krukor. 1 början af juni, sedan nattfrosterna upphört, utsättas de med klump på kalljord, helst på södra sidan af en vägg, där jorden är torr, varm och lätt, men bördig. Plantorna fordra godt utrymme (c:a 75 cm afstånd mellan hvarje) och raderna böra helst förläggas i öster och väster. Bredvid plantorna (och om man så vill äfven i raden emellan dem) nedsättas störar, vid hvilka plantorna efter hand uppbindas.

För att erhålla bättre frukt bör man gärna beskära tomatstånden. På längre eller kortare afstånd från roten delar sig växten i två grenar, och ungefär samtidigt skjuta några blomskaft fram. Så fort blomknopparna tydligt framträda, afskäres den svagare grenen, och1055

samma förfaringssätt upprepas sedan allt framgent, då den kvarvarande grenen ytterligare dfelar sig. Likaså aftagas frodigare skott (ej att förväxla med nya blad) längre ned på plantan samt 1 närheten af blomknippena. Minst en gång i veckan böra alla stånd genomses och efter behof beskäras. Genom detta förfaringssätt erhåller man flera, ända till fem, fruktsättningar, af hvilka de första vanligen allmänt uppnå full mognad. Utan beskärning åter erhåller man visserligen rikligt med frukt, men denna är liten och dålig samt mognar ojämnt.

Trädgårdsärter odlas i två hufvudslag, sockerärter och spritärter, af hvilka båda en mängd olika sorter förekomma. De finaste spritärterna äro märgärterna, af hvilka jämväl flera slag finnas. Arterna äro icke nogräknade med jordmån, men trifvas bäst i lerhaltig jord, som ej är sankt belägen. I fet jord odlas ärterna vanligen tredje eller fjärde året efter gödsling, men på mager jord torde man utan fara kunna använda ny gödsling. Första sådden sker så fort jorden kan bearbetas på våren, och sedan sås hvar fjortonde dag till i början (eller slutet) af juni. Till första sådden användas både tidiga och sena sorter, till de följande endast sena.

Ärterna fordra godt utrymme, och bästa läggningssättet torde därför vara att snörslå landet, så att mellan hvartannat snördrag blir ett afstånd af ungefär 35 em och mellan hvartannat ett dubbelt så stort afstånd ; man kan också lägga ärterna i enkla rader med ett afstånd af 70 cm mellan raderna. I de uppstreckade linjerna uppdragas c:a 9 cm djupa fåror, i hvilka ärterna läggas på ett inbördes afstånd af ungefär 6 cm; använder man enkla rader med ofvan angifna afstånd från hvarandra, kunna ärterna läggas dubbelt så tätt i

raden. Är jorden torr, vattnas rikligt innan fårorna igenmyllas. Då ärtplantorna blifvit 9 à 12 cm höga, kupas de och förses med ris. Äro ärterna lagda i två och två rader, på sätt här ofvan först säges, sättes en rad ris invid hvardera ärtraden utåt gången; äro de åter lagda i enkla rader sättes en rad ris på hvardera sidan af raden.

Till fröskörd insamlas de bästa skidorna, då de äro fullmogna. De bibehålla sig grobara i 6 år; 2 och 3 år gamla äro bättre än ettåriga. Till tidig skörd kan man så ärter på kallbänk eller på en solig plats vid en vägg och sedermera utsätta plantorna på ett varmt ställe åt söder, i en backsluttning eller skyddade mot norr af en vägg.

Bondbönor, äfven kallade välska bönor eller spritbönor, odlas dels till kreatursfoder såsom åkerbönor, dels ock i köksträdgården. I sistnämnda fall sås de tidigt på våren på en omkring l'/4 meter bred trädgårdssäng, å hvilken på 30 cm:s afstånd från hvarandra uppdra-gits parallella rader. Bönorna läggas en och en 6 cm djupt och med 30 cm:s mellanrum mellan hvarje böna. De äro ej nogräknade med jordmån, men trifvas bäst på lerhaltig, året förut gödslad, ej för torr jord. Plantorna böra gärna kupas, när de blifva 6 å 7 cm höga, samt toppas, när fruktsättningen begynner. Toppning är äfven ett godt medel mot bladlöss.

Af olika sorter må nämnas den ordinära bondbönan, god och gifvande, gröna windsorbönan, till smaken bäst, men med endast ett par bönor i hvarje skida, mazagan- och clusterbönan, bördig, men icke så god, samt den rödblomman-de bondbönan, rätt god och dessutom prydlig med sina vackra röda blommor.

Störbönor. Odlas på lös, sandhaltig jord, som gödslats 2 à 3 år förut, samt1055

fordra ett varmt och skyddadt läge. Bönorna kunna sättas på bänk eller kalljord. Utsättas de direkt på landet, bör detta ske först sedan nattfrosterna äro öfver och jorden blifvit varm, vanligen de sista dagarna i maj. På en omkring 11I1 meter bred säng uppdragas med snöre 2 längdlinjer, 6 å 9 em från kanterna. I dessa linjer bildar man medelst en upp- och nedvänd blomkruka med vid pass 30 cm diameter ringar, som liggga på 60 cm afstånd från hvarandra. I hvarje ring nedsättas l1/2 cm djupt på lika afstånd och med ögonen vända nedåt tre bönor (eller bönplantor, i hvilket fall kupning genast verkställes). När plantorna börja skjuta upp, kupas jorden kring hvarje planta, hvarjämte i midten af hvarje ring med plantor ned-stickes en ungefär meterlång stör. Störarna i de båda raderna böjas ihop två och två, och i klykorna mellan samtliga störarna lägges en längre stör som sålunda

kommer att löpa längs hela sän gen. Stundom nedslås äfven störarna, innan bönorna utläggas. Bönsängen (af samma bredd) brukar jämväl ibland delas i 3 rader, i hvilket fall störarna i de båda yttre raderna böjas ihop med hvarandra till ett kors, mot hvilket den mellersta stören ställes lutande; i korsen läggas därpå sprötor, som sammanbindas med dessa medelst bast eller videkvistar. Sängen hålles sedan ren från ogräs och rankorna uppfästas där så behöfves. Sättning på bänk åter kan antingen ske på kallbänk under fönster omkring den 20 — 24 eller på varmbänk den 25—29 maj, hvarefter plantorna utsättas på kalljord den 4—8 juni.

Bland olika sorter må nämnas de vanliga svärdsbönorna, stora svärds-, stora svarta samt romerska vaxbönor, äfvensom rosenbönor, hvilka vanligen odlas endast som prydnadsväxt. De olika slagen af störbönor bruka med gemen-

samt namn benämnas turkiska (>turska») bönor. Af störbönorna användas skidorna.

Krypbönor (bruna bönor) fordra lätt, torr, varm och ej för fet jord med skyddadt läge. De äro härdigare än störbönorna och kunna vanligen utsättas på kalljord redan omkring den 20—28 maj. På en l1/., meter bred säng uppdragas 4 fåror, 5 à 6 cm djupa, i hvilka bönorna nedläggas 2 och 2 med ögonen vända nedåt. De öfvertäckas därpå med ett tunt jordlager (l1/2—2 cm); resten af fåran lämnas öppen.

Af krypbönorna användas de mogna bönorna stufvade.

Med krypbönor äro icke att förväxla s. k. krypsvärdsbönor, hvilka äro en lågväxt sort störbönor och af hvilka, liksom af de sistnämnda, skidorna användas.

Rödlök odlas bäst på föregående år väl gödslad lerjord med varmt, men icke för torrt läge. Fröet bredsås tätt tidigt på våren eller på hösten; en gammal regel är, att ett frö bör sås på hvarannan kvadrattum (1 kvadratverktum = 6 kvadratcm). För att kunna se, hur tätt fröet faller, brukar man förut fukta och ingnida det med kalk eller krita. Efter sådden nedbackas fröet med en kratta, och jorden tilltrampas, hvarefter landet jämnas och tillklappas samt öfvertäckes med ett 21/2 cm. tjockt lager väl brunnen gödsel. Vid torrt väder får vattning icke försummas.

När stjälkarna börjat gulna i toppen, upptages löken och utbredes i det fria eller i ett luftigt rum, där den får ligga, tills stjälkarna torkat, hvarefter den putsas och förvaras. Härvid frånskiljas de minsta lökarna (s. k. sticklökarna), hvilka utplanteras följande vår och redan till midsommar lämna stora lökar, hvilka dock icke duga att förvara, utan böra användas under sommaren. Till1074 Köksväxter.

1058

frölökar utväljer man fasta, släta ocli väl formade exemplar, hvilka tidigt på våren sättas 5 cm djnpt i 4 rader på 23 — 30 cm afstånd från hvarandra på en solig säng med skyddadt läge. Sär fröet är moget, afskäras fröknopparna och uppläggas för att torka och eftermogna.

Schalottenlök trifves i samma jordmån som rödlök, hvilken den liknar i smak, men är finare, mera varaktig och bördigare. Den fortplantas vanligen genom lökarna, hvilka sättas på en trädgårdssäng tidigt på våren, hvarje klyfta för sig, 5 cm djupt i 5 rader med 20 cm:s afstånd mellan raderna.

Syltlök (hvit holländsk lök, äfven oriktigt kallad spansk lök) odlas på samma sätt som rödlök, men sås tätare samt på magrare och torrare mark, för att löken skall blifva mindre. Denna anses nämligen bättre för syltning, ju mindre den är.

Steklök (madeira- eller portugisisk lök) är en varietet af rödlök och blir vid lämplig odling mycket stor. Den ätes äfven ensamt, stekt i smör. Fröet sås på bänk i mars, och plantorna utsättas i maj på kalljord i 6 rader på en 174 meter bred säng. Bästa jordmån är fet, förra året starkt gödslad eller ock nygödslad jord.

Purjolök odlas i två sorter, sommar-och vinterpurjo. Fröen till båda sorterna sås tidigt om våren i bänk, hvarefter plantorna, när de äro af en duf-pennas tjocklek, utsättas i rader med 15—-20 cm:s mellanrum på en vanlig trädgårdssäng. Jorden bör vara fet och nygödslad. Frösådd är mindre vanlig, men skall, när den användes, ske på

bänk i mars, hvarefter plantorna utsättas på kalljord i slutet af maj eller början af juni. Sommarpurjon upptages i oktober oeh inpackas till förvaring. Vinterpurjon kan stå ute hela vintern.

Gräslök är en flerårig växt, som före-

kommer vild i Sverige. Den fordrar fet, kraftig sandblandad lerjord samt skuggigt och en Smula fuktigt läge. Tufvorna sönderdelas och omplanteras hvart tredje eller fjärde år, vår eller höst, helst dock i augusti. Vill man hafva tillgång till gräslök under vintern, kan man inplantera några tufvor i lådor eller krukor, som förvaras i växthus eller i köket.

Sparris fordrar en lerhaltig eller lätt, men fuktig sandjord eller mild lättlera. På svagare mossjord eller på seg, våt lera blir den af dålig beskaffenhet. Före sparrissängarnas anläggning bör en stark gödsling af stallspillning eller superfosfat djupt nedplöjas eller bringas ned genom rajolering. De på en särskild säng uppdragna sparrisplantorna utsättas tre och tre tillsammans, bäst på en mulen, regnig dag eller i annat fall före soluppgången.

Sedan stjälkarna på hösten blifvit afskurna, gifves hvartannat eller hvart tredje år stallspillning och hvart år en svag kalifosfatgödsling. Chilisalpetern gifves tidigt på våren före rabatternas uppläggning eller efter stickningen. De ur den cirka 6 cm höga gödselbetäckningen uppspirande sparrisstänglarna afskäras vid jordytan, för hvilket ändamål man rundt omkring dem borttager gödseln, som efteråt åter jämnas. Stänglarna skola afskäras så snart topparna sticka upp, emedan de eljest sätta blad och blifva odugliga.

Rädisor odlas i en mängd olika sorter, bland hvilka må nämnas röda och hvita runda månadsrädisor, röda runda med hvita rotändar och långa rosenröda glasrädisor. På kalljord passa bäst långa röda engelska, som ej så lätt bli svam-piga. Bästa jordmånen är lös, sandig, något fuktig, förra året gödslad jord. För tidigt behof sås på bänk om våren, hvarvid rädisorna fordra jämn fuktighet1055

ringa jordvärme, frisk luft och 5—8 cm:s utrymme. Få de för varmt eller för litet luft, »ränna» de på bladen och lämna dålig eller ingen skörd. Senare sås frö på kalljord hvar fjortonde dag

Rädisor, runda, rosenröda med hvita rotspetsar.

till in i juni samt under hösten på le-digblifna bänkar eller på kalljord från medlet af augusti till slutet af september. Midt i sommaren lönar det sig vanligen ej att så rädisor, såvida denna ej är kall och regnig. Fröet sås så glest,

Rädisor, äkta franska, halflånga, rosenröda med hvita rotspetsar.

att det blir cirka 3 cm mellan hvarje frö, och det fordrar tämligen tjock jordbetäckning. Välbildade rädisor efter sådd på bänk i april tagas till frö och utsättas på kalljord i maj på omkring 45 cm:s afstånd från hvarandra.

Jordärtskockan är en såväl till människoföda som till boskapsfoder förträfflig rotfrukt, som framför andra jordfrukter har den fördelen, att den håller till godo med hvilken jordmån som helst, utom kärr- och mossjord, äfvensom att den är synnerligen härdig mot frost och kyla, så att den kan stå ute vintern öfver, samt icke är mottaglig för sjukdomar. Härtill kommer, att den utan nyplantering bibehåller sig många år på det fält, där den en gång utsatts. Bäst trifves den i sandblandad lättlera eller lerblandad sandjord; hufvudsaken är dock, att jorden icke är vattensjuk. Till gödning användes boskapsgödsel, märgel, benmjöl, aska etc., och gödslingen behöfver sedermera förnyas endast hvart annat eller, på fet jord, hvart tredje år. Jorden bearbetas djupt och befrias noga från ogräs.

Jordärtskockan odlas genom sättning af rotknölar på samma sätt som potatis, men får icke kupas. Ny sättning behöfver, som sagdt, icke ske, utan jordärtskockan växer upp ur i jorden efter skörden kvarliggande smärre

rotknölar. Skörden af rotknölarna kan ske antingen på senhösten innan jorden kälas, eller ock kunna dessa stå ute öfver vintern och skördas påföljande vår, innan de börja gro. Stjälkarna afskäras på senhösten samt torkas eller användas till grönfoder. För återskörden beredes jorden allenast genom harfning samt hvart annat (eller hvart tredje) år öfvergödsling efter skörden samt rensning och gallring påföljande vår. Vill man utrota jordärtskockan från ett fält, kan detta ske antingen genom att efter skörden ditsläppa svin eller ock genom träd-ning och djnpgräfning.

Morötter. Till trädgårdsodling användas i regel endast de röda eller rödgula morotsorterna. På säng odlas vanligen långa morötter, såsom amager-, altring-1055

hams- m. fl., på bänk uteslutande korta, t. ex. den holländska röda karotten. Lämpligaste jordmånen är lös, fet svartmylla eller förra året väl gödslad, sandblandad lerjord. Fröet sås vanligen tidigt på våren, men äfven på hösten; radsådd är lämpligast, om man vill uppdraga stora morötter, hvarvid upptagas

Morötter, S:t Valerie.

rader på 20—25 cm:s afstånd från hvarandra. För att påskynda groningen lägger man först fröna i en liten påse, som under 2 å 3 dagar hålles nedsänkt i gödselvatten, hvarefter till hvarje 420 gm frö blandas två oeh två tredjedels liter fuktig sand; blandningen får sedan ligga några dagar, tills fröna börja gro, di de utsås. Före sådden bör man dock

gnugga fröna väl mellan händerna, så att de icke falla klumpvis. Vid första rensningen gallras plantorna, så att de få ett inbördes afstånd af omkring 10 cm. På bänk sås i februari eller mars i rikt sandblandad jord, hvarefter plantorna vattnas måttligt samt lnftas.

I slutet af september eller början af oktober upptagas morötterna för vinter-behof och rensas från stjälkarna, hvarvid en tunn skifva af roten äfven bör afskäras närmast stjälken, så att denna icke på nytt skall växa ut. Förvaring kan ske i källare eller hög. I senare fallet utbredes först litet halm på marken, och ofvanpå detta läggas morötterna hvarftals med ett tunt lager sand mellan hvarje hvarf. Till sist täckes med jord i så stor mängd, att kölden icke kan tränga igenom.

Till fröstockar tagas de största oeh glattaste morötterna, hvilka få behålla omkring 8 cm. långa stjälkar och förvaras öfver vintern i torr sand samt i mars utsättas på ett inbördes afstånd af cirka 45 cm.

Rotselleri fordrar en kraftig, något lerblandad, helst med latrin nygödslad jord. Fröet sås glest på ljum bänk i slutet af februari eller början af mars, och plantorna utsättas, när starkare frost ej längre"kan befaras, på 30 cm afstånd, och afskäres därvid något af rotspetsarna och de äldsta bladen. Plantorna vattnas i början rikligt, och jorden hålles väl ren från ogräs och uppluckras ofta, därvid jorden med kupjär-net drages intill plantorna. 1 början af augusti borttages den öfre jorden från knölarna, hvarjämte alla sidorötter bortskäras för att få stora, släta rotknölar. De för fröskörd afsedda utplanteras om våren.

Rödbetor trifvas bäst på något lerblandad, året förut väl gödslad jord. Frökornen sås i april eller maj i rader,1055

3 à 4 på hvarje ställe, samt 3 cm djupt. Afståndet såväl mellan de ställen i raden, där fröna nedläggas, som mellan raderna inbördes bör vara omkring 30 cm. Plantorna gallras sedan, så att endast en planta står på hvarje plats. Uppkomna luckor fyllas med de bästa

af de utgallrade plantorna. Plantor med ljusa blad böra förkastas. Rötterna upptagas i oktober, hvarvid blasten försiktigt afskäres. Sidorötterna få däremot icke skadas. Rötterna förvaras öfver vintern i källare eller hög.

Om fröodling, se morötter.

Kålrötter. Den bästa sorten är den svenska gröntoppiga med gult kött. Kålroten fordrar bördig, året förut starkt gödslad, ej för styf lerjord. Fröet sås på kalljord, så snart jorden redt sig på våren, hvarefter plantorna i midten eller

slutet af juni utsättas på 45 cm:s afstånd från hvarandra och i förband. Före planteringen afskäras plantornas gröfre blad till hälften, äfvensom rotspetsarna. Plantorna sättas rätt néd, och jorden tilltryckes fast omkring dem. Half vuxna kupas kålrötterna. Fröstockar förvaras i källare eller hög till slutet af april, då de utsättas.

Palsternackor trifvas bäst i styf något fuktig jordmån, helst i djup, förra året väl gödslad lerjord. Fröet sås bäst i oktober, men kan äfven sås om våren. 4 à 5 rader på en säng af ll/4 meters bredd. Plantorna gallras, så att de få ett inbördes afstånd af minst 15 cm. Roten anses bli bättre, om den får stå ute öfver vintern och upptagas efter behof. Förvaras palsternackorna i källare, böra de inbäddas i sand. Fröstockarna få stå ute öfver vintern på ett afstånd från hvarandra af 45—60 cm. Många olika sorter odlas; de aflånga palsternackorna äro fastare och bättre (t. ex. Jerseypalsternackan); den runda, roffor-made, är tidigare, men lösare och sämre.

Trädgårdspotatis. Bästa potatisjorden är något sandblandad, ej nygödslad lerjord. Potatisens rätta plats är sist i växtföljden i god, hvart fjärde år rikt gödslad trädgårdsjord. Sättningen bör icke ske, förrän jorden är väl uppvärmd; i mellersta Sverige icke tidigare än i midten eller slutet af maj. För att ändå få potatisen tidig låter man den före sättningen gro, för hvilket ändamål man redan i mars intager den i ett varmt, torrt, ljust rum, där den får ligga utbredd i enkelt hvarf med den ända, där de flesta ögonen sitta, vänd mot dagsljuset. Sedan landet gräfts och krattats, utsättes potatisen 8—10 cm djupt i rader med 30—35 cm mellan hvarje rad och omkring 30 cm mellan hvarje potatis i raden. Bäst sker sättningen i uppdragna fåror, men kan äf-1081

ven ske i hål, upptagna med en grof stake eller sålunda att jorden upplyftes med en nedstucken spade, under hvilken potatisen nedkastas. Potatisen kupas sedermera, när plantorna växt upp något. I midten eller slutet af september upptages potatisen och inlägges i källare eller hög öfver vintern.

Vill man erhålla färsk potatis redan i slutet af april, intages potatisen redan i början af januari i varmt rum för att gro, på sätt förut sagts, hvarefter den i mars utsättes på varm drifbänk, omkring 15 potatisar under ett cirka 150 cm långt och 100 cm bredt fönster.

Rättikan. Af denna finnas flera sorter, den vanliga långa, den violetta höst-rättikan samt den runda svarta, hvilken sistnämnda torde vara den bästa. Rät-

Pariserrättikan (vinterrättika).

tikan trifves bäst på lös, lucker, fuktig, förra året väl gödslad jord och behöfver ett fritt läge. Den sås på vanlig trädgårdssäng, och sedan plantorna kommit upp, gallras de, så att de komma på ett afstånd af 15 cm. För sommarbe-hofvet sås fröet tidigt om våren och för vinterbehofvet i början af juli. De för vintern afsedda rättikorna upptagas i oktober och förvaras i källare som andra

rotsaker. För att erhålla frö låter man utvalda rättikor öfvervintra i hög i det fria och utplanterar dem om våren på 45 cm:s afstånd. Fröet behåller gro-ningsförmågan i 5 år.

Könssjukdomar (se Dröppel, Schan-ker och Syfilis.)

Köpingar. Samhällen, hvilka tilldelats köpingsrättigheter, intaga en mellanställning mellan städer och landskommuner. Numera följer alltid med köpingsrättigheternas förlänande att samhället i fråga jämväl förklaras för egen kommun, men med åtskilliga äldre köpingar äger det förhållandet rum, att de i kommunalt hänseende tillhöra de sockenkommuner, inom hvilka de äro belägna. Vare sig köping är egen kommun eller icke, tillämpas i båda fallen kommunalförordningen för landet. Köping, som utgör egen kommun, har samma kommunala

självförvaltning som vanlig borgerlig landskommun och utgör äfven ett fattigvårdssamhälle för sig. Äfven om den ej utgör egen kyrkoförsamling, kan k. m:t förordna, att den skall bilda eget skoldistrikt. Köping, som icke är egen kommun, är likställd med municipalsamhälle (se d. o.).

Antalet svenska köpingar är f. n. 45, däri då inräknade några samhällen, som erhållit köpingsrättigheter, men ej ännu inträdt i åtnjutande af desamma, och hvilka i efterstående alfabetiska förteckning äro utmärkta med en *.

Avesta, Bollnäs, Borlänge, Båstad, Djursholm, Figeholm, Gamleby, *Gräbbestad, Grästorp, Hallsberg, Hvetlanda, Hässleholm, Hörby, Kopparberg, Kristianopel, Kungsör, Lidingö, Limhamn, Ljungby, *Ljusdal, Malmköping, Mellerud, Morastrand, Mönsterås, Mörbylånga, Nybro, Nynäshamn, Pataholm, Påskallavik, Saltsjöbaden, *Skurup,* ^Smedjebacken, Sollefteå, Stocksund, Sundbyberg, *Svedala,1083

Säffle, * Tomelilla, Tranås, Töreboda, "Valdemarsvik, Vara, Värnamo, Åhus, Älmhult.

Körsbär (se Fruktodling.)

Kött. Det kött, som ingår i vår föda, tages nästan uteslutande från växtätande djur. De mest använda köttsorterna äro oxkött, kalfkött, fårkött, svinkött och hästkött samt kött af fågel och fisk.

Till sin kemiska sammansättning hestår allt slags kött i naturligt tillstånd af till större delen vatten, varierande från 50 till 80 procent, vidare ägghviteämnen, 14 till 23 procent, samt fett i varierande mängder. Dessutom förekomma mindre mängder af extraktiväm-nen och mineraliska beståndsdelar. Sammansättningen kan växla åtskilligt ej blott hos olika djur, utan äfven hos olika delar af samma djur. De för näringen värdefullaste beståndsdelarna äro ägghviteämnena, hvarför ett på sådana ämnen rikt kött är för organismens upp-byggande förmånligare att använda än ett mindre ägghviterikt. Fettet spelar också en viss roll, ehuru ur näringssynpunkt mera underordnad, hvarvid dock är att märka att hög fetthalt i allmänhet försvårar matsmältningen. Så är exempelvis ålens mycket feta kött särdeles svårsmält, medan återigen det fett-fattiga köttet af gädda, abborre, torsk och sjötunga höra till de lättsmältare köttsorterna. Af husdjuren lämnar svinet det fetaste köttet, hästen det magraste, dock beror fetthalten i hög grad på, om djuret under lifstiden underkastats särskild gödning eller erhållit knapp näring. En omständighet, som förtjänar tagas i betraktande, är att ju fetare ett kött är desto mindre vatten innehåller det.

De olika delarna af ett slaktadt djur kunna, som ofvan antydts, variera rätt mycket i fråga om sammansättning, så-

ledes äfven i näringsvärde. Sålunda har man funnit att af en fet oxe halsdelen innehöll 73,5 % vatten, 19,5 % ägghvita och 5,8 % fett, medan motsvarande procentsiffror voro för länddelen 63,4, 18,8 och 16,7, för skulderdelen 50,01, 14,5 och 34,0 samt för bakdelen 55,01, 20,81 och 23,32. Såsom en allmän regel gäller att köttet från bakdelen och län-den är det ur näringssynpunkt värdefullaste, medan halsdelen på grund af sin förhållandevis stora vattenhalt är den minst värdefulla.

Namnen på de olika delarna af en styckad oxe. 1. Hufvud. 2. Hals. 3. Boghare. 4. Högref. 5. Mellanref. 6. Tunnref. 7. Njurstycke. 8. Rostbiff. 9. Rundbiff. 10. Rullslagssida. 11. Rull-b ringa. 12. Tvärsöfverlår. 13. Mellanbringa. 14. Spetsbringa. 15. Bog. 16. Lägg, 17. Svans.

18. Utanlår. 19. Rumpstek.

Köttets näringsvärde liksom dess smak beror också i hög grad på djurets ålder. Kött af ungdjur är alltid bättre i bägge dessa hänseenden än köttet af äldre djur och äfven lättsmältare. Den mest lättsmälta af alla köttsorter är exempelvis kalfkött, som äfven i näringsvärde står föga efter ungt oxkött, medan å andra sidan kokött i allmänhet är både magert och segt. Kött af allt för unga kalfvar är dock hvarken ekonomiskt eller smakligt att använda, enär det innehåller för mycket vatten och blir af denna anledning slankigt och fadt i smaken.1085

Köttets värde beror också i hög grad på huruvida djuret i lifstiden varit fullkomligt friskt, på slaktmetoden och på det sätt, hvarpå köttet tillvaratages och tillagas.

Som bekant äro husdjuren, liksom människan, utsatta för en hel del sjukdomar af betänklig art, och gifvet är att köttet af ett <jjur, som i lifstiden varit beliäftadt med någon sådan sjukdom, skall vara mindre värdefullt som födoämne, ja, ofta rent af farligt att förtära. Så kan exempelvis kött af tuberkulösa nötkreatur eller med trikiner behäftade svinkreatur hos människan fram-

Namnen på de olika delarna af en styckad kalf. 1. Halsen. 2. Kotlettraden. 3. Bringan. 4. Bogen.

5. Bringan. 6. Njursteken eller sadeln.

7. Steken.

kalla svåra och lifsfarliga sjukdomstillstånd. Många af dessa sjukliga förändringar eller parasiter kunna ej upptäckas utan en ingående sakkunnig undersökning, och det är endast i större samhällen möjligt att ordna en något så när tillfredsställande köttkontroll i denna mening. Allmänheten får i regeln nöja sig vid inköp af köttvaror att döma af det yttre utseendet och med ledning af detta söka skydda sig mot åtminstone allt för underhaltigt eller ur hälsosynpunkt allt för vådliga köttvaror samt lita på att eventuell skadlighet

skall förebyggas genom ett ändamålsenligt tillagningssätt.

I allmänhet kan man af färgen på ett kött något så när bedöma dels huruvida det är färskt, dels också huruvida det härrör från ett friskt djur eller ett, som i lifvet varit sjukt eller rent af själf-dött. Kött af själfdöda djur igenkännes i allmänhet lätt på dess höga blod-halt, medan blodet hos slaktade djur ju till stor del aftappas.

Godt oxkött skall vara rödt till färgen, men ej blodigt, med frisk lukt, mört, men ej slakt, med fina muskeltrådar och ej för fett. Fettet skall vara hvitt med en dragning i gult — starkt gulfärgadt fett tyder på ett gammalt djur, likaså om köttet har en brunaktig

Namnen på de olika delarna af ett styckadt får.

t. Hufvud. 2. Kotlettrad. 3. Sadel. 4. Bringa.

5. Lårstek.

anstrykning. Blekt, slakt, vattnigt kött kan lätt härröra från med vattensot eller tuberkulos behäftade kreatur. Kalfkött, som härrör från djur, som äro under 8 dagar gamla, är ej blott fattigt på näringsämnen utan rent af skadligt och förtärandet af sådant åtföljes ofta af diarré. För sjuka och barnaföderskor, hvilka ofta föreskrifvas att äta kalfkött, är kött af sådana spädkalfvar rent af ett gift. Godt kalfkött skall vara Ijus-rödt till färgen och äga en viss fasthet. Slakhet tyder på att djuret varit för ungt eller också behäftadt med någon1085

sjukdom. Fettet bör vara rent hvitt, ej gulaktigt. Fårkött skall också vara ljusröd t, och äfven här gäller regeln att ju hvitare fettet är desto bättre är köttet. Blekt fårkött är misstänkt och kan härröra från ett lung- eller lefver-sjukt djur. Svinkött skall vara hvitt, fintrådigt och fast, icke mjukt eller vatt-nigt och ej allt för fett. Späcket skall vaia hvitt och fast, svålen ljus med en lätt dragning i gult. Allt för fett svinkött åstadkommes genom en öfverdrifven gödning; sådant kött är hvarken hälsosamt eller närande.

Namnen på de olika delarna af ett styckadt svin.

1. Hufvud. 2. Späckrad. 3. Kotlettrad.

4. Karré. 5. Bogskinka. G. Svangel.

7. Mellanfläsk. 8. Skinka.

En viktig sak är att kött erhåller en viss mognad, innan det användes till föda. Alldeles nyslaktadt ägnar det sig ej att komma på bordet, för det första därför att det har en fadd smak, som endast kan aflägsnas med starkare krydd-ning, och för det andra emedan det i regeln blir för segt och saknar den grad af mörhet, som fordras för att det skall kunna förtäras med riktig smak. För detta ändamål bör köttet få hänga på ett svalt, luftigt ställe minst ett par, tre dagar. Kött af äldre djur behöfver hänga längre än sådant af unga djur. I fråga om vildt anse många, att köttet ej bör användas, innan det nått en viss grad af förruttnelse eller erhållit hög smak, som man säger, dock kan det

sättas i fråga, om detta är ur hälsosynpunkt så välbetänkt, åtminstone när den »höga smaken» drifvits för långt.

Ehuru kött äfven kan förtäras i rått tillstånd, är det allmänt brukligt att göra det lättsmält och välsmakande genom kokning och stekning. Rått kött är nämligen svårsmält, om det ej är finhackadt eller, ännu bättre, skrapadt, s. k. råbiff. Tillagningen genom kokning och stekning är en procedur, som har stort inflytande på köttets smak och näringsvärde, hvarför den måste här med några ord vidröras.

Om köttet lägges i kallt vatten, som småningom upphettas, utdrages en stor del af köttets salter tillika med en del ägghvita, som vid högre temperatur stelnar och flyter ofvanpå kokvattnet såsom en skummig massa, hvilken brukar afskummas, hvarigenom en god del af köttets näringsbeståndsdelar sålunda tillintetgöras till ingen nytta. Detta kokningssätt användes, då man skall framställa köttsoppa eller buljong. Det är en gammal villfarelse att dylik soppa eller buljong skall vara så närande. I själfva verket innehåller den föga näringsämnen; den består, utom vatten, så godt som uteslutande af köttets salter och extraktivämnen, hvilkas verkningar endast bestå däri att de verka uppiggande och upplifvande på nervsystemet. Köttsoppa och buljong kunna därföre ej anses såsom någon föda i egentlig mening, och då, som ofvan nämnts, en del af ägghvitan bortskummas, ar detta till-lagningssätt i själfva verket allt utom ekonomiskt, helst som det urkokade köttet förlorat ej blott i näringsvärde utan äfven i smaklighet.

Det rationellaste sättet att genom kokning tillgodogöra sig köttets hela näringsvärde är att lägga köttet direkt i kokande vatten. Då stelnar ägghvitan å köttets yta och bildar ett hinder för1089

vattnets inträngande i det inre af köttstycket och förebygger urlakning såväl af salter som extraktiv- och ägghviteämnen. Man erhåller visserligen ej med denna metod någon god, men i själfva verket ganska värdelös köttsoppa, men ett så mycket smakligare och saftigare kött.

Samma metod bör följas vid stekning. Vill man hafva en god och saftig stek, bör man under en kort tid utsätta ytan af köttstycket för en intensivare hetta genom att hastigt steka det i smör eller doppa det i kokande vatten. Man kan också uppnå samma effekt genom att börja stekningen med starkare hetta, så att hastigt en skorpa bildas, som hindrar köttsaften att utträda. Sedan modererar man hettan; 60—70 grader är nog att förvandla köttets bindväf i lim och uppluckra fibrerna, så att det blir mört och därigenom lättsmältare i magsaften.

Kött kan konserveras på olika sätt, t. ex. genom torkning, insaltning och rökning. Torkning är hos oss af klimatiska skäl ett förvaringssätt, som endast undantagsvis kan komma i fråga. Så mycket allmännare brukas saltning och rökning. Sådant kött kan förvaras länge, men kan ej fullständigt ersätta det färska köttet, enär dels smaken i hög grad förändras, dels det har den allvarliga olägenheten att vid långvarigt och ensidigt bruk lätt framkalla matsmältningsrubbningar.

Köttförgiftning (se Förgiftning.)

Kötträtter. Här nedan meddelas en del recept på kötträtter af olika slag, hufvudsakligen afsedda för det enklare köket:

1. Engelsk biffstek. Därtill tages haren, som sitter under njuren på oxen. Man skär tvärs öfver muskeltrådarna fingertjocka skifvor, hvilka ej bultas eller hackas, utan endast beströs med

stött hvitpeppar och salt. I en gjuten stekpanna uppfräses mycket smör öfver stark eld med 1 ä 2 skurna lökar. I pannan slås en tesked japansk soja och en tesked arrak, hvarefter biöarna hastigt läggas däri för att upphettas å båda sidor. Därefter uppläggas de skyndsamt på varm karott med smöret hälldt däröfver och serveras med råskalad potatis.

2. Biffpaj. Vanliga tunna, väl hackade småbiffar stekas lätt, lök brynes, kokt potatis skifvas. Detta lägges hvarftals i en med godt smör bestruken form. Öfver det hela lägges en 1j.2 cm tjock pajdeg. Insättes i ugnen att gräddas ungefär zlé timme.

Tajdeg tillredes af 3 hg fint hvete-mjöl, 1 hg smör och ett par skedar vatten.

3. Kalops. Man skär oxkött i skifvor och bultar det väl. I en kastrull eller järngryta lägges smör eller flott, sedan ett hvarf af det bultade köttet, så ett hvarf peppar, lagerbärsblad samt en nypa mjöl och salt ocb så fortfar man så länge köttet räcker. Detta får steka med locket på och spädes med buljong, så att det blir lagom sås.

4. Oxrulladcr. Af innanlåret på oxen skäras någorlunda tjocka skifvor på tvären, hvilka bultas och beströs med salt och stött peppar, hvarefter en tunn fläskskifva lägges på hvarje köttskifva, hvilken därefter hoprullas. Då alla köttskifvorna äro på detta sätt hoprullade, läggas de mycket tätt tillsammans i en flat kastrull med lock och sättas på sakta eld att koka i sin egen sås, hvilken sedan afredes med litet smör och mjöl samt några droppar soja.

ö. Surstek. Tjockaste delen af innanlåret på oxen lägges i en blandning af 23/3 liter vatten, Vä üter god ättika, 1 knapp handfull salt samt litet lager-1055

Köksväxter.

1092

bärsblad och peppar. Spadet skall stå väl öfver köttet. Innan köttet skall stekas, bör man skölja det väl samt späcka det med fläsk.

6. Köttpudding. Cirka 9 kgm af inre låret eller refsteken på oxen skäras i tunna, breda skifvor, skrapas och stötas fint tillika med 850 gm späckfläsk i en stenmortel med litet smält smör. Man blandar däruti 4 à 5 ägg samt en handfull mjöl, salt och peppar efter smak. Det hela blandas med buljong och arbetas väl med en träsked, tills det blir som en smidig deg. Man smörjer en pnddingform med kallt smör, strör mjöl därpå och lägger köttmassan däruti samt låter den koka 2 timmar.

7. Frikassé på kallt oxkött. Kokt kött skäres i tunna skifvor, en handfull persilja hackas helt fin, en lök skäres i fyra delar, och allt detta lägges i grytan tillika med ett stycke smör och kraftig köttsoppa, som kryddas med salt och peppar och får koka rIi timme. Därefter ivispar man 2 äggulor, ett glas hvitt vin eller portvin och 1 matsked ättika. Man gnider fatet med chalotten-lök och upphäller frikassén därpå.

8. Griljerad kalfbringa. Bringan knäckes väl och kokas därefter i vatten, men ej för mycket, upptages och beströs med salt och peppar på båda sidor och får kallna. Sedan smörjes den med skirdt smör och beströs med rifvebröd. Därefter stekes den på båda sidor. Man fräser smör och mjöl, späder på med saften, hvaruti bringan kokat, och med några droppar soja, hvilken sås serveras till bringan.

9. Wienerschnitzel. Ett stycke kalf-kött utklappas, peppras och saltas, gril-jeras och stekes i smör. Serveras med en citronskifva, på hvilken ligger en ansjovis och några Capris.

10. Ragu på kalf. Stekt eller kokt

kalfkött sönderskäres i ordentliga bitar; en sås tillagas af sammanfräst smör och mjöl, som spädes med buljong och kryddas med salt, peppar, hackad spansk syltlök och några små, hackade ättiks-gurkor. Då denna sås kokar, ilägges köttet, hvilket bör sakta uppkoka en half timme, hvarefter ragun är färdig att servera.

11. Blankett på kalf. En hackad rödlök fräses tillika med smör och mjöl samt spädes med buljong. Denna sås

afredes med 2 à 3 äggulor, som samman-vispas med ett skedblad grädde. I denna sås lägger man kokt eller stekt kalfkött, som är skuret i tunna skifvor. Vid anrättningen garneraä köttet med brödcretonger.

12. Griljerade kalffötter. Kalffötter skållas och tvättas mycket väl, klyfvas och kokas mjuka i saltadt vatten samt upptagas därefter att afrinna. Benen borttagas, och köttet skäres i bitar. Dessa torkas väl på rent linne, doppas i äggula och vändas i rifvebröd, blandadt med finhackad persilja, litet mjöl och salt. De brunstekas i flottyr och anrättas till spenatpudding eller garneras med andra grönsaker.

13. Kalffrikadeller. Rått kalfkött skäres i tärningar, befrias från senor, bultas och kackas fint med hälften så mycket njurtalg. 850 gm af denna färs blandas med ett skedblad rifvebröd, blött i en half kopp söt grädde, 4 ägg, litet muskot, salt och peppar efter smak tillsättas. Häraf tager man med en sked små klimpar, stora som valnötter, som läggas i kokande buljong. Då de alla äro kokta, gör man en sås af sammanfräst smör och mjöl och späder den med soppan, hvaruti frikadellerna kokat. Då såsen kokar upp, lägger man däruti några syltade spanska lökar, litet soja och slutligen frikadellerna, som serveras varma.1055

14. Stekt kalfbräss. Kalfbräss rensas väl, skäres i två delar och späckas. Man steker den därefter i smör, antingen i en kastrull eller en stekpanna uti ugnen. Man lagar därtill en skarp, brun sås, som serveras särskildt, medan kalfbrässen uppläggas på ett fat med stekta kastanjer eller brynt potatis omkring.

15. Stufvad kalfbräss. Sedan brässen legat några timmar i vatten, kokas den i nytt vatten, hvarefter den upptages och skäres i tärningar. Man fräser ett stycke smör med en matsked mjöl och späder med buljong eller kalfsky samt kryddar med salt, helt obetydligt cayennepeppar, eller ock med muskot, hvitpeppar och salt tillika med en half tekopp madeira. I denna sås lägger man nu kalfbrässen i till att blifva varm. Anrättas på karott I och garneras med champinjoner eller 1 med i smör frästa murklor.

Man kan äfven hälla äggulor, uppvispade med grädde, öfver denna anrättning, då karotten insättes i ugnen och får stå tills äggen hafva stannat och fått vacker färg.

16. Kalfbrässkroketter. 425 gm kalfbräss sköljes, förvälles och befrias från senor och hinnor samt skäres i fina tärningar tillika med något kött af stekt kalfstek, helst af det, som sitter under njuren, äfvensom litet tryffel, eller i brist däraf 2 à 3 små ättiksgurkor, skurna i små tärningar. Ett skedblad godt smör fräses i en kastrull med en handfull hvetemjöl, hvarefter kalfbrässen, köttet, tryffeln eller gurkorna iläggas och omröras öfver elden och spädas med litet söt grädde, så att blandningen blir som en tjock gröt, hvaruti hälles en tesked ansjovislake (om man så tycker) en nypa stött hvitpeppar och litet socker. Då det börjar koka, upphälles massan för ßtt kallna, och man formar däraf

små runda eller aflånga bullar, hvilka doppas i vispade ägg och rullas i rifve-bröd, tills de kännas torra. En kvarts timme, innan de skola serveras, läggas de i kokande skirdt smör, tills de blifva gulbruna, hvarefter de ätas varma, garnerade med persilja.

17. Stufvad half hjärna. Sedan man väl vattnat kalfhjärnan, så att hon blifvit hvit, förvälles den i litet vatten och salt, hvarpå den får väl afrinna genom durkslag. Man borttager alla hinnor och hackar hjärnan på en ren skärbräda med en knif. I en kopparpanna smältes för hvarje hjärna ett skedblad godt smör. Hjärnan lägges däri och omröres med en tesked. Man tillsätter tvänne teskedar grädde, en tesked salt, en knifs-udd peppar och en liten nypa ingefära under flitig omröring. Kalfhjärna serveras varm på smörgåsbordet.

Då kalfhjärna serveras som varmrätt, garneras den med brödskifvor, stekta i smör.

18. Köttsallad. Kall stekt kalf- eller fårstek skäres i tunna skifvor tillika med kokt och skalad potatis. Därefter göres en sås af 3 à 4 hårdkokta äggulor, hvilka sönderkramas, ett skedblad senap (helst fransk), en knifsudd starkpeppar, ett par skedar god matolja, några skedblad god vinättika, J/2 matsked fint salt och litet socker. Köttskif-vorna doppas i ofvan beskrifna sås och uppläggas hvarftals med potatisskifvor på en karott; det öfriga af

såsen slås öfver, hvarefter salladen garneras med inlagda rödbetor och spansk lök, tillika med i klyftor skurna hårdkokta ägg.

19. Färserad lammbringa. Bogarna skäras från lammbringorna, och kotletterna borthuggas nätt inifrån, därefter knäckas och nedläggas bringorna i en kastrull med salt och vatten att smått koka. Då de äro halfkokta, upptagas de, alla lösa ben borttagas, och bringor-1055

na. putsas, hvarefter de få kallna. Man har nu i beredskap god, rå fiskfärs, som bredes så tjockt som ett finger öfver bringorna och öfverströs med tryffel eller smått skurna ättiksgurkor. Därefter läggas de bredvid hvarandra i deras förra spad, som dock ej får stå öfver bringorna, och dessa få nu koka en timme, eller tills fiskfärsen stannat, i en kastrull med lock. Bringorna anrättas med sås af sitt eget spad, hvilket afre-des med litet smör och mjöl. I såsen läggas några skedar kapris, och man kan gifva den färg med några droppar soja. Bringan kan äfven serveras med kräftsås.

20. Får i kål. Ungt fårkött skäres i bitar, som läggas på botten af en stor malmgryta, och däröfver strös en liten smula mjöl; därpå lägges ett lager kålblad, hvarpå saltas och strös några hela hvitpepparkorn; så ett lager kött o. s. v. lagervis — kålblad öfverst i grytan. Sedan slås vatten på, tills det står öfver köttet, och får grytan så stå och koka ungefär 2 timmar. Är fårköttet gammalt, bör det kokas en stund förut, skäres så i bitar som ofvan, men spadet bör då slås öfver köttet och kålen.

21. Lamkroketter. En stekt lammbog eller kvarlefvorna af en lammstek skäres i mycket små tärningar tillika med en fjärdedel så mycket kokt skinka eller tunga. En matsked hackad lök brynes i smör, tills den får en gulaktig färg, blandas därefter väl med litet mjöl och det skurna köttet samt S[1 liter kalf-buljong eller sky, hackade champinjoner, litet peppar, salt och socker. Man låter allt detta koka 5 minuter under ständig omröring. Är det för tjockt, späder man med mera buljong. Sedan rör man 2 äggulor däruti, rör kraftigt däri öfver elden 1 minut, blandar saften af 1 citron därmed och upphäller alltsammans på ett fat att kallna. Då det

är fullkomligt kallt, delar man det i 12 stycken, rullar dessa, så att de blifva omkring 5 cm långa, doppar dem i ägg, vänder dem i rifvebröd, steker dem därefter i smält fett och serverar dem på ett fat. Garneras med tryffel eller champinjoner.

22. G-riljerade lammhufvuden. Fastän lammhufvuden äro bäst, kunna dock fårhufvuden äfven användas, om de icke äro af för gamla får. De skållas och klyfvas, hjärnan uttages, och så kokas de i kort spad, som saltas litet. När de äro kokta, beströs de med stötta skorpor och brynas i smör. En aflång gryta, som är tämligen djup i bottnen, är mera användbar härtill än en stekpanna, emedan de falla bättre ned däri.

23. Griljerade fårfötter. Sedan fårfötterna äro kokta, skär man sönder dem, doppar dem i rifvebröd och steker dem i smör eller flottyr.

24. A la daube på skinka. Kokt, kall skinka skäres i vackra skifvor, som nedläggas i en med persilja, kokta rödbetor och hårdkokta ägg i botten beklädd form. Samtidigt sönderkokas ett par skållade kalfötter, spadet silas och däruti lägges salt, stött starkpeppar och kryddättika efter smak, dessutom några vispade ägghvitor, hvarmed det bör uppkoka 2 à 3 gånger. Därefter silas det genom en dukj tills det blir klart, då det hälles i formen öfver de nedlagda fläskskifvorna och sättes i ett kallt rum att stelna. Formen doppas hastigt i hett vatten och uppstjälpes genast på fat och garneras med rödbetor. Sås till à la dauben göres af 2 à 3 hårdkokta äggulor, hvilka sönderkramas tillsammans med en matsked grädde, ett par skedblad god matolja (om man så tycker) och lika mycket ättika; salt, socker, senap och peppar tillsättas efter smak.1055

25. Ftäskcarré. Då ryggen är från-huggen och skinkan frånskuren af det ena halfva svinet, afhnggas sidobenen 15 cm från ryggen och ända fram till bogen. Då stycket är sålunda uthugget, bortskäres svalen, men en del af späcket får sitta kvar; därur skäras små rutor, fint salt strös på ömse sidor, hvarefter det sättes att stekas antingen på spett eller i ugn. Man öser ofta däröfver af en sås, som består af hackad rödlök, hvilken kokas i smör, tills den blir mjuk; litet mjöl iröres, och såsen spädes med buljong; för smakens skull tillsättes litet stött peppar, ättika och soja. Då carréen på detta sätt är väl stekt, anrättas den på fat, och den öfriga såsen serveras därtill.

26. Sylta. Ett halft svinhufvud eller kalfhufvud kokas med några svin- eller kalffötter i kort spad med lök, lagerblad, kryddpeppar, salt och litet ättika, får så koka, tills det blir så mjukt att benen lossa; upplägges då att svalna något och urbenas, medan det ännu är varmt; svål och skinn aftagas. Köttet skäres, sedan det kallnat, i fina tärningar, och har man några rester af stekt eller kokt kött, tunga o. d., skäres detta fint och blandas med det öfriga. Spadet silas och påsättes att koka in, om det är mer än behöfligt. Sedan ilägges det hackade köttet jämte i tärningar skurna iittiksgurkor eller andra, något skarpa gurkor, litet stött hvitpeppar och litet god dragon- eller annan kryddättika. Alltsammans får koka upp och slås upp i en i kallt vatten sköljd form, i botten belagd med skifvor af citron och inlagda, syrliga gurkor. Då syltan stelnat och är hård, doppas formen ett ögonblick i hett vatten och syltan slås upp. Garneras med rödbetor och persilja och serveras med ättika eller skarpsås.

27. Skinkpudding. 700 gm kall, kokt

potatis rifves försiktigt, att den ej klim-par sig, och blandas därefter med 18 äggulor, 35 gm skirdt smör, litet stött peppar och 700 gm fint skuren, mager, rökt skinka. Puddingen kokas i 2 timmar och serveras med skarp sås. Denna sats beräknas räcka till 10 personer.

28. Stekt gås. En väl gödd gås plockas, urtages, tvättas och torkas väl med en linneduk. Vingarna afhuggas, men benen få ej borttagas, endast de yttre tårna. Efter behag kan man hafva äpplen och sviskon i gåsen; invändigt skall gåsen gnidas med salt och peppar; sedan sättes den på spett eller i ugn att långsamt stekas under flitig öfverösning med dess eget smälta fett. Några minuter innan gåsen skall anrättas, öfver-strös den med litet mjöl och salt. Därefter öfveröses den ånyo med sin sås och insättes åter i ugnen att fräsa litet, hvarefter den serveras utan sås.

29. Frikassé på höns. Hönsen plockas, urtagas och tvättas, bröstbenet krossas och hönsen uppbindas, så att bröstet ser fylligt ut, hvarefter de sättas på elden för att koka med s/4 liter vatten för hvarje fågel och litet salt. Man skummar väl vid första uppkokningen och ilägger då en knippa persilja, ett skedblad smör och en bit ingefära, hvarmed köttet får fullkoka; därefter upptagas hönsen och spadet silas. Ett stycke smör lägges i en kastrull att fräsa med en handfull hvetemjöl och däruti hälles spadet. Då detta kokar upp, ilägges en half citron, skuren i tunna skifvor, samt murklor, som äro förvällda i vatten och frästa i smör, äfvensom de kokta hönsen, hvilka häruti få ett uppkok. Hönsen skäras och uppläggas på fat, och i såsen vispas 2 a 3 äggulor.

30. Hönskroketter. Köttet skäres i små fina tärningar och kan uppblandas1055

med litet kalfkött. I en kastrull fräsas smör, mjöl, ett par äggulor, litet muskot, peppar; redningen spädes med hönsbuljong, hvarefter köttet ilägges för att uppkoka. När det kallnat, formas det till små kroketter i sockertoppsform; dessa rullas i äggmat och rifvebröd och kokas i flottyr.

31. Stekt kyckling. Kycklingar stekas vanligtvis sedan de hafva blifvit uppskurna, rengjorda, tvättade och torkade (det lilla hvassa bröstbenet borttages), och en fyllning af finhackad persilja och kallt smör blifvit inlagd. De uppbindas nu och stekas i brynt smör s/'4 eller 1 timme. Då smöret kokar och man har strött litet salt därpå, lägger man kycklingarna i pannan. Brösten måste vändas nedåt. Då de äro något stekta och gulbruna, vänder man dem och öfveröser dem med ett par skedar buljong eller vatten, och då de hafva stekt ännu en half timme, npptagas de. Såsen uppvispas med söt grädde och blandas med litet soja. De serveras med sallader.

32. Persiljekyckling. Då kycklingarna äro slaktade, plockade, urtagna och sköljda, skäras de i fyra eller flere delar, allt efter som de äro stora till. Därefter nedläggas de i en väl sluten, förtent kastrull, hvarftals med smör, plockad persilja, en nypa sammanblandadt salt och hvitpeppar samt ett skedblad rifvebröd. Då allt är nedlagdt, påhälles V, liter kalf- eller hönsbuljong, eller i brist däraf vatten, hvarmed kycklingarna få koka, tills de kännas möra; då upptagas de, såsen uppvispas öfver elden med en eller två äggulor och hälles därefter öfver kycklingarna, som garneras med i trekant skurna bröd-skifvor.

33. Stekt tjäder. Tjädern plockas, urtages, sköljes i friskt vatten och för-välles i kokande vatten. Bröstbenet

krossas, tjädern nppsättes så, att den blir fyllig öfver bröstet, späckas därefter något litet med fläsk och stekes med ett stort stycke smör i en kastrull eller stekgryta under lock; den spädes ofta med söt mjölk, så att den ej brännes. Då tjädern kännes mör, strör man därpå en nypa hvetemjöl och litet salt, öser öfver den med såsen och låter den färdigstekas. Den anrättas antingen hel eller skuren, och såsen serveras i såsskål.

34. Stekt hjärpe. Hjärparna plockas, urtagas, tvättas och uppsättas, så att brösten se fylliga ut, samt späckas fint med fläsk, hvarefter de läggas bredvid hvarandra med brösten uppåtvända i en flat kastrull med ett stycke smör och stekas på sakta eld tills de blifva gulbruna på ryggen, men få ej brännas Därefter spädes med buljong, hvarmed de få koka Va timme, hvarefter de upptagas. Såsen spädes med några skedar söt grädde och vispas, tills den blir sim-mig, därefter iläggas hjärparna att hålla sig varma, tills de skola serveras, då såsen hälles i särskild skål.

35. Kall hjärpe med gelé. Stekta, kalla hjärpar skäras i vackra skifvor och uppläggas på ett fat. Tunna skifvor af klart gelé bredas däröfver, hvarefter de garneras med rödbetor, inlagd lök, oliver och hårdkokta ägg.

36. Stekta rapphöns. Fåglarna plockas, svedas, sköljas och torkas väl. Kräfvan och gallan urtagas. Man böjer hufvudet under vingarna och tunna fläsk-skifvor bredas öfver bröstet. De stekas i kastrull med lock och anrättas med en rostad hrödskifva under hvarje fågel. Såsen uppvispas med grädde.

37. Stekta beckasiner. Dessa fåglar, som äro mycket feta, plockas och svedas väl, men urtagas ej; endast kräfvan och tårna borttagas; vingarna sättas1055

bakom ryggen och hufvudet under ena vingen. En tunn fläskskifva bindes öfver bröstet, hvarefter de stekas med smör i en kastrull med lock och serve ras med under liggande rostadt bröd.

38. Njurbullar. Njuren tillika med fettet hackas fint och blandas med fyra ägg, ett skedblad rifvebröd, finhackad persilja, hvitpeppar, rifven muskot, litet socker och salt samt 2 skedblad skummad mjölk för hvarje ägg. Då denna massa är väl arbetad, formas däraf med en träsked små aflånga bullar, hvilka rullas i rifvebröd och stekas gulbruna i flottyr eller smör. De serveras med sötsur sås, äppelmos eller grönsaker.

39. Kroketter af öfverblifvet kött. Ox-, får- eller kalfkött skäres i fina tärningar och blandas med tunga, skinka eller champinjoner. Massan blandas med en smula hvit sås, några äggulor, salt, peppar och muskot samt litet lök. Allt detta röres några minuter öfver elden och får sedan kallna. Skäres därpå i stycken, som rullas i rifvebröd, doppas i vispadt ägg och åter i rifvebröd samt stekes därefter i flottyr.

40. Hachis. Man skär stekt eller kokt kött i tärningar. I en stekpanna brynas några hackade lökar i smör; man tillsätter mjöl eller rifvebröd, till-späder buljong och kryddar med sönderskurna, inlagda gurkor eller persilja, murklor eller champinjoner. Då såsen är färdig, bör den vara brun och hafva stark smak. Häruti lägges köttet och skakas om några gånger. Man serverar hachis'en med förlorade ägg eller omelett.

41. Kåldolmar. Köttfärs blandas med i buljong förvällda risgryn, 2 ägg, några skorpor samt lök, salt, hvitpeppar och kryddpeppar efter smak; allt detta arbetas mycket väl. Man lägger en matsked af smeten uti ett par stora

förvällda kålblad, lindar ihop dem med en tråd, bryner dem i smör och späder dem med buljong. De ätas med sin

egen sås.

42. Fläskpannkaka. 10 äggulor vispas, tills de blifva tjocka; däruti röras 8 matskedar oskummad mjölk, hvari man blandat en matsked mjöl och litet peppar, och slutligen äfven de till hårdt skum vispade ägghvitorna. 300 gm rökt fläsk stekes i en panna, och allt flottet hälles ifrån. Äggsmeten upphälles däröfver, och kakan gräddas, tills den blir ljusbrun i bottnen, då man vänder den och gräddar den på den andra sidan.

43. Medvurst tillverkas enligt följande recept: 4 V4 kg svinkött, 41/i kg oxkött, 4l/4 kg fint skurna fläsktärningar, 5 teskedar starkpeppar, 1j, tesked salpeter, 12 gm salt, 1 st. muskot, 285 gm socker och 2/3 liter konjak.

44. Fläskkorf beredes af 32/5 kg. oxkött, 3'j/5 kg svinkött, 3'7ä kg skuret späck, 32/ä kg halfkokt, rifven potatis, till hvilket man sätter 1 tesked krossocker, 4 liter kokt, kallnad mjölk, 1 kaffekopp potatismjöl, hvitpeppar, salt och salpeter efter smak, 1/2 tesked stötta nejlikor och en liten rifven muskotnöt.

45. Köttkorf beredes af 6,8 kg oxkött, 3,4 kg njurtalg, kryddor efter smak, något socker, 8 liter kokt, kallnad mjölk och 1 tesked potatismjöl.

46. Lefverkorf. Tre stycken göd-kalflefrar halfkokas och rifvas. Härtill tages ett och ett kvarts kg. fläsk, som fullkokas och skäres i små tärningar samt blandas med finhackad rödlök, kokt i smör, salt och hvitpeppar. Stoppas i korfskinn och kokas en half timme i svag buljong, hvarefter1055

den upptages och får svalna samt upphänges.

47. Njurlådor. Njuren med allt sitt fett och något kött af en stekt kalf-stek hackas och uppblandas med ett skedblad rifvebröd, 4 à 5 ägg, 2 koppar

söt grädde, litet hackad persilja, salt och peppar. Denna massa öses uti blecklådor eller ock i' små papperslådor, hvilka äro smorda med smör, och insättas i lagom varm ugn att gräddas, hvarefter de serveras varma.L.

Ladugårdsskötsel (se Boskapsskötsel.)

Laga skifte. Härmed förstås oskiftade eller ock redan skiftade, men sammanblandade ägors utbrytning i så stort sammanhang, som deras beskaffenhet och belägenhet, utan någon delägares förfång, möjligen må medgifva. Ända-damålet är, med andra ord, att söka åstadkomma, att hvarje delägare, så vidt möjligt är, får ali sin mark i ett sammanhang. Om jorden förut är oskiftad eller undergått teg- eller storskifte, äger hvarje delägare rätt att begära och erhålla laga skifte, hvaremot ett vederbörligen kraftvunnet laga skifte eller däremot svarande enskifte icke utom i vissa undantagsfall får rubbas genom nytt skifte, så vida icke samtliga delägare äro därom ense. Jord, som i sin helhet tillhör en person, får ej delas genom skifte, utan skall i sådant fall ägostyckning äga rum (se Jordstyckning.)

Laga skifte förrättas af landtmätare med biträde af gode män. Ansökning härom skall ingifvas till k. befallningshafvande och vara åtföljd af en förteckning på hemmanen i skifteslaget med uppgift å deras natur och ägare samt de senares vistelseort. Jorden graderas efter dess beskaffenhet och fördelas så, att hvarje delägare erhåller såväl af odlad och odlingsbar jord (inrösningsjord)

som af annan jord (afrösningsjord) hvad som i vidd och godhet svarar emot hans ägolott efter delningsgrund och uppskattning med någorlunda jämn blandning af sämre och bättre mark.

Första domstol i skiftesmål är ägo-delningsrätten, som består af domaren i orten jämte tre i landthushållning kunniga och inom häradet eller tingslaget bofasta män. Denna domstol upptager till afgörande klander af skifte samt pröfvar och fastställer icke klandradt sådant. Besvär öfver ägodelningsrättens beslut anföras hos k. m.t och ingifvas till ägodelningsrättens ordförande eller till k. befallningshafvande.

Lagfart eller laglig fastställelse å fång af fast egendom skall sökas inom viss tid efter det förvärfvet skedde,

nämligen på landet vid det ting, som infaller näst efter sex månader, och i stad inom tre månader från den dag fånget skedde. Vid köp anses förvärfvet ha inträdt den dag, då köpekontrakt eller köpehandling upprättats.

Från denna regel gifvas dock vissa undantag. I fråga om giftorätt i makars bo eller bolagsmans andel i bolagets egendom inträder skyldighet att lagfara först då boet delas eller bolagsmannens andel utbrytes. Då fastighet förvärfvas genom arf, räknas tiden för lagfarts sökande först från arfskiftet

eller bodelningen, om dylik förrättning är erforderlig, i annat fall från den tid, då bouppteckningen afslöts. Om arfvingar komma öfverens om att lefva i oskiftadt bo, behöfva de ej söka lagfart à boets fastighet, såvida icke öfverens-kommelsen bestämmer huru stor andel i fastigheten faller på hvarje arfvinge. Då fast egendom förvärfvas genom testamente, räknas lagfartstiden från det testamentet vunnit laga kraft eller blifvit af arfvingarna formligen godkändt. Erfordras åter arfskifte, räknas lagfarts-tiden från detta.

Försummar den lagfartspliktige att inom föreskrifven tid söka lagfart, kan han på yrkande af allmänna åklagaren eller den, hvars rätt är beroende på att lagfart sökes, t. ex. för erhållande af inteckning i egendomen, af rätten föreläggas vid vite att lagfara med sitt fång.

Lagfart sökes vid underdomstolen iden ort, där fastigheten är belägen. Ansökningen kan ske skriftligen eller muntli-gen och skall åtföljas af den eller de handlingar, hvarpå sökandens äganderätt till fastigheten grundas, såsom köpehandlingar, testamente, arfskiftesinstru-ment, bouppteckning o. s. v., samt bevis att förra ägaren erhållit lagfart å egendomen. För det fall att föregående ägare icke erhållit lagfart, kan sökanden anhålla om lagfart jämväl å tidigare fång, som icke lagfarits, samt har att för detta ändamål ingifva föregående ägares åtkomsthandlingar, som i händelse de ej godvilligt utlämnas kunna af rätten infordras af föregående ägare vid vite. Vid lagfartsansökningen skal] jämväl fogas sista årets debetsedel för fastigheten. Ar denna belägen i stad eller samhälle, hvarest tomtindelning såsom i stad finnes, skall äfven företes tomtbeskrifning utvisande fastighetens läge, ytinnehåll och gränser. Gäller

lagfartsansökningen jordområde eller tomtdel, som genom styckning eller jordafsöndring blifvit afsöndrad, skall bevis företes att afsöndringen blifvit vederbörligen fastställd.

Om den, som köper eller på annat sätt förvärfvar en fastighet, försummar att omedelbart och i alla händelser inom laga tid lagfara sitt fång, kan han utsätta sig för äfven andra olägenheter än den att blifva af rätten vid vite förelagd att söka lagfart. Så länge lagfart ej sökts af den nye ägaren kan nämligen dels fastigheten tagas i mät för förre ägarens gäld eller inteckning beviljas på grund af förre ägarens medgifvande eller för hans gäld, dels kan ock i visst fall konkursbo återvinna bortskänkt fast egendom eller lösningsrätt till en fastighet utöfvas utan hinder af dennas öfvergång till ny ägare.

Den, som söker lagfart, är skyldig att lösa protokoll jämte utdrag ur lagfartsboken samt, sedan ansökningen är beviljad, lagfartsbevis. Fångeshandlingarna beläggas dessutom med en stäm-pelafgift, som i allmänhet utgår med 60 öre för hvarje fullt hundratal kronor af egendomens värde, beräknadt antingen efter vederbörande köpeskilling eller taxeringsvärdet.

Lagsökning för gäld kallas det förfarande, som äger rum, då en borgenär hos öfverexekutor — i Stockholm öfver-ståthållareämbetet, i landsorten k. befallningshafvande — framställer anspråk, att betalningsskyldighet skall åläggas gäldenären. För att lagsökning skall beviljas kräfves att fordringen skall vara klar och till betalning förfallen samt grunda sig på skuldebref eller annat skriftligt fordringsbevis. Lagsökning skall begäras skriftligen och skall ansökningen åtföljas af bestyrkt afskrift af den handling, hvarå borgenären grim-1109

dar sin fordran. Inlagan skall vara un-derskrifven antingen af borgenären själf eller hans befullmäktigade ombud samt innehålla uppgift om gäldenärens bostad. Den kan äfven insändas med posten, men skall då adresseras till

kom-missionären hos vederbörande myndighet. Yid ingifvandet eller insändandet skall vederbörlig stämpelafgift erläggas, så framt fordringsbeviset ej redan är stämpelbelagdt, samt afgift för delgif-ningsbeslut (kommunikationsresolution) och för vidimation, om sådan begäres.

Upptages lagsökningen till behandling, utfärdas en kommunikationsresolution, genom hvilken gäldenären före-lägges att inom viss tid skriftligt svara å lagsökningen, vid äfventyr att ärendet ändå afgöres. Det åligger borgenären att delgifva gäldenären kommunikationsakten i hufvudskrift. Beviljas lagsökningen, kan borgenären på grund af densamma söka utmätning för sin fordran i gäldenärens egendom. Framställer åter gäldenären invändningar mot krafvet, hvilka öfverexekutor anser förtjäna afseende, hänvisas ärendet såsom tvistigt till domstol.

Lagtima ting hållas, om ej annat särskildt föreskrifvits, i de domsagor, som utgöras af tre eller flera tingslag tre gånger årligen, nämligen vintertinget, sommartinget och höstetinget. I domsaga, som består af blott ett eller två tingslag, hållas årligen två lagtima ting: vårtinget, mellan 13 januari och midsommar, samt höstetinget, mellan 1 september och 21 december.

Laken är en i hela mellersta Europa samt Skandinaviens floder och sjöar äfvensom i mellersta Östersjöns skärgård förekommande torskfisk af långsträckt, ålliknande skepnad. Han trifves bäst på djupt vatten och är mycket rofgirig. Léktiden varar från november till mars, under hvilken tid köttet särskildt skat-

tas såsom en läckerhet. (Se Fiske och Fiskrätter.)

Lamhet (se Förlamning.)

Landshöfdingeämbeten (se Konungens befallningshafvande.)

Landskapsvapen. Yåra nuvarande landskapsvapen torde först vid 1500-talets slut blifvit antagna sådana som de nu befinnas. Under medeltiden synas landskapen icke hafva fört bestämda vapen. Emellertid förefinnas vapensigill, t. ex. för landskapet Ångermanland i redan år 1314, för Gästrikland och Me-. delpad på 1400-talet och för Dalarna, sedan denna provins under Engelbrekt gjort sin stora insats i vår historia, från 1435. De i dessa medeltidssigill intagna vapnen motsvara dock ej de nuvarande. Detta kan förklaras dels däraf att den heraldiska vetenskapen inom vårt land under denna tid icke stod högt — sålunda är det nyss omnämnda vapensigillet för Ångermanland knappast ett vapen i heraldisk meniDg — och dels däraf att landskapet icke bildade samma strängt slutna enhet som exempelvis våra städer, af hvilka de meia betydande redan under medeltiden brukade sina nuvarande vapen.

l. Upplands vapen.

Apple i guld, besatt med röda och blåa stenar. Röd botten.1111

2. Södermanlands vapen. Svart grip på guldbotten.

3. Västmanlands vapen. Kolmilor blå, eld och rök i rödgult på silfverbotten.

4. Dalarnas vapen. Guldpilar och guldkrona på silfverbotten.

5. Närkes vapen. Guldpilar och silfverstjiirnor på röd botten.

6. Värmlands vapen. Svart figur på guldbotten.

7. Östergötlands vapen. Grip i guld, stjärnor i silfver på röd botten.1111

8. Smålands vapen. Böd grip med båge på guldbotten.

o. Olands vapan. Figurer i guld på blå botten.

10. Gottlands vapen. Hvitt lamm på blå botten. Korset rödt.

11. Blekinge vapen. Figuren i guld på blå botten.

12. Skånes -vapen. Rödt griphufvud på guldbotten.

13. Hallands vapen. Silfvergrip på blå botten.La ndskapsvapen.

1116

14. Västergötlands vapen. Svart och guld.

17. Gästriklands vapen. Brun älg och blåa kulor på silfverbotten.

lö. Bohusläns vapen, öd fästning, dörrar och lejon i guld, svärd blått, Silfverbotten.

18. Hälsinglands vapen. Guldfignr på svart botten.

16. Dalslands vapen. Röd figur på silfverbotten.

19. Härjedalens vapen. Hammarskaften röda. Det öfriga af figurerna svart på silfverbotten.1117

Landskapsvapen—Landsting.

1118

20. Medelpads vapen. Mellersta fältet rödt, öfversta och nedersta blåa, de två andra i silfver.

21. Ångermanlands vapen. Hvita fiskar med röda fenor på blå botten.

22. Jämtlands vapen. Hvit ren; gam och räf i guld på blå botten.

23 Västerbottens vapen. Ken i silfver, stjärnor i guld på blå botten

24. Lapplands vapen. Skär figur med grön bladgördel och röd klubba på silfverbotten. (Se äfven Länsvapen) Landsförräderi (se Förräderi.) Landsstaten (se Konungens befallningshafvande.)

Landsting. I hvarje län skall finnas ett landsting, som utgör landstingsområdets eller länets representation och består af valda ombud från länets landsbygd och städer. K.m:tkandockmedgifva, att mer än ett landsting må inom samma län bildas. Hittills har dock blott ett län, nämligen Kalmar län, blifvit deladt i två landstingsområden, det norra och det södra. Stad, som har en folkmängd af minst '/iöo rikets hela invånare-1119

Landsting.

1120

antal, får ej deltaga i landsting. Dylika städer äro f. n. Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping och Gäfle, i hvilka landstingets funktioner utöfvas af stadsfullmäktige.

Landsting har till uppgift att rådslå och besluta om för länet gemensamma angelägenheter, som afse den allmänna hushållningen, jordbrukets och andra näringars befrämjande, hälsovård, undervisning, allmän ordning och säkerhet o. s. v. Landstingen välja därjämte ledamöter till riksdagens första kammare.

Landstingens medlemmar kallas landstingsmän och utses numera efter proportionell valmetod. För detta ändamål äro länen indelade i valkretsar, så att hvarje valkrets skall utse minst tre, högst sex landstingsmän. Domsaga med mindre än 30,000 invånare utgör en valkrets; dock kan, om folkmängden öfverstiger 25,000, sådan domsaga under vissa förutsättningar delas i två valkretsar. Stad, hvars folkmängd uppgår till minst 6,000, bildar egen valkrets. Stad med mindre folkmängd än 6,000 skall förenas med annan eller andra sådana städer till en valkrets med i regel minst 6,000, högst 12,000 invånare. För hvarje valkrets utses oafsedt folkmängden en landstingsman och därutöfver efter folkmängden en landstingsman för på landet hvarje fullt tal af 5,000 och i stad hvarje fullt tal af 3,000. Suppleanter utses till lika antal som lands-tingsmän.

Valen ske med slutna sedlar. Å valsedel må före namnen utsättas partibeteckning. Namnen skola å valsedel uppföras i en följd, det ena under det andra, och få utgöra högst dubbelt så många som det antal landstingsmän, hvilka skola utses för valkretsen. De å valsedel upptagna, som ej vid röstsammanräkningen ingå som landstingsmän, blifva suppleanter. Valsedel, som lyder å

färre antal namn än det antal landstingsmän valet afser, är ändock giltig. Innehåller valsedel ett större antal namn än som är medgifvet, betraktas de sista öfvertaliga namnen såsom obefintliga. Af namnen anses så många, från början räknadt, som motsvara antalet landstingsmän, afse själfva landstingsmanna-valet och de öfriga allenast val af ersättare åt afgången landstingsman. Har å valsedeln medelst en linje afskilts ett mindre antal namn, från början räknadt, anses dock endast de sålunda afskilda främsta namnen afse själfva landstingsmanna valet.

Valförrättningen omfattar liksom vid öfriga proportionella val två moment: själfva valet eller röstuppsamlingen samt röstsammanräkningen. I valkrets å landet förrättas valet kommunvis vid första ordinarie kommunalstämma under året ; (marsstämman). Höra delar af samma kommun till olika valkretsar, väljer hvardera delen inom sin valkrets. Angående rösträtt, rösträttens utöfning och öfverlåtande på annan samt om röstberäkning (röstvärde) se Rösträtt. Om röstlängdens granskning och anmärkning mot längden gäller hvad för kommunalstämma är stadgadt. Valförrättare är kommunalstämmans ordförande, som mottager valsedlarna i närvaro af minst två för ändamålet tillkallade vittnen. Å hvarje valsedel antecknar ordföranden det röstvärde, som tillkommer den, hvarvid är att märka, att begränsning med hänsyn till kommunens hela rösttal (relativt röstmaximum) ej ifrågakommer. Valsedlarna inläggas i hållfast omslag under försegling samt insändas ofördröjligen jämte protokoll öfver valförrättningen till domhafvanden. Sker insändandet med posten, skall försändelsen assureras. I stad förrättas valet i senare hälften af maj månad inför magistraten. Om kallelse till valförrätt-1121

ningen, rösträtt, röstberäkning o. s. v. gäller hvad som är stadgadt för allmän rådstuga (se Rådstuga och Rösträtt.)

Röstsammanräkningen verkställes å landet af domhafvanden vid offentlig, minst 8 dagar förut kungjord förrättning. I stad, som bildar egen valkrets, skall magistraten sammanräkna rösterna samt, om sammanräkningen ej äger rum omedelbart efter valet, vid valtillfället tillkännagifva tid och ställe härför. För annan stadsvalkrets sammanräknas rösterna af magistraten i den folkrikaste staden, som kungör tid och ställe härför. Om de regler, som vid sammanräkningen skola följas, se Proportionella val.

Valbara till landstingsmän eller suppleanter äro män — ej kvinnor — som fyllt 25 år och äro boende inom länet samt äga utöfva rösträtt inom valkretsen. Valbar äro dock ej den, som icke råder öfver sig och sitt gods, den som gjort konkurs och ej kan visa att han : är från borgenärernas kraf befriad, den som är förlustig medborgerligt förtroende eller dömd till förlust af sådant eller är ställd under framtiden för brott, hvilket medför nämnda påföljd, samt den, som är förklarad ovärdig att inför rätta föra andras talan eller att i rikets tjänst vidare nyttjas. På grund af sin äm-bets- eller tjänstemannaställning kunna följande personer ej väljas till lands-tingsmän : landshöfding, landssekreterare, landskamrer, kronofogde, länsman och allmän åklagare samt landstingets egna tjänstemän och betjänte.

Landstingsmän och suppleanter väljas för en tid af 4 år, räknade fr. o. m. den 1 september det år, då valet skett. Hvartannat år ställes hälften af landstingets ledamöter och suppleanter under omval. För att äga rätt afsäga sig uppdraget fordras att hafva under en valperiod tjänstgjort såsom landstingsman, att hafva fyllt 60 år eller att uppgifva

annat förhinder, som af landstinget godkännes. Landstingsman uppbär ej arvode, men väl reseersättning.

Landsting sammanträder till lagtima möte i länets residensstad, de flesta landstingen å 3:dje måndagen i september, men Östergötlands, Jönköpings, Kalmar norra, Blekinge, Gäfleborgs, Västernorrlands och Jämtlands

å 2:dra måndagen i september. Lagtima möte kan fortfara sex, undantagsvis åtta, helgfria dagar. I vissa fall kan urtima möte förekomma.

Ordförande utses af k. m:t bland landstingets ordinarie ledamöter, vice ordförande väljer landstinget själft. Förhandlingarna skola i regel vara offentliga. Motionsrätt tillkommer konungens befallningshafvande samt landstingets medlemmar. Nytt förslag skall sist 14 dagar före tingets sammanträde skriftligt ingifvas till landstingets sekreterare. Landstinget får ej fatta beslut, om ej minst två tredjedelar af medlemsantalet äro tillstädes. Omröstning sker med slutna sedlar och har hvarje landstingsman en röst. Före sedlarnas öppnande skall i frågor, som afgöras genom enkelt flertal, en utslagssedel afläggas. Vid val däremot anställes vid lika röstetal lottning. Vid val af ledamöter i riksdagens första kammare tillämpas proportionell valmetod. Kvalificerad majoritet erfordras i följande ämnen: beslut rörande valkretsindelning för landstings-mannaval, underkännande af någons behörighet att vara landstingsman, påläggande af afgifter, som kräfva uttaxering för längre tid än 5 år, beviljande af anslag till nya ändamål och behof samt anslag, hvartill medel skola anskaffas genom upplåning, upptagande af lån med längre återbetalningstid än 5 år eller ingående af borgen, vidare afhändande af fast egendom eller därifrån härfly-1123

tände rättigheter samt uppskof till nästa landsting af väckta frågor.

För bestridande af de utgifter, som ej täckas af landstingets inkomster, bland hvilka den viktigaste är dess andel af brännvinsförsäljningsmedlen, äger landstinget beskattningsrätt. De skatter landstingen äga upptaga äro dels personlig sjukvårdsafgift, dels bidrag till skjutsentreprenaderna samt landstingsskatt.

Landstorm (se "Värnplikt.)

Landtbruk (se Jordbruk) Landtbruksakademien har till uppgift att med stöd af vetenskap och erfarenhet verka för svenska landtbrukets och därmed förenade näringsgrenars utveckling och förkofran. För detta ändamål är åt akademien anvisad en kapitalfond, hvarjämte ett jordområde är upplåtet till experimentalfält, å hvilket äro förlagda dels centralanstalten för försöksväsendet på jordbruksområdet, dels akademiens landtbruks- och fiskerimu-seum samt trädgård med tillhörande trädgårdsskola.

Akademien, som inrättades 1811, väljer själf sina in- och utländska ledamöter, hvaremot hedersledamöter utses af k. m:t på akademiens förslag. De svenska ledamöterna fördela sig på sex afdelningar, nämligen landtbruks-, vetenskaps-, skogs- och trädgårds-, hushållnings- och slöjd-, mekaniska samt ekonomiska afdelningarna. Akademien styres af en preses och en vice preses, som utses af k. m:t för 3 år, och som tilllika med ordförandena för de sex afdelningarna samt akademiens sekreterare bilda dess förvaltningsutskott. Akademien utgifver en tidskrift, »K. landtbruksakademiens handlingar och tidskrift», som utkommer med 8 n:r årligen.

Landtbruksingeniör er. Statens landt-bruksingeniörer — af hvilka i regel hvarje län har en, som till medhjälpare har

extra landtbruksingeniörer och till biträden landtbruksstipendiater -— biträda med att uppgöra planer till ocli leda utförandet af afdikningar, invall-ningar, sjösänkningar, ängsvattningar, odlingar samt åkeranläggningar, jordindelning till omloppsbruk och anordnande för viss växtföljd m. m., hvarjämte de äfven i öfrigt tillhandagå med råd och upplysningar rörande jordbruket.

Den, som önskar erhålla biträde af landtbruksingeniör för något af ofvannämnda företag, har att inom utgången af december månad året näst fore det, för hvilket biträdet åstundas, till konungens befallningshafvande ingifva rekvisition, innehållande uppgift å ändamålet med och stället för förrättningen, närmast därintill belägna gästgifvaregård eller järnvägsstation samt det antal dagar, rekvirenten anser förrättningen erfordra. Konungens befallningshafvande öfverlämnar i början af påföljande januari de inkomna rekvisitionerna till vederbörande landtbruksingeniörer, hvarefter det åligger dem att inom utgången af samma månad till landtbruksakademiens

förvaltningskommitté insända rekvisitionerna för året, ordnade efter förrättningsställenas belägenhet och åtföljda af landtbruksingeniörens förslag till tidsföljd för förrättningarnas företagande.

Därefter bestämmer förvaltningskommittén hvilka förrättningar, som böra under året utföras, samt tidsföljden för dem och uppgör i öfverensstämmelse därmed plan för hvarje landtbruksingeniör resor under året.

Inträffar till följd af tillfälliga omständigheter rubbning i fastställd rese-plan, skola vederbörande rekvirenter genom landtbruksingeniörens försorg underrättas om däraf föranledda ändringar i tiderna för förrättningarna.

Arvode, som landtbruksingeniören äger1125

rätt att pä rekvirentens bekostnad uppbära, utgår för undersökning med 4 kr. 50 öre för hvarje dag, som helt eller delvis åtgår för undersökningen, hvarjämte landtbruksingeniören är för resa till och från förrättning berättigad till resekostnads- och traktamentsersättning enligt gällande resereglemente. Ersättning för inarbete, d. v. s. uppgörande af ritningar och kartor, betalas enligt särskild taxa. Rekvirenten är pliktig att vid undersökningen tillhandahålla handtlangning och nödiga materialier samt kostnadsfri bostad, uppassning, värme och lyse åt landtbruksingeniören och hans biträde.

Landtbruksinstitut för högre utbildning i landtbruk och hvad därtill hör finnas i vårt land två, nämligen landt-bruksinstitutet vid Ultuna, adress Uppsala, samt landtbruksinstitutet vid Alnarp, adress Åkarp.

1. Landtbruksinstitutet vid Ultuna afser att meddela högre teoretisk undervisning i grunderna för landthus-hållningens utöfvande; däremot beredes där intet tillfälle att förvärfva färdighet i praktiska arbeten eller erfarenhet i landthushållningens anordning, utan det förutsättes, att de studerande skola före inträdandet som lärjungar vid institutet innehafva ej blott den mogenhet och de teoretiska förkunskaper, som behöfvas för att kunna följa den vid institutet meddelade praktiska undervisningen, utan ock den praktiska öfning och erfarenhet, som är en förutsättning för att af denna undervisning kunna draga fullt gagn.

Vid institutet mottagas inemot 50 ordinarie elever, hvaraf 4 frielever samt 2 stipendiater, och, om utrymmet det medgifver, extra elever, hvilka ärna under kortare tid än för fullständigt genomgående af institutet fordras, begagna undervisningen därstädes; därjämte kunna

utexaminerade elever för särskilda studiers bedrifvande under högst 2 år vistas vid institutet.

För vinnande af inträde som ordinarie elev vid institutet fordras en ålder om minst 18 år samt god frejd; minst 1 års allvarligt deltagande i de vid ett landtbruk förefallande göromål (af sökande med i öfrigt lika goda vitsord äger den företräde, som styrker sig hafva längre tid än 1 år allvarligt deltagit i landtmannagöromål) samt teoretiska förkunskaper, ådagalagda genom afgångsbetyg från teknisk elementarskola, flyttningsbetyg till nedre 7:de realklassen vid allmänt läroverk med godkändt betyg i svenska språket, matematik och naturvetenskap eller genom annat motsvarande vitsord, som af lärarerådet godkännes. Inträdessökande, som ej sålunda kunnat styrka sig äga dessa förkunskaper, underkastas dagen före kursens början inträdesexamen vid institutet.

För omyndiga fordras bevis om målsmans eller förmyndares samtycke till ansökningen och för sökande till frielevs-plats intyg om medellöshet.

Därjämte skall aflämnas förbindelse af vederhäftig person att ansvara för af-giftens ordentliga betalande. Frielev skall aflämna godkänd säkerhet, att samma afgift, som för betalande elev är fastställd, kommer att för den tid, han vid institutet vistas, för honom erlägges, därest han ej undergår godkänd afgångsexamen, utan att han af anledning, som styrelsen pröfvat giltig, varit därifrån förhindrad.

Till stipendiater antagas från institutet utexaminerade elever, hvilka under sin vistelse därstädes visat framstående flit och skicklighet, och som önska ytterligare utbilda sig i något eller några af institutets läroämnen. Sökande bör i ansökningen angifva det eller de ämnen, ban vid institutet företrädesvis ön-1127

skar studera. Stipendiat åtnjuter jämte 300 kr. pr år i stipendium enahanda förmåner som frieleverna och är skyldig att, om så påfordras, utan särskild ersättning biträda lärarna vid undervisningen i de ämnen, ban anmält sig ämna studera, samt mot öfverenskommen godtgörelse meddela elever, som det önska, enskild undervisning.

Ordinarie elever erlägga för undervisning och bostad 175 kr. samt för kost 500 kr. eller tillsammans 675 kr. per år. Extra elever betala för samma förmåner 75 kr. i förskott vid hvarje månads början.

Kursen, som är tvåårig, börjar den 1 november och slutar omkring den 24 oktober, med uppehåll under omkring 3 veckor vid jul och 7 veckor under sommaren.

2. Alnarps landtbruksinstitut. För vinnande af inträde erfordras:

1. Att hafva fyllt 18 år, äga god frejd och kristendomskunskap samt vara fri från smittosam sjukdom. Ansökan skall således åtföljas af präst- och läkarebetyg. Om sökanden är omyndig, har han därtill att foga målsmans eller förmyndares tillståndsbevis till inträde.

2. Att minst ett år hafva allvarligt deltagit i de vid ett jordbruk förefallande göromålen. Äfven häröfver skall intyg biläggas från den, hos hvilken eleven praktiserat. En föregående allvarlig praktik, som omfattar mera än ett år, gifver företräde vid antagandet, då kunskapsmåtten annars äro lika.

3. Att hafva aflagt afgångsexamen vid dimissionsberättigadt läroverk eller teknisk elementarskola eller vare sig genom terminsbetyg från allmänt läroverk eller genom andra vitsord, som af styrelsen godkännas, eller i särskild af institutets lärare förrättad inträdesexamen visa sig äga insikter i svenska språ-

ket, matematik och naturvetenskap, motsvarande minst vitsordet godkänd för flyttning till sjunde klassen vid allmänt läroverk.

4. För frielev att hafva goda förkunskaper samt genom antagligt intyg kunna styrka sig vara medellös.

5. Att till ansökan foga till vederhäftighet styrkt proprieborgen för afgif-tens ordentliga erläggande.

Af extra elever, som bestå sig självfva med bostad och kosthåll, fordras samma förkunskaper och intyg som af ordinarie, med undantag af borgensförbindelse.

Ansökningar järnte vederbörliga intyg böra till frielevplatserna insändas före den 1 juni, till öfriga elevplatser senast 1 september.

Afgiften erlägges af ordinarie elev i förskott först vid inträdet och sedan 14 dagar före hvarje halfårs utgång med 375 kr. första året och 300 kr. andra året per halfår. Extra elever erlägga en årsafgift af 200 kr., som erlägges med 100 kr. vid början af hvarje halfår.

Undervisningen tager sin början hvarje år den 1 november och fortgår därefter med ett kortare uppehåll af omkring tre veckors ferier vid julen till inemot midsommar, då fem à sex veckors sommarferier inträda, hvarefter densamma åter pågår till slutet af oktober, då examen äger rum.

Lärotiden är afsedd att omfatta två år och kan endast undantagsvis inskränkas till ett. Elev, som önskar att på ett år genomgå läroverket, skall sådant vid inträdet anmäla och måste, för att detsamma skall medgifvas, antingen genom företedda intyg eller genom pröfning inför vederbörande lärare styrka sig äga kunskaper, som i hufvudsak motsvara första årets lärokurs.

Med Alnarps landtbruksinstitut är äf-1129

ven förenad dels en landtbruksskola och dels ett mejeriinstitut (se Mejeriundervisning.) Äfven landtbruksinstitutet i Ultuna är förenadt med en landtmanna-skola.

Landtbruksskola:. För den lägre landtbruksundervisningen äro inrättade med statsmedel understödda landtbruksskolor på följande orter (de inom parentes satta ortnamnen beteckna resp. postadresser):

Stockholms län: Rånäs; Södermanlands län: Nygård (Katrineholm); Östergötlands län: Bjärka-Säby (Bjärka); Jönköpings län: Åsen (Jönköping); Kronobergs län: Stensjöholm (Prästnäs); Kalmar län: Hossmo; Malmöhus län: Västraby (Löberöd); Hallands län: Vall-berga; Älfsborgs län: Kilanda (Älfängen); Skaraborgs län: Klagstorp (Skultorp); Värmlands län: Varpnäs (Nor); Örebro län: Hjälmarsberg (Örebro); Västmanlands län: Tomta (Ransta); Kopparbergs län: Vassbo (Ornäs); Västernorrlands län: Nordvik (Veda); Västerbottens län: Bratt-by (Spöland), och Norrbottens län: Åminne (Öfre Svartlå).

Lärlingar vid landtbruksskolor med statsunderstöd antagas af skolans styrelse i samråd med föreståndaren. Vid hvarje skola böra finnas platser för 12 frilärlingar. Är detta antal fylldt, kunna därutöfver med landtbruksstyrelsen medgifvande antagas frilärlingar eller betalande till ett antal af tillhopa högst 12. Frilärling erhåller afgiftsfritt undervisning, kost och bostad. Lärling anses under lärotiden såsom i föreståndarens tjänst lagligen stadd tjänare samt är underkastad legostadgan.

För vinnande af inträde vid landtbruksskola fordras: att hafva fyllt 18 år; att äga god frejd, sund kropp och tillräcklig styrka för utförandet af landt-mannaarbeten samt att förut under minst ett års tid hafva varit sysselsatt med

dylika arbeten; att kunna väl läsa innantill och skrifva redig handstil; samt att äga god öfning i de fyra räknesätten i hela tal.

Sökanden skall genom behöriga intyg (präst-, läkare-, tjänste- och skolbetyg etc.) styrka, att han uppfyller dessa kompetensvillkor, hvilka intyg skola bi-läggas den af sökanden egenhändigt skrifna och till skolans styrelse ställda ansökningen. Styrker inträdessökande sig äga god insikt och vana i landtman-naarbetens utförande samt sådana kunskaper, som motsvara första årets kurs, må, efter styrelsens pröfning, inträde kunna lämnas honom i andra årets kurs för att genomgå skolan på ett år. Lärling, som genom mindre godt uppförande gör sig oförtjänt att få vistas vid skolan, eller som genom trög fattningsgåfva eller af annan anledning finnes ej kunna draga fördel af undervisningen, må, på föreståndarens hos styrelsen därom gjorda anmälan, skiljas från skolan.

Undervisningen, som är fördelad på två årskurser, tager sin början den 1 november och fortgår under hela året; dock skall andra årets kurs vara afslutad på hösten före laga flyttningstid för : tjänare.

Förutom det att lärlingarna få deltaga i praktiska landtmannagöromål af alla i slag, meddelas vid skolan undervisning i följande ämnen:

Svenska språket, särskildt rättskrifning och affattande af enklare uppsatser; välskrifning; räknekonst, minst till och med regula de tri; linearritning, afteck-ning efter skala af enklare landtbruksredskap och byggnader; linjers, ytors och solida figurers beräkning med till-lämpning på landtmannapraktiken ; uppmätning, afvägning och kartläggning af ägofigurer; naturkunnighet; jordbrukslära; husdjurslära, omfattande hufvud-1131

grunderna för husdjurens afvel, uppfödande, underhåll och vård, skoning af dragare samt behandling af husdjurens vanligaste åkommor; mjölkhushållningens allmänna grunder; skogshushållningens allmänna grunder; trädgårdsskötsel, nämligen de första begreppen om köksväxters odling samt fruktträds och buskars plantering, förädling och vård; enklare ekonomiska beräkningar, särskildt läran om betingsarbeten efter ortens sed, samt räkenskapers förande, nämligen kännedom om sättet att föra dagsverkslistor, arbets-, förråds-och kassaanteckningar samt afräknings-böcker.

Under första året få lärlingarna tur- j vis tjänstgöra i stall, ladugård m. m,, under andra årets kurs såsom arbetsför-1 män. Undervisningskursen i svenska språket, välskrifning, räknekonst och naturkunnighet skall till det hufvudsakligaste genomgås under första året. Hvarje år i oktober anställes examen med båda årens lärlingar, hvarefter de, som genomgått fullständig kurs, erhålla afgångsbetyg.

Landtbruksstyrelsen, ett centralt ämbetsverk lydande under jordbruksdepartementet, har till uppgift att med uppmärksamhet följa landtbrukets och dess binäringars samt; fiskerinäringens tillstånd samt att vidtaga eller hos k. m:t föreslå åtgärder för dessa näringars befrämjande. Styrelsen handlägger ärenden angående landtbruksläroverken, mejeriundervisningen, statens landtbruks-ingeniörer och stipendiater, fiskeriassi-stenterna, instruktörerna eller undervisarna i särskilda delar af landthushållningen samt i husslöjd och fiskodling, agenterna för befrämjande af mejeri- och fiskeriprodukters afsättning, kemiska stationerna för jordbrukets och näringarnas behof, frökontrollanstalterna, stormvarningsstationerna, reseunderstöd för landt-

brukets studerande, äfvensom fonden för svenska hornboskaps- och fårafvelns förädling, utom hvad medelförvaltningen angår.

Landtförsvarsdepartementet (se StatsdepartementenJ

Landtmannaskolor. För meddelande af en företrädesvis teoretisk undervisning i landthushållning har af hushållningssällskap och enskilda inrättats ett antal landtmannaskolor, vanligen i samband med folkhögskolorna, af hvilka de bilda en högre afdelning. Landtmannaskolor finnas f. n. på följande orter:

Uppsala län: Tierp; Södermanlands län: Åsa (Kantorp); Östergötlands län: Lunnevad (Sjögestad); Jönköpings län: Nässjö; Kronobergs län: Grimslöf; Kalmar län: Gamleby och Högalid (Smedby); Gottlands län: Hemse; Blekinge län: Ronneby; Kristianstads län: Önnestad, Hammenhög och Tomelilla; Malmöhus län: Hvilan (Åkarp), Fridhem (Svalöf) och Skurup; Hallands län: Katrineberg (Vessigebro); Göteborgs och Bohus län: Simmeröd (Ljungskile) och Tyft (Hoga); Älfsborgs län: Färgelanda och Herr-Ijunga; Skaraborgs län: Skara; Värmlands län: Molkom; Örebro län: Käfvesta (Sköllersta); Västmanlands län: Tärna; Gäfleborgs län: Säfverstalund (Bollnäs) och Västerberg (Storvik); Västernorrlands län: Älsta (Fränsta) och Hola (Prästmon); Jämtlands län: Frösön (Östersund); Västerbottens län: Degerfors (Vindeln), och Norrbottens län: Sunderbyn (Södra Sunderbyn.)

För vinnande af inträde vid landt-mannaskola fordras, att sökanden fyllt 18 år, äger god frejd och minst ett år allvarligt deltagit i de vid ett landtbruk förefallande göromål samt äger följande färdigheter och insikter: att kunna läsa redigt innantill samt kunna förstå och redogöra för innehållet af det lästa samt att skrifva någorlunda felfritt efter diktamen ; att kunna skrifva en tydlig och1133

redig handstil; att kunna räkna t. o. m. enkel regula de tri; att kunna beräkna enklare plana och solida figurer; att knnna med korstafla uppmäta en enkel ägofigur samt med afvägningsinstrument verkställa en linjeafvägning och däröfver föra protokoll; att äga kännedom om de allmänna lagarna för krafter, rörelse och värme, luftens och vattnets sammansättning, förbränningsprocessen samt människokroppens byggnad i allmänna drag; att äga klar uppfattning af debet och kredit och kunna uppgöra en vanlig afräkning samt att förstå begagna skala och passare vid linearritning.

Ofvanstående fordringar skola styrkas genom behöriga intyg, som biläg-gas den egenhändigt skrifna och till skolans styrelse ställda ansökningen. Under för öfrigt lika omständigheter lämnas den företräde, som under längre tid deltagit i landtmannaarheten.

Undervisning meddelas genom föredrag, repetitioner och öfningar i följande ämnen: fysik, kemi, botanik, zoologi och geologi med hänsyn till sådant som har betydelse för landthushållningen; jordbrukslära; veterinärkunskap; husdjurslära; mjölkhushållning; byggnadslära; geometri; fältmätning och afvägning; skogshushållning; landtbruksbokföring; linearritning samt enklare landtbruks-ekonomiska beräkningar.

Landtmäteristaten. I hvarje län skall finnas ett landtmäterikontor, där hl. a. konceptkartor förvaras och som förestås af en förste landtmätare, hvilkens adress alltid är länets residensstad. För öfrigt utgöres landtmäteripersonalen i länen af distriktslandtmätare, extra landtmätare samt kommissionslandtmä-tare och vice kommissionslandtmätare. Vid afvittringsverket i de två nordligaste länen tjänstgöra en styresman samt 4

landtmätare.

Landtmätarebiträde för hemmansklyf-ning och ägostyckning förordnas på ansökan af konungens befallningshafvande.

Landtmäteristyrelsen, eller Rikets generallandtmäterikontor, i Stockholm handhafver tillsynen öfver landtmäteri- samt skiftes- och afvittringsverken med hvad därmed äger sammanhang.

Lasarett (se Sjukvårdsanstalter.)

Lavemang, l ör befordrande af afföring är lavemang ett utmärkt medel. I stället för de fordom brukliga sprutorna har man numera allmänt börjat begagna en sköljkanna (irrigatör) med slang och pip. Man bör dock tillse att pipens spets är afrundad, ej spetsig, samt bestående af något så när böjligt material, således ej af glas, emedan man eljest lätt kan skada ändtarmens slemhinna. Grundlig rengöring af apparaten, framför allt pipen, före och. efter hvarje begagnande bör ej underlåtas.

Vid lavemangets gifvande går man till väga på följande sätt. Den sjuke placeras i sidoläge med framsträckt säte på den med vaxduk eller annat vattentätt underlag skyddade bädden, därpå skiljer man med ena handen klinkorna, så att ändtarmsöppningen blir tillgänglig, och för med andra handen den med vaselin insmorda slangpipen försiktigt in i ändtarmsöppningen. Sköljkannan skall vara fylld på förhand, och man bör först låta något af vätskan utrinna, så att ingen luft finnes kvar i slangen. Genom att sakta höja sköljkannan låter man vätskan inlöpa. Till vanliga lavemang använder man ljumt vatten, omkring s/j liter, tillsatt med en eller två teskedar vanligt koksalt. Ju längre den sjuke kan hålla vätskan inne desto bättre verkan gör lavemanget.

Lavemang åt barn under ett halft års ålder böra ej gifvas större än ett spetsglas (omkr. 32 kbc.) af varmt vatten (32 gr. C.). Om ingen afföring följer

inom en half timme, gifver man ett nytt af samma kvantitet, och gör ej heller detta någon verkan, kan man efter en half timme gifva ytterligare ett tredje. Sedan afföring följt, gifves ännu ett lavemang om 25 grader, men blott hälften så stort som det första. Till lave-mangsspruta användes bäst en gummiboll med benpip, som väl insmörjes.

Laxermedel (se Afförande medel.)

Ledgångsreumatism (se Reumatism.)

Ledvridning. Vid lederna äro ben-ändarna beklädda med broskskifvor och inneslutna i en gemensam kapsel, som omsluter leden och utanpå är förstärkt af starka bindväfsband. Om genom yttre våld eller allt för stark sträckning eller böjning kapseln eller förstärkningsbanden brista, så att en af benändarna uttränger ur kapseln, uppstår en urled-vridning. En tänjning eller mindre bristning utan att benen komma ur sitt läge kallas vrickning och i lindrigaste fall försträckning.

En uriedvridning igenkännes på att de ledande benen intaga felaktig ställning till hvarandra, hvarjämte ledens yttre form är förändrad. Dessutom är rörligheten i leden inskränkt eller upphäfd. Smärta och svullnad åtfölja ofta en ledvridning.

Då en olycka af detta slag inträffat, bör man omedelbart söka läkarehjälp. Tills sådan hinner anskaffas stödes lemmen genom uppbindning i lämpligt läge genom armbindel eller spjälförband, hvarjämte man mot svullnaden använder kalla omslag af vatten eller blyvatten. Att på egen hand söka draga lemmen i led är riskabelt, i det att därigenom bristningen kan förstoras eller, ännu värre, brott uppstå å benändarna. En dylik kombination af benbrott och uriedvridning är alltid en mycket betänklig sak och medför ofta att leden blir mer eller mindre otjänstbar för ali fram-

tid. Vid benbrottets läkning uppstå nämligen lätt knölformiga nybildningar, som verka hämmande på rörelseförmågan.

När leden åter kommit i normalt läge, måste den hållas i stillhet genom ett stadigt förband minst 14 dagar, vid samtidigt brott å benen ända till 4—5 veckor. Därefter påbörjas försiktigt en efterbehandling med massage och sjukgymnastik.

Att lämna en ledvridning åt sig själf medför i regel att leden blir obrukbar. Ju förr sakkunnig behandling anlitas, desto lättare och fortare går läkningen.

Vrickningar åtföljas af stark svullnad och smärta vid rörelser, stundom äfven blånader till följd af blodutgjutningar i väfnaderna. De behandlas bäst med kalla eller våtvarma omslag samt stillhet under första dagen, därpå med försiktig massage och i början passiva, sedermera aktiva rörelser. Vrickningar i fotleden och handleden fordra stor försiktighet och böra alltid undersökas af en läkare, enär de ej sällan äro kombinerade med benbrott och på grund däraf kräfva särskild behandling.

Försträckningar — äfven muskelför-sträckningar — behandlas med massage, våtvärmande omslag och liniment.

Lefnadsregler (se God ton.)

Lefversjukdomar. Lefvern, detta för ämnesomsättningen viktiga organ, som bl. a. afsöndrar den för matsmältningen oumbärliga gallan, är utsatt för åtskilliga sjukdomar.

Lefverabscess är en inflammation med varsamling i lefvern, uppkommen genom invandring af varbakterier med blodströmmen eller genom gallvägarna. Sjukdomen uppträder därför vanligen i samband med sjukdomar i tarmen, som äro förenade med sårbildning i denna, t. ex. rödsot, eller med gallstenslidande. Sjukdomen ter sig som en svår blodför-1137

giftning med stark, oregelbunden feber och frossbrytningar. Sjukdomens natur är ofta svår att upptäcka. Enda sättet att böta den är att genom operation utifrån öppna abscessen och på detta sätt uttömma varet.

Suparlefver (lefvercirros) är en kronisk inflammation i lefvern, som har till följd att lefverns körtelsubstans efterhand förstöres och ersattes af bindväf. Den vanligaste orsaken till denna sjukdom är alkoholmissbruk, mestadels det dagliga förtärandet af spritdrycker. Sjukdomen börjar omärkligt och långsamt, och först när förstörelseprocessen i lefvern nått en sådan grad, att organets funktioner ej längre kunna i tillbörlig utsträckning upprätthållas, inställa sig tydliga sjukdomssymtom, börjande med tryck- och tyngkänsla i underlifvet, smärtor, uppstötningar, kräkningar, förstoppning o. s. v. Längre fram tillstöta tecken på störd blodcirkulation i form af vattusot, blödningar i magen och tarmen, yttrande sig i större eller mindre blodhaltiga kräkningar oeh uttömningar. Ett karaktäristiskt tecken är att huden antager en mörkt smutsig jordfärg, stundom, när gulsot kommer till, stötande i gult. Får sjukdomen utveckla sig eller om den redan gått för långt, ändas den med döden under tilltagande utmärgling och kraftlöshet.

En hufvudsak vid behandlingen är gifvetvis afhållsamhet från alla spritdrycker, äfven öl och vin. Starka kryddor och andra retande saker böra också undvikas. En mjölkkur brukar vara af god verkan: 1—2 liter mjölk dagligen i små portioner. Omväxlande härmed fortares måttliga mängder kött och ägg, lättare grönsaker och frukt.

Blåsmask är en parasitsjukdom, som oftast har sitt säte i lefvern. Blåsmasken utgör ett stadium i en bandmasks utveckling. Denna bandmask

(Tænia echinococcus) är mycket liten och lefver i tarmen hos hunden. Om äggen af masken inkomma i människomagen — exempelvis genom ovanan att kyssa hundar eller låta dem slicka sig — vandra de in i ett organ, vanligen lefvern, och utveckla sig där medan kring dem bildas en tjock bindväfskapsel eller blåsa, som stundom kan nå ett barn-hufvuds storlek. Så länge blåsorna hafva måttlig storlek, förorsaka de i allmänhet inga besvär och ofta afdö de och förkalkas utan att ha vållat några obehag. Först då de uppnått betydlig storlek, blifva

de farliga, liksom ifall deras läge är sådant, att de utöfva tryck på portådern eller en större gallgång. Sjukdomen, som i vårt land lyckligtvis är mycket sällsynt, kan i framskridet stadium endast botas genom operativt ingrepp.

Fettlefver betecknar en stark fettge-nomdränkning af lefvercellerna. Vid fettrik näring inträder alltid detta tillstånd, som dock är af öfvergående och normal art. Annorlunda förhåller det sig med den sjukliga fettlefvern, som förekommer vid allmän sjuklig fetma, blodbrist och bleksot, tuberkulos, alkoholism, fosfor- och arsenikförgiftning, blodförgiftning och andra svåra infektionssjukdomar. Behandlingen sammanfaller med grundlidandets behandling.

Lefveratrofi, eller ett förtvinande af lefvern, är en mycket farlig, men lyckligtvis sällsynt sjukdom hos hafvande kvinnor, yttrande sig som en svår gulsot. Dess orsaker känner man ännu icke, men misstänker invandring i lefvern af något giftämne.

Späcklefver förekommer i framskridet stadium af svåra sjukdomar, såsom tuberkulos, långvariga, utbredda varbild-ningar o. s. v. Som namnet antyder, förändras lefverns sammansättning och blir späckartad, hård och fast samtidigt1139

som den förstoras i hög grad. Behandlas i samhand med grundlidandet.

Snörlefver är en åkomma, som uppstår genom det ihållande tryek, som genom stark snörning utöfvas på lefvern och som å densamma kan bilda djupa, stadigvarande fåror. I regeln förskjutas samtidigt inälfvorna nedåt, hvarigenom obehagen i hög grad ökas.

Vandringslefver är ett sällsynt, endast hos kvinnor iakttaget lidande, hvarvid lefvern så att säga åker ned i bukhålan, är abnormt rörlig och förändrar plats vid lägeförändringar. Åkomman förorsakar vanligen ganska stora besvär, synnerligen smärtor och matsmältningsrubbningar. Enda sättet att vinna lindring är att söka genom bindor och bandage hålla lefvern på sin rätta plats.

Lefvertran eller fisklefverolja användes såsom blodbildande medel vid svaghetstillstånd hos barn, hufvudsakligen skrofulösa sådana. Dosis är för mindre barn en tesked, för större en matsked flera gånger dagligen före maten. Efter en månads tid göres ett uppehåll på en vecka eller ett par, hvarefter medlet åter upptages.

Legation (se Beskickning.)

Lemonad (se Läskedrycker.)

Lerkärl. För tillagning och förvaring af födoämnen äro, som bekant, metallkärl, som innehålla koppar, bly eller zink, farliga att använda, så framt ej metallen är öfverdragen med någon icke giftig metall, t. ex. tenn. I allmänhet böra matvaror ej förvaras i några kärl af metall, utan i sådana af omåladt trä, glas, porslin eller lergods. De senare äro i de flesta fall lämpligast på grand af sin relativa hållbarhet och prisbillighet.

Emellertid bör man ihågkomma, att glaserade lerkärl kunna under vissa förhållanden vara riskabla, i ali synnerhet vid längre förvaring af sura och feta

ämnen. Glasyren innehåller nämligen bly, och om blyhalten är för stor och glasyren ej inbränts vid stark hetta och på behörigt sätt, kan blyet upptagas af ämnen af ofvanstående art. Man kan förvissa sig om att glasyren är ordentligt gjord genom att slå på kärlet med något hårdt föremål, t. ex. flngerkno-garna, då det skall gifva en klar, ren klang, om glasyren är felfri; vidare skall glasyren vara hård och glänsande, ej låta repa sig med en knifspets, i värme ej kunna flagas af och vid kokning med svagt saltadt eller med litet ättika (1 del på 30) försatt vatten ej afgifva bly till detta. Därför är det säkrast att alltid före begagnandet behandla nya kärl med kokhett vatten, helst med tillsats af litet ättika, samt att före ocli efter hvarje begagnande väl rengöra dem för att fullständigt aflägsna alla ofullkomligt inbrända delar af glasyren.

Lifförsäkring (se Försäkring.)

Lifmodersjukdomar (se JJnderlifs-sjukdomar.)

Lifrustkammaren (se Museer.)

Lifräddning (se Drunkning.)

Liggsår inställa sig lätt vid långvarigt sängliggande under svårare sjukdomar, om man ej söker förebygga dem. I första rummet har man att iakttaga sorgfällig renlighet samt att vid bädd-ning och ombäddning noga se till att ej veck å lakanen eller knölar i madrasser och bolstrar uppstå, som kunna gynna uppkomsten af liggsår, hvilka företrädesvis uppträda på sådana ställen af kroppen, som äro utsatta för tryck. Sådana ställen äro trakterna af sätet, korsryggen, hälarna och skulderbladen.

Liggsåren börja med att först visar sig ömhet och rodnad i huden, därpå inställa sig i början obetydliga, men ofta hastigt växande sårbildningar, som sprida sig ej blott på ytan utan äfven på djupet. De kunna ofta vara mycket1141

plågsamma och medföra fara för blodförgiftning. Liggsår äro i allmänhet mycket svårläkta, beroende på att den sjuke vanligen intager samma läge och att blodcirkulationen i omgifningen är dålig.

Visa sig röda eller ömma ställen på de för liggsår särskildt utsatta kroppsdelarna, bör man fukta dem med litet konjak, citronsaft eller kamfersprit. Ha sår redan uppstått, böra de behandlas med lämpliga medel (se Sårbehandling), helst efter läkares anvisningar. Ett bra sätt att förebygga liggsår är att använda luftkuddar eller vattenkuddar ofvanpå madrassen, äfvensom att genom lämplig placering af kuddar gifva kroppen ett omväxlande läge. Yid liggsår å hälarna kunna exempelvis långkuddar läggas under smalbenen o. s. v.

Likbränning. Anstalt, som inom riket upprättas för likbränning, må ej till detta ändamål begagnas förrän, efter gjord ansökning, k. m:t pröfvat om och under hvilka särskilda villkor anstalten får tagas i bruk. De föreskrifter, som i detta syfte utfärdats för de två lik-bränningsanstalter, som f. n. finnas i Sverige, nämligen i Stockholm och Göteborg, innehålla följande:

1. När bränning af något lik tilläm-nas, skall anmälan därom göras hos k. befallningshafvande (i Stockholm öfver-ståthållareämbetet) och dess tillstånd till åtgärden afvaktas. Vid sådan anmälan skola fogas: a) behörigt intyg, att den aflidne i lifstiden själf förordnat om bränningen eller därom uttalat bestämd önskan; b) protokoll öfver rättsmedicinsk undersökning af liket, utom i de fall att polismyndigheten i den ort, där dödsfallet timat, funnit uppenbart, att döden inträffat i följd af yttre skador, som ej vållats af annan person, och förty skriftligen förklarat rättsmedicinsk undersökning ej vara af nöden; skolande

kostnaderna för den rättsmedicinska undersökningen och jämväl för rättskemisk undersökning, om sådan af den rättsmedicinska undersökningen föranledes, bestridas och, när så påfordras, förskjutas af den aflidnes efterlämnade tillgångar; c) bevis från polismyndigheten i den ort, där dödsfallet timat, att hinder icke möter för likets afförande därifrån, hvilket bevis, i händelse rättsmedicinsk undersökning skall ske, ej får utfärdas förrän undersökningen försiggått och dess resultat blifvit för polismyndigheten kunnigt.

2. Förrän likbränning företages, skall hos likbränningsföreningen aflämnas vederbörligt intyg att behörig jordfästning ägt rum.

3. Askan jämte hvad eljest af liket återstår skall ofördröjligen nedsättas i graf å kyrkogård eller annat till begrafningsplats invigdt ställe, dock att kvarlefvorna äfven få i tillsluten urna förvaras ofvan jord, under villkor att urnan erhåller sin plats i öfverbyggdt och instängdt rum.

Likgift. I människo- och djurkroppar, som äro stadda i förruttnelse, utvecklas vissa giftiga ämnen, s. k. likgifter, hvilka om de inkomma i blodomloppet hos en människa framkalla allvarsamma förgiftningsföreteelser. Om en

person t. ex. haft sår på händerna och kommit i beröring med i förruttnelse stadda kvarlefvor af människor eller djur, t. ex. vid liköppning, undersökning eller tillagning af ej längre färska köttvaror o. s. v., kan giftämne inkomma i såret och föranleda en allmän eller lokal blodförgiftning, som till sitt förlopp liknar sårfeber (se detta ord). Äfven kan man genom förtärande af köttvaror, korf t. ex., i hvilka lik-gifter, s. k. ptomainer, förefinnas, ådraga sig svåra förgiftningar, som ej sällan leda till dödlig utgång.1143

Iiktornar uppstå till följd af en abnorm tillväxt (hypertrofi) af hornlagret i huden med därpå följande förtvi-ning (atrofi) af den underliggande läderhuden, hvarigenom småningom hildas en hård, hornartad knöl, som genom det tryck den utöfvar på underliggande blodkärl och nerver oftast blir besvärlig och plågsam. Orsaken till liktornar-nas uppkomst är alltid att söka i olämpliga oeh trånga skodon.

Ha liktornar uppstått, bör man för att effektivt aflägsna dem först och främst sörja för en lämpligare fotbeklädnad, emedan de gifvetvis eljest ofelbart återkomma. Det finns en hel mängd medel för själfva förhårdnadens borttagande. Ett godt medel, om det konsekvent begagnas, är att uppmjuka liktornen med litet varm sodalösning eller ett våtvarmt omslag, som får ligga öfver natten, hvarpå man med en knif skrapar af det uppmjukade hornlagret. Att skära lik-tornar kan stundom vara lämpligt, men bör göras mycket försiktigt, så att ej något sår uppstår, hvarigenom mycket lätt en blodförgiftning kan förorsakas. Har man vid en sådan liktornsoperation råkat skära sig så djupt att blödning inträder, bör man omsorgsfullt rengöra såret, påströ pulveriserad borsyra eller bränd alun och skydda det sårade stället genom ett förband eller en plåsterlapp. Af andra liktornsmedel må nämnas sali-cylsyreplåster, som ofta äro af god verkan, hvilket äfven gäller s. k. svålar eller förtjockningar i huden under fötterna eller på hälarna. Kollodium brukar också lämna goda resultat, i det man allt emellanåt med en pensel stryker litet på liktornen och efter några dagars förlopp tager ett hett fotbad, då kollodiumhinnan lossnar och medtager en del af det underliggande hornlagret. En annan liktornskur består i att å liktornen lägga en sönderskuren rödlök,

hvars saft uppmjukar hårdnaden, så att den undan för undan kan afskalas. Ett annat husmedel är att indränka liktornen ett par gånger om dagen med en stark lösning af kopparvitriol, som slutligen medför att hela förhårdnaden lossnar af sig själf och affaller. För att mildra trycket äro liktornsringar i många fall förträffliga; sådana kunna äfven utskäras af en tyglapp. Vid lik-tornar mellan tårna bör man lägga en liten bit vadd emellan, som dagligen ombytes.

Likvidation. När ett handelsbolag, aktiebolag eller en ekonomisk förening beslutar sin upplösning och affärernas afveckling och ställningen ej är sådan att konkurs är nödvändig, sker avvecklingen genom s. k. likvidation, hvarigenom tillgångarna förvandlas i penningar, hvarmed sedan ali veterlig gäld skall betalas. Under det likvidationen pågår, skall bolaget, firman eller föreningen tecknas med tillägget si likvidation». (Se Aktiebolag.)

Liniment verka antingen hudretaude och fördelande eller också uppmjukande och smärtstillande och användas vid åtskilliga yttre åkommor.

Kamferliniment verkar fördelande, stimulerande oeh hudretande samt användes vid reumatiska åkommor, t. ex. ryggskott, nervsmärtor o. d.

Stokes liniment innehåller terpentin och verkar hudretande samt särskildt välgörande vid bröståkommor. Användes vid lunglidanden och reumatism.

Kalkliniment är uppmjukande och smärtstillande och brukas särskildt vid ytliga brännskador, men bör vara nybe-redt.

Engelskt liniment innehåller kloroform och utlämnas därför ej från apoteken utan läkarerecept. Det har smärtstillande verkan.

Opodeldok verkar hudretande och af-1145

ledande och användes förr mera än nn för tiden vid reumatism, förlamningar, krampanfall o. s. v.

Literis et artibus (»för vetenskap och konst»; tonvikten på första stafvelserna) benämnes efter inskriften en belöningsmedalj för vetenskapsidkare och konstnärer (äfven kvinnliga), hvilken Carl XV såsom kronprins först lät prägla. Medaljen är af guld, vanligen i 8:de storleken (se Medaljer) med konungens bröstbild och latinsk inskrift på framsidan samt på baksidan inskriften »Literis et Artibus». Bäres, krönt af kunglig krona, i blått band på bröstet.

Litterär äganderätt. Den litterära äganderätten är i vårt land reglerad genom lagen angående äganderätt till skrift af den 10 aug. 1877, hvilken lag f. n. är under omarbetning. Enligt nämnda lag har en författare rätt att efter godtfinnande förfoga öfver sitt alster med andras uteslutande, hvilken rätt äger bestånd under författarens lifstid och intill 50 år efter hans död. Undantag göras för vissa författarealster, som äro af politiskt eller vetenskapligt innehåll, i det att tidningar och tidskrifter äga att af sådana meddela utdrag med uppgifvande af källan. Tidningsartiklar, med undantag af politiska sådana, äro jämväl skyddade, om vid deras offentliggörande förbud mot eftertryck införts ofvanför artikeln.

I förhållande till utlandet gälla bestämmelserna i Bernkonventionen af 1886. I den form, hvari Sverige anslutit sig till denna konvention, stadgar den rätt för författare att låta öfver-sätta sitt arbete till något af de lands språk, som konventionen omfattar, under en tid af 10 år. Har under denna tid ej någon öfversättning på ett språk offentliggjorts, är öfversättningsrätten fri för vederbörande lands vidkommande. Har åter en af författaren medgif- !

ven öfversättning offentliggjorts inom nämnda tid, åtnjuter författaren eller hans rättsinnehafvare samma skydd för det öfversatta alstret, som vederbörande lands lagar tillerkänna en inhemsk författare. Öfversättningar af artiklar ur tidningar eller tidskrifter få göras, så framt ej förbehåll däremot gjorts å tidningens eller tidskriftens första sida.

Ljusbehandling. Upptäckten att ljuset äger förmåga att döda bakterier eller verksamt förebygga deras utveckling har gifvit läkarvetenskapen ett verksamt medel i händerna att bekämpa vissa sjukdomar, delvis sådana, som tidigare trotsat ali annan behandling, t. ex. lupus (hudtuberkulos). Den enklaste formen af ljusbehandling är solbadet (se detta ord). Elektriska ljusbad äro verksamma svettbad, påminnande om ångskåpsbad. Lokal ljusbehandling i öfverensstämmelse med det af den danske läkaren Finsen uppfunna förfaringssättet användes hufvudsakligen mot lupus, men äfven mot eksem, hudkräfta och andra hudsjukdomar.

Ljusstyrka. Såsom enhet för uppmätning af olika ljusstyrkor har man antagit den ljusverkan, som ett s. k. normalljus visar på en meters afstånd. Normalljuset framställes af rent paraffin och med en diameter af 2 cm.; under iakttagelserna hålles dess låga vid en bestämd tjocklek hos veken på en höjd af 5 cm. På senare tiden har man i stället för normalljuset börjat använda den s. k. Hefnerlampan, i hvilken amyl-acetat brännes. Lågan här hålles på en höjd af 4 cm. och utgör dess ljusstyrka 1,2 af ett normalljus.

Loppor (se Ohyra.)

Lotsstyrelsen har öfverinseende öfver lotsverket, som omfattar lots-och fyrinrättningarna jämte lifrädd-ningsanstalterna för skeppsbrutna å rikets kuster med den till samma in-1147

rättningar och anstalter hörande personal, för hvilken styrelsen utfärdar arbetsordningar och instruktioner utöfver bestämmelserna i tjänstgöringsreglementet. Styrelsen utgöres af en general-lotsdirektör såsom chef samt tre af k.

m:t tillsatta ledamöter, af hvilka en är chef för kanslibyrån, en för lotsbyrån och en öfverfyringeniör och chef för fyringen iörkontoret.

Lotsverket har till uppgift att lämna personal till lots- och fyrinrättningarna samt till lifräddningsanstalterna för skeppsbrutna. Kusterna äro indelade i sex Iotsdistrikt, nämligen Öfre norra distriktet (Luleå) omfattande kusterna vid Bottniska viken af Norrbottens och Västerbottens län; Nedre norra lotsdistrik-tet (Gäfle): kusterna vid Bottenhafvet af Västernorrlands, Gäfleborgs och Uppsala län samt af Stockholms län intill Väddö sockens norra gräns; Mellersta lotsdi-striktet (Stockholm): Stockholms skärgård med tillhörande kuster från Väddö sockens norra gräns till gränsen mellan Bälinge och Tystberga socknar i Södermanlands län, sjöarna Mälaren och Hjälmaren samt därmed sammanhängande vattenvägar äfvensom Gottland och kringliggande öar; Östra lotsdistriktet (Kalmar): östersjökusten från Mellersta lots-distriktets sydgräns till gränsen mellan Kristianopels och Torhamns socknar i Blekinge län, sjön Vättern, Östgöta kanal och därmed sammanhängande vattenvägar samt ön Öland; Södra lotsdistriktet (Malmö): kusterna vid Östersjön, Öresund och Kattegatt från Östra distriktets sydgräns samt af Kristianstads och Malmöhus län; samt Västra lotsdistriktet (Göteborg): kusterna vid Kattegatt och Skagerack af Hallands samt Göteborgs och Bohus län, sjön Vänern, Västgöta kanal och öfriga med Vänern sammanhängande vattenvägar. Hvarje Iotsdistrikt förestås af en lots-

kapten med biträde af en eller två lots-löjtnanter.

Lotterier äro förbjudna i Sverige enligt en k. förordning af den 6 augusti 1881.

I denna förordning förbjudes: att för allmänheten inrätta penninglotteri eller annat företag, hvarigenom åt en eller flera af de däruti deltagande erbjudes i penningar utfäst och efter lottning eller därmed jämförlig anordning utgående vinst till högre belopp än det, som erbjudes åt enhvar af deltagarna;

att utbjuda och försälja bevis om rätt till delaktighet i lotteri eller annat fö-tag, som ofvan omförmäles, och

att utan k. befallningshafvandes tillstånd (t. ex. för välgörande ändamål eller för svenska konstidkares understöd och uppmuntran) bortlotta lösören.

Öfverträdelse af något nu nämndt förbud straffas med böter fr. o. m. 10 t. o. m. 1,000 kronor, hvarjämte, då lösören hållits till föryttrande genom lottning, dessa, så vidt de ej kommit i den vinnandes besittning eller äro oåtkomliga, skola dömas förbrutna.

Luftrörskatarr. Med luftrörskatarr eller bronkit, äfven kallad lungkatarr, förstås en inflammationsprocess i de fina luftrör, som förgrena sig i lungorna, bronkerna, och dessas större förgreningar. Den är en mycket vanlig sjukdom, som förekommer dels ensam för sig och dels i anslutning till andra sjukdomar, såsom mässling och kikhosta hos barn, influensa och tyfus, samt i förening med affektion af andra delar af luftvägarna, såsom snufva oeh katarr.

Den akuta bronkiten härleder sig oftast från en förkylning, men kan också framkallas genom inandning af skadliga gaser, damm och rök, hvarför sjukdomen är mycket gängse bland personer, som på grund af sin sysselsättning äro nöd-

sakade inandas förorenad och dammfylld luft, t. ex. arbetare i kemiska fabriker, mjölnare, stenhuggare o. s. v. Dock är dispositionen för sjukdomen mycket olika hos olika personer. I allmänhet angripas barn och gamla personer lättare än andra. Att sjukdomen går mest höstar och vårar har sin naturliga förklaringsgrund i de vid dessa årstider mer än annars förekommande och på väderleksinflytelser beroende förkylningarna.

Det förnämsta symtomet vid en luftrörskatarr är en mer eller mindre häftig hosta, som framkallas af den i regel ökade slemafsöndringen från luftrörens slemhinnor. ITpphostningarna äro sega och slemmiga, stundom blandade med litet blod, hvilket senare ej har någon allvarsam betydelse. Hostretningen medför vanligen också en känsla af smärta i luftstrupen och efter luftrörens förlopp, och litet feber och hufvudvärk förekommer nästan alltid.

Hufvudvärken kännes framtill öfver ögonen; febern blir sällan hög annat än hos barn och då någon annan infektionssjukdom samtidigt inställt sig. Ganska ofta är upp-hostningen i sjukdomens början sparsam, men blir längre fram rikligare, hostan löser sig, som man säger, hvarmed äfven en lättnad inträder. Vid svårare fall, då katarren spridt sig till de finare grenarna, kan andnöd förefinnas. Dock är sjukdomen i och för sig sällan farlig annat än när den angriper små barn och sprider sig till de finare bronkerna.

För att förebygga sjukdomen bör allt, som kan förorsaka den, undvikas, särskildt är detta af vikt för personer, som ha särskild benägenhet för katarrer. En förståndig härdning af huden mot temperaturinflytanden är af stor nytta. Vid den egentliga behandlingen af sjukdomen spela hygieniska och dietiska åtgärder största rollen. De sjuka skola hållas

varma och ej gå ut samt, om feber är för handen, intaga sängen. Barn böra alltid hållas till sängs. Varmt te, fläderte, varm mjölk o. d. äro af god verkan och underlätta upphostningarna. Vid starkare smärtor eller känsla af beklämning i bröstet gör en senapsdeg eller ett våtvärmande omslag öfver bröstet god nytta, likaså ljumma bad, som särskildt äro att tillråda, då bronkiten uppträder som följd af någon annan sjukdom. Beträffande särskildt barn bör man vid alla svårare fall inveckla bröstet eller hela kroppen i våtvärmande omslag, som ombytas 3—4 gånger dagligen. För öfrigt bör man söka att genom kraftig näring hålla uppe den sjukes krafter, i ali synnerhet när det gäller små eller svaga barn samt gamla personer. För att befordra upphostnin-gen kan man taga en tesked hvarannan timme (barn naturligtvis mindre) af en terpentinemulsion, bestående af en äggula, som blandas med 25 gm vatten och 75 gm gummilösning, hvartill sättes 10 gm renad terpentin. Man kan äfven taga lika delar honung och vatten, den förra i stället för gummilösning. Af andra medel med likartad verkan må nämnas lakrits, bröstdroppar, terpentin-piller med kina och te på s. k. bröstkryddor, som fås på apoteken. Medel, som innehålla opium, t. ex. Roséns bröstdroppar, bröstsaft och opiumkakor, kunna vara bra vid stark hostretning, men erhållas endast mot läkarerccept och böra helst undvikas såsom ej ofarliga, särskildt för barn och svaga personer.

Kronisk luftrörskatarr kan antingen småningom uppstå af samma orsaker, som framkalla en akut katarr, eller också understundom utveckla sig ur en akut bronkit. Den kan äfven uppstå till följd af hjärtfel och kärlsjukdomar i lungorna samt rubbningar i biodom-1151

loppet. Sjukdomen förekommer oftare hos män än hos kvinnor.

Katarrens förnämsta symtom äro hosta och en viss svårighet att andas. Hostan är i regel starkare morgnar och aftnar samt nattetid. Upphostningarnas mängd varierar högst betydligt och utgöres af ett mer eller mindre segt slem, ofta liknande var. Sjukdomens förlopp är alltid mycket långvarigt med i regeln någon förbättring under den blidare årstiden. Öfverlämnad åt sig själf, förvärras den med åren och kan leda till allvarsamma följder, såsom luftsamlingar och varhärdar i lungorna, lungsot och hjärtfel.

Sjukdomens behandling fordrar i hög grad tålamod och ihärdighet. Ett hufvudvillkor är att den sjuke ej utsätter sig för några skadliga inflytelser, t. ex. vistande i af rök, damm o. d. förorenad luft, förkylningar o. s. v. Frisk luft har en gynnsam inverkan, hvarför vistelse å landet eller vid hafvet under sommartiden är att särskildt tillråda. Näringen bör vara lättsmält och för personer med böjelse för fetma sparsam. Regelbundna kalla afritningar öfver bröst och rygg verka härdande och stärkande. Då sjukdomen, som ofvan antydts, kan vara föranledd af eller stå i förbindelse med något annat lidande, är det alltid säkrast att i tid låta undersöka sig af läkare.

En form af kronisk luftrörskatarr kännetecknas därigenom att de rikliga uppliostningarna antaga en obehaglig, stinkande lukt, medan vanligen samtidigt allmänbefinnandet försämras. Faran vid denna form är att varbildningen kan gripa öfver på lungorna. Eljest kan sjukdomen räcka i åratal liksom en vanlig kronisk bronkit och behandlas äfven . som en sådan.

lungblödning (se Blodstörtning och Lungsot.)

Lunginflammation. Denna allmänt bekanta sjukdom ställes vanligen i samband med en förkylning, hvilket dock så till vida är oriktigt som sjukdomen otvifvelaktigt beror på infektion och förkylningen endast bidrager till dess utbrott. Liksom vid alla infektionssjukdomar är mottagligheten äfven för denna sjukdom större eller mindre hos olika individer. Det finns personer, som, oaktadt de äro i hög grad utsatta för risken att förkyla sig, aldrig angripas af sjukdomen, medan å andra sidan personer finnas, som genomgå den ena lunginflammationen efter den andra. Supare synas ha en särskild benägenhet för sjukdomen, som också hos sådana personer är farligare än eljest. Mest förekommer sjukdomen hos unga och medelåldriga personer och i allmänhet mera bland män än kvinnor.

En lunginflammation börjar i flertalet fall plötsligt, i regeln med starka frossbrytningar, som inställa sig utan något förebud och kunna räcka en half till en timme. Snart tillstöta äfven karaktäristiska symtom i bröstet i form af s. k. håll, som i synnerhet kännas vid hvarje djupare inandning. Andningen blir ytligare och påskyndad, ofta äfven oregelbunden. I svårare fall inställer sig andnöd och starkt påskyndad andhämtning. En smärtsam, kort hosta, »hackhosta», förekommer alltid. Den sjuke börjar snart upphosta gulbruna massor, hvilka äro kännetecknande för sjukdomen. Ett annat för densamma karaktäristiskt tecken är, att i sjukdomens början mycket ofta blåsor visa sig på läpparna eller näsvingarna. Aptit saknas, kräkningar förekomma ej sällan i sjukdomens början, och afföringen är vanligen trög eller förstoppad. Febern är äfven oftast hög och pulsen hastig. I svåra fall plågas den sjuke äfven af hufvudvärk, sömnlöshet och yrsel.1153

Sjukdomsförloppet är i regel det, att på en viss dag efter sjukdomens början inställer sig en s. k. kris, då i gynnsamma fall en plötslig förbättring inträder. Denna kris inträffar oftast på 5:te eller 7:de dagen, någon gång redan på den 3:dje eller ej förr än den 9:de, då febern hastigt nedgår, vanligen under stark svettning oeh betydlig förbättring i den sjukes tillstånd. Ibland kan efter en tidig kris (psevdokris) febern åter stiga och den egentliga krisen först komma ett par dagar senare. Egendomligt är, att dessa kriser nästan alltid inträffa på udda dagar. Efter krisen går sjukdomen ofta ganska raskt till hälsa, särskildt när det gäller unga, kraftiga personer. Stundom händer dock att sjukdomen tager en ogynnsam vändning och slutar med döden, i andra fall kan den taga ett långsamt förlopp, beroende på att sjukliga förändringar i lungorna eller lungsäcken, ej sällan då af tuberkulos natur, tillstöta.

Gifvetvis bör en så pass allvarsam sjukdom som en lunginflammation öfverlämnas åt en läkares behandling. Visserligen kan sjukdomen, när den är godartad, lätt nog gå öfver nästan af sig själf, men för att undvika den alltid förefintliga faran af komplikationer är rådligast att förhållningsorder meddelas af en sakkunnig person. Hvad man under alla förhållanden kan göra på egen hand, det är att lindra det plågsamma hållet genom anläggandet af en neptunigördel (se Omslag) eller varma grötar å den sida af bröstet eller ryggen, där hållet sitter. För att underlätta upphostningen rekommenderas att gifva den sjuke teskedvis af den under »Luftrörskatarr» nämnda terpentinemul-sionen. I svårare fall af sjukdomen har badbehandling visat sig mycket välgörande. Baden tagas två—tre gånger dagligen och böra hålla en temperatur af

34—35 grader, för svaga och känsliga personer något varmare, däremot något kallare för kraftigare personer, då febern är hög eller nervsystemet samtidigt är angripet. Baden kunna äfven ersättas med bela våta inpackningar. Af vikt är att den sjuke ej utsättes för kroppsansträngning utan lyftes i och ur badet.

För att uppehålla den sjukes krafter bör man gifva honom lättsmält och närande föda, såsom hafresoppa, buljong, mjölk, uppblötta skorpor, mjölk och ägg, i vissa fall kan äfven litet finskuret kött tillåtas. Man bör äfven förse honom med riklig dryck af vederkvickande beskaffenhet. Litet vin skadar icke, ej heller små mängder konjak i vatten vid dålig hjärtverksamhet.

Den ofvan skildrade formen af lunginflammation är en »krupös» sådan. En annan form, den katarrala

lunginflammationen, är i åtskilliga afseenden afvikande och förekommer mest i följd af andra sjukdomar, som gripit öfver till luftvägarna, såsom mässling och kikhosta, difteri, koppor, influensa o. s. v., eller hos personer, som af svåra sjukdomar äro bundna vid sängen. Dylika lunginflammationer äro vanligast hos barn och hos gamla personer med försvagad motståndskraft. De likna den andra sjnkdomsformen däri att andnöd och rostfärgade upphostningar förekomma, däremot saknas de karaktäristiska kriserna alldeles. Hos små barn får man i regel ej se några upphostningar, emedan de genast nedsvälja dem.

Då i många fall en katarral lunginflammation uppstår till följd af att den sjuke ständigt ligger på rygg eller har svårt att hosta upp, hvarigenom slem och dylikt samlas i luftvägarna och lungorna, bör man sörja för ombyte af läge och omsorgsfull renhållning af den sjukes munhåla, svalg och näsa.

Lungkatarr (se Luftrörskatarr.)1 155

Lungorna.

1156

Lung-orna jämte struphufvud oeh sköldkörtel.

Lungorna spela en mycket viktig roll i organismen såsom varande de organ, som förmedla blodets syrsättning. De utgöras af två trubbigt kägelformiga, mjuka, elastiska och utomordentligt kärlrika organ, som intaga de båda sidohälfterna af bröstkorgen. Tillsammans

bilda de en lodrät genomskuren kägla, hvars undre, bredare yta hvilar på mellangärdet och hvars spets skjuter upp ofvanför första refbenet. Vänstra lungan är afdelad i två afdelningar eller lober, den högra i tre.

I lungorna utmynna dels de från luft-1157

Lungsjukdomar—Lungsot.

1158

De minsta luftrören och lungblåsorna.

strupen utgående luftrören, dels de blod-! kärl, som föra blod till och från lungorna. Luftrören dela sig gaffelformigt i allt finare och finare grenar, som sluta i lungblåsorna eller alveolerna, hvilka fylla lungornas inre och i genomskärning gifva dem ett svampliknande utseende. Blodkärlen åter utgöras af lungpulsådern och lungvenerna med deras äfvenledes allt finare förgreningar, som åtfölja de fina luftrörsgrenarna till lungblåsorna och i dessas väggar upplösa sig till fina hårrörskärl, s. k. kapillärer. Dessa kärl ligga så tätt intill innerytan af lungblåsorna, att deras vägg kommer i nästan omedelbar beröring med den inandade luften, hvarvid ett gasutbyte äger rum, i det att dels luftens syre upptages i blodet och dels den i blodet varande kolsyran afgifves till luften. Lungorna äro i hög grad tänjbara, beroende på en mängd i dem inlagrade elastiska trådar, så att lungorna efter en inandning sammandraga sig af sig självfva och utdrifva den förbrukade luften.

Lungorna omgifvas af den s. k. lungsäcken med formen af en i sig själf instjälpt säck, som bekläder dels lungor-

nas yta och dels bröstväggen och mellangärdet. Säckens mot hvarandra gnidande ytor hållas slippriga af en i densamma innesluten serös vätska.

Lungsjukdomar (se Luftrörskatarr, Lunginflammation, Lungsot, Lungsäcks-inflammation och Lungutvidgning.)

Lungsot är den vanligen brukade benämningen på lungtuberkulos, med andra ord en af tuberkelbaciller förorsakad förstörelseprocess i lungorna. Sjukdomen består till sitt väsen i en fortskridande insmältning af lungväfnaden genom varliknande sönderfall af de af tuberkelbacillerna bildade sjukdomshärdarna. I stället bildas hålrum, hvilka antingen antaga allt större omfång och sammansmälta med liknande ihåligheter i närheten eller ock vid riktig behandling och god näring kunna läkas under bildning af bindväfssvålar, som ersätta den ursprungliga lungväfnaden.

Lungsoten är af alla sjukdomar den, som skördar de flesta offren, och dess bekämpande är därför en stor och

viktig samhällsuppgift. Genom upptäckten af sjukdomens rätta natur och dess orsak (se Tuberkulos) har man blifvit i1169

stånd att utfinna ändamålsenliga åtgärder dels för sjukdomens förebyggande oeh hindrande af dess spridning, dels för en verksam behandling af densamma.

Lungsoten är en mycket lömsk sjukdom. Den börjar i regel omärkligt och ofta under en form, som ej alis antyder sjukdomens natur. Ej sällan tror man sig ha att göra med en bleksot eller magkatarr. De utpräglade lungsymtomen saknas nämligen ofta alldeles, man känner sig endast trött och olustig, och de små besvär, som infinna sig i form af hosta och en känsla af värk eller smärta i bröstet och sidorna, tar man för en förkylning. Ofta händer det att en lungsiktig är fullkomligt omedveten om sitt tillstånd ända till dess att förstörelseprocessen fortskridit så långt att ett blodkärl i lungorna brister och en s. k. blodstörtning inträffar, som plötsligt uppenbarar hur det i verkligheten är fatt.

Då det vid denna sjukdom är af särskildt stor vikt att den så tidigt som möjligt tages under behandling, bör man, så snart allmänbefinnandet är stördt och man har ringaste anledning att misstänka lungtuberkulos — t. ex. på grund af ärftlig disposition — ej dröja att anlita en erfaren läkare, allra helst en specialist på lungsjukdomar. Endast läkaren kan redan i sjukdomens början upptäcka dess rätta natur, hvarvid en mikroskopisk undersökning af den sjukes upphostningar lämnar det viktigaste och afgörande bevismaterielet.

Som nyss antyddes spelar ärftligheten en stor roll i denna sjukdom. Detta är ej att förstå så som om själfva sjukdomen skulle gå i arf, d. v. s. ligga på något sätt färdigbildad i kroppen för att vid tillfälle bryta ut. Det är dispositionen eller anlaget för sjukdomen, som går i arf. Personer med sådana

anlag förete i regel vissa typiska yttre kännetecken: långskranglig kropp, svag mnskulatur, ringa underhudsfett, ofta blååktig genomskinlig hud, på kinderna ofta en begränsad s. k. hektisk rodnad, lång och smal hals, smala och magra händer samt framför allt smal och platt bröstkorg med breda mellanrum mellan refbenen, djupa insänkningar under och öfver nyckelbenen och utstående skulderblad. Då personer med sådan kroppsbyggnad angripas af krämpor, som kunna misstänkas stå i samband med ett tuberkulöst lidande, är dubbel vaksamhet och försiktighet af nöden.

Lungblödningen, som är ett viktigt symtom för sjukdomens igenkännande, behöfver ej alltid betyda att sjukdomen redan inträdt i ett svårare skede. Det kan ju vara så att ett blodkärl anfiätes i en ännu jämförelsevis liten tuberkel-härd, beroende på dennas läge inom lungan, och man bör därför icke inbilla sig, att hvarje lungblödning betyder öfverhängande fara för lifvet, helst om blödningen är relativt ringa. Ymnigare blödning tyder på att något större blodkärl är skadadt, hvilket ju alltid ställer sig något betänkligare. Vid en lungblödning är blodet]jnsrödt och skummande och kommer i början såsom rent blod, sedermera vanligen såsom en jämn brun eller rödbrun färgning af det upphostade. Den skiljes härigenom lätt från en magblödning, då blodet är svart eller svartbrunt, nästan liknande kaffe-sump.

Ehuru, som sagdt, en lungblödning icke nödvändigt behöfver förutsätta lifs-fara, får den dock å andra sidan ej bagatelliseras. Ofta äro nämligen smärre blodmängder i upphostningen förebud till en starkare blödning eller s. k. blodstörtning, hvarför den sjuke bör undvika alla ansträngningar, iakttaga stillhet och hvila samt undvika varma och sprithal-1169

Lungsiktig i sista stadiet

tiga drycker. Vid en starkare lungblöd-ning skall den sjuke genast gå till sängs. På den sida, där läkaren anser

blödningen ba sitt säte, lägges en platt, ej allt för tung isblåsa. Nedsväljande af små isbitar är äfven att rekommendera. Ett annat godt medel, som af gammalt begagnats som huskur och som alltid finnes till hands, är koksalt, af hvilket in-gifves en eller flera teskedar med litet vatten. Syrliga drycker, t. ex. citronle-monad, äro också välgörande. Den sjuke bör söka bekämpa hostan, ej tala för mycket och undvika alla onödiga rörelser. Äfven sedan blödningen upp-

hört bör under en lång tid framåt den yttersta försiktighet iakttagas, enär dylika blödningar ofta upprepas.

Bland andra lungsotssymtom må nämnas heshet och nattsvett, som sällan saknas vid utpräglad lungsot. Den förra kan bero antingen på att struphufvudet angripits af tuberkulos eller därpå att en kronisk katarr uppstått i detsamma till följd af den ständiga hostretningen. Nattsvetten brukar vanligen inställa sig först framåt morgonen omkring klockan fyra och är ej sällan så riklig, att man nästan kan vrida ur den sjukes nattlinne, samt bidrager na-

tnrligtvis i hög grad till patientens utmattning. Dessa svettanfall bekämpas bäst med kalla afritningar af kroppen eller bröstet med vatten eller litet sprit, bäst om aftnarna, när febern är ökad. Andra omtyckta medel mot svettningar-na äro 2—3 koppar kallt salviate om aftnarna samt mjölk och konjak.

I mån som sjukdomen fortskrider af-magrar den sjuke allt mer och mer och blir ibland formligen som ett skelett. Feber är äfven alltid för handen i ett mera framskridet stadium af sjukdomen, men kan vara ganska växlande, i det. att hög feber omväxlar med normal eller nästan normal temperatur. Ihållande hög feber tyder på ett svårt och hastigt sjukdomsförlopp, s. k. galopperande eller akut lungsot.

Rörande lungsotens behandling har erfarenheten visat, att man ej kan hoppas någon hjälp af medikamenter. Det enda af dylika medel, som visat sig hafva ett afgjordt välgörande inflytande, är kreosot, som tages i piller eller kapslar tillsammans med lefvertran. Taget regelbundet en längre tid verkar det aptitretande och förbättrande på det allmänna tillståndet.

Den verksammaste behandlingen består i diet och hygien. Det ligger utomordentlig vikt på att stärka den sjukes krafter och därigenom höja hans motståndsförmåga. Lyckas man hålla den sjuke vid godt hull, äro utsikterna till hälsans återvinnande ej ringa. Födan bör därför vara så god och riklig som möjligt. Kött, mjölk, ägg, mjölrätter och smör äro särskildt att anbefalla. Födan bör väljas med hänsyn till riklig ägghvitetillförsel, men äfven tillräckligt med fett och kolhydrat. Födan bör äfven. vara lättsmält för att bättre och fullständigare tillgodogöras af kroppen; hårdsmälta saker äro för öfrigt olämp-

liga äfven af den anledningen att de lätt kunna förorsaka matsmältningsrubbningar, hvilka man omsorgsfullt bör undvika. Man uppnår oftast goda resultat med en mjölkkur; dock händer det att mjölken blir motbjudande för patienten, i hvilket fall man kan blanda den med te eller kafte. Ett annat slags mjölkkurer äro kumys- och kefir-kurerna, d. v. s. jäst sto- eller komjölk. Om aptiten ligger nere, bör man försöka pigga upp den med små mängder godt vin eller öl. Lefvertran bör, om patienten ej har oöfvervinnelig motvilja därför, regelbundet intagas och är härvidlag särskildt lämplig på grund af dess rikedom på lättsmält fett.

För att kroppen skall i största möjliga mån kunna magasinera den tillförda näringen fordras äfven att inskränka kraftförbrukningen genom att anstränga kroppen så litet som möjligt. Det är af denna anledning som s. k. liggkurer föreskrifvas lungsiktiga på sanatorier och sjukhus. Frisk luft har ett utomordentligt inflytande på sjukdomens behandling, hvarför de lokaler, där en lungsjuk vistas, böra vara rymliga och väl ventilerade. Särskildt gäller detta sofrummen, hvarför det är att tillråda, att den sjuke vänjer sig vid att sofva för öppet eller åtminstone på glänt stående fönster. Kan den sjuke ej i hemmet beredas lämplig vård eller undandragas skadliga inflytelser, är det bäst att sända honom till en kurort, där en systematiskt genomförd behandling kan komma honom till del. Yid dessa kurorter inverkar i regeln äfven det klimatiska inflytandet, som är af mycket stor betydelse. Den rena, lätta fjälluften är exempelvis mycket välgörande för lungsjuka, liksom vistandet i

barrskogsluft. Trakter med fuktigt eller rått klimat böra undvikas; af denna anledning är det annars i så många fall1165

stärkande hafsklimatet olämpligt för lungsjuka.

Ju tidigare sjukdomen kan tagas under ändamålsenlig behandling desto Större utsikter finnas till hälsans återställande. Men det fordras härvid energi och uthållighet ej minst från den sjukes egen sida. Lungsjuka äro i allmänhet ytterst optimistiska i fråga om sitt tillstånd och vilja gärna bagatellisera sitt lidande, hvilket naturligtvis gör att de ej äro synnerligen villiga att samvets-grannt följa läkarens föreskrifter. Men detta måste de göra, om de vilja återvinna varaktig hälsa. Man får i fråga om denna lömska sjukdom ej tro, att en tids förbättring betyder, att sjukdomen är häfd; dess utbredning är endast hämmad och en återgångsprocess möjligen påbörjad, men det dröjer lång tid, innan fullständig läkning, d. v. s. igen-växning af tuberkelhärdarna, inträder. Ocb så länge en tuberkelbärd existerar föreligger den risken att sjukdomen plötsligt kan bryta ut igen vid minsta oförsiktighet.

Den bästa behandlingen af lungsoten är att förebygga sjukdomen. För detta ändamåls vinnande bör man beakta följande hufvudregler:

1. Hvarje med lungsot behäftad person bör tillhållas att spotta i en med karbolvatten fylld spottkopp (det finns lämpliga sådana, som kunna medföras hvar som helst) för att hindra att tu-berkelbacillerna intorka och med luftens dammpartiklar inkomma i andra personers andningsorgan.

2. Af en lungsjuk begagnade näsdukar och andra linnepersedlar böra grundligt kokas för att döda å dem afsatta baciller.

3. Barn och yngre personer med anlag för lungsot eller härstammande från lungsiktiga familjer böra noga observeras, afhållas från beröring med lung-

sjuka samt härdas och stärkas genom god näring och ett sundt, rörligt lefnadssätt, gymnastik, bad o. s. v.

4. Då tuberklerna ha svårare att sätta sig fast och utveckla sig i en frisk lunga, bör man så mycket som möjligt sörja för oafbruten tillgång till ren och frisk luft ute såväl som inne och stärka lungorna genom ändamålsenlig kroppsrörelse, gymnastik o. d., alltid under samtidigt iakttagande att den omgifvande luften är ren och frisk.

5. Då kött och mjölk från tuberkulösa djur sannolikt kunna öfverföra smitta till människor, bör man se till att dessa produkter komma från konstateradt friska djur och, ifall man saknar visshet härutinnan, ej förtära nämnda varor annat än i kokt tillstånd.

6. Lungsjuka eller för tuberkulos misstänkta mödrar böra ej under några förhållanden tillåtas gifva di, enär sjukdomen särskildt då har benägenhet att uppflamma och öfvergå i svårare former, hvarjämte den lätt öfverföres på barnet.

7. Skrofulösa barn böra särskildt noga öfvervakas och underkastas lämplig behandling.

Lungsotssanatorier. Till konung Oscar II:s 25-åriga regeringsjubileum år 1897 hade igångsatts en insamling till en kontant minnesgåfva, som skulle öfverlämnas till konungen för att efter hans bestämmande användas till något ändamål, hvarigenom hans minne hug-fästades. Insamlingen inbragte det betydande beloppet af öfver 2,200,000 kr., hvilken summa konungen anslog till bekämpande af tuberkulosens härjningar inom Sverige. Åt en kommitté under drottning Sophias ordförandeskap uppdrogs att uppgöra förslag till gåfvomed-lens användande. Kommittén hemställde att medlen skulle användas till anläggande af tre sanatorier för obemed-1167

lade lungsotspatienter i det stadium af sjukdomen, att de kunde anses botliga eller åtminstone i sådan grad

förbätter-liga, att de åter kunde göras arbetsdug-liga.

I enlighet med kommitténs förslag anlades under de följande åren dessa folksanatorier vid Hålahult i Närke, vid Hässleby i norra Småland och å Österåsen nordväst om Sollefteå, hvarje med något öfver ett hundratal platser för patienter. Ansökningar om plats insändas till vederbörande sanatoriestyrelse med uppgift huruvida plats önskas i allmänt, halfenskildt eller enskildt rum. Vid ansökan skola fogas prästbevis angående den sjukes ålder, frejd och hemvist, läkarebetyg, ansvarsförbindelse af vederhäftig person för erläggande af sjukvårdsafgiften samt, i händelse plats önskas mot lägsta afgift, utlåtande af pastor eller kommunalnämndens ordförande och en annan trovärdig person om sökandens eller försörjningspliktig målsmans ekonomiska ställning och andra på saken inverkande omständigheter. Afgiften utgör pr dag för plats i allmänt rum 1: 50 eller vid styrkt medellöshet 50 öre; för plats i halfenskildt rum 2: 50 och för plats i ensamt rum 3: 50. Minst en månads afgift skall vid intagandet erläggas i förskott; sedermera erläggas afgifterna månadsvis i förskott. Hvarje patient skall medföra två omgångar gångkläder och skodon, erforderliga ytterplagg samt i omgångar underkläder o. s. v. Sängkläder, sänglinne och handdukar tillhandahållas af sanatoriet. Kuren beräknas till i medeltal tre månader.

Förutom dessa tre jubileumssanatorier finnas en hel del privata sanatorier och luftkurorter, af hvilka må nämnas de vid Mörsil i Jämtland och Säfsjö i Småland. Äfven åtskilliga kommuner ha inrättat särskilda vårdanstalter för tu-

berkulospatienter, hufvudsakligen lungsiktiga.

Lungsäcksinflammation eller vatten i lungsäcken kan uppstå af flerfaldiga orsaker. Oftast framkallas den genom en direkt fortplantning af en inflammatorisk process från ett närbeläget organ, t. ex. i lungorna, hjärtsäcken eller bukhinnan. Sjukdomen kan äfven förekomma vid svåra blodförgiftningar, gikt, njurlidande o. s. v. De skenbart själfständiga fallen äro dels reumatiska, dels ofta af tirberkulös natur.

Sjukdomen börjar mestadels långsamt och småningom, endast vid den reumatiska formen uppträder den stundom plötsligt med håll i bröstet och frossbrytningar ungefär som en lunginflammation. Det mest typiska kännetecknet, som sällan saknas, är hållet i sidan af bröstet, som i synnerhet gör sig märkbart vid djupare andetag, alla kroppsliga ansträngningar, hostning, gäspning o. s. v. Andfåddhet och någon hostret-ning med torr hosta brukar också förekomma jämte matthet och bristande aptit. Ej sällan inträda kräkningar och vanligen äfven förstoppning, stundom också hufvudvärk. I allmänhet äro dock besvären jämförelsevis lindriga, så att personer med större motståndskraft kunna i veckor gå och känna sig illamående, men ändock sköta sina sysslor, och först när de komma till läkaren, få de veta, att de hela tiden burit på en lungsäcksinflammation.

Inflammationen medför en ökad afsöndring af den i lungsäcken inneslutna vätskan. Vid större utgjutning, så att lungorna sammanpressas, kan verklig andnöd inställa sig. Feber förefinnes oftast, men är sällan synnerligt hög och har ej något typiskt förlopp, såsom i lungsot. Pulsen är så godt som alltid något påskyndad och ofta oregelbunden, sannolikt till följd af tryck på hjärtat och de1169

större kärlen. Urinmängden är märkbart förminskad.

Sjukdomsförloppet är i regel långsamt ocb smygande, dock kan någon gång en hastig ökning af vätskeutgjutningen inträffa med svårare symtom. I lättare fall kan sjukdomen häfvas på några få veckor, men ofta räcker den mycket längre. Ej sällan uppträda efter en långvarigare lungsäcksinflammation nya sjukdomstecken, mest då af tuberkulos art. Man bör därför alltid vara mycket försiktig med en lungsäcksinflammation, ej låta den sjuke stiga upp för tidigt och tid efter annan låta honom undersökas af en läkare.

Behandlingen går ut på dels att lindra smärtan i sidan, dels att befordra åter-uppsugningen af den utgjutna vätskan. Mot hållet anlägger man lämpligast en neptunigördel eller senapsdeg. I och med att detta lindras blir andningen lättare. För minskande af vätskeutgjutningen användas acetylsalicylsyre-pulver med god framgång. Är

vätskeansamlingen stor eller går dess åter-uppsugning långsamt, kan det vara lämpligt att läkaren tappar ur den genom en s. k. punktion, en ofarlig och föga smärtsam operation. Vätskeutgjutnin-gens afstannande eller förminskande ger sig tillkänna därigenom att urinmängden åter ökas, hvarvid urinen är abnormt ljus och lätt.

Lungutvidgning (lungemfysem) är en kronisk sjukdom, som är mycket vanlig, särskildt hos kroppsarbetare och vid äldre år. Den beror på en förlust af lungornas normala elasticitet, på grund hvaraf de ej längre kunna sammandraga sig som förut efter hvaije inandning; lungorna befinna sig, med andra ord, i en ständig inandningsställning. Orsakerna kunna i allmänhet hänföras till den slitning af organen i fråga, som andningsarbetet medför, och

då detta arbete är större vid kroppsarbete, förklaras häraf sjukdomens förekomst företrädesvis hos den arbetande klassen. Personer, som mer än vanligt måste anstränga lungorna, t. ex. glasblåsare, musikanter som traktera blåsinstrument m. fl., äro i synnerhet utsatta för sjukdomen. I många fall kan denna äfven utvecklas i anslutning till en annan lungsjukdom, företrädesvis en kronisk luftrörskatarr, men äfven till andra sjukdomar, exempelvis långvarig och svår kikhosta.

Sjukdomen är alltid långvarig och de egentliga besvären börja först efter åratal i form af hosta, andnöd och känsla af beklämning öfver bröstet. I sjukdomens senare stadier indrages hjärtat i lidandet, dess verksamhet försvagas och blir otillräcklig att öfvervinna de hinder, som den försvårade andningen ställer för blodomloppet. Har sjukdomen nått denna grad, duka de sjuka vanligen rätt snart under, hvarvid ej sällan slutet påskyndas af en tillstötande lunginflammation e. d.

Behandlingen, som hvad äldre personer beträffar ej erbjuder stora utsikter, är ungefär densamma som vid kronisk luftrörskatarr.

Lupus eller hudtuberkulos förorsakas af hudens infektion med tuberkelbaciller. Sjukdomen börjar småningom såsom små brunröda knottror, hvilka efter hand utbreda sig, sammanflyta och slutligen bilda sår, som i början äro ytliga, men längre fram fördjupa sig. Sjukdomens utgångspunkt är vanligen näsan. Får den ostörd utveckla sig, går den allt mer på djupet och kan fräta bort brosk och ben. Flera former af lupus visa ett svulstartadt, upphöjdt utseende eller fjälla starkt. Utom näsan, som ibland alldeles bortfrätes, kunna öronen, läpparna, tungan, ögonlocken och kind-1171

benen angripas från den ursprungliga bården.

Den enda behandling, som tidigare erbjöd utsikter att hejda den beklagliga förstörelseprocessen, bestod i den sjuka väfnadens aflägsnande genom dess skärande eller brännande, men med den af dansken Finsen införda ljusbehandlingen har man fått ett kraftigare vapen mot den hemska sjukdomen. Lupussåren utsättas för intensivt ljus från elektriska båglampor, hvarvid bacillerna tillintetgöras eller hämmas i sin utveckling, så att läkning af såren inträder. Dock händer att återfall yppa sig och måste bekämpas med en ny ljusbehandling. Ju tidigare en sådan kan företagas, desto större äro utsikterna till sjukdomens fallständiga botande; i hvarje fall är det naturligtvis i den sjukes intresse att i tid hejda förstörelseprocessen, innan den allt för mycket vanställt hans utseende.

Lysning. Vare sig ett äktenskap ingås inför borgerlig myndighet eller med kyrklig vigsel, skall det föregås af lysning i den statskyrkoförsamling, där kvinnan har sitt hemvist. Lysningen har till ändamål att sätta den, som därtill kan vara berättigad, i tillfälle att anföra jäf mot äktenskapet," med andra ord, göra gällande något äktenskapshinder. När lysning beviljats, uppsätter pastor s. k. lysningssedel, hvilken sedan uppläses i kyrkan, i regel tre söndagar å rad. I vissa undantagsfall, t. ex. om en af kontrahenterna är farligt sjuk eller mannen skall ut i krig, kunna alla tre lysningarna göras på en söndag. Såsom bevis om lysningen utfärdas s. k. lysningsattest,

hvilken skall företes för vigselförrättaren. Klagan öfver vägrad lysning föres hos vederbörande domkapitel och vidare hos k. m:t.

Uttagande af lysning tillgår vanligen så, att kontrahenterna personligen in-

ställa sig hos pastor i den församling, där lysningen skall ske, åtföljda af ett eller tvänne vittnen, som kunna intyga kontrahenternas identitet. Vittnena behöfva ej vara ojäfviga. Äro kontrahenterna för pastor personligen bekanta, brukar lysning beviljas äfven utan vittnen. Infinner sig endast den ena kontrahenten, bör den andras samtycke till äktenskapet styrkas. Står kvinnan under giftoman (se d. o.), skall jämväl denna vara närvarande eller ock lämna sitt skriftliga medgifvande. Om mannen tillhör annan kyrkoförsamling, skall ban från pastorsämbetet därstädes förete präst- och hinderslöshetsbetyg, hvilket äfven åligger kvinnan, om hon tillhör disssentersförsamling med egen kyrkobokföring.

Ett rätt vanligt förhållande är, att äktenskapsledigheten för någon tidsperiod är obestyrkt på grund af s. k. lucka i flyttningsbetyget, exempelvis genom att personen vid flyttning från en församling till annan uttagit flyttningsbetyg, men försummat att inom en månad inlämna betyget till pastorsämbetet i inflyttningsorten, eller genom att person uttager flyttningsbevis till utrikes ort, men där ej inskrifves såsom medlem af någon kyrkoförsamling. För den tid, hvarunder personen sålunda icke varit kyrkoskrifven någonstädes, saknas alltså intyg rörande hinderslös-heten. I sådana fall hänvisas den som söker lysning att genom kungörelse i Post- och Inrikes Tidningar tillkännagifva att han (eller hon) ämnar ingå äktenskap. Kungörelsen skall innehålla fullständiga uppgifter om sökandens namn, ålder och födelseort, de orter, där han vistats under den tid, för hvilken hinderslösheten ej är styrkt, samt hvarest jäf skall anmälas och inom hvilken tid. Har sökanden icke vistats utom Sverige, Norge, Danmark och Finland, utgör1173

denna tid minst 3 månader, i annat fall minst 6 månader från det att kungörelsen sista gången införts. Om inom föreskrifven tid ej jäf anförts eller lys-ningsutfärdaren på annat sätt erfarit att hinder föreligger, sker lysning i vanlig ordning. Denna omständliga och tidsödande procedur plägar dock kunna undvikas genom att personen i fråga företer skriftligt intyg af två personer, att han under den tid, hvarom det är fråga, icke ingått äktenskap.

Lysol (se Desinfektionsmedel.)

Långsynthet (se Glasögon.)

Lysoljor (se Eldfarliga oljor.)

Läkare. Rätt att utöfva läkareverksamhet inom riket tillkommer den, som aflagt vederbörliga examina vid någon af de båda universitetens medicinska fakulteter eller vid Karolinska institutet i Stockholm. Personer, som utomlands aflagt motsvarande examina, kunna af k. m:t tillerkännas dylik rätt. (Om obehörigt utöfvande af läkareverksamhet se Kvacksalveri.)

Län. Sverige är i administrativt afseende indeladt i ett öfverståthållare-skap, omfattande Stockholms stad, och 24 län. Deras areal och folkmängd (1911) samt befolkningstäthet framgår af nedanstående tabell:

Areal, kvkm.

Folkmängd

Inv. pr kvkm.

Stockholms stad *) .... 32 346,599 ' — Stockholms .... 7,812 234,973 30 Uppsala » .... 5,313 129,404 24 Södermanlands » .... 6,810 179,640 26 Östergötlands » .... 11,046 295,745 27 Jönköpings .... 11,522 215,369 19 Kronobergs » .... 9,910 157,580 16 Kalmar » .... 11,543 228,373 20 Gottlands » .... 3,160 55,373 18 Blekinge » 3,015 149,782 50

Kristianstads >> .... 6,445 230,042 36 Malmöhus .... 4,830 460,336 95 Hallands T) .... 4,921 147,136 30 Göteborgs o. Bohus .... 5,047 385,753 76 Älfsborgs 288,950 23 Skaraborgs .... 8,480 241,411 28 Värmlands > .... 19,324 260,543 13 Örebro .... 9,124 208,626 23 Västmanlands .... 6,740 157,145 23 Kopparbergs » .... 29,849 235,437 8 Gäfleborgs » .... 19,724 255,181 13 Västernorrlands 5> .... 25,532 253,315 10 Jämtlands .... 50,972 119,262 2 Västerbottens » .... 58,993 162,694 3 Norrbottens » 105,882 163,130 2

*) Att märka är, att Brännkyrka församling, omfattande 75'kvkm med omkr. 25,000 inv., med 1918 års ingång införlifvats med Stockholms stad, hvarmed en motsvarande minskning i areal och folkmängd inträdt för Stockholms län,1175

Länsagronomer—Länsvapen.

1176

I länens areal är icke medräknad arealen af sjöarna Vänern, Vättern, Mälaren och Hjälmaren, utgörande 9,109 kvkm. Hela rikets ytinnehåll utgör 447,864 kvkm och dess folkmängd 5,561,799.

Länsagronomer. I de flesta län äro af hushållningssällskapen anställda länsagronomer eller jordbrukskonsulenter, hvilka i allmänhet ha till åliggande att utföra och öfvervaka lokala gödslingsförsök, att meddela råd och upplysningar i afseende på nyodlings-, afdiknings- och vat-tenafledningsföretag, jordens omläggning i skiften, ordnandet af växtföljder, spill-ningens behandling, användandet af artificiella gödningsämnen samt i öfriga ämnen, som. röra jordbruket och boskapsskötseln, såväl vid besök å stället som skriftligen, samt att, äfvenledes efter begäran, genom populära föredrag verka för jordbrukets och boskapsskötselns höjande.

Länslasarett (se Sjukvårdsanstalter.)

Länsstyrelser (se Konungens befallningshafvande.)

Länsmejerister (se Mejeriundervisning.)

Länsvapen. Vid sidan af de svenska landskapens vapen (se Landskapsvapen) förekomma äfven vapen för de olika länen. Delvis sammanfalla länsvapnen med vederbörande landskaps vapen.

1. Stockholms stads vapen.

Erik den heliges bröstbild; har brukats från 1300-talet.

2. Stockholms läns vapen.

Sköld och äpple i guld; gripen brun.

3. Uppsala läns vapen. Skölden röd; äpplet i guld.

4. Södermanlands läns vapen.

Skölden och kronan i guld; gripen grå.1181 Länsvapen.

589

5. Östergötlands läns vapen.

Skölden röd; gripen i guld; rosetterna i silfver.

c. Jönköpings läns vapen.

Öfre fältet i blått; kronorna i guld; nedre fältet i guld muren röd.

8. Kalmar läns vapen.

Högra fältet i guld; lejonet rödt och bågen brun; vänstra fältet blått; hjortarna i guld och rosetterna i silfver.

9. Gottlands läns vapen.

Skölden blå; får och fana i silfver; korset rödt; stång och band i guld.

7. Kronobergs läns vapen.

Skölden i guld; lejonet i rödt; bågen brun; kullarna gröna.

10. Blekinge läns vapen.

Skölden i silfver; kronorna i guld; träd och mark gröna.1170

Lånsvapen.

1180

il. Kristianstads läns vapen.

Sköld och krona i guld- griphufvudet rödt med tre röda och tva. hvita fjädrar.

14. Göteborgs och Bohus läns vapen.

Högra fältet: tre silverströmmar på blått fält; lejonet i guld; skölden blå med guldkant och tre kronor; svärdet i guld. Vänstra fältet i silfver; tornet i rödt; lejonet i guld.

IS. Malmöhus läns vapen.

Öfre fältet blått med guldkronor; nedre fältet i silfver; hufvudet rödt med guldkrona.

15. Älfsborgs läns vapen.

Öfre hälften af höera fältet svart, nedre i guld. Lejonet i guld pä det svarta och i svart pa guldfältet. Stjärnorna i silfver. Vänstra hälften i silfver; oxen röd.

13. Hallands läns vapen.

Skölden blå; lejonet i silfver.

10. Skaraborgs läns vapen.

Halfva fältet svart, halfva i guld. Lejonet i guld på det svarta, och i svart på guldfältet. Stjärnorna i silfver.1181

Länsvapen.

1182

17. Värmlands läns vapen.

Skölden i guld; örnen brungrå.

22. Västernorrlands läns vapen.

Vänstra fältet blått med silfverströmmar. Högra fältet rödt. Fiskarna hvita med grönt och silfver.

20. Kopparbergs läns vapen.

Skölden blå; pilskaft och kronor i guld ; det öfriga i silfver.

öfre fältet i rödt; pilspetsar och rosetter i silfver pilskaften i guld. D.e nedre fälten i silfver; örnen oeh bergen mörkbruna; bergen eldsprutande; marken grön.

21. Gäfleborgs läns vapen.

Vänstra fältet rödt; geten i silfver. Högra fältet i silfver; renen gulbrun; gula prickar.

19. Västmanlands läns vapen.

Skölden i silfver; bergen grå, sprutande eld och rök; marken grön.

18. Örebro läns vapen.1183

Länsvapen—Lärare- och lärarinneseminarier.

1184

28. Jämtlands läns vapen.

Vänstra fältet i silfver; blått städ. Högra fältet blått; renen i silfver; vargen röd; fågeln svart.

24. Västerbottens läns vapen.

Skölden i silfver; mannen gulröd med grönt om hufvud och midja; marken grön.

25. Norrbottens läns vapen

Skölden blå"; stjärnorna i silfver; älgen brun; marken grön.

Länsveterinärer (se Veterinärer.) Lärare- och lärarinneseminarier.

För utbildning af lärarinnor för flickskolor finnes, jämte åtskilliga privata läroanstalter, i Stockholm ett

Högre lärarinneseminarium, som har till ändamål att kostnadsfritt utbilda lärarinnor såväl för skola som för hem. Seminariet omfattar 3 ettåriga afdelningar, hvartill kommer en valfri fjärde årskurs.

Inträdesfordringarna till l:sta afdelningen äro, att före läsårets början hafva fyllt 18 år (hvarifrån dock direktionen i särskilda fall kan bevilja dispens); att genom skolbetyg eller särskildt intyg kunna styrka sig äga färdighet i vanliga kvinnliga handarbeten, samt att aflägga godkända skriftliga och muntliga prof.

De skriftliga profven bestå i skrifning efter diktamen af ett stycke svensk prosa; en uppsats på modersmålet öfver ett uppgifvet lättare ämne; en öfversättning till franska språket af en lättare svensk text, äfvensom en dylik öfversättning till tyska eller engelska språket.

De muntliga profven omfatta kristendomskunskap, svenska språket och litteraturen, franska, tyska och engelska språken, historia, geografi, aritmetik, geometri, fysik, kemi, astronomi, zoologi och botanik. Inträdessökande, som har för afsikt att i seminariet begagna sig af valfriheten i tyska och engelska, kan vinna befrielse från inträdesprof i ettdera af dessa språk, därest hon genom intyg styrker sig äga förmåga att läsa detta språk innantill och att med tillhjälp af lexikon till modersmålet öfversatta en lätt lext på samma språk.

Elever antagas i den ordning, som de vid inträdespröfningen afgifna vitsorden föranleda, dock att, när skillnaden mel-1185

Lärare- och lärarinneseminarier.

1180

lan vitsorden ej är betydlig, afseende fästes dels vid sökandes föregående tjänstgöring som lärarinna, dels vid hennes ålder, dels vid andra omständigheter, hvilka i för handen varande fall knnna anses vara af betydelse.

Jämväl sådan sökande, som blifvit underkänd i ett af de ämnen, hennes muntliga prof omfattat, kan på lärarekollegiets förslag af direktionen antagas till elev, därest hon visat sig äga särdeles goda kunskaper i något af de öfriga ämnena.

Ingen antages till elev, hvilkens hälsotillstånd, enligt af direktionen utsedd läkares intyg, är sådant, att hon bör från lärarinnekallet afrådas eller att hon för det närvarande ej synes kunna utan men för sin hälsa fullgöra, hvad elev vid läroverket åligger.

Till 2:dra oeh 3:dje afdelningarna äro inträdesfordringarna, att uppfylla villkoren för intagningen i l:sta afdelningen samt att vid anställda skriftliga och muntliga prof visa sig äga godkända insikter och färdigheter i föregående afdelnings eller afdelningars obligatoriska pensa. Därjämte fordras för intagning i 3:dje afdelningen väl vitsordad tjänstgöring som lärarinna i skola under minst en termin eller i familj under tid, som motsvarar minst ett läsår, ägande likväl direktionen att från detta villkor dispensera sökande, som i teoretiskt afseende är

synnerligen väl vitsordad.

I hvardera af de tre egentliga afdelningarna mottagas i regel blott 25 elever.

Den valfria fjärde årskursens uppgift är, att bereda dem, som vilja utbilda sig till facklärarinnor vid högre skolor för flickor, tillfälle att vinna härför erforderlig skicklighet i teoretiskt och praktiskt hänseende. Den teoretiska utbildningen tillgodoses genom elevs självstudium i ett fåtal ämnen under vederbö-

rande lärares ledning och kontroll, genom särskilda lektioner och föreläsningar i vissa ämnen, där sådana anses behöfliga, äfvensom öfningar i de främmande språkens talande, skriföfningar, laborationer m. m., samt genom föredrag af eleverna öfver pedagogiska ämnen samt öfver ämnen, som höra till området af deras fackstudier. Medlen för den praktiska utbildningen äro åhörandet af undervisningen i den med seminariet förenade Normalskolan för flickor och tjänstgöring som biträde åt klassföreståndarinnan, öfningslektioner i samma skola i ett af de valda studieämnena, deltagande i rättandet af svenska uppsatser samt af skriföfningar i främmande språk för de elever, som vilja utbilda sig till facklärarinüor i dessa ämnen.

Inträdesfordringen för denna årskurs är att vara utexaminerad från seminariets 3:dje afdelning.

Folkskollärare- och lärarinneseminarier.

För utbildande af lärare och lärarinnor vid rikets folkskolor finnas 15 af staten upprättade och underhållna seminarier, af hvilka 9 för manliga och 6 för kvinnliga elever. Lärareseminarierna äro belägna i Uppsala, Linköping, Strängnäs, Yäxjö, Lund, Göteborg, Karlstad, Härnösand och Luleå, lärarinneseminarierna i Stockholm, Skara, Falun, Landskrona, Kalmar och Umeå.

För samtliga dessa seminarier gäller följande:

Seminarium indelas i fyra klasser, hvarje klass omfattande en ettårig kurs.

Undervisningen omfattar kristendomskunskap, svenska språket, räkning och geometri, historia och geografi, naturkunnighet, pedagogik och metodik, väl-skrifning, teckning, musik, sång, gymnastik, trädgårdsskötsel, trädplantering samt slöjd och, vid lärareseminarierna,1187

vapenöfning. Lästiden omfattar hvarje år 36 veckor, delade i höst- och vårtermin, den förra med 16, den senare med 20 veckor, i hvilken tid påsk- och pingsthögtiderna inberäknas.

För att blifva antagen till elev i l:sta klassen fordras, att senast dagen före den dag, då inträdespröfningen för året skall taga sin hörjan, med egenhändigt skrifven ansökan anmäla sig hos rektor och därvid genom vederbörande pastorsämbetes intyg styrka, att sökanden begått nattvard, är känd för godt uppförande, haft naturliga eller skyddskoppor samt vid början af det kalenderår, då inträde sökes, uppnått en ålder icke understigande 16 och icke öfverstigande 26 år. Sökanden skall äfven med läkarebetyg styrka sig vara fri såväl från smittosam sjukdom som äfven från sådan sjuklighet eller så beskaffadt kroppslyte, som gör sökanden olämplig för lärarekallet. Därest sökanden njutit undervisning vid seminarium eller annat offentligt läroverk eller tjänstgjort såsom lärare vid sådant läroverk eller folkskola, skall han förete därifrån meddeladt betyg.

Därjämte skall sökanden genomgå inträdespröfning för utrönande af hans kunskapsmått i kristendomskunskap, svenska språket, räkning, historia och geografi, naturkunnighet, välskrifning och sång.

För intagning i klasserna 2—4 fordras, att vid anställd pröfning visa sig äga g;odkända insikter i föregående klassers lärokurser; dock kunna undantag göras för högst två af öfningsämnena. Därjämte fordras för intagning i 3:e klassen väl vitsordad undervisning i skola under minst ett halft år, och i 4:de klassen väl vitsordad tjänstgöring i folkskola under lika lång tid, eller ock att sökande till dessa klasser i med semi-

nariet förenad öfningsskola aflägger godkändt undervisningsprof.

Särskilda bestämmelser gälla för personer, som aflagt godkänd mogenhetsexamen eller universitetsexamen,

äfvensom från Högre lärarinneseminariet utexaminerade elever.

Elever, som i årsexamen med 2:dra klassen erhållit godkända vitsord i kristendomskunskap, svenska språket, räkning, välskrifning samt pedagogik och metodik, kunna anmäla sig att undergå ett särskildt praktiskt prof i öf-ningsskolans småskoleafdelning, omfattande de kunskaps- och öfningsämnen, som förekomma i denna afdelning. Godkänd sådan examen medför kompetens för anställning som lärare vid småskola och mindre folkskola och som biträdande lärare vid folkskola.

Jämte dessa af staten underhållna seminarier finnas privata folkskoleseminarier för lärarinnor i Stockholm och Göteborg.

Småskollärare- och lärarinneseminarier.

Utom folkskollärareseminarierna, där, som ofvan sagts, småskollärareexamen jämväl kan afläggas, finnas för utbildning af lärarepersonal för småskolan ett antal — f. n. 31 — småskolessminarier, af hvilka 21 understödjas af landstingen och 10 äro upprättade af enskilda personer. Dessutom finnas två af staten underhållna småskoleseminarier, ett i Murjek för lapsktalande lärare och ett i Haparanda för finsktalande lärare. Elever vid statens eller landstingens seminarier åtnjuta kostnadsfri undervisning.

För småskoleseminarierna gälla följande regler:

Lärotiden utgör minst 8 månader, fördelade på två terminer. Vid de flesta seminarier har lärotiden utvidgats till 12 månader, fördelade på tre terminer.1183

Lärokursen omfattar kristendomskunskap, svenska språket, räkning, historia, geografi, naturkunnighet, pedagogik och metodik, välskrifning, teckning, sång, gymnastik och (för kvinnliga elever) slöjd.

För afgångsexamen fordras, att hafva uppnått en ålder icke understigande 18 år och — därest elev icke kan förete behörigt intyg om väl vitsordad tjänstgöring på eget ansvar under minst 5 år i småskola eller folkskola — icke öfver-stigande 30 år; att vid pröfningen förete betyg om att vederbörande begått nattvard och är känd för godt uppförande samt vaccinationsbevis och läkareintyg om frihet från smittosam sjukdom eller sådan sjuklighet eller kroppslyte, som är hinderligt för lärarekallet; samt att hafva deltagit i undervisningen vid seminariet minst två terminer, hvaraf den ena omedelbart före pröfningen.

Seminariet för bildande af blindlärare.

Seminariekursen för utbildande af blindlärare är förlagd till K. Institutet för blinda vid Tomteboda (Stockholm) och består af en ettårig profkurs för manliga och kvinnliga kandidater.

För att kunna antagas till ämneslärare eller lärarinna fordras, jämte lämplighet för lärarekallet, antingen att hafva undergått fullständig afgångsexamen vid något af statens seminarier för bildande af lärare eller lärarinnor samt att därjämte hafva visat sig äga insikt i blindundervisningen, eller ock att på annat sätt hafva styrkt sig äga motsvarande kunskaper och erforderlig pedagogisk utbildning.

För lärarinnebefattning vid förskola för blinda fordras samma kompetens.

Seminariet för bildande af döf stumlärare.

Detta seminarium är förlagdt till Manilla å Djurgården, Stockholm, och är

förenadt med döfstumskolan därstädes samt har till ändamål att meddela afgiftsfri undervisning åt dem, som önska anställning som lärare eller lärarinnor vid döfstumskolor.

Lärokursen beräknas till ett år och fortgår samtidigt med undervisningen i döfstumskolan. Efter genomgången kurs vid seminariet med godkända betyg öfver såväl kunskaper som flit och upp-föraude, äger elev att genomgå profår vid döfstumskola. Sedan elev genomgått dylik profårskurs, anställes afgångsexamen vid vårterminens slut.

För inträde vid seminariet fordras, att med goda vitsord hafva aflagt afgångsexamen vid folkskoleseminarium, hvarjämte den, som icke omedelbart öfvergår från sådant seminarium, skall förete betyg öfver sin verksamhet och sitt uppförande under mellanliggande tid. Sökande skall äfven visa sig vara fri från fel i hörsel- och talorganen, stamning och läspning. Intagning i seminariet sker vid läsårets början, i medlet af augusti.

Undervisningen omfattar öfverblick af döfstumbildningens historia; döfstumhe-ten, dess orsaker, beskaffenhet och verkningar; döfstumundervisningens mål och anordning efter olika undervisningsmetoder; åtbördsspråket, dess uppkomst, utveckling och användning för undervisningen ; talverktygen samt sättet och ordningen för språkljudens frambringande ; undervisningsämnenas metodik; öfversikt af läroplanen för döfstumskolorna; undervisningsmaterielen och dess användning; döfstumskolornas organisation och förvaltning samt gällande författningar om döfstumundervisningen, samt lektioner i döfstumskolan.

Seminariet för bildande af lärarinnor för sinnesslöa barn.

Denna läroanstalt, som underhålles af1191

statsmedel, är förlagd till Föreningens för sinnesslöa barn vårdanstalt vid Slagsta, adress Stockholm. Lärokursen är tvåårig. Antalet elevplatser är 8, hvaraf 4 nybesättas hvarje år. För inträde fordras, att hafva genomgått småskollärarinneseminarium eller sex klasser i högre läroverk för flickor eller ock att kunna förete intyg om genom privatundervisning inhämtade motsvarande kunskaper.

Under första läroåret meddelas undervisning i såväl praktiska som teoretiska ämnen, under andra året hufvudsakligen i teoretiska ämnen, hvarjämte eleverna deltaga i undervisning i öfningssskolan.

Läroverk (se Elementarläroverk.)

Läroverksöfverstyrelsen (se Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk.)

Läskedrycker. X handeln förekomma läskedrycker af hvarjehanda slag, bland hvilka många förträffliga och billiga konstgjorda mineralvatten särskildt blifvit omtyckta och efterfrågade. För den, som själf vill tillverka andra slags läskedrycker — kolsyrade vatten kunna med fördel endast tillverkas fabriksmässigt och i särskilda apparater — meddelas här några recept:

1. Sockerdricka. 5%/2 liter vatten blandas med 315 gm socker och 3 halfbu-teljer öl. Denna blandning tappas på buteljer, hvilka korkas väl och ställas i varmt rum, tills drickat börjar jäsa, då buteljerna förvaras i källare. Efter en vecka är det färdigt att användas.

Ett annat sockerdricksrecept: 12 liter vatten, 1/3 kg farinsocker och en citron, skuren i klyftor, uppkokas och silas i en balja eller kittel. Då blandningen svalnat, så att den är ljum, ihälles 4 halfbuteljer öl. Blandningen öses med slef under minst en halftimme, hvarefter den tappas på buteljer, som förvaras i källare. Efter 3—4 dagar är soc-kerdrickat färdigt.

2. Bruslemonad framställes lätt och bekvämt genom att i ett glas vatten lösa ungefär en tesked s. k. bruspulver, som finnes att köpa å apoteken och i droghandeln. Dylikt pulver består af en del renad vinsten och två delar kol-syradt natron (bikarbonat).

3. Lemonad. Man blandar 1 kg fin-stött socker med 30 gm pulveriserad citronsyra, 2—3 teskedar häraf i ett glas vatten gifva en uppfriskande dryck. Vill man förstärka citronsmaken, kan man tillsätta ett par droppar citronessens eller citronsaft.

Ett annat recept för framställning af lemonadpulver är följande: I en kastrull blandas väl 30 gm citronsaft, 90 gm pudersocker och 120 gm vin. Sedan sockret är löst sättes kastrullen öfver lindrig eld att afdunsta. Den torra återstoden pulveriseras och blandas med 30 gm krossocker. Pulvret förvaras i lufttäta flaskor, så att det ej blir fuktigt.

4. Mandelmjölk. 50—60 gm sötmandel lägges i varmt vatten, så att skalen lossna, hvarpå dessa aftagas. Mandeln rifves därefter fint på ett rifjärn och stötes därpå i mortel till en grötlik-nande massa, hvilken slås på en med rent, kallt vatten fylld vinbutelj. Buteljen korkas väl samt omskakas hvarje halftimme. Efter några timmar silas buteljens innehåll genom en ren linneduk, som först legat en stund i varmt vatten. Till den afsilade vätskan sättas en eller två teskedar socker, och mandelmjölken är färdig. Den kan hålla sig frisk ett par dagar, om den förvaras på ett svalt ställe. För att förhöja smaken kan man till sötmandeln sätta ett par bittermandlar.

5. Mjöd tillredes på följande sätt: 3 liter vatten uppkokas tillsammans med 1 kg väl renad honung. Man tillsätter därefter litet humle, en bit färskt1193

citronskal jämte litet rifven mnskot. Sedan blandningen afsvalnat till ungefär 40 grader, tillsättes pressjäst, hvarefter blandningen ställes att jäsa vid en temperatur af 25—30 grader. Slutligen fylles den på en ankare för att slutjäsa och tillsättes då moselvin till en femtedel af blandningens volym. Efter . 14 dagar tappas mjödet på flaskor. Det bornerar mycket starkt och utgör en mycket angenäm och uppfriskande dryck.

Lösdrifveri. Med lösdrifvare menar lagen en person, som saknar vilja att själf försörja sig genom ärligt arbete och i öfrigt ej äger nödiga medel för sin utkomst samt dessutom saknar stadigvarande bostad och för ett kringstrykande lefnadssätt. Det åligger fattigvårdsmyndigheterna att hafva tillsyn öfver sådana personer och därest de ej låta bättra sig ombesörja deras intagande på arbetsinrättning eller tvångsarbetsanstalt. Af dylika anstalter, där endast af vederbörande myndigheter till tvångsarbete på grund af lösdrifvare-stadgan dömda personer intagas, finnas två för män, å Svartsjö och i Karlskrona, samt två för kvinnor, i Norrköping och Landskrona.

Lösningsrätt betecknar lagligt anspråk på en saks utfående mot erläggande af dess värde. De fall, då dylik lösningsrätt kan tagas i bruk, äro i hufvudsak följande:

1. Vid arf skifte. Om flera stärb-husdelägare få hvar sin andel i en och samma landtfastighet, men en klyfning af denna för arfvets utskiftande är olämplig, medgifver lagen att en af stärbhusdelägarna får lösa till sig de andras andelar i fastigheten och således blifva ensam ägare till densamma, dock skall sådant lösningsanspråk framställas redan vid arfskiftet för att kunna göras lagligen gällande.

Stärbhusdelägare, som dylik lösningsrätt tillkommer, är antingen den, som vid arfskiftet erhållit största andelen i fastigheten, eller, därest alla stärbhusdelägarna erhållit lika stora andelar, den som vid lottkastning mellan stärbhusdelägarna utsetts att lösa fastigheten.

I händelse stärbhusdelägarna ej kunna enas om lösesummman, skall denna bestämmas af domhafvanden jämte två gode män.

2. Vid fastighets försäljning. Lösningsrätt tillkommer i detta fall beträffande landtfastighet hufvudsakligen ägare af frälseränta eller frälseskattejord, när i förra fallet den jord, från hvilken räntan utgår, i senare fallet från jorden utgående frälseränta säljes till någon, som ej är med säljaren besläktad inom bördslederna, d. v. s. rätt upp- och nedstigande släktskap eller släktskap å sidan till och med fjärde led. Beträffande stadsfastighet tillkommer lösningsrätt grundägare till å hans område befintliga byggnader, som tillhöra annan person; de som hafva del i samma fastighet; fastighetsägare, från hvilkens tomt en annan tomt blifvit afstyckad med påföljd att hans tomt blifvit för trång för sitt ändamål; ägare till fastighet, som har gemensam skiljemur med någon granntomt; fastighetsägare, som använder någon till granntomt hörande skiljemur eller skiljevägg; ägare till fastighet, å hvilkens grundmur finnes någon till granntomt hörande skiljemur; fastighetsägare, som har någon skiljemur uppförd å granntomts grundmur eller på något annat sätt använder denna senare; ägare till fastighet, hvari finnes någon för honom synnerligen betungande servitut till förmån för granntomt; samt ägare till fastighet, hvilken är

trång, emedan en mindre granntomt gör den oregelbunden till formen.1195

Anspråk på lösningsrätt till fastighet, byggnader eller granntomt kan endast väckas, då fastigheten, byggnaden eller tomten försäljes. Sådan rätt kan ej göras gällande till en del af en i dess helhet såld fastighet.

Talan om lösningsrätt skall väckas i stad inom 6 månader och på landet senast till första rättegångsdagen af det ting, som infaller näst efter natt och år, sedan lagfart beviljades å det fång, som föranledt lösningsanspråket, och.an-hängiggöres genom stämning å vederbörande köpare till domstolen i den ort, där den ifrågavarande fastigheten är belägen. Lösesumman, inberäknadt de kostnader, som köparen i denna sin egenskap fått vidkännas, skall nedsättas antingen hos domstolen eller i riksbanken eller i något landtränteri. Den lös-ningsberättigade skall, i händelse hans talan beviljas, jämväl öfvertaga de förbindelser, som köparen i denna sin egenskap fått ikläda sig.

3. Öfverlåtelse af åborätt å kronohemman. Företrädesrätt till dylik åborätt tillkommer den förra åhons anförvandter till och med syskonbarn. Då någon på grund af dylik släktskap anmäler sig till hemmanets besittning, skall han hos k. befallningshafvande dels nedsätta köpeskillingsbeloppet, d. v. s. den summa, som bevisligen betalats för åborättens öfverlåtande, dels ock ställa vederhäftig borgen för den ersättning, som kan tillerkännas afträdaren för af honom å hemmanet nedlagda nödiga och nyttiga kostnader.

4. Vid pantförskrifnivg. Om fast egendom gifvits i pant och panthafva-ren är berättigad att söka lagfart å panten och därom ingifver ansökan inom vederbörlig tid, skall lagfartsansökningen förklaras hvilande i afbidan på utgången af den tid, inom hvilken pantägaren äger rätt att återlösa panten. Denna

tid är i stad 6 månader och på landet inom natt och år. Begagnar pantägaren sin lösningsrätt, skall han till pant-hafvåren erlägga dels det belopp, för hvilket egendomen pantsatts, jämte öf-verenskommen eller laglig ränta, dels de kostnader panthafvaren nedlagt å panten samt kostnaden för pantens lagfarande.

Löss (se Ohyra.)

Lösöreköp. Med lösöreköp menas ett aftal, hvarigenom någon försäljer lösegendom med förbehåll, att han tills vidare skall få innehafva och begagna densamma. För att ett lösöreköp skall vara lagligt gällande måste följande föreskrifter iakttagas:

Säljare och köpare skola upprätta skriftlig afhandling om köpet med förteckning å den försålda egendomen. Handlingen skall upprättas i båda kontrahenternas närvaro samt undertecknas af dem båda, hvarjämte den skall vara underskrifven af två ojäfviga vittnen. En bestämd köpeskilling måste vara i afhandlingen aftalad. Den sålda egendomen skall därjämte vara tydligt specificerad.

Köparen skall låta från predikstolen i kyrkan uti den församling, där säljaren bor, d. v. s. är mantalsskrifven, å nästa söndag efter afhandlingens upprättande, då gudstjänst därstädes hålles, uppläsa kungörelse om köpeafhandlingen. Denna kungörelse skall upptaga säljarens och köparens namn och yrken, dagen, då köpeafhandlingen blifvit uppgjord, samt köpeskillingens belopp. Bevis om uppläsandet bör tecknas å handlingen.

Köparen skall vidare, om egendomen finnes i stad, inom åtta dagar efter kungörandet uppvisa köpehandlingen, i Stockholm hos öfverståthållareämbe-tets kansli och i öfriga städer inför rådhusrätt, för att i dess protokoll intagas,1195

eller, om egendomen finnes på landet, inom nyssnämnda tid efter kungörandet uppvisa köpehandlingen för kronofogden i orten samt tillställa denne en bestyrkt afskrift däraf, hvarjämte afhandlingen skall jämte kronofogdens bevis om uppvisandet företes inför häradsrätten senast vid det lagtima ting, som infaller näst efter en månad från uppvisandet för kronofogden, för intagande i rättens protokoll.

Verkan af lösöreköp är att den försålda lösegendomen är fredad från ut-

mätning för säljarens skuld, så framt ej utmätningen inträffar inom 30 dagar efter det afhandlingen om lösöreköpet uppvisades för intagande i protokollet hos öfverståthållareämbetets kansli eller rätten. Sättes säljaren i konkurs inom utgången af nämnda tid, räknas den sålda lösegendomen till konkursboet. Efter utgången af nämnda tid kan säljares fordringsägare göra jäf mot lösöreköp eller konkursbo väcka talan om återvinning till boet af den sålda egendomen.M.

Magblödning (se Magsår.)

Maginflammation (se Bukhinneinflammation.)

Magistrat. I de flesta svenska städer finnes en magistrat, som är stadens styrelse, men därjämte har åtskilliga andra funktioner. Magistraten är dels ett kommunalt förvaltningsorgan och dels statsmaktens representant i den kommunala förvaltningen. I regel är magistraten äfven under benämningen rådhusrätt stadens domstol.

Magistraten består af borgmästaren, som är ordförande (så framt icke landshöfdingen eller i Stockholm överståthållaren är närvarande), och en eller flera rådmän, beroende på af k. m:t för hvarje stad fastställdt reglemente. I några städer finnes dessutom särskild magistratssekreterare. Göteborg har två borgmästare, en justitieborgmästare samt en handels- och politiborgmästare. I Göteborg och Norrköping finnas äfven dels justitierådmän, som äro ledamöter af rådhusrätten, och dels politi- och borgerliga rådmän, ledamöter af magistraten. Borgmästare skall alltid äga domarekompetens. I de flesta städer skola äfven samtliga rådmän vara lagfarna (literata), d. v. s. hafva aflagt juridisk ämbetsexamen, men i mindre städer förekomma ännu icke-lagfarna (illiterata) rådmän.

Till borgmästaretjänst äga i staden bosatta och i dess allmänna angelägen-

heter röstberättigade män (ej kvinnor) att föreslå tre behöriga personer, af hvilka konungen sedermera utnämner en. På samma sätt tillsättas rådmans- och magistratssekreteraresysslorna i Stockholm. Rådmän och magistratssekreterare i öfriga städer däremot väljas af stadsfullmäktige, där sådana finnas, eljest af allmän rådstuga efter vanlig kommunal röstgrund. I fråga om borgmästareval gälla för mer än hälften af rikets städer särskilda valordningar eller reglementen. Magistratsval i Stockholm ske numera efter en slags proportionell metod.

Såsom stadens styrelse äger magistraten vaka öfver att de af stadsfullmäktige eller allmän rådstuga lagligen fattade beslut af vederbörande bringas till verkställighet, äfvensom att till staden donerade fastigheter och dess inkomst-gifvande rättigheter användas för sitt afsedda ändamål. Magistrat är pliktig att vägra handräckning till verkställighet af olagliga eller icke i vederbörlig ordning fastställda beslut. "Vidare har magistraten att tillsätta de vid stadens förvaltning anställda tjänstemän och be-tjänte, där ej annorlunda är stadgadt. Magistraten har rätt att hos stadsfullmäktige och allmänna rådstugan framställa förslag samt är pliktig tillhandagå stadsfullmäktige med erforderliga handlingar och upplysningar. Slutligen har magistraten jämväl viss befattning med1201

utsöknings- och polisväsende m. m. I Stockholm äro dock åtskilliga af magistratens funktioner öfverflyttade på öfverståthållareämbetet.

Magkatarr. En akut magkatarr orsakas i de flesta fall af någon försyn-delse i dietiskt hänseende, i det man antingen ätit eller druckit till öfvermått eller ock att beskaffenheten af det förtärda varit mindre god. Det vanliga är att sjukdomen inledes med kräkningar, hvarigenom magen själf söker befria sig från det skadliga inflytandet, ßätt ofta inträder också en temperaturstegring. Oftast beledsagas sjukdomen af diarré, ehuru understundom äfven motsatsen kan inträffa.

Den enklaste och lämpligaste behandlingen af en akut magkatarr består såväl för barn som fullvuxna i hvila både

för kroppen i sin helhet som i synnerhet för magen. Man bör därför helst icke äta något alis eller åtminstone mycket litet och så lättsmälta saker som möjligt, t. ex. hafresoppa, mjölk, välling o. d. Att intaga stoppande medel för att hämma en diarré bör man akta sig för, emedan sjukdomen därigenom förvärras; däremot kan man vid förstoppning intaga ett mildt afförande medel, såsom bittervatten eller ricinolja. Mot envisa kräkningar rekommenderas att nedsvälja små isbitar eller små klunkar kallt vatten.

Kronisk magkatarr kan uppstå dels självständigt till följd af direkta skadliga inflytanden i magsäcken, dels i förening med sjukdomar, som medföra rubbningar i blodomloppet och orsaka en blodstockning i magens slemhinna, exempelvis hjärtsjukdomar, kronisk luftrörskatarr och lefversjukdomar. Den självständiga magkatarren har oftast sin grund i under en längre tid upprepade dietfel och framför allt missbruk af spritdrycker. Äfven otillräcklig tugg-

ning, för hastigt förtärande af måltiderna och missbruk af tobak spelar härvid en roll. Glömmas bör ej heller det omåttliga kaffedrickandet. Personer, som nästan endast lefva på »kaffe och dopp», angripas alltid förr eller senare af kronisk magkatarr.

Sjukdomen utvecklar sig i regel långsamt och smygande. Aptiten aftager, ej sällan inträder ett abnormt begär efter starkt kryddade eller salta och sura födoämnen. Ibland får den sjuke anfall af plötslig och intensiv hunger, »hetshunger». Törsten är ofta betydligt ökad, och patienten känner nästan alltid en fadd, obehaglig smak i munnen. Vanligt är också, att den sjuke besväras af en känsla af tryck och fullhet eller dof värk i maggropen. Oftast inställer sig denna känsla efter måltiderna. Uppstöt-ningar förekomma nästan alltid, vanligen luktande surt och beledsagade af en brännande känsla i halsen och nedåt bröstet. Kräkningar på fastande måge äro också mycket vanliga; det uppkräkta utgöres af en tunn vattenliknande vätska med fadd smak. Äfven nervsystemet indrages i lidandet; hufvudvärk och dålig sömn åtfölja nästan alltid en kronisk magkatarr, sinnesstämningen blir retlig och nedslagen, och ibland inställa sig äfven svindelanfall vid tom måge. Vanligen är afföringen oregelbunden med omväxlande förstoppning och diarré.

En lindrigare form af kronisk magkatarr kallar man magsyra. Den kännetecknas hufvudsakligen af sura upp-stötningar och halsbränna. Med ett förståndigt och försiktigt lefnadssätt kan den snart botas, men kan å andra sidan lätt öfvergå i en svårare form, om man missköter den. Mot uppstötningarna och halsbrännan tages flere gånger dagligen en tesked bikarbonat upplöst Tett halft glas vatten.

Den utpräglade magkatarren är där-1203

emot mycket envis och ej så lätt hotad. För att ernå varaktig förbättring kräfves att patienten under en längre tid omsorgsfullt undviker alla excesser i mat och dryck och för en noga reglerad, ändamålsenlig diet. I början skall man endast hålla sig till föda i flytande form eller såsom gröt. Mjölk — äfven surmjölk och kärnmjölk — samt hafre-soppa, hafregrynsgröt, buljong med äggula, löskokta ägg o. d. äro lämpliga. Sedermera kan man öfvergå till smärre mängder kött af lättsmält beskaffenhet och lättare grönsaker, kokt frukt, rostadt hvetebröd o. s. v. Fett bör undvikas, med undantag af färskt smör. Man intager 5—6 lätta måltider dagligen, den sista ett par timmar innan man går till hvila. Af stor vikt är att tugga maten väl. Om patienten tål vid kaffe eller te, kunna de gifvas i mindre mängd, eljest försöker man ersätta dem med kakao eller hafresoppa. Spritdrycker äro förbjudna; dock kunna små mängder godt vin tillåtas.

Efter middagsmåltiden bör den sjuke lägga sig en timmes tid på högra sidan. Förefinnes stark syrebildning, hvilket ger sig tillkänna genom upprepade sura uppstötningar, är det välgörande att dricka något alkaliskt vatten, t. ex. bi-linervatten. Systematiska brunnskurer göra ofta god verkan och särskildt äro Karlsbad och Marienbad i detta afseende berömda, men man bör komma ihåg att härvidlag ensamt vattnet verkar det visserligen icke, utan det är i främsta rummet den strängt reglerade dieten och lefnadssättet i öfrigt, som för dessa kurers framgång är

det väsentliga.

Bland läkemedel, som brnka förordnas, må nämnas utspädd saltsyra, o—10 droppar tre gånger dagligen i ett halft eller helt vinglas vatten före maten. Bad och kalla tvättningar, äfvensom våtvarma omslag om magen, äro ofta

välgörande. Af ganska stor vikt är att den sjuke ej bär några klädesplagg, som trycka i magtrakten,

I svåra fall äro magsköljningar af stor nytta. Dock bör man ej försöka sådana på egen hand utan att ha inhämtat råd och anvisningar af en läkare eller annan sakkunnig person. Som sköljvätska kan användas antingen enbart ljumt vatten eller sådant tillsatt med ett par teskedar bikarbonat.

Då den kroniska magkatarren står i samband med någon annan sjukdom, måste naturligtvis behandlingen i första hand riktas på undanrödjande! af grundlidandet.

Magkräfta (se Kräfta.)

Magnesia har samma verkan och användning som bikarbonat i magåkommor och tages ett halft gram i sänder. Den förekommer i två sorter: magnesia alba och bränd magnesia.

Magnetism (se Hypnotism.)

Magringskur (se Korpulens.)

Magsjukdomar (se Blindtarmsinflammation, Bukhinneinflammation, Diarré, Förstoppning, Kräfta, Magkatarr, Mag-i sår, Magutvidgning, Nervsjukdomar, Tarmkatarr och Tarmvred.)

Magstärkande medel. Bland s. k. magstärkande medel, som användas vid svag måge och magkatarr, äro de flesta beska. Sådana medel böra dock, lika litet som andra läkemedel, användas till öfverdrift, framför allt är det skadligt att taga dylika medel dagligen, allra minst i form af s. k. beskar, d. v. s. tillsammans med brännvin eller annan alkohol. Dylikt förstör ofelbart magen.

Bland de medel, som kunna anbefallas, må framhållas följande:

Malörtsdroppar eller beska droppar (sammansatt malörtstinktur) tages i en mängd af en till två teskedar åt gången i vatten eller ett spetsglas vin.1205

Magsyra—,

Magsäcken.

1206

Sammansatt kinatinktur tages 10—15 droppar ett par gånger dagligen i vatten eller ett spetsglas vin.

Kolumbodekokt eller Kondurangode-kokt äro beska magmedel, som tagas matskedvis fore maten.

Kamomillte eller millefoliumte beredes af en matsked kamomillblommor eller millefoliumblommor på en kopp kokande vatten. Ett annat magstärkande te kan beredas af en blandning af kamomillblommor, millefoliumblommor oeh vattenklöfverblad, 25 gm af hvarje; af blandningen tages en matsked till en kopp hett vatten.

Kjellbergs magte beredes af kardbene-dikt, kamomill oeh fänkål, 50 gm af hvardera. Af denna kryddblandning tages en matsked till en kopp hett vatten.

Magsyra (se Magkatarr.)

Magsår är en rätt vanlig sjukdom, i synnerhet i åldern 14 —25 år, och angriper kvinnor oftare än män. Den torde i många fall stå i sammanhang med bleksot, i andra fall vara indirekt förorsakad af en kronisk magsjukdom. Man antager att magsåret uppstår till följd af rubbningar i blodcirkulationen på ett visst ställe å magens slemhinna, hvarigenom magsaften på denna utöfvar en slags frätande eller rättare smältande verkan.

Obetydliga magsår kunna förekomma utan att bereda något obehag och läkas af sig själfva; ibland åter kunna

magsåren ge sig tillkänna på ett mycket allvarsamt sätt, nämligen då såret förekommer i närheten af något större blodkärl, som anfrätts och plötsligt brister, då en s. k. magblödning inträder. I allmänhet åtföljas magsåren af karaktäristiska symtom. Det viktigaste och säkraste är blodkräkningen, hvarvid den uppkräkta blodmängden kan vara ganska växlande. Det uppkräkta har vanligen mörkröd färg och består af lef-

rade klnmpar;ej sällan är det svart, liknande kaffesump. Stundom händer att en del af blodet utbefordras med afföringen, som då får en svart, tjärliknande färg. Vidare förekomma magsmärtor, som ha sitt säte i maggropen eller till vänster om denna och äro af en dof, borrande karaktär. De kunna vara ytterst häftiga och uppträda en half till två timmar efter måltiden. Smärtorna försvinna vid tom måge och bruka ej sällan lindras, då patienten intager ett särskildt läge. Kräkningar äro också mycket vanliga vid magsår; de uppträda ett par timmar efter måltiden och bereda patienten stor lindring. Det uppkräkta består af rester af födoämnen, ofta med starkt sur smak.

Ett magsår är alltid en mycket allvarlig sak, och lämnas det åt sig själft, kan fara för lifvet lätt inträda. Hufvudsaken vid behandlingen är, att bereda det angripna organet så fullständig hvila som möjligt. För detta ändamål bör den sjuke ligga till sängs och genomgå en systematisk kur, hvarunder dieten hufvudsakligen skall bestå af mjölk, i början enbart och litet åt gången; längre fram ökas mjölkportionerna och småningom blandas mjölken med ägg, buljong, köttextrakt, hafresoppa. Efter hand öfvergår man försiktigt till fasta födoämnen. Karlsbadervatten och [-kar]s-badersalt-] {+kar]s- badersalt+} bruka göra god verkan. För öfrigt är rådligast att ej kurera sig på egen hand, utan inhämta förhållnings-order af en läkare.

Vid magblödning är absolut stillhet nödvändig. Hvarken föda eller dryck får förtäras ; törsten kan man söka lindra genom sköljning af munnen med litet kallt vatten.

Magsäcken är, såsom namnet antyder, en säckformig utvidgning af matsmältningskanalen, belägen bakom de vänstra nedre refbenen och till en mindre del i den s. k. maggropen bakom vänstra1 207

lefverfliken. Dess inre vägg är beklädd med en körtelrik slemhinna, hvilken, så snart födoämnena inträdt däri, jämte ett segt slem afsöndrar den sura magsaften, som utom saltsyra innehåller ett egendomligt ämne, kalladt pepsin, hvilket tillsammans med saltsyran har förmågan att lösa ägghviteämnena i födan. En del af denna uppsuges redan ur magBäcken i blodet, men större delen lämnar efter några timmar magsäcken genom nedre magmunnen, som omslutes af en kraftig muskel, och inträder i tolffingertarmen, den öfversta delen af tunntarmen, där tarminnehållet blandas med saften från lefvern (gallan) och bukspottkörteln. (Se för öfrigt Matsmältning.)

Magutvidgning. Denna sjukdom uppstår oftast till följd af en förträngning vid öfvergången från magsäcken till tunntarmen, som kan vara förorsakad antingen af en därstädes befintlig kräftsvulst eller af ärrbildning efter ett magsår. Ibland kan den ock uppstå till följd af ett svaghetstillstånd hos magsäckens muskulatur, i de flesta fall beroende på allmän svaghet, bleksot, neu-

' rasteni eller kronisk magkatarr. Genom att födoämnena stocka sig i magsäcken och bilda gaser utspännas dennas väggar, ofta i mycket hög grad;

Sjukdomen åtföljes af många rubbningar i matsmältningen. Aptiten är vanligen skral, oangenäma känslor af spänning och tryck eller smärtor, som utstråla nedåt buken och åt ryggen, äro nästan alltid för handen. Ett viktigt tecken äro de ymniga kräkningar, som 1 återkomma med en eller två dagars mellanrum. Det uppkräkta luktar ofta mycket surt och befinner sig i jäsning. Den sjuke lider af en plågsam törst, och ju mera fast eller flytande föda han intager desto starkare blir törsten. Näringstillståndet lider i hög grad, den sjuke blir mager och blek, sofver dåligt eller icke alis, blir nedslagen till lynnet och besväras ej sällan äfven af svindel och nervsymtom.

Är sjukdomen orsakad af en kräftsvulst, är knappast någon varaktig förbättring att hoppas, ehuru lifvet kan genom en operation förlängas med något år. I andra fall kan sjukdomen häfvas genom lämplig behandling, hvar,1209

vid magsköljningar utöfva en synnerligen välgörande verkan. Dessutom måste dieten noga regleras.

Majestätsbrott. Med majestätsbrott menas förgripelse i gärning, tal eller skrift mot konungen eller någon medlem af hans familj. För våld eller misshandel varierar straffet från dödsstraff till straffarbete; för smädligt tal eller skrift är högsta straffet fyra års straffarbete, i lindrigare fall fängelse eller böter. Förgripelser mot konung, drottning, änkedrottning oeh tronföljare straffas strängare än mot öfriga medlemmar af konungahuset.

Makar (se Bodräkt, Boskillnad, Giftorätt, Hustru, Målsman, Äktenskapsförord, Äktenskapsskillnad.)

Mal. En obehaglig snyltgäst i klädkammare, garderober samt kistor och skåp, där kläder förvaras, är målen, un der hvilket namn man innefattar flera arter af malfjärilarnas familj, såsom klädesmalen, pälsmalen och fjädermalen. Målen lägger sina ägg med förkärlek i ylle, pälsverk och liknande, hvarefter de utkläckta larverna nära sig af ma-terielet i fråga, i hvilket de äta hål och gångar, som fullkomligt kunna förstöra ett plagg. Af denna anledning är den eljest harmlösa lilla insekten med rätta afskydd och kan blifva en verklig plåga, där han fått innästla sig. För att före-bygga hans härjningar finnes blott ett säkert medel: skoningslöst utrotande. Hvarje mal, som upptäckes, bör genast dödas och alla gömslen, där dylika snyltgäster kunna hålla till, tid efter annan noga undersökas. Ett ganska verkningsfullt sätt är, att i lokaler, där målen förekommer, utplantera några tefat med vatten, dit insekterna gärna begifva sig och omkomma.

För öfrigt finnes en mängd medel, som rekommenderas dels för att hindra målen att lägga sina ägg i persedlar |

och dels för att döda de utkläckta larverna. Ett ganska effektivt medel är naftalin och kamfert, som strös ut öfver det plagg, man vill skydda, hvarefter detta hopvikes och omvecklas med ett skynke eller, ännu bättre, tidningsma-kulatur, d. v. s. gamla tidningar, hvilkas lukt målen skyr. Det bästa och säkraste medlet är dock att tid efter annan öfverse och grundligt borsta, piska och vädra alla plagg, i hvilka malägg eller larver kunna tänkas förefinnas, samt vid förvaring nedpacka dem i täta omslag af tidningsmakulatur. I handeln förekommande malpulver, maltinktur o. s. v. torde i de flesta fall äfven kunna rekommenderas, men ha i regel liksom naftalin och kamfert en olägenhet i sin starka och envist isittande lukt.

Malaria (se Frossa.)

Maltdrycker (se Öl.)

Malörtsdroppar (se Magstärkande medel.)

Mani (se Sinnessjukdomar.)

Manicure (se Händernas vård.)

Mansnamn. Abel, Abraham, Adam, Adolf, Adrian, Agaton, Agnar, Agne, Alarik, Albert, Albin, Albrekt, Alexander, Alexis, Alf, Alfred, Algot, Allan, Alrik, Alvar, Ambjörn, Ambrosius, Anders, Andreas, Ane, Anselm, Ansgar, Anton, Anund, Arkibald, Arne, Arnold, Aron, Artur, Arvid, Assar, Astolf, August, Augustin, Axel, Baltsar, Bengt, Benjamin, Bernhard, Bernt, Bertil, Birger, Björn, Bo, Botvid, Bror, Bruno, Brynolf, Börje, Dag, Dan, Daniel, David, Detlof, Didrik, Ebbe, Eberhard, Edgar, Edmund, Edvard, Edvin, Efraim, Egil, Ejnar, (Enar), Elias, Elof, Emanuel, Emil, Engelbrekt, Erhard, Erik, Erland, Erling, Ernst, Esaias, Esbjörn, Eskil, Eugen, Evald, Evert, Fabian, Fale, Felix, Ferdinand, Filip, Fingal, Folke, Frans, Fredrik, Frej, Frits, Fritjof, Gabriel, Georg, Gerhard, Germund, Gert,1211

Gillis, Gottfrid, Gotthard, Gottlieb, Go-vert, Greger, Gudmund, Gnnnar, Gustaf (Gösta), Gustaf Adolf, Görau, Göte, Götrik, Hadar, Hakon, Halfdan, Halvard, Hampus, Hans, Harald, Harry, Helge, Helmer, Hemming, Henning, Henrik, Herbert, Herman, Hilding, Hilmer, Hjalmar, Holger, Hubert, Hugo, Håkan, Inge, Ingemar, Ingemund, Ingvar, Isak, Isidor, Israel, Ivan, Ivar, Jakob, James, Jan, Janne, Jarl, Jedvard, Jesper, Joakim, Joel, Johannes, Jonas, Jonatan, Josef, Josua, Julius, Justus, Jöns, Ivarl, Kasimir, Kasper, Kjell, Klas, Klemens, Knut, Konrad, Konstantin, Korfits, Krister, Kristian, Kristofer, Kurt, Låge, Lambert, Lars, Lave, Leander, Lennart, Leo, Leonard, Lorens, Ludvig, Lukas, Magnus, Malkolm, Malte, Manfred, Markus, Martin, Mattias, Mauritz (Morits), Max, Maximilian, Melker, Mikael, Mortimer, Moses, Måns, Mårten, Napoleon, Natanael, Nikolaus (Niklas), Nils, Nore, Ola, Olaus, Olof, Oskar, Ossian, Osvald, Otto, Patrik, Paul (Pål), Per, Petrus, Pontus, Primus, Ragnar, Ragnvald, Rasmus, Reinhold,Rikard, Robert, Roland, Rolf, Ruben, Rudolf, Rune, Rutger, Sakarias, Salomon, Samuel, Sebastian, Set, Seved, Severin, Sigfrid, Sigge, Sigismund, Sigmund, Sigurd, Sigvard, Simon, Sixten, Stefan, Stellan, Sten, Stig, Sture, Sune, Svante, Sven, Sverker, Sylvester, Sören, Tage, Teodor, Teofron, Teofil, Tobias, Tomas (Tom), Tor, Torbjörn, Törd, Töre, Torgny, Torkel, Torolf, Torsten, Torvald, Truls, Ture, Tyko, Tönnes, Ulf, Ulrik, Uno, Urban, Valdemar, Valentin, Valfrid, Valter, Verner, Viktor, Vilhelm (William), Vincent, Vitalis, Volmar, Yngve, Åke, Östen.

Mantalsskrifning är en förrättning, vid hvilken hvarje svensk undersåte — såvida han ej är bosatt å utrikes ort — äfvensom utlänning, som är bosatt i Sverige, skall till namn, födelseår och

yrke upptagas i mantalslängd, hvilken i regel gäller för följande kalenderår (i Stockholm och Göteborg dock för löpande år). Person tillhörande främmande makts beskickning är dock för sig, sin familj och sin utländska betjäning befriad från mantalsskrifning. Denna förrättas i Stockholm 2 januari—31 mars, i Göteborg 2 januari—15 mars, i det öfriga riket mellan den 15 november—31 december. Mantalsdistrikt är hvarje stad, socken å landet eller fögderidel af socken. Mantalslängderna tjäna till grundval vid upprättande af taxeringslängder samt af kommunernas skatte- och röstlängder.

Beträffande frågan, å hvilken ort inom riket en person rätteligen bör mantals-skrifvas, gäller som hufvudregel, att en hvar skall mantalsskrifvas, där han är bosatt. Härifrån finnas dock följande undantag:

1) den, som nästa fardag eller därförinnan kommer att flytta till annat distrikt för att öfvertaga fast egendom eller rörelse eller tillträda tjänst, bör jämte honom åtföljande personer där mantalsskrifvas;

2) hustru mantalsskrifves på samma ställe som mannen;

3) den, som för sig, hustru eller minderårigt barn åtnjuter full försörjning, som ej är tillfällig, mantalsskrifves inom fattigvårdssamhället motsvarande eller tillhörande distrikt.

Dessutom gälla angående mantals-skrifningsorten följande särskilda bestämmelser:

1) Uppehåller sig någon under olika delar af året inom särskilda mantalsskri fningsdistrikt, betraktas han såsom bosatt i det distrikt, där han vistas under sådana förhållanden, att han med afseende å tjänst, verksamhet eller andra omständigheter bör anses därstädes hafva sitt egentliga hemvist; dock har den,1211

som äger fast egendom eller idkar rörelse inom olika mantalsskrifningsdi-strikt och någon del af året uppehåller sig inom hvartdera af dessa samt ej på grund af tjänst eller verksamhet kan anses hafva sitt egentliga hemvist i någotdera af dessa eller annat mantals-skrifningsdistrikt, rätt att själf bestämma och anmäla, inom hvilketdera distriktet ban skall mantalsskrifvas.

2) Den, som är anställd i rikets tjänst å utrikes ort, skall med sin familj och svenska betjäning mantals- (och kyrko-) skrifvas i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm.

3) Sjöfarande, för hvilken mantals-skrifningsort enligt förut angifna huf-vudregel ej finnes, mantalsskrifves fortfarande där han senast varit uppförd i mantalslängd.

4) Vistelse vid allmän eller enskild läroanstalt för erhållande af undervisning föranleder icke till mantalsskrifning i den ort, där läroanstalten är belägen, så vida ej annan mantalsskrif-ningsort saknas eller för den, som är öfver 15 år, särskild anmälan om mantalsskrifning därstädes göres.

5) Den, som för arbete eller uppdrag af tillfällig beskaffenhet eller i följd af uppdrag, lämnadt af riksdagen, uppehåller sig å annan ort, må ej af denna anledning där mantalsskrifvas.

6) Den, som intagits å sjukvårdsinrättning eller förbättrings- eller uppfostringsanstalt utom hemorten, må ej heller af denna anledning mantalsskrifvas å den ort, där inrättningen eller anstalten är belägen.

7) Kronoarbetskarl (person dömd till tvångsarbete) eller fånge mantalsskrifves inom det distrikt, i hvars mantalslängd han senast varit uppförd, såvida ej under arbets- eller fängelsetiden sådana förhållanden inträffat, att han på

grund däraf bort, därest han vistats på fri fot, annorstädes mantalsskrifvas.

Rörande de uppgifter, som böra lämnas till mantalsskrifningen, gälla följande föreskrifter:

1) Enhvar, som ej hos annan mantalsskrifves, skall årligen vid mantalsskrifningen aflämna uppgift upptagande:

a) för- och tillnamn, födelseår och födelsedag samt yrke eller tjänst och hemvist för honom själf och dem, som till hans hushåll höra eller till följd af aftal om biträde vid jordbruks- eller annan rörelse eller af annan anledning skola hos honom mantalsskrifvas, därvid iakttages, att särskildt för hvarje fastighet uppgifves därvarande personal; börande i uppgiften tillika anmärkas, om någon af däri upptagna personer varit vid senaste mantalsskrifning boende på annat ställe inom distriktet;

b) den fasta egendom, han inom distriktet äger, besitter eller brukar, och den rörelse, han där idkar;

c) beloppet af den årliga afgäld eller hyra, som erlägges för hvarje af honom utarrenderad fastighet eller uthyrd lägenhet inom distriktet;

d) namn och hemvist för de å hans egendom inom distriktet boende eller vid hans rörelse därstädes anställda personer, som äro pliktiga att lämna särskilda mantalsuppgifter;

e) fartyg, som af honom äges eller för hvilket han är hufvudredare, dess dräktighet och byggnadsmaterial samt därå anbringad ångmaskins drifkraft äfvensom befälhafvarens namn och man-talsskrifningsort;

f) den fasta egendom, som han äger, besitter eller brukar, och den rörelse han idkar inom annat distrikt; samt

g) namn och mantalsskrifningsort för personer, hvilka hos honom uppehålla

[sig vid den tid uppgiften aflämnas, men121-5

icke böra inom distriktet mantalsskrif-vas (resande).

2) Den, som äger, besitter eller brukar fast egendom eller idkar rörelse inom annat distrikt än det, hvarest han skall mantalsskrifvas, åligger att jämväl till mantalsskrifningen i förstnämnda distrikt aflämna uppgift angående egendomen eller rörelsen med därtill hörande personal.

Förestående föreskrifter gälla i tilllämpliga delar äfven för allmänna inrättningars föreståndare, bolagsstyrelser och i allmänhet dem, som vårda och förvalta annans egendom. Uppgifterna för de inom samma gård i stad eller köping boende personer skola insamlas och aflämnas af gårdens ägare eller den hans ställe företräder. På landsbygden må allmoge och mindre skrifkunniga äga att antingen själfva eller genom annan uppgiftspliktig person muntligen meddela sina uppgifter.

Besvär i mantalsskrifningsmål anföras hos k. befallningshafvande, hvars utslag kan öfverklagas hos kammarrätten.

(Se äfven Hemortsrätt.)

Margarin eller s. k. konstsmör är betydligt billigare än smör och har på den grund fått mycket stor användning såsom ersättning för smör. Den framställes af den mera lättsmälta delen af färsk: talg och annat lättsmält fett, som blandas med mjölk till en gräddliknan-de massa, af hvilken sedan margarinet kärnas, tvättas och arbetas på samma sätt som vanligt smör. Ett hufvudvillkor är att goda råvaror användas och att beredningen sker med omsorg; för att lämna garanti i sistnämnda hänseende är tillverkningen ställd under kontroll. Prima margarin kan visserligen ej i smak jämföras med det finaste bordsmöret, men öfverträffar sämre smör-kvaliteer i detta hänseende. I fråga om näringsvärdet är margarin fullt jämför-

ligt med naturligt smör och håller sig äfven bättre samt erbjuder ej så god jordmån för bakteriers och smittämnens utveckling som smör.

Marin (se Svenska flottan.)

Marinförvaltningen utöfvar under k. m:t i tekniskt och ekonomiskt hänseende öfverstyrelsen öfver flottan och äger i dessa delar öfverinseende öfver rikets sjöförsvar äfvensom öfver kustbefästningars uppförande och underhåll samt öfver kustartilleriets personal och material. Ämbetsverkets chef är en officer af flaggmans (amirals) eller kommendörs grad; dess öfriga ledamöter äro nio till antalet, hvilka tillika äro chefer för verkets nio afdelningar, nämligen 1) artilleri-, 2) torped-, 3) min-, 4) nautiska, 5) fortifikations-, 6) ingeniör-, 7) intendent-, 8) sanitets- och 9) civilafdel-ningarna. Cheferna för afdelningarna 6, 7 och 8, nämligen marinöfverdirektö-ren, marinöfverintendenten och marin-öfverläkaren, äro därjämte chefer för mariningeniör-, marinintendentur- och marinläkarekårerna. Chefen för civil-afdelningen bär titeln marinöfverkom-missarie.

Masksjukdomar. Förutom de på annat ställe omtalade bandmaskarna (se Binnikemask) förekomma i människans inälfvor två andra slags maskar, nämligen spolmask och springmask. Den förra liknar en daggmask och håller till i tunntarmen, men kan vandra upp i magen, ja till och med komma ut genom munnen. Ibland förorsakar den ej några obehag, ibland åter föranleder den smärtor och klåda i näsan, mera sällan nervösa eller andra svårare symtom. Springmaskarna äro små hvita maskar, som företrädesvis förekomma hos barn och kunna i stora massor förefinnas i nedre tarmkanalen, därifrån de ofta om aftnarna vandra ut i ändtarmsöppningen och förorsaka klåda och oro. Förr i1217

världen trodde man att dylika inälfsmaskar vore orsaken till hos hain ej sällan uppträdande. epileptiska konvulsioner (»maskslag»), men det har bevisats att maskarna härvidlag äro jämförelsevis oskyldiga.

Ett gammalt medel mot såväl spol-mask som springmask är maskfrö, som kan gifvas i doser om en hel eller half tesked antingen belt eller ännu bättre pulveriseradt tillsammans med sirap eller socker. Medlet bör emellertid användas med försiktighet, ty det är icke alldeles ofarligt. Den verksamma beståndsdelen, santonin, är nämligen giftig och kan medföra förgiftning. Samma ämne ingår för öfrigt i santo-ninpastiljer, som numera ofta användas i stället för maskfrö. Dosis af dessa är för fullvuxna 1—2 pastiljer 3 gånger dagligen under tvänne dagar, för barn i åldern 2—14 år en pastilj åt gången ett par gånger under loppet af en dag samt för 1—2 års barn en enda pastilj. Ef-

teråt tages ett afförande medel, t. ex. ricinolja. Mot springmask kan äfven anbefallas lavemang af renfanede-kokt (10—20 gm renfaneblommor på en tekopp kokande vatten) eller dekokt på lök eller kvassia. Äfven ättiklavemang (3 matskedar ättika på ett dricksglas vatten) ha välgörande verkan.

Massage eller metoden att medels knådningar, strykningar o. d. utöfva inflytande på sjukliga tillstånd är en behandlingsform, som i många fall är af utomordentlig verkan. I allmänhet bör dock en massagekur aldrig

företagas utan efter inhämtande af en läkares råd. Massagen kan nämligen i vissa fall vara förenad med verklig fara, t. ex. vid blodpropp, elakartade svulster och åkommor af tuberkulos natur.

Några fall, då man på egen band kan företaga massage, må dock här anföras. Vid trög matsmältning och förstoppning har bukmassage ofta mycket god verkan, om den utföres riktigt. Detta till-

Massage: magknådning (pilen visar handens rörelse efter tjocktarmens riktning).1219 Massage. 1220

går så, att massörens hand beskrifver ungefär en cirkel rundt underlifvet, börjande nedtill å högra sidan, som följes uppåt mot lefvertrakten, d. v. s. utefter riktningen af tjocktarmens uppstigande del, därpå mot vänster tvärs öfver till trakten af mjälten, följande tjocktarmens tvärgående del, och slutligen nedåt vänstra sidan efter riktningen af tjocktarmens nedstigande del och ändtarmen. Rörelserna, som utföras ganska kraftigt med fingrarna, förtydligas af bifogade afbildningar. Patienten bör ligga med något uppdragna knän och slappad buk-muskulatur på ett hårdt underlag.

Vid akut muskelreumatism, t. ex. ryggskott, är kraftig massage af de angripna musklerna af förträfflig verkan. Massören stryker på den med vaselin insmorda huden i riktning från kropps-

delens periferi mot centrum (hjärtat). Ryggmassage utföres antingen med kno-garna eller med s. k. häckning, korta, snabba slag med yttersidorna af händerna, hvilka omväxlande lyftas. Rörelserna åskådliggöras af figurer.

Rygghackning, utförd på samma sätt, mellan skulderbladen är af välgörande verkan vid s. k. tungt bröst, luftrörskatarr, håll o. d., men bör naturligtvis ej användas vid lungsot.

Äfven vid hufvudvärk af nervös eller reumatisk art brukar massage bereda lindring. Har hufvudvärken företrädesvis sitt säte i pannan, stryker man med fingrarna utåt tinningarna och därefter nedåt. Är värken mera flyttande och utbredd, behandlar man hela hufvudet med kraftiga gnidningar med fingerspetsarna.

Massage: magknådning (pilen visar handens rörelse efter riktningen af tjocktarmens nedstigande del).1221

dans ordentliga genomtugg-ning tillgodogöras näringsämnena mycket fullständigare af kroppen, så att mindre mängder behöfvas, än om maten så att säga slukas. Det ligger verkligen ej så stor öfverdrift, som det i första ögonblicket kan förefalla, i det af en dansk läkare framställda påståendet, att om människorna i allmänhet tuggade sin föda bättre, skulle dekunnanöjasig med hälften så mycket och likväl må fullkomligt väl. Ordentlig tuggning innebär således en ej oväsentlig ekonomisk besparing. Därtill kommer att matsmältningsorganens arbete gifvetvis betydligt underlättas, hvarigenom de ej utsättas för rubbningar, som, ofta upprepade, leda till allvarsamma och svårbotliga åkommor, bland hvilka magkatarren är den vanligaste.

Den söndertuggade födan föres af tungan till bakre delen af svalget och förpassas med en sväljningsrörelse ned i matstrupen, ett rör med tjocka väggar,

I allmänhet bör vid kraftigare massage handen förut insmörjas med något fett, lämpligast vaselin, för att skona huden och underlätta massagen.

För meddelande af s. k. vibrationsmassage, som i många fall gör god tjänst, finnas i handeln att tillgå små lätthandterliga apparater.

Matlagning (se Bakverit, Efterrätter, Fiskrätter, Kött, Kötträtter, Mellanrätter, Soppor och såser, Tårtor och kakor.)

[-Matsmältningsprocessen.-]

{+Matsmältningspro- cessen.+} Den föda vi förtära undergår en förvandlings- och uppsugningsprocess, som börjar redan i munnen, där den fasta födan sönderdelas af tänderna och blandas med saliv till en grötartad massa.

Tuggningen är en viktigare del af matsmältningsprocessen än mången tror. Genom fö- Massage å ryggen

Massage: Rygghackning.1223

hvilkas muskler genom automatiska1 sammandragande rörelser föra den vidare nedåt tills den genom öfre magmunnen inträder i magsäcken (se detta ord). Där blandas födan med magsaft, och en del af densamma öfverföres redan nu i blodet, Den återstående, större delen föres efter ett par timmar vidare genom nedre magmunnen in i tunntarmen, hvars öfre del kallas tolffingertarmen, där födan ytterligare blandas med afsöndringarna från lefvern och bukspottkörteln, nämligen gallan och pankreas-saften. Gallan har i synnerhet betydelse för fettämne-nas uppsugning, under det att pankreas-saften utöfvar ett smältande inflytande på såväl ägghviteämnena som fett och och stärkelseämnen. Under passagen genom den öfriga delen af tunntarmen, ett rör om 5—7 meters längd, uppsugas näringsämnena i den sålunda ytterligare preparerade födan genom ett stort antal på tarmens innersida fästade små kägelformiga bihang, det s. k. tarm-luddet, hvilka bihang i sitt inre dölja ändarna af små sugådror, som afgifva det uppsugna innehållet till större sugådror, kallade mjölkkärl, hvilka slutligen förenas i en gemensam ledning, som uttömmer sitt innehåll i vänstra nyckelvenen, där det blandas med blodet.

Den del af födan, som ej blifvit tillgodogjord i tunntarmen, vandrar så in i tjocktarmen, i hvars öfre delar en ytterligare uppsugning äger rum. Den återstående, osmältbara delen af födan, sora genom vattenuppsugning blifvit allt tjockare, anländer slutligen till tjocktarmens nedersta del, ändtarmen, och uttömmes genom denna ur kroppen.

Medaljer. Svenska medaljer präglas efter en särskild skala, uppgjord på 1700-talet och innefattande 26 storlekar. Den minsta af dessa eller första storleken håller i genomskäring ungefär 15 milimeter, den största, 26:te storle-

ken, nära 93 millimeter. Af de medaljer, som utdelas af k. m:t eller konungen, må nämnas tapperhetsmedaljer, svärdstecknet (åt underofficerare), svärdsmedaljen (åt manskap), serafimermedal-jen, medaljerna »För berömliga gärningar», »Sui memores alios fecero meren-do» (»Genom sina förtjänster hafva de hugfäst sitt minne»), »För nit och redlighet i rikets tjänst», »För medborgerlig förtjänst», »Illis quorum meruere labores» (»Åt dem som genom sitt arbete gjort sig däraf förtjänta») och »För nyttiga uppfinningar». (Se f. ö. Belöningar och Litteris et artibus.)

Medborgarrätt eller statsborgarerätt innebär rätt att vara medlem af en stat och åtnjuta därmed förenade förmåner mot uppfyllande af motsvarande förpliktelser. Den allmänna medborgarrätten, på hvilken hvarje medborgare kan göra anspråk, innefattar rätt till skydd för medborgarens person och egendom såväl inom som utom landet. Dessa rättigheter äro tillförsäkrade svenska medborgare genom § 16 regeringsformen, enligt hvilken konungen såsom statens öfverhufvud är skyldig att ingen fördärfva eller fördärfva låta till lif, ära, personlig frihet och välfärd, utan att han lagligen förvunnen och dömd är; att ingen afhända eller afhända låta något gods, löst eller fast, utan rannsakning och dom, i den ordning Sveriges lag och laga stadgar föreskrifva; att ingens fred i dess hus störa eller störa låta; att ingen från ort till annan förvisa; att ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan skydda hvar och en vid en fri utöfning af sin religion, såvidt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer; samt att låta enhvar blifva dömd af den domstol, hvarunder han rätteligen hörer och lyder.

Jämte denna allmänna medborgarrätt1223

tillkommer en utvidgad sådan rätt vissa statsborgare, nämligen rätt att deltaga i statsverksamheten eller bvad man kallar politiska rättigheter.

Svensk medborgarrätt kan förvärfvas dels på grund af födsel, dels genom giftermål oeh dels genom naturalisation.

Beträffande den genom födsel förvärfvade medborgarrätten är att märka, att äkta barn, hvars fader är svensk medborgare, förvärfvar genom födseln svensk medborgarrätt. Oäkta barn, hvars moder är svensk medborgare, förvärfvar likaledes genom födseln svensk medborgarrätt. Det är i båda fallen likgiltigt, om barnet födts inom eller utom Sverige. Hittebarn, som inom riket anträffas och om hvars härkomst intet är kändt, anses som svensk medborgare intill dess annat utrönes. Utländsk man eller utländsk ogift kvinna, som är född i Sverige och där oafbrutet haft sitt hemvist intill uppnådd ålder af 22 år, blir utan vidare svensk medborgare och räknas såsom infödd svensk, så framt ej vederbörande person under sista året hos k. befallningshafvande skriftligen afsäger sig rättigheten och på samma gång styrker sig äga medborgarrätt i annat land. Eätt till dylik afsägelse tillkommer dock icke den, som är född här i riket af utländing, hvilken själf genom sådan afsägelse bevarat sin utländska medborgarrätt.

Utländsk kvinna, som gifter sig med svensk medborgare, förvärfvar genom äktenskapet svensk medborgarrätt. Ha makarna barn tillsammans före äktenskapet, blifva äfven barnen svenska medborgare, så framt de vid äktenskapets ingående ännu äro omyndiga. Har däremot kvinnan barn med utländsk man, blifva ej dessa svenska medborgare till följd af moderns giftermål med svensk man.

För att utländsk medborgare skall

genom naturalisation upptagas till svensk medborgare fordras, att han fyllt 21 år, äger god frejd, varit bosatt tre år i riket och har utväg att försörja sig. I särskilda fall, då utlännings upptagande till svensk medborgare anses för riket medföra gagn, kan medborgarrätt beviljas äfven tidigare än tre år efter inflyttningen i riket. Ansökan om naturalisation ställes till konungen och ingifves i justitiedepartementet samt skall åtföljas af bevis om sökandens ålder, frejd och trosbekännelse och från hvilket land han är, om tiden då ban i riket inkommit och den eller de orter, där han sedermera varit boende, äfvensom därom att han har utväg att sig försörja. Bi-falles ansökningen, förelägges sökanden att inför k. befallningshafvande styrka det ban upphört att vara främmande makts undersåte eller, beträffande ryska undersåter, skriftligen afsäga sig de politiska förmåner och rättigheter, sökanden i det främmande landet innehar. Därjämte skall han aflägga tro- och huldhetsed såsom svensk medborgare. I och med utländsk mans upptagande till svensk medborgare blifva äfven hans hustru och omyndiga äkta barn svenska undersåter.

Beträffande i Sverige födda personer, som utvandrat till Nordamerikas Förenta stater och där förvärfvat medborgarrätt, har den praxis följts, att de omedelbart efter återinflyttning till Sverige kunnat genom naturalisation återupptagas till svenska medborgare. Sådan svenskamerikan kan jämväl utan naturalisation återvinna sin svenska medborgarrätt genom bosättning här i riket under mer än två års tid, hvilket medför förlust af den amerikanska medborgarrätten.

Svensk medborgarrätt förloras antingen genom förvärfvande af medborgarrätt i annat land, eller dels (för kvinna) genom giftermål och dels genom att tio1227

år oafbrutet haft sitt hemvist utom riket utan att detta varit föranledt af offentligt uppdrag för riket; dock kan i detta fall medborgarrätten bevaras, om vederbörande före de tio årens utgång hos svensk beskickning eller svenskt konsulat skriftligen förklarar sig önska kvarstå som svensk medborgare. Person, som genom dylik bosättning utomlands förlorat sin svenska medborgarrätt, kan återvinna densamma antingen genom att taga hemvist i riket eller genom konungens medgifvande. Beträffande hustru och barn gälla samma regler som för förvärfvande af medborgarrätt; dock är att märka att hustru och omyndiga äkta barn till man, som genom bosättning i utlandet förlorat sin svenska medborgarrätt, fortfarande anses som svenska undersåter, om de ha eller under tiden haft sitt hemvist i riket.

Medborgerligt förtroende. Förlust af medborgerligt förtroende är en straff-skärpning, som är förenad med vissa slags brott. Förlust af medborgerligt förtroende får ej ådömas, så vida ej brottet blir belagdt med dödsstraff eller straffarbete i minst 6 månader. Om person, som fyllt 15, men ej 18 år, begått brott, som är belagdt med dylikt vanfrejdsstraff, äger domstolen efter omständigheterna pröfva, om sådan påföljd bör ådömas. Förlust af medborgerligt förtroende för alltid ådömes, när den dömde gjort sig skyldig till dödsstraff eller straffarbete på lifstid äfvensom vid menedsbrott; i andra fall ådömes det intill dess viss tid, minst 1, högst 10 år, förflutit från det den dömde blifvit efter utståndet straff frigifven.

I)en, som är dömd till förlust af medborgerligt förtroende, har förverkat ämbete, tjänst eller annan allmän befattning, som af honom innehafves, samt är dessutom så länge vanfrejden varar

utesluten från alla sådana rättigheter och förmåner, för hvilkas åtnjutande god frejd är erforderlig, t. ex. kommunal och politisk rösträtt och valbarhet, behörighet att uppträda såsom rättegångsombud, att vara skiljeman och att vittna samt behörighet att idka näringsverksamhet i viss större omfattning.

Medicin. Sådana medel, som begagnas för att häfva och böta sjukdomar och endast i sådana fall komma till användning, kallar man i dagligt tal medicin. Dylika läkemedel tillhandahållas i vårt land på apoteken, hvilka stå under statens kontroll och skötas af examinerade personer. De läkemedel, som af dessa inrättningar tillhandahållas allmänheten, äro sammanförda i en af de öfvervakande statsmyndigheterna utfärdad läkemedelsförteckning, s. k. farma-kopé, i hvilken äfven prisen på de olika läkemedlen, glas, tillredning, utvägning, expediering o. s. v. äro bestämda. Dessa pris skola utsättas å det expedierade receptet liksom äfven på läkemedlets etikett. Apoteken äro vidare förpliktade att hålla alla i farmakopén upptagna läkemedel af otadlig beskaffenhet.

Läkemedel, som äro afsedda till utvärtes bruk, skola hafva kärlen försedda med etiketter af färgadt papper; de till invärtes bruk däremot hvita etiketter. Giftiga och häftigt verkande ämnen få ej utlämnas utan läkares recept och få ej expedieras från apotek mer än en gång, så framt ej läkare därå tecknat ordet »iteretur» eller »repetatur» (upprepas). Arsenikrecept behållas å apoteken, hvilka måste hålla noga räkenskap öfver sitt förråd af detta ämne. Sublimat skall å kärlet hafva beteckning n »gift»; sublimatpastiljer, af hvilka sublimat framställes genom upplösning i vatten, skola vara inlagda i svart papper med hvit påskrift: »gift, sublimat».

Medicin, af hvad slag det vara må,1229

bör aldrig intagas annat än när det är verkligen af behofvet påkalladt. Tyvärr har allmänheten sedan gammalt en ledsam benägenhet att synda härutinnan. Under' det att läkarevetenskapen allt mer och mer frigör sig från gångna tiders föreställningar om läkemedlens vikt och betydelse för sjukdomsbehandlingen och i stället riktar sin sträfvan på att understödja naturens eget arbete för sjukdomarnas öfvervinnande genom att föreskrifva ett förståndigt lefnadssätt, hygieniska oeh dietiska åtgärder, sjukgymnastik, massage, bad o. s. v., kvar-lefver hos en stor del af allmänheten inbillningen att läkemedlen äga någon hemlighetsfull, inneboende trollkraft och att de på den grund äro oumbärliga. Särskildt äro hypokondriska och nervösa personer benägna att skatta åt denna villfarelse och försöka kurera sig genom att förtära massor af medicin, vanligen öfvergående från det ena medlet till det andra i snabb växling, hvaraf följden endast blir att deras tillstånd förvärras genom den oupphörliga retningen af kroppens organ, särskildt nervsystemet.

Faran af denna öfverdrifna tro på läkemedel är så mycket större som det i allmänna handeln utbjudes en mängd s. k. humbugsmedicin, till hvilken de lättrogna gärna taga sin tillflykt. Med humbugsmedicin menar man sådana preparat eller sammansättningar, som före-gifvas äga förmåga att böta sjukdomar, mot hvilka de i själfva verket äro fullkomligt overksamma, där de icke rent af äro skadliga. Det finns knappast någon sjukdom, som icke fabrikanterna af humbugsmedicin föregifva sig kunna böta, och i regel är det så, att ju värdelösare medlet är desto mera lofprisas dess underbara verkningar i svassande cirkulär och annonser. Den godtrogne, som nappar på

kroken, blir ej blott af med sina pengar — humbugsmedicinen är nämli-

gen i regel orimligt dyr — han riskerar också hälsa och lif, ty i många fall kan det föregifna läkemedlet vara direkt skadligt, i andra fall invaggar det en sjuk i säkerhet, så att han går till läkaren först när det är för sent att med utsikt till framgång behandla hans sjukdom. Talrika fall ha förekommit och förekomma ännu dagligdags, då personer genom anlitande af humbugsläkemedel ådragit sig en förtidig död eller lifslång ohälsa.

Det finns ett gammalt visdomsord, som säger, att naturen själf är den bästa läkaren. Och det är ett ord, som hvarje ; människa bör allvarligt beakta och lägga på minnet. I de flesta fall hjälper naturen sig själf att öfvervinna en sjukdom, allenast dess sträfvanden underlättas genom ett försiktigt och ändamålsenligt lefnadssätt, och i de fall, där läkemedel kunna vara erforderliga, bör man öfverlämna åt en läkares erfarenhet och omdöme att föreskrifva dem. Att medicinera på egen hand är, särskildt i alla allvarliga fall, lika oförståndigt som riskabelt.

Medicinaldoser (se Dosering af läkemedel.)

Medicinalstaten. I hvarje läns residensstad skall en förste provinsialläkare vara stationerad. Länen äro indelade i provinsialläkaredistrikt, af hvilka hvarje har sin provinsialläkare eller för vissa år förordnad extra provinsialläkare. Distrikten omfatta äfven de inom dem belägna städer, där stadsläkare icke har förste provinsialläkares befogenhet (se nedan). Såsom biträde åt förste provinsialläkaren är i vissa länsresidensstäder förordnad en biträdande provinsialläkare. Hela riket är indeladt i 187 provinsialläkaredistrikt, hvarjämte å landsbygden äro anställda f. n. 144 extra provinsialläkare.

Förste provinsialläkaren utöfvar till-

syn öfver hälsö- och sjukvården inom länet och företager i sådant syfte inspektionsresor, insamlar och bearbetar statistiska uppgifter o. s. v. Under hans uppsikt stå de af kommuner, föreningar eller enskilda personer upprättade sjukvårds-, uppfostrings-, bad- eller kuranstalter, äfvensom apotekare, tandläkare, sjukgymnaster, fältskärer, vacci-natörer och barnmorskor.

Provinsialläkare, extra provinsialläkare oeh — efter förordnande — stadsläkare åligger bl. a. att verkställa rättskemiska undersökningar.

I städerna finnas af dem aflönade stads- och distriktsläkare. Förste stadsläkaren i Stockholm och Göteborg samt stadsläkaren i Malmö utöfva förste provinsialläkares tjänsteåligganden, hvadan dessa städer ej ingå i nämnda läkares verksamhetsområden. I 54 af rikets städer finnes f. n. blott en stadsläkare, i öfriga städer två eller flera stads- och distriktsläkare.

För hospitals-, asyl, sanatorie-, fängelse-, järnvägs-, lasaretts- samt brunns-och badläkare gälla särskilda föreskrifter, likaså för militärläkare, skolläkare, karantäns- och emigrantläkare.

Medicinalstyrelsen har till uppgift att utöfva högsta tillsynen öfver den allmänna hälsö- och sjukvården i riket samt handlägga ärenden, som röra me-dicinalväsendet; tillhandagå domstolar, offentliga och kommunala myndigheter samt ämbetsmän med upplysningar och det biträde, som af dem önskas och ligga inom området af styrelsens verksamhet; behandla frågor om den allmänna hälsovården, de civila läkarbefattningarna och utöfningen af läkarekonsten, hälso-och sjukvården vid landt- och sjöförsvaret, sinnessjukvården, lasarett, sjukstugor och andra civila sjukvårdsanstalter, hälsobrunnar, badinrättningar och andra dylika kuranstalter, rättsmedicinen, ve-

terinärväsendet, apoteksväsendet, barnmorskeväsendet samt utöfningen af tandläkarekonsten, sj ukgymnastverksamheten och fältskärsyrket. Styrelsen utgöres af en ordförande med benämning generaldirektör samt fem ledamöter, däraf fyra med benämning medicinalråd och en med titel öfverfältläkare, den senare såsom föredragande af hufvudsakligen ärenden rörande den militära hälsö- och sjukvården. Vid handläggning af dylika

ärenden, som röra flottan, skall jämväl marinöfverläkaren tillkallas och deltaga i styrelsens öfverläggningar. Ett af medicinalråden skall vara legitimerad veterinär och har närmast att föredraga ärenden rörande veterinärväsendet.

Under medicinalstyrelsens öfverinseende och ledning står en statsmedicinsk anstalt, som omfattar två afdelningar, en medicinsk-bakteriologisk och en rätts-kemisk, och har till uppgift att tillhandagå medicinalförvaltningen med nödiga vetenskapliga undersökningar m. m. samt att utöfva själfständig vetenskaplig forskning inom anstaltens verksamhetsområde.

Medvetslöshet (se Svimning.)

Mejerihandtering. För tillgodogörande af ladugårdens mjölkafkastning fordras äfven för den mindre landtbrukaren att äga någon insikt i mejerihandtering enligt moderna metoder, som medgifva att draga största möjliga nytta af mjölken.

Ehuru icke egentligen hörande till mejerihandteringen, bör i detta sammanhang först sägas några ord om mjölk-ningen. Sättet, hvarpå denna utföres, är viktigare än mången tror. Först och främst bör kon därvid behandlas vänligt och ej köras upp med hugg och slag, vidare bör man, innan man börjar mjölkningen, rengöra jufret och buken oeh torka dem väl med en fuktad grof duk. Mjölkningen skall utföras utan

Utvändigt. Invändigt.

Ulax mjölkrenare.

afbrott ocb med torr ocb full hand samt så att man får ut hvarenda droppe, hvilket utvecklar kons mjölkningsförmåga, något som är särskildt viktigt beträffande kvigor. Mjölkningen bör utföras på bestämda tider. Den mjölkande bör naturligtvis vara ren om händerna och helst iklädd en särskild mjölkdräkt af tvättyg.

Omedelbart efter mjölkningen skall mjölken silas i ett rent kärl, hvilket dock ej bör företagas i ladugården. En vanlig sil med linnebotten är bra nog, blott den hålles tillräckligt ren och sköljes noga efter hvarje användning, men ännu bättre är en modern sil, »Ulax mjölkrenare», i hvilken mjölken silas genom kemiskt renad bomull.

Om det ej är fördelaktigt att afyttra mjölken i något närbeläget större samhälle eller till något mejeri, bör man själf förädla densamma. För detta ändamål bör man skaffa sig en handseparator, af hvilka i handeln förekomma många modeller till billigt pris. Af den på detta sätt erhållna grädden kärnar man smör, som, om det skötes och beredes rätt, kan betinga goda priser. Af stor vikt är att hålla grädden frisk, ty smör beredt af sur-

nad och gammal grädde får gärna en besk och obehaglig smak. Därför bör man skaffa sig tillgång till is för att under den varma årstiden afkyla mjölkkammaren eller mjölkskåpet. För kär-ningen bör man anskaffa en modern kärna, som inbesparar betydligt arbete och är jämförelsevis lätt att rengöra. Smöret måste efteråt grundligt knådas i vatten, tills det fullkomligt befriats från mjölk, emedan det eljest fort härsk-nar, och svagt saltas med finstött salt, som kan upplösas, så att ej smöret kommer att innehålla hela saltkorn.

Om man ej kan vinna fördelaktig afsättning för smöret, kan det vara skäl att sälja den uppsamlade grädden till ett mejeri, då man slipper ifrån smör-

Alfa Laval handseparator.

Kärna

beredningen, får ändå behålla skum-mjölken hemma och en mindre betungande transport än då hela mjölkmängden skall föras till mejeriet.

Skummjölken kan med fördel användas till utfodring i svingården. Man kan äfven mycket väl använda den till ostberedning för eget behof. Den af separerad skummjölk framställda osten blir visserligen mager, men kan med lämplig beredning blifva ett godt födoämne, särskildt såsom kumminost.

Mejerikonsulenter. Utom en af staten tillsatt och aflönad konsulent i mejerihushållning (adr. f. n. Strängnäs) finnas af vederbörande hushållningssällskap anställda mejerikonsulenter i följande län: Stockholms, Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Jönköpings, Kalmar (norra och södra), Blekinge, Kristianstads, Malmöbus, Hallands, Göteborgs och Bohus, Älfsborgs (södra), Skaraborgs, Värmlands, Örebro, Väst-

manlands, Kopparbergs, Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län.

Konsulenterna tillhandagå på begäran och mot fastställd afgift med biträde, råd och upplysningar rörande mjölkhushållning, ost- och smörberedning samt hvad till en god mejeriskötsel hör.

Mejeriundervisning. l.Med landtbruks- och mejeriinstitutet vid Alnarp (adr. Åkarp) är förenad en högre mejeriskola, hvars uppgift är att utbilda undervisare i mejeriskötsel.

För vinnande af inträde som elev skall sökanden styrka: att han äger god frejd och god kroppskonstitution ; att han under minst ett år allvarligt deltagit i alla vid ett mejeri förefallande göromål; att han aflagt godkänd afgångsexamen såsom landtbrukselev vid något af rikets landtbruksinstitut eller att ban med företeende af andra vitsord, som af styrelsen godkännas, eller i särskild af institutets lärare förrättad inträdesexamen visat sig hafva motsvarande insikter (af sökande med för öfrigt lika goda vitsord äger den företräde, som styrker sig hafva längre tid allvarligt deltagit i mejerigö-romål); om han är omyndig, att han äger förmyndares eller målsmans samtycke; om han söker frielevsplats, att han är medellös. (Frielev skall till styrelsen vid inträdet aflämna godkänd säkerhet för att samma afgift, som för betalande elev i motsvarande afdelning är fastställd, kommer att för den tid, han vid institutet vistats, för honom erläggas, därest han ej undergår godkänd afgångsexamen, utan att han af anledning, som styrelsen pröfvar giltig, varit därifrån förhindrad.)

Ansökningar, ställda till styrelsen, böra jämte omförmälda intyg till friplats insändas före 1 juni, till öfriga elevplatser senast 1 september.

Afgiften utgör 600 kronor för årskursen och erlägges antingen vid inträdet eller hälften vid inträdet och andra hälften 14 dagar före nästa halfårs början, i hvilket senare fall elev vid in-skrifningen skall aflämna behörig borgensförbindelse, att afgiften i laga tid inbetalas.

Betalande elev erhåller för denna afgift kost, rum med enkla möbler, uppvärmning och städning samt läkarevård, hvilka förmåner kostnadsfritt tillkomma frielev. Samtliga hafva att själfva hålla sig med sängkläder, linne, tvätt och ljus äfvensom med läroböcker, ritmate-riel o. d.

Hospitanter, som önska att under en kortare tids vistelse vid skolan taga del af undervisningen, mottagas — så vidt utrymmet medgifver — mot en afgift af 75 kronor i månaden. Anmälan härom göres hos institutets föreståndare. Hospitanter erhålla ej något betyg från skolan.

Undervisningen, som tager sin början hvart år 1 november, meddelas i en ettårig lärokurs, som, med afbrott för jul-och sommarferier, fortgår till slutet af oktober, då examen och afslutning äga rum.

2. Mejeriskolan vid Åtvidaberg. Denna skolas ändamål är att lämna personer af båda könen, hvilka redan varit verksamma inom mejerifacket och jämväl förvärfvat sig teoretisk insikt däri, tillfälle att ytterligare förkofra sig i mejerihushållningens teori, smör- och ostberedning, skötseln af mejerimaskiner och mejeriapparater samt förandet af mejerianteckningar.

Undervisningen meddelas i två särskilda kurser pro sex månader hvardera,

den första under tiden 1 nov.—1 maj, den andra 1 maj—1 nov. Elev, som det önskar, kan ifall utrymmet vid skolan det tillåter deltaga i undervisningen vid två eller flera efter hvarandra följande kurser.

Antalet ordinarie elever i hvarje kurs är högst 4. Dessutom mottagas till lika antal extra elever för genomgående af kurser i tillverkning och skötsel af i handeln förekommande vanliga ostsorter. Eleverna antagas af föreståndaren, och skola egenhändigt skrifna ansökningar till honom insändas minst 11I2 månad före början af den kurs ansökningen afser. Ansökan skall åtföljas af prästbetyg jämte öfriga intyg sökanden vill åberopa.

För att kunna till elev antagas fordras, att hafva god frejd, att förut i minst 2 år hafva praktiskt deltagit i mejeriskötsel och att vara i besittning af sådana såväl allmänna förkunskaper som teoretiska insikter i mejerihushållningen, att undervisningen kan af sökanden med fördel begagnas. I händelse af för öfrigt lika kompetens gifves den företräde, som genomgått allmän eller enskild undervisningsanstalt i mejerihushållning.

Undervisningen är kostnadsfri, hvaremot för kost och bostad, hvilka tillhandahållas af föreståndaren, erläggas förskottsvis afgifter med belopp, hvilka årligen bestämmas.

3. Mejeristationer. Dessa stationer äro enskilda mejerier, med hvilkalandt-bruksstyrelsen upprättat aftal, hvarigenom innehafvaren förbundit sig att mot bestämd afgift, som utgår af till landtbruksstyrelsen förfogande ställda medel, mottaga, underhålla och bereda undervisning åt visst antal elever.

Mejeristationernas ändamål är att genom teoretisk och praktisk undervisning utbilda kvinnliga elever till dugliga och1239

skickliga mejerskor. Undervisningen, som är afsedd att för hvarje elev upptaga en tid af 2 år, bör inhämtas vid två särskilda stationer, ett år på hvarje.

Elever antagas för båda undervisningsåren af styrelserna för de mejeristationer, där Esta årets elever mottagas, och kungöres ledig elevplats hvarje år fore 1 maj. Elever, som genomgått lista årets undervisning, blifva genom landtbruksstyrelsen försorg fördelade å mejeristationer, där 2:dra årets elever mottagas.

Ansökan skall, egenhändigt skrifven, ingifvas före 1 juni till föreståndaren för stationen samt vara åtföljd af vederbörligt prästbetyg, äfvensom af öfriga intyg, sökanden vill till styrkande af nedan omförmälda förhållanden åberopa.

För att kunna till elev antagas fordras, att hafva fyllt 20 år, hafva frisk och stark kropp, kunna läsa innantill och skrifva läsligt, äga säker kunskap om samt öfning i användandet af de fyra räknesätten med hela tal och decimalbråk, samt äga färdighet i mjölkning.

Elev anses under lärotiden vara i föreståndarens tjänst lagligen stadd och erhåller afgiftsfri undervisning, kost och bostad samt 50 kr. årligen i beklädnadspengar.

4. Hushållningssällskapens mejeriskolor. Ett flertal hushållningssällskap underhålla undervisningsanstalter i mejeriskötsel för kvinnliga elever, hvilka erhålla afgiftsfritt kost, bostad och undervisning samt vanligen äfven lön eller beklädnadspengar. Undervisningen, som varar 1—2 år, består hufvudsakligen i praktisk utbildning.

Melankoli (se Sinnessjukdomar.) Mellanrätter och smårätter. 1. Makar oniomelett. 250 gm makaroner brytes i små bitar och kokas 1/2 timme under omröring i 2 liter mjölk; slås därefter upp på ett fat och hopröres med

3 äggulor, 1 sked smör, litet socker och kardemumma; slutligen vispas de 3 ägg-hvitorna och blandas till det öfriga. Ett fat bestrykes med smör och beströs med skorpmjöl. Massan hälles uti och gräddas 1 timme.

2. Blomkålsomelett. I ett med smör och skorpmjöl beströdt omelettfat läggas hvarftals styf blomkål och köttfärs: blandningen beströs ofvanpå med mjöl och smör och gräddas en timme i ugn. I stället för blomkål kan nyttjas

makaroner, hvarefter anrättningen serveras med kaprissås.

3. Enkel omelett. 6 ägg, 65 centiliter god mjölk, 8 centiliter hvetemjöl och salt. Äggulorna, mjölken och mjölet blandas väl. Därefter iröras de till hårdt skum slagna hvitorna. Salt efter smak. Denna smet slås uti en väl smord och mjölad, upphettad stekpanna. När omeletten är stekt, lägges därpå en stuf-ning af champinjoner, hummer, kräftor eller dylikt.

Man kan äfven använda skuren persilja och gräslök — omelette au Anes herbes — men då i själfva smeten.

4. Skinkomelett. Skinka, färsk eller salt, skäres i små tärningar och fräses i en pannkakspanna med litet smör, så att det lätt brynes. Därefter häller man några väl vispade ägg öfver, men utan salt och peppar, och sätter pannan i ugnen. Då äggen stannat och fått en ljusbrun färg, uppstjälpes omeletten på ett fat.

5. Syltomelett. 1j3 liter grädde vispas till hårdt skum, därpå iröras 3 skedblad skirdt smör och 2 skedar hvetemjöl. 4 äggulor vispas tills de bli något hvita, då de röras i blandningen. Slutligen nedröras de till hårdt skum slagna ägghvitorna. Gräddas i stekpanna i två bottnar. Sylt lägges mellan bottnarna och äfven ofvanpå den färdiga omeletten.1239

6. Rysk pirog. Af god hvetedeg utkallas en stor, fyrkantig kaka. Midt på denna lägges förvälld och saltad, fint hackad hvitkål, blandad med hårdkokta, hackade ägg. Degen vikes samman, hvarvid man vrider kanterna, så att de bilda liksom en fläta, och pirogen gräddas därefter i ngn. Af samma ingredienser gör man ock små, spolformiga piroger. Serveras till buljong. Annan lämplig fyllning kan tillredas af hackadt kött och ris. Till te serveras pirog fylld med kokt frukt eller syltade bär.

7. Kroppkakor. Man tager något mindre än en tekopp ljum mjölk, som blandas med ett fat rifven, kall potatis, hvetemjöl och några ägg; upplöser för 3 öre jäst i resten af mjölken och blandar det tillsammans med det föregående, hvarefter det hela får stå en liten stund. Under tiden skär man mager skinka och litet medvurst i fina tärningar och bräcker det lätt. Af detta rullar man något i smeten, formar det till en bulle, lägger denna i kokande vatten, vänder bullen, när den flyter upp, och låter den koka en stund. Serveras med skirdt smör.

8. Krustader. 3 äggulor, 4 matskedar grädde, 4 d:o vatten, 5 d:o mjöl, 1 d:o socker och 1 d:o smält smör vispas tillsammans. Krustadjärnet värmes först i kokande flottyr och doppas sedan i smeten och hålles i den kokande flot-tyren tills krustaden är brun, då den lossas från järnet och lägges på gråpapper. Krustaderna fyllas med någon stuf-ning.

9. Stufvad kal/hjärna (se Kötträtter.)

10. Fågelpastej. Man tager bröstet af två orrar, tillägger lika mycket oxkött som brösten väga samt hälften så mycket späckfiäsk. Allt detta blandas väl och hackas, därefter iröras 3 ägg jämte buljong, litet peppar och salt. |

Man kan äfven tillsätta finhackade oliver, hvilket höjer smaken. Blandningen slås i form och gräddas i ugn 2 timmar.

11. Kalf lefverpastej. En stor kalf-lefver rifves, därtill tages 10 ägg — hälften hvitor borttagas — 425 gm tvättadt smör, rätt mycket lök, som hackas och brynes, målen hvitpeppar, litet salt, socker, nejlikor och muskotblomma, 4 skrapade ansjovisar, 65 centiliter grädde och litet kokt späckfiäsk, skuret i fina tärningar. Detta arbetas väl tillsammans med ett ägg och litet grädde i sänder. En form eller stekpanna smörjes väl med kallt smör samt beströs med rifvebröd. Gräddas i en ej för varm ugn.

12. Ugnstekt strömming i låda. En blecklåda eller omelettform bestrykes med smör och beströs med rifvet bröd. I färsk, urbenad strömming .inlägges en half ansjovis i hvarje. Strömmingarna nedläggas tätt med ryggarna upp och med små smörklimpar och stötta skorpor öfverst. Gräddas ljusbruna i ugn och serveras varma. Litet grädde

påspädes, sedan de blifvit bruna.

13. Kroketter. Man gör en redning af smör, mjöl, mjölk, muskotblomma, salt och hvitpeppar, blandar hackadt kalfkött fräst i smör i denna redning och gör små kroketter, doppar dessa i ägg och rifvet bröd och steker dem.

14. Kroketter af öfverblifvet kött (se Kötträtter.)

15. Kräftpastej. Kräftstjärtar hackas väl och blandas med franskt vin och litet rifvebröd eller fint hvetemjöl, muskotblomma och socker. Tunn smördeg lägges öfverst och underst i formen.

16. Kräftkotletter. 4—5 tjog kräftor erfordras samt 5 ägg, en semla, en kopp mjölk, en tesked salt, en half kopp rifvebröd och två skedar grädde.1239

De kokta kräftornas kött frånskiljes och hackas mycket fint, därtill lägges 4 vispade ägg, en i mjölk uppmjukad semla, en sked smält smör och 2 skedar grädde. Är massan för tjock, tillsättes mjölk, är den för tunn, ihlandas rifvebröd. Därpå formas små kotletter, som vändas i vispade ägg och rifvebröd, i hvarje instickes en kräftklo som ben, hvarpå de stekas ljusbruna i smör. Serveras antingen med brynt smör eller kräftsås.

17. Kokt sparris. Sparrisen skrapas fri från alla hinnor, sköljes och bindes i knippor, hvilka läggas i kokande vatten med något salt och få koka, tills de kännas mjuka. Då upptagas knipporna, som upplösas och anrättas på fat med rördt smör.

18. Stufvad sparris. Öfverblifven kokt sparris samt småsparris, som är för liten att serveras särskildt, skäres i 3 cm långa bitar — småsparrisen naturligtvis först kokad på vanligt sätt. Smör och mjöl fräsas, spädas under fortsatt vispning med buljong eller i brist däraf med spadet, hvari sparrisen kokat. Då denna sås uppkokas, ivispas 2—3 skedblad grädde och 2 äggulor; därefter ilägges sparrisen och blandas väl i såsen, hvarefter den anrättas på fat, garnerad med stufvade kräftstjärtar.

19. Släpärter. Härtill tagas åkerär ter, så snart de äro fullmatade. De spritas ej, men lämningen af blomman borttages, hvarefter de sköljas och läggas i kokande vatten tillika med en knippa persilja, för att koka 2 timmar eller mindre, allt efter ärternas beskaffenhet. En kvart innan de serveras saltas de litet, hvarefter de kokas färdiga. Därefter uppläggas de genast på ett fat med lock, då man borttager persiljan. Har något vatten följt med, afhälles det väl, innan ärterna serveras. Härtill ätes smält, färskt smör. Man doppar ärtskidan

i smöret samt släpar den mellan tänderna.

20. Potatiskroketter. Potatisen krossas med en gaffel, peppras och saltas, uppblandas med några ägg och litet muskot. Formas till runda eller aflånga bullar, som doppas i ägg och sedan rullas i rifvebröd. Kroketterna kokas i flottyr eller stekas i smör.

21. Potatissallad. Man skär kokt potatis i skifvor och blandar den med 2 delar olja och 1 del ättika samt salt, peppar och socker efter smak jämte litet persilja. Om man så vill, kan man äfven inblanda litet finhackad lök.

22. Griljerad potatis. Man kokar liten, oskalad mandelpotatis, och sedan man afhällt vattnet, skalas potatisen med stor omsorg. 2 ägg och 2 skedar grädde jämte en half sked socker och litet salt slås i ett fat och vispas väl. Häri lägger man nu potatisen, skakar den väl, hvarpå man upptager den med hålslef och vältrar den i fint stötta skorpor, blandade med litet mjöl. Man upp-fräser därpå i en långpanna några matskedar godt smör. Potatisen ilägges, och pannan skakas öfver elden. När potatisen blifvit gulbrun, serveras den genast till rostbiff eller andra stekta rätter.

23. Potatiskaka som förrätt. Till 2/s liter rifven potatis tagas % liter söt grädde (eller mjölk), 6 ägg, några bittermandlar, 4 centiliter skirdt smör samt socker efter smak. Detta slås uti form och gräddas i ugn.

24. Bakad blomkål. Två medelstora hvita blomkålshufvuden rensas väl, kokas tämligen mjuka i salt vatten och läggas att afrinna på en sikt. Under tiden knådar man två skedar smör med lika mycket mjöl, kokar detta med en del af blomkåls vattnet tjockt sim-migt, blandar 125 gm rifven parmesan-ost däri och afreder såsen med två ägg-

gulor. Kålen läggas med blommorna uppåt i en med smör bestruken bakform, man häller sås öfver, så att den täcker kålen, strör ofvanpå litet rifven ost och sätter några små smörklickar där och hvar samt gräddar den guldgul i ugnen.

25. Stufvade tomater. Tomater skäras sönder i små bitar och kokas tillsammans med en lika stor mängd brödbitar, ända tills det hela blir som en gröt. Litet salt och smör tillsättes och rätten är färdig. I stället för smör kan man taga grädde eller 2—3 äggulor.

26. Tomatlådor. En omelettlåda be-strykes med persiljesmör och däröfver slås tomatsås och några hela ägg. Gulorna få ej gå sönder. Stekes på spiseln.

27. Svensk kaviar. Gädd- eller sikrom skrapas väl ren från skinn och hinnor samt röres väl med hvitpeppar och salt. När den fått stå en dag, är den färdig att serveras med finhackad lök lagd rundtomkring.

Melon (se Köksväxter.)

Mened. Sådant brott anses föreligga, när någon inför domstol eller efter domstols förordnande med laga edgång bekräftar falskt vittnesbörd eller annan falsk utsaga. En förutsättning för brottet är att edfästandet af den oriktiga utsagan eller det falska vittnesmålet göres mot bättre vetande, d. v. s. att personen i fråga är medveten om osanningen af de uppgifter, han med sin ed bestyrker. Till falsk edgång räknas äfven om ett vittne i ett mål, för att vilseleda domstolen, förtiger en omständighet, som vittnet vet inverkar på målets bedömande.

Straffet för mened är i vanliga fall straffarbete från och med 2 till och med 6 år. Detta straff skärpes, om menedaren genom sitt brott bidragit till att oskyldig person blifvit dömd till straff, som han helt eller delvis aftjänat. I så-

dant fall dömes menedaren jämväl för falsk angifvelse, hvarvid straffet i vissa fall kan sättas lika högt som den straffpåföljd, det pådiktade brottet medför. Den som gjort sig förfallen till straff för mened dömes jämväl medborgerligt förtroende för alltid förlustig. Denna påföljd drabbar dock ej menedare, som af egen drift och innan någon däraf lidit skada återkallar sin falska utsaga, eller den, som af obetänksamhet förtegat hvad han vet i en sak, rörande hvilken han vittnat — straffet är i dessa fall endast fängelse eller böter.

Meningitis (se Hjärnsjukdomar.)

Menstruation (månadsrening) är en några dagar räckande blödning från lifmodern, som uppträder med ganska stor regelbundenhet hvar 28:de dag. Den tager sin början med könsmognadens inträdande och fortfar till mellan 45:te och 50:de året, då i regeln fortplantningsförmågan hos kvinnan utslocknar. Blödningen står i samband med att ett s. k. ägg från äggstockarna vandrar ned i lifmodern, hvars slemhinna därvid an-sväller och fylles med blod, som vid normal månadsblödning utgjutes i lifmodern genom bristning af små blodkärl.

I regel brukar blödningen räcka fyra dagar. I allmänhet börjar den svagt för att sedan ökas under ett par dagar, hvarpå den åter aftager. Den blodmängd som afgår är olika hos olika personer. Smärtorna äro hos friska kvinnor antingen ganska ringa eller saknas helt och hållet och yttra sig i en känsla af fullhet, tyngd och trötthet samt åt omgifningen utstrålande smärtor i korsryggen och underlifvet. Obehagen inställa sig kort före eller samtidigt med blödningen och vara i allmänhet högst en half dag.

Oregelbundenheter i menstruationen, starka och ihållande blödningar och svå-

rare smärtor tyda alltid på att något är i olag, hvarför dylika tecken icke höra likgiltigt förbises. Så kan menstruatio-nens uteblifvande vid tiden för könsmognaden bero på något sjukligt hinder, som måste undanrödjas. Man har anledning misstänka en dylik orsak, då typiska menstruationssmärtor förefinnas utan att någon blödning inställer sig. Vid bleksot och dåligt näringstillstånd kan äfven menstruationen fördröjas till följd af könsorganens bristande utveckling, men kommer vanligen i gång, så snart det allmänna tillståndet förbättras.

Förminskning eller uteblifvande af menstruationerna, sedan de en gång inträdt, kan äfven hero på sist nämnda orsaker eller andra försvagande sjukdomar. Menstruationens plötsliga afbrytande kan äfven någon gång inträffa till följd af skrämsel, plötslig afkylning af underlifvet eller genom en njurinflammation. Detta är alltid en allvarlig sak, för hvilken man ej bör underlåta vända sig till läkare. Starka och långvariga blödningar kunna vara föranledda af sjukdomar i lifmodern. Äfven hjärt-eller njurlidanden kunna medföra ymnigare blödningar. Ehuru det förekommer fall, då dylika starka blödningar icke ha någon allvarlig betydelse, är det dock skäl i att låta en läkare undersöka förhållandet.

Smärtsamma menstruationer kunna tyda på sjukdomar i lifmodern eller andra delar af fortplantningsorganen och kräfva likaledes läkares rådfrågande.

Under normala förhållanden behöfver kvinnan ej iakttaga några särskilda försiktighetsåtgärder under menstruations-perioden. Måttlig kroppsrörelse är nyttig, stillasittande däremot icke lämpligt, framför allt icke i framåtböjd eller hopkrupen ställning. Starkare kroppsrörelser bör man dock under perioden afhålla sig från. Synnerligen viktigt är

att söka undvika förkylning af underlifvet.

Både ur snyggbetens och hälsovårdens synpunkt är noggrann renlighet en mycket viktig sak. Blodutgjutningarna bilda nämligen en särdeles god jordmån för hvarjehanda smittämnen, som kunna leda till svåra och långvariga underlifs-lidanden. Könsdelarna böra därför tvättas ett par gånger om dagen, däremot få icke några insprutningar af skölj-vätskor företagas. För att skydda linnet anläggas menstruationsbindor, som upptaga blodet och kunna bytas efter behag. Man kan själf förfärdiga sådana af en mjuk, fyrkantig tygbit om 70—80 cm i fyrkant, hvilken fästes med baud om lifvet. Man byter om 2—3 gånger om dagen och anlägger en ny sådan för natten, hvarigenom man kan hålla kropp och kläder rena och luktfria.

Metaller (se Grundämnen.)

Meteorologi är läran om luftkretsen och dess företeelser. Såsom vetenskap betraktad är meteorologien af jämförelsevis ungt datum och ännu relativt outvecklad. Dess uppgift är att söka fastställa tillståndet i luftkretsen och förändringarna i densamma för att därigenom teoretiskt kunna finna de lagar, efter hvilka dessa förlopp försiggå, samt i sista hand praktiskt tillämpa denna erfarenhet för det mänskliga lifvets nytta och behof. Då luften är ett mycket rörligt ämne, i hvilket företeelserna fortplanta sig med stor snabbhet, kan kännedomen om dessa företeelser icke blifva af något praktiskt värde med mindre än att den omfattar en något så när stor del af jordytan. För att kunna utsträcka iakttagelserna till hela jorden har man därför anlagt ett nät af meteorologiska stationer, hvilket oupphörligt utsträckes. Från dessa stationer rapporteras regelbundet de under en viss tidrymd gjorda iakttagelserna, som där-1249

efter registreras och bearbetas vid i de flesta stater inrättade meteorologiska centralanstalfcer. Dessa delgifva i sin ordning hvarandra sina rapporter, hvarigenom det blir möjligt att för hvarje dag i synoptiska kartor och tabeller gifva en fullständig bild af den samtidigt rådande väderleken å de olika iakttagelseorterna, d. v. s. vindens riktning och styrka, barometertrycket, temperaturen, nederbördsmängden o. s. v. Af denna sammanställning kan man sedan, visserligen icke ännu med absolut visshet, men dock med ganska stor noggrannhet, draga vissa

slutsatser rörande den väderlek, som kommer att råda på en viss ort under den allra närmaste tiden.

En hufvudregel är att högt lufttryck (högt barometerstånd) medför vackert väder, medan lågt lufttryck medför molnbildning, nederbörd eller stark oro i atmosfären i form af storm eller orkan. Sådana områden af högt och lågt lufttryck förefinnas alltid på olika punkter af jordytan och skiljas på de synoptiska kartorna af mer och mindre krökta linjer, som kallas isobarer, och som markera gränsen mellan ett lufttrycksmaximum och ett angränsande minimum. Luftens sträfvan att utjämna de olika tryckförhållandena, hvilka hufvudsakligen ha sin grund i luftlagrens olika uppvärmning, gör att dessa maxima och minima äro i ständig rörelse, i det att luften inom området för ett maximum rusar åstad för att förena sig med den tunnare och lättare luften inom ett angränsande minimiområde. På så sätt uppstår en mer eller mindre stark blåst, företrädesvis i gränsskillnaden mellan de båda områdena. Samtidigt förflytta sig de olika lufttrycksområdena efter hvarandra, och genom blandningen af varmare och kallare luftlager förtätas den i de förra förhandenvarande ång-

formiga fuktigheten till moln och slutligen till regn.

Detta är det typiska och normala förloppet. Men en mängd omständigheter kunna tillkomma och komplicera förloppet. Luftens laddning med elektricitet, som delvis tillskrifves kosmiska orsaker, spelar framför allt en stor roll. Man har sålunda konstaterat, att de år, då verksamheten i solen är särskildt liflig, yttrande sig i dels ovanligt stora protuberanser, eller från solytan utskjutande, ofantligt stora brinnande gasströmmar, dels ovanligt talrika solfläckar, d. v. s. bristningar i solens yttre lysande hölje, jordatmosfären äfven är i ovanlig grad underkastad rubbningar af elektriskt ursprung. En allbekant företeelse i atmosfären, som beror på dennas öfverladdning med elektricitet, ha vi rätt ofta tillfälle att iakttaga i form af s. k. åskväder.

För de lokala väderleksförhållandena spela äfven andra förhållanden in, såsom ortens läge i närheten af eller fjärran från hafvet, dess höjd öfver jordytan, den mer eller mindre starka solstrålningen med flera andra omständigheter, som stå i samband med eller betinga ortens klimatförhållanden. Sålunda är i närheten af hafvet nederbörden alltid rikligare än i det inre af ett större fastland. Den ständigt fuktiga luften öfver ett kustland verkar äfven utjämnande på temperaturen, som däremot i det inre af kontinenterna företer större växlingar i form af varmare somrar och kallare vintrar.

Vindriktningen, som sammanhänger med de redan omtalade lufttrycksförhållandena, har också ett stort inflytande på den lokala väderleken. I kusttrakter är regeln vanligen den, att då vinden blåser från hafvet, medför den nederbörd, mindre dock i själfva kustzonen än längre in öfver landet. Omstående

Figur 1.

Figur 2.

Figur 3.

schematiska illustration af förloppet (fig. 1) visar huru det tillgår. Den från hafvet kommande, fuktighetsmättade luften tvingas af kustens höjning att stiga uppåt, hvarvid den afkyles och fuktigheten förtätas till nederbörd. Ju starkare kustens stigning är desto förr inträffar nederbörden och tvärtom. Den sin fuktighet beröfvade och afkylda luften blir därefter torr och kall, men uppvärmes efter hand af värmeutstrålningen från jordytan.

Den roll värmeutstrålningen spelar för vindriktningen åskådliggöres af figurerna 2 och 3. A den förra ser man huru det under natten genom solstrålningens upphörande afkylda landet sänder sin afkylda luft i form af en horisontell luftström ut mot det varmare hafvet, medan den öfver detta befintliga uppvärmda luften stiger uppåt

och strömmar in samt sänker sig öfver landet. Man har således vid jordytan frånlandsvind. En motsatt vind — pålandsvind — blåser däremot under dagen, då landet är mera uppvärmdt än hafvet (fig. 3.)

(Se äfven Väderleksförutsägelser.)

Metersystemet. (Se Mått, mål och vikt.)

Metodister kallas anhängarna af en frireligiös riktning, som äfven är representerad i Sverige och ursprungligen utgått från England, men vunnit sin största utbredning i Amerika. Metodismen skiljer sig ej i afseende på lärouppfattning från den protestantiska kyrkan, men lägger an på att göra kristendomen så att säga mera innerlig och praktiskt fruktbärande. Den innebär, med andra ord, en ny metod, däraf rörelsen fått sitt namn. I Amerika har rörelsen flerstädes urartat till en skola för den religiösa hysterien, och vid väckelsemötena där förekomma ofta pinsamma uppträden, som erinra om de muhammedanska dervischernas religiösa yrsel.

Migrän är en egendomlig form af en ytterst häftig, vanligen halfsidig hufvudvärk. Den inledes med utpräglade magoordningar, såsom kväljningar och kräkningar, samt uppträder anfallsvis med mellantider af fullständigt välbefinnande. Anfallen återkomma ofta med öfverraskande regelbundenhet en gång i veckan eller i månaden o. s. v. och börja vanligen med vissa förebud, såsom nedtryckt sinnesstämning, en känsla af tryck öfver hufvudet, svindel, susning för öronen, flimmer för ögonen, illamående, oupphörliga gäspningar. Självfva huf-vudvärken kännes än i pannan, än i tinning- eller hjässtrakten, men vanligen endast i ena halfvan af hufvudet, oftast den vänstra. De ofvan omtalade mag-symtomen inställa sig vanligen samtidigt med hufvndvärken, men ibland först mot anfallets slut.

Sjukdomen har sin grund i nervösa anlag och har benägenhet att jämte dessa gå i arf. Den är alltid kronisk och trotsar ofta hvarje behandling. En tröst för den sjuke är dock att sjukdomen vid högre ålder plägar försvinna af sig själf. Hufvudvikten vid behandlingen bör läggas på en kraftig och närande diet samt frisk och stärkande luft i förening med kallvattenbehandling, elektricitet eller massage. Äfven järnmedel kunna göra nytta. För att lindra anfallen kan användas antipyrin, aspirin, salicylsyradt natron, salipyrin eller fe-nacetin i doser om 1 gm, dock får bruket af dylika medel ej öfverdrifvas. Narkotiska medel, såsom morfin, kloral etc., skada däremot mera än de gagna. Ofta kan hufvudvärken lindras genom en om hufvudet hårdt bunden duk. Den sjuke bör ej använda alkohol och söka undvika kroppsliga och andliga överansträngningar, sinnesrörelser och matsmältningsrubbningar och under anfallen söka lugn och hvila i ett tyst rum

med nedfällda rullgardiner, enär buller och ljus pläga öka smärtorna.

Mil (se Mått, mål och vikt.)

Militärläroverk (se Artilleri- och in-geniörhögskolan, Krigshögskolan, Krigsskolan, Sjökrigshögskolan och Sjökrigsskolan.) Milor (se Kolning.)

Minderåriga få användas i arbete vid fabrik, handtverk eller annan hand-tering endast med iakttagande af vissa inskränkande och reglerande bestämmelser af i hufvudsak följande innehåll.

Barn under 12 år få i regel icke användas till dylikt arbete. Däremot få barn mellan 12—13 år användas i fabriksarbete högst 6 timmar och minderårig (13—18 år) högst 10 timmar mellan kl. 6 f. m. och 7 e. m., hvarvid arbetstiden skall afdelas genom raster. För handtverk eller annan handtering stadgas ej någon viss arbetstid, allenast att minderårig ej får användas till arbete på andra tider än mellan kl. 6 f. m. och 8 e. m., samt att arbetet skall afbrytas af lämpliga raster.

Minderårig får icke användas till att sköta ångpanna eller motor eller att rengöra eller smörja i gång varande maskin eller kraftledning, ej heller syssla med remskif-vor o. d., så framt ej godkända säkerhetsanordningar äro vidtagna.

Till arbete under jord i grufva eller stenbrott får icke manlig minderårig under 14 år användas. I grufarbete, vid masugnar eller industriella anläggningar, där arbetet måste pågå dygnet om, samt vid sågverk och med dessa förenade brädgårdar kan manlig minderårig öfver 14 år få användas högst 12 timmar af dygnet och äfven nattetid, om arbetet är indeladt på lämpliga skift. Ett annat undantag är att minderårig, som fyllt 11 år, får användas i lättare arbeten under bar himmel vid grufvor och sågverk.

Minderårig får ej användas till arbete inom den större industrien utan att ar-betsgifvaren är försedd med en för den minderårige utfärdad intygsbok, enligt af^ socialstyrelsen fastställdt formulär, innehållande uppgifter i vissa afseenden rörande den minderårige.

Minderårig, som ej fyllt 15 år, skall alltid åtnjuta erforderlig ledighet till fortsatt skolundervisning.

Tillsynen öfver att hithörande bestämmelser efterlefvas åligger bergmästare och yrkesinspektörer med biträde af kommunal- och hälsovårdsnämnd, skolråd, skolstyrelse samt provinsial- och stadsläkare.

Genom särskilda förordningar är stadgadt eventuellt förbud för barn under 14 år för mankön och 15 år för kvinn-kön att utdela eller utbjuda varor på offentliga platser eller lokaler äfvensom förbud att använda barn vid offentlig förevisning.

Minderårighet. Minderårig i rättslig mening är hvarje person, som ej fyllt 15år. Sådan person kan ej ådömas straff för af honom begånget brott, men väl kan hans målsman i vissa fall dömas att gälda skada, som han förorsakat. Den, som har minderårig under sin vård, gör sig förfallen till straff, om ban ej hindrar den minderårige att begå en tilltänkt förbrytelse, hvarom han haft vetskap, i fall detta hindrande kunnat ske utan angifvelse till åtal.

Minderårig person är ej vittnesgill, d. v. s. får ej uppträda såsom vittne inför domstol, men kan då omständigheterna sådant föranleda höras upplysningsvis. Minderårig kan ej heller bevittna underskrifter eller afhandlingar af hvad slag de vara må eller för egen räkning ingå rättsgiltiga aftal.

Minister är den vanliga, om också icke alltid den officiella benämningen på en ledamot af ett lands regering eller1257

en främmande makts sändebud. Officiellt föra blott två af det svenska statsrådets medlemmar ministertitel, nämligen statsministern och ministern för utrikesärendena; regeringens öfriga medlemmar tituleras statsråd.

Missfall kallar man ett afbrott i hafvandeskapet under de första 28 veckorna, innan fostret blifvit lefnadsdugligt. Afbrytes hafvandeskapet senare, kallar man det för tidig börd, enär fostret då kan under gynnsamma omständigheter lefva.

Ett missfall kan hero antingen på fostrets död eller på sjukdomar hos modern eller fostret. En sjukdom hos modern, som ger anledning till upprepade missfall, är syfilis. Svårare infektionssjukdomar, som drabba en hafvande kvinna, leda lätt till missfall genom fostrets död. Yttre våld och skador, kroppsansträngningar, t. ex. förlyftning, ihållande dans och häftigt springande, samt starka sinnesrörelser kunna äfven medföra missfall. Sådana förekomma i allmänhet oftare hos omföderskor än hos förstföderskor. Har missfall en gång inträffat, synes äfven en viss benägenhet för återupprepning inställa sig.

Hufvudsymtomet är blödning, hvarför hvarje sådan under hafvandeskapet ger anledning misstänka att ett missfall ägt rum eller förestår. Under de första veckorna af hafvandeskapet har ett missfall samma förlopp som en af förökad smärta och blödning åtföljd menstruation. Vid mera framskridet hafvandeskap äro symtomen svårare med stark blödning, och smärtorna få karaktären af värkar. Ofta föregås missfallet af förebud, i det blodigt slem afgår, kväljningar och smärtor i korsryggen inställa sig, åtföljda af ringa blödning. Genom lämpliga åtgärder kunna ibland dessa symtom bringas att försvinna och missfallet förebyggas.

Blödningen kan vara ganska svår, men blir nästan aldrig lifsfarlig. Största faran vid ett missfall ligger däri att

rester af ägget eller dess höljen kunna kvarstanna i lifmodern och medföra svåra följder, till och med en häftig och dödlig barnsängsfeber. Därför är det af stor vikt att vid hvarje missfall tillkalla läkare eller barnmorska, som i händelse några abortrester finnas kvar kan genom ändamålsenliga åtgärder ut-skaffa dessa i tid. Att på egen hand experimentera med sköljningar är ytterst riskabelt. Det under missfallet afgångna blodet och framför allt klumpar böra bevaras för närmare undersökning, enär läkaren eller barnmorskan i regel kan däraf se, om några rester möjligen finnas kvar i lifmodern.

Efter hvarje missfall bör kvinnan förhålla sig som efter en vanlig förlossning, d. v. s. hålla sängen i minst 9 dagar. Vid hotande missfall hör hon också genast gå till sängs och intaga lugnande medel. Ibland lyckas man härigenom afvärja missfallet. Men om blödningen fortfar och smärtorna ej aftaga inom några dagar, måste hafvande skåpet anses förloradt, likaså om efter den första starka blödningen en brun-aktig eller blodig flytning en längre tid pågår.

Missfirmelse (se Ärekränkning.)

Misshandel. Har någon genom uppsåtlig misshandel dödat en annan, men utan afsikt att dräpa, kan han dömas till straffarbete på lifstid eller från 8 till 10 år. Vid synnerligen förmildrande omständigheter kan straffarbetetnedsättas till 4 år. Skedde misshandeln i hastigt mod, är påföljden straffarbete från 4 till 8 år, och var gärningsmannen utan egen skuld af den dräpte retad till vrede eller andra förmildrande omständigheter föreligga, kan straffet nedsättas till 2 års straffarbete.1259

För uppsåtlig misshandel, som föranledt svår kroppsskada, är straffet, därest sådan skada var af gärningsmannen afsedd, straffarbete från 6 till 10 år. Skedde misshandeln af hastigt mod, dö-mes gärningsmannen till straffarbete från 2 till 6 år. Skedde misshandeln utan afsikt att åstadkomma den inträffade skadan, är påföljden straffarbete i 2—6 år, om misshandeln skedde med berådt mod, i annat fall straffarbete i högst 2 år. Misshandel, som åstadkommer mindre lyte eller kroppsfel eller lindrigare sjukdom, straffas med fängelse eller straffarbete i högst 2 år och vid synnerligen mildrande omständigheter med böter, dock ej under 25 kronor. För uppsåtlig misshandel, hvaraf ringa eller ingen skada följt, är straffet böter eller fängelse i högst 6 månader.

Misshandel å veterligt hafvande kvinna, som leder till att fostret förgås eller kommer ofullgånget fram, straffas, om ej uppsåt att skada fostret förelegat, men misshandeln föröfvats med berådt mod, med straffarbete i 2—4 år och, oin misshandeln skedde i hastigt mod, med straffarbete från 6 månader till 2 år; dock kan straffet vid synnerligen mildrande omständigheter nedsättas i förra fallet till 6 månaders straffarbete och i senare fallet till 2 månaders straffarbete eller fängelse.

Misshandel å skyldeman i rätt uppstigande led, såsom föräldrar eller far-och morföräldrar, eller å maka eller å stjuf- eller svärföräldrar, fosterföräldrar, förmyndare, husbonde eller annan, under hvars lydnad gärningsmannen står, betraktas såsom förenad med försvårande omständighet och medför skärpning af straffet. Likaså är misshandel å ämbetsman i och för hans ämbetsärende eller för att tvinga honom till eller hindra honom från någon ämbetsåtgärd eller

för att hämnas för dylik åtgärd belagd med strängare straffpåföljd.

Missionsutbildning. För detta ändamål har Evangeliska fosterlandsstiftelsen vid Johannelund utanför Stockholm inrättat ett missionsinstitut, som afser utbildning af missionärer för hed-navärlden. Därjämte finnes därstädes äfven en skola för hemlandsmissionen.

För inträde vid missionsinstitutet fordras: god hälsa; fallenhet för och förmåga af studier, särskildt språkstudier; ett visst kunskapsmått i modersmålet, geografi, svensk historia, aritmetik, latin, katekes och biblisk historia; föräldrars eller målsmäns samtycke, så vida sökanden ej redan uppnått myndig ålder; en ålder af ej gärna under 20 eller öfver 25 års ålder; frånvaro af hvarje slags äktenskaplig förbindelse samt af andra yttre förhållanden,

såsom penningskulder och dylikt; samt förmåga att underhålla sig själf med kläder och skodon och, om egna penningtillgångar finnas, lämna bidrag till underhåll i form af en årlig afgift af 100 kronor.

Hela en elevs vistelse vid institutet, hvilken, allt efter föregående studier, kan uppgå till omkring 4—6 år, men minst till 1 år, kan betraktas som en proftid, under hvilken han måste vara beredd att, därest hans lärare finna honom till karaktär, gåfvor, uppförande eller i något annat afseende oskicklig till sin kallelse, när som helst utträda ur anstalten. Äfven efter fullt afslutad lärokurs kommer det att bero på styrelsens pröfning af elevs gåfvor och lämplighet, huruvida och hvarest något missionsarbete må kunna honom anförtros, äfvensom om, i sådant fall, prästerlig ordination för eleven bör sökas eller icke.

Innan ansökan om inträde göres, bör den sökande bereda sig tillfälle att personligen sammanträffa med institutets1261

föreståndare för att af honom blifva känd till sina kunskaper. Först sedan detta skett, bör han insända en skriftlig ansökan till stiftelsens styrelse. Denna ansökan bör åtföljas af föräldrars eller målsmäns skriftliga bifall, om den sökande är omyndig; utdrag ur prästbetyg; skriftligt vitsord från två eller tre för stiftelsen kända personer (af dessa åtminstone en lärare) om den sökandes kristliga sinne, fallenhet för studier, kunskaper, hälsa, ekonomiska omständigheter m. m., samt, där sådant kan gifvas, omdöme om gåfvor oeh öfning vid föredrags hållande eller annat missionsarbete i hemlandet. Har sökanden varit i tjänst hos någon mästare eller i skola, bör särskildt intyg därom medfölja. En egenhändig lefnadsteckning med särskildt afseende på den sökandes forna förhållanden, andliga lifsutveckling och om den kallelse, han tror sig äga för missionen, bör likaledes insändas. I denna lefnadsteckning, som bör utan annans hjälp författas, må han beflita sig att ådagalägga en oskrymtad uppriktighet. Vidare erfordras läkarebetyg, som, om möjligt, bör innehålla intyg om god hälsa och ingifva hopp om framgång i ansträngande studier och blifvande missionsarbete.

Mjältbrand. Denna sjukdom förekommer hufvudsakligen hos våra växtätande husdjur (nötkreatur, får oeh hästar) och är med rätta fruktad af djur-ägare. Men äfven människan kan angripas af denna farliga infektionssjukdom. Smittan ådrages vanligen genom beröring af i mjältbrand sjuka eller döda djur på så sätt att bakterierna intränga i kroppen genom något sår eller hud-löshet å händerna ocli sedan snabbt föröka sig å blodmassan. Man bör därför vara ytterst försiktig vid handterandet af mjältbrandssjuka djur eller kvarlefvor af döda sådana.

Mjältbranden förekommer hos människan i tre former, hvilka ibland kunna uppträda samtidigt. Den första formen visar sig såsom en lokal affektion af huden, s. k. mjältbrandskarbunkel. Den andra, mera sällsynta formen framträder under bilden af en svår akut allmän infektion. Den tredje formen, som äfven mera sällan förekommer, kallas lungmjältbrand och uppkommer genom inandning af damm, som innehåller mjältbrandsbaciller, samt leder efter några få dagar till döden under bilden af en svår lunginflammation.

Mjältbrandskarbunkeln, den vanligaste formen, utvecklar sig mest på händerna, armarna eller halsen 3 till 8 dagar efter smittan. Den visar sig först som en liten blåsa, som hastigt tillväxer och får ett karaktäristiskt mörkblått till svart utseende. Omgifningen svullnar och rodnar starkt. Därjämte förefinnes feber och illamående. I gynnsamma fall går ansvällningen tillbaka, skorpan af-stötes och fullständig hälsa inträder, i andra fall uppträder jämte den lokala affektionen en förgiftning af hela organismen, hvarvid febern ökas under stark kraftnedsättning, svåra mag- och tarmsymtom, nervösa rubbningar, såsom om-töckning och yrsel, tills döden följer, ibland efter några få dagar.

Mjältbrandskarbunkel måste behandlas på kirurgisk väg. Till dess läkare hinner anlända lägger man isblåsa på det infekterade stället och håller den angripna lemmen i högt läge.

Om mjältbrand hos husdjur se Husdjurens sjukdomar.

Mjälthugg kallas en huggande och stickande smärta i vänstra sidan, som oftast uppstår efter häftigt springande, i

synnerhet omedelbart efter en måltid. Den snart öfvergående åkomman har dock intet med mjälten att göra, utan har sitt säte i mellangärdet och upp-1263

står genom öfveransträngning af denna muskel.

Mjältsjuka (se Hypokondri.)

Mjöl. De för brödberedning vanligaste mjölsorterna ba följande sammansättning af näringsämnen per 100 delar :

Fint bvetemjöl: 10,21 ägghviteämnen, 0,94 fett, 75 kolhydrat. Groft hvetemjöl resp. 12,06, 1,36 och 72. Rågmjöl 11,57, 2,58 och 78. Kornmjöl 1 1,38, 1,53 och 71. Hafremjöl 13,44, 5,92 och 67.

Vid bakningen gå en del af ägghviteämnen, omkring 3 procent, förlorade.

Mjöl indelas vanligen i tvänne hufvudslag, sammalet eller oskrädt, hvilket består af såväl kärnan som skalet, samt skrädt eller siktadt, då skalen äro frånskilda i form a£ s. k. kli. Till bröd-bakning användas hos oss hufvudsakligast hvete- och rågmjöl, i vissa trakter af norra Sverige äfven kornmjöl. Hve-temjölet, som i regel är siktadt, bör för att vara af god kvalitet hafva vacker hvit färg med någon dragning i gult, behaglig lukt och svagt sötaktig smak; det bör dessutom vara likformigt, kli-fritt samt fint, men dock kännas något sträft mellan fingrarna. Utrördt med vatten bör det efter en liten stund svälla ut; till en torr, elastisk och icke klibbande deg. Af rågmjöl förekommer både siktadt och sammalet. Rågmjölet bör hafva en hvitaktig, något i gulbrunt (men icke i grått) stötande färg. Kornmjöl bör vara nästan hvitt samt fritt från svarta eller olikfärgade partiklar samt ej hafva sötaktig smak. Mjöl af sötig säd har en mer än vanligt söt smak, och deg af dylikt mjöl är mjuk och klibbande i stället för elastisk och lätt bildbar.

Mjöl kan dels vara förorenadt af ogräsfrön, svampar etc., hvilket lättast undersökes på mikroskopisk väg, dels ock vara afsiktligt förfalskadt. Den vanli-

gaste förfalskningen är tillsatsen af sämre mjölsorter till bättre, exempelvis af korn-, hafre-, potatis- och ärtmjöl m. m. till råg- och hvetemjöl. Dylika tillsatser kunna äfven påvisas på mikroskopisk väg. Förfalskningar med ärtmjöl igenkännas vanligen lätt på den starkare gula färgen samt på den egendomliga lukten och smaken, särskildt vid utröring med vatten. Tillsatser af hvetemjöl till rågmjöl och tvärtom kan man upptäcka på följande sätt: 1 gm mjöl uppvärmes med 50 kbcm vatten till 52 grader, hvarpå mikroskopiskt undersökes, i hvad mån förklistring inträdt. Rågmjölsstärkelsekorn förklistra nämligen nästan alla vid denna temperatur, hve-testärkelsekorn däremot icke. Andra, mindre vanliga förfalskningar äro dels tillsatser af gips, krita, lera etc., hvilka lättast upptäckas vid mjölets förbränning i en metallsked, då en större oför-brännelig återstod erhålles, dels inblandningar af alun, zink- och kopparvitriol etc., hvilka,liksom närvaron af mjöldryga, måste påvisas på kemisk väg.

Mjöls bakningsförmåga kan pröfvas på följande sätt: En deg tillröres af 50 gm mjöl och 25 gm vatten samt ställes under en glasklocka. Inom kort, stundom redan efter en halftimme, visar då degen af ett dåligt bakande mjöl en glans på ytan; vid tryck med fingret gifver den lätt efter och snart börjar den flyta isär samt är efter 12 timmar alldeles sönderfluten. Deg af godt bakande mjöl blir däremot seg och elastisk.

Mjöl bör förvaras på torrt och luftigt ställe, och man bör noga tillse, att det ej fuktar, enär det eljest blir mögligt och unket samt lätt angripes af insekter. Om mjöl blir »origt», d. v. s. angripes af »oret» (acarus siro), ett för obeväp-nadt öga nästan osynligt djur, äfvensom då det förorenas af en s. k. mjöl-1265

mask, d. v. s. larven af mjölbaggen, bör det, om möjligt, genast upphettas till 60 grader samt därefter väl siktas från sammanbakade klumpar, hvarjämte förvaringskärlen måste ytterst noga rengöras.

Vid köp af mjöl bör man noga undersöka färgen. Ett godt tecken är, om denna är hvit med anstrykning af gult. Mjöl däremot,* som är bländhvitt med dragning åt blått eller har svarta fläckar, är af dålig beskaffenhet. För att undersöka mjölets klibbighet, fuktar och knådar man litet mjöl mellan fingrarna; blir det då spänstigt, är det godt, men om det åter blir mjukt och klibbigt, är det dåligt. Till sist bör man taga litet mjöl i handen och krama det. Ett godt mjöl bör då bibehålla den genom pressningen erhållna formen. Om mjölet består dessa prof, kan det med trygghet köpas.

Mjöldryga (se Dragsjuka och Förgiftning.)

Mjölk. Ett af våra viktigaste och oumbärligaste födoämnen är mjölken, som i sig förenar nästan alla för människan erforderliga näringsämnen. Sedd genom mikroskop består mjölken af dels små runda »mjölkkulor», bestående af fett och hvilka gifva mjölken dess hvita färg, och dels en klar vätska, i hvilken mjölkkulorna äro fint uppslammade. Denna vätska är sammansatt af vatten, ostämne (kasein), ägghvita, mjölksocker och salter. Mjölken från människan och från de olika djurarterna skiljer sig ganska mycket sinsemellan i afseende på beskaffenhet och sammansättning. Så skiljer sig exempelvis komjölk från kvinnomjölk ej blott genom en större ägghvitehalt utan äfven därigenom att ostämnet i komjölken under magsaftens inflytande löpnar till klumpar, medan däremot ostämnet i kvinnomjölken bildar luckra flockar, af hvilken anledning

också komjölk är för späda barn mycket hårdsmältare än kvinnomjölk.

Mjölkens näringsvärde beror naturligtvis på mängden och beskaffenheten af dess beståndsdelar, bland hvilka fettet och ägghviteämnena med ostämnet äro de förnämsta. Halten af dessa ämnen kan växla rätt mycket ej blott hos olika djur utan äfven på olika tider. Sålunda är aftonmjölken mycket fetare än morgonmjölken, liksom sommarmjölken är fetare än vintermjölken. Ju rikligare mjölkafsöndringen är desto större är halten af ostämne och socker, men desto mindre fetthalten. Skummad mjölk är visserligen beröfvad större delen af sitt fett, men saknar därför ingalunda näringsvärde, enär alla ägghviteämnena och det såsom näringsmedel synnerligen värdefulla ostämnet finnas kvar. Det är således fullkomligt felaktigt att tro, att skummjölk ej är närande, ja, till och med separerad mjölk har ett gifvet näringsvärde, ehuru frånvaron af fett gör den mindre smaklig än oskummad mjölk. Hvad som gäller om skummjölk gäller äfven om kärnmjölk, hvilken senare dessutom för de flesta är mycket smaklig och äfven lättsmält.

Mjölk kan liksom de flesta andra födoämnen förfalskas, dock torde detta förekomma mindre nu, sedan skärpta lagbestämmelser mot lifsmedelsförfalsk-ning gjort dylik industri rätt riskabel. Det vanligaste 3ättet att förfalska mjölk är att späda den med vatten. Om mjölkens egentliga vikt, som plägar växla mellan 1,030 och 1,033, befinnes vara lägre än 1,029, så är mjölken misstänkt och antingen utspädd med vatten eller äro korna sjuka eller utfodringen otjänlig. Ett enkelt sätt att pröfva om mjölk är vattenblandad består i att doppa en blank strumpsticka lodrätt ned i mjölken och åter draga upp den. Är mjölken oförfalskad, hänger en eller två

droppar kvar, hvaremot, om den är utspädd med vatten aldrig så litet, ej minsta droppe häftar vid strumpstickan.

Mjölkens beskaffenhet beror också ganska mycket på huruvida tillbörlig renlighet iakttages i ladugårdarna, vid mjölkningen och i fråga om de kärl, i hvilka den skall förvaras och transporteras. Mjölk är en ganska ömtålig vara, som lätt upptager lukt och smak från omgifningen och utgör en särdeles god näringsvätska för bakterier, särskildt vid varmare temperatur. Därför är det redan af denna anledning angeläget att förvara mjölken så kallt som möjligt och tillika luftigt. Då mjölken är i hög grad gynnsam för bakteriernas trefnad och utveckling, säger det sig självt, att den kan blifva en mycket farlig smittoöfverförare, något som också otaliga gånger konstaterats.

Bland sjukdomar, som kunna spridas med mjölk, må nämnas nervfeber, skarlakansfeber, difteri, rödsot och mjältbrand, sannolikt äfven tuberkulos, ehuru vetenskapsmännen äro af delade meningar huruvida kreaturstuberkulos kan öfverföras på människan. För att ej mjölken skall inficieras, bör den aldrig förvaras i lokaler, där människor bo eller vistas, allra minst i sofrum. För att ej få dålig lukt eller smak bör den ej heller förvaras i närheten af starkt luktande och smakande ämnen. På mjölkens smak inverkar också kornas utfodring i hög grad. Stark utfodring med rofvor, rotblast, skarpa foderkakor och foderämnen, särskildt senapsblandade, förläna mjölken en dålig bismak, som icke alltid märkes hos den nymjölkade mjölken, men ganska snart framträder, i synnerhet vid mjölkens surnande.

För att göra sig fullkomligt säker på att mjölk ej innehåller några smittoförande ämnen, hvilket särskildt kan vara att iakttaga, då den skall gifvas åt i

späda barn, bör man pasteurisera (sterilisera) den, hvilket tillgår så, att mjölken upphettas för en kort stund till 75 — 85 grader (den bör ej få koka), hvarefter den afkyles till 10—12 grader. För dibarn rekommenderas att sterilisera mjölken kort före användandet genom att nedsätta flaskan en stund i kokande vatten. Dylik steriliserad mjölk håller sig oförändrad flera dagar, om lufttillträde förhindras.

Mjölkning (se Mejerihandtering.)

Mjölktänder (se Tänder.)

Moln. De molnbildningar, som te sig på himlen och som i själfva verket icke äro annat än hvad vi kalla dimma, kunna, som man vet, antaga en mångfald växlande former. Efter formen indelar man molnen i tre hufvudgrupper, nämligen fjädermoln (cirrus), stackmoln (cumulus) och lagermoln (stratus). Jämte dessa har man mellanformerna cirro cumulus, cirro-stratus, strato-cumu-lus och nimbus (regnmoln) Denna indelning anses dock sedan länge föråldrad och otillräcklig, men då någon ny klassificering ännu icke blifvit vedertagen, får den gälla tills vidare.

Fjädermolnen sväfva på stor höjd och gå oftast i motsatt riktning till underliggande moln. De te sig som fina, hvita, fjäderliknande eller greniga figurer. När långa, tunna strimmor eller band löpa ut från deras kärna, kan man vänta blåst eller storm. När fjädermolnen draga ihop sig till stackmoln, förestår dåligt väder, hvaremot vackert väder kan väntas, när stackmoln genom uppåtstigande i de högre luftlagren förvandlas till fjädermoln. Mellan fjädermolnen oeh stackmolnen stå de moln (cirro-cumulus), hvilka likt större eller mindre ulltappar segla öfver himmelen på vackra dagar, och de flockiga, mjölkaktiga moln (cirro-stratus), som i regel

förebåda stundande väderleksförändrin-gar.

Stackniolnen befinna sig i de mellersta luftlagren oeh röra sig stundom med, stundom mot den undre vindriktningen. Deras form uttryckes tydligt nog med namnet. De äro skarpt begränsade, ogenomskinliga och de öfre lagren äro ljusare än de nedre. De antaga ofta mycket bizarra former och kunna, hopade i större massor vid horisonten, få en förvillande likhet med ofantliga palats eller städer, krönta af tinnar och kupoler. När stackmolnen hopa sig, förvandlas de till lager- eller regnmoln, som gärna medföra regnskurar eller åskregn. När vid middagstiden stackmolnen hopa sig å bergshöjder eller öfver skogar samtidigt som de bli fåtaligare öfver slättlandet och försvinna mot natten, har man att vänta torrt och vackert väder, hvaremot regn kan med säkerhet motses, om dylika moln uppträda massvis kort efter soluppgången och oafbrutet ökas.

Lagermolnen stå ännu lägre än stackmolnen, ofta blott ett eller annat hundratal meter öfver jordytan, och äro täta och ogenomskinliga. När de sänka sig ned till jordytan, inträder hvad man kallar tjocka. Vid större förtätning blifva de till enformigt grå regnmoln (nimbus), som medföra dagslång nederbörd, hvars upphörande bebådas af att större eller mindre öppningar bildas i molnen, genom hvilka man kan se flikar af den blå himlen.

Mord föreligger i juridisk mening, när en person med fullt medvetet uppsåt och efter förutgången öfverläggning beröfvar en annan person lifvet. Skillnaden mellan mord och dråp består däri, att vid det sistnämnda brottet

visserligen afsikt att döda förefunnits, men afsikten utförts i hastigt mod, d. v. s.

J utan föregående öfvervägande af skälen för och emot.

Straffet för mord är mistning af lifvet eller straffarbete på lifstid. För mordförsök, som misslyckats endast till följd af omständigheter, som voro af gärningsmannens vilja oberoende, är straffpåföljden straffarbete på lifstid eller från 6 till 10 år. Medförde försöket ringa eller ingen skada, kan tiden för straffarbetet nedsättas till 2 år, dock icke när det är fråga om försök till giftmord, därvid lägsta straffet är 4 års straffarbete.

Mordbrand. Med mordbrand menas uppsåtligt anstiftande af eldsolycka på byggnader, fartyg, upplag, skog, torf-mosse eller annan egendom, vare sig egen eller annans. Straffpåföljderna äro olika allt efter brandskadans art och omfattning. För anläggande af eld i byggnad, där människor bo, eller å ställe, hvarifrån elden lätt kan spridas till närliggande människoboningar, är straffet straffarbete i 6—10 år, dock kan det vid synnerligen mildrande omständigheter nedsättas ända till 2 år. Blir någon människa svårt skadad af elden, skärpes straffet till straffarbete på lifstid eller från 8 till 10 år, och ljuter någon döden till följd af branden, dö-mes mordbrännaren att mista lifvet eller till straffarbete på lifstid.

Såsom särskildt försvårande anses sådan eldsanläggning, då den föröfvas när allmän farsot, uppror, krig eller annan nöd och fara är för handen, eller när elden anlägges i byggnad eller å fartyg, där mycket folk utsättes för fara, eller i tätt bebyggda samhällen, eller när mordbrännaren gör våld å någon för att utföra sitt brott eller hindra eldens släckande. I sådana fall dömes gärningsmannen till straffarbete på lifstid eller från 6 till 10 år.

Samma straffpåföljd stadgas för mord-1271

brandsanläggning i kyrka, staten tillhöriga byggnader, fartyg o. s. v. eller i kruthus eller upplag af sprängämnen och eldfarliga oljor; dock kan vid synnerligen mildrande omständigheter straffet nedsättas till 4 års straffarbete.

För annan mordbrand, som ej innebär fara för människor, offentliga byggnader eller eldfarliga upplag, är straffet straffarbete från 2 till 6 år. Var ringa egendom i fara och skedde ej synnerlig skada, kan straffarbetet nedsättas till 2 månader. Om någon människa, som befann sig å brandstället, blef af branden skadad eller dödad, skärpes straffet till straffarbete från 4 till 8 år.

Sätter någon eld å sin egendom i uppsåt att bedraga försäkringsgifvare eller i annan sviklig afsikt, dömes han till straffarbete från 6 månader till 4 år. Blef någon människa därvid dödad eller svårt skadad, skärpes straffet till 4—8 års straffarbete. Utsattes annans bostad eller egendom för fara eller visste gärningsmannen, att människor kunde komma i fara, tillämpas i det föregående nämnda straffstadganden, allt efter omständigheterna.

Försök till mordbrand, som omintetgjorts utan något gärningsmannens åtgörande, straffas allt efter arten af den skada, som varit afsedd eller kunnat uppstå, med straffarbete från 1 till 8 år eller i ringare fall med fängelse i högst 6 månader eller straffarbete intill 2 år. Har gärningsmannen själf vidtagit åtgärder för eldens släckande, kan straffet efter omständigheterna nedsättas till lägst 5 kronors böter.

Såsom mordbrand anses och straffas äfven uppsåtlig skadegörelse medelst krut eller andra sprängämnen.

De strängare straffpåföljderna för mordbrand medföra äfven förlust af medborgerligt förtroende.

Morfin är en alkaloid, som ingår såsom en beståndsdel i opinm. I smärre doser verkar det först upplifvande på hjärnan, men sedermera bedöfvande, hvarför det användes i medicinen såsom rogifvande och smärtdöfvande medel. 1 större doser verkar det dödande genom hjärtförlamning. Den dödande dosen växlar för människor, som icke äro vana vid morfin, från 0,6 till 1 gram. Särskildt äro små barn mycket känsliga för morfin, hvarför man aldrig bör gifva sådana läkemedel, som innehålla opium, t. ex. Eoséns bröstdroppar. Vid långvarigt bruk af morfin uppkommer kronisk morfinförgiftning, morfinism, som i fråga om själ och kropp förstörande verkningar äfvensom i flera andra afseenden kan jämföras med alkoholism. (Se f. ö. Förgiftning.)

Morgongåfva. Med morgongåfva menas den andel i mannens giftorätt och enskilda egendom, som hustrun erhåller vid äktenskapets upplösning. Sådan gåfva kan antingen vara utfäst af mannen, hvilket i så fall skall ske före vigseln, eller utgå på grund af lagens stadgande.

Mannen kan icke lagligen utfästa större morgongåfva än en tredjedel af sin fasta eller en tiondedel af sin lösa egendom. Morgongåfva får ej utfästas i både fast och lös egendom utan endast i ettdera slaget, dock äger hustrun vid morgongåfvans utfående, därest den egendom, ur hvilken morgongåfvan skall utgå, icke räcker till, utfå hvad som svarar mot bristen i det andra slaget af egendom.

Är morgongåfva ej utfäst, kan den ej lagligen utkräfvas med mer än en sjättedel af mannens fasta eller tjugondedelen af hans lösa egendom.

Morgongåfva utgår vid äktenskapets upplösning, därest hustrun öfverlefver mannen, intet makarnas gemensamma1273

barn lefver vid äktenskapets npplösning, hustrun ej genom något sitt förvållande föranledt upplösningen och boskillnad icke erhållits mellan makarna.

Beträffande hustruns dispositionsrätt till morgongåfva är att märka, att morgongåfva i fast egendom får hon allenast nyttja och bruka så länge hon icke ingår nytt gifte och så länge hon för ett ärbart lefverne, hvaremot morgongåfva i lös egendom tillfaller hustrun med full äganderätt och efter hennes död tillfaller hennes arfvingar.

Morkullan, en till snäppornas ordning hörande och med beckasinen närbesläktad fågel, som öfvervintrar i sydligare trakter, är på grund af sitt läckra kött ett värderadt jaktbyte. "Vanligen skjutes hon på sträck, d. v. s. medan hon morgon och afton flyger fram och åter öfver samma trakt.

Morötter (se Köksväxter.)

Mosskulturföreningen, eller sedan 1887 Svenska mosskulturföreningen, är namnet på en 1886 bildad förening, som verkar för uppodling och tillgodogörande af landets torfmossar. För detta ändamål låter föreningen på sina expe-rimentalfält äfvensom annorstädes utföra försöksarbeten, anordnar kortare kurser i mosskultur för småbrukare samt föredrag i mosskultur och torfin-dustri m. m.

Mul- och klöfsjuka (se Husdjurens sjukdomar.)

Mullvaden är ett i vissa hänseenden nyttigt djur, i det han med ifver uppsöker och utrotar en mängd under jorden lefvande insekter och larver af sådana, som ur människans synpunkt måste betraktas som skadedjur. Han är ytterst glupsk och matfrisk och säges ej kunna lefva ens en half dag utan föda. Till hans nackdel länder att han äfven är en arg förföljare af de för jordens sönderdelning så nyttiga dagg-

maskarna samt att han brukar uppkasta jordhögar, till förargelse isynnerhet för trädgårdsodlare. För att förebygga detta senare bör man nedsticka tätt med långa, spetsiga pinnar i jorden på de ställen, man vill skydda.

Municipalsamhälle. Härmed förstås ett område å landet, som icke utgör egen kommun, men angående hvilket k. m:t förordnat, att hvad ordningsstadgan, byggnadsstadgan, brandstadgan, stadsplanelagen samt hälsovårdsstadgan föreskrifva för rikets städer skall helt eller delvis tillämpas. Municipalsamhälle äger att, oberoende af kommunen i öfrigt, själf vårda sådana för samhället gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter, som afses i nämnda författningar eller af dessas tillämpning inom samhället föranledas. I afseende härå gäller för municipalsamhälle i tilllämpliga delar kommunalförordningen för landet, men i stället för kommunalstämma, kommunalfullmäktige och kommunalnämnd benämnas här motsvarande myndigheter municipalstämma, municipalfullmäktige och municipal-nämnd.

Municipalsamhälle äger ock rätt att påföra sina medlemmar utskylder för sådana ändamål, som betingas af den eller de författningar, som skola inom samhället tillämpas. I de angelägenheter, municipalsamhället själft äger

vårda, ha sockenkommunernas öfriga medlemmar icke rätt att taga del. Däremot äga municipalsamhällets medlemmar rätt att inom den sockenkommun, samhället tillhör, deltaga i alla öfverläggningar och beslut, liksom de ock äro skyldiga att lämna bidrag till af dessa beslut föranledda utgifter.

Antalet municipalsamhällen i riket utgjorde vid 1912 års ingång 158. På de olika länen fördela de sig sålunda:

Stockholms län: Bromsten, Dalarö,1275

Drottningholm, Dufbo, Hagalund, Järna, Liljeholmen, Lilla Alby, Mariehäll, Nya Hufvudsta, Eåsunda, Solhem, Tumba oeh Örby. (Anmärkas bör att Liljeholmen och Örby såsom belägna inom Brännkyrka socken med 1913 års ingång in-förlifvats med Stockholms stad.)

Uppsala län: Tierp.

Södermanlands län: Flen, Gnesta, Katrineholm, Oxelösund och Vingåker (Bondestad).

Östergötlands län: Borgs villastad, Boxholm, Kisa, Mjölby, Norrköpings norra förstad och Åtvidaberg.

Jönköpings län: Forserum, Gisiaved, Nässjö, Säfsjö, Tranåskvarn och Vag-geryd.

Kronobergs län: Alfvesta, Kyd, Strömnäs bruk och Åseda.

Gottlands län: Hemse.

Blekinge län: Långö.

Kristianstads län: Baskemölla, Brantevik, Broby kyrkoby, Hvilan, Hvite-mölJa, Hästveda, Kivik, Osby, Skillinge, Smedstorp, Sösdala, Torekov, Vinslöf, Åby klippan, Åhus, Åstorp och Örkel-ljunga.

Malmöhus län: Arlöf, Bjuf, Furulund, Hvellinge, Höganäs, Hör, Käflinge, Köpinge (Kamlösa), Lomma, Löberöd, Mölle, Raus plantering, Kå och Sjöbo.

Hallands län: Nyhem och Oskars-ström.

Göteborgs och Bohus län: Björneröd och Kroken, Bleket, Bovallstrand, Brännö, Donsö, Edshultshall, Ellös, Fiskebäckskil, Fjällbacka, Flatholmen, Grafvarna och Bäckevik (Kungshamn), Grundsund, Gullholmen, Gårda, Hagen, Hasselösund, Hogenäs näs, Hunnebostrand, Hälleviks-strand, Klädesholmen och Koholmen, Krokslätt, Käringön, Kyrkesund och Björ-holmen, Lunda, Långedrag, Malmön, Mollösund, Mölndal, Skärhamn, Slätten, Smögen, Stocken, Stora Dyrön, Tingstad, Tjömekalf, Tången, Väjern och Åstol.

Älfsborgs län: Herrljunga, Lilla Edet och Trollhättan.

Skaraborgs län: Axvall.

Värmlands län: Charlottenberg, Forshaga, Kil, Sunne, Torsby och Åmot.

Örebro län: Fellingsbro, Fjugesta, Karlskoga och Kumla.

Västmanlands län: Heby och Norbergs by.

Kopparbergs län: Krylbo, Leksands Noret, Ludvika, Orsa kyrkoby, Kättvik och Vansbro.

Gäfleborgs län: Arbrå.

Västernorrlands län: Alby, Gång viken, Kramfors, Nyland, Skönsberg och Skönsmon.

Jämtlands län: Bräcke, Hjärpen, Hornsbergs villastad, Odenslund, Svegsmon, Strömsund samt Östberg och Mellby.

Västerbottens län: Djupviken, Lycksele, Nordmalings kyrkovall, Norrböle by, Vännäs och Åsele.

Norrbottens län: Arvidsjaurs kyrkostad, Boden, Gällivare kyrkostad, Kalix, Kiruna, Malmberget och Svartsjöstaden.

Munkatarr. Munnens slemhinna kan inflammeras genom en mängd skadliga inverkningar. De skarpa kanterna å angripna tänder kunna exempelvis verka retande och sårande på slemhinnan och på så sätt bilda en ingångsport för infektion. Hos barn händer ofta att i samband med tandsprickningen en katarr uppstår i munhålan. Vidare kan katarren föranledas af skarpa födoämnen, stark rökning och tobakstuggning. Mycket ofta åtföljer munkatarr andra sjukdomar, såsom mässling, skarlakansfeber, tyfus o. s. v.

Uppkomsten af katarrer i munhålan gynnas i hög grad af bristande renlighet. Det faller nämligen af sig själft, att munhålan, genom hvilken ali vår föda passerar, måste vara i hög grad utsatt för inträngande utifrån af alla slags bakterier och att dessa skola trif-1277

vas där förträffligt och föröka sig i otrolig grad, då ej tillbörlig renlighet iakttages. Vid hvarje måltid inträffar det ju, att matrester fastna mellan tänderna eller blandas med saliven och snart sönderdelas, sålunda bildande en ypperlig jordmån för bakteriernas utveckling. Därför borde hvarje människa låta sig angeläget vara att efter hvarje måltid grundligt skölja munhålan och helst samtidigt äfven borsta tänderna.

Ej sällan utbreder sig munkatarren från munhålan till svalget, näshålan, luftrören eller magen och tarmkanalen. Ibland är katarren kronisk, i synnerhet hos supare, hvilket bland annat synes på den svullna, röda, fuktigt glänsande tungan. En särskildt svår munhålekatarr uppstår genom inverkan af kvicksilfver hos personer, som i sitt arbete måste mycket handskas med denna metall, eller vid användande af medicinska kvicksilfverpreparat.

De vanliga symtomen på en munkatarr äro rodnad och svullnad af slemhinnan, hvilken är öfverdragen med ett segt slem. Tungan är äfven tjockt belagd. Störd matsmältning och elak lukt ur munnen sälla sig härtill, ofta äfven en starkt ökad spottafsöndring. Vid starkare inflammation kan slemhinnan öfverdragas med en varig beläggning och äfven små sår uppstå.

Sjukdomens förlopp är mycket växlande. Den akuta munkatarren brukar med ändamålsenlig behandling gå öfver på en eller ett par veckor, medan en kronisk katarr kan räcka i åratal. Behandlingen går ut på att undvika de orsaker, som framkallat den, hålla munhålan väl ren och flitigt skölja den med antiseptiska munvatten. Hos små barn, som ej själfva kunna företaga dessa sköljningar, tvättar man försiktigt munnen invärtes. Vid kronisk munkatarr

användas ofta med fördel huskurer, såsom tuggning af små bitar rabarber m. m.

En svårare och egendomlig åkomma

1 tandköttet och som äfven kan utbreda sig till munnens öfre slemhinna kallas på läkarespråket stomacace. Den är vanligen af infektiös natur och gynnas af dålig näring, bristande renlighet samt osunda lefnadsförhållanden i öfrigt och kan, där många människor äro hopade, uppträda verkligt epidemiskt. Symtomen yttrar sig med svullna, varigt belagda ränder å tandköttet, som är ömt och blöder vid minsta beröring. Sår kunna uppstå, som äro mycket ömma och smärtande, och genom dem kunna tänderna ibland uppluckras, så att de falla ut. Sjukdomen, som vanligen börjar i underkäken, kan utbreda sig till tungan och gommen. De sjuka känna sig matta och kraftlösa och ha svårt att förtära någon föda. Spottflytningen är mycket riklig och lukten ur munhålan formligen stinkande.

Vid lämplig behandling kan sjukdomen snart gå öfver, blott sällan blir den kronisk. Renhållning och desinfektion af munhålan är det viktigaste. Ett mycket godt sköljmedel är klorsyradt kali; i svåra fall göra omslag omkring halsen god verkan.

Munvatten. I handeln finnas många förträffliga munvatten. Vill man emellertid själf framställa ett sådant, kan man följa något af nedanstående recept:

1. I 100 gm pepparmyntvatten löses

2 gm thymol och 10 gm resorcin. Af lösningen tagas några droppar i ett halft glas vatten.

2. I 100 gm sprit lösas 5 gm salol, hvartill sedan sättes 20 gm pepparmynt-olja. En tesked i ett glas vatten.

3. I 50 gm sprit lösas 5 gm sodabikarbonat, 5 gm saccharin och 5 gm salol. En tesked i ett glas vatten.

4. 1 gm thymol, 10 gm rathania-1279

tinktur, 10 gm spiritus cochlearia, 30 gm kinatinktur och 50 cgm pepparmynt-olja. Häraf tages en tesked i ett halft glas vatten.

5. 200 gm infusion på salviablad, 50 gm spiritus cochlearia, 20 gm kina-tinktur och 10 cgm pepparmyntolja.

6. 1 gm pepparmyntolja, 1 gm nej-likolja, 10 gm rathaniatinktur, 10 gm spiritus cochlearia och 30 gm kinatink-tur. En tesked i ett halft glas vatten.

7. 1 gm öfvermangansyradt kali löses i 25 gm vatten. Häraf tagas 20 droppar i ett halft glas vatten. Detta munvatten är särskildt lämpligt vid elak andedräkt.

Se för öfrigt Gurgeivatten.

Beträffande munvatten i allmänhet bör man tillse, att de ej tagas för starka, enär de då genom att reta munnens slemhinnor göra mera skada än gagn.

Murklor (se Svampar.)

Museer. Artillerimuseum i Stockholm (Artillerigården vid Eiddargatan) innehåller en rikhaltig och intressant samling af äldre krigsvapen, munderingspersedlar o. d., hufvudsakligen tillhörande artilleriet. Tillträde fritt söndagar och onsdagar mot en afgift af 10 öre, öfriga dagar mot en afgift af 50 ore.

Biologiska museet i Stockholm (Djurgården) innehåller en framställning af Skandinaviens, Grönlands och Spetsbergens djurvärld samt dennas lif i naturen. Afgift för äldre personer 1 kr., för barn 50 öre.

Hygieniska museet, Stockholm (Karolinska institutet), förevisas efter anmälan.

Landtbruksakademiens museum, Experimentalfältet utanför Stockholm, hålles öppet för allmänheten alla dagar utom måndagar och torsdagar. Fritt tillträde.

Lifrustkammaren, inrymd i Nordiska museets byggnad å Djurgården, Stock-

holm, innefattar en staten tillhörig samling af äldre vapen, rustningar o. d., som burits af konungar och andra ryktbara män, en hel del äldre svenska fanor samt i krig eröfrade utländska fanor och fälttecken, dessutom en mängd dyrbara klädespersedlar, praktsadlar, kröningsvagnar o. s. v. från gångna tider och hvilka delvis burits eller begagnats af svenska konungar och drottningar. Samlingarna äro tillgängliga alla dagar, sön- och helgdagar fritt, måndagar mot en afgift af 1 kr., öfriga dagar 50 öre.

Musikhistoriska museet, Stockholm (Riddaregatan 20) innehåller en samling af äldre musikinstrument och andra mu-sikhistoriskt intressanta föremål. Tillgängligt söndagar mot 25 öres afgift, onsdagar 50 öre.

Nationalmuseum, Stockholm, innehåller dels en stor, rikhaltig samling in-och utländska konstverk från äldre och nyare tid, såsom taflor, skulpturarbeten, gravyrer o. s. v., dels en stor och dyrbar samling af gammalt porslin samt äldre och nyare alster af konstindustri. Samlingarna hållas öppna för allmänheten fritt söndagar, tisdagar och fredagar, öfriga dagar mot afgift.

Nordiska museet, Stockholm (Djurgården), inrymmer en storartad samling af kulturhistoriska föremål, såsom kläder, bohag, redskap o. d., från gångna tider, hufvudsakligen från olika delar af Sverige. Öppet alla dagar mot

afgift: måndagar 1 kr., öfriga dagar 50 öre, för barn hälften.

En afdelning af Nordiska museet utgör det närbelägna Skansens friluftsmuseum, inrymmande en hel del för olika landsdelar typiska byggnader oeh andra kulturhistoriska sevärdheter, äfvensom en samling af lefvande djur, hufvudsakligen inhemska. Öppet alla dagar mot inträdesafgift: 50 öre, för barn hälften.1281

Riksmuseum, Stockholm, innehåller dels en rikhaltig samling af naturhistoriska föremål, inrymd i Vetenskapsakademiens byggnad (Drottningatan 96), dels en etnografisk afdelning samt en samling af fossila växter, båda dessa befintliga i Vallingatan 1 A. Tillträdet till de naturhistoriska samlingarna är fritt onsdagar och söndagar, lördagar mot 25 öre och öfriga dagar mot 1 kronas afgift. Den etnografiska afdelningen är fritt tillgänglig onsdagar och lördagar.

Statens historiska museum med K. myntkabinettet är inrymdt i bottenvåningen af Nationalmuseets byggnad och innehåller en kronologiskt ordnad samling af föremål af olika slag från hufvudsakligen äldre tider. I synnerhet äro fornsakssamlingarna utomordentligt värdefulla och väl ordnade. Samlingarna äro tillgängliga söndagar, tisdagar och fredagar fritt, onsdagar, torsdagar och lördagar mot 25 öre.

Utom här nämnda museer finnas åtskilliga andra anmärkningsvärda offentliga samlingar i landsorten, bland hvilka må framhållas Göteborgs museum, det sydsvenska kulturhistoriska museet i Lund samt de rikhaltiga vetenskapliga samlingarna i Uppsala och Lund. I ett stort antal städer finnas dessutom sevärda lokala fornminnessamlingar. Glömmas höra ej heller de rika samlingarna å Gripsholm och Skokloster.

Musikaliska akademien i Stockholm stiftades 1771 för att främja musikbildningen i vårt land, bl. a. genom att meddela undervisning. Genom omorganisationen 1866 lades hufvudvikten på denna gren af akademiens verksamhet i oeh med upprättandet af ett konservatorium efter utländska förebilder. Akademien utgöres af högst 80 ledamöter, 40 associerade samt 50 utländska ledamöter.

Det under akademiens öfverinseende ställda musikkonservatoriet har till uppgift att i främsta rummet utbilda organister, kyrkosångare, musiklärare vid allmänna läroverken samt musikdirektörer vid militärkårer. Därjämte undervisas i alla till ett fullständigt högre musikläroverk hörande ämnen.

Undervisningstiden är fördelad på 2 terminer: 15 januari—31 maj och 1 september—15 december.

För att till elev antagas fordras: anlag för musik samt så mycken utbildning i det ämne, i hvilket undervisning önskas, att anlaget tydligt framgår; nöjaktig insikt i musiklärans element, svenska språkets läsande och skrifvande samt räkning; ålder af minst 12, högst 20 år; dock må den, som önskar undervisning i orgel, sång eller komposition, vinna inträde till högst 24 års ålder; prästbetyg, utvisande god frejd, läkares intyg om god hälsa samt tillståndsbevis af målsman.

Sökande skall personligen anmäla sig å tid, som före hvarje termin genom tidningsannons och anslag i konservatorium meddelas. Inträdesexamen hålles tredje veckan i januari och första veckan i september. Antagliga sökande, som af brist på lediga platser icke kunna vinna inträde, få i egenskap af aspiranter kvarstå under en termin, med rätt att, därest ledighet under terminen uppstår, såsom elever ingå i den ordning, som vid inträdesexamen blifvit bestämd. Första terminen anses som prof-tid, och skall vid terminens slut bestämmas, om eleven får fortsätta sin kurs eller icke.

Inskrifningsafgiften utgör 5 kronor och terminsafgiften 3 kronor.

Musiktermer. A capella (alla capella) = flerstämmig sång utan ackompanjemang.1283

Accelerando = småningom påskyndande

af tempot (jfr stringendo), Accompagnera (ackompanjera) = beledsaga en hufvudstämma med sång eller instrument. Adagio = långsamt, mildt. Ad libitum = efter behag. Affetuoso = lidelsefullt. Agitato = häftigt, upprördt. Alla breve = 2/2 takt, utförd som 2/4. Allegro = fort, muntert. Allegro moderato = måttligt fort. Allegretto = glädtigt, något fort. Amabile = intagande. Amoroso = ömt, innerligt. Andante = gående; lagom långsamt,

mellan adagio och allegro. Andantino = något lifligare. Animato — lifligt, hurtigt. Animoso = eldigt, mycket lifligt. Ardente = eldigt, glödande. Ardito = dristigt.

Aria = sång för en röst, uttryckande

en lyrisk situation. Assai — ganska mycket. Attacca = utan uppehåll. A tempo = det förra tempot återtages. Ballad = episkt-lyriskt sångstycke. Bis = ännu en gång. Brillante = glänsande, lysande. Brioso (con brio) = eldigt, lifligt. Bruscamente (brusco) — hastigt, häftigt. Cadence (kadens) = slutfall; harmonisk vändning, som bildar hvilopunkt eller afslutning. Calando = afbrytande eller bortdöende. Canon = ett tonstycke, i hvilket den ena stämman faller in efter den andra och upprepar samma melodi. Cantabile = sångart. Capriccio = tonstycke i fri form. Capriccioso (caprioso) = med nyckfullt

föredrag. Coda = slutsats. Con expressione = uttrycksfullt. Con fuoco = eldigt.

Con moto = med rörlighet.

Con tenerezza = ömt, hjärtligt.

Crescendo (cresc.) = tilltagande styrka (tecknas äfven -=).

Da capo (D. C.) = omtagning af ett stycke från början till slutet (al fine).

Dal segno = från tecknet (vid omtagning).

Decrescendo (decresc.) = aftagande styr ka (tecknas äfven ==-).

Diminuendo (dim.) — aftagande styrka (tecknas äfven

Dolce (dol) = ljuft.

Dolore = klagande.

Duo (duett) = tonstycke för två röster eller två instrument.

Dur = hård tonart. Durskalan består af 5 hela och 2 halfva tonsteg, hvilka sistnämnda hafva sin plats mellan tredje och fjärde samt sjunde och åttonde tonerna i skalan.

Expressivo = uttrycksfullt.

Fermat (/T\) = hvilpunkt, betecknar att noten eller pausen skall uthållas utöfver sitt värde.

Final = slutstycke.

Fine = slut.

Flebile = klagande, sorgligt.

Forte (f) = starkt.

Fortissimo (ff) — mycket starkt.

Forzando (fz eller sf eller eller a) — med markerad styrka.

Fuga = flerstämmigt tonstycke, hvari temat under åtskilliga förändringar upprepas af den ena stämman efter den andra.

Furioso = häftigt, vildt.

Giusto = riktig, passande.

Grave = tungt.

Grazioso = behagligt.

Gustoso (con gusto) = smakfullt.

Kadens, se cadence.

Kanon, se canon.

Klav = det i början af notlinjesystemet stående tecken, som åt den linje det omfattar ger namn och värdighet af tonen f, c1 eller g1. F-klaven (bas-1283

klaven) står på fjärde linjen, C-klaven (sopran-, alt-, tenorklaven) på första, tredje eller fjärde och G-klaven (violinklaven) på andra linjen.

Kör (kor) = flerstämmigt sångstycke.

Lagrimoso — klagande.

Lamentabile (lamentoso) = klagande.

Larghetto = något bredt.

Largo = bredt.

Legato = bundet (tecknas äfven med båge öfver flera noter).

Leggiero (leggeriamente) = lätt, luftigt.

Lento = långsamt.

Lugubre = dystert.

Lusingando = smekande.

Ma = men (i sammansättningar, t. ex. ma non troppo = icke allför mycket).

Madrigal = förr ett slags konstsång.

Maestoso = majestätiskt.

Maggiore = dur.

Mancando = aftagande i styrka, bortdöende.

Marcato — markeradt föredrag.

Marcia = marsch (tempo di marcia = marschtakt).

Mesto = sorgligt, sorgbundet.

Mezza voce = med half röst.

Mezzo forte (mf) = medelmåttigt starkt.

Minore = moll.

Moderato = »måttligt», en tempograd mellan andante och allegro.

Moll = vek tonart. Mollskalan är tvåfaldig, melodisk och harmonisk. Den förra består af 5 hela och 3 halfva

tonsteg, af hvilka de halfva tonstegen vid uppgående hafva sin plats mellan 2—3 och 1—8 tonerna, vid nedgående mellan 6—5 och 3—2 tonerna. Den harmoniska mollskalan består af 3 halfva, 3 hela och 1 öfverstigande tonsteg.

Molto == mycket.

Moto (mosso) = lifligt, rörligt.

Motett = flerstämmig kyrkosång utan ackompanjemang.

Non = icke.

Non tanto (non troppo) — icke för mycket.

Notturno (nocturne) = nattstycke, drömmande karaktär.

Obligato = en väsentlig stämma.

Oratorium = komposition för sång med orkesterackompanjemang, oftast öfver ett bibliskt ämne.

Ottava = oktav. Ali ottava (8:va) en oktav högre, betecknas vanligen med en våglinje öfver.

Parlando = talande.

Pastorale = landtligt, enkelt.

Patetico = lidelsefullt.

Piacere (piacevolo) = efter behag.

Piano (p) = mildt och svagt.

Pianissimo (pp) = mycket mildt och svagt.

Piu = mera.

Poco = något litet.

Poco a poco = småningom.

Pomposo = ståtligt, praktfullt.

Portamento = glidande öfver en ton till en annan, tonernas sammansmältande med hvarandra.

Prestissimo = mycket fort.

Presto = fort (hastigare än allegro)

Quasi = nästan, liksom.

Rallentando(rall.) = aftagande i hastighet.

Recitativ (rec.) = sång utan sträng takt, mest närmande sig talet.

Risoluto = beslutsamt, djärft.

Ritardando (rit.) = småningom långsammare.

Romans = kompositionsform mellan visa och ballad.

Rondo = musikstycke, vanligen indeladt i två delar, i hvilket hufvudtemat flera gånger upprepas och omväxlar med ett eller flera bitema.

Scherzo (scherzando; ch uttalas som hårdt k) = skämtande.

Sciolto = fritt, obundet.

Segue = det följer.

Semplice = enkelt, okonstladt.

Sempre — ständigt, alltjämnt.

Senza = utan (senza flori el. ornamenti = utan prydnader; senza replico = utan1287

omtagning; senza tempo = utan bestämdt tidsmått.)

Serioso = allvarligt.

Skala (stege, trappa) = en stegvis fortskridande tonföljd. Skalan är tvåfaldig, diatonisk och kromatisk. Den förra består af hela och halfva tonsteg, den senare endast af halfva tonsteg. Ett halft tonsteg är närmaste afståndet mellan tvänne toner. Den diatoniska skalan delas i två slag, dur och moll (se dessa ord).

Smaninoso (con smania) = häftigt, lidelsefullt.

Smorzando (smorz.) = slocknande, småningom försvinnande.

Soave (soavemente) = ljuft, behagligt.

Solfeggio = sångstycke utan text; sjunges på de italienska stafvelserna do, re, mi, fa, sol, la, si, hvilka motsvara tonerna c, d, e, f, g, a, h.

Solo — ensam sång- eller instrumentalstämma.

Sonat = musikstycke, bestående af 3 i eller 4 satser.

Sonatine = liten sonat.

Spirituoso (spiritoso, con spirito) = eldigt, själfullt.

Sostenuto = uthållande.

Sotto voce = dämpad röst.

Staccato = kort, afstött (tecknas med '/t eller , öfver noten).

Stretto = kort, hastigt, knappt; plötslig öfvergång till hastigare tempo.

Stringendo = påskyndande af tempot.

Subito = hastigt, plötsligt.

Symfoni = större själfständigt tonstycke för orkester.

Takt = l:o den jämna rörelse, efter hvilken noternas tidsvärde indelas och som antydes genom taktmarkering; 2:o de genom lodräta streck på notplanet afdelade rum, som kallas takter och hvilkas tidsvärde angifves genom ett i början af musikstycket utsatt takttecken.

Tempo (tidsmått) — den grad af långsamhet eller hastighet, hvari ett tonstycke bör utföras. Tempo giusto = lagom tempo. Tempo primo = första tempot. Tempo rubato = då den sjungande eller spelande efter egen smak förändrar tempo.

Tenuto (ten., sostenuto) = uthållande.

Timbre = klangfärg.

Tremolo (tremolando) = darrande.

Tutti = alla.

Unisono = i enklang.

Vibrato = darrande.

Vivace = lifligt.

Voce = röst.

V. S., Volti subito = vänd hastigt. Muskelreumatism (se Reumatism.) Myggbett (se Insektstyng.) Myndighetsålder (se Omyndighet.) Mynt. I vårt land gällande lagligt mynt eller betalningsmedel grundar sig på kronan såsom räkneeuhet. Emellertid äro såväl silfver- som bronsmynt endast skiljemynt, d. v. s. de sakna motsvarande metallvärde och ha värde endast på den grund, att de i likhet med sedelmynt vid anfordran inlösas i guld af staten. Skiljemynten — hvilka af silfver präglas i valörer om 2 och 1 krona samt 50, 25 och 10 öre och af brons i valörer om 5, 2 och 1 öre — mottagas blott af statens kassor till obegränsadt belopp. Af guld, som utgör värdemätaren i vårt myntväsende, präglas mynt om 5, 10 och 20 kronor.

Skadadt eller vanställdt myntstycke gäller icke. Silfvermynt upphöra att vara gångbara, när prägeln blifvit otydlig, men mottagas af statens kassor så länge med säkerhet synes, att det präglats för rikets räkning. Femkrona af guld, som förlorat öfver 0,6, och 10-eller 20 krona, som förlorat l/s till 2 proc. af sin vikt, upphör likaledes att1289

vara gångbart mynt, men inlöses af statens kassor.

Sverige har ingått myntkonvention med Danmark och Norge, enligt hvilken hvarje lands mynt har samma lagliga betalningskraft i de två andra landen som i det egna landet.

Före vår nuvarande krona var myntenheten riksdaler riksmynt, som också (sedan den 3 febr. 1855) delades i 100 öre. Före r:dr rmt användes riksdaler riksgälds (r:gs), som var värd lika mycket, men delades i 48 skillingar (sk.). En sk. var 12 runstycken (rst). En riksdaler banko var = 1 */, rdr r:gs, en sk. b:ko = l1/2 sk. r:gs, ett rst. b:ko = l7ä rst r:gs. En riksdaler silfver var — 22/3 riksdaler specie = 2 r:dr 32 sk. b:ko = 4 r:dr r:gs. En tunna guld = 16,666 r:dr 32 sk. b:ko.

Ännu tidigare begagnades i Sverige dalerräkningen. En daler kopparmynt (koppardaler) var = 32 öre kopparmynt; en silfverdaler = 32 öre silfvermynt. En silfverdaler = 3 koppardalrar. En r:dr r:gs var = 32 sk. b:ko = 18 daler kopparmynt = 6 daler silfvermynt. I vissa provinser räknades mark; en mark = 8 öre kopparmynt (en koppardaler sålunda = 4 mark). Andra stundom i minuthandeln använda beräkningssätt voro: 3 daler = 8 sk. r:gs; en plåt =16 sk. r:gs; en styfver eller vitten = 3 runstycken.

Sambandet mellan de olika tidernas mynt blir sålunda: 1 krona = 1 r:dr r:mt = 1 rdr r:gs = 32 sk. b:ko = 18 daler kopparmynt = 6 daler silfvermynt = 72 mark = 3 plåtar = 192 styfver eller vitten.

Myntförfalskning (se Förfalskning.)

Mynttabell. Benämningen på olikaländers mynt samt deras nominella värde — det faktiska värdet är stundom betydligt mindre, hvilket särskildt gäller de

sydamerikanska republikerna — i svenskt mynt framgår af nedanstående tabell:

Amerikas Förenta stater: dollar à 100 cents = 3 kr. 73 öre.

Argentina: peso å 100 centavos = 3 kr. 60 öre.

Belgien: franc à 100 centimes = 72 öre.

Bolivia: boliviano (peso) à 100 centavos = 3 kr. 60 ore.

Brasilien: milreis à 1,000 reis = 2 kr. 04 öre.

Bulgarien: lew (franc) à 100 stotinki = 72 öre.

Chile: peso à 100 centavos = 1 kr. 35 öre.

Columbia: peso à 100 centavos = 3 kr. 60 öre.

Costarica: colon à 100 cents = 1 kr. 75 öre.

Danmark: lika med Sverige.

Dominikanska republiken: Förenta staternas dollar.

Ecuador: condor à 10 sucre å 100 cents = 18 kr. 16 öre.

Egypten: sequin à 100 piaster eller tariff-piaster à 40 para à 12 gedid = 18 kr. 50 öre.

Finland: mark à 100 penni = 72 öre.

Frankrike: francs à 100 centimes = 72 öre.

Grekland: drakma à 100 lepta = 72 öre.

Guatemala: peso à 100 cents = 3 kr. 60 öre.

Haiti: gourde à 100 cents = 3 kr. 60 ore.

Honduras: dollar à 8 reales eller 100 cents = 3 kr. 60 öre.

Italien: lire à 100 centesimi = 72 öre.

Japan: yen à 100 sen à 10 rin = 1 kr. 86 öre.

Kina: tael = o kr. 75 öre.

Liberia: nordamerikanska mynt.1291

Mexiko: peso å 100 centavos = 1 kr. | 86 öre.

Montenegro: saknar eget myntväsen.

Nederländerna: gulden (florin) à 100 cent = 1 kr. 50 öre.

Nicaragua: peso à 100 cents = 3 kr. 60 öre.

Norge: lika med Sverige.

Panama: balboa = 3 kr. 73 öre.

Paraguay: peso ä 100 centavos eller 8 reales = 3 kr. 60 öre.

Persien: toman à 10 nykran à 10 senar à 10 bisti à 10 dinar = 7 kr. 20 öre.

Peru: sol à 10 dinaros à 10 centavos = 1 kr. 82 ore.

Portugal: milreis à 1,000 reis — 4 kr.

Rumänien: lëu à 100 bani = 72 öre.

Ryssland: rubel à 100 kopek = 1 kr. 90 öre.

Salvador: sucre à 100 cents = 3 kr. 60 öre.

Schweiz: franc ä 100 centimes (rap-pen) = 72 öre.

Serbien: dinar à 100 para = 72 öre.

Siam: tikal à 4 salung à 2 fuang à 2 songpai à 2 pai à 2 att à 2 lot = 2 ! kr. 22 öre.

Spanien: peseta ä 100 centimos — 72 öre.

Storbritannien: pund sterling à 20 shilling ä 12 pence = 18 kr. 16 öre.

Turkiet: piaster à 40 para à 3 asper = 16 kr. 40 öre.

Tyska riket: reiehsmark å 100 pfennige = 89 öre.

Uruguay: peso à 100 centimos = 3 kr. 60 öre.

Venezuela: bolivar ä 100 cents = 72 öre.

Österrike-Ungern: krone à 100 hellor = 76 öre.

Myntverket, ett under finansdepartementet lydande verk, har till åliggande och är ensamt berättigadt att tillverka allt rikets mynt och skiljemynt enligt gällande myntlag äfvensom me-

daljer och jetonger. Sedan 1910 är verket sammanslaget med det förutvarande kontrollverket till ett verk med benämningen Mynt- och justeringsverket och utöfvar sedan nämnda år äfven kontroll öfver guld-, silfver- oeh tennarbeten samt öfverinseendet öfver justerarna af mått och vikter.

Myntverket utmyntar äfven guldpartier, i plans eller främmande mynt, om minst 500,000 kronors värde för inläm-narens räkning mot en viss s. k. slagskatt. Skiljemynt präglas endast för statens räkning.

Målarakademien (se Akademien för de fria konsterna.)

Målsman kallas en person, som på grund af en honom åliggande skyddsplikt mot en annan har förbindelse att tillvarataga dennes intressen i rättsligt afseende, beträffande brottmål dock endast så till vida att målsman är tillåtet lämna den anklagade sitt biträde. (Se Förmyndare, Hustru och Omyndighet.)

Målsägare är i brottmål den, mot hvilken ett brott blifvit begånget eller som däraf lidit skada, eller den, som är laglig representant för någon, som genom brottet blifvit skadad eller förnärmad. I allmänhet kunna brott åtalas, förutom af målsägaren, äfven af allmän åklagare, dock i vissa fall först efter det målsägaren angifvit brottet till åtal. En del brott få dock endast åtalas af vederbörande målsägare. (Se Brottmål.)

Månader. Med månad menas i astro-riomisk-kalendarisk mening den tidrymd, som i det närmaste sammanfaller med månens fullbordande af ett hvarf omkring jorden. Med solmånad förstås en tolftedel af årets längd, d. v. s. något mer än 30 dagar 10 timmar 29 minuter. Den borgerliga månadens längd är beroende af den borgerliga tideräkningen (se Kalender.) Hos oss ha, som1293

bekant, månaderna olika antal dagar, varierande mellan 28 (skottår 29) och 31, enligt den gamla minnesvärsen:

»Trettio dagar har november, april, juni och september, februari tjugoåtta allen, alla de öfriga trettioen.»

I affärslifvet och likaså i rättsväsendet räknas en månad vanligen lika med 30 dagar.

Våra månaders namn äro af romerskt ursprung. Den ursprungliga romerska kalendern hade blott tio månader. Den första af dessa var mars, helgad åt krigsguden, den andra, april, hade sitt namn af ordet aperire (öppna), den tredje, maj, var uppkallad efter Majus, en forn-italiensk gudomlighet. De femte och sjätte månaderna hette ursprungligen quintilis (den femte) och sextilis (den sjätte), men fingo sedermera sina nuvarande namn, juli och augusti, efter Julius Cæsar och kejsar Augustus. September, oktober, november och december betyda resp. den sjunde, åttonde, nionde och tionde månaden. Sedermera tillades ytterligare två månader, januari, uppkallad efter guden Janus, och februari, efter den fornitalienska gudomligheten Februus. I den julianska kalendern flyttades dessa två månader från slutet till början af året.

Den judiska kalenderns 12 månader heta: Tischri, Marcheschvan, Kislev, Tebeth, Schebat, Adar, Nisan, Ijar, Si-van, Tammuz, Ab och Elul, hvarjämte tid efter annan tillägges en skottmånad Veadar. Muhammedanernas 12 månader bära följande namn: Muharram, Safar, Rebi-el-auwal, Eebi-el-achar, Djumadi-1-auwal, Djumadi-l-

achar, Eedjeb, Sjaban, Kamadan, Sjauwal, Du-l-kade och Du-1-hidje. Slutligen må anföras månadernas namn i den franska republikanska kalendern, som gällde i Frankrike från

okt. 1793 till 1 jan. 1806: Vendemiaire, Brumaire, Frimaire, Nivose, Pluviose, Ventose, Germinal, Floreal, Prairial, Messidor, Thermidor och Fructidor.

Måneil, jordens biplanet och närmaste granne i världsrymden, kretsar kring jorden i riktning från väster till öster med en omloppstid af 29,58 dygn. Samtidigt vrider sig månen ett hvarf kring sin egen axel, på grund hvaraf han ständigt vänder samma sida åt jorden. Denna sida se vi mer eller mindre upplyst allt efter månens ställning i förhållande till solen och jorden. Då månen befinner sig mellan solen och jorden, är dess mot jorden vända sida förmörkad och man har på jorden s. k. nymåne, medan den, när jorden befinner sig mellan solen och månen, vänder åt oss sin upplysta sida, s. k. fullmåne. Då månen intager ett sidoläge öster eller väster om solen, är blott en del af mån-skifvan upplyst, hvilket man kallar resp. första och sista kvarteret.

Månens bana ligger på ett medelaf-stånd från jorden om 384,420 km, dess volym är en 50:del af jordens och genomskärningen ungefär 3/n af jordens (3,480 km.). Tätheten är s/6 af jordens och massan 1/81 af jordens. I fysiskt afseende saknar månen någon märkbar atmosfär, följaktligen sannolikt äfven vatten, och därmed betingelserna för organiskt lif i jordisk mening. Ytan är i utomordentlig grad söndersplittrad af egendomliga bergformationer, många af dessa med betydlig höjd.

Förutom jorden ha de flesta andra planeter en eller flera månar. Mars har exempelvis två, båda mycket små, Jupiter sju, Saturnus tio, däraf ett par mycket små, Uranus fyra och Neptunus en. Merkurius och Venus tyckas däremot sakna dylika drabanter.

Månförmörkelse, partiell eller total, uppstår när månen passerar jordskuggan,1295

d. v. s. när jorden kommer emellan solen oeh månen, så att jordens skugga faller på den senare. Då månen vid denna ställning vänder sin af solen upplysta halfva mot jorden, kan följaktligen en månförmörkelse aldrig inträda annat än vid fullmåne. Kommer månen helt och hållet in i jordskuggan, förmörkas hela dess yta och förmörkelsen blir total, tangerar jordskuggan däremot blott en del af månytan, är förmörkelsen partiell.

Mått, mål och vikt. Det i vårt land sedan år 1889 officiellt gällande metersystemet upptager följande:

Längdmått. 1 nymil = 10 kilometer (km.) = 10,000

meter (m.). 1 kilometer = 1,000 meter. 1 meter = 10 decimeter (dm.) = 100 centimeter (cm.) = 1,000 millimeter (mm.).

1 decimeter = 10 centimeter =100 millimeter.

1 centimeter = 10 millimeter.

Ytmått.

1 kvadratkilometer (kvkm.) = 100 hektar. 1 hektar (har) = 100 ar. 1 ar = 100 kvadratmeter (kvm.). 1 kv.-meter = 100 kv.-decimeter (kvdm.) = 10,000 kv.-centimeter (kvcm.) = 1,000,000 kv.-millimeter (kvmm.). 1 kv.-decimeter = 100 kv.-centimeter =

10,000 kv.-millimeter. 1 kv.-centimeter = 100 kv.-millimeter.

Rymdmått.

1 kubikmeter (kbm) = 1,000 kubikdecimeter (kbdm.). 1 kubikdecimeter = 1,000 kubikcentimeter (kbcm.). 1 kubikcentimeter — 1,000 kubikmillimeter (kbmm.). 1 hektoliter (hl.) = 100 liter (1.).

1 liter = 10 deciliter (dl.). 1 deciliter = 10 centiliter.

Vikt.

1 kilogram (kg.) = 10 hektogram (hg.)

= 1,000 gram (g.). 1 hektogram = 100 gram. 1 gram = 10 decigram (dg.) = vikten af en kub.-centimeter rent vatten vid -f- 4° Celsius. 1 decigram = 10 centigram (cg.). 1 centigram = 10 milligram (mg.).

Det förut i Sverige gällande decimal systemet af år 1885 upptog följande:

Längdmått. 1 mil = 36,000 fot. 1 ref = 10 stänger. 1 stång = 10 fot. 1 fot = 10 tum. 1 tum = 10 linjer.

Ytmått.

1 kvadratref = 100 kv.-stänger. 1 kv.-stång = 100 kv.-fot. 1 kv.-fot = 100 kv.-tum. 1 kv.-tum = 100 kv.-linjer.

Rymdmått. 1 kubikfot =10 kannor. 1 kanna = 100 kubiktum. 1 kubiktum = 100 kubiklinjer.

Vikt.

1 nyläst = 100 centner. 1 centner = 100 skålpund. 1 skålpund = 100 ort. 1 ort = 100 korn.

De olika systemens förhållande sinsemellan framgår af följande:

Längdmått. 1 fot = 0,29690 meter. 1 mil (gammal) = 10,689 kilometer. 1 sjömil (geografisk mil) = 7,420 kilometer = 24,992 fot.1297

1 meter = 3,3681 fot. 1 nymil = 0,0356 mil = 33,681 fot.

Ytmått.

1 kvadrat-fot = 0,08815 kvadratmeter. 1 kv.-mil (gammal) = 2,075 geogr. kv.-

mil = 114,244 kv.-meter. 1 kv.-ref = 8,815 ar. 1 tunnland = 0,4936 hektar. 1 kv.-meter = 11,344 kv.-fot. 1 hektar = 11,344 kv.-ref. 1 hektar = 2,0257 tunnland.

Rymdmått. 1 kubikfot = 0,02617 kubikmeter. 1 kanna = 2,617 liter. 1 kubikmeter = 38,21 kubikfot. 1 liter = 38,21 kubiktum (0,3821 kanna).

Vikt.

1 skålpund = 0,425076 kilogram. 1 kilogram = 2,35252 skålpund.

Förvandling af fot till meter och centimeter samt tum till centimeter.

7 dec.-tum = 20,8 centimeter 6 » = 17,8

6 J = 14,8 »

4 » = 11,9 »

3 » = 8,9 »

2 > = 5,9 >

1 » = 3,0 >

Meter till fot,

decimeter till tum,

centimeter till linjer.

100 fot = 29,69 meter 90 » 26,72 » 80 » = 23,75 » 70 » = 20,78 60 » = 17,81 » 50 » = 14,85 5> 40 » = 11,88 7> 30 = 8,91 20 » -- 5,94 » 10 » = 2,97 » 9 » = 2,67 > 8 » = 2,38 » 7 » 2,08 » 6 = 1,78 » 5): = 1,48 » 4 T> = 1,19 » 3

S 0,89 » 2 T> = 0,59 » 1 » : 0,30 »

9 dec.-tum - 26,7 centimeter 8 > = 23,8

100 » = 336,81 » 50 = 168,4 » 20 » — 67,4 » 19 = 64,0 18 » = 60,6 » 17 = 57,3 » 16 1 = 53,9 » 15 » 50,5 » 14 » = 47,2 » 13 » = 43,8 12 i : - 40,4 » 11 » 37,0 » 10 » = 33,7 » 9 T) = 30,3 » 8 D = 26,9 » 7 = 23,6 » 6 D = 20,2 » 5 T) = 16,8 T> 4 T) = 13,5 3 i = 10,1 » 2 T) = 6,7 » 1 J> = 3,4 >

Kvadratfot till kvadratmeter, kvadratstänger» ar, kvadratref » hektar, kvadrattum » kvadratdecimeter, kvadratlinjer >< kvadratcentimeter.

100 » = 8,S150 » 50 » = 4,4075 » 20 > = 1,7630 » 10 = 0,8815 » 9 = 0,7931 » 8 » = 0,7052 » 7 > = 0,6171 »

6 » = 0,5289 »

5 » = 0,4408 »

4 > = 0,3526 »

3 » = 0,2645 >

2 > = 0,1763 »

1 > = 0,0882 »

Hektar till kvadratref,

ar » kvadratstänger,

kvadratmeter » kvadratfot,

kvadratdecimeter » kvadrattum, kvadratcentimeter » kvadratlinjer

100 » = 1134,40 » 50 = 667,20 » 20 » = 226,88 10 » = 113,44 » 9 » = 102,10 » 8 = 90,75 » 7 > = 79,41 » 6 > = 68,06 » 5 » = 56,72 » 4 » = 45,38 » 3 > = 34,03 » 2 > = 22,69 » 1 » — 11,34 »

Tunnland och kappland till hektar, ar

och kvadratmeter. 10 tunnland = 4,9864 hektar

10 » = 4 hektar 93 ar 60 kvm. 9 » -- 4 » 44 » 24 i 8 = 3 D 91 T> 88 7 » = 3 » 45 V 52 » 6 » = 2 96 t 16 » 5 » = 2 » 46 » 80 » 4 = 1 Ti 97 44 » 3 » = 1 y> 48 T) 8 T> 2 = — 98 72 D 1 » = — 49 » 36 > 28 kappland = — 43 » 19 » 24 T) = — 37 > 2 » 20 Ti — 30 » 85 » 16 » = — 24 » 68 Tt 12 D = — 18 51 T) 8 T> = — 12 34 » 4 » = — 6 » 17 »

3 kappland = — 4 ar 63 kvm. 2 i = — 3 t 9 »

1 » = — 1 » 54 »

Hektar och ar till tunnland och kappland.

100 hektar = 202 tunnland 18,2 kappland

90 > = 182 Tt 10,0 •P 80 Tt -- 162 Tt 1,8 » 70 » : - 141 25,6 60 T) = 121 Tt 17,3 » 50 » = 101 9,1 » 40 » = 81 >1 0,9 » 30 Tt = 60 Tt 24,7 » 20 Tt = 40 Tt 16,4 » 10 > 20 » 8,2 » 9 Tt = 18 7,4 7> 8 Tt = 16 Tt 6,6 » 7 Tt 14 TI 5,8 » 6 Tt = 12 Tt 4,9 > 5 Tt = 10 3) 4,1 » 4 > = 8 > 3,3 » 3 > = 6 T! 2,5 > 2 Tt = 4 Tt 1,6 7) 1 Tt — 2 i 0,8 » 90 ar = 1 TI 26,3 » 80 Tt = 1 Tt 19,9 » 70 1 = 1 Tt 13,4 » 60 » = 1 Tt 6,9 > 50 » = 1 i 0,4 » 40 » = 25,9 kappland 30 > = 19,4 TI 20 » = 13,0 Tt 10 > = 6,5 » 9 Tt = 5,8 TI 8 Tt = 5,2 Ti 7 > = 4,5 » 6 = 3,9 » 5 Tt = 3,2 » 4 Tt — 2,6 » 3 Tt = 1,9 » 2 Tt = 1,3 » 1 Tt = 0,6 »

Kubikfot till hektoliter och kannor till liter. 10 kubikfot = 2,617 hektoliter 9 » = 2,36 »1299

Mål, mått och vikt.

1301

8 kubikfot = 2,09 hektoliter

7 » = 1,88 »

6 > = 1,57 »

5 » = 1,31 »

4 » -= 1,05 »

3 » = 0,79 » = 79 liter

2 » = 0,52 » = 52 » 1 > = 0,20 » = 26 »

9 kannor = 23,0 liter

8 » = 20,9 »

7 » = 18,3

6 » = 15,7 »

5 > = 13,1 »

4 » = 10,5

3 » = 7,9 »

2 » = 5,2 »

1 » = 2,617 »

Hektoliter till kubikfot och kannor.

100 hektoliter = 382 kubikfot 1 kannor

90 > = 343 » 9 >

80 » = 305 » 7 »

70 » =267 » 5 »

60 » = 229 » 3 »

50 » = 191 » 1 »

40 » =152 » 8 »

30 » = 114 » 6 »

20 » = 76 » 4 >

10 » = 38 » 2 »

9 a = 34 » 4 »

8 » = 30 » 6 »

7 » =26 » .7 »

6 » = 22 » 9 »

5 » = 19 » 1 »

4 » = 15 » 3 »

3 » = 11 » 5 »

2 » =7 » 6 » 1 » = 3 > 8 »

Liter till kannor och kubiktum.

100 liter = 38 kannor 21 kubiktum

90 » = 34 » 39 »

80 » = 30 » 57 »

70 » = 26 » 75 »

60 ' =22 i 93 »

50 »• = 19 » 11 >

40 liter = 15 kannor 28 kubiktum

30 » = 11 » 46 >

20 » =7 » 64 »

10 » = 3 » 82 s

9 » = 3 » 44 i

8 » = 3 » 6 »

7 > = 2 » 67 »

6 » = 2 » 29 »

5 » = 1 » 91 »

4 » = 1 » 53 »

3 » = 1 » 15 »

2 » — — 76 »

1 > = — 38 »

Skålpund till kilogram. 100 skålpund = 42,5076 kilogram

50 » = 21,254 »

20 » = 8,502 »

10 » = 4,251 »

9 » = 3,826 »

8 » = 3,401 »

7 » = 2,976 »

6 > = 2,550 »

5 » = 2,125 »

4 » = 1,700 »

3 » = 1,275 »

2 » = 0,850 >

1 n = 425 gram

'/, » = 372

su » = 319 »

s/8 » = 266 »

V2 > =213 »

3/s » = 159 »

V4 » = 106 »

V8 .» = 53 »

Kilogram till skålpund och ort.

100 kilogram = 235 skålpund 25,2 ort

90 » = 211 » 73 i

80 > =188 > 20 »

70 » = 164 » 68 >

60 » =141 » 15 »

50 » =117 » 63 »

40 » =94 » 10 » 30 » = 70 58

20 s = 47 5 »1299

Mål, mått och vikt.

1303

10 kilogram = 23 skålpund 53 ort 9 » = 21 T> 17 8 > = 18 82 » 7 » = 16 » 47 » 6 » = 14 » 12 » 5 » = 11 » 76 » 4 » = 9 > 41 » 3 » = 7 » 6 * 2 » = 4 » 70 » 1 » = 2 » 35 »

Utom i Sverige användes metersyste" met i samtliga europeiska land, med undantag af England och Kyssland. Flertalet af utomeuropeiska land ha äfven öfvergått till metersystemet. Ett undantag hildar Förenta staterna, hvarest metersystemet visserligen är tillåtet, men där man använder i hufvudsak samma mått- och viktsystem som England.

Englands mått- och viktsystem.

Längdmått: 1 yard = 3 feet =0,9144 m. 1 feet = 12 inches = 0,3048 m. 1 inch = 12 lines = 0,0253995 m. 1 statute mile (landmil) = 1760 yards

= 1609,3 m. 1 nautical mile (sjömil, knop) = 1854,90 m. Ytmått: 1 acre = 43,560 square feet

= 0,405 hektar. 1 squarefoot = 0,09229 kvm. 1 hideland = 100 acres. 1 mile of land (kvadratmil) = 640 acres

= 2,59 kvkm. Rymdmått: 1 load (läst) =10 quarters. 1 quarter = 8 bushels = 64 gallons =

2 9 0,78 liter. 1 imperial-gallon (för våta varor) = 4 quarts = 8 pints = 32 gills = 4,54 liter.

1 cubic foot = 1728 cubic inches = 28,3 liter.

1 barrel = 36 gallons = 163,5 liter. Vikt: 1 pound = 16 ounces = 453,6 gram.

1 ounce = 16 drachmer = 0,02835 kg.

1 hundredweight (cwt) centner = 4 quarters = 8 stones = 112 pounds = 50,802 kg-

1 ton = 20 cwt = 1016,06 kg.

I Amerikas Förenta stater förekomma

följande afvikelser från det engelska

systemet.

Längdmått: en amerikansk inch = 1,00005 engelsk.

Rymdmått: 1 gallon = 3,785 liter; 1 bushel = 32 quarts = 35,24 liter; 1 barrel petroleum = 42 gallons = 158,98 liter; 1 barrel öl = 31 gallons = 173,3 liter; 1 barrel af andra vätskor = 30 gallons = 113,5 liter.

Vikt: 1 hundredweight skiljer sig på flera ställen (t. ex. New York) från den engelska, i det den räknas för endast 45,36 kg. Utom engelska ton (longton) användes shortton = 2000 pounds = 907,18 kg.

1 barrel mjöl = 196 pounds = 88,9 kg.; 1 barrel kött eller fisk = 200 pounds = 90,72 kg.; 1 barrel salt = 280 pounds = 127,008 kg.

Rysslands mått- och viktsystem.

Längdmått: 1 saschén (famn) = 7 fnt (fot) = 2,13356 m.

1 marin-saschén = 6 fut.

1 fut = 12 djujm (tum) = 1 engelsk fot = 0,3048 m.

1 arschin = 16 werschok = 0,7112 m.

1 verst = 500 saschén = 1066,781 ni.

1 desjätin = 109,25 ar.

Rymdmått: 1 tschetwert = 8 tschetvrerik = 64 garnitza = 209,901 liter.

1 last = 16 tschetwert = 3,358,5 liter.

1 botschka eller fat (för våta varor) = = 40 wedro = 400 kruschki = 491,9& liter.

1 kruschka = 10 tscharka = 1,28 liter.

Vikt: 1 funt = 32 lot = 96 zolotnik =-409,51 gram.

1 lot = 3 zolotnik = 12,8 gram.

1 berkovets = 10 pud = 163,805 kg.1305

1 pud = 40 fant = 16,38 kg. 1 ton = 6,2 berkovets = 1,015,7 kg.

Internationella befraktningsmått. Såsom sådana begagnas utom metrisk ton (1,000 kg.) och engelsk ton (1,016 kg.) följande:

1 registerton = 2,883 kbm. 1 Petersbnrger-standard bräder eller plank

= 4,672 kbm. 1 Peterburger-standard fyrkantiga balkar

= 4,247 kbm. 1 Petersburger-standard rundt timmer = 3,398 kbm.

Människoraserna. Efter vissa typiska kroppsliga egendomligheter plägar man indela människosläktet i olika raser, hvilken indelning icke må förväxlas med människans sammanfattning, hufvudsakligast med hänsyn till själsegenskaper, seder och språk, i folk eller folkstammar. Vetenskapen om den förra indelningen kallas antropologi, om den senare etnografi eller etnologi.

Af den mängd antropologiska system, som uppgjorts, återgifves här det vanligast använda, enligt hvilket människosläktet indelas i följande raser:

1. Den kaukasiska eller hvita rasen. Kännetecken: ljus hudfärg, ovalt ansikte, ej ulligt hår, stark skäggväxt, ej

framstående kindkotor, lodrätt ställda tänder.

TJnderafdelningar: a) Indo-européer eller arier, nämligen: germaner (svenskar, norrmän, danskar, tyskar, engelsmän, skottar, nordamerikaner, holländare, flamländare); slaver (ryssar, polacker, tjecker, mährer, slovaker, serber, bulgarer, kroater m. fl.); littaver och letter; greker; romaner (fransmän, italienare, spanjorer, potugi-ser, rumäner m. fl.); kelter (högskottar, irländare, walesare och bretoner); albaneser; armenier; eraner (afganer, ny-perser etc.); hinduer m. fl.

b) Semiter, såsom hebréer (judar), araber, beduiner, abessiner m. fl.

c) Hamiter, såsom berber, kabyler m. fi-

2. Den mongoliska eller gula rasen,

med gulaktig hudfärg, bredt ansikte, framstående kindkotor, slätt, svart hår, svag skäggväxt och sneda ögon, omfattar : finsk-ugriska folk (finnar, ester, liver, kareler och kurer, magyarer, lappar m. fl.); samojeder; mongoliska folk (egentliga mongoler, såsom kalmucker, tunguser, tartarer, kirgiser m. fl., samt sydmongoler, såsom kineser, siameser etc.); japaneser och koreaner; tibetaner m. fl.

3) Den malajiska eller bruna rasen, med brun hy och slätt hår, omfattar malajer, javaner, hovaer, maorier, poly-nesier, dajaker m. fl.

4) Den amerikanska eller röda rasen, med gul till kopparröd hy, krokig näsa, framstående kindkotor, slätt hår, omfattar samtliga indianfolk (urinvånarna i Amerika).

5) Den etiopiska eller svarta (neger-) rasen, med mörk hudfärg, ulligt hår, tjocka läppar och platt näsa; omfattar negrer, australnegrer m. fl.

Till dessa raser komma en del folk af obestämd ras, såsom hottentotter (hänföras af några till etiopiska rasen), buschmän, singaleser, zigenare, arktiska folk, såsom eskimåer (hänföras äfven till mongoliska rasen etc.), basker m. fl.

En annan klassifikation af människosläktet grundar sig på hufvudskålen och dess form. Efter detta system delas folken i sådana med jämförelsevis långt hufvud (långskallar) och sådana med relativt kort hufvud (kortskallar), och inom hvardera klassen skiljes då mellan folk med rakt ansiktsplan samt folk med utskjutande käkar. Easindelningen blir efter denna indelningsgrund ganska olik den ofvan anförda, men blefve för vidlyftig att här relatera.1307

I nyare tid har man försökt en indelning grundad på hufvudsakligen hårets beskaffenhet och färg samt ögats färg och kommit till ett antal af 29 raser, fördelade på sex större och flera uriderafdelningar.

Mässling är en af våra vanligaste infektionssjukdomar. Anledningen till att den mest angriper barn och blott sällan fullvuxna beror dels därpå, att mottagligheten för sjukdomen är ovanligt stor, så att blott få människor undgå den under barnaåren, och dels på, att mässling, liksom åtskilliga andra infektionssjukdomar, när man en gång haft den skapar en särskild omottaglighet för vidare smitta, hvarför det hör till sällsyntheterna att någon angripes af mässling två gånger. Sjukdomen går nästan ständigt i större samhällen och uppträder å glesare bsfolkade trakter tid efter annan såsom epidemi samt orsakas sannolikt af en bakterie, som med den inandade luften inkommer i kroppen. I de flesta fall är mässlingen för öfrigt en ganska ofarlig sjukdom, mången gång till och med knappast förenad med några särskildt framträdande obehag, men kan å andra sidan stundom antaga ett mera elakartadt förlopp, då äfven större benägenhet finnes för allvarsamma följdsjukdomar.

Sjukdomen brukar börja med att patienten är olustig och nedstämd, får klen matlust samt snufva och en vanligen karaktäristiskt torr, kort, liksom »skällande» hosta. Ögonen bli röda och rinnande samt skygga för ljuset. När 3—4 dagar gått under dessa förehud, inställer sig det för sjukdomen karaktäristiska hudutslaget. Detta börjar nästan

alltid i ansiktet, på kinderna, i pannan och omkring munnen samt skiljer sig från utslaget i skarlakansfeber däri att detta senare lämnar panna och haka påfallande bleka. Vid hudutslagets

uppträdande når sjukdomen sin höjdpunkt, i regeln åtföljd af stark feber. Utslaget beledsagas af en lätt svettning. Det visar sig, som sagdt, först i ansiktet, därefter å hals och bröst samt sprider sig inom ett par dagar öfver hela kroppen. Det består af i början högröda, sedermera brunaktiga fläckar af olika storlek och form och lätt upphöjda öfver den omgifvande friska huden. I och med att utslaget blifvit fullt utveckladt inträder en hastig förbättring, samtidigt med att utslaget småningom börjar blekna. Dess sista försvinnande åtföljes vanligen af en ringa affjällning af huden i små fjäll.

Det första man har att iakttaga, då man har skäl misstänka en annalkande mässling, är att lägga barnet till sängs. Till skydd för de ömtåliga ögonen böra sjukrummets fönster förses med lätta förhängen och sängen placeras så, att det direkta dagsljuset ej träffar patientens ögon. Att alldeles förmörka sjukrummet är ej blott onödigt, utan äfven skadligt. Ett par gånger dagligen böra den sjukes ögon tvättas med rent, ljumt vatten, som nyss förut uppkokats. Särskildt är detta välgörande om morgnarna, då ögonlocken ofta äro alldeles hop-klibbade. Likaledes bör man då oeh då rengöra munhåla och näsa med kokt vatten, tillsatt med öfvermangansyradt kali till svag rosafärg. Sjukrummet bör ej hållas för kallt; omkring 20 grader är lämplig temperatur. Man bör se till att den sjuke är väl omsvept, dock ej så inlindad och öfvertäckt, att han måste ligga i oupphörlig svettning. Den sjuke bör ej få stiga upp förrän affjällningen är fullbordad oeh bör efteråt aktas och observeras särskildt under ett par, tre veckor, enär stundom allvarsamma följdsjukdomar kunna inställa sig, sedan sjukdomen skenbart blifvit fullständigt häfd. Den bästa dieten är tunna, fett-1309

fattiga soppor, hafresoppa, svag buljong och mjölk. När febern är öfver, behöfver ej någon speciell diet iakttagas.

Mässlingen är, som sagdt, oftast en godartad sjukdom, men har stundom benägenhet för svårare komplikationer, och alltid förefinnes en viss risk för följdsjukdomar. Vanligen gälla dessa lungorna, öronen, ögonen och tarmkanalen. Svaga barn, särskildt skrofulösa sådana, äro mera utsatta härför än andra. Så snart man har anledning misstänka att

någon bi- eller följdsjukdom tillstött, bör läkare genast tillkallas, ty dylika fall kunna alltid vara förenade med fara. Största faran innebär naturligtvis en tillstötande lunginflammation, en ingalunda ovanlig komplikation, men äfven ögon- och öroninflammationer, som rätt ofta inställa sig, kunna blifva ödesdigra nog för patientens framtida syn och hörsel, om de ej i tid komma under sakkunnig behandling.

Mönstring (se Värnplikt.)N.

Nafvelbràck (se Bråck.)

Naglar. De hornartade utväxter på fingrarnas och tårnas öfre ändar, som kallas naglar, tjäna som stöd och skydd för underliggande fina muskelknippen och nervändar. De tillväxa från den s. k. nagelbädden, så att nagelskifvan slutligen skjuter fram öfver fingrets och tåns ända. Därvid uppstå under nageländarna större eller mindre fördjupningar, hvilka ha en otreflig benägenhet att tjäna som aflagringsställen för smuts, damm o. d., naturligtvis äfven smittoämnen af alla slag. Särskildt för fingernaglarnas vidkommande är bärandet af dylika s. k. sorgkanter på naglarna icke blott ett skönhetsfel, som ställer vederbörande persons renlighetssinne i en föga tilltalande dager, utan det innebär äfven sanitära vådor, hvilka lätt inses, om man besinnar hvad allt vi använda våra fingrar till. Det bör därför vara hvarje människas plikt att sköta sina naglar så, att hon ej blir en fara för sig själf eller sin omgifning och ej heller ett oaptitligt exempel på bristfällig renlighet. För det första böra naglarna klippas tidt och tätt, så att ej någon smuts kan aflagras under dem, för det andra bör man dagligen rengöra dem med en nagelborste samt tvål och vatten. Nageln skall skäras eller klippas jämns med kanten, ej i en spets, och filas jämn, så att ej några skråmor och repor uppstå. Långa, spetsiga naglar,

som somliga anse snobbigt, andra åter lägga sig till med i den hemska afsik-ten att bruka dem såsom örslef, kunna gifvetvis icke bäras af någon människa med smak och förstånd. Angående den dagliga nagelvården i öfrigt se under Händernas vård.

Inväxta naglar förekomma nästan uteslutande på stortårna och äro en följd af trånga och olämpliga skodon. Nageln pressas nedåt och tränger med sidokanterna ned i den underliggande huden, som kan genomskäras, så att ett formligt sår uppstår, eller inflammeras i svårare eller lindrigare grad. Man brukar kunna förebygga detta genom att ej klippa nageln för kort i sidokanterna, utan så, att nagelkanten bildar en nästan rak linje. Har åkomman ej gått för långt, brukar den kunna botas på det sätt, att man mellan nagelkanten och den ömma nagelbädden inskjuter en liten ren bomullssudd, som dagligen ombytes. Har inväxningen gått för långt, bör man vända sig till en läkare, som genom en liten enkel operation kan skaffa varaktig bot.

Eätt ofta händer, att å inre nagelfalsen huden liksom spricker och att flikar af densamma vikas upp. Dessa s. k. nagelrötter äro ofta åtföljda af smärta och rodnad, vanligen till följd af yttre åverkan, hvarför man bör klippa af dem, så snart de visa sig. Man kan för öfrigt förebygga dem genom ett mycket1313

enkelt medel, i det att man dagligen vid naglarnas putsande stryker nagel-bäddsfalsen litet bakåt.

Kartnaglar kallar man sådana naglar, som ej utgöras af en glatt ocb jämn, mer eller mindre rosen färgad skifva utan af en vanligen mycket förtjockad, ojämn, sprickig ocb skroflig samt missformad bildning. Kartnaglar bero antingen på någon sjuklig förändring af nagelbädden eller på svampbildning i eller under nageln. Endast en läkare kan afgöra om bot är möjlig.

Namn (se Kvinnonamn och Mansnamn. Angående godkännande af nytt släktnamn se Släktnamn.)

Namnsedel (se Boktryckeri och Tryckfrihet.)

Nationalmuseum (se Museer.)

Nationalparker (se Naturskydd.)

Natron (se Bikarbonat.)

Naturhistoriska riksmuseum (se

Museer.)

Naturskydd. För att skydda sådana naturminnesmärken, som det kan vara af intresse att bevara från förstörelse och vanvård, har stiftats en lag af i hufvudsak följande innehåll:

Genom fridlysning enligt denna lag kan skyddas »område eller till fastighet hörande naturföremål», hvars beskaffenhet bör vara sådan, att den kan anses vara »af särskildt intresse för kännedomen om landets natur eller på grund af märklig naturbeskaffenhet eljest synes böra för framtiden skyddas». Det ligger i Vetenskapsakademiens hand att afgöra huruvida ett föremål rätteligen är att betrakta såsom naturminnesmärke eller ej, hvarför den, som begär fridlysningen, helst bör innan han vidtager några åtgärder underställa saken någon naturvetenskapligt bildad persons omdöme.

Ansökan om fridlysning skall inlämnas till k. befallningshafvande i det län,

hvarest området eller föremålet finnes, och skall innehålla: 1) noggrann uppgift om naturminnesmärkets beskaffenhet och läge; 2) uppgift å fastighetens ägare samt dem, hvilka där äga nyttjanderätt, servitutsrätt eller annan dylik rätt; 3) förslag till de fridlysningsbe-stämmelser, som lämpligen böra meddelas, samt 4) förslag till det sätt, hvarpå området eller föremålet bör utmärkas och, där så erfordras, inhägnas.

Om ej sökanden själf är ägare till det ifrågavarande området, bör vid ansökningen fogas dennes eller dessas skriftliga medgifvande till fridlysningen. K. befallningshafvande har sedan att om ansökningen underrätta kända rättsägare, hvilka icke gifvit sitt skriftliga bifall, samt att underställa densamma Vetenskapsakademiens utlåtande. Blir detta afstyrkande, afslås ansökningen; i annat fall och om någon rättsägare ej inom 2 månader bestridt ansökningen och visat sig däraf lida väsentligt intrång, underrättar k. befallningshafvande sökanden, »att ansökningen kommer att bifallas, därest naturminnesmärket på sökandens föranstaltande och bekostnad å marken utmärkes och, där så erfordras, inhägnas enligt de närmare bestämmelser k. befallningshafvande därvid meddelar». När sökanden styrkt sig hafva vidtagit dessa åtgärder, förklaras naturminnesmärket fridlyst och kungörelse härom utfärdas på allmän bekostnad. Öfverträdelse af fridlysningsbestämmelserna straffas med böter från 5 till 1,000 kronor. Det åligger allmän åklagare att åtala förseelser mot lagen; för öfrigt har en hvar rätt att anställa dylikt åtal, dock skall i sådant fall allmänna åklagaren underrättas i tid. Af böterna tillfalla två tredjedelar åklagaren, men om särskild angif-vare finnes, erhåller han hälften häraf. Den återstående tredjedelen tillfaller en naturskyddskassa.1315

Lagen innehåller dessutom bestämmelser om skydd för sällsynta djurarter, som ej äro föremål för jakt- eller fiskelagstiftningens bestämmelser, äfvensom för sällsynta växter, hvarjämte densamma medgifver k. befallningshafvande rätt att förbjuda annonsering i det fria annorledes än å byggnad, däri människor bo eller affär är inhyst, vare sig med tafla, plakat, inskrift eller annan störande anordning.

Samtidigt med denna lags antagande beslöto statsmakterna att såsom nationalparker afsätta tio områden, belägna inom olika delar af landet, nämligen: 1) ett område om c:a 15 kvadratmil omkring Stora sjöfallet; 2) ett område om c:a 19 kvadratmil innefattande Sarekfjällen; 3) ett område om c:a 5,000 hektar, omfattande nedre delen af Abiskodalen; 4) ett med urskog bevuxet område inom Tärendö revir i Norrbotten; 5) ett c:a 500 hektar stort område med löfängsna-tur söder om fjället Peljekaise i Arje-plougs revir; 6) ett område af Sonfjället i Härjedalens revir; 7) ett med urskog bevuxet område om 20 hektar å Hamra kronopark; 8) holmen Ängsön under Vä-ringsö i Länna socken (Roslagen); 9) ett område om 109 hektar å Kilsbergens sluttning på Garphytte kronopark (Närke), samt 10) vissa delar af Gotska Sandön. I dessa nationalparker är ali slags åverkan, till och med medförandet af hund, förbjudet vid vite från 5 till 1,000 kr.

Navigationsskolor finnas i Stockholm, Kalmar, Malmö, Göteborg och Härnösand och ha till ändamål att meddela undervisning för utbildande af fartygsbefäl och maskinbefäl å fartyg. Navigationsskola, som afser utbildning af såväl fartygs- som maskiobefäl, består af en navigationsafdelning och en maskinafdelning. Navigationsafdelningen omfattar sjökaptens-, styrmans- och skeppar-klass, den senare afseende utbildandet

af skeppare af l:sta klass. Maskinist-afdelningen omfattar likaledes 3 klasser l.sta maskinist- (öfvermaskinist-), 2:dra maskinist- och 3:dje maskinistklass. Navigationsskolan i Kalmar har endast navigationsafdelning; de öfriga fyra hafva såväl navigations- som maskinist-afdelningar.

För inträde i navigationsafdelning fordras, utom god frejd och fyllda 16 års ålder: af styrmanselev att minst 2 år hafva varit anställd i verklig sjömanstjänst å segel- eller ångfartyg i in-eller utrikes fart, att kunna skrifva läsligt och någorlunda felfritt efter diktamen samt att kunna obehindradt räkna de fyra räknesätten med hela tal, decimal-och vanliga bråk, samt af sjökaptenselev att hafva aflagt styrmansexamen eller äga däremot svarande kunskaper samt att hafva tjänstgjort till sjöss minst 3 år. För inträde i skepparklas-sen äro fordringarna i vissa fall lägre. För inträde i maskinistafdelningen kräfves, utom god frejd och uppnådda 16 års ålder, att viss tid hafva tjänstgjort som biträdande maskinist å ångfartyg med examinerad maskinist samt att, äfvenledes viss tid, hafva vid mekanisk verkstad deltagit i ångmaskinarbete, vidare att kunna skrifva läsligt och någorlunda felfritt samt äga färdighet i de fyra räknesätten med hela tal, deci-mal- och vanliga bråk. För inträde i högre klass fordras afgångsexamen från nästföregående klass eller motsvarande kunskaper äfvensom viss praktisk tjänstgöring såsom undermaskinist eller maskinist.

Nedre justitierevisionen benämnes ett i Stockholm varande ämbetsverk, som har till uppgift att bereda justitie-ärenden till föredragning och afgörande i högsta domstolen. Beredningen verkställes af revisionssekreterarna, hvilka äfven ha att biträda chefen för justitie-1317

departementet med beredning och vid föredragning af frågor om nåd i brottmål och om lejd samt andra dispenser eller tillåtelser, hvilka bero på k. m:ts afgörande i statsrådet. Revisionssekreterarna åligga jämväl att vidtaga åtgärder för expeditionen af de fattade besluten i hvarje mål. De vid justitiere-visionsexpeditionen anställda protokollssekreterarna ha förnämligast till åliggande att föra protokoll i de justitie-ärenden, som förekomma i statsrådet eller högsta domstolen.

Nervfeber eller tyfoidfeber, äfven kallad abdominal- eller tarmtyfus, är en infektionssjukdom, som ingalunda är ovanlig och rätt ofta uppträder epidemiskt än här, än där. Den förorsakas af en särskild bacill, som företrädesvis håller till i tarmarna och genom de sjukas uttömningar lätt kan spridas vidare, förnämligast genom förorening af vatten, som användes till dryck, till rengöring af mjölkkärl o. s. v. Där sjukdomen uppträder epidemiskt kan man i regeln leda dess ursprung tillbaka till någon gemensam smittokälla, som genom vatten eller mjölk öfverfört sjukdomen till omgifningen. Sjnkdomen kan emellertid äfven öfverföras direkt genom beröring med en nervfeberpatient eller en person, som utan att själf vara sjuk bär med sig tyfoidbaciller, men under alla förhållanden uppstår sjukdomen alltid på det sättet, att bacillerna i fråga inkomma i tarmkanalen — de öfverföras, med andra ord, icke, såsom exempelvis lungsotsbakterierna, med luften. Tyfoidbacillen behöfver för öfrigt fuktighet och kan därför icke såsom lungsotsbakterien bibehålla sig utveck-lingskraftig äfven i torrt tillstånd.

Nervfebern angriper med förkärlek unga kraftiga personer mellan 15—30 år, dock äro äfven personer öfver och under denna ålder mottagliga för smitta.

Barn under ett års ålder angripas dock endast undantagsvis. Man har äfven konstaterat att kvinnor synas vara skyddade från sjukdomen under hafvandeskap och barnsäng. Egendomligt nog tyckas äfven personer med lungsot eller hjärtfel vara i viss mån skyddade. Den, som en gång haft sjukdomen, blir sedermera mindre mottaglig för densamma, hvarför det hör till undantagen att en person får denna sjukdom mer än en gång.

Sjukdomen förebådas ibland af matthet, bristande aptit, olust till arbete, hufvudvärk o. s. v., men kommer understundom äfven utan några sådana förebud. Den inledes ofta med frossbrytningar, men kan äfven ibland börja mera omärkligt. Efter hand ökas febern, mattigheten tilltager, aptiten är borta och den sjuke angripes af hufvudvärk. Tungan är belagd, och oftast råder i sjukdomens början förstoppning, som dock snart aflöses af diarré med täta, tunna, ljusgula öppningar. Efter några dagars förlopp är sjukdomen fullt utvecklad med hög feber; den sjuke blir dåsig, oredig och omtöcknad samt yrar ofta, i synnerhet under natten. Under sjukdomens andra vecka uppträder ett utslag af små rosafärgade, svagt upphöjda fläckar, mestadels å bröst och buk. Detta utslag, som kan vara mer eller mindre framträdande, försvinner dock åter efter några dagar. Då sjukdomen nått sin höjdpunkt, ligger aptiten fullständigt nere, tungan är tjockt belagd, läpparna oftast torra och spruckna samt belagda med en intorkad skorpa.

I svårare fall fortfara dessa symtom under hela tredje sjukdomsveckan, som är sjukdomens kritiska period. I lindrigare fall går febern nu ned, den sjuke blir lugnare och redigare, sömnen blir bättre och tillfrisknande inträder så småningom, I andra fall kunna däre-1317

mot under denna period komplikationer tillstöta, som medföra ogynnsam utgång. De farligaste af dessa äro tarmblödning och bukhinneinflammation, som uppstå till följd af de många små sår, som bildats å tarmväggen

och som, när de gå på djupet, kunna leda till bristning af ett blodkärl eller till tarmens genomborrande, så att tarminnehållet utgjutes i bukhålan och framkallar en svår bukhinneinflammation, som vanligen slutar med döden. I munhålan och svalget kunna äfven, synnerligen vid bristfällig renhållning, sår uppkomma, från hvilka omgifvande körtlar samt innerörat kunna angripas, i sistnämnda fall medförande döfhet. Äfven lungorna kunna indragas i sjukdomen och förvärra densamma.

Sjukdomsgiftet utöfvar en särskildt framträdande verkan på nervsystemet, hvilket gifvit anledning till benämningen nervfeber. Denna verkan yttrar sig hufvudsakligen i omtöckning af medvetandet, ibland ända till sanslöshet. Yr-seln kan ofta stegras till delirium, hvarunder fara föreligger att den sjuke kan rusa upp ur bädden och göra sig illa, t. ex. genom att kasta sig ut genom ett fönster. Dessa nervsymtom framträda mest hos personer med nervösa anlag eller med ett redan af andra orsaker angripet nervsystem.

Något specifikt botemedel mot nervfeber är ännu icke kändt. I sjukdomens början kan intagande af kalomel (kvick-silfverkloryr) utöfva fördelaktig inverkan på sjukdomens förlopp. Detta medel är emellertid ett starkt gift och måste användas med yttersta försiktighet och med noggrant iakttagande af läkarens föreskrifter. För öfrigt lägges hufvudvikten på en ändamålsenlig och noggrant genomförd dietisk och hygienisk behandling. Som magen är mycket ömtålig, kan ej någon fast föda förekomma. Uppkokt mjölk är det lämpli-

gaste födoämnet, antingen enbär eller med tillsats af te, kaffe, liten smula konjak, kakao eller äggula. För beredande af omväxling kan man då och då gifva patienten litet buljong eller bafresoppa. Blott litet i sänder bör förtäras, hvaremot måltiderna göras så mycket tätare. Hufvudsaken är att kunna så mycket som möjligt bibehålla den sjukes krafter, utan att anstränga matsmältningsorganen. Till dryck användes kallt vatten, kallt te med mjölk och i svårare fall litet vin eller öl. Kolsyrade vatten däremot böra undvikas såsom uppdrifvande.

Särskildt stor försiktighet beträffande dieten måste iakttagas, då sjukdomen nått sin höjdpunkt äfvensom under tillfrisknandet. Då sjukdomen börjar gå tillbaka, återkommer aptiten, ofta ganska häftigt, och den sjuke får en stark åtrå efter ordentlig mat. Får ban sin vilja fram, blir följden naturligtvis att sjukdomen börjar på nytt och då ofta ändar med döden. Därför bör den sjukes omgifning bestämdt vägra tillmötesgå den sjukes begäran efter mat och sorgfälligt vaka öfver att han blott får flytande näring af ofvan omtalade slag intill dess han varit feberfri i en eller halfannan vecka, då fastare köttföda kan tillåtas.

Noggrann renlighet är af nöden. Den sjukes munhåla bör ofta och grundligt sköljas eller tvättas med aseptin. De spruckna läpparna och den belagda tungan kan man bestryka med litet glycerin. Den sjukes uttömningar böra, till förebyggande af smittans spridande, genast oskadliggöras genom desinfektion med lysol eller karbolsyra. Likaså måste nedsmutsadt linne o. d. genast kokas i såpvatten och desinficieras. Den, som sköter den sjuke, bör äfven för sin egen del iakttaga sträng renlighet och särskildt före sina måltider noga tvätta sina händer.

Vattenbehandling spelar en stor roll vid nervfeber, företrädesvis kalla tvättningar. Utom det att de stärka huden, inverka de lugnande på nerverna och ha äfven en afgjordt gynnsam inverkan på andningsorganen och njurarna. De tjäna äfven till förebyggande af liggsår, som i denna långvariga sjukdom lätt uppstå. Om dessas behandling och förebyggande se Liggsår.

Nervsjukdomar (se Ansiktsvärk, Förlamning, Hufvudvärk, Höftvärk, Kramp, Migrän, Neuralgi, Neurasteni, Neurit, Ryggmärgslidande och Skrifkramp.)

Neuralgi eller nervvärk kallar man sådana nervsmärtor, som karaktäriseras däraf att de förnimmas i området för en bestämd nervstam eller bestämda nervgrenars utbredning. De äro i allmänhet mycket häftiga och uppträda vanligen rycktals med smärtfria eller jämförelsevis lugnare mellantider. I många fall torde neuralgierna vara föranledda af samma orsaker som de neu-ritiska åkommorna och åtföljas stundom liksom dessa af förlamningar eller nedsättning i känselförmågan. Utom af yttre skador och förkylning kan en neuralgi äfven uppstå till följd af förgiftningar eller infektionssjukdomar. Personer, som lida af blodbrist eller allmän nervositet i någon form, äro

särskildt disponerade härför.

Smärtanfallen kunna variera betydligt i fråga om såväl långvarighet som deras periodiska återkommande. Ibland kunna de gå öfver på en liten stund, i andra fall hålla de på i timtal, än återkomma med några minuters mellanrum och än kunna timmar, dagar, ja veckor förflyta, under hvilka den sjuke är fullkomligt smärtfri. Stundom händer det att nervvärken återkommer på en bestämd tid alldeles som frossan. Anfallet kan komma fullkomligt af sig självt eller också föranledas af någon yttre

anledning eller psykisk inverkan, t. ex. skrämsel eller vrede. Ibland inledes anfallet af abnorma förnimmelser, såsom kittling, myrkrypning, domningskänsla o. s. v. i den angripna lemmen. Nästan alltid är den sjuka nerven öm för tryck. Den sjukes välbefinnande kan ej sällan lida i hög grad genom smärtornas häftighet, störd nattro o. s. v.

Behandlingen och utsikterna till hälsans återvinnande bero på orsakerna. Ibland kan sjukdomen vara jämförelsevis lätt att häfva, ibland åter kan den trotsa hvarje behandling. Särskildt hos gamla personer bruka neuralgier vara envisa. Smärtorna försöker man lindra genom att hålla den sjuka lemmen i hvila, genom kylande omslag, isblåsa och inre smärtstillande medel, t. ex. fenacetin eller antipyrin i doser om 1 gm. Elektricitet och massage göra äfven ibland god verkan, liksom vissa afledande medel, exempelvis spansk fluga, ingnidning med liniment o. s v. Hud-retande bad, såsom gyttjebad o. d., kunna likaledes utöfva gynnsamt inflytande.

Neurasteni. Med detta ord menas hvad man i allmänhet kallar nervositet, d. v. s. en allmän sjuklig svaghet och ömtålighet hos nervsystemet. Det är sålunda icke, såsom vid neuralgi eller neurit, fråga om någon egentlig nervsjukdom, nerverna äro blott abnormt känsliga eller ömtåliga, så att de reagera för intryck, som skulle lämna friska nerver oberörda. Neurastenien angriper företrädesvis personer med nedärfda nervösa anlag; ett sådant anlag utvecklas lätt till neurasteni genom alkoholmissbruk, könsutsväfningar, kroppslig och andlig öfveransträngning, sorger och bekymmer samt otaliga andra omständigheter. Neurastenien är en mycket utbredd sjukdom och har särskildt blifvit mycket vanlig i vårt nervösa och1323

jäktande tidehvarf, som ställer stora anspråk på individernas kropps- och själskrafter. Mest äro de s. k. högre klasserna angripna af detta lidande, som för de därmed behäftade mången gång kan blifva så outhärdligt, att lifvet slutligen blir en börda.

Symtomen äro ytterst växlande. Ofta känner den sjuke smärtor än här, än där, men i regel äro dessa smärtor mera inbillade än verkliga. Han blir lätt trött, känner sig tom i hufvudet, ofta fullkomligt frånvarande, öfverfalles af domningar, ryckningar och krypningar i lemmarna, egendomliga lukt- och smakförnimmelser o. s. v. Abnorma föreställningar äro ytterst vanliga, sjuklig retlighet, omotiverade vredesutbrott, fixa idéer af hvarjehanda slag, såsom fruktan för döden eller någon viss sjukdom. Ibland uppträda dessa tvångsföreställningar i form af en oöfvervinnelig fruktan att gå öfver en öppen plats (agorafobi eller torgskräck) eller för eldfara eller för att glömma något. Den sjuke har benägenhet att öfverdrifva sina sorger och bekymmer, inbillar sig lätt vara förföljd eller misskänd o. s. v. Neurastenien har i detta afseende många likheter med både hysterien och hypokondrien, och ibland kan gränsen mellan dessa tillstånd vara mycket svår att uppdraga.

Neurastenikern sofver i allmänhet dåligt och ligger ofta blott i en halfslum-mer samt har plågsamma drömmar. Ibland kan dock neurastenien vara förenad med en viss sömnsjuka. Sömnlösheten, som är den nervöses plågoris, föranleder honom, gärna att anlita alla möjliga sömnmedel, som i längden blott förvärra saken.

I ett ganska stort antal fall kännas symtomen hufvudsakligen i magen. Den s. k. nervösa magkatarren är t. ex. en neurastenisk åkomma, som är mycket besvärlig och äfven plågsam. Den sjuke

klagar öfver dålig smak i munnen, illamående, nyckfull aptit, uppstötningar, magsyra, kväljningar och magknip etc., i synnerhet efter måltiderna. En annan form är den sexuella neurastenien, som yttrar sig i en mångfald

symtom från köns- och urinapparaten.

Neurastenien är i regel ett kroniskt lidande, oftast med perioder af förbättringar och försämringar. Fullt återvinnande af hälsan är ganska sällsynt, men ändamålsenlig behandling kan alltid medföra afsevärd förbättring. Behandlingen måste rätta sig efter fallets beskaffenhet och individuella olikheter, och då sjukdomen i sig själf är särdeles komplicerad och växlande, säger det sig självt att endast en läkare, som är bevandrad på området, kan med utsikt till framgång behandla densamma. För ali slags humbugsmedicin, som neu-rasteniens offer gärna tillgripa, måste på det eftertryckligaste varnas, särskildt som många af dessa medel innehålla ämnen, t. ex. alkohol, som äro rena nervgift och endast förvärra tillståndet. En del i handeln förekommande näringspreparat ha i många fall visat sig kunna medföra förbättring, men ha det felet att i allmänhet vara orimligt dyra. Bättre verkar emellertid en systematiskt genomförd kur efter läkares anvisning. I somliga fall är kroppslig och andlig hvila lämpligast, i andra fall är planmässigt arbete hvad den sjuke behöfver. En gödkur brukar ofta medföra goda resultat, i synnerhet då det är fråga om magra, blodfattiga individer. Den sjuke skall därvid läggas till sängs, afhålla sig från alla ansträngningar och helst alldeles isoleras. Måltiderna skola ej vara rikliga, men täta. Viktökningen bör under kuren uppgå till i medeltal ett kg i veckan.

Ombyte af vistelseort utöfvar i allmänhet ett gynnsamt inflytande liksom friluftslif öfver hufvud taget. Bad, tvätt-

ningar och afritningar ha liksom gymnastik ett fördelaktigt inflytande. För öfrigt bör den sjuke afbålla sig från allt, som kan reta de ömtåliga nerverna, såsom bruk af alkohol, starkare rökning, upphetsande förströelser o. s. v. Det är omgifningens plikt att så mycket som möjligt söka afleda den sjukes uppmärksamhet från honom själf och hans tillstånd, och framför allt bör man icke bagatellisera det i och för sig svåra lidandet såsom' blott och bart inbillningssjuka.

För att förebygga utvecklande af en neurasteni hos personer med nervösa anlag bör man så tidigt som möjligt vidtaga ändamålsenliga åtgärder. Allt, som kan vara retande för nerverna, bör undvikas och äfven dieten regleras i öfverensstämmelse härmed. Födan bör vara riklig, lättsmält och omväxlande. Tillräcklig sömn och hvila, undvikande af nattvak och andlig öfveransträngning, härdning af kroppen genom friluftslif, kalla afrifningar, bad o. s. v. kunna i hög grad stärka nervernas motståndskraft.

Neurit kallas en nervsjukdom, som har sin grund i en inflammation eller en urartning af nerven. Understundom är den inskränkt till blott en viss del af nerven, ibland åter kan nerven vara helt eller till större delen angripen, liksom stundom blott en eller några få närbelägna nerver, i andra fall åter olika nervområden äro angripna. Sjukdomen kan uppkomma dels genom yttre skador och förkylningar, dels genom näringsrubbningar inom nerven eller infektioner och förgiftningar. Alkoholmissbruk medför sålunda ofta neurit, liksom bland infektionssjukdomar difteri, tuberkulos, tyfus, influensa och syfilis. Sjukdomen förekommer ej så sällan äfven i förening med sockersjuka, gikt, blodbrist och arterioskleros.

Neuritens hufvndsymtom äro smärtor i det angripna nervområdet, hvarjämte vanligen nerven och närbelägna muskler ömma för tryck. Ej sällan känner den sjuke egendomliga förnimmelser å det angripna stället, såsom kittling, myr-krypning o. s. v. Ibland inställer sig kramp eller rent af förlamning eller känslolöshet i mer eller mindre utpräglad grad.

Behandlingen af en neurit måste afpassas efter den till grund för sjukdomen liggande orsaken. Neurit orsakad af blyförgiftning eller arsenikförgiftning hos personer, som ha att syssla med bly- eller arsenikhaltigt material eller på annat sätt blifvit förgiftade med dylika ämnen, t. ex. genom arsenikhaltiga tapeter, tyger o. s. v., är i allmänhet jämförelsevis lätt att hafva, om orsaken undanrödjes. Alkoholneurit, som kan inställa sig äfven hos s. k. måttlighets-supare, går äfven att böta jämförelsevis lätt, dock endast under förutsättning att fullständig afhållsamhet från alla alkoholhaltiga drycker strängt iakttages.

Neutralitet (se Folkrätt.)

Njursjukdomar. Njurarna, två stora körtlar med en karaktäristisk bönform, ligga en på hvardera sidan om ländpar-tiet af ryggradspelaren. De omgifvas alltid af ett fettlager, som hos korpu-lenta personer kan vara högst betydligt. Betraktar man njuren i genomskärning, ser man en mörkare yttre randzon, barksubstansen, som hestår af små grenar af njurpulsådern, och en inre, ljusare färgad märgzon, bestående af en oerhörd mängd fina urinkanaler, som föra den från blodet afskilda urinen till ett utvidgadt rum, nj urbäckenet, hvarifrån urinen genom urinledaren ledes vidare till urinblåsan.

Njurarna ha en mycket viktig uppgift att fylla, i det de afskilja och ur kroppen bortleda blodets afsöndrings-1327

Njuren i genomskärning.

produkter. Då njurarnas verksamhet af en eller annan anledning upphäfves eller hämmas, blir följden att afsöndringspro-dukterna kvarstanna i blodet och förgifta detta, hvilket ej sällan leder till döden.

De vanligaste sjukdomarna i njurarna äro inflammationsprocesser.

En akut njurinflammation uppstår i de flesta fall genom utsöndring af giftiga ämnen genom njurarna, antingen gifter, som genom förtäring inkommit i kroppen, eller giftämnen, som bildats inom kroppen under en infektionssjukdom. Sålunda har skarlakansfeber ej sällan en akut njurinflammation i släptåg, liksom äfven difteri, rosfeber, tyfus,lunginflammation, kolera o. s. v. kunna gifva anledning till en sådan. Utom af egentliga gifter kan en njurinflammation äfven framkallas af större mängder klor-kalium, terpentin, salicylsyra, spanskt fiugplåster o. s. v. Stark förkylning torde äfven ej sällan medverka till sjukdomens utbrott, äfven om den egentliga orsaken troligen ligger djupare.

Sjukdomens förnämsta kännetecken äro förändringarna i afseende på urinen, hvarför denna bör ofta och noggrant undersökas i alla fall af skarlakansfeber och andra sjukdomar, som bero på

infektion. Ju tidigare inflammationen, som uppträder ganska omärkligt i början, kan konstateras, desto större äro utsikterna att bäfva densamma.

I alla mera utpräglade fall är urinmängden minskad i större eller mindre grad. Ej sällan är urinen grumlig och afsätter inom kort en mer eller mindre riklig bottensats eller fläckig utfällning. Dock behöfver detta ingalunda alltid antyda att ett njurlidande föreligger, ty dylikt kan inträffa äfven med normal urin, då denna efter förtärandet af vissa födoämnen eller drycker blir alkalisk i stället för sur eller då den är mycket rik på salter. Blod i urinen är däremot alltid ett betänkligt tecken. Ägghvita i urinen kännetecknar alltid en njurinflammation.

Lokala symtom kunna ibland förefinnas, t. ex. ömhet eller smärtor i njur-trakten, men äro i och för sig ej af någon afgörande betydelse. Detta är däremot fallet med de på olika ställen uppträdande vattensvullnaderna. Vanligen visa sig dessa först i ansiktet, som får ett egendomligt uppsvälldt och oftast blekt och glänsande utseende. Den starkaste svullnaden visar sig vanligen i början i ögonlocken. Vid sjukdomens fortskridande svullna snart äfven underbenen strax ofvanför anklarna och i svårare fall kan svullnaden utbreda sig allt mer, så att slutligen en ödesdiger allmän vattusot inträder. Äfven komplikationer från andningsorganen, såsom utbredda luftrörskatarrer och lunginflammationer, kunna tillstöta. Akut njurinflammation kan äfven leda till urämi eller blodförskämning genom kvarstan-nande af afsöndringsprodukter, dock är denna komplikation mera vanlig vid kroniskt njurlidande.

I de fall, då en akut njurinflammation1329

beror pä infektion eller förgiftning, rättas behandlingen i främsta rummet efter grundlidandet. Så exempelvis, då den åtföljer skarlakansfeber. Dieten är af synnerligt stor vikt. Mjölkdiet är i synnerhet nyttig, helst som den ej

blott är närande och lättsmält, utan äfven urindrifvande. Den kan emellertid stundom vara svår att genomföra under en längre tid, hvarför man dels kan göra mjölken smakligare genom små tillsatser af kaffe, te o. d., dels kan då och då sticka emellan med hafresoppa, ris-eller havregrynsgröt, fint hvetebröd eller lättare mjölrätter. Förlöper sjukdomen gynnsamt, kunna finare grönsaker, kom-potter och fruktgeléer tillåtas och längre fram ägg och lättsmälta kött- och fiskrätter. Såsom drycker äro utom mjölk och vatten lemonad och alkaliska vatten, som verka lätt urindrifvande, till-låtna, hvaremot alkohol, äfven om den är utspädd, måste förbjudas. Starka kryddor äro också skadliga såsom njur-retande.

I händelse den sjuke besväras af förstoppning, kan man gifva honom kärnmjölk, surmjölk, grahamsbröd o. d. och, om så behöfs, milda afförande medel, t. ex. ricinolja eller ungerskt bittervatten.

Under tillfrisknandet måste stor försiktighet iakttagas, och så länge spår af ägghvita förefinnes i urinen bör den sjuke ej lämna sängen. Äfven efteråt är det af stor vikt att särskild försiktighet iakttages och att urinen litet emellanåt undersökes. Det är gifvet att vid en så pass allvarsam sjukdom läkare redan från början måste anlitas.

Den kroniska njurinflammationen kan stå i förening med antingen förstoring af njuren eller med en förminskning och skrumpning af densamma, s. k. skrumpnjure. Den första formen kan i längre framskridet stadium öfvergå i

den senare. Den förstorade njuren förändrar ej blott form utan äfven färg, blir hvit eller fläckig och kan utveckla sig ur en akut njurinflammation, men äfven uppstå självständigt, orsakad af kroniska infektionssjukdomar, exempelvis syfilis och tuberkulos, eller kroniska förgiftningar, framför allt alkoholmissbruk. Stundom höljer sig orsaken i dunkel. Sjukdomen gynnas af fuktiga bostäder oeh strängt kroppsarbete, synnerligen i fuktig och kall väderlek. Den utvecklar sig, då den ej är direkt föranledd af en akut inflammation, omärkligt och smygande. De första tecknen bruka vara en påfallande blekhet och vattensvullnader, som börja i fötterna. Den sjuke känner sig ofta matt, aptiten är borta och hufvudvärk vanligen också för handen. Urinen är minskad i mängd, i svårare fall till och med betydligt, och af ljusgul färg eller röd eller brunröd, då blod förekommer i densamma. Den är äfven starkt ägghvitehaltig. Under sjukdomens förlopp uppträda ofta symtom till urämi.

Så länge inga komplikationer tillstöta saknas feber. I svåra fall ökas vattensvullnaderna och urinmängden aftager, hvarefter döden inträder ett eller två år efter det de första vattensvullnaderna visat sig. I andra fall får sjukdomen ett mera växlande förlopp med perioder af förbättring och försämring och kan då draga mycket långt ut på tiden. Blott i mycket sällsynta fall återvinnes full hälsa. I regel öfvergår sjukdomen vid långvarigare förlopp till skrumpnjure.

Behandlingen är i hufvudsak densamma som vid akut njurinflammation med mjölkdiet o. s. v., dock med vissa lättnader. Den sjuke bör i synnerhet akta sig för förkylningar och, om han har råd och tillfälle därtill, helst tillbringa vintern i ett torrt och varmt klimat.1332

Den andra formen af kronisk njurinflammation, skrumpnjuren, har i många fall äfven en dunkel orsak, dock spela härvidlag sjukdomar i ämnesomsättningen, t. ex. sockersjuka och gikt, en viktigare roll. Alkoholism är en rätt vanlig orsak till skrumpnjure, som uppträder först efter det 40:de lefnadsåret och förekommer oftare hos män än hos kvinnor.

Äfven denna sjukdom börjar omärkligt och smygande och kan utveckla sig på detta sätt under åratal, till dess plötsligt en hjärnblödning, en urämi eller ett anfall af hjärtsvaghet uppenbarar hur det är fatt. I de flesta fall bruka dock småningom vissa symtom inställa sig, såsom matthet, brist på aptit, hufvudvärk, svindelanfall, andnöd, hjärtklappning, häftiga, ofta återkommande näsblödningar. Stundom äro stegrad törst samt tata och rikliga urinuttömningar, företrädesvis nattetid, de första tecknen. I motsats till andra former af njurinflammation är vid skrumpnjure urinmängden ökad betydligt öfver det normala, till och med mer än dubbelt. Urinen är klar och ljus

till färgen och innehåller blott en ringa mängd ägghvita, som tillfälligtvis äfven kan saknas. I längre framskridna stadier af sjukdomen brukar dock ägghvitehal-ten ökas.

Särskildt påfallande äro förändringarna i den apparat, som förmedlar blodomloppet. Pulsen är hård och spänd och till följd af det ökade arbete hjärtat har att utföra inställer sig nästan alltid hjärtförstoring. I mån som sjukdomen fortskrider mäktar hjärtat ej utföra sitt arbete och den för hjärtsjukdomar karaktäristiska bukvattensoten inställer sig. En bjärtförlamning är då ej långt borta.

Sjukdomen är i regel åtföljd af urämi, d. v. s. en blodets förgiftning med af-söndringsprodukter. Denna kan inträda

plötsligt med eller utan förebud ocb under en form, som påminner om ett epi-leptiskt anfall, i det den sjuke får kramp och förlorar medvetandet. Medvetslösheten kan räcka i timmar, till och med dagar, med ofta återkommande krampanfall och slutar ofta med döden. I andra fall återkommer medvetandet småningom, men i stället inställa sig rubbningar från hjärnan, såsom blindhet, döfhet, förlamningar af talorganet eller i andra delar af kroppen och till* och med fullständiga sinnesrubbningar. Den kroniska urämien yttrar sig i ihållande brist på aptit, illamående, kräkningar och diarré, hufvudvärk, svindel, oro, sömnlöshet eller sömnsjuka. Vanligen inställer sig vid urämi äfven en plågsam hudklåda, hvilken stundom kan mildras genom påpänsling af 3-procentig mentolsprit eller mentolsalfva.

Blödningar äro mycket vanliga vid skrumpnjure både i njurarna och andra organ. Särskildt farliga äro hjärnblödningarna, som mycket ofta omedelbart medföra döden.

Sjukdomens förlopp är mycket växlande. Ibland kan det dröja åratal, innan något annat sjukdomstecken än förekomsten af ägghvita i urinen visar sig, ibland åter kan den utveckla sig jämförelsevis fort i och med tillstötande af urämi och hjärtlidande eller blödningar. Stundom kan sjukdomen rent af stå stilla, i det att visserligen ägghvita i ringa mängd kan konstateras, men några andra sjukdomstecken ej inställa sig. I sådana fall har antagligen blott en begränsad del af njuren varit angripen.

Det viktigaste i behandlingen är att reglera dieten, så att hjärta och njurar skonas så mycket som möjligt. I första rummet måste alla spritdrycker förbjudas, likaså allt missbruk af tobak, kaffe och te. Större kroppsliga ansträngningar böra också undvikas. Brunnskurer1333

kunna utöfva god verkan, liksom äfven öfvervintring i varmt och torrt klimat.

Njursvulster kunna vara af olika slag. Någon gång hero de på kräfta, i andra fall är det fråga om en elakartad svulst, s. k. sarkom. Njursvulster förekomma påfallande ofta under de första lefnadsåren och utveckla sig vanligen mycket smygande. I somliga fall kännetecknas de af döfva smärtor i njurtrakten, hvarjämte hlod brukar förekomma i urinen. Den sjuke afmagrar småningom och dör slutligen till följd af utmärgling. Enda utsikten till räddning ligger i den sjuka njurens borttagande på operativ väg, under förutsättning att den andra njuren är frisk.

Varbildningar i njuren eller i dess omgifning uppstå genom inträngande af varbakterier antingen från någon varhärd i grannskapet eller genom urinvägarna. Dylik varbildning är alltid en allvarsam sak och behandlas bäst på kirurgisk väg.

Njursten är en åkomma, som är vanligast i en ålder öfver 30 år och som förekommer vida oftare hos män än hos kvinnor. Stundom torde den bero på ärftlig disposition. Stenbildningen uppstår till följd af att vissa salter i urinen på grund af någon abnorm egenskap hos denna, exempelvis alkalisk i stället för sur reaktion, utfällas och afsätta sig kring en kärna af något slag, en liten blodklump, en epitelcell e. d. Stenarna kunna variera högst betydligt i storlek från fint grus till riktiga nötter.

Det viktigaste symtomet på njursten är njurstenskoliken, som framkallas genom inklämning af en sten i

urinvägarna. Ibland förebådas kolikanfallet af lindrigare smärtor i korsryggen, ibland åter kommer det alldeles plötsligt med häftiga smärtor i ländtrakten eller sidan af buken, stundom äfven utstrålande

nedåt könsorganen eller låren eller, uppåt bröstet och armarna. Smärtorna, som kunna vara så starka att den sjuke faller i vanmakt, åtföljas ofta af häftiga urinträngningar, kväljningar och kräkningar, ibland äfven frossbrytningar och lindrig feber. Urinen innehåller ej sällan blod, sand eller grus.

Kolikanfallet brukar gå öfver på några få timmar, ibland förr, men kan ej sällan sträcka sig öfver en hel dag eller mer, hvarunder smärtorna återkomma skoftals. När anfallet är öfver, uttömmes en riklig, ej sällan grumlig, blod- eller grusblandad urin, stundom till och med innehållande stenar. Patienten brukar efteråt känna sig må fullständigt väl, och det kan gå månader, ja år, innan något nytt anfall kommer. Men stundom återkomma anfallen tätt på hvarandra.

Vid njurstenskolik utöfvar värme ofta en smärtstillande verkan. Varma bad, våtvarma omslag, grötar o. d. användas för detta ändamål. Vid starkare smärtor brukar läkaren gifva morfin.

Mången gång kan en person gå länge med njursten utan att ha aning om rätta arten af sitt lidande. Kolikanfallen kunna till och med förväxlas med andra slag af kolik. Om emellertid njursten blifvit konstaterad, för hvilket ändamål man så snart anledning till misstanke gifves bör underkasta sig läkareundersökning, gäller det att genom ändamålsenligt lefnadssätt söka förebygga sten-bildningen. Dieten bör vara densamma, som användes för giktpatienter: måttlig blandad kost, rikligt med grönsaker och frukt, total afhållsamhet från alla sprit-haltiga drycker, regelbunden kroppsrörelse, täta varma bad o. s. v. I vissa fall göra mineralvatten, såsom hilmer, vichy och karlsbad, samt bikarbonat och bränd magnesia (1 tesked 3 gånger dagligen) god tjänst såsom förebyggande1336

medel. I andra fall äro svagare mineralvatten lämpligare. Att afgöra detta kan endast ske på grnndval af en undersökning af stenarnas kemiska sammansättning och blir läkarens sak.

(Om stenar i urinblåsan se Blåssten.)

Vandrande njure. I normalt tillstånd fasthålles njuren på sin plats af den fasta bindväf, som omgifver dess fett-kapsel. Då denna bindväf är af bristfällig beskaffenhet, så att njuren kan förändra läge, talar man om s. k. vandrande njure, en åkomma, som oftast drabbar den högra njuren och är betydligt vanligare hos kvinnor än hos män. Detta senare förhållande har till stor del sin grund i ett par särskilda medverkande orsaker, nämligen dels upprepade täta förlossningar och dels snörlif-vets inflytande.

Mången gång bereder den vandrande njuren ej sin ägare några obehag, i andra fall inställa sig en mängd växlande sym tom, såsom tryck och tyngdkänsla i underlifvet, tidtals stegrad till verkliga smärtor, ofta i förening med magoordningar. Nervösa symtom bruka också vara mycket vanliga. Stundom uppträda plötsligt kolikartade smärtor, ibland åtföljda af vanmakt, frossbrytningar eller kräkningar, hvilket tyder på att den ur sitt läge rubbade njuren blifvit på något sätt inklämd Vid dylika anfall bör den sjuke gå till sängs och våtvär-mande omslag anbringas i njurtrakten.

Behandlingen i öfrigt går ut på att söka bringa den rubbade njuren i rätt läge och kvarhålla honom i detta med lämpliga lifgördlar eller bandager. Vid inklämning är stundom bästa utvägen en operation, hvarvid njuren sys fast i rätt läge, i hvilket han sedan brukar kvarhållas af den vid läkningen bildade ärrväfnaden.

Nobelinstitut (se Nobelstiftelsen.)

Nobelpristagare. Sedan Nobelstiftelsen (se d. o.) 1900 började sin verksamhet, ha till och med 1912 pris tilldelats följande personer:

I fysik: W. C. Röntgen (1901), H. A. Lorentz och P. Zeeman (1902), H. A. Becquerel, P. Curie och Marie Curie

(1903), lörd J. W. S. Rayleigh (1904), Ph. Lenard (1905), J. J. Thomson (1906), A. A. Michelson (1907), G. Lippmann (1908), G. Marconi och F. Bruun (1909), J. D. van der Waals (1910), Wilhelm Wien (1911) och Gustaf Dalén (1912).

I kemi: J. H. vant Hoff (1901), E. Fischer (1902), S. A. Arrhenius (1903), sir William Ramsay (1904), A. von Baeyer (1905), H. Moissan (1906), E. Buchner (1907), E. Rutherford (1908), W. Ostwald (1909), O. Wallach (1910), Marie Curie (1911) samt V. Grignard och P. Sabatier (1912).

I medicin: E. A. von Behring (1901), R. Ross (1902), N. R. Finsen (1903), I. Petrovitj Pawlow (1904), R. Koch (1905), C. Golgi och S. Ramon y Cajal (1906), C. L. A. Laveran (1907), P. Ehrlich och E. Metchnikoff (1908), Th. Kocher (1909), A. Kossel (1910), Allvar Gullstrand (1911) och Alexis Carrel (1912).

Litteraturpriset: R. F. A. Sully Prud-homme (1901), Th. Mommsen (1902), Björnstjerne Björnson (1903), F. Mistral och José Echegaray (1904), H. Sienkiewicz (1905), G. Carducci (1906, Rudyard Kipling (1907), R. Eucken (1908), Selma Lagerlöf (1909), Paul Heyse (1910), Maurice Maeterlinck (1911) och Gerhart Hauptmann (1912).

Fredspriset: H. Dunant och Fr. Passy

(1901), G. Ducommun och A. Gobat

(1902), sir William R. Cremer (1903), LTnstitut de droit internationel (1904), Bertha von Suttner (1905), Th. Roosevelt (1906), E. T. Moneta och L. Renault

(1907), K. P. Arnoldson och F. Bajer

(1908), A. M. F. Beernaert och P. de1337

Constant(1909), Bureau internationel permanent de la paix i Bern (1910) samt T. M. C. Asser och A. H. Fried (1911). För 1912 utdelades priset ej.

Nobelstiftelsen. Alfred Nobel (död den 10 dec. 1896) testamenterade sin till mer än 30 miljoner kronor uppgående förmögenhet till att utgöra en fond, hvars ränteafkastning årligen skall utdelas åt dem, som under den närmast förflutna tiden »hafva gjort mänskligheten den största nytta» genom upptäckter inom fysikens, kemiens och medicinens områden, genom ett litterärt verk eller genom arbete för folkens förbrödrande. Tillika bestämdes, att prisen för fysik och kemi skola utdelas af svenska Vetenskapsakademien, för fysiologiska eller medicinska arbeten af Karolinska institutet i Stockholm, för litteratur af Svenska akademien samt för fredssträf-vandena af ett femmannautskott, valdt af norska stortinget.

För att förvalta fonden och öfvervaka att dess afkastning användes för uppgifna ändamål bildades en särskild institution, Nobelstiftelsen, för hvilken grundstadgar jämte bestämmelser angående prisutdelningen fastställdes af k. m:t d. 29 juni 1900. Enligt dessa grundstadgar skola de prisutdelande institutionerna utse 15 fullmäktige för 2 år i sänder, hvilka fullmäktige i sin tur utse, likaledes för 2 år, fyra medlemmar af stiftelsens styrelse. En femte ledamot, som är styrelsens ordförande, utses af k. m:t. Styrelsen har sitt säte i Stockholm.

För hvarje svensk prisgrupp utser vederbörande prisutdelare en s. k. nobelkommitté för att afgifva utlåtande i fråga om prisutdelningen. Norska stortingets femmannakommitté är tillika nobelkommitté för fredsprisets vidkommande. Prisen utdelas årligen på stif-

telsens högtidsdag den 10 december, årsdagen af testators död.

Till biträde vid den för prisbedömandet erforderliga utredning samt främjandet i öfrigt af stiftelsens ändamål äga prisutdelarna att inrätta vetenskapliga institutioner och andra anstalter, s. k. nobelinstitut. Dylika institut ha hittills upprättats af Vetenskapsakademien — Vetenskapsakademiens nobelinstitut för fysikalisk kemi —, af

Svenska akademien — Svenska akademiens nobelinstitut — och af norska stortingets nobelkommitté — norska nobelinstitutet. Nordiska museet (se Museer.)

Nordstjärneorden (se Ordnar.)

Normalljus (se Ljusstyrka.)

Notarius publicus, »offentlig notarie», kallas vissa i de större städerna särskildt anställda tjänstemän, som på anmodan och mot fastställdt arvode verkställa protester, bevittna underskrifter, bestyrka riktigheten af afskrifter och utlottningar, ombesörja delgifvande af handlingar, öfvervaka utlottningar o. s. v.

Nya stilen (se Kalender.)

Nämndemän kallas bisittarna i en häradsrätt eller underdomstol å landet. För hvarje tingslag skall utses en häradsnämnd bestående af 12 nämndemän, hvilken nämnd tillika med häradshöfdingen i domsagan bildar häradsrätten.

Nämndeman väljes å kommunalstämma. Äro flera kommuner eller kommundelar förenade till en gemensam valkrets, bestämmer häradsrätten å hvilken kommuns stämma valet skall förrättas. Enhvar i kommunens allmänna angelägenheter röstberättigad äger rösträtt vid nämndemansval inom den valkrets han tillhör. Vid dessa val tillämpas ej den graderade kommunala röstskalan, utan har hvarje röstande endast en röst. Vid lika röstetal skall lottning äga rum.1339

Valbar till nämndeman är hvarje inom valkretsen bosatt man, som är 25 år gammal oeh själf äger rösträtt vid nämndemansval. Dock kan till nämndeman ej väljas den, som står under förmyndare eller annans husbondevälde; den som afträdt sin egendom till konkurs och ej på lagenligt sätt kan styrka att ban är från sina borgenärers kraf fri; den som är tilltalad eller blifvit ställd under framtiden eller fälld till ansvar för brott, som medför förlnst af medborgerligt förtroende, eller är dömd ovärdig att föra andras talan inför rätta; den som är i konungens eller rikets tjänst anställd.

Nämndeman väljes för 6 år, dock med rätt för den valde att efter 2 år afsäga sig uppdraget. Flyttar nämndeman ur valkretsen eller visar han annat giltigt förhinder, kan han af rätten befrias från uppdraget äfven om han ej tjänstgjort i 2 år. Nämndeman, som är berättigad att afgå från sin befattning, skall dock bestrida denna intill dess att besked ingått till häradshöfdingen, att annan blifvit väld i den afgåendes ställe. Den, som fyllt 60 år, är ej skyldig att tjänstgöra som nämndeman. Afgången nämndeman är ej skyldig ånyo mottaga uppdraget förrän efter 6 år.

Nämndemansval får öfverklagas: hos häradsrätten och i andra instans hos vederbörande hofrätt. Äfven om ej klagan föres, äger häradsrätten pröfva den valdes behörighet.

Nämndemansbefattningen är ett oaflö-nadt förtroendeuppdrag, och endast vid vissa tillfällen samt extra förrättningar utgår ersättning. Nämndeman skall aflägga domareed och är jäfvig på samma grunder som domare. Minst 7 nämndemän måste vara närvarande för att häradsrätt skall vara domför. Vid besluts fattande kan enhällig nämnd öfverröstai

häradshöfdingen, som eljest dikterar domsluten.

Näringsmedel. Vår kropp behöfver oupphörligt tillförsel af nytt material för att ersätta den substansförlust, som oaflåtligt äger rum till följd af sönderdelning och utsöndring. Detta ersättningsmaterial är vår föda, hvilken följaktligen måste, för att den skall kunna uppfylla sitt ändamål, innehålla just sådana ämnen, af hvilka vår kropp består, eller sådana, hvaraf dessa ämnen kunna bildas. Vår kropp är hufvudsakligen uppbyggd af tre slags ämnen, nämligen de kväfvehaltiga ägghviteäm-nena samt de kväfvefria fettämnena och kolhydraten. Dessa ämnen äro i sin ordning sammansatta af de enkla ämnena kol, väte, syre och kväfve samt mindre mängder mineraliska

element. Dessutom ingår vatten såsom en så betydlig beståndsdel i vår kropp, att dess mängd kan beräknas till öfver 58 procent eller mer än hälften af hela kroppsmassan. Vattnet spelar en mycket viktig roll i organismen, äfven om det ej kan betraktas såsom något näringsämne i egentlig mening. Det är nödvändigt i främsta rummet för att kroppen skall kunna bibehålla sin normala kemiska sammansättning och för upplösning af näringsmedlen i matsmältningskanalen, så att dessa ämnen kunna upptagas i saftmassan, och vidare för att bortskaffa de affallsprodukter, som bildats vid ämnesomsättningen, i form af svett och urin. Den mängd vatten en frisk fullvuxen människa under vanliga förhållanden behöfver uppgår till i medeltal något öfver 21/a liter per dygn; dock kan mängden variera betydligt hos olika personer beroende på i främsta rummet olika vanor. Vid särskilda tillfällen, såsom stark svettning, eller vissa sjukdomstillstånd, t. ex. sockersjuka, kan behofvet af vattentill-1341

försel stegras betydligt öfver det normala och yttrar sig då i en ökad törstkänsla.

Af de ofvannämnda egentliga näringsämnena äro ägghviteämnena de ojämförligt viktigaste. Muskler, blod, nerver, hjärna oeh körtlar bestå nämligen hufvudsakligen af ägghviteämnen, hvilka blott till mycket liten del förbrukas under normala förhållanden, men som då den i saftmassorna och blodet cirkulerade ägghvitan af någon anledning minskas, tagas i anspråk för lifsverksamheten. Därför är det af vikt att kroppen med födan tillföres ägghvita i tillräcklig mängd för att ej den i organen befintliga ägghvitan skall behöfva tillgripas, i hvilket fall organismen i sin helhet blir mager och kraftlös. Vid riklig tillförsel af ägghvita däremot hopas förråd däraf såväl i saftmassorna som i väfnaderna, hvarvid de senare ökas och tilltaga i omfång. Den förbrukade ägghvitan lämnar kroppen hufvudsakligen såsom urinämne. Man har funnit, att mängden af förbrukad ägghvita uppgår till 118 à 150 gram per dygn, alltså måste minst denna mängd dagligen tillföras kroppen genom födan endast för att utjämna förlusten.

Fett och kolhydrat ha däremot endast medelbar betydelse såsom organbildande element, hvaremot de spela en viktig roll för vidmakthållande af den betydelsefulla förbränningsprocessen inom kroppen. Detta senare beror på att kolhydrat och fett hestå af kol, som förbrännes inom kroppen och därvid sönderdelas i kolsyra och vatten alldeles som kolen i en eldstad. Dessa ämnens medelbara verkan på organbildningen beror på deras förmåga att dels inskränka den genom lifsverksamheten betingade förbrukningen af ägghvita och dels befordra aflagringen af ägghvita i kroppen. Det är af denna anledning man vid afmagringskurer undviker så

mycket som möjligt fett och kolhydrat, hvarigenom mera ägghvita förbrukas och sönderdelningen i väfnadscellerna blir lifligare.

Bland de mineraliska beståndsdelar, som ha större betydelse för organismen och som därför böra ingå i vår föda, äro särskildt att nämna koksalt, kalk och järn. Koksaltet förekommer upplöst i blodet och tillföres genom detta alla kroppens väfnader. Det spelar en mycket viktig roll för ämnesomsättningen genom att befordra vätskerörelsen inom cellerna. Vidare är det nödvändigt för bildandet af saltsyra i magsaften, hvilken har sin stora betydelse för matsmältningen. Kalken åter är erforderlig för bildandet af bensubstansen, som till 80—90 procent består af fosforsyrad kalk. Bristande kalkaflagring i benen medför att dessa bli mjuka och svaga samt lätt utsatta för krökningar och missbildningar, ett tillstånd, som är särskildt utmärkande för den s. k. engelska sjukan, som just har sin grund i ofvannämnda omständighet. Järnets betydelse slutligen beror därpå, att det ingår som en beståndsdel i blodet, nämligen i de röda blodkropparna, hvilka för ämnesomsättningen äro utomordentligt viktiga. Fattas järn i blodet, uppstår det sjukdomstillstånd, som är kändt under benämningen bleksot.

Af det sagda framgår, att de näringsmedel kroppen behöfver böra vara så sammansatta, att de innehålla alla de ämnen, som erfordras för organismens uppbyggande och ämnesomsättningens vidmakthållande. Då emellertid olika näringsmedel innehålla mera af det ena ämnet och mindre af ett annat, inses af sig själft nödvändigheten af att hafva en blandad kost, som fyller alla behof. En kost, som uteslutande består af ägg-hvitehaltiga ämnen, är lika litet ägnad att tillfredsställa kroppens kraf, som en1341

kost, i hvilken endast fett eller kolhydrat ingå. Hvart och ett af dessa ämnen spelar sin särskilda roll i kroppens hushållning, och ju mera födans sammansättning, d. v. s. blandningen af olikartade näringsmedel, närmar sig den proportion, i hvilken de olika beståndsdelarna äro erforderliga för organismens vidmakthållande, i desto högre grad skall kroppen kunna motsvara de kraf, som ställas på densamma i fråga om ansträngningar af hvarjehanda slag. Man beräknar, att en fullvuxen person i medeltal dagligen behöfver 118 gram ägghvita, 66 gram fett och 500 gram kolhydrat.

I våra vanligaste födoämnen ingå dessa ämnen i följande proportioner, räknadt på 100 delar:

[-Vatten Ägghvita-]

{+Vat- ten Ägg- hvita+} Fett 1 [-Kol-ydrat-] {+Kol- ydrat+} Magert oxkött 75,9 21,9 0,9 — Kalfkött ...... 78 15,3 1,3 — Hönsägg ...... 73,9 14,1 10,9 — Mjölk .... 87,1 4,1 3,9 4,2 Fettväfnad ... 3,7 1,7 94,5 — Smör........... 17 0,9 92,1 — Ost.............. 40 43 7 — Fint hvetebröd 31,5 7,1 0,75 58,1 Groft d:o 35 13,6 0,55 59 Rågbröd , , 44,02 6,02 0,48 45,3 Ris............. 13,5 7,5 — 78,1 Ärter........... 14,3 22,5 — 58,2 Potatis .... 85 2 — 21,8 Spenat .... 75 3,1 0,5 4,1 Hufvudsallad 90,3 1,4 0,3 2,8 Äpplen......... 83,6 0,4 — 12,9 Jordgubbar o. smultron ...... 87,7 1,1 _ 6,8 Apelsiner...... 89 0,7 — 7,3

Af ofvanstående sammanställning finner man, att medan somliga ämnen, i främsta rummet ost, men äfven ärter, kött och ägg, äro särdeles rika på ägghvita, äro andra ämnen, t. ex. bröd, ris, ärter och potatis, särdeles rika på kol-

hydrat, medan fett ingår som huvudbeståndsdelen i smör. För att nu födan skall i största möjliga grad motsvara kroppens behof är det således ändamålsenligt att den sammansättes af näringsmedel, som tillsammantagna tillföra kroppen hvad den behöfver af hvart och ett ämne. Fattas den ena eller andra beståndsdelen i födan eller förefinnes den blott i otillräcklig grad, blir kroppen lidande därpå. Den föda, som innehåller ägghvita och kolhydrat i förhållandet 1: 3—41/2, är den för kroppen lämpligaste, men en sådan kan endast åstadkommas genom blandning af olika födoämnen. En ensidig köttdiet tillför visserligen kroppen tillräckligt med ägghvita, men lämnar dess behof af kolhydrat otillfredsställdt, liksom å andra sidan en föda af uteslutande ägghvite-fattiga vegetabilier visserligen kan fylla kroppens behof af kolhydrat, men däremot ej tillfredsställer dess behof af ägghvita. En blandad animalisk och vegetabilisk kost motsvarar bäst kroppens anspråk på en lämplig näring.

Födans riktiga kemiska sammansättning är dock icke alldeles hufvudsaken. Man måste äfven tillse, att näringsmedlen kunna i behörig grad smältas och tillgodogöras. Ju fortare och fullständigare ett födoämne sönderdelas i matsmältningskanalen och dess beståndsdelar upptagas af kroppen desto värdefullare är det, medan å andra sidan ett näringsmedel, som visserligen innehåller för kroppen värdefulla beståndsdelar, men som är af så svårsmält beskaffenhet att dessa blott delvis kunna tillgo-göras under passagen genom matsmältningskanalen, måste betraktas såsom mer eller mindre värdelöst. På smältbarhe-ten inverka för öfrigt i hög grad dels beredningssättet och födans ordentliga tuggande, dels också individuella olikheter. Ett och samma födoämne kan1345

exempelvis smaka den ena, men ieke den andra, och detta inverkar i hög grad på smältbarheten i och med att i förra fallet inträder en förökad afsöndring af magsaft, som däremot uteblir i det senare fallet.

Närsynthet (se Ögonsjukdomar.)

Näsblödning är i många fall blott ett symtom af en annan sjukdom. Detta har man anledning misstänka, då blödningarna ofta upprepas antingen utan synbar yttre anledning eller ock af någon obetydlig sådan, exempelvis

en häftigare snytning, en kroppslig ansträngning, upphettning e. d. Ofta är näsblödningen beroende på en kronisk sjukdom, såsom hjärtfel, skrumpnjure, skörbjugg o. s. v., samt är äfven rätt vanlig i akuta febersjukdomar, såsom tyfus och skarlakansfeber. Den kan naturligtvis äfven mycket lätt inställa sig vid sjukdomar i näsan. Någon gång kan näsblödningen äfven ha sin grund i ärftlig disposition. Upprepade näsblödningar förekomma ofta nog äfven på grund af en särskild skörhet hos de blodkärl, som ligga inbäddade i näsans slemhinna, i hvilka fall läkaren brukar kunna lämna varaktig bot genom bränning.

I de flesta fall är näsblödningen snart öfvergående och kan till och med stundom bereda lindring i hufvudvärk och dylika krämpor. Farlig blir den endast hos blodfattiga och svaga personer samt om den är så ymnig att symtom på stark blodförlust eller förblödning inträda, t. ex. stark blekhet, svindel, öron-susning och tilltagande svaghet med förminskad puls.

I fråga om behandlingen är hvila och stillhet att tillråda. Vanligen är det tillräckligt att tilltäppa den näsborre, från hvilken blödningen kommer, antingen med fingret eller genom instoppande af en ren bomullssudd. I regel bil- i

das då vid blodets stelnande en skorpa, som stillar blödningen. Kallt vatten, insprutadt eller uppdraget i näsan, brukar också vara bra, antingen ensamt eller tillsatt med litet ättika eller citronsaft. Sedan blödningen upphört, bör man under någon tid akta sig för att nysa, snyta sig, skratta eller förtära något hetsande.

Vid mycket svåra blödningar bör läkare snarast möjligt eftersändas.

Näskatarr (se Snufva.)

Näspolyp (se Polyper.)

Nässelfeber är en egendomlig inflammation i huden, som har sin grund i cirkulationsrubbningar i denna. Den yttrar sig med ett utslag, som alldeles liknar det, som uppstår efter beröringen af en brännässla, och är, liksom detta, åtföljdt af stark klåda. Större eller mindre, rundade, något upphöjda kvisslor af en viss degig konsistens visa sig å huden, försvinna på ett ställe för att snart åter visa sig på ett annat. Utbrotten, som komma skoftals och i synnerhet nattetid, äro ofta åtföljda af feber och illamående. Under de fria mellanperioderna synes huden alldeles frisk, dock förråder sig en ökad retbarhet hos densamma genom att röda, uppsvällda strimmor uppstå, om man stryker med en nagel eller något kantigt föremål. Sjukdomen, som antages bero på svaghet i de s. k. kärlnerverna, kan ofta uppträda efter yttre retningar af huden, t. ex. insektstyng, loppbett o. s. v., i andra fall efter förtärandet af vissa födoämnen, såsom kräftor, ostron, smultron etc., vid dietfel eller efter intagande af vissa läkemedel, t. ex. sådana som innehålla terpentin eller kopaivabalsam. Äfven knnna någon gång rubbningar i menstruationen beledsagas af denna åkomma.

I allmänhet går nässelfebern hastigt öfver, men kan hos för densamma disponerade personer återkomma när som1347

helst. Någon gång kan den blifva kronisk och är då både plågsam och besvärlig.

Behandlingen bör i främsta rummet riktas på att undvika allt, som kan föranleda sjukdomen. Klådan bekämpas bäst genom baddningar med kallt vatten, ju kallare dess bättre. Dess verkan kan ofta förhöjas genom tillsats af litet ättika eller citronsaft. Äfven baddningar med utspädda spritlösningar kunna vara välgörande. Visa sig dessa medel overksamma, kan man försöka enkla ströpul-ver, såsom talk eller rispuder, 5 procen-tig naftalsalfva eller 5—15-procentig bromocollsalfva eller ock betäckning af huden med torr vadd.

Nääs slöjdlärareseminarium (se Slöjdundervisning.)

Nöddop kallas ett dop, som förrättas af lekman på den grund att barnets tillstånd ingifver farhågor för att det ej skall kunna lefva till dess prästman hinner tillkallas för att förrätta akten. I kyrkolagen föreskrifves, att sådant

dop skall förrättas af »gudfruktigt och till laga ålder kommet folk af mankön och, där ingen däraf är för handen, någon af kvinnokönet». En förutsättning är att dopet »sker rätteligen med vatten i Guds, Faderns, Sonens och den Helige Andes namn, befallande de, som närvarande äro, barnet i Guds vårdnad med Herrens bön och välsignelse». När ett sådant i nödfall döpt barn kommer till krafter, skall det enligt lagen föras till kyrkan, hvarmed förstås att därtill behörig prästman skall bekräfta dopet på

i handboken föreskrifvet sätt. Finner prästen att nöddopet ej förrättats af till laga ålder kommen person eller på sätt lagen föreskrifver, skall barnet anses odöpt och af prästen döpas.

Nödvärn. Med nödvärn menas försvar mot ett rättstridigt angrepp genom en åtgärd, som eljest är straffbar. Enligt svensk lag föreligger rätt till nödvärn endast till försvar mot angrepp å person, till försvar för hus, rum, gård och fartyg mot obehörigt inträngande samt till försvar för egendom. En person, som blir öfverfallen af en annan under sådana omständigheter, att trängande fara föreligger, eller hotas af öfverhängande fara för dylikt våld, äger rätt att vidtaga de åtgärder, som äro erforderliga för våldets afvärjande. Kan ban exempelvis ej afvärja våldet med mindre än att han dödar sin motståndare, är ban därtill lagligen berättigad. Samma rätt äger den, hos hvilken nattetid inbrott eller hemfridsbrott föröfvas eller den, som vill värja eller på bar gärning återtaga honom frånstulen egendom och den andra sätter sig till motvärn.

För att nödvärnsrätten skall kunna åberopas fordras, att den, som tagit denna rätt i anspråk, ej användt större våld än nöden kräfde. Befinnes detta vara fallet, kan dock domstolen efter omständigheterna nedsätta straffet, och visar sig att sådana omständigheter förelegat, att den, som begagnat större våld än nöden kräfde, svårligen kunnat besinna sig, skall han ej till straff dömas.o.

Obduktion (se Rättsmedicinsk undersökning.)

Oceaner (se Världshaf.) Ocker. Med ocker (eller i dagligt tal procenteri) menas då någon för en pen-ningförsträckning e. d. tager högre ränta än lagligt eller skäligt är eller betingar sig förmåner, som ej enligt gängse uppfattning stå i rimligt förhållande till den gjorda tjänsten.

Den svenska lagens stadganden om ocker återfinnas i 9 kap. handelsbalken, supplerade med en k. förordning af d. 18 sept. 1864 ang. ränta vid penning-försträckning på kort tid. Dessa stadganden innefatta följande regler:

Det är förbjudet att taga eller ens låta förskrifva sig högre ränta än 6 procent om året i följande fall:

att fordringen förfaller till betalning vid anfordran eller å viss tid efter uppsägning ;

att fordringen förfaller till betalning å viss tid mer än 6 månader efter fordringens tillkomst, samt

att fordringen förfaller till betalning å viss tid mindre än 6 månader efter fordringens tillkomst samt tillika är förenad med inteekningssäkerhet vare sig att fordringen själf är intecknad eller inteckning lämnats såsom pant för densamma.

I nu uppräknade fall gäller ofvanstående äfven för andra aftal än penningför-sträckning,t. ex. kreditköp. Däremot inne-1

bär förbudet att taga mer än 6 procents ränta ej hinder för den, som lämnar annan förlagslån, att utöfver räntan beräkna förlagsprovision. På sina håll kringgår man vid s. k. omsättningslån förbudet genom att betinga sig omsättningsprovision o. d.

"Vidare är det förbjudet att taga ränta på ränta, hvarmed förstås att räntan efter viss öfverenskommen tid lägges till själfva kapitalet och hela summan anses för ett nytt kapital, hvarå sedan ränta räknas. Däremot hindrar intet att borgenär och gäldenär öfverenskom-ma om utfärdande af nytt skuldebref, lydande å det ursprungliga lånebeloppet jämte förfallen ränta, att utbytas mot förut gällande skuldebref, eller att särskildt skuldebref utfärdas å den förfallna räntan.

Förbjudet är äfven att vid penning-försträckningar stadga vite eller skadestånd för det fall att fordringen ej skulle betalas i rätt tid.

Den som bryter mot stadgandena angående högsta ränta och mot förbudet att taga ränta på ränta riskerar att blifva fälld till dryga böter, hvarjämte gäl-denären är befriad från ali skyldighet att betala ränta.

Genom lag af d. 14 juni l901 är särskildt stadgadt, att om någon vid för-sträckning af penningar eller beviljande af anstånd med gälds betalning begagnar sig af någons trångmål, oförstånd eller1351

lättsinne till att taga eller för sig eller annan betinga förmögenhetsförmåner, hvilka märkligen öfverstiga hvad som efter omständigheterna kan anses utgöra skälig ränta, kan han icke af gäldenä-ren uttaga mer än hvad som blifvit försträckt eller hvad fordringen utgjorde vid anståndets beviljande och kan därjämte blifva dömd till straff för ocker.

Odlingsfl.it (se Belöning.)

Odört (se Giftiga växter.)

Offlcersgrader. I svenska armén förekomma följande officersgrader: general, generallöjtnant, generalmajor, öfverste, öfverstelöjtnant, major, kapten (ryttmästare vid kavalleriet), löjtnant och underlöjtnant. De tre generalsgraderna höra till generalitetet, som omfattar alla i aktiv tjänst varande eller eljest till armén hörande generalspersoner. Öfver-star, öfverstelöjtnanter och majorer sammanfattas under benämningen regements-officerare. Officeiare af lägre grad kallas kompaniofficerare; af dessa betecknas löjtnanter och underlöjtnanter som subalternofficerare.

De olika officersgraderna utmärkas af särskilda gradbeteckningar på uniformen. Dessa äro för underlöjtnanter, löjtnanter och kaptener (ryttmästare) dels resp. en, två och tre små guldstjärnor på krage eller axelklaffar, dels resp. en, två och tre smala guldränder kring mössans nedre kant. Majorsgraden betecknas med en stjärna å kragen, som är kantad med en guldgalon, och å axelklaffarna samt å hufvudbonaden en bred och en smal guldrand, öfverstelöjtnantsgraden med två stjärnor samt en bred och två smala guldränder, öfverstegraden af tre stjärnor jämte en bred och tre smala guldränder å mössan. Generalsgraden utmärkes af en bred guldgalon å mössan och kragen, hvarjämte de tre graderna generalmajor, generallöjtnant och gene-

ral betecknas med resp. en, två och tre större stjärnor å krage och axelklaffar.

Inom flottan motsvaras generalitetet af amirals- eller flaggmansgraden och de tre generalsgraderna af amiral, vice amiral och konteramiral. Gradbeteckningen är en bred guldgalon kring mössan och rockärmarna samt å de senare resp. tre, två och en stjärnor. Öfverste motsvaras af kommendör, öfverstelöjtnant af kommendörkapten af första graden och major af kommendörkapten af andra graden. De olika graderna betecknas af resp. tre, två och en smal rand under en bredare guldrand å rockärmarna. Kapten, löjtnant och underlöjtnant utmärkas af resp. tre, två och en smalare guldrand å ärmarna. För officerare från och med kommendörs grad och nedåt är hufvudbonaden densamma: mössa utan galoner och endast prydd framtill med en bred guldkokard innehållande ett ankare under kunglig krona.

Ogräs kallar man sådana växter, som mot människans vilja inästla sig å odlade eller på annat sätt under hennes vård lagda platser och områden, företrädesvis åkerfält, trädgårdsland och blomsterrabatter. Ogräsväxterna äro af många slag och i allmänhet äro de äfven särdeles härdiga och därför svåra att utrota. För de odlade växternas trefnad utgöra ogräsen ett svårt hinder dels genom den näring de upptaga ur jorden och således beröfva dem, dels genom att de upptaga utrymme för dem eller förhindra deras utveckling. Hvarje jordbrukare och trädgårdsodlare, som vill uppnå största möjliga afkastning af sin jord, måste därföre föra en aldrig tröttnande kamp mot dessa snyltgäster. Låter man ogräset frodas och utbreda sig, växer det odlaren snart i figurlig mening öfver hufvudet. Man kan ibland få se åkerfält, där sädesväxterna föra1253

en hopplös kamp mot och trängas med frodiga tistlar eller yfviga åkersenapsstånd, en anblick, som visar att ägaren är en 1 man, som af oförstånd eller bekvämlighet icke sköter sitt jordbruk som han borde göra.

Att radikalt utrota ogräs är mycket svårt, men går med energi och uthållighet. Då många af dem äro fleråriga och ha djupa rötter, t. ex. tistlar och i synnerhet den besvärliga maskrosen, är föga vunnet med att förstöra själfva plantan, ty så länge något af roten finnes kvar kommer ogräset upp lika kraftigt följande år och förorsakar nytt arbete och besvär. Det enda som hjälper är att gräfva upp snyltgästerna fullständigt med rötterna så snart de visa sig på våren. Håller man på härmed ett par, tre år, skall man finna att det går att bli herre öfver dem. Intet resultat vinnes utan möda, och i detta fall betalar sig mödan rikligt i längden.

Ohyra. Människan är hemsökt af åtskilliga parasiter ur insektvärlden, som dels lefva på hennes kropp, dels besvära genom sin närvaro i hennes bostäder, och hvilka man sammanfattar under benämningen ohyra. I allmänhet beror förekomsten af ohyra på bristande renlighet.

De för renlighetssinnet mest motbjudande af de parasiter, som lefva på människan, äro lössen. Af dessa förekomma mest två arter, klädlössen och hufvud-lössen. De förra äro större och bredare samt af blekare färg och förekomma så godt som undantagsvis endast hos osnygga individer inom de allra lägsta samhällslagren. Med förkärlek hålla de till å de ställen, där kläderna sitta trångt åt kroppen, d. v. s. midjan, länd- och ljumsktrakten, och kunna å bålen och extremiteterna framkalla utslag och rod-nader med talrika strimmor och afskrap-

ningar till följd af klådan, som de åstadkomma med sina bett. Behandlingen består i grundliga bad samt desinfektion af kläder och sängkläder.

Hufvudlössen, som äro mindre och ha en mera långsträckt bakkropp, föga bredare än mellankroppen, hemsöka företrädesvis barn, naturligtvis mest vanvårdade och osnygga sådana. Som namnet antyder hålla de till i håret å hufvudet och orsaka en besvärande klåda. Där de förekomma i större antal kunna de ge upphof till starkt vätskande eksem, som leda till skorpbildning och hopfiltning af håret. Detta eksem kan stundom utbreda sig öfver bålen och leda till körtelsvullnader å halsen samt inflammation af ögonlocksränderna. Den ännu somligstädes rådande föreställningen att löss i hufvudet är nyttigt för barnen eller ett tecken till god hälsa, saknar naturligtvis ali grund, tvärtom framgår af det ofvan sagda, att dessa parasiter äro långt ifrån oskyldiga ur hälsovårdssynpunkt — att de äro det ur renlighetssynpunkt faller väl ingen in att påstå.

Bästa sättet att utrota de små snylt-djuren är att iakttaga minutiös renlighet, flitig kamning med finkam och grundliga tvättningar af hufvudet med såpsprit. En dekokt på persilja och ättika till tvättning uppgifves äfven vara ett godt medel. Har eksem uppstått, bör håret klippas så kort som möjligt och grundligt rengöras med såpa och borste, helst sedan man uppmjukat förefintliga skorpor med olja.

Flatlössen skilja sig till utseendet från de båda nämnda arterna däri, att de ha kort och bred bakkropp. De hålla mest till å de hårbevuxna ställena omkring könsorganen, men kunna äfven vandra upp i armhålorna, ja, till och med ögonbrynen. Ett godt medel mot dessa snyltgäster, som orsaka besvärlig

kläda, är ingnidning med gråsalfva, som dock, sedan den fått verka några timmar, "bör noga borttvättas till förekommande af kvicksilfverförgiftning. Ett annat, oskyldigare medel är ingnidning med bergamottolja, som emellertid bos personer med känslig hud framkallar en duktig, dock snart öfvergående sveda.

En helt annan art är vägglusen, som äfven till utseendet betydligt skiljer sig från de nämnda. Vägglössen äro större, till färgen hrunröda och öfver hela kroppen försedda med små hår. De äro nattdjur, som om dagen gömma sig i springor i sängar, möbler och under tapeter o. d. oeh först vid mörkrets inträde komma fram för att söka offer för sin blodtörst. Påträffas ett sådant, borrar djuret sin sugapparat in i huden och pumpar in blod i sin kropp, som däraf kan svälla upp betydligt. Djurets obehagliga lukt erinrar frappant om bär-fisarnas. Vägglusen kan lefva

länge utan föda och är på grund af sitt lefnadssätt mycket svår att utrota, där den innästlat sig. Det bästa medlet mot äfven dessa parasiter är renlighet, hvarjämte man bör uppsöka deras gömställen och döda dem. Insprutning af insektspulver i springor o. d., där de hålla till, kan stundom vara af god verkan, under förutsättning att pulvret icke är gammalt och förlegadt. Möbler och väggar, där vägglöss innästlat sig, kunna äfven bestrykas med ättiksprit eller kolokvintextrakt, hvilket senare emellertid är ett starkt gift och därför bör handteras försiktigt.

Lopporna äro ett annat slags parasiter, som likaledes lifnära sig af människors eller varmblodiga djurs blod, som de suga i sig medelst ett sugrör af ungefär samma skapnad som myggornas sugredskap. På människans hud uppstår på det ställe, där sugröret borrats in, en mörkröd punkt, som omgifves af en

rund röd fläck. Tack vare sina långa bakben kan loppan göra i förhållande till sin storlek betydliga hopp, hvarför hon är svår att fånga. Liksom öfriga parasiter trifs hon och förökar sig bäst där det icke är så noga med renligheten, och lägger sina ägg i golfspringor och på andra ställen, där damm och smuts samlas. Noggrant iakttagande af renlighetens fordringar — detta äfven beträffande hundar, som äro mycket besvärade af dessa parasiter och bruka frikostigt dela med sig af sitt förråd, då de skubba och klia sig — är det säkraste medlet att befria sig från detta snyltdjur. Äfven kan färskt insektspulver vara bra att strö bland sängkläderna, om man besväras af de små blod-sugarna.

Fästingar kallas små, becksvarta, platta djur, som äro vanliga i skogarna och som suga sig fast vid och bita sig in i huden på djur och äfven på människor. De kunna suga i sig blod, så att de slutligen antaga formen af en nästan rund kula. Har en sådan snyltgäst bitit sig fast, kan man förmå honom att släppa genom att drypa på honom en droppe fotogen, bensin eller terpentin.

Kackerlackorna äro så till vida oskyldigare än de nämnda parasiterna som de icke angripa människan personligen eller bereda obehag genom någon blodtörst. Däremot göra dessa djur sig besvärliga genom att innästla sig i kök, skafferier och förrådsrum, fråssa på där förvarade matvaror och genom sin närvaro göra dessa oaptitliga. De älska värme och gömma sig med förkärlek i murspringor i närheten af eldstäder, för att komma fram, då allt i närheten är tyst och lugnt. Ett godt medel uppgifves vara att strö pulveriserad borax i deras gömställen eller låta dem förtära en blandning af mjöl och boraxpulver. Äfven insektspulver, som man inblåser136?

med ett rör eller en spruta i springorna, där de hålla till, gör så till vida verkan, som man därigenom kan tvinga fram dem och döda dem.

Okulering (se Fruktodling.')

Oljud. Åstadkommande af oljud eller oväsende af förargelseväckande beskaffenhet å allmän plats eller å inrättningar och lokaler, som äro för allmänheten upplåtna vare sig mot eller utan afgift, är i svensk lag belagdt med böter intill högst 100 kronor. Har brottet i fråga föröfvats under gudstjänst eller andaktsöfning eller i konungens slott eller i hus, där konungen vistas eller riksdagen eller dess utskott äro samlade, eller inför sittande domstol eller i allmänna ämbetsverks lokaler, räknas detta som försvårande omständighet.

Ollonborrar (se Skadeinsekter.)

Olycksfallsförsäkring (se Försäkring.)

Ombud (se Rättegångsfullmäktig.)

Omröstning (se Kommunalstämma, Riksdagen, Rådstuga och Stadsfullmäktige.)

Omslag. Vid yttre skador, sår och inflammationer kunna omslag ofta göra god tjänst.

Kalla omslag användas i sådana fall, då man vill mildra eller nedsätta en förhandenvarande värmestegring.

Isblåsa är i allmänhet bättre för detta ändamål, men kan, då sådan saknas, ersättas af ett kallt omslag. Detta anbringas på följande sätt. Man lägger en flera gånger hopviken duk — en handduk eller en större näsduk — på ett stycke smältande is eller i vatten, hvilket bör vara så kallt som möjligt, så att den blir väl genomdränkt, hvarpå man urvrider den, viker den i lämplig form och lägger den på vederbörligt ställe. Då omslaget blir uppvärmdt, bör det ombytas eller också fuktas det undan för undan med kallt vatten. Äfven blyvatten,

Burows lösning o. d. kunna användas till kalla omslag.

Vdtvärmande omslag åstadkomma jämn och god värme, verka smärtstillande och fördelande och användas vid många allmänna sjukdomar och lokala åkommor. Större våtvärmande omslag, som anbringas öfver ett större parti af bålen, kallas äfven »neptunigördlar».

Om ett våtvärmande omslag skall verka välgörande och ej göra mera skada än gagn, måste det anläggas omsorgsfullt efter vissa regler. Man doppar en ren duk af lämplig storlek i vatten — om detta är kallt eller varmt är likgiltigt — urvrider den väl, hopviker den, så att den precis passar till den yta, som skall betäckas, och pålägger den. Ofvanpå den fuktiga duken lägges ett stycke vattentätt tyg — vaxduk eller guttaperkataft — som skall vara så stort, att det skjuter öfver den fuktade dukens kant åt alla sidor. Ofvanpå det vattentäta tyget lägges sedan en större hopviken duk eller ett lakan, som skall väl betäcka omslaget och som viras om kroppen eller lemmen och fästes stadigt med ett par säkerhetsnålar, så att det ej kan rubbas ur sitt läge. Af synnerlig vikt är att den fuktade duken icke får skjuta fram under det vattentäta tyget, ty i sådant fall verkar omslaget kylande i stället för värmande och förfelar sin uppgift, ja, kan till och med verka skadligt. Omslaget ombytes en gång om dagen och alltid genast, när det kommit i olag, t. ex. lossnat eller glidit ned.

Våtvärmande omslag begagnas äfven ofta med stor fördel vid bulnader, i varbildning stadda sår o. s. v. Vid sårbehandling uttömmes först varet och såret rengöres med någon antiseptisk vätska. Man blöter därpå en kompress i en antiseptisk vätska, t. ex. 2-procentigt kar-bolvatten eller 1-procentig kreolinlös-1359

ning, och anbringar den på såret. Ofvanpå lägges en bit vaxduk eller gutta-perkataft, som åt alla sidor bör skjuta öfver kompressen, hvarpå det hela om-bindes med ylle eller vadd, som fästes stadigt, så att omslaget ej kan rubbas ur sitt läge. Ett sådant omslag visar ofta mycket god verkan, i det att värken och ömheten snart lindras och såret renar sig. När varbildning upphört, behandlas såret torrt med användning af något lämpligt sårbehandlingsmedel (se Sårbehandling.)

Omyndighet. Om en person på grund af ungdom, oförstånd eller andra orsaker är urståndsatt att själf taga nödig vård. om sig och sin egendom, bestämmer lagen att annan tjänlig person skall såsom förmyndare taga vård om honom cich hans ägodelar samt sköta hans angelägenheter.

De som enligt lag böra stå under förmyndare äro följande:

1. Alla personer, som ännu icke fyllt 21 år. Dock äger sådan person, om han fyllt 15 år, själf råda öfver hvad ban genom eget arbete förvärfvat, hvarjämte kvinna blir myndig i händelse hon före fyllda 21 år ingår äktenskap.

2. Vanvettiga personer, hvarmed menas sådana, som på grund af sinnesrubbning, idioti o. d. äro oförmögna att rätt bedöma yttre förhållanden. Äfven försvagning af själsförmögenheterna i viss grad kan, utan att egentlig själssjukdom föreligger, vara giltig grund till personens ställande under förmynderskap. Äfven personer, som, medan de ännu äro omyndiga, genom vanvett, slöseri eller af andra orsaker visat sig oförmögna att sköta sig själfva och sina angelägenheter, räknas till dem som, ehuru de uppnått myndig ålder, skola ställas under förmyndare.

Omyndig äger ej politisk rösträtt och hans kommunala rösträtt utöfvas af hans

förmyndare. Han kan icke ingå borgen eller i allmänhet ekonomiska aftal utan förmyndarens samtycke och får

icke användas som rättegångsombud.

Opinionsnämnden kallas en delegation, som hvart tredje år utses af lagtima riksdag för att döma öfver huruvida högsta domstolens och regeringsrättens samtliga ledamöter gjort sig förtjänta att i sitt kall bibehållas eller om vissa af dem anses böra från detsamma skiljas. Nämnden består af 48 personer, hvaraf 24 utses af hvardera kammaren genom sluten omröstning. Nämnden skall sammanträda samma dag den blifvit väld, hvarvid först anställes öppen omröstning öfver frågan huruvida omröstning skall anställas till uteslutande af någon bland högsta domstolens eller regeringsrättens ledamöter. Besvaras denna fråga med nej, antingen enhälligt eller af flertalet, blifva samtliga ledamöter bibehållna; besvaras den åter med ja, uppgör hvar och en af nämndens ledamöter en sluten lista på den eller de justitieråd eller regeringsråd, som han anser böra entledigas. De tre justitieråd och de tre regeringsråd, som därvid fått största antalet röster mot sig, ställas en i sänder under ny omröstning, hvarvid fordras två tredjedelar af rösterna mot den eller dem, som skola anses från riksdagens förtroende uteslutna. De sålunda prickade skola därpå af konungen genom nådigt afsked från sitt ämbete skiljas, dock med rätt till årlig pension till lönens halfva belopp.

Opium (se Morfin.)

Ordnar. I de flesta stater finnas dylika utmärkelser, afsedda att belöna skickliga och utmärkta personer, som på ett eller annat sätt gjort sig förtjänta om det allmänna. Denna ordensväsendets så att säga moraliska grundregel har dock i allmänhet under tidernas lopp blifvit mindre strängt iaktta-

gen, hvilket gjort att utmärkelserna i fråga i det stora hela sjunkit i kurs och förlorat åtskilligt af sin ursprungligen afsedda betydelse. Flera stater, såsom Schweiz och Förenta staterna, sakna ordnar.

Sverige har fem ordnar, nämligen serafimerorden, svärdsorden, nordstjärneorden, vasaorden och Carl XIII:s orden. Den sistnämnda kan dock knappast kallas en orden i egentlig mening, enär dess utdelande är inskränkt till medlemmar af ett enskildt hemligt sällskap, frimurareorden.

Serafimerorden.

Serafimerorden, stiftad af Fredrik I den 23 febr. 1748, har endast en grad, riddaregraden. Enär orden anses i sig innefatta jämväl svärds- och nordstjärneorden, benämnas emellertid dess medlemmar officiellt: riddare och kommen-

dörer äf k. m:ts orden. För att kunna erhålla denna orden fordras minst generallöjtnants rang samt att förut vara kommendör af annan svensk orden. Dekorationerna äro: 1) ordenskedjan (vid stor parad) af 11 gyllene serafhufvuden och 11 små emaljerade s. k. patriarkal-kors; 2) ordenskorset, som är af guld, hvitemaljeradt och krönt, med en blå glob i midten, å hvilket synes på framsidan Sveriges vapen (tre kronor), initialerna I H S (Jesus Hominum Salvator, »Jesus, människornas frälsare») och 3 gyllene Kristi kors-spikar samt på baksidan bokstäfverna F. E. S. (Fredericus Rex Sueciæ, »Fredrik, Sveriges konung»); globen är omgifven af 4 gyllene serafhufvuden och 4 patriarkalkors (hänger under kedjan, när denna påhafves; bäres eljest i ett vattradt ljusblått sidenband öfver axeln från höger till vänster); 3) en silfverkraschan (bäres å vänstra sidan af bröstet), lik korsets framsida, men okrönt. Serafimerriddarna äro i I rang näst efter statsråd i tjänst; vidderas död ringes s. k. serafimerringning i Riddarholmskyrkan, där också deras vapensköld då upphänges. Orden är stiftad »till belöning för snille, vitterhet, mandom och tapperhet» samt utdelas till främmande furstar »såsom tecken af vänskap och högaktning» och till »svenska män, hvilka af det allmänna gjort sig högst förtjänta och blifvit värdiga bekläda de yppersta ämbeten i riket».

Kedja till Serafimerorden.

Svärdsorden, stiftad af Fredrik I den 23 febr. 1748, bestod ursprungligen af 3 grader; kommendörer med stora korset, kommendörer (2 klasser) ocb riddare (2 klasser); därtill hafva sedermera kommit två nya grader: riddare af svärdsordens stora kors (2 klasser) och svärdsmän. Orden instiftades från början för »krigsbefälet» såsom ett »vedermäle af hjältemod samt lång och nyttig tjänst», men utdelas numera i tur och ordning efter tjänstetid. Eiddarevärdighet af svärdsordens stora kors utdelas endast i krig. För att blifva kommendör fordras

öfverstes rang och att vara svärdsriddare. För riddarkorset fordras i fredstid 20 års tjänst. Svärdsmän blifva endast underofficerare, som tjänat minst 16 år, af hvilka 6 år som underofficerare. Dekorationerna äro : För kommendörer af stora korset: 1) ordenskedjan af 11 svärd i slida, invecklade i bälten, samt 11 sköldar med blåa kaskar på; 2) ordenskorset (bäres, omgifvet af kunglig krona och ett blottadt svärd, i ett vattradt gult, blåkantadt sidenband -öfver axeln från höger till vänster), ett gyllene, hvit-emaljeradt Andreaskors med blå glob i midten, omgifven af 4 kronor; på globens framsida tre kronor och ett upp-

rättstående svärd, på baksidan ett svärd med lagerkrans och omskriften Pro patria (»för fosterlandet»); 3) kraschanen ett klufvet grekiskt silfverkors med kro nor och blå midtglob (bäres å vänstra sidan af bröstet). Kommendörer af första klass bära ordenskorset, i band om halsen, och en mindre kraschan utan kronor, andra klassen endast ordenskors. Eiddare af svärdsordens stora kors hafva jämte ordenskorset och kraschanen på vänstra sidan af bröstet, i första klassen ett upprättstående, i den andra två korslagda svärd af silfver. Eiddare bära endast ett mindre ordenskors, utan omgifvande svärd, å bröstet. Svärdstecknet är likt riddarkorset, men af silfver.

Nordstjärneorden,' stiftad af Fredrik I den 23 febr. 1748, har 4 klasser: kommendörer med stora korset, kommendörer af första och andra klassen samt riddare. Dessutom inrättade Gustaf III 1783 inom orden 8 kommendörsvärdig-heter och 12 mindre kors för ledamöter af andliga ståndet. Särskildt ordens-dräkt finnes, som är karmosinröd och hvit. Öfriga dekorationer äro: För kommendörer med stora korset: 1) ordenskedjan (vid högtidliga tillfällen) af 11 från hvarandra vända krönta dubbla F samt 12 femuddiga stjärnor, sammanbundna m6d guldlänkar; 2) ordenskorset (bäres endast när kedjan ej begagnas, vid ett vattradt svart sidenband öfver axeln från höger till vänster), ett gyllene hvitemaljeradt grekiskt kors med klufna uddar, i hvars midt är en blå glob, i hvilken synes en femuddig stjärna, omgifven af inskriften: »Nescit occasum» (»Hon vet ej af nedgång»); hörnen kring globen utfyllas af 4 gyllene kronor; 3) plaquen (kraschanen) ett klufvet grekiskt silfverkors med en femuddig stjärna i midten och strålar af silfver mellan stjärnans uddar (bäres å vänstra sidan af bröstet). Kommendö-1398

rer af första klassen bära ordenskorset (i ordensband om halsen) och en mindre kraschan utan strålar. Kommendörer af andra klassen bära endast den större ordensstjärnan i ordensband kring hal-

sen (icke plaque). Riddarna bära å vänstra sidan af bröstet ett ordenskors, likt kommendörernas, men mindre. Till riddare af nordstjärneorden må, enligt statuterna, endast väljas »vittra, namnkunniga och trogna konungens män och tjänare».

Vasaorden, stiftad af Gustaf III den 29 maj 1772, har 5 grader: kommendö. rer med stora korset, kommendörer af första och af andra klassen samt riddare af första och af andra klassen. Dekorationerna äro följande: För kommendörer med stora korset: 1) ordenskedjan (vid högtidliga tillfällen) af 4 gyllene vasar och 4 holsteinska nässelblad skiftesvis

med 8 krönta sköldar, omgifna af emblem för handel, åkerbruk och konster; 2) ordenskorset (bäres vid ett bredt, vattradt, grönt sidenband öfver axeln från höger till vänster), ett gyllene, krönt, hvitt

Vasaorden.

emaljeradt, i uddarna klufvet grekiskt kors med en gyllene väse i midten, omgifven af ett ovalt, rödt band i guld med inskriften: »Gustaf den III instik-tare MDCCLXXII», samt 4 gyllene kronor mellan korsets armar; 3) plaquen (kraschanen), ett klufvet grekiskt silfver-kors med en krönt väse i midten och 4 nässelblad i hörnen, som bäres å vänstra sidan af bröstet. Kommendörer af första klassen hafva samma ordenskors, buret i grönt band om halsen, samt en mindre kraschan utan nässelblad. Kommendörer af andra klassen bära endast ordenskors, likt första klassen, men mindre. Riddarna bära å vänstra sidan af bröstet ett likadant ordenskors som kommendörernas, men mindre. Dekorationen hade tidigare oval form, däraf den vanliga benämningen »vasatrissan». Vasaorden är ämnad att tilldelas dem, »som i åker-1398

brak, bergshandtering, ädlare konster och handel eller genom nyttiga skrifter i dessa ämnen gjort det allmänna synnerliga tjänster».

Carl XIIIs orden, stiftad af Carl XIII den 27 maj 1811, tilldelas endast de högsta ämbetsmännen inom frimurare-orden och har blott riddaregraden. Ordenstecken: ett i guld infattadt, rubin-rödt kors, hvars armar i form af trianglar utgå från en å båda sidor hvitemal-jerad glob, å hvars framsida äro två öfver hvarandra lagda C kring talet XIII, medan på undersidan står bokstafven B i svart inom en gyllene trekant. Bäres under en kunglig krona kring halsen i

Carl XlII:s orden

ett eldrödt sidenband. Dessutom bäres på vänstra sidan af bröstet ett rödt kors af kläde. Riddarna stå i rang näst efter kommendörer af de kungliga ordnarna och äro »tromän». De utnämnas på Carldagen (28 januari) och böra, utom kungl, prinsar, vara minst 36 år gamla. Antalet är 27 af världsliga och 3 af andliga ståndet, kungliga prinsar ej inberäknade.

Af utländska ordnar må nämnas följande:

Anhalt: Anhaltska husorden Albrecht Björnen (5 klasser).

Baden: Badiska husorden Fidelitas (1 klass), Karl Friedrichs militärförtjänst-

orden (3 klasser) samt Zähringer Löwen -orden (4 klasser, af hvilka den l:sta kallas Berthold af Zähringens orden).

Bayern: Hubertusorden (1 klass), St.. Georgsorden (6 grader), Max Josefs militärorden (3 klasser), Bayerska Kronans förtjänstorden (4 klasser), St. Mikaelsorden (4 klasser), Maximilianorden för konst och vetenskap (1 klass i 2 grenar), Ludvigs-orden (2 klasser), Militärförtjänst-orden (5 klasser) samt Den heliga Elisabeths orden och Theresiaorden (de båda sistnämnda för kvinnor).

Belgien: Leopoldsorden (5 klasser). Hit kan äfven räknas de för Kongostaten inrättade Lejon-orden och Kongo-statens stjärna.

Braunschweig: Braunschweigska husorden Henrik Lejonet (5 klasser).

Bulgarien: Alexanderorden (5 klasser), Militärförtjänstorden (4 klasser) och Förtjänstorden (2 klasser).

Danmark: Elefantorden (1 klass) och Dannebrogsorden (4 klasser samt danne-brogsmän).

Egypten: Khedivens stjärna.

Frankrike: Hederslegionens orden (ö klasser).

Grekland: Frälsare-orden (5 klasser).

Hessen: Ludvigsorden (5 klasser), Filip den ädelmodiges förtjänstorden (5 klasser), husorden Gyllene Lejonet (1 klass) och Militärförtjänstkorset (1 klass).

Honduras: Santa Rosa-orden (5 klasser).

Italien: Annunciata-orden (1 klass), St. Mauritii- och Lazari-orden (5 klasser), Savoyiska militärförtjänstorden (4 klasser), Savoyiska civilförtjänstorden (1 klass) och Kron-orden (6 klasser).

Japan: Den uppgående Solens orden (8 klasser), Chrysanthemum-orden (1 klass) och Spegelorden eller Helgade Skattens orden (8 klasser).

Kina: Dubbla Drakens orden (5 klas-1400

ser i 14 grader) och Kostliga Stjärnans orden (3 klasser).

Uppe: Lippeska liusorden (5 klasser).

Luxemburg: Ekkrone-orden (5 klasser), Gyllene Lejonets husorden (5 klasser) och Adolfs af Nassau förtjänstorden (4 klasser).

Mecklenburg-Schwerin: Griporden (5 klasser) och Militärförtjänstkorset (2 klasser).

Mecklenbury-Strelitz: Militärförtjänstkorset (1 klass). Dessutom finnes en för de båda storhertigdömena gemensam orden: Vendernas krona (5 klasser).

Monaco: St. Carls-orden (5 klasser).

Montenegro: St. Peters husorden (1 klass) och Danilo-orden (5 klasser).

Nederländerna: Nederländska Lejon-orden (4 klasser) och Oranien-Nassauorden (5 klasser).

Norge: St. Olafs-orden (6 klasser).

Oldenburg: Hertig Peter Friedrich Ludvigs hus- och förtjänstorden (2 afdelningar med 5 klasser i hvarje).

Persien: Sol- och Lejonorden (5 klasser), Aali-orden (1 klass) och Damernas orden (1 klass).

Portugal: Kristiorden (3 klasser), Sào Bento d'Aviz orden (4 klasser), St. Jakobs svärdsorden (5 .klasser), Torn-oc-h Svärds-orden (5 klasser), da Conceijao-orden (3 klasser) och S:ta Isabella-orden (1 klass).

Preussen: Svarta Örns-orden (1 klass), Eöda Örns-orden (5 klasser), Pour le Mérite (en militärklass och en fredsklass), Kron orden (4 klasser), Hohenzollernska husorden (4 klasser), Järnkorset (3 klasser), Johanniterorden (.3 klasser) och Luisenorden (för kvinnor; C klasser).

Påfliga stolen: Kristiorden (1 klass), St. Gregoriusorden (4 klasser), Piusorden (2 klasser), St. Sylvesters orden eller Gyllene Sporren (2 klasser), Den heliga grafvens orden (2 klasser) och Pro ecclesia et pontifice (1 klass).

Reuss, äldre linjen: Hederskorset (2 klasser).

Reuss, yngre linjen: Hederskorset för inländska (3 klasser) och Hederskorset för in- och utlänningar (4 klasser).

Rumänien: Rumäniens stjärna (5 klasser), Kronorden (5 klasser) och Elisabethorden (för kvinnor; 1 klass).

Ryssland: St. Andreas orden (1 klass), St. Catharina-orden (2 klasser), St. Alexander-Newski-orden (1 klass), Hvita Örns-orden (1 klass), St. Annaorden (4 klasser), St. Stanislai-orden (4 klasser), St. Georgsorden (5 klasser) och St. Wla-dimirs orden (4 klasser).

Sachsen (konungariket): Rautenkronans husorden (1 klass), St. Henriks militärorden (4 klasser), Albrektsorden (6 klasser) och Sidonia-orden (för kvinnor; 1 i klass).

' Sachsen- Weimar: Hvita Falkens orden (4 klasser).

Sachsiska hertigdömena: Ernestinska husorden (5 klasser).

Schwarzburg-Rudolstadt och Schwarz-burg-Sandershausen: Hederskorsef (4 klasser).

Serbien: Hvita Örns-orden (5 klasser), Takovo orden (5 klasser) och St. Sava-orden (5 klasser).

Siam: Hvita Elefantens orden (5 klasser) och Kronorden (5 klasser).

Spanien: Gyllene skinnets orden (1 klass), Calatrava-orden (1 klass), St. Jakobs af Svärdet orden (3 klasser), Carl III:s orden (3 klasser), St. Ferdinands orden (5 klasser), Isabella Catholica-orden (4 klasser), Militärförtjänstorden (4 klasser) och El merito naval (4 klasser).

Storbritannien: Strumpebandsorden (1 klass), St. Andreas- eller Tistel-orden (1 klass), St. Patriksorden (1 klass), Bath-orden (3 klasser), St. Mikaels- och Georgsorden (3 klasser), Victoria- och Albertorden (4 klasser), Victoriakorset (1 klass)1401

och Böda korsets orden (för kvinnor; 1 klass).

Tunis: Nischan el-Iftikhar (o klasser).

Turkiet: Nischan-i-Imtias (3 klasser), Halfinåne-orden (3 klasser), Nischan-el-Iftikhar (5 klasser), Medjidie-orden (5 klasser), Osmanie-orden (4 klasser) samt Nischan-i Ckefkat (för kvinnor; 3 klasser).

Waldeck: Förtjänstkorset (4 klasser) och Militärförtjänstkorset (3 klasser).

Venezuela: Bolivar-orden (5 klasser) och Förtjänstorden (3 klasser).

Württemberg: Württembergska Kronorden (6 klasser), Militärförtjänstorden (3 klasser), Friedrichsorden (5 klasser) och Olgaorden (för kvinnor; 1 klass).

Österrike-Ungern: Gyllene skinnets orden (samma ursprung som den spanska orden med samma namn; 1 klass), Maria Theresia-orden (för militära förtjänster; 3 klasser), ungerska St. Stefansorden (3 klasser), Leopoldsorden (3 klasser), Järnkroneorden (3 klasser), Frans Josefsorden (4 klasser), Elisabeth Theresia-militärorden (3 klasser), Stjärnkors-orden (1 klass), Tyska Eiddar-orden (2 klasser), Eörtjänstkorset (2 afdelningar, en för militärer och en för civila), Äretecknet för konst och vetenskap (1 klass) samt Johanniter-Malteserorden.

Åtskilliga här nämnda ordnar utdelas, liksom den svenska serafimerorden, endast till suveräner och furstar samt de högsta dignitärerna. Hit räknas exempelvis danska Elefantorden, engelska Strumpebandsorden, ryska St. Andreasorden, preussiska Svarta Örns-orden, spanska och österrikiska Gyllene skinnet, italienska Annunciata-orden och japanska Chrysanthemum-orden. Utom de nämnda bäras ännu här och där en del ordnar, som faktiskt blifvit afskaffa,de, så exempelvis brasilianska, hanno-veranska, havaiska, kurhessiska, mexikanska, parmesiska,-sicilianska och

toskanska. I Portugal är ordensväsendet lagligen afskaffadt efter republikens införande. I Norge instiftades under unionens sista tid en ny orden, Den norske Löve, som var ämnad att vara en motsvarighet till serafimerorden, men som efter unionsupplösningen ej utdelats.

Oredlighet i juridisk mening föreligger, då någon i brottsligt syfte missbrukar annans förtroende eller ådagalägger afsikt att olofligen draga vinst eller nytta af annans tillhörighet. Gränsen mellan oredlighet och bedrägeri (se d. o.) är mången gång mycket svår att uppdraga, hvarför de också i lagen upptagits såsom delvis sammanfallande be-grepp.

Ormbett (se Förgiftning.)

Ormbär (se Giftiga växter.)

Orren är en af våra mest skattade skogsfåglar. Honan är brunspräcklig till färgen, medan hannen är svart med vacker stålblå glans ofvanpå kroppen och tecknad med hvita band på de hoplagda vingarna. Hannens stjärt är klufven och har formen af en lyra; honans stjärt är blott svagt utskuren. Orren förekommer i så godt som hela vårt land, där skog finnes, och skattas som ett förträffligt villebråd.

Oscar II:s jubileumsfond (se Lungsotssanatorier.)

Ost är ett på grund af sin höga ägg-hvitehalt värdefullt näringsämne, hvilket beredes på det sätt att till lindrigt uppvärmd mjölk sättes löpe (se nedan), hvarvid mjölken ystas, d. v. s. ostämnet (kaseinet) afskiljes, medtagande mjölkens fett samt en stor del af dess fosforsalter jämte litet af mjölksockret. Återstoden, den s. k. vasslan, utgöres hufvudsakligen af vatten och mjölksocker samt något ägghvita och salter. Fet ost beredes af oskummad mjölk, mager af skummad. Numera, då smöret blifvit en lönande exportvara, bere-1403

des fet ost ofta af skummad mjölk med tillsats af konstgjordt fett (margarin). Halffet ost erhålles genom blandning af lika delar skummad ocb oskummad mjölk.

Ali slags ost bör lagras någon tid för att mogna. Mognaden består däri, att det mjölksocker, som medföljt ostämnet vid ystningen, småningom förvandlas till mjölksyra och denna sedermera i smörsyra och flyktiga fettsyror, som förläna osten dess egendomliga skarpa lukt och smak. Gammal, d. v. s. öf-vermogen, ost blir ofta säte för mögelsvampar, små infusorier och andra organismer, hvilka dock i allmänhet tyckas vara oskadliga, åtminstone för friska magar.

De i handeln förekommande ostsorterna kunna indelas i fyra hufvudgrupper : gräddost, fet ost, halffet ost och mager ost. Gräddosten beredes antingen helt och hållet af grädde eller af grädde med mjölk och innehåller betydligt mera fett än vanlig fet ost. De mest bekanta sorterna i denna grupp äro bl. a. neuchatel- och gervaisost, stil-tonost, Burträsk och Stockkumla samt den franska brie-osten och camembert-osten. Till den feta osten, som beredes af oskummad mjölk, ibland med en liten gräddtillsats, räknas edamerost, schwei-zerost, limburgerost, cheddarost, chester-ost, gloucesterost, gorgonzola-ost samt roquefortost, den senare beredd af får- och getmjölk. Till den halffeta osten hör gruyeres-ost samt en mängd svenska ostsorter. De mera kända sorterna af mager ost äro simmenthaler-ost, svensk kumminost och italiensk parmesanost.

En särskild ostsort är mesost, hvilken beredes af vassla. Dess söta smak beror på den rika halt af mjölksocker, som finnes i vasslan. Få grund af sin rikedom på mjölksyra och pepton kan |

den betecknas såsom ett lättsmält och matsmältningen befordrande födoämne.

God ost bör vara ren utvändigt och invändigt, mogen, men fri från skämd lukt.

Löpe beredes af maginnehållet hos en slaktad späd kalf på följande sätt. Ett par timmar innan kalfven skall slaktas gifves honom en god portion söt mjölk. När kalfven är uppskuren, tages osten, d. v. s. den ystade mjölken, ut ur magen och rengöres väl genom sköljning i flera vatten, hvarefter den insys i den likaledes väl in- och utvändigt rengjorda inre delen af löpmagen, som därpå sys igen med en tråd. Det hela lägges i en skål och beströs med salt. Sedan löpet fått ligga i tre dagar, upphänges det till torkning. Vid användning afskäres en lagom stor bit, som lägges i vatten en dag fore användandet.

Till ostlöpeextrakt gör man en lösning af 12 delar borsyra, 100 delar koksalt och 400 delar vatten. Tre delar af denna lösning blandas väl med en del slemhinnor af skrapade löpmagar af spädkalfvar. När blandningen fått stå i tre dagar, silas vätskan och klaras samt kan förvaras i åratal på väl korkad flaska. Tio droppar ostlöpeextrakt beräknas kunna räcka till 3 liter oskummad mjölk med en temperatur af 28— 30 grader.

Ostron. Dessa till blötdjurens familj hörande musseldjur äro, som bekant, af många högt skattade såsom en synnerlig läckerhet. De ostron, som mest föras i marknaden hos oss, äro svenska bergostron, hvilka anses mycket

smakliga, danska ostron, hufvudsakligen fångade i Limfjorden i Jylland, samt holländska ostron. Någon gång förekomma äfven engelska ostron (»natives»), mera sällan franska eller de betydligt större amerikanska.

Ostron, som öppnat sig självfva, äro140-5

odugliga och höra utan vidare bortkastas. Friska ostron skola vara hård-brutna. Ett annat tecken till att de äro friska är, att efter öppnandet »skägget», som omgifver självfva kroppen, rör sig, då man trycker därpå. Liksom alla skaldjur anses ostronen bäst under de månader, hvilkas namn innehålla ett r. Förgiftningar genom ostron inträffa understundom till följd af att vattnet, hvari de lefvat, varit förorenadt.

Otrohet (se Hor.)

Otukt (se Sedlighetsbrott.)

Oäkta barn. Ett barn, som aflats i s. k. lönskaläge, d. v. s. blifvit frukten af en frivillig könsbeblandelse utan äktenskapsförbindelse från mannens sida, betraktas som oäkta. Har mannen däremot lofvat kvinnan äktenskap och detta kan styrkas, blir barnet förklaradt för äkta, likasa ifall kvinnan blifvit våldtagen och därigenom blifvit hafvande.

Såsom oäkta barn betraktas äfven sådana, som blifvit aflade i hordom (se Hor) eller i förbudna leder (se Akten-skapshinder.)

Oäkta barn har ej rätt till annat bröst- eller sidoarf än efter moder oeh mödernefränder, i hvilket afseende det ärfver lika med äkta barn. Dylikt barn äger rätt att af föräldrarna erhålla nödtorftig föda och uppfostran tills det kan själf försörja sig, d. v. s. till fyllda 15 år, så framt det ej är sjukligt eller ofärdigt, i hvilket fall barnet äfven efter nämnda ålder äger utbekomma underhåll af föräldrarna. Rätten till nämnda underhåll göres vanligen gällande af modern mot fadern i form af yrkande på s. k. uppfostringsbidrag, hvarom modern kan, i händelse af vägran, stämma honom inför rätta, detta äfven om hon är omyndig. Öfvertygas mannen om att han haft könsumgänge med kvinnan å sådan tid, att han kan vara fader till hennes barn, iir detta nog för bifall till stämningspåståendet. Kan ej full bevisning i detta hänseende åvägabringas, åläggas mannen att, om han det förmår, med ed betyga, att han ej plägat könsumgänge med kvinnan på sådan tid, att han kan vara fader till , ifrågavarande barn.p.

Paktum (se Äktenskapsförord.) Palsternackor (se Köksväxter.) Pannsten kallar man den stenhårda skorpa, som afsätter sig inuti ångpannor äfvensom, ehuru i mindre grad, i kokkärl, hvilka mycket begagnas, vid användning af kalkhaltigt eller s. k. hårdt vatten, till följd af att kalken småningom afsätter sig på ångpannans eller kokkärlets väggar. Bästa medlet att förebygga pannsten är att sätta soda till vattnet.

Pansarfartyg (se Svenska flottan.) Pant. Med panträtt menas den en fordringsägare till säkerhet för en fordran tillerkända rättighet till ett gäldenären tillhörigt föremål, ur hvilket fordringsägaren äger göra sig betäckt för sin fordran, om gäldenären ej fullgör sin förbindelse. Panträtten medför äfven befogenhet för panthafvaren

att i händelse af gäldenärens konkurs, i den mån sådant är nödigt till fulla gäldandet af panthafvarens fordran, erhålla betalning ur panten, såsom hade han att fordra det belopp, för hvilket pantsättningen skett, äfven om betalningar ägt rum före konkursen;

att, åtminstone i regel, göra panträtten gällande äfven mot tredje man, som blir ägare eller innehafvare af panten;

att göra panträtten gällande, äfven om gäldenären ej befinner sig i konkurstillstånd, samt

att i händelse af gäldenärens konkurs erhålla betalning ur panten, så långt den räcker, äfven om panthafvaren icke i konkursen bevakat sin fordran, äfvensom låta utmätningsvis försälja den egendom, som utgör föremål för hans

rätt.

Panträtt kan gälla såväl fast som lös egendom.

Dylik rätt i fast egendom kan uppkomma genom inteckning i egendomen, genom egendomens utmätning (hvarvid dock är att märka att sålunda förvärfvad panträtt förloras, om gäldenärens egendom afträdes till konkurs inom en månad efter utmätningens verkställande eller om urarfvakonkurs uppkommer efter afliden gäldenär inom en månad efter det bouppteckningen afslutats och utmätningen ägt rum), på grund af lagens stadgande om panträtt för ogulden köpeskilling, genom enkel pantförskrif-ning eller pantförskrifning med införsel, hvarmed menas pantens öfverlämnande i borgenärens besittning.

Panträtt i lös egendom kan uppkomma genom aftal, hvarvid panten skall öfverlämnas till panttagaren, vidare genom utmätning (om panträttens förlorande härvidlag se ofvan) samt på grund af lagens stadganden om rätt för handtverkare att behålla gods, som lämnats honom till reparation eller bearbetning och som af honom fortfarande innehafves, såsom pant för arbete och öfriga1409

kostnader kan å godset nedlagt, om rätt för försäljningskommissionär att behålla till försäljning mottagna varor såsom pant för]ämnadt förskott eller för kostnader i och för försäljningsuppdraget, samt om rätt för ägare af fiskevatten att taga redskap, som begagnats vid olofligt fiske i hans vatten, i pant för sin ersättningsfordran.

Den, som tagit lös egendom i pant, får ej utan pantgifvarens tillstånd afhända sig eller öfverlämna panten till tredje man, hvarjämte han är skyldig att omsorgsfullt vårda panten. I händelse den skuld, för hvilken panten lämnats, icke i rätt tid inbetalas, får panten dock icke utan vidare betraktas såsom panttagarens tillhörighet, utan skall försäljas på sätt lagen föreskrifver antingen å offentlig auktion eller å exekutiv auktion. Eventuellt öfverskott å försäljningen skall redovisas till pant-gifvaren eller hans rättsinnehafvare.

Papegojan hör till våra vanligaste burfåglar och är af alla fåglar kanske den, som lättast vänjer sig vid och trifves i fångenskapen. I vildt tillstånd förekomma papegojor i alla världsdelar utom i Europa, särskildt i urskogstrakter, där de ofta äro lika vanliga som kråkor och sparfvar hos oss. Bland arter, som oftast hållas tama, må nämnas: kakaduorna (nästan alltid med fjädertofs på hufvudet), hvilka höra till de bäst begåfvade, mest läraktiga och lättast tämda papegojarterna (bekant är särskildt den lätthet, hvarmed kakaduorna lära sig efterhärma mänskliga uttryck, »tala»); vidare den afrikanska jakon, som är askgrå med skarlakansröd, kort stjärt och saknar tofs (ett synnerligen klokt, läraktigt och behagligt djur); roselian med brokig fjäderskrud af skarlakansröd!, hvitt, svartgult, ljusgrönt, svartbrunt och blått, samt vattrade sångpapegojan, till större delen gräsgrön,

men på framhufvudet svafvelgul med fyra blåa sidofiäckar, på stjärten blåak-tig, samt med fina svarta streck ofvanpå hufvudet och halsen samt på skuldror och vingtäckare; sistnämnda art är mycket förnöjsam samt har, i olikhet med andra papegojor, ett ovanligt behagligt kvitter.

I fångenskapen vänja sig papegojorna snart vid människornas näringsämnen och vid deras drycker. Sålunda förtära de efter någon tids fångenskap kött, som med sällsynta undantag icke ingår i deras föda i vildt tillstånd. Lämpligaste födan för burpapegojor är för de större arterna hampfrö, kokt ris, hafre, majs, sallad, kål och frukt, för de mindre hirs, kanariefrö, sallad och blad. För att blifva behaglig och göra framsteg måste papegojan regelbundet undervisas och behandlas med mildt allvar. I början bör hon hållas instängd i ett trängre rum och icke erhålla större frihet, förrän hennes uppfostran är fullbordad.

Papegojan kan uppnå en mycket hög ålder, det uppgifves ända till 100 år. Hon fortplantar sig äfven i tamt tillstånd.

Parad- och salutdagar. Paraddagar kallas vissa högtidsdagar, som firas med flaggning å rikets fästningar och örlogsfartyg samt kronan tillhöriga byggnader. Såsom paraddagar firas numera endast konungens och drottningens, änkedrottningens samt kronprinsens och kronprinsessans namns- och födelsedagar, dessutom

nyårsdagen, midsommardagen, Gustaf Adolfsdagen (6 november) och juldagen. De kungliga namns- och födelsedagarna äro jämväl salutdagar, då från rikets fästningar och rustade örlogsfartyg kunglig salut (21 skott) skall gifvas, vanligen kl. 12 middagen.

Före år 1908 voro samtliga kungliga personers namns- och födelsedagar pa-1411

raddagar (de senare dagarna jämväl sa-lutdagar), men nämnda år inskränktes antalet till de ofvannämnda.

Paralysi (se Sinnessjukdomar.)

Parfymer kallar man välluktande ämnen oeh blandningar af sådana, som användas för toalettändamål. De flesta namn på parfymer komma från Frankrike, där man kallar sådana, som ha doftaf någon bestämd blomma, »extraits», medan parfymer af blandad karaktär kallas »bouquet» eller »eau». Förutom äkta blomextrakt begagnar man numera i parf3Tmindustrien äfven konstprodukter, framställda af helt andra ämnen än blommor.

En god parfym bör ha en fin, icke genomträngande lukt, som på samma gång är diskret och hållbar. Numera begagnas parfymer så godt som uteslutande af kvinnor, medan det förr i världen var modernt att såväl herrar som damer öfveröste sig med dylika, så att de luktade långa vägar, hvilket något äfven hade sin grund i den då, äfven bland de högre stånden, rådande obenägenheten för kroppslig renlighet. Bruket af starka, genomträngande parfymer torde äfven i vår tid i många fall vara föranledt af en sträfvan att söka dölja obehagliga utdunstningar, hvarför det också anses allt utom fint. Starka parfymdofter ha därjämte den olägenheten att lätt framkalla hufvudvärk och att afficiera nerverna, hvarför de äfven af denna anledning böra undvikas.

Pastorat. Med pastorat menas området för en pastors (kyrkoherdes) äm-betsutöfning. I regel omfattar ett pastorat en församling, men kan äfven bestå af två eller flera sådana.

Med hänsyn till sättet för kyrkoherdarnas tillsättande indelas pastoraten i: 1) regala pastorat, hvilkas kyrkoherdar utnämnas af konungen; 2) konsistorietta pastorat, hvilkas kyrkoherdar väljas af

respektive församlingar (skillnaden mellan regala och konsistoriella pastorat är upphäfd i den nya prästvallagen); 3) särskildt privilegierade pastorat, hvilka icke sökas, utan till hvilka församlingen utfärdar kallelse till ett obegränsadt antal prästmän; 4) patronella pastorat, hvilkas kyrkoherdar utses af vederbörande patronus, som därtill utan ansökan kallar hvilken kompetent prästman han vill, ehuru valet skall underställas domkapitlets pröfning, hvilken myndighet äfven utfärdar fullmakt (sådan patronatsrätt medföljer i regel viss egendom), samt 5) prebenden, hvari kyrkoherdebefattningen medföljer innehafvandet af visst annat ecklesiastikt ämbete, t. ex. biskopsämbete eller teologie professur vid universiteten. Dessutom finnes i vårt land ett ärftligt pastorat (Vessige och Askome i Göteborgs stift).

Pastoratens antal utgör i hela riket 1,396. På stiften fördela de sig sålunda: ärkestiftet 170, Linköpings stift 149, Skara stift 124, Strängnäs stift 108, Västerås stift 105, Växjö stift 96, Lunds stift 241, Göteborgs stift 114, Kalmar stift 45, Karlstads stift 63, Härnösands stift 77, Luleå stift 47, Visby stift 44 och Stockholms stad 13.

Patent. Enligt gällande patentförordning kan, med vissa undantag, patent meddelas »å nya uppfinningar af industriella alster eller särskilda sätt för sådana alsters tillverkning». Patent me-delas dock icke å uppfinning, hvars utöfning skulle strida mot lag och goda seder, ej heller å lifs- och läkemedel såsom sådana, utan endast å särskilda sätt för deras tillverkning. Med industriellt alster afses icke att en patenterbar uppfinning måste omfatta en fullständig industriell artikel, t. ex. en maskin eller apparat, utan den kan äfven afse blott en viss detalj eller anordning vid en dylik. Beträffande tillverkningssätt an-1413

ses icke nödvändigt, att detta sätt skall afse frambringandet af ett industriellt alster, utan det kan äfven afse konservering af föremål, t. ex. födoämnen, eller undersökning af en kropps egenskaper eller beståndsdelar.

För att en uppfinning må anses såsom ny, hvilket är ett villkor för att den skall kunna patenteras, fordras att den icke, »innan ansökan om patent därå inkommit till patentmyndigheten, redan blifvit så beskrifven i allmänt tillgänglig tryckt skrift eller så öppet utöfvad, att sakkunnig person kan med ledning af därigenom vunna upplysningar utöfva uppfinningen». Ej heller anses en uppfinning som ny, »om dess föremål ej väsentligen skiljer sig från alster eller tillverkningssätt, som förut blifvit sålunda kändt». Uppfinnare böra således, innan de söka patent å sina uppfinningar, undvika att offentliggöra desamma eller utöfva dem i någon större omfattning, enär detta antingen kan åberopas som hinder för patentansökningens beviljande eller leda till att uppfinnaren blir förekommen af någon efterapare eller någon annan uppfinnare, som samtidigt sysslat med samma eller en väsentligt likartad uppfinning.

Endast uppfinnaren eller dennes rätts-innehafvare är berättigad att erhålla patent å en uppfinning. Sökanden skall ingifva eller i betaldt bref insända ansökningen till k. patent- och registreringsverket, Stockholm. Om flera söka patent å samma eller väsentligt likartad uppfinning, har den företräde, som först inkom till patentmyndigheten med fullständiga handlingar. Önskas patent å flera uppfinningar, måste särskild ansökan ingifvas för hvarje uppfinning. Ansökan skall innehålla: 1. uppgift å sökandens och hans ombuds, om sådant finnes, fullständiga för- och tillnamn samt yrke och postadress, 2. uppfinnin-

gens benämning, så affattad, att uppfinningens beskaffenhet framgår däraf, 3. bestämd uppgift, huruvida sökanden själf gjort uppfinningen eller icke och i senare fallet hänvisning till handling, som visar att han är uppfinnarens rätts-innehafvare (öfverlåtelsehandling), 4. förteckning öfver alla ansökningen åtföljande bilagor, och ö. sökandens eller ombudets underskrift. De bilagor, som skola åtfölja ansökningen, utgöras af beskrifning öfver uppfinningen i 2 exemplar (till densamma hörande tydliggörande ritningar skola äfven öfverlämnas i dubbla exemplar) samt, eventuellt, fullmakt för ombud eller öfverlåtelsehandling och i särskilda fall modeller, varuprof o. d. Vid ansökningen skall vidare fogas ansökningsafgiften, 20 kronor.

Patentansökningen underkastas därpå teknisk granskning af patentmyndigheten. Granskningen har till ändamål att utröna, om ansökningen afser endast en uppfinning, om uppfinningen må anses vara af beskaffenhet att kunna bli föremål för patent, om uppfinningen är på föreskrifvet sätt tydliggjord af beskrifning och ritningar, om patentanspråken äro på ett tillfredsställande sätt affattade — sökanden skall nämligen i beskrifningen bestämdt uppgifva, hvad han anser vara det nya i uppfinningen, hvilket kallas patentanspråk — samt om uppfinningen kan anses ny, d. v. s. om det icke är möjligt påvisa, att den är förut känd. De anmärkningar mot ansökningen, som granskningen kan leda till, delgifvas sökanden med föreläggande för honom att inom viss tid undanrödja desamma, vid äfventyr att ansökningen eljest förklaras förfallen eller afslås. Försummar sökande att ingifva fullständiga ansökningshandlingar, förklaras ansökningen förfallen. Har sökanden ej bifogat den föreskrifna afgif-

ten eller är uppfinningens föremål icke af "beskaffenhet att patent därå må meddelas, eller har sökande, hvilken uppgifvit annan som uppfinnare, ej styrkt att han är dennes rättsinnehafvare, eller är uppfinningen uppenbarligen icke ny, afslås ansökningen. Besvär öfver patentmyndighetens beslut i dylika fall anföras hos konungen och ingifvas i finansdepartementet inom 60 dagar från beslutets dag.

Har ansökningen blifvit godkänd af patentmyndigheten, skall den kungöras i »allmänna tidningarna» för att den, som därtill må anse sig äga fog, må ingifva skriftlig invändning mot patent-ansökningen. Framställes någon invändning, underrättas sökanden därom och beredes tillfälle att förklara sig däröfver. Har invändning ej ingifvits eller befinnes gjord sådan böra lämnas utan afseende, meddelas patentet och kungörelse därom införes i »allmänna tidningarna» (Post- ocli Inrikes tidningar). Patent meddelas i allmänhet för en tid af 15 år, räknadt från den dag ansökan om patentet inkom till patentmyndigheten. För upprätthållande af ett meddeladt patent skall patenthafvaren till patentmyndigheten för hvarje patentår erlägga en årsafgift.

Anser någon, att patent blifvit meddeladt i strid mot gällande föreskrifter, äger ban att till Stockholms rådhusrätt instämma patenthafvaren med yrkande om patentets ogillande.

Patent- och registreringsverket är ett under finansdeparte,mentet lydande centralt ämbetsverk, som har till uppgift att taga den befattning med patent-och registreringsärenden, som enligt gällande eller blifvande föreskrifter tillkommer detsamma, samt att i öfrigt efter omständigheterna vidtaga eller hos k. m:t föreslå de åtgärder, som verket anser lämpliga för främjandet af de frå-

gor, hvilka tillhöra verkets ämbetsbefatt-ning eller därmed stå i samband. Hos verket skola registreras varumärken, mönster o. d., som önskas skyddade, samt föras register öfver alla inom riket varande aktiebolag (se Bolag.) I spetsen för verket står en öfverdirektör, dess öfriga ledamöter utgöras af öfveringeniö-rer och sekreterare, som handlägga de förra patent- och tekniska ärenden, de senare öfriga ärenden samt protokolls-föring och expeditionsgöromål.

Patriotiska sällskapet (se Belöningar.)

Pension sinrättningar. I vårt land finnes ett stort antal allmänna och en-.skilda kassor och föreningar för utbetalande af pensioner åt insättare och delägare. År 1900 utgjorde antalet af dylika inrättningar 1,040 med 48,767 pen-sionstagare och har sedan dess ej obetydligt ökats.

Bland mera anmärkningsvärda pensionsinrättningar må nämnas:

Civilstatens änke- ocli pupillkassa (förut Civilstatens pensionsinrättning) är afsedd för pensionering af civila ämbets-och tjänstemäns änkor och bära, hvartill medel erhålles dels genom bidrag af delägarna och dels genom afkastningen af kassans kapital, som vid 1912 års ingång uppgick till något öfver 17 miljoner kronor. Från kassan bestridas därjämte pensionsutgifterna å Civilstatens allmänna änke- och pupillfond (afsedd att upphöra) samt å Civilstatens pensionsinrättnings tjänstemannafond. Kassan förvaltar därjämte, utom åtskilliga enskilda fonder, Civilstatens kapital-och lifränteförsäkringsanstalt, hvilken emellertid är afsedd att upphöra.

Prästerskapets änke- och pupillkassa, stiftad 1874, afser beredande af pensioner åt delägares änkor och minderåriga barn samt äldre ogifta obemedlade barn, som genom sjukdom äro urståndsatta1417

att sig nödtorftligen försörja, och ogifta döttrar efter uppnådda 55 år. Kassan är delad i en grundfond och en tillskottsfond. Från den förra fonden, som utgöres af allmänna medel och inkomst af lediga prästsysslor, utgå pensioner till alla berättigade efter lika grunder, hvaremot från den senare fonden, som består af delägares efter lön beräknade afgifter, pensionerna rättas äfven efter senast innehafd lön. Pensionerna utgå ej med något på förhand bestämdt belopp, utan äro till storleken beroende på den beräknade inkomsten för hvarje år äfvensom på antalet pensionslotter. Pensionsrätt inträder när löneinkomst af den aflidne delägarens syssla från-trädes. Pensionerna utbetalas under senare hälften af februari och skall pensionär årligen under första hälften af nästföregående november månad anmälas medels aflämnande af för pensions beviljande nödiga handlingar, i landsorten hos vederbörande pastor, i Stockholm i kassans lokal. Kassans fonder uppgingo den 1 maj 1912 till sammanlagdt 18,822,761 kronor 45 öre.

Arméns pensionskassa, daterande sig från år 1756, meddelar pensioner åt arméns ämbets- och tjänstemän, för hvilket ändamål kassan åtnjuter ett statsanslag till fyllnadspensioner (för 1912 2,850,000 kr.). Kassans kapital uppgår till något öfver 3,700,000 kr.

Arméns nya änke- och pupillkassa är afsedd att lämna pensioner åt änkor och barn efter aflidna ämbets- och tjänstemän i armén. Kassan åtnjuter statsbidrag och har en kapitalbehållning af något öfver 12,500,000 kr.

Flottans pensionskassa, hvars styrelse har sitt säte i Karlskrona, förmedlar med statsbidrag pensionering af flottans ämbets- och tjänstemän.

Handelsflottans pensionsanstalt, upprättad 1864, är afsedd för pensionering

af handelsflottan tillhörande personal. Pensionsberättigad är den, som uppnått 55 år, åtnjuter medborgerligt förtroende och varit i 25 år vid svenskt sjömanshus inskrifven samt, utan att hafva begått rymningsbrott, under dessa år idkat sjöfart med svenskt handelsfartyg, däraf hufvudsakliga tiden, bestämd till minst 150 månader, å utrikes orter.

Folkskollärarnas pensionsinrättning är afsedd för pensionering af ordinarie lärare vid rikets folkskolor. Förbindelse till delaktighet åligger hvarje skolområde i riket för hvar och en af dess läraretjänster vid högre folkskola, hvarje skoldistrikt för dess ordinarie läraretjänster vid egentlig folkskola samt den ordinarie ämneslärarepersonalen vid kommunala mellanskolor. Kassans kapitalbehållning uppgår f. n. till något öfver 23 miljoner kronor.

Under samma pensionsinrättnings förvaltning stå folkskollärarnas änke- och pupillkassa (kapitalbehållning något öfver 9 miljoner kr.), i hvilken hvarje folkskollärare, som blifvit ordinarie innehafvare af tjänst med delaktighet i folkskollärarnas pensionsinrättning, är skyldig att vara delägare, Småskollärares m. fl. ålderdomsunderstödsanstalt, Lasarettsläkarnas pensionskassa, Döfstum-lärarnas pensionsanstalt, Lärarinnornas pensionsanstalt (afsedd för lärarinnor vid enskilda läroanstalter, som åtnjuta statsunderstöd) samt Extra provinsialläkarnas pensionskassa.

Lärarnas vid elementarläroverken nya änke och pupillkassa är afsedd för pensionering af änkor och barn efter lärare vid de allmänna läroverken, folkskoleseminarierna, högre lärarinneseminariet, tekniska elementarskolorna, Chalmers tekniska läroanstalt i Göteborg samt Gymnastiska centralinstitutet. Skyldighet att vara delägare i kassan åligger hvar och en, som efter regle-1419

mentets utfärdande (d. 8 dec. 1911) blifvit rektor eller ordinarie ämnes- eller pensionsberättigad öfningslärare vid ofvannämnda läroanstalter. Kassan, hvars behållning utgör omkring 5,500,000, står under förvaltning af samma direktion som den, hvilken är förordnad för Folkskollärarnas pensionsinrättning.

Statens järnvägars änke- och pupillkassa afser pensionering af aflidna delägares änkor och barn. Kassans behåll" ning uppgick vid 1912 års ingång till innemot 17,900,000 kronor.

Telegrafverkets pensionsinrättning samt änke- och pupillkassa. Pensionsinrättningen för telegrafpersonalens pensionering och änke- och pupillkassan för beredande af pensioner åt telegrafverkets tjänstemäns änkor och minderåriga barn stå under gemensam direktion. Pensionskassans kapital uppgår till omkring 6 miljoner kronor, änke- och pupillkassans till något öfver 1,550,000. Båda kassorna åtnjuta statsbidrag.

Tullstatens enskilda pensionsinrättning afser beredande af pensioner åt änkor och barn efter aflidna tjänstinnehaf-vare i tullverket. Kapitalbehållningen utgjorde vid 1912 års ingång något öfver 948,000 kronor.

Svenska sjuksköterskornas allmänna pensions förening är afsedd att bereda sina delägare lifränta vid fyllda 50 år. Fonder omkr. 1,000,000 kronor.

Allmänna änke- och pupillkassan i Si erige, stiftad 1784 med senaste reglemente af år 1908, har till ändamål att åt svenska undersåter, som icke uppnått 60 år samt med afseende å hälsotillstånd pröfvas till försäkring antagliga, lämna tillfälle att antingen mot viss afgift på en gång eller mot årliga premier vinna försäkring för beredande af pensioner åt efterlefvande hustru och barn. Sådan försäkring meddelas dels åt man för beredande af pension till

1420

hans hustru, dels åt fader eller moder för beredande af pensioner till deras barn och dels åt man för beredande af pension till hans hustru och deras barn gemensamt.

Vadstena adliga jungfrustift. Ursprungligen afsedd som ett adligt jungfrukloster, för hvilket riksdagen 1738 upplät "Vadstena slott, blef stiftelsen på grund af dryga kostnader och bristande penningmedel omdanad till en pensionsinrättning. Pensionerna utgå ur stifts-kassan, som under tidernas lopp tillväxt genom donationer och

bidrag. För att blifva pensionsberättigad skall adlig fröken inskrifvas som stiftsjungfru i stiftets matrikel. Inskrifning får ej äga rum, därest föräldrarna till den anmälda icke finnas upptagna i släktens genealogi. Till inskrifningen, som sker 2 maj eller nästföljande söckendag, skall anmälning ingifvas inom slutet af april å ßiddarhuskontoret, åtföljd af prästbetyg, upptagande den anmäldas födelseår och dag etc., samt af inskrifningsafgift, som utgör för en fröken under 6 år 75 kronor, i åldern 6—12 år 125 kr. och öfver 12 år 150 kronor. Vid gifte förlorar den inskrifna rätt till pension. Pensionerna utgå i 2 klasser, första klassens med 100 och andra klassens med 50 kronor årligen.

Peppar (se Kryddor.)

Pepparrot (se Kryddor.)

Periodisk skrift (se Boktryckeri och Tryckfrihet.)

Periodsuperi kallar man ett tid efter annan återkommande sjukligt begär efter spritdrycker med mellantider af mer eller mindre fullständig afhållsamhet. (Se f. ö. Alkoholism.)

Persilja (se Köksväxter.)

Perubalsam, en brunröd till svart-brun vätska, liknande tunn sirap, med vaniljartad lukt och hartsartad, bitter och skarp smak, erhålles från ett i

Centralamerika inhemskt träd och nyttjas dels utvärtes såsom skabbmedel samt i s. k. vårtbalsam att pensla på såriga bröstvårtor under digifning och dels till inandning (15—20 droppar i kokande vatten) vid hosta och lungkatarr.

Pest. Pest kallade .man i äldre tider hvarje svår och förödande folksjukdom, medan man numera inskränkt benämningen till den infektionssjukdom, som orsakas af pestbacillen (se Bakterier). Vanligen kallas denna sjukdom bubon-pest på grund däraf att bacillerna företrädesvis utveckla sig i lymfkörtlarna, som uppsvälla till s. k. buboner. Sjukdomen kan stundom också angripa andra organ, förnämligast lungorna, då man talar om lungpest, hvilken liknar en ytterst häftig lunginflammation och på en eller ett par dagar medför döden. Äfven bubonpesten är i de flesta fall dödande — man beräknar att i medeltal 60 procent af denna sjukdoms offer få tillsätta lifvet. Liksom smittan gynnas af orenlighet, fattigdom, kroppsliga umbäranden och bristfällig hygien i allmänhet, så bidraga äfven dessa omständigheter till sjukdomens utveckling. Därför är den också hemmastadd i trakter, där befolkningen i allmänhet lefver under dylika ogynnsamma förhållanden, såsom i Indien och Kina, medan den i Europa numera är ytterst sällsynt, om man undantager de östra delarna, där den då och då sporadiskt uppträder. Hvilken roll de hygieniska förhållandena spela framgår af det otaliga gånger iakttagna sakförhållandet, att européer, som äro bosatta inom Indiens och Kinas pesthärdar, mycket sällan angripas af pesten, under det att infödingarna dö som flugor.

Pestbacillen intränger oftast i människokroppen genom huden antingen genom små sår och sprickor eller genom insektstyng. Efter hvad man trott sig

finna spela råttor och dylika djur en stor roll för sjukdomens spridning, i det de äro mycket mottagliga för densamma och dö massvis, hvarpå sjukdomen med å desamma lefvande insektparasiter öfverföres till i grannskapet boende människor, af hvilken anledning man under senare tiden, särskildt i större hamnstäder, anställt formliga utrotningskrig mot råttorna.

Petitioner, d. v. s. böneskrifter eller ansökningar, kunna i vårt land ingifvas eller frambäras till konungen i hvilket ämne som helst. Enskildas petitioner till konungen böra inlämnas till vederbörande ämbetsverk. Däremot få enskilda personer eller korporationer ej inkomma till riksdagen med några framställningar; dock bruka ofta

masspetitioner öfverlämnas till någon enskild riksdagsman, som sedan på ett eller annat sätt bringar dem till riksdagens kännedom.

Planeter kallas, som bekant, de himlakroppar, som ej lysa med eget ljus, utan erhålla sitt ljus från solen och därpå återspegla detta. Till vårt solsystem höra 8 större planeter, hvilkas banor gå som koncentriska ringar omkring solen på undan för undan ökade afstånd. Närmast solen på ett medelafstånd af 68 miljoner kilometer befinner sig Merkurius, som fullbordar ett solhvarf på 88 dagar. Utanför denna planet kretsar Venus på ett medelafstånd af 108 miljoner km och med en omloppstid af 225 dagar. Därpå följer Jorden på ett medelafstånd af 140 miljoner km och med en omloppstid af 365 dagar. Den fjärde planeten i ordningen är Mars, hvilkens bana löper på ett medelafstånd från solen af 228 miljoner km och som på 687 dagar fullbordar ett hvarf omkring denna centralkropp. Bortom Mars befinner sig ett stort antal småplaneter eller s. k. asteroider, hvilka några astronomer an-1428

tagit vara spillror af en söndersprungen större planet. En af dessa småplaneter, den i nyare tid upptäckta Eros, företer den egendomligheten, att en del af dess bana ligger innanför Marsbanan, d. v. s. mellan Mars och Jorden.

Den femte planeten, Jupiter, befinner sig på ett medelafstånd från solen af 778 miljoner km med en omloppstid af 11 år 318 dagar. Så kommer Saturnus på ett medelafstånd af 1,426 miljoner km och med en omloppstid af 29 år 274 dagar. Bortom denna har Uranus sin bana på 2,869 miljoner kilometers afstånd från solen, hvilken tillryggalägges på 83 år och 291 dagar. Den yttersta planeten är Neptunus, hvilken befinner sig på ett medelafstånd från solen af 4,496 miljoner km och för att fullborda ett hvarf kring solen behöfver ej mindre än 164 år och 328 dagar.

Störst bland planeterna är Jupiter, hvars massa är 317,68 gånger större än jordens. Saturnus är 9-5,03 gånger större. Uranus 14,65 och Neptunus 17,22. Venus' massa utgör något mer än tre fjärdedelar af jordens, Mars' blott ungefär en tiondel och Merkurius' blott något mer än en femtiondedel. Småplaneterna mäta i storlek från 500—600 till 30—50 km i genomskärning.

Platina (se Grundämnen.)

Plenum, fulltalig församling eller sammankomst, plägar man kalla hvarje sammanträde med riksdagens kamrar. Då riksdagens kamrar sammanträda å rikssalen i och för riksdagens öppnande eller afslutande eller för meddelande af konungens beslut i inom riksdagens väckt grundlagsfråga eller af riksdagens bifall till af konungen framlagd grundlagsfråga, benämnes detta plenum plenorum.

Plommon (se Fruktodling.)

Piaster begagnas dels till betäckning af sår och yttre skador för att sammanhålla sårkanterna och hindra inträngande

af smuts och orenlighet, och dels såsom afledande, fördelande eller dragande.

För det förstnämnda ändamålet begagnas häftplåster. Af detta slags plåster är amerikansk häfta (Seabury & Johnson) bäst. Engelskt plåster (muschplåster) begagnas för samma ändamål.

Giktplåster finnas af flera slag, hvilka ha till uppgift att verka afledande och smärtlindrande vid gikt, reumatism, ryggskott o. s. v. Ett dylikt plåster, som sedan gammalt mycket användts, är Hjärnes plåster, som beredes af tvål, matolja, blyhvitt, mönja och venetiansk terpentin. Andra plåster för samma ändamål äro markis d'Estrés' plåster och Bennigsens plåster.

Spanskflugeplåster verkar blåsdragande och användes såsom afledande medel. Som det verkar retande på njurarna, bör det användas försiktigt, enär eljest en njurinflammation lätt kan uppstå. Janinplåster användes för

samma ändamål och har den fördelen att vara mildare.

Kvicksilfverplåster verkar fördelande vid körtelsvullnader och inflammationer, men bör användas försiktigt, enär det lätt förorsakar eksem.

Beckpläster verkar hopklibbande och hudretande.

Polisväsendet står i Stockholm under öfverståthållarens och i landsorten under konungens befallningshafvandes uppsikt. I Stockholm utöfvas öfverståthållarens polismyndighet i alla de polisfrågor, hvarmed denne icke finner nödigt att själf taga befattning, af polismästaren, som till biträde har två polisintendenter. I öfriga städer ombesörjer i regel magistraten polisväsendet. Å landsbygden utöfvas polismyndigheten af kronofogdarna med biträde af länsmän och fjärdingsmän samt af å en del orter särskildt anställda polisuppsynings-män.1425

Politisk rösträtt—.

Postunderrättelser.

1426

För afdömande af s. k. ordningsmål äro i Stockholm och Göteborg särskilda polisdomstolar inrättade.

Politisk rösträtt (se Rösträtt.)

Polyper kallar man ett slags utväxter å slemhinnan, som mest förekomma i näsan, ändtarmen och lifmodern och vanligen ha en säckliknande form med smal stjälk. I allmänhet äro de godartade, men kunna likväl vålla besvär, t. ex. i näsan genom att hindra andningen. De borttagas i allmänhet lätt på kirurgisk väg, mycket små polyper genom bränning med lapis.

Pormaskar uppstå till följd af att talgkörtlarnas utförsgångar af någon anledning tilltäppas, så att det af körteln afsöndrade fettet stannar i gången och hårdnar till en maskliknande sträng. I allmänhet bereda pormaskarna ej något obehag; dock kunna de stundom inflammeras och gifva upphof till elakartade s. k. finnar. De skämma emellertid alltid hyn genom att smuts afsätter sig i öppningen, så att de bilda små svarta eller smutsgrå punkter i huden.

Bästa sättet att förebygga åkomman är noggrann renlighet. Man bör för detta ändamål sätta litet borax till tvättvattnet och efter hvarje tvättning torka och frottera ansiktet med en grof handduk. Ha pormaskar uppstått, bör man tre—fyra gånger dagligen gnida det angripna hudpartiet med en grof yllelapp, doppad i starkt såpvatten, och på aftonen bestryka huden med glycerin. Om ej inflammation inträdt, kan man utpressa pormaskarna med en urnyckel eller genom klämning med fingerspetsarna. Inflammerade pormaskar öppnas med en nål, som man först hållit en stund i en ljuslåga och sedan aftorkat. Det uppstående lilla såret bör hållas väl rent och betäckas med en liten plåsterlapp e. d. Man uppnår äfven goda resultat genom att bestryka de inflammerade

ställena med Kummelfelds tvättvatten, som består af 8 gm fäldt svafvel, 1/2 gm kamfer, 1 gm gummi arabicum, 60 gm kalkvatten och 60 gm rosenvatten, som omskakas väl fore användandet.

Portvin (se Vin.)

Post- och Inrikes Tidningar, Sveriges officiella tidning, utgifves i Stockholm af Svenska akademien, som därå har privilegium. Tidningen är Sveriges äldsta tidning, i det den med korta afbrott fortgått sedan 1645 under olika titlar. Alla tillkännagifvanden, som enligt gällande lagar och författningar skola kungöras i »allmänna tidningarna», införas såsom annonser i denna tidning.

Postsparbanken har till ändamål att under statens garanti mottaga penningar, förränta dem, genom räntans läggande till kapitalet ytterligare förkofra medlen samt i stadgad ordning hålla dem vederbörande insättare till handa. Med postsparbanken förenade göromål omhänderhafvas af postverkets personal. Postsparbanken lyder under en särskild styrelse, bestående af generalpostdirektören såsom ordförande samt fyra ledamöter, nämligen chefen för postsparbanksbyrån, en af konungen, en af bankofullmäktige och en af riksgäldsfullmäktige utsedd ledamot.

Postunderrättelser. Till postbehandling mottagas ej försändelser, som äro ägnade att nedsmutsa eller skada andra försändelser, eller som innehålla eldfarliga oljor och därmed jämförliga vätskor, explosiva ämnen, såsom krut, dynamit etc., äfvensom föremål, hvilka innehålla dylika ämnen, såsom knallhattar, fyrverkeripjäser m. m., vidare svafvelsyra, salpetersyra och saltsyra, klorsyradt kali, fosfor och tändstickor. Därjämte är det förbjudet att i vanliga eller rekommenderade försändelser till utlandet innesluta: gångbara myntstycken (få dock i1427

"poststatistik: Antafbref pr 100 invånare.1429

rek. bref sändas till Norge, Danmark, Amerikas förenta stater, Tyskland, Luxemburg och Nederländska Indien), tullpliktiga föremål samt, med vissa undantag och modifikationer, saker af guld eller silfver, ädelstenar och andra liknande dyrbarheter.

Sätt att fastsatta mynt vid befordran i bref.

Korsbandsförsändelser få icke innehålla bref eller annat skriftligt meddelande, som har karaktären af personlig skriftväxling, vid äfventyr af 5 kr. böter samt att försändelsen icke befordras vidare och icke utlämnas till adressaten. Det är likaledes förbjudet att i inrikes paket innesluta förseglad t eller eljest tillslutet bref (böter 20 kr.) eller att i paket till utrikes ort sända bref eller göra anteckningar, som hafva karaktären af brefväxling.

Yttrande eller teckning, som sårar tukt och sedlighet eller är för adressaten förnärmande, må icke anbringas å försändelsens yttersida eller omslag eller å vare sig adress- eller textsidan af brefkort. Dylik försändelse postbefordras ej.

Adressen å bref och andra postförsän-

delser bör vara tydlig och fullständig samt uppställd i en viss ordning. Först sättes adressatens titel eller karaktär samt för- och tillnamn, därunder gård och socken på landet eller gata och husnummer i stad och slutligen nederst i högra hörnet den postanstalt, hvarunder adressaten hör. Postanstaltens namn bör understrykas. Är adresspostanstal-ten en poststation, är det, särskildt om den icke ligger vid järnväg, lämpligt att dessutom under postanstaltens namn inom parentes utsätta länet. Å försändelser till utlandet bör adresslandets namn alltid utsättas under postanstaltens namn, hvarjämte bör närmare angifvas, hvar den sistnämnda är belägen, t. ex. för Amerikas förenta stater genom utsättande af krets (county) och stat, för Ryssland af guvernement o. s. v. Ä försändelser, som icke skola utbäras till adressaten, utan af denna själf eller genom ombud afhämtas, tecknas i stället för bostadsadress: Pöste restante (eller också på inländska bref: Afhämtas). Lämpligt är, att afsändaren på försändelse medelst skrift, stämpel eller tryck angifver sitt namn jämte, där så erfordras, sin adress, enär försändelsen då, om adressaten ej anträffas, utan att öppnas återställes till afsändaren efter liggetidens utgång (obeställbara försändelser öppnas efter en viss tid.)

Vanliga bref kallas alla till postbehandling inlämnade försändelser, som innesluta handskrifna meddelanden med karaktär af personlig skriftväxling samt icke äro rekommenderade, assurerade eller åtecknade postförskott och icke i vikt öfverstiga 250 gm. Tyngre försändelser behandlas i regel såsom paket. Lokalbref äro sådana till postbehandling inlämnade bref, som icke fortskaffas med post eller af landtbrefbärare. Vanliga bref kunna inlämnas å postanstalt eller nedläggas i breflåda. Å pöste-1429

restantebref kan i stället för adressatens namn utsättas något öfverenskommet ord eller tecken, dock icke ett annat tillnamn. Sålunda adresserade försändelser kunna icke rekommenderas eller assureras. Postbefordringsafgiften för inrikes bref skall i regel erläggas vid brefvets inlämnande till befordran, men i breflåda eller lösväska

nedlagdt ofullständigt eller alis icke frankeradt bref befordras dock och utlämnas till adressaten mot erläggande af felande be-fordringsafgift jämte 6 öre i aviserings-afgift. Porto för bref till utlandet kan man antingen betala vid brefvets inlämnande eller lämna åt mottagaren att erlägga. Ofrankerade eller ofullständigt frankerade utrikes bref (äfven till Norge och Danmark) utlämnas till adressaten mot erläggande af dubbla beloppet af felande befordringsafgift. Adressaten kan vägra att mottaga till honom ankommande bref.

Taxa för vanliga inrikes bref: För vikt t. o. m. 20 gm: lokalbref 5 öre, öfriga bref 10 öre; för vikt öfver 20 t. o. m. 125 gm: lokalbref 10 öre, öfriga 20 ore; för vikt öfver 125 gm: lokalbref 15 öre, öfriga 30 öre.

Bref till Norge ocli Danmark med Färöarna befordras, om de ej väga öfver 250 gm, för samma porto som bref inom Sverige. För tyngre bref betalas 1 krona 40 öre öfver 250—260 gm, 1 kr. 50 öre öfver 260—280 gm och därefter 10 öre för hvar öfverskjutande vikt af 20 gm eller del däraf.

För bref till öfriga utrikes länder och orter betalas 20 öre för högst 20 gm; 30 öre för vikt öfver 20 till högst 40 gm; 40 öre för vikt öfver 40 till högst 60 gm och därefter 10 ore för hvar öfverskjutande vikt af 20 gm eller del däraf.

Brefkort äro afsedda för meddelanden, som icke äro af privat natur. Äfven

andra än de af postverket tillhandahållna brefkort kunna användas, men de måste då vara af samma storlek som dessa, eller 14 cm i längd och 9 cm i bredd, vara tillverkade af ungefär lika tjockt papper samt i öfrigt vara uppställda på samma sätt och på adressidan innehålla samma rader och rubriker som postverkets brefkort. Afsän-daren har rätt att på brefkortets framsida angifva sitt namn och sin adress, men någon personlig skriftväxling får icke på nämnda sida förekomma. Vid brefkort får endast fästas eller fogas frimärken samt en etikett af högst 5 cm längd och 2 cm bredd, upptagande adressatens namn, titel och adress. Inrikes brefkort samt brefkort till Norge och Danmark med Färöarna kostar: enkelt 5 öre, dubbelt (med betaldt svar) 10 öre. Enkelt utrikes brefkort kostar 10 öre, dubbelt 20 ore. Brefkort kunna rekommenderas och kosta då ytterligare 1-5 öre. Mottagningsbevis fås för en tilläggsafgift af 10 öre. Ofrankeradt inrikes brefkort återställes till afsändaren, om så ske kan; eljest taxeras det som ofrankeradt bref. Ofullständigt frankeradt inrikes brefkort utlämnas till adressaten mot erläggande af skillnaden mellan den för brefkort stadgade afgift och det åsatta portot. Ofrankerade eller ofullständigt frankerade utrikes brefkort behandlas såsom obetaldt eller blott delvis betaldt bref.

Kortbref, afsedda för slutet skriftligt meddelande, finnas af 5 öres och 10 öres valör, de förra för lokal korrespondens, de senare för meddelanden mellan orter inom Sverige samt till orter i Norge och Danmark. Genom att åsätta ett kortbref erforderligt porto kan man dessutom använda det för korrespondens äfven till orter, dit befordringsafgiften är högre. I kortbref kan inneslutas allt, som får sändas i vanligt bref, men för1429

ofvannämnda porton befordras icke kort-bref af högre vikt än 20 gm. Kortbref kan rekommenderas, men får då icke innehålla penningar eller värdesaker; mottagningsbevis kan begäras. Itudeladt kortbref postbefordras icke såsom brefkort.

Korsbandsförsändelser skola vara inlagda så, att de lätt kunna undersökas, och få ej innehålla någon personlig skriftväxling (böter 5 kr.). Ofrankerad dylik försändelse befordras ej, ofullslän-digt frankerad utlämnas mot dubbla beloppet af felande befordringsafgift.

Taxa för inländska korsbandsförsändelser: 1) För inländsk (d. v. s. i Sverige på svenska eller främmande språk tryckt) tidning, tidskrift etc. (högsta vikt obegränsad) 1 öre för hvarje vikt af 50 gm, dock minst 2 öre för lokal-korsband och 4 öre för öfriga; 2) för öfriga trycksaker, såsom böcker, visitkort, korrekturark med eller utan tillhörande manuskript, färglagda bilder, ritningar etc., (högsta vikt 2 kg) 2 öre pr 50 gm för lokalförsändelse, 4 öre pr 50 gm för annan; 3) för varuprof (högsta vikt 250 gm.): lokalförsändelser 2 öre pr 50 gm. minsta afgift 4 öre; öfriga försändelser

4 ore pr 50 gm, minsta afgift 8 öre; 4) för affärshandlingar, såsom rättegångshandlingar, fakturor, afskrifter af handlingar, manuskript till böcker eller tidningar etc. (högsta vikt 2 kg): lokalförsändelser 2 öre pr 50 gm, minsta afgift

5 öre, öfriga försändelser 4 öre per 50 gm, minsta afgift 10 öre.

Taxa för utrikes korsbandsförsändelser: 1) För trycksaker (högsta vikt 2 kg) 5 öre pr 50 gm eller del däraf; 2) för affärshandlingar (högsta vikt 2 kg) 5 öre pr 50 gm, minsta afgift till Norge och Danmark med Färöarna 10 öre, till öfriga länder 20 öre; 3) för varuprof (högsta vikt 350 gm): 5 ore pr 50 gm eller del däraf, minsta afgift 10 öre.

Pa]cet, som skall befordras med post inom Sverige mellan orter med postkontor, får icke väga öfver 50 kg. Om paket skall utväxlas genom poststation af första klassen, är maximivikten 10 kg och i fråga om poststationer af andra klassen 1 kg för paket och l1/., kg för tjänsteförsändelse. Paket skall vara väl och omsorgsfullt inlagdt, så att det tål vid att packas. Omslaget bör utgöras af tjockt, starkt papper, vaxduk eller lärft samt för paket med bräckligt innehåll af en låda af starkt trä eller metall. Inslagningen skall verkställas så, att det är omöjligt att förgripa sig på innehållet utan att tydliga spår af våld uppstå. Paketet skall vara åtföljdt af adresskort (blanketter finnas å postanstalterna). Oassureradt paket, som gått förloradt, ersättes, om det icke väger öfver 1 kg, med 2 kr. samt vid högre vikt med 4 kr. med tillägg af 1 kr. för hvarje halft kg, hvarmed vikten öfverstiger 2 kg. Skadadt paket ersättes efter samma grunder, så vida skadan icke uppkommit genom bristfällig emballering, men paketet tillfaller då postverket.

Taxa för inrikes paket. För paket, som icke väga öfver 1 kg, erlägges 30 öre; om paketets vikt öfverstiger 1 men ej 3 kg 50 öre; om vikten öfverstiger 3, men icke 5 kg 75 öre. Då paket väger öfver 5 kg, erlägges för de första 5 kg 75 öre och därefter 15 öre för hvarje öfverskjutande halft kg eller del däraf. För skrymmande gods höjes afgiften med 50 %•

Utrikes paket. Till Norge och Danmark (maximivikt 50 kg) är befordrings-afgiften: för vikt af högst l1/, kg 30 öre pr halft kg eller del däraf; för vikt öfver lx/3 kg t. o. m. 5 kg 1 kr. 20 öre pr paket; för öfver 5 kg 1 kr. 65 öre för de första 51/ä kg och sedan 15 öre för hvarje V2 kg. Paket, som icke är1429

assureradt eller belagdt med postförskott, kan afsändas frankeradt eller ofrankeradt, men icke endast delvis frankeradt.

Till nedanstående länder befordras postpaket (colis postaux) af högst 5 kg vikt mot följande afgifter: Argentina kr. 2,41 (för 1 kg), Belgien kr. 1,62; Brasilien kr. 3,42 (för 1 kg); Egypten kr. 1,51 (för 1 kg); Frankrike kr. 1,80; Grekland kr. 2,52; Italien kr. 2,34; Luxemburg kr. 1,62; Nederländerna kr. 1,80; Portugal kr. 2,70; Rumänien kr. 2,34; Schweiz kr. 1,80; Serbien kr. 2,16; Storbritannien och Irland via Göteborg 1 kr. för högst 1 kg, kr. 1,40 för högst 3 kg, kr. 2,35 för högst 5 kg, samt vid befordran å annan väg kr. 2,34 för högst 5 kg; Turkiet kr. 1,98; Tyskland kr. 1,44; Österrike-Ungern kr. 1,80. För en maximivikt af 3 kg erläggas följande afgifter: till Bulgarien kr. 2,70; till Finland med direkt lägenhet kr. 1; till Spanien kr. 2,34. Till Amerikas Förenta stater kunna paket om högst 5 kg sändas direkt via Malmö—New York mot följande afgifter: 80 öre för högst 1 kg; kr. 1,60 för 1—2 kg; kr. 2,40 för 2—3 kg; kr. 3,20 för 3—4 kg och 4 kr. för 4—5 kg.

Rekommenderade försändelser. Bref, brefkort, kortbref och korsbandsförsändelse^ såväl in- som utländska, få rekommenderas. Rekommendationsafgiften är för både in- och utrikes försändelser 15 öre utöfver stadgad befordringsafgift. Går rekommenderad försändelse förlorad under befordringen, ersättes inrikes försändelse med 50 kronor, hvilka betalas till afsändaren; för en förlorad utrikes rek. försändelse betalas till afsändaren eller, om så önskas, adressaten 50 francs, så vida förlusten ej förorsakats af oundvikliga naturförhållanden (force majeure). Äfven om förlusten orsakats af oundvikliga naturförhållanden, lämnas dock

ersättning för förkomna bref mellan Sverige samt Norge, Danmark och (utom under vintern) Finland. Ansökan

om skadestånd skall ingifvas inom ett år från försändelsens inlämnande på posten.

Till rekommenderade bref, såväl in-som utländska, hvilka innehålla penningar eller andra värdesaker, skola användas kuvert af hållbart papper och med ofärgade kanter. Dylika rek. bref böra dessutom vara förseglade med så många lacksigill, som erfordras för innehållets fullständiga skyddande. Användes s. k. korskuvert, bör det tillslutas med fem sigill, begagnas ett vanligt s. k. »rek-kuvertj, erfordras endast två sigill. Förseglingen kan verkställas antingen med afsändarens eget eller med annat af honom begagnadt sigill, men däremot ej med knappar, fingerborgar, mynt och dylikt. Rek. bref, som ej innehåller penningar eller andra värdesaker, behöfver ej förses med sigill.

Assurerade försändelser. Om man å bref eller paket angifver innehållets värde, erhåller man, ifall försändelsen förkommer, ersättning till fulla beloppet. Det åsatta värdet får dock icke vara högre än det verkliga. Ersättningsår språk skall hos Generalpoststyrelsen framställas inom ett år från försändelsens inlämnande till befordran. Värdet skall angifvas öfverst å omslaget med såväl bokstäfver som siffror, utan ändring eller radering, t. ex.: Assureras för Sexhundra (600) kronor 35 ore. Angående kuvertets beskaffenhet samt försegling med lacksigill gäller detsamma, som ofvan sagts om rek. bref, innehållande penningar. Önskas intyg öfver innehållet, erhålles sådant mot förteckning däröfver samt 10 öres tilläggsafgift.

Inrikes bref och paket, som inlämnas å och utdelas genom postkontor, få assureras till obegränsadt belopp ; likaså om de postbehandlas af vid statens järn-1429

vägar belägna poststationer. Högsta assuransbeloppet för försändelser, som postbehandlas vid öfriga poststationer, är: vid stationer af första och andra klass 20,000 kr. samt af tredje klass (brefsamlingsställe i stad) 500 kr.

Taxa för inrikes assurerade bref: 1) vanlig befordringsafgift efter brefvets vikt; 2) assuransafgift, nämligen: för belopp af högst 500 kr. 30 öre; för belopp öfver 500 t. o. m. 1,000 kr. 50 öre; för belopp öfver 1,000, men ej öfver 5,000 kr. 50 öre för 1,000 kr. med tillägg af 2 öre för hvarje öfverskjutande belopp af 100 kr. eller del däraf; för värde öfver 5,000, men ej öfver 50,000 kr. 1 kr. 30 öre för 5,000 kr. med tillägg af 15 öre för hvarje öfverskjutande belopp af 1,000 kr. eller del däraf; för värde af mer än 50,000, men ej öfver 100,000 kr. 8 kr. 5 öre för 50,000 kr. med tillägg af 10 öre för hvarje öfverskjutande belopp af 1,000 kr. eller del däraf; samt för värde af mer än 100,000 kr. 13 kr. 5 öre för 100,000 kr. med tillägg af 5 öre för hvarje öfverskjutande belopp af 1,000 kr. eller del däraf.

Taxa och assuransbelopp för utrikes bref. Assurerade bref kunna utväxlas mellan Sverige och härefteråt uppräknade stater till nedan angifna maximibelopp och mot följande afgifter: 1) befordringsafgift enligt förut för vanliga bref angifna grunder; 2) rekommenda-tionsafgift (15 öre) samt 3) assuransafgift, utgörande för hvarje belopp af 250 kr. (maximibeloppet obegränsadt) till Norge och DaDmark med Färöarna och Grönland 8 öre, samt för hvarje belopp af 216 kr. (300 francs) eller del däraf: 8 öre för bref till Island; 11 öre för bref till Tyskland; 14 öre för bref till Belgien, Frankrike med Algeriet, Luxemburg, Nederländerna, Ryssland med Finland, Schweiz och Österrike-Ungern; 18 öre för bref till Bosnien-Herzegowina,

Italien, Rumänien, Serbien, Spanien samt Storbritannien och Irland; 22 öre till Bulgarien, danska Västindien och Kamerun; 25 öre till Brasilien, franska kolonierna, Kreta, Mauritius och Seychellerna, Montenegro, Portugal med Madeira och Azoriska öarna, vissa italienska och tyska postanstalter i Turkiet; 29 öre till Argentina, Britiska Indien, vissa britiska utomeuropeiska kolonier, Chile, Egypten, Japan, Kina (vissa japanska postanstalter), Malta, Nederländska Indien, Tunis, vissa turkiska, tyska och österrikiska postanstalter i Turkiet samt tyska Östafrika; 32 öre till Kiautschou och vissa tyska postanstalter i Kina; 36 öre till åtskilliga portugisiska kolonier, vissa britiska postanstalter i Kina och vissa postanstalter i Turkiet; 40 öre till Bermudasöarna, britiska Honduras, Cypern, tyska Nya Guinea samt tyska besittningarna i Oceanien; 47 öre till britiska Somaliland; 50 öre till portugisiska Indien

och 54 öre till Nya Zeeland.

Värdebeloppet skall angifvas öfverst å adressidan, i bokstäfver och siffror, i francs och centimes till alla utrikes orter utom Norge och Danmark, dit det skrifves i kronor och öre.

Högsta medgifna assuransbelopp är i allmänhet 10,000 francs (7,200 kr.), till Ryssland med Finland 120,000 francs (86,400 kr.). Assurans till obegränsadt belopp är medgifven till Danmark, Island, Norge, Kreta, Montenegro, Rumänien, Schweiz, Serbien, Tyskland, Österrike-Ungern samt vissa orter i Turkiet.

Postanvisningar kunna användas till penningelikvider såväl på inlämningsorten, om där finnes postkontor, som å annan ort. Maximibelopp för inländsk anvisning 1,000 kr. Några enskilda meddelanden få icke förekomma å självfva postanvisningen, men däremot i regel å tillhörande kupong, hvarå under alla1439

omständigheter afsändarens namn och adress höra utsättas. Telegrampostan-visningar, för hvilka telegramporto tillkommer, kunna sändas till postkontor å inrikes orter, å hvilka telegrafstation finnes, samt till de flesta främmande länder.

Taxa för inrikes postanvisning: 10 öre för belopp af högst 5 kr., 15 öre för belopp af öfver 5 t. o. m. 25 kr., 25 öre för belopp därutöfver t. o. m. 50 kr., 30 öre för belopp öfverstigande 50, men ej 100 kr., 35 öre för^belopp öfver 100 t. o. m. 250 kr., 40 öre för belopp öfver 250 t. o. m. 500 kr., 50 öre för belopp öfver 500 t. o. m. 750 kr. samt 60 öre för belopp öfver 750 t. o. m. 1,000 kr.

Utrikes postanvisningar. Anvisningar till Danmark med Färöarna och Norge utställas i kronor. Högsta anvisningsbelopp: 720 kr. Afgift: 15 öre för belopp af högst 25 kr., 18 för 25—36 kr., 30 ore för 36—100 kr., 45 öre för 100 —200 kr., 60 öre för 200—300 kr. samt 15 öre för hvarje ytterligare hundratal kr. eller del däraf.

Till det öfriga utlandet, med undantag af Ryssland, England och Förenta staterna, utgör afgiften 18 öre för hvart i svenskt mynt inbetaldt belopp af 36 kr. eller öfverskjutande del däraf.

Till Ryssland (utom Finland), Storbritannien med kolonier, Columbia, Mexiko, Peru samt Förenta staterna utgör afgiften 50 öre för belopp af 50 kr. eller del däraf. Anvisningar till sistnämnda land utställas i kronor, öfriga utländska anvisningar i adresslandets mynt.

Postförskottsförsändelser äro sådana försändelser, som endast utlämnas till adressaten mot erläggande af ett försändelsen åtecknadt belopp, hvilket sedan tillställes afsändaren medelst postförskottsanvisning. Inrikes postförskott tagas å alla såväl vanliga som rekommen-

derade och assurerade s. k. brefpostför-sändelser, d. v. s. bref, brefkort, kort-bref och korsbandsförsändelser, samt å paket. Äfven å lokala försändelser kan postförskott begäras. Öfverst å adressidan af postförskotts försändelse böra tecknas orden »Postförskott å» samt beloppet, äfvensom afsändarens namn och adress. I fråga om paket skall begäran om postförskott tecknas såväl å själfva paketet som å åtföljande adresskort. Postförskott skola inlämnas direkt å postanstalt och fullt frankeras, i annat fall befordras de icke. Inrikes postförskottsförsändelse hålles adressaten tillhanda under 14 dagar efter dess ankomst till adressorten, hvilken tid dock kan förkortas af afsändaren medelst anteckning å omslaget. leke rekommenderad eller assurerad postförskottsförsändelse ersättes, om den går förlorad, med postförskottsbeloppet.

Postförskottsafgiften, som skall erläggas utöfver befordringsafgiften samt eventuell rekommendations- eller assuransafgift, är för inländska försändelser samma som för postanvisningar. Högsta medgifna postförskottsbelopp utgör 1,000 kronor.

För utländska postförskottsförsändelser, som ej utgöras af paket, erlägges ingen särskild postförskottsafgift. För paket erlägges däremot dylik afgift, i allmänhet utgörande 15 öre för belopp af 15 kr. eller öfverskjutande del

däraf. För paket till Danmark och Norge utgår postförskottsafgiften med 15 öre för belopp af högst 25 kr., 30 öre för 25 —100 kr., 45 öre för 100—200 kr. samt ytterligare 15 öre för hvart öfverskjutande 100-tal kr. eller del däraf. Högsta postförskottsbeloppet å utländska försändelser utgör i allmänhet 1,000 francs (720 kr.).

Inkassering af kvittenser, räkningar, löpande skuldförbindelser, växlar m. m.1429

Postunderrättélser.

1441

verkställes af postverket mot en viss in-kasseringsafgift -f- vederbörlig postan-visningsafgift. Hvarje inkasseringsuppdrag får afse högst 1,000 kr. Inkasse-ringsafgiften utgår med 10 öre för belopp t. o. m. 50 kr., med 20 öre för 50-100 kr., med 30 ore för 100—500 kr. samt 40 öre för 500—1,000 kr.

Dylik inkassering å högst 1,000 francs eller motsvarande belopp i andra länders myntslag kan genom svenska postkontorens förmedling äfven ske i följande länder: Belgien, Danmark, Egypten, Frankrike, Italien, Luxemburg, Nederländerna och Nederländska Indien, Norge, Rumänien, Schweiz, Tyskland och Österrike-Ungern.

Expressbefordran. Om afsändare önskar, att försändelse till ort, där af postverket aSönad brefbärare finnes, skall så skyndsamt som möjligt och oberoende af vanlig ordning för försändelsers kringbäring utdelas, skall han å försändelsen teckna ordet »Express» samt erlägga en tilläggsafgift af 20 öre.

Mottagningsbevis eller intyg, att rekommenderad eller assurerad försändelse, postanvisning eller paket kommit adressaten tillhanda, begäres vid försändelsens inlämnande till befordran. A försändelsens adressida tecknas då orden »Mottagningsbevis begärdt» eller till utlandet »Avis de réception». Tilläggsafgift för dylikt bevis: 10 öre.

Svarskuponger. För användning i postutväxling med de flesta länder inom Yärldspostföreningen (undantagandes Montenegro, Ryssland, Serbien och åtskilliga utomeuropeiska land) kan erhållas s. k. svarskuponger (coupons réponse). Dylik kupong, hvars salupris utgör 25 öre, kan i hvart och ett af ifrågavarande landutbytas mot ett frimärke à 25 centimes eller motsvarande belopp. Från utlandet ingången svarskupong får i Sverige utbytas mot frimärke till belopp af 20 öre.

Frimärken finnas af följande valörer: 1, 2, 3, 4, 5, 10, 15, 20, 25, 30 och 50 öre samt 1 krona. Tjänstefrimärken finnas å: 2, 4, 5, 6, 10, 20, 30 och 50 öre samt 1 krona. Frimärkena böra alltid anbringas i öfre hörnet till höger. Då man själf frimärker en rek.- eller assurerad försändelse, bör man tillse, att frimärkena komma på ett inbördes afstånd af minst ett halft frimärkes bredd, samt att de icke öfverskjuta eller omsluta brefvets kant. Den, som till fran-kering använder förut till sådant ändamål begagnadt eller efterapadt frimärke, äfvensom den, som efterapar svenska postverkets frimärken, är förfallen till ansvar enligt gällande strafflag.

Frankokuvert finnas å 2, 4 och 5 öres valör. Kuvert å 2 öre äro afsedda för öppna lokalförsändelser (trycksaker), de å 4 öre för öppna trycksaksförsändelser mellan inrikes orter och de å 5 öre för slutna lokalförsändelser eller öppna trycksaksförsändelser till vissa utrikes orter. Frånklippta stämplar å frankokuvert kunna icke användas för franke-ring af postförsändelser. Pris å frankokuvert: 10 st. à 5 öre kosta 55 öre, mindre antal 6 öre pr styck: 10 st. à 4 öre kosta 45 ore, mindre antal 5 öre st.; 10 st. à 2 öre kosta 25 öre, mindre antal 3 ore st.

Prenumeration d tidningar och tidskrifter bör verkställas å den postanstalt, genom hvilken de skola utdelas. Taxa å in- och utländska tidningar och tidskrifter finnes å alla postanstalter (utkommer i december hvarje år). Äfven å de utländska tidningar och tidskrifter, som icke finnas upptagna i taxan, kan abonneras genom postverket, men bör då gärna utgifningsorten angifvas. Flyttar abonnent från en ort till en annan och önskar få tidning öfver-flyttad till den sistnämnda, skall anmälan därom göras å den nya boningsor-1443

tens postanstalt, där blanketter härför tillhandahållas. Afgiften för en dylik öfverflyttning är 25 öre för tidning, som utgifves högst en gång i veckan, och 50 öre för tidning, som utgifves oftare.

Postverket. Styrelsen öfver det svenska postverket utöfvas af generalpoststyrelsen, som åligger tillse att verket uppehälles i ett med god ordning och tidens fordringar öfverensstämmande skick och för detta ändamål efter omständigheterna antingen omedelbart vidtaga eller hos k. m:t föreslå de åtgärder, som kunna finnas erforderliga. I spetsen för styrelsen står såsom chef för postverket generalpostdirektören. Styrelsens öfriga ledamöter utgöras af fem byråchefer, hvilka tillika äro chefer för hvar sin byrå, nämligen kanslibyrån, trafikbyrån, kameralbyrån, utrikes- och författningsbyrån samt revisionsbyrån.

Riket är i postalt hänseende indeladt i 7 distrikt, nämligen Stockholms och Malmö postdistrikt samt södra, västra, östra, mellersta och norra distrikten. Hvarje distrikt förestås af en postdirektör, som till biträde har öfverkontrollörer, kontrollörer och postexpeditörer. Södra distriktets stationsort är Malmö, västra distriktets Göteborg, östra distriktets Linköping, mellersta distriktets Stockholm och norra distriktets Sundsvall.

Postanstalterna äro dels fasta, dels am-bulanta. De fasta postanstalterna utgöras af postkontor (fullständiga postanstalter) och poststationer (med begränsad befogenhet i fråga om postförsändelsers behandling). Postkontoren, som förestås af postmästare, äro indelade i fyra klasser och poststationerna i tre klasser. De ambulanta postanstalterna bestå af post-kupéexpeditioner och postiljonskupéer å bantåg samt sjöpostexpeditioner och ång-båtspostexpeditioner å fartyg.

Potatis är vår viktigaste rotfrukt och odlas i en mångfald sorter öfver bela landet. Till matpotatis äro de små eller medelstora, fasta sorterna bäst; de större och lösare lämpa sig företrädesvis till utfodring för boskapen, till brännvinsbränning etc. Tidiga sorter, s. k. brådpotatis, odlas hufvudsakligast till förtä-ring under försommaren, ej till förvaring öfver vintern; de lämna ock mindre afkastning.

Bästa jordmånen för potatis är sandjord eller sandblandad lättlera, och den odlas lämpligast efter något sädesslag, för hvilket gödslats, eller efter klöfver eller upplöjd gräsvall. Jorden bör vara väl afdikad samt omsorgsfullt rensas från ogräs. Till gödning lämpa sig bäst kompostgödsel och i allmänhet vegetabiliska gödningsämnen. Till sättning är bäst att använda hela, medelstora potatisar, som utsättas radvis med ettafstånd af 25 à 35 cm mellan hvarje potatis samt till ett djup af 10 à 12 cm. Ofta användes dock till utsäde sönderskuren potatis; i sådan händelse bör hvarje bit hafva 2 à 3 groddögon samt sönderskär-ningen ske i så god tid, att före sättningen en hinna bildar sig öfver såren. Att, som stundom sker, till utsäde använda endast utskurna groddögon, är den minst lämpliga metoden, emedan vid ogynnsam väderlek hela skörden kan riskeras. Efter skörden hålles jorden genom harfning och rensning lucker och fri från ogräs, hvarjämte potatisplantorna kupas, första gången när de äro 15 à 20 cm höga samt en andra gång ungefär 14 dagar därefter. Ett sätt att få större skörd är att aftaga blommorna, när de slå ut; härigenom blir dock potatisen mera mottaglig för sjukdomar. Affalla blommorna utan att sätta frö, är detta ett tecken till, att potatissorten är dålig.

Potatisskörden verkställes, när blasten1445

börjar gulna nedtill och potatisarna lätt lossna från rötterna; skalet på potatisen bör då vara så fast, att det icke lossnar vid upptagningen. Före upptagningen, dock först sedan potatisen är mogen, af-bugges blasten. Denna användes till utfodring af boskap, antingen färsk eller sönderhackad och nedstött i tunnor eller kar med en tyngd öfver, och i lake, som bör stå öfver blasten. Den kan äfven torkas på hässjor eller inläggas med hvarftals mellanströdt koksalt och packas ; så förvarad användes den med fördel till sörp åt mjölkkor eller kokad med vatten till boskapsfoder. Dessutom är potatisblasten äfven förträfflig till öf-vergödning af ängsvallar, till inläggning i komposthögar samt till gröngödning å vårsädesland.

Potatis kan äfven fortplantas medelst groddar samt frcsådd. Den förra metoden afser att frambringa tidig potatis. Potatisen nedsattes då på bänk, hvarefter refvorna, då de blifvit kvarterslånga, aftagas, så att en liten del af

moderpotatisen sitter kvar vid grodden. Groddarna sättas därefter och vattnas. För frösådd insamlas frukterna (»potatisäpp-lena») senare på hösten och förvaras, tills de börja spricka sönder. De sönderkramas då, massan omröres i vatten och fröet frånskilj es medelst en hårduks-sikt samt torkas mellan läskpapper. På våren utsättas fröna i bänk eller på kalljord samt nedkrattas obetydligt, hvarpå jorden tillklappas och vattnas. När plantorna komma upp, gallras de, så att de komma på ungefär 15 cm afstånd från hvarandra, samt kupas därpå och lämnas att fortväxa till nästa vår. Andra året äro rotknölarna färdiga att användas till sättning. På detta sätt erhållas nya och vanligen mera lifskraf-tiga potatissorter.

Potatisen är utsatt för flera, stundom

mycket svåra härjningar, af hvilka de förnämsta äro följande:

1) Torr- och blötrötan (»potatissjukan», »potatispesten»). Sjukdomen angriper rotknölarna och visar sig först som små, något insänkta fläckar på skalet, hvilka till en början hafva en något mattare färg än detta, därefter blifva smutsbruna samt slutligen svarta. På skalen höja sig dessutom efter hand svarta, svampartade vårtor. I första stadiet är potatisens kött ytterst vattenhaltigt samt rostfärgadt under de ställen på skalet, där fläckarna sitta. Ju mer sjukdomen framskrider, dess mer sprida sig fläckarna på skalet samt miss-färgningen i köttet; färgen blir så småningom svartgrå eller blyblå och en obehaglig lukt uppstår. Potatisen är nu oduglig till människoföda, men kan ännu användas till boskapsfoder eller brännvinsbränning. När detta andra stadium nått sin höjd, inträffar hastigt förruttnelse, hvilken åtföljes af en olidlig stank. Denna lukt, som liknar lukten af i förruttnelse stadda kålväxter, är karaktäristisk för förruttnelseprocessen vid potatisröta och finnes icke hos potatis, som skämmes af yttre orsaker, t. ex. frost. När förruttnelsen inträder mycket tidigt, t. o. m. innan potatisen hunnit upptagas, kallas sjukdomen blötröta. Torr-och blötrötan anses förnämligast bero på, att potatisen erhållit olämplig jordmån och olämplig gödning. För att förekomma sjukdomen bör man därför iakttaga: att plantera potatisen i väl redd, ej för fet jord på öppna, högländta, väl afskilda platser; att endast använda friskt och väl vinterförvaradt utsäde; att sätta potatisen med godt utrymme, vid mild och lagom fuktig väderlek, ej för tidigt eller för sent, samt att gifva potatisen lämplig plats i växtföljden och ej omedelbart gödsla den med stallgödsel, allraminst obrunnen,1445
Potatis. 1447

Potatiskonsumtionen pr invånare i olika länder.1449

2) Potatisbrand förorsakas af en svamp oeh yttrar sig däri, att potatisblasten svartnar oeh vissnar bort. Sjukdomen föregår ofta torr- oeh blötrötan, hvarför man vanligen, ehuru med orätt, ansett dem vara en oeh samma åkomma. Branden uppträder först som små svarta fläckar på bladen; sjukdomen sprider sig sedan med stor hastighet, så att fältet inom mycket kort tid, ofta på ett enda dygn, står förhärjadt med svartbruna, förtorkade blad. När blasten vissnar, stanna rotknölarna i växten, hvilket kan medföra så mycket större skada, som härjningarna vanligen inträffa under början af blomningen. För att förekomma sjukdomen iakttages detsamma som vid torr- och blötröta hos potatisen samt vid rost hos sädesslagen (se Hvete). Såsom medel mot sjukdomen har man användt svafling, d. v. s. svafvelblomma eller finstött svafvel, som med en pust sprides öfver växterna; vidare tillrådes att genast, så snart fläckar börja visa sig, afslå den angripna blasten. Brunfläckig potatisblast behöfver emellertid icke alltid förorsakas af brand; fläckarna kunna äfven vara orsakade af bladlöss, hvilka vanligen icke göra potatisen någon större skada. Dessa båda sjukdomar skiljas dock lätt åt. Medan brandfläckarna samtidigt visa sig både på bladens öfre och undre sida, äro mörka, infallna, torra och liksom förbrända samt snart efterföljas af fullständigt förvissnande, uppträda däremot bladlössens härjningar först på undre sidan af bladet såsom gula fläckar samt sprida sig endast så småningom till öfre sidan, först såsom brunröda och till sist såsom smutsigt gråbruna fläckar. Samtidigt alstras af bladlössen s. k. honungsdagg på blasten.

3) Skorf är ett brunaktigt eller svart utslag på potatisknölarna i form af runda fläckar eller oregelbundna sprickor, som

går mer eller mindre djupt in i köttet. I vanliga fall åstadkommer skorfven icke någon större skada, ehuru potatisen däraf försämras; i svårare fall kan den dock förorsaka röta i potatisen. Sjukdomen förorsakas af en svamp, som utbildas på järnhaltig eller starkt gödslad jord, särskildt om denna är vattensjuk. Märgel och slamjord, som icke tillräckligt länge fått ligga utsatta för luftens inverkan, åstadkomma ofta skorf på potatisen. Sjukdomen uppträder äfven ofta, när djupplöjning af potatisjorden sker på våren i stället för föregående höst.

4) Krussjukan, bestående däri, att blasten krymper och hopskrynklas, har förut åstadkommit svåra härjningar, men är numera mycket ovanlig. Förorsakas af svagt och illa vinterförvaradt utsäde.

5) Insekter och insektslarver, såsom bladlöss, ollonborrelarver m. fl., angripa visserligen potatisen, men förorsaka den icke någon större skada.

Preklusion. Med preklusion af en fordran menas förlust af densamma i följd af underlåtenhet att, på anmaning af domstol, göra fordringen gällande inom viss af domstolen härför utsatt tid. Om exempelvis domstol utfärdat stämning å en persons eller firmas okända borgenärer att inom viss tid anmäla sina fordringar inför domstolen, s. k. årsstämning, och borgenär uraktlåtit att inom den af domstolen utsatta tiden göra sin fordran gällande, blir följden att borgenären ej kan lagligen utsöka fordringen, så framt han ej kan bevisa att gäldenären före den i årsstämningen utsatta tiden haft kännedom om honom som borgenär. Borgenär, hvilkens fordran prekludeiats, äger dock fortfarande betalningsrätt för densamma ur fast egendom, som är för fordringen intecknad, och ur lös egendom, som borgenären innehar såsom pant för fordringen, äfven-1451

som kvittningsrätt för fordringen, därest fordringen före dess prekluderande kommit i borgenärens hand samt den skuld, mot hvilken fordringen skall kvittas, uppkommit före fordringens prekluderande.

Preskription. Med preskription af en fordringsrätt menas förlusten af densamma i följd af underlåtenhet att inom viss, i lag föreskrifven tid göra den gällande. Dylik fordringsrätt kan gälla ej blott penningar utan äfven en handling af penningvärde, t. ex. leverans af varor, utförandet af ett arbete o. s. v. Preskriptionstiden är tio år och räknas från fordringens uppkomst, d. v. s. den börjar löpa dagen efter den dag, hvarunder fordringen tillkom. Afbrytes preskriptionen under tiden genom att fordringsrätten göres gällande antingen genom någon laglig utsöknings- eller bevakningsåtgärd eller blott genom att gäldenären kräfves på eller erinras om skulden eller på annat sätt erkänner fordringens tillvaro, börjar nv tioårig preskriptionstid löpa från den dag afbrottet skedde.

Preskriberad fordran kan användas till kvittning mot icke preskriberad, därest icke den förstnämnda fordringen redan var preskriberad då den kom i dens hand, som vill använda densamma till kvittning, eller ock redan var preskriberad, då nämnda person blef betalningsskyldig till den, mot hvilken kvittningsyrkande framställes. Preskription beröfvar ej heller borgenären rätt till betalning ur gods, som ban innehar som pant för fordringen.

Då solidarisk medgäldenär, t. ex. bor-gesman, helt eller delvis inlöst en skuld under tionde året efter skuldens tillkomst, gäller ej tioårig preskriptionsrätt för hans sålunda uppkomna fordran hos hufvudgäldenär eller medgäldenär, utan skall han inom natt och år hos dem bevaka sin fordran. Har borgesman före det tionde året från hufvudförbindelsens

tillkomst helt eller delvis infriat densamma, måste han bevaka sin härigenom uppkomna fordran hos hufvudgäldenären inom tionde året från hufvudförbindelsens tillkomst.

Prokura kallas en generell (allmän) fullmakt, som innehafvaren af en i handelsregister införd firma meddelar viss man och hvilken fullmakt medför vissa i lag bestämda befogenheter. Dylik fullmakt kan ej utfärdas för innehafvaren eller för viss man »eller order». Pro-kurabemyndigandet kan gifvas antingen i form af skriftlig fullmakt eller på annat sätt. Prokuran medför rätt för pro-kuristen att i allt hvad till bedrifvande af hufvudmannens rörelse hör handla å hans vägnar och teckna hans firma, dock får han ej utan särskildt bemyndigande afhända hufvudmannen hans fasta egendom eller medgifva inteckning däri. Är prokuran skriftlig,

äger prokuristen jämväl rätt att själf eller genom ombud föra hufvudmannens talan inför domstolar och andra myndigheter, äfvensom att å hans vägnar ingå förlikning.

Då prokurist tecknar firman, skall ban därtill foga ett tillägg, som utmärker prokurauppdraget (per procura, p. p. eller annan förkortning af dessa ord) och därjämte underskrifva sitt namn.

Hufvudmannen är berättigad att till det handelsregister, hvari firman inskrif-vits, anmäla prokura. "Verkan af dylik anmälan är, att dess innehåll skall anses hafva kommit till tredje mans kännedom. Ändring eller återkallelse af anmäld prokura skall äfven anmälas till handelsregistret.

Prokura kan när som helst återkallas, men däremot medför icke hufvudmans död prokurans upphörande.

Kollektiv prokura kallas prokura, som meddelas flera personer på sådant sätt, att den endast kan begagnas af dem gemensamt.1453

Prokura får ej utfärdas af aktiebolag eller ekonomisk förening, men väl af handelsbolag. Dylik prokura kan meddelas endast af alla bolagsmännen i förening, men kan däremot återkallas af hvarje bolagsman, som ej är utesluten från rätten att företräda bolaget.

Pro patria. Kungl, sällskapet Pro patria kallas ett i Stockholm befintligt sällskap, stiftadt 1774, som har till uppgift dels att underhålla ett barnbörds-och barnhus, där kvinnor, som vänta sin nedkomst, mottagas antingen kostnadsfritt eller mot af direktionen fastställd afgift, dels att utdela belöningar i medaljer och jetoner at den, som vågat lif eller välfärd för frälsning af andra människors lif eller egendom; åt den, som, själf stadd i behöfvande omständigheter, med huld omvårdnad bistått eller vårdat nödlidande eller sjuka; åt den, som eljest på särdeles utmärkt sätt ådagalagt medborgerliga dygder eller förtjänster; åt den, som länge med trohet och beröm arbetat hos samma menigheter, verk, inrättningar, fabriks-eller handtverksidkare eller tjänat hos samma husbondefolk eller släkt eller å samma egendom.

Beräknad såväl för man som för kvinna från fyllda 15 års ålder, bestämmes tjänstetiden till minst 15 år för den mindre samt 25 år för den större belöningens erhållande. Lösen för den större medaljen utgör 16 kronor och den mindre (jeton) 10 kronor, då båda äro präglade i silfver. Präglade i guld utgör lösen för den större 163 kronor och för den mindre 88 kronor.

Proportionella val. Genom 1909 års rösträttsreform bestämdes, att vid vissa val skall användas proportionell valmetod, hvilken afser att låta olika meningsgrupper bland de väljande blifva representerade i förhållande till sin styrka, så att hvarje parti eller valmans-

grupp erhåller det antal representanter, som betingas af partiets eller gruppens antal medlemmar.

Proportionellt valsätt skall användas vid val till riksdagens bägge kamrar, vid val af landstingsmän och stadsfullmäktige samt vid val till riksdagens utskott. Metoden vid samtliga dessa val är densamma, dock med vissa skiljaktigheter.

En proportionell valförrättning omfattar två hufvudmoment: själfva valet-rösternas afgifvande och uppsamlande) samt röstsammanräkningen. Angående det förra momentet eller sättet för rösternas afgifvande och uppsamlande hänvisas till rubriken Val; här skall endast lämnas en öfversikt af den proportionella valmetodens tekniska detaljer, så som de komma till synes vid röstsammanräkningen.

Det står visserligen valmännen fritt (utom vid val till riksdagens utskott) att använda valsedlar med eller utan partibeteckning, men i själfva verket är den proportionella metoden byggd på valmännens sammanslutning i partier och grupper, så att valsedlar, som ej bära partibeteckning, i regel ej alis göra sig gällande. Den, som vill med sin röst inverka på valet, måste således använda partibeteckning å sin valsedel.

Köstsammanräkningen kan sägas bestå af tre moment: valsedlarnas ordnande i grupper, bestämmande af

ordningen mellan kandidaterna inom hvarje grupp samt platsernas fördelning mellan grupperna.

Valsedlar med partibeteckning ordnas så, att sedlar med samma partibeteckning bilda en grupp (partigrupp). Valsedlar utan partibeteckning föras tillsammans i en grupp för sig (den fria gruppen).

Inom hvarje grupp skall sedan, till den utsträckning som för utseende af1455

stadgadt antal representanter är nödigt, genom särskilda sammanräkningar bestämmas ordningen mellan gruppens kandidater, d. t. s. den ordning, i hvilken de skola besätta de platser, som tillfalla gruppen. Härvid komma i betraktande endast de namn å valsedlarna, hvilka afse själfva representantvalet (ej ersättarenamn). Vid sammanräkning inom partigrupp användes i första hand den s. k. rangordningsregeln, hvilken bygger på en af valmännen själfva gifven anvisning om kandidaternas ordningsföljd. Valmannen har nämligen att öfverst å sin valsedel skrifva dens namn, som han helst vill se väld, därnäst dens namn, som han i tur därefter önskar till representant o. s. v. Upptaga mer än hälften af hela antalet valsedlar inom en partigrupp (detta antal utgör gruppens hela rösttal) samma första namn, blir detta namn det första i ordningen; upptaga valsedlar, som ha samma första namn och utgöra mer än 2/3 af gruppens rösttal, äfven samma andra namn, blir detta namn det andra i ordningen; upptaga valsedlar, som ha samma första och samma andra namn och utgöra mer än s/4 af gruppens rösttal, äfven samma tredje namn, blir detta det tredje i ordningen o. s. v. Vid landstingsmanna- och stadsfullmäktigval, för hvilka graderad röstskala gäller, bygges rangordningen kandidaterna emellan på röstvärdet, ej på valsedlarnas antal.

För att sammanräkningarna inom en partigrupp skola kunna ske uteslutande med hjälp af rangordningsregeln, kräfves emellertid att samtliga gruppens valmän rösta med alldeles likalydande valsedlar. Är detta ej fallet, kommer man förr eller senare till den gräns, där rangordningsregeln ej längre kan tillämpas och då fortsättes sammanräkningen enligt reduktionsregeln. Denna regel grundar sig på en progressiv nedsätt-

ning af röstvärdet för valsedlar, som redan medräknats. Det namn, som fått högsta rösttalet, blir det första i ordningen. Vid hvarje följande sammanräkning gäller valsedel som hel röst (eller med bela sitt röstvärde), där icke något af de namn å sedeln, hvilka afse själfva representantvalet, erhållit rum i ordningen. Annan valsedel gäller som half röst (eller med hälften af sitt röstvärde), där ett af dess namn erhållit rum i ordningen, och såsom tredjedels röst, där två af dess namn uppförts i ordningen, såsom fjärdedels röst, där tre af dess namn redan blifvit uppförda o. s. v. För hvarje gång kommer det namn närmast i ordningen, som erhållit högsta rösttalet. Den fria gruppens valsedlar sammanräknas alltid efter reduktionsregeln.

Användningen af de båda reglerna kan förtydligas genom följande exempel. Inom en och samma partigrupp användas två olika valsedlar, den ena upptagande namnen A, B och C, den andra namnen D, E och F. Vid valet afgif-vas 870 röster på den förra listan och 430 på den senare. Antaget att gruppen får tillsätta 3 representanter, tillgår bestämmandet af ordningen kandidaterna emellan sålunda. Då A står främst på den första valsedeln och alltså erhållit 870 röster, således mer än hälften af gruppens hela rösttal, 650, är han väld enligt rangordningsregeln. Då dessa 870 röster äfven utgöra mer än 3/s af gruppens rösttal (866), blir äfven B väld enligt rangordningsregeln. Den tredje kandidaten å denna lista, C, skulle däremot behöfva ett rösttal af 975 för att blifva väld efter rangordningsregeln, men då han ej uppnått detta, måste den tredje platsen besättas enligt reduktionsregeln. Som A och B redan äro valda reduceras den första listans rösttal till en tredjedel, d. v. s. 290. Den andra1457

listan gäller däremot med bela sitt rösttal, 430, ocb följaktligen ingår dess första namn, D, såsom det tredje i

ordningen bland de valda.

Platsfördelningen mellan grupperna sker på så sätt att platserna utdelas successivt, en i sänder. Första platsen tillfaller tydligtvis det största partiet. Vid fördelningen af andra platsen reduceras dess rösttal till hälften. Är dess sålunda reducerade rösttal större än något annat partis rösttal, tar det största partiet äfven andra platsen. Vid fördelningen af tredje platsen delas partiets ursprungliga rösttal med tre, och är det sålunda reducerade rösttalet fortfarande större än någon annan grupps, tillfaller äfven tredje platsen partiet, är det åter mindre än någon annan grupps ännu oreducerade rösttal, tar denna grupp tredje platsen. Vid besättande af fjärde platsen sjunker det största partiets rösttal till en fjärdedel, och om det näst starkaste fått tredje platsen, reduceras dess rösttal till hälften o. s. v. Lagen sammanfattar denna fördelningsregel sålunda: Platserna tilldelas, en efter annan, den grupp (partigrupp eller den fria gruppen), hvilken för hvarje gång uppvisar det största jämförelsetalet. För partigrupp är jämförelsetalet lika med gruppens rösttal, så länge gruppen icke fått sig någon plats tilldelad. Därefter beräknas jämförelsetalet för hvarje gång så, att gruppens rösttal delas med det tal, som motsvarar antalet af de gruppen tilldelade platser, ökadt med 1. Detta tal plägar benämnas divisor. Sedan partigrupp fått en plats sig tilldelad, blir sålunda divisorn för uträknande af dess jämförelsetal 1 plats -(-1 = 2; har den fått tillsätta två platser, är divisorn 2 + 1 = 3.

Proselytmakeri. Den svenska lagen erkänner samvetsfrihet i religiösa ting oeh fri religionsutöfning för alla kristna |

bekännelser äfvensom för bekännare af den mosaiska religionen (se Främmande trosbekännare), dock med det förbehåll att ordningen ej däraf stores eller allmän förargelse däraf väckes. Lagen förbjuder äfven olofligt, d. v. s. vissa gränser öfverskridande proselytmakeri. ' Till sådant proselytmakeri bör, då någon genom bedrägliga medel, hotelser eller löften om timliga fördelar söker förmå annan till affall från den evangeliskt lutherska läran; då någon, hvilken af föräldrar eller målsmän fått sig anförtrodt att uppfostra eller undervisa barn, som tillhöra statskyrkan, därvid söker bibringa barnen annan tro än den, som öfverensstämmer med statskyrkans lära; då någon till deltagande i främmande trosbekännares andaktsöfning nödgar eller lockar den, som är minderårig eller står under hans lydnad och som tillhör svenska kyrkan, samt då skolor eller andra uppfostringsanstalter, i hvilka undervisning i religion meddelas, utan k. m:ts tillstånd af dissenters inrättas och upplåtas för barn under 15 år, tillhörande statskyrkan. Straffet är i samtliga fall böter.

Provinsialläkare (se Medicinalsta-ten.)

Prästbetyg kallas i dagligt tal hvarje af präst å ämbetets vägnar utfärdad attest, såsom lysnings-, vigsel-, dop- och dödsattester, frejd-, arbets- och binders-löshetsbetyg, hufvudsakligen dock s. k. flyttningsbetyg, som skall innehålla den flyttandes namn och yrke, födelseort, -år, -månad och -dag, anteckningar om dop och nattvardsgång, kristendomskunskap, äktenskap (ledighet därtill eller hinder däremot) samt vaccination. Hustru och minderåriga barn sättas å mannens flyttningsbetyg. Särskildt präst- eller konfirmationsbetyg bör företes för enhvar, som fyllt 15 år eller konfirmerats.1459

Prästerskapet. Till präst i svenska statskyrkan kan endast den antagas, som efter vederbörliga studier vid någon af de båda statsuniversitetens teologiska fakulteter aflagt prästexamen. Dispens från denna examen kan dock erhållas af personer, som genom andra examina eller annorledes visat sig äga ett större mått af lärdom. Därjämte fordras att vederbörande skall vara prästvigd; dylik s. k. ordination utföres af biskop, biträdd af assisterande präster. För att prästvigas inom svenska kyrkan fordras en ålder af fyllda 23 år. Vid ordinationen skall jämväl prästed afläggas.

Utom rent kyrkliga förrättningar, såsom gudstjänstens och därtill hörande handlingars upprätthållande, förrättande af dop, vigsel och jordfästning m. m., åligger prästerskapet att föra de s. k. kyrkböckerna, i hvilka alla inom vederbörande församlingsområde boende personer skola upptecknas.

Prästerskapets aflöning bestrides dels af staten och dels medelst församlings-afgifter, i hvilkas gäldande alla de, som inom pastorat erlägga kommunalutskyl-der, skola deltaga efter de för sådana utskylders utgörande i allmänhet stadgade grunder. Kyrkoherdar och komministrar skola dessutom af församlingarna hållas med fri bostad eller lämnas ersättning därför.

Prästval. Enligt den nya prästvallagen skola vid prästval följande regler iakttagas:

1. Ansökan ocli förslag. Då ordinarie prästerlig tjänst blifvit ledig, skall vederbörande domkapitel jofördröjligen kungöra densamma till ansökan ledig och utsätta ansökningstid. Präst åtnjuter i regel befordringsrätt endast inom det stift ban tillhör (indigenatsrätt), där ban icke af församling i annat stift kallas till fjärde profpredikant. Befordringsrätt till domprostbefattuing samt till

prästerlig tjänst i Stockholm står dock öppen för bela rikets prästerskap, hvarjämte präst, som tillhör Härnösands eller Luleå stift, äger befordringsrätt inom båda dessa stift. Dessutom kan kyrkoherdetjänst inom hvilket stift som helst utom förslag sökas hos konungen af präst, som är i svenska kyrkans missionsstyrelses tjänst anställd såsom missionär bland icke kristna folk; af sjömanspräst, som är anställd i samma missionsstyrelses tjänst och i hvilkens aflöning statsmedel ingå; af pastorerna vid de svenska församlingarna i Berlin, London och Paris, samt af vissa predikanter vid centrala straff- och arbetsanstalter. Ett villkor för dylik extra ansökningsrätt är dock att den sökande under minst 10 är tjänstgjort i en eller flera af dessa befattningar. Konungen kan ock i särskildt fall medgifva dylik ansökningsrätt åt präst af framstående förtjänst, hvarjämte vissa undantagsbestämmelser gälla för Härnösands och Luleå stift.

Sedan ansökningstiden gått till ända, skall domkapitlet senast inom 30 dagar upprätta förslag till tjänstens besättande. Å förslaget skola uppföras 3 af de sökande, sedan deras behörighet till tjänsten blifvit pröfvad. I vissa undantagsfall skall församlingen höras öfver förslaget, öfver hvilket besvär få anföras hos k. m:t.

2. Preclikoprof, frågodag och kallande af fjärde profpredikant. Sedan förslag vunnit laga kraft, skola de föreslagna i tur och ordning efter deras rum på förslaget aflägga predikoprof. Söndagen efter sista profdagen är frågodag, å hvilken den af domkapitlet förordnade valförrättaren vid sammanträde med församlingens röstägande medlemmar skall bereda det förestående valet, hvarjämte den för valet uppgjorda särskilda vallängden skall justeras.1461

Prästval.

1462

På frågodag kan vid val till kyrkoherdetjänst församling, som det önskar, kalla fjärde profpredikant. Förslag härom kan väckas af röstägande församlingsmedlem. Har dylikt förslag blifvit väckt, skall omröstning därom företagas enligt samma grunder som vid självfva präst-valet följas och sålunda att den, som motsätter sig förslaget, röstar nej och den, som önskar fjärde profpredikants kallande, på sin röstsedel uppför namnet på den präst, han anser böra kallas. Om vid denna omröstning nejrösterna ej uppgå till hälften af de afgifna rösterna samt röstsiffran för den präst, som erhållit högsta röstetalet, ej understiger 20 och antingen uppgår till minst V5 af samtliga i den justerade vallängden upptagna röstberättigade eller utgör minst 300, är denne kallad till fjärde profpredikant. Vid lika röstetal anställes lottning. Om nejrösterna uppgått till mer än hälften af de afgifna rösterna eller om ej någon af de till fjärde profpre dikant föreslagna erhållit erforderligt antal röster, är frågan förfallen. Likaså om den kallade vägrar att mottaga kallelsen eller domkapitlet anser honom ; obehörig att på förslaget uppföras. I annat fall skall domkapitlet uppföra den kallade på förslaget såsom fjärde profpredikant och utsätta profdag. Anföres besvär öfver detta domkapitlets heslut, skall valförrättningen inställas i afbidan på besvärens afgörande.

3. Valförrättning skall efter pålys-ning hållas å fjortonde dagen efter frågodag eller, där frågodagsförrättning icke ägt rum, å fjortonde dagen efter sista profdagen. Kan valet ej förrättas å sålunda bestämd dag, utsätter domkapitlet annan dag. Valförrättningen skall hållas i kyrka. Valet sker med slutna sedlar, och böra de röstande i den ordning, i hvilken de framträda, hvar för sig aflämna sina valsedlar.

Hvarje röstande äger en röst. Rösträtt tillkommer enhvar i församlingen mantalsskrifven välfrejdad man eller kvinna, som uppnått 21 års ålder och äger att för egen del i kyrkostämmans öfverläggningar och beslut deltaga, dock ej den, som står under förmynderskap. Hustru till röstberättigad man äger ock, äfven om hon icke är berättigad att deltaga i kyrkostämmans öfverläggningar och beslut, rösträtt vid prästval, därest hon är välfrejdad, fyllt 21 år och tillhör svenska statskyrkan samt ej god man enligt ärfdabalken 19: 4 för henne förordnats. Medlem af icke territoriell församling äger ej rösträtt vid prästval inom territoriell församling, I stadsförsamling må rösträtt ej utöfvas af annan än den, som personligen infinner sig vid valtillfället, i landsförsamling åter äger röstberättigad utöfva sin rösträtt genom annan röstberättigad, i enlighet med reglerna för rösträtts öfverlåtande vid kyrkostämma.

Besvär öfver frågodagsförrättning och prästval må anföras endast af röstägande eller af präst, som vid valet varit ställd under omröstning, och skola ingifvas till domkapitlet sist fore kl. 12 å 20:de dagen efter valdagen. Öfver domkapitlets beslut kan besvär anföras hos konungen.

Genom den nya lagen har skillnaden mellan regala och konsistoriella pastorat bortfallit, ehuru utnämningsrätt i vissa fall förbehållits k. m:t. Sålunda äger konungfn i fråga om kyrkoherdeval, därvid fjärde profpredikant varit under omröstning, utnämna en af de å förslaget uppförda oafsedt det rösttal de vid valet erhållit samt, i händelse ej någon af de å förslaget uppförda erhållit viss röstöfvervikt, gå utom förslaget och utnämna någon behörig prästman, som på grund af extra ansökningsrätt anmält sig hos k. m:t som sökande. I öfriga fall skall domkapitlet utfärda1463

fallmakt å tjänsten för den som vid valet erhållit de flesta rösterna. Ha flera af de på kyrkoherdeförslag uppförda erhållit lika röstetal, äger domkapitlet nämna den bland dessa, som pröfvas mest lämplig. I det fall att vid prästval ej någon röstberättigad afgifvit röst, iiger domkapitlet välja en bland de å förslaget uppförda.

Pröfningsnämnd (se Taxeringsmyndigheter.)

Puckelryggighet härleder sig i de flesta fall från en tuberkulos i en eller flera ryggkotor. Den skenbara orsaken är myeket ofta ett fall, en stöt eller annat våld i ryggen, men nästan alltid är den egentliga orsaken att tuberkler förefinnas, ehuru i omärklig grad, som genom den nämnda kroppsskadan funnit en angreppspunkt, som erbjuder dem mindre motstånd och där de sålunda lättast kunna börja sitt förstörelseverk.

Sjukdomen är vanligast hos barn, i synnerhet under de sex första lefnadsåren. Då tuberklerna angripit en ryggkota, förstöres denna småningom i sitt inre, så att dess bärkraft förminskas och den småningom sammantryckes af de öfverliggande kotornas tyngd. Den angripna kotkroppen sjunker ihop, un der det att kotans bakre, friska delar bilda en mer eller mindre starkt krökt bakåtriktad båge.

Sjukdomen börjar nästan alltid smygande. De förut skenbart friska barnen börja klaga öfver trötthet vid gående, bli kinkiga, känna ibland stickande smärtor i ryggen och benen, få dålig aptit och ibland lindrig feber mot kvällarna. Förr eller senare märker man att barnet på allt sätt söker skona sin rygg; det håller denna påfallande styf och rak äfven när det skall bocka sig ned eller resa sig upp. Dock kan det dröja länge innan några förändringar i ryggraden kunna iakttagas utanpå, först när förstörel-

sen i ryggkotan fortskridit längre, så att dess bärkraft lidit eller förstörts, inställer sig en mer eller mindre plötslig förlamning.

Det är ytterst viktigt att denna allvarsamma sjukdom i sin allra första början igenkännes och tages under riktig behandling. Denna är dels allmän, dels lokal. Så kraftig föda som möjligt, frisk luft och god hygien äro härvidlag, liksom vid alla tuberkulösa sjukdomsprocesser, af stor betydelse. För att af-lasta trycket från de öfverliggande kotorna är bäst att den sjuke lägges till sängs, eventuellt med en sträckapparat, som håller ryggraden utsträckt och orörlig. Att använda massage eller sjukgymnastik är ytterst farligt vid denna sjukdom och kan medföra

oberäkneliga följder.

Påsktermin är tidén för påskens infallande. På kyrkomötet i Nicea år 325 bestämdes nämligen, att påsken skulle firas på första söndagen efter den fullmåne, som inträffar efter vårdagjämningen (den 21 mars), och denna bestämmelse gäller ännu för kristenheten. På senare tid ha dock förslag framställts att fixera påsken till en mera bestämd tid, hvarvid föreslagits första hälften af april, under det att med nu gällande bestämmelse påskens infallande kan variera med ända till en hel månad. Dock torde det dröja, innan någon ändring blir genomförd.

Med tillhjälp af vissa metoder är det lätt att i förväg beräkna påskterminens infallande för hvilket år som helst. Här nedan angifves, på hvilka dagar påskdagen kommer att infalla för de närmaste årtiondena:

1914—12 april

1915— 4 april

1916—23 april

1917— 8 april

1918—31 mars

1919—20 april

1920— 4 april 1921 — 27 mars

1922—16 april

1923— 1 april1465

1924—20 april

1925—12 april

1926— 4 april

1927—17 april

1928— 8 april

1929—31 mars

1930—20 april

1931— 5 april

1932—27 mars

1933—16 april

1934— 1 april

1935—21 april

1936—12 april

1937—28 mars

1938—17 april

1939— 9 april

1940—24 mars

1941—13 april

1942— 5 april

1943—25 april

1944— 9 april

1945— 1 april

1946—21 april

1947— 6 april

1948—28 mars

1949—17 april

1950— 9 april

1951—25 mars Påssjuka är en smittosam sjukdom,

som företrädesvis angriper barn, dock sällan späda sådana, och ungdom samt brukar gärna uppträda epidemiskt. Namnet har uppstått på grund af att öron-spottkörteln uppsväller betydligt så att liksom en påse bildas på ömse sidor om kinderna, fortsättande under halsen. Sjukdomen är i och för sig ej farlig och oftast ej heller förenad med några nämnvärda obehag, om man undantager litet feber, ömhet och spänning i de angripna delarna samt någon svårighet att tugga, tala och svälja. Vanligen går det hela

öfver på några dagar. Någon egentlig behandling är ej af nöden, dock är försiktigast att hålla barn till sängs så länge åkomman varar. Munhålan bör hållas väl ren genom sköljning och gurg ling, hvarjämte man bör sörja för ordentlig afföring genom ricinolja e. d. Spänningen kan minskas genom att insmörja huden med litet vaselin.

Någon gång, särskildt hos fullvuxna unga mäD, kan förekomma en obehaglig komplikation i form af en ansvällning af den ena testikeln (s. k. sanklo), som i svårare fall kan medföra testikelns skrumpning och förlust af dess funktionsduglighet. I sådana fall bör alltid läkare anlitas.

I detta sammanhang bör nämnas, att efter svårare sjukdomar, t. ex. tyfus, kan stundom en inflammation af öron-spottkörteln med åtföljande varbildning inträda och medföra svåra följder, såsom ansiktsförlamningar, döfhet o. s. v. Endast kirurgisk behandling kan hjälpa.

Pärlsjuka eller kreaturstuberkulos (se

Husdjurens sjukdomar.)

Päron (se Fruktodling.)ff.

Rabarber (se Köksväxter.)

Rabies (se Vattuskräck.)

Rachitis (se Engelska sjukan.)

Rang. Ända till för några år sedan existerade en officiellt gällande rangordning, som bestämde rangförhållandet mellan hofvets och statens ämbetsmän inbördes. Denna rangordning innehöll ej mindre än 40 klasser, hvaraf dock åtskilliga voro vakanta. I följd af ett riksdagsbeslut är dock numera ali annan rangordning afskaffad beträffande statens tjänstemän än den som betingas af vederbörande ämbetens vikt och betydelse i förhållande till hvarandra, så att på civila ämbeten icke längre till-lämpas militära rangförhållanden. Faktiskt kvarstå dock vissa rangbestämmelser, t. ex. grundlagens stadgande, att statsministern och ministern för utrikes ärendena innehafva rikets högsta värdighet och statsråden den närmaste därintill, hvilket stadgande dock ej hindrat att tillerkänna såväl riksmarskalken som under pågående riksdag kamrarnas talmän rang närmast efter utrikesministern och således före statsråden. För konungens hof gälla fortfarande särskilda rangbestämmelser.

Rapphöns. Eapphönan — på sina ställen äfven kallad åkerhöna — är på grund af sitt synnerligen läckra kött ett högt skattadt villebråd. Hon förekommer i vårt land ända upp i de södra norrländska landskapen, dock är hon

talrikast i Götaland och södra delarna af Svealand. Hon håller sig alltid till odlade trakter på grund af att hon hufvudsakligen lifnär sig af växtämnen, såsom säd, grönsaker, sädesbrodd o. d. Till Sverige antages rapphönan ha inkommit för något mer än 350 år sedan och har sedan spridt sig öfver landets södra och mellersta delar, trots att hon af naturen är särdeles stationär och ej gärna flyttar från en trakt, där hon slagit sig ned.

Rapphönsen äro i vida högre grad än andra stannfåglar hjälplösa under stränga vintrar, och ej sällan händer det att de massvis omkomma dels genom kölden, dels af brist på föda. Dessutom ha rapphönsen talrika fiender ibland rofdjuren. Det kan därför vara välbetänkt att vidtaga lämpliga åtgärder för det värdefulla villebrådets skyddande. Om sättet härför hänvisas till rubriken Jakt.

Raser (se Männniskoraser.)

Realskolor (se Elementarläroverk.)

Realskoleexamen kallas den afgångsexamen, som aflägges efter genomgående af de fem lägre klasserna (realskolan) i de allmänna läroverken eller efter ab-solverad kurs i särskild realskola. (Se f. ö. Elementarläroverk). Realskolekurs medför kompetens för inträde som tjänsteman i vissa statens verk, exempelvis postverket oeh statens järnvägar.1469

Reformar. Denna åkomma förorsakas af en parasitsvamp, som angriper huden och på densamma framkallar ett egendomligt utslag, som har formen af en ring eller girland. Utslaget sprider sig vidare utåt till omgifningen, under det att midtpartiet efter hand lakes och återtager sitt normala utseende. Behandlingen hestår i tvättningar med såpa samt användning af desinficerande ämnen, såsom naftalsalfvor, 4-procentig kar-bololja eller 5 procentig krysarobinsalfva, hvilka bringa de ytliga lagren af öfverhuden till aflossning. Samma svamp-parasit åstadkommer äfven skäggsvamp (se detta ord).

Regalier kallas i monarkiska land den kungliga maktens sinnebilder eller emblem, vanligen förfärdigade af guld eller juveler och ofta af stort värde. De svenska regalierna utgöras af kronan, äpplet, spiran, svärdet och nyckeln. Endast vid kröning uppträder konung med alla dessa insignier, hvarvid svärdet och nyckeln bäras framför honom. Drottning uppträder vid kröning med krona, spira och äpple. Till regalierna höra också hertigkronor och prinsesskronor, ett smörjehorn med lock, fot och kedja af guld o. s. v. Af konungakronor finnas två af guld, som uppgifvas härstamma från Erik XIV :s tid och äro rikt infattade med juveler, samt en af förgylldt silfver utan infattningar och afsedd att vid begrafningar pryda en konungs eller drottnings kista. Riksäpplen finnas tre, alla af guld och besatta med diamanter. De två konungaspirorna, af hvilka den ena, liksom riksäpplena, daterar sig från Erik XIV:s tid, äro äfven af guld, liksom drottningspiran, som förskrifver sig från Gustaf II Adolfs tid. Alla tre spirorna äro prydda med ädelstenar. De två rikssvärden förskrifva sig äfven från Erik XIV:s tid. Af nycklar finnas jämväl två, förfärdigade af förgylldt silfver.

Desssutom finnes en drottningkrona af förgylldt silfver samt en kronprinskrona, en kronprinsesskrona, fyra hertigkronor (den nyaste förfärdigad på 1890-talet) och två prinsesskronor, alla af guld och besatta med juveler. Bland regalierna, som förvaras i skattkammaren under inseende och vård af två kammarråd, finnes äfven en del rikt briljanterade ordensdekorationer, smycken och lösa juveler. Värdet af alltsamman lorde uppgå till inemot en half miljon kronor.

Regementen (se Svenska armén.)

Regering. Regeringen föres i regel af konungen i statsrådet. Regeringens säte är vanligen i rikets hufvudstad, Stockholm, men kan äfven utöfvas från hvilken annan plats som helst inom Sveriges gränser. I grundlagarna kallas regeringen alltid konungen, men eljest benämnes den ofta kunglig majestät (kungl. maj:t eller k. m:t). I

dagligt tal brukar man äfven begagna benämningen regering om konuDgens rådgifvare.

I vissa fall kan regeringsmakten utöfvas äfven af annan än konungen, nämligen af interimsregering, förmyndarestyrelse, riksföreståndareskap och tillförordnad regering.

Interimsregering tillsättes i de fall, då konungen företager resa utom riket eller af sjukdom är förhindrad att befatta sig med riksstyrelsen. Regeringen skall då i konungens namn föras af den till tronföljden närmast berättigade prins (tronföljaren), så vida denne är myndig, d. v. s. uppnått 18 år. Är han af sjukdom eller utrikesvistelse hindrad att utöfva riksstyrelsen, skall denna föras af den af tronföljarens bröstarfvingar, som är till kronan närmast berättigad och uppnått myndig ålder. Finnes ej prins, som är berättigad att utöfva riksstyrelsen, skall interimsregeringen utöfvas af hela statsrådet. Dylik kollektiv interimsregering inträder också i utöfning1471

af riksstyrelsen i det fall att konungen dör ocli tronföljaren ännu icke uppnått myndig ålder eller någon till tronföljden berättigad prins (arfprins) icke finnes, dock ej längre än till dess riksdagen sammanträdt och förordnat förmyndarestyrelse eller valt nytt konungahus,

Förmyndarestyrelse skall förordnas af riksdagen, om konungen dör och efterlämnar omyndig tronföljare. Förmyndarnas antal skall vara en, tre eller fem.

Riksförestdndareskap äger riksdagen förordna i följande fall: om konungen dör utan att efterlämna manliga bröstarfvingar, men drottningen befinner sig i välsignadt tillstånd; om konungen stannar utrikes längre tid än 12 månader, samt om konungen på grund af sjukdom under mer än 12 månader ej befattat sig med regeringsärenden. Riksföreståndare-skapet tillsättes på samma sätt och efter samma grunder som förmyndarestyrelse, d. v. s. riksdagens kamrar välja en nämnd om 32 personer från hvardera kammaren, hvilken nämnd utser förmyndare, resp. riksföreståndare till af riksdagen bestämdt antal.

Tillförordnad regering skall konungen (eller interimsregent) förordna, då ban går i fält eller reser till aflägsnare inrikes orter. Dylik regering skall bestå af tre statsråd under ordförandeskap af myndig arfprins eller ett statsråd.

I afseende å befogenhet får tillförordnad regering endast föra riksstyrelsen i de mål konungen föreskrifver. Interimsregent eller interimsregering åter styr med full konungslig makt och myndighet, dock äger han eller den ej utdela adliga eller riddarvärdigheter och ej heller tillsätta lediga förtroendesysslor annat än på förordnande. Sistnämnda inskränkning gäller ej för förmyndarestyrelse eller riksföreståndare-skap.

Regeringsformen (se Grundlagar.)

Regeringsrätten är en på senare tid (1909) inrättad administrativ högsta domstol, som utöfvar konungens rätt att pröfva och afgöra besvär, som jämlikt författningarna må hos konungen fullföljas i statsdepartementen. Regeringsrätten skall bestå af minst 7 af konungen utnämnda män, som förvaltat civil beställning och däruti ådagalagt insikt, erfarenhet och redlighet. Regeringsrättens ledamöter kallas regeringsråd.

Rekonventionstalan kallas den talan, som väckes af anklagad person med yrkande om straff eller skadestånd för obefogadt åtal eller obefogad angifvelse eller för olaglig häktning o. d. Dylik talan skall anhängiggöras vid och af-dömas af den domstol, som dömt eller har att döma öfver det brott, som åtalet eller angifvelsen afsett eller för hvilket häktningsåtgärden ägt rum, så framt ej den, mot hvilken rekonventionstalan föres, är ämbets- och tjänsteman och för sina förseelser hör under särskild domstol. Rekonventionstalan som riktas mot motpart, kan väckas genom ett enkelt ansvarsyrkande inför rätta, i andra fall anhängiggöres den genom uttagande af stämning.

Religioner. Att exakt angifva antalet bekännare af olika religioner är af flera skäl omöjligt. Endast antalet kristna kan något så när exakt bestämmas på grund af föreliggande statistiskt material. Bekännarna af kristna religioner anslås inalles till omkring Ö50 miljoner, af hvilka 259 miljoner äro romerska katoliker, 172 miljoner protestanter

och 119 miljoner grekiska katoliker. Bekännare af den mosaiska religionen uppgå till omkring 11 miljoner, och muhammedanernas antal utgör omkring 250 miljoner. Dessa religioner ha det gemensamt att de äro monoteistiska, d. v. s. erkänna blott en gud.1473

Beräknar man hela jordens befolkning till cirka 1,700 miljoner, komma på de polyteiska (månggudadyrkande) religionerna inemot 700 miljoner bekännare. Största delen af dessa tillhöra den i östra Asien rådande buddhismen, därnäst i antal komma bekännarna af den i Indien förhärskande brahmaismen. Öfriga religioner, hvilkas bekännare anslås till omkring 220 miljoner, stå på ett ännu lägre trappsteg och äro grundade på s. k. fetischism, tillbedjande af afgudar, naturföremål o. d., med andra ord egentlig hedendom.

Religionsbrott. Till egentliga religionsbrott räknas enligt svensk lag dels hädelse mot Gud samt lastande och gäckande af Guds ord och sakramenten, dels gäekeri med (statskyrkans) gudstjänst. Dessa handlingar äro dock straff-baira endast om de åstadkomma allmän förargelse eller, med andra ord, begåtts offentligt och under sådana omständigheter att de väcka anstöt hos närva rande personer. Straffet är böter eller fängelse i högst 6 månader.

Förnekelse af en Gud eller ett lif efter detta eller af den rena evangeliska läran straffas endast som tryckfrihetsbrott, med böter eller fängelse i högst 1. år.

(Se äfven Sabbatsbrott.)

Religionsfrihet. Religionsfrihetens grundsats har i den svenska statsförfattningen uttryckl gen erkänts genom stadgandet i § 16 regeringsformen, att konungen bör »ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan skydda hvar och en vid en fri utöfning af sin religion, såvidt ban därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer »

I fråga om kultusfriheten, d. v. s. rätt till fri religionsöfning, gälla dock åtskilliga inskränkningar. Sålunda kunna endast kristna dissenters (oliktänkande)

samt mosaiska trosbekännare bilda egna, af staten erkända församlingar med rätt till offentlig religionsöfning. Andra trosbekännare, t. ex. muhammedaner, äro uteslutna från denna förmån. Främmande trosbekännares församlingar få ej heller utan k. m.-ts tillstånd förvärfva och besitta fast egendom i riket. Vidare är det förbjudet att i riket inrätta munk-eller nunneordnar eller kloster, hvaremot enskilda munkar och nunnor kunna här utöfva sin verksamhet. Förut var det belagdt med straff att i riket förkunna främmande lära; detta är numera borttaget, men i vissa fall kan ansvar ådömas för proselytmakeri (se detta ord.)

Rörande utträde ur statskyrkan är följande stadgadt: Om medlem af svenska kyrkan omfattat främmande kristen lära och fördenskull vill utträda ur kyrkan, skall ban gifva sin afsikt tillkänna för kyrkoherden i den församling han tillhör samt uppgifva det trossamfund, hvartill han vill öfvergå. (Han behöfver ej sedan ovillkorligen öfvergå till detta.) Framhärdar ban i sin afsikt, skall ban, sedan minst 2 månader förflutit, personligen inställa sig hos kyrkoherden och anmäla sig till utträde ur kyrkan, hvarom anteckning skall göras i kyrkoboken. Rätt till utträde på grund af anmälan medgifves dock icke person, som ej fyllt 18 år, ej heller får i främmande församling någon före nämnda ålder upptagas.

(Se f. ö. Främmande trosbekännare.)

Remonteringsstyrelsen ombesörjer anskaffningen af arméns kronan tillhöriga hästar samt förvaltningen af statens remontdepåer. Dessa äro fyra till antalet och förlagda vid Herrevadskloster i Kristianstads län, Dtnäs löt i Västerås län, Björnö i Kalmar län och Haby i Älfsborgs län. Styrelsen, som lyder under inspektören för kavalleriet, består af en chef och två ledamöter,1475

hvilka jämte fyra suppleanter pä förslag af kavalleriinspektören tillsättas af k. m:t på viss tid.

Renlighet (se Hälsovård.)

Resekreditiv är ett bref, som en person mot deponerande af ett kontant belopp eller annan säkerhet erhåller af en bank oeh mot hvars uppvisande han hos bankens korrespondenter på andra orter under den tid kreditivet gäller äger uppbära de belopp, som önskas, intill den på förhand bestämda summan. Uttagen antecknas på kreditivbrefvet, och mottagaren lämnar dubbla kvitton, af hvilka det ena sändes till banken, som utställt kreditivbrefvet.

Reservofficerare. För att antagas såsom reservofficersvolontär fordras, att vara svensk undersåte; att i afseende på kroppsbeskaffenheten uppfylla stadgade fordringar; att under året näst före det, då anställningen sökes, hafva uppnått högst 22 års ålder, samt att hafva aflagt studentexamen eller ock genomgått sjökrigsskolans sjätte landklass eller någon af följande läroanstalter eller kurser: Chalmers tekniska läroanstalts i Göteborg högre afdelning, teknisk elementarskola, F"rans Schartaus praktiska handelsinstituts B- eller C-kurs eller — för så vidt sökande jämväl aflagt godkänd realskoleexamen — tvååriga kursen, Göteborgs handelsinstituts ettåriga fackkurs eller — för så vidt sökande jämväl aflagt godkänd realskoleexamen — tvååriga kursen, skogsinstitutets högre kurs samt Alnarps eller Ultuna landtbruksinstitut. För anställning vid fortifikationen gäller dock endast studentexamen eller genomgående af sjökrigsskolans sjätte landklass.

Ansökan insändes till vederbörande chef före den 1 maj det år, anställningen önskas. Värnpliktig, som genomgår beväringsrekrytskola, kan dock äfven senare insända ansökan. Ansökningen

skall åtföljas af prästbetyg, de handlingar rörande aflagda prof och examina, som kunna till stöd för ansökningen åberopas, af militärläkare utfärdadt intyg angående sökandens kroppsbeskaffenhet samt, därest sökanden är omyndig, intyg af målsman att denne icke har något att erinra mot ansökningen. Sökande, som vid ansökningstidens utgång icke aflagt stadgad examen eller kunskapsprof, skall ofördröjligen efter afslutad examen eller aflagda prof till regementschefen skriftligen anmäla, huruvida han blifvit godkänd eller underkänd samt i förra fallet öfverlämna det erhållna betyget.

Antagen volontär beordras för sin utbildning till för truppslaget i dess helhet anordnad rekrytskola, som tager sin början i juni och pågår till slutet af september eller början af oktober. Den, som vid antagande till reservofficersvolontär med goda vitsord fullgjort första årets tjänstgöring som vapenför värnpliktig, äger tillgodoräkna sig denna tjänstgöring såsom genomgången rekrytutbildning. Volontär, som vid rekrytskola befinnes olämplig, afskedas.

Underbefälsutbildningen, som därefter skall genomgås, kan efter reservofficers-volontärens eget val ske antingen gemensamt med officersvolontärerna eller ock i särskildt för reservofficersvolontärerna anordnade skolor. I förra fallet börjar utbildningen i oktober och pågår till våren eller sommaren därpå, i senare fallet börjar den i maj och afslutas före regementsöfningarnas början samma år. Volontär af kavalleriet eller fältartilleriet måste emellertid för att kunna kommenderas till den sistnämnda skolan undergå pröfning i ridning vid skolans början. Volontär, som vid underbefälsskolan befinnes olämplig, får ej fortsätta sin utbildning till officer, men är berättigad att kvarstå i sitt regemente så1477

lång tid, som enligt värnpliktslagen er fordras för befrielse från första tjänstgöringen som värnpliktig.

Efter genomgången underbefälsskola utnämnes reservofficersvolontär till korpral och skall som sådan under andra utbildningsåret tjänstgöra vid sitt regementes regementsöfningar. Därefter utnämnes han till distinktionskorpral och kommenderas till reservofflcerskurs vid krigsskolan. Denna kurs räcker i 3—4 månader och står det volontär fritt att välja mellan den kurs, som börjar i januari, eller den, som börjar i maj. Har volontär med godkända vitsord genomgått denna kurs, befordras han till fan junkare och skall som sådan tjänstgöra vid

följande sommars regementsöfningar, hvarmed utbildningen är afslutad. Utnämningen till underlöjtnant i reserven sker dock först samtidigt med ofScers-volcntärernas af samma kurs utnämning, vanligen i december.

Reservofficersvolontär, som aflagt studentexamen eller genomgått sjökrigsskolans sjätte landklass, kan under vissa villkor få öfvergå till officersvo-lontär.

Officer i reserven är tjänstgörings-skyldig vid mobilisering, i krig samt vid öfningar med 2:dra uppbådet eller landstormen. Dessutom är han skyldig att intill 40 års ålder hvart tredje år deltaga i regementsöfning. Den första af dessa öfningar skall fullgöras under första året efter officersbefordran.

Underlöjtnant kan befordras till löjtnant efter fullgjorda 3 regementsöfningar. För befordran till kapten (ryttmästare) fordras sammanlagdt 10 regementsöfningar som officer.

Officerare i reserven åtnjuta ekipe-ringshjälp om 500 kr. vid utnämning, lön och dagaflöning (dagtraktamente och reseersättning) under tjänstgöring i likhet med officerare på stat af samma

grad i lägre löneklassen, samt från 55 års ålder en årlig pension af 300 kronor, om stadgad ijänstgöring fullgjorts.

Reumatism. Under detta namn sammanfattas flera sjukdomar, som förlöpa under smärtor i muskler eller ledgångar och som därför kunna inordnas under två hufvudgrupper: muskelreumatism och ledgångsreumatism.

Muskelreumatism kännetecknas af att vissa muskelpartier angripas mer eller mindre häftigt. Angående orsaken till denna form af reumatism är man ännu icke på det klara, men man antager att äfven härvidlag bakterier spela en roll, liksom vid ledgångsreumatismen. Det enda man med full visshet vet är, att muskelreumatismen nästan alltid uppstår till följd af någon förkylning eller, i kroniska fall, på grund af atmosfäriska inflytelser under längre tid. Att personer, som ha sin sysselsättning i det fria, såsom landtbrukare, sjöfolk, fiskare o. s. v., äro särskildt utsatta för kronisk muskelreumatism, är ett allbekant faktum, som pekar i denna riktning.

Den akuta muskelreumatismen kommer ofta alldeles plötsligt, nästan som ett skott. Det är på denna grund man gifvit sjukdomen namn af »ryggskott», när den angriper musklerna i ländtrak-ten. Vid denna sjukdomsform förorsakar hvarje försök af patienten att räta ut ryggen stark smärta, hvarför han går hopsjunken och krokig och rör sig med synbar svårighet. Bästa medlet är elektrisk behandling, som oftast gör öfverraskande snabb verkan, samt kraftig, ofta upprepad massage. Ingnidning af engelskt liniment (s. k. »embrocation») brukar ofta medföra goda resultat, hufvudsakligen till följd af den af gnidningen orsakade massagen, men något väl också på grund af den genom linimen-tets hudretande verkan åstadkomna1479

ökade blodtillströmningen. Äfven våt-värmande omslag (se Omslag) kunna göra förträfflig effekt.

Oftast uppträder dock muskelreumatismen i skuldertrakten samt mellan bakhufvudet och skuldran eller i sidorna. Ej sällan kan den äfven angripa hufvudets muskler, s. k. hufvudgikt, som ofta är ganska envis och lätt återkommande. Äfven i dessa fall äro elektricitet och massage bepröfvade goda medel. Vid massage är det viktigt att stryka i musklernas särskilda riktning. En särskild form af massage, s. k. hufvudhack-ning, är särskildt välgörande vid huf-vudreumatism liksom vid hufvudvärk i allmänhet. Vid muskelreumatism i lemmarna eller bålen äro äfven våtvärman-de omslag, väl anlagda, att rekommendera.

Kronisk muskelreumatism behandlas bäst med elektrisk ström, i förening med massage, sjukgymnastik och varma bad. Särskildt äro kolsyrehaltiga bad härvidlag af förträfflig verkan.

Ledgångsreumatism är i allmänhet en vida allvarsammare och besvärligare åkomma än muskelreumatismen. Den akuta ledgångsreumatismen, äfven kallad reumatisk feber, är en infektionssjukdom, som vanligen yppar sig med inflammation i flera ledgångar jämte feber och allmänna symtom. Ehuru sjukdomen faktiskt orsakas af en bakterie, är den dock icke smittosam genom beröring — antagligen inkomma bakterierna genom luftvägarna, hvartill man sluter af det sakförhållandet att sjukdomen ofta börjar med en halsfluss eller strupkatarr. För

sjukdomens utbrytande spela förkylningar en stor roll. Mest angripas personer i åldern 15—30 år, mycket sällan däremot barn under 6 år och åldringar. Den, som en gång haft sjukdomen, kan lätt få den tillbaka och är äfven mer än andra mottaglig för kronisk ledgångsreumatism.

Den reumatiska febern kan börja antingen helt plötsligt med frossbrytningar och stark ömhet och smärta i en eller flera leder eller också efter några dagars lätta, flyttande smärtor och lindrig feber. Sjukdomen angriper nästan alltid först extremiteterna, vanligen de, som mest varit utsatta för förkylningar och ansträngningar. Särskildt äro band-, fot- och sknlderlederna i första rummet utsatta. Den utbildade sjukdomen kan flytta sig från led till led. Nästan alltid äro flera större leder angripna, blott högst sällan en enda led. När en ny led angripes, stiger febern, medan den långsamt sjunker vid förbättring. De angripna lederna äro i utpräglade fall ytterst ömma för beröring och hvarje rörelse förorsakar stark smärta. Ibland kunna lederna svullna betydligt och huden blifva röd och het. Den sjuke har stark benägenhet för rikliga, kvalfulla svettningar, aptiten är dålig, men törsten stegrad. I svåra fall kan sjukdomen räcka i veckor, till och med månader. Dock förekomma äfven lätta fall, som gå öfver på en vecka, till och med några dagar.

Det allvarsammaste med denna, i sig själf kvalfulla sjukdom är, att den kan medföra svåra komplikationer. Mycket ofta indrages hjärtat i lidandet, särskildt äro dess klaffar utsatta för att angripas, och ej sällan kunna för hela lifvet kvarstående hjärtfel utveckla sig. Mera sällan åtföljes sjukdomen af utgjutning i lungsäcken eller njurinflammation. Däremot angripes huden ofta af utslag, eksem, nässelutslag o. d.

Det säger sig självt, att en så pass allvarsam sjukdom bör, i synnerhet med hänsyn till de nämnda komplikationerna, öfverlämnas åt en erfaren läkares behandling. Den sjuke bör placeras i ett rum med jämn värme och utan drag, dieten bör vara lättsmält, men så nä-1479

rande som möjligt, och den sjuke hör ha riklig tillgång på kylande dryck. Ett värderadt läkemedel är salicylsyra. En viss försiktighet erfordras dock vid användandet af alla salicylpreparat på grund af deras biverkningar, hvarför man bör inhämta och noggrant följa läkares föreskrifter. Vid alla akuta hjärtkomplikationer måste patienten iakttaga största stillhet och ro.

Kronisk ledgångsreumatism kan någon gång uppstå ur en reumatisk feber och yttra sig i emellanåt inträdande akuta uppflammanden. Mera vanlig är dock den kroniska ledgångsreumatism, som af allmänheten ofta kallas gikt. Denna sjukdom angriper i synnerhet personer, som öfverskridit det fyrtionde lefnadsåret, oftast åldern mellan 50 — 60 år. I synnerhet är den mycket vanlig hos kvinnor. Den grundlägges mycket ofta af fuktiga bostäder, arbete i fuktiga lokaler, täta förkylningar af vissa kroppsdelar, t. ex. vid arbete i omväxlande kallt och varmt vatten, s. k. tvätterske-gikt. Sjukdomen är icke lifsfarlig, men den är plågsam och besvärlig och kan ofta upphäfva eller i betydlig grad nedsätta arbetsförmågan.

Symtomen äro ganska växlande. I lättare fall kännes blott ömhet i en eller vanligen flera leder och smärta vid tryck eller rörelse. Egendomligt är att dessa symtom ofta ökas vid stundande väderleksombyten, så att den sjuke har på sätt och vis en barometer i sina lemmar. Vid dylika tillfällen brukar vanligen leden alltid svullna något. På detta stadium af sjukdomen kan den hämmas, ja, till och med fullständigt häfvas genom en ändamålsenlig bad- och motionskur. Lämnas däremot sjukdomen åt sig själf, inträder ofta en skrumpning i de leden omgifvande och skyddande ligamenten och hinnorna, hvarigenom dess rörelseförmåga små-

ningom minskas och slutligen alldeles upphäfves.

Behandlingen af en kronisk ledgångsreumatism är icke lätt och kräfver både tålamod och ihärdighet. Fuktig värme och massage äro alltid välgörande, i det de befordra blodcirkulationen i de väfnader, som omgifva leden, hvarjämte man bör söka att genom gymnastik af den angripna lemmen vidmakthålla och om möjligt öka ledens rörlighet. Detta senare är viktigare än mången tror. Hålles leden orörlig, ha de ofvannämnda förändringarna tillfälle att ostördt utveckla sig, hvarmed följer ytterligare inskränkning af rörelseförmågan. Om däremot den

sjuka leden regelbundet och flitigt gymnastiseras, kan en redan förlorad rörlighet återvinnas och vidare styfhet förebyggas. Att det är förenadt med en liten smula smärta, får man finna sig i.

En badkur kan i många fall åstadkomma förträffliga resultat. Sedan gammalt äro gyttjebad beprisade såsom utmärkta mot reumatism, hvarvid nog den kraftiga gnidningen jämte värmen spelar en större roll än själfva gyttjan. Varmluftbad, d. v. s. kroppens eller lemmens utsättande för inverkan af varm och torr luft, äro också att rekommendera, liksom ångskåpsbad, hvaremot s. k. badstubad äro af mindre effekt. Äfven våta inpackningar äro i många fall värdefulla. Vid såväl bad som inpackningar bör man efteråt sörja för afkylning med en kall öfversköljning e. d., hvarigenom hudverksamheten stegras.

I vissa fall kunna symtom uppträda, som alldeles likna de, som åtfölja en kronisk ledgångsreumatism, men som i själfva verket härröra från ett smygande ryggmärgslidande. I andra fall kunna nervsmärtor i lederna förväxlas med ledgångsreumatism. Endast läkarens öfva-1483

de bliek kan i sådana fall upptäcka sjukdomens verkliga natur.

Revers (se Skuldebref.) Rhenvin (se Vin.)

Ricinolja (se Afförande medel.)

Riddarordnar (se Ordnar.)

Riksantikvarie är titeln på den ämbetsman, som är föreståndare för de under vitterhets-, historie- och antikvitets akademiens inseende ställda samlingarna (statens historiska museum). Han har därjämte att utöfva tillsyn och vård öfver landets fornlämningar och skall i sådant afseende bland annat företaga besiktningar och undersökningar, afgifva utlåtanden, då någon begär tillstånd att företaga undersökningar af fasta fornlämningar eller att rubba eller borttaga dylika, samt åtala öfverträdelser af gällande föreskrifter angående forntida minnesmärkens fredande och bevarande. Vidare äger han att anställa inventering i landets kyrkor beträffande de kyrkliga fornlämningarna samt att hos konungens befallningshafvande anmäla till fridlysning vissa bestämda eller viss orts fornlämningar.

Riksarkivet utgör den centrala myndigheten för det offentliga arkivväsendet i Sverige. De politiska, judiciella och administrativa samt andra till upplysningar i afseende på rikets historia och öfriga förhållanden tjänande handlingar, som redan tillhöra riksarkivet, så ock de, som från k. m:ts kansli eller andra styrelseverk eller ock eljest till riksarkivet öfverlämnas, skola där vårdas, ordnas och förtecknas för att vid förefallande behof, vare sig för staten eller för enskilda, hållas tillgängliga äfvensom att, i den mån de äro af vikt såsom historiska källor, i tryck utgifvas.

Såsom arkivdepå består riksarkivet af fyra sektioner, af hvilka de tre första omfatta det egentliga riksarkivet, medan till den fjärde räknas de till riksarkivet \

öfverlämnade äldre delarna af Svea hofrätts samt vissa centrala statsmyndigheters arkiv.

I spetsen för riksarkivet står riksarkivarien, som därjämte skall utöfva inseende öfver landsarkiven och med dem jämförliga arkivdepåer äfvensom öfriga arkiv, om hvilka bestämmelser i sådant afseende gifvits eller kunna komma att gifvas. Såsom riksarkivariens närmaste biträden finnas fyra första arkivarier, hvilka äro chefer för hvar sin sektion.

Riksbanken, grundad 1688 under namn af Rikets ständers bank, står under riksdagens styrelse. Banken skall hålla rikets mynt vid dess rätta valör, drifva vanlig bankrörelse inom vissa gränser, mottaga uppburna kronomedel, bereda statsverket inkomst samt reglera och underlätta penningrörelsen inom landet. Sedan år 1904 är riksbanken ensam berättigad att utgifva sedlar gällande som lagligt mynt.

Riksbankens styrelse utgöres af sju fullmäktige (bankofullmäktige), utsedda för 3 år. Ordföranden utses af

konungen, medan de sex öfriga väljas af riksdagen. Af de senare afgå två hvarje år. Fullmäktige, som jämväl tillsätta afdel-ningskontorens styrelser, utse inom sig en förste och två andre deputerade, hvilka föredraga ärendena för fullmäktige, verkställa besluten och handhafva den löpande förvaltningen, samt en fullmäktig, hvilken skall ha vård om bankens pappersbruk och sedeltryckeri.

Riksdagen är svenska folkets representant i fråga om rikets styrelse. Riksdagens rättigheter i detta afseende äro: att deltaga i lagstiftningen, bestämma öfver beskattning och statsreglering samt kontrollera statsstyrelsen i allmänhet, hvarjämte riksdagen har rätt att till konungen ingå med skriftliga önskningar i hvilket ämne som helst. Dessutom utöfvar riksdagen styrelsen öfver1485

riksbanken och riksgäldskontoret. I vissa fall äger riksdagen därjämte rätt att enligt grundlagens stadganden ordna riksstyrelsen (se Regering.)

Lagstiftningsmakten utöfvas i allmänhet af konungen och riksdagen gemensamt. Undantagen utgöras af den ekonomiska lagstiftningen (ekonomiska och administrativa förordningar), som tillkommer konungen ensam, samt vissa instruktioner och reglementariska föreskrifter jämte skattelagar, om hvilka riksdagen ensam äger besluta. I fråga om stiftande, upphäfvande eller ändring af grundlagarna fordras konungens och två lagtima riksdagars beslut; öfriga lagstiftningsärenden kunna afgöras omedelbart, dock fordras i vissa fall att lagrådets yttrande skall inhämtas. I kyrkolagsfrågor fordras samtycke af kyrkomöte för att af konung och riksdag fattadt beslut skall blifva gällande lag.

Riksdagens uteslutande beskattningsmakt är begränsad till bevillningar, d. v. s. sådana extraordinarie statsinkomster som riksdagen för en statsregleringsperiod åtager sig (se Bevillning). Däremot har riksdagen ingen dylik beskattningsrätt i fråga om de ordinarie statsinkomsterna, som grunda sig på skattelagar, af hvilka några stiftas af konung och riksdag gemensamt, medan andra utfärdas af konungen på grund af hans ekonomiska lagstiftningsmakt.

Riksdagen bestämmer öfver statens utgifter. För hvarje lagtima riksdag skall konungen vid dess öppnande framlägga en beräkning öfver statens inkomster oeh utgifter under det påföljande Snansåret. Denna statsregleringsplan — statsverkspropositionen, äfven kallad budgeten — skall jämväl innefatta förslag att genom bevillningar fylla hvad staten kan utöfver de ordinarie inkomsterna erfordra. De summor riksdagen beviljar till bestridande af statens ut-

gifter kallas statsanslag. Dessa äro af två hufvudslag: ordinarie anslag (som åter kunna vara fasta anslag, förslagsanslag, reservationsanslag, anslag för extra utgifter eller tilläggsanslag) samt extraordinarie anslag, hvarmed menas anslag till bestridande af tillfälliga utgifter. I såväl statsregleringspropositio-nen som i den på grund af denna af riksdagen beslutade inkomst- och utgiftsstaten — riksstaten — äro utgifterna efter ändamålets art sammanförda under olika rubriker, kallade hufvudtitlar (se d. o.).

Riksdagens kontrollerande myndighet utöfvas på flera sätt. Kontrollen öfver regeringen i dess helhet sker genom konstitutionsutskottet, som granskar i statsrådet förda protokoll och har att för riksdagen anmäla, huruvida denna granskning gifvit anledning till anmärkningar. Genom statsrevisorerna, som mellan riksdagarna granska statsverkets, riksbankens och riksgäldskontorets tillstånd, styrelse och förvaltning, kontrolleras finansförvaltningen. Genom sin justitieombudsman utöfvar riksdagen slutligen kontroll öfver statsförvaltningen och lagskipningen.

Riksdagen består af två kamrar, första kammaren och andra kammaren, hvilka i allo äga lika befogenhet. Däremot är kamrarnas ledamotsantal olika, i det att första kammarens ledamotsantal är bestämdt till 150, andra kammarens till 230.

Lagtima riksdag skall utan särskild kallelse sammanträda hvarje år den 15 januari eller, om helgdag då inträffar,

dagen därefter och skall vara samlad i 4 månader, så framt ej riksdagen dessförinnan själf begär att åtskiljas eller konungen förordnar om nyval till endera eller bägge kamrarna. I senare fallet skall riksdagen, hvilken anses som en fortsättning af lagtima riksdagen, af konungen sammankallas inom 3 måna-1487

der från riksdagsnpplösningen och får ej vidare ntan egen begäran upplösas förrän 4 månader förflutit från det senare sammanträdets början. Urtima riksdag kan konungen sammankalla, då han så nödigt finner, och skall sammankallas i de fall, då riksdagen på grund af konungens frånvaro, sjukdom eller frånfälle skall fatta beslut om rikets styrelse eller anställa konungaval, såvida ej lagtima riksdag då är samlad. Urtima riksdag skall äfven sammankallas, innan konungen vid infallande krig får lyfta det för dylikt fall anvisade storakreditivet(krigs-kreditivet). Hos urtima riksdag får endast förekomma ärende, som föranledt dess sammankallande eller af konungen eljest för densamma framlägges, så ock hvad med dylikt ärende står i oskiljaktigt sammanhang. Urtima riksdag äger konungen åtskilja, när han för godt finner; den skall alltid vara upplöst innan nästa lagtima riksdags början.

Under det att andra kammarens ledamöter väljas direkt af valmännen, utses första kammarens ledamöter medelbart genom landsting och stadsfullmäktige i de städer, som ej deltaga i landsting (dessa städer äro f. n. Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping och Gäfle).

Första kammarens ledamöter utses för en tid af 6 år fr. o. m. 1 januari året näst efter det, under hvilket valet skett. Afgår ledamot under denna period, an-ställes i regel ej nyval utan utses hans ersättare genom ny röstsammanräkning.

Hvarje landstingsområde och sådan stad, som ofvan sägs, utgör en valkrets, för hvilken, efter folkmängden inom dess område, väljes en riksdagsman för hvarje fullt tal motsvarande en hundrafemtion-dedel af rikets folkmängd. Denna beräkningsgrund kallas riksvalkvot. De valkretsar, som ha största öfverskott öfver riksvalkvoten, få insätta de ytterligare representanter, som eventuellt erfordras

för att fylla det bestämda ledamotsantalet, 150. Hvart tionde år bestämmes det antal riksdagsmän, hvarje valkrets enligt här angifna grunder äger utse, af konungen.

Valkretsarna indelas i 6 grupper. Hvarje år skall inom en af dessa grupper förrättas val för nästföljande 6-års-period. Grupperna äro följande: l:sta gruppen: Stockholms stad, Jönköpings län, Gottlands län, Västmanlands län och Västerbottens län; 2:dra gruppen: Stockholms län, Blekinge län, Malmö stad, Skaraborgs län, Gäfleborgs län (utom Gäfle stad); 3:dje gruppen: Uppsala län, Kalmar läns södra landstingsområde, Malmöhus' län (utom Malmö stad), Göteborgs stad och Jämtlands län; 4:de gruppen: Södermanlands län, Kalmar läns norra landstingsområde, Hallands län, Örebro län och Västernorrlands län; 5:te gruppen: Östergötlands län (utom Norrköpings stad), Kronobergs län, Göteborgs och Bohus län (utom Göteborgs stad), Värmlands län och Gäfle stad; 6:te gruppen: Norrköpings stad, Kristianstads län, Älfsborgs län, Kopparbergs län och Norrbottens län. År 1913 väljer 6:te gruppen, år 1914 6:te gruppen, år 1915 l:sta gruppen, år 1916 2:dra gruppen, år 1917 3:dje gruppen och år 1918 4:de gruppen o. s. v.

Valen till första kammaren äro proportionella, med undantag för Norrköpings stad oeh Gäfle stad, hvilka f. n. blott utse en riksdagsman hvardera och där således den proportionella metoden ej kan komma till användning.

Valbara till riksdagsmän i första kammaren äro män (ej kvinnor), som fyllt 35 år samt äga och minst 3 år näst före valet ägt fastighet till taxeringsvärde ej understigande 50,000 kronor eller ock till staten skatta samt under nyssnämnda tid skattat för minst 3,000 kronors årlig inkomst. För öfrigt gälla vissa1490

behörighetsvillkor, som äro gemensamma för båda kamrarna och för hvilka redogöres längre fram, För valbarhet till första kammaren kräfves dock ej att personen i fråga är bosatt inom valkretsen eller inom densamma äger utöfva rösträtt. Vidare gäller beträffande ledamot af första kammaren, att om ban efter valet kommer i den ställning, att han ej längre skulle varit valbar till ledamot i kammaren, frånträder han sin befattning. Något dylikt stadgande finnes ej beträffande ledamöter af andra kammaren.

Eiksdagsman i första kammaren åtnjuter ett arvode af 10 kronor om dagen, dock högst 1,200 kr. för hvarje riksdag, samt ersättning för resekostnad till och från riksdagen.

Ledamot af första kammaren har rätt att när som helst afsäga sig uppdraget, under pågående riksdag dock endast på grund af hinder, som af kammaren godkännes.

. Andra kammarens ledamöter väljas för en tid af 3 år, räknadt fr. o. m. 1 januari året näst efter det, under hvilket valet skett. Nyval till denna kammare inträffa närmast år 1914, därefter hvart tredje år.

Hvart och ett af rikets län äfvensom Stockholms stad utgör en eller flera valkretsar. Valkretsarna skola tilltagas så stora, att hvarje väljer minst 3 riksdagsmän. Inom hvarje valkrets skall i regel väljas en riksdagsman för hvarje fullt tal, som motsvarar en tvåhundra-trettiondedel af rikets folkmängd. Antalet riksdagsmän, som hvarje valkrets enligt dessa grunder äger utse, fastställes för hvarje 3-årsperiod af konungen. Stad, hvars folkmängd icke berättigar den att utse minst 3 representanter, väljer i regel tillsammans med kringliggande städer. Valkretsarnas antal är 56, däraf f. n. 6 stadsvalkretsar. För

att hålla representanternas antal uppe vid den för kammaren fastställda ledamotssiffran tillämpas äfven här det ofvan omtalade systemet med valkvot och största öfverskott. Kiksvalkvoten är härvidlag Vsso-

Val till riksdagsmän i andra kammaren verkställas under september månad året näst före början af den treårsperiod, för hvilken valen gälla. Förordnar konungen om nya val, förrättas dessa för den tid, som återstår af treårsperioden. Afgår riksdagsman under perioden, utses i regel hans efterträdare genom ny röstsammanräkning.

Valbara till ledamöter i andra kammaren äro män (ej kvinnor), som äga politisk rösträtt (se Rösträtt) inom valkretsen eller, där fråga är om i flera valkretsar indelad stad, inom någon af dessa. Öfriga behörighetsvillkor för riks-dagsmannauppdrag, såväl för första kammaren som för andra, framgå af följande bestämmelser: Såsom riksdagsman må ej godkännas: 1) den som ej är svensk medborgare; 2) den som står under förmynderskap ; 3) den som afträdt ali sin egendom till borgenärer och ej, på sätt i lag stadgas, gitter visa, att ban är från deras kraf fri; 4) den som är förlustig medborgerligt förtroende eller genom utslag, som ännu icke vunnit laga kraft, är dömd till förlust af sådant förtroende, eller den, som är ställd under framtiden för brott, hvilket medför nämnda påföljd; 5) den som är förklarad ovärdig att inför rätta föra andras talan eller att i rikets tjänst vidare nyttjas; samt 6) den som blifvit förvunnen till valfrihets- eller valfridsbrott vid riksdagsmanna val.

Ledamot af andra kammaren får icke afsäga sig denna befattning med mindre än att han företer giltiga skäl. Sådana skäl äro de hinder allmänna lagen upptager såsom laga förfall, ålder öfver 601492

år samt att den valde förut såsom riksdagsman bevistat 3 lagtima riksdagar. Afsägelse under pågående riksdag pröfvas af kammaren, i annat fall af konungens befallningshafvande.

Andra kammarens ledamöter åtnjuta samma arvode och resekostnadsersättning som första kammarens ledamöter.

Angående sättet för val af riksdagens ledamöter, besvär öfver val o. d. hänvisas till rubriken Val.

Innan riksdag sammanträder skola nyvalda ledamöter ingifva sina fullmakter till justitiedepartementet för granskning, hvilken afser fullmakternas formella giltighet. Vid riksdagens första sammanträde meddelar justitieministern eller hans ställföreträdare resultatet af fullmaktsgranskningen, hvarjämte konungen låter

(vanligen genom statsministern) för hvardera kammaren tillkännagifva, hvilken bland dess ledamöter konungen förordnat till talman och hvilken till vice talman. Intill dess talmän blifvit utsedda ledas förhandlingarna af kamrarnas ålderspresidenter, d. v. s. den närvarande ledamot, som bevistat de flesta riksdagarna eller, om två eller flera bevistat lika många, den till lefnadsåren äldste bland dessa.

Riksdagens högtidliga öppnande skall ske sist andra söckendagen efter dess början. Efter hållen gudstjänst samlas kamrarnas ledamöter å rikssalen, hvarvid konungen eller ett statsråd uppläser trontalet, hvarjämte vid lagtima riksdag äfven uppläses en berättelse om hvad i rikets styrelse sedan nästföregående lagtima riksdag sig tilldragit. Vid samma tillfälle öfverlämnas statsverkspropositionen till kamrarnas talmän, som slutligen i kamrarnas namn framföra till konungen dessas undersåtliga vördnad. Riksdag afslutas under iakttagande af liknande former och med uppläsande af riksdagsbeslutet, utgörande en samman-

fattning af hvad riksdagen under sin sammanvaro beslutit, vidtagit och beviljat.

För ärendenas beredning tillsätter riksdagen eller kamrarna hvar för sig utskott. Dessa äro af följande slag:

1) Ständiga utskott. Dessa skola till ett antal af 6 tillsättas å hvarje lagtima riksdag inom 6 dagar efter dess öppnande. Till dessa utskott väljer hvardera kammaren inom sig lika många ledamöter. Antalet suppleanter i utskotten äger hvarje kammare själf bestämma, hvaremot båda kamrarnas sammanstämmande beslut fordras för att öka antalet ordinarie utskottsledamöter, när utskott anmäler behof af dylik förstärkning. De ständiga utskotten äro följande:

a) Konstitutionsutskottet (20 ledamöter), som har att behandla frågor rörande rikets grundlagar samt lagar och författningar angående riksdagsmannaval, statsrådens ansvarighet, allmänt kyrkomöte, kommunallagar o. s. v., hvarjämte utskottet granskar statsrådsprotokollen och vidtager eller öfverlämnar åt riksdagen att vidtaga de åtgärder, hvartill denna granskning kan föranleda. Utskottet tillkommer jämväl att besluta, då olika meningar uppstått mellan kamrarna, till hvilket utskott en fråga bör hänvisas, äfvensom att skilja mellan kammare och talman, då den senare vägrar proposition.

b) Statsutskottet (24 ledamöter) har att, utom i fråga om jordbruksärenden eller pensions- och indragningsstaterna, granska, utreda och uppgifva statsverkets tillstånd och förvaltning samt föreslå hvad till fyllande af dess behof erfordras. Utskottet åligger äfven tillse, att af riksdagen beviljade anslag ej blifvit öfverskridna eller oriktigt använda.

c) Bevillningsutskottet (20 ledamöter) har att bereda alla dit hänvisade frågor1493

rörande förändring i föreskrifterna om bevillnings utgörande, förslagsvis beräkna inkomsterna af de särskilda bevillningarna samt, sedan statsverkets behof blifvit utredda och bestämda, uppgöra förslag till bevillningens ökande eller minskande. Utskottet har motions-rätt i bevillningsfrågor.

d) Bankoutskottet (16 ledamöter) åligger undersöka riksbankens och riksgäldskontorets styrelse och tillstånd, föreslå och i vissa fall meddela föreskrifter angående deras förvaltning samt att föreslå hvad till fyllande af riksgäldsverkets behof erfordras. Utskottet behandlar äfven lagfrågor rörande bankväsendet, rikets mynt o. d. samt frågor angående pensions- och indragningsstaterna.

e) Lagutskottet (16 ledamöter) skall meddela utlåtanden och afgifva förslag i anledning af dit hänvisade frågor om stiftande, ändring, förklaring eller upphäfvande af civil-, kriminal- och kyrkolag äfvensom af andra lagar och författningar, som stiftas af konung och riksdag gemensamt. Dessutom skall utskottet granska justitieombudsmannens ämbetsförvaltning och däröfver afgifva utlåtande till riksdagen.

f) Jordbruksutskottet har att granska, utreda och uppgifva statsverkets behof i hvad angår under jordbruksdepartementet lydande ärenden och 'ör öfrigt afgifva betänkanden och förslag i anledning af från

kamrarna till utskottet hänvisade jordbruksärenden samt rörande författningar om skogar, jakt, fiske, vattenrätt, skatteköp, afvittringar, skiften, jordstyckningar, vägar, skjutsväsendet o. s. v.

2) Särskildt utskott, som genom kamrarnas sammanstämmande beslut kan tillsättas för beredande af fråga, som tillhör ständigt utskotts behandling.

3) Sammansatt utskott, som består af deputerade från två ständiga utskott och

tillsättes, då ständigt utskott anser nödigt att till öfverläggning om och afgifvande af utlåtande i något ärende sammanträda med annat ständigt utskott.

4) Tillfälligt utskott, som hvardera kammaren enskildt äger tillsätta för behandling af fråga, som ej tillhör ständigt utskott. Kammaren äger bestämma såväl antalet dylika utskott som antalet ledamöter i dessa.

5) Hemligt utskott, som består af 12 ledamöter, hälften från hvardera kammaren, och utses, då konungen af riksdagen äskar särskilda deputerade att med honom öfverlägga om de ärenden, som han anser böra hållas hemliga.

Vid urtima riksdag skola ej flera utskott tillsättas, än som erfordras för beredning af därvid förekommande ärenden.

Alla riksdagsmän äro valberättigade och valbara till utskott, med undantag af statsråd, justitieråd och regeringsråd. Ej heller må någon, af hvilken riksdagen kan fordra redo och ansvar, inväljas i utskott, där redovisning för hans egna ämbetsåtgärder kan förekomma. Alla utskottsval skola ske efter proportionell valmetod. Utskotten välja inom sig ordförande och vice ordförande. De af utskotten afgifna yttranden kallas betänkanden och kunna vara antingen memorial (af utskottet själf mant afgifvet förslag eller meddeladt beslut) eller utlåtande (yttrande i dit remitteradt ärende). Utskottens sammanträden äro ej offentliga.

Talmannen eller, vid förfall för honom, vice talmannen åligger att kalla kammaren till sammanträden och att vid dessa leda förhandlingarna. Fungerande talman får ej deltaga i öfverläggning eller omröstning och ej heller föreslå något annat än som erfordras till verkställighet af grundlagarna, af riksdagens eller kamrarnas särskilda heslut1495

eller af de reglementariska föreskrifterna. Talman äger ej heller rätt att ntan kammarens samtycke afsluta något dess sammanträde.

Frågor om föredragningsordningen i kamrarna beredas af talmanskonferensen, som består af talmän, vice talmän och tre af hvardera kammaren valda ledamöter.

Vid kammares sammanträde har hvarje dess ledamot rätt att till protokollet fritt utlåta sig i alla frågor, som komma under öfverläggning. Enhvar äger yttra sig i den ordning han därtill anmält sig och uppropas. Förgår sig någon med personligen förolämpande uttryck, äger kammaren pröfva huruvida han må tilldelas varning af talmannen eller om saken bör öfverlämnas åt domstol eller ock alldeles förfalla.

Eiksdagen får ej rådpläga och besluta i konungens närvaro. Detsamma gäller om regent, förmyndareregering eller tillförordnad regering. Statsrådets medlemmar äga eljest deltaga i kamrarnas öfverläggningar, men ej i besluten, där de ej äro ledamöter af vederbörande kammare.

De förslag konungen förelägger riksdagen kallas propositioner ; sådana kunna tillställas riksdagen när som helst, och är riksdagen pliktig att upptaga dem till behandling. Förslag väckta af enskilda riksdagsmän kallas motioner och skola, där de röra ämne, som tillhör ständigt utskotts behandling, göras inom 10 dagar från riksdagens öppnande eller, om de föranledas af under riksdagens fortgång aflämnad proposition, inom 15 dagar från propositionens aflämnande i kammare. Motion i ämne, som tillhör tillfälligt utskotts behandling, bör väckas inom 20 dagar efter riksdagens öppnande, dock kan kammare i särskildt fall medgifva, att dylik motion äfven senare

må väckas. I grundlagsfrågor

samt i frågor, som röra någondera kammaren enskildt, så ock i frågor, som omedelbarligen föranledas af redan inom någondera kammaren fattadt beslut eller annan under riksdagen inträffad händelse, kan motion väckas så länge riksdagen är samlad. Motion i ämne, som tillhör ständigt utskotts behandling, får ej afgöras af kamrarna, innan utskott däröfver afgifvit yttrande. Angår motion annat ärende, som ej rör kammaren enskildt, kan motionen ej utan remiss till utskott bifallas, men väl afslås. Frågor, som röra någon kammare enskildt, kunna genast afgöras.

Innan proposition eller motion förvisas till utskott skall den bordläggas en gång, så framt ej kammaren enhälligt genast remitterar den till utskott. Alla utskottsbetänkanden skola äfven bordläggas, innan de företagas till afgörande.

Yid slutligt afgörande af ett ärende skall, därest öfverläggning äger rum, kammaren först förklara öfverläggningen slutad, hvarefter talmannen framställer proposition. Proposition besvaras med ja eller nej, hvarefter talmannen tillkännagifver sin uppfattning af svaret, hvilken uppfattning blir gällande, därest ej votering begäres, hvilken då ej får vägras. Dylik omröstning sker med slutna sedlar efter namnupprop. Före omröstning uppsättes voteringsproposition (japroposition) jämte kontraproposition (nej proposition). Omröstningen sker med tryckta, märkta, enkla, slutna och hoprullade sedlar. Före uppräkningen aflägges en sedel förseglad, som fäller utslaget i händelse rösterna befinnas lika fördelade, men eljest obruten förstöres. Hvarje röstande har en röst. I regel erfordras för besluts fattande endast enkel pluralitet, d. v. s. mer än hälften af de afgifna rösterna.

Kammares beslut i fråga, som icke rör1497 Riksdagens justitiombudsman—Riksförsäkringsanstalten. 1498

kammaren enskildt, skall delgifvas ined-kammaren genom protokollsntdrag.

Hvad kamrarna sammanstämmande besluta, är riksdagens beslut. Stanna kamrarna i olika beslut uti någon fråga, däri ständigt eller särskildt utskott yttrat sig, skall utskottet söka att sam-manjämka meningarna, hvarefter kamrarna hvar för sig besluta om sammanjämkningsförslaget, därest sådant kommit till stånd; i annat fall anses frågan förfallen. Har fråga, som behandlats af tillfälligt utskott, bifallits, delgifves beslutet medkammaren, som kan besluta däri antingen genast eller efter föregående behandling af tillfälligt utskott. Afslås eller ändras beslutet, återsändes det till den kammare, där frågan först behandlats, hvilken då håller ny öfverläggning samt, om medkammarens ändringsbeslut icke oförändradt antages, dit ånyo öfverlämnar ärendet för förnyad handläggning.

Ett särskildt förfarande följes, då kamrarna stannat i olika beslut rörande statsutgifter, bevillning, reglementariska föreskrifter för riksbanken, dess inkomster och utgifter eller ansvarsfrihet för riksbanksfullmäktige, eller ock riksgäldskontorets styrelse, förvaltning, inkomster och utgifter. I sådana frågor skall gemensam votering äga rum. Kamrarna rösta härvid hvar för sig, men bägges röster sammanräknas, hvarvid den mening, som erhåller de flesta rösterna, blir riksdagens beslut. Förseglad sedel aflägges i andra kammaren, där sammanräkningen sker.

Riksdagens justitieombudsman. Hvarje lagtima riksdag skall förordna en för lagkunskap och utmärkt redlighet känd man att, såsom riksdagens ombud, enligt af riksdagen för honom utfärdad instruktion öfva tillsyn öfver lagarnas efterlefnad af domstolar och ämbetsmän samt att åtala öfverträdelser härutinnan.

Justitieombudsmannen äger rätt att öfvervara högsta domstolens, regeringsrättens, nedre justitierevisionens, hofrätter-nas, kollegiernas eller i dessas ställe inrättade verks och alla lägre domstolars öfverläggningar och beslut — dock utan befogenhet att därvid yttra sin mening — samt äga tillgång till alla domstolars, kollegiers och ämbetsverks handlingar.

I händelse någon konungens rådgifvare af konstitutionsutskottet ställes inför riksrätt, skall justitieombudsmannen utföra åtalet. Han är äfven pliktig att inför riksrätt (se d. o.) åtala ledamöter af högsta domstolen eller regeringsrätten, hvilka begått förseelser i sitt ämbete.

Justitieombudsmannen är äfven ordförande i kommitterade för tryckfrihetens vård (se d. o.).

Justitieombudsmannen väljes af 48 för tillfället utsedda valmän, af hvilka hvardera kammaren inom sig utser 24. Vid samma tillfälle skall ock utses hans eventuelle efterträdare och suppleant. Afgår justitieombudsman under det riksdag är samlad, skall riksdagen i ämbetet genast insätta den till efterträdare utsedde samt utse ny efterträdare. Afgår efterträdare under riksdag, skall ny utses i hans ställe. Inträffar något af dessa fall emellan riksdagarna skall riksdagens rätt utöfvas af banko- och riksgäldsfullmäktige.

Eiiksdagsmannaval (se Val.)

Riksförsäkringsanstalten har till ändamål:

att enligt de grunder och i den omfattning, som i lagen angående ersättning för skada till följd af olyckfall i arbete d. 5 juli 1901 stadgas, meddela försäkring för beredande af ersättning för skada till följd af olycksfall i arbete;1499

att med de inskränkningar beträffande vissa olycksfall och på de villkor i öfrigt, som af anstalten bestämmas, åt de arbetsgifvare, som enligt ofvannämnda lag i anstalten försäkra sina arbetare mot olycksfall, så ock åt arbetare, som genom försäkring i anstalten bereda sig ersättning enligt de i samma lag stadgade grunder för skada till följd af olycksfall i arbete, meddela försäkring enligt samma grunder jämväl mot olycksfall, som inträffa utom arbetet; samt

att handlägga de ärenden, som i ofvannämnda lag i öfrigt angifvas såsom tillhörande anstaltens ämbetsbefattning.

Inbetalningar af afgifter samt utbetalningar af skadeersättningar mottagas och verkställas af postsparbanken, hvars styrelse jämväl förvaltar inflytande försäkringsmedel.

Anstalten utgöres af en öfverdirektör och chef samt, såsom ledamöter, två byrådirektörer och en sekreterare, tillika ombudsman. Af byrådirektörerna är en chef för försäkringstekniska och statistiska byrån och en för skaderegleringsbyrån.

Riksgäldskontoret är ett under riksdagen lydande verk, som har till åliggande att ombesörja lik vidén af statsskulden ; att verkställa alla af riksdagen å verket anvisade utbetalningar; att mottaga, förvalta och redovisa alla härtill anslagna inkomster samt tillhandahålla riksdagen till verket inlevererade öfverskott och behållningar; att i saknad af annan tillgång till åliggande utgifters bestridande upplåna oundgängligen nödiga medel; samt att utföra alla andra af riksdagen erhållna uppdrag.

Verket styres af 7 fullmäktige, som jämte 3 suppleanter väljas af lagtima riksdag sålunda att 48 valmän, hälften från hvardera kammaren, förrätta valet. Fullmäktige utses för 3 år på så sätt,

att 2 turvis utses af hvarje lagtima riksdag.

Riksheraldiker!! är en under ecklesiastikdepartementet lydande ämbetsman, som har till uppgift dels att uppgifva förslag till och författa beskrifningar på alla vapen för dem, som upphöjas i adligt stånd eller erhålla greflig eller friherrlig värdighet, samt därvid noga tillse, att ingen upptager ett förut nyttjadt eller beviljadt adligt namn eller vapen, äfvensom att de vapenprojekt och de beskrifningar, som öfverlämnas till k. rmt, äro inrättade efter de heraldiska reglerna; dels att uppgöra förslag till sigill och stämplar för enskilda korporationer, då han därom blir anmodad. Dessutom skall riksheraldikern afgifva yttrande, innan något vapen anbringas å offentlig byggnad, minnesvård, fana, standar eller mynt.

Eiksheraldikern äger att af dem, som anlita honom, uppbära arvode enligt särskildt fastställd taxa.

Riksmarskalk är den titel, som bäres af chefen för de svenska hofstaterna och som har att utöfva högsta inseendet i fråga om etikett och ceremoniel samt öfver till hofvet hörande departement och stater med afseende på ekonomi, polis o. s. v., äfvensom förvaltningen af till konungens och den kungliga familjens disposition ställda lustslott och egendomar. Riksmarskalken bär predikatet excellens och intager rang näst efter statsministern och

utrikesministern.

Riksmuseum, naturhistoriska (se

MuseerJ

Riksrätt kallas den utomordentliga domstol, som träder i funktion, då någon af konungens rådgifvare eller en eller flera af högsta domstolens eller regeringsrättens ledamöter gjort sig skyldiga till ämbetsbrott. Åtal mot högsta domstolens eller regeringsrättens ledamöter1501

väckes af justitieombudsmannen eller justitiekanslern ; däremot kunna konungens rådgifvare, statsråden, endast åtalas af riksdagens konstitutionsutskott, hvarvid åtalet utföres af justitieombudsmannen.

Riksrätten sammansättes, när fråga är om åtal mot statsråd och regeringsråd, af presidenten i Svea hofrätt, hvilken är själfskrifven ordförande, presidenterna uti alla rikets kollegier, de fyra äldsta justitieråden, högsta befälhafvaren för i hufvudstaden stationerade trupper och högsta befälhafvaren för där förlagd del af flottan, de två äldsta hofrätts-råden i Svea hofrätt samt det äldsta råd i hvarje af rikets kollegier. Vid åtal mot medlemmar af högsta domstolen sker den ändring i riksrättens sammansättning, att de fyra äldsta regeringsråden inträda däri i stället för de ofvannämnda fyra justitieråden. Riksrätten dömer dels efter allmän lag, dels efter den särskilda ansvarighetslag, som gäller för konungens rådgifvare.

Stadgandena rörande riksrätt återfinnas i regeringsformen §§ 101, 102 och 106.

Något riksrättsåtal har ej förekommit i vårt land sedan 1854 och dessförinnan endast fyra gånger; blott i ett fall fälldes den åtalade, ehuru domen sedermera justerades till frikännande.

Riksstat (se Riksdagen.)

Riksvapen. .Det svenska riksvapnet utgöres af en med kunglig krona krönt blå sköld, delad i fyra fält, af hvilka det öfre högra och det nedre vänstra innehålla tre gyllene kronor, medan det nedre högra och det öfre vänstra upptaga ett krönt lejon springande öfver tre strömmar. Skölden omgifves af se-rafimerkedjan och hålles af två krönta bakåtblickande lejon med klufna svansar. I sköldens midt är anbragt en mindre sköld med konungens vapen:

vasavapnet i högra fältet och pontekor-veska vapnet till vänster. Då riksvapnet skall framställas särskildt praktfullt, omgifves det af ett vapentält i form af en vid, hermelinfodrad purpurmantel, hvars öfre midtflik är uppdragen i en kunglig krona medan båda sidoflikarna äro uppdragna och omslagna med ett tofsprydt snöre. Lilla riksvapnet utgöres af en rund eller fyrkantig blå sköld med tre kronor, omgifven af serafimer-kedjan och krönt af en kunglig krona.

Rofvor (se Foderväxter.)

Romerska siffror förekomma i vår tid mest på byggnader, monument och dylikt. Deras utseende framgår af efterstående jämförelse med vanliga siffror:

I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII,

1, 2, 3 4, 5, 6, 7, 8, IX, X, XI, XII, XIII, XIV, XV, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, 16, 17, 18, 19, 20, XXX, XL, L, LX, LXX, LXXX,

30, 40, 50, 60, 70, 80, XC, C, D, M, MDCLXXXIX, 90, 100, 500, 1,000. 1689, MCMXIII.

1913.

Ros kallas en egendomlig inflammation i huden, kännetecknad af rodnad, svullnad och ömhet. Sjukdomen orsakas af ett särskildt slags bakterier, som inkomma genom något sår, ofta blott ett nästan omärkligt sådant, t.

ex. en hudlöshet på något ställe. Sjukdomen angriper särskildt ofta ansiktet och återkommer lätt, när man en gång haft den. Särskildt äro svaga och kraftlösa personer, t. ex. lungsjuka eller med kräfta behäftade, mottagliga för densamma.

Ofta börjar sjukdomen med en känsla af smärta och spänning i huden, hvarefter tillstöta allmänt illamående, brist på matlust och hufvudvärk. I andra fall åter börjar sjukdomen med fross-1503

brytningar, stark hufvudvärk och matthet, medan först efteråt svullnaden inställer sig. Utgångspunkten för sjukdomen är oftast näsan, mera sällan kinderna, öronen eller den hårbevuxna de len af hufvudet. Den uppsvällda huden blir röd, glatt och glänsande samt kännes het. Särskildt karaktäristisk för sjukdomen är den skarpt markerade gränsen mot den friska huden, hvilken gräns flyttas i mån som sjukdomen sprider sig. Stundom uppträda äfven blåsor på det angripna området. Efter 4—5 dagar går affektionen tillbaka med stark affjällning, hvarpå huden är lika frisk som förut.

Sjukdomen åtföljes vanligen af feber, som kan vara ganska hög och mycket ofta är oregelbunden med växlande höga och låga temperaturer. Aptiten är borta, tungan belagd; oordningar i magen förekomma äfven i regeln. Sjukdomsförloppet är mycket varierande, lätta fall kunna gå öfver på några dagar, andra räcka i veckor.

Behandlingen består i att insmörja det angripna stället med olja eller vaselin för att mildra spänningen, hvarefter man inpudrar det. Äfven blyvattensomslag äro att rekommendera. Så länge febern varar är bäst att hålla sig till sängs, och äfven vid lindrig ros är det af stor vikt att icke utsätta sig för förkylningar.

Rots (se Husdjurens sjukdomar.)

Rumsväxter. För att de växter, vi odla i våra rum, skola riktigt trifvas fordras såsom oundgängliga betingelser ljus, luft, vatten, värme och lämplig jordmån, allt afpassadt efter växtens särskilda behof. En ingående kännedom om de olika växternas fordringar är således önskvärd, om man vill vinna ett godt resultat. Den ena växten kräfver rikligt med ljus, en annan åter trifs bäst i skuggan, den ena fordrar varm

temperatur, en annan mår bäst i en sval sådan, den ena kräfver riklig vattning, en annan åter nöjer sig med mycket litet vatten och lider, om den får för mycket af den varan. På samma sätt är det med jordmånen: somliga växter behöfva en på näring rik jord för att ernå full utveckling, andra åter trifvas bäst i mager jord och kunna dö ut, om de så att säga öfvernäras. Man skall besinna, att våra rumsväxter innefatta en hel mängd arter, som i vildt tillstånd äro mer eller mindre strängt begränsade till vissa växtplatser, irån utpräglade sumpväxter, hvilka aldrig förefinnas annat än i träsktrakter, till typiska ökenväxter, t. ex. kakteer, hvilka nöja sig med den kargaste och torraste jordmån och ha mycket litet behof af vatten. Ju närmare odlaren kan komma växtens naturliga lifsbetingelser, desto säkrare skall han skörda lön för sin möda.

Ju renare luften är i det rum, där växterna äro uppställda, desto bättre trifvas de. Där luften förorenas af gaslågor eller kol- och kokskaminer får man icke vänta sig några storartade resultat, ehuru gifvetvis luftförskämningen kan i någon mån afhjälpas genom vädring och ventilation. Härvid bör emellertid ihågkommas, att rumsväxter i allmänhet äro ömtåliga för drag och tvära temperaturombyten, hvarför de ej få utsättas för direkt inverkan af kalla luftströmmar, framför allt icke när temperaturskillnaden mellan den inre och yttre luften är stor.

Vattningen är ett mycket viktigt kapitel. Som redan antydts bör odlaren ha gjort sig något så när förtrogen med växtens behof af vatten i allmänhet, men ban bör ock veta, att en och samma växt kan på olika perioder ha olika behof af vatten. Före och under blomningstiden är vattenbehofvet störst, minst åter under växternas hvilotid. Många1505

växter behöfva under öfvervintringen knappast något vatten alis, förutsatt att de stå i ett svalt och skumt rum.

Hvad man i främsta rummet bör akta sig för, är att vattna med allt för kallt vatten. Synnerligast under den kalla årstiden eller när vattnet hämtas ur brunnar eller källor måste man se till att det hå.ller lämplig temperatur, ungefär rumsvärme, innan det användes. Man bör vattna antingen tidigt på morgonen eller fram mot aftonen, aldrig så länge solen bakar på, och i regel är det bättre att vattna rikligt på en gång, så att jorden i krukan hinner bli ordentligt genomfuktad, än att hälla dit en liten skvätt då och då, som knappt förmår fukta ytlagret innan den afdunstar.

De näringsämnen jorden innehåller uppsugas så småningom af växtens rötter eller bortsköljas af det genomsilande vattnet, så att omsider växtens näringsbehof ej kan tillfredsställas. Därför bör man sörja för att ny näring med korta mellantider tillföres jorden, hvilket lämpligast kan ske genom att i vattnet upplösa de ämnen, af hvilka näringen är sammansatt. Det finnes i handeln en mängd dylika sammansättningar eller s. k. blomstergödningar, mer eller mindre värdefulla. Ett sådant preparat, som varmt anbefalles af fackmän, är Plan-tagén.

I mån som växten utvecklar sig tillväxa och sprida sig dess rottrådar och kräfva ökadt utrymme, så att det slutligen blir för växtens trefnad nödvänd-digt att omplantera densamma i en större kruka. För detta ändamål bör man skaffa sig en erforderlig kvantitet god jord, helst fin, myllrik trädgårdsjord, som man sedan kan uppblanda med fin sand, ifall växten kräfver lättare jordmån. Den nya krukan bör vara väl rengjord och, om den ej förut varit begagnad, ha legat i vatten så länge, att

den hunnit bli mättad med fuktighet. Vid omplanteringen, som kräfver försiktighet och gärna äfven litet öfning, stjälper man växten npp och ned, då krukan vanligen utan vidare kan aflyftas från jordklimpen eller i alla händelser lossnar från denna, om man ger dess botten ett lätt slag med handäatan. Det yttre och öfre jordlagret borttages försiktigt liksom de i jordklimpens botten befintliga skärfvorna, så att ej rötterna afslitas eller skadas. På den nya krukans botten bör man på förhand ha lagt några krukskärfvor, af hvilka en större bör täcka hålet i krukans botten, så att detta ej tilltäppes af jorden. Litet sönderstötta träkol kunna med fördel läggas bland och ofvanpå skärfvorna. Därofvanpå strör man litet jord, sätter därpå ned växten i krukan och öser i jord, allt under det man då och då skakar krukan, så att jorden blandas med växtens rötter. När krukan blifvit nära full, tillstoppas jorden undan för undan, tills den slutligen når en half till en cm från krukans öfverkant, så att det blir nödigt rum för vattnet. Vid omplantering af sticklingar eller örtartade växter bör vattnas genast efter omplanteringen, däremot kan beträffande trädartade växter vattningen uppskjutas till följande dag.

Hur ofta en växt bör omplanteras beror på omständigheterna. Unga växter och sådana, som utveckla sig raskt, böra omplanteras hvarje år, under det att äldre och större omplanteras hvartannat eller hvart tredje år.

För växternas trefnad är ändamålsenligt att då och då duscha dem med kylslaget vatten ur en strilkanna. Duschen bör, om den skall göra afsedd nytta, vara så pass riklig, att den sköljer bort damm och orenlighet från blad och grenar. Att sätta ut växter i det fria, när det regnar, är mycket brukligt, men bör1507

endast göras med härdiga växter och aldrig i kallt och blåsigt väder. Växter, som på grund af sin storlek ej gärna kunna duschas inomhus, såsom palmer o. d., kunna rengöras genom att bladen aftvättas med bomull och såpvatten.

Med omsorgsfull renhållning af rumsväxterna bör man i allmänhet kunna undvika att dessa angripas af ohyra. Har likväl sådan innästlat sig, bör hela växten noggrant tvättas med såpvatten.

Beträffande rumsväxternas skötsel vintertiden kan man uppställa följande allmänna regler: Örtartade växter, som skola blomma under vintern eller fram på våren, såsom cyclamen, cineraria, calceolarium, primula m. fl., fordra

så mycket ljus och sol som möjligt. Primulan bör gärna stå svalt; de öfriga kunna placeras på fönsterbrädet i ett icke alltför varmt rum. Lagerträd, evo-nymus, nerium och dylika bladväxter böra öfver vintern förvaras i källare. Apelsinträd, kamelia, azalea, myrten öfvervintra däremot i svala rum. Ju lägre temperaturen är, dess mindre ljus kräfva dessa. De böra vattnas ytterst litet, och temperaturen får icke stiga så högt, att de börja skjuta skott, hvarigenom de onödigt mattas till blomningen, som brukar infalla, olika för olika sorter, i januari—mars. Palmer och öfriga tropiska rumsväxter kräfva icke så hög värme, som man vanligtvis tror. Däremot äro de ytterst ömtåliga för temperaturförändringar, drag, kaminvärme samt torr och dammig luft. Man bör därför genom att utställa skålar med vatten, som får afdunsta, tillse att luften alltid hålles lagom fuktig, ofta strila växterna samt under natten flytta dem från fönstren inåt rummet. Med undan-. tag af de ofvan omförmälda örtartade växterna, hvilka blomma under vintern eller på vårsidan, hvila öfriga dylika växter under vintern och kräfva därför

ytterst ringa vatten. De vattnas sällan, men hvarje gång grundligt, så att vattnet genomtränger hela jordklumpen. Vattning under vintern bör alltid ske med ljumt vatten. Kaktéer, agave och andra köttbladiga växter, med undantag af blommande bladkaktusen, hållas under vintern så godt som alldeles torra; man kan till och med låta dem öfvervintra inlagda i med sand fyllda trälådor, som placeras på frostfritt ställe.

(Om drifning af lökväxter se Blomsterlökar.)

Kunor kallades de tecken, som begagnades i de germanska folkens äldsta bokstafsskrift. Man skiljer mellan de för dessa folk gemensamma runorna samt de yngre skandinaviska, hvilka senare användes i vårt land ända in i den kristna tiden.

r f.

(\ u.

[> th. f

K r.

< K-

X g-

P w.

r Frej F. h h Ur u. v; y. i> ø Thorn th: o. * * Os o. k Reder R

H i,

t n.

i i-

$ i-

vf eu.

* P.

Y -s(-r)

t t.

B b.

h e.

n <». h

O ng.

* 0

Y Y Kör K; g.

Hage] H.

^ |s, Nöd n.

| \ Is i; e

\ \ Ar a.

h i Sol s.

T t ‡ Tyr t; d.

fe Bjarkan b; p.

Lager l.

Y 9 Mader m. /|s Ör ö yr.

Det yngre (skandinaviska) runalfabetet.

Rydbergska stiftelsen är namnet på en af grosshandlare Abraham Rydberg (död 1845) stiftad inrättning för kostnadsfri undervisning i sjömansyrket åt ynglingar mellan 15—20 år, för hvilken undervisning årliga expeditioner företagas med stiftelsens efter stiftaren uppkallade skolfartyg.

För mottagande af elever gälla följande regler:

Ansökan skall skrifvas af målsman oeh ställas till stiftelsens direktion samt fore 15 april insändas till den i stiftelsens egendom å Djurgården (Alberget 4 B), Stockholm, boende öfverläraren. Ansökan skall vara åtföljd af frejdebe-tyg för den anmälde samt läkarebetyg, som jämväl skall innehålla intyg om färgsinne.

Antagningsåldern är omkring 15, högst 20 år.

Meddelande huruvida elev antagits att med följa årets öfningsresa utsändes inom utgången af maj. Undervisningen bör-

jar den 1 maj. Skolfartyget utgår omkring den 10 juni och återkommer före slutet af augusti. Såväl undervisning som kost ombord under expeditionen är afgiftsfri. Under tiden för fartygets uppriggning kan elev, som ej har hem i Stockholm, få bo ombord och erhålla vivre i stiftelsens hus mot viss afgift pr dag.

Elev skall vid inställandet medföra utrustning enligt särskild förteckning samt handpenningar — 5 till 10 kronor — som för elevens räkning deponeras hos fartygets förste styrman.

Ryggmärgssjukdomar. Alla de sjukdomar, som angripa ryggmärgen, äro på grund af detta organs betydelse alltid högst allvarsamma och oftast obotliga.

Den mest förekommande ryggmärgs-sjukdomen kallas på läkarespråket tabes dorsalis och benämnes i dagligt tal ryggmärgslidande. Det är en utprägladt kronisk sjukdom, som småningom förstör vissa delar af ryggmärgen, hvaraf följden blir mer eller mindre utbredda förlamningar och en mängd andra svåra symtom. I de allra flesta fall är syfilis grundorsaken till detta lidande, som i synnerhet drabbar det manliga könet. Sjukdomen är obotlig, men kan stundom räcka i årtionden, innan döden kommer som en befriare.

For sjukdomens igenkännande redan på ett tidigt stadium äro tre företeelser viktiga. För det första brukar den medföra ibland blixtlika, ibland åter mera ihållande smärtor än här, än där i lemmarna, understundom af utomordentligt häftig art. Dessa smärtor kunna dock stundom förväxlas med nervsmärtor eller reumatism. Ett annat utslaggifvande tecken är, att pupillerna ej normalt sammandraga sig, då ögonen plötsligt utsättas för

starkare ljus. Ett tredje tecken är uteblifvandet af knäskålsreflexerna. Om en person sätter sig på ett bord1511

eller annan möbel med fritt nedhängande underben och ett litet slag, exempelvis med handryggen, anbringas strax nedanför knäskålen, skall i normala fall underbenet rycka till; uteblifvandet af denna reflexrörelse tyder på ett begynnande ryggmärgslidande. Längre fram uppträda ännu tydligare sjukdomstecken : en egendomlig stapplande gång och oförmåga att stå med slutna ögon utan att vackla eller falla omkull.

Då sjukdomens samband med syfilis är konstaterad, kan man med en grundlig syfiliskur ha någon utsikt att hejda sjukdomens fortskridande, om också icke böta den. Sjukdomens utveckling kan på ett tidigt stadium äfven fördröjas genom förståndigt lefnadssätt samt allmän hygienisk och stärkande behandling, hvarvid vattenbehandling och speciella gymnastiska öfningar kunna göra god effekt.

Af andra ryggmärgssjukdomar äro de flesta tämligen sällsynta, med undantag af den spinala barnförlamningen, hvilken under senare åren uppträdt epidemiskt i vårt land och skördat ej få offer. Angående denna sjukdom se Barnförlamning.

Ryggradskrökning (skolios) är, som namnet antyder, en abnorm krökning af ryggradspelaren, i regel riktad åt vänster. Denna missbildning är långt ifrån ovanlig hos det uppväxande släktet, särskildt hos flickor. Mest uppträder den hos svaga barn och börjar oftast redan omkring 7:de eller 8:de lefnadsåret för att vid tiden för könsmognaden allt mera tilltaga. Eyggradskrökningens uppkomst och utveckling gynnas i hög grad genom den kroppsställning barn gärna bruka intaga under skolarbetet, t. ex. vid skrifning, hvarvid de hålla ryggen i en mer eller mindre sned ställning. Det är därför af stor vikt att lärare, föräldrar och uppfostrare ägna tillbörlig

Ryggradskrökning (snedrygg, skolios).

uppmärksamhet åt barnens hållning under arbetet och vid första tecken till snedhet i ryggen vidtaga energiska åtgärder däremot. Ju längre missbildningen får fortskrida, desto mindre blir utsikten att hafva den, medan en lämplig behandling på ett tidigt stadium har alla utsikter att lyckas, om den också kräfver rätt mycket tålamod. Barnen böra ej tvingas till längre stillasittande i krökta ställningar. Lekar och kroppsöfningar i det fria äro i utomordentlig grad ägnade att förebygga ryggradskrökning. Däremot bör man ej förleda sig tro, att något vinnes med att barnet håller sig rakt som en pinne; tvärtom har erfarenheten visat, att missbildningen företrädesvis och värst yppar sig hos barn med platt rygg, medan kut-ryggiga barn slippa lindrigare undan. Har ett barn böjelse för snedrygg, bör1513

det under arbetet tillhållas att intaga framåtlutad ställning.

För att häfva en redan inträdd ryggradskrökning fordras ortopedisk behandling afseende att bringa ryggraden i en krökningen fullkomligt motsatt ställning och på så sätt småningom återföra kotorna och deras leder i normal ställning. Denna behandling bör anordnas och öfvervakas af en på området förfaren läkare, enär olika fall fordra olika metoder. Jämte den gymnastiska behandlingen bör man sörja för allmän höjning af krafterna genom god och stärkande föda, bad och kalla afritningar samt, som sagdt, flitigt vistande i det fria under lämpliga lekar och kroppsöfningar.

En särskild form af ryggradskrökning har sin grund i engelska sjukan hos små barn och orsakas nästan alltid af den omständigheten att modern eller sköterskan har för vana att bära barnet på vänstra armen, hvilket föranleder barnet att böja sig mot den bärande, hvarigenom slutligen dess rygg blir sned. Små barn, och i ali synnerhet rakitiska sådana, böra därför bäras omväxlande på högra och vänstra armen. För öfrigt behandlas denna form af ryggradskrökning på samma sätt som den ofvannämnda och är i regel betydligt lättare att häfva.

Ryggskott kallar man ett plötsligt anfall af akut muskelreumatism i länd-trakten (se Reumatism). Ibland kan dock ett ryggskott vara föranledt af att muskelfibrer sönderslitits vid häftiga rörelser, såsom lyftande af stora tyngder, oförsiktig, hastig bockning o. s. v. Behandlas med massage.

Rådhusrätt är benämningen på underdomstol i stad med egen jurisdiktion. (Se f. ö. Magistrat).

Rådstuga. Allmän rådstuga är i stad, där stadsfullmäktige ej finnas, det organ,

genom hvilket staden utöfvar sin beslutanderätt i alla sina gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter, därest icke handhafvandet af dessa tillkommer offentlig myndighet eller ärendena röra kyrka eller skola. I stad, där stadsfullmäktigeinstitutionen är införd, inskränker sig allmänna rådstugans befattning till val af stadsfullmäktige, till att inom af lagen bestämda gränser fastställa antalet stadsfullmäktige samt att, där denna institution ej är obligatorisk, besluta om dess bibehållande eller afskaffande. I Stockholm hålles ej allmän rådstuga.

Allmänna rådstugan består af stadens röstberättigade invånare. I fråga om rösträtten gälla i hufvudsak samma regler som för rösträtt vid kommunalstämma (se Rösträtt). Allmän rådstuga hålles inför magistraten å rådhuset, och dess förhandlingar ledas af magistratens ordförande. Ärende får ej företagas till behandling förrän det blifvit förberedt af magistraten. I fråga om besluts fattande, kvalificerad majoritet i vissa fall, val o. d. gälla samma bestämmelser som för kommunalstämma (se d. o.)

Råg odlas i Sverige ända upp i Norrland, där den stundom öfverskrider 61 breddgraden, som eljest anses för dess nordgräns. Af olika svenska arter må nämnas vanlig åkerråg, tuf- eller rotråg (midsommarråg) samt senråg, som kan sås ytterst sent på hösten, men också mognar senare och ger mörkare mjöl. Af utländska sorter märka vi Nylands-och Vasaråg.

Höstråg (vinterråg) trifves bäst på sandjord, men är för öfrigt icke nogräknad med jordmån, endast jorden icke lider af väta eller innehåller för mycket lös mylla. Sås helst efter gödslad träda, men äfven efter grönskördade ärter, vicker och bohvete samt tobak,'på'sand-jord äfven efter hvitklöfver och gräsin-1515

sådd betes vall. I andra fall bör jorden väl redas och rensas, den styfvare göres något finare än för hvete, den lösa hålles så fast som möjligt och gödslas vid själfva sådden. Såningstid är i mellersta Sverige för gammal råg början af augusti, för ny råg midten eller senare delen af samma månad; senråg kan sås ända in i oktober. I södra Sverige sås rågen ända till en månad senare, i norra Sverige sås den redan från midten af juli och till början af augusti. Efter kalla och våta somrar sås rågen så tidigt som möjligt. På väl gödslad jord samt af riad råg sås tunnare än på mager jord och af oriad råg; likaså sås naturligtvis tunnare vid tidig sådd än vid sen. Utsädesrågen bör vara grofkornig och gråblå; råg, som innehåller mycket gula korn, duger ej härtill. Sådden kan ske på slätharfvad jord eller i öppen fåra, och rågen bör nedharfvas grundare än hvete, endast omkring lx/2—2 tum. Eågen är ytterst ömtålig för syra i jorden och vattensamlingar på åkern, hvarför alla teg- och vattenfåror genast efter sådden böra upplöjas. Stundom är det nödvändigt att på hösten afslå eller låta afbeta rå̊ggräset, om det skjuter för starkt och vill skjuta strå. I samma fall som hos hvetet måste man också ibland tidigt på våren välta rågen. Äro rågfälten, när snön om våren går af, täckta af en gul hinna, måste den aflägsnas. Den uppstår, när rågen skjuter för mycket på hösten och täckes af snö, innan marken är underfrusen; rågbrod-den ruttnar då och en mögelsvamp bildar sig. Eågen skördas, när halmen gulnar samt kornen äro fasta och lätt kunna skjutas ur axet.

Vårråg odlas på en del orter i Sverige, vanligen på sådan jord, som är för mager för korn eller vårhvete. Den trifves bäst på myllrik sandjord eller på lermylla och odlas efter samma cirkula-

tionssystem som korn (efter gödslade rotfrukter etc.). Den sås så fort jorden uttorkat på våren och tjockare än höstrågen samt mognar också något senare. Om jordens beredning och behandling efter sådden gälla samma regler som för korn (se d. o.). Vårrågen lämnar mindre afkastning än höstrågen, men ett hvitare mjöl.

God råg bör först och främst vara fri från andra fröslag och mjöldrygor samt hafva en frisk, icke unken lukt. Kornen böra vara trinda, något aflånga, hårda och tämligen spröda, till färgen ljust gulbruna och på ytan släta. Ju tyngre kornen äro, dess bättre.

Eågen är icke mindre än hvetet utsatt för härjningar af parasitsvampar och skadedjur, De vanligaste äro följande:'

1) Rost (se hvetets sjukdomar).

2) Mjöldrygor. När det regnar mycket medan rågen står i blom, utväxer ofta en del af rågkornen till gråhvita eller svartvioletta, hornartade bildningar, hvilka kallas mjöldrygor eller mjölökor. Fore mjöldrygornas bildande afsöndras vanligen från axen en klibbig, sötaktig vätska, s. k. bonungsdagg (axen »flyta»), Mjöldrygorna utgöras af en svamp, hvars groddkornsslem honungsdaggen är. Eåg, som växer ytterst vid väg-eller dikeskanter äfvensom i dalsänkningar eller på andra af dimma besvärade ställen, äro mest utsatta för mjöldrygorna. För att förekomma mjöldrygor bör man noga tillse, att till utsäde ej begagnas med mjöldrygor blandad råg, vidare ej för sent företaga rågskörden samt dessutom de år, då mjöldrygor visa sig i gräsfälten, tidigt afslå dessa samt renarna omkring rågåkrarna. Mjöldrygorna förekomma nämligen mycket ofta hos en del gräsarter, från hvilka de lätt sprida sig till rågen. Då mjöldrygorna äro mycket giftiga och med dylika blan-1517

dad säd, när den fortares, ofta åstadkommer svåra sjukdomar (dragsjuka hos människor; kastning af fostren m. fl. sjukdomar hos boskapen), bör råg, i hvilken mjöldrygor finnas, aldrig för något ändamål användas, förrän den blifvit väl rensad och grundligt torkad i ugn.

3) Rotmask. Med denna benämning betecknar man de rågens rötter förtärande larverna af åtskilliga insekter, såsom rågmaskflugan, sädesknäpparen, fing-borren, ollonborren m. fi. Larverna utkläckas vanligen i gräsmattan å de rågåkrarna omgifvande åkerrenarna samt det kring åkrarna befintliga i stenrösen växande gräs. För att förekomma rotmask förordas: att under trädesåret hålla åkern fri från ogräs; att rensa -öppna diken redan hösten före trädesåret eller åtminstone tidigt påföljande vår; att under torkår ej för mycket bearbeta åkern; att ej för höstrågen använda obrunnen gödsel, samt att blanda gödseln till höstråg med gran- eller tallris, pors och skvattram. Dessutom har betning af utsädesrågen med åtskilliga ämnen visat sig mycket verksam mot rotmask. Sålunda kan utsädesrågen blandas med tjära eller ock fuktas med terpentin samt därpå öfversållas med kalk eller aska och omskottas tills den torkar; vidare kan den blandas med stenkolsolja, utspädd med vatten (V5 kanna stenkolsolja till 1 kanna vatten för hvarje tunna råg), stöpas i stark saltlake eller blandas med krossadt salt.

4) Broddmask kallas de sniglar och larver, som afäta broddén utan att skada roten, såsom åkersnigeln, sädesbrodd-flyet, hvitaxmasken. Sniglar fördrifvas genom att beströ fälten med järnvitriol, blandad med torr jord, eller med en blandning af aska, nysläckt kalk och fmstött salt. SädesbroddØyet skyr kåd-

och terpentinlukt, hvarför mot denna insekt den mot rotmask förordade gödningen kan användas. Hvitaxmasken, larven till hvitaxmottet, är till färgen ljusgrön samt tumslång och af samma tjocklek som den inre omkretsen af ett halmstrå. Den äter sig igenom strået och afbiter stjälken, så att strået vissnar och hvitnar samt sitter löst i slidan. Dylika ax brukar man benämna »hvitax». Den af hvitaxmasken härjade jorden bör före vintern djupt plogvändas samt tidigt följande vår flitigt köras.

5) Frost skadar äfven ofta höstrågen, särskildt i sumptrakter och på ofullständigt afdikad mark. Värmeutstrålningen från rågen, hufvudsakligen vid soluppgången, gör att axens temperatur sjunker under luftens, så att de förfrysa, vissna och hvitna. Dylika frostbitna ax kallas jämväl »hvitax», men sitta till skillnad från nyss omnämnda fast vid strået. Vid molntäckt himmel eller blåst är någon frostfara icke att befara. Kärr-och mosstappningar samt fullständig afdikning af den odlade jorden äro de bästa medlen att förekomma dylik frost. För att minska värmeutstrålningen och sålunda förekomma förfrySning brukar man i vissa trakter under kalla nätter före soluppgången upptända rökeldar kring fälten, så att dessa insvepas liksom i ett moln. Förfrusen råg bör afslås till foder, medan strået ännu är grönt; om så sker, återväxer rågen och man kan ändå hoppas på någon

skörd. I motsatt fall vissnar äfven strået snart och växer icke upp igen.

Råttor oeh möss äro, som hvar man vet, besvärliga snyltgäster, i synnerhet de stora grå råttorna, som, där de innästlat sig, kunna åstadkomma betydliga skador på egendom. För dylika skadedjurs utrotande anbefalles en mängd medel af olika beskaffenhet.1519

Råttfällor äro nog i allmänhet de tillförlitligaste, åtminstone då det gäller mindre råttor. Af sådana fällor finnes en hel del olika modeller, som kunna göra god tjänst, om de skötas ordentligt. Till lockhete användes häst en bit stekt ost, som råttor äro synnerligt begärliga efter. När en råtta blifvit fångad, bör fällan efteråt rengöras och rökas, emedan råttorna ha fin lukt och kunna ana oråd, om de vädra att en annan råtta förut varit i fällan.

Där stora råttor talrikt förekomma, t. ex. i varumagasin, spannmålsupplag o. d., är enda medlet att hålla dem i schack att anskaffa ett par duktiga råtthundar. Kattor våga sig sällan på de stora råttorna, fällor lära de sluga djuren sig snart att undvika, och att använda gift kan dels vara farligt för andra djur, dels leda till lokalernas förpestande genom att de förgiftade råttorna bli liggande i hål och skrymslen, där man ej kan komma åt och bortskaffa dem.

Ett medel, som för andra djur är mindre farligt, är att för råttorna utsätta på en tallrik en blandning af mjöl, socker och gips, eventuellt äfven litet pulveriserad osläckt kalk, I närheten placeras en annan tallrik med vatten. Då råttorna förtära af det preparerade mjölet, bli de törstiga och dricka af vattnet, med den påföljd att gipsen och kalken ådraga dem en dödlig indigestion. För att medlet skall medföra någon effekt fordras emellertid, att man först utsätter på platsen en tallrik med oblan-dadt mjöl några gånger, så att råttorna vänjas att äta däraf. För öfrigt har detta medel, liksom råttgift, den olägenheten att de döda råttornas kadaver äro svåra att uppsöka och oskadliggöra.

Räfven torde åtnjuta äran af att på grund af sin allmänna förekomst vara

vårt lands skadligaste rofdjur dels genom hans härjningar i hönsgårdar, ank-hus o. s. v. och dels genom den skada han anställer bland vildtet Af denna anledning är han också lika hjärtligt hatad af jägaren som fågeluppfödaren och föremål för en ifrig förföljelse. Angående hans efterhållande se Jakt.

Räfvens skinn är ganska värdefullt. Bäst är det från och med november till in i mars. Under sommartiden är det däremot tunnhårigt och nästan värdelöst. På ett fullgodt skinn skola öronen vara mjuka och skinnet på köttsidan hvitt och tunt.

Bäfven »pälsas» påföljande sätt: först uppskäres huden å bakbenen från och med fotsulan till och med anus, därpå afsnos räfvens fötter, hvar klo för sig, till kloleden, där den afskäres med iakttagande af, att hvar klo blir kvarsittande vid huden. Därpå öfvergår man till framfötterna, som behandlas på samma sätt, sedan huden blifvit uppskuren till buken. Därpå instickas fingrarna rundt svansroten, så att skinnet lossnar rundt omkring. Räfven hänges nu i en snara med hufvudet ner, hvarpå man med ett stadigt grepp kring svansroten och med den andra kring svansen lösgör denna. Sedan flänges huden öfver räfkroppen, tills man hunnit till frambenen, som nu uppdragas, hvarpå man drager huden från hals och hufvud ända till näsbrösket, som nätt afskäres.

Den sålunda lösgjorda pälsen uppdrages med hårsidan inåt så lång som möjligt på en »räftana». Fötterna tänjas ut på längd och bredd och fastnubbas sedan på tanan. Genom hålen vid frambenen inträdes en ett par tum bred ribba, vid hvilken frambenen på samma sätt fastnubbas, hvarpå den till räfta-nan hörande kilen indrifves i denna, så att skinnet blir lagom spändt. I svansen instickes ett lagom tjockt spö.1521

Ränteberäkningstabell I.

Kapital Kr. 3 /o B'/2 % 4 O/ /O % 5 % 6 % pr år p,,r man. pr år man. pr år pr man. pr år pr man. pr är P/ man. pr år pr man. 1 0,03 0,035 0,04 0,045 0,05 0,06 _ 2 0,06 — 0,070 —' 0,08 — 0,09 — 0,10 — 0,12 0,010 3 0,09 — 0,105 — 0,12 0,01 0,135 0,011 0,15 0,012 0,18 0,015 4 0,12 — 0,140 0,011 0,16 0,013 0,18 0,015 0,20 0,017 0,24 0,020 5 0,15 — 0,175 0,014 0,20 0,016 0,225 0,018 0,25 0,020 0,30 0,025 6 0,18 — 0,210 0.017 0,24 0,02 0,27 0,022 0,30 0,025 0,36 0,030 7 0,21 — 0,245 0,020 0,28 0,023 0,315 0,026 0,35 0,029 0,42 0,035 8 0,24 0,02 0,280 0,023 0,32 0,026 0,36 0,030 0,40 0,033 0,48 0,040 9 0,27 0,02 0,315 0,026 0,36 0,03 0,405 0,033 0,45 0,037 0,54 0,045 10 0,30 0,02 0,350 0,03 0,40 0,033 0,45 0,037 0,50 0,041 0,60 0,050 20 0,60 0,05 0,70 0,058 0,80 0,066 0,90 0,075 1,00 0,08 1,20 0,10 30 0,90 0,07 1,05 0,087 1,20 0,10 1,35 0,11 1,50 0,12 1,80 0,15 40 1,20 0,10 1,40 0,12 1,60 0,13 1,80 0,15 2,00 0,16 2,40 0,20 50 1,50 0,12 1,75 0,14 2,00 0,16 2,25 0,18 2,50 0,20 3,00 0,25 60 1,80 0,15 2,10 0,17 2,40 0,20 2,70 0,22 3,oo 0,25 3,60 0,30 70 2,10 0,17 2,45 0,20 2,80 0,23 3,15 0,26 3,50 0,29 4,20 0,35 80 2,40 0,20 2,80 0,23 3,20 0,26 3,60 0,30 4,00 0,33 4,80 0,40 90 2,70 0,22 3,15 0,26 3,60 0,30 4,05 0,33 4,50 0,37 5,40 0,45 100 3,00 0,25 3,50 0,29 4,00 0,33 4,50 0,37 6,00 0,41 6,00 0,50 200 6,00 0,50 7,00 0,58 8,00 0,66 9,00 0,75 10,00 0,83 12,00 1,00 300 9,00 0,75 10,50 0,87 12,oo 1,00 13,50 1,12 15,00 20,00 1,25 18,00 1,50 400 12,00 1,00 14,00 1,16 16,oo 1,33 18,00 1,50 1,66 24,00 2,00 500 15,00 1,25 17,50 1,45 20,oo 1,66 22,50 1,87 25,00 2,08 30,00 2,50 600 18,00 1,50 21,00 1,75 24,00 2,00 27,00 2,25 30,oo 2,50 36,00 3,00 700 21,00 1,75 24,50 2,04 28,00 2,33 31,50 2,62 35,oo 2,91 42,00 3,50 800 24,00 2,00 28,00 2,33 32,00 2,66 36,00 3,00 40,00 3,33 48,00 4,00 900 27,00 2,25 31,50 2,62 36,00 3,00 40,50 3,37 45,oo 3,75 54,00 4,50 1,000 30,oo 2,50 35,00 2,92 40,oo 3,33 45,00 3,75 50,00 4,17 60,oo . 5,00 1,500 45,00 3,75 52,50 4,37 60,oo 5,00 67,50 5,62 75,00 6,25 90,oo 7,50 2,000 60,00 5,00 70,00 5,83 80,oo 6,67 90,00 7,50 lOO.oo 8,33 120,oo 10,00 2,500 75,00 6,25 87,50 7,29 100,oo 8,33 112,50 9,37 125,oo 10,42 150,oo 12,50 3,000 90,00 7,50 105,00 8,75 120,00 10,00 135,00 11,25 150,oo 12,50 180,oo 15,00 3,500 105,00 18,75 122,50 10,21 140,oo 11,67 157,50 13,12 175,00 14,58 210,oo 17,50 4,000 120,00 10,00 140,00 11,67 160,00 13,33 180,00 15,00 200,oo 16,67 240,oo 20,00 4,500 135,00 11,25 157,50 13,12 180,00 15,00 202,50 16,87 225,oo 18,75. 270,oo 22,50 5,000 150,00 12,50 175,00 14,58 200,oo 16,67 225,00 18,75 260,oo 20,83 300,oo 25,00 5,500 165,00 13,75 192,50 16,04 220,oo 18,33 247,50 20,62 275,00 22,92 330,oo 27,50 6,000 180,00 15,00 210,00 17,50 240,00 20,00 270,00 22,50 300,oo 25,00 360,oo 30,00 6,500 195,00 16,25 227,50 18,95 260,00 21,67 292,50 24,37 325,00 27,08 390,oo 32,50 7,000 210,00 17,50 245,00 20,42 280,oo 23,33 315,00 26.25 350,oo 29,17 420,oo 35,00 7,500 225,00 18,75 262,50 21,87 300,00 25,00 337,50 28,12 375,00 31,25 450,00 37,50 8,000 240,00 20,00 280,00 23,33 320,00 26,67 360,00 30,00 400,oo 33,83 480,00 40,00 8,500 255,00 21,25 297,50 24,79 340,00 28,33 382,50 31,87 425,00 35,42 510,00 42,50 9,000 270,00 22,50 315,00 26,50 360,00 30,00 405,00 33,75 450,oo 37,50 540,oo 45,00 9,500 285,00 23,75 332,50 27,70 380,00 31,67 427,50 35,62 475,00 39,58 570,oo 47j50 10,000 3 00,00 25,00 350,00 29,16 4 00,00 33,33 450,00 37,50 500,00 41,67 600,oo 50,oo1523

Ränteberäkningstabell—Rättegångsombud.

1524

Ränteberäkningstabell II.

Multiplicera kapitalet med räntedagarna ocb dividera med räntedividenden.

% Divisor % Divisor 7o Divisor % Divisor v» 288,000 2V,, 14,400 6 6,000 9 V, 3,790 144,000 3 12,000 6 V. 5,538 10 3,600 72,000 3V,, 10,286 7 5,143 ioV,, 3,429 8/,, 48,000 4 9,000 71/, 4,800 ii 3,273 1 36,000 41/» 8,000 8 4,500 ii1/. 3,131 l1/., 24,000 5 7,200 8Vs 4,235 12 3,000 2 18,000 5V2 6,546 9 4,000 121/, 2,880

Rättegångsombud eller egentligen rättegångsfullmäktig kallas den person, som på grund af fullmakt företräder antingen en part, hvilken är befogad att själf utföra sin talan, eller en representant (för juridisk person, omyndig, hustru som ej vunnit boskillnad, eller konkursbo), hvilken är befogad att förordna ombud för sig. I alla tviste mål har part rätt att kära eller svara genom ombud, hvilket dock ej hindrar att domstolen kan, om den så nödigt finner, förelägga honom personlig inställelse.

För att en person skall kunna godkännas såsom rättegångsombud fordras följande allmänna kvalifikationer: att ej stå under annans målsmanskap (hustru har dock ansetts behörig att på grund af fullmakt från mannen föra hans talan); att vara oberyktad, ärlig och redlig ; att vara förståndig (hvarmed menas att iakttaga lagens föreskrifter angående uppträdande inför domstol samt att utföra hufvudmannens talan med förstånd och reda); att icke innehafva viss äm-bets- och tjänstebefattning (omhänder-hafvande af kronouppbörd är hinder för ombudsmannaskap, hvarjämte präster ej få uppträda som rättegångsombud annat än i mål, som röra dem själfva, deras familj eller hnsfolk, eller i hvilka de förordnats som ombud af vederbö-

rande domkapitel; dessutom få landtmätare ej utan sina förmäns tillstånd uppträda som fullmäktige). Person, som af domstol förklarats ovärdig att föra andras talan inför rätta, kan naturligtvis icke brukas som rättegångsombud.

Desslikes fordras vissa särskilda behörighetsvillkor. Den, som i ett mål fört talan för ena parten, får icke sedermera i samma mål vara ombud för motparten. Ej heller får den, som i egenskap af domare eller rättens betjänt eller hos administrativ myndighet å ämbetets vägnar tagit befattning med ett mål, sedermera däri uppträda som ombud. Vidare får ledamot i öfverrätt eller därstädes anställd ordinarie tjänsteman ej vara fullmäktig vid denna rätt eller vid någon under densamma lydande underrätt. Den som åtföljer häradshöfding till ting såsom biträde eller för sin egen utbildning får ej uppträda vid samma ting som rättegångsfullmäktig. Den, hvars fader eller svärfader, son eller måg, broder eller svåger är domare i målet, får ej vara ombud i detsamma.

Ett villkor för att ett rättegångsombud skall godkännas af domstolen är, att ombudet är behörigen befullmäktigadt. Fullmakt kan gifvas antingen genom muntligt förordnande inför rätta eller skriftligen. Skriftlig fullmakt skall152-5

vara öppen, undertecknad af hufvudmannen och försedd med hans sigill eller med två ojäfviga vittnens betygande af namnteckningens äkthet. I fullmakten bör nämnas den domstol, vid hvilken ombudet skall uppträda, saken eller målet, ombudets namn samt en förklaring af hufvudmannen att ban vill nöjas med fullmäktigens åtgärder i målet. Dock är detta icke alldeles nödvändigt, i det att fullmakten äfven kan vara generell, d. v. s. gälla för hvilken domstol eller hvilket mål som helst, liksom den äfven kan vara ställd på innehafvaren. Äfven hufvudmannens förklaring att han åtnöjes med ombudets åtgärder kan utelämnas. Gifvetvis är det dock bäst, till förebyggande af möjliga missbruk, att fullmakten ställes på viss man och det uttryckligen angifves, huruvida han äger att öfverlåta den på annan person samt att domstolen och saken det gäller i densamma preciseras Rättogångsfullmäktig handlar nämligen helt och hållet å hufvudmannens vägnar och således på dennes ansvar. Skillnaden mellan ett rättegångsombud och ett rättegångsbiträde är, att det senare blott har att bistå part under rättegången, men kan ej genom sina handlingar binda parten.

Rättika (se Köksväxter.)

Rättsmedicinsk besiktning skall efter dödsfall, som gifver anledning till tvifvelsmål huruvida den aflidne dött en naturlig död, verkställas på förordnande af k. befallningshafvande, domstol eller i. stad polismyndighet. Besiktningen skall förrättas af legitimerad läkare, som därtill förordnas af vederbörande myndighet, till hvilken protokoll öfver besiktningen sedermera aflämnas.

Röda hund kallas en utslagssjukdom, som till utseendet mycket liknar mässling och liksom denna är smittosam, men mycket lindrigare. Utslaget börjar

liksom vid mässling i ansiktet, men fläckarna äro något mindre och ha ej samma benägenhet att flyta ihop. Vanligen förefinnes också litet snufva och hosta. Efter ett par eller några dagar bleknar utslaget och sjukdomen är öfver. Någon särskild behandling fordrar den icke. Dock är försiktigast, att barn hållas inne medan utslaget varar.

Röda korset (se Génevekonventionen.)

Rödbetor (se Köksväxter.)

Rödklöfver (se Foderväxter.) Rödlök (se Köksväxter.)

Röd näsa. Näsrodnad (acne rosacea) kallas en i synnerhet å näsan utpräglad åkomma, bestående i liflig rodnad, till och med stundom stötande i blått, åtföljd af svullnad. Åkomman förekommer mycket ofta hos alkoholister, men kan äfven uppträda hos andra personer och af andra orsaker. Kroniska matsmältningsrubbningar samt hos kvinnor underlifslidanden stå ofta i orsakssammanhang med åkomman, som egentligen består i en utvidgning och nybildning af blodkärlen i huden, ett slags kroniskt inflammations tillstånd.

Behandlingen måste riktas på att i första hand aflägsna grundorsakerna, t. ex. undvikande af spirituösa vid s. k. brännvinsnäsa. På ett tidigt stadium kan åkomman behandlas med lokala tvättningar med öfverfettad ergotin-, salicylsvafvel- eller ichtyoltvål. Ett bra medel är Lassars skalpasta, bestående af 5 gm naftol, 25 gm fälldt svafvel samt 12 gm grönsåpa och lika mycket lanolin. Pastan påstrykes tjockt och borttvättas efter 1-5—-30 minuter, hvarefter litet puder påst.rös. Detta upprepas hvarje afton, tills huden affjällar.

I svårare och längre gångna fall bör läkarebehandling anlitas.

Rödsot eller dysenteri kallas en vanligen epidemiskt uppträdande sjukdom1527

i tjocktarmen, som efter hvad man antager beror på en mikroorganism. Sjukdomen förekommer mest på eftersom-maren och hösten och det anses att smittan mycket ofta utbredes med dricksvattnet, men kan säkerligen äfven förmedlas af den sjukes uttömningar, sängkläder o. d. Det karaktäristiska för rödsoten är de täta, smärtsamma öppningarna. De afgående exkrementerna äro sparsamma och utgöras af en gråaktig, slemmig, längre fram blodig massa. Den sjuke förlorar aptiten, tungan är torr och belagd, pulsen het och hastig. Febern är vanligen ej hög och saknas ej sällan alldeles. Under sjukdomens fortgång nedsättas den sjukes krafter och hullet minskas märkbart. i svårare, lyckligtvis mera sällsynta fall inträder döden under tecken på allt mera tilltagande svaghet.

I vanliga fall fortfara sjukdomssymtomen under en till halfannan vecka, hvarefter tillfrisknande inträder med ett långsamt återhämtande af krafterna. I lättare fall äro symtomen lindrigare, och sjukdomen kan gå öfver på några få dagar, ehuru tarmen ganska länge efteråt är mycket ömtålig, så att hvarje oförsiktighet kan medföra återfall i sjukdomen eller försämring.

Förkylningar och dietfel spela en ganska stor roll för sjukdomens utveckling. Särskildt anses förtärande af omogen frukt gynna sjukdomens utbrott.

Den sjuke bör hållas väl varm och äfven i lättare fall genast intaga sängen. Sträng diet måste iakttagas. Är den sjuke en kraftig person, inskränker man sig till att ge honom litet hafre-soppa eller mjölk. Svagare personer ger man med försiktighet något kraftigare föda, såsom ägg, buljong, vin o. d. Ljumma drycker bekomma vanligen patienten bättre än kalla. Våtvärmande omslag (nepttinigördlar) eller varma grö-

tar på buken bruka verka välgörande. I början af sjukdomen kan man ge ett lättare laxermedel, t. ex. ricinolja, för att ur tarmen aflägsna fasta exkremen-ter, som eljes kunna utöfva en förvärrande mekanisk retning på den angripna slemhinnan. För öfrigt är rödsoten en så pass allvarsam sjukdom, att man ej bör försumma att anlita läkarehjälp snarast möjligt.

För att förekomma smittans spridning bör den sjuke isoleras och hans uttömningar genast oskadliggöras genom desinfektion med karbolsyra, klorkalk, järnvitriol e. d. Efter öfverstånden sjukdom bör en god tid bortåt största försiktighet iakttagas.

Rödvin (se Viner.)

Rösträtt. I fråga om olika slags rösträtt skiljer man mellan två hufvudgrupper : politisk rösträtt och kommunal rösträtt.

Politisk rösträtt. Ledamöter af riksdagens andra kammare väljas direkt af valmännen. Valrätt tillkommer hvarje välfrejdad svensk man (ej kvinna) från och med kalenderåret näst efter det, hvarunder han uppnått 24 års ålder. Valrätt tillkommer dock ej den, som står under förmynderskap eller är i konkurstillstånd; den, som häftar för understöd, hvilket under löpande eller sistförflutna kalenderåret af fattigvårdssamhälle tilldelats honom själf, hans hustru och minderåriga bain; den, som icke erlagt honom påförda utskylder till stat och kommun, hvilka förfallit till betalning under de tre sistförflutna kalenderåren (oguldna utskylder, som förfallit till betalning först under valåret, inverka ej på rösträtten under nämnda år); samt värnpliktig, som icke fullgjort de honom till och med utgången af sistförflutna kalenderåret åliggande värnplikts-öfningar.1529

Rösträtt.

1530

Äfven de, som äro befriade från direkt skatt till staten, äga rösträtt. Hvarje röstande har en röst.

Politisk rösträtt får ej utöfvas af annan än den röstägande själf genom personlig inställelse vid valförrättningen.

Kommunal rösträtt. Rösträtt å kommunalstämma tillkommer enhvar, som är välfrejdad (d. v. s. icke dömts till förlust af medborgerligt förtroende), är svensk undersåte, är medlem af kommunen (se nedan), är förbunden att till kommunen erlägga kommunal utskylder (d,, v. s. äger eller brukar fastighet eller är taxerad till allmän bevillning för inkomst) samt icke häftar för oguldna kommunalutskylder till den kommun, där rösträtten skall utöfvas. Såsom ett ytterligare .villkor för rösträtt kan tillläggas, att vara eller äga rätt att blifva upptagen i röstlängden.

Medlem af kommunen är enhvar (man, kvinna eller juridisk person), som där är mantalsskrifven, äfvensom hvar och en, hvilken, utan att vara i kommunen mantalsskrifven, därstädes äger eller brukar fast egendom eller är för inkomst af kapital eller arbete till allmän bevillning uppförd. Rösträtt kan sålunda utöfvas af samma person inom flera kommuner. Beträffande gift kvinna gäller, att hon skall taxeras för sig och erhålla egen debetsedel för att åtnjuta kommunal rösträtt. Gift kvinna kan erhålla rösträtt på hur liten egen inkomst som helst, så snart blott makarnas sammanlagda inkomst är så stor, att bevillning därför påföres (i regel minst 500 kronor).

För omyndig röstar förmyndaren eller, där flera äro förmyndare, den som dessa bland sig utse. För fastighet, som innehafves af landbo eller arrendator, röstar innehafvaren. För samfälld egendom må ej mer än en person föra talan. För bolag må bolaget eller dess styrelse och för oskiftadt bo delägarna i boet

utse ombud. Dylikt ombud behöfver ej själf vara röstberättigadt, hvilket äfven gäller om förmyndare. För konkursbo får ej röstas.

Röstägande har rätt att genom fullmakt öfverlåta sin rösträtt på annan inom kommunen röstberättigad. Ingen får dock på grund af fullmakt utöfva rösträtt för mer än en röstberättigad. Fullmakten skall vara antingen skrifven och underskrifven af utställaren samt med dennes sigill försedd eller ock af honom underskrifven och med två vittnens underskrift bestyrkt. Fullmakt kan ställas till innehafvaren eller till viss man; i senare fallet får den icke öfverlåtas, så framt den ej uttryckligen ger rätt därtill.

Röstvärdet beräknas för enhvar röstägande i förhållande till den sammanlagda inkomst, för hvilken han är skyldig erlägga kommunalutskylder, sålunda att honom tillägges för dylik inkomst t. o. m. 1,000 kronor en röst för hvarje påbörjadt belopp af 100 kronor; för inkomst, som är högre än 1,000 kronor, 11 röster samt därutöfver en röst för hvarje påbörjadt belopp af 500 kronor, hvarmed inkomsten öfverstiger 1,500 kronor, så att inkomst öfver 1,500 men ej öfver 2,000 kronor medför 12 röster o. s. v.; dock må ej någon utöfva rösträtt för mer än 40 röster och i hvarje fall ej för större antal röster, än som svarar emot en tiondedel af kommunens hela rösttal efter röstlängden. Denna senare begränsning har dock ej tillämpning vid landstingsmannaval.

I fråga om vissa val (af nämndemän, ledamöter i valnämnd samt gode män för landtmäteriförrättning) gälla ej

ofvanstående röstskala, utan röstas därvid efter hufvudtal, d. v. s. att hvarje röstande äger en röst.

Samma rösträttsbestämmelser gälla i hufvudsak äfven förallmän rådstugai stä-1531

Rösträtt.

1532

derna. Dock beräknas röstvärdet efter något olika grunder. För inkomst t. o. m. 2,000 kronor bar den röstägande en röst för hvarje påbörjadt belopp af 100 kronor; för inkomst öfver 2,000 kronor tillägges en röst för hvarje påbörjadt belopp af 500 kronor; dock må ej någon utöfva rösträtt för mer än 40 röster.

Rösträtt vid kyrkostämma tillkommer på landet den, som har rösträtt å kommunalstämma, och stad den, som har rösträtt vid allmän rådstuga eller stadsfullmäktigval. Främmande trosbekän-

nare och de, som anmält sig till utträde ur statskyrkan, äga ej rösträtt vid kyrkostämma. I afseende på röstberäkning (röstvärde) följas samma bestämmelser, som gälla för kommunalstämma och städer med allmän rådstuga. I Stockholm beräknas dock röstvärdet efter särskild skala. För bevillningsbelopp t. o. m. 8 kronor beräknas en röst, för 8 t. o. m. 16 kr. två röster o. s. v.; dock att ingen inom en församling får rösta med mer än 20 röster.

(Om rösträtt vid prästval se Prästval.)s.

Sabbatsbrott. Som sabbatsbrott betraktas sådan kränkning af sabbatens helgd, som i lag är belagd med straff. Som sabbatstid räknas tidén , från kl. 6 f. m. till kl. 9 e. m. å sön- eller helgdag. Sabbatsbrotten äro af två slag:

1) Om någon å sabbatstid idkar handtverk eller annat arbete, som uppskof tåla kan, så vida det ej sker till egen eller annans nödtorft. Straffet härför är böter, högst 20 kronor. Som olaga söndagsarbete räknas icke om någon å sabbatstid förrättar sådana alldagliga sysslor, som äro nödvändiga för ordning och snygghet inomhus, eller inhöstar hö och säd, som eljest kan riskera förstöring, eller med sina händers arbete bereder sig och de sina en väl behöflig förtjänst. Genom prejudikat är äfven fastslaget, att allmänhetens betjäning med rakning och frisering å rakstuga å sabbatstid ej är straffbar; detsamma gäller om idkande af fotografiarbete å sådan tid.

2) Om kramlåda eller annan dylik bod å sabbatstid till salu öppnas. Straffet är böter intill 20 kronor. Till kramlåda eller annan dylik bod äro ej att hänföra apotek, bröd- och mjölkmagasin, matvaruhandel, fruktbod o. s. v., i allmänhet bodar för sådana varor, med hvilka man ej på förhand kan förse sig. Tobaksbodar få däremot ej hållas öppna å sabbatstid, och utan k. befallnings-hafvandes för visst tillfälle gifna tillstånd får ej heller utomhus till

salu hållas tobaksvaror under sabbatstid. Till bodar räknas också med tälttak försedt, å öppen tomt stående salubord. Bodar, som få hållas öppna å sabbatstid, skola dock hållas stängda under allmän gudstjänst.

Utskänkning af vin eller öl är i regel icke tillåten å sön- eller helgdag under det allmän gudstjänst i församlingens kyrka hålles. Undantag gälla dock för gästgifvare, järnvägsrestauranger, passagerarefartyg samt den som i sitt hem mot betalning mottager gäster till bespisning vid slutet bord. Under sön- och helgdagar är i allmänhet utskänkning af brännvin (alla spritdrycker i egentlig mening) tillåten endast vid måltider åt spisande gäster, dock äger k. befallningshafvande att härom annorledes förordna.

Å juldagen, långfredagen, påskdagen och pingstdagen får icke offentligen uppföras skådespel, gifvas offentlig föreställning i lindansning, konstridning eller annat dylikt eller hållas offentlig marknad, lekstuga, varieté eller andra sådana nöjen.

Begår någon brott å sabbatstid, betraktas detta som försvårande omständighet.

Saft. Här nedan meddelas några recept för saftberedning:

1. Apelsinsaft. Skalen af 6 apelsiner skäras, sedan det hvita blifvit väl borttaget, i små bitar, hvilka tillika med 1,901535

kg socker läggas i 1,60 liter vatten. Blandningen, som omröres emellanåt, får stå i tre dygn, hvarpå 40—50 gm i litet vatten upplöst citronsyra tillsättes. Saften silas på buteljer, som korkas väl och hartsas.

På samma sätt kan citronsaft framställas af citronskal; dock behöfver man i detta fall tillsätta mindre citronsyra.

2. Citronsaft. 10 citroner skalas väl, klyfvas och befrias från alla kärnor, hvarefter saften urpressas. Köttet af citronerna lägges i en lerkruka eller en glaserad gryta och kokas en kvart med en liter vatten. Sedan påhälles den urpressade saften jämte kilo socker, hvilket allt sammankokas. Saften silas och fylles därpå i små flaskor, som korkas och hartsas väl. När en flaska en gång blifvit öppnad, bör den däri befintliga saften användas så snart som möjligt, ty sedan håller den sig icke länge.

3. Söt vinbärssaft. 41/* kg svarta och 21/8 kg röda vinbär, väl rensade och sköljda, slås i en syltkittel, tillika med 22/a liter vatten och få koka en halftimme. Därefter frånsilas saften genom en linneduk. Till hvarje "/3 liter saft tagas 420 gm socker och kokas '/i timme, hvarunder den väl skummas. Upp-hälles sedan att kallna, hvarefter den tappas på buteljer.

4. Sur saft. 2,1 kg röda vinbär, 210 gm svarta vinbär och 11/8 liter hallon läggas i en kruka; ls/3 liter kokt vatten hälles öfver bären, hvarefter krukan öf-vertäckes och får stå på detta sätt under tre veckors tid. Saften får därefter rinna af sig själf genom linne, kokas upp, skummas väl och tappas på buteljer.

5. Sur blåbärssaft. 22/3 liter blåbär jämte 2/s liter vatten slås i en syltgryta, får koka under flitig omröring och slås upp, när bären äro svällda. Följande

dag vridas bären; saften kokas åter upp, och tappas sedan på buteljer.

6. Lingonsaft. Till 8 liter lingon tages 1 liter vatten, som får koka 1/i timme. Sedan det kokt upp, lyftes det af elden och silas genom en hårsil. Sedan tages 2/3 liter saft till 420 gm socker, och får saften koka 5 å 8 minuter.

7. Smultronsaft. Man rensar smultronen väl; de få icke sköljas. En väl rengjord butelj fylles därpå till ungefär hälften med smultronen, hvarpå till hvart kilo smultron islås l1/* kilo fint hvitt pudersocker. Flaskan omskakas, så att sockret väl blandas med smultronen. Sockret suger då till sig smultronsaften, hvarvid en klar, flytande och välluktande sirap bildar sig. Sedan flaskan stått några dagar, hvarunder den allt emellanåt skakas, silas saften genom en linneduk, och bären bortkastas. Den så erhållna saften blandas sedan till en femtedel med sprit och förvaras på väl korkade buteljer.

8. Sldnbärssaft. Slånbär, väl mogna och blåsvarta (knappt frostbitna), rensas från stjälkar och mätas. Sedan stötas de i stenmortel eller hacklåda. De stötta bären tömmas i en kruka och öfvergju-tas med kokande vatten: till 2 liter bär ll/a liter vatten. Krukan får stå öfvertäckt i 8 dagar, hvarunder massan dagligen omröres. Saften vrides ur, kokas med socker —- 215 gm till hvarje butelj — och skummas väl. Då saften är kall, buteljeras den, korkas med goda sammetskorkar och hartsas. Förvaras i kall källare. Denna saft lämpar sig utmärkt till kallskål.

Salpetersyra (se Förgiftning.)

Saltsyra (se Förgiftning.)

Salutdagar (se Paraddagar.)

Samskolor (se Elementarläroverk.)

Sanatorier (se Lungsotssanatorier.)

Sanklo (se Dröppel.)

Sanslöshet (se Svimning.)

Schanker (chancre) förekommer af två slag: hård schanker, som är första tecknet till ådragen syfilitisk smitta (se Syfilis), och enkel eller mjuk schanker. Det är den senare som här nedan skall omtalas.

Den mjuka schankern är en lokal åkomma, hvilken yttrar sig i form af ett eller flera varafsöndrande sår å könsdelarna, hos mannen vanligen sittande i fåran mellan ollonets kant och förhuden, hos kvinnan å blygläpparna. Den enkla schankern visar sig redan inom några dagar efter smittan, först som en liten röd fläck, hvilken snart öfvergår i ett sår med mer eller mindre skarpa kanter och gulaktig, liksom späckig botten. Åkomman är mycket smittosam och kan öfverföras från en person till en annan ej blott genom könsumgänge utan äfven genom annan direkt eller indirekt beröring, klädespersedlar eller andra föremål. Sjukdomen kan på detta sätt utveckla sig snart sagdt hvar som helst, på fingrarna, på läpparna eller på ögonlocken. Största renlighet och försiktighet är därför af nöden för att ej åkomman skall sprida sig till andra kroppsdelar å den sjuke eller till hans omgifning.

Då schankern är godartad, kan den ganska snart bringas till läkning genom lämplig behandling och med iakttagande af ett förståndigt lefnadssätt. Men ibland kan den också vara af elakartad, frätande karaktär och är då mera svårbot-lig och ger lätt anledning till buboner. Det är därför under alla förhållanden bäst att i tid söka läkare, helst som det icke är uteslutet att en genom könsumgänge ådragen mjuk schanker kan innehålla syfilisgift, som vid tidig behandling kan oskadliggöras ganska lätt, men eljest kan medföra svåra följder.

Den mjuka schankern behandlas med

desinficerande medel. I godartade fall brukar pulveriserad borsyra vara tillräcklig att rena såret och medföra läkning. Eljest är jodoform ett utmärkt medel, som dock har en svår olägenhet i sin genomträngande, för de flesta obehagliga lukt, hvilken dock kan mildras genom inblandning af litet kamferpulver e. d. Så länge schankern icke är läkt bör den sjuke hålla sig så stilla som möjligt och icke företaga längre promenader eller utsätta sig för några kroppsansträngningar. I annat fall händer lätt att s. k. buboner uppstå. Dessa utgöras af körtelsvullnader i ljumskarna, hvilka kunna uppnå storleken af ett dufägg och däröfver. Dessa buboner äro vid mjuk schanker värkande och ömma, medan de vid hård schanker uppträdande bubonerna äro alldeles oömma. Om den sjuke vid första tecken till ömhet eller svullnad i ljumskarna intager sängen, kan man ofta få en början de bu-bon att försvinna. En redan utvecklad sådan måste däremot i de flesta fall öppnas för varets uttömmande samt därefter behandlas på samma sätt som ett öppet sår.

Sedelföifalskning (se Förfalskning.)

Sedlighetsbrott. Med sedlighetsbrott förstår man ej allenast egentlig otukt, d. v. s. förbjudet könsumgänge, utan äfven alla andra handlingar, som såra tukt och sedlighet eller främja otuktig lefnad. Straffet är olika allt efter brottets art. Till de svåraste sedlighetsförbrytelserna räknas otukt mellan personer, som äro med hvarandra så nära besläktade, att äktenskap ej är tillåtet mellan dem (se Blodskam). Andra svåra sedlighetsförbrytelser äro lärares, uppfostrares eller förmyndares otuktsbrott mot dem anförtrodd ungdom; otukt, som föreståndare eller annan tjänsteman, läkare, uppsyningsman eller vakt-betjänt vid straffanstalt, häkte, sjukhus,

Galeas. - (Se art. »Segelfartyg».)

fattighus, barnhus eller annan sådan inrättning föröfvar med där intagen kvinna; otukt med kvinna under femton år eller med afvita kvinna, samt otukt, som emot naturen är, eller med djur. Af dylika förbrytelser är otukt med kvinna under tolf år belagd med det strängaste straffet (ända till lifstids straffarbete, ifall kvinnan af gärningen fick svår kroppsskada eller död). För öfriga ofvan uppräknade brott varierar straffet från fängelse till straffarbete till och med 4 år.

Enkelt otuktsbrott eller s. k. lägersmål mellan ogift man och ogift kvinna straffas med högst 100 kronors böter.

Kopplare eller den, som håller hus, där otukt drifves, dömes till straffarbete fr. o. m. 6 månader till 4 år. Straffet skarpes för koppleri, som begås af föräldrar, fosterföräldrar, förmyndare, lärare eller andra emot barn eller dem, som äro under deras lydnad eller uppsikt ställda.

För utspridande af skrift, målning, teckning eller bild, soin tukt och sedlighet sårar, eller för annan tukt och sedlighet sårande gärning, som åstadkommer allmän förargelse eller fara för

andras förförelse, är straffet böter eller fängelse i högst 6 månader.

(Om äfventyrliga spel, s. k. hasardspel, som äfven räknas till sedlighetsbrott, se Spel).

Segelfartyg. Af segelfartyg finnas följande vanliga typer:

Galeas: tvåmastare med förmasten högre än den aktre (mesanmasten) och den förra stundom försedd med rår. Den å svenska insjöar och kuster brukliga typen har vanligen båda masterna lika höga och saknar rår.

Skonare eller skonert: tvåmastadt fartyg med (i allmänhet) främre masten lägre än aktermasten och rår endast på den förra.

Brigg: tvåmastadt fartyg med i allmänhet större dräktighet än de förut beskrifna. Aktermasten, högre än den främre, för ett stort gaffelsegel. Rår finnas å båda masterna.

Skonertskepp: (i allmänhet) tremastadt fartyg med rår endast å förmasten.

Barkskepp (»bark»): tremastadt fartyg af större dräktighet med rår på de två främre masterna; å mesanmasten, som saknar rår, föras endast ett gaffelsegel1541

Skonare eller skonert. (Se. art. »Segelfartyg».)

Brigg. (Se art. »Segelfartyg».)

(mesan) och ofvanför detta ett gafleltopp-segel.

Fregattskepp (»fullriggare»): tremastadt större fartyg med rår å alla masterna, hvarförutom mesanmasten för flera andra segel.

Af smärre, enmastade fartyg märkas följande typer:

Slup: har bogspröt, mast med stång och stundom ett råsegel.

Kutter: skarpt byggd, rätt uppstående

mast med stång, klyfvarbom utan bog-j spröt; ibland ett råsegel.

Jakt: mast utan stång. En öppen jakttyp är roslagsskutan, som saknar bogspröt och klyfvarbom.

Selleri (se Köksväxter.)

Seminarier (se Lärare- och Lärarinneseminarier.)

Senap (se Kryddor.)

Serafimerorden (se Ordnar.)

Servering. För en oklanderlig servering gälla vissa i allmänhet veder-1541

Skonertskepp. (Se art. »Segelfartyg».)

Barkskepp. (Se art. »Segelfartyg..,)

tagna regler, som man bör noga inpränta i minnet och iakttaga.

Den första regeln är, att framsättandet eller borttagandet af tallrikar o. d. alltid skall ske på gästens högra sida.

Den andra regeln är, att alla anrättningar bjudas från vänster (Fig. 1).

Den tredje regeln är, att vin, kaffe o. d. ihälles från höger (Fig. 2). På förhand ifyllda glas bjudas däremot från vänster.

Den serverande får icke, då en serveras, luta sig öfver denne mer än som är alldeles nödvändigt och icke i händelse gästens uppmärksamhet är riktad åt annat håll genom tilltal eller beröring söka göra sig påmind, utan lugnt vänta, tills gästen själf vänder sig till den serverande. Vid ombjudning af en rätt får den serverande icke heller tilltala gästen utan endast räcka fram fatet. Endast då vin o. d. serverasoch flera sorter förekomma, är det deri serverande tillåtet att fråga hvilken sort, Som behagas.

Den serverande får icke stödja sig vare sig mot bordet eller mot gästens stol.

Kutter. (Se art. »Segelfartyg».)

Fig. 3 och 4 visa huru man icke bör göra.

Serveringen bör ske tyst och snabbt med aktgifvande på att ingen af gästerna blir bortglömd. Det är rätt ofta vanligt

Fregattskepp (»fullriggare»,). (Se art. »Segelfartyg».)1547

att de olika anrättningarna serveras i varierande ordning, så att man börjar än hos den ena, än hos den andra af de förnämsta gästerna — om damer äro närvarande, alltid hos en dam. Den serverande bör på förhand af värdinnan eller värden ha inhämtat nödiga förhåll-ningsorder härutinnan, så att ej några pinsamma misstag uppstå. Serveras från två eller flera håll, hör man inrätta det så, att de gäster, som ena gången fått sist, andra gången bli först serverade, så framt de ej höra till huset, äro minderåriga eller intaga en så underordnad ställning, att de ej kunna gifvas något företräde.

Den serverande skall vara snyggt oeh prydligt klädd oeh framför allt hafva rena händer.

Innan desserten serveras, böra brödsmulor och brödbitar bortsopas med antingen en servett eller en särskildt för

ändamålet afsedd borste samt uppsamlas å en liten lackerad skyffel.

Den serverande får under inga förhållanden blanda sig i gästernas samtal. Riktas till honom eller henne någon fråga, gifvas korta, distinkta svar.

Servettbrytning (se Dukning.)

Servitut. Med servitutsrätt förstås en rättighet, i kraft af hvilken en ägare eller innehafvare af en fastighet är befogad att vid bruket af denna fastighet på ett bestämdt sätt tillgodogöra sig krafter, som enligt natur eller lag falla inom området för en annan fastighet. Dylik rätt kan uppkomma genom aftal, genom urminnes häfd eller i samband med laga skifte eller ägostyckning. Servitutsrätt kan intecknas, dock skall i så fall, därest rätten är grundad på aftal, detta vara upprättadt skriftligt.

Silfver (se Metaller.)

Silfverstämplar (se Kontrollstämplar.)

Roslagsskuta. (Se art »Segelfartyg».)1549 Servering—Sinnessjukdomar. 1550

Fig. 1. (Se art. -Servering.). Fig. 2.

Sinnessjukdomar. Med sinnessjukdomar i egentlig mening förstår man sjukliga förändringar inom det organ, som är säte för tankelifvet ocli föreställningsvärlden, och hvilka förändringar medföra rubbningar i förnimmelser och uppfattning, yttrande sig i fixa idéer, vanföreställningar, sinnesvillor o. d. Ofta är sjukdomsprocessen i hjärnan beledsagad af ett allmänt fysiskt förfall, t. ex. vid paralysi, i andra fall kan den psykiska defekten utvecklas och fortgå utan att det fysiska välbefinnandet är stördt.

I fråga om graden och varaktigheten förete sinnessjukdomarna stor olikhet sins emellan. Stundom kan en dylik sjukdom endast yttra sig i en nedslagen, tungsint sinnesstämning, som ej motiveras af några yttre orsaker, i andra fall åter är sinnesrubbningen förenad med anfall af våldsamt ursinne, som göra den sjuke farlig för sin omgifning. Stundom kan en sinnesrubbning vara mera till-

fällig — till tillfälliga sinnesrubbningar kan man äfven räkna en drucken pèr-sons dåraktiga tal och handlingar samt en febersjuks yrselfantasier — och under inflytande af gynnsamma omständigheter, såsom ändamålsenlig vård, hvila, ändrade yttre förhållanden o. s. v., jämförelsevis snart botas, i andra fall åter trotsar sinnesrubbningen hvarje behandling. Detta senare är i synnerhet fallet, då verkliga fysiologiska förändringar ägt rum i hjärnan, så att dennas funktionsförmåga blifvit partiellt upphäfd eller nedsatt.

Bland de orsaker, som föranleda eller gynna utbrottet af sinnessjukdomar, må i främsta rummet märkas spritmissbruk. Det är statistiskt bevisadt, att af dårhusens patienter från 10 ända till 40 procent hamnat där på grund af alkoholism. På alkoholens syndaregister böra äfven föras de ej få fall, då sinnessjukdom uppträder såsom resultat af en genom föräldrarnas missbruk af sprit-1551

(Se art. »-Servering»).

drycker orsakad urartning. Vidare kunna sinnessjukdomar uppstå till följd af andra förgiftningar med vare sig kemiska gifter, såsom morfin, kokain, klo-ral, sulfonal m. fi. till sömnmedel begagnade ämnen, eller bakteriegifter. Det är sålunda konstateradt, att sinnessjukdomar kunna utveckla sig efter tyfus, influensa, rosfeber,smittkoppor, kolera etc. En i detta hänseende särskildt farlig sjukdom är syfilis, som dels kan genom lokala förstöringsprocesser inom hjärnan föranleda sinnesrubbningar, dels bildar så godt som undantagsvis grundvalen för den hemska allmänna paralysien (»paralysie générale»), hvarvid, som ofvan nämnts, själsförmögenheternas omtöcknande och slutliga utslocknande åtföljes af ett allmänt fysiskt förfall. Om denna ödesdigra sjukdom är redan taladt under rubriken Hjärnsjukdomar.

Af andra sjukdomar, som kunna leda till sinnesrubbningar, må nämnas sockersjuka, njurlidande och i främsta rum-

met alla hjärnsjukdomar, ej att förglömma vissa nervlidanden, såsom epilepsi (fallandesot), hysteri och neurasteni. Slutligen spelar äfven ärftlighet ofta en påfallande roll. Det finnes familjer, i hvilka anlag för sinnessjukdom går i arf från släktled till släktled.

Bent psykiska orsaker, såsom sorg, olycklig kärlek, samvetskval, hemlängtan, skrämsel o. d., spela däremot en mindre roll än man i allmänhet antager för sinnessjukdomarnas grundläggande, hvaremot de mången gång ha betydelse för deras utveckling ur ett redan befintligt frö.

Gränsen mellan lindrigare fall af sinnessjukdom och vissa former af originalitet eller excentricitet är ofta mycket svår att uppdraga ens för en öfvad och sakkunnig iakttagare. Först när en persons föreställningar, yttranden och handlingar afvika i så hög grad från den normala människans, att de blifva rent förnuftsvidriga, föreligger en typiskt1553

igenkännbar sinnessjukdom. Den mest utpräglade formen är förrycktheten, då den sjuke behärskas af hvarjehanda vanföreställningar, som ej ha något underlag i verkligheten. Än yttra sig dessa vanföreställningar i form af förföljelsemani, då den sjuke tror att andra lura på honom, plåga och förfölja honom, idéer, som ej sällan föranleda honom att begå våldshandlingar. Än åter tager förrycktheten gestalt af storhetsvansinne, i det den sjuke tror sig vara något annat och mer än hvad ban är, ägare af ofantliga rikedomar eller en stor ryktbarhet, en konung eller kejsare, ja till och med Gud fader själf.

Mycket ofta är sinnessjukdomen förenad med sinnesvillor, bestående än i illusioner, d. v. s. falska och vanställda intryck af verkligheten, än i hallucinationer, d. v. s. sinnesbilder, som ej motsvaras af någon yttre verklighet, i det de se obefintliga saker, höra röster, som ingen annan kan höra o. s. v. Hörselhallucinationerna äro i synnerhet vanliga, och det är en ingalunda sällsynt företeelse att en dårhuspatient för långa samtal med inbillade personer, hvilkas röster han tror sig höra.

Hos många sinnessjuka är förrycktheten begränsad blott till ett visst föreställningsområde, under det att de i öfrigt tänka och handla fullt normalt. I somliga fall uppträder sinnessjukdomen periodiskt med lugna eller klara mellantider. Detta gäller i synnerhet personer, som äro behärskade af någon mani, då tid efter annan anfall af be-sinningslöst ursinne inställa sig.

Förr i världen behandlades sinnessjuka mycket barbariskt äfven på vårdanstalterna, och först i. nyare tid har man lärt sig inse, att en sinnesrubbad bör behandlas som en sjuk medmänniska, icke som ett osjäligt djur. Tack vare de moderna, humana metoder, som till-

lämpas på de nutida vårdanstalterna, är det i många fall möjligt att återställa de sjuka till full hälsa. Beklagligtvis äro dessa anstalter ännu ej på långt när tillräckliga för att ändamålsenlig vård kan beredas alla dem, som däraf äro i behof, och följden är också, att mångenstädes sinnessjuka människor utsättas för den mest upprörande vanvård, som utesluter alla möjligheter till förbättring. (Se f. ö. Sjukvårdsanstalter.)

Med sinnessjukdom behäftad person kan ej dömas till lagligt ansvar för sina handlingar. Däremot kan domstol förordna om hans intagande på vårdanstalt, ifall anledning finnes att anse honom vådlig för allmänna säkerheten.

Sjukgymnastik begagnas med stor fördel för häfvande och bekämpande af en mängd sjukdomar, såsom muskelsvaghet och förlamningar, kroniska lungsjukdomar, hjärtlidande, magsjukdomar, nervåkommor, underlifslidanden, bleksot o. s. v. En särskild form af sjukgymnastik är den Zanderska mediko-gym-nastiska gymnastiken, vid hvilken de gymnastiska rörelserna förmedlas af särskilda mekaniska apparater. Den svenska sjukgymnastiken, äfven den grundlagd af P.1 H. Ling, intager en synnerligt hög ståndpunkt och åtnjuter världsrykte. Om ali sjukgymnastik gäller emellertid liksom om massage, att den bör i hvarje fall anordnas under verkligt sakkunnig ledning, om den skall blifva till verklig nytta och ej i stället till skada.

Sjukkassor. De svenska sjukkassorna ha uppstått på frivillighetens grund, men hafva sedan något mer än 20 år rätt till statsunderstöd eller s. k. förvaltningsbidrag med villkor att de inregistreras enligt sjukkasselagen af år 1910. För att blifva inregistrerad måste sjukkassa hafva minst 25 medlemmar och underkasta sig den nämnda lagens bestämmelser. Ett villkor för åtnjutande

af statsunderstöd är, att kassans egna inkomster under det år, för hvilket understödet utgår, har uppgått tili minst förvaltningsbidragets belopp. Af de svenska sjukkassorna äro numera de allra flesta inregistrerade oeh sedan 1907 sammanslutna till ett förbund, »Sveriges allmänna sjukkasseförbnnd». Obligatorisk sjukförsäkring i stället för den nu frivilliga är ett behjärtansvärdt önskemål, som dock ej torde kunna uppfyllas annat än i samband med statens öfvertagande af sjukkasseverksamheten.

Sjuksköterskor utbildas vid de flesta större sjukhus. Särskilda sjuksköterskekurser äro anordnade af Svenska

diakonissanstalten, Svenska föreningen Röda korset samt vid Sabbatsbergs sjukhus och Sophiahemmet, samtliga i Stockholm. Intagningsåldern varierar från 21 ända till 35 år.

Sjukvård. Så snart en allvarsam sjukdom föreligger, är det rådligast att den sjuke intages på ett sjukhus, där ban alltid kan påräkna ändamålsenlig vård. Där man emellertid af ett eller annat skäl icke vill eller kan detta, utan anser lämpligast att den sjuke vårdas i hemmet, bör gifvetvis den sjukes omgifning hafva gjort sig förtrogen med hvad till en ändamålsenlig sjukvård hör.

Då en sjuk människa framför allt behöfver ro och hvila, bör den sjuke läggas i ett rum med afskildt läge, från hvilket buller och störande inflytanden äro så mycket som möjligt uteslutna. Rummet bör vara någorlunda rymligt och ljust. Besväras den sjuke af för starkt ljus, kan man skydda honom därför genom gardiner, skärmar e. d.

Sjukrummet bör vädras minst ett par gånger hvarje dag. Detta sker bäst genom att en kort stund öppna fönstren på vid gafvel, hvarigenom luften i rummet hastigt förnyas och snart uppvär-

mes. Att öppna en liten ventil eller ställa ett fönster litet på glänt kräfver mycket längre tid och medför ett obehagligt och skadligt drag. Den sjuke bör naturligtvis under vädringen väl ombäddas, om den yttre luften är kall.

Den lämpligaste temperaturen i ett sjukrum är 15—17 grader. Heta sommardagar kan man afkyla temperaturen genom att upphänga fuktade lakan i rummet.

Alla öfverflödiga möbler böra utflyttas, liksom allt, som är ägnadt att uppfånga och kvarhålla damm. Af stor vikt är att den största renlighet iakttages. Kvarlefvor efter måltider, använda kärl, urin och uttömningar, smutsiga kläder o. s. v. skola genast aflägsnas och om sjukdomen är smittosam desinficeras eller på annat lämpligt sätt oskadliggöras.

Till sjuksäng är en fristående järnsäng bäst, placerad så att den sjuke hvarken besväras af direkt värmeutstrålning från eldstaden eller utsättes för drag från fönster och dörrar. Till underlag äro tagelmadrasser bäst. Lakanen böra ofta bytas om. För att skydda madrassen för nedsmutsning af den sjukes orenligheter bör man, ifall sådant är att befara, under lakanet lägga ett större stycke vaxduk, gummitaft eller annat vattentätt tyg. Betäckningen bör ej vara för tjock eller tung. Ett par yllefiltar äro lämpligast, på grund af att de äro lättare att desinficera än täcken.

Bädden bör i allmänhet ombäddas två gånger om dagen. Underlakanen strykas tid efter annan jämna, så att ej några veck uppstå, som kunna framkalla liggsår. Är den sjuke för svag att lämna sängen medan denna ombäddas, bör man ha en annan bädd i ordning, till hvilken han under tiden lyftes öfver. Man bör vara mycket noga

med att sängkläderna äro behörigen uppvärmda.

Hvad beträffar den sjuke själf bör äfven noggrann renlighet iakttagas. Minst ett par gånger om dagen böra ansikte oeh händer tvättas med en mjuk svamp och ljumt vatten. Dylika tvättningar af hela kroppen böra jämväl då och då företagas. Håret bör dagligen kammas och den sjuke tillhållas att flitigt skölja munnen. Är den sjuke oförmögen härtill, bör sköterskan aftorka munnen med en ren, våt lapp.

Svettas den sjuke mycket, bör linne ofta bytas, dock ej förrän svettningen gått öfver. Före påtagande af nytt linne, torkas den sjukes kropp under sängtäcket med en värmd handduk. Äfven det nya linnet bör vara uppvärmdt. Ombytet företages på det sätt, att linnet af- eller pådrages under sängtäcket. Det pådragna linnet bör af samma skäl som lakanen väl utjämnas, så att det ej bildar veck under kroppen.

I svårare sjukdomar, särskildt sådana, som äro förenade med feberyrsel eller oro, är det nödvändigt att äfven nattetid vaka öfver den sjuke. I sådana fall böra ett par personer aflösa hvarandra, så att man ej riskerar att den vakande insomnar af trötthet.

Den sjukes vårdare bör i allt noga rätta sig efter läkarens föreskrifter och ej handla efter eget eller omgifningens skön. Tiderna för ingifvande af medicin, temperaturmätning, ombyten af omslag o. s. v. måste noga iakttagas. Febern mätes med en s. k. febertermometer, som bäst införes i ändtarmen.

Kan den sjuke ej lämna sängen, bör han vid urinlåtning och afföring betjänas med ett uppvärmdt stickbäcken, som skjutes under den sjuke, eller för urinens uppsamlande ett uringlas.

Sjuk vårdaren skall utföra sitt arbete tyst och stilla och utan allt onödigt i

bråk eller fjäsk. Ett lugnt och säkert uppträdande och ett glädtigt ansikte utöfvar en lugnande inverkan på den sjuke, medan motsatsen irriterar och oroar honom.

(Se f. ö. Isblåsor, Lavemang, Liggsår och Omslag.)

Sjukvardsanstalter. A. Hospital och asyler för sinnessjuka. Statens anstalter för sinnessjuka äro dels hospital eller kuranstalter, dels asyler eller vårdanstalter, dels anstalter af båda slagen i förening. De bekostas af allmänna medel och af de afgifter, som erläggas för de sjukas underhåll och vård.

Anstalterna äro följande: Stockholms hospital (Konradsberg), Uppsala hospital och asyl, Nyköpings hospital, Vadstena hospital och asyl, Växjö hospital, Visby hospital, Malmö asyl, Lunds hospital och asyl, Göteborgs hospital, Vänersborgs hospital och asyl, Kristinehamns hospital, Säters hospital, Hernösands hospital samt Piteå hospital och asyl.

Önskas för sinnessjuk vård å hospital, skall därom till hospitalets direktion in-gifvas skriftlig ansökan med uppgift å den klass, i hvilken plats afses. Klasserna äro 3 och afgifterna i dem f. n. bestämda till 60 öre pr dag för patient i 3:e klassen, 1 kr. för 2:a klassen och 2: 25 för l:a klassen, dock är vid Göteborgs hospital afgiften för sistnämnda klass satt till 3: 25 pr dag. Ansökan skall vara underskrifven af målsman, make eller maka, anförvandt, husbonde eller annan af den sjukes närmaste omgifning eller beträffande person, för hvilken fattigvårdsstyrelse eller hälsovårdsnämnd ikládt sig betalningsskyldighet, af styrelsens eller nämndens ordförande. Ansökningen skall vara åtföljd af prästbevis, läkarebetyg, utlåtande af trovärdiga personer rörande den sjukes förhållanden jämte intyg af vederbörande prästerskap samt förbindelse å afgif-1559

tens erläggande. För samtliga handlingar finnas fastställda formulär.

Jämte statsanstalterna finnas en del af kommuner och enskilda inrättade vårdanstalter för sinnessjuka, hvilka stå under öfverinseende och kontroll af medicinalstyrelsen och öfverinspektören för sinnessjukvården inom riket. Bland dessa anstalter må nämnas: Stockholms stads sjukhus för sinnessjuka vid Långbro (Älfsjö), Katarina sjukhus för sinnessjuka samt sinnessjukhuset för kvinnliga patienter (båda i Stockholm), Solna sjukhem (Sundbyberg), Sigtuna sjukhem, Holmehus, Katrinelund (Malmö), Van-gelsta (Uppsala län) samt Peterska hemmet (Uppsala). Dessutom underhållas en del dylika inrättningar, som icke äro underkastade bestämmelserna i stadgan angående sinnessjuka den 14 juni 1901, af välgörande stiftelser eller föreningar.

B. Lasarett. Lasarettsstadgan af d. 18 okt. 1901 tillämpas vid länslasaretten och hvarje på likartadt sätt anordnad, med minst 25 sjuksängar försedd sjukvårdsanstalt, som äges och helt eller delvis underhålles af landsting eller stad, som ej deltager i landsting. Omkostnaderna för lasaretten bestridas hufvudsakligen dels genom sjukvårdsafgiften, hvilken utgår af hvarje person, som erlägger mantalspengar, med högst 50 öre för man och 25 öre för kvinna, dels af de s. k. legosängsafgifterna eller ersättningar för å anstalterna vårdade sjuka, hvilka afgifter fastställas af landstingen eller stadsfullmäktige i städer, som ej deltaga i landsting. Medellösa personer äro berättigade till fri sjukvård på den kommuns bekostnad, inom hvilken de äro mantalsskrifna.

Länslasarett finnas på följande platser: Stockholms län: Norrtälje, Väsby (Lö-wenströmska lasarettet), Östhammar och Södertälje; Uppsala län: Uppsala; Södermanlands län: Nyköping, Eskilstuna

och Flen; Östergötlands län : Linköping, Norrköping, Vadstena, Söderköping, Kisa och Finspång; Jönköpings län: Jönköping och Eksjö (Ulfsparre Hägerflychtska lasarettet); Kronobergs län: Växjö och Ljungby; Kalmar län: Kalmar, Västervik, Borgholm och Oskarshamn; Gottlands län : Visby; Blekinge län : Karlskrona och Karlshamn; Kristianstads län: Kristianstad, Simrishamn och Ängelholm; Malmöhus län: Lund, Ystad, Hälsingborg, Hörby, Trälleborg och Landskrona; Hallands län: Halmstad, Varberg och Falkenberg; Göteborgs och Bohus' län: Uddevalla, Strömstad och Kungälf; Älfsborgs län: Vänersborg, Borås och Alingsås; Skaraborgs län: Mariestad, Falköping och Lidköping; Karlstads län: Karlstad och Filipstad; Örebro län: Örebro; Västmanlands län: Västerås, Sala, Köping och Norberg; Kopparbergs län: Falun, Smedjebacken och Mora; Gäfleborgs län: Gäfle, Söderhamn och Hudiksvall; Västernorrlands län: Härnösand, Sundsvall, Örnsköldsvik, Sollefteå och Backe; Jämtlands län: Östersund; Västerbottens län: Umeå och Skellefteå ; Norrbottens län: Luleå, Piteå och Haparanda. I rikets tre största städer finnas följande sjukhus, som delvis äfven kunna betraktas som länslasarett: Stockholm: Serafimerlasarettet, Sjukhuset Eira (Stockholms stads och läns sjukhus), Sabbatsbergs sjukhus, Sjukhuset St. Göran (för veneriska sjukdomar och hudsjukdomar samt tuberkulösa sjukdomar), Provisoriska sjukhuset, Maria sjukhus, Söderby sjukhus (Uttran) samt Epidemisjukhuset; Göteborg: Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset samt Malmö: Allmänna sjukhuset.

C. Vårdanstalt för spetälska: Järfsö sjukhus för spetälska.

(Se äfven Lungsotssanatorier.)

Självfantändning (se Eldfarliga ämnen.)1601

Själ/deklara tion.

1562

Självfdeklaration. Till ledning vid taxeringen skola at de skattskyldiga aflämnas vissa taxeringsuppgifter. Skyldighet att afgifva uppgift till ledning för egen taxering (självfdeklaration) åligger utan särskild anmaning verk eller bolag, som är försedt med k. m:ts ok-troj eller blifvit registreradt såsom aktiebolag eller står under offentlig kontroll, samt annan skattskyldig, som nästföregående år varit taxerad till inkomst-och förmögenhetsskatt eller ock samma år åtnjutit minst 800 kronors inkomst af beskaffenhet att böra taxeras till inkomst- och förmögenhetsskatt eller vid nästföregående års utgång ägt förmögenhet till värde af minst 6,000 kronor. Äfven den, som icke enligt dessa grunder är obligatoriskt deklarationspliktig, är efter anmaning skyldig afgifva deklaration.

Gift kvinna skall deklarera sådan inkomst och förmögenhet, som rättsligen varit och äro från mannens förvaltning undantagna; i öfrigt skall mannen uppgifva äfven hustruns inkomst och förmögenhet. Skyldighet att afgifva deklaration åligger för omyndig förmyndaren, för frånvarande af domstol förordnad god man och för oskiftadt stärbhus den, som sitter i boet, ehvad ban är delägare eller syssloman, eller, om stärbhuset skiftats, den som vid tiden för skiftet suttit i boet. . I fråga om afliden persons inkomst och förmögenhet åligger deklarationsskyldigheten den, som är pliktig afgifva- uppgift för det oskiftade stärbhuset. För juridisk person (bolag, förening etc.) åligger uppgiftsskyldigheten vederbörande styrelse, förvaltning, syssloman eller ombud.

Deklaration skall i regel afgifvas skriftligen å blankett enligt vederbörligt formulär; dock kan deklaration, som afgifves efter anmaning och om den infordrats af ordförande i taxeringsnämnd,

meddelas muntligen inför ordföranden. Fyra deklarationsformulär äro fastställda, betecknade n:r 1 A, n:r 1 B, n:r 2 och n:r 3. Det förstnämnda är hufvud-formuläret och kan användas af alla deklarationsskyldiga, n:r 1 B är mindre vidlyftigt och afsedt att användas af löntagare och arbetare, n:r 2 är afsedt för brukare af jordbruksfastighet med taxeringsvärde under 25,000 kr., n:r 3 slutligen är afsedt för sådana uppgifter, som ägare eller innehafvare af jordbruks-eller annan fastighet skall aflämna då allmän fastighetstaxering skall äga rum.

Deklaration skall afgifvas på heder och samvete samt angifva dels den fasta egendom här i riket, som den uppgiftsskyldige ägt eller brukat, med upplysning om taxeringsvärdet därå; de särskilda Ijänster eller tjänsteuppdrag, som tillfört honom inkomst; de särskilda slag af rörelse eller yrkesverksamhet, han drifvit, samt

den eller de orter, där driften ägt rum; äfvensom den inkomst, han åtnjutit af hvarje inkomstkälla, allt för nästföregående år; och dels, i fråga om uppgiftspliktig, som är skattskyldig för förmögenhet, hans förmögenhet vid slutet af nästföregående år, därest denna uppgått till värde af minst 6,000 kronor.

I deklarationen skall särskildt upptagas de afdrag från den sammanräknade inkomsten, som den uppgiftsskyldige yrkar att få tillgodonjuta vid taxeringen, och skall i fråga om afdrag för förlust uppgifvas, å hvilken gren af hans verksamhet förlusten uppstått. Afdrag får göras för utskylder med undantag af kronoutskylder, för ränta å gäld, för periodiskt understöd och andra periodiska utbetalningar, som grunda sig på den uppgiftsskyldiges åtagande eller annan förpliktelse (dock ej sådana utbetalningar, som gjorts till annan såsom bidrag till dennas undervisning eller uppfostran1563

Själf deklaration-

—Sjöfartsregler.

1564

eller eljes på grund af lagligen åliggande försörjningsplikt), samt för försäkringspremier och andra utgifter, som erlägges för den uppgiftsskyldiges och hans hustrus lif-, lifränte-, kapital- och olycksfalls- eller sjukförsäkring, äfvensom för pupillförsäkring (dock får summan af dylikt afdrag ej öfverstiga 200 kronor). Afdrag får icke göras för lef-nadskostnader och därtill hänförliga utgifter, ej heller för ränta å den skattskyldiges eget, i hans fasta egendom eller näring nedlagda kapital eller för hvad som användes till fast egendoms förbättring, tillökning af inventarier eller kapitalafbetalning å skuld.

Såsom förmögenhet skall uppgifvas den skattskyldiges tillgångar i den mån de öfverstiga hans skulder. Såsom tillgångar skola icke upptagas: möbler, husgeråd och andra inre lösören, som äro afsedda för skattskyldigs och hans familjs personliga bruk; konstverk, bok-, konst- och andra därmed jämförliga föremål, så framt ej ägaren drifver handel med dem eller yrkesmässigt håller dem tillgängliga för allmänheten; kapitalvärdet af pension eller annan förmån, som åtnjutes på grund af ett förutvarande tjänsteförhållande; rätt till ränta, af-komst eller annan förmån, som utgår för den berättigades lifstid, så framt årliga värdet understiger 1,000 kronor; samt rätt till förmögenhet, hvaraf annan f. n. åtnjuter afkastningen.

Har uppgiftsskyldig drifvit rörelse inom två eller flera kommuner, skall han i sin deklaration angifva, huru enligt hans mening inkomsten bör i afseende å be-villningstaxeringen (se Taxering) fördelas mellan de särskilda kommunerna.

Då räkenskapsår icke sammanfaller med kalenderår, skall deklarationen omfatta det räkenskapsår, som gått till ända närmast före den 1 mars det löpande året.

Verk eller bolag skall vid sin deklaration foga bestyrkt afskrift af in- och utgående balansräkning samt vinst- och förlustkonto för senaste räkenskapsår äfvensom revisionsberättelse. Verk eller bolag, som drifver rörelse äfven å annan ort än där styrelsen har sitt säte, är skyldigt deklarera äfven där.

Deklarationsuppgift skall afgifvas fore 1 mars. Möter för skattskyldig, som enligt lag är skyldig att föra handelsböcker eller är delägare i vanligt handelsbolag eller kommanditbolag, hinder att inom denna tid aflämna uppgift, äger han åtnjuta anstånd intill 1 maj, om anmälan därom göres före 1 mars hos taxeringsnämndens ordförande. Uraktlåter deklarationspliktig att aflämna deklaration inom stadgad tid, är han förlustig rätten att öfverklaga taxering, för hvilken deklarationen skolat ligga till grund. För mot bättre vetande afgifven oriktig deklaration stadgas böter från 25 till 1,000 kronor, hvilka böter kunna förhöjas utöfver sistnämnda belopp genom ända till femdubblande af det skattebelopp, som genom det svikliga förfarandet undandragits.

I fråga om föreningars deklarationsplikt gäller, att alla sådana, som icke uteslutande verka i välgörenhetssyfte, skola deklarera. Medlemsafgifter behöfva dock ej inräknas i inkomsterna, ej heller afkastning af fonder, som äro afsedda för understöd, stipenäier o. d.

Deklarationsuppgift skall aflämnas eller i betalt bref insändas antingen till ordföranden i taxeringsnämnden eller

ock i Stockholm till öfverståthållareäm-betet för uppbördsärenden och i öfriga orter till länsstyrelse, magistrat eller kronofogde.

Sjöfartsregler. Ångfartyg, som nalkas hvarandra, skola, om de mötas, hålla åt styrbord (höger). Om de skära hvarandras kurs, skall det fartyg, som har1565

det andra på sin styrbordssida, hålla undan för detta. Ångfartyg, som nalkas segelfartyg, skall hålla undan.

För segelfartyg, som nalkas hvarandra, gälla följande regler: 1) det, som seglar för öppen vind, skall hålla undan för det, som seglar bidevind; 2) det, som seglar bidevind för babords halsar, skall hålla undan för det, som seglar bidevind för styrhords halsar; 3) om båda segla för öppen vind, skall det, som har vinden in på babordssidan, hålla undan för det, som har vinden in på styrbordssidan; 4) om båda segla för öppen vind med vinden på samma sida, skall det, som är i lovart, hålla undan för det andra; 5) det fartyg, som har vinden in akterifrån, skall hålla undan för det andra fartyget.

I fråga om signaler gälla följande regler:

A. Ljussignaler: Ångfartyg på väg föra ett grönt ljus på styrbords (höger) sida, ej synligt akterifrån eller ifrån vänster, ett rödt ljus på babords (vänster) sida, ej synligt akterifrån eller från höger, samt ett hvitt ljus i fören högre än det gröna oeh röda ljuset. Bogserande ångfartyg för utom sidoljusen 2 (eller 3) hvita ljus i fören samt, om så behöfves, ett mindre, hvitt ljus, synligt endast akterifrån.

Segelfartyg på väg för blott grönt och rödt sidoljas, placerade på samma sätt som å ångbåtar.

Äng- eller segelgartyg, som icke är manöverfärdigt (genom olyckshändelse eller dylikt), skall om natten föra 2 röda ljus, det ena öfver det andra och synliga rundt om, samt om dagen 2 mörka föremål, på samma sätt ställda och synliga.

Roddbåtar skola hafva till hands en lanterna med hvitt ljus, hvilken tid efter annan visas för undvikande af om-bordläggning (sammanstötning).

I5é6

Fartyg till anlears skall, om det är 46 meter långt eller däröfver, föra ett hvitt ljus i fören och ett mindre dylikt i aktern. Mindre fartyg föra blott ett dylikt ljus.

B. Ljudsignaler:

1 — Lystrings- och svars signal.

2---Håller babord.

3---Stopp och back.

4 • • Oviss och stopp.

5 - • Still.

6 • — Går.

7 — • • Kurs (går sin).

8 . . — Ombord.

9 • — • Lanternor (om oklara).

10 — • • • Lots (önskas).

11 • • • • Nöd.

Sjöförsvarsdepartementet (se Stats-

departementen.)

Sjökrigshögskolan i Stockholm omfattar en allmän tvåårig kurs, obligatorisk för alla officerare efter 4—5 års officerstjänst, samt en högre ettårig kurs, som är valfri och afsedd för kaptener och kommendörkaptener.

Sjökrigsskolan (Stockholm) har till uppgift att å en sjöofficerslinje meddela utbildning för lägsta officersgraden vid flottan samt att å en kustartillerilinje meddela officersutbildning åt kustartilleriets till sergeanter och styckjunkare befordrade officersvolontärer. Enligt den nya stadgan af den 28 april 1911, hvilken började tillämpas våren 1912, är antagningsåldern 17—21 år och utbildningstiden omkring 31/, år. För inträde i skolan fordras bl. a. aflagd studentexamen.

Läroämnena äro: navigation, trigono-metri, vapenlära, sjökrigskonst, skeppsbyggeri, ångmaskinlära, torpedlära, min-och sprängämneslära, befästningskonst, landkrigskonst, topografi, reglementen, krigs- och sjölagar, gymnastik oeh vapen-föring, matematik, mekanik, fysik, kemi, historia ocli geografi, statskunskap, mo-

dersmålet samt engelska, franska och tyska språken.

Sjömanshus. Sjömanshusen hafva till ändamål att samla och meddela upplysningar om allt inhemskt sjöfolk och alla för handeln afsedda fartyg af 20 tons dräktighet och däröfver, hvilka hafva sin hemort inom riket, att hålla förteckning öfver det sjömanskap och de fartyg af omförmälda beskaffenhet, som under hvarje år i handelssjöfart användas, samt att i öfrigt ägna eftersyn åt sjömännen och bereda understöd åt behöfvande bland dem äfvensom åt deras efterlämnade änkor och barn. Sjömanshusen äro vidare ålagda att genom sina ombudsmän på anmälan af fartygsbefälhaf-vare påmönstra sjöfolk och utfärda sjömansrulla, att verkställa sjöfolks af-mönstring samt därvid i mönstringsboken anteckna befälhafvarens vitsord om hvarje sjömans duglighet och pålitlighet, att meddela fartygsredare och befälhafvare, som vilja förhyra sjöfolk, anvisning på och upplysningar om sådana, att medla i mindre tvister mellan befälhafvare och besättning eller mellan personer af besättningen inbördes samt att i de fall, då afliden sjömans kvarlåtenskap kommit sjömanshus till handa, ombestyra densammas öfverlämnande till vederbörande arfvingar.

Hvarje svensk sjöman — befälhafvare, styrman, maskinist eller besättningskarl — äger rätt att låta inskrifva sig vid sjömanshus.

Enligt nu gällande stadga af 13 juli 1911 bestämmes af k. m:t hvarest sjömanshus skall finnas. Sjömanshusen stå under inseende af kommerskollegium, som tillsätter ombudsmän, och förvaltas af direktioner, hvilkas ledamöter väljas af magistraterna i de städer, där sjömanshus äro belägna.

Sjömanshus äro inrättade i de flesta hamnstäder.

Sjömärken. Med sjömärken i egentlig mening förstås dels landmärken, t. ex. båkar, fyrtorn, kummel o. d., dels i farled utlagda bojar, tunnor, prickar, remmare och vakare.

Enligt det svenska utprickningssyste-met anses hvarje farled hafva antingen nordlig-sydlig eller östlig-västlig hufvudriktning, och i en särskild författning stadgas för hvarje farled, hvilken hufvudriktning den skall anses hafva. Farledens riktning betecknas hos oss

Slätprick. Ballongprick.

Syd- och västprickar.

genom prickar, i regel flytande, af tre slag: slätprickar, släta, närmast öfver och under vattenytan svartmålade, för öfrigt omålade stänger; kvastprickar (ruskprickar), rödmålade med en eller flera kvastar i toppen; samt krysssprickar, målade med röda och svarta

Ruskprick. Ruskprick.

Nord- och ostprickar.

bälten och försedda med en eller flera kortare tvärslåar. Slätprickar utsättas vid södra och västra, kvastprickar vid norra och östra sidorna af farleden.

Grund midt i farleden, hvilka kunna passeras på bägge sidor, utmärkas med kryssprickar.

Kryssprick.

Å grund i öppna sjön utanför skärgård och utprickad farled utsättas följande märken: nordvart om grundet svarta, östvart om grundet svarta med ett hvitt bälte midt på stången, sydvart om grundet röda med uppåtvänd kvast, västvart om grundet röda med nedåt-vänd kvast. I andra utprickningssystem användas äfven större prickar med ballonger eller liknande topptecken; dylika prickar kallas med ett gemensamt namn remmare.

Skabb kallas en med stark klåda förenad hudsjukdom, som orsakas af en liten parasit (skabbdjnret), som gräfver sig gångar i huden. Klådan är särskildt svår nattetid. Skabbutslagen kunna uppträda hvar som helst å kroppen utom i ansiktet;'karaktäristiskt för skabbutslaget är dess uppträdande i mellanrummen mellan fingrar och tår. Vissa eksem kunna lätt förväxlas med skabb, dock är skabbutslaget i allmänhet mera lokaliseradt till vissa delar: å bröstet, omgifningen af naflen, på könsdelarna hos mannen och på insidan af låren. För öfrigt kan man genom undersökning med ett förstoringsglas upptäcka såväl själfva skabbdjuret som de genom dess exkrement svartaktigt färgade gångarna.

Behandlingen bör inledas med att den angripne först får bada och sedan un-

der 2—3 dagars tid morgon och afton grundligt ingnides öfver bela kroppen med en skabbsalfva. Lämpliga sådana salfvor äro sammansatt svafvelsalfva, naftolsalfva (lü-procentig), perubalsam eller en salfva sammansatt af 15 gm naftol, 50 gm grönsåpa, 5 gm krita och 100 gm skiradt ister. För att undvika möjlighet af förgiftning kan man under kuren begagna dessa medel omväxlande. Efter kuren tager patienten ett reningsbad och möjligen kvarvarande eksem behandlas med zinksalfva eller zink-puder.

Då skabbdjuret lätt öfverföres till andra genom beröring o. d., bör den angripne isoleras så mycket som möjligt och efter kuren hans kläder, sängkläder o. s. v. desinficeras genom upphettning i ugn eller kokning i lut.

Skadeinsekter. En bel del insekter äro särskildt skadliga för sädes- och trädgårdsväxter samt för skogsträd och kunna understundom anställa förödelser till betydligt värde. I det följande behandlas de viktigaste af dessa skadedjur och medlen till deras utrotande eller förebyggande af deras härjningar.

Kornflugan (fig. 5) är till färgen lifligt gul och försedd med en trekantig fläck på nacken samt på ryggen ett svart genomgående streck och två afbrutna svarta. Längden utgör 4 mm. Larven (fig. 2) är gulaktigt hvit med två vårtlika utskott på sista kroppsringen. Puppan (fig. 3) är gulbrun, något plattad. Ägget är hvitt, långt, smalt och reffladt.

Kornflugan, som framkommer i juni, lägger sina ägg på kornbroddens blad och vanligen blott ett enda på samma ställe. Larven kryper, genast ban fram-kläckts, till stammen och in mellan denna och bladsidan och börjar genast äta på plantans inre delar. Ax- och bladämnena komma härigenom att sakna, de1569

förra blommor på den anfrätta sidan, och de senare klyfvas itu. När larven hunnit till axets bas, börjar han vanligen urhålka stjälken på ena sidan, hvarigenom denna npphör att växa i höjden, och axet kvarstannar inom öfversta bladslidan (fig. 4). På detta sätt angripna plantor uppnå sällan större böjd än 10—20 cm, tilltaga däremot

i tjocklek oeh antaga en blåaktig färg. Mot slutet af augusti utkläckas flugorna och

flyga omkring för att para sig och lägga ägg för vintergenerationen. Detta tillgår på samma sätt som om våren, men äggen afsättas nu på höstsädesbrodden och möjligen på en eller annan gräsart. Larverna krypa äfven nu in i plantorna och lefva där öfver vintern. Då angreppet sker på stjälkens inre delar, kan denna ej skjuta strå, utan tilltager i tjocklek, och yngsta bladet gulnar och dör (fig. 1).

Vid mindre svåra angrepp eller på

kraftig jord blir skadan mindre, enär sidoskotten då utvecklas kraftigt och ersätta de utgångna hjärtskotten. Å mager jordmån kan däremot skadan bli betydlig, i synnerhet under torra år, och ända till två tredjedelar af skörden kan blifva förstörd.

Första villkoret att förekomma härjningen är att årligen undersöka den växande säden för att taga reda på, om skadedjuren äro tillstädes och stadda i ökning. Finner man dem då på smärre områden och befarar deras ökande, torde lämpligt vara att i juli afslå kornet till grönfoder. På hösten vältas och plöjas de angripna ställena. Vanligen äro de dvärgformiga stråna talrikast invid dikena och på de mognaste och torraste fläckarna af åkern, där de lätt kunna uppsökas och förstöras.

Slökornflyet är en allmänt förekommande nattfjäril, som ofvan är blekt lä-derbrun eller gråaktig med inmängdt roströdt. Fläckarna å framvingarna äro tre och tämligen stora. Vingbredd 36 mm. Larven (förstorad å figuren) är

brun eller gulgrå. Längd 30 mm. Fjärilen lägger i juni och juli sina ägg på sädesaxen, där den nyutkläckta larven kryper in mellan agnarna till den mjuka kärnan och uppäter dess inre. Han ur-hålkar därefter det ena kornet efter det andra och kan härigenom orsaka betydlig skada. Till färgen lik det gulnade axet, förstår han därjämte väl att dölja sig mellan småaxen. Många larver medfölja, då säden inköres, och fortsätta i ladorna sitt förstörelsearbete, till dess kallare väderlek förmår dem att flytta i vinterkvarter under halm och boss eller1569

på marken liggande föremål. Först våren därpå förvandlas de till puppor.

Larverna angripa samtliga de fyra sädesslagen. Skyndsam tröskning torde göra en ände på ett stort antal larver.

Kornmalen (fig. 1) är till färgen mörkbrun, framvingarna längs kanterna försedda med större och mindre grå eller hvita fläckar, pannan yfvigt hvithårig.

Vingbredden är 10 à 15 mm. Larven (fig. 2) är benhvit med hufvud och nack-sköld gulbruna; dess längd är 10 mm. Puppan är framtill mörkbrun, bakåt ljusare brun och i spetsen af sista kroppsringen försedd med några fina taggar. Ägget är rundadt, gulhvitt till färgen och nätådrigt. Honan lägger omkring 40 ägg, men blott ett på hvarje sädeskorn. Larverna utkläckas efter två veckor. När ett korn blifvit urätet, sam-manspinnes kornet med ett annat, och båda förenas genom ett rör, genom hvilket larven passerar. En enda larv kan på detta sätt sammanspinna och förstöra ända till 30 korn. Larverna blifva fullvuxna i september. Somliga af dem stanna kvar i skalen, medan åter andra gömma sig i springor i tak och väggar. Till puppor förvandlas de i mars eller april, och fjärilarna framkomma i juni och juli. Då larverna taga sin väg öfver sädeshoparna, lämna de efter sig trådar, som bilda liksom en spindelväf på ytan.

Flitig vädring och skyffling af säden, i synnerhet under den tid då fjärilarna flyga omkring, samt med tyll öfver-spända ramar i gluggarna utgöra skyddsmedel.

Iivetemyggan (fig. 1) är gul, med brun-aktig rygg. Pannsprötena långa, mångledade, kranshåriga, lederna rundade och skaftade hos hanen, hos honan cylindriska. Vingarna äro genomskinliga. Vingbredd 4 mm. Larven (fig. 2) är citrongul, slät och glänsande. Puppan är gul, dess ben och vingslidor ligga utanpå kroppen. På varma och ljumma aftnar, vid den tid, då hvetaxen skjuta fram och då de blomma, sväfva hvete-myggen i små tunna moln upp och ned öfver hvetefälten. Honan lägger sina ägg i hveteaxen, och larverna äta sedan hål på

hvetekornen samt förtära den saft, hvaraf kornen skulle lefva, så att dessa blifva skrumpna. Till skydd mot denna insekt bör man i god tid afslå åkerrenar m. m. kring fälten, i synnerhet

där kvickrot eller hundhvete växa samt omsorgsfullt bortrensa dessa ogräs från hvetefälten. De bidraga nämligen till insektens spridning öfver hveteåkrarna. Äfven att flera år å rad så hvete på samma fält befordrar skadedjurets fortplantning. En upplöjning före juni månads midt af de fält, där föregående sommar hvete odlats, och där sålunda pupporna finnas kvar i jorden, anses1569

kunna medföra nytta såsom utrrotnings-medel. Lyckligtvis finnas äfven flera slags insekter, som följa hvetemyggan och lägga sina ägg i hennes larver, hvarigenom dessa i stor mängd utrotas, hvilket äfven gäller åtskilliga andra skadeinsekter.

Spannmålsvifveln (fig. 1) är en ungefär 6 mm. lång insekt, till färgen röd eller svartbrun, oftast med ljusare hen och skalvingar, hvilka senare äro refflade. Ryggen är försedd med fördjupningar på längden. Larven (fig. 2) är hvit med gult hufvud. Insekten öfvervintrat och lägger i maj månad sina

tjocklek och är försedd med sex bröstfötter och ett fotliknande bihang på sista kroppsringen. Denna afsmalnar bakåt och är spetsig samt vid basen försedd med en liten, oval, mörk punkt på hvarje sida. Kroppen är hårdskalig och tämligen styf. Han tillbringar tre år i jorden, och då han i juli blifvit fullvuxen, d. v. s. uppnått en längd af vid pass 20 mm, förvandlas ban till puppa i en liten håla nära jordytan. Skalbaggen utkläckes senare på sommaren och är under någon tid framåt mjuk och ömtålig, tills huden så småningom hårdnar. Han ligger kvar i jorden öfver vintern och uppkommer först nästa vår för att fortplanta sig.

ägg, ett i hvarje korn (fig. 3 föreställer ett hvetekorn med hål borradt af honan för äggets upptagande). Larverna lefva sedan i sädeskornen, hvilkas kärna de uppäta, utkomma sedan i juli och lägga åter ägg.

Insekten fördrifves lättast genom att man breder mattor öfver säden. Insekterna uppsöka dessa och bortplockas därefter. Andra sätt äro att tillsmeta springor i tak och väggar eller andra liknande gömställen med kalk och koltjära och sedan företaga en grundlig rensop-ning.

Sädesknäpparen (fig. 1) har sitt namn däraf, att han, då han ligger på rygg, har förmågan att under ett knäppande ljud hoppa upp i luften och nedkomma pä fötterna. Han är omkring 9 mm lång, mörkbrun, med pannspröt och gulbruna ben, strimmiga skalvingar med hvartannat mellanrum bredare och ljusare. Larven (fig. 2) är af ett bindgarns

Såsom larv är sädesknäpparen synnerligen skadlig för växtrötterna, i synnerhet å torr, sandig och myllhaltig jordmån, i det han afbiter plantorna helt nära jordytan, så att de nedfalla och gulna, uräter kärnan i de i jorden svällda och mjuka kornen samt gräfver hål och gångar i rotfrukternas inre delar.

Bland utrotningsmedel må följande anföras: Jordens vältning för att försvåra larvernas vandringar; utläggning af rotfruktbitar, som betäckas med ett tunt lager jord och förses med märken för att lätt återfinnas, eller af små högar nyslagen klöfver, som dagligen vittjas, därvid insekterna dödas. Dessa lockbeten kunna förgiftas med parisergrönt1569

och vatten (V2 gm på 1 liter vatten), då djuren dö på stället — att husdjur ej få utsläppas på fältet, medan medlet användes, är själfklart. Andra sätt äro: att förgifta utsädet genom att några timmar stöpa det i en tioprocentig lösning af parisergrönt; sådant utsäde hör dock utsås mycket tunt och omkring 10 dagar före sådden. Ett annat sätt är att utlägga klufna råa potäter, på samma sätt förgiftade, med den skurna sidan nedåt här och där på den hemsökta åkern.

Fritflugan är en Svartglänsande 2 mm lång insekt. Larven (fig. 1) är gulaktigt hvit och puppan (fig. 2) rödbrun med utstående luftrörsmynningar på sista kroppsringen. Vinterlarverna och generationerna under försommaren lefva på

samma sätt i sädesbrodden som korn-flugans vintergeneration, men vanligen finnas flera larver i samma planta. Sommargenerationens larver lefva i fruktämnen af korn och hafre, hvilka de ur-hålka och göra odugliga, hvarför djuret äfven erhållit namnet slökornflugan. Skydds- och utrotningsmedel, se Kornflugan.

Halmstekeln (fig. 1) har fyra nätådriga vingar och är svart med citrongula fläckar och gula ringar på bakkroppen. Larven (fig. 3) är hvitgulaktig och har tre par ofullständiga fötter på bröstet och ett par på bakersta leden.

Halmstekelns flygtid är försommaren, dä honan borrar ett hål på en af de

öfversta lederna af strået och inlägger däri ett ägg. Larven utkläckes efter 10 dagar och gnager sedan på stråets innersida och genomborrar dess leder. Vid skördetiden gör han sig i nedersta delen af strået en håla och omgifver sig

där med en spånad samt öfvervintrar för att följande vår förpuppa sig (fig. 2). Halmen på detta ställe blir svagare och afbrytes lätt.

Genom att på hösten eller tidigt på våren uppbränna eller välta och djupt nedplöja stubben kan man motverka härjningarna af denna insekt, och torde detta vara det enda sättet.

Sädesbroddflyet är en brungrå insekt med hvita bakvingar. Hannen har kamlika, i spetsen nakna, honan borstlika pannspröt. Vingbredden 35—40 mm. Larven, som är brun- eller grågrönaktig, har på hvar sida om den triangelformiga pannan en mörk skugga. Längs ryggen löper vanligen (se fig.) en ljusare linje och på sidorna flera, smalare och mörkare, vanligen dock otydliga. De främre kroppsringarna hafva på ryggen en tvärrad mörka, något glänsande, platta vårtor, och de öfriga fyra dylika. Längden växlande, ofta ända till 50 mm.1569

Fjärilens flygtid är juni och juli, och äggen läggas på lägre växter. Larven växer långsamt och gör egentlig skada först på hösten. Om dagen döljer han sig väl under kokor, i jordsprickor o. d. och framkommer först i skymningen för att äta. Han uppsökes därför bäst vid ljussken. När han oroas, böjer han ihop kroppen i en ring och förhåller sig orörlig. Han afbiter plantan vid jordytan och neddrager sedan stjälkändan eller bladet för att där förtära det. I rotfrukterna gräfver han stora hål. Mot vintern kryper han ner i jorden och bildar där på ända till 10 cm djup en håla till vinterbostad. Puppan träffas på samma djup i maj eller juni.

Att utrota denna skadliga insekt, i synnerhet på större fält, är långt ifrån lätt. Emellertid bör iakttagas, att trädan hålles, i synnerhet i juni och juli, fri från ogräs, på det att de kringflygande honorna ej må lockas att där lägga sina ägg. Märkes före höstsådden, att talrikt med larver finnas i jorden, bör man spara den för vårsäde. Ett af insekten härjadt fält bör emellanåt harf-vas för att göra insekterna lättare åtkomliga för fåglar. Svin och fjäderfä uppsöka och förtära dem med begärlighet. På mindre arealer är en öfverstril-ning af parisergrönt och vatten samt utströende af sot, gaskalk o. d. att rekommendera.

Kvarnmottet (fig. 1 och 2) är brungrå. Framvingarna smala och försedda med två taggiga och otydliga svarta tvärband samt små aflånga fläckar eller punkter i utkanten. Vingbredden 20 mm. Ägget är aflångt och hvitt (fig. 3). Larven (fig. 4) är hvit med svart hufvud och en svart fläck på nackskölden. Kroppen är försedd med långa, glest sittande borst och 16 fötter. Puppans (fig. 6) färg är grågul med mörkare vingslidor. Strecken utmärka den naturliga storleken. Fig. 5 framställer en från sidan öppnad hylsa, i hvilken puppan legat.

Larven lefver bland hvetemjöl, där han spinner trådar af stor hållfasthet. Förökningen försiggår ovanligt hastigt, enär honorna lägga ett stort antal ägg.

Knappt någon insekt är svårare att utrota. Ett sätt är dock rengöring med het ånga. Noggrann undersökning af

importerad vara anbefalles.

Ärtvecklaren (fig. 1). Framvingarna äro mörkt askgrå, sidenglänsande, med sneda svarta streck och små hvita fläckar i framkantens yttre hälft; vid ytterkanterna finnas små, aflånga fläckar, utåt begränsade af silfverblått. Bakvingarna äro svartaktiga; vingbredden 15 mm. Larven (fig. 2) är köttig, gulhvit med glesa hår; hufvudet och en fläck på första leden svarta; 8 bruna punkter å de öfriga lederna. Fötterna 16.1569

I början af juni uppkomma fjärilarna ur jorden och flyga då omkring på de fält, som burit ärter föregående året, men uppsöka sedan de nya ärtåkrarna för att lägga ägg i ärtblommorna. Larverna finnas sedan i ärtbaljorna, där de

urbålka och förstöra ärterna (fig. 2). Vid mognadstiden krypa de ut, nedgå i jorden och inspinna sig där i hylsor, i hvilka de förvandlas till puppor, som följande vår lämna fjärilar.

Det enda utrotningsmedel, som kan tillrådas, är skumplöjning på hösten för att få larverna upp till jordytan samt djupplöjning i slutet af maj eller början af juni, innan fjärilarna blifvit utkläckta.

Ärtsmygen (ärtbaggen) är en 4,4 mm lång svart skalbagge (fig. 1) med hvit-gråa fläckar samt pannsprötena vid basen, framfötterna och skenbenen samt

mellersta skenbenen i spetsen rödgula, sista bakkroppringens öfversida med två runda, svarta fläckar. Larven (fig. 2) är köttig och hvitgul och lefver af ärter, hvilkas kärna den förstör. Insekten

utkryper färdigbildad om våren genom ett rundt hål på ärtans skal (fig. 3). Om ärterna under en minut doppas i kokhett vatten eller för en stund läggas i vatten af 50°, dö de i dem befintliga djuren, utan att groningskraften förstöres. Om en brinnande lampa ställes ofvanpå i ett kärl med ärter och ett lock pålägges, samla sig larverna ofvanpå ärterna och kunna då borttagas.

Randiga ärtvifveln (fig. 1) är 4 mm lång samt lergrå med tre ljusare linjer på ryggen och flera sådana på skalvingarna. Larven saknar fötter, är tjock och köttig, hvit med brunt hufvud med starka käkar. Puppan liknar vifveln, men har lemmarna lagda bakåt intill kroppen.

1 "

Viflarna lämna sitt vinterkvarter tidigt om våren och angripa de späda plantorna af ärter, bönor, klöfver m. m. Då man oroar dem, t. ex. genom att närma sig dem, släppa de sig hastigt ned till marken, hvilkens färg så fullständigt öfverensstämmer med deras, att man ej kan upptäcka dem, förrän de åter börja röra sig. De i kanterna söndersargade bladen (fig. 2) förråda dock deras närvaro. Äggen läggas vid rötterna af ärtväxter, hvilka sedan söndergnagas af larverna. När de blifvit fullvuxna, bereda de åt sig hålor, vid pass 6 cm under jordytan, och förvandlas här till puppor. De fullbildade viflarna utkomma i midten af juli.

Ärtvifveln är icke svår att utrota,1599

Han dödas lätt genom plantornas besprutning med parisergrönt ocb fördrif-ves genom att man öfver plantorna strör sot, aska, karbolkalk, i fotogen fuktad sågspån m. m. De torra medlen böra ntströs endast då plantorna äro fuktiga af regn eller dagg.

Kålfjärilen (fig. 1) är gulaktigt hvit, undertill gul, gråpudrad. Honan har på framvingarna två runda, svarta fläckar nära midten och en aflång vid in-kanten. Vingbredden är 60—64 mm. Larven, den s. k. kålmasken (fig. 2), är försedd med korta hår, grågrön eller svartaktig till färgen, med svarta punkter och tre gulaktiga längdstreck; un-

dertill är den gul. Puppan (fig. 3) är kantig, gulgrönaktig och försedd med svarta punkter. Hon fasthänger på

plank, väggar o. d. medelst silkestrådar. Äggen äro ljusgula och läggas hopvis på bladens undersida. De böra ej förväxlas med de små, aflånga silkesko-konger, som i högar afsättas af en parasitstekel, hvilkens larver lefva inuti och döda kålmaskarna.

När larverna blifvit fullvuxna, krypa de uppför väggar, plank o. d. för att där förpuppa sig samt lämna dem som fjärilar i juli och augusti. Höstgenerationens puppor öfvervintra.

Så fort fjärilarna framkommit, bör undersidan af kålplantornas blad under-

sökas och ägghoparna förstöras. Längre fram kunna larverna på samma sätt uppsökas och dödas. Öfriga utrotningsmedel äro: att öfverströ plantorna med sot, salt, aska, insektspulver (en del i fyra delar mjöl, som blandats 24 timmar förut), snr fosforkalk m. m., då bladen äro fuktiga af regn eller dagg; öfver-gödning med flytande spillning; besprutning med 2 % lysol i vatten; fotogenemulsion; saltvatten, kalkvatten; svag alunlösning; koksalt 250—300 gm och lika mycket starkt tobaksafkok i 14 liter vatten; parisergrönt och vatten (dock ej sedan plantorna bildat hufvud); insläppning af fjäderfä i kållandet etc.

Eoffjärilen är en snarlik insekt, som behandlas på samma sätt.

Kålflyet (fig. 1) är gråbrunt och har framvingarna försedda med dubbla, tan-dade tvärlinjer, af hvilka den yttersta är smal, gulaktig och med skarpvink-ligt W-tecken på midten; de två tydligaste midtfläckarna något ljusare, den

yttre af dem kantad med hvitt; tredje fläcken (närmast inkanten) är omgifven af svart, i synnerhet baktill; bakvingarna gulaktigt grå, vid utkanten bredt mörkbruna. Vingbredden 40—44 mm. Larven (fig. 2) är gulbrunaktigt grå eller grönaktig, otydligt marmorerad med brunt, under smutsgul med skarp färggräns mellan rygg och undersida. Den1569

kan också vara gnlaktig nästan utan teckningar. Hufvudet är gulbrunt och fötterna gula. Puppan (fig. 3) är brun.

Äggen läggas på kål, rofvor, kålrötter o. d. till och med på tobak. De yngre larverna äta af bladen, men de äldre gräfva gångar i kålhufvudena, i hvilka de förblifva året om. Om hösten krypa de ned i jorden för att förvandlas till puppor.

För utrotningsmedel är kålflyet nästan oåtkomligt. För att minska dess antal bör man dock iakttaga att vid kållandens bearbetning höst och vår upplocka och döda alla puppor, som påträffas i jorden; likaledes må man uppsöka och bortskaffa larverna på kålbladen. Andra brukliga medel äro att mellan bladen strö gaskalk, som genom att ligga minst tre månader i luften förlorat sina för växterna giftiga egenskaper, eller ock att vattna med gaskalk och vatten. Att bespruta med vatten, som stått öfver stenkolstjära, är ett verksamt medel, likaså med parisergrönt och vatten, hvilket senare dock ej får användas, sedan plantorna börjat bilda hufvud.

Morotflugan är en 4 mm lång, glänsande svart, i hvitt skimrande insekt med gult hufvud och gula ben. Larven

(fig. 2) saknar fötter, är trind, gul och glänsande. Han bildar (fig. 1) rostfärgade gångar i morrötterna, vanligen nedifrån och uppåt. Puppan (fig. 3) är brungul och till formen cylindrisk. För-

vandlingen till puppa sker i jorden och flugan utkläckes efter 3—4 veckor eller öfvervintrar. På den bleknande oeh slutligen vissnande blasten ser man hvilka plantor, som äro angripna och hvilka genast böra uppryckas och kokas till svinföda eller på annat sätt oskadliggöras. Såsom preservativ rekommenderas att före morotsådden utströ sand fuktad med stenkolsolja.

Rapsbaggen (fig. 1) är glänsande me-tallgrön eller blåaktig, oval, föga kullrig. Skalvingarna tvärt afrundade i spetsen och släta. Längd 2 mm. Larven är hvitgulaktig, platt och försedd med sex fötter. Dess hufvud, fötter och tvänne fläckar på första kroppsringen samt en punkt på hvardera sidan om

de öfriga ringarna äro svartbruna. Längden 3 mm (fig. 2). Puppan är gulhvit med lemmarna liggande fritt utmed kroppen. Sista kroppsringen är försedd med ett par hår. Rapsbaggen öfvervintrar och framkommer tidigt följande vår. Den uppsöker då korsblommiga växter, och honan lägger äggen i blomknopparna, vanligen flera på samma ställe. Larverna utkläckas efter 4 à 5 dagar och uppäta sedan de inre blomdelarna. De blifva fullvuxna i juni, falla då ned och krypa ned i marken för att förpuppa sig. Skalbaggarna visa sig redan i juli och dväljas sedan i korsblommor, senap, kål o. d., af hvilka de1569

föda sig. I trädgården kan rapsbaggen insamlas med en större håf och sedan dödas; men att på större fält utrota eller minska antalet är ogörligt. Rapsodlaren torde endast hafva den utvägen att för ett par år upphöra med odlingen af denna växt och hindra vildt växande senap och åkerkål från att gå i hlom.

Bödklöfvervifveln (fig. 1) är en 2,2 à 2,8 mm. lång, svart, något glänsande insekt med låren och en fläck på främre skenbenen gula. Larven, som saknar fötter, är tjock, köttig och hvit. Fig. 2

framställer den förstorad, fig. 3 liggande i blommans botten. De små viflarna öfvervintra fullbildade och framkomma om våren för att fortplanta sig. Honorna lägga sina ägg, flera i samma blomhufvud af rödklöfver. Larverna taga sin näring af de omogna fröen, som de förstöra, hvarvid blommorna blifva bruna och liksom mognade i förtid. Ungefär vid slåttertiden äro larverna fullvuxna och öfvergå i blomhufvudenas botten till puppor, hvilka lämna vidar i slutet af juli, som sedau utkrypa från lador och höstackar för att åstadkomma en andra generation i senare utslagna klöf-verblommor. Larverna äro oåtkomliga inuti blomhufvudena, hvarför bäst är att afslå angripen klöfver så tidigt, att de ännu ej hunnit blifva fullvuxna. Den afslagna klöfvern användes till grönfoder. Vidare kan man låta bli att odla

klöfver mera än två år å rad på samma fält.

Gräsflyet (fig. 1) har grågula eller rödbrunaktiga framvingar med hvita och mörkbruna fläckar. Vingbredden 30 mm. Larven (fig. 2) är mörkare eller ljusare brun med någon kopparglans och svartaktiga längdlinjer på sidor och rygg, undertill smutsigt hvit eller gulaktig. Puppan är som yngre gulbrun, men som äldre röd eller mörkbrun.

Svärmningstiden inträffar i slutet af juli och förra hälften af augusti. Äggen läggas vid jordytan i gräsrötterna i synnerhet i tufvor af tåtel. Larverna torde utkläckas om hösten och öfvervintra som helt små. I midten af juni begifva sig de då blott 6—7 mm långa larverna uppför grässtråna och börja sitt härjningsarbete. De sarga först bladen i kanterna, men så snart de hunnit blifva äldre, afbita de dem alldeles intill stjälken, till följd hvaraf bladen falla dess fortare af, och förödelsen blir större. I juli äro de fullvuxna och vandra nu oroligt hit och dit för att uppsöka passande ställen för sin förvandling till puppor. Tåteltufvorna äro därvid de mest omtyckta tillflyktsorterna, men äfven på marken liggande träbitar, bark, lösa stenar och dylikt anses som lämpliga tillflyktsorter.

Gräsmasken var fordom en svår skadeinsekt äfven i mellersta Sverige och åstadkom stor förödelse i längs sjöar1569

och vattendrag belägna ängar, men där synas de i det närmaste hafva försvunnit, sedan dessa marker blifvit odlade. I Norrland ligga de naturliga ängarna emellertid fortfarande till allra största delen oberörda af plogen, och där inträffa också emellanåt svåra härjningar, som fortfara ett par år för att sedan nästan på en gång upphöra genom bakteriers och parasitsteklars mellankomst. Därför kan man, då man ser en mängd steklar flyga fram på de angripna markerna, och får se fjärillarver sitta döda på grässtråna, motse snart slut på härjningen.

Det bästa botemedlet mot angrepp af gräsmasken är att upplöja alla gamla vallar (»lindor») och på dem införa

andra växter, råg, korn, hafre, timotej och klöfver, ty dessa angripas sällan af insekten. Genom att upptaga djupa fåror eller smådiken med lodräta väggar och här och där uppgräfva hålor i deras botten, i hvilka larverna nedfalla och förblifva liggande, kan man afbryta deras spridning och härjningar. Skulle larverna visa sig å enstaka fläckar på fälten, kan öfverstrilning med fotogenemulsion eller parisergrönt och vatten förhindra blifvande härjningar.

Ra,ndiga jordloppan (fig. 1) är svart och blåglänsande; benen, framsprötena vid basen och två jämnlöpande streck på skalvingarna gula. Baklåren äro svarta, ovanligt grofva, danade för hoppning. Längden 3—3,5 mm. Larven är gul, trind och försedd med sex fötter; hufvudet, större fläckar på första och sista kroppsringen samt punkter i tvärrader på de öfriga ringarna mörkbruna. Puppan är gul och fritt liggande i jorden.

Efter öfvervintringen framkomma jordlopporna redan tidigt om våren och uppsöka då korsblommiga växter, hvilkas blad de förtära och kunna härigenom

göra betydlig skada på kål, rofvor, rötter, raps o. d. Äggen läggas på undersidan af bladen, och larverna göra sig gångar mellan öfre och undre bladhuden (fig. 2). Då de blifvit fullvuxna, krypa

de ned i jorden för att förpuppa sig och uppkomma åter efter tre veckor som fullbildade insekter.

Ett godt utrotningsmedel mot jordloppor, och som äfven hjälper mot andra insekter, är att beströ bladen, när de äro fuktiga af dagg eller regn, med sur fosforsyrad kalk. Ett annat medel är att midt på dagen öfversprnta plantorna med ett afkok på malört eller tobak eller med vatten, blandadt med skorstens-sot. Likaså har man med framgång sökt förekomma härjningar af jordlopporna genom att, sedan fröet såtts och nedmyllats, öfverströ landet med icke halmblandad hästgödsel. Sås rofvor så tidigt, att de före jordloppornas uppkomst hunnit på tredje bladet, äro de i allmänhet skyddade. Ännu bättre torde det dock vara att uppskjuta rof-sådden till omkring midsommar, då jordloppornas tid är förbi.

Frostfjärilen. Hos hannen äro vingarna tunna, brunaktigt grå och de bakre hvitgrå, med eller utan tydliga tvärband. Vingbredden 27 mm. Honans vingar (fig. 2) äro helt korta med två1569

svarta, i kanterna sargade tvärband. Kroppslängden 7 mm. Larven (fig. 3) är grågrön och försedd med 5 par fötter af samma färg, har hvitaktiga längdlinjer och grönt eller ljusbrunt hufvud. Puppan är mörkbrun; ägget ovalt med små randa gropar och rödt. Fjärilarna utkläckas i slutet af september eller början af oktober ur de i jorden liggande

pupporna, och hannarna fladdra då om aftnar och nätter omkring för att uppsöka honorna, som krypa omkring på trädstammarna. Honorna sakna nämligen flygförmåga och kunna endast med benens hjälp förflytta sig från marken till trädens öfre delar för att där lägga äggen. Dessa kvarsitta sedan på grenar och kvistar till nästa vår, då de kläckas. I början angripa larverna knopparna, i hvilka de äta sig in och som härigenom förstöras, men då de blifvit äldre, angripa de äfven bladen.

Under honornas vandring uppför stammarna är det lätt att fånga dem med s. k. limringar, hvilka fästas omkring träden nära marken, och böra i synnerhet de fruktträd, som om försommaren lidit af angrepp från larverna, behandlas på detta sätt. I slutet af september omlindas sådana träd med ett 10 cm bredt stycke karduspapper, som väl fast-bindes med segelgarn. Nära intill remsans öfverkant påsmetas en tjock ring af larvlim medelst en i änden urskuren trästicka, och nedanför påstrykes ett tunnare limlager. Kring papperets under-

kant lindas slutligen en smal vaddremsa dels för att tilltäppa under papperet befintliga hål och ojämnheter i barken, dels ock för att upptaga det lim, som möjligen på solsidan af stammen kommer att rinna ned från papperet. Man bör tillse, att nedfallna löf eller fastnade fjärilshannar aflägsnas för att ej bilda broar åt de uppåt vandrande fjärils-honorna. I december borttagas pappersremsorna och limmet afstrykes, hvarefter båda kunna förvaras till ett annat år.

Äpplevecldaren (fig. 1) har svart- eller gråbruna framvingar med oregelbundna blåhvita tvärband öfver midten, i den mörkare spetstredjedelen en ring och inuti denna ett streck af guldglänsande fjäll; bakvingarna äro bruna, inåt ljusare. Vingbredden är omkring 20 mm. Larven (fig. 2) är omkriDg 20 mm lång, glest hårförsedd och gulaktigt hvit. Hufvudet och fläckarna på första kroppsringen bruna. Fötterna sex.

Äggen läggas under blomningen på fruktämnena, vanligen i det s. k. ögat. Larven borrar sig sedan in i frukten och bildar där gångar, som göra fruk-

1 SÖb&I^ 1

terna odugliga till förvaring. (Se fig. 3.) När frukten till följd af skadan fallit för tidigt af, utkryper larven och begifver sig till närmaste trädstam eller annat lämpligt föremål och spinner där en hylsa i någon springa eller under lösa barkstycken, i hvilken han förvandlas till puppa.

Ett gammalt godt utrotningsmedel är parisergrönt och vatten, som strilas öfver1569

trädkronorna kort efter sedan blombladen affallit och därefter ånyo efter tio dagars förlopp. Ett annat sätt att utrota honom är att binda bomull, ull, blånor o. d. kring trädstammen. De uppåt krypande larverna stanna därunder för att förpuppa sig, och någon tid därefter kunna pupphylsorna lätt bortplockas samt de i dem befintliga djuren dödas.

Krusbärsstekeln, äfven kallad stickel-bärssågaren (fig. 1), är gul eller rödgul, med hufvudet, tre längsgående fläckband på mellankroppen samt bröstet mer eller mindre svarta; vingarna med svartbruna märken; bakbenens tarser och skenbensspetsar merendels mörka; bakkroppen ofvan hos hannen till en del svart. Längd 6 till 7 mm. Larvén (fig. 2) är

/ tSfi^éUëö^r^

|, IMi

blekgrön, stundom med en dragning i blått, men bakom hufvudet och emot spetsen af bakkroppen gul. Den är för öfrigt bevuxen med omkring 24 små, svarta, i rader ställda glänsande vårtor, från hvilka några få, korta borsthår utgå, och dessutom på sidorna öfver-strödd med fina, svarta prickar; hufvudet och de 10 paren fötter äro svarta; längs ryggen vanligen en grönaktig linje. Puppan, (fig. 4) är gulhvit med fria lemmar, långsträckt. Ligger i en af jordpartiklar förfärdigad hylsa (kokong). Ägget är hvitt, långsträckt.

Äggläggningen äger rum från midten

af maj till i början af juni, vanligen på krusbärs-, mera sällan på vinbärsbuskar. Äggen träffas nästan alltid längs nerverna på undre sidan af de nedersta kvistarnas blad, hvarför de äro lätta att finna. Larverna framkomma efter åtta dagar och börja genast äta små hål på bladet, hvilka allt mer och mer förstoras och till sist sammanflyta, så att slutligen endast de gröfre nerverna finnas i behåll. Larverna flytta då öfver till närmaste blad och angripa detta från kanterna, sittande liksom i en krans (se fig. 3). Nu är lämpligaste tillfället att förstöra hela kolonien, ty sedermera sprida sig de hungriga gästerna öfver hela busken och blifva mera svåråtkomliga. Efter tre veckor äro de fullvuxna och gå ned i jorden att förpuppas. Många puppor lämna steklar redan i slutet af augusti samma år, de öfriga öfvervintra.

Sätt att utrota denna insekt äro följande: I slutet af maj böra de nedre grenarna af buskarna noga undersökas på det sätt, att man medelst en krokig käpp lyfter upp dem och granskar undersidan af bladen. Anträffas ägg eller små larver, bortplockas bladen, på hvilka de sitta, och uppbrännas. Om larverna spridt sig öfver hela eller delar af busken, kan man lägga dukar på marken och med en grof käpp bulta ned dem därpå, hvarefter de lätt uppsamlas. Vidare kan man bespruta de angripna kvistarna med parisergrönt och vatten, antinonnin Vs % i vatten, tobaksvatten, alun eller salpeter, 150—170 gm, upplösta i varmt vatten, som sedan blifvit utspädt med 20 liter

kallt vatten.

Bladlöss. Någon beskrifning på denna väl kända insekt torde vara obehöflig, då figuren lämnar tillräcklig upplysning om dess utseende. (Fig. 1 obevingadt; fig. 2 hevingadt djur).

Bladlössen förekomma mycket allmänt1569

på under glas odlade växter oeli infinna sig särdeles vårtiden på de unga skotten, hvilka lida stor skada, om ej blad-

lössen snart utrotas. Deras utrotande sker bäst genom tvättning med såp-eller tobaksvatten.

Rödspinn är en förarglig insekt, som infinner sig på en hel mängd olika växter både inom och utom hus, såsom på bladen af persike- och andra fruktträd, kamelior, dracænor, gurk- och melonväxter. Den framkallas vanligen af för torr luft och förekommer därför utom hus mest under varma och torra somrar. Djuret, som för blotta ögat är med svårighet synbart, är rödaktigt till färgen och uppehåller sig vanligen på undre sidan af bladen. Äggen hafva nästan samma utseende som de utbildade djuren. Utrotas ej djuret i tid, blifva bladen till en början gulprickiga och antaga sedan en gulaktig, sjuklig färg och affalla slutligen. Det förgöres tämligen lätt och säkert genom ofta företagen spritning med rent vatten, hvarjämte man vid vårens annalkande har att se till, att dess äggsamlingar, hvilka förekomma i grenvinklarna på själfva växterna och i sprickor af husets trävirke, sorgfälligt borttvättas med starkt såpvatten. Förekomma äggsamlingar på enstaka mindre växter med större blad, är enklast och säkrast att tvätta bort dem med en svamp, doppad i rent vatten.

Nunnan är en nattfjäril, som alla år påträffas här och där i mellersta och södra Sverige och som alltid gjort skada,

där den visat sig, men först sommaren 1898 visat sig i så stor skala, att det väckt allmän uppmärksamhet.

1897 års varma, för äggläggning gynnsamma sommar och den blida vintern voro nog en hufvudorsak till, att äggen under öfvervintringen mera allmänt än vanligt bevarat sin lifskraft och att ur dem i början af maj framkommo en hel här af glupska larver, som redan vid midsommar hunnit förhärja 2—300 har vacker tallskog vid Virå bruk i södra Södermanland och flerestädes anställt mindre omfattande skador. Larven lefver mest af gran- och tallbarr, men angriper äfven alla andra skogsträd, äfvensom trädgårdarnas fruktträd; den äter sällan upp mer än den nedersta delen af barren och den mellersta delen af andra blad, men den ödelägger på detta sätt vida mer än den äter upp. Efter midsommar förpuppas den, och pupporna sitta en månads tid glest omspunna i skrymslen och fördjupningar nedtill på trädstammarna och växa under tiden ut till fjärilar af det utseende och storlek, vår bild å nästa sida visar. Om det ljusa i ringarna på gumpen vore rosenrödt, så vore bilden äfven färgtrogen. Dessa fjärilar samlas nu i stora svärmar och flyga åstad för att lägga ägg i någon skog eller plantering, som ännu är i god växtkraft och där följaktligen deras afföda nästa vår har utsikt att få tillfredsställa sin väldiga matlust.

Å bilderna ses en hona med utbredda vingar och en annan med hopfällda, såsom de vanligen sitta på träden. Hannen skiljer sig från honan nästan endast genom sina långhåriga, kamlika antenner eller känselspröt (afbildade ofvanför den fullständiga insekten).

Snytbaggen, äfven kallad stora barr-vifveln, en svart, hvit- eller gulfläckig skalbagge af en half tums längd, har fått sitt namn af en mer eller mindre1569

lång, smal förlängning af hufvudet. Larven är hvitgul med ett stort gulbruut hufvud och köttiga vårtor i stället för fötter. Som fullbildad insekt afäter han barken och uräter knopparna på gran-och tallplantor, så väl ofvan jord som närmast under mossan, och ödelägger härigenom ofta vidsträckta skogsplanteringar. Flygtiden inträffar i

maj eller

en fullständig stubbrytning det bästa medel mot snytbaggarnas förödelse. Men en sådan stubbrytning är vanligen, till följd af låga pris på virke och bristande arbetsstyrka, otänkbar, och man har därför påfunnit ett annat verksamt sätt för deras utrotande. Detta sker med s. k. fångbarkar, som bestå af vid pass en kvadratfot stora granbarkar,

Speglar.» Larv. Puppa. Hvilande hona.

juni, allt efter årstidens beskaffenhet, och försiggår därvid parningen och ägg-läggningen. Ett par eller tre veckor senare framkomma larverna, hvilka förpuppa sig i maj eller juni följande år. De fullbildade insekterna framkläckas sedermera i juli och augusti, hvarefter de öfvervintra och följande år börja sin fortplantning. Som denna insekt fäster sina ägg i springor på barken af stubbar samt i ytan af deras rötter, vore

som utläggas om våren, innan snytbag-garna lagt sina ägg på planteringsfälten, helst där risbränning ägt rum.' Barkarna, som läggas till en början på 30 m afstånd från hvarandra med säf sidan mot jorden, från hvilken mossa och skogsgräs borttagits, vittjas hvar eller hvarannan dag. Under dem lägges en mindre tallkvist och ofvanpå en grästorfva af några cm tjocklek med jordsidan nedåt, hvarigenom barken både håller sig längre1599

frisk och hindras från att rulla ihop sig. Tallkvisten utbytes ofta mot en frisk. I närheten af en bark nedgräf-ves här och där i något lutande ställning en 2 à 3 m lång, armstjock, obarkad stång af tall eller gran så, att blott några cm af dess ena ända kommer att synas ofvan jord. Den öfriga delen öf-vertäckes belt löst med jord och mossa. Längs dessa stänger, som utläggas samtidigt med barkarna och upptagas först om hösten och då uppbrännas, lägger snytbaggen med förkärlek sina ägg.

Tallstekeln, äfven kallad sprittmasken, är ett par gånger större än den vanliga husflugan. Larven är gulgrönaktig, mörk-fläckig, tjugotvåfotig och naken. Puppan inspinner sig i en grågul hylsa, som, då hon är mogen, öppnar sig medelst ett lock. Tallstekeln uppehåller sig uteslutande i tallskog och helst i 15- à 30-årig sådan. Endast hannarna pläga svärma; deras lefnadsålder är kort, endast åtta à fjorton dagar. Äggen, som läggas på det sätt, att honan med sitt sågliknande äggläggningsinstrument gör en skåra längs kanten af barren och däri lägger en rad ägg, som äro öfversmetade med ett slemmigt ämne, äro många till antalet. Larverna, som utkläckas 2 à 3 veckor därefter, uppsöka genast och förtära friska barr. De hålla sig därvid alltid i täta flockar och gifva sig genast tillkänna, när man nalkas dem, genom att kasta sig hit och dit med öfverkrop-pen. Detta har gifvit anledning till namnet sprittmaskar. De yngre årsskotten lämnas i vanliga fall i fred för dem, men i stället äro fjolårets skott så mycket mera utsatta för dem. De förtära alla barren ända till spetsen af kvistarna, de gamla larverna hela barren, medan de unga kvarlämna midtelnerven, hvilket ger kvisten ett egendomligt utseende som om den vore bevuxen med borst. Detta förklarar hvarför träden

icke dess mindre kunna fortlefva. Tillväxten blir dock ganska mycket nedsatt för de närmaste åren, och barren, som slå ut året närmast efter härjningen, få knappt samma längd som granbarr. Tallstekelns härjningar bruka dock vara jämförelsevis ringa och af öfvergående art.

Tallflyet är en liten fjäril, som har brunröda, med två större, nedtill sammanflytande, grönhvita fläckar tecknade framvingar. Larverna äro ljusgröna, kort- och gleshåriga samt tecknade med fem hvitaktiga strimmor längs utmed ryggen och en gulröd på hvardera sidan öfver fötterna, som äro sexton. Puppan är brun och glänsande med två tornutskott i spetsen. På eftersommaren lägger honan 6—8—20 ägg radvis på barren af yngre, 20—40-åriga tallar. Larverna framkomma vanligen i maj året därpå. Som unga hafva de en stor förmåga att spinna trådar, på hvilka de förflytta sig till de unga, nyutslagna skotten på de undre grenarna, där de helt eller delvis uppäta skotten. När de i slutet af juli eller augusti blifvit fullvuxna, nedstiga de från träden och förpuppa sig under mossa och skogsaf-fall. Det verksammaste sättet för deras utrotande har visat sig vara insläppande af svin i det angripna

beståndet. Dessa förtära nämligen med stor begärlighet larverna. När detta utrotnings-sätt ej ensamt är tillräckligt, har man att genom insamlande förebygga de öfverblifna puppornas utveckling. Arbetet härmed försvåras emellertid ganska mycket däraf, att förpuppningen sker i hela trakten, där insekten uppehåller sig och ej endast invid träden. Dock bör man företrädesvis uppsöka dem i den lösare jord, som uppkommit efter förmultnin-ningen af trädstubbar och rötter. Sedan larverna vid midten eller slutet af maj upphört att spinna, kunna de äfven ned-
1569

skakas på utbredda dukar. Ömtålig för regn oeh frost, som tallflyet är, behöfver man understundom icke vidtaga särskilda åtgärder för dess utrotande.

Tallmätaren. Fjärilen har platt liggande, utbredda vingar, af hvilka de främre äro brunaktiga med två ljusa fläckar eller band. Hannen är försedd med kamlika, honan med trådformiga pannspröt. Den gulgröna, tiofotade larven har gulgröna linjer längs ryggen. Hans egendomliga gång, beroende på att han saknar bukfötter och när han går håller sig fast med de sex främre fötterna och sedan skjuter upp ryggen i en båge, medan de bakre fötterna framflyttas till dessa, hvarigenom han synes vara sysselsatt med att uppmäta längden af den väg, han tillryggalägger, har gifvit honom hans namn. Fjärilen är allmän i tallskogsbestånd. Honan lägger sina ägg radvis på barren och vanligen högt upp i träden. Larverna utväxa långsamt och ses vanligen först i juli. Först tämligen sent på hösten äro de fullvuxna, hvarefter de lämna träden för att förpuppa sig i mossa och såsom sådana öfvervintra. Där de förekomma i större antal, göra de stor skada i synnerhet på yngre, mera sällan på äldre träd. De för tallflyet angifna utrotningssätten äro äfven användbara för tallmätaren.

Tallspinnaren är en tämligen stor nattfjäril med ett roströdt eller rost-grått tvärband och en hvit halfmånfor-mig fläck på framvingarna och tillhör uteslutande tallskogen, där den håriga och spräckliga sextonfotade, med två stora mörkblåa fläckar försedda larven förtär barren. Puppan är brun och in-spunnen i en ljusgrå hylsa. Den synes föredraga medelålders träd, men om sådana tryta, angriper den äfven plantor, ungskog och äldre träd. I första hand väljas bestånd å mager sandjord med

torrt läge, och bör man därför, i synnerhet under torra somrar, hafva sin uppmärksamhet fäst på dem. Insekternas första uppträdande märkes vid denna tid lättast genom larvernas från träden nedfallna spillning på gångstigar och andra från gräs och mossa befriade ställen. Ofta halfvuxna, men stundom helt små, gå de i vinterkvarter under mossa och trädaffall vid foten af stammarna, där man lätt upptäcker dem genom att borttaga mossan. Redan i april, men oftast i maj vakna de ur sin vin-terdvala och stiga upp i träden, där de å nyo börja sitt förstörelseverk. Befarar man svårare härjningar af dessa insekter, hvilka kunna blifva högst fördärf-liga och ödelägga stora skogssträckor, böra anstalter genast vidtagas för larvernas insamlande från deras vinterkvarter och oskadliggörande, och må därmed fortsättas, till dess att man för snö måste afbryta insamlandet.

Barkborren eller grafstickaren, en något öfver 6 mm lång, svart- eller rödbrun, cylindrisk liten skalbagge, anträffas företrädesvis under den ännu icke torra barken på fällda eller kullblåsta eller på annat sätt skadade granar, där han förtär safven, och som jämväl tjänar till uppehållsort för hans larver. Men äfven på högre belägna, torra platser och mot söder vettande gränser af skogen och därinom befintliga luckor äro utsatta för denna skalbagge. Innan han angriper friska träd, har ban sitt tillhåll i och förökar sig i vindfällen eller af någon anledning sjuka träd. Medel till förekommande af hans förökande äro att i början af juni månad, medan insekten ännu är kvarsittande i sina stamhål, afskala och uppbränna barken på sådana träd. Hans närvaro bemär-kes lätt på hans märken efter hagel-skott liknande ingångshål i barken, på det i barkspringorna befintliga mask-1569

mjölet och pè barrens mot toppen gulgröna färg. Skulle hans utbredning visa sig vara i alltför starkt tilltagande, har man att på passande ställen hugga s. k. fångträd, i hvilka barkborren får samla sig och lägga sina ägg. Härtill

väljas sjukliga eller undertryckta träd af 8 à 10 tums diameter i gränsen af den angripna trakten. De böra få bibehålla sina grenar och läggas så, att de äfven underifrån blifva åtkomliga för äggläggning. Finnes ej tillgång till vindfällen eller andra lämpliga träd, utan friska träd måste tillgripas till fångträd, är det fördelaktigt att lindrigt sveda dessa, emedan insekterna med förkärlek taga sitt tillhåll i brända stammar. Så snart träden blifvit fullsatta med insekter och äggläggningen afslutats, afskalas trädens bark och brännes jämte ris och grenar, i hvilka smärre, men också skadliga insekter af samma släkte som barkborren hafva sitt tillhåll. Afbarkningen och afkvistningen sker bäst vid fuktigt och kyligt väder, enär möjligen redan full-bildade insekter då äro tröga och icke så hastigt komma sig före att taga till flykten. Hackspettar, mesar m. fl. insektätande fåglar äro barkborrarnas värsta fiender.

Märgborren liknar till utseende och lefnadssätt grafstickaren eller barkborren, men sträcker undantagsvis sina härjningar öfver större sammanhängande bestånd, hvarför också mera sällan särskilda åtgärder behöfva vidtagas mot honom. Största skadan förorsakar ban genom att förtära märgen i årsskotten på yngre och medelålders tallar, hvilka därigenom hindras i tillväxt och frösättning. Härmed börjar han i augusti månad efter att som fullbildad hafva lämnat sin förra vistelseort i safven på tallträden. Hans närvaro ger sig nogsamt tillkänna genom den mängd nedblåsta skott, som betäcker marken, och |

genom att ändskotten på grenarna merendels kvarsitta, under det sidoskotten affalla. Stammarna erhålla, synnerligast om själfva toppskotten angripits, krökningar och missbildningar, som göra dem mindre tjänliga till timmer. Genom att på sätt, som vid grafstickaren är sagdt, i mars månad utlägga fångträd, kan antalet af dessa skalbaggar förminskas.

Ollonborren (fig. 1) är ofvan rödbrun, nyss framkommen ur jorden gråpudrad; rygg och bröst lifligare rödbruna eller svarta, med gulaktiga hår; bakkroppen utskjutande i en lång ocli trubbig spets; undertill gråsvart, med en tresidig hvit fläck på bukringarnas öfverkanter. Pann-sprötena i spetsen försedda med en klubba, som hos hannen är sjubladig och längre än skaftet, hos honan fem-bladig och kortare. Främsta skenbenen 2—3-tandade, danade för gräfning. Längd 25—30 mm. Ägget (fig. 2) är rundadt, smutsigt gulbrunt, tämligen mjukskaligt. Larven gulaktigt hvit, hufvud och ben gulbruna och den tjockare bakre delen af kroppen blågrå eller svartaktig; käkarna krökta mot hvarandra, i spetsen tvära, med skarp framkant utan tänder. (Fig. 4 larven under första året; fig. 5 larven fullvuxen). Puppan (fig. 3) blekt gulbrun.

Ollonborren förekommer mest i lätt sandjord och helst sådan, som blifvit nygödslad, och vistas där, dels som larv, dels som fullbildad, i fyra år. Svärm-ningen inträffar först efter denna tids förlopp eller hvar femte sommar. Under mellanliggande år visar han sig visserligen, men aldrig i större myckenhet. Ehuru ollonborren äfven som fullt utbildad tillfogar träden stor skada — han angriper som sådan först björkar och pilarter, sedermera bokar och ekar, allteftersom de hinna löfvas, och håller äfven till godo med körsbärs- och plommonträd, al, hassel och lärkträd m, fi.1605

ning af ett fält, där ollon-borrlarver uppehålla sig, kunna de uppfångas af barn, som följa efter hvar plog, dock ej för nära, för att lämna de larver, som täckas af ett tunt jordlager, tillfälle att befria sig därur. Vid plöjningen kan man äfven ordna så, att kråkor och andra fåglar våga sig fram och bortplocka larverna. Äfven af fjäderfä kan man hafva god nytta. Flitig gödsling med gödselvatten är ett förträffligt utrotningsmedel.

Skarlakansfeber är en i hög grad smittosam sjukdom, som mest angriper barn, synnerligast sådana mellan andra och tionde året. Smittan utbredes genom direkt beröring med en sjuk eller medelbart genom föremål, som varit i den sjukes närhet, såsom möbler, kläder, leksaker o. d., och sannolikt äfven genom mjölk. Den, som en gång haft skarlakansfeber, är icke vidare mottaglig för sjukdomssmittan.

Tidpunkten för de första symtomens uppträdande efter smittan är ganska växlande, från 2 ända till 11 dagar. Nästan alltid inledes skarlakansfebern med halssmärtor jämte kräkningar och frossbrytningar. Snart inträder stark

feber och betydligt påskyndad puls (ända till 130—140 slag i minuten). Matlusten är borta, men i stället inställer sig en brännande törst. Den sjuke har svårt för att svälja och ofta är det honom alldeles omöjligt.

Dessa symtom följas snart af ett karaktäristiskt utslag, som ofta infinner sig redan första dagen. Det består af otaliga små röda punkter, som snart förena sig till utbredda, sammanhängande fläckar af starkt skarlakansröd färg.

— är det dock under larvtillståndet, som ban är mest fördärflig, i det han då angriper rötterna af träd, buskar, gräs, säd och rotfrukter, hvarigenom växterna vissna bort och förtorka. Angripna träd börja småningom att aftyna, bladen vissna och gulna, hvarefter döden inom kort följer. Vid beröring märkes snart, att trädet står nästan löst i jorden, och om man drager i det med händerna, medföljer det utan särdeles stort motstånd, emedan alla dess finare rötter äro borta och de gröfre blifvit afstympade. I trädskolor och nyplanterin-gar trifvas larverna synnerligen väl, emedan jorden där är lucker och gräfningen därför blir lätt. Skogsmannen anser dem därför för sina värsta fiender. Inom få veckor kunna de förstöra frukten af ali hans möda.

Det bästa medel, som står till buds mot ollonborrens härjningar, är att ned-skaka skalbaggarna från enstaka stående träd, i hvilka de under svärmningstiden om våren helst hafva sitt tillhåll. De upplockas därefter skyndsamt och inläggas i medförda kärl, hvarefter de på en gång dödas genom att dränkas i varmt vatten. De utgöra en omtyckt föda för svinen och kunna äfven beredas till en utmärkt kompost. Under pågående plöj-1607

Utslaget börjar vanligen à halsen eller bröstet. Därpå visar det sig å buken, ryggen, armarna och ansiktet, Å ryggen är den röda färgen vanligen starkast och i ansiktet å kinderna, som bilda en påfallande kontrast mot pannan, läpparna och hakan, hvilka partier äro bleka. Härpå kan man i synnerhet skilja skarlakansfeber från mässling. Utslaget kvarstår 3 à 4 dagar under hög feber, hufvudvärk, svårighet att svälja o. s. v. Med utslagets afbleknande minskas febern och ett långsamt tillfrisknande inträder, hvarunder huden börjar affjälla i stora skifvor, till dess den helt och hållet förnyat sig.

Detta är det gynnsamma förloppet. Skarlakansfebern är emellertid en mycket lömsk sjukdom, som kan bereda ödesdigra öfverraskningar. Ibland kan en skenbart lindrig eller godartad skarlakansfeber helt oväntadt och plötsligt blifva elakartad. Af denna anledning kan man ej nog starkt betona nödvändigheten af att hvarje fall af skarlä-kansfeber ställes redan från början under en läkares observation för att söka förebygga farliga följder. I ogynnsamma fall kan sjukdomen leda till döden, detta i synnerhet beträffande mindre och klena barn, men äfven om lifvet kan räddas, händer ej sällan att svåra följdsjukdomar uppstå, hvilka kunna grundlägga lifslång ohälsa och andra obehag.

Bätt vanligt är att lomhördhet eller partiell döfhet kan uppkomma till följd af en skarlakansfeber, i det att den alltid nämnda sjukdom åtföljande svalginflammationen sprider sig till hörselapparatens inre delar. Skötseln af den sjukes svalg och munhåla är därför en mycket viktig sak, helst som fara kan föreligga att en till innerörat öfvergri-pande inflammationsprocess kan därifrån fortplanta sig till hjärnan och medföra döden eller obotlig döfstumhet o. s. v.

En mycket farlig följdsjukdom är det smygande njurlidande, som ej sällan uppträder under tredje veckan eller ändå senare. Denna komplikation kan inträffa äfven efter de skenbarast lättaste fall af skarlakansfeber. Det är naturligtvis af vikt att lidandet upptäckes så snart som möjligt genom undersökning af urinen.

Skarlakansfebern behandlas i främsta rummet med hygieniska och dietiska åtgärder. Den sjuke skall genast gå till sängs i ett isoleradt rum, som ej bör hållas varmare än högst 18 grader. Födan skall vara lätt, kött och tung mat undvikas. Mjölk, litet hafresoppa, kanske också litet buljong med ägg är den lämpligaste kosten. Är matlusten borta eller svårigheten att svälja särskildt stor, bör den sjuke ej pinas att äta, utan nöjer man sig med att då och då ge honom en klunk varm mjölk.

Munnen och svalget böra flitigt gurglas med en tvåprocentig lösning af klorsyradt kali. För mindre barn eller sådana, som ej vilja gurgla sig, äro nässpolnin-gar med s. k. näsdusch två gånger om dagen att tillråda. Till spolningsvätska kan användas en svagt rosafärgad lösning af öfvermangansyradt kali. Våt-värmande omslag (se Omslag) kunna med fördel användas omkring halsen. Mot febern rekommenderas 5 minuters helbad med en värmegrad af omkr. 32 gr., hvarefter patienten omedelbart får några matskedar tunt, varmt te med några droppar konjak i och väl öfver-täckes. Man kan äfven tvätta kroppen med en svamp doppad i vatten af samma värmegrad.

Den sjuke bör ej, äfven vid normalt tillfrisknande, tillåtas lämna sängen förrän efter 3—4 veckor. Allt, som varit i beröring med den sjuke, bör desinficeras eller oskadliggöras och sjukrummet grundligt rengöras, helst nyta-

petseras och nystrykas, innan det begagnas af andra.

Skatter. I skatteväsendet ingå dels skatter i egentlig mening (utgörandet af penningar eller varor) ocb dels besvär (personliga tjänstbarheter). Skatterna äro af två hufvudslag: kronoskatter oeh kommunalskatter. Man plägar skilja mellan direkta skatter, som omedelbart utgå för besittningen af ett visst förmögenhetsobjekt eller för åtnjutande af en inkomst, och indirekta skatter, eller sådana, som erläggas vid företagandet af en handling, hvilken anses utvisa skatteförmåga. Inom kommnnal-beskattningen äro de direkta skatterna förhärskande, medan däremot kronans skatteinkomster till största delen härröra från indirekta skatter. En skatt kan vidare vara proportionell med tillgångarna (stå i direkt förhållande till dessa) eller ock progressiv, d. v. s. växa i större förhållande än tillgångarna. Progressiva skatter äro hos oss inkomst-och förmögenhetsskatten samt arfs-skatten.

Mantalspenningarna äro en ren personskatt, som utgår med 40 öre för man och 20 öre för kvinna af enhvar som fyllt 18 år. Befrielse åtnjutes dock i vissa fall, t. ex. på grund af fattigdom.

(Se f. ö. Bevillning, Självfdeklaration och Taxering.)

Skelögdhet (se ögonsjukdomar.)

Skendöd kan man kalla hvarje fall af djirp medvetslöshet med fullständigt omärkbara andningsrörelser och ytterlig nedsättning af hjärtverksamheten, ett tillstånd, som har stor yttre likhet med verklig död, i hvilken det lätt kan öfvergå.

Att fall verkligen inträffat, då sken-döda blifvit lefvande begrafna, är ett faktum, men torde dock ha hört till de sällsynta undantagen redan i forna tider och förekommer väl aldrig numera, då snart sagdt hvarje person med vanlig

folkskolebildning kan vara i stånd att afgöra, om verklig död föreligger eller icke (se Dödstecken). I alla händelser kan det ju vara skäl att vid alla dödsfall efter ovanligt hastigt sjukdomsförlopp låta den döde undersökas af en läkare, därest man icke själf tror sig om att afgöra saken.

Skeppsgossekären vid k. flottan har till ändamål att rekrytera flottans sjömanskår, framför allt dess matrosafdel-ning. Kåren är indelad i 5 kompanier, af hvilka 3 äro förlagda i Karlskrona och 2 i Marstrand.

För att blifva antagen till skeppsgosse fordras, att den sökande i afseende på uppförande, förståndsgåfvor och kropps-förmögenheter befinnes lämplig; att han kan förete afgångsbetyg från folkskola eller vid förhör visar sig äga motsvarande kunskapsmått, samt att han 1 okt. det år inträde sökes fyllt 15, men ej 17 år, dock kunna undantagsvis ynglingar mellan 17—18 år äfvensom i åldern 14—15 år antagas.

Ansökning skall underskrifvas af ynglingens målsman och åtföljas af prästbetyg, kunskapsbetyg, om fadren varit eller är i flottans tjänst, vederbörligt tjänstebetyg för denne, samt i det fall yngling varit till sjöss bevis af vederbörande befälhafvare häröfver jämte vitsord rörande ynglingens uppförande ombord.

Skiljedom. Tvister af sådan art, att förlikning kan träffas på sätt utsöknings-lagen stadgar, äfvensom fråga om

ersättning för skada, som någon tillfogat annan genom brott, kunna lämnas till afgörande af en eller flera skiljemän, därest parterna härom ena sig. Skiljedomsförfarandet är regleradt genom lagen om skiljemän d. 28 okt. 1887, hvilken lag dock ej äger tillämpning å skil-jeaftal, som innefattar rätt för parterna att klandra skiljedomen.1611

Om ej antalet skiljemän är angifvet i skiljeaftalet eller något däri bestämts rörande sättet för skiljemännens utseende, skola skiljemännen vara tre, af hvilka hvardera parten väljer en och de sålunda valda tillkalla den tredje.

Skiljeman skall vara fyllda 25 år, ej vara dömd för brott, som medför förlust af medborgerligt förtroende, eller stå under tilltal för dylikt brott, eller dömd ovärdig att i rikets tjänst nyttjas eller att föra annans talan inför rätta. För öfrigt gälla samma jäf, som äro föreskrifna för domare och för vittnes-gillhet i allmänhet.

Skiljedom varder ogill, när den ej afkunnats inom af parterna föreskrifven tid eller när skiljemännen öfverskridit sitt uppdrag eller meddelat dom angående fråga, som ej lagligen kan afgöras genom skiljedom. Part, som på grund af jäfsanmärkning mot någon skiljeman eller på grund af felaktighet i ärendets behandling vill hafva skiljedom häfd, skall inom 90 dagar efter det skiljedomen delgifvits honom draga frågan inför domstol.

Då verkställighet af skiljedom sökes hos öfverexekutor, skall denna myndighet, innan dylikt förordnande lämnas, undersöka huruvida lagens föreskrifter blifvit iakttagna.

Skilsmässa (se Äktenskapsskillnad.) Skingringsförbud (se Kvarstad.) Skogseld (se Eldsläckning.)

Skogsinstitutet (Stockholm) har till ändamål »att genom kostnadsfri under visning utbilda skickliga skogshushållare och att utveckla skogsvetenskapen på nationell grund».

Undervisningsämnen äro i hufvudsak följande: skogsindelning, skogsskötsel, skogsteknologi, botanik, zoologi, fysik, kemi, lära om jordmån och klimat samt agronomi, matematik och byggnadslära, tillämpade på skogshushållningen, geo-

desi, linear- och kartritning, nationalekonomi, skogs- och jaktförfattningar, bokföring ocli tjänsteexpedition, samt jaktkunskap.

Vid skogsinstitutet anordnas två kurser, nämligen a) en högre för undervisning i samtliga läroämnen till den omfattning, som erfordras för erhållande af fullständigt afgångsbetyg, samt b) en lägre för undervisning i skogshushållningsläran och de viktigaste bland biämnena.

För att blifva antagen såsom ordinarie elev vid skogsinstitutet erfordras: att hafva god frejd; att äga frisk kropp utan lyten, sjukdomsanlag eller fel i syn- eller hörselorgan och hafva normalt färgsinne; hvarjämte erfordras, därest sökande önskar begagna högre kursens undervisning:

att, efter aflagd studentexamen, vid Ombergs eller Klotens skogsskolor hafva genomgått den senast afslutade lärokur-sen eller den, som närmast föregått denna och därvid hafva undfått fullständigt afgångsbetyg; samt

att, om studentexamen aflagts å den klassiska linjen, hafva vid allmänt läroverk eller inför skogsinstitutets vederbörande lärare undergått kompletteringsexamen i matematik, fysik och kemi samt därvid visat sig i dessa ämnen äga insikter, motsvarande fordringarna för studentbetyg å den reala linjen;

eller, därest sökande vill begagna endast den lägre kursens undervisning:

att hafva erhållit flyttningsbevis från minst femte klassen i allmänt läroverk med godkända insikter i matematik och naturlära samt därefter antingen, på siiti ofvan är nämndt, genomgått Ombergs eller Klotens skogsskolor eller ock dels hafva under minst två år deltagit i de vid landtegendom, sågverks eller bruksrörelse förekommande skogsgöromål och därvid jämväl förvärfvat färdighet i fält-1613

och skogsmätning, dels innehafva en ålder af minst 18, högst 28 år.

Till extra elev må direktören i mån af utrymme antaga den, som med företeende af intyg om ålder och god frejd för sådant ändamål anmäler sig.

Ansökning om inträde som ordinarie elev vid institutet skall, åtföljd af behöriga intyg i ofvan angifna hänseenden, före den 1 juli det år, då lärokursen i hvilken inträde sökes tager sin början, ingifvas till institutets direktör, och skall vid ansökningen jämväl fogas förbindelse af vederhäftig person att vid anfordran gälda den kostnad för deltagande i de praktiska öfningarna, till hvars bestridande anslagna medel icke äro tillräckliga. Den, som utan att hafva genomgått Ombergs eller Klotens skogsskolor vill begagna undervisningen i den lägre kursen, skall vid ansökningens ingifvande personligen inställa sig hos direktören.

Vid 1912 års riksdag beslöts skogsinstitutets omorganisation till en skogs -högskola.

Skogslagstiftning (se Skogsvårdsstyrelse.)

Skogsskolorna ha till uppgift att genom kostnadsfri undervisning bibringa hufvudsakligast praktisk insikt och färdighet i skogshushållning, beträffande Ombergs och Klotens skogsskolor såsom förberedelse till inträde vid skogsinstitutets högre kurs och i fråga om öfriga skogsskolor för utbildande af skickliga skogvaktare.

Skogsskolorna äro följande: Ombergs (Östergötlands län), Klotens (Kopparbergs län), Hällnäs (Västerbottens län), Bispgårdens (Jämtlands län), Grönsinka (Gäfleborgs län), Bjurfors (Västmanlands län), Hunnebergs (Älfsborgs län), Kalle berga (Kristianstads län) och Skogshalls (Södermanlands län).

Angående inträdesfordringarna till Ombergs och Klotens skogsskolor se ofvan under art. Skogsinstitutet. För öfriga skogsskolor gälla följande bestämmelser:

För vinnande af inträde skall före d. 15 juni till skolans föreståndare ingifvas egenhändigt skrifven ansökning, åtföljd af prästbetyg, utvisande, att sökanden icke är under 20 eller öfver 30 år gammal samt har god frejd; läkarebetyg, som styrker, att sökanden har sådan kroppskonstitution samt syn- och hörselförmåga, som fordras för inträde vid Ombergs eller Klotens skogsskolor; or-lofssedel eller arbetsbetyg, därest sökande förut haft tjänst eller anställning; samt betyg af lärare, vid folkskola eller folkhögskola, att sökanden vid tiden för ansökningens ingifvande förmår obehindradt och flytande läsa svensk och latinsk tryckstil samt handskrift och skrifva läslig stil samt är kunnig i de fyra räknesätten så i bela tal som i bråk.

Domänstyrelsen kan för särskilda fall medgifva undantag i fråga om den för inträde i skogsskola stadgade ålder.

Skogsskolornas elever erhålla fritt husrum i den mån utrymmet medgifver, hvarjämte ett antal af de mest förtjänta och behöfvande, efter föreståndarens pröfning, kan erhålla underhållsmedel till visst belopp.

Skogsskötsel. För det rätta vårdandet af skogen, tillvaratagandet af dess tillgångar och ökandet af dess afkast-ningsförmåga kunna två afverkningsme-toder ifrågakomma: trakthuggning och blädning.

Trakthuggning kan försiggå på två sätt, allteftersom man beräknar återväxt från kringliggande skog eller från kvarlämnade fröträd.

Det förra afverkningssättet, som kallas kalhuggning, kan endast användas, där jordmånen ej är för grund, för fattig på1615

mylla eller för lätt uttorkad. leke heller bör den företagas på högt belägna platser, som äro utsatta för starkt solljus oeh stormar.

Det senare afverkningssättet, fröträds-hygget, därvid ett efter förhållandena lämpadt antal fröträd kvarlämnas för att befröa marken, är det säkraste sättet att åstadkomma sjäifsådd, hvartill kommer att de kvarlämnade fröträden lämna plantorna ett välbehöfligt skydd och hindra marken från att gräsbindas. Huru tät fröträdsställningen bör göras, beror på fröträdens storlek och ålder, på trädslagets behof af beskuggning samt på beskaffenheten af marken och jordmånen. Ju mindre yfviga kronor fröträden hafva och ju mindre frögif-vande de äro, samt ju mera skuggför-dragande trädslaget är, och ju magrare eller mera i behof af beskuggning för gräsets återhållande jordmånen är, dess tätare böra fröträden stå hvarandra. Lämpligast bedömes, huru tät fröträdsställningen skall vara, i barrskog på barmark och i löfskog medan löfvet ännu sitter kvar.

I bokskog och äfven någon gång i tät granskog är det lämpligt att, innan fröträdsställning företages, göra s. k. förberedningshuggningar, hvilka fortgå öfver en yta, motsvarande det antal år, som förflyter mellan två froår. Därigenom vinnes, att frösättningen befordras hos de blifvande fröträden och dessa vänjas vid att bättre tåla friare ställning. Dessa huggningar, vid hvilka endast smärre och skadade träd borttagas, fylla också virkesbehofven under den tid, då intet allmänt fröår inträffar och det således vore olämpligt att göra en vanlig fröträdsställning.

Afverkningen tager sin början i de äldsta delarna af skogen, och böra hyggena gå i följd efter hvarandra under en tid af minst tio år — denna tid be-

nämnes period och den under denna tid afverkning underkastade skogen kallas periodhygge — samt alltid gifvas en aflång, regelbunden form med jämna och räta sidor och en bredd icke öfversti-gande 60 meter. Med långsidan böra de läggas mot det håll, från hvilket de starkaste och i synnerhet vid källossningen farligaste vindarna komma, för att den återstående skogen må skyddas mot stormar och därjämte utgöra ett skydd för återväxten och fröträden.

Till följd af skogens beskaffenhet, läget eller andra orsaker är det ofta nödvändigt, att afverkningen tager sin hörjan i den af vindarna mest blottställda delen, hvarför en skogsremsa, stormkappa, af 35 meters bredd kvarlämnas mot det håll, hvarifrån de farligaste vindarna komma. Denna bibehålles, till dess den afverkade marken är försedd med fullständig återväxt. Det är merendels de nordostliga och sydvästliga vindarna, som förorsaka den största skadan på skogen.

Om yngre skog förefinnes å det till afverkning bestämda hygget, bör det sparas, om det upptager en sammanhängande yta af vid pass 20 ar.

Blädningen, d. v. s. den blädning, vid hvilken en ordentlig plan för af-verkningens gång och storlek följes och åtgärder för återväxtens underlättande vidtagas, har följande fördelar framför trakthuggningen; behofvet af olika virkesslag tillgodogöres lättare; skogen blir mindre utsatt för de menliga inverkningarna af sol och blåst; fullständig återväxt genom sjäifsådd erhålles oftast. Den bör användas hufvudsakligen i skogarna i de nordliga delarna af landet, från hvilka hufvudsakligen endast gröfre träd kunna vinna afsättning, i mindre skogar och i hagmark samt på mager och stenbunden mark.

Blädning bör därutinnan så mycket1617

som möjligt närma sig trakthuggning, att hyggesplatserna komma att fortgå i en efter skogens beskaffenhet oeh ålder lämpad ordningsföljd å en sammanhängande yta. Likaså böra hyggesplatserna göras så stora, att tillräcklig återväxt i dem kan uppkomma. Som allmän regel härvidlag kan uppställas, att hygges-platserna i granskog, där marken är af medelmåttig bördighet, ej böra göras mindre, än att deras genomskärning blir lika med den kringstående skogens höjd och i tallskog en half gång längre. De böra bilda så regelbundna figurer som möjligt och begränsas af så räta linjer som möjligt. Att ett och annat ej fullvuxet träd medtages får ej hindra detta. Afverkningen sker i den riktning, att den kvarstående skogen skyddas mot de häftigaste vindarna.

Träden indelas med afseende på deras behof af ljus eller skugga i

mest ljusbehöfvande: asp, björk, lärkträd och tall;

ljusbehöfvande: al, alm, ask, ek, lönn och rönn;

skuggbehöf vande: af venbok, bok, gran, idegran, lind och silfvergran.

Det är lätt att afgöra, huruvida ett träd är ljusbehöfvande eller icke. Träd med tät krona föredrager skugga bättre ju tätare den är, och ju glesare den är, dess större behof af ljus har trädet. Vidare »rensa sig» — d. v. s. att de nedre grenarna till följd af brist påljus och lnft affalla och torka— de ljusbehöfvande trädslagen tidigare, och likaså inträder själf gallringen — de svagare trädens undertryckande oeh småningom försiggående utdöende — tidigare och försiggår fortare hos de ljusbehöfvande trädslagen, hvilka därjämte äfven växa fortare i sin ungdom. Ju mera ljusbehöfvande ett trädslag är, dess bättre lämpar det sig för trakthuggning och

tvärtom ju mera skuggfördra gande det är, dess mera fordrar det blädning.

Skogsstaten. Enligt nu gällande instruktion för skogsstaten af 23 dec. 1909 är riket fördeladt i 10 skogsdistrikt, omfattande tillsammans 90 revir. I hvarje distrikt finnes en öfverjägmästare, som är chef för distriktets skogspersonal. Reviren förestås af jägmästare, som hand-hafva den omedelbara skötseln och vården af de allmänna skogar inom reviret, som stå under skogsstatens förvaltning. Därjämte äro anställda assistenter hos såväl öfverjägmästaren som i allmänhet äfven hos jägmästarna samt en särskild skogstaxator inom hvarje distrikt.

Skogsvårdsstyrelser. För att söka hämma den skogssköfiing, som ägde rum på enskilda tillhöriga skogar, utfärdades d. 24 juli 1903 en lag angående vård af enskildas skogar. Enligt denna lag får ej enskild person å honom ensam tillhörig skogsmark bedrifva afverkning i sådan omfattning eller efter afverkningen med marken så förfara, att skogens återväxt uppenbarligen äf-ventyras, vid påföljd att han måste vidtaga för återväxtens betryggande erforderliga åtgärder.

Uti lagen bestämmes äfven, att uppsikten öfver vården af enskildas skogar skall utöfvas af en för hvarje landstingsområde för tre år i sänder utsedd skogsvårdsstyrelse, bestående af en af k. m:t utsedd ordförande samt två af vederbörande landsting valda ledamöter. Skogsvårdsstyrelse har dessutom till uppgift att befrämja den enskilda skogshushållningen genom utbredande af kunskap i skogsskötsel, beviljande af bidrag till och utförande af arbeten för skogskultur, tillhandahållande af skogsfrö och plantor m. m., att förvalta de medel, som genom skogsvårdsafgifter eller eljest inflyta till skogsvårdskassan, samt1619

att på begäran af skogsägare förordna sakkunnigt biträde vid skogens skötsel.

Inom Västerbottens och Norrbottens län, för hvilka särskilda författningar gälla, äro ej skogsvårdsstyrelser inrättade.

Angående skogsvårdsstyrelses uppsikts-myndighet är följande stadgadt:

Då skogsvårdsstyrelse på grund af inkommen anmälan eller eljest finner anledning antaga, att skogsmark är utsatt för vanskötsel, äger styrelsen erhålla k. befallningshafvandes förordnande för en skogsstatens tjänsteman att med biträde af två ojäfviga gode män undersöka den ifrågavarande skogsmarken samt att till skogsvårdsstyrelsen afgifva redogörelse för undersökningen jämte förslag till de åtgärder, som tilläfventyrs erfordras för markens återställande i skogbärande skick. Skogsvårdsstyrelsen bar därefter att söka träffa öfverenskommelse med markens ägare eller brukare om vidtagandet af erforderliga åtgärder. Kan dylik öfverenskommelse ej träffas, äger skogsvårdsstyrelsen att instämma vederbörande till ortens domstol, hvilken föreskrifver de åtgärder, som skola vidtagas, och tiden, inom hvilken de skola vara verkställda, vid äfventyr att de eljest utföras på den försumliges bekostnad, hvarjämte domstolen kan, i händelse det pröfvas nödigt, meddela afverk-ningsförbud intill dess

föreskrifna åtgärder blifvit vidtagna. Öfverträdelse af dylikt afverkningsförbud straffas med böter från 25 till 500 kronor jämte förlust af det olagligt afverkade virket eller dess värde.

Inom kommun, som sådant önskar, må för tre år i sänder tillsättas en skogsvårdskommitté af tre personer, af hvilka en utses af skogsvårdsstyrelsen samt de två öfriga af kommunalstämma enligt samma grund som följes vid ut-

seende af gode män vid landtmäteriför-rättning.

Skolor (se Elementarläroverk, Flickskolor och Folkskolor.)

Skolråd, I hvarje kyrkoförsamling skall i regel finnas ett skolråd. Detta kan dock förenas med kyrkorådet till ett gemensamt kyrko- och skolråd. Flera församlingar inom samma pastorat eller stad kunna ock förena sig om gemensamt skolråd. Skolrådet är kyrkokommunens förvaltande och verkställande myndighet i fråga om folkskolans och därmed sammanhängande angelägenheter. Det är tillika församlingsbiblio-teksstyrelse och barnavårdsnämnd, där ej särskild sådan styrelse eller nämnd är af kyrkostämman tillsatt.

Församlingens kyrkoherde eller den hans ämbete förestår är självskrifven ordförande i skolrådet. Ledamöter utses till lämpligt antal (dock minst 4) af kyrkostämma. Valbarhetsvillkoren äro desamma som för ledamot af kyrkorådet, liksom ock valperioden är densamma. Skolrådet väljer inom sig en vice ordförande för hvarje år. I öfrigt gälla reglerna för kyrkoråd.

I stad, där stadsfullmäktige finnas och k. m:t på framställning af stadsfullmäktige eller kyrkostämma därom förordnat, skola folkskoleväsendet och därmed sammanhängande frågor utgöra en för hela staden gemensam angelägenhet, hvilken här närmast handhafves af en skolstyrelse, som i regel utgöres af kyrkoherden i församlingen (eller den af flera kyrkoherdar, som domkapitlet därtill utser) samt af ett jämnt antal ledamöter, minst 8 och högst 20, hvaraf halfva antalet väljes af stadsfullmäktige och halfva antalet af kyrkostämman eller kyrkostämmorna. Beslutanderätten i fråga om skolväsendet och hvad därtill hör utöfvas för öfrigt af stadsfullmäktige (ej kyrkostämma).1621

Skolålder—Skrif kramp.

1622

I Stockholm handhafves folkskoleväsendet dels af den för bela kommunen gemensamma öfverstyrelsen för Stockholms stads folkskolor och dels af de territoriella församlingarnas skolråd.

Skolålder. Barns skolålder räknas fr. o. m. det kalenderår, under hvilket barnet-fyller 7 år, t. o. m. det, under hvilket barnet fyller 14 år, kyrkostämma dock obetaget att på förslag af skolrådet bestämma vissa afvikelser från denna regel. Lärjunge, som ej vid skolålderns slut inhämtat för afgång från skolan erforderliga kunskaper, skall fortfarande anses skolpliktig, hvaremot lärjunge, som före denna tid inhämtat erforderligt kunskapsmått, äger rätt att blifva från skolgång befriad. På grund af fattigdom eller bristande fattningsgåfva kan barn äfven före genomgången skol. kurs befrias från skolgång.

Alla barn, som inträdt i skolåldern, äro pliktiga att inställa sig till intagning i skola, så framt de ej enligt anmälan af föräldrar eller målsman åtnjuta undervisning vid någon offentlig läroanstalt eller enskild skola, som kan likställas med folkskolan, eller erhållit tillstånd af skolrådet att åtnjuta undervisning i hemmet. I sistnämnda fall äger skolrådet sedermera inkalla barnet till pröfning och, om så finnes nödigt, ålägga det skolgång.

Föräldrar eller målsmän, som tredskas att fullgöra sina skyldigheter i fråga om barnens skolplikt, kunna tilldelas varningar af pastor och kyrkoråd. Blifva dessa utan verkan, kunna barnen genom skolrådets försorg skiljas från föräldrarna eller målsmännen och på dessas bekostnad anförtros åt andra personer.

Skottpenningar utbetalas af staten för nedannämnda djur med följande belopp:

varg..................... 50 kronor

lo .... 25 kronor

järf .... 10 >

Den, som vill erhålla skottpenningar, har att antingen uppvisa huden af det dödade djuret för kronofogde, länsman eller ordförande i kommunalstyrelse samt taga hans intyg att djuret dödats inom riket och att dess öron blifvit i hans närvaro afskurna, eller ock förskaffa sig intyg af föreståndare för zoologiska museet vid någotdera af rikets universitet eller af intendent vid zoologiska riksmuseum, att det dödade djuret afläm-nats i ostympadt skick till museets samlingar. Mot företeende af ettdera af dessa intyg, hvilka utfärdas utan lösen, få skottpenningar sedan lyftas hos närmaste kronouppbördsman eller k. befallningshafvande.

Skrifkramp är en åkomma, som så godt som uteslutande angriper personer, som skrifva mycket, och beror på en rörelserubbning i en viss grupp muskler, som samverka vid skrifarbetet. Musklerna kunna samtidigt vara fullt användbara för annat arbete. Till skrifkram-pens uppkomst medverka ofta biomständigheter, såsom dåliga (hårda eller spetsiga) pennor, olämpligt skrifunderlag, olämplig ställning af kroppen o. s. v., men framför allt nervösa anlag.

Behandlingen bör i första rummet inriktas på att bereda de ansträngda musklerna och nerverna hvila, d. v. s. man upphör med allt skrifarbete någon tid. I lättare fall kan man ernå goda resultat genom försök med pennskaft, som äro lättare och tjockare (af kork) eller så formade att de gifva handen en annan ställning, eller med mjuka, trubbiga pennor o. s. v. Det verksammaste botemedlet är dock elektrisk behandling samt metodisk sjukgymnastik och massage samtidigt som patienten för ett sundt och krafterna stärkande lefnadssätt.

Skrofler, eller rättare skrofulos, kallar man ett svaghetstillstånd, som är ganska vanligt hos barn med vissa anlag för tuberkulos. Barnen äro antingen klenväxta oeh magra med klara ögon och långa ögonhår eller bleka med sjuklig hy och stor benägenhet för envisa utslag kring ögon, öron, näsa o. s. v., snufva, körtelsvullnader, i synnerhet å halsen m. m.

Tillståndet fordrar en allmän hygienisk och dietisk behandling: kraftig näring, mycket fett (mjölk, grädde, färskt smör), kött, ägg, fisk o. s. v. samt ren, frisk luft, kroppsrörelse och bad. Ett utmärkt och bepröfvadt medel är fiskolja (torsklefvertran), som gifves mindre barn teskedvis, större matskedvis flera gånger dagligen före maten. Efter en månads tid göres ett uppehåll på en vecka eller ett par, hvarefter medlet åter upptages. Fiskoljan föredrages bäst vintertiden; under den varma årstiden kan den förorsaka matsmältningsrubbningar.

Skuldebref. Skuldebref (revers) kan vara af tvänne slag, löpande eller icke löpande. Löpande skuldebref kallar man ett sådant, som är utfärdadt till innehafvaren eller ock till viss man eller order; icke löpande skuldebref är åter ett sådant, som är ställdt till viss man. Skillnaden ligger däri att innehafvare af ett löpande skuldebref är, utan att öfverlåtelse därå finnes tecknad eller eljest styrkes, berättigad att därför njuta betalning, hvaremot icke löpande skuldebref endast gäller i dens hand, till hvilken det är utfärdadt, eller hans rätts-innehafvare, däremot icke kan göras gällande af annan innehafvare, så framt det ej formligen öfverlåtits (transporterats) på denne. En annan skillnad består däri, att på grund af löpande skuldsedel kan gäldenären lagsökas hvar som helst, hvaremot lagsökning på grund af icke löpande skuldebref måste ske i den

ort, där gäldenären har sitt hemvist eller för tillfället är boende.

Skuldebref skall innehålla uppgift å det belopp (i penningar eller varor), som gäldenären förbinder sig att utgifva, hvarvid summan i kronor vanligen, för att förekomma förfalskningar, skrifves med både bokstäfver och siffror, exempelvis: »sexhundratrettiosex (636) kronor 47 öre». Vidare bör skuldebref vara ställdt till någon (viss man, viss man eller order, innehafvaren) och innehålla ort och datum för utfärdandet samt utgifvarens namnteckning (eller bomärke). Alldenstund skyldigheten att bevisa skuldebrefs äkthet, därest denna bestrides, åligger borgenären, hör denne ej försumma att låta gäldenärens namnteckning" bevittnas af två ojäfviga, på en gång närvarande personer, hvilka äfven böra utsätta yrke eller titel samt adress. Om något af vittnena, på den grund att

gäldenären ej kan skrifva, tecknat dennes namn, bör detta angifvas i vittnesmeningen. För öfrigt brukar ett skuldebref äfven innehålla bestämmelser om betalningstid och ränta samt gäldenärens erkännande af bekommen valuta. Är ej viss betalningstid utsatt, är borgenären berättigad att fordra betalning, när han vill, liksom gäldenären å sin sida har rätt att betala skulden när helst han önskar.

I fråga om bevittnande af namnteckningar bör erinras, att ingen bör bevittna en namnteckning utan att ha sett den skrifvas eller vederbörande inför honom erkänt densamma. Detta är i synnerhet viktigt beträffande skuldebref, enär man genom att på god tro bevittna en namnteckning å ett dylikt utsätter sig för risken att, om detsamma befinnes falskt, få ersätta borgenären den förlust, han därigenom ådragits.

Skyddskoppympning (se Vaccination.)1625

Skytteföreningar.

1626

Skytteföreningar. Skyttarna i de frivilliga, af staten understödda skytteföreningarna hänföras beträffande redovisning, öfningar och täflingar till någon af nedannämnda grupper och klasser. Indelningen i grupper afser fördelningen af statsanslaget; indelningen i klasser hufvudsakligast sättet för öfningarnas oeh täflingarnas bedrifvande. Grupperna äro två: A-gruppen, som omfattar de skyttar, som icke öfverskridit värnpliktsåldern, och, så vidt de befinna sig i nämnda ålder, blifvit inskrifna såsom värnpliktiga eller i vederbörlig ordning erhållit uppskof med inskrifningen, och B-gruppen, som omfattar öfriga skyttar. Klasserna äro fyra: rekrytklassen, l:a, 2:a och 3:e klassen.

Öfningarna bedrifvas med förberedande öfningar, precisionsserier, hastiga precisionsserier och hastighetsserier. Med de »förberedande öfningarna» afses att inlära i skjutningen ingående handgrepp och färdigheter, först hvar för sig och sedan sammanslagna, samt att sålunda säkrare, hastigare och billigare uppnå eftersträfvad skjutskicklighet. Med »precisionsserierna» afses att. bibringa förmåga att vid skjutningen i olika ställningar träffa med kulorna tätt tillsamman i målets midt. Hvarje serie består af 12 skott, hvaraf 4 afgifvas liggande, 4 i knästående och 4 i stående ställning. Afståndet till målet är olika för olika klasser. Med de »hastiga precisionsserierna» afses att, utan nämnvärd uppoffring af träffsäkerhet, så småningom nedbringa den för intagande af ändamålsenliga skjutställningar och för skottens afgifvande erforderliga tiden. Med »hastighetsserierna» afses att, om ock med uppoffrande af den högre graden af träffsäkerhet, uppdrifva eldhastigheten under korta tidsmoment till den högsta möjliga grad. Skjutningen sker såväl i knästående som liggande ställning. An-

talet skott bestämmes af skyttens färdighet och af tiden, som i allmänhet begränsas till en half minut i hvardera ställningen.

Öfningarna fördelas i de olika klasserna på följande sätt: Rekrytklassen bedrifver hufvudsakligast förberedande öfningar samt skjuter precisionsserier på 100 m afstånd; l:a klassen bedrifver förberedande öfningar samt skjuter precisionsserier på hufvudsakligast 200 m afstånd; 2:a klassen bedrifver förberedande öfningar särskildt med hänsyn till hastiga precisionsserier samt skjuter hufvudsakligast precisionsserier på 300 m afstånd; 3:e klassen bedrifver förberedande öfningar särskildt med hänsyn till hastighetsserier samt skjuter precisionsserier och hastiga precisionsserier på 300 m och, där omständigheterna medgifva, äfven på längre afstånd samt hastighetsserier på 200 m afstånd.

De frivilliga skytteföreningarnas täflingar om statens pris äga rum vid täf-lingsskjutning inom skytteförening samt vid täflingsskjutning inom skytteförbund. Berättigade till deltagande i täfling äro de medlemmar af skytteförening, hvilka inom sin skjutklass hafva under året skjutit minst 60 protokollförda skott, hvaraf 20 i liggande, 20 i knästående och 20 i stående ställning, och som icke kvarstå i rekrytklassen. Skyttarna täfla klassvis.

Såsom klasstecken bäras af l:a klassen en gul kokard, af 2:a klassen en blå och af 3:e klassen en gul och blå kokard på vänstra sidan af bröstet såsom kännetecken vid täflingar och andra lämpliga tillfällen.

Skyttekort är en på papp tryckt blankett, å hvilken anteckning göres af skytteföreningens ordförande enligt å kortet gifven anvisning. Skyttekort är afsedt att styrka frivillig skytts verksamhet såsom sådan och skall medföras vidtäf-1627

lingar och vid inträde i militär tjänstgöring.

Skyttemärke bäres på bröstet af därtill berättigad skytt vid täflingar och andra lämpliga tillfällen såsom utmärkelsetecken för visad skjutskicklighet. Det består af tvänne korslagda af en eklöfskrans omgifna gevär af 3 cm längd och utdelas i 3 olika grader: l:a gradens i brons, 2:a gradens i silfver och 3:e gradens i guld. För att vara berättigad till erhållande af skyttemärke fordras att under året hafva vid öfnings-skjutning visat följande prof på skjutskicklighet: för l:a gradens skyttemärke: att i 5 precisionsserier på 200 m afstånd hafva uppnått minst 40 poäng i hvarje serie; för 2:a gradens skyttemärke: att i 5 precisionsserier på 300 m afstånd hafva uppnått minst 45 poäng i hvarje serie; för 3:e gradens skyttemärke: att i 3 precisionsserier på 300 m afstånd hafva uppnått minst 55 poäng i hvarje serie och att därjämte i hvardera af 2 omedelbart på hvarandra följande hastighetsserier på 200 m afstånd i liggande och knästående ställning 2 gånger hafva uppnått minst 43 poäng. Endast ett skyttemärke kan under året förvärfvas.

Skäggsvamp är en åkomma, som vanligen uppstår i skägget och som orsakas af en liten mikroskopisk svamp, hvilken vid bristande renlighet å rakstugor lätt öfverföres från person till person. Åkomman kan vara ganska envis och svårbotlig och yttrar sig med reformliknande utslag. Vid behandlingen uppmjukar man och aflägsnar skorpor och fjäll så mycket som möjligt, hvarefter man . tvättar med såpsprit eller varmt såpvatten. Inträder stark retning efter tvättningen, använder man efteråt milda salfvor eller ströpuder (zinkpasta, zinkpuder) i början, hvarpå man öfvergår till resorcin- eller skalpasta, som pålägges 10—20 minuter hvarje gång,

hvarefter pastan borttorkas med flanell. Härmed fortsätter man tills huden börjar affjälla, hvarefter man öfvergår till Lassars zinksalicylpasta.

Eesorcinpasta sammansättes af 5 gm resorcin, 10 gm zinkoxid och 10 gm stärkelse på 25 delar vaselin. Skalpasta sammansättes af 5 gm naftol, 10 gm grönsåpa, 10 gm vaselin och 25 gm fäldt svafvel. Resorcinpasta och skalpasta få ej användas omedelbart efter hvarandra, emedan huden då färgas svart.

Skönhetsmedel. Det bästa skönhetsmedlet är renlighet i förening med ljus och luft (se Hudens vård). En allmän förutsättning för skönhetens bibehållande är vidare ett hygieniskt och förståndigt lefnadssätt. Olämplig diet, nattvak och öfveransträngningar af alla slag sätta ganska snart spår, som inverka på skönhetsintrycket och icke äro så lätta att få bort. Man ser detta bäst på det härjade utseendet hos damer, som varit mycket i farten under en säsong, ilat från den ena balen till den andra och dansat ända in på småtimmarna. Den bleka, glåmiga, slappa hyn och de glanslösa ögonen tala här sitt vältaliga språk om faran af ett dylikt lefnadssätt, som måste göra individen gammal i förtid. Så länge man är ung kunna visserligen dessa spår undanrödjas genom ett klokt användande af sommarens tillfällen till ett mera naturenligt och stärkande lefnadssätt, men förr eller senare kommer den tid, då spåren ej längre låta aflägsna sig och då åldern i förtid ristar sina rynkor i huden och då ej ens några artificiella skönhetsmedel längre räcka till att dölja förfallet.

Ett skönhetsmedel, som allt för mycket förbises, är massagen. I sin enklaste form består denna i gnidning af ansiktet vare sig med händerna eller med en frotterhandduk. Då man tvättar1629

sig, bör man gnida ansiktet med händerna, ej begagna tvättsvamp eller s. k. tvättlappar. Hvarken med

tvättsvampen eller tvättlappen åstadkommes någon verksam massage af huden, hvartill kommer att de lätt bli härdar för bakterier af olika slag, om de ej oupphörligt rengöras oeh desinficeras. Friskt, rent vatten, kallt eller ljumt, är det bästa skönhetsmedlet. En mild, fet tvål bidrager att hålla huden mjuk och smidig. Ett godt medel att hålla huden klar och fin samt ren från s. k. lefverfiäckar är kaloderma, ett i handeln förekommande preparat, i hvilket bl. a. honung ingår som en beståndsdel. S. k. skönhetsvatten, som innehålla sprit, eter och andra skarpt verkande ämnen, böra undvikas såsom i längden förstörande för byn. Bättre är då att blanda litet borax i tvättvattnet, hvilket i synnerhet är bra mot röda och spruckna händer, i förening med efterföljande ingnidning med glycerin eller lanolin.

Mot ansiktsrynkor är massage det verksammaste medlet. Den med vaselin eller lanolin lätt insmorda huden strykes med fingerspetsarna, så att rynkorna småningom utjämnas. Vid rynkor mellan ögonbrynen strykes samtidigt åt båda sidorna längs ögonbrynen, vid vågräta rynkor i pannan uppåt och utåt och vid rynkor i yttre ögon vinklarna omväxlande uppåt och nedåt. Behandlingen måste upprepas metodiskt hvarje dag.

Skörbjugg är en sjukdom, som yttrar sig genom stor benägenhet för blödningar, i synnerhet från huden och slemhinnorna, och beror ytterst på en blod-förskämning orsakad af osunda lefnadsförhållanden. En stor roll spelar härvidlag födans beskaffenhet och i synnerhet brist på tillräcklig mängd friska födoämnen ur växtriket. Personer, som en längre tid få lefva på saltade födoämnen, angripas lätt af skörbjugg. Häraf

förklaras de härjningar denna sjukdom anställer ombord på å långresor gående fartyg, dock vida mer förr än nu, då man tack vare konservindustrien kan medföra äfven färska födoämnen på den längsta resa. Jämte födans beskaffenhet inverka äfven dåliga hygieniska förhållanden i allmänhet, framför allt dåliga, fuktiga bostäder, hvarför sjukdomen ej är ovanlig i fattighus, gammalmodiga kaserner och andra lokaliteter, där jämförelsevis många personer skola dela ett inskränkt utrymme.

I regel börjar sjukdomen med vissa allmänna symtom, bestående företrädesvis i en allmän mattighet, en känsla af tryck och beklämning öfver bröstet, hjärtklappning, vanligen också smärtor liknande reumatism i korsryggen och benen. I svårare fall blir den sjuke därjämte mycket ömtålig för köld och visar en påfallande sömnighet och andlig slöhet. Med sjukdomens utbrytande uppträda större eller mindre mörkröda fläckar, särskildt omkring hårrötterna, hvilka fläckar bero på blödningar i huden. Ibland sälla sig härtill äfven andra hudutslag, såsom blåsor, små knölar o. s. v. I svårare fall, i synnerhet vid skörbjuggsepidemier, förekomma äfven blödningar från slemhinnorna, i t. ex. näsan, och i inre organ, såsom magen och tarmarna, lungornas luftrör, njurarna o. s. v. Ett annat karaktäristiskt symtom är, att tandköttet antager en blåaktig färgning, svullnar, blir upp-luckradt och ömt samt blöder lätt. Ibland kan bela munslemhinnan angripas af en dylik inflammation.

För sjukdomens behandling erfordras i första rummet god luft och tillräcklig näring i förening med ändamålsenlig vård. I fråga om näringen spela färska grönsaker, såsom sallad, spenat, frukt och fruktsafter, en stor roll. Särskildt välgörande synes citronsaft vara. Ken-1631

lighet och flitig sköljning af munhålan med lösningar af klorsyradt kali, öfvermangansyradt kali och dylika desinficerande ämnen är af stor vikt. Invärtes gifvas stärkande medel, såsom järn och kina.

Slaganfall. Med detta uttryck menar man vanligen en hjärnblödning (se Hjärnsjukdomar), stundom äfven, ehuru oegentligt, en plötslig hjärtförlamning.

Slakt. Vid ali slakt, vare sig det är fråga om större eller mindre djur, bör man laga, att djuret pinas så litet som möjligt. Detta är äfven ekonomiskt fördelaktigt, enär ju snabbare och smärtfriare ett djur dödas desto bättre blir dess kött. Detta gäller ej allenast egentliga slaktdjur utan äfven fjäderfä och fisk.

Större djur böra alltid döfvas, innan de stickas. För detta ändamål finnas i handeln tillgängliga skjut- och slagmasker, som ingen djurägare borde försumma att lägga sig till med. Skjutmaskerna äro försedda med en

stålhylsa, innehållande en krutladdning, som vid slag på ett tändstift exploderar och drifver en spetskula in i djurets hjärna, slagmasken åter är försedd med ett starkt, spetsigt stift, som kan skjutas fram och tillbaka och som med en klubba, yxa e. d. drifves in i djurets hufvud. Resultatet blir i båda fallen att djuren ögonblickligen bedöfvas, hvarefter de slaktas på vanligt sätt. Själfva maskerna bestå af läder och spännas om djurets hufvud, så att detta ej kan se. Skjutmasker begagnas för större djur, såsom hästar och nötkreatur, slagmasker för smärre kalfvar samt får och svin.

Fördelaktigt är att låta djuret svälta eller åtminstone gifva det mycket litet foder sista dygnet, så att magen och tarmarna ej äro öfverfyllda. Skall blodet tillvaratagas, låter man detta rinna i ett kärl med litet kallt vatten under

flitig vispning ända till dess att det blifvit afkyldt, emedan det eljest stelnar, d. v. s. blodkropparna afskiljas till en s. k. blodkaka, som simmar i blodvattnet. Svinblod är bäst, därnäst det af får, minst värderadt blodet af nötkreatur.

Om benämningarna på de olika delarna af större slaktdjur, se Kött.

Beträffande slakt af fjäderfä är den vanligaste och bekvämaste metoden att aflifva höns genom att afhugga hufvudet. Kalkoner, gäss och ankor brukar man däremot sticka med en spetsig knif i nacken. Särskildt är detta sätt lämpligt vid slaktning af gäss, hvilkas blod ju plägar tillvaratagas. Härvid går man till väga på följande sätt. 3 skedar ättika, en nypa salt och en knifsudd smör för hvarje gås som skall slaktas slås i ett rent, stort fat eller en balja. Den person, som skall verkställa slakten, sätter sig på en pall bredvid fatet och tar gåsen i sitt knä och håller henne stadigt fast om vingarna samt om näbben, så att nacken och halsen kröka sig öfver kärlet. Sedan några fjädrar i nacken, där ett litet hål kännes nedom hufvudskålen, afplockats, sticker màn en hvass, spetsig knif i detta hål. Blodet låter man rinna ned i baljan under flitig omvispning och binder en linnelapp om gåsens hufvud, så att fjädern ej blir blodig. Därefter plockas gåsen, fjäder och dun hvar för sig.

Fisk bör helst slaktas omedelbart innan den skall anrättas. Det vigaste sättet att aflifva abborrar är att bryta nacken af dem (se under Fiskredskap, spalt 406). Andra fiskar döfvar man först med ett slag i hufvudet mot en sten eller båtkant, hvarefter man med en skarp knif afskär ryggraden strax bakom hufvudet. Detta sätt lämpar sig dock ej för den seglifvade ålen. Denna slaktas bäst på följande sätt:

Ålen omlindas med en handduk, så att man kan hålla honom stadigt, hvarpå man med en klubba eller yxhammare krossar hufvudet. Därpå afhuggas hufvudet oeh stjärten oeh ålen nedlägges i ett kärl med kokande vatten, hvilket tillslutes med lock. Efter 1 — 2 minuter upptages ban och det yttre, slemmiga skinnet afskrapas, medan det inre skinnet, som är helt tunt, fett och välsmakande, får sitta kvar. Härefter rensas ålen, styckas och kokas.

Att flå ål lefvande är icke blott ett upprörande djurplågeri utan också fullkomligt onödigt. Äfven om man vill särskildt tillvarataga skinnet, bör ålen ordentligt dödas, innan den flås.

Släktnamn. Då någon vill antaga nytt släktnamn (tillnamn), skall ansökan om dess godkännande ingifvas eller i betaldt bref insändas till k. befallningshafvande i det län, där sökanden är kyrkskrifven (i Stockholm till öfverståt-hållareämbetet). Sökandens underskrift skall vara bestyrkt af vittnen. Yid ansökningen skola fogas dels prästbevis, angifvande sökandens fullständiga namn, födelseår, månad och dag jämte adress samt huruvida han är gift eller icke, dels 4 kr. såsom afgift för ansökningens kungörande. Denna afgift återfås på anmälan, ifall ansökningen utan vidare afslås, hvilket sker i det fall då det nya namnet veterligen bäres af annan släkt och tillika är af mera egenartad beskaffenhet, då det nya namnet kan väcka anstöt, eller då fråga är om förändring af mera egenartadt släktnamn, såvida ej skälig orsak anföres.

Om ej ansökningen genast afslås, låter k. befallningshafvande (resp. öfver-ståthållareämbetet) införa kungörelse om densamma en gång i Post- och inrikes tidningar samt tidning inom orten, med tillkännagifvande att den, som

vill göra invändning mot ansökningen, skall in-

gifva eller insända denna skriftligen inom 60 dagar efter sista kungörandet. Efter denna tids utgång fattar myndigheten i fråga beslut rörande ansökningen, hvilket beslut kan öfverklagas hos k. m:t i ecklesiastikdepartementet inom 60 dagar efter dess meddelande.

Har ansökan om godkännande af släktnamn bifallits, skall sökanden inom ett år från den dag beslutet därom vunnit laga kraft eller, i händelse af besvär, ärendet af k. m:t pröfvats, hos pastor i den församling sökanden tillhör anmäla namnet till införande i kyrkobok. Sker ej dylik anmälan inom nämnda tid, är godkännandet utan verkan.

Slöjdundervisning. 1. Statens instruktörer i husslöjd äro skyldiga att, efter af landtbruksakademien meddelade bestämmelser och mot arvode enligt taxa, lämna undervisning vid slöjdkurser för utbildning af slöjdlärare, inspektera slöjdundervisningsanstalter samt till-handagå hushållningssällskap, landsting, kommuner och enskilda personer med råd, upplysningar och ledning i allt hvad till husslöjden hör.

Den, som önskar biträde af instruktör, har att inom utgången af december månad året näst före det, för hvilket biträde åstundas, till landtbruksakademiens förvaltningskommitté ingifva rekvisition med uppgift om ändamålet, hvarför biträdet åstundas, äfvensom den tid rekvirenten anser för förrättningen erfordras. Härefter uppgör förvaltningskommittén plan för instruktörens resor under året.

2. Nääs slöjdlärareseminarium. Vid detta seminarium anordnas i regel fyra slöjdlärarekurser hvarje år, två sommarkurser och två vinterkurser. Rörande dessa kurser gälla i hufvudsak följande bestämmelser:

Kurserna afse bibringandet af kännedom om den pedagogiska slöjdens grun-1635

der. Undervisningen omfattar dels föreläsningar och diskussioner, dels ritning och dels äfven utförandet af en modellserie för snickerislöjd.

I regel kunna blott lärare och lärarinnor, hvilka hafva anställning vid skolor, få deltaga i sommarkurserna, dock kan undantagsvis samma förmån medgifvas personer, hvilka genomgått något seminarium eller på annat sätt förberedt sig för lärarekallet. I vinterkurserna mottagas däremot, så långt utrymmet medgifver, äfven andra personer, hvilka önska ägna sig åt lärareverksamhet. Yid ansöknings beviljande tages hänsyn till, om vid densamma äro fogade intyg att sökanden snarast blir i tillfälle meddela slöjdundervisning i skola.

Kvinnlig sökande bör medelst intyg af läkare styrka, att hennes hälsotillstånd icke lägger hinder i vägen för det jämförelsevis ansträngande arbete, deltagande i kursen påfordrar.

Undervisning och materialier samt, så långt utrymmet medgifver, äfven bostad få kostnadsfritt åtnjutas.

Endast den, som bevistat kursen i dess helhet och afslutningsdagen personligen mottager sitt intyg, kan med säkerhet påräkna ett sådant från läroanstaltens sida.

Ansökningar om inträde med bifogade präst-, tjänstgörings- och andra lämpliga betyg insändas till seminariets föreståndare under adress: Nääs, Floda station.

Smittkoppor. Denna ytterst smittosamma, epidemiskt uppträdande infektionssjukdom anställde förr i världen svåra härjningar, men är numera så godt som undertryckt, åtminstone i Västeuropa och Nordamerika, tack vare dels skyddskoppympningen (se Vaccination), dels äfven nutidens energiska och målmedvetna åtgärder till förhindrande af smittans spridande. Enstaka smittkopps-fall förekomma nämligen litet emellanåt, I

stundom till och med, såsom våren 1913 i Stockholm, ledande till en begynnande epidemi, men tack vare de nämnda åtgärderna har man under de senaste årtiondena lyckats begränsa sjukdomen i början. Smittan har alltid i dylika fall befunnits vara införd från utlandet, vanligen från Östeuropa eller orienten, där smittkopporna

fortfarande då och då gå som farsoter, tack vare otillfredsställande hygieniska förhållanden.

Sjukdomssmittan öfverföres, efter hvad man kunnat konstatera, genom personlig beröring. Att smittan äfven kan fortplantas genom kläder och andra föremål, som en koppsjuk begagnat, är likaledes otvifvelaktigt, dock torde faran häraf vara mindre. Vidare är det ådagalagt, att smittan öfverföres endast från personer, hos hvilka sjukdomen redan kommit till fullständigt utbrott, således icke under inkubationstiden, ej heller från personer, som äro omottagliga för smittan. För att förebygga en epidemi erfordras alltså i främsta rummet att uppspåra och under öfvervakning ställa alla personer, som varit i direkt beröring med en koppsjuk, sedan utslaget uppträdt hos denne och under tiden till dess fullständigt tillfrisknande inträdt.

Inkubationstiden, d. v. s. tiden från smittans bibringande till de första sjukdomstecknens inträdande, kan variera från två eller tre ända till tio, elfva dagar. Vanligen yttrar sig sjukdomen först i plötslig hög feber och stor kraftlöshet, hvarpå inom kort ett blåsliknande utslag visar sig, först å näsans och munnens slemhinnor, därpå i ansiktet och å den hårbevuxna delen af hufvudet, hvarifrån det kan sprida sig till olika delar af kroppen. I lättare fall är utslaget ofta förvillande likt utslaget i vattenkoppor, och det har, enligt nyligen gjorda erfarenheter, visat sig, att äfven läkare kunnat bedragas af deppa1637

likhet. I svårare fall blandas utslagets variga innehåll med blodet, hvarvid de fruktade svarta kopporna uppstå. När sjukdomen är godartad, efterlämnar den ringa eller blott ytliga ärr, som snart fullständigt utplånas; är den åter mera elakartad, kan den ge upphof åt en på djupet gående ärrbildning, som kvarstår för hela lifvet.

Somliga fall förlöpa med relativt obetydlig feber oeh utan att välbefinnandet är i någon högre grad stördt. I regel är dock febern betydligt hög under det utslaget håller på attbryiaut. Små barn och kraftlösa individer duka lätt under i detta stadium af sjukdomen. Ett par dagar efter utslagets uppträdande bildas var i blåsorna, som visa stor benägenhet att öfvergå i riktiga sår. Efter omkring tio dagars förlopp börjar utslaget långsamt intorka samtidigt som febern sjunker hastigt, ett tecken till att ali egentlig fara är öfver.

Smittkoppor höra till de sjukdomar, som genast skola anmälas för vederbörande och behandlas å särskild sjukvårdsanstalt eller under ofientlig kontroll.

Smältpunkt kallas den temperatur, vid hvilken en fast kropp öfvergår i flytande tillstånd. Kvicksilfrets smältpunkt ligger vid 39 grader under fryspunkten, fosfor smälter vid 43 grader öfver fryspunkten, parrafin vid 46, kalium vid 58, vax vid 61 till 68, stearin vid 69, natrium vid 90, svafvel vid 109, tenn vid 230, vismut vid 260, bly vid 330, zink vid 360, antimon vid 432, aluminium vid 700, silfver vid 1,000, koppar vid 1,050—1,200, guld vid 1,100

— 1,250, gjutjärn vid 1,050- -1,200, stål vid 1,300—1,400, smidesjärn vid 1,500

— 1,600 och platina vid 2,500 grader öfver nollpunkten.

Smör. Såsom den finaste och lätt-smältaste form för fettet är smör ett hardt när oumbärligt födoämne, detta i

synnerhet beträffande matlagning, där det ej gärna kan ersättas af annat fett utan att smaken lider.

Af i handeln förekommande smör skiljer man mellan bordsmör, d. v. s. nyberedt och obetydligt saltad t, samt matsmör, d. v. s. äldre och hårdare saltadt smör. Sommartiden, då kreaturen gå på bete, erhålles ett särskildt godt bordsmör med vacker gul färg och behaglig aromatisk smak. Det är för resten numera brukligt att gulfärga allt smör genom tillsättande af s. k. smörfärg, vanligen bestående af gurkmeja eller orleana. Fläckigt eller randigt smör tyder på ofullständig blandning af flera sorters smör.

Vid längre förvaring härsknar smör och antager en dålig smak, beroende på i detsamma bildade fettsyror. Denna förändring påskyndas i värme och inträder äfven hastigare, om smöret vid beredningen blifvit mindre väl arbetadt, så att kärnmjölk kvarstannat i detsamma. Godt smör bör därför vid knåd-ning med en i vatten doppad

sked ej visa några spår af blåhvit vätska. Smaken hos härsket smör kan betydligt förbättras genom att tvätta det i rent vatten, i hvilket man upplöst litet bikarbonat.

Smör bör förvaras i slutet kärl och så svalt som möjligt. Metallkäii få ej användas, emedan metallen angripes af de i smöret förekommande syrorna; bäst äro kärl af trä, glas eller porslin.

Snatteri kallas ett brott mot äganderätten, hvilket allenast i fråga om värdet af det tillgripna skiljer sig från stöld. Såsom snatteri betraktas, med andra ord, en stöld, då värdet af det stulna ej går öfver 15 kronor; dock betraktas ett dylikt tillgrepp ej som snatteri, därest det begåtts i kyrka, ur förseglade bref, ur kläder, som någon bär på sig, eller i förening med inbrott eller olofligt inträngande nattetid, kort sagdt under försvå-1639

rande omständigheter. I dylika fall rubriceras och straffas brottet såsom stöld och kan medföra ända till 4 års straffarbete, medan straffet för snatteri är böter eller fängelse i högst 6 månader. För tredje gången begånget snatteri betraktas såsom första resan stöld, likaså skall snatteri, som begås af den, som förut föröfvat rån, försök därtill, stöld eller inbrott, dömas såsom stöld.

Snufva är det vedertagna namnet på en katarr i näsans slemhinna. Den beror antagligen ytterst på infektion; härpå tyder åtminstone det faktum att snufvan är en mycket sällsynt åkomma i trakter med bakteriefri luft, t. ex. i polarregionerna, trots att där tillfällena att genom förkylning ådraga sig den borde vara flera än på andra orter. Det är därför mycket sannolikt att förkylning ej spelar någon roll af egentlig sjukdomsorsak härvidlag, utan endast så att säga bereder mark för infektionen. För snufvans infektösa karaktär talar vidare den omständigheten, att den odisputabelt kan öfverföras från person till person genom t. ex. kyssar, begagnande af gemensam näsduk o. s. v. Snufva kan äfven uppstå af andra orsaker, exempelvis genom användande af vissa läkemedel, eller vara ett symtom af någon annan samtidig sjukdom.

Snufvan yttrar sig, som bekant, genom en stark flytning från slemhinnan, åtföljd af en obehaglig retning, som i regel ger anledning till täta nysningar. Flytningen är i början tunn och vattnig, blir sedermera mera tjock och gulfärgad, understundom blandad med var. Genom slemhinnans svullnad tillstoppas näsgångarna mer eller mindre fullständigt, så att man nödgas andas genom munnen. Lukten är alltid mer eller mindre nedsatt, ofta alldeles upphäfd.

Ehuru i sig själf en ofarlig åkomma, bör en snufva icke alldeles vårdslösas.

Den kan, om den blir långvarig, dels gripa öfver på näsans bihålor och pannhålorna och där framkalla varbildningar, dels ge anledning till inflammationer och katarrar af mer och mindre farlig beskaffenhet i öronen och andedräkts-organen — i sistnämnda fall brukar man säga att snufvan går ned i halsen eller bröstet. Det bästa sättet att såväl förebygga snufva som lindra och böta en redan utbruten sådan är att hvarje morgon taga en näsdusch, antingen medelst en särskild duschapparat — enkla och lätthandterliga sådana finnas i handeln — eller helt enkelt genom att draga upp litet vatten i näsan så högt, att det kommer ned i munnen. Vattnet bör helst vara tillsatt med litet koksalt (en knifsudd på ett glas vatten). Alla skarpare snufmedel gör man klokast i att undvika, i det de i regel endast onödigtvis ytterligare reta den redan angripna slemhinnan och förvärra det onda.

Kronisk snufva uppstår ofta såsom en följd af upprepad akut snufva, i andra fall kan den föranledas af vissa sjukliga kroppstillstånd, såsom bleksot eller skrofler, eller af yrkesinflytelser genom inandning af rök, damm o. d. Åkomman är lika besvärlig som envis, och för dess behandling med någon utsikt till framgång bör man, ju tidigare dess bättre, vända sig till någon på området särskildt erfaren läkare.

Snörlif (se Bröstet.)

Socialstyrelsen är namnet på ett 1912 inrättadt, under civildepartementet lydande centralt ämbetsverk, som har till uppgift att handlägga ärenden af social natur, nämligen angående arbetsmarknaden, förhållandet mellan arbetsgifvare och arbetare, arbetareskydd, åtgärder för social förtänksamhet samt andra frågor af väsentligen

social innebörd. Styrelsen utöfvar chefskap öfver1641

yrkesinspektionen samt tillsyn öfver sjukkasseväsendet, arbetsförmedlingsanstalterna samt statens förlikningsmän, hvarjämte den skall insamla oeh bearbeta statistiska uppgifter och verkställa utredningar rörande till dess verksamhetsområde hörande frågor.

Styrelsen består af en chef och 5 byråchefer. Vid föredragning af vissa viktiga frågor tillkallas 2 särskildt utsedda socialfullmäktige, af hvilka en skall vara representant för arbetsgifvare och en för arbetare, att deltaga i öfverläggningen, hvarjämte vid styrelsens sida ställts ett socialt råd att biträda styrelsen med afgifvande af yttranden och förslag o. s. v. i till dess pröfning hänskjutna ärenden.

Sockerbetor äro mindre och till sockerberedning använda slag af hvitbetan samt odlas hos oss endast i sydliga Sverige, såsom i Skåne och Blekinge, samt på Gottland och i Östergötland. Till sockerbetodling bör användas jord i hög växtkraft, djupt och väl höstplöjd samt ren från ogräs. Betor odlade på moss-, kärr- eller dyjord äro olämpliga till sockerberedning. Bästa förfrukter äro hvete, råg och potatis, då dessa fått en riklig ladugårdsgödsling. Klöfver och gräs äro däremot icke lämpliga såsom förfrukter.

Till gödning för betor får icke pudrett under någon form användas, icke heller bör under vintern eller våren till betorna vara gödsladt med ladugårdsspillning. Af konstgjorda gödningsämnen är på kraftig- lerhaltig jord 250 kg chilisalpeter och 350 kg superfosfat per hektar en lämplig mängd. Under vanliga förhållanden böra betorna sättas den 25 april till den 10 maj och med högst 45 cm mellanrum mellan raderna och 20 à 25 cm mellan betorna å raden, när sådden sker med maskin. Vid sådd för hand kan mellanrummet minskas mellan raderna och något ökas i raden, dock

icke öfver 30 cm. Fröet bör icke sättas djupare än 15 till högst 25 mm. Vid handsådd användes 9 kg betfrö per tunnland, vid maskinsådd 11 kg.

Sedan plantorna kommit upp, böra fälten genast hackas och rensas från ogräs. Betplantorna böra i god tid gallras och fälten hackas ju oftare dess bättre, ty därigenom ökas skörden. Kup-ning bör ske för att förekomma växt ofvan jord, enär betor med gröna nackar icke pläga mottagas af sockerfabrikerna. På de betor, som gå i frö, böra fröstänglarna flere gånger under sommaren afskäras, emedan dylika betor eljest blifva hårda och omöjliga att skära.

Betblasten får icke afskäras fore skörden. Vid upptagningen afskäras bladkronorna fullständigt och tvärt. Betorna rengöras genast vid upptagning, antingen de skola nedläggas i stackar eller föras till fabriken. Betorna förvaras bäst i stackar med en jordbetäckning af 15 cm tjocklek, hvilken, då frostnätter befaras, ökas till 60 cm och därutöfver, om stark vinter inträffar. För att förhindra torröta och groning böra betorna läggas i stackar ej större än 2 meter i bredd och 1 meter i höjd. Täckning med halm förorsakar lätt torröta; täckning med hästgödsel eller dylikt är alldeles förkastlig. Skämda betor äfvensom sådana, som varit frusna och upptinade, äro oanvändbara till sockerberedning.

För att betorna skola med fördel kunna användas till sockerberedning, fordras i regel att de hafva en sockerhalt af minst 9 % samt att de i vikt icke öfverstiga lV2 kg stycket.

Hvitbetsaffallet, som uppstår vid sockerberedningen, kan med stor fördel användas till utfodring åt boskapen. Det kan förvaras från det ena året till det andra genom att blandas med något salt och nedtrampas i murade gropar. Vid utfodringen blandas det med hackelse1643

och agnar samt lägges med dessa ämnen i hög, tills det tagit värme.

Sockersjuka (diabetes) är en sjukdom, som har sin grund i en kronisk rubbning i ämnesomsättningen, i det att kroppens förmåga att tillgodogöra sig och förbruka det i organismen bildade sockret nedsättes, hvaraf följden blir att sockeröfverskottet ingår i blodet och därifrån afgår med urinen, hvilken under normala förhållanden icke innehåller något socker annat än rent undantagsvis och af tillfälliga orsaker, t. ex. efter förtärande af större mängder socker eller söta drycker.

Vid lättare form af sockersjuka uppträder socker i urinen blott efter förtärande af stärkelsehaltiga födoämnen (kolhydrat). Denna form kan räcka decennier och angriper mest korpulenta personer, som ej sällan först genom en tillfällighet blifva underkunniga om sjukdomen. "Vid sjukdomens svårare form är blodet oafbrutet sockerhaltigt, oafsedt om sockerbildande ämnen tillföras kroppen genom näringen eller icke, hvilket tyder på att organismens förmåga att förbruka sockret är i hög grad störd. Då sockret spelar en stor roll för bildandet af fett i kroppen, är det helt naturligt, att personer behäftade med sockersjuka i den svårare formen magra i hög grad, hvarmed följer en snabbt fortskridande kraftförlust under starkt ökad hunger och törst. Dylika fall pläga ej räcka mer än 1—3 år och ända ofta med en s. k. diabetisk coma, hvarvid den sjuke öfverfalles af häftig hufvudvärk och stark oro och yrsel, som efterträdes af djup sömnighet och slutligen fullständig medvetslöshet, som vanligen efter några timmar eller högst ett par dagar slutar med döden.

Sockersjukan förekommer mest i lef-nadsåldern 40—60 år. I fråga om dess egentliga väsen och orsaker famlar man

ännu till stor del i mörkret; dock håller man före, att i måDga fall anledningen bör sökas i en affektion af bukspottkörteln, hvars saft fyller en viktig uppgift vid stärkelseämnenas omvandling till drufsocker.

Det viktigaste kännetecknet på sjukdomen är den sockerhaltiga urinen. Sockermängden kan variera högst betydligt, från några gram ända till ett helt kilogram pr dygn. Urinmängden är samtidigt i regel ovanligt stor: under det att den normala urinafsöndringen pr dygn utgör ungefär 11/* liter, är den nästan alltid vid sockersjuka mångdubblad och kan uppgå ända till 10 liter pr dygn och mera. Urinen är vanligen klar och blek och har ej sällan en egendomlig, fruktartad lukt. En liknande om äpplen erinrande, sötsur lukt vidlåder ofta äfven den sjukes andedräkt. Törsten är betydligt stegrad, likaså hungern, en följd af bristfälligt tillgodogörande af den intagna födan. Tungan är ofta torr och sprickig, rodnad och försedd med en grå beläggning, tandköttet blir uppluckradt, tänderna lossna och angripas af röta. Mycket ofta är sjukdomen förenad med en plågsam hud kläda och envisa hudåkommor, såsom finnar och karbunklar, eksem o. d., särskildt omkring könsorganen. Vid svårare fall kunna äfven rubbningar i synförmågan inträda, och nästan alltid är äfven nervsystemet mer eller mindre angripet, yttrande sig i hufvudvärk, svindel och neuralgiska smärtor. Ett tidigt symtom är könsdriftens aftagande.

Den som misstänker sig vara behäftad med sockersjuka, bör gifvetvis snarast möjligt vända sig till en läkare för att få visshet, ty ju tidigare sjukdomen kan komma under lämplig behandling desto mindre blir risken för ett förvärrande med olycklig utgång. Det enda säkra sättet att konstatera sjukdomen är att1645

undersöka huruvida socker förekommer i urinen och till hvilken mängd. För att undvika misstag böra dessa undersökningar tid efter annan upprepas. Har sjukdomen konstaterats, blir det läkarens sak att bestämma rörande behandlingen. Det hufvudsakliga medlet att ernå förbättring eller åtminstone hämma sjukdomens framsteg är en efter hvarje särskildt fall afpassad, strängt ordnad diet, gående ut på att minska eller helt och hållet utesluta socker och stärkelsehaltiga ämnen ur såväl föda som dryck. Den sjuke måste därför hufvudsakligen lefva på ägghviteämnen (kött, ägg o. d.) och fett. Vid svårare sockersjuka måste till och med de ägghvitehaltiga födoämnena inskränkas.

Följande födoämnen äro i allmänhet tillåtna: kött, fisk, ägg, ost, grädde, smör, flott, sallad, gurkor, spenat, sparris, blomkål, skärbönor, hvitkål eller rödkål, surkål, rädisor, champinjoner och svamp öfver hufvud taget samt lingon (sötade med sackarin i stället för socker).

Följande födoämnen äro i inskränkt mån tillåtna vid lindrigare diet: morötter, rofvor, lök, nötter, björnbär, blåbär, hallon, apelsiner, mandel, kakao, bröd, mjölk, potatis, kastanjer, honung, mjöl, ris, skidfrukter, ärter, öl, choklad, äpplen, päron, plommon, körsbär, smultron och jordgubbar.

Förbjudna äro: socker, söta viner, musserande viner i allmänhet, lemonader, punsch, likörer, vindrufvor, torkad frukt och bakelser.

I fråga om drycker äro, utom vanligt vatten, alla slags läskvatten tillåtna, liksom te och kaffe (med grädde, om så önskas, men utan socker), buljong o. d. Alkohol brukar tillåtas i måttlig mängd, företrädesvis i form af konjak, arrak, rom, brännvin, rödvin och rhenvin, på grund af dess förmåga att befordra den

viktiga förbränningsproceduren inom kroppen.

Jämte dieten måste iakttagas ett förståndigt, hygieniskt lefnadssätt i allmänhet. Frisk luft, lämplig kroppsrörelse, omsorgsfull hudvård, kort sagdt, allt som är ägnadt att stärka kroppen och inverka befordrande på ämnesomsättningen är i detta fall af stor nytta.

Påpekas bör att sockersjukepatienter i allmänhet ha mycket dåligt läkkött, som det heter, med benägenhet för varbildningar, blodförgiftningar o. d., hvarför hos dem äfven de obetydligaste sår böra uppmärksammas och behandlas med omsorg.

Solbad är en form af hudstärkande ljusbehandling, som litet hvar kan förskaffa sig kostnadsfritt, särskildt sommartiden i förening med kalla bad. Solbad kan tagas hvar som helst blott platsen är solbelyst och ej för blåsig. Antingen kan man förut taga ett kallbad och sedan ligga och torka sig i solen eller också kan man omedelbart utsätta sig för solstrålningen och först efteråt taga kallbad eller en kall öfversköljning. I hvarje fall bör den genom solstrålarna upphettade huden afkylas, innan man påkläder sig. I början tar man ej solbadet längre än 5—10 minuter. I mån som huden blir mera härdad kan tiden utsträckas. Hjässan bör skyddas för direkt solstrålning med en lämplig huf-vudbodnad, en om hufvudet lindad handduk e. d. Svaga eller med kroniska sjukdomar behäftade personer böra icke på egen hand taga solbad, utan först inhämta läkares tillstyrkande samt nödiga förhållningsorder.

Solbränna. Stark solstrålning medför å huden, där denna icke är särskildt härdad, ett fenomen liknande en lindrig brännskada, yttrande sig i liflig rodnad med sveda, ibland till och med riktiga brännblåsor. Efter några dagar börjar1647

öfverhuden affjäll» och efterträdas af nybildad sådan.

För att lindra svedan och påskynda läkningen rekommenderas ingnidning med en blandning af lika delar glycerin och rosenvatten. I brist därpå kan man ingnida något slags fett, vaselin, lanolin, talg e. d., som kan uppmjuka huden.

Solcirkel (se Söndagsbokstaf).

Solen, centralkroppen i det världssystem vår jord tillhör, befinner sig på ett afstånd från jorden af omkring 149 miljoner kilometer. Dess massa är 380,000 gånger så stor som jordens. Till sin fysiska beskaffenhet är solen ett i glödande tillstånd befintligt klot, hvars kärna är jämförelsevis mörkare än det lysande gashöljet, som omgifver denna himlakropp, och i hvilket visa sig större och mindre periodiska fläckar, solfläckar, samt häftiga, liksom ur solens inre frambrytande eldströmmar, s. k. protuberanser. Solen fullbordar ett hvarf omkring sin egen axel på ungefär 26 dagar och rör sig i världsrymden jämte till systemet hörande planeter, månar och kometer i riktning mot stjärnbilden Herkules.

Solförmörkelse inträffar, då den förmörkade månens (nymånens) skugga kommer mellan solen och jorden och för en viss del af denna senare bortskymmer en större eller mindre del af solskifvan. Täcker månskuggan hela

solskifvan, talar man om total solförmörkelse, är åter månskuggan mindre än solskifvan, så att en lysande ring af denna senare omgifver månskuggan, har man en ringformig solförmörkelse, gör åter månskuggan blott ett mer eller mindre djupt insnitt i solskifvans kant, föreligger en partiell förmörkelse.

Solstyng. Under detta namn inbegriper man ej blott solstyng i egentlig

mening, d. v. s. medvetslöshet orsakad af direkt solstrålning, utan framför allt si k. värmeslag. Detta senare inställer sig till följd af att blodets temperatur af någon anledning stiger öfver det normala och ej åter utjämnas genom afkylning. Värmeslag kan således inträffa utan någon medverkan af direkt solstrålning, t. ex. i heta maskinrum eller andra öfverhettade lokaler.

Faran för värmeslag är störst i med fuktighet mättad varm luft, som ej är i rörelse, enär kroppen då ej genom ut-dunstning kan afgifva sitt öfverskott af värme genom huden. Men äfven i torr luft kan värmeslag inträffa, om det genom svettning kroppen beröfvade vattnet icke genom förtäiindet af någon dryck emellanåt ersattes. Faran är naturligtvis störst, då man samtidigt måste utsätta sig för starkare kroppsansträngning, hvarför dylika sjukdomsfall icke äro ovanliga bland marscherande trupper under den heta årstiden.

Slaganfallet börjar med yrsel och andnöd. Den angripna personen börjar ragla, ansiktet är rödt och pulsen betydligt påskyndad. Får han ej skyndsam hjälp, faller han omkull medvetslös, krampanfall inställa sig under oregelbunden, snarkande andning och döden kan inom kort följa.

Så snart ett dylikt anfall inträffar bör den sjuke så fort som möjligt föras till ett svalt, skuggigt ställe och öfversköl-jas med vatten, som äfven gifves honom att dricka, om han kan svälja. Hufvudsaken är nämligen att afkyla kroppen. Upplifvande medel, såsom vin, kaffe och nervdroppar, kunna också vara af god verkan. Om så erfordras, måste man åstadkomma konstgjord andning. Af stor vikt är att den sjuke under behandlingen lägges högt med hufvudet.1649

Soppor och såser. Här nedan meddelas en del recept på enklare och lätt-lagade soppor och såser:

1. Buljong. Härtill lager man hog, halskött och skankar, som tvättas mycket väl och sättas öfver stark eld i kallt vatten och salt. När buljongvattnet kokar upp, skummas det väl, så länge det finns något skum, spädes på med litet kallt vatten, ställes åt sidan och får koka, tills köttet är alldeles mört, då buljongen silas upp. Andra dagen tages flottet af, och buljongen kokas upp. En purjolök samt rotsaker kokas i buljongen.

2. Klimp till buljong och bärsoppor. Vq liter mjölk, 1 dryg sked smör, 1 d:o socker, några stötta bittermandlar och litet salt kokas upp i en kastrull. I 2 deciliter mjölk vispas 2 skedar hvetemjöl; detta hälles sakta under jämn vispning i den kokande mjölken. Då gröten kokat, så att den släpper kastrullen, iröras 2 vispade ägg, och då de hunnit bli genomhettade och gröten är stadig, lägges den upp på ett djupt fat och serveras kall.

3. Grönsoppa. Morötter, palsternackor, persiljerötter, selleri och lök skäras i fina strimlor och färdigkokas med en näfve spenat uti vatten, därefter spädes med god buljong. Smör och mjöl brynas i en panna, däruti hälles soppan med litet socker och stött peppar samt salt, om det behöfves. Soppan serveras med rostadt hvetebröd eller klimp.

4. Grönärtsoppa utan buljong. Sopp-rötter, sådana som användas till buljong, tagas i något större mängd till denna soppa och få koka i vatten, tills de äro mjuka. Sedan iläggas rensade och spri-tade grönärter, som kokas, hvarefter man tillsätter en handfull hackad persilja, litet stött muskot, socker, peppar och salt efter smak Tre äggulor och sex skedar god, söt grädde vispas och hällas i soppan, hvarefter den bör serveras genast.

5. Färsk ärtsoppa. Sedan man kokat buljong på kalf- eller lammkött med vanliga sopprötter och silat den, sätter man den åter på elden med 3 liter rensade och spritade gröna ärter. De kokade sopprötterna lägger man i soppan, kort innan den skall anrättas, tillika med litet finhackad persilja. Soppan afredes på vanligt sätt med smör och

mjöl.

6. Spansk soppa. Ben och öfverlef-vor af vildt stötas, tills det blir mos, hvilket brynes i två matskedar smör; sedan iröras 2 matskedar mjöl. Tämligen mycket kastanjer (1/2 kg) afskalas och iläggas därefter; buljong slås på, och allt får koka, tills kastanjerna bli mjuka, då det passeras och får ett uppkok. Serveras med profiteroller och brunkokta kastanjer.

Profiteroller: På små hvetebullar afskäres ett lock och uttages så mycket som möjligt, däri fylles med en fin stafning på fågel. Bullarna doppas i vispadt ägg och rifvebröd samt öfverhällas med smält smör. Läggas i panna i ugn att bli genomvarma.

Kastanjerna skållas, brynas lätt i smör och kokas i stark buljong.

7. Falsk sköldpaddsoppa. Ett halft kalfhufvud skållas, benen fråntagas och läggas i en kastrull, hvars botten blifvit väl smord med smör, tillika med en sönderskuren kalfskank, 200 gm magert fläsk, 1 morot, 1 röfva, 3 rödlökar, 1 selleri, 1 hvitlök, 1 knippa persilja, 1 lagerbärsblad och salt. Häröfver slås 1 kopp vatten, och kastrullen sättes öfver elden. Man rör då och då däruti, tills bottnen betäckes med en hvit glasyr, då man påhäller 5 liter vatten, och kalf-hufvudet lägges däruti att koka 21/2 timme, tills det blir mört, då det upptages och lägges i press mellan 2 fat att kallna. Soppan silas genom en hårsikt. Man lägger nu i en annan kastrull 100 gm smör, timjan och lagerbärsblad.1649

Då smöret blifver riktigt hett, röres mjöl däruti, tills det blir alldeles hvitt, då det tages af elden för att kallna, hvarefter man häller soppan däruti, sätter den öfver elden och rör den, tills den kokar. Allt fett afskummas, hvarefter soppan silas genom en hårsikt. Man sönderstyckar nu kalfhufvudet i fyrkantiga stycken, och lägger dessa i soppan, som därefter kryddas med cayen-nepeppar. Då köttet blifvit varmt, hälles 1 kopp grädde i soppan, som därefter tömmes i skålar. Denna soppa kan hålla sig i flere dagar. Yill man hafva denna soppa brun, så uteslutes grädden och man blandar den i stället med 2 glas sherry och soja, eller stark sky (köttsubstans).

Man kan äfven hafva hårdkokta ägg, kött eller fiskbullar i soppan.

8. Oxsvanssoppa. Man rensar 2 ox-svansar, sönderskär dem led för led och tvättar dem i flera vatten, tills de äro fullkomligt rena. Ett stycke smör sättes öfver elden; då detta blifvit brunt, lägger man däruti två smått skurna morötter, en persiljerot, tre rödlökar, en selleriknopp, en hvitlök, en liten knippa persilja, ett par lagerbärsblad och tolf hela pepparkorn. Allt detta brynes i smöret under flitig omröring timme, men får ej brännas; därefter häller man 1 liter vatten därpå och vidare mjöl, som väl omröres. Då detta kokar, spädes det med 5 liter vatten; svansarna iläggas nu tillika med litet salt och det bela får koka under lock under upprepad omröring och flitig skumning, tills svansarna äro så möra, att köttet lätt kan skiljas från benen, hvarefter man strax upptager styckena och lägger dem i soppskålen. Soppan silas genom en hårsikt, får därefter ett uppkok och till-sättes med en liten kopp god soja samt upphälles i skålen öfver köttet, sedan man däruti hällt ett glas sherry

eller madeira, eller ock litet konjak eller rom.

Soppan blir lika god, om man kokar den med kött af bringan i stället för svansen, om man tycker det är trefli-gare.

9. Svartsoppa. Då gåsen är slaktad, plockad och urtagen, afhugger man hufvud, hals, vingar och fötter, från hvilka skinnet afdrages öfver svag lågeld. Näbben afhugges, hufvudet klyfves och halsen liksom vingarna huggas i 3 à 4 delar, skinnet drages af örmagen, som skäres i skifvor. Då allt detta är väl sköljdt oeh rensadt, nedlägges det i en kastrull med litet ingefära och en rödlök. Härmed får det koka med lock öfver, tills köttet kännes mört. Gåslef-vern stötes helt fin och blandas väl med 1/2 tekopp rifvebröd, 2 ägg, 2 skedblad söt grädde, 2 skedblad smält smör, en liten fint hackad rödlök, stötta nejlikor, peppar, socker och salt, och stoppas i skinnet, som setat omkring gåshalsen, och detta hopsys vid bägge ändarna. Om gåsens stora tarm väl rengöres, kan äfven däruti

fyllas samma blandning. Dessa korfvar koka 1 timme tillika med det öfriga gåskråset. Då köttet kännes mört, upptages det, soppan silas och sättes åter på elden. En handfull hve-temjöl vispas i gåsblodet. Då soppan kokar, iröres detta och fortfares med vispningen, tills soppan ånyo kokar, då man lägger däruti några skalade och sönderskurna äpplen, sviskon, stötta nejlikor, socker, ättika och salt efter smak. Då äpplena kännas mjuka, iläggas det kokta gåskråset och korfven, hvarefter soppan är färdig att serveras.

10. Kräftsoppa. 25 medelstora kräftor rensas, sköljas och kokas, stjärtarna och klorna upplockas, den svarta tarmen bortkastas. Skal och ben stötas mycket fint, stekas i litet smör och spädas med köttsoppa. Efter att hafva kokt 1/21649

timme silas soppan, skalen sättas ånyo öfver elden med lika mycket soppa, kokas riktigt väl 1 à 2 timmar och silas i den förra soppan, hvilken nu måste stå något för att sätta sig, på det man skall kunna skumma det röda smöret. I detta röres nu rismjöl, hvilket tillika med hvita rötter, sparris och något gröna är ter blandas i kräftsoppan, då den kokar. Den serveras antingen med bullar, bestående af ägg, hvetebröd, det hackade kräftköttet samt något af det röda smöret, eller ock med fiskbullar och en kopp god grädde.

11. Hvitkål. Ett hvitkålshufvud rensas, skäres helt fint och kokas i vatten med litet smör. Då kålen är färdig, får den afrinna på ett durkslag. Smör och mjöl fräsas i en kastrull, och kålen lägges däruti att koka några minuter under flitig omröring, men får ej brännas. Sedan häller man buljong, kokad utan rötter, i kålen jämte stött peppar och salt. Små köttbullar, kokta i vatten eller i buljong, läggas i soppskålen, då soppan skall serveras.

12. Surkål. Man afsköljer den skarpaste syran på kålen och lägger den därefter i en panna med ett stycke smör och ett skedblad brun sirap, om man så tycker. Man låter den koka med lock, tills kålen kännes mjuk, då den spädes med buljong och färskt fläskspad och afredes med sammanfräst smör och mjöl, så att soppan blir lagom simmig, hvarefter den får fullkoka. Då den skall serveras, lägger man i kokt fiäskkorf eller små köttbullar.

13. Nässelkål. Späda nässlor rensas, sköljas och förvällas, hvarefter de läggas i ett durkslag för att afrinna. Därpå finhackas de och fräsas i smör och litet mjöl. Härpå hälles nu buljong och får koka, tills nässlorna kännas mjuka. Är soppan då ej tillräckligt simmig, afredes den ånyo med smör och mjöl,

samt får koka 1/i timme till. Litet hvitpeppar gifver den en god smak. Kålen serveras med förlorade ägg.

14. Jordärtskockspuré. Jordärtskoc-korna kokas till ett mos, som passeras genom ett durkslag samt påspädes med buljong. Soppan redes sedan som vanligt, och litet vin tillsättes. Några jordärtskockor kokas kortare tid och läggas hela i soppan.

15. Potatissoppa. Man kokar och skalar potatis, rifver den därefter på ett rifjärn, hvarefter den kokas med tunn köttsoppa, tills soppan blir simmig, då man lägger uti kött eller sillbullar, ett kokadt, sönderskuret selleri, litet hvitt vin och en smula cayennepeppar.

16. Pabarbersoppa. Sedan man af-skalat den yttersta hinnan på rabarber-stjälkarna, skäras de i små bitar och vägas. Till 840 gm rabarber tagas 41/3 liter vatten. De kokas med ett stycke kanel och litet citronskal, tills de äro alldeles sönderkokta, hvarefter de silas. Därefter sättes soppan åter på elden, afredes med 2 skedar rismjöl, utrördt i kallt vatten, hvarpå tillsättas socker och vin efter behag. 4 à 5 äggulor vispas i soppskålen och däruti hälles soppan under vispning. Serveras med rostadt bröd eller små skorpor.

17. Vinsoppa. 1 liter vatten, */2 liter vin och saft tillsammans blandas med 4 äggulor och litet citronskal och vispas öfver elden, tills det kokar. Serveras med skorpor eller biskvi.

18. Dansk sagosoppa. I 3 liter kokande vatten vispas 15 centiliter äkta sagogryn, som få koka l1/2 timme. I soppan blandas vin (franskt eller sherry), saft och socker efter smak. I soppskålen vispas 4 äggulor med 2 skedar socker och däri vispas soppan kokande. Kan serveras med russin eller katrinplommon.1655

19. Skarpsås till kokt, kall lax. Till 105 gm smör vispas 2 matskedar mjöl och påspädes laxspadet. Därefter uppslås såsen att kallna, hvarefter iröres ättika och olja efter smak. Den skall arbetas mycket väl.

20. Majonnässås. En dryg handfull mjöl uppfräses med en sked smör; 2 deciliter ljus buljong och 2 deciliter mjölk slås däröfver och vispas väl. När såsen kokar, afreder man den med 4 à 5 äggulor och 4 skedar vispad grädde. Sedan såsen kallnat, islås 4 skedar dragon- eller kryddättika, en matsked fransk senap, 1 à 2 matskedar fin matolja jämte litet stött hvitpeppar och litet salt. Såsen, som bör vara ganska tjock, användes till kalla kött- och fiskrätter.

21. Sauce piquante. Stek- eller brun-sås uppkokas med litet champinjoner och små syltlökar; peppar och salt tillsättas efter smak. Serveras till köttpudding.

22. Dillsås. Smör och mjöl fräsas i en kastrull och spädas med köttspadet med tillsats af ättika, socker och hackad dill. Sedan detta uppkokat, afredes såsen med ett par äggulor.

23. Gräddsås. Steksås afredes med litet mjöl, buljong, soja, biffstekssås och grädde, hvarefter den silas.

Sparris (se Köksväxter.)

Spasmer (se Kramp.)

Specifik vikt. Den specifika vikten hos en kropp angifver huru mycket tyngre eller lättare en kropp är än samma volym vatten. Då 1 liter vatten väger 1 kilogram, väger samma volym guld 19,83 kg.; denna siffra betecknar således guldets specifika vikt.

De olika metallernas specifika vikt ställer sig på följande sätt: Osmium 22,48, platina 21,48, iridium 21,15, guld 19,33, volfram 19,13, uran 18,68, kvicksilfver 13,59, rutheuium 12,26, rhodium 12,10, thallium 11,86, palladium 11,40,

bly 11,37, thorium 11,00, tantal 10,78, silfver 10,57, vismut 9,82, koppar 8,95, nickel 8,90, kadmium 8,72, kobolt 8,68, molybden 8,62, järn 7,88, indium 7,42, tenn 7,29, mangan 7,23, zink 7,15, krom 6,74, cerium 6,73, antimon 6,72, lantan 6,05, gallium 5,96, arsenik 5,70, vana-dium 5,50, germanium 5,47, zirkonium 4,15, barium 4,00, aluminium 2,67, strontium 2,50, beryllium 2,10, cæsium 1,88, magnesium 1,75, kalcium 1,58, rubidium 1,52, natrium 0,97, kalium 0,87 och lithium 0,59.

Af andra ämnens specifika vikt må följande anföras: granit 2,80, marmor 2,72, kalksten 2,45— 2,70, lerskiffer 2,67, basalt 2,66, sandsten 2,35, lera 1,70, sand 1,64, stenkol 1,23—1,64, ek 0,85, bok och lönn 0,75, björk 0,74, lind 0.56, tall 0,56, gran 0,47, poppel 0,36 och kork 0,24.

Spel. Man skiljer i juridisk och moralisk mening mellan sällskapsspel, d. v .s. sådana spel, som hufvudsakligen idkas för nöjes skull och i hvilka insatserna äro en bisak, samt egentliga hasardspel eller, som lagen rubricerar dem, äfventyrliga spel, därvid spelets egenskap af förströelse träder tillbaka för afsikten hos deltagarna att vinna penningar af hvarandra och därvid insatserna följaktligen lätt nå en höjd, som kan medföra oskäligt stora vinster eller förluster.

Äfventyrliga spel äro i lag förbjudna, så snart de utöfvas offentligt eller under sådana förhållanden att fara för allmänheten kan ujjpstå däraf. Sålunda är det förbjudet den, som håller källare, värdshus eller annat allmänt näringsställe, att tillåta äfventyrliga spel inom för allmänheten tillgänglig lokal (hvartill ej enskildt rum inom värdshuslokal eller s. k. resanderum å hotell hänföres). Håller annan person hus, där äfventyrliga spel om penningar eller penningvärde allmänneligen bedrifves (d. v. s. att allmänheten äger tillträde till spel-Förenta stat.

Fore inta staterna

I"'

Majs

2,970

2,230 1,s30

O

O h-

cr o 0.

21,280 mill. 16.620

lokalen) straffas han med fängelse i högst 6 månader eller böter. Den, som deltager i äfventyrliga spel å sådana ställen, som ofvan äro nämnda, kan straffas med böter intill 200 kronor.

Spenat (se Köksväxter.)

Spergel (se Foderväxter.)

Spetälska är en, lyckligtvis, i vårt land sällsynt sjukdom, som beror på infektion. Man skiljer mellan två olika former, en, som företrädesvis sitter i huden, och en, som hufvudsakligen angriper nerverna. Vid den förra formen uppträder efter en tids förebud, yttrande sig i olust, mattighet etc. samt oregelbunden feber, först i ansiktet, sedermera å lemmarna rödaktiga fläckar, som småningom bilda knöliga upphöjningar, hvilka bli allt större och efter längre eller kortare tid sönderfalla och läkas med ärrbildning. Den sjuke kan härigenom vanställas på det ohyggligaste, näsa och öron bortfrätas, ögonen förstöras o. s. v. Denna form af sjukdomen är ej förenad med några smärtor, ej heller inverkar den på själsförmögenheterna, så att den sjuke kan utan något egentligt illabefinnande lefva i årtionden, tills slutligen döden kommer såsom en befriare till följd af utmärgling.

Den andra formen, den anästetiska spetälskan, börjar däremot med svåra neuralgiska smärtor längs enskilda nervstammar, hvarefter småningom känslolöshet och rubbningar i rörelseförmågan inträda i de angripna nervernas område. Förlamningen utbreder sig allt mera, så att den sjuke slutligen ej mer kan lämna sängen och vanligen dukar under för någon tillstötande akut sjukdom.

Utom dessa kroniska former kunna äfven sådana fall förekomma, då sjukdomen under häftiga symtom snart medför döden.

Spetälskan har sedan gammalt förekommit i Hälsingland, där man också

inrättat ett särskildt spetälskesjukhus (i Järfsö). Enstaka fall ha förekommit i andra delar af riket. Sjukdomen anses ärftlig; att den är smittosam är likaledes säkert, dock synes det som om smittan först efter en längre tids samvaro med en spetälsk kan öfverföras till en frisk människa.

Spritdrycker, missbruk af (se Alkoholism.)

Språk. De viktigaste språk, som talas på vår jord, äro följande:

A. Germanska språk:

Engelska (användes som tal- och skriftspråk af omkr. 125 miljoner människor) i Storbritannien, Nordamerika, å flera västindiska öar, i Sydafrika, Australien och andra engelska kolonier.

Tyska (75 miljoner) i Tyska riket, största delen af Österrike och Schweiz samt å spridda ställen i Ungern, Siebenburgen, ryska Östersjöprovinserna m. fl. ställen.

Holländska och flamländska (9 miljoner) i Holland och norra Belgien samt i Sydafrika (f. d. boerrepublikerna

och en del af Kapkolonien).

Dansk-norska (4,500,000) i Danmark och Norge samt i norra Schlesvig.

Isländska (75,000) på Island.

Svenska (5,700,000) i Sverige, på Åland samt i en del af Finland (Österbotten och Nyland).

B. Romanska språk:

Franska (43 miljoner) i Frankrike, södra Belgien, västra Schweiz, å spridda ställen i Kanada, i republiken Haiti samt i franska kolonier.

Spanska (50 miljoner) i Spanien, Central- och Sydamerika (utom Brasilien), i republiken San Domingo, å Kuba, Portorico samt i spanska kolonier.

Italienska (34 miljoner) i Italien, schweiziska kantonen Tessin, å Korsika samt i södra Tyrolen och delar af Dalmatien och Istrien.1663

Portugisiska (20 miljoner) i Portugal och Brasilien samt portugisiska kolonier.

Rumäniska (9 miljoner) i Rumänien, delar af Ungern, Sienbenbürgen och Bessarabien samt på spridda ställen å Balkanhalfön.

C. Slaviska språk:

Ryska (90 miljoner) i Ryssland och Sibirien.

Polska (15 miljoner) i ryska Polen, i Preussens polska delar samt i norra Galizien.

Tjeckiska och mähriska (7 miljoner) i Böhmen och Mähren.

Serbo-kroatiska (7 miljoner) i södra Ungern, Kroatien, Slavonien, Dalmatien, Bosnien, Herzegovina, Montenegro och Serbien.

Bulgariska (4 miljoner) i Bulgarien samt vissa delar af Macedonien.

D. Språk af olika familjer: .

Nygrekiska (4 miljoner) å Grekland

med angränsande öar i Medelhafvet, södra Macedonien samt å kustorter i Mindre Asien.

Armeniska (2,500,000) i ryska och turkiska Armenien samt å spridda ställen i Turkiet och Persien.

Finska (2,500,000) i Finland samt angränsande delar af Sverige, Norge och Ryssland.

Magyariska (8 miljoner) i mellersta delen af Ungern samt delar af Siebenburgen.

Turkiska (10 miljoner) i Mindre Asien samt i delar af europeiska Turkiet.

Persiska (10 miljoner) i Persien.

Arabiska (25 miljoner) i Arabien och Syrien, Egypten, Tripolis, Tunis, Algeriet, Marocko samt å spridda ställen i Sudan.

Kinesiska (350 miljoner) i Kina med biländer.

Japanska (40 miljoner) på japanska öarna.

Sprängämnen få icke tillverkas eller till salu hållas utan särskildt tillstånd af ortens myndigheter, som det åligger

tillse att betryggande anordningar till afvärjande af fara varda vidtagna. Sprängämnen få icke under några förhållanden förvaras i större mängder i närheten af bebodda ställen eller å sådana platser, där större förödelse å egendom kan uppstå i händelse af en explosion.

Spådomskonst är enligt svensk lag förbjuden såsom näringsfång. Det heter härom i strafflagens kap. 22 § 15: »Far någon med spådom, signeri eller annan vidskepelse, att därmed bedrägeri öfva eller vinning sig förskaffa; straffas med böter eller fängelse i högst ett år».

Stadsfullmäktige. Stadskommunernas beslutanderätt utöfvas antingen vid allmän rådstuga eller ock genom stadsfullmäktige. Stadsfullmäktigeinstitutionen är obligatorisk i stad med öfver 3,000 invånare och kan äfven införas i andra städer, om allmän rådstuga så beslutar.

Stadsfullmäktiges antal bestämmes af allmänna rådstugan i förhållande till folkmängden inom vissa lagstadgade gränser (för Stockholm är antalet bestämdt i lag till 100). De väljas bland stadens röstberättigade medlemmar (äfven kvinnor äro valbara, förutsatt att de äga rösträtt). Angående rösträtten vid dessa val (se Rösträtt). För valbarhet fordras ej att vara bosatt inom valkretsen, ej ens inom staden. Angående kvalifikationerna för uppdraget sammanfalla de i hufvudsak med motsvarande stadganden rörande ordförande i kommunalstämma samt kommunalfullmäktige. Vissa ämbets- och tjänstemän, nämligen landshöfding, lands-sekreterare, landskamrerare, magistratspersoner samt vid magistraten anställda tjänstemän och betjänte, allmän åklagare i staden samt tjänstemän och be-16(55

tjänte, som äro anställda vid stadens förvaltande verk och redovisningsskyldiga för sin befattning, äro uteslutna från valbarhet.

Till stadsfullmäktig väld person äger rätt att afsäga sig uppdraget endast i följande fall: om ban icke är boende inom stadens område; om han är äm-bets- och tjänsteman ocli af sin befattning hindras att fullgöra uppdraget; om han efter de 4 sistförflutna årens tjänstgöring såsom stadsfullmäktig är i tur att afgå; om han fyllt 60 år, eller om han eljest uppger förhinder, som af stadsfullmäktiges flertal godkännes.

Stadsfullmäktigval förrättas enligt proportionell valmetod i ungefärlig öfverensstämmelse med hvad som iakttages vid landstingsmannaval. Valförrättare är magistraten. Stad med mer än 10,000 invånare indelas i valkretsar sålunda, att hvarje krets utser minst 10, högst 25 stadsfullmäktige. Valet gäller för 4 år, räknade från d. 1 januari året näst efter det då valet skett, och skall halfva antalet stadsfullmäktige omsättas hvartannat år. Om under mellantiden stadsfullmäktig afgår, fylles ledigheten af närmaste ersättare, enligt ny röstsammanräkning af vederbörande partigrupps valsedlar.

Stadsfullmäktige utse inom sig ordförande och vice ordförande. Vid sammanträde äger hvarje stadsfullmäktig motionsrätt, dock få sålunda väckta ärenden ej företagas till afgörande utan föregående utredning (beredning) af drätselkammaren eller särskildt tillsatta styrelser eller för ändamålet utsedda personer. Stadsfullmäktige få i allmänhet ej företaga ärende eller besluta däri, så Vida ej minst två tredjedelar af hela antalet äro tillstädes. Begäres omröstning (votering), skall den ske öppet, hvaremot val ske med slutna sedlar. Hvarje fullmäktig äger en röst. Besluten

fattas med enkel pluralitet utom i vissa frågor, där två tredjedels majoritet erfordras, nämligen rörande afhändande af fast egendom eller därifrån härflytande rättighet, eller inköp af sådan egendom, där ej inköpandet afser genomförande af fastställd stadsplan eller tomtindelning; beviljande af anslag till nya ändamål eller behof; beviljande af anslag, hvartill medel skola anskaffas genom upplåning; upptagande eller förnyande af lån eller förlängning af tiden för erhållet låns återbetalande, eller ingående af borgen. Vid lika röstetal har ordföranden utslagsröst, utom vid val, därvid skiljes genom lottning.

I stad, som ej deltager i landsting, utöfva stadsfullmäktige landstingets funktioner.

För Stockholm gälla i vissa fall särskilda stadganden, som dock i hufvudsak ej afvika från här ofvan antydda regler.

Stamning kallar man ett, vanligen på nervösa orsaker beroende fel i talorganet, i det att vissa bokstafsljud uttalas med större svårighet än andra, hvarigenom uppehåll uppstå mellan de olika ljuden med däraf föranledda omtagningar och upprepningar. Om stamningen ej har sin grund i något organiskt fel, kan den i regel bortarbetas eller åtminstone göras mindre hinderlig och märkbar genom systematiska talöfningar och noggrannt aktgifvande på sig själf. Tyvärr förvärras ofta felet genom omgifningens hjärtlösa gyckel med den stammande, hvarigenom han blir ifrig och upprörd och då stammar sju resor- värre.

Starr (se Ögonsjukdomar.)

Stater. I det följande lämnas en öfversikt af alla världens stater, deras hufvudstäder, areal och folkmängd:

Abessinien, despotiskt kejsardöme, hufvudstad Addis-Abeba, 800,000 kvkm, omkr. 8 milj. invånare.1667

Afghanistan, despotiskt emirat, hst. Kabul, 624,000 kvkm, 4,550,000 inv.

Amerikas Förenta stater, förbundsrepublik, hst. Washington, 9,728,264 kvkm, 101,738,000 inv.

Andorra, republik, hst. Andorra la Vieja, 452 kvkm, 5,231 inv.

Argentinska republiken, hst. Buenos Aires, 2,950,520 kvkm, 6,836,000 inv.

Belgien, konstitutionellt konungarike, hst. Bruxelles (Brüssel), 29,455 kvkm, 7,452,000 inv.

Bolivia, republik, hufvudst. växlande, 1,470,196 kvkm, 1,816,000 inv.

Brasilien, republikansk förbundsstat, hst. Kio de Janeiro, 8,524,777 kvkm, 21,115,000 inv.

Bulgarien, konstitutionellt konungarike, hst. Sofia, 96,345 kvkm, 4,329,000 inv. (areal och invånareantal ökade genom eröfring 1913).

Chile, republik, hufvudst. Valparaiso, 759,000 kvkm, 3,302,000 inv.

Columbia, republik, hufvudst. Bogota, 1,181,753 kvkm, 4,313,000 inv.

Costarica, förbundsrepublik, hst. San José, 48,410 kvkm, 368,800 inv.

Cuba, republik, hst. Havana, 118,833 kvkm, 2,049,000 inv.

Danmark, konstitutionellt konungarike, hst. Köpenhamn, 38,969 kvkm, 2,589,000 inv.

Ecuador, republik, hst. Quito, 307,243 kvkm, 1,272,000 inv.

Egypten, turkisk vasallstat under bri-tisk förvaltning, hst. Kairo, 3,029,668 kvkm, 15,299,000 inv.

Frankrike, republik, hst. Paris, 536,464 kvkm, 39,252,000 inv.

Grekland, konst, konungarike, hst. Aten, 64,657 kvkm, 2,632,000 inv. (areal och folkmängd ökade genom eröfring 1913).

Guatemala, förbundsrepublik, bst. Guatemala, 113,030 kvkm, 1,992,000 inv.

Haiti, republik, hst. Port au Prince, 28,676 kvkm, 2,030,000 inv.

Honduras, förbundsrepublik, hst. Te-gucigalpa, 114,670 kvkm, 551,000 inv.

Italien, konst, konungarike, hst. Bom, 286,682 kvkm, 34,270,000 inv.

Japan, konst, kejsardöme, hst. Tokio, 671,122 kvkm, 64,129,000 inv. (Korea inberäknadt).

Kina, republik, hst. Peking, 10,948,000 kvkm, 427,947,000 inv.

Liberia, negerrepublik, hst. Monrovia, 95,400 kvkm, 1,500,000 inv.

Liechtenstein, konst, furstendöme, hst. Vaduz, 159 kvkm, 9,854 inv.

Luxemburg, konst, storhertigdöme, hst. Luxemburg, 2,586 kvkm, 246,500 inv.

Mexiko, republikanskt statsförbund, hst. Mexiko, 1,987,201 kvkm, 13,607,000 inv.

Monaco, furstendöme, hst. Monaco, 1,5 kvkm, 19,120 inv.

Montenegro, konst, konungarike, hst. Cettinje, 9,080 kvkm, 250,000 inv. (areal och folkmängd ökade genom eröfring 1913).

Nederländerna, konst, konungarike, hst. Haag, 33,078 kvkm, 5,858,000 inv.

Nicaragua, förbundsrepublik, hst. Léon, 128,340 kvkm, 460,000 inv.

Norge, konst, konungarike, hst. Kristiania, 322,987 kvkm, 2,393,000 inv.

Panama, republik, hst. Panama, 87,480 kvkm, 419,000 inv.

Paraguay, republik, hst. Asuncion, 253,100 kvkm, 636,000 inv.

Persien, konst, konungarike, hst. Tehe-ran, omkr. 1,645,000 kvkm, 9,500,000 inv.

Peru, republik, hst. Lima, 1,769,804 kvkm, 4,559,000 inv.

Portugal, republik, hst. Lissabon, 92,575 kvkm, 5,423,000 inv.

Rumänien,, konst, konungarike, hst. Bukarest, 131,353 kvkm, 6,960,000 inv.

Byssland, kejsardöme, hst. St. Peters-De europeiska staternas utomeuropeiska besittningar efter folkmängd

Storbritannien o. Irland.

i Ev ropa 111,300,0 00 Uti. besitta 23,700,000

i Europa 6,300,000 UH. besittn.ni. Arabien 18.800,000

Danmark

i Europa Utl.besittn. Z,450,OOOKJ 120,000

Spanien

(Europa 18.100,000

Uti. besitta 340,000

Frankrike

Utl.besittn. o. inträsses» 56,550,000 Nederländerna

Italien

i Europa 32,000,000

Utl.besittn.o.intressesfär 600,000

i Europa 50.000,000 Ull. besittn.o.skyddsomr. 9,200,000

Por tu p al

iEuropa 5,200.000 Utl.besittn. 15,150,000

Turkiet

i Europa 5,200,000

Jtl.besittn. 35,200,000

Ryssland

riketØANMARK

/'Europa 144440.

Utl.besiftn.88,459. SPANIEN

i Europa 497,244. Utl.DesiHn.2l6,215.

ITALIEN

Utl.beS.o.intresseafà., 477,300 NEDERLÄNDERNA

i Europa 33,000 Uti. besittn.2,045,300.

PORTUGAL

Uti.besitta askydJsomr. 2,592,362. TU~

m«d Arabien o. Tripoli 5,III 900.

ucoitiri. 2,146, 100. TYSKA RIKET

FRANKRIKE

De europeiska staternas utomeuropeiska besittningar efter ytinnehållet.1673

bärg, 22,096,727 kvkm, 162,438,824 inv. (de asiatiska besittningarna inberäknade).

Salvador, förbundsrepublik, bst. San Salvador, 21,160 kvkm, 1,116,000 inv.

San Domingo, republik, hst. Santo Domingo, 48,577 kvkm, 674,000 inv.

San Marino, republik, bst. Marino, 61 kvkm, 10,310 inv.

Schweiz, förbundsrepublik, hst. Bern, 41,324 kvkm, 3,765,000 inv.

Serbien, konst, konungarike, hufvudst. Belgrad, 48,303 kvkm, 2,854,000 inv. (areal oeh folkmängd ökade genom eröfring 1913).

Siarn, absolut konungarike, hst. Bangkok, omkr. 600,000 kvkm, 6,700,000 inv.

Spanien, konst, konungarike, hst. Madrid, 504,903 kvkm, 19,503,000 inv.

Storbritannien, konst, konungarike, hst. London, 314,869 kvkm, 45,677,000 inv.

Sverige, konst, konungarike, hst. Stockholm, 447,864 kvkm, 5,562,000 inv.

Turkiet, konstitutionellt sultanat, hst. Konstantinopel, 2,987,117 kvadratkm, 24,029,000 inv. (areal och folkmängd minskade genom fredsslut 1913).

Tyska riket, kejsardöme, förbundsstat, hst. Berlin, 540,778 kvkm, 64,914,000 inv.

Uruguay, republik, hst. Montevideo, 178,700 kvkm, 1,095,000 inv.

Venezuela, republikansk förbundsstat, hst. Caracas, 942,300 kvkm, 2,686,000 inv.

Österrike-Ungern, konst, kejsardöme och konungarike, hst. Wien, 676,062 kvkm, 51,307,000 inv.

En del af ofvan uppräknade stater äga mer eller mindre vidsträckta kolonier och besittningar i andra världsdelar. En jämförande framställning af deras areal och folkmängd i förhållande till moderstaten lämnas af de grafiska tabellerna, hvarvid dock är att märka,

det en del däri förekommande sifferuppgifter äro föråldrade.

Statistiska centralbyrån, ett under finansdepartementet lydande centralt ämbetsverk, har till uppgift att utföra de statistiska arbeten, som ej ombesörjas genom andra ämbetsverk; att genom en tidskrift och på annat lämpligt sätt sprida kunskap om den statistiska forskningens resultat i vetenskapligt och praktiskt hänseende; att föra anteckningar öfver förändringar i rikets administrativa, judiciella och ecklesiastika indelningar; att i ett ordnadt arkiv förvara inkomna statistiska primäruppgifter; att underhålla ett statistiskt, topografiskt statsekonomiskt bibliotek samt att ombesörja det internationella utbytet af officiellt statistiskt tryck.

Statsdepartementen. De organ, genom hvilka k. m:t i första hand utöfvar rikets styrelse, kallas departement. I spetsen för hvarje departement står en medlem af statsrådet såsom chef, hvilken till närmaste biträde har en expeditionschef — den ämbetsman i utrikesdepartementet, som sköter motsvarande göromål, bär titeln kabinettssekreterare. Departementen och vid dem anställda tjänstemän sammanföras under den gemensamma benämningen Kunglig Majestäts kansli.

Departementen äro till antalet f. n. 8, nämligen:

1. Justitiedepartementet. Under detta lyda: högsta domstolen; nedre justitierevisionen; justitiekanslersämbetet; hofrätterna; allmänna underdomstolarna i städerna och på landet; poliskammare utom Stockholm; fångvårdsstyrelsen jämte fångvårdsstaten; lagberedningen.

2. Utrikesdepartementet. Under detta lyda: rikets beskickningar till främmande makter samt konsulsstaten.16*75

3. Landtförsvarsdepartementet. Till detta departement höra de till armén oeh landtförsvaret hörande truppförhand, formationer, inrättningar samt undervisnings-, sjukvårds-, pensions- och öfriga anstalter; arméförvaltningen; remonte-ringsstyrelsen; arméns kasernbyggnadsnämnd ; eivilkommissionen; krigsveten-skapsakademien samt till landtförsvaret hörande milda stiftelser.

4. Sjöförsvarsdepartementet. Under detta lyda: marinförvaltningen; marin-staben; till marinen hörande personal; flottans stationer och fartyg; kustfästningarna samt för under departementet lydande personal afsedda undervisnings-, sjukvårds-, pensions- och öfriga anstalter; örlogsmannasällskapet; sjökartever-ket; nautisk-meteorologiska byrån; lots-styrelsen och lotsverket; navigationsskolorna, samt för departementet underlydande personal afsedda milda stiftelser.

5. Civildepartementet. Till detta höra: konungens befallningshafvande och landsstaten samt till öfverståthållareämbetet hörande ämbets- och tjänstemän; generalpoststyrelsen med poststaten; medicinalstyrelsen med läkarstaten (utom de vid armén och flottan anställda läkare); väg- och vattenbyggnadsstyrelsen med underlydande distriktspersonal äfvensom väg- och vattenbyggnadskåren; telegrafstyrelsen med telegrafstaten; järnvägsstyrelsen med järnvägsstaten; vattenfallsstyrelsen med statens vattenfallsverk; socialstyrelsen; städernas styrelser, verk och tjänstemän, hvilka icke innehafva domarebefattning; karantänsstaten; kontrollanter för undersökning af eldfarliga oljor; yrkesinspektionen; inspektören för explosiva varor; direktioner för kanal- och hamnarbeten; allmänna försäkringsanstalter.

6. Finansdepartementet. Till detta höra: kammarkollegium; statskontoret; mynt- och justeringsverket; kommers- j

kollegium med bergsstaten och bergsskolorna, handelsinstituten och sjömanshusen; kammarrätten; generaltullstyrelsen och tullstaten; statistiska tabellkommissionen och statistiska centralbyrån; öfverintendentsämbetet; styrelsen för postsparbanken; patent- och registreringsverket; bankinspektionen; kontrollstyrelsen; justerare af mått och vikter; järnkontoret; styrelsen öfver allmänna hypoteksbanken samt styrelsen öfver allmänna hypotekskassan för Sveriges städer; direktionen öfver civilstatens pensionsinrättning och direktionen öfver handelsflottans pensionsanstalt.

7. Ecklesiastikdepartementet. Till detta departement höra: ärkebiskopen, biskopar och öfriga till kleresistaten hörande ämbets- och tjänstemän (utom vid armén och flottan); högre och lägre undervisningsanstalter med

undantag af dem, som höra till armén och flottan, och de specialskolor för näringarna, som höra till annat departement; riks- och landsarkiv; k. biblioteket; riksantikvarien ; riksheraldikern; akademier och andra stiftelser för vetenskaperna (med undantag af landtbruksakademien, krigsvetenskapsakademien och örlogsmannasällskapet samt andra stiftelser, som hänföra sig till militärväsendet eller uteslutande angå näringarna); akademier och andra stiftelser för vitterhet och skön konst; pensionsinrättningar för de under departementet lydande stater; milda stiftelser, hvilkas tillgodoseende icke tillkommer under annat departement lydande myndighet eller anstalt.

8. Jordbruksdepartementet. Till detta höra: landtmäteristyrelsen med landt-mäteristaten; stuteriöfverstyrelsen med stuterikommissionen och stuteristaten; Sveriges geologiska undersökning; domänstyrelsen med skogsstaten, skogsläroverken och domänintendenter; landtbruksstyrelsen med statens landtbruksingen-1677

jörer, instruktörer, fiskeriadministratio-nen och centralanstalten för försöksarbeten å jordhruksområdet äfvensom landtbrukets undervisningsanstalter; hydrografiska byrån; statens skogsförsöksanstalt; veterinärläroverken; länsveterinärer; kommissionen för de allmänna kartarbetena; rikets allmänna kartverk; hushållningssällskapen ; kemiska stationerna och frökontrollanstalterna; landtbruksakademien.

Statskontoret, ett under finansdepartementet lydande centralt ämbetsverk, har till åliggande bland annat att, där ej för särskilda fall annorledes är förordnadt, emottaga och redovisa statsverkets inkomster och bestrida statsutgifterna; att handlägga ärenden angående stämpelpappersväsendet och kortstämp-lingen; att förvalta de under statskontorets vård stående fonder och kassor; att upprätta rikshufvudbok, statsliggare och stater för länen, samt att å den löpande kronouppbörden utöfva kontroll.

Statskontorets styrelse utgöres af en generaldirektör, såsom chef för verket, och tre statskommissarier, såsom ledamöter i styrelsen och chefer för hvar sin byrå.

Statsrådet kallas den vid den oansvarige konungens sida ställda församling af inför riksdagen ansvariga rådgifvare, af hvilka i regel underrättelse och råd skola inhämtas i alla regeringsärenden. Till ledamöter i statsrådet kallar och utnämner konungen kunniga, erfarna, redliga och allmänt aktade, infödda svenska män af den rena evangeliska läran. Statsrådet skall bestå af 11 ledamöter (statsråd), bland hvilka konungen utnämner en att vara statsminister och statsrådets främsta ledamot. Af statsrådets ledamöter äro åtta chefer för hvar sitt departement. De öfriga tre kallas konsultativa (rådgifvande) statsråd. Statsministern och ministern för

utrikes ärenden innehafva rikets högsta värdighet och bära titeln excellens.

Statsrådets hufvudsakliga uppgifter äro: att bereda de ärenden, som skola behandlas i statsrådet; att föredraga dessa ärenden inför konungen i statsrådet; att råda konungen; samt att expediera konungens beslut. Alla från konungen utgående expeditioner och befallningar — utom i kommandomål, hvarmed menas enklare militära order o. d., som behandlas på särskildt sätt — skola för att blifva gällande vara försedda med konungens underskrift samt kontrasignerade af det statsråd, som föredragit ärendet. Anser föredraganden konungens beslut strida mot regeringsformen, är han skyldig i statsrådet göra föreställning därom, och yrkar konungen ändock på beslutets utfärdande, är det den föredragandes rätt och plikt att vägra sin kontrasignation därå samt att nedlägga sitt ämbete, som han icke får återtaga förrän riksdagen pröfvat och gillat hans förhållande.

Statsrådets ledamöter kunna såsom förtroendeämbetsmän af konungen afskedas, när ban pröfvar rikets tjänst det fordra. De äga tillträde till riksdagens sammanträden med rätt att deltaga i förhandlingarna, men ej i besluten, så vida de ej själfva äro ledamöter af riksdagen.

Om någon statsrådsledamot i utöfningen af sitt ämbete handlat i strid med gällande lagar, skall han af konstitutionsutskottet ställas under tilltal inför riksrätten (se Riksrätt). Därjämte kan konstitutionsutskottet, om det därtill finner skäl, för riksdagen anmäla statsrådets ledamöter såsom icke hafvande iakttagit rikets sannskyldiga nytta eller oväld, nit, skicklighet och drift, hvarefter riksdagen kan hos konungen skriftligen anmäla

sin önskan om afskedande af den eller de statsrådsledamöter, emot1679

hvilka anmärkning blifvit gjord, konungen dock obetaget att villfara denna önskan eller icke.

(Om statsrådets sammanträden ae Konseljer.)

Statsutgifter. De viktigaste af de europeiska staternas utgiftsposter åskådliggöras af omstående illustration. De under figurerna stående siffrorna beteckna: 1. statsförvaltning, 2. allmänna arbeten o. d., 3. landtförsvar, 4. statsskuld, räntor och amortering, 5. sjöförsvar, 6. undervisningsväsen, 7. rättsväsen, 8. pensions- och understödsväsen, 9. diplomati, 10. fursteapanagen.

Stelkramp är ett sjukdomstillstånd, som vanligen uppträder till följd af att en särskild, i jorden lefvande bakterie, tetanusbacillen, inkommit i ett sår. Dylik stelkramp börjar med allt svårare kramp i tuggmusklerna, så att tänderna hållas hopknipna och munnen endast med svårighet kan öppnas. Krampen öfvergår sedan på bålens och lemmarnas muskler, så att hela kroppen kan häftigt sammandragas under olidlig smärta. När krampen öfvergått till andningsmusklerna, inträder döden genom kväf-ning.

Sjukdomen är lyckligtvis ganska sällsynt. Som redan nämnts, lefver den farliga bacill, som är dess orsak, i jorden, hvarför man bör akta sig att handskas med jord, då man har öppna sår å händerna; framför allt bör man icke, såsom fordom någon gång brukades, lägga jord på sår för att läka dem.

En annan form af stelkramp är den, som vid hysteri någon gång uppstår till följd af nervernas öfverretade tillstånd och som äfven kan framkallas på hyp-notisk väg. Den är af öfvergående art och vanligen ej heller förenad med någon egentlig smärta.

Sten (se Blåssten och Njursjukdo-mar.)

Storm (se Vindhastighet.)

Stift (se Biskopsstift.)

Stjärnbilder. De stjärnor, som äro synliga för blotta ögat — hvilka, i förbigående sagdt, blott utgöra ett försvinnande fåtal mot de, som hittilldags upptäckts medelst teleskopet och den fotografiska kameran — ordnades i forna tider af folkfantasien till s. k. stjärnbilder, som erhöllo olika namn än efter de olika stjärngruppernas skenbara form, än mera godtyckligt valda sådana. På den norra stjärnhimlen, som vi hafva tillfälle att betrakta, gruppera sig stjärnbilderna på följande sätt, räknadt från den skenbart orörliga Polstjärnan, kring hvilken de öfriga synas kretsa.

I Polstjärnans närmaste grannskap befinna sig stjärnbilderna Lilla Björnen, Draken, Cepheus och Giraffen. Utanför dessa komma närmast Stora björnen (Karlavagnen), Jakthundarna, Lilla lejonet, Kusken, Perseus, Cassiopeja, Ödlan, Svanen, Lyran. I den yttre cirkeln utanför dessa komma, fortfarande räknadt från höger åt vänster, Berenices hår och Jungfrun (ofvanför Jakthundarna), Stora lejonet, Hydran, Kräftan, Tvillingarna, Lilla hunden, Stora hunden, Orion, Hyaderna, Oxen, Plejaderna, Hvalfisken, Väduren, Triangeln, Fiskarna, Andromeda, Pegasus, Vattumannen, Lilla hästen, Delfinen, Örnen, Herkules, Ormbäraren, Kronan, Ormen, Skorpionen, Vågen och Oxdrifvaren (Bootes).

Struma kallar man en ansvällning af sköldkörteln å halsen, hvilken brukar förekomma i den s. k. Basedowska sjukdomen (se detta ord) och som stundom kan nå betydande storlek.

Strupkatarr framkallas af samma orsaker, som åstadkomma snufva och näskatarr, och förekommer mycket ofta i förening med dessa åkommor. Då katarren angriper struphufvudet, medför den alltid heshet i mer eller mindreTV /v TTilr4-i/rAo4-A n4"/riftot>ftatn,«'rto i ön vrvTvmWo cfntov t viAuigao lic uvguvoi/uuvviuui x m uǀjviuiv.ev

grad. Den sjuke besväras nästan alltid af en kittlande och retande känsla i struphufvudet, som tvingar honom att oupphörligt hosta och harkla, ehuru slemafsöndringen ofta är föga framträdande. Hos fullvuxna brukar sjukdomen ej medföra några större besvär, däremot kan den hos barn stundom framkalla anfall af andnöd, s. k. falsk croup, hvilken dock ej brukar medföra verklig fara annat än för mycket svaga eller rakitiska barn.

En akut strupkatarr brukar i lättare fall gå öfver på några dagar. En svårare sådan kan blifva mera envis och, om den lämnas åt sig själf eller ej nödig försiktighet iakttages, öfvergå till kronisk strupkatarr, hvars behandling alltid är långvarig och tålamodspröf-vande.

Vid behandlingen af en akut strupkatarr böra i första hand alla skadliga inflytelser aflägsnas. Patienten bör hålla sig inne, barn helst läggas till sängs. Den sjuke skall tala så litet som möjligt och lägga bort att röka. Varma drycker verka välgörande, i synnerhet varm mjölk med litet emser- eller sel-tersvatten. Våtvarma omslag om halsen och inandning af varma vattenångor äro äfven att rekommendera.

Vid kronisk strupkatarr bör för säkerhets skull en läkare rådfrågas. Katarren kan nämligen ha sin grund i särskilda anatomiska förändringar, som fordra särskildt ingripande. Äfven vid behandlingen af denna form af katarr måste skadliga inflytanden, framför allt rökning, undvikas. Vattenbehandling och inhalationer, t. ex. terpentinångor, bruka göra god nytta, men, som sagdt, man får bereda sig på att det onda ej ger sig i första taget.

Se för öfrigt Heshet.

Strypsjuka (se Difteri.)

Stuteriöfverstyrelsen, ett under jordbruksdepartementet lydande verk, har till uppgift att handhafva högsta administrationen af rikets stuterier och öfvervaka för hästafvelns befrämjande vidtagna åtgärder. Under stuteriöfverstyrelsen lyder stuteristaten, som omfattar tjänstemännen vid statens hingstdepåer vid Strömsholm och Flyinge.

Städer. Sveriges städer äro f. n. följande; invånareantalet vid början af år 1912 angifvet inom parentes:

Alingsås (5,152), Arboga (5,070), Arvika (5,024), Askersund (2,076), Borgholm (1,145), Borås (21,997), Djursholm (3,674), Eksjö (5,532), Enköping (5,219), Eskilstuna (28,485), Eslöf (6,005), Falkenberg (4,521), Falköping (4,958), Falsterbo (383), Falun (11,691), Filipstad (4,486), Gränna (1,202), Gäfle (35,710), Göteborg (170,606), Halmstad (18,297), Haparanda (1,442), Hedemora (2,784), Hjo (2,293), Hudiksvall (7,847), Huskvarna (6,237), Hälsingborg (33,225), Härnösand (9,785), Jönköping (27,226), Kalmar (15,722), Karlshamn (7,283), Karlskrona (27,496), Karlstad (17,728), Kristianstad (11,704), Kristinehamn (8,810), Kungsbacka (1,150), Kungälf (1,714), Köping (5,006), Laholm (1,952), Landskrona (16.265), Lidköping (7,057), Lindesberg (2,858), Linköping (23,021), Luleå (9,004), Lund (20,340), Lysekil (4,365), Malmö (89,719), Mariefred (1,372), Mariestad (4,170), Marstrand (1,878), Motala (2,827), Nora (2,105), Norrköping (46,629), Norrtälje (3,871), Nyköping (10,137), Oskarshamn (8,065), Piteå (2,560), ßonneby (3,503), Sala (7,642), Sigtuna (659), Simrishamn (2,176), Skanör (653), Skara (5,719), Skellefteå (1,524), Skänninge (1,327), Sköfde^,703), Stockholm (346,599), Strängnäs (3,084), Strömstad (2,955), Sundsvall (16,894), Säter (1,128), Söderhamn(ll,439), Söderköping (2,047), Södertälje (11,271), Sölvesborg (3,067), Tidaholm (4,608)1685

Torshälla (1,835), Trosa (983), Trälleborg (10,138), Uddevalla (12,736), Ulricehamn (2,324), Umeå (5,939), Uppsala (25,586), Vadstena (2,591), Varberg (7,219), Vaxholm (1,685), Vimmerby (2,701), Visby (10,022), Vänersborg (7,701), Västervik (10,161), Västerås (19,803), Växjö (8,441), Ystad (11,459), Åmål (4,345),

Ängelholm (4,145), Örebro (31,066), Öregrund (1,178), Örnsköldsvik (3,826), Östersund (8,460), Östhammar (837).

Utländska städer med öfver 300,000 invånare:

London (med förstäder 7,253,000), New York (med förstäder 4,767,000), Berlin (med förstäder 3,430,000), Paris (2,847,000), Tokio (2,186,000), Chicago (2,185,000), Wien (2,031,000), Peking (1,600,000) Philadelphia (1,549,000), Moskva (med förstäder 1,460,000), St. Petersburg (med förstäder 1,455,000), Buenos Aires (1,242,000), Osaka (1,227,000), Vutsjang (i Kina med Hanjangoch Hankau 1,200,000), Kalkutta (med förstäder 1,127,000), Konstantinopel (med förstäder 1,106,000), Pittsburgh (1,020,000), Manchester (med Salford 961,000), Hamburg (932,000), Kanton (900,000), Liverpool (med förstäder 890,000), Budapest (882,000), Bio de Janeiro (844,000), Boston (med förstäder 830,000), Tientsin (800,000), Glasgow (783,000), Bombay (776,000), Warschau (med förstäder 756,000), Birmingham (med förstäder 714,000), St. Louis (687,000), Kairo (657,000), Shanghai (651,000), Briissel (med förstäder 649,000), Bangkok (629,000), Madrid(596,000), Munchen (595,000), Leipzig (586,000), Mexiko (med förstäder 576,000), Amsterdam (567,000), Neapel (564,000), Cleveland (561,000), Köpenhamn (med förstäder 559,000), Baltimore (558,000), Dresden (547,000), Barcelona (546,000), Melbourne (med förstäder 538,000), Sydney (med förstäder 530,000), Sheffield (526,000), Lyon (524,000), Marseille (520,000),

Odessa (520,000), Köln (516,000), Breslau (512,000), Madras (509,000),Bom(507,000), Leeds (491,000), Milano (491,000), Detroit (466,000), Hyderabad (448,000), Kioto (442,000), Buffalo (424,000), Newcastle (med förstäder 420,000), Botter-dam (418,000), San Francisco (417,000), Frankfurt am Main (415,000), Jokohama (394,000), Belfast (384,000), Bristol (383,000), Milwaukee (374,000), Cincinnati (364,000), Düsseldorf (358,000), Lissabon (357,000), Lodz (352,000), Montreal (350,000), New Orleans (339,000), Alexandria (338,000), Turin (336,000), Nurnberg (333,000), Santiago (333,000), San Paolo (332,000), Biga (med förstäder 321,000), Edinburgh (320,000), Los Angelos (319,000), Antverpen (317,000), Montevideo (med förstäder 316,000), Palermo (310,000), Dublin (309,000), Hannover (302,000), Bukarest (300,000).

Stämning. Då en person vill genom rättegång mot en annan person antingen hafva denne straffad för ett brott, som ej kan åtalas af annan än måls-äganden (d. v. s. icke är af sådan beskaffenhet att allmän åklagare har rätt eller plikt att beifra detsamma), eller framställa något annat rättsanspråk, t. ex. på betalning för inköpta varor, måste i regel denna person (käranden) låta instämma den, hvilken ansvarsyrkandet eller anspråket gäller (svaranden), till vederbörlig domstol. För detta ändamål har käranden att till domhaf-vanden eller annan person, som af honom härtill förordnats, ingifva skriftlig stämningsansökan innehållande uppgift å den person, som skall instämmas, redogörelse för ansvarspåståendet eller anspråket jämte begäran om dennes instämmande till domstolen och yrkande att den instämde skall ådömas straff enligt lag eller förpliktas uppfylla det mot honom framställda anspråket. Begäran om stämning kan äfven muntligt1687

framställas till vederbörande. Yare sig begäran om stämning göres skriftligt eller muntligt, är vederbörande stämningsgifvare skyldig utfärda s. k. stämningsresolution, hvarigenom svaranden förelägges att å viss dag infinna sig vid den domstol, där målet skall handläggas, för att yttra sig öfver kärandens mot honom framställda påståenden.

Stämningsresolutionen eller stämningen, som den i dagligt tal kallas, skall genom kärandens försorg delgifvas svaranden medelst stämningshandlingens öfverlämnande i hufvudskrift eller bestyrkt afskrift. Då det åligger käranden att bevisa det stämningen blifvit svaranden vederbörligen delgifven, ifall denne uteblifver eller förnekar sig vara delgifven stämningen, bör delgifningen helst öfverlämnas åt af domstolen förordnade stämningsmän.

I vissa fall, t. ex. då svaranden lämnat landet oeh ej uppgifvit ombud för sig eller håller sig undan, kan stämning i civilmål delgifvas äfven på det sätt att den införes som annons i Post- och inrikes tidningar eller, därest svaranden

har kändt hemvist inom riket, spikas på hans husdörr och uppläses för hans husfolk.

Stöld. Den som stjäl gods eller penningar öfver 15 kronors värde skall, då det är fråga om s. k. enkelt tjufnadsbrott och han ej tidigare varit straffad för dylikt brott, dömas till straffarbete i högst 6 månader. Straffet kan vid synnerligen försvårande omständigheter skärpas till straffarbete i 2 år, samt å andra sidan vid synnerligen mildrande omständigheter nedsättas till fängelse i högst 6 månader. I vissa fall, t. ex. då brottslingen är ung och förmildrande omständigheter föreligga, kan domstolen medgifva att straffets utkräfvande upp-skjutes så länge den dömde ej begår något nytt brott, s. k. villkorlig dom.

Stöld, som är förenad med inbrott — hvartill äfven räknas klättring öfver mur, vägg, port eller tak, inkrypande genom fönster, glugg, skorsten eller annan öppning, som ej är ämnad till ingång, äfvensom öppnande med våld eller list af skåp, skrin eller andra tillslutna förvaringspersedlar — straffas strängare än enkel stöld, med ända till 4 års straffarbete. Samma straffpåföljd kan ådömas den, som stjäl i kyrka gods, som tillhör kyrkan eller där är satt i förvar; den som stjäl penningar eller annat, som är anförtrodt åt allmänna posten, eller ur annat förségladt bref eller ur kläder, som någon bär på sig (fickstöld); den som stjäl nattetid i bebodt hus, dit han olofligen beredt sig tillträde utan inbrott; den som vid stöldens föröfvande medfört vapen eller användt ringare skräckmedel eller hot; den som stjäl kreatur, som går i bete ute å mark; den som stjäl af strandadt eller öfvergifvet eller eljest nödstäldt fartyg; den som stjäl från person, som genom allmän farsot, eldsvåda, skeppsbrott, uppror, fiendes åträngande eller annan nöd eller fara är ur stånd att sin egendom värja.

Inbrott, hvarvid ej något tillgripes, straffas som enkel stöld.

Den, som med vetskap om den olofliga åtkomsten mottagit, dolt, köpt eller föryttrat stulet gods eller därmed företagit omarbetning eller förändring, straffas såsom för stöld, därest värdet uppgår till öfver 15 kronor. Är värdet mindre, straffas han såsom för snatteri (se d. o.).

Svafvelsyra (se Förgiftning.)

Svamp. En stor del af de svamparter, som nästan hvarje år förekomma i stor ymnighet i skogar och hagmarker, erbjuda ett på grund af sin kväfverike-dom värdefullt födoämne, som förtjänade mera än hittills uppmärksammas1687

äfven af menige man. Den bland allmogen gängse tron, att svamp icke innehåller någon egentlig näring är lika ogrundad som föreställningen att den för att blifva njutbar fordrar dyra till-lagningsingredienser. Man kan äfven med enkel tillagning och billiga ingredienser åstadkomma välsmakande svamp-i ätter, hvarom mera längre fram.

En stor del af den fördom, som gör sig gällande mot svamparnas tillgodogörande som näringsämne, torde bero på, att jämte de ätbara svamparterna äfven talrika giftiga sådana förekomma och att otrefliga, ja, ödesdigra misstag kunna begås, om man icke lär sig att skilja på de olika arterna. Detta är emellertid långt ifrån så svårt som man i allmänhet tror. Har man blott litet intresse för saken, skall man snart lära sig igenkänna, hvilka svampar som kunna användas till människoföda, och hvilka, som äro odugliga därtill eller farliga att förtära. I det följande skall lämnas en kortfattad framställning af de allmännast förekommande ätliga och giftiga svamparna, hvarvid hänvisas till de detta arbete vidfogade färgplanscherna öfver ätliga och giftiga svampar.

A. Ätliga svampar.

Stolt fjcillskifling. En stor och ståtlig, lätt igenkännlig svamp, som fullt utbildad liknar ett paraply med sin höga, ringförsedda fot. Hatten är beklädd med en gråbrun flockskorpa, som spricker sönder i fjäll eller rutor. Mycket läcker, men bör skördas ung, d. v. s. innan hatten bredt ut sig. Äldre exemplar bli nämligen sega och torra.

Flera mindre arter fjällskiflingar, till formen liknande den nämnda, förekomma och äro äfven goda matsvampar.

Champinjoner. Dessa svampar äro synnerligen goda. De allmännast förekommande arterna äro:

Kungschampinjonen, en stor svamp, med hatt och fot brunfjälliga på hvit-aktig botten, som efter beröring antager citrongul färg. Skifvorna i början hvita, sedan rödgrå, slutligen svarta. Lukten behaglig.

Snöbollschampinjon. Hatt och fot hvita, efter beröring gulfläckiga. Skifvorna först hvita, sedan brungrå, slutligen svarta. Ringen på undersidan flikig eller med en krets grofva vårtor i kanten. Behaglig lukt.

Ängschampinjon. Hatten hvit eller hvitaktig med tilltryckta, breda, ofta otydliga fjäll. Foten kort och ringför-sedd, skifvorna rosenröda, slutligen svarta.

Trädgdrdschamjnnjonen liknar föregående art, men är mörkare och har fastare kött, som lindrigt rodnar efter brytning. Skifvorna snart rosenröda eller köttröda. Foten ofta försedd med två ringar. Denna champinjonart brukar odlas.

Blodchampinjonen har brun, småfjällig hatt med tunt, vid brytning starkt rodnande kött och köttröda skifvor, som slutligen svartna.

De flesta svampförgiftningar inträffa till följd af förväxling mellan champinjoner och spädare exemplar af lömska flugsvampen och hvita flugsvampen. Med någon uppmärksamhet äro de dock lätta att skilja åt. Flugsvamparna ha alltid hvita skifvor, nedtill uppsvälld, lökliknande fot och alltid något klibbig hatt, medan champinjonerna, liksom f jällskiflingarna, alltid äro torra på ytan. Det säkraste kännetecknet är dock lukten. Under det champinjonerna ha en behaglig lukt, påminner flugsvamparnas lukt om rättika eller rå och ruttnande potatis.

Musseroner. Af dessa svampar finnas två läckra arter: Vårmusseronen eller hofsvampen och blåmusseronen eller violetta höstmusseronen, Den förra är1687

helt hvit, hos späda exemplar har hatten ofta en dragning i blekt rosenrödt. Hatten är tjock och köttig med länge inrullad kant, foten tjock, skifvorna mycket tätt stående. Lukten erinrar om nymalet mjöl. Växer vanligen i små grupper och framkommer i början af juni på ängsmarker, där den bildar s. k. älfringar med högre och mörkare gräs.

Blåmusseronen är helt violettblå, äldre exemplar med en brun ton. Foten vid basen ofta vidgad. Lukten påminner om kokt kött. Förekommer om hösten i skogar och lundar, på gamla sophögar o. d. Bör ej förväxlas med de odugliga blåfärgade spindelskiflingarna, från hvilka den emellertid lätt kan skiljas genom lukten.

Pudrad trattskifling. Denna svamp skiljer sig från öfriga, mindre goda tratfcskiflingar — namnet har uppkommit däraf att hatten har en mer eller mindre trattlik form — hufvudsakligen därigenom, att den grå eller i gulgrått stötande hatten vanligen är liksom hvit-pudrad eller mjölig här och där. Hatten är i början hvälfd, blir sedermera platt eller inbuktad. Skifvorna hvita med en dragning i blekgult, något nedlöpande på foten, och smaken mild. Förekommer i trädgårdar och skogsbryn.

Gråhvit eller allmän mjölskifling liknar i formen något föregående art, men är mindre. Hatten är hvit, stundom med dragning i gråblekt. De täta, röd-aktiga skifvorna löpa långt ned på foten. Lukten påminner i hög grad om nymalet mjöl. Förekommer ganska allmänt i skogar och skogsängar.

Kantarellen torde vara den populäraste och lättast igenkännliga af alla ätliga svampar. Den vanliga kantarellen är helt äggul med låga, tjocka, glest sittande skifvor, trattliknande form och kort fot. Den förekommer allmänt, syn-

nerligen i barrskog, och är med rätta mycket värderad.

Nejlikbrosksvamp är i torrt väder blek eller blekt rödlätt med förhållandevis hög fot, den 2—4 cm breda hatten har en puckel i midten. Skifvorna äro glesa och smaken mild. Denna svamp växer å gräsmark, vid vägkanter o. s. v., nästan alltid gruppvis eller i kroklinjer och ringar.

Vaxskillingarna äro små svampar med vaxartadt spröda och ganska saftrika skifvor, trådigt och klyfbart kött. Följande tre arter äro goda matsvampar:

Ängsvaxskifling. Rödgul med ljusare, nedåt afsmalande fot, glesa, långt nedlöpande, i ändarna spetsigt afsmalnande skifvor. Liknar något en kantarell, ehuru hatten är mindre platt. Växer å öppen skogsmark och torra ängsbackar.

Hvit vaxskifling liknar till formen den föregående, men brukar vara mindre och hvit till färgen. Växer som föregående.

Skarlakansröda vaxskiflingen är blodröd eller purpurröd med inblandning af gult, särskildt på fot och skifvor, är inuti gul eller hvitaktig. Växer å ängsbackar.

Blodriskan eller läckra riskan är gul-röd eller nästan tegelröd med bleka, slutligen grönaktiga koncentriska ringar å hatten samt rödfläckig fot. Den ymniga saften är gulröd, men blir vid intorkning grönaktig. Växer på gräsbevuxna ställen i skogar och är en mycket god matsvamp, särskildt lämplig att blanda med annan svamp på grund af dess aromatiska smak. En riska, som mycket liknar denna, är skäggriskan, men skiljes på sin i kanten liksom ludna hatt och den hvita och skarpa saften.

Mandelriskan har ljust brungul hatt och fot med torr, matt, liksom pudrad1687

yta, hvit, mild saft. En tät och fast svamp med tjock fot. Växer i löfskog. Mycket god matsvamp.

Öfriga riskor utmärka sig för sin hvita och skarpa, till smaken om peppar erinrande saft, hvarför de äfven erhållit namnet pepparlingar. De äro ätliga efter förvällning.

Kremlorna hilda en stor grupp för sig, hvars förnämsta kännemärke är, att de liksom riskorna ha sprödt kött, hvaremot de ej afsöndra någon saft. Flera arter äro förträffliga matsvampar med mild smak, andra däremot odugliga eller misstänkta. Då de olika arterna ofta likna hvarandra rätt mycket, gör man häst i att pröfva smaken på hvarje exemplar genom att ta en liten bit af skifvorna i munnen. Är smaken mild, kan svampen tryggt förtäras, hvaremot svampar med skarp, brännande smak böra undvikas. Följande arter äro goda matsvampar:

Mandelkremla. Har hatt af växlande färg, antingen enfärgad eller med ur-bleknande hvit-, gul- eller grönaktiga fläckar, hvit fot samt i början hvita, längre fram äggula skifvor. Smaken erinrar om mandel eller nötter. Förekommer i barrskog.

Äggkremla. Gul hatt och hvit, inuti lös eller nästan ihålig fot och tidigt äggula skifvor. Växer i löf- och blandskog.

Rutkremla. Hatten är i början betäckt med en hvitgrön skorpa, som sedan spricker sönder i rutor, mellan hvilka den hvitaktiga bottenfärgen lyser fram. Växer företrädesvis i landets södra delar, helst bland löfträd.

Grönkremla. Hatten är grön, grågrön eller blågrön, skifvorna slutligen ägg-gula, Mycket allmän i både barr- och löfskog.

G-affelkremla. Hattens färg är i början en blandning af olika färgskiftnin-

gar, men blir slutligen enfärgadt mörkgrön. De hvita skifvorna äro delvis korta eller gaffelgreniga. Växer som rutkremlan.

Kantkremla. Mer eller mindre brunröd eller orent köttröd hatt, hvars öfverhud vanligen ej når fram till kanten, hvit, hård fot och hvita, täta skifvor. Växer i både barr- och löfskog.

I det föregående uppräknade svampar äro alla skifsvampar, d. v. s. de under hatten sittande fröalstringsorganen utgöras af skifvor. Nu komma vi till en grupp, hos hvilken fröstoftet alstras i små nedåt öppna rör å hattens undersida, hvarför hithörande svampar fått namnet rörsoppar. Bland dessa finnas åtskilliga förträffliga

matsvampar, men äfven några mycket giftiga, hvilka senare dock lätt igenkännas därpå att rörens mynningar äro röda eller rödbruna samt att köttet, då svampen tummas eller brytes, genast blånar starkt.

Stensoppen eller Karl Johans-svampen är en af de läckraste matsvampar som finnas och på grund af sin storlek och sitt fasta kött mycket gifvande. Hatten är brun, stundom ljusare, stundom mörkare, foten äggrund eller klubblik, tjock, blek, vanligen något brunaktig och har närmast under hatten ett karaktäristiskt rutnät. Rören äro hvita eller h vitgrå, köttet hvitt med en dragning i rödt eller brunt närmast ytan. Förekommer allmänt, mest i löf- och blandskog.

Smörsoppen igenkännes därpå att foten är försedd med ring. Hatten är hos yngre exemplar beklädd med mörkt slem och brun till färgen, blekare och mörkstreckad hos äldre exemplar. Rören i början ljusgula, längre fram smutsgula. Förekommer ymnigt å vägkanter och gräsbevuxna ställen i barrskog och är en god matsvamp.

Lärksoppen liknar mycket föregående, men hattens färg är ljusare, nästan1695

guldgul, och äfven ringens. Förekommer endast i närheten af lärkträd. Mycket god.

Grynsoppen liknar smörsoppen mycket, men den slemmiga hatten är något ljusare, hvarjämte den saknar ring. Den gulaktiga foten är upptill smågrynig, liksom de gula rören i hörjan. Förekommer allmänt på gräsbevuxna ställen i barrskog.

Ett par andra rörsoppar, örsoppen, som vanligen växer i grupper, liknande tufvor, den stora, med fjäll eller filt-tofsar å hatten försedda sandsoppen samt den mycket allmänt förekommande sträfsoppen, äfven kallad kosvamp, kunna ock användas till föda, men anses ej så goda som de föregående.

En svampgrupp, som äfven är försedd med rör liksom rörsopparna, men kortare och mera intimt förenade med hatten, är tickorna. Den mest värderade af dessa är

Fårtickan, som har hvit hatt med eller utan brungul eller grågul anstrykning. Foten och rören äro hvita, men få efter beröring eller hos äldre exemplar svafvelgula fläckar. Växer i bergig barrskog. Bör ej förväxlas med den i tufvor växande brödtickan, hvilken visserligen icke är alldeles oätbar, men vanligen besk till smaken.

Oxtungsvampen är äfven försedd med rör, men dessa äro icke som hos rörsoppar och tickor hopväxta med hvarandra, utan sins emellan fria. Den växer på lefvande ekstammar i form af en köttig, rödbrun klump, som ej är olik en framskjutande bred tunga. Den vårtiga och fuktiga öfversidan är rödbrun, undersidan blekhvit eller blekgul. Köttet påminner till färg och utseende om verkligt kött. En stor och mycket god matsvamp.

Taggsvamparna ha sitt namn däraf att fröstoftet alstras på sylliknande tag-

gar å hattens undersida. Följande två arter må nämnas:

Fjällig taggsvamp. Hatten är gråbrun med mörka, grofva fjäll, bildande ringar eller bälten, foten och taggarna gråaktiga. Förekommer allmänt i barrskog. Är god skördad späd.

Bleka taggsvampen liknar till utseendet något en kantarell, men är mindre och mera blekröd eller rödgul med likfärgade taggar. Hela svampen skör. En något starkare färgad afart kallas rödgula laggsvampen och förekommer liksom den förra allmänt i skogarna. Båda äro utmärkta matsvampar.

Blomkålssvampen har fått sitt namn af sin likhet med ett blomkålshufvud. Den är hvitaktig eller blek och de bladlika grenarna mycket intrasslade och krusiga. Förekommer i barrskog.

Fingersvamparna äro busklikt greniga. De värdefullaste af dem äro:

Druffingersvampen, rikt grenig, hvit eller gulhvit med röda grenspetsar.

Grå fingersvampen är grå eller gråaktig med inblandning af hvitt, busklikt grenig. Liknar mycket kamfinger-svampen, som har nästan kamlikt inskurna, hvasstandade grenspetsar. Båda arterna växa i skogar på fuktiga ställen och äro goda matsvampar.

Korallfingersvampen är hvit, enfärgad, busklikt grenig med tydlig hufvudstam. Växer som föregående.

Röksvamparna torde allmänt igenkännas på sin äggrunda form och därpå att äldre exemplar innehålla en brun massa, hvarur det bruna fröstoftet uppstiger som en rök, då man klämmer på svampen. Unga exemplar ha hvitt, ganska fast kött och kunna vara mycket goda. De bästa äro:

Stora röksvampen, som liknar ett stort päron med aftrubbad spets. Färgen är smutshvit eller grå. På öfre delen är svampen i början försedd med en mjölig1687

eller kliartad beklädnad, som längre fram får formen af stjärnlika vårtor eller fläckar.

Vårtiga röksvampen liknar något föregående både till form och färg, men är mindre och bar på öfversidan grofva, kägellika taggar eller gryn, efter hvilkas bortfallande ytan blir nästan rutig.

Jättestora äggsvampen är klotrund eller något nedplattad och kan bli lika stor som ett kålhufvud. Färgen hvit med dragning i grått eller grågult. Ytan liknar sämskskinn. Äldre exemplar utsända fröstoftet som en rök liksom röksvamparna. Yngre exemplar anses läckra.

Tryffel. I Sverige växer blott en art, hvittrvffeln, bestående af enstaka eller hopgyttrade hvitaktiga, ganska fasta, oregelbundet formade knölar från en valnöts till en knuten hands storlek. Köttet är hvitt eller hvitaktigt. Svampen växer fullständigt eller till större delen dold under jordytan och är därför svår att anträffa, men synes ej förekomma allmänt.

Slutligen återstår att bland ätliga svampar nämna murklorna, bland hvilka finnas två högt skattade arter, toppmurklan och stenmurklan.

Toppmurklan har en kägelformig, liksom med ett upphöjdt nät öfverdragen mörk färgad mössa på en hvit eller hvitaktig fot. Växer mest bland löfträd.

Stenmurklan har en oregelbunden, mörkfärgad mössa, bildande en mängd slingrande, afrundade veck eller bucklor och helt eller delvis fastväxt vid den hvitaktiga foten. Växer i barrskog, mest vid stigar och vägar, kring stubbar och trädrötter, på gamla kolbottnar o. s. v. Är liksom toppmurklan en vårsvamp.

Ibland händer att stenmurklor innehålla ett skadligt ämne, som, då de för-

täras färska, kan framkalla förgiftning. De böra därför före tillagningen förvällas och därefter hastigt sköljas i friskt vatten. Äfven toppmurklor är det skäl att behandla på samma sätt.

B. Giftiga svampar.

Bland de giftiga skifsvamparna komma i första rummet flugsvamparna i betraktande, Följande arter äro de allmännaste :

Brandgula flugsvampen. Hattens öfversida är vackert gulröd, vanligen beströdd med hvita eller gulaktiga upphöjda fläckar, rester af det brustna höljet. En afart har mera brun hatt med grågula fläckar. Denna svamp är mycket allmän, men har ett så karaktäristiskt utseende att den ej gärna kan förväxlas med någon ätlig svamp.

Lömska flugsvampen är däremot, liksom följande art, farlig på grund af sin yttre likhet med unga snöbollschampinjoner. Hattens öfversida är emellertid något klibbig, medan champinjonernas yta alltid är torr, hvarjämte lukten, som hos champinjonerna är behaglig och erinrande om heliotrop, påminner om rät-tika eller om rå eller ruttnande potatis. Lömska flugsvampens hatt är vanligen hvit eller hvitgul, stundom skiftande i grönt, än bar, än beströdd med brungula vårtor af höljet.

Hvit flugsvamp. Luktar ungefär som föregående och har likaledes klibbig hatt, vanligen bar, ofta något sned. Eingen vanligen söndertrasad.

Panterfläckiga flugsvampen. Hatten är än nästan sotbrun, än ljusare, grågulaktig eller gråbrun med hvita vårtor.

Svartringad flugsvamp. Något klibbig, gråbrun till sotbrnn hatt, oftast med grå vårtor. Den i början hvita ringen blir slutligen svart i nederkan-ten.

Alla dessa arter äro mycket giftiga. Dessutom finnas några andra arter, som1687

visserligen äro giftiga, men kunna ätas efter förvällning.

Anmärkas "bör, att alla flugsvampar ha oföränderligt hvita skifvor, en nedtill löklikt uppsvälld fot, omgifven liksom med en strumpa. Äfven därpå kunna de skiljas från andra svampar.

Bland musseronerna finnas några arter, som äro giftiga eller åtminstone misstänkta och som redan på grund af sin obehagliga lukt eller smak äro odugliga till föda. Af dessa må nämnas rättikmusseronen, hvars hvita hatt blir smutsfläckig en stund efter beröring. Har stark rättikelukt och brännande skarp smak.

Bödskiflingen liknar något vårmusse-ronen, men är större med gulblek eller grågulaktig hatt och hvit fot. De i början hvita eller gulbleka skifvorna bli snart rödaktiga och äro urnupna omkring foten. Den egendomliga och starka lukten påminner hos yngre exemplar om rättika, mjöl eller bolmört, hos äldre om härsken olja. Växer i löf-trädslundar på gräsbevuxna ställen.

Allmänna fränskiflingen har mer eller mindre brunaktig hatt, hvit, vanligen något småfjällig fot, lerfärgade eller gråbruna, kring foten urnupna skifvor, försedda med små vattendroppar eller mörka punkter. Frän, obehaglig lukt. Förekommer allmänt i både barr- och löfskog.

Kamferskiflingen är i hörjan gredelin, sedan smutsgul eller grågul med violett färgton och liknar något blåmusseronen. Lukten stark och motbjudande. Ganska allmän i skogar.

Bland kremlorna förekomma åtskilliga giftiga eller i hvarje fall misstänkta arter, hvilka alla igenkännas på sin skarpa, brännande smak. De farligaste äro följande:

Bepparkremlan med vanligen kastanje-

brun eller mörkt rödbrun hatt och mer eller mindre rödlätt fot.

Tdrkremlan med blåbrun eller svart-aktigt purpurröd hatt, ofta med inblandning af grÖDt, och gredelin fot. De svafvelgula skifvorna i eggen försedda med små vattendroppar.

Nässelkremlan har olivgrå hatt med gråaktiga skifvor och fot.

Bosenkremlan med röd, hos äldre exemplar urbleknande hatt, rödlätt fot och i början hvita, sedermera gulaktiga skifvor.

Skörkremlan med hatt af mycket växlande röd färg, i väta klibbig eller slemmig, hvit, lös och bräcklig fot.

Beskkremlan har vackert hvitröd hatt, hos äldre exemplar vanligen hvitnande i midten och hvit fot. Förekommer i ekskog.

Stinkkremlan har gulbrun, slemmig hatt, kamlikt fårad i kanten, och hvit eller blek och trapplikt ihålig fot. Skifvorna äro bleka och olika långa.

Bland rörsopparna finnas några svampar, som i giftighet kunna täfla med, ja, öfverträffa flugsvamparna. Den farligaste är vargsoppen, som har säfbrun eller gulgrönaktig hatt och tjock fot försedd med ett rödt ådernät. Rörmyn-ningarna äro röda eller brunröda och köttet blånar vid brytning.

Nära besläktad med denna är eldsop-pen med smutsbrun hatt och röd eller brunröd fot, tätt prickig eller finkornig eller med ett rödt ådernät. Rörmynningarna lika färgade som hos föregående. Köttet blånar starkt vid brytning.

Bepparsoppen liknar något örsoppen, men är mycket mindre och igenkännes lätt på sin nedtill citrongula fot. Äfven rörmynningarna äro mörkare. Skarp smak.

Bittersoppen har blekt brungrå eller gulgrå hatt med sämskskinnsliknande yta. Den i början smultronröda, längre fram1687

mera gulgrå foten har ett finmaskigt, skarpt tecknadt ådernät. Köttet hvitnar först vid brytning, men blånar sedermera. Mycket skarp smak.

Gallsoppen kan som yngre förväxlas med stensoppen, men har smutsigt grågulaktig hatt och fot och gröfre ådernät å foten. De i början hvita rören bli snart rödaktiga. Smaken är besk.

Falsktryffel. Denna svamp blir stor som ett plommon af oregelbunden form, i början något rödaktig, sedan smutsbrun. Inuti grågrön eller smutsaktigt brungrön. Växer i jordbrynet på eller bredvid skogsvägar.

Å planschen öfver giftiga svampar har äfven upptagits ett par riskor. Som förut nämnts äro de skarpsmakande riskorna ätliga efter förvällning.

Svampar böra insamlas i torrt väder, synnerligen om de äro ämnade att förvaras, emedan de i fuktigt tillstånd ruttna lättare och dessutom äro mera vattenhaltiga och mindre närande. Bäst äro de, innan hatten blifvit fullt utvecklad. Af insekter angripna exemplar eller sådana, som börjat öfvergå till förruttnelse, äro odugliga. Man bör aldrig upprycka några ätliga svampar med rötterna, emedan återväxten då skadas, utan afskära foten strax ofvanför eller invid marken.

Om man hemtager giftiga svampar tillsammans med ätliga för att närmare examinera dem, hvilket ju är nyttigt för nybörjaren, bör man ej glömma att omedelbart sortera dem, så att ej några misstag inträffa. I regel bör man ej plocka annan svamp än sådan, om hvars ätlighet man är fullt viss, och i tvif-aktiga fall hellre kasta bort den.

De flesta svampar, framför allt fasta och hårda sådana, kunna förvaras antingen insaltade, inlagda eller torkade.

Vid insaltning af svamp kan man gå till väga på något af följande sätt. De

rensade svamparna (större exemplar itu-skurna) läggas under 18 timmar i blöt i rikligt med vatten, som därpå afslås, hvarefter de med foten nedåt inläggas i lager i krukor, fjärdingar eller tunnor, med salt och fänkål mellan hvarje lager. Öfverst lägges en täckande linnelapp och ett löst lock med duktig tyngd. Förvaras på kallt ställe. Denna metod begagnas i Kyssland. Ett annat sätt är, att inlägga svamparna i vanlig uppkokt saltlake. De förvällas då en stund, sköljas därefter i ett par ljumma vatten och läggas sedan några timmar i ättika och vatten. Sedan de kallnat, och ättiks-vattnet fått afrinna, nedläggas de i saltlaken.

Den bästa inläggningsmetoden för att hos konserverade svampar bevara den fina smaken är inläggning i olja eller fett, men som denna metod är tämligen dyrbar, begagnas den endast för läckrare sorter, såsom champinjoner, murklor och riskor. Sedan de rensats och sköljts i citronvatten, förvällas svamparna och inläggas därpå i god matolja eller fett på flaskor eller burkar, som täckas med blåsa eller oljadt papper, hvarpå kärlen förvaras i källare. Har man en god iskällare, behöfva svamparna ej ens förvällas.

En annan inläggningsmetod är den i ättika. Rensade svampar förvällas i vatten med litet salt, tills skum börjar afsätta sig; därpå frånsilas vattnet och svamparna få kallna, hvarefter de nedläggas i en kruka tillika med ett par hvitlöksklyftor, 2 à 3 lagerbärsblad, några bela pepparkorn och en obetydlighet salt. Kokt ättika slås på och ett litet lock med tyngder pålägges. Efter några dagar, då ättikan börjat grumlas, afhälles den varsamt, uppkokas hastigt och slås ånyo öfver svampen. Öfverst hälles en smula olja, och kärlet öfver-bindes med blåsa eller oljadt papper. Sålunda konserverade svampar användas1703

förnämligast till sallad och garneringar. Äfven ättikan kan med fördel användas till matlagning.

Vid torkning af svamp kan man använda något af följande sätt:

Efter rensningen, hvarvid på äldre svampar nedre delen af foten borttages samt större och saftigare exemplar skäras i skifvor, sköljas svamparna i citronvatten (en citron urkramas i 3—4 liter vatten) och utbredas på rent linne, så att vattnet får afrinna. De torkas därpå i en ej för varm bakugn. Har man bakat på dagen, kan man t. ex. på aftonen, en stund efter sedan brödet uttagits, lägga in svamparna i ugnen, då de i regel äro färdiga morgonen därpå.

I fria luften, på torrt och luftigt ställe, dit solen ej har tillträde, kunna de också torkas, antingen uppträdda på ett snöre eller utbredda på bräder, i båda fallen så, att svamparna ej beröra hvarandra. De torkade svamparna inläggas i säckar, som upphängas på torrt, luftigt ställe och ur hvilka de då och då urskakas och vädras.

Endast sådana arter, som ha skarp eller bitter smak, böra förvällas innan de torkas; andra svampar bör man helst ej ens skölja före torkningen, så framt de ej äro smutsiga.

Svamprätter. Före tillagningen böra svamparna omsorgsfullt rensas och sköljas. Fröredningslagret på svampens undersida (skifvorna, fröpiporna eller taggarna) samt huden, då denna låter sig frånskilja, borttagas, särskildt på fullvuxna exemplar. Hos mjölskiflingar, musseroner, champinjoner, oxtungsvam-par, rörsoppar, taggsvampar m. fl. är dock fröredet ätbart, när svampen är ung; hos vaxskiflingar, kantareller, brosk-svampar m. fl. är det alltid ätbart, dock bör det på äldre exemplar äfven af sistnämnda svampar lämpligast bortrensas. Hos tickor och murklor kunna frödelarna

icke skiljas från hattens kött. Huden borttages ej hos späda mjölskiflingar, musseroner, champinjoner, taggsvampar, tickor, vaxskiflingar, kantareller, blomkålsvampar, fingersvampar, murklor, stenmurklor och tryffel. Jämväl foten bortrensas hos alla fullvuxna svampar utom på mjölskiflingar, musseroner, kantareller, tagg- och fingersvampar, blomkålssvampar, murklor samt några rörsoppar. Omedelbart efter rensningen böra svamparna sköljas i friskt vatten samt därpå genast användas. Få de stå, blifva de mindre aptitliga och ruttna lätt.

Följande svampar böra förvällas, d. v. s. kokas en stund i rikligt vatten, före tillagningen: alla bläcksvampar, musseroner, honings-, tratt-, stock-, tofs-och vaxskiflingar, riskor, kantareller, rörsoppar, tickor, taggsvampar, blomkåls-och fingersvampar samt murklor. Däremot förväller man ej fjällskiflingar, champinjoner, mjölskiflingar, brosksvam-par eller ätliga kremlor, ej heller oxtung-svampen.

De enklaste tillredningssätten äro att antingen skära svamparna i skifvor, hvilka stekas på halster, hvarefter de förtäras enbart eller med salt, peppar, persilja (i knippa, som borttages vid serveringen), lök, smör, fett eller olja, eller ock steka svamparna i kastrull eller panna med nyssnämnda tillsatser eller med strömming, sardeller, rifvebröd, köttsoppa etc. 1/i timme är vanligen nog att låta svamparna stå på elden.

Svampsoppa. Härtill tages rikligt med svamp, helst af olika sorter, som lägges i kallt, lagom saltadt vatten, hvilket långsamt kokas upp. Svampen behöfver icke afsilas. Bör koka i flera timmar, allra minst 2. Soppan afredes med litet mjöl eller en äggula, kryddas efter behag med peppar eller lök. Lämp-

liga grönsaker, t. ex. ärter, knnna med fördel tillsättas.

Stekt svamp. Detta tillagningssätt torde Tara det vanligaste. Man kan använda någon af följande tre steknings-metoder:

a) Man sönderskär de större svamparna, så att alla blifva ungefär jämnstora, rensar oeh sköljer dem, svänger dem sedan i en ren handduk, tills de blifva något så när torra, kryddar dem med salt, hvitpeppar och finhackad persilja samt fräser dem därpå med smör i en kastrull, tills den utsipprande saften åter insugits. De serveras på ett värmdt

fat, täckta med eller upplagda på i smör stekta livetebrödskifvor.

b) Svamparna rensas och sköljas, saltas därpå litet samt inmjölas, hvarefter de griljeras med ägg och rifvet bröd samt stekas i godt smör, tills de blifva ljusbruna, Serveras upplagda i pyramid och öfverströdda med litet stött fänkål. Citron kan bjudas särskildt till.

c) Svamparna stekas i stekpanna vid sakta eld med mycket smör, en bundt persilja, lök eller gräslök, fänkål, salt, peppar och muskot. Fem minuter, innan de skola serveras, borttages persiljan och påslås två raguskedar blankettsås (béchamel) och två matskedar god, sur grädde. De uppkokas därpå ännu en gång och en nypa fänkål strös på, hvarefter de äro färdiga att serveras.

Frikassé på svamp. Svamparna rensas, hvarvid de större sönderskäras och sköljas som vanligt i kallt vatten; därpå få de några ögonblick ligga i kokande vatten för att uppmjukas samt afkylas sedan åter i kallt vatten och torkas noga. Elt stycke godt smör smältes nu i en panna, och svamparna iläggas samt omröras väl. När svamparna uppsugit allt smöret, fuktas de med varmt vatten eller köttsoppa, och såsom kryddor tillsättas salt, peppar, en nypa muskot,

litet stötta kryddnejlikor och kanel samt en knippa persilja, som borttages före serverandet. När svamparna äro färdiga, påhälles en blankettsås af i vatten vispade äggulor eller ock grädde; en eller ett par skalade citronskifvor kunna också tillsättas.

Ugnstekt svamp. Endast medel- och jämnstora svampar användas och af dessa endast hattarna. Efter rensningen och sköljningen saltas svamparna måttligt, rullas i mjöl och stekas i smör, tills de antagit en vacker gul färg. Därpå läggas de i en väl förtent kastrull och täckas af något blankettsås, lagad med sur grädde med tillsats af en nypa fänkål (béchamel à la creme aigre), hvarjämte tillsättes litet stött bröd och smält smör. Kastrullen insattes därpå i ugnen, tills anrättningen erhållit färg. Eätfen serveras varm.

Fylld svamp. Hattarna af större svampar, t. ex. rörsoppar, skalas och rensas varsamt, ställas med den kupiga sidan nedåt och beströs med fint salt, hvarpå de fyllas med nedan beskrifna fyllning och hastigt gräddas i ugn. Fyllning: hälften finhackade svampar, fjärdedelen finskuret späckfläsk, en åttondel finhackad schalottenlök samt en åttondel finskuren frisk persilja, hvilket allt (fore ilägg-ningen) rostas öfver stark eld, så att den vattenaktiga saften torkar in. Därpå tillsättes något béchamel eller legerad sås, som i detta fall kan lagas af mjölk, selleri, lök, kryddnejlika, muskotblomma, ägg och litet mjöl, hvarjämte som kryddor tilläggas litet salt, hvitpeppar och muskot. Sedan denna blandning fyllts i svamparna, beströs dessa lätt med rifvebröd och insättas i ugren.

Stufvade murklor. Murklorna sköljas väl och läggas i en smord kastrull med smör, salt och peppar, hackad lök och persilja mellan hvarje hvarf, hvaröfver1707

doftas litet mjöl. De få koka lyckt, tills de äro kokta.

Kotletter på oxtungsvamp. Man rensar och sköljer svampen väl, sedan det pipiga frölagret och slemmet på ytan borttagits. Svampen skäres sedan i skifvor, hvilka doppas i rifvebröd och äggula samt stekas öfver sakta eld.

Biffstek på oxtungsvamp. Sedan oxtungsvampen väl rensats och sköljts, skäres den i lagom stora och tjocka skifvor och stekes uti smör tillsammans med skuren rödlök. Serveras med potatis såsom vanlig biffstek.

Svampbullar. Man tager härtill några vanligast förekommande svampsorter såsom champinjoner, kantarellor, riskor m. fl. och rensar dem väl. Sedan de skållats, stötas de i en mortel. I en kastrull kokas en lagom tjock smet af mjölk och mjöl samt litet smör. De stötta svamparna läggas häri, och det hela omrörts väl. Ett par vispade ägg tillslås, och massan formas till små bullar. Dessa rullas i rifvebröd och stekas gulbruna i smör.

Svenska akademien stiftades af Gustaf III genom ett k. bref af den 20 mars 1786. Enligt akademiens ännu gällande stadgar af samma datum är dess hufvuduppgift »att arbeta uppå svenska språkets renhet, styrka och höghet så uti vetenskaper som särdeles i anseende till skaldekonsten och vältaligheten». Antalet ledamöter är

bestämdt till 18.

Sedan akademiens stiftande ha dess 18 stolar innehafts af följande personer:

1. Grefve Anders Johan Höpken, kanslipresident. — Grefve Nils Filip Gyldenstolpe, landshöfding. — Johan Olof Wallin, ärkebiskop. — Anders Fryxell, kyrkoherde. — Hans Ludvig Forsell, president. —- Frih. Carl Nils Daniel Bildt, envoyé.

2. Grefve Carl Fredrik Scheffer, riks-

råd. — Frih. Abraham Niklas Edelcrantz, president. — Carl Petter Hagberg, präst.

— Christian Erik Fahlcrantz, biskop. — Gunnar Wennerberg, statsråd. — Claes Annerstedt, universitet sbibliotekarie.

3. Olof Celsius, präst. — Johan Adam Tingstadius, biskop. — Carl Gustaf von Brinkman, diplomat. — Frih. Albrecht Elof Ihre, utrikes statsminister (tog aldrig inträde). — Johan Börjesson, präst.

— Hans Magnus Melin, professor. — Carl Gustaf Malmström, riksarkivarie. — Johan Henrik Emil Schück, professor.

4. Johan Henrik Kellgren, skald. —-Johan Stenhammar, lektor. — Grefve Clas Adolf Fleming, riksmarskalk. — Carl Adolf Agardh, biskop. — Fredrik Ferdinand Carlson, statsråd. — Claes Herman Rundgren, biskop. — Johan Fredrik Ivar Afzelius, president.

5. Grefve Mathias von Hermansson, riksråd. — Magnus I.ehnberg, biskop. —• Jakob Axelsson Lindblom, ärkebiskop.

— Carl von Rosenstein, ärkebiskop. — Frih. Jöns Jakob Berzelius, professor. — Johan Erik Rydqvist, bibliotekarie. — Theodor Wisén, professor. — Knut Fredrik Söderwall, professor.

6. Johan Wingård, biskop. — Grefve Adolf Göran Mörner, utrikesminister. — Anders Abraham Grafström, kontraktsprost. — Fredrik August Dahlgren, kansliråd. — Hans Olof Hildebrand, riksantikvarie. — Sven Anders Hedin, upptäcktsresande.

7. Grefve Fredrik Axel von Fersen, fältmarskalk. — Axel Gabriel Silfverstolpe, riddarhussekreterare. — Anders Carlsson af Kullberg, biskop. — Carl August Hagberg, professor. — Vilhelm Erik Svedelius, professor. — Nils Fredrik Sander, kansliråd. — Albert Theodor Gellerstedt, öfverintendent.

8. Grefve Johan Gabriel Oxenstierna, riksmarskalk. — Esaias Tegnér, biskop.

— Carl Vilhelm Böttiger, professor. —1709

Carl David af Wirsén, skald. — Carl Gustaf Verner von Heidenstam, författare.

9. Frih. Gudmund Göran Adlerbeth, statsråd. — Hans Järta, landshöfding. — Frih. Carl David Skogman, president. — Grefve Henning Ludvig Hugo Hamilton, statsråd. — Esaias Henrik Wilhelm Tegnér, professor.

10. Anders af Botin, kammarråd. — Frih. Christofer Bogislaus Zibet, hof-kansler. — Grefve Gustaf Lagerbjelke, envoyé. — Carl Fredrik af Wingård, ärkebiskop. — Henrik Reuterdahl, ärkebiskop. — Paul Genberg, biskop. — Grefve Carl Johan Gustaf Snoilsky, öfverbibliotekarie. — Harald Gabriel Hjärne, professor.

11. Nils von Rosenstein, statssekreterare. — Lars Magnus Enberg, skolman.

— Bror Emil Hildebrand, riksantikvarie.

— Clas Theodor Odhner, riksarkivarie.

— Erik Axel Karlfeldt, skald, f. d. bibliotekarie.

12. Elis Schröderheim, landshöfding.

— Isak Reinhold Blom, justitieråd. — Grefve Gustaf Fredrik Wirsén, statsråd.

— Frih. Bernhard von Beskow, hofmarskalk. — Carl Gustaf Strandberg, justitieråd. — Anders Anderson, professor.

— Frih. Adolf Erik Nordenskiöld, professor. — Magnus Gustaf Retzius, professor.

13. Grefve Gustaf Fredrik Gyllenborg, kansliråd. — Frans Mikael Franzén, biskop. — Bernhard Elis Malmström, professor. — Carl Anders Kullberg, skald. — Karl Alfred Melin, lektor.

14. Frih. Gustaf Mauritz Armfelt, general. — Frih. Malte Ramel, riksråd.

— Erik Gustaf Geijer, professor. — Elias Magnus Fries, professor. — Carl Rupert Nyblom, professor. — Per August Leonard Hallström, författare.

15. Carl Gustaf Nordin, biskop. — Carl Birger Rutström, riksantikvarie. —

Johan David Valerius, kansliråd. — Grefve Christofer Rutger Ludvig Manderström, utrikes statsminister. — Anton Niklas Sundberg, ärkebiskop. -— Axel Gottfrid Leonard Billing, biskop.

16. Carl Gustaf af Leopold, statssekreterare. — Samuel Grubbe, statsråd. — Israel Hwasser, professor. — Carl Vilhelm August Strandberg, skald. — Viktor Rydberg, professor. — Erik Georg Valdemar Rudin, professor.

17. Johan Murberg, banko- och riks-gäldsfullmäktig. — Frih. Gustaf Maurits Armfelt, general. — Grefve Gustaf af Wetterstedt, hofkansler. — Anders Magnus Strinnholm, historieskrifvare. — Frih. Louis De Geer, statsminister. — Pehr Jacob von Ehrenheim, statsråd.

18. Nils Lorens Sjöberg, expeditionssekreterare. — Grefve Anders Fredrik Skjöldebrand, general. — Per Henrik Ling, professor. — Per Daniel Amadeus Atterbom, professor. — Johan Henrik Thomander, biskop. — Gustaf Håkan Jordan Ljunggren, professor. — Johan Vitalis Abraham Norström, professor.

Svenska armén. Sveriges landtför-svar är grundadt på härordningen af år 1901, enligt hvilken arméns manskapsstyrka skall utgöras dels af värnpliktiga och dels af värfvadt stammanskap, s. k. volontärer, afsedt dels för rekrytering af befälet, dels att gifva truppförbanden större stadga. Om det värnpliktiga manskapets tjänstgöringsskyldighet se Värnplikt.

Fälthären utgöres af sex likformigt sammansatta arméfördelningar, hvartill kommer en kavallerifördelning samt fästningstrupper. Vid de olika regementena och kårerna finnas reservbefäl, som är tjänstskyldigt i krigstid eller vid större rustningar, delvis äfven eljest.

Armén indelas på följande sätt:

1. Generalitetet. Detta innefattar alla i aktiv tjänst varande eller eljest till1711

armén hörande generalspersoner af alla grader (generaler, generallöjtnanter och generalmajorer). Generalsbeställningar innehafvas af cheferna i de sex arméfördelningsområdena samt Gottlands militärområde och af kommendanten i Boden, vidare af generalfälttygmästaren, som tilllika är inspektör för artilleriet, chefen för fortifikationen, chefen för generalstaben, generalintendenten samt inspektörerna för militärläroverken, för kavalleriet, ingeniörtrnpperna och trängen.

2. Generalstaben. Denna särskilda kår har till uppgift att bidraga till vidmakthållande och utveckling af den krigsvetenskapliga bildningen inom armén, att uppgöra mobiliserings och uppmarschplaner för armén samt att aflämna nödig personal till biträde åt vissa bland arméns högre befälhafvare m. m. Den utgöres af, förutom en

generalsperson såsom chef, 17 öfveradjutanter, med öfverstes, öfverstelöjtnants och majors grad, samt 30 stabsadjutanter, med kaptens och löjtnants grad.

3. öfriga staber. Vid hvarje arméfördelning finnes en stab, som biträder arméfördelningschefen. Artilleristaben biträder generalfälttygmästaren och inspektören för artilleriet i alla frågor, som röra detta vapen. Fortifikationsstaben biträder fortifikationschefen samt är fördelad på hufvudstationen i Stockholm, fortifikationsområdena och fästningarna. Kavalleriinspektören samt be-fälhafvarna öfver Gottlands och Bodens trupper hafva äfven särskilda staber, liksom kommendanterna i Stockholm och Karlsborg. Dessutom hafva konungahusets vuxna manliga medlemmar såsom sådana staber, hvilka dock äro af mera hofmässig karaktär.

Eegementsstaberna utgöras af den till ett regemente (eller kår) hörande personal, som ej är fördelad på kompanier, skvadroner eller batterier.

4. Trupperna. Dessa indelas, såsom ofvan är nämndt, i 6 arméfördelningar, hvartill komma Bodens trupper och Gottlands trupper.

Första arméfördelningen (arméfördelningsexpeditionens adress Hälsingborg) omfattar följande trupper: Karlskrona grenadjärregemente, Kronobergs regemente, Hallands regemente, Norra skånska infanteriregementet, Södra skånska infanteriregementet, Skånska husarregementet (utom ett i Uppsala förlagdt detachement), Skånska dragonregementet, Kronprinsens husarregemente, Vendes artilleriregemente, Göta ingeniörs fästningskompani och Skånska trängkåren.

Arméfördelningsområdet omfattar: Malmöhus södra och norra, Hallands, Blekinge och Kronobergs inskrifningsom-råden.

Andra arméfördelningen (Linköping) omfattar följande trupper: Första lif-grenadjärregementet, Andra lifgrenadjär-regementet, Jönköpings regemente, Kalmar regemente, Smålands husarregemente, Smålands artilleriregemente och Östgöta trängkår.

Arméfördelningsområdet omfattar: Kalmar, Jönköpings samt Östergötlands västra och östra inskrifningsområden.

Tredje arméfördelningen (Sköfde) omfattar följande trupper: Västgöta regemente, Skaraborgs regemente, Älfsborgs regemente, Bohusläns regemente, Lifregementets husarer, Göta artilleriregemente, Boden Karlsborgs artilleriregementes detachement å Karlsborg (Karlsborgs artilleribataljon), Göta ingeniör-kår(utom fästningskompaniet), samt Göta trängkår.

Arméfördelningsområdet omfattar: Göteborgs och Bohus, Älfsborgs södra och norra samt Skaraborgs inskrifningsområden.

Fjärde arméfördelningen (Stockholm) omfattar följande trupper: Svea lifgarde1713

Göta lifgarde, Lifregementets grenadjä-rer, Södermanlands regemente, Vaxholms grenadjärregemente, Lifgardet till häst, Svea artilleriregemente, Positionsartilleriregementet, Svea ingeniörkår, Fälttelegrafkåren och Svea trängkår.

A rméfördelningsområdet omfattar: Örebro, Södermanlands och Stockholms in-skrifningsområden.

Femte arméfördelningen (Stockholm) omfattar följande trapper: Upplands infanteriregemente, Dalregementet, Västmanlands regemente, Värmlands regemente, Lifregementets dragoner, Skånska husarregementets detachement i Uppsala, Upplands artilleriregemente och Västmanlands trängkår.

Arméfördelningsområdet omfattar: Värmlands, Västmanlands, Uppsala och Kopparbergs inskrifningsområden.

Sjätte arméfördelningen (Östersund) omfattar följande trupper: Hälsinge regemente, Västerbottens regemente, Jämtlands fältjägareregemente, Västernorrlands regemente, Norrlands dragonregemente, Norrlands artilleriregemente och Norrlands trängkår.

Arméfördelningsområdet omfattar: Gäfleborgs, Jämtlands, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens inskrifningsområden.

Bodens trupper utgöras af: Norrbottens regemente, Bodens artilleribataljon (ur Boden-Karlsborgs artilleriregemente) och Bodens ingeniörkår. Dessutom är en division af Norrlands artilleriregemente förlagd i Boden.

Gottlands trupper (Visby) utgöras af Gottlands infanteriregemente och Gottlands artillerikår.

Gottlands militärområde omfattar Gottlands inskrifningsområde.

I afseende på vapenslagen indelas armén på följande sätt:

A. Infanteriet.

N:r 1. Svea lifgarde, förläggningsort Stockholm, värnpliktiga från Stockholms inskrifningsområde (Nikolai, Jakohs, Johannes, Engelbrekts, Hedvig Eleonora och Oskars församlingar af Stockholms stads rullföringsområde samt Stockholms landtrullföringsområde, utom Värmdö, Åkers och Danderyds skeppslag och Vaxholms stad).

N:r 2. Göta lifgarde, förläggningsort Stockholm; värnpliktiga från Stockholms inskrifningsområde (Klara, Kungsholms, Adolf Fredriks, Gustaf Vasa och Matteus församlingar af Stockholms stads rullföringsområde samt Norrtälje rullföringsområde),

N:r 3. Lifregementets grenadjärer, förläggningsort Örehro värnpliktiga från Örebro inskrifningsområde (Askersunds, Kristinehamns och Örebro rullföringsområden).

N:r 4. Första lifgrenadjärregementet, blifvande förläggningsort Linköping (f. n. Malmen); värnpliktiga från Östergötlands västra inskrifningsområde (Vimmerby, Linköpings och Motala rullföringsområden).

N:r 5. Andra lifgrenadjärregementet, blifvande förläggningsort Linköping (f. n. Malmen); värnpliktiga från Östergötlands östra inskrifningsområde (Västerviks, Norrköpings östra och västra rullföringsområden).

N:r 6. Västgöta regemente, blifvande förläggningsort Vänersborg (f. n. Axvall); värnpliktiga från Älfsborgs norra inskrifningsområde (Skara, Vänersborgs och Åmåls rullföringsområden).

Nr 7. Karlskrona grenadjärregemente, förläggningsort Karlskrona; värnpliktiga från Blekinge inskrifningsområde (Kristianstads, Karlshamns och Karlskrona rullföringsområden).

N:r 8. Upplands infanteriregemente, förläggningsort Uppsala; värnpliktiga1713

från Uppsala inskrifningsområde- (Uppsala södra oeh norra samt Sala rullföringsområden).

N:r 9. Skaraborgs regemente, blifvande förläggningsort Sköfde (f. n. Axvall); värnpliktiga från Skaraborgs inskrifningsområde (Falköpings, Sköfde och Mariestads rullföringsområden).

N:r 10. Södermanlands regemente, blifvande förläggningsort Strängnäs (f. n. Malma hed); värnpliktiga från Södermanlands inskrifningsområde (Katrineholms, Nyköpings och Eskilstuna rullföringsområden).

N:r 11. Kronobergs regemente, blifvande förläggningsort Växjö (f. n. Kronobergs hed); värnpliktiga från Kronobergs inskrifningsområde (Hässleholms, Ljungby och Växjö rullföringsområden).

N:r 12. Jönköpings regemente, blifvande förläggningsort Jönköping (f. n. Skillingaryd); värnpliktiga från Jönköpings inskrifningsområde (Värnamo, Jönköpings och Eksjö rullföringsområden).

N:r 13. Dalregementet, förläggningsort Falun; värnpliktiga från Kopparbergs inskrifningsområde (Falu västra och östra samt Mora rullföringsområden).

N:r 14. Hälsinge regemente, förläggningsort Gäfle; värnpliktiga från Gäfle-' borgs inskrifningsområde (Gäfle och Bollnäs rullföringsområden).

N:r 15. Älfsborgs regemente, blifvande förläggningsort Borås (f. n. Fristads hed); värnpliktiga från Älfsborgs södra inskrifningsområde (Borås och Göteborgs södra rull föringsområden).

N:r 16. Hallands regemente, förlägg-ningsort Halmstad; värnpliktiga från Hallands inskrifningsområde (Ängelholms, Halmstads och Varbergs rullföringsområden).

N:r 17. Bohusläns regemente, blifvande förläggningsort Uddevalla (f. n. Backamo); värnpliktiga från Göteborgs och Bohus inskrifningsområde (Göteborgs

stads, Göteborgs norra och Uddevalla rullföringsområden).

N:r 18. Västmanlands regemente, förläggningsort Västerås; värnpliktiga från Västmanlands inskrifningsområde (Filipstads, Arboga och Västerås rullföringsområden).

N:r 19. Norrbottens regemente, förläggningsort Boden; värnpliktiga från Norrbottens inskrifningsområde (Piteå, Bodens och Kalix rullföringsområden) samt Västerbottens inskrifningsområde (Skellefteå rullföringsområde).

N:r 20. Västerbottens regemente, förläggningsort Umeå; värnpliktiga från Västerbottens inskrifningsområde (Umeå och Degerfors rullföringsområden) samt Västernorrlands inskrifningsområde (Örnsköldsviks rullföringsområde).

N:r 21. Kalmar regemente, blifvande förläggningsort Eksjö (f. n. Hultsfred); värnpliktiga från Kalmar inskrifningsområde (Kalmar södra och norra samt Oskarshamns rullföringsområden).

N:r 22. Värmlands regemente, blifvande förläggningsort Karlstad (f. n. Trossnäs fält); värnpliktiga från Värmlands inskrifningsområde (Arvika, Karlstads västra och östra rullföringsområden).

N:r 23. Jämtlands fält jägareregemente, förläggningsort Östersund; värnpliktiga från Jämtlands inskrifningsområde (Ljusdals, Östersunds västra och östra rullföringsområden).

N:r 24. Norra skånska infanteriregementet, blifvande förläggningsort Kristianstad (f. n. Ljungby bed); värnpliktiga från Malmöhus norra inskrifningsområde (Tomelilla, Landskrona och Hälsingborgs rullföringsområden).

N:r 25. Södra skånska infanteriregementet, blifvande förläggningsort Lund (f. n. Refvinge); värnpliktiga från Malmöhus södra inskrifningsområde (Ystads, Malmö och Lunds rullföringsområden).1713

N:r 26. Vaxholms grenadjärregemente, förläggüingsort Vaxholm och Oskar-Fredriksborgs fästning; värnpliktiga från Stockholms inskrifningsområde (Maria och Katarina församlingar af Stockholms stads rnllföringsområde samt Värmdö, Åkers och Danderyds skeppslag och Vaxholms stad af Stockholms landtrullfö-ringsområde).

N:r 27. Gottlands infanteriregemente, förläggningsort Visby; värnpliktiga från Gottlands inskrifningsområde (Visby, Roma, Slite, Fårösunds, Klintehamns, Katthammarsviks, Hemse och Burgsviks rullföringsområden) samt till visst antal från Malmöhus södra och norra, Blekinge, Kalmar, Östergötlands östra, Stockholms, Västmanlands och Gäfleborgs inskrifningsområden.

N:r 28. Västernorrlands regemente, förläggningsort Sollefteå; värnpliktiga från Västernorrlands inskrifningsområde (Sundsvalls västra och östra samt Sollefteå rullföringsområden).

B. Kavalleriet.

N:r 1. Lifgardet till häst, förläggningsort Stockholm; värnpliktiga från Örebro, Södermanlands och Stockholms inskrifningsområden.

N:r 2. Lifregementets dragoner, förläggningsort Stockholm; värnpliktiga från Värmlands, Västmanlands, Uppsala och Kopparbergs inskrifningsområden.

N:r 3. Lifregementets husarer, förläggningsort Sköfde; värnpliktiga från Göteborgs och Bohus, Älfsborgs södra och norra samt Skaraborgs inskrifningsområden.

N;r 4. Smålands husarregemente, förläggningsort Eksjö; värnpliktiga från Kalmar, Jönköpings, Östergötlands västra och östra inskrifningsområden.

N:r 5. Skånska husarregementet, förläggningsorter Hälsingborg, Landskrona och (ett detachement) Uppsala; värnplik-

tiga från Malmöhus norra och Hallands inskrifn ingsområden.

N:r 6. Skånska dragonregementet, förläggningsort Ystad; värnpliktiga från Malmöhus södra och norra inskrifningsområden.

N:r 7. Kronprinsens husarregemente, förläggningsort Malmö ; värnpliktiga från Malmöhus södra inskrifningsområde.

N:r 8. Norrlands dragonregemente, förläggningsort Umeå; värnpliktiga från Jämtlands, Västernorrlands och Västerbottens inskrifningsområden.

G. Artilleriet.

N:r 1. Svea artilleriregemente, förläggningsort Stockholm; värnpliktiga från Örebro, Södermanlands och Stockholms inskrifningsområden.

N:r 2. Göta artilleriregeynente, förläggningsort Göteborg; värnpliktiga från Göteborgs och Bohus samt Älfsborgs södra och norra inskrifningsområden.

• N:r 3. Vendes artilleriregemente, förläggningsort Kristianstad; värnpliktiga från Malmöhus södra och norra, Hallands, Blekinge och Kronobergs inskrifningsområden.

N:r 4. Norrlands artilleriregemente, 'förläggningsort Östersund; värnpliktiga från Gäfleborgs, Jämtlands, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens inskrifningsområden.

N:r 5. Upplands artilleriregemente, förläggningsort Uppsala; värnpliktiga från Värmlands, Västmanlands, Uppsala och Kopparbergs inskrifningsområden.

N:r 6. Smålands artilleriregemente, förläggningsort Jönköping; värnpliktiga från Kalmar, Jönköpings, Östergötlands västra och östra inskrifningsområden.

N:r 7. Gottlands artillerikår, förläggningsort Visby; värnpliktiga från Gottlands inskrifningsområde.

N:r 8. Boden-Karlsborgs artilleriregemente, förläggningsorter Karlsborg och1719

Boden; värnpliktiga från Hallands, Göteborgs och Bohus. Älfsborgs norra och Skaraborgs inskrifningsområden samt Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens inskrifningsområden.

N:r 9. Positionsartilleriet, förläggningsort Stockholm; värnpliktiga från Värmlands och Kopparbergs inskrifningsområden.

D. Fortifikationen.

Svea ingeniörkår och Fälttelegrafkåren, förläggningsort Stockholm; värnpliktiga från Stockholms, Värmlands, Västmanlands och Kopparbergs inskrifningsområden.

Göta ingeniörkår, förläggningsort Karlsborg; värnpliktiga från Göteborgs och Bohus, Älfsborgs norra, Skaraborgs, Malmöhus södra och Blekinge inskrifningsområden.

Bodens ingeniörkår, förläggningsort Boden; värnpliktiga från Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens inskrifningsområden.

E. Trängen.

N:r 1. Svea trängkär, förläggningsort Örebro; värnpliktiga från Örebro, Södermanlands och Stockholms inskrifningsområden.

N:r 2. Göta tr ängkår, förläggningsort Sköfde ; värnpliktiga från Göteborgs och Bohus, Älfsborgs norra och södra samt Skaraborgs inskrifningsområden.

N:r 3. Norrlands trängkår, förläggningsort Sollefteå; värnpliktiga från Gäfleborgs, Jämtlands, Västernorrlands, Västerbottens och Norrbottens inskrifningsområden.

N:r 4. Skånska trängkåren, förläggningsort Hässleholm; värnpliktiga från Malmöhus södra och norra, Hallands, Blekinge och Kronobergs inskrifningsområden.

N:r 5. Västmanlands trängkår, förläggningsort Sala; värnpliktiga från

Värmlands, Västmanlands, Uppsala och Kopparbergs inskrifningsområden.

N:r 6. Östgöta trängkår, förläggningsort t. v. Känneslätt; värnpliktiga från Kalmar, Jönköpings, Östergötlands västra och östra inskrifningsområden.

F. Kustartilleriet. Ehuru lydande under sjöförsvarsdepartementet, kan kustartilleriet äfven hänföras till armén, enär dess uppgift är att bemanna rikets sjöfästningar. Personalen, som står under befäl af en generalsperson, är fördelad på två regementen, Vaxholms kustartilleriregemente och Karlskrona kustartilleriregemente, af hvilka det förstnämnda är afsedt att bemanna Vaxholms och Oskar-Fredriksborgs fästning samt Fårösunds kustposition, det sistnämnda Karlskrona fästning och Älfsborgs fästning. Det värnpliktiga manskapet uttages efter samma grunder som flottans värnpliktiga manskap.

Svenska flottan. Flottans personal består, liksom arméns, af stam, reserv och värnpliktiga. Stammen och reserven omfatta följande militära kårer: officerskåren, underofficerskåren, sjöka-dettkåren, sjömanskåren och skeppsgossekåren, samt af civilmilitära kårer mariningeniörkåren och marinintenden-turkåren. Personalen är fördelad på de två stationerna i Stockholm och Karlskrona. Hvardera stationen står under befäl af en stationsbefälhafvare af flaggmans grad (flaggmansgraden innefattar tre amiralsgrader: amiral, vice amiral och konteramiral). Å hvardera stationen står den del af underofficers- och sjömanskårerna, som tillhör densamma, under befäl af en chef af kommendörs eller kommendörkaptens grad. Sjömanskåren är indelad i 11 kompanier, af hvilka 6 tillhöra Stockholms och 5 Karlskrona station. Skeppsgossekåren, som har till ändamål att rekrytera sjömanskåren, är indelad i 5 kompanier af1721

hvilka 3 äro förlagda i Karlskrona och 2 i Marstrand.

Flottans värnpliktiga uttagas efter samma grunder som arméns värnpliktiga manskap inom sjörullföringsområ-dena. Dessa äro 6 till antalet, nämligen: Göteborgs, Malmö och Karlskrona (tillhörande Karlskrona örlogsstation)

samt Strömstads, Stockholms och Härnösands (tillhörande Stockholms örlogs-station). Hvarje sjörullföringsområde omfattar ett visst antal sjömanshus.

De å båda stationerna befintliga varf-ven stå under befäl af en kommendör eller kommendörkapten. Verksamheten å flottans varf är fördelad på 5 departement : artilleri-, torped-, ekipage-, min och ingeniörsdepartementen. Vid varf-ven äro, förutom den militära personalen, ett stort antal civila verkmästare, förmän och arbetare anställda.

Flottans fartygsmaterial utgöres för närvarande af 12 pansarbåtar af l:sta klassen, 1 pansarkryssare, 3 pansarbåtar af 2:dra klassen (monitorer), 7 pansarbåtar af 3:dje klassen (likaledes af monitortypen), 5 torpedkryssare, 4 kanon-båtar, 1 minfartyg, 7 jagare, 31 torpedbåtar af l:sta klassen och 22 af 2:dra klassen, ett antal undervattensbåtar samt 1 ballongfartyg. Förutom dessa stridsfartyg finnas åtskilliga för öfning eller andra ändamål afsedda fartyg.

Svenska konungars valspråk. De valspråk, som af svenska konungar begagnats från och med Gustaf Vasas tid och hvilka återgifvits på minnespenningar, praktmynt och medaljer, voro till i medlet af 1700-talet mestadels affattade på latin, men hafva sedan Gustaf III:s tid varit på svenska. Följande är en förteckning på dessa valspråk:

Gustaf I: Omnis potestas a Deo est (Ali makt är af Gud). — Beatus qui timet Dominum (Säll den, som fruktar Herren). — Si Deus pro nobis, quis

contra nos? (Om Gud är med oss, hvem kan då motstå oss?) —Domini est terra et coelum (Himmel och jord äro Herrens).

Erik XIV: Deus dat. qui vult (Gud gifver åt hvem han vill).

Johan III: Deus protector noster (Gud vår beskyddare).

Sigismund: Pro jure et populo (För rätten och folket). — Cor regis in manu Domini (Konungens hjärta är i Herrens hand). — Coelitas sublimia dantur (Af himmelen gifves det höga).

Karl IX: Jehovah solatium meum (Gud är min tröst).

Gustaf II Adolf: Gloria Altissimo Suorum Kefugio (Ära vare Herren, de sinas tillflykt; begynnelsebokstäfverna i detta valspråk äro desamma som i Gustavus Adolphus Svecorum Kex = Gustaf Adolf Sveriges konung). — Cum Deo et victricibus armis (Med Gud och segrande vapen). — Gott mit uns (Gud med oss).

Krislina: Columna regni sapientia (Visheten är rikets stöd).

Karl X Gustaf: In Jehovah sors mea, ipse faciet (I Gud mitt öde, Han skall göra det).

Karl XI: In Jehovah sors mea, ipse faciet. — Factus est Dominus protector meus (Herren är vorden min beskyddare). — Dominus-protector meus.

Karl XII: Factus est dominus protector meus. — Dominus protector meus. — Med Guds hjälp.

Ulrika Eleonora: In Deo spes mea (Gud mitt hopp; användes äfven på svenska).

Fredrik I: samma valspråk som föregående.

Adolf Fredrik: Salus publica salus mea (Statens välfärd min välfärd).

Gustaf III: Fäderneslandet.

Gustaf IV Adolf: Gud och folket.

Karl XIII: Folkets väl min högsta lag.1723

Karl XIV Johan: Folkets kärlek min belöning.

Oskar I: Kätt och sanning.

Karl XV: Land skall med lag byggas.

Oskar II: Brödrafolkens väl; efter 1905 förändradt till: Sveriges väl.

Gustaf V: Med folket för fosterlandet.

Svett kallar man det vatten, som kroppen afsöndrar genom ytterst små öppningar i huden, de s. k. porerna. Denna afsöndring försiggår oafbrutet, men stegras vid starka kroppsansträngningar, i värme och af andra tillfälliga anledningar samt spelar en stor roll för hälsotillståndet. I sjukdomar brukar svettning i allmänhet vara välgörande; dock är den vid lungtuberkulos ett dåligt tecken och mycket mattande.

Hos somliga personer antager svett-afsöndringen en elak lukt, ofta beroende på bristande renlighet, men stundom äfven på en alldeles särskild beskaffenhet hos svetten själf. Man bör söka genom flitiga tvättningar eller afritningar o. d. härda huden och hålla den väl ren och söka att med någon lämplig parfym maskera lukten, så att den ej blir allt för besvärlig för andra.

(Om armsvett och fotsvett se resp. ord; om handsvett se Händernas vård.)

Svettdrifvande medel. För att befordra svettafsöndringen, hvilket i vissa sjukdomar, synnerligen s. k. förkylningssjukdomar, kan vara af stor nytta, begagnar man svettdrifvande medel. Bland dessa är fläderte ett gammalt godt och bepröfvadt medel. Teet framställes på det sätt att en eller två teskedar torkade fläderblommor tagas till en tekopp kokande vatten, som hälles öfver fläderblommorna och får stå och draga en kort stund. Man kokar aldrig teet, ej heller bör det få stå och draga för länge.

Lindblomte, tillagadt på samma sätt, har samma verkningar.

Kamfer är äfven svettdrifvande och brukas i form af kamferpulver tillsamman med fläderte eller lindblomte.

Det under namnet aspirin bekanta febermedlet har ock svettdrifvande egenskaper.

Svimning. En svimning eller ett vanmaktsanfall består i en plötslig förlust af medvetandet samtidigt som ansiktet ocb kroppsytan bli bleka och pulsen svag. Oftast föregås svimningen af en känsla af matthet, ångest, svartnande för ögonen, susningar eller ringningar för öronen, hvarjämte en påfallande blekhet inträder. Plötsligt slappas musklerna och den af anfallet träffade personen störtar omkull eller signar ned.

Svimningar träffa mest klena och sjukliga personer, bleksiktiga, nervösa, öfveransträngda, hjärtsjuka o. s. v. På grund af tillfälliga orsaker, såsom smärta, förskräckelse, stark öfveransträngning, långvarigt stående, plötsligt uppresande eller störd andning genom dålig luft eller trånga klädesplagg, kunna äfven friska personer drabbas af svim-ningsanfall.

En afsvimmad person bör ej resas upp utan läggas i vågrät ställning, om möjligt å svalt ställe och i frisk luft. Åtsittande klädesplagg aflägsnas eller lossas. Ansikte och bröst baddas eller besprutas med kallt vatten eller också hållas starkt luktande ämnen, t. ex. ammoniak, ättika, eau de cologne, luktsalt e. d. under näsan, hvarvid man dock beträffande flytande ämnen bör fukta en näsduk eller lapp och ej hålla självfva flaskan under näsan, enär den sjuke lätt kan få vätskan in i luftvägarna och riskera kväfning. Eetmedel å huden, såsom borstning af fotsulor och andra ställen eller senapsplåster i hjärttrakten, äro äfven fördelaktiga ibland.

När den vanmäktige återkommit till medvetande, låter man honom ligga1725

stilla och ger honom vatten eller en klunk vin eller kaffe eller litet nerv-droppar eller Hoffmans droppar. Kan man ej få en afvimmad att vakna och om andningen är omärklig, bör man inleda konstgjorda andningsrörelser (se Drunkning) och skyndsammast sända efter läkare.

Svinskötsel. Svinet betraktas såsom ett djnr, hvilket älskar orenlighet eller i hvarje fall icke vantrifves i sådan. Detta är emellertid ett misstag. Tvärtom trifvas svinkreatur, lika väl som andra husdjur, bättre, då de hållas rena och snygga. Smutsen tillika med hudfettet bildar nämligen en skorpa å huden, som hindrar utdunstningen och förorsakar djuren en besvärlig klåda, som man bäst märker på djurens benägenhet att skubba sig. Att emellanåt borsta dem med en ljum såplösning bidrager därför i hög grad till deras välbefinnande och trefnad.

Svinhuset bör vara rymligt, väl om-bonadt och med god luftväxling samt försedt med tillräckligt ljus. Att spärra in djuren i trånga och mörka stior bör undvikas, om man vill att de skola trifvas. Golfvet bör helst bestå af cement eller tegel med en upphöjd liggplats af trä och dörrarna nedtill järn-beslås för att utestänga råttor. Hoar af sten, cement eller järn äro att föredraga, enär de då lättare kunna rengöras, och böra afdelas så, att djuren ej kunna klifva upp i dem och förorena födan. Djuren böra förses med tillräckligt och torrt strö och exkrementerna dagligen aflägsnas.

(Om svinets sjukdomar se Husdjurens sjukdomar.)

Svulster eller tumörer förekomma af flera slag och kunna bildas antingen genom en abnorm tillväxt af en väfnad eller väfnadsgrupp i kroppen eller genom en sjuklig ansamling af vätska.

Man skiljer mellan elakartade (maligna) och godartade (benigna) svulster. De förra växa hastigt och gripa öfver på omgifningen genom att förstöra eller liksom förtära omgifvande väfnader och föröka sig genom att smådelar af dem aflossas och genom lymfkärlen eller blodvägarna föras till andra delar af kroppen, där de slå rot och utveckla likartade svulstbildningar. Dylika svulster ha äfven benägenhet att återkomma, d. v. s. att efter en operation växa till på nytt, ifall den allra omärkligaste partikel blifvit kvarlämnad. De elakartade svulsterna synas äfven ofta afsöndra ett verkligt gift, som åstadkommer blodförskämning och utmärg-ling.

Godartad kallar man en svulst, som saknar de elakartade egenskaperna och ej ingriper förstörande på omgifningen, ej heller återkommer, när den borttagits, eller förgiftar kroppen.

De vanligast förekommande elakartade svulsterna äro kräfta (se detta ord) och sarkom. Sarkomen bestå af bindväf, medan kräftan utgår från epitelväfnad, och kunna utveckla sig öfverallt, där dylik förekommer, i muskler, ben, testik-lar, lymfkörtlar o. s. v., äfven hos unga och kraftiga personer, till och med hos barn. De utveckla sig hastigt och spridas lätt till olika delar af kroppen samt framkalla förgiftning och utmärgling, som kan medföra döden, om ej operation företages i tid. Enda räddningen är, liksom i fråga om kräfta, svulstens tidiga och grundliga aflägsnande genom operation.

Af andra svulstbildningar må följande nämnas:

Lipom bestå af fettväfnad, äro mjuka, elastiska, ofta långsträckta bildningar, som mest ha sitt säte i underhudsväf-naden och kunna förskjutas med denna. Mest förekomma de å nacken, å skuld-1727

roma, ryggen och klinkorna och höra till det godartade slaget, ehuru de kunna hli betydligt stora.

Fibrom bestå af bindväf och förekomma i olika storlek och form i huden och underhudsväfnaden. Vårtor och papillomen (större grenade vårtor) äro dylika fibrom. De äro i allmänhet godartade, dock kunna pigmenterade fibrom (mörkbruna s. k. födelsemärken) någon gång bilda utgångspunkten för elakartade sarkom.

Kondrom bestå af broskväfnad och utgå ej sällan från fingrarnas, tårnas m. fi. ben oeh äro till större delen godartade.

Adenom liknä till byggnaden en körtel och uppträda i körtlar. S. k. polyper äro oftast adenom, hvilka i allmänhet äro godartade.

Angiom eller blodkärlssvulster förekomma af många slag. Hit höra s. k. eldsmärken.

Myom äro svulster af muskelväfnad och förekomma ej så sällan i lifmoderns vägg, där de kunna uppnå betydlig storlek. De äro i regel godartade.

Aterom eller ateromcystor äro runda, ytliga svulster af en ärtas till ett gåsäggs storlek och sätta sig med förkärlek å den hårbevuxna delen af hufvudet samt å halsen, bålen och pungen. De uppstå till följd af tilltäppning af en talgkörtels utförsgång och kunna bli besvärliga, då de råka i varbildning. Borttagas lätt genom en enkel opera; tion.

Eanula eller spottcystor bildas genom tilltäppning af utförsgången till spott-körteln under tungan och kunna uppstå äfven i de andra spottkörtlarna.

Cystor kunna för öfrigt genom sjukliga processer eller afsöndringens kvar hållande bildas i många andra organ,

t. ex. bukspottkörteln, äggstockarna, gallblåsan, njurbäckenet o. s. v.

Svärdsorden (se Ordnar.)

Syfilis är den ojämförligt farligaste af de s. k. könssjukdomarna (äfven kallade veneriska sjukdomar) och skördar många offer. Benämningen könssjukdom är för öfrigt i fråga om syfilis så till vida mindre träffande som den äfven kan öfverföras på annat sätt än genom könsbeblandelse och äfven ärfvas. Den kan öfverföras genom kyssar, dricksglas, tobakspipor, munstycken o. s. v., till och med genom handdukar, tvättsvampar o. d., som en syfilissmittad begagnat. Sjukdomen är nämligen under sina tidigare stadier ytterst smittosam, hvarför en person, som haft olyckan att blifva smittad, bör vara ytterst varsam med hänsyn till sin omgifning. Tyvärr äro nog de flesta klandervärdt sorglösa i detta afseende; ibland kan det äfven hända att symtomen äro så otydliga, att den sjuke själf förbiser sjukdomen.

Genom könsumgänge ådragen syfilis brukar först yppa sig i form af en s. k. hård schanker å könsdelarna, en vårtlik upphöjning, som bildas öfver det lilla obetydliga sår, som uppstått, där infektionen ägt rum. Vid mycket tidig läkarbehandling och innan syfilisgiftet hunnit spridas i kroppen kan infektionen i denna form begränsas. Den hårda schankern, som kallas sjukdomens primära stadium, brukar uppstå 3 till 6 veckor efter smittans bibringande. Då samtidigt en oöm ansvällning visar sig af lymfkörtlarna i ljumskarna, är det ett tecken att infektionen redan spridt sig i kroppen. Dessa svullnader skilja sig från de vid mjuk schanker uppträdande bubonerna därigenom att de äro fullständigt oömma och ej heller öfvergå i varbildning.

Inom kort uppträder som ett sekundärt symtom ett hudutslag, vanligen i form af små röda fläckar, s. k. roseola, som visar sig tydligast å hröstet, halsen och ryggen. Oftast inställer sig därjämte en lindrig halsåkomma med svårighet att svälja samt små sårnader i munnen och halsen eller i ändtarmsöppningen. Ett om finnar påminnande hudutslag hör också till de sekundära symtomen.

Tages sjukdomen på detta stadium, eller helst ännu tidigare, under energisk och ändamålsenlig behandling, kunna dess framsteg hejdas, hvilket visar sig genom att symtomen försvinna. Lämnas den åter åt sig själf kunna visserligen äfven då de sekundära symtomen försvinna, men efter längre eller kortare tid inställa sig nya symtom, de tertiära, yttrande sig i svåra oläkliga sår, gummiartade svulster och en mångfald andra sjukdomstecken i nästan alla organ, icke minst nervsystemet. En mycket vanlig följd af försummad syfilis är att blodkärlen, särskildt hjärnans pulsådror, bli sköra, så att de brista och patienten drabbas af en hjärnblödning. Kyggmärgslidande och allmän paralysi äro i regel förorsakade af syfilis.

Sjukdomen bör, på grund af både dess smittosamhet och den fara den innebär för patienten, aldrig behandlas på egen hand eller af kvacksalfvare. Läkare måste ovillkorligen och så tidigt som möjligt anlitas, om man vill undgå lifsfarliga följder, och behandlingen fortsättas en längre tid. Tyvärr inbilla sig många syfilispatienter att de äro

friska, när symtomen en tid varit försvunna, och upphöra eller slarfva med behandlingen, och följden blir att den blott ofullständigt bekämpade sjukdomen ligger dold i kroppen för att vid tillfälle bryta ut med ödesdigra följder. Yill man vara säker på ett godt resultat,

bör man underkasta sig behandling eller läkareobservation i minst två års tid.

De medel, som visat sig mest verksamma, äro kvicksilfver och jod. Båda äro farliga gifter och böra ej användas utan efter läkares anvisning och under hans inseende. Kvieksilfverkuren är den vanligaste och sker antingen i form af smörjning med gråsalfva eller insprutning under huden af en kvicksilfverlös-ning. Genomföres kuren samvetsgrant under sorgfälligt iakttagande af läkares föreskrifter äfven i fråga om lefnadssätt, kan sjukdomen utan tvifvel botas. Dock bör en person, som en gång haft syfilis, allt framgent gifva noga akt på sig själf, så att vid minsta misstänkt symtom en ny behandling kan inledas. Äfven vid uppträdandet af andra sjukdomar bör vederbörande läkare underrättas om, huruvida den sjuke tidigare haft syfilis.

En ömtålig fråga är den, huruvida en person, som haft syfilis, bör ingå äktenskap. Sjukdomen kan nämligen gå i arf på afkomman, och dylik s. k. here-ditär syfilis är ofta mycket svårbotlig. Det anses, att om sjukdomen blifvit underkastad en noggrann och tillräckligt länge fortsatt behandling samt inga nya symtom af sjukdomen visat sig, kan vederbörande utan risk gifta sig sedan fyra år förflutit från smittotillfället. Dock bör han dessförinnan rådföra sig med sin läkare och inhämta dennes åsikt.

Syltning (se Inläggning och syltning .)

Särbehandling. Alla sår, äfven de obetydligaste, böra behandlas med en viss försiktighet, ty erfarenheten har visat att eljest kan lätt bulnad, d. v. s. varbildning, inträda med långvarig och svår läkning, för att icke fala om att en farlig blodförgiftning kan uppstå till följd af infektionsämnens inträngande i såret och deras spridande med blodet eller lymfvätskan. Hur ofta får man icke höra att en oförsiktigt afrifven

finné eller ett litet sår, som uppkommit vid skärandet af en liktorn, lagt människor i en för tidig graf. Särskildt böra personer med dåligt läkkött, t. ex. sockersjukepatienter, iakttaga största varsamhet vid uppkomsten af äfven små och obetydliga sårskador.

Man har två sätt att hindra de mikroorganismer, som orsaka varbildning och blodförgiftning, att utveckla sig i ett sår. Det ena sättet är att från det friska, ännu icke infekterade såret af-hålla hvarje möjlighet att insläppa bakterier. Denna metod kallas aseptik. Det andra sättet har till syfte att förstöra de i ett sår redan inkomna bakterierna och hindra deras vidare utveckling, hvilken metod kallas antiseptik.

Det viktigaste vid den aseptiska be handlingen är den noggrannaste renlighet. Allt, som bringas i omedelbar beröring med såret, skall vara bakteriefritt. Till tvättning användes exempelvis genom kokning steriliseradt vatten eller en 0,6 procentig lösning af koksalt i vatten, äfven denna kokad. Fingrar och händer, som skola handskas med såret, eller förbandsartiklar o. d. skola desinficeras genom grundliga tvättningar i antiseptiska, d. v. s bakteriedödande vätskor, eller åtminstone i tvålvatten, hvarvid särskildt bör tillses, att ej någon smuts får sitta kvar under naglarna. De förbandsartiklar, som användas, böra äfven vara sterila. Sådaua erhållas från apoteken, men paketen böra ej öppnas, innan de skola användas. Ett färskt, på detta sätt, helst torrt, behandladt och omsorgsfullt förbundet sår läkes lätt och i regel utan någon som helst varbildning.

Har ett sår åter blifvit förorenadt eller är det icke färskt, bör det behandlas med antiseptiska medel, helst i pulverform. Goda sådana medel äro xero-form, dermatol m. fi. Salfvor äro

mindre lämpliga, i synnerhet för friska sår.

För rengöring af sår användas antiseptiska vätskor, t. ex. Burows lösning, 1—2-procentig lysollösning, 1—2-procen-tig kreolinlösning eller 4-procentig borsyrelösning. Sublimat och karbollösning äro på grund af sina

giftiga egenskaper mindre att rekommendera.

Börjar ett sår inflammeras och värka, måste varet uttömmas, om sådant bildats, och såret rengöras med någon af ofvannämnda vätskor, hvarefter man med fördel kan använda ett våtvarmt antiseptiskt omslag, d. v. s. en kompress doppad i antiseptisk vätska och betäckt med ett öfverskjutande stycke vaxduk eller guttaperkataft, öfver hvilket lägges ett lager vadd eller andra värmande saker, det hela fasthållet med en binda. Omslaget bör ligga ett dygn.

Små sår äro i regel förorenade redan från början och böra därför behandlas antiseptiskt. Vid ymnig blödning brukar dock såret så att säga rena sig själf, d. v. s. att inkomna orenligheter bortsköljas med blodet. Små sår kunna med fördel betäckas med litet ren gas eller bomull, som penslas fast med litet elastiskt kollodium, som erhålles på apoteken.

(Om blödningar från sår och anläggande af förband se Blödningar och Förband.)

Sändebud (se Beskickning.)

Sömnlöshet är ett tillstånd, som för många människor blir ett verkligt lidande af kronisk art. Vanligen har sömnlösheten då sin grund i någon sjukdom, oftast i nervsystemet. Neurasteniska personer ha alltid en mer eller mindre rubbad sömn och lida, då nervsystemet är svårare angripet, af en sömnlöshet, som slutligen drifver dem till förtviflan. Ofta har i dylika fall sömnlösheten förvärrats genom intagande af sömnmedel

af ett eller annat slag. Dylik sömnlöshet kan endast botas i samband med en behandling af grundlidandet, hvilket äfven gäller beträffande sådan sömnlöshet, som förorsakas af kroppsliga smärtor, hosta eller andnöd. Tillfällig sömnlöshet är i de flesta fall beroende på dietfel, uppjagad sinnesstämning, ibland till och med af för stark fysisk utmattning.

För att njuta en god sömn bör sof-rummet vara väl ventileradt, bädden snarare hård än mjuk och betäckningen ej för tjock och varm. En frisk person njuter den bästa hvilan och den lugnaste sömnen, då han ligger i så horisontellt läge som möjligt och har lågt under hufvudet. Bäst sofver man i allmänhet på högra sidan med benen något krökta.

Man bör aldrig gå till sängs med öf-verfylld måge, om man vill njuta en god och stärkande sömn, och undvika alla hetsiga ämnen, såsom sprit, kaffe, te, kräftor, hummer, ål, kraftiga kötträtter, i allmänhet ali svårsmält föda. Litet frukt förtärd strax före sänggåendet brukar för mången medföra god verkan, och öfverhufvudtaget torde vegetabilisk föda vara mindre störande för sömnen än animalisk. Ofta kan man befordra sömnen genom att, innan man går till sängs, taga en promenad, litet kammargymnastik, massage, en afrifning eller ett bad o. s. v. Att ligga och läsa långt in på nätterna, framför allt sinnesretande eller s. k. spännande lektyr, inverkar alltid skadligt på sömnen, liksom att ligga länge och dra sig om morgnarna. Att stiga tidigt upp och gå tidigt till sängs, föra ett verk-

samt lif och iakttaga ett förståndigt lefnadssätt, se där den bästa metoden att skydda sig mot sömnlöshet.

Sömnmedel. Såsom redan ofvan yttrats, ha såsom sömnmedel begagnade ämnen och droger egenskapen att vid längre bruk förvärra i stället för att afhjälpa det onda. Detta gäller i synnerhet om de narkotiska medlen, morfin, opium och kloral; det senare är för öfrigt ett svårt hjärtgift och kan åstadkomma en plötslig hjärtförlamning. Dessa medel utlämnas dock ej utan läkares recept. Mindre farliga äro sulfo-nal och trional, men förorsaka vid längre bruk betänkliga svaghetstillstånd. Det ofarligaste medlet att använda för nervernas lugnande, när sömnlösheten beror därpå, är bromkalium (dosis 1—2 gm).

Söndagsbokstaf kallas den bokstaf, hvarmed söndagen betecknas i den s. k. solcirkeln, d. v. s. en tidrymd af 28 år, efter hvars förlopp veckodagarna åter infalla på samma datum. Söndagsbok-stafven för ett år bestämmes af

det datum, på hvilket årets första söndag infaller. Från årets början betecknas nämligen dagarna med alfabetets 7 första bokstäfver i fortlöpande ordning, så att t. ex. den 1 jan. får bokstafven A, den 2 B, den 3 C, den 4 D, den 5 E, den 6 F, den 7 G, den 8 åter A o. s. v. Inträffar årets första söndag den 5 januari, såsom år 1913, blir således E detta års söndagsbokstaf, d. v. s. den återkommer för hvarje söndag under året. För skottår förekomma två söndagsbokstäfver genom att skottdagen, den 24 februari, betecknas med samma bokstaf som föregående dag, den 23 februari.

Söndagshandel (se Sabbatsbrolt.)T.

Tallen växer på jordmån af den mest olika beskaffenhet, från den torra sandheden till den sanka mossen, som icke fördrager något annat trädslag. Den starkaste tillväxten utvecklar han emellertid i djup och lucker sandjord, rik på mylla och med obetydlig urbland-ning samt fuktigt läge. I torrt läge på ren sandjord är tillväxten mindre god, men virket i stället af så mycket bättre beskaffenhet, likaså äfven i fastare mossar på sandbotten. Syrliga och sanka lägen och jordmån med ymnigare ler-blandning äro likväl i allmänhet mindre lämpliga.

Tallens omloppstid, eller den tid, tallen behöfver för att utväxa till timmer, är högst olika på olika breddgrader. I de nordligaste delarna af vårt land behöfver den 200 år och på dålig mark ända till 300 år därtill, medan den söderut under fördelaktiga omständigheter gifver timmer på 100 år och under synnerligen gynnsamma omständigheter redan vid medelåldern når storleken af timmer. I rena bestånd i mellersta och södra Sverige bör, när afsikten är att erhålla gröfre virke, omloppstiden ej tagas kortare än 120 år och ej öfver 150. För kolskog är en omloppstid af 80 à 100 år tillräcklig.

Tallens manbarhetsålder inträffar olika för olika individer. Växande i fritt bestånd och å torrt läge inträffar den redan vid 20—30 års ålder; medan åter

tallar i slutet bestånd nå den först så sent som vid 60 à 70 år. Blomningen sker tidigt på våren, och han- och honblommor sitta på samma träd, de gula hanblommorna i gyttringar vid basen af årsskotten, de små, dunkelröda honblommorna i spetsen af årsskotten. Första året når kotten endast storleken af en ärta eller mindre hasselnöt och är då grön med små gula punkter. Först i oktober månad året efter blomningen blir den en fullmogen frökotte, hvilkens färg alltmera öfvergår till grå. Skördetiden börjar nu i december månad och fortgår till början af mars. Kottarna sitta ofta kvar på trädet ett eller annat år efter det de släppt sina frön, hvarför det kan inträffa, att samma träd samtidigt bär tomma och fullmogna kottar. Det är därför nödvändigt att noga lägga märke till, att de användbara, d. v. s, tvååriga kottarna hafva grågrön färg, att deras fjäll sluta tätt till hvarandra, och att de hafva sin plats mellan sista och näst sista årsskottet, medan däremot de tomma kottarna, som hafva en gråbrun färg och merendels

— motsatsen inträffar efter regnväder

— utspärrade fjäll, hafva sin plats längre in mellan grenarna. Fröna utfalla ej ur den mogna kotten, förrän under våren efter det den mognat, dock icke alltid fullständigt, så vida ej en inträffande varm och torr väderlek gynnar fröfällningen.1737

Fröna äro mörka, ovala och något plat|a samt ringformigt infattade i änden af en hinnaktig och lätt vinge, som med vindens hjälp ofta förer fröet många hundra fot från trädet. Då det fuktas, lossnar det från vingen, på hvilken det lämnar ett hål efter sig.

Fröår inträffa vanligen hvart 3—5 år.

Insamlingen af kottar sker antingen från under vintern fällda eller också från växande träd. Självfällda kottar sakna vanligen dugligt frö, likaså små-kottar under en tum långa, och böra dessa förkastas. Sker kottsamlingen från växande träd, begagnas därtill en lätt stege, som stödes mot grenarna, hvarefter man, stående på stegen, afplockar kottarna i en korg eller nedstöter dem med en hvass järnklyka, fäst i en lång, lätthandterlig stång.

Ju senare på vintern man insamlar kottarna, dess lättare öppna de sina fjäll vid torkning och fröklängning.

De insamlade kottarna undergå först lufttorkning, i det att de utbredas i ett tunnt lager på ett tätt golf och dagligen omskyfflas, till dess de blifvit tillräckligt torra för att kunna förvaras utan att taga skada. De förvaras därefter på ett fuktfritt ställe till våren, då de utklängas.

Detta kan ske i s. k. sollafvar. Sol-lafven består af en af torra bräden förfärdigad, omkr. 2 meter lång och 1 meter bred samt 18 cm hög ram med spjäl-botten och af en lika stor, men tät låda, som sitter under ramen för att mottaga det af solvärmen utklängda fröet. Denna inrättning utställes på ett par bockar, lutande i 35 graders vinkel mot solen vid södra sidan af en vägg. Lafven bör äfven hafva ett tätt lock, fäst vid baksidan, hvilket lock kan ställas högre eller lägre, allt efter solens höjd. Vid regnväder tillslutes locket, så att kottarna ej blifva våta. Ett mindre dugg-

regn är dock utan betydelse. Har man tillgång till drifbänksfönster, är detta så mycket bättre. Vid regn kunna då dessa hållas så mycket öppna, att väl regnet utestänges, men luftväxlingen icke förhindras. När solvärmen blifvit tillräckligt stark, fyller man lafven med två à tre hvarf kottar, och när dessa börja öppna sig, omkrattar man dem dagligen tre à fyra gånger, så att de nedsläppa fröet i lådan, där det hvarje kväll uppsamlas för att icke blifva utsatt för fuktighet. När kottarna afläm-nat sina frön, borttagas de och ersättas med nya. De behandlade kottarna kunna med fördel användas till bränsle och jämte kol äfven till smide.

Ett annat, för den mindre skogshushållningen lämpligt fröklängningssätt är följande: En vanlig tunnsäck fylles till tre fjärdedelar med kottar, hvarefter säcken uppläggcs under taket i ett eldadt boningsrum, hvarifrån den då och då nedtages och omskakas. Då kottarna öppnat sig, uttagas de, fröna tillvaratagas och nya kottar ifyllas.

Skall fröet förvaras en längre tid, sker detta bäst med vidsittande vingar. De fyllas då i säckar, förfärdigade af gles väf, hvilka upphängas i ett luftigt magasin. På detta sätt kunna de förvaras grobara i tre à fyra år, men säkrast är alltid att begagna färska frön.

När fröet skall begagnas, befrias det från vingarna och rengöres på det sätt, att man fyller en säck till tredjedelen med vingadt frö, hvarefter denna tillknytes och lägges på marken och fröet därinom jämnt fördelas. Säcken piskas därefter med mjuka käppar, till dess vingarna lossna från fröna. Säcken vändes då och då under operationen och omskakas. Sedan fröet blifvit skildt från vingarna, omkastas det på en loge med kastskofvel, hvarvid frö och vingar falla hvar för sig. Äfven slöfröna skilja1739

sig härvid från de goda och falla närmast vingarna. Att använda en vanlig sädesvanna går äfven för sig, men man måste noga se till, att draget ej hlir så starkt, att äfven fröet följer med.

Vid profning af fröets grobarhet bör frökärnan visa sig väl fylla skalet, och bör fröet, när det söndertryckes med nageln, där kvarlämna en oljig fläck.

Tallplantan skadas icke af frost och synes ej heller nnder de tvänne första åren i någon betydligare grad lida af torka. Af skugga har den icke behof, utan fordrar till och med ganska snart fritt tillopp af ljus och luft. Skada, som tillfogas den vid fällning af fröträd och vid deras bortforslande, läkes med svårighet, sedan de blifvit något äldre, och lämnar spår, som minskar deras användbarhet och värde, sedan de vuxit ut. Gräsväxt, som öfverskuggar dem, är visserligen menlig, men mindre än för andra barrväxtplantor.

Tandläkareinstitutet i Stockholm är afsedt för utbildning af tandläkare och lyder under Karolinska institutet, vid hvars laboratorier den teoretiska undervisningen meddelas, medan den praktiska utbildningen sker vid särskildt härför inrättade poliklinik och laboratorier. Den fullständiga kursen genomgås på 3 år, af hvilka ett år ägnas åt den teoretiska och 2 år åt den praktiska undervisningen. Läsåret börjar den 8 september och slutar den 1 juni med julferier 1 dec.—15 jan.

Den som önskar begagna sig af undervisningen vid institutet skall anmäla sig hos dess inspektor och därvid förete vederbörligt prästbevis samt betyg öfver godkänd studentexamen. I denna skall han hafva erhållit minst betyget godkänd i matematik. eller fysik eller sedermera genom särskild fyllnadspröfning ådagalagt motsvarande insikter i dessa ämnen.

Tandsjukdomar. Bland de sjukdomar, som angripa tänderna, innefattar man flera, om icke alla, i den populära benämningen tandvärk, som dock egentligen endast säger att sjukdomen är beledsagad af smärta. Den vanligaste orsaken till tandvärk är den sjukdom, som kallas tandröta och som är mycket vanlig och alltid förr eller senare inställer sig hos personer, som ej noga vårda sina tänder.

En tand består af kronan och roten; det stycke mellan dessa delar, som omfattas af tandköttets rand, kallar man tandhalsen. Kronan och halsen bilda en ihålighet, som innesluter en särdeles nervrik och på grund däraf ytterst känslig väfnad, den s. k. tandpulpan. Utanför pulpan består tanden af tre olika lager: cementet eller rot barken, dentinet eller tandbenet samt ytterst emaljen. Denna senare är mycket hård och särdeles motståndskraftig mot både mekanisk ocb kemisk inverkan, men kan i längden anfrätas af äfven svaga syror, sådana som alltid bildas, då matrester o. d. få stanna i fårorna mellan tänderna. Emaljen kan äfven skadas på mekanisk väg, t. ex. genom begagnandet af mycket hårda tandpetare eller sådana af metall. Har emaljen en gång blifvit skadad, kunna de allestädes närvarande bakterierna bana sig väg till tandens inre och där påbörja sitt förstörelseverk.

Tandrötan angriper oftare öfverkäkens än underkäkens tänder och alltid oxel-tänderna tidigare än framtänder och hörntänder, hvilka senare hålla sig längst. Anfrätningen af emaljen börjar som en liten svart punkt på tandkronan eller halsen. Småningom börjar det underliggande tandbenet angripas och det uppstår en mer eller mindre djup ihålighet med en liten öppning utåt. Genom denna inkomma matrester, som sönder-1741

delas, samt bakterier, som fortsätta förstörelsen. Då rötan hunnit till pnlpan med dess känsliga nerver, börjar tandvärken, som kan vara oerhördt smärtsam. Tanden är nu, om intet åtgöres, räddningslöst förlorad, oeh oftast fortsätter tandvärken sedan i den kvarvarande roten oeh i rotspetsens omgifning, där tanden sitter fast i käken, på grund af här inträdd inflammation.

Det radikalaste sättet att befria sig från tandvärk, som orsakas af en an-frätt tand, är att låta draga ut den. Men man bör ej glömma, att detta äfven medför olägenheter, i det att den lucka, som uppstår efter den aflägsnade tanden, rubbar de andra tändernas lägeförhållanden och gör dem ömtåligare. Har rötan ej gått för långt, kan äfven en ganska illa angripen tand göras tjänstbar för lång tid framåt genom plombering, naturligtvis efter föregående rengöring och desinfektion af tandens inre. Plomberingen, som afser att tilltäppa det hål, genom hvilket bakterierna intränga, göres bäst med guld. Har en anfrätt tand fallit ut och roten ännu är frisk, brukar det vara en jämförelsevis lätt sak att ersätta den förlorade tanden med en konstgjord, som fastsättes i den kvarvarande roten.

Understundom händer det, att tandvärk kan uppstå utan att den tand, från hvilken smärtan synes utgå, äran-gripen af röta. Orsaken är då vanligen en inflammation i den tandroten omgifvande benhinnan. Detta kan man vanligen förvissa sig om på det sätt, att man med fingernageln eller något annat föremål knackar på tandkronan. Om denna därvid starkt ömmar, sitter det onda i kronan, hvarom icke, sitter det i rotspetsen eller dess omgifning, och ömhet förefinnes då vanligen på tandköttet, motsvarande rotspetsens plats.

Denna inflammation i rotspetsens omgifning benämnes af allmänheten vanligen »reumatisk tandvärk», och i många fall kan benämningen så till vida ha skäl för sig, som inflammationen kan vara föranledd af samma orsaker, som framkalla reumatiska symtom i andra kroppsdelar, t. ex. drag. Då inflammationen öfvergår till varbildning, uppstår en s. k. tandböld, och kan varet ej söka sig annat utlopp, genombryter det slutligen tandköttet och en tandfistel är färdig. Den varbildningen åtföljande värken kan ibland vara ganska häftig, men skiljes från den tandvärk, som har silt säte i kronan, genom en mera bultande i stället för skärande eller »mo-lande» karaktär. En tandböld bör tidigt öppnas af tandläkare eller läkare, ty med varets uttömmande kan det onda

snart vara häfdt. Har däremot en tandfistel uppstått, kan den bli mycket långvarig och besvärlig och, ifall varet banar sig väg genom själfva kinden, gifva upphof till vanställande ärr.

Som af det sagda framgår, är tandvärk endast ett symtom af en pågående förstörelseprocess i själfva tanden eller af en inflammation i tandrotens omgifning. Det är därför ej mycket vunnet med att söka lindra värken, om ej de egentliga orsakerna aflägsnas, i förra fallet genom tandens rengöring och plombering, i fall den ej måste utdragas, i senare fallet genom inflammationens häfvande eller eventuellt varets uttömmande. Man bör aldrig vid s. k. reumatisk tandvärk draga ut den värkande tanden utan efter grundlig undersökning af en tandläkare, ty det händer mycket ofta att tanden är frisk, fastän roten är tillfälligt angripen. Det kan till och med hända att tandvärken helt enkelt är föranledd af en från ansikts-nerverna i grannskapet utstrålande smärta.1743

Tillfällig lindring af tandvärk i ihåliga täuder kan stundom uppnås genom att i ihåligheten införa en liten bom-nllskula doppad i nejlikolja, peppar-myntolja, utspädd karbolsyra, kokainlösning e. d. Vid inflammation kring tandroten användes fördelande eller värmande omslag kring kinden, t. ex. krydd-påse, hett vattenomslag o. s. v., tagandet af hett vatten eller mjölk i munnen eller ingnidning af tandköttet med eau de cologne, konjak e. d.

Tandvård. Att så många människor hafva mer och mindre förstörda tänder har i de allra flesta falt sin grund i försummad vård af dessa. Beklagligt nog är insikten härom ännu begränsad till ett relativt fåtal, under det att den stora allmänheten af okunnighet eller likgiltighet icke ägnar sina tänder den ringaste omvårdnad. Och dock äro tänderna mycket viktiga redskap, enär goda tänder och därmed följande grundlig tuggning af födan utöfva stort inflytande på matsmältningen. Den som håller sina tänder friska och starka bör ha större utsikter än den, som icke gör det, att blifva förskonad från de krämpor och obehag, som åtfölja en störd matsmältning.

Alla föräldrar och uppfostrare böra därför vänja det uppväxande släktet redan från tidigaste ålder att sköta tänderna. Att börja härmed först vid vuxen ålder är ofta för sent, och dessutom iakttager man lättare en i barndomen förvärfvad vana än en sed, som man först längre fram tillägnat sig. Och det tar så ringa tid, möda och kostnad, att hvem som helst, i hvilken lefnadsställning han än befinner sig, kan utan svårighet uppfylla de kraf, som i detta hänseende ställas på honom.

Att hålla munhålan ren är det första villkoret. Det är nämligen de i munnen kvarblifvande matresterna från mål-

tiderna, som innebära största faran för tändernas förstöring. Dessa matrester undergå i munhålan en sönderdelningsprocess, hvarvid dels syror bildas, som utöfva en frätande inverkan på tändernas skyddande emaljöfverdrag, dels bakterier utveckla sig, som äfven ingripa i förstörelseprocessen. Man borde därför efter hvarje måltid skölja munnen med litet vatten. Den, som tycker, att detta är för mycket begärdt, bör dock kunna bekväma sig till att åtminstone en gång om dagen rengöra tänderna med tillhjälp af en tandborste. Denna procedur bör helst företagas på aftonen, enär då de flesta resterna från under dagen intagna måltider förefinnas i munhålan. Det är ej alldeles det samma att uppskjuta rengöringen till morgnarna, ty under nattens lopp ha matresterna fått tid att genomgå den sönderdelning, som det just skulle vara meningen att förebygga. Alltså bör man framför allt borsta tänderna om aftonen, innan man går och lägger sig. Man skall då äfven finna, att man ej vaknar med elak smak i munnen, som annars är så vanlig om morgnarna och som just är ett tecken på försummad renhållning. Naturligtvis bör detta ej hindra, att man äfven borstar tänderna på morgonen, om man så vill, ehuru det egentligen är tillräckligt med en munsköljning, om man företagit en grundlig rengöring föregående afton.

Man kan mycket väl reda sig med en tandborste och vanligt vatten, kanske med en liten tvåltillsats. Munvatten, tandpulver e. d. kunna ofta vara bra nog, men äro ingalunda nödvändiga. Angående lämpliga munvatten hänvisas till detta ord. I fråga om tandpulver bör man akta sig för sådana, som innehålla pimpsten och dylika saker, som kunna skada tändernas emalj. Litet fälld krita, parfymerad med några drop-1745

par pepparmyntolja, kan fylla alla anspråk på ett godt tandpulver. Att sammansätta sådana af en mängd ingredienser med olika eteriska oljor kan ju för den behagliga smakens skull försvaras, men är strängt taget onödigt och en öfver-flödig utgift.

Är man i tillfälle därtill, bör man gärna en gång om året låta en tandlä kare undersöka tänderna och skrapa bort å desamma möjligen bildad vinsten. Iakttager man dessa enkla försiktighetsmått, skall man kunna bespara sig mycket obehag och lidande och kunna ända in i ålderns dagar glädja sig åt den prydnad, som ägandet af en frisk, hvit tandgård innebär.

Tarmkatarr. En tarmkatarr beror på en inflammatorisk retning af tarmkanalens slemhinna och kan vara föranledd af mångahanda orsaker, bland hvilka de vanligaste äro skadliga ämnen, som förtärts med föda eller dryck, däribland särskildt böra nämnas starka afförande medel, vidare omåttlighet i mat och dryck, förkylningar och slutligen infektioner. Den akuta tarmkatarren är mestadels åtföljd af diarré, särskildt är detta fallet vid katarr i tjocktarmen. Är katarren däremot inskränkt till tunntarmen, saknas ej sällan diarrét och förstoppning kan tvärtom inställa sig. Dylik katarr beledsagas ej sällan af gulsot och står vanligen också i samband med akut magkatarr.

De allmänna symtomen af en akut tarmkatarr äro olika allt efter som sjukdomen är af lättare eller svårare art. I lätta fall inskränka de sig till obetydliga obehag, i svårare fall tillkomma koliksmärtor, mattighet, ofta i hög grad, och ej sällan litet feber. Urinen blir sparsam och koncentrerad samt mörkare färgad.

Den akuta tarmkatarren går i flertalet fall ganska snart öfver, lättare fall

redan på ett par dagar. Är den föranledd af skadliga ämnen eller dietförsyn-delser, bör behandlingen i främsta rum met riktas på att söka aflägsna det skadliga tarminnehållet genom intagande af ett mildt afförande medel, t. ex. ricinolja, detta äfven i de fall, då katarren är beledsagad af diarré (se Diarré.) Samtidigt bör man iakttaga stor försiktighet med dieten och afhålla sig från ali slags tyngre föda. Helst bör patienten fasta en dag; skall han förtära något, bör det vara kokt mjölk, hafresoppa eller hafregrynsgröt i små portioner. Först sedan tarmkanalen blifvit rensad och fått hvila sig, kan man stoppa diarrét med intagande af Thielemans droppar. I svårare fall bör man dock rådfråga läkare angående behandlingen.

För att stilla kolikplågorna anlägger man en varm flanellgördel eller ett våt-värmande omslag om underlifvet. Har patienten feber, bör han genast gå till sängs.

Kronisk tarmkatarr kan uppstå ur en akut sådan, särskildt när denna blifvit misskött, eller till följd af någon svår sjukdom, företrädesvis tyfus och rödsot. Den yttrar sig med omväxlande diarré och förstoppning, känsla af tryck och spänning i underlifvet samt hvarjehanda allmänna symtom, såsom hufvudvärk, matthet, svindel, brist på aptit o. s. v. Den är ganska envis och bör behandlas af läkare, hvars ordinationer måste noga följas, om förbättring skall ernås.

Tarmvred kallar man ett afbrott i tarminnehållets passage genom tarmen, hvilket kan uppstå till följd af inklämningen af ett bråck (se d. o.), genom tarmens tilltäppande af en svulst eller genom att en del af tarmen blifvit instjälpt i det närmast efterföljande partiet.

Ett tarmvred är, huru det nu än uppstått, en högst allvarsam sak, som for-1747

drar snar läkarehjälp. Sjukdomen kan ibland uppträda alldeles plötsligt, i andra fall åter under någon tid föregås af vissa förebud, vanligen förstoppning, som plötsligt efterträdes af häftiga, ko-likartade smärtor, som ibland börja å ett bestämdt ställe, men snart utbreda sig öfver hela underlifvet. Därefter inställa sig kväljningar, inom kort följda af kräkningar, samtidigt som den sjuke erfar en stark ångestkänsla, kallsvettas och blir blek.

Kräkningarna bli slutligen grönaktiga, buken uppsvälld och spänd, och om ej snar hjälp kan fås, inträder döden under tilltagande hjärt-svaghet och andnöd, ofta redan efter halftannat dygn, i andra fall efter några dagar.

Är orsaken ett inklämdt bråck, bör detta skyndsamt opereras. I andra fall söker man genom magsköljningar och stora vattenlavemang undanrödja hindret. Lyckas ej detta, återstår som en sista utväg ett operativt ingrepp.

Taxering. För utgörande af bevillning samt inkomst- och förmögenhetsskatt skall uppskattning af skattskyldigs inkomst och förmögenhet samt af fast egendoms värde verkställas af taxeringsmyndigheterna (se nedan). I fråga om taxering till fastighetsbevillning är stadgadt, att allmän fastighetstaxering enligt bevillningsförordningen skall verkställas år 1913 och sedermera hvart 5:te år. Inkomsttaxering enligt bevillningsförordningen samt inkomst- och förmö-genhetstaxering enligt skatteförordningen förrättas hvarje år. För ali taxering lägges till grund det nästföregående årets fastighetsvärde eller inkomst och förmögenhet.

Till ledning vid taxeringen äro de skattskyldiga pliktiga att aflämna vissa taxeringsuppgifter. För dessa uppgifter i hvad de afse den skattskyldige själf är redogjordt under rubriken Självfde-

klaration. Dessutom skola uppgifter till ledning vid annans taxering i fråga om inkomst och förmögenhet aflämnas af ämbetsverk, allmänna inrättningar, stiftelser, bank- och aktiebolag, andra bolag och rederier samt enskilda arbetsgifvare, som sysselsatt minst 5 arbetare, rörande till hos dem anställda personer utbetalade löner, pensioner, dagaflönin-gar, traktamenten, arvoden, felräkningspenningar, gratifikationer, provisioner och andra löneförmåner. Bank- och aktiebolag, som under nästföregående året lämnat utdelning till delägarna, skall lämna uppgift å dessa, deras hemvist samt utdelningens belopp. Det samma gäller rörande delägare i kommanditbolag, för hvilka äfven skall angifvas värdet af hvarje delägares lott i bolaget.

Besvär öfver taxeringsnämnds beslut anföres hos pröfningsnämnden före kl. 12 på dagen i landsorten den 15 juli och i Stockholm den 31 augusti och in-gifvas till k. befallningshafvande, resp. öfverståthållareämbetet för uppbördsärenden. Öfver pröfningsnämndens beslut rörande hos densamma anförda besvär kan sedermera klagas hos kammarrätten före kl. 12 å sista helgfria dag i december månad det år taxeringen ägt rum, och slutligen kan kammarrättens utslag öfverklagas hos k. m:t före kl. 12 å 60:de dagen efter erhållen del af utslaget. Oberoende af anförda besvär är skattskyldig pliktig att vid uppbördsstämma erlägga honom påförda utskylder, hvilka i händelse hans besvär vinna afseende återfås hos k. befallningshafvande, resp. öfverståthållareämbetet.

Taxeringsmyndigheter. De myndigheter, som hafva att verkställa taxering för utgörande af bevillning samt in-komst- och förmögenhetsskatt, äro taxeringsnämnder och pröfningsnämnder. Taxeringsnämnd åligger att bestämma och i de på grundval af mantalsläng-1749

derna upprättade taxeringslängderna införa taxeringarna. Pröfningsnämnd åter har att granska taxeringarna samt pröfva oeh afgöra besvär eller framställda anmärkningar i anledning af taxeringsnämndens beslut.

Hvarje kommun skall i regel utgöra ett taxeringsdistrikt. Härifrån gifvas dock följande undantag. I Stockholm äger öfverståthållareämbetet bestämma antalet taxeringsnämnder samt det distrikt, hvarje taxeringsnämnd skall omfatta. För annan stad, där flera taxeringsnämnder erfordras, äger k. befallningshafvande efter magistratens hörande bestämma taxeringsnämndernas antal och taxeringsdistrikten. På landet må k. befallningshafvande dela större kommuner i två eller flera distrikt eller sammanslå två eller flera mindre kommuner till ett sådant.

För hvarje taxeringsdistrikt utses en taxeringsnämnd, som skall bestå af minst 4, högst 9 (undantagsvis 11) ledamöter. Nämndens ordförande samt en af dess ledamöter förordnas af k. befallningshafvande, resp. öfverståthållareämbetet, för en tid af högst 5 år. Öfriga ledamöter väljas för hvarje år, i stad af stadsfullmäktige eller allmän rådstuga, å landet af kommunalstämma eller kommunalfullmäktige. Vid samma tillfälle utses lika antal suppleanter. Valbar är hvarje i orten boende person, som under året näst förut inom taxeringsdistriktet erlagt bevillning eller inkomst-och förmögenhetsskatt eller som i egenskap af arrendator af fast egendom inom distriktet

är kommunalt röstberättigad.

För hvarje län och för Stockholms stad skall årligen tillsättas en pröfningsnämnd, som sammanträder på tid, som bestämmes af k. befallningshafvande. Dylik nämnd skall bestå af minst 10, högst 25 ledamöter (jämte minst hälften

så måDga suppleanter), hvilka k. befallningshafvande utser bland de af taxeringsnämnderna därtill föreslagna personerna. Landshöfdingen, i Stockholm öfverståthållaren, är själfskrifven ordförande i nämnden. Är denne förhindrad, väljer nämnden ordförande bland sina ledamöter.

Ordförande eller ledamot i taxeringsnämnd samt ledamot i pröfningsnämnd må endast den vara, som råder öfver sig och sitt gods samt är i besittning af medborgerligt förtroende. Någon aflöning åtnjuta de icke, ehuru vissa ersättningar utgå.

Te utgöres af de späda hoprullade och torkade bladen af tebusken. Det mesta och bästa teet kommer från Kina, men äfven från Japan, Indien, Ceylon och Java komma goda tesorter i marknaden.

Det ämne, som förlänar te dess upplifvande verkan, är teinet, närbesläktadt med det i kaffe förekommande koffeinet och utöfvande samma verkningar som detta på nervsystemet. I motsats mot kaffe skall te icke kokas, emedan dess arom då går bort. Te skall beredas på det sätt, att tebladen öfvergjutas med en lämplig mängd kokhett vatten (mjukt sådant är bäst), hvarefter blandningen under lindrig omröring får stå och draga en stund.

Lika litet som kaffe innehåller te några närande beståndsdelar, men det verkar upplifvande och stimulerande; dock äro dessa verkningar mycket beroende på, om vederbörande person är van eller ovan vid drycken. Te är mindre skadligt än kaffe för matsmältningen, hvarför det ägnar sig bättre för personer med klena magar.

I likhet med kaffe förfalskas te på mångahanda sätt, oftast genom inblandning af andra blad eller förut begagnade, torkade teblad. För en litet upp-1751

öfvad smak är det dock ej svårt att på aromen urskilja, om en tesort är på detta sätt uppblandad eller ej.

Teckenspråk (se Döf stumalfabetet.)

Tekniska högskolan i Stockholm har till ändamål att meddela vetenskaplig och konstnärlig teknisk bildning samt att främja utvecklingen af de vetenskaper och konster, som tillhöra området för dess verksamhet.

Högskolan innehåller följande fackskolor :

1) fackskolan för maskinbyggnadskonst och mekanisk teknologi med 2 underafdelningar: en för maskiningenjörsväsende och en för mekanisk fabriksindustri ;

2) fackskolan för skeppsbyggeri;

3) fackskolan för elektroteknik;

4) fackskolan för väg- och vattenbyggnadskonst;

5) fackskolan för arkitektur;

6) fackskolan för bergsvetenskap (Högre bergsskolan) med 3 underafdelningar: en för bergsmekanik, en för metallurgi och hyttkonst och en för grufveten-skap;

7) fackskolan för kemisk teknologi.

Samtliga fackskolor ha numera obligatoriska 4-åriga lärokurser, med undantag af fackskolan för kemisk teknologi, där lärokursen är 3-årig med en frivillig fjärde årskurs.

Läroämnena vid högskolan äro:

1. Matematik: ren matematik, beskrifvande geometri med ritning, geodesi och topografi med ritning jämte öfningar på fältet;

2. Fysik: allmän fysik, tillämpad värmelära med konstruktioner, fysiska och fysisk-tekniska laborationer, elektroteknik med laborationer och konstruktioner ;

3. Mekanik: teoretisk mekanik, beskrifvande maskinlära och maskinkonstruktioner, konstruktion af maskinele-

ment och hissinrättningar, läran om vattenmotorer och vattenuppfordrings-verk med konstruktioner, läran om värmemotorer med konstruktioner, skepps-byggnadskonst med konstruktioner, mekanisk teknologi med konstruktioner, mekaniska och mekaniskt-tekniska laborationer, bergsmekanik med konstruktioner, kemiska och kemisk tekniska laborationer ;

4. Kemi: allmän kemi, analytisk kemi, kemisk teknologi, elektrokemi med laborationer;

6. Mineralogi och geologi;

6. Bergsvetenskap: bergskemi med laborationer, läran om metallernas egenskaper med laborationer, järnets och andra metallers metallurgi, hyttkonst, grufve-tenskap med grufmätning;

7. Byggnadskonst: byggnadsstatik, allmän byggnadslära med byggnadskon-struktionsritning, busbyggnadskonst med byggnadsritning, arkitektur med byggnadsritning, byggnadskonstens historia, ornamentik, vägbyggnadskonst med konstruktioner, vattenbyggnadskonst med konstruktioner, brobyggnadskonst med konstruktioner;

8. Bitkonst: linearritning, frihands-teckning;

9. Modellering;

10. Zymoteknik (jäsningsteknik);

11. Allmänna ämnen: teknisk hygien, industriell ekonomi, nationalekonomi och näringslagstiftning.

Nya elever antagas vid hvarje läsårs början. Läsåret innefattar 2 terminer: höstterminen från den 1 september till och med den 19 december och vårterminen från den 10 januari till och med 31 maj.

För att antagas till ordinarie elev fordras aflagd studentexamen på reallin-jen med godkända kunskaper i matematik, fysik och kemi och godkänd färdighet i linearritning och frihandsteck-ning eller aflagd studentexamen å latin1753

linjen med, efter fyllnadspröfning, godkända kunskaper i matematik, fysik och kemi samt färdighet i ritning och teckning motsvarande fordringarna i studentexamen å reallinjen, hvarjämte afgångsexamen från rikets tekniska elementarskolor jämnställes med studentexamen i fråga om inträdes vinnande vid högskolan, så framt vederbörande vid anställd pröfning erhållit vitsord om godkända insikter i språk, historia och geografi motsvarande fordringarna i studentexamen å reallinjen. Dessutom kan sökande, som har 2 års praktik och intyg, som af styrelsen godkännes, om att han äger framstående anlag för ingenjörs-eller arkitektyrket samt dessutom styrker sig äga tillräckliga kunskaper, vinna inträde som ordinarie elev. Inträdessökande, som kan förete goda vitsord om föregående praktisk verksamhet inom vederbörande fack eller visar sig äga större skicklighet i de för högskolans undervisning grundläggande ämnena, lämnas företräde, därest antalet inträdessökande öfverstiger utrymmet i den fackskola, till hvilken inträde sökes.

Specialelever, hvilka åtnjuta undervisning i ett eller flera ämnen, mottagas, om de visa sig äga tillräckliga kunskaper för att med fördel kunna följa undervisningen i dessa ämnen.

För hvarje termin skall elev erlägga en öfningsafgift af 100 kronor. Mindre bemedlad eller obemedlad elev kan erhålla nedsättning till 50, resp. 25 kr.

Tekniska skolor. För den tekniska undervisningen finnes ett antal läroanstalter, i hvilka bibringas en mindre omfattande och mera elementär teknisk utbildning än den Tekniska högskolan meddelar. En mellanställning mellan Tekniska högskolan och de tekniska elementarskolorna intager Chalmers tekniska läroanstalt i Göteborg, angående

hvilken hänvisas till vederbörande rubrik under bokstafven C.

Tekniska elementarskolor äro inrättade i Norrköping, Malmö, Örebro, Borås och Härnösand. Dessa skolors ändamål är att meddela elementära tekniska kunskaper åt ynglingar, som vilja bilda sig för utöfvande af industriell verksamhet. Den fullständiga kursen är 3-årig. Läsåret omfattar 36 veckor, börjande i augusti och slutande i juni samt fördeladt på 2 terminer.

För att vinna inträde som elev fordras intyg om uppnådda 14 års ålder, god frejd och religionskunskap. Elev, som ej undergått realskoleexamen eller genomgått 5 klasser i allmänt elementarläroverk med vitsord om godkända insikter i nedanstående ämnen, skall vid anställd pröfning visa sig hafva godkända kunskaper i svenska språket och matematik samt historia och geografi.

Tekniska skolan i Stockholm har till ändamål att meddela undervisning i de läroämnen, som äro nödvändiga för en på insikt grundad utöfning af de industriella yrkena, och därigenom befrämja svenska näringarnas och konstflitens utveckling och förkofran. Skolan omfattar 5 hufvudafdelningar, nämligen:

1. Tekniska afton- och söndagsskolan, afsedd att åt ynglingar och män, företrädesvis dem, hvilka redan inträdt i yrkena, meddela de kunskaper, som för dessa yrkens rätta utöfning äro behöfliga;

2. Tekniska skolan för kvinnliga lärjungar, som åt kvinnor, hvilka ägnat sig eller vilja ägna sig åt industriella yrken, meddelar härför erforderlig teknisk undervisning;

3. Högre konstindustriella skolan, hvilken åt manliga och kvinnliga lärjungar meddelar en högre kunskap i för konstindustri viktiga läroämnen för utbildande af mönsterritare samt bibrin-1755

gande af konstindustrieli yrkesfärdighet åt dekorationsmålare, modellörer, träskulptörer, ciselörer oeh gravörer;

Byggnadsyrkesskolan, hvilken är afsedd att meddela undervisning åt personer tillhörande byggnadsyrket till förvärfvande af de kunskaper, som erfordras för den närmaste ledningen vid byggnaders utförande;

5. Maskinyrkesskolan, afsedd för meddelande af undervisning åt personer tillhörande de mekaniskt-tekniska yrkena, hvilka önska förvärfva sådana kunskaper, som erfordras för den närmaste ledningen inom dessa yrken.

Tekniska skolan i Eskilstuna är fördelad på 2 afdelningar, nämligen:

1. Söndags- oeh aftonskolan, som har till uppgift att åt personer, som redan ingått i industriellt yrke, företrädesvis åt dem, som sysselsätta sig med järn-och stålmanufaktur, bibringa de för yrket mest behöfliga elementarkunskaperna;

2. Faekskolan för finare smides- och metallindustri, i hvilken meddelas undervisning i frihandsteckning, modellering, skärning i trä, metallgravyr, metallgjutning, drifning, etsning, galvanisering, smidning, filning, svarfning, fackritning, stillära, allmän byggnadslära och husbyggnadskonst, kemi, mekanik, mekanisk teknologi, maskinlära, matematik och fysik samt elektroteknik.

Utom ofvannämnda statsunderstödda läroanstalter finnes en del lägre tekniska yrkesskolor, bekostade af kommuner eller enskilda. Några af dessa åtnjuta statsunderstöd och äro underkastade inspektion från statens sida.

Telegrafunderrättelser. Telegraminlämning kan ske å alla statstelegrafstationer och med dem förbundna telefonstationer, å såväl statens som enskilda banors järnvägsstationer, å s. k. telegraminlämningsställen i de städer, i

hvilka sådana finnas anordnade, samt å de telegramexpeditioner, som äro inrättade vid ett stort antal telefonstationer på landet (i rikstelefonkatalogen betecknade med ti).

Statstelegrafstationerna äro af tre klasser. Första klassens stationer äro öppna dygnet om; andra klassens fr. o. m. 1 april t. o. m. 30 sept. från kl. 7 f. m. till kl. 9 e. m. samt fr. o. m. 1 okt. t. o. m. 31 mars från kl. 8 f. m. till kl. 9 e. m.; tredje klassens söcken-dagar fr. 9 f. m. till 2 e. m. samt 4—7

e. m., sön- och helgdagar mellan 8—10

f. m. och 1—3 e. m. Vissa telegrafstationer äro öppna endast vissa tider af året. A vissa järnvägsstationer mottagas icke andra utländska telegram än till Norge och Danmark eller på andra utländska språk än norska och danska. A telegraminlämningsställena mottagas endast telegram på svenska språket till inrikes orter samt Norge och Danmark; å telegramexpeditionerna endast på svenska affattade telegram till och från orter inom Sverige, Norge och Danmark.

In- och uttelefonering af telegram. Bikstelefonabonnent äger att, efter aftal med vederbörande telegrafstations-föreståndare, utan särskild afgift för telefoneringen få alla telegram expedierade pr telefon till och från telegrafstationen; dock erlägges för hvarje afgående telegram till stationsföreståndaren en tilläggsafgift af 5 öre jämte 2 % å telegramportot.

Språk. Telegram få affattas på något af de språk, hvilka af vederbörande telegrafförvaltningar uppgifvits såsom vid internationell telegrafkorrespondens till-låtna, äfvensom på latin. De skola alltid skrifvas med latinska bokstäfver (de hos oss allmänt använda). Dessutom kunna telegram affattas på öfverenskom-met språk samt på chifferspråk (siffer-eller bokstafschiffer). Till telegram å1757

öfverenskommet språk få användas ord, hämtade af ett eller flera af engelska, franska, holländska, italienska, portugisiska, spanska, tyska och latinska språken, hvilka ord då visserligen hvar för sig hafva sin egen betydelse, enligt vanligt språkbruk, men icke tillsammans bilda någon för de korresponderande stationerna begriplig mening. I privattelegram får bokstafschiffer icke användas.

Ordberäkning. Allt hvad afsändare skrifver i telegrammet i afsikt att få det telegraferadt beräknas, med undantag af beteckningen Rt, med eller utan telefonnummer, i adressen. För att ett ord skall räknas såsom endast ett ord, får det icke innehålla flere än 15 bokstäfver ; i längre ord beräknas öfverskottet, med iakttagande af samma begränsning (15 bokstäfver), såsom ytterligare ett ord. Ord på öfverenskommet språk få ej innehålla mer än 10 bokstäfver och på chifferspråk endast 5, hvilket antal äfven gäller siffergrupper. Namnen (i adressen) å adresstationen samt det land eller den landsdel, hvari denna är belägen, räknas hvar för sig såsom endast ett ord, oberoende af det antal bokstäfver eller ord de innehålla, vid utländsk korrespondens dock endast under förutsättning, att de äro skrifna i enlighet med den officiella stationsförteckningen (nomenklaturen). Enstaka stående skriftecken, bokstaf eller siffra, äfvensom understrykningstecken, parentes oeh citationstecken räknas hvar för sig såsom särskildt ord. Skiljetecken, bindestreck och apostrof aftelegraferas icke annat än på afsändarens uttryckliga begäran och taxeras i så fall som särskilda ord.

Språkvidriga sammansättningar eller förändringar af ord få i regel icke användas. Sådana framför adressen stående beteckningar som t. ex. Rp (=

svar betaldt), Rpd (= ilsvar betaldt), 1) (= iltelegram) o. s. v. taxeras såsom ett ord.

Iltelegram. Genom erläggande af tredubbelt porto kan afsändare af privattelegram erhålla företräde vid befordran. Dylika iltelegram få dock icke användas vid korrespondens med inländska järnvägsstationer och vid utländsk korrespondens endast till de länder, som medgifvit sådan befordran. Iltelegram få sålunda icke sändas till Storbritannien samt i allmänhet ej till telegrafstationer i Indien, Afrika och Amerika. Iltelegram betecknas med D närmast före adressen.

Svar betaldt. Afsändare af telegram har rätt att vid dess inlämnande erlägga afgift för telegraf svar. Man bör då framför adressen införa beteckningen »Svar betaldt» eller »Rp» eller Réponse payée», i fall fråga är om inländskt svarstelegram om högst 5 ord eller utländskt om 5 ord. När fråga är om inländskt svar om mer än 5 ord eller utländskt svar, skall till ofvannämnda beteckning fogas en siffra utmärkande det antal ord, för hvilket svarsafgift erlägges (t. ex. »Rp 10»). Skall svaret befordras som iltelegram, skrifves »Rpd». Adressaten erhåller en anvisning, hvilken gäller sex veckor från utställandet och kan användas till likviderande af telegram till hvilken ort och person som helst. Vill mottagaren icke begagna sig af anvisningen, återbetalas vid inländsk korrespondens beloppet till afsändaren, om anvisningen företes å det ursprungliga telegrammets inlämningsstation. Vid utländsk korrespondens utbetalas beloppet, om inom 3 månader från anvisningens utfärdande denna aflämnas å det ursprungliga telegrammets inlämningsstation eller, i fråga om telegram från Sverige till utlandet, afsändaren inom nämnda tid gör framställning hos telegrafstyrelsen om åtgärders vidtagande för beloppets återbetalande till afsändaren.1759

Lokaltelegram. Vid samtliga telegrafstationer i riket få till befordran i vanlig ordning inlämnas telegram, adresserade till personer, som äro bosatta å samma ort. Till adressater, som äro boende utom ortens telegrambäringsom-råde och icke äro abonnenter å rikstelefonen i det nät, som lyder under Stockholms centraltelefonstation, befordras lokaltelegram med gångbud eller post mot därför fastställda afgifter, som erläggas af afsändaren. Portot för ett lokaltelegram utgår med hälften af portot för ett vanligt telegram. Minsta afgift 25 öre.

Taxa för inrikes telegram. Telegram om högst 5 ord kostar 25 öre; för hvarje ord därutöfver betalas ytterligare 5 öre. För iltelegram erlägges, som nämndt, tredubbelt porto. Presstelegram (telegram afsedt att offentliggöras i tidning) befordras i allmänhet mot half afgift, dock minst 50 öre; för press-il telegram erlägges det tredubbla af den nedsatta afgiften. Vidare befordran från adressstation (stället angifves närmast före adressen) kan ske med: 1) vanligt bref (PP), afgift 10 öre; 2) rekommenderadt bref (PR), afgift 25 öre; 3) gångbud (XP), dock högst 15 kilometer (1,5 mil), minsta afgift 50 öre; samt 4) ilbud (för längre afstånd än 1,5 mil), afgift 40 öre för hvarje påbörjad kilometer, minsta afgift 1 krona. För kollationering af telegram (TC) erlägges fjärdedelen af portot för vanligt telegram af samma längd, dock minst 25 öre. För telegrafisk rättegångsfullmakt betalas alltid kollationeringsafgift. För särskild utskrift af telegram (till flera adressater) betalas för hvarje utskrift 40 ore för högst 100 ord, utom den första, vid inländsk korrespondens dock endast 15 öre pr utskrift om högst 12 ord. För mottagningsbevis är afgiften densamma som för enkelt telegram.

För telegram till orter i Europa utom Sverige tillämpas följande taxa:

För hvarje För 2 ord ord mer

Azorerna............... Kr. 2:— 0:75

Belgien .... » 0: 80 0: 15

Bosnien och Herzo-

govina............... » 0: 90 0: 20

Bulgarien .... » 0: 95 0.225

Danmark: i allmänhet, för t.

o. m. 10 ord 80 öre......... 0: 05

från svenska stationer vid Öresund till de danska vid d:o, för t. o. m. 6

ord 60 öre ...... 0: 05 Frankrike .... Kr. 0: 60 0: 20 Färöarna.............. 1 25 0,475 Gibraltar.............. » 0: 95 0,275 Grekland.............. » 1 30 0: 45 Island .... » 1 55 0,625 Kanarieöarna......... » 0: 90 0: 20 Kreta .... » 2 — 0: 75 Luxemburg............ » 0: 80 0: 15 Malta .... T> 1: 25 0,375 Nederländerna ...... J> 0: 80 0: 15 Norge för t. o. m. 10 ord 80 öre 0: 05 Portugal .... Kr. 0: 95 0: 20 Ryssland: Finland... » 0: 60 0: 15 Ryssland: öfriga eu- ropeiskasamt Kau- kasien och Trans- kaspien .... » 0 70 0: 25 Schweiz .... 0 80 0: 15 Serbien .... > 0 90 0: 20 Spanien .... 0 80 0: 25 Storbritannien ...... » 0 75 0: 17 Turkiet .... » 1 50 0: 50

Tyskland för 2 ord 0: 50, för

3 ord 0: 60, för 4 ord 0: 70 0,125

Ungern .... Kr. 0: 70 0: 20

Österrike.............. » 0: 60 0: 20

Temperatur (se Klimat.) Tennstämplar (se Kontrollstämplar.) Termometrar. De termometrar, som vanligen begagnas för uppmätande af värme, utgöras af ett lufttomt glasrör,1761

nedtill slutande i en kulformig eller cylindrisk behållare. Denna jämte en del af röret är fylld med kvicksilfver. Koret är fästadt å en graderad skala, på hvilken värmegraderna angifvas medels streck och siffror. För gradindelningen finnas tre olika system: det af svensken Celsins uppfunna, som användes för vetenskapliga observationer och utan tvifvel med tiden kommer att uttränga de andra systemen, samt fransmannen Kéaumurs, som användes i Tyskland, och tysken Fahrenheits, som användes i Storbritannien och Nordamerika.

Celsius' indelning grundar sig på den ståndpunkt kvicksilfverpelaren i glasröret intager vid två särskilda värmegra-der. Den ena af dessa är isens smältpunkt, som markeras med 0, fryspunkten, och den andra ångans från kokande vatten, som markeras med 100, kokpunkten. De grader, som ligga mellan fryspunkten och kokpunkten och som äro indelade i grupper om tio- och femtal, kallas värmegrader och betecknas med +, de, som ligga under fryspunkten, kallas köldgrader och betecknas med—. Réaumurs system betecknar likaledes fryspunkten med 0, men markerar kokpunkten med 80, d. v. s. att 10 grader på Celsius termometer motsvara 8 grader på Kéaumurs. Vill man reducera Celsiusgrader till Réautnurgrader, multiplicerar man med 4 och dividerar med 5, medan man omvändt för att reducera Réaumurgrader till Celsiusgrader multiplicerar med 5 och dividerar med 4.

Fahrenheits termometerskala är något mera olikartad. A denna skala är nämligen nollpunkten förlagd till en s. k. ispunkt, belägen vid ungefär 18 grader under 0 på Celsius' termometer. Fryspunkten å Celsius' och Kéaumurs skalor motsvarar 32 grader öfver nollpunkten på Fahrenheits skala, som från noll

punkten till kokpunkten är indelad i 212 grader. De 100 grader, som å Celsius' skala ligga mellan fryspunkt och kokpunkt, motsvaras alltså å Fahrenheits skala af 180 grader. En jämförelse mellan de olika systemen framgår af bifogade illustration.

De tre termometersystemen.

Då kvicksilfret stelnar vid 39 grader under fryspunkten, kunna kvicksilvertermometrar ej användas för att uppmäta mycket låga temperaturer, utan använder man därtill sprittermometer, i hvilken kvicksilfret är ersatt af sprit, som stelnar först vid omkring 100 graders köld.

Terpentin användes, utom i industrien och hushållet (t. ex. för bortta-1763

gande af oljefläekar ur tyg o. s. v.), äfven såsom läkemedel, både till invärtes och utvärtes hruk. För det förra ändamålet måste man använda renad terpentin (s. k. terpentinsprit), som man köper bäst på apoteken och som genom destillation befriats från hartsämnen. Vid hosta, särdeles om denna är förorsakad af en bronkialkatarr, är terpentin-emulsion ett förträffligt medel, som på samma gång befordrar upphostningen och verkar läkande på katarren. Äfven terpentinpiller med kina äro ett godt medel vid hosta och bröstlidande. För liknande ändamål användes inandning af terpentinångor. (Se f. ö. Hosta.)

Utvärtes begagnas terpentin till ter-pentindukar, som läggas på huden för att reta denna, då fråga är om att afleda blod från ett närbeläget organ, t. ex. lungorna.

Personer med ömtåliga njurar böra helst undvika terpentin, och äfven friska personer tillrådas att begagna detta medel med en viss varsamhet, enär det i oförsiktiga doser lätt kan angripa njurarna.

Testamente. Med testamente förstås en persons yttersta vilja och förordnande, huru med hans kvarlåtenskap eller en del däraf skall efter hans död förfaras. Det karaktäristiska för testa mente är, att dess rättsverkningar inträda först efter testamentsgifvarens död, hvadan testamentstagaren icke dessförinnan äger någon rätt på grund af testamentet, samt att ett testamente när som helst kan af testamentsgifvaren ändras eller återkallas.

Hvarje fysisk person, som uppfyller vissa villkor, kan genom testamente förfoga öfver sin egendom. Dessa villkor äro att hafva fyllt 21 år (dock kan man eller kvinna, som är eller förut varit gift, göra testamente äfven om icke sagda ålder uppnåtts, och likaså äger per-

son, som fyllt 15 år, genom testamente bortgifva hvad han eller hon genom eget arbete förvärfvat), samt att vid testamentets upprättande vara vid sundt och fullt förstånd, handla af fri vilja och kunna tydligt uttrycka sin vilja. Vansinniga eller mindre vetande personer, druckna, sjuka, som befinna sig i feber-yrsel eller äro så försvagade, att de sakna sina sinnens fulla bruk, kunna ej göra testamente, så länge det abnorma tillståndet varar, hvaremot intet hindrar periodiskt sinnessjuk att upprätta testamente, men bör då angående hans sinnesbeskaffenhet vid tillfället bevisning presteras, helst vittnesmål af med sjukdomen förtrogen läkare. Ett testamente, som tillkommit genom våld, hot, lockande eller förledande från testa-mentstagarens eller annan persons sida, gäller icke.

Testamente kan göras skriftligen eller muntligen, men i hvarje fall med strängt iakttagande af de formaliteter lagen föreskrifver. Skriftligt testamente skall antingen uppsättas af testamentsgifvaren själf eller ock efter hans diktamen eller anvisning affattas af annan person samt förses med uppgift om tiden när och stället, hvarest detsamma tillkommit, äfvensom testamentsgifvarens underskrift med fullständiga för- och tillnamn samt titel. Kan testamentsgifvaren af en eller annan anledning icke skrifva, kan han låta någon annan person leda sin hand eller skrifva namnet, medan han själf håller handen på pennan, hvarvid under namnteckningen bör tilläggas »med styrd hand» eller »med handen på pennan» (m. h. p. p.). Äfven ett icke undertecknadt testamente kan äga giltighet, om testamentsgifvaren uppläst detsamma för två tillkallade vittnen ocli förklarat det utgöra hans yttersta vilja, i hvilket fall det kan betraktas som ett muntligt testamente.1765

Testamente skall bevittnas af minst två samtidigt närvarande personer, som därtill äro anmodade, personligen känna testamentsgifvaren ocb äro ojäfviga i förhållande till såväl testamentsgifvaren och dennes närmaste arfvingar som testa-mentstagaren. Bevittnandet kan ske antingen i sammanhang med testamentets uppsättande eller sedan detsamma redan är färdigskrifvet. Det står testa-mentsgifvare fritt att låta vittnena veta testamentets innehåll eller icke; i förra fallet kallas testamentet öppet, i senare slutet. Testamentsgifvaren skall inför vittnena uttryckligen förklara, att testamentet innefattar hans yttersta vilja, och bör det åligga dem att öfvertyga sig om, att ban ej står under någon obehörig påverkan af annan eller andra personer. Vittnena skola teckna sina namn under

vittnesmeningen å testamentet, som skrifves omedelbart under testamentsgifvarens namnteckning. Omfattar testamentet flera ark, böra dessa genomdragas med en grof tråd, hvars ändar hopfästas med vittnenas sigill, eller också bör hvarje ark förses med påskrift af vittnena att det innehåller en del af ifrågavarande persons testamente. Är testamentet slutet, kan vittnesintyget äfven skrifvas utanpå det konvolut, hvari testamentet inneslutes, och bör då konvolutet förseglas med vittnenas sigill.

Muntligt testamente måste också upprättas i samtidig närvaro af minst två behöriga vittnen, för hvilka testamentsgifvaren muntligen tillkännagifver sitt förordnande rörande kvarlåtenskapen, och skall han därviel handla fullt själfständigt, uttryckligen förklara förordnandet innefatta hans yttersta vilja samt anmoda vittnena att såsom sådana lägga förordnandet på minnet. Det säger sig självt, att då härvid förordnandet skall bevaras i vittnenas minne, måste ett

muntligt testamente alltid vidlådas af en viss osäkerhet, ty om icke båda vittnena ha samstämmiga uppgifter, särskildt i fråga om hvad testamentsgifvaren förordnat, kan testamentet ej tillerkännas någon giltighet. Skriftligt testamente är därför ojämförligt mera betrygganele.

Y7id muntligt testamente är oundgängligen nödvändigt, att testamentsvittnena höras på ed inför domstol. Äfven beträffande skriftligt testamente är under alla förhållanden säkrast, att testamentsvittnena snarast möjligt blifva hörda inför domstol för elödsfalls skull, äfven därför, blanel annat, att därvid möjligen förekommande jäfsanledningar mot vittnena böra komma i dagen, hvilka kanske eljest kunna medföra, att testamentet förklaras icke behörigen upprättadt och således ogiltigt.

Testamentsgifvare kan, såsom förut är nämndt, när som helst återkalla eller ändra testamente, detta äfven om han däri förbundit sig att icke göra det. Vill ban helt och hållet upphäfva testamentet och detta är skriftligt, är det tillräckligt att han öfverkorsar eller förstör originalhandlingen. Har han ej denna i sin ägo, måste däremot en uttrycklig återkallelse, muntlig eller skriftlig, göras i närvaro af två vittnen, ett förfarande som alltid måste iakttagas vid upphäfvande af ett muntligt testamente. Vill åter testamentsgifvaren göra ändring i eller tillägg till testamentet, måste därvid samma formaliteter iakttagas, som fordras för upprättande af testamente. Ändringarna eller tilläggen böra göras efter texten å den ursprungliga handlingen samt vederbörligen dag-tecknas, underskri fvas och bevittnas.

Beträffande frågan huru mycket man äger rätt att genom testamente bort-gifva kan person, som saknar bröstarf-vinge, testamentera bort ali sin egendom1767

Tes ti, kel/inflammation— Timotej.

1768

(gift person således sin enskilda egendom och giftorätt). Har han däremot bröstarfvinge eller bröstarfvingar, kan han ej borttestamentera mer än hälften af sin egendom ; den andra hälften tillkommer bröstarfvingarna såsom deras laglott (dock kan i vissa fall denna lag-lott inskränkas till förmån för särskildt behöfvande bröstarfvinge eller rent af upphäfvas, nämligen om bröstarfvinge kan lagligen göras arflös). Testaments-gifvares rätt att genom testamente förfoga öfver den hälft, som ej tillkommer bröstarfvingar, kan äfven inskränkas, om nämligen testamentsgifvaren efterlämnar omyndigt, ofärdigt, med svår sjukdom behäftadt eller mindre vetande barn, för hvars nödiga uppfostran eller underhåll dess arf eller annan tillgång är otillräcklig.

För att testamentstagare skall komma i åtDjutande af ett till hans förmån upprättadt testamente fordras antingen, att han hos domstol bevakar och delgifver den aflidnes närmaste arfvingar testamentet, eller ock att testamen tsgif-varens närmaste arfvingar godkänna detsamma eller underlåta att inom laga tid klandra detsamma. Bevakning af testamente skall ske vid rådhusrätt och hofrätt inom 6 månader och vid häradsrätt sist å det lagtima ting, som infaller näst efter 6 månader, sedan testa-mentstagaren fick kännedom om testa-mentsgifvarens död och testamentets tillvaro. Klander af testamente, som endast kan göras af testamentsgifvarens närmaste arfvingar, väckes genom stämning till domstolen i den ort, vid hvilken bevakningen skett eller bort ske, inom natt och år från det arfvingen fick del af testamentet.

Ett annat slag af testamente är inbördes testamente. Så kallas det förordnande, hvarigenom två eller flera personer ömsesidigt och till den sist lef-

vandes förmån förordna angående sin kvarlåtenskap eller en del däraf. För det mesta ingås dylika inbördes testamenten emellan äkta makar och afse att tillförsäkra den sist lefvande af dem rätt att till sin död (eller så länge han eller hon är ogift) sitta i orubbadt bo, d. v. s. äga. nyttjanderätt till egendomen, eller ock att tillerkänna den sistlefvande full äganderätt till kvarlåtenskapen. Vanligen inryckes äfven en bestämmelse, att egendomen efter båda makarnas död skall öfvergå till viss person eller användas till visst ändamål. Inbördes testamente kan lika litet som annat testamente inkräkta på bröstarfvinges laglott.

Testikelinflammation (se Sanklo).

Tidräkning (se Kalender.)

Tidsskillnaden mellan olika orter beror på deras läge i öster och väster i förhållande till hvarandra. Alla orter, som äro belägna under samma meridian (längdgrad) ha samma middagstid, d. v. s. att klockan visar 12 på dagen samtidigt i dem alla. En ort, som ligger öster om denna meridian, har i förhållande till dessa orter tidigare middagstid, en ort som åter ligger väster därom senare middagstid. Denna skillnad uppgår till 4 minuter för hvarje grad, alltså en timme för lö grader. Jorden är, som bekant, indelad i 360 längdgrader, 180 öster om och 180 väster om nollmeri-dianen, hvilka solen passerar på en tid af i det allra närmaste 24 timmar.

Tidsskillnaden för en del orter i förhållande till Stockholm angifves å omstående tidsskillnadstabell, som visar hvad klockan är på de olika orterna, då klockan är 12 i Stockholm. Bokstäfverna E och F betyda eftermiddag och förmiddag.

Tillnamn (se Släktnamn.)

Timotej (se Foderväxter.)Tidningsläsning i olika länder

Åskådliggöres genom tidningarnas inbördes storlek. Siffrorna angifya antalet tidningsexemplar (nummer), somjimder ett år kommer på 100 invånare.

J^JGALS

fRANO^

Tidsskillnadstabell

utvisande hvad kloekan är på vissa ställen å jorden samtidigt som kloekan är 19 i Stockholm.1773

Tingslag (se Domsagor.)

Titulatur (se Bref skrifning) Tjufgods (se Stöld.)

Tjäder. Vår största matnyttiga skogsfågel är tjädern, som förekommer öfver hela landet, dock mest i mellersta och norra delarna, där stora skogstrakter äro tillfinnandes. Tjädern skiljer sig från orren utom genom sin storlek — han kan blifva öfver en meter i längd — på den rundade stjärten. Tjädertuppen har svart underkropp med en glänsande grön fläck på bröstet och hvita fläckar längre bakåt samt hvit undergump; hufvudet, halsen, bröstets sidor och öfvergången äro blågrå, vattrade med mörkt. Hönan är på tvären fläckig af svart, rostgult och]jusgrått; de undre delarna äro ljusare, strupe, framhals och kräfva rostgula.

(Om tjäderns fridlysningstid se Jakt.)

Tjänstehjon. Med tjänstehjon i egentlig bemärkelse menas en person, som tagit tjänst enligt föreskrifterna i legostadgan. Det aftal, hvarmed tjänstehjon fästes i annans tjänst, benämnes städsel och sker på så sätt, att, sedan löne- och öfriga villkor muntligen eller skriftligen öfverenskommits, husbonden till tjänaren öfverlämnar och

denne emottager s. k. städjepenning, hvars storlek är beroende af kontrahenternas aftal. Dylik städjepennings erläggande och mottagande är ett oundgängligt villkor för att ett tjänstehjonsaftal i egentlig bemärkelse skall anses föreligga. I händelse aftalet förnyas, måste ny städjepenning erläggas. Tjänare äger rätt att erhålla bevis öfver städseln, hvilket skall innehålla dels att tjänares orlofs-sedel blifvit af husbonden mottagen (ifall så skett), dels uppgift å den lön och öfriga förmåner, hvarom öfverenskommelse träffats.

Dylikt tjänstehjonsaftal måste slutas på i lag bestämd flyttningsdag, i Stock-

holm den 24 april eller 24 oktober, i det öfriga riket den 24 oktober.

Sålunda lagstadd tjänare är skyldig att vid tjänstetidens början inställa sig i tjänsten. Dock har han rätt till en s. k. frivecka och behöfver, därest ej annan öfverenskommelse träffats, inställa sig på landet först å sjunde dagen och i Stockholm å fjärde dagen efter den flyttningsdag, då tjänstetiden tager sin början. Inställer sig tjänaren ej, äger husbonden bryta aftalet, återfå erlagd städjepenning och dessutom utkräfva skadestånd. Vill husbonde åter vid-blifva aftalet, kan han genom kronobetjäningen hämta tjänaren, som då måste tjäna tiden ut med förlust af en fjärdedel af lönen och skyldighet att ersätta husbonden ådragen skada. Tjänare får dock ej på detta sätt hämtas annat än i det fall, att han ensam är vållande till sitt uteblifvande.

Afviker tjänare ur tjänsten före tjänstetidens slut, utsätter han sig för liknande påföljder.

Tjänare, som visar sig otrogen, försumlig, gensträfvig eller oordentlig i sitt lefverne, kan husbonde, då meddelad tillrättavisning ej gör verkan, skilja från tjänsten.

Husbonde åter är skyldig att vid tjänstetidens början låta afhämta tjänaren med hans kista och kläder eller ock betala hvad hämtningen kostar; att förse tjänaren med försvarligt underhåll och tjänligt husrum: att visa tjänaren aktning och välvilja; att utgifva lön och öfriga aftalade förmåner; att, därest tjänaren insjuknar, låta sköta och vårda honom; att till tjänaren utfärda orlofs-sedel och afskedsbetyg, samt att i visst fall (efter långvarig och trogen tjänst) draga försorg om tjänaren på hans ålderdom.

Tjänstehjonsaftal skall uppsägas af någondera parten inom viss tid, i annat1775

fall anses det förlängdt på ytterligare lika lång tid som förut. (i landsorten ett år, i Stockholm ett halft år). Dylik uppsägning skall i landsorten ske fr. o. m. 26 juli t. o. m. 24 augusti, i Stockholm fr. o. m. 24 januari t. o. m. 22 februari för aprilflyttningen och fr. o. m. 26 juli t. o. m. 24 augusti för oktober-flyttningen.

Tobak. Tobak hör till de njutningsmedel, som förekomma hos alla kulturfolk, och hvars bruk nått den kanske största utbredningen. Och dock måste den inrangeras bland de mera farliga njutningsmedlen. Tobaksplantan är nämligen en giftig växt, och det i densamma förekommande giftet, nikotin kalladt, är just det, som åstadkommer tobakens både angenäma och skadliga verkningar, hvilka senare företrädesvis gå ut öfver nervsystemet. I koncentrerad form är nikotin ett ytterst häftigt gift, af hvilket icke mycket behöfs för att döda en människa, och till och med den ringa mängd däraf, som innehålles i en cigarr, är nog att hos den därvid ovane framkalla ett starkt illamående, något som väl de flesta rökare erinra sig som ett obehagligt minne från deras första försök att röka. En dylik akut nikotinförgiftning kan till och med hos barn och svaga personer medföra allvarsamma följder, ja, leda till döden. Den yttrar sig i allmänt illamående, kräkningar, diarré, matthet, hjärtklappning, domning i lemmarna, ångest, andnöd, blekhet, kallsvett och mer eller mindre fullständig bedöfning, i svårare fall konvulsioner och död.

Egendomligt är, att det oaktadt organismen snart vänjer sig vid giftet, så att ganska stora kvantiteter däraf kunna fördragas utan att några som helst akuta förgiftningssymtom inställa sig. Tvärtom erfara de flesta rökare en känsla af välbefinnande under det de insupa den

nikotinbaltiga röken, oeh många finnas, som under åratal ha cigarren eller pipan i munnen bokstafligen från morgon till kväll, utan att det synes bekomma dem det minsta. Det är dock ingalunda alla, som äro så okänsliga för nikotinets verkningar. Vid öfverdrifvet och långvarigt bruk af tobak intiäder mycket ofta kronisk nikotinförgiftning, yttrande sig i hvarjehanda nervösa symtom, hjärtklappning, muskelsvaghet, rubbningar i synverktygen o. s. v. Nästan alla starka rökare lida af svalgkatarr, och mycket ofta kan äfven en magkatarr grundläggas genom tobaksmissbruk. I de flesta fall är det dock nog att lägga bort eller åtminstone under någon tid afhålla sig från bruket af tobak, för att dess skadliga verkningar skola rätt snart försvinna. I detta afseende är nikotinet mindre för-därfligt än alkoholen.

För en fullvuxen människa är tobak mindre skadlig än för barn och uppväxande ungdom, och det borde i den allmänna hälsovårdens intresse förbjudas ungdom under 17 års ålder att begagna tobak i någon form. Tyvärr har cigarrett-rökandet blifvit en mycket allmän ovana bland städernas uppväxande ungdom, med hvilken i synnerhet pojkarna börja mycket tidigt. Följderna förråda sig ofta hos många af dem genom deras bleka och förstörda yttre, verkningar, som man ej kan undra på, då till tobaksgiftet äfven kommer de skadliga verkningarna af det förbrända papperet.

Nikotinhalten kan vara mycket olika hos olika tobakssorter och röner också inflytande af fuktigheten. Faran för nikotinförgiftning är alltid betydligt större af färska cigarrer och fuktig piptobak än af torra cigarrer och torr tobak, beroende på att mera nikotin frigöres i förra fallet. Beredningssättet spelar också en roll härvidlag. Mindervärdiga cigarr- och tobakssorter brukaNederländerna

yv ^ 4

Danmark

Frankrike

mm . S « r * « *» « % »-.

Tyska riket

Ëfc. STORBRIf. O.|RL

OVcfv|yC

Ryssland J 05 hq

Italien

va

Förenta staterna

2.5:50 'ho. ,4-

Tobaksförbrukning

i olika land pr år och invånare.1779

Torfingeniörer— Trikiner.

1780

nämligen ofta impregneras med en niko-tinhaltig vätska för att bättra på smaken, hvarvid naturligtvis skadligheten ökas. Att svälja röken eller draga ned den i lungorna är en osed, som gifvetvis ej kan annat än stegra de menliga följderna.

Att röka pipa torde, i allmänhet taget, vara minst skadligt ur hälsans synpunkt. Cigarrer äro mera påfrestande, och skadligast äro, af ofvan angifven anledning, cigarretter.

Bruket att tugga tobak är icke blott motbjudande i och för sig utan äfven skadligt i hög grad, enär de i tobaken befintliga ämnena nedsväljas med saliven och därigenom i ännu större mängd än vid rökning införlifvas med kroppen. Det bland allmogen tyvärr ej ovanliga bruket att tugga snus är ännu värre och förtjänar ej betecknas med något finare uttryck än »svineri», ovärdigt hvarje människa, som gör anspråk på ringaste anständighet och hyfsning.

Det minst skadliga bruket af tobak är snusandet, ehuru det ur snygghetssynpunkt är långt ifrån att rekommendera. Det medför äfven sina olägenheter, i det att den ständiga retningen af näsans slemhinna alstrar kronisk näskatarr, hvarjämte snusandet äfven kan framkalla ett icke alltid så ofarligt retningstillstånd i ögonen.

Torfingeniörer. Sedan år 1901 har staten anställt tvänne torfingeniörer för att verkställa undersökningar af mossar med afseende å deras lämplighet för beredning af bränntorf, torfströ, torfmull eller annan torfteknisk produkt samt lämna anvisningar för torfberedning. För samma ändamål äro f. n. tre torf-assistenter anställda för att biträda vid förrättningar eller verkställa sådana. Torfingeniörspersonalen skall, när den anlitas, betalas efter samma arvodestaxa,

som gäller för statskonsulenter i boskapsskötsel och mejerihushållning m. fi.

Torgskräck (se Neurasteni.)

Torsk benämnes en åkomma, som ganska ofta uppträder i munnen och svalget hos små barn i form af gråhvita aflagringar å slemhinnan. Denna börjar med att rodna och svullna och därefter upps å små hvitaktiga beläggningar, hvilka småningom breda ut sig allt mer och bestå af mikroskopiskt små svampar, besläktade med jästsvampen.

Åkomman är i och för sig ej farlig, men bereder barnet lidande och nedsätter dess krafter genom att försvåra dian-det eller tuggning och sväljning, hvarjämte den gärna åtföljes af diarré och andra magoordningar. Den förekommer mest hos barn, som uppfödas med flaska, och har ej sällan bristande renlighet att tacka för sin uppkomst. Man bekämpar den också bäst med renlighet. För att förebygga den bör man efter hvarje måltid aftvätta barnets mun med en ren lapp och vanligt kallt vatten, hvarjämte den noggrannaste renlighet måste iakttagas beträffande diflaska, sugnapp o. s.v. Märker man begynnande torskbildning, bör man, jämte det att munhålan fortfarande rengöres, pensla de angripna ställena med en boraxlösning (1 del borax på 30 delar vatten) eller en sodalösning (1 del soda på 20 delar vatten).

Torsk kan äfven förekomma hos personer, som genomgått någon svår sjukdom, t. ex. tyfus, eller som äro svårt angripna af någon tärande sjukdom, såsom lungsot eller kräfta. Man söker förebygga eller bekämpa den med samma medel, som ofvan angifvits.

Trikiner kallas små, spiralformigt sammanrullade rundmaskar, som inkomma i människokroppen med förtärandet af trikinhaltigt svinkött och där taga sig bostad i musklerna. Hos svinet uppträda trikinerna aldrig fullt färdig-1781

bildade utan ligga omgifna af en kalk-haltig kapsel. Inkomma de emellertid i människans måge med födan, löses kapseln i magsaften ocb trikinerna frigöras och kunna fortplanta sig i tarmen. De här utvecklade unga trikinerna vandra därpå ut i musklerna och taga här sin stadigvarande bostad, där de framkalla inllammationsprocesser och slutligen inkapsla sig på samma sätt som i svinkroppen. Ha trikiner inkommit i större antal i människokroppen, kunna följderna blifva högst allvarsamma.

Trikinförgiftningen yttrar sig vanligen efter några dagar med ytterlig matthet, stark feber, aptitlöshet samt förstoppning eller diarré, hvilket senare kan antaga en häftig, koleraliknande karaktär. Symtomen påminna ofta

om en börjande gastrisk feber eller tyfoidfeber, och deras häftighet beror på huru trikinhaltigt fläsket, som den sjuke förtärt, varit eller huru mycket han ätit däraf. I lindrigare fall kan det inskränka sig till litet illamående.

Den egentliga faran inträder emellertid i oeh med trikinernas invandring i musklerna, som bli i hög grad ömma liksom vid en muskelreumatism. Trikinerna kunna innästla sig nästan hvar som helst i kroppens olika delar och förorsaka outhärdliga plågor. Nästan alltid utvecklar sig samtidigt med muskelsmärtorna en svullnad i ansiktet, i synnerhet i nedre ögonlocken, och ej sällan svettas den sjuke oerhördt. Symtomen uppnå sin höjdpunkt vanligen i 4:de eller 6:te sjukdoms veckan. Om ej döden då inträder, hvilket är att befara, då trikinerna äro särdeles rikliga, aftäga symtomen så småningom, men tillfrisknandet går ytterst långsamt och det kan gå år om, innan full hälsa återvinnes.

Som man ser, är det ej någon sjukdom att leka med. Något botemedel

mot den finnes ej, om man icke i dess första början kan genom energiska af-föringsmedel bortskaffa de i tarmarna befintliga trikinerna. Det enda man för öfrigt kan göra är att söka förebygga sjukdomen genom att undvika trikinhaltigt fläsk. I samhällen, där ordnad köttbesiktning och köttkontroll är införd, är faran mindre, enär förekomsten af trikiner uppenbaras lätt för en öfvad iakttagare, men på landsbygden har man ej denna garanti. Man kan emellertid själf i nödfall undersöka ett fläskstycke, helst om man har ett förstoringsglas till hands. Trikinerna äro nämligen ej så små, att de icke synas — längden är från lV2 till 3 millimeter upprullade — och de te sig redan för blotta ögat såsom små hvita punk ter i det magra köttet. De föreflnnas nämligen aldrig i späcket, endast i det magra fläsket, och oftast och i största antalet i mellangärdet, i musklerna mellan refbenen samt i struphufvudets och käkens muskler.

För att vara fullt säker mot trikin-fara, där ej betryggande köttkontroll förebygger denna, bör man aldrig förtära fläsk annat än väl genomstekt eller genomkokadt. Trikinerna dö nämligen vid en temperatur af 56—60 grader. Hårdt saltadt och väl genomrökt fläsk är icke heller farligt att förtära, enär äfven i sådant möjligen förefintliga trikiner äro dödade.

Trolofning. Med trolofning i laglig mening (hvarmed förstås något belt annat än de mera lösliga öfverenskommelser, som man kallar förlofningar, och hvilka ofta brytas lika lättvindigt som de ingås) förstår man ett aftal om att i en framtid ingå äktenskap, hvilket antingen träffats muntligen i närvaro af fyra vittnen, två å mannens och två å kvinnans vägnar, eller grundar sig på ett af mannen och kvinnan underteck-1783

nadt kontrakt eller på utfästelser, som mannen och kvinnan hvar för sig affatta oeh tillställa hvarandra. Står kvinnan under giftoman, erfordras hans samtycke till aftalets ingående.

En på detta sätt ingången trolofning har den rättsverkan, att den i viss mån utgör hinder för kontrahenterna att ingå äktenskapsförbindelse med annan person, därest kontrahenterna redan framställt begäran om lysning eller kontrahent i vederbörlig ordning anmäler jäf mot den andra kontrahentens tilltänkta äktenskap med annan person. I senare fallet blir dock påföljden endast den, att den kontrahent, som anfört jäf, blir fri från sin förbindelse, under förutsättning att tro-lofningen ej ingåtts under villkor, däraf ban ännu är bunden. Endast i ett fall kan den ena kontrahenten af den andra tvingas till äktenskap, nämligen om fästekvinnan blifvit häfdad af fästmannen; i sådant fall har nämligen trolofningen öfvergått till ett s. k. ofullkomnadt äktenskap.

En trolofning kan upplösas utan vidare, när båda parterna äro ense därom, så vida icke lysning redan blifvit begärd, i hvilket fall de måste anmäla sin önskan hos domkapitlet i det stift eller något af de stift, i hvilka de äro kyrkoskrifna. Äro kontrahenterna åter icke ense om att skiljas, måste den, som önskar tro-lofningens upplösning, instämma den andra till domstol och uppgifva de grunder, hvarpå han stöder sitt yrkande, hvilka grunder äro ungefär desamma, som gälla för skilsmässa mellan äkta makar. Då trolofning blifvit upplöst genom domkapitel

eller af domstol, skall domkapitlet utfärda skiljobref.

Trosbekännare (se Främmande trosbekännare.)

Tr umsj uka(se Husdjurens sjukdomar.)

Tryckfrihet. Med tryckfrihet förstås hvarje svensk medborgares rättighet att,

utan några af den offentliga makten i förväg lagda hinder (s. k. census), utgifva skrifter, att endast inför laglig domstol kunna tilltalas för deras innehåll och att icke i annat fall kunna därför straffas, än om detta innehåll strider emot tydlig lag, gifven att bevara allmänt lugn, utan att återhålla allmän upplysning.

Med skrift förstås allt, som genom tryck (äfven litografi, kopparstick, foto-kemiskt förfarande och dylika reproduktionsmetoder) göres tillgängligt för allmänheten. Periodisk skrift kallas en skrift, som i nummerföljd eller på bestämda tider utgifves, förnämligast således tidningar och tidskrifter. Författare till en skrift äger rätt att å densamma låta utsätta sitt namn eller icke äfvensom att använda diktadt namn (psevdonym eller signatur). Vare sig han vill vara okänd eller ej, är ban emellertid skyldig att tillställa boktryckaren en förseglad s. k. namnsedel, innehållande hans namn och hemvist, med påskrifvet intyg om dessa uppgifters riktighet af två på orten väl kända, inom riket boende personer. I fråga om periodisk skrift skall utgifvaren, som ensam är ansvarig för skriftens innehåll, oafsedt om han författat det eller ej, med företeende af prästbetyg anmäla sig jämte skriftens titel, som skall skilja sig från andra, redan anmälda periodiska skrifters, och tryckningsorten hos chefen för justitieministern, som utfärdar s. k. tillståndsbevis (rättare anmälningsbevis), så framt sökanden är svensk medborgare samt icke är dömd för vanfrejdande brott eller förklarad ovärdig föra annans talan.

I tryckfriheten ingår äfven rätt att i tryck utgifva alla offentliga handlingar, som icke genom lag äro uttryckligen därifrån undantagna, och äger hvar och en för detta ändamål rätt dels att vid domstolar samt andra offentliga verk och1785

inrättningar genast och ntan tidsutdräkt mot lösen utbekomma dylika handlingar, dels att i alla arkiv på stället afskrifva eller afskrifva låta eller, om betydande hinder härför möter, i bevittnad afskrift lösa alla slags handlingar i hvad ämne som helst. Hvilka handlingar, som icke få offentliggöras, uppräknas i tryckfrihetsförordningen.

I fråga om ansvaret för tryckt skrift är enligt nu gällande tryckfrihetsförordning boktryckaren i första hand ansvarig. Beträffande icke periodisk skrift öfver-flyttas ansvaret till skriftens författare eller utgifvare, om boktryckaren kan vid rättegångens början förete dennes namnsedel eller om författaren (utgifvaren) frivilligt anmäler sig för rätten. Ansvaret för periodisk skrift öfverflyttas från boktryckaren på utgifvaren, då för denne senare utfärdadt och gällande tillståndsbevis företes eller utgifvaren, därest ej tillståndsbevis uttagits, anmäler sig. Har boktryckare aflämnat vederbörlig namnsedel, men det befinnes att författarens (utgifvarens) namn och hemvist saknas eller äro oriktigt uppgifna eller i händelse författaren utan laga förfall uteblifver från svaromålet, få de personer, som bevittnat namnsedeln, stå författareansvar. För utländsk mans på svenska utgifna eller öfversatta arbete ansvarar utgifvaren, d. v. s. förläggaren. Ifall en skrift blir åtalad, å hvilken boktryckarens namn, tryckningsorten eller årtalet ej finnas utsatta, kan författareansvar utkräfvas af den, som håller skriften till salu, därest icke boktryckaren eller författaren kan upptäckas. Och slutligen kan författareansvaret öfver-flyttas på tryckfrihetskommitterade (se Kommitterade för tryckfrihetens vård), för den händelse dessa på författares eller boktryckares anmodan före tryckningen granskat en skrift och förklarat densamma icke vara åtalbar.

Tryckfrihetsbrotten äro af två slag: s. k. ordningsmål och vissa mål rörande olagligheter vid skrifts tillkomst eller spridning (såsom olofligt publicerande af offentliga handlingar, utsättande af falskt författare- eller boktryckarenamn eller oriktigt årtal, spridande af kvarstads-belagd, konfiskerad eller förbjuden skrift), hvilka afdömas af dels justitieministern, dels de allmänna domstolarna, samt egentliga tryckfrihetsbrott, som hänföra sig till tryckt skrifts innehåll och skola pröfvas af jury. Dylika brott, som äro af beskaffenhet att kunna åtalas af

allmän åklagare, skola åtalas af justitie-kanslern, som i regel låter utföra åtalet genom särskildt förordnad åklagare. Tryckfrihetsbrott, som endast kränka enskilda personer, få åtalas blott af måls-äganden, dock kan denne hos justitie-kanslern begära biträde i rättegången; bifalles denna begäran, förordnar justitie-kanslern åklagare, som utför åtalet.

Tryckfrihetsmål af här före varande beskaffenhet upptagas vid rådhusrätten i den stad, där den åtalade skriften blifvit tryckt, eller, om den blifvit tryckt å ort, som lyder under landsrätt, vid rådhusrätten i länets residensstad. Den, som står ansvar för den åtalade skriften, skall iakttaga personlig inställelse. Domstolen leder den förberedande behandlingen af målet genom förhör med parterna, hvarvid dessa skola beredas tillfälle att afgifva vederbörliga påståenden och förklaringar (vanligen sker detta genom inlämnande af skrifter, som uppläsas inför rätten och intagas i dennas protokoll). Därefter tillsättes den jury, som skall afdöma huruvida skriften är brottslig eller ej. Denna jury eller nämnd skall bestå af 9 personer och utses på det sätt, att hvardera parten nämner 4 och domstolen 5 i staden eller inom länet boende, för medborgerlig dygd väl kända, ojäfviga personer. Af dessa äger1'787

hvardera parten sedan rätt att utesluta en af motpartens och en af domstolens jurymän. Om genom jäf, afsägelse eller af annan anledning juryn ej blir fulltalig, skall kompletteringsval ske på samma sätt, d. v. s. att om kompletteringsvalet gäller endera af parternas jurymän, denne nämner så många att motparten kan utesluta en, och om det gäller domstolens jurymän så många nämnas, att hvardera parten kan utesluta en.

När juryn är fulltalig, sammankallas den af domstolen och aflägger ed, hvarefter rättens ordförande för juryn föredrager en skriftlig sammanfattning af målets beskaffenhet och skick och framställer frågan, om skriften är brottslig efter det eller de lagrum åklagaren (käranden) åberopat. Juryn öfverlägger därefter i enrum och får ej åtskiljas förr än den af domstolen framställda frågan eller frågorna besvarats med ja eller nej, hvilket sker medelst röstning inom juryn. För den åtalades fällande fordras minst två tredjedelar af rösterna, i annat fall är ban frikänd. Juryns förhandlingar äro strängt hemliga.

Blir juryns utslag friande, kan domstolen ej ådöma den åtalade något ansvar, men väl tillerkänna honom upprättelse, ifall den anser honom oskyldigt anklagad. Uttalar sig juryn däremot fällande, bestämmer domstolen straffet, dock skall dess utslag alltid underställas hofrättens pröfning. Juryns utslag får ej ändras, ej heller öfverklagas, däremot kan domstolens utslag öfverklagas i vanlig ordning och äfven ändras i högre instans.

Tryckt skrift, som justitieministern (eller hans ombud) anser böra åtalas af allmänna åklagaremakten, kan på beslut af justitieministern beläggas med kvarstad, dock ej senare än 8 dagar efter det granskningsexemplar vederbörligen aflämnats. Dylik kvarstad skall pröfvas

af domstol, i Stockholm inom 14 dagar, i landsorten inom en månad, hvarvid domstolen kan upphäfva kvarstaden eller fastställa den. Inför domstolen kan äfven kvarstadsyrkande framställas af dels allmän åklagare, dels enskild målsägare. Blir den kvarstadsbelagda skriften sedan frikänd, skall kvarstaden upphäfvas.

Har åtalad skrift blifvit fälld, kan domstolen besluta skriftens konfiskation (dock blott beträffande den åtalade delen), vare sig den förut varit belagd med kvarstad eller ej. Kvarstadsbelagd eller konfiskerad skrift får ej utbjudas eller af-yttras vid äfventyr att den därtill skyldige ådömes samma straff, som drabbat skriftens författare eller utgifvare.

Anträffas vid trupp eller ombord å flottans fartyg skrift, som uppenbarligen åsyftar att utplåna känslan af plikter mot fäderneslandet eller att up.pväcka hat mot befälet eller eljest undergräfva krigslydnaden, kan, vare sig skriften synes straffbar enligt lag eller icke, indragning ske af de exemplar af skriften, som vid truppen eller å fartyget anträffas, hvarjämte vederbörande befälhafvare äger vidtaga nödig åtgärd för hindrande af skriftens spridande bland hans underlydande, till dess förordnande om indragning hinner utverkas af vederbörande myndigheter, i landsorten justitieministerns ombud och i Stockholm den eller de personer, som justitieministern

för detta ändamål tillsatt. Förordnandet skall ofördröjligen anmälas hos tryckfri-hetskommitterade, som äga pröfva huruvida det skall äga bestånd eller ej.

Trade (se Jordbruk.)

Trädgårdsskolor. Undervisning i trädgårdsskötsel meddelas i följande offentliga anstalter:

1. Trädgårdsmästareskolan vid Alnarp, afsedd endast för ynglingar från Malmöhus län, dock kunna äfven yng-

lingar från andra län antagas som extra trädgårdslärlin gar.

För att antagas som ordinarie elev fordras fyllda 18 år oeh att under minst 2 år hafva lagt hand vid trädgårdsyrket. Kursen är tvåårig, dock kan extra lärling genomgå kursen på ett år.

2. Landtbruksakademiens trädgårdsskola (Experimentalfältet utanför Stockholm) mottager elever vår och höst. För inträde fordras att hafva uppnått 20 års ålder, att minst 3 år hafva tjänstgjort i trädgård samt att vara i besittning af kraftig kroppsbyggnad och god vilja. Kursen är tvåårig.

2. Bergianska trädgårdsskolan (adress Albano). För inträde fordras vanlig folkskolebildning samt att minst 2 år hafva arbetat i trädgård. Företräde lämnas den, som besitter större teoretiska och praktiska förkunskaper. Lämpligaste åldern for inträde är 21—25 år. Ingen antages, som ej fullgjort sin värnplikt eller är öfver 30 år fyllda. Elever antagas vår och höst. Kursen är tvåårig.

Trädgårdsskötsel (se Blomsterträdgården, Fruktodling och Köksväxter.)

Träng (se Svenska armén.)

Tuberkulos. Den vanligast förekommande formen af tuberkulos är lungtuberkulos eller lungsot, hvilken särskildt behandlas å annat ställe (se Lungsot). De baciller, som orsaka denna härjande sjukdom och hvilka äro kända under benämningen tuberke.lbaciller eller tuberkler, kunna emellertid innästla sig i och anställa förstörelseprocesser i snart sagdt alla delar af kroppen, såsom i det följande skall visas.

Först några ord om tuberkelbacillerna. Dessa äro så små, att de ej kunna synas med mikroskop utan att behandlas med ett visst färgämne, som de upptaga och därigenom blifva skönjbara mot sin omgifning. De visa sig då såsom små, smala, stafformiga bildningar, lätt afrun-

dade i ändarna, ibland något böjda. De utveckla sig bäst vid en temperatur af + 37 grader, således motsvarande människans kroppstemperatur, äro mycket motståndskraftiga mot uttorkning och kunna länge förblifva lifsdugliga äfven utanför kroppen. Däremot har man funnit, att de snart duka under vid en värmegrad af + 100 grader, således i kokande vatten.

Så allmänt som dessa farliga baciller förekomma, äro de svåra att undgå. Men lyckligtvis tyckes människokroppen äga en ganska stor motståndskraft, som hindrar dem väl icke att intränga, men att sätta sig fast och utveckla sig, hvarvid äfven tuberkelbacillernas långsamma tillväxt utgör ett hindrande moment. Först när kroppen eller enskilda organ eller delar äro så försvagade, att de erbjuda särskildt ömtåliga angreppspunkter, kunna de slå rot och föröka sig. Att lungorna och luftvägarna äro särskildt utsatta är helt naturligt, då man vet, att bacillerna mycket ofta hvirfla omkring med dammpartiklarna i luften. Individuella anlag eller nedärfd disposition spela ock en viss roll för mottagligheten.

Tuberkulosen är till sin natur en långsamt förlöpande infektionssjukdom, i regel begränsad till en viss del af kroppen. Där tuberkelbacillerna innästlat sig, framkalla de bestämda förändringar i organen, och först den härigenom betingade rubbningen i det mer eller mindre viktiga organets förrättningar har inflytande på den öfriga kroppen. I många fall kan detta inflytande vara så ringa, att man kan tala om en lokal tuberkulos, som,

därest kroppen äger tillräcklig motståndskraft, kan hejdas och oskadliggöras genom att tuberkelhärden omgifves och liksom afspärras med stark bindväf. Men den faran föreligger alltid att en på detta sätt inkapslad härd, där baciller ännu länge kunna lefva kvar, af nå-1791

gon anledning, t. ex. sjukdom, frigöres, då tuberkulosen kan uppflamma på nytt från den gamla härden.

Hjärntuberkulos (tuberkulos hjärnhinneinflammation) är ej ovanlig underbarnaåldern och ansluter sig alltid till någon i ett annat organ redan befintlig form af tuberkulos. Om denna sjukdom är redan taladt under rubriken Hjärnsjukdomar.

Ett par andra tuberkelsjukdomar, som likaledes angripa företrädesvis barn, äro tuberkulos i ryggraden (se Puckelryggig-het) och i höftleden (se Höftsjuka).

Barn äro också särskildt utsatta för tuberkulos i knäleden, som liksom alla tuberkulösa åkommor utvecklar sig sakta och smygande. Redan tidigt inträder en utgjutning i leden, ur hvilken stel-nadt fibrin aflagrar sig och ofta fyller ledhålan med en svampig massa. Ibland bildas var, ibland icke. Genom att väfnaderna kring leden samtidigt svullna, antager hela ledpartiet en spolformig gestalt. Sjukdomen åtföljes af smärtor och lindrigare misställningar eller rörelseinskränkningar i knäet.

Förefinnas ofvannämnda symtom, har man anledning att misstänka tuberkulos, och då bör man genast och energiskt ingripa. Om barnets allmänna krafttillstånd och hälsa höjes, kan sjukdomen häfvas och, om den ej fått gå för långt, äfven alla lokala följder öfvervinnas. Absolut hvila för leden, som skall hållas i sträckt ställning, helst medelst ett gipsförband, samt stärkande allmänbehandling, d. v. s. kraftig föda, stärkande medel, frisk luft o. d., äro nödvändiga. I svårare fall måste sköljningar af knäleden eller operationer tillgripas.

Tuberkulos i urinorganen kan antingen stå i samband med en allmän tuberkulos eller vara af lokal art. I senare fallet förlöper den under bilden af en inflammation i blåsan eller njuren, ibland

utan eller med blott obetydliga smärtor och obehag, ibland åter åtföljd af smärtor i njur- eller blåstrakten, häftiga kolikplågor vid tilltäppning af en urin-ledare samt smärtor vid och omedelbart efter urinlåtningen. Ofta saknas blödningar, i andra fall äro de just sjukdomens tidigaste tecken. Ägghvita förefinnes vanligen i urinen. Ofta kännes ömhet för tryck i trakten af njure, urinledare eller blåsa. Sjukdomsförloppet är mycket långsamt och växlande. Den allmänna behandlingen är densamma som vid tuberkulos i allmänhet, vid den lokala behandlingen användas samma åtgärder som vid blåskatarr eller njurlidande. Kirurgiskt ingripande erbjuder i många fall de säkraste utsikterna till bot.

Om tuberkulos i huden (se Lupus).

Tullverket. Chefskapet för tullverket utöfvas af generaltullstyrelsen i Stockholm, som består af en chef med titel af genera] tulldirektör och fyra ledamöter med titeln byråchefer och hvilka förestå hvar sin af de fyra byråerna: kanslibyrån, kameralbyrån, revisionsbyrån samt tullbehandlings- och upplysningsbyrån.

Under generaltullstyrelsen ombesörjes den lokala tullförvaltningen af tullstaten, som tillhör att debitera, uppbära och redovisa tullmedel, lastpenningar samt nederlags- och transitoafgifter, äfvensom fyr- och båkafgifter m. m. Vidare ombesörjer tullstaten tullbevakningen och tillser i första hand efterlefnåden af de författningar, som afse förekommandet af smittosamma sjukdomars införande i riket. Därjämte skall tullverket vid strandningstillfällen och skeppsbrott å rikets kuster utöfva uppsikt oeh bevaka kronans rätt samt på grund af den särskilda skogslagstiftningen för de nordligaste länen och Gottland inom dessa län hålla viss tillsyn öfver skeppningen af skogsprodukter. Till tullverket räknas äfven skeppsmätningskontrollörer och1793

skeppsmätare, ehuru föreskrifterna angående skeppsmätningen utfärdas i sjöförsvarsdepartementet.

Tumörer (se Svulster.)

Tvegifte är i svensk]ag helagdt med stränga straff. I strafflagens kap. 17 §§ 4—6 stadgas, att gift man eller kvinna, sorh, innan dess äktenskap upphört, ingår nytt äktenskap med ogift person, skall dömas till straffarbete från och med 0 månader till och med 4 år, att straffpåföljden skärpes i det fall att man och kvinna, som båda äro gifta, ingå tvegifte med hvarandra, till straffarbete fr. o. m. 2 år t. o. m. 6 år, samt att ogift person, som ingår äktenskap med person, som han vet vara gift, skall dömas till straffarbete i högst 2 år.

En förutsättning för att straff för tvegifte skall kunna ådömas är, att den anklagade skall vara medveten om att ban befinner sig i äktenskap, vare sig vigselfäst eller genom domstols förklaring tillkommet sådant, eller att ogift person ingår äktenskap med person, som honom veterligt är gift. En gift person, som haft giltig anledning att antaga sitt äk tenskap vara upplöst genom den andra makens död eller genom äktenskapets ogiltighet enligt lag eller genom skilsmässoutslag, ehuru skiljobref ännu ej utfärdats, kan ej dömas till ansvar för tvegifte, ej heller ogift person, som ingått äktenskap med gift person i den tron, att denne var därtill oförhindrad.

Barn, som aflas i tvegifte, anses som oäkta, därest båda föräldrarna vid äktenskapets ingående afvetat det olagliga förhållandet. Ha de däremot ingått äktenskapet i god tro, blifva barnen äkta, likaså om modern varit i god tro, äfven om fadern varit i ond tro. Har åter kvinnan varit i ond tro, anses barnen oäkta, äfven om fadern varit i god tro.

Tvångsarbetsanstalter (se Fängelser.)

Tvätt. En sak, som är af stor betydelse för tvättkläders varaktighet, är det sätt, hvarpå de behandlas i tvätten. Den husmoder, som själf ombesörjer sin tvätt, hvilket ju är både bäst och billigast, om tillfälle därtill erbjudes, kan därför ej ägna nog studium och uppmärksamhet åt denna gren af det husliga arbetet.

Tvättproceduren tillgår, som bekant, i stora drag så, att först läggas kläderna i vatten, tillsatt med fettlösande alkalier, för att uppmjukas. Därefter tvättas plaggen hvart för sig i kallt eller varmt vatten allt efter beskaffenheten genom gnäggning och gnidning samt med tillsats af såpa eller ammoniak för upplösande af kvarvarande smutspartiklar, och slutligen sköljas de grundligt i rent vatten, med eller utan klappning, för att aflägsna den upplösta smutsen tillika med de härför använda alkalierna.

En god lut för uppmjukning bereder man på följande sätt: man tager lika mycket soda och kärnsåpa (500 gm af hvarje på 100 liter vatten), kokar ali sodan och hälften af såpan i ungefär 10 liter vatten, irör 50 gm terpentin och lika mycket ammoniak samt låter blandningen kallna. Den andra hälften af såpan använder man till att insmörja särskildt smutsiga ställen å tvättsakerna. Luten utspädes nu med erforderlig mängd vatten, som uppvärmes till omkr. 35 grader och hälles i bykkar, därpå iläggas tvättkläderna, så att de bli grundligt genomdränkta och få ligga på detta sätt packade till följande dag. Det bör anmärkas, att sodamängden beror på vattnets beskaffenhet; hårdt vatten kräfver mera soda än mjukt vatten. Sodan skall vara fullständigt upplöst, och man bör ihågkomma, att för stark sodahalt gör tvätten gul.

En annan lut för samma ändamål beredes af 300 gm tvätt-tvål och 50 gm borax, som upplöses i 5 liter kokande1795

vatten, hvarefter, sedan vattnet tagits af elden, 200 gm terpentin och 400 gm ammoniak iblandas väl. Denna sats är likaledes beräknad till 100 liter (ungefär 10 ämbar) vatten. Borax gör tvätten hvit och bidrager äfven att uppmjuka hårdt vatten.

Persedlar, på hvilka finnas blodfläckar, böra undergå en förberedande behandling, innan de läggas i den varma luten. De fläckiga ställena få ligga några timmar i kallt vatten, insmörjas därpå med såpa och neddoppas åter i vatten; först när fläckarna äro aflägsnade, läggas persedlarna till den öfriga tvätten.

Sedan man lämnat luten tid att lösa smutsen, öfvergår man till den egentliga tvätten. Man börjar med de renaste persedlarna — det är nämligen bäst att på förhand sortera persedlarna efter finhet och smutsigbet —och så många af dessa, som få bekvämt plats i bykkaret, öfver-fiyttas lätt urkramade i karet, som man försett med tillräckligt, ej för mycket, hett vatten och gnuggas här med såpa eller tvål, hvarvid man särskildt uppmärksammar fläckiga ställen. Därpå kokas persedlarna i en bykgryta eller kittel, fylld med så mycket lut att den står öfver kläderna-, som nedtryckas med en trästaf eller käpp, då de blåsa upp sig. Kokluten beredes af 200 gm sönderskuren tvål eller såpa, 60 gm i vatten upplöst borax och 10 matskedar terpentin-sprit på 10 ämbar vatten.

Efter 20 minuters kokning upptagas persedlarna och tvättas återigen, hvarefter de böra koka på nytt i 10 minuter. Därefter följer klappning och sköljning i sjövatten eller rinnande vatten af de förut urvridna persedlarna.

Borstar böra aldrig användas vid tvätt, emedan de angripa trådfibrerna allt för mycket, så att persedlarna redan efter ett par gånger bli utslitna. Tvättbräden äro däremot ingenting att invända emot,

enär de underlätta tvätten, dock få de ej ha några skarpa kanter eller söndriga ställen, på hvilka kläderna kunna sön-derrifvas. För urvridningen rekommenderas en vridniaskin, som skrufvas fast vid bykkärlet; den inbesparar arbete och skonar kläderna mera än vridning för hand. Den efterföljande sköljningen bör ske med tillräcklig grundlighet, så att hvarje spår af såpa och soda aflägsnas, emedan tvätten eljest blir gul.

Kan tvätten torkas i det fria och om väderleken är gynnsam, skadar det ej att den upphänges ganska våt. Man bör tillse, att klädstrecken äro väl rena, så att de ej göra fläckar, hvilket äfven gäller om klämmare, ifall sådana användas. Hänger tvätten i solen, bör den nedtagas så snart den kännes torr.

Vid tvätt af ylle och färgade persedlar duger ej ofvan beskrifna förfarande. Färgadt gods af gröfre beskaffenhet tvättas i en kall såplösning och sköljes därefter; finare persedlar tvättas bäst utan såpa i vatten, som tillsatts med potatismjöl eller med ett afkok på hvetekli. Mörkt kattun tvättas i ett afkok på kvillajabark. Skölj vattnet bör tillsättas litet ättika, som friskar upp färgerna. Torkningen bör, framför allt när det gäller finare persedlar, ske i skuggan. Man stärker dylika kläder bäst med gelatin och stryker dem på afvigan.

Ylle tvättas i stark, ljum, skummande tvållut, gnuggas ej, utan kramas och svänges. Sköljningen bör också ske i ljumt vatten. Persedlarna urvridas ej utan upphängas till afdrypning. Ju fortare de kunna torka, desto bättre.

Vintertiden, då starkare köld råder, kan det förekomma att tvätt, som upphängts till torkning, fryser. Vid nedtagandet och transporterandet af sådan frusen tvätt får man vara försiktig, så att den ej brytes, emedan då lätt rispor uppstå. Man flyttar in den som den är1797

i ett uppvärmdt rum och låter den upptina, innan man åter upphänger den.

Tyfoidfeber (se Nervfeber.)

Tyfus. Vanlig tyfus eller tyfoidfeber är redan omtalad under rubriken Nervfeber. Jämte denna förekomma emellertid äfven ett par andra tyfussjukdo-mar, fläcktyfus och rekurrent tyfus.

Fläcktyfus, äfven kallad fläckfeber, förväxlades förr i tiden ofta med vanlig tyfus, ehuru den är fullständigt skild från denna och endast liknar den i det svårt nedsatta, omtöcknade allmäntillståndet samt vissa komplikationer, som kunna förekomma vid båda.

Den väsentliga olikheten mellan de båda sjukdomarna ligger dels i förloppet, dels i den omständigheten, att tarmkanalen ej är angripen vid fläcktyfus, som den däremot alltid är vid vanlig tyfus.

Äfven fläcktyfusen är en infektionssjukdom, dock är man ovissare angående sätten för smittans spridande än beträffande nervfebern. Den anses emellertid kunna öfverföras ej blott direkt från person till person, utan äfven genom kläder och andra föremål. Smittans sprid-ning gynnas i hög grad genom dåliga hygieniska förhållanden, och dessa omständigheter bidrogo förr i tiden att särskildt utsätta i fält varande soldater för sjukdomens härjningar. Den s. k. landt-värnssjukan, som 1808—09 bortryckte större delen af de då inkallade svenska landtvärnsmännen, var ingenting annat än fläcktyfus, för hvars fruktansvärda härjniDgar då bland vårt lands manliga ungdom man i främsta rummet hade att tacka de styrandes bristfälliga och hufvudlösa anordningar.

Sjukdomen är numera i vårt land sällsynt, och som epidemi har den ej här uppträdt sedan midten af 1870-talet. Den angriper företrädesvis yngre personer mellan 20 och 40 år; dock kunna äfven barn

och äldre falla offer för den. Förloppet är hastigare än i vanlig tyfus, liksom sjukdomen också börjar mera plötsligt.

Frossbrytningar äro det första tecknet. Samtidigt stiger febern hastigt; ofta inställa sig äfven ki åkningar. Inom få dagar blir den sjuke ytterst kraftlös och nedstämd med smärtor i ryggen och lederna och snart inställa sig nervösa rubbningar i form af hufvudvärk, svindel, flimmer för ögonen och i svårare fall omtöckning af medvetandet och yrsel. Huden är het och torr, andningen svag och pulsen påskyndad. Ofta angripas därjämte lungorna af en utbredd katarr. Efter några dagar — 3 till 7 — visa sig de för sjukdomen karaktäristiska röd-aktiga fläckarna, som gifvit sjukdomen dess namn. Dessa fläckar uppträda på bålen och lemmarna, aldrig i ansiktet. I svårare fall stegras symtomen, tills den sjuke ligger i en dödsliknande dvala eller i den häftigaste yrsel, då döden slutligen inträder, ofta påskyndad af en tillstötande lunginflammation.

I gynnsamma fall åter inträder, vanligen efter en föregående, särskildt hög feberstegring och oftast på 17:de sjukdomsdagen, en hastig förbättring med stark sänkning af febern, samtidigt som fläckarna blekna bort och försvinna. Recidiv förekomma ytterst sällan.

Behandlingen är i hufvudsak densamma som vid nervfeber.

Rekurrent tyfus (återfallstyfus) bar fått sitt namn af det egendomliga förloppet, yttrande sig i upprepade återfall. Den börjar plötsligt med frossbrytningar och hastigt inträdande allmän sjukdomskänsla med häftig hufvudvärk, stor matthet, frånvaro af aptit och starka smärtor i ryggen och lemmarna. Äfven febern är stark. Huden är het och torr och antager vanligen en karaktäristisk smutsigt gul färgskiftning. När detta tillstånd varat 5—7 dagar, inträder under1799

ymnig svettning en hastig sänkning af febern, den sjnke känner sig betydligt bättre och tror sig vara kvitt sjukdomen. Någon gång kan detta också hända, men i regel inträder efter en veckas paus ett andra, ofta senare också ett tredje anfall med återupprepande af samma symptom.

I de flesta fall går sjukdomen till bälsa. Behandlingen består i god vård och ändamålsenlig diet. Något specifikt botemedel mot sjukdomen känner man ej. Vid svåra smärtor kan man bereda den sjuke någon lindring genom ingnidning med engelskt liniment.

Sjukdomen är smittosam, dock ej iså hög grad som annan tyfus, och vid god hygien är smittofaran ej synnerligt stor.

Tårtor och kakor. Här nedan meddelas ett antal bepröfvade recept på tårtor och kakor:

1. Amerikansk citrontårta, 4 ägg och 290 gm socker röras tills det hela blir hvitt. Sedan iröras det rifna skalet och saften af en citron, en kaffekopp söt grädde, 3 matskedar skirdt smör (kallt), 290 gm mjöl och 3 teskedar jästpulver. Gräddas i form. Kan användas både som efterrätt och till kaffedopp. När den skall serveras som efterrätt, bredes sylt emellan, hvarpå den skäres i tre delar, glaceras och piceras.

2. Parisertårta. 105 gm smör röres tills det mjuknar, då iblandas 210 gm socker, ett belt ägg och 4 gulor och arbetas i 5 minuter, vidare tillsättas 160 gm mjöl och 1 ägg och arbetas, hvarpå tillsättas 160 gm mjöl och de 4 till skum slagna ägghvitorna. Smeten lägges sedan i smorda formar och gräddas i måttlig värme.

3. Valnötstårta. 6 äggulor och 6 matskedar socker röras en timme, hvarefter ivispas 4 1/s matsked potatismjöl och det rifna skalet af en half citron. Alltsammans slås därpå i smorda, bröade formar och gräddas i ej för varm ugn, skäres

sedan midt itu och fylles med grädde, som slagits till hårdt skum och hvari irörts 8 blad gelatin, upplösta i (så litet som möjligt) vatten, samt hackade valnötter.

4. Äppeltårta. 200 gm tvättadt smör röres tills det blir hvitt, hvarefter 105 gm strösocker, 75 gm fint rifven sötmandel, 210 gm hvetemjöl och sist ett helt ägg iläggas. Häraf göres en deg, och sedan den stelnat, tager man hälften af degen och klappar ut den i en järnpanna, så att det blir låga kanter kring degen. Äppelmos lägges på denna botten. Den öfriga delen kaflas ut, och med en bakelsesporre utskäras långa remsor, hvaraf formas en krans rundt kring tårtan och fingerbreda rutor öfver äppelmoset. Tårtan gräddas i svag ugnsvärme.

5. Apelsintårta. En bit smör, så stor som ett ägg, samt en kopp socker blandas; däri iröras 3 äggulor och en ägghvita, 2 koppar mjöl, förut uppblandade med 2 skedar jästpulver, 1 1/2 kopp vatten, det rifna gula skalet af en apelsin samt självfva apelsinen. Denna smet gräddas i tre bottnar. De två öfverblifna ägghvitorna slås till skum samt blandas med 1 '/a kopp socker och finhackadt apelsinskal; detta bredes sedan mellan och öfver bottnarna, som sättas in i ugnen för att få litet färg.

6. Allianstårta. V2 liter godt buljongsflott uppkokas samt röres tills det blir kallt. Däruti nedröras ett ägg, några rifna söt- och bittermandlar, några stötta kardemummor, saften af en citron och 2/a liter godt hvetemjöl. Med denna deg beklädes en eller 2 formar, och sedan pålägges ett tjockt lager af fint, stadigt äppelmos, och däröfver breder man följande blandning: 5 äggulor, 210 gm strösocker, 210 gm rifven sötmandel samt det rifna skalet af en citron; detta röres !/s timme, och därefter iröras de till skum1799

slagna ägghvitorna. Om man vill, kan man beströ tårtan vid gräddningen med kulört socker. Tårtan gräddas i ej för varm ugn.

1. Dansk tårta. 8 ä 10 ägg vägas och därtill tages florsiktadt socker af samma vikt, lika mycket hvetemjöl och lika mycket smör, hvilket skiras. Alla äggulorna läggas i ett stort fat tillika med det siktade sockret och arbetas väl åt ett led tills det blir smidigt. Det skirade smöret hälles däri, sedan mesta hettan iir afgången, och därefter iröres mjölet. Ägghvitorna, vispade till hårdt skum, iröras sist. En låg form smörjes med skiradt smör och mjölas. Häruti hälles smeten och gräddas i svag ugnsvärme, hvarefter tårtan utstjälpes och glaceras med socker och ägghvita, öfver-strös med kulört strösocker och sättes i svag ugn, så att glasyren får torka.

8. Rutad mandeltårta. Uti 420 gm väl rördt och urvattnadt smör nedröras 420 gm mjöl, 15 gm mandel, 150 gm socker, de senare ingredienserna stötta till massa. Sedan degen stått en stund, katlar man ut den till en tämligen tjock botten, bestryker denna med äppelmos eller sylt, lägger en rulle af degen kring botten och skär remsor af densamma, hvilka läggas i rutor öfver tårtan. Gräddas i svag värme samt serveras med vaniljsås.

9. Kungstårta. En tekopp fint socker sammanröres med en bit kallt smör, 4 äggulor, en tekopp finhackad sötmandel och lika mycket russin, ur hvilka kärnorna förut urtagits. Härtill blandas 2 teskedar jästpulver; en tekopp hvetemjöl och sist 4 ägghvitor, slagna till hårdt skum. Gräddas långsamt i svag ugnsvärme.

10. Leopoldtårta. 3 hela ägg vispas '/2 timme tillsammans med en kopp socker, lika mycket söt grädde och 2 koppar hvetemjöl; en tesked soda och 11/,

tesked cremortartari (renad vinsten) tillsättas. Smeten slås i smord form och gräddas i ej för stark ugnsvärme.

11. Ingeborgs tårta. Va medelstor kopp mjölk, en kopp mjöl, 2 ägg, en kopp socker, 1 V> tesked jästpulver, en dryg dessertsked smält smör, citronskal efter smak vispas mycket väl och gräddas i form. Af dubbel sats, gräddad i stekpanna och garnerad med riklig mängd gräddskum och sylt, blir god efterrätt. Tårtan bör skäras och gräddskummet påläggas ett par timmar före serveringen.

12. Ebbas sockertårta. Man tager 4 ägg, lika vikt socker, hälften så mycket potatismjöl och vispar detta en half timme. Några af hvitorna slås till skum och ihällas, sedan det andra är färdigt. Slås uti väl smord form, som är beströdd med rifvet bröd, och gräddas omkring 3/4 timme i svag värme. Denna sats är lagom för 8 personer.

13. Berlinerkaka. 6 äggulor röras med 200 gm socker, sedan ihällas 4 skedar kallt, skirdt smör, 4 skedar söt grädde och 200 gm mjöl. Sist iröras de 6 till skum slagna ägghvitorna och 130 gm klufven sötmandel. Kakan gräddas i smord form.

14. Kejsarkaka. 6 ägg, en liter pu-dersocker, Va liter mjölk, 1/3 liter skirdt smör, som svalnat, 1 Va liter hvetemjöl, 2 stora skedar sodabikarbonat, sötmandel, som skäres i fina strimlor, 2 teskedar kanel och 2 d:o nejlikor blandas, slås i en smord form och gräddas i sval ugnsvärme omkring en timme.

15. Korintkaka. 4 stycken mandelbröd eller sockerskorpor blötas i söt mjölk och krossas väl sönder. 125 gm korinter eller russin rensas och sköljas väl, hvarefter de läggas uti brödmassan tillsammans med något stött mandel, stött kanel och 4 cl skirdt smör. När detta är väl omrördt, iblandas 6 eller 8 vispade ägg, och därefter hälles alltsammans i1803

en form och gräddas i lagom stark ugnsvärme.

16. Rysk tekaka. En tekopp skirdt smör, lika mycket socker och ägg (4 ägg sammanvispade), en kopp korinter eller russin, en kopp mjölk, en sked jäst samt mjöl, tills det ringlar sig efter vispen. Slås därefter i smord form och gräddas en timme i svag ugnsvärme.

17. Sylßdlcaka. 2/3 liter gräddmjölk, 110 gm vattnadt smör uppkokas och däri vispas 110 gm hvetemjöl; då detta svalnat, iröras 110 gm socker och 10 äggulor, en i sänder, något bittermandel tillsättes, och sist iröras de till skum slagna ägghvitorna. Hälles i smord och bröad form och gräddas i ej för het ugn. Kakan är färdig, sedan den lagt sig.

18. Brun mandelkaka. 400 gm mandel (söt och bitter) skållas, torkas och hackas; röres öfver elden med 300 gm fint socker och ett stycke urtvättad! smör, tills det blir ljushrunt. Med denna massa

bestrykes innersidan af fuktade formar. Urtages, när det är kallnadt. Då det är vanskligt att få degen att hålla ihop i en stor form, är det bättre att använda smärre formar.

19. Katrinakaka. 4 ägg och 8 centiliter vatten vispas, sedan iröres så mycket mjöl, att det blir som en välling, därefter iröras 4 matskedar socker, bittermandel och rifvet citronskal efter smak, V, liter grädde, förut vispad till hårdt skum, samt en tallrik äppelskifvor. Kakan gräddas i god ugnsvärme, uppstjäl-pes och serveras varm.

20. Engelsk kaka. 3 hela ägg röras en god stund med 2 kaffekoppar socker. Sedan iröres x/2 kopp mjölk, 2 koppar mjöl och 2 teskedar jästpulver. En form eller panna smörjes med kallt smör oeh beströs med rifvet bröd. Gräddas på 20 minuter.

Tändernas vård (se Tandvård.)u.

Ugglor. Af de i vårt land förekommande ugglorna kunna de flesta betraktas såsom nyttiga fåglar, i det de ganska verksamt bidraga till utrotandet af en mängd smärre däggdjur, såsom sorkar, råttor, lemlar o. s. v., i livilka landtmannen och skogsvårdaren ser fiender, äfvensom af insekter. Blott en art är uppförd bland i lagen angifna skadedjur, nämligen den största i vårt land förekommande representanten för ugglesläktet, bergufven, hvarför några ord torde nämnas om denna fågel.

Bergufven jagar om natten och i skymningen och räknas* till vildbanans svåraste fiender. Genom sitt hemska, vidt ljudande läte gifver han sin närvaro alltid tillkänna om vårnätterna, och med ledning af detta läte kan jaktvårdaren alltid taga reda på hans stamhåll. Man begifver sig före skymningens inbrott till något af de berg, där han hörts ropa sitt huu-huu, döljer sig i något tätt busksnår i närheten af de högsta träden på berget och börjar i skymningen att härma hans läte. Vanligen svarar han ganska snart och kommer också ofta nog flygande till skytten, som bör hålla sig färdig att hvart ögonblick lossa sitt skott. Slår ufven ned utom skotthåll, är det bäst att ej röja sin närvaro, utan uppskjuta sitt anfall till följande natt, då man kan bättre välja sitt gömställe. På detta sätt kan en van jägare utan allt för stort besvär komma åt det ena uf-

paret efter det andra. Jaktvårdaren får ej förhålla sig loj eller likgiltig mot denna farliga vildbrådsförstörare, ty lämnas ett bergufpar att i fred häcka inom hans område, skall han på hösten finna nästan allt det vildbråd utrotadt, som funnits på ufvarnas jaktmark.

Fångad kan ufven med stor framgång användas vid utrotandet af kråkor. Härvid placeras ufven tjudrad på en hög stolpe, så att han är lätt synlig från alla håll. Så snart kråkorna få syn på honom, närma de sig flockvis för att anfalla honom, hvarvid de i sitt ursinne glömma sin vanliga försiktighet, så att den i närheten dolde skytten kan komma åt att skjuta den ena efter den andra.

Ultuna landtbruksinstitut (se Landtbruksinstitut.)

Umgängesformer (se God ton.)

Undantag. Med undantag menas de förmåner, en person, som å annan öfverlåter äganderätt till en fastighet på landet, genom aftal förbehåller sig i form af antingen nyttjanderätt till större eller mindre del af fastigheten eller afkomst af densamma, t. ex. ett visst mått af naturaprodukter eller fri kost, husrum, kläder o. s. v. Vanligen inryckes aftalet i det köpekontrakt eller öfverlåtelsehand-ling, hvarigenom äganderätten öfverflyt-tas på undantagsgifvåren, och afser un-dantagstagarens och, om hans hustru lefver, äfven dennas lifstid.

Den, som betingat sig undantaget, har1807

för sin fordran på underhåll panträtt i fastigheten, så länge dess nye ägare icke lagfarit med densamma. Sedan lagfart skett, måste inteckning sökas i fastigheten till säkerhet för fordringen, i stad inom tre månader och å landet sist vid det rättegångstillfälle, som infaller näst efter 6 månader från lagfartens beviljande. Sökes ej dylik inteckning, kan ej någon panträtt i fastigheten vidare göras gällande till säkerhet för fordringen, utan denna blir då endast ett personligt anspråk mot den nye ägaren. Säljer denne i sin ordning fastigheten, kan undantagstagaren således ej göra några anspråk på fortsatt undantag gällande gent emot den nye köparen, så framt ej denne uttryckligen iklädt sig dylik skyldighet.

Inteckning af undantagsaftal skall liksom inteckningar i allmänhet förnyas före preskriptionstidens utgång (se Preskription.)

Undantag, som icke innebär rätt till afkomst af fastighet i penningar eller varor, kan icke utmätas.

Underdomstolar eller underrätter (se Domstolar.)

Underlifslidanden. Under denna be nämning inbegriper man en hel del specifika kvinnosjukdomar, som hafva sitt säte i de kvinnliga könsorganen. Dessa sjukdomar äro i våra dagar mycket vanliga både hos gifta och ogifta kvinnor. Orsakerna äro lika talrika som skiftande. Olämpliga lefnadsförhållanden, som sammanhänga dels med det moderna kultur-lifvet, dels med sociala missförhållanden, ha ofta sin dryga skuld. I många fall är grundorsaken att söka i okunnighet om hygienens fordringar, särskildt beträffande könslifvet, angående hvilket man ofta gör sig saker till ett både onödigt och till sina följder allt annat än nyttigt hemlighetsmakeri. Om de unga flickorna vid lämplig ålder bibrag-

tes nödig kännedom om hithörande förhållanden och hvad de hafva att iakttaga, skulle många af de lidanden, här är fråga om, kunna undvikas. En annan orsak till dessa lidanden är ofta falsk blygsamhet, som gör att många kvinnor draga sig för att underkasta sig en läkareundersökning, när en underlifsåkomma börjar gifva sig tillkänna. Ofta kan en dylik åkomma lätt botas i sin början, men får den ostörd utveckla sig, kan den öfvergå till ett svårt, kanske obotligt lidande.

ßätt ofta uppstå underlifslidanden till följd af försummelser och oförsiktigheter vid förlossningar och barnsäng. En icke ovanlig orsak till underlifslidanden hos gifta kvinnor är dröppelsmitta, som männen ådragit dem, sig och dem ovetande. Dröppelbacillerna kunna nämligen länge ligga dolda i mannens könsorgan utan att göra något egentligt men, ja, åratal efter en ådragen dröppel och långt efter det denna skenbart blifvit botad.

Flera svåra underlifslidanden ha sitt säte i lifmodern. Inflammationsprocesser i denna äro alltid en allvarsam sak, emedan de kunna sprida sig genom äggledaren till bukhålan och där framkalla en bukhinneinflammation. Den fruktade barnsängsfebern är just en dylik från lifmodern till bukhinnan öfverförd inflammation. Fara för en sådan föreligger alltid, när främmande ämnen införas i lifmodern, t. ex. i afsikt att fördrifva foster eller i preventivt syfte. Särskildt under hafvandeskapet är lifmodern ytterst känslig för infektion genom ej tillräckligt rena fingrar, instrument o. d.

Den ofvan nämnda dröppelsmittan brukar leda till plågsamma och långvariga inflammationstillstånd i lifmodern, hvilka äfven kunna spridas vidare på samma sätt. Läkarebehandling bör naturligtvis genast anlitas.

Abnorma blödningar eller slemflöden1809

tyda på att lifmoderns slemhinna angripits. Smärtor förefinnas alltid, ofta mycket starka. Anledningen kan vara en jämförelsevis ofarlig och öfvergående katarr, men också af allvarsammare art, och i alla fall är det häst att snarast möjligt rådföra sig med en läkare.

Lägeförändringar af lifmodern knnna dels vara medfödda, dels ådragna vid en förlossning. I allmänhet medföra de dock ej några svårare följder. Betänkligast är lifmoderns framfallande, som vanligen är en följd af dålig vård under förlossningen eller för tidigt uppstigande från barnsängen. Denna åkomma är alltid besvärlig, ibland, då lifmodern blifvit omstjälpt, farlig och kan endast afhjälpas med en, för öfrigt ofarlig, operation.

Ibland uppstår en hård svulst, bestående af bindväf och glatta muskler, i lifmoderns vägg. En dylik svulst, myom kallad på läkarespråket, är i sig själf ganska godartad, men kan, lämnad ostörd, bli mycket stor och därigenom bereda obehag. Den ger sig tillkänna genom blödningar, ofta rätt starka. I de allra flesta fall kan den bortopereras utan att återkomma, ifall den ej uppnått större storlek.

Angående lifmoderkräfta hänvisas till rubriken Kräfta.

Äggstockarna bli ofta säte för blåssvulster eller s. k. cystor, som kunna uppträda hos såväl unga som gamla kvinnor och vare sig de födt barn eller ej. De kunna utveckla sig till betydlig storlek och te sig då som en vätskefylld större blåsa med hinnformig vägg och med en »stjälk» förenad med äggstocken. Dessa svulster äro i allmänhet godartade och kunna aflägsnas med en operation, om denna företages i tid, utan att vidare återkomma.

Äfven moderslidan kan vara säte för inflammatoriska tillstånd. En katarra-lisk affektion af slidans slemhinna ger

exempelvis upphof åt en slemflytning, som fått namnet hvit fluss. Dylika katarrer åtfölja ofta bleksot och andra svaghetstillstånd. Man använder i slika fall sköljningar medels en sköljkanna med slang och pip, hvarvid kannan upphänges på väggen eller ställes högt, så att sköljvätskan utströmmar med ett visst tryck. Till sköljvätska kan användas en svagt rosafärgad lösning af öfvermangansyradt kali, en 2—3-procentig alun-lösning eller boraxlösning (en matsked på en liter vatten). Sköljvätskan bör hålla en temperatur af 30—33 grader.

Dylika sköljningar kunna för öfrigt rekommenderas äfven af renlighetsskäl. Dock bör slangens pip aldrig införas längre än omkring 5 cm för att undvika eventuell infektion af lifmodern.

Undervisningsanstalter (se Abnormundervisning, Akademien för de fria konsterna, Barnmorskeutbildning, Bergsskolor, Chalmers tekniska läroanstalt, Elementarläroverk, Farmaceutiska institutet, Flickskolor, Folkhögskolor, Folkskolor, Handelshögskolan, Handelsskolor, Hof-beslagsskolor, Högskolor, Landtbruksinstitut, Landtbruksskolor, Ijandtmanna-skolor, Lärare- och lärarinneseminarier, Mejeriundervisning, Missionärsutbildning, Musikaliska akademien, Navigationsskolor, Rydbergska stiftelsen, Skogsinstitutet, Slöjdundervisning, Tandläkareinstitutet, Tekniska högskolan, Tekniska skolor, Trädgårdsskolor, Universitet, Veterinärinstitutet.)

Universitet. I Sverige finnas två statsuniversitet, nämligen i Uppsala och Lund, det förra grundlagdt redan 1477, det senare upprättadt 1666. Deras senaste statuter äro af den 27 november 1908 med ändring den 13 augusti 1909. Båda universiteten ha fyra fakulteter: teologisk, juridisk, medicinsk och filosofisk, den sistnämnda delad i en kuma-1811

nistisk och en matematisk-naturveten-skaplig sektion.

Högsta inseendet öfver universiteten (tillika öfver karolinska institutet samt högskolorna i Stockholm och Göteborg) utöfvas af en kansler, som utnämnes af k. m:t efter föregånget val af ett valkollegium sammansatt af representanter för universiteten och karolinska institutet. Kanslerns ställföreträdare och i vissa fall en mellanhand mellan honom och de lokala akademiska myndigheterna är prokanslern (för Uppsala universitet ärkebiskopen och för Lunds biskopen i Lunds stift). Närmaste tillsynen öfver resp. universitet utöfvas af en rektor och dennes ställföreträdare, prorektor, valda af det större akademiska konsistoriet bland universitetets professorer.

Det större akademiska konsistoriet utgöres af samtliga professorer samt dessutom för vissa ärenden räntmästaren och öfverbibliotekarien och har till uppgift att hafva inseende och vård om universitetets vetenskapliga och ekonomiska angelägenheter, att handhafva den disciplinära myndigheten öfver lärare och tjänstemän, att förvalta och utdela stipendier samt att uppgöra förslag till tjänsters återbesättande m. m.

Det mindre konsistoriet, som har till uppgift bl. a. att vaka öfver föreskrifterna angående föreläsningar och examina samt handhafva den disciplinära myndigheten öfver de studerande, utgöres af rektor, prorektor och fem andra ledamöter, valda bland professorerna, en från hvardera af de teologiska, juridiska och medicinska fakulteterna samt en från hvarje af filosofiska fakultetens två sektioner.

Uppfostran har till uppgift att utbilda människans fysiska, intellektuella och moraliska krafter och anlag på sådant sätt, att individens bästa därigenom befrämjas på samma gång som han göres

till en nyttig samhällsmedlem. Strängt taget kan hela tillvaron sägas vara en uppfostran, i det hvarje människa ständigt är underkastad utveckling genom för-värfvande af nya erfarenheter; men i egentlig mening förstår man med uppfostran barnens och det uppväxande släktets utbildning under den vuxna generationens medverkan och ledning. Liksom det mänskliga fostret i moderlifvet genomlöper en biologisk utvecklingsprocess, hvilken naturen behöft årtusenden och åter årtusenden för att frambringa, så genomlefver barnet under uppfostrings-perioden i förkortad form människosläktets utvecklingsarbete. Ali uppfostran måste nämligen bygga på hvad gångna släkten samlat af erfarenhet på olika områden i fråga om såväl kunskaper och färdigheter som lifsuppfattning.

Att uppfostra barn är både ansvarsfullt och svårt. Det gäller att veta ej blott målet utan äfven de rätta medlen och att kunna lämpa de senare efter olika individer. Några absolut allmängiltiga regler för en detaljerad barnauppfostran låta sig icke uppställas redan af den anledningen, att det bland barnen lika litet som bland de vuxna näppeligen finnas två individer, som äro fullkomligt lika. Man kan uppställa vissa hufvudprinciper, från hvilka uppfostrar-verksamheten bör utgå, men att vilja föreskrifva något fullständigt schema, som skall lämpa sig

för alla barn, är lika förmätet som resultatlöst.

Åsikterna om grundprinciperna ha växlat med tiderna. Förr i världen, ja, ännu för icke så många årtionden sedan, ansågs ali uppfostran böra grundas på tvång och fruktan, om den skulle leda till åsyf-tadt resultat. Såväl i hemmen som skolorna anlitades kroppslig tuktan såsom det förnämsta medlet att ej blott inpränta lydnad utan äfven att egga de ungas flit. Detta system var utan tvifvel för-1813

vändt. I våra dagar gör sig en nyare och i det hela sundare uppfattning gällande, nämligen att man i främsta rummet skall vädja till barnens känsla af eget ansvar och pliktuppfyllelse och söka väcka och utveckla denna känsla genom framför allt moraliska medel. Såsom en reaktion mot den forna strängheten har denna mildhetsprincip nog stundom gått till öfverdrift, i det man förbisett, att det yttre tvånget under vissa omständigheter är en nödfallshjälp, som icke helt och hållet kan umbäras; men i det stora bela torde principen få anses-som riktig. Det gäller blott att tillämpa den med förstånd och urskiljning och att taga hänsyn till de medfödda anlagen. Det kan icke undgå någon uppmärksam iakttagare, att barn förete af naturen stora olikheter i själsligt afseende — det ena är fogligt och lätt att leda, det andra styfsint och envist, det ena är ömsint och mottagligt för ädla grundsatser, det andra åter hårdt och själfviskt. Att motverka de dåliga anlagen och befordra de goda, det är uppfostrarens uppgift.

En viktig sak vid ali uppfostran är att så tidigt som möjligt motverka barnets egoistiska böjelser. Alla barn äro födda egoister, så till vida som de ej af sig själfva taga hänsyn till andras önskningar och tycken, när de komma i konflikt med deras egna. Så länge barnen äro späda, är just ingenting att åtgöra, men så snart tankeförmågan börjar vakna, så att barnet ej längre behärskas uteslutande af de naturliga drifterna, bör uppfostraren gripa in. Härvidlag kom mer man längre med fast och följdriktig mildhet än med stränghet. Barnet bör få veta ej blott att det icke får göra det eller det, utan äfven hvarför. Med andra ord, man måste bibringa barnet insikt om de moraliska motiven, så att det inser, att ej blott tyranniskt maktspråk dikterar uppfostrarens handlings-

sätt. Man kan med käppen eller riset skrämma ett barn från att pina djur, men så länge barnet ej förstår motivet till denna stränghet, skall det lika fullt begagna hvarje tillfälle att göra om det, när det tror sig tryggadt för straff. Bibringas åter barnet insikt om det moraliskt fördömliga i sitt handlingssätt, skall det af sig själft bekämpa lusten.

En uppfostran, som ej ledes med fasthet och konsekvens, är ej mycket värd. Den liknar en byggnad, af hvilken man nedrifver ena dagen hvad man byggt den föregående. Barnen äro skarpare iakttagare än man tror, och få de se att föräldrar eller lärare ena dagen tillåta hvad de den andra dagen förbjuda och tvärtom, att de, kort sagdt, ledas af sina nycker, faller snart den moraliska respekt, som måste utgöra grundvalen för en uppfostrares myndighet, i spillror. Många föräldrar och uppfostrare ha på detta sätt, mer och mindre omedvetet, omintetgjort sin auktoritet för alltid. Särskildt äro mödrar benägna för inkonsekvens och nyckfullhet i förhållande till sina barn.

En sann uppfostrare bör icke allenast ha förskaffat sig nödig respekt hos dem, hvilkas uppfostran han skall handleda, han skall äfven söka vinna deras förtroende. Barnet skall, med andra ord, lära sig betrakta uppfostraren som en äldre, erfaren och förståndig vän, för hvilken det kan öppna sitt hjärta och hos hvilken det kan söka råd och hjälp. Uppfostraren bör därför å sin sida göra sig förtrogen med barnets idévärld, så att ban kommer det så att säga andligt närmare, och inplanta lärdomar och kunskaper i en form, som närmar sig det kamratliga umgänget. Han bör äga tillräckligt tålamod att ej irriteras af det vetgiriga barnets frågor ocb bör begagna hvarje erbjudet tillfälle att osökt vidga dess kunskaper. Det vetapde, som för-1813

värfvas på sådant sätt, fäster sig mycket säkrare i minnet än några bokläxor.

Att tidigt vänja barnen vid ordning är ett viktigt led i en god uppfostran. Man skall naturligtvis icke gå till några pedantiska öfverdrifter, men man bör fordra, att barnet i mån som det växer till lär sig att själf taga vara och hålla reda på sina tillhörigheter och att tillbörligt akta och vårda dessa. Ett från barndomen inplantadt ordningssinne hjälper öfver många svårigheter längre fram och besparar många obehag.

Till ordning hör ock punktlighet. Så snart barnen blifvit så stora, att de kunna hålla reda på tiden, bör man fordra af dem att de passa på måltidstimmar o. d. Bristande punktlighet är ett fel, som kan draga med sig allvarsamma obehag, när man skall ut i kampen för tillvaron.

Höflighet är en annan dygd, som man icke bör försumma att inplanta hos de unga. Det finnes ett tyskt ordspråk, som säger, att man med hatten i hand kommer genom det hela land. En höflig människa har alltid lättare att slå sig fram i lifvet, att göra sig omtyckt af sina medmänniskor än en, som brister i höflighet. Föräldrar och uppfostrare böra därför vaka öfver att barnen iakttaga en otvungen höflighet mot vuxna personer, äfven sådana som socialt stå under dem, t. ex. tjänare. Tyvärr finnes det godt om oförståndiga föräldrar, framför allt karaktärssvaga mödrar, som tillåta sina barn att bemöta tjänare med sårande ringaktning och öfversitteri, utan att besinna, att sådant hämnar sig förr eller senare på ett eller annat sätt, oafsedt det moraliskt förkastliga i att låta sociala synpunkter vara bestämmande för bemötandet.

Barnen böra äfven uppfostras till sanningsenlighet och uppriktighet. Tyvärr kommer uppfostran härvidlag ofta i konflikt med det konventionella lifvets vanor

eller rättare ovanor. Det är tyvärr så, att lögn och förställning spela en så stor roll i det dagliga lifvet, att den, som ville följa moralens bud att blott tala sanning och städse vara uppriktig, skulle råka mycket illa ut. Så mycket böra dock barnen lära sig, att det är orätt att ljuga, att lögnen alltid medför faror och att man kommer längst med ärlighet, äfven om det stundom icke ser så ut. Inpräglas dessa grundsatser i barndomen, skall man lättare komma öfver lifvets många blindskär.

Mycket viktigt är ock, att barnen tidigt vänjas vid att arbeta. Särskildt i ungdomsåren har det bekanta skriftordet »fåfäng gå lär mycket ondt» en fruktansvärd betydelse för individens kommande lif. Så snart barnens undervisning tager sin början, bör man öfvervaka, att de ordentligt fullgöra eller åtminstone försöka fullgöra hvad som åläg-ges dem och ej skolka från läxor och dylikt. Vid den förberedande undervisningen i hemmet skall man gifvetvis ej uppställa för stora fordringar och bereda de små tillräcklig tid till lek och förströelse. På lediga stunder böra barnen gärna sysselsättas med någon lättare och för deras ålder lämpad verksamhet, t. ex. slöjd för gossar, handarbete eller husliga sysslor för flickor. Det kan till och med vara lämpligt att egga verksamhetsdriften med passande belöningar, t. ex. en slant då och då, som barnet får lägga i sin sparbössa, hvarvid man på samma gång får ett tillfälle att lära det den nyttiga konsten att spara.

Jämte den intellektuella och moraliska uppfostran bör äfven den kroppsliga vederbörligen tillgodoses. Barnen böra tillhållas att vårda sin kropp genom att iakttaga renlighetens och hygienens fordringar. Af särskild vikt är, att de tidigt lära sig vårda sina tänder. Genom ändamålsenliga lekar, efter åldern afpassade1817

idrottsöfningar, friluftslif, bad o. d. kan den unga kroppen härdas, så at,t den blir i stånd att trotsa de talrika barnsjukdomarna oeh en stark hälsa grundlägges. Ali klemighet bör motarbetas såsom upphofvet till feghet oeh modlöshet. Det vill i vår tid mer än någonsin dådkraft och mod till att upptaga kampen ute i lifvet.

Upplopp. Såsom upplopp betraktas det, då en samlad folkmängd stör lugnet och den allmänna ordningen, dock utan att ådagalägga sådant uppsåt, som innefattar uppror, och folkmängden ej skingrar sig på offentlig myndighets befallning utan trotsar denna med oljud, smädeord, hot eller motvärn. Anstiftare och anförare af upplopp kunna dömas till straffarbete i högst ett år och annan deltagare i detsamma till böter från och med 10 till och med 200 kronor. Om deltagarna i upploppet begå våld å person eller egendom, tillämpas straffbestämmelserna för uppror af tredje graden, ^se nedan), dock endast för anstiftare och anförare, hvaremot

påföljden för deltagare kan nedsättas till 2 månaders straffarbete eller vid synnerligen mildrande omständigheter fängelse.

Uppror föreligger, då folkmängd samlar sig oc-h visar uppsåt att med förenadt våld sätta sig upp mot verkställighet af offentlig myndighets bud eller att tvinga myndigheten till någon ämbetsåtgärd eller att för sådan åtgärd hämnas. Om den upproriska folkmängden skingrar sig på offentlig myndighets befallning, straffas anstiftare och anförare med straffarbete fr. o. m. 6 månader t. o. m. 2 år, hvaremot de öfriga ej drabbas af något straff. Om åter den upproriska folkmängden icke skingrar sig, utan trotsar den offentliga myndighetens befallning, skarpes straffet för anstiftare och anförare till straffarbete från 2 till 4 år, hvarjämte annan deltagare dömes till straff-

arbete i högst 2 år eller vid synnerligen mildrande omständigheter till fängelse.

Tredje gradens upprorsbrott föreligger, då den upproriska folkmassan föröfvar våld å person, uppbryter eller förstör hus eller plundrar, förstör eller skadar annan egendom. I detta fall dömes anstiftare och anförare till straffarbete fr. o. m. 6 t. o. m. 10 år och annan deltagare i npproret till dylikt arbete fr.o.m. 2 t. o. m. 6 år, hvarjämte den, som gjort sig skyldig till våld å person eller egendom, gör sig förfallen till ännu strängare straff, därest våldsbrottet är belagdt med sådant, och i alla händelser till den strängaste af ofvan nämnda straffpåföljder.

Om deltagare i uppror dödar person, som vill stilla upproret (således äfven enskild person, som ställer sig på polismyndighetens sida), dömes han till dödsstraff eller straffarbete på lifstid. Blir åter upprorsmannen dödad, föranleder hans dödande ej ansvar för banemannen.

Till upprors stillande får krigsmanskap användas, dock får ej vapen brukas, förrän vederbörande civilmyndighet tre gånger ljudligen i konungens namn befallt den upproriska mängden att genast åtskiljas, vid äfventyr att vapenmakt eljest användes. Om emellertid upprorsmännen öfvergå så hastigt till våld, att detta förfarande ej kan ske, äger civilmyndig-beten genast förordna vapenmakts användande.

Det torde böra anmärkas, att redan blotta närvaron i en upprorisk folkmängd eller vid ett upplopp är nog för att en person kan blifva betraktad och straffad som deltagare, förutsatt att han anslutit sig till eller kvardröjt i folkmängden frivilligt och med vetskap om det brottsliga i dess förehafvande.

Urarfvagörelse. En afliden persons arfvinge eller efterlämnade make, som ej vunnit boskillnad, kan afträda dödsboet till konkurs för undvikande af be-1819

talningsskyldighet för den aflidnes efterlämnade gäld. Ett sådant förfarande kallås att göra sig urarfva.

Härför gälla följande regler:

Om egendomen skall afträdas för gäld, som varit bekant vid tiden för bouppteckningen, skall ansökan om urarfva-konkurs göras inom 30 dagar från bouppteckningens afslutande. Skall den åter afträdas för gäld, som yppats efter bouppteckningens afslutande, skall sådan ansökning göras inom 30 dagar efter erhållen kännedom om gälden. Om på grund af ansökning, antingen under den aflidnes lifstid eller efter hans död, offentlig stämning till konkurs blifvit efter hans död, men före 30 dagar från bouppteckningens afslutande, utfärdad å hans borgenärer, anses urarfvagörelsen ha skett den dag stämningen utfärdades, d. v. s. stärbhusdelägarna behöfva ej själfva vidtaga någon åtgärd för urarfva-konkursens åvägabringande.

Ansökan om urarfvagörelse skall vara skriftlig och ingifvas till domstolen i den ort, där den aflidne varit mantalsskrifven. Har bouppteckning upprättats, bör den bifogas ansökningen. Äfven om ansökningen göres af blott en stärbhusdelägare, gäller den ej dess mindre till öfriga stärbhusdelägares förmån, såvida ej någon bland dessa redan försutit tid till egen-domsafträdet genom att vara vållande till att bouppteckning ej blifvit hållen i rätt tid. Sedan ansökningen ingifvits till domstolen, förfares i hufvudsak på samma sätt som om den aflidne själf i

lifstiden afträdt sin egendom till konkurs.

Stärbhusdelägare äfvensom testaments-tagare kan öfvertaga egendom, som annan stärbhusdelägare afträdt, hvarmed då följer skyldighet att ansvara för den aflidnes kända gäld. Ansökan om sådant öfvertagande skall till domstolen skriftligen ingifvas före kl. 12 å inställelsedagen i urarfvakonkursen, hvarjämte skall

ställas borgen för den aflidnes veterliga gäld.

Urinen utskiljes ur blodet genom njurarna och ledes genom två rör med hinnaktiga väggar, urinledarna, ned i den omedelbart bakom btygdbensfogen belägna blåsan, hvarifrån den uttömmes genom urinröret. Den mängd urin, som i normalt tillstånd dagligen afsöndras, uppgår till omkring en och en half liter, dock kan mängden växla något efter olika personers vanor i afseende på mat och, i synnerhet, dryck samt efter årstid och hudutdunstning.

Urinen innehåller utom vatten slutprodukterna af äggh viteämnenas omsättning i kroppen. Dess fasta beståndsdelar utgöras af urinämne, urinsyra och oorganiska salter.

Af urinens utseende, mängd och kemiska sammansättning kunna viktiga slutsatser dragas för bedömandet af hälsotillståndet. Urinundersökningar spela därför en betydande roll vid såväl diagnosen som behandlingen af en hel del sjukdomar. Vid feber blir urinen vanligen sparsam och mörkfärgad. Innehåller den ägghvita, tyder detta i de flesta fall på njurlidande. Vid sockersjuka innehåller den socker och vid lefversjukdomar gall-färgämne. Är urinmängden betydligt ökad, kan man misstänka sockersjuka. Blod och var i urinen tyda på sjukdomar i njurar och urinvägar, dock är att märka att en urin, som ser ut att innehålla blod, d. v. s. är rödaktigt grumlig, långt ifrån alltid gör det. Om nämligen urinen, som i vanliga fall är sur, efter förtärande af vissa födoämnen eller drycker blir alkalisk, utfällas de fosforsyrade salterna, som göra den mer eller mindre röd och grumlig.

Urinstämma kallar man det, då af en eller annan orsak urinens uttömmande genom urinröret iir förhindradt. Den kan ibland vara föranledd af små blås-1821

stenar, som i blåsan eller under passagen genom urinröret tillfälligtvis fastna och tilltäppa detta (se Blåssten.) En mera vanlig orsak är s. k. striktur eller förträngning af urinröret. En sådan uppstår mycket lätt till följd af vanskött, kronisk dröppel och verkar mer eller mindre hinderlig för urinlåtningen samt kan lätt föranleda envis och svår blåskatarr. Åkomman måste behandlas genom urinrörets gradvisa utvidgande genom sönder, som införas genom urinröret. Ibland kan äfven operation vara nödvändig. För urinens uttömmande begagnar man, då den är i hög grad hindrad, ett ihåligt rör, kateter, hvilket liksom sonderna införes genom urinröret i blåsan. Behandling med sönd och kateter bör öfverlåtas åt läkare eller sakkunnig person, emedan den eljest kan göra mera skada än gagn, särskildt om ej skrupulös renlighet iakttages.

En annan form af urinstämma förekommer hos äldre män och förauledes af att den bredvid urinröret hos mannen belägna prostatakörteln förstoras och lägger sig i vägen för urinrörets öppning in i blåsan. Denna s. k. prostatism kräfver i framskridna fall ständig tappning af urinen medelst kateter. Urtima riksdag (se Riksdagen.)

Urämi eller urinförgiftning genom i blodet kvarstannande urinämne (se Njursjukdomar.)

Utländing äger rätt att i riket idka skeppsrederi såväl för inrikes som utrikes fart, dock med den inskränkning, att hans andel i fartyg icke får sträckas utöfver en tredjedel af fartygets dräktighet samt att han ej får antagas till hufvud-redare för fartyg.

Däremot äger ej utländsk undersåte rätt att här i riket idka handels- eller fabriksrörelse, handtverk eller annan handtering utan särskildt tillstånd af konungen. Ansökan om dylikt tillstånd

med uppgift å den stad eller ort, där rörelsen eller handteringen är afsedd att bedrifvas, skall ställas till konungen och ingifvas i Stockholm till öfverståtliällare-ämbetet och i landsorten till k. befallningshafvande. Vid ansökningen skall fogas intyg, att sökanden är myndig och äger god frejd samt vederhäftig borgen eller annan

säkerhet för utskylder till stat och kommun under 3 år, hvilken borgen skall förnyas, hvarje gång för 3 år i sänder, ifall utländing vill fortfarande begagna sig af honom meddeladt tillstånd.

Utländsk undersåte får ej heller utan konungens tillstånd här i riket förvärfva och besitta fast egendom.

Utländing får icke idka gårdfarihan-del eller användas som biträde vid sådan. Ej heller får ban verkställa s. k. realisation eller användas som biträde vid dylik försäljning, så vida ej konungen, på grund af ingången traktat, meddelar särskildt tillstånd därtill.

Utländska köpmän, som här i riket vilja upptaga order å varor, skola för hvarje gång lösa tillståndsbevis och erlägga en viss afgift. Utländska undersåter, som här i riket uppträda som konsertgifvare eller medverka vid teaterföreställningar, konserter o. d., äro äfven skyldiga att erlägga en viss afgift (s. k. artistskatt).

Utländing äger i regel icke tillträde till statstjänster inom riket; dock kan konungen till en del ämbeten (lärare och läkarebefattningar samt militära ämbeten) under vissa villkor kalla utländin-gar af utmärkt förtjänst.

Utmätning. Med utmätning menas en af utmätningsman (på landet kronofogde, i stad stadsfogde eller i deras ställe förordnad person) företagen åtgärd, hvarigenom gods eller penningar undandragas ägarens fria förfogande för att i1823

viss ordning användas till godtgörande af dennes skuld.

Utmätning kan erhållas dels för fordran, som fastställts genom underrätts dorn eller öfverrätts utslag, dels för vissa andra fordringar, t. ex. för inrop vid offentlig auktion å lösegendom, därest fordringen är till betalning förfallen och gäldenären vidkännes densamma, krono-och kommunalutskylder, allmänna afgifter o. d. Utmätningens verkställande skall af fordringsägaren begäras hos vederbörande utmätningsman med bifogande af de handlingar, hvarpå fordringen grundas. Skuldebref eller annat skriftligt fordringsbevis skall öfverlämnas i hufvudskrift.

Utmätningen skall verkställas i närvaro af ett ojäfvigt vittne (detta dock icke alltid erforderligt),- sakkunniga värderingsmän, ifall utmätningsmannen anser sig behöfva biträde af sådana, samt gäldenären. Den senares närvaro är alltid erforderlig, då utmätningen sker för skuld, som uppstått genom anktionsin-rop. Eljest utgör gäldenärens frånvaro ej hinder för utmätningens verkställande, om han underrättats om att utmätning blifvit sökt och hans hustru eller husfolk eller annan, som vårdar eller innebar den egendom, som skall utmätas, eller någon hans granne tillsagts att närvara vid utmätningen. Samma personer skola tillkallas, då gäldenären ej kan anträffas och anledning är att antaga, det han håller sig undan, eller i det fall att ban ej äger stadigt hemvist i riket eller har kändt ombud i den ort, där utmätningen skall ske.

Utmätning får ej verkställas, ifall det visas att den egendom, som skall utmätas, tillhör annan person och ej ett sken köp eller en skenöfverlåtelse föreligger.

Ali fast och lös egendom kan utmätas. Undantagna från utmätning äro följande:

blifvande förvärf på grund af arf eller testamente;

författares rätt till otryckt skrift, som finnes i hans, hans änkas eller arfvin-ges ägo;

konstnärs rätt till konstverk; rätt till varumärke; rätt till firma;

delägares rätt (icke andel) i handelsbolag ;

nyttjanderätt till lös egendom (i regel);

nyttjanderätt till fast egendom, därest förbud mot nyttjanderät.tens öfverlåtande stadgats i nyttjanderättsaftalet;

lifstidsstädja samt hemföljd och morgongåfva, som bestå i nyttjanderätt till fastighet;

fideikommissrätt;

undantag, som icke innebär rätt till afkomst af fastighet i penningar eller varor;

nödiga gång- och sängkläder för gäldenären, hans hustru och oförsörjda barn samt af i hemmet förefintliga förråd hvad som behöfves för en månads underhåll åt gäldenären och hans familj, ifall utväg till nödtorftigt uppehälle saknas; vidare nödiga arbetsredskap eller andra lösören till ett sammanlagdt värde af högst 75 kronor;

icke förfallen aflöning för allmän eller enskild tjänst äfvensom icke förfallen statspension;

viss egendom, som enligt särskildt stadgande i lag eller författning icke får utmätas (t. ex. prästänkas nådår, kronoarbetskarls penningbesparing och fånges arbetsförtjänst, som befinnes under offentlig myndighets vård);

pensioner från åtskilliga anstalter. I fråga om lösegendom gäller, att om ej annat mellan gäldenär och borgenär öfverenskommits, skall i första hand utmätas sådan lösegendom, som är lätt säljbar, ocli i sista rummet sådan, som1825

gäldenären behöfver för sitt yrke och minst kan umbära.

Utmätt egendom skall försäljas på auktion (se Auktion.)

Utrikesdepartementet (se Statsdepartementen.)

Utskylder (se Skatter.)

Utslag (se Hudsjukdomar.)

Utsökning (se Lagsökning.)

Utvandring. Vårt land förlorar årligen en ej ringa del af sin folkmängd genom utvandring, hufvudsakligen till Nordamerika. I medeltal" utvandra bortåt 20,000 personer hvarje år, hvilket dock något ersättes af invandringen. Frånräknas invandrarna kan man säga, att vårt land på utvandringen förlorar i medeltal 10,000 om året af sin folkmängd. För ett så glest befolkadt land som Sverige har detta en ej ringa betydelse, då utvandrarna i allmänhet utgöras af friskt och arbetsdugligt folk.

Såsom orsaker till svenskarnas benägenhet att öfvergifva sitt fädernesland för att söka en, icke alltid så säker, utkomst i andra delar af världen, anföres dels en viss äfventyrslusta och ostadighet i lynnet, dels det i stora delar af landet stränga klimatet, dels och framför allt sociala förhållanden, däribland svårigheten att förvärfva sig ett eget hem. I'å senare tiden hafva betydelsefulla åtgärder vidtagits för beredande af möjligheter äfven för mindre bemedlade

att skaffa sig en egen torfva att odla, och man hoppas på detta sätt kunna i någon män motverka utvandringen. | Denna skall väl ock så småningom minskas af sig själf i mån som svenskarna få klart för sig, att deras land erbjuder tillräckliga existensmöjligheter och att de med det arbete och den energi, som kräfves af utvandraren för att komma fram, skulle mycket väl i det egna landet kunna bereda sig en tryggad inkomst. Förhållandena i Förenta staterna, dit de flesta utvandrare styra kosan, äro långt ifrån så idealiska som utvandrarna drömma om och som berättas i bref därifrån till hemmavarande — där pågår på många områden en kamp för tillvaron, om hvars bitterhet man här hemma knappast har en aning, och sannolikt komma förhållandena att blifva ännu ogynnsammare. Ännu finnas där visserligen många och rika möjligheter, men med den pågående folktillströmningen från Europa skall man snart komma till den punkt, då dessa möjligheter blifva utnyttjade och den europeiska invandraren blir lika ovälkommen i den stora republiken som han tidigare varit välkommen.

Blif i ditt land och När dig redliga, lyder en gammal regel, som den utvandrings! ystne bör begrunda några gånger, innan ban öfverger det land, där hans vagga stått.

(Om värnpliktigs utvandring se Värnplikt.)v.

Vaccination. Bland de sjukdomar, som fordom med fullt skäl betraktades som mänsklighetens gissel, var smittkoppor den ej minst fruktade. Under senare hälften af 1700-talet gick den i Sverige som epidemi litet emellanåt. Under en af dessa epidemier, år 1779, uppgick antalet dödsfall i denna sjukdom till öfver 7,000 på hvarje miljon af invånareantalet, hvilket vill säga, att öfver 15,000 personer vid detta tillfälle bortrycktes af sjukdomen. Få år senare, 1784, uppträdde en ny koppepidemi, som skördade bortåt 12,000 offer. Relativt smärre epidemier, vid hvilka offrens antal varierade från 5,000 till 8,000, förekommo litet emellanåt, och äfven de år, när dödligheten i denna sjukdom var som lägst, understeg antalet dödsfall aldrig ett 500 tal. Den sista stora epidemien inträffade år 1800, då antalet dödsfall uppgick till mellan 12—13,000. Men från nämnda tid till nu har ingen koppepidemi inträffat i vårt land, som kunnat ens tillnärmelsevis jämföras med 1700 talets. Det högsta antalet dödsfall i denna sjukdom, som sedan dess förekommit, belöpte sig till mellan 4—5,000 och inträffade i medlet af 1870-talet, då en koppepidemi hemsökte vissa delar af vårt -land. Under de senaste fyra årtiondena bar blott då och då något enstaka fall inträffat, och man har kunnat betrakta sjukdomen såsom så godt som utslocknad. Att ali

fara emellertid icke är utesluten, har nyligen visats, då 1913 genom smittans införande utifrån en epidemi hotade att utbryta i hufvudstaden, men lyckligtvis kväfdes i sin linda.

Att den påfallande nedgången i den fruktade sjukdomens härjningar står i samband med vaccinationens införande, torde icke kunna bestridas. Den engelska läkaren Jenner gjorde sin betydelsefulla upptäckt, att inympandet af kokoppor på människor gjorde dessa omottagliga för smittkoppor, i slutet af 1700 talet, ocb den omständigheten att under den närmaste tiden dödligbeten i smittkoppor så ofantligt minskades i alla de land, där man tillägnade sig Jenners upptäckt, kan icke bero på en tillfällighet, den måste anses bevisa, att vaccineringen haft ett afgörande inflytande på smittkoppornas tillbakavikande. Naturligtvis får man ej förbise, att äfven andra åtgärder, såsom ökade insikter om hygienens betydelse, strängare öfvervakande af de sanitära förhållandena från myndigheternas sida o. s. v., härvid medverkat.

Trots dessa påtagliga bevis på vaccinationens nytta har på senare tiden ett mycket bittert motstånd rests mot densamma från åtskilliga håll. Man har framhållit, att vaccinationen är alldeles öfverskattad i fråga om dess förmåga att skapa immunitet för smittkoppsgiftet> och att den i stället medför stora faror1829

genom spridning af en bel del andra betänkliga sjukdomar. Det första af dessa påståenden innehåller så till vida en kärna af sanning som det är utrönt, att vaccinationen ej skyddar den ympade mer än omkring 8—9 år, men intet hindrar ju, att man vaccinerar sig på nytt, när skyddsperioden gått till ända. Man har för resten konstaterat, att då vaccinerade personer angripits af smittkoppor, har sjukdomen haft ett lindrigare förlopp i alla de fall, då vaccinationen ej legat allt för långt bortom skyddsperioden. Beträffande farhågan att andra svåra sjukdomar kunna öfverföras vid vaccineringen har denna ursprungligen sin grund i det fordom använda sättet att inympa vaccin från den ena individen till den andra, hvarvid alltid den risken förelåg, att smittofrön af annan art på samma gång kunde öfverföras. Men denna farhåga saknar numera grund, sedan det blifvit så godt som allmän regel att använda vaccin, som under betryggande kontroll framställts direkt från särskildt för detta ändamål underhållna kalfvar.

Det är hufvudsakligen mot det i Sverige existerande vaccinationstvånget (se nedan) som vaccinationens motståndare rikta sin agitation. Skulle denna agitation vinna framgång, blefve resultatet sannolikt det, att en mängd föräldrar skulle underlåta att vaccinera sina barn och att en generation skulle växa upp, som erbjöde en inbrytande smitta god jordmån för dess utveckling till epidemi. Mot de mer inbillade än verkliga faror vaccinationens motståndare framhålla såsom härflytande af det nu rådande tvånget synes den nämnda faran vara så pass allvarlig, att man icke får allt för lättvindigt skjuta från sig ansvaret för en så vidtgående åtgärd. För öfrigt

är det just barnen, som i främsta rummet äro i behof af det skydd vaccinationen er-

bjuder, detta på grund af det konstaterade faktum, att små barn, som angripas af smittkoppor, vanligen dö redan innan koppntslaget nått sin fulla utveckling.

De obehag, som äro förenade med en vaccinering och som väl utan tvifvel äro orsaken till att allt för ömsinta föräldrar hysa motvilja för att vaccinera sina barn, äro i de allra flesta fall mycket ringa. Smärtan vid självfva vaccineringen, d. v. s. det lilla insnittet med ymp-lancetten i armen, är ej värre än ett loppbett. Några dagar senare visar sig på det ympade stället en lätt rodnad, och snart uppstår en liten, i början klar, sedermera vanligen grumlig blåsa. Efter några få dagar börjar denna intorka och efter ytterligare några dagar affaller skorpan, efterlämnande ett litet ärr. Med blåsans uppträdande följer alltid litet feber, barnet sofver dåligt, är oroligt och saknar aptit, men dessa lindriga rubbningar gå snart öfver. Endast ifall vaccinationen utförts utan iakttagande af tillbörlig renlighet eller ifall barnet till följd af klädan afrifver blåsan, den s. k. koppan, kunna större obehag följa, såsom svårare utslag, hulnader i axelhålan o. s. v. För att lindra klådan kan man smörja kring ympstället med litet vaselin eller fin olja. Armen med koppan bör skyddas, men får ej aftvättas under första veckan, innan blåsan visat sig. För öfrigt bör barnet under tiden efter vaccinationen ägnas synnerlig omsorg och skyddas mot förkylning. Det säger sig självft, att man ej bör vaccinera ett sjukt barn, och vaceinatörerna äro skyldiga att tillse det de barn, som de vaccinera, icke äro allt för klena och kraftlösa.

I vårt land är föreskrifvet, att barn skola vaccineras före 2 års ålder och på 9:de eller 10:de, högst ll:te dagen efter vaccinationen inställa desamma till besiktning, vid risk att de annars förklaras ovaccinerade och proceduren får göras

om igen. I allmänhet är det häst att ej företaga vaccinationen förrän barnet blifvit ungefär årsgammalt, så framt ej en koppepidemi hotar, då man bör vaccinera sitt barn genast, äfven om det är aldrig så spädt.

Bland andra påföljder försummad vaccinering medför är äfven den, att ovaccinerade barn icke mottagas till undervisning i offentliga skolor.

Vad. Talan mot underrätts utslag och beslut i tvistemål skall fullföljas i vissa fall efter vad och i vissa fall genom besvär. Vill part vädja mot underrätts utslag, skall ban själf eller genom lagligen befullmäktigadt ombud hos rätten eller rättens ordförande eller hos därför särskildt tillförordnad person göra anmälan därom sist å sjunde dagen från den dag utslaget gafs och därvid erlägga 1 kr. 50 öre i vadepenning. Upptages vadeanmälan, erhåller parten bevis därom jämte underrättelse inom hvilken tid han har att inställa sig i hofrätten och ingifva vadeinlaga (libell). Denna vadeinlaga, som skall ingifvas i hufvudskrift och bestyrkt afskrift, skall innehålla partens yrkande om ändring i underrättens utslag samt åtföljas af det öfver-klagade utslaget med vadebevis och underrättens öfriga protokoll i målet. Motparten beredes sedan tillfälle att inom viss tid ingifva, likaledes i hufvudskrift och bestyrkt afskrift, skriftligt genmäle. Har part förbehållit sig rätt till vidare yttrande, kan han sedermera ingifva ytterligare en skrift till ytterligare utvecklande af sin talan (duplik) eller ytterligare bemötande (replik). Hofrätts slutliga utslag i vademål kallas domar, medan dess utslag i besvärsmål kallas utslag.

Vadkramp. Smärtsam kramp i vadmusklerna är en ganska vanlig åkomma, som gynnas af venös blodstockning i underbenen, särskildt vid blodpropp, haf-

vandeskap o. s. v. och som mycket ofta är förenad med åderbråck. Vadkramp kan äfven inställa sig som en följd af öfveransträngning af vadmusklerna, t. ex. vid ridning, simning, marscher m. m. Alkoholism medför också ofta vadkramp.

Behandlingen består i gnidning af va-dorna, passiv sträckning eller böjning af fotleden o. s. v. För att förekomma krampen bör man undvika överansträngningar, ligga högt med benen i bädden och söka förbättra blodomloppet i underbenen genom mild massage. I vissa fall kan det vara bra att linda underbenen eller pådraga dessa

gummistrumpor.

Vadstena adliga jungfrustift (se

Pensionsinrättningar.)

Vagel (se Ögonsjukdomar.)

Val. 1. Riksdagsmannaval. Första kammarens ledamöter väljas af landstingen samt af stadsfullmäktige i de städer, som ej deltaga i landsting. Landstinget eller stadsfullmäktige utse inom sig ett erforderligt antal personer att vid valförrättningen biträda ordföranden, som är valförrättare. Valet sker efter upprop. Valsedlarna skola vara af hvitt papper utan kännetecken. A valsedel kan före namnen utsättas partibeteckning. Namnen skola uppföras i en följd, det ena under det andra, och må utgöra högst två utöfver det antal riksdagsmän valet afser. Af namnen anses så många, från början räknadt, som motsvara antalet riksdagsmän, afse själfva riksdagsmannavalet och de öfriga allenast val af efterträdare åt afgången riksdagsman. Om åter å valsedeln medelst en linje frånskilts ett mindre antal namn från början räknadt, anses dock allenast de sålunda afskilda främsta namnen afse själfva riksdagsvalet.

Valsedel, till hvilken användts annat än hvitt papper eller å hvilken finnes något kännetecken, som kan antagas vara med afsikt där anbragt, eller som1833

upptager partibeteckning å annat ställe än ofvanför namnen, skall kasseras. Upptager valsedel namn på någon, som ej är valbar, eller framgår i afseende å något där förekommande namn ej fullt otvetydigt hvem, som därmed åsyftas, eller är något namn å sedeln öfverstru-ket, anses sådant namn som obefintligt, d. v. s. att valsedeln gäller i öfrigt. Finnas å valsedel flera namn än som är medgifvet, anses de sista öfvertaliga namnen såsom obefintliga. Lyder valsedel å färre namn än det antal riksdagsmän, som skall väljas, inverkar detta ej på sedelns giltighet.

Hvarje röstande äger en röst. Omedelbart efter slutad omröstning verkställes pröfning af valsedlarnas giltighet samt röstsammanräkning (se Proportionella val och Riksdagen.) Vid valet skall föras protokoll och för den valde skall fullmakt utfärdas i två exemplar, af hvilka det ena öfverlämnas åt den valde och det andra insändes till justi-tiedepartemente'".

Besvär öfver riksdagsmannaval till första kammaren skola, ställda till konungen, sist inom en månad ingifvas till k. befallningshafvande (i Stockholm öfverst åthållareämbetet), som utsätter och kungör tid för förklarings aflämnande. Vid besvären skall fogas protokollsutdrag. Besvären afgöras af regeringsrätten. Bätt att anföra besvär och afgifva förklaring öfver besvär anses tillkomma dels vederbörande valkorporationers ledamöter, dels dem, som äga rösträtt vid val af stadsfullmäktige eller landstingsmän inom valkretsen, dels ock de personer, som vid valet kommit under omröstning.

Andra kammarens ledamöter utses direkt af de politiskt röstberättigade (se Rösträtt) vid de allmänna val, som försiggå hvart tredje år i september, eller när konungen förordnar om nya val.

ßiket är för detta ändamål indeladt i valkretsar. I valkrets, som innefattar flera kommuner, förrättas valet kommunvis, därvid hvarje kommun bildar ett valdistrikt. Kommun kan äfven, om förhållandena så fordra, delas i två eller flera valdistrikt. Om delar af landsbygdskommun höra till olika valkretsar, bildar hvarje del ett valdistrikt.

För hvarje valdistrikt på landet skall finnas en valnämnd af ö inom distriktet bosatta personer, af hvilka ordföranden jämte suppleant föiordnas af k. befallningshafvande, medan de 4 ledamöterna jämte 2 suppleanter väljas å ordinarie marsstämma på sätt som om nämndemansval är stadgadt. Denna valnämnd fungerar vid valet som valförrättare. I stad förrättas valet af magistraten eller magistratens deputerade.

Vid valet följes den för valdistriktet upprättade röstlängden, som, därest den vid vederbörlig granskning lämnats

utan anmärkning eller med anledning af anmärkning gjorda rättelser däri blifvit införda, skall lända till ovillkorlig efterrättelse. Efter valet framställda anmärkningar mot eller upptäckta felaktigheter i röstlängden kunna alltså icke vidare gälla som grund för valets upphäfvande.

Kungörelse om valet skall i god tid förut uppläsas i kyrkorna och införas i ortstidningar. Valet skall äga rum inför öppna dörrar. I vallokalen må ej hållas lal eller tryckta eller skrifna upprop tillhandahållas. Valtider äro: kl. 9 f. m.—2 e. m. samt å landet 6—8 och i stad 5 — 9 e. m., dock med uppehåll för den tid allmän gudstjänst eventuellt hålles. K. befallningshafvande äger emellertid bestämma andra tider.

I fråga om valsedlarna gälla samma stadganden som för första-kammarval, dock med det tillägg, att valsedel skall innehålla tydlig uppgifc på kandidatens1835

eller kandidaternas namn, titel eller yrke och hemvist äfvensom den beteckning i öfrigt, som kan vara nödig för att fullt otvetydigt utmärka hvem eller hvilka, som åsyftas.

Själfva valet tillgår så, att hvarje valman erhåller vid valbordet ett valkuvert, försedt med valdistriktets stämpel. I detta valkuvert skall han inlägga sin valsedel och tillsluta detsamma. För detta ändamål skola inom vallokalen finnas ett lämpligt antal afskilda platser, en anordning, som afser att trygga valhemligheten. Valmannen öfverlämnar därefter kuvertet med valsedeln till ordföranden, som, sedan han förvissat sig om att valmannen är behörigen uppförd i röstlängden och tillsett att kuvertet är vederbörligen stämpladt, men för öfrigt omärkt, nedlägger detsamma i valurnan. Om vid valkuvertens öppnande i samband med röstsammanräkningen något befinnes innehålla två eller flera valsedlar, äro de alla ogilla.

De valmän, som, då uppehåll göres i valet eller då valet skall sluta, äro tillstädes i vallokalen, men ej då hunnit deltaga i valet, äga att aflämna sina valsedlar. När alla tillstädeskomna valmän röstat och tiden för valets afslutande är inne eller öfverskriden, förklaras röstningen afslutad, hvarpå valprotokollet uppläses och tid och ort för röstsammanräkningen tillkännagifves. Valkuverten, valprotokollet och röstlängden skola därpå ofördröjligen insändas till k. befallningshafvande (resp. öfverståthållareämbetet), som verkställer röstsammanräkningen, pröf var valsedlarnas giltighet och meddelar de beslut, b vartill valsedlarna och protokoll kunna gifva anledning.

Besvär öfver valet skola anföras hos konungen och skola, åtföljda af behörigt protokollsutdrag, ingifvas till k. befallningshafvande inom tio dagar efter valförrättningens slut.

Vid riksdagsmannaval får ej röstas genom fullmakt, och valen skola alltid förrättas med slutna sedlar. Äro valsedlar till större antal än hälften ogilla, skall nytt val anställas.

Angående villkoren för valbarhet och valrätt se Riksdagen och Rösträtt.

2. Landstingsmannaval (se Landsting.)

3. Stadsfullmäktigval (se Stadsfullmäktige.)

4. Kommunala val (se Kommunalstämma och Rådstuga.)

5. Prästval (se d. o.)

Valspråk (se Svenska konungars valspråk.)

Vanfrej d (se Medborgerligt förtroende.)

Vanmakt (se Soimning.)

Vansinne (se Sinnessjukdomar.)

Varbildning kan uppstå antingen i ett sår eller i kroppens inre delar, när dessa äro säte för en inflammationsprocess, och orsakas i båda fallen af invandrade varbakterier. Vid sårbehandling, särskildt när det

är fråga om större sår, är det af stor vikt att genom asep-tisk eller antiseptisk behandling förhindra dessa bakteriers invandring eller hämma deras utveckling för att förekomma sårfeber och andra farliga följder (se Särbehandling.)

Varg (se Skottpenningar.)

Varumärke. Med varumärke menas ett särskildt märke, som en tillverkare åsätter sin vara för att skilja den från andra tillverkares likartade varor. Dylikt varumärke kan skyddas genom inregistrering (inregistreringen sker hos patentverket) enligt lagen om skydd för varumärke den 5 juli 1884. Mål angående intrång i rätt till varumärke skall, då fråga är om utländskt märke, alltid upptagas vid Stockholms rådhusrätt och då fråga är om svenskt märke anhängig-göras vid den underrätt, hvarunder sva-1837

randen i målet lyder i mål, som angå hans person.

Eätt till varumärke kan ej utmätas.

Vasaorden (se Ordnar.)

Vatten är en oundgänglig nödvändighetsvara för allt organiskt lif. Huru viktigt detta ämne är för den mänskliga organismen framgår tillräckligt af det faktum, att människokroppen till mer än hälften (58 procent) består af vatten, som genomtränger alla dess väfnader och oupphörligt afskiljes genom hud, lungor, njurar och tarm under ämnesomsättningsprocessen. Behofvet af vatten uppväcker den bekanta känslan af törst.

Vattnet utgör, som bekant, hufvudsakligen en kemisk förening mellan de två grundämnena syre och väte. Allt i naturen förekommande vatten innehåller därjämte inblandningar af salter och andra ämnen. Kemiskt rent vatten kan endast erhållas genom destillation.

Det vatten, som står närmast det destillerade vattnet i fråga om renhet från främmande ämnen, är regnvatten. Dock kan detta vatten på vissa orter, t. ex. i städerna, vara betydligt förorenadt genom ämnen, som det medfört under passerandet genom luf:en, t. ex. damm och hvarjehanda organiska ämnen, ammoniak, salpetersyrlighet och saltsyra. Det är på grund däraf föga ägnadt till dricksvatten och ruttnar lätt. Däremot lämpar det sig såsom ett mycket »mjukt» vatten synnerligen väl till tvätt och andra hushållsändamål.

Flodvatten, hvarmed menas vatten i insjöar, floder, åar och bäckar, är likaledes mjukt, d. v. s. fattigt på kolsyra och mineraliska beståndsdelar, Det kan användas som dricksvatten, förutsatt att det ej förorenats. I många städer begagnas dylikt vatten, sedan det genomgått fil trering, att mata vattenledningarna, men kan aldrig i renhet och frisk-

het blifva fullt jämförligt med ett godt grundvatten.

Grundvatten kallar man det vatten, som träder i dagen i brunnar och källor. Det är ursprungligen regnvatten, som nedträngt i marken, och erhåller sina utmärkande egenskaper genom att det löser och urlakar fasta beståndsdelar i de jordlager, som det passerar. Det är rikt på kolsyra, men däremot mera syre-fattigt än annat vatten. Som kolsyradt vatten har egenskapen att lösa alkalier och alkaliska jordarter, innehåller käll-och brunnsvatten rikligt med salter, i synnerhet kalk, koksalt och kalisalter. Genom kolsyran erhåller dylikt vatten äfven en uppfriskande och angenäm smak, då däremot smaken hos det kolsyrefattiga regnvattnet är ganska fadd.

En annan omständighet, som gör käll-och brunnsvatten särskildt lämpligt lill dryck, är dess låga temperatur, hvilken vattnet erhåller därigenom att det ofta kommer från betydliga djup och ej är utsatt för solens strålar.

För att en källa eller brunn skall lämna ett rent och godt vatten är det emellertid nödvändigt, att man hindrar ytvatten och spillvatten att nedrinna däri. Utom det att vattnet blir mindre godt och klart genom dylik förorening,

föreligger också fara för att det kan därigenom bemängas med smittosamma ämnen. En sjukdom, som mycket ofta sprides på detta sätt, är nervfeber. Det säger sig själft, att brunnar och källor, som äro belägna i närheten af kyrkogårdar, afträden, gödselhögar o. d., mycket lätt kunna förorenas i allvarsam grad, särskildt om markens lutning tvingar äfven ytvattnet a'.t söka sig väg dit.

Ett godt dricksvatten skall vara färglöst, »kristallklart» som man säger, alldeles luktlöst, äfven då det uppvärmes, och kallt, omkring 8—10 grader, samt äga en god och uppfriskande smak. Allt1839

käll- och brunnsvatten är mer eller mindre hårdt, d. v. s. salthaltiga dock hör hårdhetsgraden ej öfverstiga en viss gräns, om vattnet skall vara riktigt hälsosamt. Särskildt är för stor kalkhalt icke bra. Ett godt vatten hör på 100,000 viktdelar ej innehålla mer än 16—20 viktdelar kalk och magnesia.

Vattenfallsstyrelsen är benämningen på ett 1909 inrättadt, under civildepartementet lydande centralt verk, som har till uppgift att förvalta såväl den egendom, som vid ingången af år 1909 hörde under styrelsen för Trollhätte kanal-och vattenverk, som äfven andra staten tillhöriga, mera betydande vattenfall jämte för deras tillgodogörande nödig mark m. m.; att handlägga ärenden angående vattenfallens disposition och sättet för deras bebyggande samt angående inköp och försäljning af vattenfall; att besluta om uthyrning af kraft från statens kraftverk och om de anläggningar, som därför erfordras; att planlägga och utföra större sjöregleringar m. m. I spetsen för verket står en på 6 år tillförordnad vattenfallsdirektör. Jämte honom utgöres styrelsen af fyra för en tid af 3 år tillförordnade ledamöter.

Verket har tillsvidare en provisorisk karaktär, d. v. s. det är icke uppfördt å ordinarie stat.

Vattenkoppor kallas en i sig själf ganska oskyldig infektionssjukdom, som erhållit namnet koppor endast med anledning af det koppliknande utslaget. Den angriper mest barn och förekommer blott undantagsvis hos fullvuxna personer.

Från 13 till 17 dagar efter smittans bibringande visa sig å huden — företrädesvis å bålen och i ansiktet — en mängd små, vanligen af en tydlig röd gård omgifna blåsor, fyllda med en vattenklar vätska. Välbefinnandet är ofta icke alis stördt, på sin höjd kan lindrig

feber, litet dåsighet och brist på aptit åtfölja utslaget. Efter några få dagar är det hela vanligen öfver; dock kunna ibland nya blåsor uppstå. Med blåsor-nas intorkande försvinna de utan att efterlämna några ärr.

Någon egentlig behandling är ej af nöden. Dock böra patienterna hålla sig inne och smärre barn ligga till sängs så länge utslaget varar.

Vattensot kallar man vattensamlingar, som uppstå i kroppen till följd af vissa kroniska sjukdomar eller svaghetstillstånd. Vattensot är således icke att betrakta såsom någon speciell sjukdom. Särskildt utpräglad uppträder vatten-soten vid njursjukdomar (se detta ord). Hjärtlidande åtföljes också ofta af vattensot i buken. För öfrigt kan vattensot förekomma vid tuberkulos, kräfta och en bel del andra sjukdomar. När den når större grad, brukar man genom vattnets aftappning bereda den sjuke lindring.

Vattuskräck (rabies eller hundgalenskap). Denna egendomliga sjukdom uppstår genom infektion och öfverföres på människan genom bett af hundar, mera sällan andra djur, såsom varg, räf, katt; dock äro, efter hvad man trott sig finna, icke alla människor mottagliga för sjukdomen. Denna bryter ut först långt efter bettet, vanligen först 3 till 6 månader efteråt. Sjukdomen börjar med allmänt illamående, bristande aptit, hufvudvärk, sömnlöshet, orolig sinnesstämning samt en påfallande motvilja för vätskor. Vid försök att svälja uppträder antydning till kramp. Lymfkörtlarna omkring det bitna stället börja svullna och smärta. Efter en eller ett par dagar inställa sig anfall af svälj-kramp, förenade med stark andnöd och en förfärlig känsla af ångest och beklämning. Krampanfallen stegras

vid hvarje försök att svälja, ofta vid blotta1841

anblicken af en erbjuden dryck. Samtidigt råder en häftig, brännande törst, hvilken gör omöjligheten att dricka ännu pinsammare. Efter en till tre dagar inträder döden antingen under häftiga konvulsioner eller efter ett kort tredje stadium till följd af hjärtförlamning.

Mot den redan utbildade sjukdomen står läkarevetenskapen maktlös; det enda, som kan göras, är att lindra den sjukes kval genom bedöfvande medel. Däremot kan sjukdomens utbrott förebyggas genom serumbehandling enligt den af Pasteur uppfunna metoden, hvilken tillämpas vid det efter denne store forskare uppkallade Pasteurinstitutet i Paris, där årligen många af sjuka hundar bitna människor, mest från östra Europa, behandlas med synnerligen godt resultat. I vårt land är den hemska sjukdomen ytterst sällsynt och något fall af densamma har veterligen ej på många år förekommit.

En af rabies angripen hund kan igenkännas på sitt fullkomligt förändrade uppförande. Han blir skygg och olustig, förlorar aptiten och får benägenhet att söndergnaga och svälja alla möjliga föremål. Särskildt karaktäristiskt är att hans skall får en förändrad, hes klang. Längre fram söker djuret smyga sig undan, blir benäget att bitas och magrar starkt. Mot slutet angripes hunden af förlamning i underkäken, som hänger slappt ned, och i korset. Företer en hund symtom, som tyda på vattuskräck, bör han ofördröjligen afspärras från andra djur och människor och veterinär tillkallas för en närmare undersökning.

Ved (se Bränsle.)

Veneriska sjukdomar (se Dröppel, Schanker och Syfilis.)

Vetenskapsakademien i Stockholm stiftades 1739 och erhöll 1741 kunglig stadfästelse å sina grundregler. Akademiens nu gällande grundstadgar äro af

den 15 april 1904 med ändring af den 8 december 1905. Enligt dessa är akademiens uppgift att främja vetenskaperna, företrädesvis matematik och naturkunnighet, för hvilken uppgift akademien verkar hufvudsakligen genom vetenskapliga institutioner, genom utgifvande af vetenskapliga skrifter samt genom utdelande af understöd och belöningar åt förtjänta forskare och författare. Akademiens institutioner äro: astronomiska observatoriet, fysiska institutionen, Bergi-anska stiftelsen och Kristinebergs zoologiska station, hvarjämte naturhistoriska riksmuseet, statens meteorologiska anstalt samt nobelinstitutet för fysikalisk kemi äro ställda under akademiens inseende och vård.

Akademien består af högst 100 svenska ledamöter samt lika många utländska ledamöter, fördelade på 11 klasser.

Vetenskaps- och vitterhetssamhället i Gröteborg har utgått från en omkr. 1760 därstädes bildad vitterhetsklubb och erhöll 1778 sitt nuvarande namn. Dess nu gällande stadgar äro af den 9 mars 1906. Antalet arbetande ledamöter utgör högst 100, fördelade på två afdelningar, vetenskapsafdelningen och vitterhetsafdelningen, af hvilka den förra är delad i 6 klasser.

Vetenskapssocieteten i Uppsala leder sitt ursprung tillbaka till ett under senare åren af Karl XII:s regering därstädes bildadt vetenskapligt sällskap. Enligt dess nu gällande stadgar af den 6 juli 1906 är antalet ordinarie ledamöter bestämdt till 50 svenska och 100 utländska, fördelade i tre klasser: en fysisk-matematisk, en medicinsk-natur-vetenskaplig och en historisk-arkeologisk.

Veterinärinstitutet i Stockholm, öppnadt 1821, har till ändamål att såsom fullständig läroanstalt utbilda skickliga veterinärer och hofslagare.

Villkor för inträde i institutet är aflagd1843

studentexamen på latin- eller reallinjen. Kursen är beräknad till 4 — 6 år och omfattar 4 klasser. Läsåret räknas från 15 augusti till 15 juni och är fördeladt på två terminer med en månads julferier emellan. Undervisningen är kostnadsfri.

Veterinärstaten. Veterinärväsendet i riket lyder under jordbruksdepartementet, och medicinalstyrelsen utöfvar närmaste uppsikten öfver detsamma. I hvarje län skall finnas minst en af staten aflönad länsveterinär, som i regel är bosatt i residensstaden. Kalmar, Värmlands, Kopparbergs, Gäfleborgs, Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län äro dock hvartdera delade i två länsveterinärdistrikt. Länsveterinär är skyldig att inom sitt distrikt utöfva den allmänna och besörja den enskilda sjukvården bland husdjuren, hvarjämte ban skall tillhandagå k. befallningshafvande, hushållningssällskap, hälsovårds- och kommunalnämnder samt andra myndigheter med råd och anvisningar rörande den allmänna djursjukvården m. m., efter förordnande af k. befallningshafvande utöfva inspektioner öfver kreatursmarknader och djurutställningar, allmänna och enskilda slakterier o. s. v.

Länen äro vidare indelade i veterinärdistrikt, som förestås af distriktsveterinärer, hvilka i regel afiönas af landsting och hushållningssällskap, i vissa fall äfven af kommuner. Flertalet distriktsveterinärer åtnjuta äfven från och med 1913 års ingång bidrag till sin aflöning af statsmedel. Distriktsveterinärerna äro skyldiga att mot ersättning enligt gällande resereglemente efter förordnande af k. befallningshafvande, i vissa fall på kallelse af kommunalnämndsordförande, biträda vid bekämpandet af smittosamma husdj urssj ukdomar.

I vissa större städer äro därjämte an-

ställda stadsveterinäier, hvilka aflönas af resp. kommuner.

En del af ofvannämnda veterinärer äro af medicinalstyrelsen därjämte förordnade till karantäns veterinärer och export-besiktningsveterinärer. Karantäns veterinärer finnas i de städer, till hvilka införsel sjöledes af nötboskap, får, getter och andra idisslande djur, svinkreatur och hästar får äga rum, nämligen Stockholm, Malmö, Hälsingborg, Landskrona, Göteborg, Söderhamn, Härnösand, Sundsvall, Örnsköldsvik, Umeå och Haparanda. Exportbesiktningsveterinärer, hvilka hafva till uppgift att besiktiga djur af ofvannämnda slag, som utföras ur riket, finnas i Stockholm, Nynäshamn, Nyköping, Norrköping, Kalmar, Oskarshamn, Västervik, Visby, Slite, Karlshamn, Karlskrona, Sölvesborg, Malmö, Landskrona, Ystad, Trälleborg, Hälsingborg, Halmstad, Falkenberg, Varberg, Göteborg, Strömstad, Gäfle, Söderhamn, Hudiksvall, Härnösand, Sundsvall, Umeå, Luleå och Haparanda.

För veterinärs tjänsteförrättningar gäller särskild taxa, utfärdad den 19 oktober 1888.

Vicker (se Foderväxter.)

Vidskepelse. Såsom vidskepelse i allmän mening kan man beteckna hvarje föreställning, som strider mot en förnuftig uppfattning och i stället är baserad på fantasier, vanligen bibringade sådana, men utan att, som sinnessjukas oförnuftiga föreställningar, vara föranledda af något fel i tankeapparaten. Vidskepliga föreställningar gå i arf från släkte till släkte, och en stor del af dem äro af mycket hög ålder och grunda sig på för årtusenden tillbaka gängse seder, bruk och uppfattningar, som delvis blifvit omformade och förlorat sin ursprungliga betydelse och innebörd. Med den gamla, djupt rotade föreställningen om ett lif efter detta står tron på spöken,1845

gastar o. d. i intimt sammanhang. Äfven den gamla idén om ett förutbestämdt, oaf vändligt öde går igen i tron på drömmar, spådomar o. d. Vidskepelsen ikläder sig otaliga, växlande former, olika för olika folk och orter, ej

sällan på ett barockt sätt stridande mot hvarandra, såsom då exempelvis det i vissa delar af Europa anses som ett olyckligt förebud att möta en pnckelryggig person, under det att det i andra delar anses som ett synnerligen lyckligt omen. På samma sätt gälla vissa djur, växter och andra föremål såsom olycksbådande på den ena orten, såsom lyckobådande däremot på en annan.

Med den stigande upplysningen har vidskepelsen gått mycket tillbaka, men ännu finns det godt om folk, som envist och icke blott af en slags missriktad pietet, utan af verklig öfvertygelse hänger fast vid hvarjehanda vidskepliga föreställningar, t. ex. trettontalets olyckliga betydelse, tron på vissa dagars ödesdigra inflytande, den olycksbådande betydelsen af en så naturlig och alldaglig sak som att en katt springer öfver ens väg o. s. v. Hos de flesta är väl vidskepelsen numera en ofarlig vurm, som sällan föranleder några olyckor, som den däremot ofta gjorde förr i världen, och man får väl hoppas, att i mån som upplysningen sprides och fördjupas, skola äfven de kvarvarande resterna af denna människosläktets barnsjukdom försvinna.

Den, som begagnar sig af folks vidskepelse i syfte att därmed öfva bedrägeri eller förskaffa sig'vinning, gör sig enligt svensk lag skyldig till straff — böter eller fängelse.

Vigsel. Ett äktenskap kan afslutas antingen inför borgerlig myndighet eller med vigsel. Rätt att välja hvilkendera formen som helst äger rum i följande fall: 1) om medlemmar af statskyrkan vilja här i riket med hvarandra ingå

äktenskap samt såväl mannen som kvinnan inom kyrkan begått nattvarden eller af präst inom kyrkan åtnjutit konfirmationsundervisning och af denne funnits beredd att, efter undergången konfirmation, få tillträde till nattvarden; och 2) om äktenskap skall ingås mellan personer, hvilka bägge tillhöra samma främmande trossamfund med vigselberättigadt prästerskap. I öfriga fall skall äktenskap afslutas inför borgerlig myndighet. Om formerna härför se Borgerligt äktenskap.

Vigsel mellan statskyrkomedlemmar skall förrättas af präst inom svenska kyrkan. Kontrahentena äga till vigsels förrättande välja den präst inom kyrkan, de själfva åstunda, men skyldighet att viga åligger blott präst i församling, där mannen eller kvinnan har sitt hemvist. Vigsel mellan medlemmar af främmande trossamfund skall efter samfundets ritual förrättas af präst inom samfundet.

Vare sig äktenskap ingås inför borgerlig myndighet eller med vigsel, skall det föregås af lysning (se detta ord).

Vikt (se Mått, mål och vikt.)

Vildpersilja (se Giftiga växter.)

Villkorlig dorn, Enligt lagen angående villkorlig straffdom den 22 juni 1906 äger domstol att i vissa fall — t. ex. då brottet är af jämförelsevis lindrig art, då det pröfvas hafva begåtts mera af obetänksamhet än af ond vilja, då brottslingen är ung och anledning finnes förmoda, det han icke skall återfalla i brott, eller då eljest förmildrande eller ömmande omständigheter föreligga — förordna att med ådömdt straff skall anstå och att på villkor, som i nämnda lag angifvas, skall bero, huruvida straffet skall gå i verkställighet. Om en villkorligt dömd person begår nytt brott, skall det honom ådömda, men icke af-tjänta straffet utkräfvas, eventuellt sam-1847

manslås med det straff, hvartill han genom det nya brottet gjort sig saker.

Villkorlig frigifning. Enligt lag angående villkorlig frigifning den 22 juni 1906 kan konungen i vissa fall förordna om till frihetsstraff dömd persons villkorliga frigifning. Återfaller dylik person i brott, skall hvad som återstår af strafftiden vid det villkorliga frigifvandet aftjänas.

Vin. Äkta vin, framställdt genom jäsning af mogen drufsaft, är den ädlaste af alla sprithaltiga drycker. Hvad som egentligen förlänar vinet dess fina doft och smak, dess s. k. »bouquet», äro de i detsamma förekommande eterarterna, hvilka aldrig kunna fullständigt efterhärmas med konstlade metoder. Dessa eterarter utgöra också i vida högre grad än alkoholen det upplifvande och stimulerande elementet i vin och göra detta därför lämpligt

såsom stärkande och upplifvande medel för sjuka, hvartill däremot konstgjorda viner mindre lämpa sig.

Allt efter olika drufsorter, olika länders och trakters klimatförhållanden samt beredningssättet skilja sig vinerna betydligt från hvarandra, särskildt genom olika halt af alkohol, socker och syra. Alkoholhalten i vin växlar mellan 6 och 24 volymprocent. Största alkoholprocenten innehålla sherry, portvin, madeira, marsala och malaga (15—24 proc.), därnäst komma champagne, bourgogne och bordeaux (7—14 proc.) och därefter rhenska och moselviner (6 — 13 procent.). Simplare landtviner, som dock mest konsumeras å produktionsorten och blott sällan exporteras, innehålla i allmänhet mindre alkoholmängd, vanligen 6 — 7 procent. I rödvinerna, särskildt bordeaux, ingår förutom färgämnet äfven garfsyra, som förlänar dem deras bekanta sammandragande smak och gör dessa viner

speciellt lämpliga för personer, som lida af dålig måge. Sockerhalten i vinerna är ock ganska växlande: medan malaga och ungersk tokajer innehålla 10—15 proc. socker, portvin 3—7 proc. oeh champagne 5—7 proc., innehåller madeira blott 1—4 proc. och rhen- och moselviner ej mer än 0,1 procent. Ehen- och moselviner innehålla 0,4—0,6 procent fri syra. Skummande eller »mousserande» viner, t. ex. champagne och tysk sekt, äro starkt kolsyrehaltiga och erhålla därigenom en angenäm, uppfriskande smak.

Godheten hos en och samma vinsort kan växla ganska mycket beroende af olika omständigheter, hufvudsakligen gynnsamma eller ogynnsamma väderleksförhållanden, som inverka på skörden och på drufvornas socker- och syrehalt. Vissa årgångar kunna därför blifva särskildt förträffliga, andra åter af mindre god kvalitet. Varma och torra somrar frambringa bättre kvaliteter än kalla och regniga. Äfven jäsningens förlopp kan inverka på godheten. Ett i sig själf godt vin kan mycket lätt förstöras under jäsningen, vare sig denna skötes mindre väl eller andra omständigheter, t. ex. sjuklig förändring af jästen, inverka. Mindre goda viner söker man upphjälpa genom olika metoder. En af dessa, kallad gallisering, består däri att den ojästa drufsaften tillsättes med så mycket socker och vatten, att socker-och syrehalten blifva lika stora som under goda år. Har vinet för stor syrehalt, utfäller man en del af syran genom att tillsätta hvit marmor samt socker och sprit (chaptalisering).

Det gifves en hel mängd sätt att förfalska vin, och en stor del af de viner, som förekomma i handeln, äro ingenting annat än konstprodukter, sammansatta af vatten, sprit, socker, färgämne, eteriska oljor o. s. v. Nästan alla meraVinkonsumtion i olika land.

(Liter årligen på hvarje invånare.)1851

billiga viner äro förfalskningsprodukter, ingalunda alltid af så oskyldigt slag.

Buteljerade viner förvaras bäst liggande i en källare eller ett rum med likformig temperatur mellan 8—15 grader. Af stor betydelse för smaken är temperaturen hos vinet, då det serveras, liödviner smaka bäst, då de hålla en värmegrad af 17—19 gr. C., hvarvid bou-queten bäst kommer fram. Är vinet varmare, får det gärna en i de flestas tycke jolmig smak. Hvita franska viner, t. ex. chablis och sauterne, kunna drickas något kallare, vid 13—15 gr., rhen-och moselviner smaka angenämast vid 10—12 gr. Mousserande viner, t. ex. champagne, knnna afkylas ännu mera, dock bör ett vin aldrig drickas kallare än +8 gr., emedan vinets bouquet då ej kommer till sin rätt. Sherry, portvin, madeira och dylika viner böra hålla ungefär rumstemperatur, 17—18 gr. eller obetydligt därunder. Behöfver ett vin uppvärmas, får man ej göra detta hastigt genom att nedsätta det i varmt vatten, på eller framför en het spis etc., ty därigenom lider aromen, utan det bör så tidigt ställas in i ett eldadt rum, att det erhållit den lämpliga temperaturen, när det skall serveras.

Vindhastighet. Vindens styrka eller hastighet kan uppmätas med särskilda apparater (anemometer). I allmänhet nöjer man sig dock med att uppskatta hastigheten på ett ungefär efter en viss skala. Flera dylika skalor äro i bruk. Den svenska meteorologiska centralanstalten begagnar en sexgradig skala, å hvilken vindens hastighet betecknas med siffror från 1, svag bris, till 6, orkan. Andra meteorologiska stationer använda en tiograd i g skala. Till sjöss användes en engelsk skala (Beauforts skala) med 12 grader. Siffrorna på denna skala beteckna följande

vindhastigheter:

Vindhastighet Vin dt ryck: pr sekund: pr timme: kg. pr kv.-m. 0 .. . 0—1,5 m. 5,4 km. 0,8 1 3,5 12,6 » 1,5 2 6 » 21,6 » 4,4 3 8 28,S » 7,8 4 10 » 36 » 12,2 5 12,5 » 45 » 19 6 15 » 54 D 27,4 7 18 » 64,8 40 8 21,5 » 77,4 » 56 9 25 90 » 76 10 29 » 104,4 » 103 ' 11 33,5 » 120,6 5> 137 12 40 » 144 » 195

Siffrorna på Beauforts skala kunna öfversättas med följande beteckningar: 0—1; svag vind; 2: måttlig vind eller bris; 3 — 4: frisk vind eller bris; 5—6: hård vind eller bris; 7—9: storm; 10— 12: orkan.

Vindögdhet (se Ögonsjukdomar.)

Visiter. Med visiter menar man i allmänhet besök, som göras af en särskild anledning. Sådana anledningar äro, då man vill tacka för en mottagen bjudning eller för en festlighet, i hvilken man deltagit, då man uppvaktar en öfverordnad vid tillträdandet af en tjänst eller ett ämbete, då man infinner sig för att gratulera eller kondolera, då man vill introducera sig i en familj, som man kommit i beröring med eller med hvilken man önskar anknyta umgänge o. s. v.

Dylika visiter kunna för personer, som ha stor umgänges- och bekantskapskrets, vara ganska tidsödande, men äro att betrakta såsom nödvändiga offer på konvenansens altare.

Tiden för dylika besök bör väljas så, att man faller den eller de, besöket gäller, så litet besvärlig som möjligt. Man bör, med andra ord, välja en tid på dagen, då man kan antaga, att vederbörande1853

är i tillfälle att taga emot besöket. Följaktligen bör man ej infinna sig tidigare på dagen, än att man bar grundad anledning förmoda, att det busliga morgon-stöket är öfver, och ej så sent, att man kommer omedelbart före eller midt under middagsmåltiden. Den lämpligaste besökstimmen för svenska förhållanden torde vara tiden mellan 2 —3 på eftermiddagen, då man väl sällan äter lunch senare än kl. 1 eller middag tidigare än kl. 4. Att aflägga visiter på aftonenär icke lämpligt, så framt man icke hör till det intimare umgänget. Gör man visit hos en öfverordnad på hans tjänsterum, rättar man sig naturligtvis efter hans mottagningstid.

Utomlands, särskildt i Frankrike, är det brukligt att personer, som hafva stor umgängeskrets, anslå en viss dag i veckan till mottagande af visiter. Detta sätt är mycket praktiskt och förtjänade att införas äfven hos oss. Därigenom kan såväl den, som mottager besök, som den besökande besparas mycken tidspillan och äfven förtreten att bli störd, när man minst önskar det, eller att gå förgäfves.

Ar visiten föranledd af en särskildt högtidlig anledning, t. ex. ett jubileum, bör man infinna sig i högtidsdräkt, d.v.s. för herre frack och hvit halsduk, för dam elegantare promenad toalett. Eljest infinner man sig i förmiddagsdräkt, hvarmed för herrarnas vidkommande menas bonjour eller jacquette, icke kavaj, för damernas promenaddräkt. Yid kondo-leansbesök brukas att anlägga mörkare klädsel, dock ej sorgdräkt, så framt man ej därtill har särskild anledning.

Då man anmäler sig, bör man till tjänaren aflämna sitt visitkort i och med det att man framställer frågan, om vederbörande tager emot. Att låta en anmäld besökande vänta länge är taktlöst; är man ej i tillfälle att mottaga honom

inom de närmaste minuterna, är det korrektast att låta hälsa, att man är förhindrad. Detta är mindre sårande.

Vid visiter brukas, åtminstone i utlandet, att en herre inträder med hatten i hand och icke lägger den ifrån sig, om han ej blir ombedd att stanna längre än vanligt. Hos oss iakttages detta bruk endast i mera exklusiva kretsar. Käpp, paraply och öfverplagg afläggas naturligtvis före inträdet.

En visit bör göras kort, högst en kvart. Om under tiden en annan besökande anländer, får man icke skynda att

taga afsked, utan afvaktar nästa paus i samtalet för att draga sig tillbaka.

Har visiten hafc till syfte att söka umgänge, bör den besvaras inom kort, ifall vederbörande anseT detta önskvärdt. En uteblifven återvisit innebär i detta fall ett afböjande.

Om formerna i öfrigt vid besöks afläggande och mottagande se God ton.

Visitkort. Om visitkort gäller regeln, att ju enklare, ju smakfullare. Visitkort med aparta, tillkrånglade stilar, snirklar och ornament verka lätt sbrackiga», likaså när de äro tryckta på färgad, fasonerad eller guldkantad kartong. Tunn hvit kartong, enkel och klar stil göra det trefligaste och smakfullaste intrycket. Finast verka litograferade kort, helst graverade med skrifstil.

Visitkortens format växla med modet. Ena året skola de vara stora, ett annat år små, ena året nästan fyrkantiga, det andra året långa och smala. En mera oföränderlig regel är att en dams visitkort skall vara mindre än en herres.

Visitkort, som endast äro afsedda att brukas i det personliga umgänget, förses ej med titel eller adress, hvilket däremot är lämpligt för visitkort, som skola brukas i officiellt eller mera affärsmässigt umgänge.

Då man vid afläggande af en visit1855

icke träffar någon hemma eller visiten icke kan mottagas, aSämnar man i alla fall sitt visitkort till tjänaren eller, om någon sådan ej kommer till städes, i breflådan på dörren. Vill man särskildt ntmärka karaktären af sitt besök, kan man göra detta genom att vika någotdera hörnet. En vikning af öfre hörnet till vänster betyder, att man aflagt besök för att taga afsked. Vikes öfre hörnet till höger, har besökets ändamål varit att framföra en lyckönskan. Vikes nedre hörnet till vänster, vill man därmed säga, att man endast afsett en vanlig höflig-hetsvisit, medan en vikning af nedre hörnet till höger betyder, att besöket gällt affärer.

Man kan äfven i stället härför angifva besökets karaktär genom att nedtill på kortet anbringa vissa bokstäfver, utgörande förkortningar af franska ord, nämligen:

p. p. = pourpresenter (för att föreställa, introducera); p. c. = pour condoléance eller p. p. p. =pour prendre part (för att beklaga, uttrycka deltagande);

p. p. c. =por prendre congé (för att taga afsked); p.f. — pour féliciter (för att lyckönska); p. r. — pour remercier (för att tacka). Vite. Med vite menas en förmögenhetsförlust, som förelägges någon för det fall att han försummar fullgöra något, som åligger honom, eller företager sig något, som är honom förbjudet. Så exempelvis bruka domstolarna förelägga uteblifvande part, vittne eller andra inställelse vid vite af en viss summa, som, därest vederbörande ånyo uteblifver, måste erläggas. Ordningsmyndigheterna kunna å sin sida utfärda föreskrifter, hvilkas öfverträdande är belagdt med vite, i sådana fall, där ansvar icke är i lag bestämdt. Föreläggande af vite liksom utdömande af sådant kan öfverklagas i

vederbörlig ordning. Ådömdt vite skall vid bristande tillgång förvandlas till fängelse på samma sätt, som är stadgadt om böter.

Vitterhetsakademien, eller vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, som dess fullständiga titel lyder, räknar sin upprinnelse från en vitterhetsakademi, som stiftades af drottning Lovisa Ulrika och som af Gustaf III 1786 något förändrades och erhöll sitt nuvarande namn. Enligt dess nu gällande stadgar, utfärdade d. 17 okt. 1890 och ändrade d. 10 dec. 1909, har akademien till uppgift att främja studiet af historien, arkeologien och numismatiken, med särskildt afseende på fäderneslandet, att hafva högsta tillsyn öfver landets fornsamlin-gar samt öfver de

statens samlingar, som äro eller varda åt akademiens vård anförtrodda, att granska förslag till medaljer och offentliga inskrifter m. m.

Akademien utgöres af högst 10 hedersledamöter, 25 arbetande ledamöter, högst 20 utländska ledamöter samt in- och utländska korrespondenter till obestämdt antal.

Vittne. Med vittnen menas personer, hvilka under edlig förpliktelse inför domstol meddela, hvad de erfarit angående förhållanden, hvilka äro eller kunna blifva föremål för rättegång mellan andra personer.

Jäfvig att uppträda såsom vittne är person, som ej uppnått laglig ålder (15 år); som lider af sinnessjukdom eller för tillfället icke varit vid sina sinnens fulla bruk; som ej är i besittning af god frejd; som tillhör religionsbekännelse, hvilken icke tillerkänner eden bindande verkan; som står i visst skyldskaps-eller svågerskapsförhållande till någondera parten i det mål, hvarom fråga är, eller till någondera partens representant eller till någon person, som har del i det mål, hvarom fråga är, eller kan vänta1857

nytta eller skada af dess ntgång; som själf är delaktig i det mål, hvarom fråga är, eller kan vänta egen nytta eller skada af dess utgång; som angifvit brott, som målet gäller, eller utspridt rykte om detsamma; som tillhör husfolk eller tjänarepersonal hos någondera parten i det mål, hvarom fråga är; eller som har rättegång med eller står i uppenbar fiendskap med någon af parterna.

Vittne kallas inför domstol medelst stämning. Intet hindrar dock, att part kan vid rättegångstillfället medföra icke instämda vittnen och få dem hörda, om de befinnas ojäfviga. Flera vittnen kunna instämmas genom samma stämningshandling. Uteblifver instämdt vittne utan laga förfall, kan domstolen döma vittnet till böter och förelägga det vid vite ny inställelse samt i nödfall låta hämta vittnet.

Vittne äger rätt till skälig ersättning, som i af allmän åklagare åtalade brottmål bestrides af statsverket. Vittnesed (se Ed.)

Vrickning (se Ledvridning.)

Vräkning eller afhysning kallar man en af öfverexekutor meddelad handräckningsåtgärd, då hyresgäst eller arrendator vägrar att på fastighetsägarens an-maning afflytta, sedan rätten att sitta kvar tilländalupit eller förverkats, och fastighetsägaren inlämnar skriftlig ansökan om vräkning och ställer pant eller borgen för den skada, som kan tillfogas hyresgästen eller arrendatorn genom vräk-ningsåtgärden. Vräkningen verkställes på det sätt, att vederbörande utmätningsman skiljer den, som skall afhysas, från besittningen af den fastighet, ban förhyrt eller arrenderat. Åtgärden går i verkställighet äfven om öfverexekutors utslag öfverklagas.

Våld (se Hot och Misshandel.)

Våldtäkt. Om någon genom användande af våld öfvar otukt med kvinna

emot hennes vilja eller tvingar henne därtill genom hot, som innebär trängande fara, dömes han till straffarbete från och med 6 till 10 år. Om kvinnan genom gärningen tillfogades svår kroppsskada, skärpes straffet till straffarbete på lifstid, och ljöt hon däraf döden, skall gärningsmannen mista lifvet eller dömas till straffarbete på lifstid.

Samma påföljder drabbar den, som genom döfvande eller annat medel — t. ex. rusdrycker — försatt kvinna i medvetslöst eller värnlöst tillstånd och i denna belägenhet öfvat otukt med henne. Den, som öfvar otukt med kvinna, som, honom veterligt, men utan hans åtgörande, befinner sig i medvetslöst eller värnlöst tillstånd, gör sig förfallen till straffarbete från och med 2 till och med 6 år. Fick kvinnan svår kroppsskada, ökas straffet till 6—10 års straffarbete, och ljöt hon döden till följd af gärningen, dömes gärningsmannen till straffarbete på lifstid.

Försök till våldtäkt antingen med våld eller hot eller med verksamt be-döfningsmedel föreligger, då uppsåtet att öfva könsumgänge ej blef fullbordadt. Sådant försök är belagdt med straffarbete till och med 6 år eller fängelse,

hvilket straff skärpes till straffarbete i 4 till 10 år, ifall kvinnan af gärningen fick svår kroppsskada, och till straffarbete på lifstid eller i 8 till 10 år, om kvinnan till följd däraf ljöt döden.

Våldtäktsbrott få ej åtalas af allmän åklagare, där ej kvinnan af brottet ljutit döden eller det af henne eller hennes målsman angifvits till åtal. Sådant åtal får ej heller anställas sedan 6 månader förflutit efter brottets föröfvande, så framt ej laga förfall visas eller döden genom brottet blifvit kvinnan tillskyndad.

Barn, som aflats i våldtäkt, kan, äfven om våldtäktsbrottet ej åtalas, förklaras för den brottsliges äkta barn.

Vållande till annans död genom oupp-1859

sàtlig vårdslöshet, oförsiktighet eller försummelse straffas med böter, dock ej under 50 kronor, eller fängelse i högst 6 månader. Exempel på dylikt vållande är, då en person förevisar eller demonstrerar ett skjutvapen inför någon eller några personer och därunder råkar af-lossa ett skott, som dödligt träffar någon af de närvarande. Har den felandes oaktsamhet varit synnerligen grof, så att den äfven under vanliga förhållanden inneburit fara, som den oakt-samme bort inse, må till straffarbete i högst 2 år dömas.

Vårdslöshet af gäldenär, som kommit i konkurstillstånd, emot hans borgenärer är i svensk lag belagd med straff. Uppenbar vårdslöshet af detta slag föreligger,

då gäldenär till sitt hushåll eller sina personliga utgifter användt, eller på spel eller andra därmed jämförliga företag, där utgången berott af ren tillfällighet, eller genom vingleri i växelrörelse eller lättsinnigt ingångna ansvarsförbindelser förlorat belopp, som icke stått i skäligt förhållande till hans ställning eller tillgångar;

då gäldenär inom de sista 30 dagarna, innan han afträdde sin egendom eller borgenärs ansökning därom blef honom kungjord, indragit penningar, borgat varor eller sålt egendom och ej kan nöjaktigt redovisa därför;

då gäldenär, som idkat handel eller annan rörelse, hvaröfver bok bör hållas, sådan bokföring icke ordentligt fullgjort;

då gäldenär, sedan han kommit på sådant obestånd, att han bort inse att han ej kunde göra rätt för sig, genom försäljning af egendom till uppenbart underpris eller på annat dylikt sätt beredt sig penningtillgång, eller gynnat någon borgenär, till de öfrigas förfång, med betalning, pant eller annan säkerhet för fordran, som ej varit förfallen eller för

hvilken ej förfallotid varit utsatt och kraf ej heller hos gäldenären skett, eller, i uppenbar afsikt att fördröja konkursens utbrott, fortsatt sin rörelse och därunder upplånat penningar eller varor.

Straffet för dylikt brott, som ej får åtalas af annan än målsägande, d. v. s. gäldenärens fordringsägare eller konkursförvaltningen, är fängelse. Kan emellertid gäldenären visa, att borgenärerna i konkursen blifvit till fullo förnöjda, går han fri från ansvar.

Vårtor uppkomma genom en abnorm utveckling af de s. k. papillerna i läderbuden, hvilka utgöras af vårtformiga utskott, bestående af blodkärl och nervgrenar. Vårtorna förekomma enstaka eller hopade och ha vanligen en knölig, ojämn yta. Ibland sitta de liksom stjäl-kade på ett smalare skaft. Mest förekomma de på handens ryggsida, men äfven ganska ofta i ansiktet. Hos barn mellan 7—10 år kunna de uppträda i betydligt antal. På grund af deras rikedom på blodkärl blöda de ymnigt, då de såras.

Vårtor äro i allmänhet ofarliga, dock kunna de färgade stundom blifva utgångspunkten för elakartade svulster. De äro emellertid alltid otrefliga ur skönhetssynpunkt. För deras aflägsnande rekommenderas en mängd medel, bland hvilka de tillförlitligaste torde vara deras bortbrännande med lapis eller rykande salpetersyra. Den omgifvande huden bör emellertid härvid betäckas och skyddas, så att den ej blir utsatt för frätmedlets verkningar. Ett annat sätt är att bränna bort dem med ett solglas genom att hålla vårtan i dettas brännpunkt. Den omgifvande huden skyddar man genom att på stället anbringa ett tjockt, fuktadt läskpapper med ett hål i, som precis

motsvarar vårtans storlek. Man begagnar äfven för samma ändamål grönsåpa, som strykes på en yllelapp1861

och lägges öfver vårtan; upprepas denna behandling ett par veckor, blir vanligen vårtan så uppmjukad, att den kan utan sveda aflägsnas med nageln. Äfven be-strykning med saften af späda persiljeblad säges vara verksam. Stjälkade vårtor kunna fås att försvinna genom stjälkens ombindande med en silkestråd, som undan för undan åtdrages allt hårdare.

Våtvärmande omslag (se Omslag.) Väderleksförutsägelser. Föiändringar i den för tillfället rådande väderleken framkallas af förändringar i temperaturen, i luftens fuktighetsgrad samt i vindarna, och dessa tre faktorer stå i så nära samband med hvarandra, att de sällan uppträda hvar för sig. Sålunda ändrar sig luftens fuktighetsgrad allt efter som en kallare eller varmare vind stryker fram öfver ett område, och efter luftströmmens fuktighet rättar sig temperaturen. Om man t. ex. antager, att luften innehåller just så mycket vatten i gasform, som den kan upptaga vid en viss temperatur, så har en kall luftström till följd att vattnet afskiljes — d. v. s. det blir regn — medan åter torr, varm luft upptager en del af vattenångan och medför vackert väder. För att vara väderleksspåman måste man sålunda känna till, från hvilket väderstreck vinden kommer, samt dess temperatur och fuktighet, utan att man ändock kan vara fullt säker på sin sak, enär en mängd smärre företeelser ingripa störande och förändrande.

Det är verkningarna på oss själfva och de omgifvande naturföremålen af dylika förändringar i temperatur, luftens fuk tighetsgrad och vindarna, som vi människor släkte efter släkte iakttagit och samlat till tryckta eller otryckta »bonde-praktikor» fyllda med tecken, som bebåda fult eller vackert väder. Först en nyare tid har det varit förbehållet att söka sig fram till själfva orsaken och

därpå bygga en ny vetenskap, meteorologien.

En större fuktighetsgrad hos luften förnimmer man, i synnerhet vid högre temperatur, såsom en rubbning i ens välbefinnande, hvilken man förlägger till det yttre och betecknar som kyla. Man »tycker att det känns svalt», ehuru temperaturen kan vara oförändrad; orsaken till denna känsla af obehag, som man uppfattar som kyla, är den i fuktig luft betydligt minskade vattenafdunstningen från kroppsytan. Denna förnimmelse af köld fore ett oväder äfvensom känslan af välbefinnande efter en regnskur, som angifver slutet af en elektrisk rubbning, äro personliga erfarenheter, som en hvar gjort. Den, som iakttager djurens förhållande vid dylika tillfällen, skall också lätt finna, att mattighet, brist på matlust och tystnad hos sångfåglarna äro en följd af luftens stora fuktighet, men att efter fuktighetens försvinnande glädje, ifrigt betande, jakt efter byte och gladt kvittrande antyda ett förnyadt välbefinnande.

Gamla väderleksspåmän äro insekterna. Om bin kort efter sin utflykt återvända till kupan, kan man vänta regn, ty den fuktiga luften tynger på de små djurens vingar och hindrar deras flykt. Af samma skäl gömma sig många insekter före regnets början eller begifva sig ned till de lägre luftregionerna. Svalorna, som i luften jaga flugor och andra insekter, tvingas då att söka sin föda nära jorden, då inga dylika smådjur finnas högre upp; på så sätt har det blifvit ett tecken på snart inträffande regn att »svalorna flyga lågt».

Äfven andedräkten kan vara en mätare af luftens fuktighet och sålunda »spå väder». Om den förtätas till synlig vattenånga, utan att luftens temperatur är låg, är detta ett tecken till, att luften är mättad med fuktighet, och den1863

minsta sänkning i temperaturen medför då nederbörd. Af samma orsak är det ett tecken till fult väder, om ångan från lokomotivet breder ut sig och länge förblir synlig, hvaremot man kan vänta vackert väder, om ångpelaren

löser upp sig i luften strax vid sitt utträde ur skorstenen. .Redan i forntiden gjorde invånarna på Lipariska öarna den iakttagelsen, att ångpelaren öfver vulkanen på Stromboli alltid var större före snart inträffande regn än vid stadigvarande vackert väder. Bildas vid middagstiden en varm sommardag stackmoln, som för tätas mot aftonen, »solen går ned i moln», så bådar detta regn. Molnen bestå nämligen, liksom andedräkten och ångan från lokomotiv och vulkaner, af små vatten-blåsor, hvilka förtätas alltmer på grund af luftens stora fuktighet. Om fuktigheten börjar slå ned, brukar månen omgifva sig med en gård. Träkärl svälla upp, saltet fuktar och sotet faller ned i skorstenen, emedan det upptager vatten, och efter dessa tecken dröjer det ej länge, innan regnet kommer.

Om vattenångorna förtätas genom aftonkylan, så går solen ned i en praktfull aftonrodnad och bebådar vackert väder. Om nattkylan utfäller denna vattengas i form af dagg, och fuktigheten sålunda aflägsnas ur luften, kan man ganska säkert vänta vackert väder. Ymnig dagg ger förhoppning om en klar dag, men uppstår ingen daggbildning ens vid vindstilla, är regn att förvänta. Härmed sammanhänger ett gammalt kändt tecken, att om bien flyga tidigt ut på morgonen, bådar detta regn. Under mera daggfria morgnar behöfva nämligen bien ej vänta, tills blommorna torkat, utan kunna tidigare gifva sig ut på sin honungssamling.

Äfven många växter förhålla sig helt olika i torr och i fuktig luft. Kända spåmän bland dessa äro regnringblom- !

man, som icke öppnar sina hvita strålblommor när regn hotar, samt spåmanstisteln, som håller sina korgar slutna eller öppna, allt efter som luften är mer eller mindre mättad med fuktighet.

Såsom mindre att lita på får man väl däremot anse folktron att det bådar regn, om ankor ofta doppa sig, om dufvor och kråkor bada, om påfåglarna skrika under natten eller hönsen mylla ned sig

1 sand — mycket annat att förtiga.

Bland de för luftens fuktighet mest

känsliga föremål är människans hufvud-hår. Hvarje ung dam, som har för vana att krusa sitt hår, torde ha märkt, hur hastigt håret raknar vid fuktig väderlek. Om ett från fett befriadt hårstrå utspän-nes så, att hvarje förlängning (i fuktig luft) eller förkortning (i torr luft) af detsamma sätter i rörelse en liten visare, som står i förbindelse med en med skala försedd tafla, så kan man afläsa luftens fuktighet på samma sätt som dess värmegrad på termometern. På denna princip är en lika enkel som sinnrik apparat för mätande af luftens fuktighetsgrad konstruerad, den s. k. hygrometern (fuktighetsmätaren). Hygrometern är kombinerad med en termometer, som anger lufttemperaturen för tillfället, samt en annan apparat, som utvisar den värmegrad, vid hvilken vattenångorna förtätas till regn (denna värmegrad kallas »dagg-punkt»), Ju mindre skillnaden är mellan daggpunkten och luftens temperatur, dess större sannolikhet är det, att regn skall inträffa. Om t. ex. daggpunkten är 14 grader och lufttemperaturen 16 grader, fordras endast, att luften afkyles

2 grader, för att regn skall falla, hvilket är så mycket sannolikare, om iakttagelsen är gjord vid middagstiden, då solen börjar sänka sig och värmen aftager. Plötsliga omkastningar i vindens riktning kunna dock verka störande. För att iakttaga vindförhållandena har1865

man barometern. Denna ansågs tidigare och anses väl ännu på sina håll såsom en allvetande väderleksprofet, som knnde förutspå regn, solsken, storm och vackert väder. Genom uppfinnandet af den vida säkrare spåmannen af regn och vackert väder, hygrometern, har emellertid barometerns roll numera inskränkts till att förebåda blåst eller lugnt väder. Inträdande blåst utvisas däraf, att kvick-silfverpelaren i barometern börjar sjunka; sjunker den hastigt, tyder detta på häftig blåst. Om man med sannolikhet har att vänta blåst (mer eller mindre häftig), är sålunda något, som hvar och en i sin kammare kan afläsa på sin barometer. Men genom samtidiga barometerobservationer på olika platser kan också — hvad som för en vetenskaplig undersökning är vida viktigare — vindriktningen ungefärligen beräknas. Öfver en trakt, där barometern angifver ett ringa lufttryck

(minimum), stiger nämligen luften uppåt, men där ett högt lufttryck angifves (maximum) finnes en nedstigande luftström, hvilken i närheten af jordytan (på grund af jordens dagliga rotation) i spiralformig riktning flyter åt den ort, där minimum finnes.

Den, som läser den telegrafiska bulletinen från Meteorologiska centralanstalten i Stockholm, anar väl i de flesta fall icke, att denna kortfattade öfversikt för dagen af »väderleksförhållanden och utsikter» är resultatet af en mångfald fina och noggranna iakttagelser i afseende på hygrometern, barometern, vindens riktning, storm, regn, molnens beskaffenhet m. m., samtidigt verkställda på de mest skilda trakter. Det är den meteorologiska vetenskapen, som med telegrafens tillhjälp utför detta dagliga storverk.

Långt innan den nutida vetenskapen med sina sinnrika tekniska hjälpmedel började sysselsätta sig med väderleksförhållandena, hade våra förfäder genom

under många släktled samlade iakttagelser och erfarenheter lärt sig att ganska väl kunna förutsäga den stundande väderleken med ledning af vissa tecken. Några dylika gamla väderleksspådomar anföras här nedan:

När solen går ned i skogen om aftonen med glittrande och guldfärgade strålar förutan moln, blifver nästa dag fri från regn.

När purpurfärgade moln synas på himmelen vid solens nedergång, är man om detsamma försäkrad.

När solen om morgonen går upp med samma glittrande och guldfärgade strålar på en klar himmel, kan man hoppas en behaglig dag.

När svalorna flyga så högt, att man näppeligen kan se dem emot aftonen, plägar gemenligen andra dagen vara behaglig.

När månen skiner klart med hvitgul färg, så bådar det uppehållsväder. När dess horn äro väl hvassa vid nytändningen, så betyder slikt detsamma. När dess hela ring synes vid samma tid, har det samma bemärkelse.

När tordyflarna flyga och surra om aftnarna ocli daggen faller strax, sedan solen är nedergången, så är man gärna andra dagen fri från regn.

När dörrar och fönster blifva mycket glappa uti sina karmar, är det ett tecken till vackert väder.

När det torkade köttet uti visthuset håller sig torrt, så spår det torkväder.

Likaledes har man vissa tecken till regn.

När solen vid nedergången bäddar under sig eller gömmer sig under en stark molnvägg, så följer regn andra dagen.

När solen skiner på västra moln, så regnar det innan aftonen. Samma öde har man jämväl att befara, när det är en stark morgonrodnad och solen värmer mycket i uppgången eller drager vatten,1867

När stora och tjocka molnklimpar flyta på himmelen, och solen emellan dem sticker mycket, så är regnet ej långt borta.

När loppor och flygfän äro griska (svåra) att sticka, blifver det regn snarligen.

När månen är mycket hvit, fönster och dörrar gå trögt uti sina karmar, svalorna flyga så lågt, att de nästan röra vid jorden med sina vingar, hundar ej vilja äta och det kurrar i buken på dem, så är regnvädret ej långt borta.

När torrt kött och fläsk i visthuset börjar att vätskas och drypa och svinen ej vilja gå till hyssia (hvila) om kvällarna, då kan man säkert förmoda regn den andra dagen.

Väderstreck. Härmed betecknas numera ej blott vindriktning, utan i allmänhet riktning i horisontalplanet, angifven genom dennas vinkel mot nordsyd- eller öst-väst-linjen. Då ej stor noggrannhet erfordras, nöjer man sig

att dela horisonten i 8, 16 eller 32 delar. De senare kallas streck och äro utprickade på kompassen med följande benämningar och bokstafstecken, de senare efter begynnelsebokstäfverna i de engelska benämningarna på de fyra hufvudstrecken north, east, south och ivest = N, E, S och W.

Nord = N; nord till ost = N t. E; nordnordost =NNE; nordost till nord = NE t. N; nordost = NE; nordost till ost = NE t. E; ost-nordost = ENE; ost till nord = E t. N;

Ost = E; ost till syd = E t. S; ost-sydost = EES; sydost till ost =ES t.E; sydost = SE; sydost till syd = ES t. S; sydsydost = SS E; syd till ost = St.E;

Syd = S; syd till väst=St.W; syd-sydväst=SSW ; sydväst till syd = SW t. S; sydväst = SW; sydväst till väst = SW t. W; väst-sydväst = WWS; väst till syd = Wt.S;

Väst = W; väst till nord = W t. N; västnordväst = WNW; nordväst till väst =

NW t. W; nordväst = NW; nordväst till nord = NW t. N; nord-nordväst = NNW; nord till väst = N t. W.

Med användande af ett vanligt fickur kan man vid solsken bestämma väderstrecken på följande sätt. Man vänder uret så, att timvisaren pekar mot solen. Söder skall då vara precis halfvägs mellan den timme, på hvilken timvisaren pekar, och siffran tolf på urtaflan. Är klockan t. ex. 4, vänd timvisaren mot solen, och siffran två skall noggrant angifva riktningen af söder.

Vägglöss (se Ohyra.)

Väghållning. Skyldigheten att anlägga eller underhålla allmän väg åligger inom orten boende fastighetsägare och inkomsttagare. Med allmän väg förstås sådan, som pröfvas vara för allmänna samfärdseln nödig och nyttig. De allmänna vägarna äro af två slag, nämligen landsväg, hvartill hänföres väg, som för allmänna samfärdseln är af större betydelse och förenar riket med annat rike eller ett län med annat län, leder från en stad till annan eller tjänar att förbinda något härad i dess helhet eller i väsentlig del med stad, större hamn-och lastageplats, järnvägsstation eller annat jämförligt ställe, samt bygdeväg, hvartill räknas väg af förenämnda beskaffenhet, men som ej är af den vikt för allmänna samfärdseln, att den bör hänföras till landsväg, äfvensom väg emellan härad eller socknar, från allmän väg till kyrka eller tingstad samt annan med dessa jämförlig väg. Landsväg skall vara 6 meter bred och bygdeväg 3,6 meter, dock äger k. befallningshafvande medgifva, att väg får hafva mindre eller större bredd.

I fråga om byggande och underhåll af allmän väg, bro eller färja utgör i regel hvarje härad en gemensamhet för sig, eller ett s. k. väghållningsdistrikt. Stundom kan dock ett härad vara deladt i1869

Hera särskilda väghållningsdistrikt, liksom flera härad eller delar däraf kunna vara förenade till ett sådant distrikt. Dylik delning eller sammanslagning får ske endast i sammanhang med vägdel-ning.

I skyldigheten att bygga och underhålla allmän väg, bro eller färja deltaga följande beskattningsföremål: ali jordbruksfastighet, med undantag af äldre lotshemmån, som äro underkastade lots-ningsskyldighet; frälseränta; ali annan fastighet, för hvilken bevillning till staten utgår och hvars taxeringsvärde uppgår till minst 800 kronor; inkomst, som uppgår till minst 1,000 kronor och för hvilken bevillning till staten utgöres, dock med undantag för inkomst af kanal, järnväg och annan farväg, af skeppsrederi och sjöfart, äfven undantages inkomst genom aflöning, arvode och traktamente eller annan med allmän eller enskild tjänstebefattning förenad förmån, pension, årligt understöd, gratifikation, lifränta och undantagsförmån samt inkomst, som förvärfvas genom arrende af staten tillhörig jordbruksfastighet.

Vägunderhållet bestrides dels in natura, dels genom penningafgifter. Vägunderhåll in natura, hvarmed förstås arbete för vägs hållande i laggillt skick, åligger ali jordbruksfastighet, med undantag af staten eller menighet tillhöriga all-männingsskogar. Dylikt vägunderhåll utgöres efter vägtal, hvilket åsättes hvarje jordbruksfastighet

efter senast fastställda taxeringsvärdet, så att för hvarje 100 kronor af detta värde utföres ett vägtal. Vägtal åsättes genom k. befallningshaf-vandes försorg i samband med vägdelning och äger bestånd intill dess ny vägdelning sker. De beskattningsföremål, som icke utgöra vägunderhåll in natura, bidraga till vägbållet endast med penningar, som ingå till en för väghållningsdistriktet gemensam kassa. Jord-

bruksfastighet, som är obekvämt belägen för fullgörande af dess vägunderhåll in natura, kan i stället få bidraga med penningar, om vägstyrelsen det medgifver.

Ägare af jordbruksfastighet, som genom vägs omläggning betungas med svårare vägunderhåll än förut, skall njuta motsvarande ersättning ur vägkassan. Ur denna kassa bestridas äfven kostnaderna för iståndsättande af väg, som lidit betydligare skada genom naturhändelse, såsom jordras, öfversvämning och dylikt.

Grind får icke utan k. befallningsbaf-vandes tillstånd uppsättas å väg, med undantag för de ställen, där vägen korsas af järnväg eller kanalväg. Ej heller får utan sådant tillstånd byggnad uppföras utmed väg på mindre afstånd än 3,5 meter från vägens kant. Går väg utmed vattendrag eller fördjupning, som kan medföra fara, skall skyddsräck anbringas. Bro skall i regel hafva samma bredd som den väg, hvaraf den utgör fortsättning, och vara, liksom färja, försedd med nödigt skyddsvärn.

Vägdelning förrättas af landtmätare eller annan lämplig person, som därtill förordnas af k. befallningshafvande, som jämväl äger bestämma huruvida ny vägdelning, när förslag därom väckes, är erforderlig.

Den årliga kostnaden för underhållet af allmän väg under den tid mark är bar skall, särskildt för hvarje väghållare, uppskattas af en särskild nämnd, bestående af ordförande och tre ledamöter, af hvilka ordföranden och en ledamot utses af k. befallningshafvande och de två öfriga ledamöterna jämte två suppleanter utses af de väghållningsskyldiga. Besvär öfver nämndens beskattning får anföras hos k. befallningshafvande.

Inom hvarje väghållningsdistrikt skola de väghållningsskyldiga för en tid af tre år utse en vägstyrelse, bestående af minst

tre personer jämte lika många suppleanter. Vägstyrelse åligger att förvalta vägkassan, verkställa beslut rörande vägväsendet m. m. De väghållningsskyl-diga skola därjämte utse tre revisorer med lika många suppleanter, som skola granska dels vägstyrelsens förvaltning af vägkassan och dels dess beräkning öfver vägkassans utgifter för det kommande året, förefintlig behållning och motsedda inkomster.

Körande väghållningen vintertid gälla särskilda bestämmelser. Inom hvarje väghållningsdistrikt skall inrättas s. k. ploglag, bestående af härför lämpligt belägna väghållningsskyldiga jordbruksfastigheter. Indelningen i ploglag bestämmes af k. befallningshafvande, och hvarje ploglag tilldelas ett visst stycke väg, som det skall vid snöfall hålla i farbart skick. Där särskilda vintervägar af ålder funnits eller pröfvats nödiga, ingå jämväl de i ploglagsindelningen. Inom hvarje ploglag, som består af flera än två delägare, skola dessa inom sig utse en snöplogfogde, som har att öfvervaka, att vägen hålles i farbart skick, uppbåda ploglaget och verkställa erforderligt arbete samt tillse att vinterväg vederbörligen märkes ut.

För vinterväghållningen skola ploglagen af de väghållningsskyldiga njuta ersättning efter vägens längd och beskaffenhet.

Tillsynen öfver vägväsendet utöfvas af k. befallningshafvande och närmast under denna myndighet af kronofogde med biträde af länsmän och fjärdingsmän. Vägsyn skall årligen hållas af länsman med biträde af två nämndemän samt förrättas antingen tidigt på våren eller sent på hösten å af k. befallningshafvande efter landstingets hörande bestämd tid. Kungörelse om vid synen befunna brister skall uppläsas i kyrkan samt därefter hållas tillgänglig å det ställe

inom socknen, där kommunalstämma plägar hållas. Anmärkta brister skola vara afhjälpta inom viss tid, ej kortare

än 8 dagar, vid äfventyr af böter samt att bristerna afhjälpas mot lega och att kostnaderna härför uttagas hos den tredskande.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen

är ett under civildepartementet lydande verk, som har till uppgift att handlägga tekniska och administrativa ärenden angående anläggning eller förbättring af vägar, broar, färjor, kanaler, slussar, hamnar och andra dylika företag; sjöars och vattendrags tillgodogörande för sjöfart, flottning eller andra industriella behof och i samband därmed nödiga anläggningar; arbeten för beredande af större odlingsföretag, skydd mot öfversvämning eller minskning af frostländig-het, samt frågor om enskilda järnvägar, som äro afsedda för allmän trafik.

I afseende på af enskilda personer, bolag eller menigheter med eller utan statsunderstöd bekostade arbeten af sådan beskaffenhet, att k. m:ts tillstånd erfordras för deras verkställande, har styrelsen, ifall desamma äro ställda under styrelsens kontroll, att taga en dels rådgifvande, då sådant begäres, dels kontrollerande och granskande befattning. Arbeten, som bekostas af staten, utför styrelsen omedelbart.

Styrelsen utgöres af en öfverdirektör och chef samt tre ledamöter, af hvilka två såsom byråchefer handlägga dels ärenden angående enskilda järnvägar, dels andra tekniska ärenden, medan den tredje såsom byrådirektör handlägger administrativa ocb ekonomiska ärenden.

Under styrelsen lyda väg- och vattenbyggnadsdistriktens tjänstemän, som äro anställda för den närmaste uppsikten öfver och bestyret med sådana arbeten och anläggningar i landsorten, som det åligger styrelsen att utföra eller kon-1873

trollera. För detta ändamål är riket indeladt i 6 distrikt, kvart och ett med en distriktschef och en distriktsingeniör, med undantag af de två norra distrikten, som hafva hvardera två distrikts-ingeniörer.

Hit hör äfven väg- och vattenbyggnadskåren, hvars officerare, som räknas till arméns öfvertaliga personal och under krig kunna kommenderas till ingeni-örstjänstgöring vid armén, hafva att tillhandagå styrelsen med allmänna arbeten. Väg- och vattenbyggnadsstyrel-

sens chef och byråchefer samt distriktschefer och distriktsingeniörer rekryteras ur denna kår.

Värjemalsed (se Ed.) Värmeslag (se Solstyng.)

Värnplikt. Hvarje svensk man är värnpliktig från och med det kalenderår, under hvilket han fyller 21 år, till och med det, under hvilket han fyller 40 år. För den, som förvärfvar svensk medborgarrätt det kalenderår, under hvilket han fyller 21 år, eller därefter, inträder värnplikten från och med det år, som infal-

Världshafvens och världsdelarnas inbördes storleksförhållanden.1875

ler näst efter det ban förvärfvat nämnda rätt.

Värnplikten fullgöres i beväringen oeb landstormen. Beväringen delas i första oeh andra uppbådet. Tjänstetiden i beväringen är 12 år, 8 i första uppbådet oeh därefter 4 år i det andra. Den, som under minst 2 år varit inskrifven såsom studerande vid universitet eller annan statens högskola eller aflagt examen vid navigationsskola, tillbör doek första uppbådet under hela sin tjänstetid i beväringen. I krigstid bestämmer dock endast behofvet tjänstetidens längd för det inkallade manskapet. Under den tid värnpliktig icke tillhör beväringen tillhör ban landstormen.

Från värnpliktens fullgörande frikallas den, som till följd af lyte, stadigvarande sjukdom, bestående kroppslig svaghet eller annan dylik orsak är till tjänst vid rikets försvar oförmögen. Värnpliktig, som är behäftad med mindre fel, som gör honom ej fullt skickad till vapentjänst, uttages till annan tjänstgöring, hvilken numera är förkortad.

Värnpliktig är skyldig att inställa sig till inskrifning i hären eller flottan det år han fyller 21 år. Tjänstetiden i beväringen beräknas från början af nyssnämnda år, äfven om den värnpliktige till följd af laga förfall eller beviljadt uppskof först ett senare år skulle blifva inskrifven. Där inskrifning skett ett senare år till följd af uteblifvande utan laga förfall, räknas däremot tjänstetiden från början af inskrifningsåret. Har värnpliktig utan laga förfall eller beviljadt uppskof under något år af tjänstetiden uteblifvit från honom under samma år åliggande tjänstgöring, får detta år icke räknas honom till godo såsom tjänsteår i beväringen.

Husbonde eller arbetsgifvare äger ej hindra värnpliktig från att i rätt tid inställa sig till inskrifning, tjänstgöring

eller mönstring. Värnpliktig, som är förlustig medborgerligt förtroende för alltid, får ej tillhöra hären eller flottan; är ban förlustig sådant förtroende på viss tid, får han ej under denna tid va-penöfvas, utan skall användas till annat lämpligt arbete.

Äfven före det år, värnplikten inträder, kan yngling anmäla sig till inskrifning och därvid uppgifva det truppslag vid hären eller den tjänst vid flottan, hvari han önskar inskrifvas. För bifall härtill fordras, att han är vapenför och i öfrigt lämplig till den tjänstgöring, hvartill han anmäler sig. Dylik tidig inskrifning och tjänstgöring medför emellertid ej någon avkortning i den tid den inskrifne enligt lag skall kvarstå i första uppbådet från och med fyllda 21 år.

För inskrifning och redovisning af de värnpliktiga är riket indeladt i inskrif-ningsområden och rullföringsområden. Hvarje inskrifningsområde omfattar ett visst antal rullföringsområden(se4r»je?j9. För inskrifning af de värnpliktiga, som äro inskrifna å sjömanshus, och för redovisning af dessa finnas äfven särskilda sjörullföringsområden. Hvarje område har en befälhafvare. I hvarje inskrifningsområde skall vidare finnas en in-skrifningsnämnd samt en inskrifnings-re vision.

Inkallelse till inskrifningsförrättning sker genom kungörelse och offentligt anslag i hvarje kommun. Vid förrättningen är hvarje till densamma inkallad värnpliktig, med undantag af den, som är inskrifven å sjömansbus och inmönstrad till sjöfart, skyldig att personligen inställa sig. Utan personlig inställelse kan dock inskrifvas värnpliktig, som styrker att han är till krigstjänst duglig och som antingen visar laga förfall för uteblifvande eller ock innehar anställning utomlands eller därstädes uppehåller sig för idkande af studier eller för1877

utbildning i sitt yrke. Efter inskrifnin-gen erhåller den värnpliktige en inskrif-ningsbok; från värnplikt frikallad erhåller däremot en s. k. frisedel.

Inställelse till inskrifning skall ske vid inskrifningsförrättning för den ort, där den värnpliktige är kyrkoskrifven. Värnpliktig, som vistas på annan ort, kan emellertid där undergå inskrifning, men skall i så fall utan kallelse anmäla sig hos vederbörande inskrifningsnämnd och aflämna prästbetyg. Han tillhör dock det område, där han är kyrkoskrifven. Värnpliktig, som är inskrifven å sjömanshus, kan ock blifva inskrifven vid inskrifningsförrättning för annat sjömanshus.

Uteblifvande från inskrifningsförrättning utan laga förfall medför böter, första året 10 kronor och hvarje år den värnpliktige ånyo beträdes därmed 40 kronor. Dessutom kan den värnpliktige på egen bekostnad hämtas till inskrifning.

Uppskof med inskrifning till nästföljande års inskrifningsförrättning kan meddelas värnpliktig, som af en eller annan möjligen öfvergående anledning — tillfällig sjukdom, försenad kroppsutveckling o. s. v. — vid inskrifningsförrätt-ningen finnes oförmögen eller olämplig till tjänstgöring. Dylikt uppskof kan ock medgifvas

ende arbetsföre sonen, sonsonen eller dottersonen till orkeslös eller vanför fader, farfader, morfader eller till änka eller ogift kvinna, ende arbetsföre fostersonen till orkeslös eller vanför fosterfader eller till fostermoder, äfvensom ende arbetsföre brodern till ett eller flera minderåriga eller vanföra faderlösa syskon, dock endast såvidt sagda föräldrar, far- eller morföräldrar eller fosterföräldrar eller syskon, äro af hans arbete för sitt uppehälle väsentligen beroende. Förefinnes anledning till befrielse på någon af ofvan angifna

grunder ännu vid inskrifningsförrättnin-'gen det år. under hvilket den värnpliktige fyller 24 år, frikallas han från värnpliktens fullgörande under fredstid.

Uppskof till nästföljande år med första tjänstgöringen kan vid inskrifningen medgifvas å sjömanshus inskrifven värnpliktig, som enligt intyg af sjömanshusombudsmannen är förhyrd för längre utrikes resa å handelsfartyg; vidare värnpliktig, som själf förvaltar och brukar honom tillhörig fast egendom eller själf drifver honom tillhörig handels-, fabriks-eller annan industriell rörelse och icke varit i tillfälle att på lämpligt sätt ordna om fastighetens eller rörelsens skötande under den tid, han skulle blifva frånvarande; samt slutligen värnpliktig, som visar annat giltigt skäl för uppskof (afbräck i fortskriden lärokurs, väsentliga svårigheter för af hans arbete beroende nära anhöriga o. s. v.). Förnyadt uppskof kan beviljas för ett år i sänder, dock att tjänstgöringen skall taga sin början senast det år, hvaritnder den värnpliktige fyller 24 år.

Jämväl efter inskrifning kan värnpliktig erhålla uppskof eller frikallas, liksom han kan hemförlofvas från pågående tjänstgöring.

Till tjänstgöring vid flottan uttagas i främsta rummet alla å sjömanshus inskrifna maskinister och eldare samt af öfriga å sjömanshus inskrifna värnpliktiga de, som 12 månader eller däröfver varit inmönstrade till sjöfart, och vidare andra värnpliktiga, hvilka anses vara för flottan behöfliga. Alla värnpliktiga, som icke blifvit inskrifna vid flottan, tilldelas hären.

Inskrifven värnpliktig är skyldig att för sin utbildning tjänstgöra under fredstid:

vid fotfolket, positionsaitilleriet, fästningsartilleriet, fästningsingeniörtrupper-na och trängen i sammanlagdt 240 dagar,1877

hvilken tjänstgöring skall fullgöras med en första tjänstgöring (rekrytskola) om 150 dagar under första året samt med en repetitionsöfning om 30 dagar under hvart och ett af andra, tredje och fjärde åren;

vid kavalleriet, fältartilleriet samt fält-ingeniör- och fälttelegraftrupperna i sammanlagdt 365 dagar, hvaraf en första tjänstgöring (rekrytskola) om 281 dagar, som tager sin början under första året, samt en repetitionsöfning om 42 dagar under hvart och ett af andra och tredje åren;

vid flottan i sammanlagdt 300 dagar, hvilken tjänstgöring skall fullgöras: af å sjömanshus inskrifna värnpliktiga i en följd under första och andra året eller, där konungen till följd af särskilda omständigheter pröfvar nödigt, under allenast andra året; af dem, som utan att tillhöra sjömanshus tilldelats flottan och inskrifvits till sjötjänst, i en följd under andra året eller, där konungen pröfvar nödigt, med en första tjänstgöring om 200 dagar under första eller andra eller under första och andra året samt med en repetitionsöfning om 100 dagar under fjärde året; af till fästningstjänst (kustartilleriet) inskrifna värnpliktiga med en första tjänstgöring om 258 dagar under första eller andra året och med en repetitionsöfning om 42 dagar under fjärde året; samt af flottans öfriga värnpliktiga med en första tjänstgöring om 200 dagar under första eller andra året samt med en repetitionsöfning om 100 dagar under fjärde året.

leke vapenför värnpliktig är skyldig att, på sätt konungen närmare förordnar, för sin utbildning tjänstgöra under fredstid i sammanlagdt 182 dagar, hvilken tjänstgöring skall fullgöras antingen i en följd med början under första eller andra året eller med en första och en andra tjänstgöring under de tre första åren.

Tillstånd att fullgöra bela tjänstgöringen i en följd kan lämnas bl. a. värnpliktig, som uttagits till trängen, förvaltningstjänst eller egentlig sjukvård eller till stationstjänst vid flottan, så ock värnpliktig, som för utbildning vid Gottlands infanteriregemente uttagits från annat inskrifningsområde, hvarjämte medicine kandidater oeh examinerade tandläkare kunna få fullgöra två eller flera repeti-tionsöfningar i en följd.

Då rikets försvar det kräfver, så ock när det erfordras till stillande af uppror, inkallas till tjänstgöring beväringens första uppbåd eller de större eller mindre delar däraf, som finnas behöfliga. Därest i anseende till krig eller för af-värjande af befaradt eller börjadt angrepp det för rikets försvar finnes nödigt, inkallas beväringens andra uppbåd helt och hållet eller delvis. Sedan beslut fattats att för rikets försvar inkalla beväringens första uppbåd eller del däraf, må, för hemortens försvar, inkallas landstormen eller del däraf.

Under den tid värnpliktig fullgör honom åliggande tjänstgöring i fredstid kunna hans hustru och barn erhålla statsunderstöd, uppgående till minst 60 öre, högst 1 krona pr tjänstgöringsdag, därest sådant understöd, enligt intyg af präst och kommunalordförande, iir för deras uppehälle nödvändigt.

Staten utgifver ersättning enligt särskilda bestämmelser åt värnpliktig, som under tjänstgöring blifvit skadad vare sig i fred genom olycksfall eller under krig, eller om sjukdom med däraf föl jande skada yppats under eller efter tjänstgöring och denna skäligen kan antagas hafva till sjukdomen bidragit.

Till beväringen hörande värnpliktiga, med undantag af dem, som under årets lopp varit i tjänstgöring eller som äro å sjömansbus inskrifna och till sjöfart inmönstrade, skola hvarje år undergå1881

mönstring. Denna förrättas inom rull-föringsområdena under november och å sjömanshusen, för värnpliktiga som äro inskrifna å sjömanshus och tillhöra flottan, den 15 jan.—sista fehr. För sådan mönstring är hvarje värnpliktig skyldig att till befälet insända tillförlitlig skriftlig uppgift om bostad och yrke, värnpliktig dock obetaget att personligen inställa sig å rullföringsområdesexpedition eller sjömanshus och muntligen afgifva nämnda uppgift, därvid inskrifningsbok skall medföras. Värnpliktig, som försummar mönstring eller underlåter fullgöra honom åliggande anmälningsskyldighet, skall för hvarje gång böta 5 kronor.

Värnpliktig, som vill för längre tid än en månad vistas utom den ort, där han är kyrkoskrifven, skall göra anmälan därom till vederbörande före afresan och uppgifva sin adress. Vid afflytt-ning till annan ort är värnpliktig skyldig att inom en månad göra anmälan. Anmälan om bortovaro eller afflyttning kan göras äfven hos pastorsämbete, församlingsföreståndare eller roteman med företeende af inskrifningsbok.

Önskar värnpliktig, som icke blifvit öfverförd till landstormen eller frikallad från värnpliktens fullgörande, att för vinnande af bättre utkomst eller på grund af eljest ömmande omständigheter erhålla tillstånd att afflytta från riket, skall han till rullföringsområdesbefäl-hafvaren ingifva till k. m:t ställd ansökan i ämnet, åtföljd af prästbetyg samt af uppgift å de medel, öfver hvilka sökanden förfogar för verkställande af utflyttningen, samt de andra handlingar, som han till stöd för ansökningen vill åberopa.

Växel. Med växel menas en skriftlig anmodan från en person (utställare eller trassent) till en annan (trassat) att mot växeln till en tredje person

(remittent.) betala en viss penningsumma. Utställaren kan ock skrifva växeln betalbar till sig själf, då någon särskild remittent sålunda icke förekommer. Om växeln ej skall omedelbart betalas, är vanligt att den uppvisas för den, som anmodats betala den, d. v. s. trassaten, för erhållande af dennes godkännande (accept). Den, som sålunda godkänt växeln, kallas acceptant.

Kemittenten eller utställaren, ifall denne ställt växeln på sig själf, kan öf-verlåta den på annan person genom att skrifva formlig öfverlåtelse eller endast sitt namn på växelns baksida. Denna person kan sedan i sin ordning öfver-låta växeln vidare. En förutsättning för växels öfverlåtande är dock att utställare eller öfverlåtare icke förbjudit detta, exempelvis genom orden »icke till order». Öfverlåtes växeln det oaktadt, gifver den icke senare

innehafvare någon växelrätt.

För att en växel skall gälla som sådan måste den uttryckligen betecknas som växel, lyda å ett visst penningbelopp, upptaga namnet på den, till hvilken betalning skall ske (om till växelns utställare själf, insättas orden »mig själf»), dens namn, som skall infria växeln, tid och ort för växelns utställande, den ort, hvarest betalningen skall ske, och dens underskrift som utställer växeln. Vanligt, men icke nödvändigt, är att växel äfven innehåller uppgift om betalningstiden, t. ex. »tre månader à dato». Saknas uppgift om betalningstiden, anses växeln förfallen till betalning vid uppvisandet.

Siktväxlar kallas sådana växlar, som skola betalas vid uppvisandet (avista-växlar) eller viss tid efter uppvisandet (avisoväxlar). Sådana växlar åter, hvilkas förfallodag beräknas efter datum för deras utställande, kallas datoväxlar. Är viss dag angifven såsom förfallodag, kallas växeln dagväxel.1883

Utställaren af en växel ansvarar i första hand för dess godkännande och betalning, d. v. s. att om växeln öfverlåtes, kan innehafvaren göra den därpå beroende växelrätten gällande mot utställaren. Har den, på hvilken växeln dragits (trassaten), tecknat sitt godkännande på växeln, blir han i sista hand ansvarig för växelns betalning. Såväl utställare som remittent och öfverlåtare hafva växelrätt mot honom, men han däremot icke mot någon af dem.

Vägrar trassat att acceptera för sådant ändamål företedd växel, måste växelns innehafvare upptaga protest för att bevara sin växelrätt mot utställaren och föregående öfverlåtare. Dylik protest upptages äfven, när acceptant vägrar inlösa af honom godkänd växel, då förfallotiden är inne. Protest upptages jämväl, när acceptanten före växelns förfallodag råkat på obestånd eller när växeln förkommit. Endast i det fall att anteckning gjorts af utställaren å växeln att den ej får protesteras, är växelinne-hafvaren befriad från skyldigheten att

protestera. Försummar han i annat fall denna skyldighet, förlorar ban sin växelrätt mot utställare och föregående öfverlåtare, men icke mot acceptanten.

Protest verkställes af notarius publi-cus eller i stad af magistratsperson, på landet af kronofogde eller länsman i orten eller af magistratsperson från närmaste stad eller af annan därtill af k. befallningshafvande förordnad person.

Har växel blifvit protesterad, bör innehafvaren underrätta närmast föregående öfverlåtare, vid hvars namn å växeln uppgift om ort finnes. Denne låter i sin tur underrättelsen gå vidare. Dylik notifikation, som skall ske inom två dagar, är dock ej nödvändig för växelrättens bevarande.

Innehafvare af vederbörligen protesterad växel kan utkräfva betalning för växeln af föregående öfverlåtare eller växelutställaren, hvilken eller hvilka af dem han vill. Utkräfves ej betalning af dessa inom sex månader från förfallodagen och af acceptanten inom tre år, är växelrätten preskriberad.ir.

Ympning (se Fruktodling.)

Yrkesinspektion. Yrkesinspektionens uppgifter oeh verksamhet äro bestämda genom lagen om arbetareskydd den 29 juni 1912 samt i k. instruktionen för yrkesinspektionens befattnings-hafvare och kommunala tillsynsorgan, utfärdad den 18 oktober 1912. Under socialstyrelsens öfverinseende och ledning utöfvas yrkesinspektionen af yrkesinspektörer med biträden (yrkesinspek-törsassistenter), bergmästare och underinspektörer samt kommunala tillsyns-organ. Riket är indeladt i 9 yrkesin-spektörsdistrikt.

Yrkesskolor (se Tekniska skolor.)

Yrsel är ett sjukligt tillstånd, som kännetecknas af sinnesvillor, rubbad tankeförmåga och omtöckning af medvetandet. Det framkallas af giftiga ämnens inverkan på de i stora hjärnans bark belägna högre nervcentra. De giftiga ämnena kunna antingen vara införda utifrån, såsom vid af alkohol, morfin o. d. framkalladt rus, eller ock

bildas inom kroppen, såsom vid den feber-yrsel, som åtföljer akuta infektionssjukdomar, och vid urämi, då organismen till följd af sjukdom i njurarna ej förmår befria sig från skadliga ämnesomsättningsprodukter.

En af yrsel angripen sjuk människa bör noga öfvervakas, så att hon ej i sitt omtöcknade tillstånd tillfogar sig något ondt, t. ex. kastar sig ut genom fönstret, något som beklagligtvis ej är ovanligt,

då en yrsel påkommer plötsligt eller öfvervakningen är slapp.

Yttrandefrihet innebär i vidsträckt mening rätt för en hvar att öfver allt, som faller inom mänsklig kunskaps eller erfarenhets område, meddela sinatankar, vare sig i tal eller skrift. Om yttrandefrihet i skrift är redan taladt under rubriken Tryckfrihet.

I fråga om yttrandefrihet i tal är endast en viss form däraf garanterad i svensk grundlag, nämligen bekännelsefriheten, men jämväl i öfrigt måste yttranderätten anses vara tillstådd under det ansvar, som lag stadgar för dess missbruk. Straffbara missbruk af yttrandefriheten äro hädelse, gäckeri med religion, allt som sårar sedlighet, ärekränkning samt allt som sätter statens säkerhet och lugn i fara. För att dylika missbruk af yttrandefriheten skola anses brottsliga fordras dock, att de förekommit på ett sätt, som låtit dem erhålla offentlighet.

Till yttrandefrihetens missbruk hör ock uppmaning till brott eller försök att förleda till sådant (t. ex. genom offentligt prisande af brottslig handling) eller till ohörsamhet mot lag och laga myndighet. Straffet för dylikt missbruk — som äfven innefattar utpekandet af s. k. strejkbrytare såsom värdiga att, som det brukar heta, behandlas efter förtjänst — kan i svårare fall blifva ända till 4 års straffarbete, men är i allmänhet böter eller fängelse.o

A.

Aborätt. Angående under stadgad åborätt till enskilda upplåtna kronohemman gälla i fråga om den i arf gående besittningsrätten följande bestämmelser:

Om åbo dör och lämnar efter sig hustru, med hvilken ban genom gifte åtkommit åborätten, skall änkan, vare sig lion sedermera träder i annat gifte eller ej, i sin lifstid bibehållas vid besittningsrätten, så vida hon väl häfdar hemmanet och erlägger utskylderna samt uppfostrar sina med den aflidne mannen sam-manaflade barn.

Änka, som erhållit hemmanet genom giftermål med sin aflidne man, skall, ehvad barn finnas eller ej, tillgodonjuta mannens lifstidsstädja, så länge hon förblir änka och fullgör hvad ofvan är sagdt samt tillika drager försorg om barnen af mannens föregående äktenskap, om sådana finnas; dock äger hon ej rätt att skatteköpa hemmanet. Gifter lion om sig, skall hon efter åtnjuten fardag afträda hemmanet till det barn, som är närmast berättigadt att tillträda detsamma.

Änka, som är berättigad att kvarsitta å hemmanet, men ej förmår sköta detsamma, skall där njuta föda och underhåll, hvarom i händelse af tvist k. befallningshafvande förordnar.

Man, som öfverlefver hustru, hvilken förut varit gift och har barn, och med hvilken han erhållit hemmanet, men icke sammanaflat barn, som äro i lifvet, skall bibehållas vid hemmanet, så länge han förmår sköta det och förblir änkling. Dock får han ej skatteköpa hem-

manet till förfång för den aflidna hustruns arfvingar.

Om åbo dör utan att efterlämna änka eller blir så afsigkommen, att han ej längre anses kunna sköta hemmanet, skall åborätten i regel efter laga fardag öfvergå till hans äldsta son, såvida denne ej förut innehar annat eget eller krono-hemmansbruk på särskildt ställe, och efter honom till hans barn efter vanlig arfsordning. Om äldste sonen är död och icke efterlämnat arfvingar eller om han redan innehar annat hemmansbruk, skall besittningsrätten öfvergå till näst äldste sonen och hans barn, under enahanda villkor, och så vidare så länge söner finnas. Om söner efter den aflidne eller barn till sådana ej finnas till, öfvergår åborätten enligt samma grunder till döttrarna

och deras barn.

Dör åbo utan att efterlämna änka, barn eller andra bröstarfvingar i rätt nedstigande led, skall k. befallningshafvande utfärda kungörelse, att hemmanet kommer att besättas med åbo och att den, som anser sig därtill berättigad, har att inom natt och år från kungörelsens uppläsande anmäla sig hos k. befallningshafvande, som därefter tillsätter åbo. Därvid har den, som efter lag är den aflidne åbons närmaste arfvinge (aflägsnare anförvandter än syskonbarn eller de, som äro lika led med dem, dock uteslutna), företrädesrätt, såvida han kan ställa behörig säkerhet för hemmanets bebyggande, häfd och utskylder. Om flera lika berättigade anmäla sig och hemmanet ej kan klyfvas, skall afgöras1889

genom lottning, hvem hemmanet skall tillfalla.

Om aho genom afhandling öfverlåter hemmanet på annan än den af hans harn eller arfvingar, som enligt ofvan angifna grunder är därtill närmast berättigad, får den nye åbon endast villkorligt tillträda hemmanet med tillstånd af k. befallningshafvande, som har att utfärda kungörelse med föreläggande för dem, som anse sig äga bättre rätt till hemmanet, att inom viss tid anmäla sig hos k. befallningshafvande oeh styrka sin rätt, vid äfventyr att deras anspråk eljest anses förfallet.

Vid alla andra ombyten af åbo å kronohemman än då änka efter sin aflidne man därå bibehålles fordras k. befall-ningshafvandes medgifvande. Hvar oeh en annan, som på grund af arf eller öfver] åtelse anser sig berättigad att tillträda ett kronohemman, måste således först anmäla sig hos k. befallningshafvande i det län, där hemmanet är beläget.

Om förra åbons barn eller närmaste arfvinge, vid inträffad åboledighet eller då ett kronohemman genom afhandling öfverlåtes å aflägsnare släkting eller å person utom släkten, försummar att inom föreskrifven tid anmäla sig hos k. befallningshafvande, tillfaller hemmanet den, som näst efter den försumlige är berättigad till hemmanet, så framt denne inom sagda tid inkommit med ansökan att få tillträda detsamma.

Om åbo, som länge innehaft oeh väl häfdat ett hemman, öfverlåter detta med förbehåll om undantag eller lifstidsför-sörjning, men hemmanet sedan tillägges annan person än den, med hvilken aftalet träffats, må den förre åbon ändock komma i åtnjutande af undantaget eller försörjningen, k. befallningshafvande dock obetaget att minska och rätta de betingade villkoren.

Dör åbo eller afstår hemmanet och detta kan tåla klyfning, må dylik klyfning så mycket hellre beviljas, som därigenom flera af åbons barn eller arfvingar blifva försedda med hemmansbruk.

(Om skatteköp af kronohemman se Jordnatur).

Åderbråck kallar man utvidgningar af blodådrornas väggar, framkallade antingen af en sjuklig förändring i åderväggarna eller af att blodets afflöde är försvåradt. Antagligen samverka dessa båda omständigheter i de flesta fall till uppkomsten af åderbråck, hvilka kunna förekomma på de mest skilda ställen i kroppen.

De vanligaste èderbråcken uppträda å lår och underben. Deras utveckling befordras af hafvandeskap, svulster i bäckenet, mycket stående o. s. v., men hufvudorsaken är i regel åderväggens eget tillstånd.

Hos många med åderbråck behäftade personer förorsaka de ringa eller ingen olägenhet, ej ens då de äro rätt betydliga. Det vanligaste är dock att de åtföljas af en mängd oangenäma förnimmelser, i synnerhet tyngd och trötthet i benen samt stark klåda. Rifvas så de kliande ställena, kan lätt ett litet obetydligt sår uppstå, som blir säte för en infektion med åtföljande inflammationsprocesser, som kunna leda dels till blodpropp i de utvidgade blodådrorna och dels till svårläkliga bensår (se d. o.).

Åderbråck å benen kräfva i främsta rummet noggrann hudvård. För att undvika klåda och infektion är den största renlighet af nöden. Vidare måste allt, som befordrar blodets stockning, undvikas, t. ex. åtsittande strumpeband,

olämpliga klädesplagg, mycket stående o. s. v. Omsorgsfullt anlagda flanell-eller gummibindor eller passande elastiska strumpor kunna ej sällan förebygga både obehagen och en försämring. I svå-1891

rare fall är operation att tillråda. I de flesta fall är denna ganska lindrig, oeh blott i särskildt svåra fall kan det vara nödvändigt att bortoperera de angripna blodådrorna.

Åderförkalkning (se Arterioskleros.)

Åderlåtning var förr i tidén ett mycket brukligt sätt att ur kroppen uttömma »skämdt blod», som det hette, icke blott i syfte att böta sjukdomar, utan äfven att förebygga sådana. Det fanns till och med personer, som regelbundet läto »slå åder» på sig i tron att de därigenom skyddade sin hälsa. Sedan man vunnit ökad kunskap om sjukdomsorsakerna och sjukdomsprocesserna och funnit att de senare ej försiggå i blodet, utan i väfnaderna, blef åderlåtningen meningslös såsom hälsomedel, helst som man äfven kommit till insikt om att bloduttömning endast tjänar till att försvaga organismen. Numera torde väl heller icke åderlåtning förekomma någonstädes.

Ål (se Fiske och Slakt.)

Ångbåtssignaler (se Sjöfartsregler.)

Ärsbokstaf (se Kontrollstämplar.)

Årsstämning. Med årsstämning menas en af domstol utfärdad kallelse å en persons okända fordringsägare att inom viss tid anmäla sina fordringar inför domstolen, vid äfventyr att de eljest förlora dessa fordringar.

De fall, då årsstämning får förekomma, äro: då en person aflidit; då makar blifva skilda i äktenskap; då upplösning skett af handelsbolag eller enkelt bolag, som varit infördt i handelsregistret; då upplösning skett af aktiebolag, enskild bank, bankaktiebolag, registrerad förening för ekonomisk verksamhet, sjukkassa eller sparbank; samt då en myndig person ställts under förmyndare.

Efter afliden person får årsstämning begäras af hans efterlefvande maka, arfvinge eller testamentstagare, sedan bouppteckning skett. Vid skilsmässa mel-

lan makar kan årsstämning begäras af båda makarna eller endera af dem. Vid upplösning af handelsbolag eller enkelt bolag kan ansökningen göras af samtliga bolagsmännen eller någon af dem; i fråga om aktiebolag, banker och föreningar ingifves ansökningen af den eller dem, som äro att anse som bolagets, bankens eller föreningens ställföreträdare. Ansökan om årsstämning å omyndigförklarad persons okända borgenärer göres af förmyndaren.

Ansökning om årsstämning skall skriftligen ingifvas till underdomstolen i den ort, där den eller de personer, hvilkas borgenärer det är fråga om, äro eller varit mantalsskrifna eller där bolag drifvit sin rörelse eller hufvudsakliga rörelse eller där aktiebolags, banks eller förenings styrelse senast haft sitt säte. Vid ansökningen skall fogas uppgift öfver kända fordringsägare, därest icke ali veterlig gäld är gulden, i hvilket fall detta skall uppgifvas i ansökningen.

Sedan ansökan ingifvits, pröfvar domstolen, om årsstämningen kan beviljas eller icke. I senare fallet kan besvär anföras hos vederbörande hofrätt. Beviljas ansökningen, utfärdar domstolen kallelse å vederbörandes okända borgenärer att sist före kl. 12 på dagen å viss dag näst efter ett år hos domstolen skriftligen eller muntligen anmäla sina fordringar. Denna kallelse skall genom domstolens försorg dels kungöras i Post-och inrikes tidningar 3 gånger, första gången 10 och tredje gången senast 4 månader före den i årsstämningen utsatta inställelsedagen, dels anslås på rättens dorr ett år före inställelsedagen och dels minst en månad före inställelsedagen delgifvas kronans ombudsman i orten och de inländska borgenärer, som äro upptagna i förteckning öfver de ve-terliga borgenärerna.

Årsstämningens ändamål är å ena sidan1893

att bereda tillfälle för hvarje borgenär, som vet sig vara okänd för gäldenären (d. v. s. icke är upptagen i förteckningen öfver hans veterliga borgenärer), att inom den i årsstämningen utsatta tid tillkännagifva sitt fordringsanspråk, munt-ligen eller skriftligen, å andra sidan att vinna säkerhet för att icke okända borgenärer efteråt yppa sig. Om nämligen okänd borgenär, efter det årsstämning utfärdats, försummar eller uraktlåter att inom föreskrifven tid anmäla sin fordran, blir denna prekluderad, d. v. s. den kan ej lagligen utsökas (se Préklusion.)

Askledare. Den af Benjamin Franklin i medlet af 1700-talet uppfunna åskledaren erbjuder det säkraste skyddet för byggnader o. d. mot eldfara och skadegörelse genom åskslag, och man kan med visshet säga, att oerhörda värden och äfven många människolif räddats genom denna uppfinning, som ej borde saknas på någon mera värdefull byggnad, framför allt icke på fritt belägna eller högre sådana. Erfarenheten har visat, att nyttan af åskledare ej kan öfverskattas. En by i Sachsen var t. ex. på grund af sitt höga och fria läge och dess lättantändliga halmtak utsatt för täta eldsvådor till följd af åskslag. Men sedan samtliga hus i byn för en del år sedan försågos med åskledare, har ingen dylik olycka inträffat.

För att en åskledare skall erbjuda det önskade skyddet måste den emellertid vara ändamålsenligt och på ett betryggande sätt uppsatt, i annat fall kan den öka faran i stället för minska den. A långsträckta byggnader böra antingen uppsättas flera särskilda åskledare eller en gemensam ledning förses med flera uppstående spetsar af tillräcklig höjd, så att ett visst mellanrum ej öfverskri-des. Åskledarspetsen bör vara tillverkad af tillräckligt tjockt gods för att kunna stå stadigt och säkert. Själfva spetsen

bör helst vara förgylld och sluta med en fin platinanål, genom hvilken redan under ett aflägset åskväder en betydlig elektrisk ström utsändes, som minskar den elektriska spänningen i luften.

Det allra viktigaste är dock själfva ledningen. Denna bör vara tillräckligt massiv för att kunna mottaga och fort-leda den oerhördt starka elektriska strömmen. En koppartrådsledning får ej vara under 2 och en järntrådsledning ej under 3 mm tjock. Å särskildt utsatta byggnader bör grofleken ökas med halfannan gång. Består ledningen af järn, bör den skyddas från rost genom ett zinköfverdrag. Jordledningen låter man sluta med en eller flera sinsemellan förenade metallskifvor, helst nedförda på sådant djup, att de nå grundvattnet. Ligger jordledningens ändpunkt i ett torrt jordlager, inverkar nämligen detta i hög grad på ledningsförmågan. Hela ledningen bör vara så solid, att intet afbrott kan uppstå på densamma, och bör tid efter annan omses af sakkunnig person. En skadad eller bristfällig åskledare är liksom en felaktigt anlagd sådan sämre än ingen åskledare alis.

Mångenstädes i utlandet ha brandförsäkringsbolagen genom beviljande af ändamålsenliga nedsättningar i försäkringspremierna verksamt bidragit att sprida bruket af åskledare på landsbygden, både sig själfva och det allmänna till gagn.

Återfall i brott medför i vissa fall skärpning af straffet. Sådant återfall föreligger, då en för brott straffad person gör sig skyldig till nytt brott af samma eller liknande slag. Särskildt straff för återfall i brott förekommer enligt strafflagen endast vid s. k. tillgreppsbrott, hvartill räknas snatteri, stöld, inbrott, rån och rånförsök. Dock inträder ej förhöjning i straffet, om det nya brottet föröfvas, innan förbrytaren till fullo undergått honom för det förra brottet ådömdt1895

straff, eller mer än 10 år förflutit mellan straffets fullbordan och den senare förbrytelsen utan att förbrytaren under den mellanliggande tiden begått eller blifvit straffad för dylikt brott.

Äfven vissa andra förbrytelser medföra straffskärpning vid återfall, t. ex. olaga försäljning af brännvin, vin och maltdrycker, förseelser mot förordningarna angående explosiva varor och eldfarliga oljor, öfverträdelser af

tullstadgans § 133 samt vissa förseelser mot strafflagen för krigsmakten och värn pliktslagen.

Åverkan. Under denna benämning innefattar strafflagen vissa mindre förseelser mot äganderätten.

Den, som olofligen bygger, gräfver, plöjer, sår eller planterar på annans jord (d. v. s. till hvilken han har hvarken ägande- eller nyttjanderätt) eller inhägnar något däraf, straffas med böter, och är det sådda eller planterade förverkadt till jordens laglige innehafvare.

Olofligt svedjande eller torf- eller ljungbränning på annans skog eller mark straffas med böter, ej under 50 kronor, eller fängelse.

Fäller eller märker man olofligen träd eller aftappar dess säf å annans skog eller mark i syfte att trädet eller något däraf sig eller annan tillägna eller tager olofligen där växande gräs, torf eller, af växande träd, ris, gren, näfver, bark, löf, bast, ollon eller nötter och värdet ej är så stort (öfver 15 kronor) att förbrytel-

sen kan betraktas som stöld, utgör straffet böter, högst 1,000 kronor, eller fängelse i högst 6 månader. Vid synnerligen försvårande omständigheter kan till straffarbete i högst ett år dömas.

Tager man olofligen vindfälle eller annat sådant, som ej är till bruk upphugget eller beredt, är straffet böter eller fängelse i högst 6 månader.

Om delägare i samfälld skog eller mark olofligen svedjar därå eller verkställer torf- eller ljungbränning eller olofligen säljer bort något därifrån eller eljest missbrukar sin rätt, gör han sig förfallen till böter. Strängare påföljd — böter eller fängelse — drabbar den, som för-öfvar dylik åverkan eller öfverträder sin nyttjanderätt å legd jord.

Släpper någon olofligen och med uppsåt kreatur på annans ägor, kan han dömas till böter från 10 till 200 kronor. Missbruk af betesrätt å samfälld mark kan medföra böter intill 100 kronor. Den, som genom försummelse eller på annat sätt vållar att egna kreatur eller andras, som honom åligger vårda, olofligen inkomma på annans ägor, bötar högst 50 kronor.

Om någon olofligen bryter eller nedkastar annans hägnad eller grind utan att åstadkomma nämnvärd skada, är straffet böter, högst 20 kronor.

Tager någon oloflig väg eller gångstig öfver annans tomt, åker, äng, plantering eller andra ägor, hvilka däraf kunna skadas, kan ban dömas till högst .50 kronors böter.A.

Ädelstenar kallar man sådana stenarter, som på grund af vacker färg eller färglöshet, glans, genomskinlighet, eld, betydande hårdhet eller förmåga att antaga polityr förarbetas till smycken och prydnadssaker. Man indelar ädelstenarna i egentliga ädelstenar och halfädelstenar. De flesta ädelstenar bestå af helt vanliga mineraliska ämnen, såsom lerjord, kiselsyra, magnesia, kalk, fluor, bor, kol o. s. v. och ha för sin färg i regel endast att tacka obetydliga inblandningar af koppar-, järn-, krom- och nickelföreningar.

Bland de egentliga ädelstenarna äro att märka följande:

Diamant, oftast färglös och vattenklar med ovanlig ljusbrytningsförmåga, hvilken förlänar den dess starka glans, samt utomordentligt hård. Utom färglösa diamanter finnas äfven gula, gröna, blå, röda, bruna, till och med svarta sådana, hvilka dock skattas mindre högt. De dyrbaraste diamanterna äro de fullkomligt vattenklara, därefter komma de vat-tenklara, som uppvisa grumliga ställen eller fläckar, och i tredje rummet de genomskinliga, men med större skönhetsfel behäftade, samt de färgade diamanterna. Större diamanter kallas solitärer. Diamanterna slipas vanligen till rosenstenar eller briljanter. Rosenstenarna äro platta på ena sidan och spetsiga på den andra, briljanterna äro spetsiga både öfver och under.

Rubin, vanligen eldröd, men äfven gula eller färglösa rubiner förekomma. Rubinen är egentligen en korund, en stenart, som lämnar en hel del andra ädelstenar, såsom den blågröna orientaliska smaragden, den gulgröna orientaliska krysoliten m. fl. Hit höra också

Safir, en vanligen blå sten, som dock kan förekomma i röda, gröna, gula, bruna, färglösa eller opaliserande

varieteter, samt

Ametist, en nästan violblå sten, som förändras i eld och slutligen blir färglös. De vackraste ametisterna komma från Ceylon.

Beryll eller akvamarin är sjögrön, äp-pelgrön eller honungsgul.

Smaragd, lifligt blågrön.

Krysoberyll (krysopal), grönhvit, grön, blåaktig eller gul.

Spinell, förekommer i en mängd färgskiftningar, röd (falsk rubin), gul, blå, grön, svart, färglös eller hvitaktig.

Topas, oftast gul, men äfven färglösa, gröna, blå och röda varieteter förekomma.

Turkis, himmelsblå, ibland mjölkblå.

Turmalin kan vara röd (rubellit), blå, grön, gulbrun eller färglös, ofta brokig.

Granat, mörkröd; den orientaliska granaten är ljusare, ofta stötande i violett eller violblått, den böhmiska mera mörkröd.

Opal, mjölkblå, lifligt iriserande.

Hyacint eller zirkon, vanligen rödgul1899

eller saffransfärgad, men äfven färglösa, blå och gröna varieteter finnas.

Krysolit, oliv-, sparris- eller gräsgrön.

Kordierit (dikroit), grå, blåbrun eller färglös, mångskimrande i genomfallande ljus.

Hiddenit, liknar smaragden, men är mera gulgrön.

Bland halfädelstenarna märkas:

Bergkristall, vanligen vattenklar, men äfven gul (citrin) eller brunaktig och liksom rökig (röktopas), agat, liknar flinta, mångfärgad, chalcedon eller röd karneol, jaspis, förekommer i otaliga färgskiftningar, nefrit, lökgrön, grågrön till gråhvit och gulhvit, lapis-lazuli, labrador, flusspat, malakit m. fl.

I forntiden tillade man ädelstenarna särskilda inneboende krafter och bar dem därför såsom amuletter. Så exempelvis troddes ametisten skydda mot rus, nefri-ten mot njursjukdomar o. s. v.

Agg är ett födoämne, som af ålder ansetts äga ett särdeles högt näringsvärde. Nyare undersökningar ha dock visat, att detta varit något öfverskattadt och är ungefär detsamma som hos kött. Liksom i detta senare utgör ägghvitan den hufvudsakliga närande beståndsdelen i ägg, detta ej blott beträffande »hvitan» utan äfven »gulan», hvilken senare till och med innehåller större procent ägghvita jämte en betydlig mängd fett (nära 32 procent). Jämte ägghvita och fett innehåller ägg vissa salter, af hvilka särskildt de i »gulan» öfvervägande fosfor-syrade salterna ha betydelse ur näringssynpunkt.

Ägg har jämväl sedan gammalt ansetts såsom ett synnerligen lättsmält födoämne, dock ha äfven i detta hänseende tvifvel uttalats. Dessa tvifvel gälla dock icke »gulan», som på grund af sin sammansättning upplöses lättare af magsaften än hvitan, som består nästan uteslutande af vatten och ägghvita och un-

der inverkan af den sura magsaften ystar sig i magen alldeles som mjölk och därigenom blir mera svårsmält. På grund häraf har man ifrågasatt, huruvida löskokta ägg äro lättsmältare än hårdkokta, och en af nutidens mest framstående fysiologer har till och med framställt det motsatta påståendet. Dock synes erfarenheten tala för, att hårdkokta ägg bekomma svaga magar mindre väl än löskokta, särskildt om de senare förtäras jämte bröd, så att ägghvitan redan under tuggningsprocessen blir intimt blandad med detta.

Ägg med starkt färgade gulor innehålla mera salter än andra och måste därför anses bättre ur näringssynpunkt.

En olägenhet med ägg såväl som med andra födoämnen är, att de äro underkastade förskämning. Man har framlagt en hel mängd metoder att konservera ägg, men ännu icke lyckats lösa problemet på ett fullt tillfredsställande sätt. Flertalet af dessa metoder går nt ifrån principen att förhindra den yttre luften från att intränga i äggets inre genom skalets otaliga porer. De bästa resultaten hittills torde man ha uppnått genom att bestryka äggen med vattenglas, som stelnar och hindrar vattenafdunstningen. För samma ändamål har man rekommenderat att öfverdraga dem med paraffin eller vaselin. Följande förfarande förtjänar äfven nämnas såsom både enkelt och billigt. Man löser en knifsudd öfvermangansyradt kali i 2 liter vatten, så att lösningen får en vacker, djupröd färg. I denna nedlägger man de färska äggen, sedan alla smutsfläckar väl af-tvättats, så att lösningen står öfver äggen. Efter en timme tager man upp dem, aftorkar dem väl och vecklar in dem omsorgsfullt i mjukt, rent papper och lägger dem i en korg eller låda, som placeras på ett torrt, frostfritt ställe. Det uppgifves, att på detta sätt behand-1901

lade ägg kunna hålla sig 6—1 månader utan att förlora något i välsmak, hvaremot ägg, som inläggas i kalk, hackelse eller sågspån, gärna antaga en unken smak.

För att undersöka om ägg äro friska eller ej, utan att behöfva förstöra dem, angifvas också åtskilliga metoder. En af dessa består i att lägga dem i en saltlösning af 1 del koksalt på 10 delar vatten. Friska ägg sjunka häri lång samt till botten, medan gamla ägg flyta i vätskan, skämda ägg till och med uppe på ytan, emedan de i ägget utvecklade gaserna intagit det afdunstade vattnets plats. En annan metod består i att betrakta ägget mot genomfallande ljus, helst i en s. k. äggspegel, en kort tub, hvari ägget får rum. Då ett friskt ägg betraktas i denna, ser man gulan som en rund, gulaktig figur, under det att innehållet i ett skämdt ägg ter sig som en oregelbunden mörk massa.

Ägghvitesjuka (se Njursjukdomar.)

Ägodelningsrätt (se Jordstyckning.)

Äktenskap. Den regelmässiga formen för äktenskaps ingående är vigsel. Denna kan vara antingen kyrklig eller borgerlig (se Borgerligt äktenskap och Vigsel). Men jämte dylika äktenskap kunna äfven förekomma s. k. ofullkomnade äktenskap, som stadfästas genom domstolsbeslut.

Om fästehjon hafva könsumgänge med hvarandra och endera af kontrahenterna undandrager sig att fullborda äktenskapet med vigsel, kan den andra kontrahenten instämma den förra till domstol med yrkande att blifva förklarad för hans eller hennes äkta maka. Stämningen skall uttagas vid den underdomstol, inom hvars område kvinnan är mantalsskrifven, dock äger hon, ifall hon är kärande, i stället instämma saken till domstolen i den ort, där mannen kan anträffas med stämningen. Det inverkar

ej, om käranden eller svaranden är myndig eller omyndig, och rätten ingår i pröfning af saken utan att inhämta giftomans eller förmyndares samtycke till det gjorda yrkandet. Vägrar den instämde, trots att bevisning om trolofningen och könsumgänget förebragts, att låta sam-manviga sig med käranden, har domstolen att förklara käranden för hans eller hennes äkta maka.

Med fästehjon åsyftas här man och kvinna, som ingått trolofning i laglig mening (se Trolofning.)

Om kvinna erhållit äktenskapslöfte och därpå haft könsumgänge med löftesgif-varen, kan hon af domstol blifva förklarad för hans äkta hustru. I detta fall behöfver ej någon trolofning föreligga, endast att mannen lofvat kvinnan äktenskap, hvarvid det antages, att kvinnan på grund af detta löfte frivilligt ingått på könsumgänget. Saken skall instämmas till underdomstolen i den ort, där könsumgänget ägt rum. Utan betydelse är, om mannen är myndig eller ej. Står kvinnan under giftoman, fordras, för att saken skall afdömas till hennes förmån, att giftomannen lämnat sitt samtycke till parternas äktenskapsförbindelse. Vill mannen ej, trots att kvinnans talan

befinnes grundad, låta viga sig vid henne, äger domstolen att förklara henne för hans äkta hustru.

Om en man låtit kyrkotaga en kvinna såsom fästekvinna eller äkta hustru, hvartill dock för omyndig kvinnas vidkommande fordras samtycke af hennes giftoman, har kvinnan likaledes rätt att blifva af domstol förklarad för mannens äkta hustru, därest mannen undandrager sig att fullborda äktenskapet genom vigsel.

För de ofullkomnade äktenskapen gälla i allmänhet de vanliga äktenskapshindren, dock ej bristfällig kristendomskunskap och uraktlåten afvittring.1903

De rättsliga påföljderna af dylika ofullkomnade äktenskap äro dels att ingendera af kontrahenterna får under äktenskapets bestånd ingå trolofning eller äktenskap med annan person, dels att kontrahenternas barn äro äkta oeh dels att den af kontrahenterna, som vill underkasta sig vigseln, vinner giftorätt i den andras bo, men ej tvärtom.

Ofullkomnadt äktenskap, som uppstått mellan fästehjon på grund af domstols förklaring, kan endast upplösas under samma villkor oeh på samma sätt, som i lagen är stadgadt angående vigselfäst äktenskap. Beträffande upplösning af annat ofullkomnadt äktenskap kan ett sådant upplösas af vederbörande domkapitel, om dit ingifves en af båda kontrahenterna undertecknad skillnadsansökan eller den ena kontrahenten, då han höres öfver den andras ansökning, medgifver densamma, eller af k. m:t, då ena kontrahenten till domkapitlet ingifvit skillnadsansökan, men den andra kontrahenten antingen i afgifven förklaring öfver ansökningen bestridt den sökta skillnaden eller icke kunnat anträffas för delgifning af ifrågavarande ansökning.

Äktenskapsförord är ett aftal, genom hvilket man och kvinna före äktenskapets ingående bestämma om sin blifvande giftorätt i boet eller om förvaltningen af hustruns enskilda egendom. Aftalet skall i regel ingås af de blifvande äkta makarna själfva. För omyndig kvinna, som ej förut varit gift, skall det ingås af hennes giftoman och för omyndig man af hans förmyndare.

Äktenskapsförordet skall göras fore vigseln och skriftligen uppsättas, hvarjämte två vittnen skola genom sin påskrift å handlingen intyga äktheten af namnteckningarna under förordet samt tiden, då detta upprättats. Det brukas vanligen att för vigselförrättaren uppvisa handlingen och låta honom påteckna

bevis, att uppvisandet skett före vigseln, men detta utesluter ej nödvändigheten att använda två vittnen vid förordets upprättande.

Om vigseln förrättats i makarnas boningsort, skall äktenskapsförordet ingif-vas till därvarande domstol, i stad inom 8 dagar och på landet före utgången af det rättens sammanträde, som infaller näst efter en månad. Är vigseln förrättad å annan inrikes ort och makarna ej kunna komma till sin boningsort så tidigt, att nyssnämnda föreskrifter kunna iakttagas, skola de inom angifna tider ingifva förordet till domstolen i den ort, där vigseln skett, samt sedermera efter sin hemkomst till domstolen i boningsorten inom samma tid. Har vigseln förrättats utomlands, skall äktenskapsförord ingifvas till domstolen i den ort, där den egendom, som är föremål för förordet, är belägen, inom ett år från vigseln, därest makarna icke bosätta sig i Sverige, eller inom 6 månader efter makarnas bosättning inom landet.

Äktenskapsförordet kan gälla dels makarnas giftorätt och dels förvaltningen af hustrun enskildt tillhörig egendom. I afseende på giftorätten kan denna genom förordet ökas eller minskas till sitt omfång, så att egendom, som eljest enligt lag skulle utgöra enskild egendom, blir gemensam, eller egendom, som enligt lag skulle vara gemensam, blir den ena maken enskildt tillhörig, hvarjämte äfven giftorättens storlek kan ökas för endera maken, så att han eller hon får rätt till mer än hälften af den gemensamma egendomen. Intet hinder finnes för endera maken att till och med afstå hela sin giftorätt till den andra. En förutsättning för dessa öfverenskommelser är dock att ej någondera kontrahentens borgenärer betages rätt att för sina fordringar erhålla betalning ur den

egendom, som deras gäldenär infört i boet. Beträffande1905

förvaltningen af hustruns enskilda egendom kan denna genom förordet lämnas antingen åt hustrun själf eller åt annan person, dock får ej förordet utsträckas till föreskrifter om förvaltningen af makarnas gemensamma egendom.

För att äktenskapsförord skall vara giltigt fordras, att det upprättats mellan behöriga personer under iakttagande af ofvan anförda föreskrifter, i behörig tid ingifvits till vederbörlig domstol och intagits i domstolens äktenskapsförordsprotokoll.

Äktenskapsförord kan icke af makarna själfva, ens efter ömsesidig öfverenskommelse, upphäfvas.

Äktenskapshinder. De omständigheter, som kunna lagligen åberopas såsom hinder för en person att ingå äktenskap, äro af olika slag. Man skiljer mellan varaktiga och tillfälliga äktenskapshinder, äfvensom mellan dispen-sabla och icke dispensabla, mellan upplösande och icke upplösande samt mellan absoluta och relativa. Tillfälliga äktenskapshinder äro, i motsats till varaktiga, sådana, som kunna bortfalla genom att viss tid förflyter eller förändrade omständigheter inträffa. Dispensabla hinder kunna undanrödjas genom medgifvande (dispens) från k. m:t, medan icke dispensabla hinder ej kunna på detta sätt upphäfvas. leke upplösande äktenskapshinder är ett sådant, som endast kan åberopas till hindrande af ett blifvande äktenskap, medan ett upplösande hinder kan göras gällande äfven till upplösande af ett redan ingånget äktenskap. Skillnaden mellan absoluta och relativa äktenskapshinder är den, att de förra hindra en person att öfverhufvud ingå äktenskap, medan de senare endast hindra äktenskaps ingående med viss person.

De äktenskapshinder, som enligt svensk rätt kunna åberopas, äro följande:

1. Bristande samtycke af giftoman.

Dylikt samtycke erfordras dock endast för omyndig mö, hvarmed förstås kvinna, som icke är eller varit gift och som på grund af sin ålder eller af annan orsak är omyndig. Angående hvem som är giftoman och beskaffenheten af ocb gränserna för hans befogenhet hänvisas till artikeln Giftoman.

2. Minderårighet. En man får icke i vårt land ingå äktenskap före fyllda 21 år och en kvinna ej fore fyllda 17. Undantag härifrån göres endast för den lappska befolkningen, i det att lappman kan utan särskildt tillstånd träda i äktenskap vid fyllda 17 år och lappkvinna vid fyllda 15 år.

Konungen kan dock lämna såväl man som kvinna tillstånd att ingå äktenskap före den i lag föreskrifna åldern af 21, resp. 17 år. Ansökan om dylik dispens skall åtföljas af dels vederbörande pastorsämbetes intyg om kontrahenternas ålder, frejd och kristendomskunskap, dels intyg om föräldrars eller laga målsmäns samtycke, dels bevis att utväg att försörja familj förefinnes. Begäres tillstånd på den grund att kvinnan är hafvande, bör äfven detta förhållande styrkas genom intyg af barnmorska eller läkare.

Dylikt tillstånd lämnas endast för äktenskap med viss uppgifven person samt endast för män öfver 18 år oeh kvinnor öfver 15.

Äktenskap, som utan k. m:ts tillstånd ingåtts mellan personer, af hvilka endera eller båda ej uppnått stadgad äktenskapsålder, upplöses på yrkande af allmän åklagare eller af kontrahenterna eller deras målsmän. Har myndighetsålder inträdt för den, som vid äktenskapets ingående varit minderårig, hår åklagare ej längre rätt att föra talan om äktenskapets upplösning och ej heller makarna själfva, om de efter myndighetsålderns inträdande fortsatt äktenskapet.

Man, som erhållit tillstånd att gifta1907

sig före uppnådd laglig ålder, blir icke på grund däraf myndig, utan först när ban uppnått stadgad myndighetsålder.

3. Förvandtskap. Äktenskap får ej ingås mellan personer, som till hvarandra stå i visst förvandtskapsförhållande. Äktenskap är sålunda förbjudet mellan personer, som äro besläktade med hvarandra i rätt upp- och nedstigande led, d. v. s. mellan föräldrar och barn eller mellan far- eller morföräldrar eller barnbarn o. s. v. Vidare få syskon ej äkta hvarandra, ej heller får man gifta sig med sina brorsbarn eller deras afkomlingar eller med faster eller moster eller med syskon till far- eller morföräldrar. Slutligen får man ej ingå äktenskap med svärdotter eller svärson, styfmor eller styffar, afliden farfars eller morfars efterlämnade andra hustru eller farmors eller mormors efterlämnade andra man, styfdotter eller styfson eller deras barn, svärmor eller svärfar eller dessas föräldrar o. s. v. Det är likgiltigt om skyldska-pen är äkta eller oäkta, och i fråga om skyldskap i sidoled göres ej skillnad på hel eller half skyldskap.

Äktenskap, som ingås mellan på detta sätt besläktade personer, är ogiltigt, och såväl allmän åklagare som makarna själfva eller endera af dem kan yrka på dess återgång. Det är lysnings- och vig-selförrättares skyldighet att tillse, det hinder af här anfördt slag icke föreligger, innan lysning utfärdas och vigsel sker. Äktenskapshinder af detta slag kan icke upphäfvas genom dispens.

Ett annat äktenskapshinder af mera tillfällig art stadgas i giftermålsbalken kap. 2 § 8, däri en person förbjudes att gifta sig med fadrens svärmoder, så länge fadren lefver, på det »att vördnaden mellan föräldrar och barn ej spillas må». Trots förbudet ingånget äktenskap blir ogiltigt, men dispens har i praxis lämnats.

4. Bestående äktenskapsförbindelse. I allmänhet får en person, som redan befinner sig i något slags äktenskapsförbindelse med en person, icke ingå äktenskap med någon annan. Dock utgör ett äktenskapslöfte i och för sig icke något hinder härför, men väl ej blott vigselfästa och ofullkomnade äktenskap samt trolofningar, utan äfven häfdande under äktenskapslöfte, äfven om därpå ej följt kyrktagning eller domstols stadfästelse.

Äktenskapshinder af detta slag har lysnings- och vigselförrättare ej skyldighet eller ens rättighet att såsom ämbetsman taga hänsyn till i andra fall, än när dess tillvaro framgår af offentliga handlingar. De kunna således hindra lysning och vigsel endast i det fall att de af vederbörande rättsägare åberopas såsom jäf mot den nya förbindelsen.

I afseende på dylika äkteuskapshin-ders rättsliga verkan i de fall att äktenskap ändock ingås är att märka, att med vigsel ingångna äktenskap samt domfästa ofullkomnade äktenskap ha företräde framför andra äktenskapsförbindelser och att af två äktenskapsförbindelser af samma slag har alltid den äldre företrädet. Med andra ord: den mera lösa eller den senare ingångna förbindelsen upplöses till förmån för den mera fasta eller tidigare ingångna.

5. Horsbrott. Den som i föregående äktenskap begått hor, på grund hvaraf äktenskapet blifvit upplöst genom skilsmässa, får ej gifta om sig, innan den förutvarande maken dött eller själf träder i nytt äktenskap. Dispens kan emellertid sökas hos k. m:t, i hvilket fall den förutvarande makens samtycke till omgiftet bör företes. Äfven utan dylikt samtycke kan k. m:t lämna dispens, då särskild anledning synes föreligga.

Äktenskapshinder af detta slag, som ej undanröjts genom dispens, medför upp-1909

lösning af en trots hindret ingången äktenskaplig förbindelse och kan talan härom föras af allmän åklagare, af den förutvarande maken eller af den omgif-tes make i det nya äktenskapet.

Personer, som begått horsbrott med hvarandra, få ej ingå äktenskap annat än i det fall att k. m:t finner anledning

meddela dispens.

6. Sorgetid och tid för fosters framfödande. Om ett äktenskap upplösts genom, dödsfall, är änkling skyldig att dröja ett halfår och änka ett år med ingående af nytt gifte. Vid återgång af äktenskap eller om äktenskapet upplösts genom skilsmässa, är dylik väntetid endast stadgad för kvinnan, i det omgifte för hennes del måste anstå till dess hon framfödt det barn, med hvilket hon tilläfventyrs är hafvande, eller tiden för nedkomst med sådant barn gått till ända. Ett trots hindret ingånget äktenskap blir dock ej på den grund upplöst, utan skola endast makarna, om de sammanflyttat, åter flytta från hvarandra. Sammanflytt-ning under sorgetid medför för bägge parterna 5 kronors böter.

7. Bristande afvittring. Den, som förut varit gift, får icke ingå nytt äktenskap förrän de personer, som äro delägare i det gamla boet, fått sina andelar däri bestämda genom skifte. Dylik afvittring skall ske såväl vid dödsfall som vid skilsmässa, äfvensom vid äktenskaps återgång eller upphäfvande samt vid makes dödsförklaring och då make fått tillstånd att utan det gamla äktenskapets upplösning träda i nytt gifte.

Bevis om fullgjord afvittring skall företes vid lysnings uttagande. Dylikt bevis utgöres af dels bouppteckning, dels arf skiftesinstrument, i original eller bestyrkta afskrifter eller transumt. Det åligger lysningsförrättaren att tillse det delägarna i boet — hvilka dessa äro framgår af bouppteckningen — själfva

eller genom sina målsmän eller ombud godkänt arfskiftet samt att detta är vits-ordadt genom vid skiftesförrättningen närvarande gode mäns underskrifter.

Är skifte föremål för tvist, kan den afvittringsskyldige ändock ingå äktenskap, om han hos öfverexekutor, domstol eller på landet domhafvande ställer borgen för det, hvarom tvisten rör sig, samt för vederbörande pastorsämbete företer bevis härom.

Lysning kan beviljas utan att afvittring skett i de fall, då skifte ej kan komma i fråga, t. ex. om boet saknar tillgångar eller behållning ej finnes, sedan boutredning med eller utan konkurs afslutats, eller om boets egendom lagligen öfvergått eller öfverlåtits på den, som skall gå i nytt gifte, eller han af-stått den till boets öfriga delägare.

Äktenskap, som kommit till stånd utan föregående afvittring, förlorar ej sin giltighet, men medför den påföljd att den omgifte förverkar en tredjedel af sin giftorätt i boet till öfriga delägare, i fall yrkande därom göres. Dessutom medför försummelsen ansvar för lysnings- och vigselförrättaren. Försummad afvittring måste ske efter omgiftet.

8. Fallandesot. Person behäftad med utpräglad fallandesot är enligt ett kungligt bref af 25 nov. 1757 förbjuden att ingå äktenskap.

Bristande kristendomskunskap kvarstår ännu i lagen såsom äktenskapshinder för medlemmar af svenska statskyrkan, men det har i praktiken förlorat sin betydelse. Fångar få ej ingå äktenskap utan samtycke af k. m:t.

Äktenskapsjäf. Vill någon å egna eller andras vägnar framställa jäf mot ett tillämnadt äktenskap, d. v. s. anmäla tillvaron af ett honom bekant äktenskapshinder, hvilket i dagligt tal kallas att förbjuda lysning, skall han göra detta hos den, som utfärdat eller kommer att1911

utfärda lysning, eller, om lysningsattest redan utfärdats, hos den, som anmodats att förrätta vigseln.

Denna anmälan kan ske muntligen eller skriftligen. I förra fallet hör anmälaren vara åtföljd af två personer, hvilka, om så påfordras, må kunna intyga, att jäfvet verkligen framställts. Jäf kan anmälas ända till dess vigsel skett, men bör göras före tredje lysningsdagen, enär intet hindrar att vigsel sker omedelbart efter slutet af den gudstjänst, vid hvilken tredje lysningen af kunnats.

Jäfsanmälaren skall ställa borgen för den kostnad och skada, som genom jäf-vets framställande kunna förorsakas de tilltänkta makarna, hvarefter han skall till »nästa rättegångstimma» uttaga stämning å den eller dem, mot hvilka jäfvet framställts, med yrkande om förbud mot det tilltänkta äktenskapets fullbordande.

Äktenskapslöfte (se Äktenskap.)

Äktenskapsskillnad kan meddelas antingen af domstol eller af k. m:t.

De fall, då domstol kan döma till skillnad i äktenskap, äro följande:

1. Då endera maken begått horsbrott. För att olofligt könsumgänge skall kunna åberopas som skilsmässoorsak, måste det ha skett frivilligt. En man kan t. ex. ej yrka skilsmässa från hustrun på grund af ett mot henne begånget våldtäktsbrott. Ej heller föreligger skilsmässoorsak, när den felande varit i god tro, d. v. s. trott sitt äktenskap vara upplöst, och kan tillfredsställande styrka detta.

När make söker skilsmässa på grund af horsbrott, är ej nödvändigt att brottet förut åtalats eller beifras i sammanhang med skillnadsmålet. Horsbrottet kan åberopas som skillnadsorsak äfven om straffet därför förfallit på grund af att åtal ej blifvit väckt inom lagbestämd tid.

Skilsmässa på grund af horsbrott kan

i allmänhet endast ådömas på yrkande af den oskyldiga maken. Denna förlorar dock sin rätt till skillnadstalan i det fall, att han uppsåtligt främjat det begångna horsbrottet eller samtyckt därtill, ingått förlikning med den skyldige, t. ex. genom fortsatt »sängelag», underlåtit att inom sex månader efter vunnen kännedom om horsbrottet uttaga stämning om skilsmässa på grund af detsamma eller försummat att vederbörligen fullfölja dylik stämning samt därest han själf begått horsbrott, för hvilket ej den andra makens förlåtelse erhållits.

2. När den ena maken egenvilligt öfvergifvet' den andra. Detta är en mycket ofta förekommande skilsmässoorsak, som i de flesta fall aftalas makarna emellan för att undgå den mera tidsödande skilsmässoproceduren med skillnad till säng och säte. Det tillgår i regel så, att en af makarna afreser till utrikes ort, hvarefter den hemmavarande maken instämmer den bortresta till domstol med yrkande om skilsmässa, hvarvid vanligen anföres som grund att den instämda maken öfvergifvit den andra i fiendskap och i afsikt att ej återvända för att fortsätta äktenskapet. Stämningen delgifves den afvikna maken på hans utländska vistelseort. Tillkännagifver han därvid sin afsikt att ej vidare återkomma för att fortsätta äktenskapet, brukar domstolen på grund af detta erkännande utan vidare bevilja den sökta skilsmässan, så framt ej den bortresta maken dessförinnan återvänder till känd ort inom riket eller återkommer hem och fortsätter den äktenskapliga sammanlefnaden, i hvilka fall stämningspåståendet ogillas. Lämnar ej den bortresta maken formligt erkännande, åligger det den andra att med förebringande af andra bevis styrka, att fiendskap rådt mellan makarna, om stämningsyrkandet skall bifallas.

Om åter den afvikna maken begifvit

sig till okänd ort, måste ett annat förfaringssätt följas. Den hemmavarande maken måste nämligen då till domstolen ingifva ansökan om den bortrestas efterlysande med föreläggande att inom natt och år infinna sig hos den andra maken för äktenskapets fortsättande samt att, i händelse den bortresta ej inställer sig inom förelagd tid, domstolen måtte döma till skillnad i äktenskapet. Finner domstolen att den bortrestas vistelseort är okänd samt att öfvergifvandet skett af fiendskap, utfärdar domstolen efterlys-ningskungörelse, som skall uppläsas från predikstolen i de statskyrkliga församlingarnas kyrkor i häradet och angränsande församlingar eller, när rådhusrätt utfärdat kungörelsen, i stadens och till dem gränsande församlingars kyrkor.

Sedan den i kungörelsen utsatta tiden — ett år — gått till ända, har den hemmavarande maken att hos domstolen fullfölja ansökningen om skilsmässa, som domstolen därpå afkunnar, så framt ej den bortresta maken återkommit och fortsatt äktenskapet eller bosatt sig å känd ort inom landet.

Har ena maken i lofligt ärende begifvit sig till känd utrikes ort och kvardröjer där längre tid, kan han, på ansökan af den hemmavarande maken, af domstolen föreläggas att inom 2 månader, eller 4 månader, om han vistas utom

Europa, återkomma hem. Gör han ej detta, kan domstolen på ny anmälan af den hemmavarande maken döma till skillnad i äktenskapet, dock först sedan ett kalenderår förflutit från den dag, då den bortresta senast bort hemkomma, och under förutsättning att han ej återkommit hem eller bosatt sig å känd inrikes ort eller visat laga förfall för sin bortovaro.

Yid bortovaro i lofligt ärende men på okänd ort skall den bortavarande efterlysas med föreläggande att inom natt

och år gifva sig tillkänna hos domstolen. För att sådan efterlysning skall beviljas, skola i allmänhet 6 år ha förflutit, sedan den bortavarande senast var vid lif. Gifver ban sig ej tillkänna inom den förelagda tiden, kan domstolen bevilja den hemmavarande maken tillåtelse till omgifte.

3. När den ena maken gjort sig skyldig till stämpling eller försåt mot den andras lif. Härmed menas sådana af-siktliga oeh lifsfara innebärande handlingar såsom mordförsök, grof misshandel, till och med resande af lifsfarligt vapen. Det är tillräckligt för vinnande af skilsmässa, att sådan handling inför domstol bevisas vara begången.

4. När den ena maken dömts till straffarbete på lifstid. I detta fall kan den andra maken få äktenskapet upplöst af den underrätt, som dömt om brottet, under förutsättning att det ådömda straffet ej blifvit helt eller delvis genom benådning efterskänkt och att den andra maken icke varit vållande till eller delaktig i det straffade brottet.

5. Om ena maken blifvit sinnessjuk. Skilsmässa kan i detta fall af den andra maken utverkas af domstolen i den ort, där makarna äro mantalsskrifna, under förutsättning att verklig sinnessjukdom föreligger, att denna oafbrutet fortfarit i tre år, att den enligt legitimerad läkares intyg är obotlig och att den andra maken icke genom något honom tillräk-neligt förhållande gifvit anledning till sinnessjukdomen eller påskyndat dess utbrott.

K. m:t beviljar äktenskapsskillnad i följande fall: då ena maken blifvit dömd till döden, eller till förlust af medborgerligt förtroende för alltid eller på viss tid, eller dömts till straffarbete i 2 år eller därutöfver, eller af domstol förklarats omyndig på grund af slöseri, eller upprepade f gånger blifvit dömd för fyl-1915

leri, eller visar prof på våldsamt sinnelag (t. ex. blifvit fälld till ansvar för misshandel å person), eller då oenighet uppstått mellan makarna och de med anledning häraf blifvit varnade inför pastor och kyrkoråd samt därefter dömts till skillnad till säng och säte på ett år och denna tid ntgått utan att makarna blifvit förlikta.

Vissa s. k. ofullkomnade äktenskap upplösas äfven af domkapitel (se Äktenskap.)

Såsom ett slags äktenskapsskillnad kan man äfven betrakta återgång af äktenskap. Sådan kan utverkas af vederbörlig domstol, när ena maken vid vigseln saknat förmåga att fritt och klart bestämma sin vilja, när ena makens samtycke till äktenskapet tillkommit genom tvång eller när samtycket föranledts af svek (till sådant svek räknas äfven förtigande af obotlig, svårare sjukdom), när samtycket tillkommit af misstag (t. ex. okunnighet om ena makens impotens), när det efter äktenskapets ingående visar sig att endera maken lider af utpräglad fallandesot, när båda eller någon af makarna vid äktenskapets ingående ej uppnått laglig äktenskapsålder och ej erhållit k. m:ts tillstånd till äktenskap, när äktenskapet ingåtts utan giftomans medgifvande (dock endast under vissa förutsättningar), när ena maken på grund af horsbrott ej haft rättighet att ingå äktenskap, när äktenskap ingåtts mellan personer i sådant ömsesidigt släktskapsförhållande, att äktenskap mellan dem ej är tillåtet, samt slutligen när ena maken förut ingått en ännu bestående äktenskapsförbindelse.

Älg (se Jakt.)

Ältan (se Engelska sjukan.)

Anka är enligt svensk lag myndig, äfven om hon ej uppnått i lag föreskrif-ven myndighetsålder, och behöfver sålunda ej giftomans samtycke att ingå

äktenskap. Angående den tid efter mannens död, som måste förflyta, innan hon har rätt att träda i nytt gifte, se Äktenskapshinder.

Ärekränkning. Såsom ärekränkning anses det, då någon af arghet (d. v. s. fastän han själf vet eller tror motsatsen) påbördar annan bestämdt brott eller visst slag af brott eller mot annan utsätter rykte om gärning eller last, som ej är straffbar enligt lag, men länder den förklenade till men och skada, eller förolämpar annan med smädligt yttrande eller med hotelse eller annan gärning, som innebär missfirmelse. Straffet kan vid pådiktande af brott uppgå ända till 2 års straffarbete, i andra fall är högsta straffet 6 månaders fängelse, vanligen dock böter.

Den, som tilltalas för ärekränkning, får ej till sitt fredande framställa bevisning om beskyllningens sanning annat än i det fall att beskyllningen gäller brott och den tilltalade kan styrka beskyllningen med uppvisandet af laga dom eller kan visa att brottet är föremål för åtal.

Ärekränkning kan begås såväl i tal som i skrift.

Ärg (se Kokkärl och Koppar.)

Ärter (se Jordbruk, Köksväxter och Näring smede l.)

Ätliga svampar (se Svamp.)

Ättika. Såväl vanlig hushållsättika, som utgöres af utspädd ättiksprit, som vinaigre (vinättika), hvilken beredes genom jäsning af sämre viner, användas, som bekant, i stor utsträckning i matlagning för att sätta smak på anrättningarna samt vid inläggning. Försiktigt använd, är ättikan i många fall ett värdefullt, ja, oumbärligt ämne, men den kan också, liksom andra kryddtillsatser, missbrukas och då verka skadligt. Särskildt verkar ättika menligt för blodfattiga personer. På den tiden, då det ansågs fint1915

att vara blek, brukade dåraktiga unga flickor formligen dricka ättika för att åstadkomma detta resultat, vanligen med den påföljd att de satte sin hälsa i fara. Äfven på magens slemhinnor utöfvar ett för rikligt bruk af ättika en skadlig inverkan och bidrager ofta nog till grundläggandet af en magkatarr.

Ättika kan användas äfven som läke-och desinfektionsmedel. Sålunda är en blandning af ättika och vatten ett godt medel att aflägsna ruttnande organismer ur munnen och svalget. Mot heshet kan man använda svagt ättiksvatten tillsatt med koksalt. Ättikomslag mot hufvudvärk och ättikbaddningar vid svimnings-anfall äro af gammalt värderade. Tvättningar på ryggen med utspädd ättika rekommenderas mot kroppsliga svaghetstillstånd i åtskilliga fall, hvarförutom

dylika tvagningar lättare förhindra uppkomsten af liggsår.

Ättikångor ha en luftrenande verkan och utöfva ett i hög grad lindrande inflytande vid halsfluss och strypsjuka hos barn. Man uppställer för detta ändamål ett kärl med kokande ättika i närheten af den sjuke. I hetsiga febrar verka ättikbaddningar kylande och uppfriskande samt kunna äfven rekommenderas mot nattsvett, hvarvid man helst bör utspäda ättikan med lika stor mängd vatten. Ät-tikvatten verkar slutligen desinficerande (smittoförstörande) såsom tvättvatten efter vidrörande af smittoförande ämnen eller föremål.

Det torde vara bekant, att ättika äfven kan göra utmärkta tjänster såsom motgift vid åtskilliga fall af förgiftning, t. ex. med alkalier, lut, pottaska o. s. v.o.

Öfverexekutor kallas den exekutiva myndighet, som beslutar i utsöknings-ärenden, hvarmed förstås dels lagsökningsmål, dels verkställighet af domar och utslag i tvistemål och s. k. handräckningsåtgärder.

Öfverexekutor är på landet — hvartill härvidlag äfven räknas stad, som lyder under landsrätt — konungens befallningshafvande, hvar i sitt län, i Stockholm Öfverståthållareämbetet samt i öfriga städer magistraten eller, där konungen särskildt så förordnar, viss ledamot af magistraten, vanligen borgmästaren.

I följande städer är f. n. borgmästaren öfverexekutor: Vaxholm, Vadstena, Jönköping, Kalmar, Vimmerby, Visby, Karlskrona, Karlshamn, Kristianstad, Ängelholm, Trälleborg, Borås, Lidköping, Skara, Hjo, Karlstad,

Örebro, Askersund, Sala, Falun, Söderhamn, Hudiksvall, Örnsköldsvik och Luleå. I Göteborg är handels-och politieborgmästaren öfverexekutor och i Malmö och Helsingborg en af rådmännen. Slutligen är k. befallningshafvande öfverexekutor i följande städer: Östhammar, Öregrund, Enköping, Torshälla, Mariefred, Trosa, Söderköping, Skänninge, Gränna, Huskvarna, Borgholm, Skanör och Falsterbo, Eslöf, Laholm, Kungsbacka, Kungälf, Marstrand, Åmål, Tidaholm, Arvika, Lindesberg, Piteå samt Haparanda.

Mot öfverexekutor gälla samma jäf som mot domare. Öfverexekutor pröf-

var uppkommet jäf såväl mot honom själf som mot underlydande utmätningsman. Utmätningsman är på landet kronofogde, i stad stadsfogde.

Öfverdådig framfart. Enligt strafflagens kap. 11 § 15 straffas öfverdådig framfart, hvarmed menas färd i åkdon eller till häst, så att fara är att annan kan däraf skadas, antingen å allmän väg, gata eller annan för allmän samfärdsel upplåten plats eller plats, som eljest allmänneligen befares, eller där allmän marknad eller auktion hålles. Till plats, som allmänneligen befares, hänföres äfven enskilda personer tillhöriga utfarts-och byvägar, kvarn- och sågplatser äfvensom gårds- och tomtplatser, när vederbörande ägare eller innehafvare låta främmande personer å dessa ställen opåtaldt färdas fram. Straffet är böter, högst 100 kronor.

Ett till samma paragraf i senare tid fogadt tillägg bestämmer straffet för öfverdådig framfart på ofvan sagda sätt med automobil till böter från och med 10 till och med 500 kronor.

Öfverintendentsämbetet är ett under finansdepartementet lydande verk, som har till uppgift bl. a.:

att afgifva utlåtande i alla byggnadsfrågor, öfver hvilka k. m:t infordrar ämbetets yttrande, äfvensom att, i afseende på byggnadsväsendet inom riket, själft hos k. m:t göra sådana framställningar, hvartill omständigheterna föranleda;1921 Öfverintendentsämbetet—Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk. 1922

att med råd och upplysningar i byggnadsväsendet tillhandagå offentliga myndigheter samt menigheter;

att, då sådant af k. m:t anbefalles, uppgöra ritnings- och kostnadsförslag till byggnader, som för offentliga auktoriteters oeh myndigheters räkning uppföras och äro af beskaffenhet, att ritningar till desamma böra, enligt gällande författningar, underställas k. m:ts pröfning eller af ämbetet öfverses utan sådan efterföljande pröfning, äfvensom till till-eller påbyggnader och betydliga reparationer, hvarigenom dylika byggnaders indelning, inredning eller yttre form förändras ;

att, där enligt intyg af vederbörande länsstyrelse förslagsritningar ej kunna inom länet åstadkommas, tillhandagå offentliga myndigheter och menigheter med upprättande af sådana;

att utöfva tillsyn öfver kronans i civilt ändamål anslagna hus och byggnader, hvilka icke äro ställda under annat ämbetsverks förvaltning, samt handlägga administrativa frågor angående dessa byggnaders vård och underhåll;

att i sådant hänseende till k. m:t årligen inom den 15 mars inkomma med berättelse om det förflutna årets arbeten samt generalförslag öfver användande af det löpande årets tillgångar å det på sjunde hufvudtiteln uppförda statsanslaget för byggnader och reparationer;

att gå i författning om verkställighet ej mindre af de på grund af dessa generalförslag af k. m:t anbefallda [-byggnads-oc]h-] {+byggnads- oc]h+} underhållsarbeten m. fl. åtgärder, än äfven i öfrigt af sådana byggnadsarbeten, hvilkas utförande k. m:t kan pröfva skäligt att åt ämbetet uppdraga.

Styrelsen utgöres af en öfverintendent såsom chef för verket samt två förste intendenter, den ene för den tekniska och den andre för den administrativa afdelningen. Dessutom äro på ordinarie

stat anställda två intendenter, en för kronans hus i landsorten och en för kronans hus i Stockholm.

Öfvermage. Med detta uttryck menar lagen omyndig person (se Omyndighet.)

Öfvermangansyradt kali (hyperman-ganat) är ett billigt desinfektionsmedel, som städse borde finnas till hands i

hvarje hem. Det består af små brunvioletta, nålformiga kristaller, som lätt lösas i vatten och färga detta praktfullt violett. Dylik lösning användes i en mängd fall som desinfektionsmedel och lämpar sig särskildt att borttaga dålig lukt ur isskåp, kärl o. d. Lösningen bör för detta ändamål vara rosafärgad, ej för stark (blåröd). Som munvatten och gurgelvatten begagnas öfvermangansyradt kali i starkare utspädning: en tesked af en enprocentig lösning till ett glas vatten.

Öfverrätter (se Hofrätter, Högsta domstolen och Regeringsrätten.)

Öfverstyrelsen för rikets allmänna läroverk, ett under ecklesiastikdepartementet lydande, år 1904 inrättadt ämbetsverk, har till uppgift att hafva öfverinseende öfver rikets allmänna läroverk och högre lärarinneseminariet äfvensom sådana flickskolor samt andra enskilda eller kommunala, med de allmänna läroverken jämförliga läroanstalter, hvilka åtnjuta statsunderstöd eller i vederbörlig ordning erhållit rätt att anställa studentexamen eller realskoleexamen eller ock fått sig tillerkänd annan de allmänna läroverken tillkommande förmån.

Öfverstyrelsen handlägger ärenden angående undervisning och ordning äfvensom undervisningslokaler och sundhets-förhållanden vid de under dess öfverinseende ställda läroanstalter, särskild utbildning af lärare och lärarinnor vid sådana anstalter (profårskurser o. s. v.), tillsättning och förordnande af rektorer,1923
Öfverstyrelsen för rikets allmänna

lärare och lärarinnor vid rikets allmänna läroverk och högre lärarinneseminariet samt tjänstledighet och afsked för desamma m. m., fel eller försnmmelse i tjänsten af rektorer, lärare och lärarinnor vid nyssnämnda läroanstalter, uppflyttning i högre lönegrad af rektor, lärare och lärarinnor vid de allmänna läroverken och högre lärarinneseminariet samt behofvet af lärarkrafter vid dessa läroanstalter. Dessutom fördelar öfverstyrelsen vissa till det högre undervisningsväsendet beviljade anslag.

I fråga om undervisning och ordning samt beträffande undervisningslokaler och sundhetsförliållanden åligger styrelsen i fråga om samtliga under styrelsens inseende ställda läroanstalter:

att genom sina medlemmar utöfva inspektion ;

att vidtaga åtgärder med afseende på anställande och öfvervakande af student-och realskoleexamen;

att taga kännedom om de till styrelsen insända arbetsordningar och vid ämneskonferenser förda protokoll äfvensom redogörelser för vid undervisningen begagnade läroböcker, annan undervisningsmateriel och genomgångna lärokurser samt därvid tillse att undervisningen är ändamålsenligt anordnad;

att för öfvervakande af sundhetsför-hållanden och ungdomens fysiska uppfostran taga kännedom om de i dessa afseenden afgifna redogörelser;

att tillse, att undervisningen i öfnings-ämnen, så ofta sådant pröfvas nödigt, underkastas sakkunnig inspektion och för denna utfärda närmare bestämmelser; samt

att angående läroanstalternas årsredogörelser och kataloger lämna föreskrifter om uppställning o. s. v.

I fråga särskildt om allmänna läroverken och högre lärarinneseminariet har öfverstyrelsen till åliggande att på för-

slag af rektor och vederbörande ämneskonferens bestämma val af läroböcker, skolande i fråga om bestämmande af läroböcker i kristendom vid de allmänna läroverken iakttagas hvad därom är särskildt stadgadt, att afgöra till styrelsen hänskjutna frågor angående lärjunges bestraffning m. m., samt att granska och med eget yttrande till öfverintendents-ämbetet öfverlämna från vederbörande myndighet insända förslag till nybyggnad eller ombyggnad af läroverkshus.

Öfverstyrelsen utgöres af en öfverdirektör och chef såsom ordförande samt fyra läroverksråd såsom ledamöter. Såväl öfverdirektören som läroverksråden tillsättas af k. m:t medelst förordnande för en tid af högst fem år i sänder.

Öfver öfverstyrelsens beslut kunna besvär anföras hos k. m:t, hvilka ingifvas i ecklesiastikdepartementet.

Öfverståthållareämbetet. Överståthållaren är konungens befallningshafvande i Stockholms stad och har i denna egenskap samma befogenhet som länens landshöfdingar. Överståthållaren biträdes af en underståthållare, som förestår ämbetet vid vakans eller vid överståthållarens semester o. s. v. och som äfven eljest har att i överståthållarens ställe handlägga vissa ärenden. Han är sålunda öfverexekutor, skall indrifva utskylder eller afgifter, förordna om böters förvandling, tillse att utslag i brottmål befordras till verkställighet, utfärda vederhäftighetsbevis, handlägga frågor om lösöreköp m. m.

Ärendena handläggas å tre afdelningar, nämligen: kansliet, som har till uppgift verkställande af domar, handläggande af utsökningsmål, byggnadsärenden o. s. v., indrifning af oguldna utskylder m. m.; öfverståthållareämbetet för uppbördsärenden, som handhafver såväl krono- som kommunaluppbörden, förordnar om mantalsskrifning, bevill-1925

ningstaxering o. s. v.; samt öfverståthållareänibetet för polisärenden. De flesta af de göromål, som tillhöra sistnämnda afdelning, äro återigen delade på två afdelningar: poliskammaren oeh polisdomstolen. I poliskammaren handlägger polismästaren, som är chef för polispersonalen, där förekommande ärenden, såsom förberedande brottmålsrannsakningar o. d., och utöfvar öfverståthållarens polismyndighet i alla de polisfrågor, hvarmed denne icke finner nödigt att själf taga befattning. Polisdomaren utöfvar i polisdomstolen den öfverståthållareänibetet tillkommande domsrätt rörande dels vissa smärre brott och förseelser, dels ett ringa antal tvistemål. Till närmaste biträden har polismästaren två polisintendenter. Till ämbetet hör ock såsom en särskild afdelning stadsfiskalskontoret.

Ögonsjukdomar. Vårt synorgan, ögat, är en ganska invecklad och ömtålig apparat, som är utsatt för en hel del sjukdomar. Innan vi närmare ingå på dessa, torde det för underlättande af sjukdoms-beskrifningen vara lämpligt att i korthet redogöra för ögats byggnad.

Själfva ögat består af ett ungefär klot-

Ögat i genomskärning.

rundt organ, ögongloben, som rör sig ganska fritt inom ögonhålan och skyddas utåt af ögonlocken, som kunna efter behag öppnas och slutas. Ögongloben kan vridas åt olika håll förmedels sex små muskler, hvilka i hvila hålla hvarandra i jämnvikt. Emellertid förekommer stundom att någon af musklerna är försvagad eller förlamad, så att ögongloben drages åt sidan och s. k. skelögd-het uppstår.

Ögongloben omgifves af en hård hinna, som framtill är genomskinlig och kallas hornhinnan. Innanför ligger en kärlrik hinna, som under hornhinnan kallas regnbågshinnan; färgen på denna hinna ger ögonen deras färg. Innerst är ögongloben beklädd med näthinnan, som innehåller synnervens finaste utgreningar. Ögats inre är utfyldt med den s. k. glaskroppen. Regnbågshinnan är i midten försedd med en rund öppning, pupillen, bakom hvilken ligger linsen, en genomskinlig, ljusbrytande kropp. Den af denna alstrade förminskade bilden af föremålen kastas på näthinnan ungefär på samma sätt som bilden i en fotografiapparat på den ljuskänsliga plåten eller filmen, hvarpå näthinneintrycken sedan af synnerven öfverföras till hjärnan. Liksom man kan inställa den fotografiska linsen allt efter föremålens afstånd, så att bilden blir skarp, kan äfven ögat genom en förändring af linsens buktighet inställa sig på olika afstånd. Där denna förmåga är upphäfd eller förminskad, uppstå de abnormite-ter i seendet, som kallas närsynthet och långsynthet.

Ögongloben hålles ständigt fuktig af den i yttre ögonvrån upptill belägna tårkörteln, som afsön-drar tårvätskan, hvilken består af vatten och salter, hufvudsakligen koksalt. Den öfverflödiga tårvät-1927

skan samlas i den s. k. tårsjön vid inre ögonvrån ock uppsuges där at de i näsan inmynnande tårkanalerna. Vid särskildt stark afsöndring af tårvätska rinner en del däraf ut i form af tårar.

De svåraste sjukdomar, som kunna drabba ögat, sammanföras under benämningen starr. Man skiljer mellan två slag af starr: grön starr och grå starr.

Grön starr (glaukom) är den svåraste formen. Dess orsaker äro ännu ej fullt utredda, men till sitt väsen består den af ökadt tryck inom ögat. Sjukdomen uppträder sällan fore 40:de lefnadsåret och är mera vanlig hos kvinnor än hos män.

Sjukdomen börjar med vissa förebud. Patienten ser liksom en dimma för ögat, kring en ljuslåga ser han regnbågsfär-gade ringar, skilda från lågan genom en mörk zon, och samtidigt erfar han lindrig värk och tryckning i och omkring ögat. Efter någon tids uppehåll förnyas samma symtom och snart inställer sig det utpräglade anfallet, förenadt med häftiga smärtor i ögat och hufvudet, till och med sträckande sig till tänder och öron. Kräkningar och feber kunna också förekomma. Ögat är hårdt, hornhinnan grumlig, liksom rökig, pupillen vidgad, orörlig och ej sällan skimrande i grönt, hvaraf namnet grön starr uppkommit. Anfallet kan äfven komma plötsligt och utan förebud och till och med vara så häftigt, att synen på en natt kan gå förlorad. Vanligen förbättras dock tillståndet efter några dagar eller veckor och skenbar hälsa inträder, dock med nedsatt synförmåga, tills efter längre eller kortare tid ett nytt anfall kommer. Efter hvarje sådant blir synförmågan allt mer försvagad, och om ej hjälp kommer emellan, blir ögat ohjälpligt förstördt.

Tidigare stod man alldeles maktlös mot denna sjukdom, som alltid slutades

med obotlig blindhet. Men så upptäckte den tyske ögonläkaren von Graefe, att sjukdomen kunde botas genom en ganska lindrig operation, bestående i att ett litet stycke af regnbågshinnan bortklippes. På detta sätt har synen räddats på tusentals människor, och endast vid de allra häftigaste anfallen visar sig medlet overksamt.

Grå starr kallas en grumling af linsen, som slutligen gör att bela pupillen ter sig ljus eller gråaktig, hvaraf namnet uppstått. Oftast uppträder den grå starren hos ålderstigna personer och beror på en skrumpning af linsen. Äfven af många andra anledningar kan starr utveckla sig, t. ex. efter skador å ögat och vid sockersjuka. Starr kan äfven vara medfödd, och vissa former utveckla sig hos unga personer, t. ex. vid engelska sjukan.

Är näthinnan och ögat i öfrigt friskt, kan synen återställas genom att linsen bortopereras och ersattes genom en konstgjord lins placerad framför ögat såsom glasöga. För att en medfödd eller vid unga år förvärfvad starr skall kunna botas på detta sätt fordras emellertid att operationen företages så tidigt som möjligt, emedan näthinnan, om den länge afstänges från ljuset, stannar i sin utveckling. Starr hos gamla personer kan däremot ej opereras förr än den nått en viss mognad, som endast af läkare kan bedömas och i vissa fall påskyndas.

S. k. svart starr är egentligen ej någon starr, utan vanligen en af sjukliga förändringar i näthinnan, synnerven eller i det hjärncentrum, där synförnimmelserna ha sitt säte, orsakad blindhet.

Näthinnan kan äfven vara säte för sjukdomar, som sätta synförmågan i fara. De vanligaste äro näthinneinflammation och näthinneaflossning.

Näthinnewflammation är förenad med utgjutningar och blödningar i näthinnan1929

Ögon sjukdom ar.

1930

och förekommer vid njurlidande, sockersjuka, syfilis m. fi. sjukdomar. Synförmågan kan emellertid vara rätt väl bibehållen så snart ej den centrala delen af näthinnan, »gula fläcken», som uppfångar ljusbilden, är angripen. Det beror på arten af det till grund liggande lidandet, huruvida en förbättring af tillståndet kan ernås, hvarför utsikterna i allmänhet ej äro stora.

Näthinneaflossning består i att näthinnan genom en vätskeutgjutning mellan densamma och kärlhinnan aflossas

från sitt underlag. Vanligen börjar af-lossningen nedtill, och den sjuke klagar då öfver att liksom ett förhänge skymmer öfre delen af synfältet. (Den på näthinnan kastade bilden är nämligen upp- och nedvänd, så att den öfre delen af synfältet motsvarar den nedre delen af näthinnan och tvärtom). Sjukdomen kan ibland uppkomma efter en stöt på ögat, men beror vanligen på någon annan sjukdom i ögat, i synnerhet i kärl-hinnan. Höggradigt närsynta ögon äro mer än andra utsatta för sjukdomen, som behandlas med förband å ögat och långvarigt — minst ett par veckors — lugnt sängläge samt svettkur.

Grumlingar i glaskroppen. I normalt tillstånd är glaskroppen, som fyller ögats inre, en klar geléartad massa. Vid flera sjukdomar kunna emellertid grumlingar uppstå i denna massa och, om de äro betydligare, i afsevärd grad störa synen. Grumlingarna gifva sig för den sjuke tillkänna på det sätt att han tycker sig se rörliga punkter, trådar, kedjor o. s. v. Lindrigare grumlingar förekomma ganska ofta utan att synförmågan är störd. I svårare fall kan hela glaskroppen blifva flytande och grumlingarna hvirfla då omkring i vätskan vid ögats rörelser. Höggradig närsynthet är nästan alltid åtföljd af glaskroppsgrumlingar.

Inflammation i regnbågshinnan visar

sig i färgförändring af densamma, oregelbunden pupill, en rödaktig ring af utvidgade blodkärl rundt om hornhinnan samt åtföljes af häftiga smärtor öfver ögonbrynen och i ena sidan af hufvudet samt nedsättning af synförmågan å det angripna ögat. Orsakerna kunna vara mångahanda, såsom reumatism, tuberkulos, syfilis m. m., mest dock den förstnämnda. Sjukdomen har stor benägenhet att återkomma, så att den, som en gång haft den, får vara beredd på återfall. Den kan försvinna utan några följder, men i de flesta fall efterlämnar den större eller mindre sammanväxnin-gar mellan regnbågshinnan och linsen, visande sig i oregelbunden pupill eller svarta fläckar på linsen.

Den sjuke bör vistas i halfmörkt rum och längre fram begagna mörka glasögon. Det sjuka ögat behandlas med atropin-indrypning och våtvärmande medel, hvarjämte man mot de ofta regelbundet, i synnerhet strax efter midnatt uppträdande smärtorna använder smärtstillande medel, äfven blodiglar vid tinningen. På aftonen kan man taga ett fotbad med en matsked skedvatten eller en handfull koksalt på en balja varmt vatten. Ligger reumatism till grund, intages salicyl-syradt natron eller aspirin. Har man anledning misstänka syfilis, bör en energisk kvicksilfverkur inledas.

Sårskador å ögat medföra ibland en med varbildning förenad inflammation, som börjar i regnbågshinnan och hastigt sprider sig, så att hela ögat går förloradt. Ej sällan angripes i sådana fall inom kort äfven det andra ögat, som då endast kan räddas genom ett tidigt borttagande af bela det först skadade ögat.

Äfven hornhinnan kan blifva säte för åtskilliga sjukdomar, bland hvilka följande må nämnas.

Parenkymatös hornJiinneinflamm,ation ser i hörjan mycket hotande ut, men1932

kan med lämplig behandling ej sällan fullständigt botas. Den förekommer särskildt hos ungdom i den tidigare åldern och oftare hos flickor än gossar samt uppträder ofta plötsligt i form af en egendomlig fin och utbredd grumling i hornhinnan, som i hög grad nedsätter synförmågan. I de flesta fall angripas båda ögonen, först det ena, sedan det andra, Sjukdomen kan vara ganska långvarig. Den anses i allmänhet bero på medfödd syfilis, hvarför behandlingen bör inledas med en syfiliskur. För öfrigt består behandlingen i indrypning af atropin, skyddsförband och längre fram mörka glasögon samt stärkande allmän-behandling.

Eu annan inflammation, som angriper hornhinnan och dess fortsättning senhinnan, orsakas af reumatism eller gikt och behandlas hufvudsakligen med salicylsyra.

Eksem å hornhinnan är en rätt vanlig sjukdom, som förekommer mest hos skrofulösa barn och yngre individer. Under starkt tårflöde och stor ljusskygghet bildas på hornhinnan små gråaktiga upphöjningar, som snart bli såriga. Dessa läkas efter någon tid, men i de flesta fall uppstå nya sår och sjukdomen kan på detta sätt hålla på i

månader. Vid läkningen kunna mer eller mindre ogenomskinliga hvita, grumliga fläckar kvarstå, som i hög grad hindra eller till och med förstöra synen.

Behandlingen bör i främsta rummet riktas på att stärka patientens fysik, såsom vid skrofler i allmänhet. Lefvertran är härvidlag ett utmärkt medel. Ljuset bör mildras genom förhängen, ögonskärmar eller mörka glasögon. Läkare bör naturligtvis anlitas för den lokala behandlingen. Om de kvarstående fläckarna ej äro för starka, kunna de efter ett par år försvinna af sig själfva. Detta kan äfven påskyndas af

vissa retmedel, såsom kalomel och gul salfva.

Sår på hornhinnan kunna uppstå af flera anledningar och visa sig ofta i början endast som en grågul fläck. Om de ej tidigt tagas under läkarebehandling, kunna de blifva farliga för synen genom att de vid läkningen kvarlämna ogenomskinliga ärr och ännu mer, då de genombryta hornhinnan, i hvilket fall de kunna förorsaka att hela ögat blir förstördt.

Ytterst omgifves ögat af en fin och genomskinlig hinna, bindehinnan, som äfven kan angripas af sjukdomar. Katarr i denna hinna med rodnad och svullnad kan förekomma vid snufva eller uppkomma genom inverkan af rök, damm o. d. Den är förenad med tårflöde, slem-afsöndring, stickningar och sveda, och på morgonen äro ögonlocken hopklib-bade. I lindrigare fall är det tillräckligt att badda ögonen med ljumt, kokt vatten. I svårare fall penslar läkaren med lapislösning eller föreskrifver ögondroppar.

Skrofulos bindhinneinfiammation är ganska vanlig hos barn eller yngre personer, hvarvid små blåsor uppträda, efterlämnande såriga upphöjningar. Faran är att inflammationen griper öfver på hornhinnan och efterlämnar hvita fläckar, som störa synen. Ofta förekommer ögonlockskramp samtidigt. Behandlin gen är i hufvudsak densamma som vid hornhinn einflammation.

Blenorré kallas en inflammation, för hvilken i synnerhet nyfödda äro utsatta, i det de vid födelseakten smittas af i moderns födslodelar befintliga varbil-dande bakterier, bland hvilka dröppel-bakterierna äro särskildt farliga. Dylik smitta kan på några dagar medföra fullständig blindhet. Större delen af s. k. blindfödda ha på detta sätt förlorat synen. Numera finnes det dock ett enkelt1933

medel att förebygga faran, nämligen genom att strax efter barnets födelse in-drypa en tvåprocenti g lapislösning i barnets ögon.

Äfven hos fullvuxna kunna dröppel-bakterier, som händelsevis inkommit i ögat, orsaka en häftig och farlig ögon-inflammation (se Dröppel).

Den s. k. egyptiska ögonsjukan förekommer i vårt land på vissa trakter. Den är ett mycket kroniskt och besvärligt lidande och kan vid försummad eller oriktig behandling medföra svåra följder. Sjukdomen börjar såsom en inflammation i bindehinnan, i hvilken små gråaktiga korn uppträda. Inflammationen efterlämnar ärrbildning med sammandragning, som kan grumla hornhinnan eller leda till en förkortning af ögonlocken, så att bindehinnan uttorkas med svåra följder för ögat och synen. Sjukdomen behandlas med bränningar och penslingar. Smittan öfverföres lätt af den sjukliga ögonafsöndringen.

Inflammation af tårkanalen mellan ögat och näsan kan leda till kanalens tilltäppning, så att ögat oupphörligt tåras. I den stockade vätskan kan ofta genom infektion uppstå varbildning, som vid minsta skada å hornhinnan kan gripa öfver å denna och medföra faror för ögat och synen. Åkomman botas säkrast genom en enkel operation.

Tårflytning kan dock förekomma, i synnerhet hos äldre personer, äfven utan någon sådan anledning.

Blefarit kallas en inflammation i ögonlocken. Vanligen förekommer den i form af eksem å ögonlockskanterna med små blåsor, som bilda fjäll och skorpor, under hvilka ytan är mer eller mindre sårig. Ögonhåren affalla, men återväxa, ehuru de ofta ej nå sin förra längd. Åkomman, som mest uppträder hos svaga, skrofulösa barn, kan bli

farlig, då det kommer till inflammation. Stärkande

behandling brukar medföra goda resultat. Ögonlockskanterna böra omsorgsfullt rengöras på det sätt att skorporna först uppmjukas medelst ett fuktigt förband, hvarpå man med en ren, bomulls-tapp eller linnelapp försiktigt bortstry-ker dem.

Vagel kallas en inflammation med varbildning i talgkörtlarna å ögonlocksranden och kan ej sällan ge anledning till betydlig ömhet och svullnad. I allmänhet går åkomman öfver af sig själf. Ett varmt omslag eller påläggande af varma grötar kan påskynda förloppet.

Skelning eller vindögdhet består i att ögonen ej befinna sig i samma läge, så att det ser ut som om det ena ögat tittade åt ett annat håll än det andra. Vanligen uppstår detta fel genom att de muskler, som hålla ögat i sitt läge, ej längre sammarbeta normalt, i det att någon af dem är förlamad eller slappad, hvilket i sin tur ofta föranledes af fel i ögats bildning. Felet kan, om det i tid upptäckes, afhjälpas, om ej på annat sätt, så med en operation, som, äfven om den ej kan göra synen fullt normal, åtminstone kan undanrödja det för utseendet vanställande i en vindögdhet.

Främmande kroppar i ögat bereda ej blott obehag, utan kunna äfven mången gång medföra mycket farliga följder, hvarför man bör laga att de fortast möjligt aflägsnas. För detta ändamål kan det ibland vara nödvändigt att vända ut och in på öfre ögonlocket, hvilket tillgår så, att man lägger ett smalt föremål, t. ex. en blyertspenna eller en afrundad tändsticka, på det öfre ögonlocket, dock utan att skjuta ögonlockshuden uppåt. Därpå tillsäger man personen att se nedåt, fattar med andra handens fingrar i ögonhåren, drager ögonlocket lätt nedåt och omstjälper det därpå rundt blyertspennan eller tändstickan och fasthåller ögonlockskanten1935

med fingerspetsarna. Vanligen kan då den främmande kroppen lätt aflägsnas medelst en pensel, en ren näsdukssnibb e. d. Gifvetvis måste den lilla operationen utföras med försiktighet oeh lätt hand.

Är den inträngda kroppen spetsig eller skarpkantad eller har den träffat ögat med större kraft, är det bäst att genast vända sig till en läkare, så att denne kan dels skyndsamt uttaga föremålet, dels vidtaga åtgärder till förebyggande af en inflammation. Ifall ett ögonhår instjälpts eller, som stundom händer efter en vagel, växt inåt mot ögat, utöfvar det en obehaglig retning, som kan blifva farlig, hvarför man, om ögonhåret ej kan återföras i sin naturliga ställning, bör utrycka det helt och hållet, under det man vänder ögonlockskanten utåt så mycket som erfordras.

De fel i synförmågan, som benämnas långsynthet och närsynthet, äro redan berörda i artikeln Glasögon. Angående den hos somliga personer förekommande oförmågan att tydligt urskilja olika färger se Färgblindhet.

Till slut må meddelas några allmänna regler för ögonsjukdomars behandling.

Mycket kalla omslag på ögonen böra aldrig användas, ännu mindre is; däremot äro varma baddningar ofta välgörande. Blyvatten bör undvikas, ifall hornhinnan är skadad, emedan då starka, hvita grumlingar uppstå i denna.

För ögats rengöring få ej svampar användas ; bäst äro för detta ändamål rena bomullssuddar.

Ögonen böra aldrig förbindas endast med en enkèl duk, utan lägger man först en liten fyrdubbelt viken linnelapp på de lätt slutna ögonlocken, däröfver litet bomull för att utfylla ögonhålan och därpå en omkring hufvudet räckande tunn bindel. Vid inflammationer i bindehinnan bör ögat ej förbindas,

emedan man därigenom hindrar den sjukliga afsöndringens aflopp.

Skyddsglasögon böra hellre vara grå än blå och ej för mörka samt användas endast till skydd mot starkt solsken, väder och vind, däremot icke inomhus.

Öl innehåller en ringa mängd ägghviteämnen samt kolhydrater och är sålunda i någon mån närande, ehuru dess värde i detta hänseende är försvinnande litet, alldenstund det till ungefär nio tiondedelar består af vatten. Det kan sålunda ej betraktas såsom annat än ett njutningsmedel, hvilket vid måttligt bruk kan göra sina läskande och törstsläc-kande egenskaper gällande.

Allt öl innehåller alkohol. Mängden häraf varierar från 7 till 60 delar på 1,000 volymdelar och är minst i måltids-dricka, störst i porter. Vid måttligt bruk spelar en så jämförelsevis ringa alkoholhalt ej någon roll för hälsotillståndet, men den kan gifvetvis medföra menliga följder, då stora kvantiteter förtäras. Tyvärr förekommer det mångenstädes, särskildt bland den arbetande befolkningen, att ölet begagnas som rusdryck. Det rus, som härvid uppnås, är visserligen af öfvergående art, men vid fortsatt ölpimplande utöfvar alkoholen samma fördärfliga inverkan på organismen som vid andra rusdrycker, hvartill kommer att genom de stora vätskemängder, som påtvingas kroppen, hjärtat och blodkärlen i hög grad ansträngas och till följd däraf förstoras och utvidgas. Starka öldrickare få därför förr eller senare hjärt-förstoring, som stundom kan gå ända därhän att hjärtat når dubbla storleken mot det normala. Hjärtförlamning blir i sådana fall slutet, så framt ej någon annan sjukdom dessförinnan bryter hjärtats försvagade motståndskraft.

Örlogsflagga (se Flagga.)

Örlogsmannasällskapet i Karlskrona stiftades i Stockholm 1771 i ändamålFörenta staterna

Österrike-Ungern

FRANKRiKE

Belgien ibs-ä lit.

ctannqit « edi „r..o i;* TvfiKA riket io6'q lit. DANMARK 8/7 Ht.

^iwnDnii.o-inta. ijj ^ ... - .....— ^

Ölkonsumtion i olika land. (Liter pr invånare).1939

att tillse huru sjöofficerstjänstgöringen kunde bringas till högsta fullkomlighet. Sju år senare beslöts sällskapets förflyttande till Karlskrona. År 1805 blef konungen det ursprungligen enskilda sällskapets beskyddare, hvarvid det fick epitetet »kungliga» och blef en offentlig institution, hvars stadgar stadfästes af k. m:t. Dess nu gällande stadgar stadfästes den 24 nov. 1911. Sällskapets ledamöter indelas i svenska och utländska hedersledamöter, arbetande ledamöter (hvilkas antal ej får öfverstiga 75) samt svenska och utländska korresponderande ledamöter.

Öronsjukdomar. Människans hörselorgan ligger till allra största delen omslutet af hufvudskålens ben och blott en del af den yttre hörselgången samt den s. k. öronmusslan befinna sig utanför skallen.

Örat är en mycket komplicerad apparat, som delas i tre afdelningar: ytter-örat, mellanörat och innerörat. Det förstnämnda utgöres af öronmusslan, som till största delen består af brosk och hvars form är afsedd att bättre uppfånga ljudvågorna. I öronmusslans främre del utmynnar yttre hörselgången, en trubbvinklig! böjd kanal, hvars yttre del är broskartad, medan den inre har benväggar. Denna kanal är beklädd med en fin hud, som är försedd med talrika små körtlar, hvilka afsöndra öronvaxet. När detta i större mängd samlas i hörselgången, såsom i synnerhet händer hos äldre personer, kan det bilda en propp, som tilltäpper gången och förorsakar lomhördhet.

I slutet af yttre hörselgången sitter trumhinnan, som bildar gränsen mellan ytterörat och innerörat och utgöres af en rund, tunn och fin hinna, ställd i sned riktning. Den består af två blad, af hvilka det yttre utgör fortsättning af hörselgångens hud, medan det inre bil-

das af mellanörats slemhinna. Mellan de båda bladen befinner sig det s. k. hammarskaftet, genom hvilket

ljudvågorna öfverföras till inneröràt. Innanför trumhinnan är en liten ihålighet, trum-hålan, som genom en lång kanal, det s. k. Eustachiska röret, står i förbindelse med svalget för lufttryckets utjämnande.

På trumhålans inre vägg äro två små öppningar, kallade det runda och det ovala fönstret, och mellan dessa och trumhinnan befinna sig de små hörselbenen, hvilka stå i förbindelse med hvarandra och på grund af sina former fått namnen hammaren, städet och stigbygeln. Hammaren är genom sitt skaft fästad vid trumhinnan, under det att stigbygeln står i förbindelse med det ovala fönstret. (Jenom fina muskler hållas hörselbenen i en viss spänning, så att de genom ljudvågornas inflytande sättas i rörelse.

Innanför trumhålan ligger inneröràt eller labyrinten, som består af flera rum, skilda från hvarandra af benväggar. Dessa rum ha fått namnen vesti-bulen, snäckan och de halfcirkelformiga gångarna. De äro fyllda med vätska och i dem är upphängdt ett system fina hinnlika säckar, hvilka äfven äro fyllda med vätska och i hvilka hörselnervernas finaste förgreningar sluta. I snäckans inre hinnformiga kanal finnes ett egendomligt system af hörselceller, ordnade i aftagande storlek liksom strängarna å ett piano. Dessa hörselceller tjäna till att uppfatta olika toner.

De halfcirkelformiga gångarna ha en särskild och egendomlig uppgift. De utgöra nämligen jämnviktsorganet. Gångarna i fråga äro tre, en stående horisontalt, en i riktning framifrån bakåt och en i riktning från sida till sida. Deras inre består af en vätskefylld hinnkanal med egendomliga hårförsedda celler, i hvilka små kristaller äro inne-1941

öronsjulcdomar.

1942

slutna. Äro dessa gångar skadade, kan man ej hålla jämnvikten och hedöma kroppsläget i förhållande till omgifningen.

Af de sjukdomar, som kunna drabba hörselapparaten, äro inflammationer i dess inre delar de farligaste.

Akut inflammation i mellanörat uppträder ofta i samband med akuta katarrer i näsans eller svalgets slemhinna och fortplantas dit genom de ofvan omtalade Eustachiska rören. Mest anlagda för akuta inflammationer i mellanörat äro svaga, skrofulösa individer och i allmänhet personer med ömtåliga och för katarrer mottagliga slemhinnor. I många fall inskränker sig inflammationen till en katarr, och särskildt hos barn äro lindriga former af akut katarr i mellanörat ganska vanliga.

Den akuta enkla katarren i mellanörat börjar i regel plötsligt med än svagare, än starkare stickande smärta, s. k. örsprång. Den sjuke känner örat liksom tilltäppt och förnimmer susande eller med pulsslagen inträdande stötvisa ljud. Hörseln är i. början blott obetydligt nedsatt, men mera, då afsöndring af sekret inträder. Särskildt hos barn är allmänbeflnnandet stördt och feber för handen. Smärtorna äro vanligen ganska häftiga och svårast nattetid. I lättare fall kan katarren inskränka sig till rodnad och svullnad i slemhinnan, utan att något sekret bildas; i synnerhet hos barn kunna dylika »örsprång» helt plötsligt inställa sig och lika hastigt gå öfver, ofta redan efter några timmar. Har sekret bildats, dröjer det längre med förbättringen, så framt ej trumhinnan genombrytes, så att det i början blodblandade och vattniga, sedermera slemmiga sekretet kan utrinna, hvarmed inflammationen och smärtan brukar snart gå tillbaka.

Om den nu skildrade öronåkomman

är jämförelsevis lindrig och ofarlig, kan en akut varbildande inflammation i mellanörat medföra så mycket svårare följder. Dylik inflammation, och just de svåraste formerna däraf, förekomma ofta såväl hos barn som fullvuxna såsom följd af någon med utslag förenad infektionssjukdom, särskildt skarlakansfeber och mässling, men äfven koppor, tyfus och difteri. Symtomen äro ungefär desamma som vid en katarr, blott mycket häftigare. Smärtorna äro lika häftiga som ihållande och kännas ej blott i örat utan i hela hufvudet. Allra svårast äro de nattetid och beröfva den sjuke ali sömn. Öronsusningen är outhärdlig, hvarje pulsslag förnimmes som ett hammarslag och minsta ljud förorsakar smärta. Febern är vanligen hög, ofta förenad med frossbrytningar och ej

sällan med svindel och yrsel. I regel inträder lomhördbet, stundom stegrad till döfhet. Genombrytes trumhinnan, så att varet kan utflyta, gifva smärtorna med sig och förbättring inträder. Dock händer ej sällan att sjukdomen öfvergår till att blifva kronisk, i synnerhet om den ej behandlas riktigt.

En dylik inflammation kan äfven medföra direkt lifsfara. Går nämligen varbildningen inåt, kan den genombryta benväggarna och nå hjärnhinnan samt orsaka en hjärnabscess eller till och med en hjärnhinneinflammation. Äfven kan därigenom bildas blodpropp i de stora blodådrorna från hjärnskålen och en plötslig död blifva följden.

Stundom händer att varbildningen fortsätter inåt de s. k. cellerna i knöl-formiga benutskottet bakom örat, i hvilket fall en operation med uppmejsling af benet för varets uttömmande kan blifva nödvändig.

Det säger sig själft att vid denna allvarsamma sjukdom bör läkarebjälp alltid anlitas. Den sjuke bör hålla sig1943

inne för att ej utsätta sig för temperaturväxlingar, äfven om blott en katarr föreligger; vid feber eller varbildande inflammation bör ban hålla sängen. Hetsig föda, spritdrycker, kroppsliga ansträngningar och sinnesrörelser böra undvikas. Mycket ofta visa våtvärmande omslag omkring örontrakten välgörande verkan.

Inflammation i yttre hörselgången angriper i regel blott ena örat och förekommer mest under barnaåldern, ofta föranledd af skarlakansfeber, mässling, rosfeber o. s. v. Den börjar med klåda, hetta och spänning i örat, hvarpå smärtor, som stegras vid tuggning, samt feber inställa sig. Vid stark svullnad kan hörselgången hopträngas och hörseln därigenom nedsättas. Snart inträder afsöndring af en vattenaktig, genom inblandning af öronvax i gulgrönt stötande vätska, som i början är ganska tunnflytande och ibland äfven bemängd med blod, men som sedermera blir mera klibbig och varliknande. I regel aftaga symtomen efter några dagar i häftighet och sjukdomen går öfver utan att efterlämna några följder; blott sällan blir den kronisk, och det är äfven sällsynt att inflammationen griper öfver på trumhinnan och genom dennas genombrytande banar sig väg till mellanörat.

Stundom uppstår i yttre hörselgången en s. k. furunkel eller mindre böld, ej sällan förorsakad af oförsiktigt petande i örat med hårda eller skarpa föremål. I allmänhet är denna åkomma ganska oskyldig och snart öfvergående, men någon gång kan varbildningen äfven här sprida sig till örats inre delar.

Vid behandlingen af dessa sjukdomar i yttre hörselgången spelar värme en viktig roll. Har inflammationen sitt säte i hörselgångens yttre del, använder man våtvärmande omslag eller var-

ma grötar, af hvilka senare man formar små pluggar, som insvepas i tunt gastyg och införas i örat samt betäckas med vadd och ombytas hvarje kvart eller halftimme. För öfrigt bör man undvika hetsig mat och dryck, kroppsliga ansträngningar, temperaturväxlingar o. d.

Bristning af trumhinnan kan föranledas af flera orsaker. Så t. ex. kan en plötslig sammanpressning af luften i den yttre hörselgången, t. ex. vid en explosion, ett kanonskott e. d., medföra trumhinnans bristning. På liknande sätt kan också en örfil verka. Någon gång kan äfven luftförtätning i trum-hålan, vid nysning eller häftig hosta, spränga trumhinnan inifrån. Starka slag eller stötar è hufvudet medföra ofta samma följd, liksom fasta kroppar, som afsiktligt eller tillfälligtvis införts i örat.

En dylik bristning medför ej några obehagliga följder, om ej någon inflammation tillstöter. Trumhinnan läkes nämligen snart af sig själf. Man bör emellertid tills detta skett undvika häftiga rörelser, som förorsaka blodets tillströmning, nysning, harkling o. s. v. samt framför allt akta sig för förkylning. Örat bör lämnas helt och hållet i fred; man inskränker sig till att tilltäppa öppningen med en lös bomulls-sudd, som doppats i en enprocentig kar-bollösning.

Vaxpropp i yttre hörselgången, förorsakad af en större ansamling örvax antingen genom ökad afsöndring af sådant eller genom ett otillräckligt aflägg nande däraf, är redan i det föregående omtalad. Får proppen sitta längre tid, kan den förorsaka inflammation i hörselgången med redan antydd risk för inflammationens spridning till

örats inre Dylik proppbildning medför småningom tilltagande döfhet. Många personer1945

Ögon sjukdom ar.

1930

märka nog att deras hörsel aftager, utan någon aning om orsaken, förrän de slutligen uppsöka en läkare, som genom proppens aflägsnande hastigt och lustigt återställer deras hörsel. Är proppen ej allt för hård och fast, kan den i regel aflägsnas genom insprutning af ljumt vatten, i annat fall medelst instrument.

Främmande kroppar, som inkommit i yttre hörselgången, t. ex. fruktkärnor, glaspärlor, bomullstappar o. d., kunna

medföra liknande obehag. För deras aflägsnande är det i allmänhet rådligast att vända sig till en läkare, som genom en insprutning af varmt vatten eller på annat sätt lätt nog aflägsnar föremålet, medan om däremot en oöfvad person försöker sig därpå dels föremålet kan inskjutas ännu längre och dels skador tillfogas hörselgången och trumhinnan, allra helst om något instrument därvid användes.

Tillägg.

Genom den nya jaktstadgan, utfärdad den 8 nov. 1912, hafva följande förändringar i den under rubriken Jatø införda jakttabellen ägt rum:

Älg får jagas i Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands och Jämtlands län samt Särna socken med Idre kapelllag i Kopparbergs län fr. o. m. 9 t. o. m.

15 sept. (dock får årskalf efter älg icke fångas eller dödas). I Gäfleborgs och Kopparbergs län, med undantag af Särna socken och Idre kapellag, är jakt å älg tillåten fr. o. m. 10 t. o. m. 16 okt. och i öfriga delar af riket fr. o. m. 10 t. o. m. 23 okt.

Kronhjort får jagas fr. o. m. 1 okt. t. o. m. 30 nov., dofhjort fr. o. m. 16 sept. t. o. m. 30 nov. och rådjur fr. o.m.

16 sept. t. o. m. 31 dec.

A hare är jakt tillåten i Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands och Jämtlands län fr. o. m. 1 sept. t. o. m. 28 febr; i Malmöhus och Kristianstads län fr. o. m. 16 sept. t. o. m. 31 dec. och i det öfriga riket fr. o. m. 1 sept. t. o. m. 15 febr.

Järpe, ripa, tjäder och orre få jagas i Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands och Jämtlands län fr. o. m. 21 aug. t. o. m. 28 febr.; i öfriga delar af riket: järpe, ripa, tjädertupp och orrtupp fr. o. m. 21 aug. t. o, m. 31 dec. samt tjäderhöna och orrhöna fr. o. m. 21 aug. t. o. m. 15 okt.

Moripa är tillsvidare fridlyst.

Rapphöns och vaktel få jagas i Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands och Jämtlands län fr. o. m. 16 sept. t. o. m. 15 okt.; i Malmöhus, Kristianstads, Hallands, Göteborgs och Bohus, Blekinge samt Gottlands län fr. o. m. 16 sept. t. o. m. 15 nov., samt i det öfriga riket fr. o. m. 16 sept. t. o. m. 31 okt.

Fasan får jagas i Malmöhus, Kristianstads, Hallands och Blekinge län fr. o. m. 16 okt. t. o. m. 31 jan.; i öfriga delar af riket fr. o. m. 16 okt. t. o. m. 31 dec.

Morkulla är tillåten fr. o. m. 16 maj t. o. m. 31 dec.

Å gräsand, skedand, blåsand, stjärt-and, snatterand, kricka, årta, grafancl, brunand, beckasiner, alla slag, samt följande smärre vadarefåglar: roskarl, strandskata, tofsvipa, brockfåglar (ljungpipare, alfvargremla), fjällpipare, strandpipare, alla slag, spofvar, långnäbbor, rödbena, svartsnäppa, skogssnäppa, grön-bent snäppa, gluttsnäppa, drillsnäppa, brushane, småsnäppor, alla slag, och simsnäppor är jakt tillåten i Malmöhus, Kristianstads, Hallands och Blekinge län fr. o. m. 16 juli t. o. m. 31 dec.; i Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands och Jämtlands län fr. o. m. 11 aug. t. o. m. 31 dec., och i öfriga riket fr. o. m. 1 aug. t. o. m. 31 dec.

Skärfläcka är tillsvidare fridlyst.Svan får jagas fr. o. m. 1 sept. t. o. m. 31 dee., grågås, rödgås och fjällgås fr.o.m. 1 aug. t. o. m. 20 april.

Ejder får jagas vid västkusten från Kullens spets till norska gränsen fr. o. m. 1 nov. t. o. m. 15 febr., i Östersjön med Bottniska viken samt Öresund till Kullens spets: bona och årsungar fr. o. m.

1 sept. t. o. m. 20 april, bane fr. o. m. 21 maj t. o. m. 20 april.

Å svärta är jakt tillåten fr. o. m. 1 sept. t. o. m. 20 maj, å bergand, knipa, vigg och sjöorre fr. o. m. 1 t. o. m. 20 april samt fr. o. m. 11 aug. t. o. m. 31 dec. och å alfågel fr. o. m. 11 aug. t. o. m. 20 maj.